ACTA MVSEI PETRODAVENSIS

MEMORIA ANTIQVITATIS

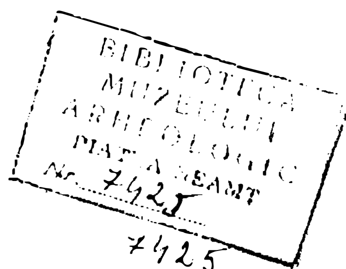
IX-XI

COMITETUL DE CULTURĂ ŞI EDUCAŢIE SOCIALISTĂ
AL JUDEŢULUI NEAMŢ
COMPLEXUL MUZEAL JUDEŢEAN NEAMŢ

MEMORIA ANTIQUITATIS

IX-XI

(1977—1979)

MUZEUL DE ISTORIE — PIATRA NEAMŢ

1985

MEMORIA ANTIQUITATIS

— Acta Musei Petrodavensis —
Revista Muzeului de istorie Piatra Neamț.

Orice corespondență va fi trimisă pe adresa : Muzeul de istorie Piatra Neamț, str. Chimiei, nr. 10 (telefon : 1 74 96), județul Neamț, Republica Socialistă România.

MEMORIA ANTIQUITATIS

— Acta Musei Petrodavensis —
Revue du Musée d'histoire de Piatra Neamț.

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse : Muzeul de istorie Piatra Neamț. str. Chimiei, nr. 10 (telefon : 1 74 96), dép. Neamț, Roumanie.

SUMAR — SOMMAIRE — CONTENTS — INHALT

STUDII ŞI MATERIALE

NOTE ȘI DISCUȚII

CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE ÎN ARHEOLOGIE

MUZEOGRAFIE

CRONICA

NECROLOG

NOTE BIBLIOGRAFICE

GÎNDIREA ȘTIINȚIFICĂ, PROFUND CREATOARE A TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU CU PRIVIRE LA ISTORIA PATRIEI

de MIRCEA MUȘAT

Istoria — această carte de căpătîi a fiecărei nații, cum o definea marele istoric și revoluționar democrat Nicolae Bălcescu — a ocupat întotdeauna un loc aparte în gîndirea, acțiunea și fapta poporului român. În virtutea ei, poporul nostru și-a deslușit sensul devenirii istorice, și-a fundamentat drepturile lui în vatra strămoșească, și-a apărat și dezvoltat comorile culturii materiale și spirituale. Pentru slujirea ei, marii cărturari ai neamului au trudit cu mintea, inima și pana, pentru apărarea drepturilor imprescriptibile, s-au jertfit marii conducători de țară și de oști, au luptat masele de țărani, tîrgoveți, toate forțele de bază ale națiunii române.

Activitatea teoretică și practică pe care o desfășoară președintele țării noastre, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în vastul program al prezentului și viitorului patriei noastre, încorporează și magistrala contribuție adusă de domnia sa la dezvoltarea științei istorice românești. Ctitor de istorie națională, președintele țării noastre s-a impus și se impune și ca interpret magistral al valorilor ei fundamentale. Activitatea sa se plasează, astfel, în prelungirea uneia dintre cele mai frumoase și mai bogate tradiții ; tradiție pe care o ilustrează și o potențează în chipul cel mai strălucit. Nu există moment definitoriu al istoriei noastre naționale asupra căruia secretarul general al partidului să nu-și fi spus cuvîntul realist, cugetat și autorizat. Cu cutezanța gîndirii sale științifice, profund revoluționare, asupra evoluției societății omenești, cu spiritul său creator în pătrunderea celor mai complexe probleme ale evoluției noastre istorice, cu viziunea sa asupra cursului legităților istorice fundamentate pe cunoașterea materialismului dialectic, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a aplecat asupra istoriei noastre naționale, i-a deslușit permanențele, i-a studiat drepturile, i-a detașat și i-a valorificat marile sensuri confirmînd noi dimensiuni relației dialectice de nedespărțit : trecut-prezent-viitor. „Cunoscînd istoria glorioasă a poporului nostru, și sacrificiile înaintașilor noștri, strădaniile lor în perfecționarea creației materiale și spirituale — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu —, învățăm să prețuim și să iubim mai mult, mai profund cuceririle prezentului, să facem totul pentru a le dezvolta, pentru a făuri istoria nouă a patriei noastre, istoria socialismului."

Îndemnul de a scrie istoria aşa cum a fost ea, nu după dorinţele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, constituie o călăuză care a făcut şi va face din ştiinţa istoriei o ştiinţă cu adevărat revoluţionară. În opera tovarăşului Nicolae Ceauşescu n-au fost omise umbrele, eşecurile, limitele privind unele evenimente sau personalităţi istorice, dar, în acelaşi timp, au fost înălţate la cotele lor reale trăsăturile esenţiale, momentele fundamentale care au durat temelii trainice istoriei naţionale, începînd cu originile şi vechimea poporului român, cu autohtonia sa în vatra străbună a Daciei, cu tradiţia statală de la care am sărbătorit 2050 ani, continuînd cu luptele înaintaşilor pentru păstrarea fiinţei naţionale, a independenţei şi unităţii de stat, cu bătăliile sociale şi de clasă conduse de partidul comuniştilor pentru înfăptuirea revoluţiei şi construcţiei socialiste, pentru făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Într-o asemenea succesiune a veacurilor, istoria a gravat tradiţia, a fundamentat prezentul şi a prospectat viitorul. Într-o asemenea continuitate neîntreruptă, istoria a dat ţării, la vremuri noi, oameni noi, oamenii epocii lor care se contopesc cu marile momente ale istoriei naţionale şi în acelaşi timp personifică lupta maselor largi populare, ale poporului, adevăratul făuritor de istorie. În această galerie a marilor conducători de ţară, pe care înţelepciunea de milenii, îmbogăţită prin experienţa secolelor de luptă, pentru păstrarea fiinţei naţionale şi a gliei străbune, a conferit poporului român capacitatea de a-şi alege omul de glorie la vreme de glorie, se numără şi tovarăşul Nicolae Ceauşescu, făuritor de istorie, omul a cărui viaţă se contopeşte întru totul cu patrimoniul material şi spiritual al ţării, cu viitorul României. Cu gîndul la aceste adevăruri rostea tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cuvintele minunate pline de înţelepciune : „Oare cum s-ar simţi un popor care nu şi-ar cunoaşte trecutul, nu şi-ar cunoaşte istoria ? Nu ar fi ca un copil care nu-şi cunoaşte părinţii şi se simte străin în lume ? Fără îndoială că aşa ar fi“.

Prin gîndirea tovarăşului Nicolae Ceauşescu, întruchipată în vasta sa operă, istoria şi-a redescoperit valenţele de ştiinţă revoluţionară a societăţii, a pus în lumină gloria şi demnitatea trecutului, a deschis, într-o viziune largă orizontul cercetării ştiinţifice spre contemporaneitate şi viitor. „...De milenii — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — aici s-a născut poporul nostru şi aici a trăit, a înfruntat multe greutăţi dar şi-a păstrat fiinţa, şi a dezvoltat-o pînă la nivelul de astăzi al naţiunii noastre socialiste“.

Subliniind importanţa şi sarcinile istoriei ca ştiinţă de studiere a societăţii, tovarăşul Nicolae Ceauşescu spunea : „Prin esenţa sa, istoria este o ştiinţă revoluţionară. De aceea şi istoricii trebuie să militeze de pe poziţii revoluţionare şi să dea o ripostă fermă, ştiinţifică, materialist-dialectică, acelor încercări ale unor istorici de peste hotare care se străduiesc — în neputinţa, şi nu vreau să-i jignesc — dar poate unii în neştiinţa lor — de a demonstra că pe aceste meleaguri a fost un vid. Vidul nu pe aceste meleaguri a fost, ci poate, în conştiinţa acestor istorici, care, servind interese străine de naţiunile şi popoarele lor, lu-

trînd in interesul politicii imperialiste de dominaţie, încearcă, în continuare, ca şi în trecut, să învenineze şi să dezbine oamenii muncii de diferite naţionalităţi".

Înfăţişînd sarcinile ce reveneau istoricilor români în cadrul pregătirilor ce au avut loc pentru cel de-al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice, preşedintele Nicolae Ceauşescu spunea: „Trebuie să avem în vedere că în problemele de istorie există puncte de vedere diferite, confruntări de idei şi chiar încercări de denaturare a adevărului istoric. Tocmai de aceea sarcina istoricilor noştri este de a contribui activ la clarificarea acestor probleme pe baze ştiinţifice şi, în acelaşi timp, de a da o ripostă fermă oricăror încercări de a falsifica istoria, de a denatura realitatea. Întotdeauna şi în toate cazurile, toate problemele trecutului trebuie să fie abordate în aşa fel încît să ducă nu la ascuţirea divergenţelor şi contradicţiilor, ci la găsirea a ceea ce a fost şi este comun, la sublinierea învăţămintelor pe care trebuie să le tragem pentru prezent. Deşi îşi propune să cerceteze trecutul, istoria — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu — trebuie să pornească de la realităţile existente astăzi, pe care nimeni nu le mai poate schimba. Aceste realităţi arată că astăzi în Europa există naţiuni independente, state care au graniţe ce trebuie respectate — şi orice punere în discuţie a independenţei şi graniţelor lor înseamnă o politică revanşardă, care nu ar duce decît la război. Tocmai de aceea trebuie să se combată orice încercări de a pune în discuţie aceste realităţi existente astăzi în lume".

În această ordine de idei, preşedintele Nicolae Ceauşescu a indicat istoricilor români să abordeze problemele de istorie de pe poziţiile materialismului dialectic, pornind de la adevărul că istoria omenirii, a popoarelor, din cele mai îndepărtate timpuri, este strîns legată de condiţiile de muncă, de viaţă, de dezvoltare treptată a forţelor de producţie; în procesul muncii, oamenii s-au constituit în comunităţi mai mici sau mai mari; în procesul muncii şi al perfecţionării mijloacelor de producţie, în lupta cu natura ei au învăţat să lucreze împreună, să conlucreze şi să gîndească la ceea ce trebuie să facă pentru a rezista tuturor vitregiilor, pentru a-şi asigura o viaţă civilizată.

Pornind de la faptul că, uneori se acordă o importanţă prea mare unor momente şi fapte istorice izolate, tovarăşul Nicolae Ceauşescu a indicat cercetătorilor din domeniul istoriei să pornească de la condiţiile generale în care s-a format şi dezvoltat un popor sau altul, de la raporturile de conlucrare între popoare şi strînsa interdependenţă a civilizaţiilor. De la aceste considerente, a subliniat secretarul general al partidului, trebuie să pornim şi în explicarea procesului istoric de dezvoltare a poporului român. În acest spirit va trebui să se sublinieze vechimea culturii materiale şi spirituale pe teritoriul patriei noastre; momentele cele mai de seamă ale istoriei traco-geto-dacilor; puternica înflorire economico-socială a statului dac în vremea lui Burebista şi Decebal; contactele largi şi înrîurirea reciprocă între civilizaţia geto-dacilor şi civilizaţia greacă, persană, romană ş.a. Studiind acest proces, oamenii de ştiinţă trebuie să pună accentul pe acele fapte istorice care au favorizat contacte de viaţă şi influenţă reciproce între populaţiile

acestor meleaguri, proces care a stat la baza formării naţiunii noastre, a popoarelor din Balcani, a altor popoare învecinate. Trebuie să evidenţiem ceea ce au realizat în comun popoarele noastre, faptul că civilizaţia lor este rodul conlucrării strînse dintre ele. În acelaşi timp, sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, trebuie să se acorde o importanţă deosebită combaterii argumentate, ferme, întemeiate, pe o largă bază de informaţie ştiinţifică, a oricăror încercări de denaturare sau falsificare a proceselor istorice, a momentelor sau a rolului unor personalităţi marcante ale istoriei poporului român, precum şi a unor realităţi şi fenomene ale istoriei universale ; să se arate argumentat că dominaţia străină, ştirbirea sau pierderea suveranităţii şi independenţei afectează grav dezvoltarea economico-socială a popoarelor, că înlăturarea dominaţiei străine este o necesitate istorică şi orice încercări ar face puterile străine nu pot să oprească cursul dezvoltării istorice a fiecărui popor spre libertate şi independenţă. În acest context să dea ripostă fermă oricăror tendinţe de a prezenta dominaţia imperialistă, colonialistă, de expansiune a marilor puteri, drept manifestări progresiste care ar fi venit în sprijinul dezvoltării popoarelor asuprite ; să sublinieze dreptul popoarelor la autodeterminare, la o viaţă liberă şi independentă. Să prezinte argumentat, folosind documente istorice că formarea naţiunilor şi a statelor naţionale a jucat un rol de importanţă istorică în progresul general economico-social al omenirii, că naţiunea nu şi-a încheiat rolul său, că naţiunea şi statul naţional sînt chemate să aibă, în continuare, un rol de mare însemnătate în societate, în lupta pentru progres social.

Avem obligaţia — a arătat preşedintele Nicolae Ceauşescu — să ducem o asemenea politică, inclusiv în domeniul istoriei, încît să contribuim la crearea unui viitor al prieteniei şi frăţiei tuturor popoarelor. În judecarea faptelor şi evenimentelor istorice să ţinem seama de ceea ce trebuie să realizăm, de opţiunea noastră spre o politică generală de prietenie, de colaborare între popoare. Trebuie să fim fermi împotriva politicii imperialiste de forţă, de dictat, pentru o politică de largă conlucrare economică, cultural-ştiinţifică, de egalitate şi respect între toate popoarele. Numai aşa istoria va servi adevăratelor scopuri ale ştiinţei şi, totodată, a năzuinţelor noastre socialiste, politicii de dezvoltare a României, a poporului nostru, asigurîndu-i un loc demn, egal, în cadrul naţiunilor socialiste, al tuturor naţiunilor lumii.

În opera tovarăşului Nicolae Ceauşescu se proiectează valorile tumultuoasei istorii multimilenare a poporului român. De gîndirea sa chibzuită şi de activitatea sa clocotitoare se leagă marile realizări, înnoirile fundamentale ce au făcut din ultimele două decenii, perioada cea mai fructuoasă din întreaga istorie a ţării, ridicînd pe culmi nemaiîntîlnite prestigiul României pe toate meridianele planetei noastre.

PROFESORUL VLADIMIR DUMITRESCU LA 80 DE ANI

de *SILVIA MARINESCU-BÎLCU*

Cu adevărat mare arheolog și om de știință este numai acela care execută săpături și valorifică exemplar, la un nivel internațional — recunoscut ca atare și de specialiștii străini — rezultatele muncii sale. Un astfel de om de știință este și Vladimir Dumitrescu despre care, pe bună dreptate, marele său prieten academicianul Emil Condurachi spunea că „trăiește arzînd".

Vladimir Dumitrescu s-a născut la 19 octombrie/1 noiembrie 1902 la București, absolvind în 1921 Liceul Clasic Sf. Sava din aceeași localitate.

Pasionat de istoria antichității încă din liceu (și fascinat de marele istoric Vasile Pârvan), se înscrie în anul 1921 la Facultatea de Litere și Filozofie, secția filologie clasică și mai apoi istorie și geografie, obținînd în anul 1925 licența cu *magna cum laude ;* pleacă în anul următor la Roma, ca membru al Școlii Române de acolo, unde își continuă studiile, pregătindu-și totodată și doctoratul.

Reintors în țară în anul 1928 își susține doctoratul în Litere și filozofie cu teza *L'età del ferro nel Piceno,* pînă nu de mult unica sinteză asupra epocii fierului din acastă provincie răsăriteană a Italiei. Lucrarea a fost încununată cu premiul „Vasile Pârvan" al Asociației Academice V. Pârvan a foștilor membri ai Școlii Române și ea continuă să constituie o operă fundamentală a perioadei și zonei geografice pe care le tratează.

În anul 1930 devine — prin examen — docent de Arheologie preistorică a sud-estului Europei la Facultatea de Litere din București, iar în 1940 conferențiar definitiv al aceleiași facultăți.

Remarcat și apreciat de magistrul său Vasile Pârvan încă din studenție pentru lucrările de proseminar și seminar, este numit (după prima campanie de săpături la care participă ca student — Sultana 1923) la 1 octombrie 1923 asistent la Muzeul Național de Antichități din București. Înaintat conservator în 1928, devine în 1935 directorul Muzeului pe care-l va conduce — cu o scurtă întrerupere — pînă în 1945. În acest răstimp reorganizează complet și modernizează expoziția Muzeului, continuă publicarea anuarului *Dacia* fondat de V. Pârvan, îngrijindu-se de apariția volumelor V-VI (1935—1936), VII-VIII (1937—1940) și IX-X (1941—1944) și organizează schimbul de publicații cu sute de institute din străinătate, punînd bazele actualei biblioteci a Institutului de Arheologie, întrucît pînă la venirea sa la direcție biblioteca Muzeului abia dacă avea două-trei sute de volume.

Colaborator al Institutului de istorie între anii 1949—1952, este numit șef de secție în 1955 la MNA și ulterior la Institutul de Arheologie, unde conduce pe rînd secțiile : Muzeu (pînă în 1965), sclavagistă (1965—1968), paleolitică (1968—1973), devenind cu începere din 1973 consultant științific al Institutului.

Pasionat de cercetarea arheologică, nu-și precupețește în toți acești ani eforturile, dăruindu-se muncii și împărtășind colaboratorilor și colegilor cu o generozitate rar întîlnită, în egală măsură cunoștințele și experiența acumulate.

Ca membru în comitetele de redacție ale revistelor Institutului (pînă în anul 1971), fiind într-o anumită perioadă și redactor principal al anuarului *Dacia* și al periodicului *Materiale și cercetări arheologice,* a acordat o deosebită atenție textelor, urmărind persevedent îmbunătățirea calității publicațiilor.

Contribuie în mare măsură la reapariția revistei *Dacia,* a cărei publicare încetase în anul 1945 și reorganizează din nou schimbul de publicații cu străinătatea, aducînd cît s-a putut la zi fondul documentar al bibliotecii noastre.

Conduce în special în zona extracarpatică a țării aproape an de an săpături arheologice, preocupîndu-se în primul rînd de problemele epocii neo-eneolitice, dar cercetînd cu egală atenție și obiective din epoca bronzului și din epoca fierului. Săpăturile din tell-ul Gumelnița (așezarea eponimă a culturii respective) începute în tinerețe (1925), le reia în 1960 pe baza vastei experiențe îndelung acumulată. În 1926 întreprinde primele săpături sistematice românești din aria culturii Cucuteni, atît în așezarea din faza Cucuteni B de la Drăgușeni (jud. Suceava) cît și în aceea din faza Cucuteni A de la Bonțești (jud. Vrancea). Între 1929—1935 face săpături la Atmageaua Tătărască, în sudul Dobrogei, într-un tell cu depuneri ale culturilor Boian și Gumelnița, în 1936 le începe pe acelea de la Traian (jud. Neamț) în renumita stațiune Cucuteni A-B, continuîndu-le în anii 1938—1940, pentru ca, începînd din 1951, să reia pe scară întinsă aceste săpături, împreună cu Hortensia Dumitrescu (regretata tovarășă de viață și de muncă arheologică), în-

încheiate în 1961 prin săparea aproape completă a așezării de pe Dealul Viei și prin cercetarea a mii de metri patrați în aceea de pe Dealul Fîntînilor. Săpăturile de la Dealul Fîntînilor, dealtfel cele mai ample executate deocamdată pe întreaga și vasta arie a culturii Cucuteni A-B (=Tripolie B II), i-au permis precizarea etapelor evolutive ale acestei faze precum și subdivizarea stilurilor picturale.

În anii 1942, 1955—1956 sapă exhaustiv necropola plană din epoca bronzului de la Cîrna (jud. Dolj), iar în 1943 întreprinde săpături în necropola tumulară din epoca fierului de la Basarabi (jud. Dolj). Săpăturile începute în 1943 în importanta așezare a culturii Vinča de pe malul Dunării de la Rast (jud. Dolj) sînt continuate în 1950.

Pentru înțelegerea în toată complexitatea lui a fenomenului istoric, reprezentat de viața, organizarea socială și evoluția triburilor eneolitice pe teritoriul țării noastre, în anii 1949—1950 sapă exhaustiv așezarea din faza Cucuteni A de pe Holmul Hăbășeștilor (jud. Iași), aceasta fiind prima stațiune eneolitică cercetată integral în România, reconstituind atît planul unui sat eneolitic prevăzut cu șanțuri de apărare, cît și toate celelalte aspecte ale vieții comunității umane de pe acele locuri. Acest excepțional efort a fost încununat cu unul dintre „Premiile de Stat" date în 1951 pentru cele mai bune șantiere din anii precedenți ; în anul 1955 acordîndu-i-se din nou „Premiul de Stat" pentru publicarea exemplară (în colaborare) a amplei monografii *Hăbășești*.

Între 1962—1968 conduce săpăturile de la Căscioarele (jud. Călărași), în fapt cele mai ample săpături întreprinse într-un tell al culturilor Boian și Gumelnița din România. Este degajat și aici în întregime stratul superior, obținîndu-se astfel planul unui unic sat gumelnițean. Din aceleași arhive tăcute căsciorene au fost scoase la iveală, în cursul a peste nouă luni de activitate de teren, între alte descoperiri remarcabile și excepționalul sanctuar cu pereți pictați și coloane de cult datînd de la începutul mileniului IV î.e.n. În 1962—1964, prin săpăturile de la Tîrpești (jud. Neamț), pune bazele unei cercetări de asemenea exhaustive a așezărilor neo-eneolitice succesive, în 1969 întreprinde săpături în stațiunea cucuteniană de la Topile (jud. Iași), iar între 1970—1972 conduce săpăturile de la Drăgușeni (jud. Botoșani), în așezarea aparținînd culturii Cucuteni A tîrzie, rezultatele confirmînd și ele originile locale ale fazei A-B a acestei culturi.

Îndrumînd ceas de ceas activitatea pe șantiere, observînd și urmărind cu deosebită atenție fiecare etapă de lucru și descoperire, în toată această vreme a fost o permanentă și activă prezență pe teren ca și în biroul Institutului. Adept al metodelor moderne de cercetare, spre deosebire de majoritatea colegilor lui de generație, a promovat și încurajat aceste metode, dînd uneori adevărate bătălii pentru crearea în Institut a unor laboratoare paleofaunistice, palinologice etc.

Bucurîndu-se de un prestigiu internațional deosebit a fost cooptat membru în Consiliul Permanent al Uniunii Internaționale de Preistorie și Protoistorie încă din 1932, fiind trecut în 1976 în Consiliul de Onoare

al acesteia ; din anul 1961 a fost ales membru al Institutului Italian de Preistorie și Protoistorie, iar din 1980 este membru plin al Institutului Arheologic German. Ca invitat al Academiei Jugoslave de Științe din Zagreb (1967) și al Institutului Italian de Științe Pre- și Protoistorice (1969) a ținut conferințe la Academia din Zagreb și la Universitatea de la Zadar, la Firenze și Roma, solicitînu-i-se deasemenea colaborarea la numeroase periodice de prestigiu din diferite țări europene și din SUA.

Începînd din 1932 a participat în Europa, Asia Mică și SUA, la peste 30 congrese și simpozioane științifice internaționale atît cu rapoarte și comunicări cît și cu substanțiale intervenții, discuții, prezidînd și numeroase ședințe de lucru.

Problemele culturilor neo-eneolitice din România și ale relațiilor acestora cu culturile din sud-estul Europei și din Asia Anterioară și în special acelea ale culturilor Cucuteni, Gumelnița și Vinča au constituit dealungul a peste 55 de ani principalele probleme cărora și-a consacrat atenția. Este primul cercetător care a stabilit cele trei faze ale evoluției culturii Precucuteni, aducînd în același timp contribuții esențiale la studierea originii, evoluției și periodizării culturii Cucuteni. Consacrînd o serie de studii și cronologiei relative și absolute a culturilor Gumelnița și Cucuteni, totodată a demonstrat convingător că pînă în prezent nu există dovezi pentru prezența unui neolitic preceramic în spațiul carpato-danubian și nici la nord de Balcani. Nu a ezitat însă niciodată să renunțe la un vechi punct de vedere atunci cînd descoperiri noi sau argumente convingătoare dovedeau justețea unei alte opinii. O excelentă monografie care i-a fost recent publicată la Oxford a pus și rezolvat multiple probleme ale culturii Vinca din sudul Olteniei, aducînd la cunoștința specialiștilor excepționalele materiale descoperite la Rast (jud. Dolj).

Preocupîndu-se și de cercetarea altor epoci, într-o remarcabilă monografie exhaustivă a publicat rezultatele obținute prin săpăturile în necropola culturii Gîrla Mare-Cîrna, tratînd amplu problemele ridicate de această cultură, iar prin publicarea studiului asupra săpăturilor din necropola tumulară de la Basarabi, și prin alte articole în aceeași problemă, a dovedit prezența unei enclave illirice în sud-vestul Olteniei.

Atras încă din tinerețe de arta preistorică din România, rămine fidel acestei pasiuni publicînd o serie de volume remarcabile în legătură cu această problemă pe care o face cunoscută și publicului din străinătate. Volumul *L'arte preistorica in Romania fino all'inizio dell'età del ferro,* apărut la Firenze la vestita editură Sansoni reprezintă prima amplă sinteză asupra splendorilor acestei arte, cu realizări uneori unice în Europe.

Lărgit și completat pînă la începutul perioadei Latène, studiind în egală măsură fenomenul cultural-artistic și relațiile artei preistorice cu conceptele magico-religioase ale populațiilor carpato-danubiene dealungul a cinci milenii, volumul a văzut lumina tiparului și într-o ediție românească *Arta preistorică în România,* fiind încununat în 1976 cu

premiul „Vasile Pârvan" al Academiei R. S. România. Nu a rezistat nici fascinației exercitate de arta culturii Cucuteni, dedicîndu-i și acesteia o inegalabilă carte.

Făcîndu-și o datorie de onoare din a aduce la cunoștința specialiștilor din străinătate rezultatele cercetărilor românești, a publicat (în colaborare) în prestigioasa colecție Cambridge Ancient History o preistorie a României de la începuturi pînă la 1000 î.e.n.

Muncind de 59 de ani (în ciuda tuturor vicisitudinilor) cu pasiune și dăruire pe tărîmul arheologiei românești pe care o slujește cu credință, reușind să o ridice la cel mai înalt nivel de recunoaștere internațională, profesorul nostru ne va da în continuare, sîntem convinși, lucrări de valoarea acelora cu care ne-a obișnuit.

Îi urăm un călduros
La mulți ani !

*
* *

Lista lucrărilor profesorului Vladimir Dumitrescu, apărute pînă în anul 1976 se află în articolul omagial din Dacia, 21, 1977, p. 352-355. Menționăm mai jos în continuare pe acelea publicate de la acea dată.

127. *La Méditerranée orientale et le Danube inferieur pendant la préhistoire* Coraport, Congrès Intern, études sud-est européennes, Bucarest, 1974, p. 49-63.

128. *Une enclave illyrienne au sud-ouest de la Roumanie, datant du premier âge du fer,* Illyria, 4, Tirana, 1976, p. 223-228.

129. *Fragment de vase zoomorphe à statuette humaine sur la tête, découvert à Căscioarele,* Godišniak, 13, Sarajevo, 1976, p. 97-104.

130. *Despre un fragment de vas zoomorf de tip mai puțin comun de la Căscioarele,* SCIVA, 28, 1977, 4, p. 577-583.

131. *Corta exposición sobre el origen y evolucion del Neolitico rumano,* Trabajos de Prehistoria, 35, Madrid, 1978, p. 151-172.

132. *Arta culturii Cucuteni,* București, 1979, ed. Meridiane, 114, pag., 189 fig. și planșe.

133. *The Neolithic Settlement at Rast,* BAR, 72, Oxford, 1980. 133 pag. și 91 planșe.

134 a. *Cîteva observații în legătură cu prima migrație a triburilor nord-pontice la apus de Prut,* Pontica, 13, 1980, p. 23-31.

13b. *Quelques remarques à propos de la „première vague" des tribus des steppes nord-pontiques à l'ouest du Prut,* Revue Roumaine d'histoire, 20, 1981, 4, p. 589-597.

135. *În legătură cu două fragmente de tip Šarka (?) descoperite la Rast,* SCIVA, 32, 1981, 2, p. 233-240.

136. *Însemnări în legătură cu unele sincronisme*, MemAntiq, 6-8, (1974—1976), p. 23-36.

137. *The Prehistory of Romania from the carliest times to 1000 B.C.*, (în colaborare cu Al. Bolomey şi Fl. Mogoşanu), Cambridge Ancient History, 1982, p. 1-74 + 10 fig. şi 4 hărţi.

138. *Însemnări privind unele afirmaţii în legătură cu anumite descoperiri de la Căscioarele*, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 63-69.

139. *Prehistoric Art of Romania* (ediţie rezumativă în cinci variante, în limbile: engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă — sub tipar —).

140. *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'à la fin de l'âge du bronze* (în colaborare cu Al. Bolomey şi Fl. Moroşanu), Ed ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1983.

La acestea se adaugă zeci de recenzii, sute de note bibliografice, articole de popularizare, conferinţe la radio, televiziune, Universitatea populară etc.

LOCUIRI AURIGNACIENE PE TERASELE PRUTULUI DINTRE RIPICENI ŞI MIORCANI. RELAŢIILE LOR CU LOCUIRILE CONTEMPORANE DE PE TERASELE BISTRIŢEI

de VASILE CHIRICA

Pe teritoriul Moldovei, două bazine hidrografice sînt cunoscute ca fiind locuite cu o deosebită intensitate în paleoliticul superior : al Prutului şi al Bistriței, pe ale căror terase s-au descoperit numeroase aşezări paleolitice cu unul sau mai multe straturi de cultură.

În Valea Prutului, studiile geologice şi geomorfologice precizează existenţa celor trei sectoare distincte : 1, sectorul de vale subsecventă la nord de Rădăuți ; 2, sectorul epigenetic, între Rădăuți şi Stînca-Ştefăneşti ; 3, sectorul cu albie majoră largă, la sud de Ştefăneşti [1]. Dintre acestea, o importanță arheologică o are sectorul epigenetic cu un sistem de cinci terase [2] (fig. 1).

Precizăm, însă, faptul că încă nu s-a ajuns la o opinie comună în ceea ce priveşte corespondenţa teraselor din punct de vedere geomorfologic şi arheologic. Relativ la terasele Prutului din sectorul epigenetic (tabelul 1), pe baza descoperirilor arheologice şi a datelor geomorfologice, stabilim următoarele corespondențe :

T I şi T II = terase inferioare.
T IV = terasă mijlocie
T VI şi T VII = terase superioare.

De asemenea, se mai impune o precizare în legătură cu vîrsta teraselor : din punct de vedere geologic se ia în consideraţie vîrsta depozitelor care alcătuiesc terasa, iar din punct de vedere geomorfologic, data apariţiei sale ca treaptă individualizată, ca formă de relief, corespunzătoare ultimei faze de eroziune.

În general, toate terasele au la bază prundişuri carpatice, gresii, jaspuri, cuarţite, elemente calcaroase, nisipuri cu bobul de diferite dimensiuni, apoi luturi loessoide la partea superioară, excepţie făcînd terasele inferioare, la baza cărora abundă silexul [3], exhumat epigenetic din depunerile ce apar la zi la nord de Mitoc.

În cele ce urmează, vom face o tratare geomorfologică a teraselor Prutului, urmînd ca, pe baza cercetărilor paleolitice de la Ripiceni şi Mitoc îndeosebi, să aducem completări de ordin arheologic şi cu privire la locuirile paleolitice, determinările de faună şi floră fosilă, analize palinologice şi de C_{14}.

TABELUL 1

Terasele Prutului din sectorul epigenetic (după V. Băcăuanu).

Terasa	Alt. abs. m	Alt. rel. soclu m	Grosimea aluv. m	Alt morfogr. m.	Vîrsta
Şesul	90	—		0	Holocen
T I	80	1—3	9—10	10—12	Q III—H
T II	100	8—10	10—15	20—25	Q^{2}—III
T III	—	—	—	—	—
T IV	125—130	35—40	10—15	50	Q II
T V	—	—		—	—
T VI	175—180	90—95	5—10	100	P IV—Q I
T VII	200—220	120	0—20	130—140	P IV

Terasa I, cu altitudine relativă de 10-15 m, a fost identificată la SE de Miorcani, Cotu Miculinţi, Crasnaleuca, nord de Mitoc, Iorga, Liveni, Şerpeniţa, Sadoveni, Bold, Ripiceni, pînă la Ştefăneşti şi în aval de această localitate. Ea este alcătuită dintr-un soclu cu argile şi marne sarmatice, peste care s-a aşternut un pachet de aluviuni, avînd la bază prundişuri (cremeniş) şi nisipuri, gros de circa 8-9 m, apoi o depunere de 6-7 m luturi leossoide sau nisipoase [4] (fig. 3). Într-un singur punct, la Mitoc-Malul Galben, grosimea aluviunilor este de 15-16 m, întrucît aici terasa Prutului a fost parazitată de conul de dejecţie al pîrîului Ghireni [5].

Terasa a II-a, cu altitudinea relativă de 20-30 m este mai slab reprezentată în sectorul epigenetic şi se prezintă ca nişte trepte puternic distruse de eroziune sau colovionate. A fost identificată la Cotu Miculinţi, Crasnaleuca, Mitoc, Sadoveni — Bold, Ripiceni şi în aval, pînă la Ştefăneşti. Structura geologică este următoarea : soclul sarmaţian, gros de 8-10 m, peste care urmează acumulativul terasei, cu grosimi de 3-16 m [6]. Se pare că la baza acestei terase lipsesc cremenişurile.

Terasa a III-a lipseşte în sectorul epigenetic [7], deşi a fost identificată de N. Barbu la Mitoc [8] (fig. 3/2).

Terasa a IV-a, cu altitudinea relativă de 50-70 m este bine reprezentată între Mitoc şi Liveni, la Iorga, la sud de Ripiceni, vest de Lehneşti, Rîşca şi Stînca-Ştefăneşti. În unele sectoare, cum ar fi la Mitoc, la confluienţa pîrîului Ghireni cu Prutul, denudaţia a redus grosimea aluviunilor. Ea este alcătuită dintr-un soclu de circa 35 m, peste care urmează pachetul de aluviuni, gros de 10 m, la bază cu prundişuri, iar spre partea superioră cu nisipuri şi luturi loessoide [9].

Terasa a V-a lipseşte din sectorul epigenetic, iar terasa a VI-a şi a VII-a sînt mult degradate, iar în unele zone distruse în întregime, fiind identificate doar după orizonturile de prundişuri, numai în cîteva puncte din regiunea luată în studiu [10].

La Ripiceni-Izvor, cunoscuta stațiune paleolitică se află pe terasa inferioară (corespunzătoare cu T I din schema géomorfologică), cu o altitudine relativă de 12 m. La baza terasei se găsesc calcarele sarmatice, peste care s-au suprapus pietrișurile de terasă, cu o grosime de circa 1,20 m. Urmează un pachet de aluviuni cu textură nisipoasă, de circa 3 m grosime, suprapus de o depunere de 7 m de loess, care conține șase niveluri de locuire musteriană, un strat steril din punct de vedere arheologic și faunistic, apoi nivelul aurignacian, suprapus direct de nivelul gravettian, după care urmează stratul tardenoisian, aflat într-un sol degradat prin infiltrații de humus și, în sfîrșit, locuirile postpaleolitice [11].

Alte două stațiuni paleolitice aflate pe terasele Prutului sînt acelea de la Mitoc-Pîrîul lui Istrate și Malul Galben. Ambele se găsesc pe terasa de 50-70 m, care se întinde, pe partea dreaptă a Prutului, de la nord de Mitoc pînă la Liveni (fig. 3/2). Datele oferite de cercetările geologice și geomorfologice sînt, însă, în contradicție cu realitățile arheologice. După cum se știe, R. Sevastos a identificat pe Prut o terasă de 60-65 m, precizînd că este de vîrstă rissiană [12]; N. N. Moroșan vorbește de o terasă de 35-50 m, căreia îi atribuie aceeași vîrstă [13]; N. Barbu consideră că la Mitoc-Malul Galben există o terasă de 50-60 m, sculptată în toltry și marne albe, bugloviene, peste care s-a suprapus acumulativul de terasă; o consideră de vîrstă rissiană, arată că pîrîul Ghireni și-a adîncit cursul în podul acestei terase pentru a se pune de acord cu noul nivel de bază al Prutului, dar că profilul de la Malul Galben a fost creat în acumulativul aluvial al terasei inferioare [14]. La rîndul său, V. Băcăuanu a încadrat această terasă între 50-70 m sau 50-60 m, admițînd vîrsta ei rissiană [15].

Cercetările arheologice din cele două puncte au dovedit că atît locuirile paleolitice, cît și fauna cuprinsă în depunerile acestei terase, aparțin glaciațiunii Würm. În această situație, dacă se exclude posibilitatea ca înălțimea relativă reală a terasei să nu fie cea indicată de studiile geomorfologice, sau ca localizarea ei să nu fie exactă, nu rămîne decît să se admită că și această terasă aparține tot glaciațiunii Würm. Afirmăm acest lucru deoarece considerăm că nu pot exista locuiri würmiene în sedimentele unei terase care la începutul ultimei glaciațiuni era pe deplin formată atît în sens geologic, cît și în sens geomorfologic. Afirmația se bazează și pe analogiile care se pot stabili cu descoperirile de la Ripiceni-Izvor. Și aici și la Malul Galben, în prundișurile de la baza terasei s-au găsit, în poziție secundară, așchii prelucrate intenționat, după o tehnică ce ar putea fi clactoniană, dar sigur premusteriană; pe ambele terase, cele mai intense locuiri aparțin Musterianului și paleoliticului superior (Aurignacian și Gravettian la Ripiceni, Aurignacian la Malul Galben), iar la Pîrîul lui Istrate, numai Aurignacian. Comparînd numai Pîrîul lui Istrate cu Ripiceni-Izvor, ajungem la concluzia că, dacă locuirea musteriană *in situ* se află pe o terasă würmiană, este logic ca

o locuire aurignaciană să se găsească în depunerile aceleiași terase, nu pe una mai veche, cu atît mai mult cu cît ambele formațiuni geomorfologice se află în același sector al Văii Prutului. Se exclude și posibilitatea ca această terasă să fi fost coluvionată și ca locuirile paleolitice să fi fost acoperite de aceste coluvii, sau să fi fost antrenate prin coluvionare, deoarece cele 38 de ateliere de cioplire a silexului se află *in situ*.

Pîrîul lui Istrate își are albia tăiată în scări deoarece curge pe o succesiune de straturi de diferite consistențe, dispuse orizontal. Succesiunea geologică a straturilor terasei Prutului în acest punct, ar fi următoarea : conglomerate cu cremene, suprapuse de marne și calcare tortoniene, acoperite de marne cenușii și calcare oolitice formate din mici gasteropode învelite într-o pătură de calcit radiar [16] (fig. 2). Profilul de la Pîrîul lui Istrate a mai fost studiat de N. N. Moroșan, care a găsit la bază depuneri cretacice, suprapuse de pietrișurile terasei, puțin rulate, apoi 1-2 m de nisip fin, argilos, acoperit de argile loessoide, peste care s-au sedimentat straturile de loess în grosime de 3-5 m[17], iar ulterior de către N. Macarovici și P. Jeanrenaud, potrivit cărora conglomeratele cu silexuri de la baza terasei au fost acoperite de calcare în plachete, apoi de marne verzui cu *Lithothamnium*, gresii oolitice marnoase, suprapuse de calcare, peste care urmează pietrișul de terasă și stratul de lehm, gros de 3-4 m [18].

Cercetările paleolitice întreprinse aici au permis să se stabilească următoarea succesiune stratigrafică :

1. 8,50-6,75 m, orizont brun, spre bază mai închis, aparținînd unui sol fosil, și care suprapune nisipurile și pietrișurile de terasă, în care sînt înglobate stîncile de calcar.

2. 6,75-5,95 m, sediment închis la culoare, cu lentile de sol fosil, care uneori se suprapun, intercalate fiind de depuneri de culoare mai deschisă.

3. 5,95-4,05 m, depunere loessoidă, uneori cu acumulări difuze de carbonați de calciu.

4. 4,05-3,60 m, orizont cu acumulări omogene de $CaCO_3$, slab pigmentat, și care corespunde, după opinia lui M. Cîrciumaru, cu oscilația climatică Herculane I de la Ripiceni-Izvor.

5. 3,60-3,15 m, depozit loessoid.

6. 3,15-1.70 m, depunere loessoidă, cu acumulări de $CaCO_3$, rar cu păpuși de calcar. Spre partea inferioară, acumulările de $CaCO_3$, sînt tot mai difuze.

7. 1,70-1,40 m, depozit leossoid remaniat.

8. 1,40-0,70 m, orizontal B al solului actual, care poate să reprezinte ultima oscilație climatică tardiglaciară.

9. 0,70 m — pînă la actualul nivel de călcare, sol brun închis, în care se află locuirea neolitică.

Putem, deci, considera că locuirea aurignaciană corespunde sfîrșitului unui stadiu glaciar și oscilației climatice interstadiale care îl succede.

Rămîne ca analizele de polen, în curs de efectuare, să confirme sau nu aceste observații, aflate acum în stadiul de ipoteze. În susținerea acestor afirmații ne bazăm și pe fauna de climă rece, care nu putea să aparțină decît unui stadiu glaciar, precum și pe faptul că, tot datorită rigorii climatului a fost necesară construirea unui adăpost de tip colibă, ale cărei urme au fost identificate în stratul de loess [19].

Revenind la terasa pe care se găsește stațiunea de la Malul Galben, menționăm că într-un punct neprecizat, de pe pîrîul Ghireni, în marginea satului, I. Simionescu a constatat următoarea succesiune stratigrafică : argile albăstrui, apoi argile cenușii în pături subțiri, urmate de un strat subțire de calcar compact, din nou argile cenușii, bancuri groase de calcar, iar la bază calcare oolitice [20]. La rîndul său, N. N. Moroșan notează la Malul Galben următoarea stratigrafie :

— sol vegetal (0,30-0,50 m)
— loess tipic galben (5,20 m)
— sol fosil din paleoliticul superior (0,10 m)
— loess cu structură asemănătoare loessului superior (1 m)
— loess nisipos, care trece treptat în argilă nisipoasă (1,20 m)
— nisip ușor argilos (2-3 m) [21].

Prin cercetările întreprinse la Malul Galben între anii 1956—1957. s-au putut face interesante observații stratigrafice și arheologice în legătură cu locuirile paleolitice, determinările de faună fosilă și utilajul litic [22]. Aceste cercetări au fost reluate în anul 1978, identificîndu-se 12 ateliere de cioplire a silexului, unul dintre acestea avînd peste 2000 de piese.

În regiunea Prutului Mijlociu, cele mai intense locuiri aurignaciene au fost descoperite la Mitoc (punctele Pîrîul lui Istrate. Malul Galben si Valea Izvorului), Ripiceni-Izvor, precum și în grota din masivul calcaros al colinei Stînca-Ripiceni. Prin cercetări arheologice de teren au mai fost identificate și alte așezări aurignaciene : Ghireni, Bold, Cinghinia [23] etc.

La Mitoc-Pîrîul lui Istrate, pe terasa de la confluenta Pîrîului lui Istrate cu Prutul a fost identificată o foarte bogată locuire aurignaciană (fig. 4/1-2). Aici, în stratul de loess, la adîncimi diferite, au fost dezvelite 38 ateliere de cioplire a silexului, între care se remarcă atelierele 33 (798 piese), 19 (765 piese), 4 (797 piese) etc. De asemenea, am constatat că 12 ateliere aveau în imediata apropiere una sau mai multe pietre de calcar sau gresie, de dimensiuni variabile, utilizate, fără îndoială. drept nicovale, întrucît pe unele s-au găsit mici așchii de silex, rezultate în urma cioplirii.

Deși unele piese litice prezintă urme de calcinare, pînă în prezent s-a găsit doar o singură vatră cu dimensiunile de 0,40x0,60 m. adîncită pînă la 0,15 m, cu fragmente de cărbune, oase și silexuri calcinate.

La adîncimea de 3,16 m a fost găsită o mică cantitate de ocru, care a fost analizat chimic și spectral. Rezultatele analizelor au pus în evidență caracteristicile ocrului roșu, obținut din ocru galben, prin a cărui calcinare, oxidul feric hidratat s-a transformat în oxid de fier anhidru, de culoare roșie [24].

O altă așezare paleolitică, locuită numai în Aurignacian este aceea de la Mitoc-Valea Izvorului. Materialele litice descoperite aparțin unui facies local, datat la începuturile paleoliticului superior, datorită coexistenței celor două tehnici de cioplire așchiată și lamelară, cît și prin prezența elementelor de caracter musterian, alături de unelte specifice paleoliticului superior [25].

Celelalte locuiri aurignaciene din zona Prutului Mijlociu, cercetate prin săpături arheologice, suprapun așezări musteriene (Ripiceni-Izvor, Mitoc-Malul Galben) sau sînt suprapuse, la rîndul lor de straturi de cultură gravettiană (Ripiceni-Izvor) sau tardenoisiană (Mitoc-Valea lui Stan).

Așezarea de la Ripiceni-Izvor [26] reprezintă, prin bogăția și succesiunea urmelor de locuire, cît și prin cei peste 3000 mp suprafață săpată, cea mai mare stațiune paleolitică de pe teritoriul României. Peste ultimul nivel musterian s-a sedimentat o depunere sterilă din punct de vedere arheologic și faunistic, după care urmează stratul de cultură aurignaciană, gros de 120-165 cm. Prin cercetările întreprinse aici s-a constatat că spre baza acestui nivel materialul litic este mai sărac și conține destul de multe elemente de tradiție musteriană. În afara uneltelor de silex, s-au găsit pietre de calcar, uneori grupate în mici complexe, precum și o vatră de foc. Analizele de C_{14} efectuate pe cărbuni din această vatră, au determinat vîrsta de 26470±700 ani î.e.n.

În sfîrșit, tot în depresiunea Prutului Mijlociu, N. N. Moroșan a descoperit și cercetat singura așezare de peșteră din Moldova. Într-o grotă aflată în colina calcaroasă Stînca-Ripiceni, au fost identificate patru niveluri de locuire paleolitică, despărțite prin trei straturi sterile. Autorul cercetărilor a atribuit nivelul I Aurignacianului superior, nivelul III, Gravettianului, iar straturile V și VII le-a încadrat în protosolutrean și Magdalenian [27]. Deoarece regiunea de la est de Carpați nu s-a aflat sub influența Solutreanului și Magdalenianului european, ultimele două niveluri de locuire de la Stînca-Ripiceni au fost atribuite unor etape superioare ale evoluției Gravettianului est-european.

Principalele categorii de unelte descoperite în așezările aurignaciene din zona Prutului Mijlociu sînt gratoarele (fig. 5/3-4 ; fig. 6/4, 7 ; fig. 10/3), apoi burinele (fig. 5/5-7 ; fig 7/1, 5 ; fig. 10/2, 4 ; fig. 11/1 ; fig. 12/5), răzuitoarele (fig. 9/1 ; fig. 11/2 ; fig. 12/3), vîrfurile (fig. 10/5), ultimele două tipuri fiind identificate îndeosebi spre baza stratului de cultură. În ceea ce privește proporția dintre gratoare și burine, remarcăm faptul că prima categorie predomină în toate așezările, cu excepția locuirii de la Pîrîul lui Istrate, unde burinele se află, numeric, pe primul loc. Între produsele de debitaj, ponderea cea mai mare o au lamele, unele cu retușe (fig. 5/2 ; fig. 6/1-3, 8 ; fig. 7/2-4, 6 ; fig. 8/1-4, 6-7 ; fig. 9/3 ; fig. 10/1 ; fig. 11/5 ; fig. 12/1-2, 4), sau de tip „à bord abattu“, care lipsesc numai la Mitoc-Valea Izvorului (fig. 6/5), precum și nuclee (fig. 5/1 ; fig. 8/5 ; fig. 11/4, 6), unele utilizate și ca burine (fig. 7/5) sau ca burin-răzuitor (fig. 12/5). Nu lipsesc nici așchiile denticulate, cu scobituri retușate sau cu talon fațetat (fig. 6/6 ; fig. 9/2, 4 ; fig. 11/3), aces-

tea constituind o caracteristică a locuirii de la Mitoc-Valea Izvorului.

Fauna descoperită în straturile de cultură aurignaciană aparţine speciilor : *Equus caballus, Bos s. Bison, Cervus elaphus, Sus scrofa* (Ripiceni-Izvor), *Equus caballus, Bos primigenius, Cervus elaphus, Rangifer tarandus* şi *Rhinoceros tichorhinus* (Mitoc-Pîrîul lui Istrate), *Equus caballus, Bos s. Bison* (Mitoc-Malul Galben). La Mitoc-Valea Izvorului lipsesc resturile faunistice, iar la Stînca-Ripiceni se menţionează *Bos primigenius, Equus caballus, Bison priscus, Cervus elaphus, Cervus tarandus, Lepus timidus, Arctomys bobac, Canis lupus spelaeus, Canis vulpea, Hyaena spelaea.*

Analizele palinologice efectuate la Ripiceni-Izvor au permis cunoaşterea mai aprofundată a mediului ecologic în care au trăit grupele de aurignacieni. Astfel, s-a constatat că Aurignacianul de aici se dezvoltă în timpul unei oscilaţii climatice interglaciare, numită Herculane I pe baza cercetărilor de polen din peşterile carpatice [28]. Precizăm că pentru sedimentul de la Ripiceni-Izvor s-au făcut şi cercetări litologice, paleopedologice, mineralogice, granulometrice, de faună malacologică, creindu-se astfel o imagine cît mai clară asupra modului de viaţă, peisajului şi climei din această microzonă.

*
* *

Pe terasele Bistriţei, în bazinul Răpciuni îndeosebi, au fost identificate şi cercetate prin săpături arheologice 16 staţiuni paleolitice, două aflîndu-se în afara acestui bazin. Din cele 40 niveluri de locuire, numai nouă au fost atribuite Aurignacianului [29]. Precizăm, însă, că asemănări prea strînse, de ordin geomorfologic, nu se pot realiza între terasele Bistriţei şi ale Prutului, deoarece se ştie că numărul, altitudinea şi structura teraselor din diferite bazine hidrografice depind de unitatea morfo-structurală pe care o străbate rîul şi de caracteristicile hidrografice ale acestuia, fiind destul de complexe în ceea ce priveşte originea şi structura geologică. Constatăm, totuşi, predilecţia grupelor umane pentru a folosi ca loc de aşezare terasele mijlocii ale Bistriţei şi Prutului.

În ambele zone luate în discuţie, observăm că, în întreaga locuire de la Cetăţica I şi Mitoc-Valea Izvorului (aparţinînd Aurignacianului inferior), precum şi spre baza stratului de cultură al celorlalte locuiri aurignaciene de pe Prut, se găsesc suficient de multe unelte de tradiţie musteriană : vîrfuri Levallois, racloare, aşchii cu talonul faţetat, piesele bifaciale şi denticulate constituind caracteristicile aşezărilor de la Mitoc-Valea Izvorului şi Cetăţica I (niv. I). Tot din Auringnacianul inferior de la Cetăţica I datează piesa bifacială discoidală, cu retuşe mărunte pe margini, aproape identică cu cea descoperită la Mitoc-Pîrîul lui Istrate.

O situaţie pe care o constatăm numai în cazul locuirilor de pe terasele Bistriţei este lipsa totală a burinelor în Aurignacianul inferior şi mijlociu, în timp ce atît la Mitoc-Valea Izvorului, cît şi la Pîrîul lui Istrate sau Ripiceni-Izvor, acestea apar în proporţie diferită şi destul de ridicată în comparaţie cu alte tipuri de unelte. În Aurignacianul superior pregravettian de la Podiş-Ceahlău (niv. I) şi Bistricioara-Lu-

tărie (niv. II), burinele apar în procente ridicate și destul de diversificate ca tipuri.

Referitor la materia primă, în timp ce în zona Prutului s-a folosit aproape în exclusivitate silexul din depunerile bugloviene de pe Prut, pe terasele Bistriței acesta era foarte puțin cunoscut, întrucît lipsește în Aurignacianul inferior de la Cetățica I și în cel mijlociu de la Dîrțu, în aceeași etapă de la Bistricioara-Lutărie fiind identificat în proporție de abia 2‰, pentru ca în Aurignacianul superior pregravettian de la Bistricioara-Lutărie, proporția silexului zis de Prut să ajungă la 31‰, deși în aceeași etapă, la Podiș, proporția sa este de numai 4,40‰.

O altă caracteristică a locuirilor aurignaciene din bazinul Răpciuni o constituie sărăcia utilajului litic în comparație cu acelea din zona Prutului Mijlociu, deși numărul și caracteristicile vetrelor par să indice o intensitate mai mare de viețuire pe terasele Bistriței, emițîndu-se ideea existenței, aici, a unor adăposturi de tip colibă [30].

Dinamica locuirilor. Luînd în considerație toate aspectele de locuire anunțate mai sus și acceptînd ideea unor deplasări umane de la Prut spre Ceahlău, s-ar putea admite că, în Aurignacianul inferior, primul grup venit de la Mitoc-Valea Izvorului a locuit terasa de la Cetățica I, aducînd cu ei tehnica de cioplire bifacială și alte elemente de tradiție musteriană, dar au prelucrat unelte din roci de proveniență locală. Ulterior, în următoarele etape de evoluție a Aurignacianului, alte grupe umane au adus cantități mai mari de silex zis de Prut. Nu este exclus, însă, ca primii locuitori ai teraselor Bistriței să fi venit din zone lipsite în depozite de silex. De asemenea, considerăm că încă nu trebuie exclusă cu desăvîrșire ideea existenței unor depozite naturale de silex în bazinul Răpciuni sau în împrejurimi, pe care le-au cunoscut și exploatat mai intens grupele umane de la Bistricioara-Lutărie și mai puțin cele de la Podiș (în Aurignacianul superior pregravettian).

*

* *

Pe teritoriul României, Aurignacianul cuprinde mai multe zone cu caracteristici proprii, bine conturate. Astfel, locuirile aurignaciene din Banat, prin inventarul litic (gratoare nucleiforme, lamele cu trunchiere convexă, lamele Dufour etc), reprezintă un facies particular, a cărui evoluție poate fi locală sau în legătură cu marele grup central-european de tip Krems-Dufour [31]. Așezările aurignaciene din Țara Oașului (cu lame mari, cu sau fără retușe, gratoare înalt-carenate sau ovalare, pe așchii și lame masive), pot fi asociate cu descoperirile din Ucraina transcarpatică și Slovacia orientală (Barca, Kechnek I etc.) [32]. În Moldova, Aurignacianul este reprezentat prin cele două zone intens populate : terasele Bistriței din zona Ceahlău și terasele Prutului Mijlociu, cu asemănările și deosebirile cunoscute între caracteristicile locuirilor și industriilor respective, între care mai amintim doar existența atelierelor de cioplire și marea cantitate de deșuri de fabricare în zona Mitoc-Ripiceni, în timp ce așezările din bazinul Răpciuni se caracterizează prin prezența uneltelor finite.

În regiunea Prutului Mijlociu, Aurignacianul reprezintă un complex destul de unitar, caracterizat prin tehnica de cioplire a uneltelor, materia primă utilizată, tipurile și dimensiunile uneltelor, condițiile de mediu. Lipsa unor date arheologice precise nu ne permite să vorbim despre o venire a aurignacienilor pe teritoriul Moldovei, dinspre est sau dintr-o altă regiune geografică. În această situație, considerăm că se impune de la sine acceptarea evoluției locale a comunității umane, poate dintr-un Musterian de tip nord-pontic. Argumentăm această afirmație atît pe baza coexistenței celor două tehnici de cioplire — așchială și lamelară în nivelurile de locuire aparținînd Aurignacianului inferior, cît și prin prezența uneltelor de tradiție musteriană : răzuitoare pe așchii, lame, vîrfuri și așchii de tip Levallois, vîrfuri musteriene, alături de unelte finite (gratoare, burine, lame aurignaciene, gratoare-burin), care, tipologic, aparțin paleoliticului superior (Ripiceni-Izvor, Mitoc : Malul Galben, Valea Izvorului și Pîrîul lui Istrate).

Deoarece Cîmpia Moldovei, prin alcătuirea sa geologică și formațiunile geomorfologice se leagă organic de Cîmpia Rusă, unde în vremea glaciațiunii Würm existau condiții de mediu ecologic destul de apropiate, unele analogii ale descoperirilor de la Ripiceni și Mitoc trebuiesc căutate și la est de Prut (Brînzeni I, Butești : În Ponoare și Moara Popii, Bobulești VI, Varvarovka VII, Molodova V — stratul X etc.)[33],

Activitățile economice ale grupelor umane care au populat terasele Prutului și ale Bistriței aveau drept scop asigurarea hranei, îndeosebi prin vînătoare și cules, precum și cioplirea uneltelor necesare unor activități secundare. În acest sens, îndeosebi zona Prutului Mijlociu, prin existența sursei de apă permanentă, a depozitelor inepuizabile de silex de bună calitate, prin flora și fauna destul de bogată, a asigurat un mediu ecologic foarte prielnic locuirilor umane în epoca paleolitică.

1 Gh. Năstase, *Valea Prutului,* în *Revista Geografică,* II, 1946, 1-4, p. 43 și urm.; I. Simionescu, *Constituțiunea geologică a țărmului Prutului din Nordul Moldovei,* în *Ac. Rom., Publicațiunile fondului „V. Adamachi“,* II (1901—1906), Buc., 1906, p. 27-54 ; V. Băcăuanu, *Observații geomorfologice asupra Văii Prutului dintre Rădăuți și Stînca-Ștefănești,* în *AȘU-Iași,* S.N., Secț. a II-a (St. Naturale), VII, 1961, 2, p. 433.

2 Acestea au înălțimile relative de 10-15 m, 20-30 m, 50-70 m, 100-110 m, 140 m, cf. V. Băcăuanu, I. Stănescu, *Geomorfologia,* în *Monografia zonei Stînca-Costești,* Iași, 1971, ms.

3 *Ibidem.*

4 V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei. Studiu geomorfologic*, E. A., Buc., 1968, p. 150.
5 N. Barbu, *Interpretarea paleogeografică a profilului de la Malul Galben-Mitoc (Valea Prutului)*, în *AȘU-Iași*, Secț. II b (Geologie-geografie), XI, 1965, p. 205-206.
6 V. Băcăuanu, *op. cit.*, p. 153-154.
7 Idem, p. 154.
8 N. Barbu, *op. cit.*, p. 208. După V. Băcăuanu, punctul „La Sărături", unde N. Barbu consideră că a identificat un fragment din T III, reprezintă, în realitate, o depunere sarmațiană, ce apare la zi.
9 V. Băcăuanu, *op. cit.*, p. 155-157.
10 Idem, p. 157-160.
11 Al. Păunescu și colab., *Considerații arheologice, geocronologice și paleoclimatice privind așezarea Ripiceni-Izvor*, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p. 5-8 ; Al. Păunescu. P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, Buc., 1976, p. 225-228.
12 R. Sevastos, *Depozitele cuaternare din șesul Prutului și al Jijiei*, în *AIGR* (1915—1920), IX, 1920, p. 405.
13 N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în *AIGR*, XIX, Buc., 1938, p. 140.
14 N. Barbu, *op. cit.*, p. 205-206.
15 V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei*, p. 46, 155, 157.
16 I. Simionescu, *op. cit.*, p. 40.
17 N. N. Moroșan, *op. cit.*, p. 55.
18 N. Macarovici, P. Jeanrenaud, *Revue générale du Néogène de la plate-forme de la Moldavie*, în *AȘU-Iași*, Secț. a II-a, IV, 1958, 2, p. 423-445, pl. II, fig. 4.
19 V. Chirica, *Considerații cu privire la complexele de locuire descoperite in așezări paleolitice*, în *Carpica*, 1978, p. 21-43 ; Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 188.
20 I. Simionescu, *op. cit.*, p. 40.
21 N. N. Moroșan, *op. cit.*, p. 59.
22 C. S. Nicolăescu-Plopșor, N. Zaharia, *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 16 ; V. Chirica, *Materiale paleolitice descoperite în așezarea de la Mitoc (Malul Galben)*, în *AM*, VIII, 1975, p. 7-14.
23 Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 88-89, 160, 229.
24 V. Chirica, P. Șadurschi, *Locuiri paleolitice și postpaleolitice descoperite la Mitoc-Pîrîul lui Istrate*, în *Hierasus '78*, 1979, p.
25 M. Bitiri, *Cîteva date cu privire la paleoliticul de la Mitoc-Valea Izvorului*, în *Studii și Materiale*, Istorie, III, Suceava, 1973, p. 27-36 ; M. Bitiri, M. Cîrciumaru, *Atelierul de la Mitoc-Valea Izvorului și locul lui în cronologia paleoliticului României*, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 463-480.
26 Al. Păunescu și colab., *op. cit.*, p. 5-8.
27 N. N. Moroșan, *op. cit.*, p. 8-32.
28 Al. Păunescu și colab., *op. cit.*, p. 12.
29 Al. Păunescu și colab., *Semnificația cronostratigrafică și paleoclimatică a unor analize chimice, granulometrice și palinologice în unele așezări paleolitice din*

bazinul Ceahlăului. Considerații asupra tipului și caracterului așezărilor, în *SCIVA,* 28, 1977, 2, p. 175.

30 Idem, p. 179-180 ; M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova,* Buc., 1974, p. 79-93.

31 Fl. Mogoșanu, *Information générale sur le Paléolithique du Banąt (Sud-Oouest de la Roumanie),* în *Dacia,* N.S., XVI, 1972, p. 107 și urm.

32 M. Bitiri, *Paleoliticul din Țara Oașului, Studiu arheologic,* Buc., 1972, p. 172.

33 N. A. Ketraru, *Pamjatniki epoch paleolita i mezolita,* Chișinău, 1973, p. 63-138.

HABITATS AURIGNACIENS SUR LES TERRASSES DU PRUT ENTRE RIPICENI ET MIORCANI. LEURS RELATIONS AVEC LES HABITATS CONTEMPORAINS SUR LES TERRASSES DE LA BISTRIȚA

Résumé

La rivière du Prut est l'une des plus importants affluents du bassin inférieur du Danube.

Relativement aux terrasses du secteur épigénétique du Prut, les dernières recherches géomorphologiques ont constaté l'existence d'un système à cinq terrasses, aux altitudes relatives de 10-15 m, 20-30 m, 50-70 m, 100-110 m, 140 m.

En se basant sur les dévouvertes paléolithiques et les données géomorphologiques, on peut établir les correspondences suivantes :

T I et I II = terrasses inférieures

T IV = terrasse moyenne

T VI et T VII = terrasses supérieures.

En ce qui concerne l'âge des terrasses, on considère, du point de vue géologique, l'âge des dépôts qui constituent la terrasse et, du point de vue géomorphologique, la date de son apparition comme forme de relief correspondant à la dernière phase d'érosion.

À Ripiceni-Izvor, la station paléolithique bien connue se trouve sur la terrasse inférieure (correspondant à T I du schéma géomorphologique), avec une altitude relative de 12 m. À Mitoc, les établissements paléolithiques de „Pîrîul lui Istrate" et de „Malul Galben" se trouvent sur la terrasse moyenne droite du Prut, qui a une altitude relative de 50-70 m et s'étend à partir du nord de Mitoc jusqu'à Liveni.

Dans la région du Prut Moyen, les habitats aurignaciens les plus intensifs ont été découverts à Mitoc (les points „Pîrîul lui Istrate", „Malul Galben", „Valea Izvorului" et „Valea lui Stan") et à Ripiceni (la station „Izvor" et la grotte de la colline calcaire de „Stînca"). D'autre habitats aurignaciens ont été déterminés aussi par les recherches de surface.

À Mitoc-Pîrîul lui Istrate, sur la terrasse située à la confluence du ruisseau avec le Prut, a été découvert l'habitat aurignacien le plus ample du basin moyen

du Prut. Ici, dans la strate de loess, à des niveaux différents, ont été découverts 38 ateliers pour la taille du silex, et un grand nombre de pièces lithiques. Autour de l'atelier 27 (365 pièces et quelques fragments d'os) a été délimitée une surface presque ovale d'environ 6,50 m^2, recouverte d'une couche brûlée mince, indiquant peut-être l'existence d'un abri passager. Bien que certaines pièces lithiques présentent des traces de calcination, jusqu'à présent on n'a pas trouvé qu'un seul foyer avec des fragments de charbons, des os et des silex calcinés.

Une autre station paléolithique habitée seulement â l'époque aurignacienne est celle de Mitoc-Valea Izvorului. Ici, 'les trois niveaux établis stratigraphiquement représentent un seul horizon culturel appartenant à l'Aurignacien inférieur, à cause de la présence des deux techniques de la taille, par éclats ou lamellaire, et aussi des éléments de caractère moustérien.

La station de Ripiceni-Izvor représente, tant par la richesse et la succession des habitats que par la surface fouillée, qui dépasse 3 000 m^2, la plus importante des stations paléolithiques de la Roumanie. Le dernier niveau moustérien est recouvert par une couche sédimentaire stérile, suivie par la strate de culture aurignacienne, épaisse de 120-165 cm. Les recherches ont constaté qu'au niveau de base le matériel lithique est assez pauvre et contient beaucoup d'éléments de tradition moustérienne. Exceptés les outils en silex, on a trouvé des pierres calcaires, parfois groupées en petits complexes, ainsi qu'un foyer. Les analyses au C_{14} effectuées sur les charbons de ce foyer ont donné la date de 26 470 $\pm$ 700 a.n.è.

Les principales catégories d'outils découverts dans les établissements aurignaciens de la zone du Prut Moyen sont les grattoirs de divers types et les burins de types tifférents, des lames aurignaciennes à retouches en écailles, des pièces denticulées ou à encoches, des perçoirs, des outils compinés du type grattoir-burin, des pièces et pointes bifaces, des éclats retouchés, des racloirs taillés sur des nuclei, des racloirs doubles, des nuclei, ainsi qu'un grand nombre de lames sans retouches, des éclats sans retouches etc.

Sur le territorire de la Roumanie, l'Aurignacien comprend plusieurs zones caractéristiques, bien contournées. Ainsi, les habitats aurignaciens de Banat, par l'inventaire lithique représentend un faciès particulier, dont l'évolution peut être locale ou en rapport avec le grand groupe de l'Europe centrale, de type Krems-Dufour. Les stations de Țara Oașului peuvent être associées à celles de l'Ukraine transcarpatique et de Slovakie orientale.

En Moldavie, l'Aurignacien est représenté par deux zones intensivement populées : les terrasses de Bistrița de la zone de Ceahlău et les terrasses du Prut Moyen. Sans doute, entre les industries aurignaciennes des deux zones il y a des similitudes et des différences. Ainsi, dans les niveaux attribués à l'Aurignacien inférieur on rencontre assez d'éléments de tradition moustérienne, des outils taillés seulement en roches de provenance locale. De même, on constate que les niveaux aurignaciens sur le Prut sont marqués par les nombreux ateliers et par la grande quantité de rebut de la taille du silex, tandis qu'à Ceahlău se trouve seulement des outils finis.

Dans la région du Prut Moyen, l'Aurignacien représente un complexe assez unitaire, caractérisé par la technique de la taille des outils, la matière première utilisée et les conditions du milieu physique. La manque des données archéolo-

giques précises ne permet point à parler de l'arrivée des aurignaciens sur le territoire de la Moldavie, soit de l'Est, soit d'autre région géographique. Cette situation impose l'acceptation d'une évolution locale. à partir peute-être d'un Moustérien de type nord-pontique. On peut fonder cette affirmation tant sur la coexistence des deux techniques de la taille par éclats et lamellaire dans les niveaux de l'Aurignacien inférieur, que sur la présence des outils de tradition moustérienne (racloirs sur éclats, lames, pointes et éclats de type Lavallois, pointes mousteriennes) à côté des outils finis (grattoirs, burins. lames aurignaciennes, grattoirs-burins etc.), dont les types appartiennent assurément au Paléolithique supérieur.

Parce que la Plaine de la Moldavie, par sa constituition géeologique et les formations géomorphologiques, se lie organiquement avec la Plaine Russe, où les conditions écologiques pendant la glaciation Würm étaient assez semblables, alors pour les découvertes de Ripiceni et Mitoc il faut chercher des analogies aussi dans l'espace à l'Est du Prut (Brînzeni I, Butești — In Ponoare, et Moara Popii, Bobulești VI, Varvarovca VII, Molodova V — couche X etc.).

Les activités économiques et techniques des groupements humains qui peuplaient les terrasses du Prut avaient pour but l'acquisition de la nouriture en premier lieu par la chasse et la pêche, mais elles pourvoyaient aussi à d'autres activités secondaires. De tous ces points de vue, la zone du Prut Moyen, par la permanence des sources d'eau, la richesse de la flore et de la faune et surtout les gissements de silex, a assuré un milieu écologique tout à fait propice aux habitats humains de l'époque paléolithique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Esquisse géomorphologique du secteur épigénétique de la vallée du Prut (d'après V. Băcăuanu) : I, relief d'accumulation : 1, les terrasses pléistocènes du Prut ; 2, plaines alluviales, holocènes ; II, relief de destruction ; 3, récif calcarifère ; 4, lits creusés ; 5, plateaux et collines à structure monoclinale, couvertés de limons éluviales.

Fig. 2. — 1. Profil géomorphologique à Mitoc-Pîrîul lui Istrate 1. conglomérats à silex ; 2, calcaire en plaquette ; 3, marne à *Lithothamnium* ; 4, grés colithique marneus ; 5, marne verdâtre ; 6, calcaires caverneux ; 7, graviers du terrasse ; 8, lehm (d'après I. Simionescu, N. Macarovici, P. Jeanrenaud). 2. Le profil de la terrasse du 10 m (d'après V. Băcăuanu) : 1, sol actuel ; 2, limons sablonneux ; 3, graviers et sables quaternaires ; 4, argiles et marnes volhiniennes ; 5, calcaires bugloviennes ; 6, alluvions actuelles.

Fig. 3. — 1. Système des terrasses (d'après Emilia Saulea). 2. Les terrasses du Prut dans la zone du Mitoc (d'après N. Barbu).

Fig. 4. — 1-2. L'établissement paléolithique de Mitoc-Pîrîul lui Istrate.

Fig. 5. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Outils en silex : 1. nucléus ; 2. lame nonretouchée ; 3-4, grattoirs ; 5-7, burins.

Fig. 6. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Outils en silex : 1-3, 8, lames ; 4, 7, grattoirs ; 5, lame à bord abattu ; 6, éclat finement denticulé.

Fig. 7. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Pièces en silex : 1, burin ; 2-4, lames retouchées ou à encoches ; 5, burin sur nucléus ; 6, lame nonretouchée.

Fig. 8. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Pièces en silex : 1-4, lames retouchées ; 5, nucléus ; 6-7, lames nonretouchées.

Fig. 9. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Pièces en silex : 1, racloir ; 2, éclat à talon dièdre ; 3. lame nonretouchée ; 4, éclat moyenne à encoches.

Fig. 10. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Outils en silex et grés : 1, lame è retouches sur la surface ventrale ; 2, 4, burins ; 3, grattoir ; 5, point retouché (1-4, silex ; 5, grés).

Fig. 11. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Outils en silex : 1, burin ; 2, éclat finement retouché ; 3, éclat de décortication ; 4, 6, nucléi ; 5, lame.

Fig. 12. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Pièces en silex : 1-2, 4, lames moyennes ; 3, éclat laminaire de décortication, denticulé ; 5, nucléus utilisé comme burin et rabot.

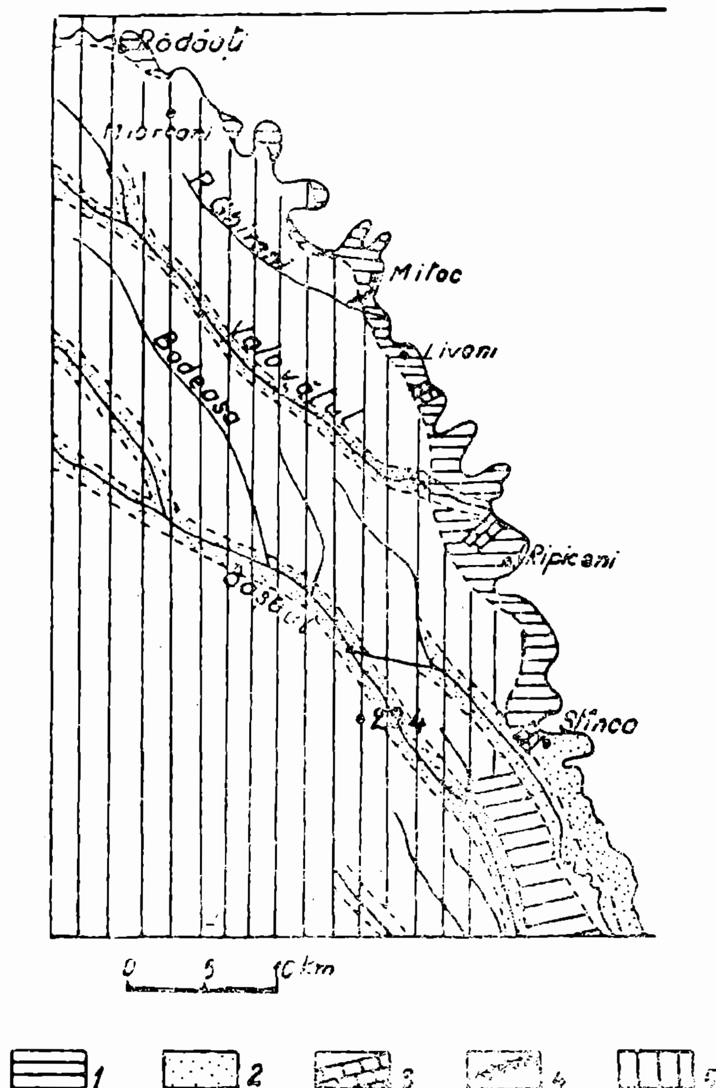

Fig. 1. — Schiţa geomorfologică a sectorului epigenetic al Văii Prutului (după V. Băcăuanu) : I, reliefuri acumulative : 1, terasele pleistocene ale Prutului ; 2, şesuri aluviale, inundabile, holocene ; II, reliefuri sculpturale : 3, bare de calcare recifale, bugloviene ; 4, albii adîncite ; 5, platouri şi coline monoclinare, acoperite parţial cu luturi eluviale.

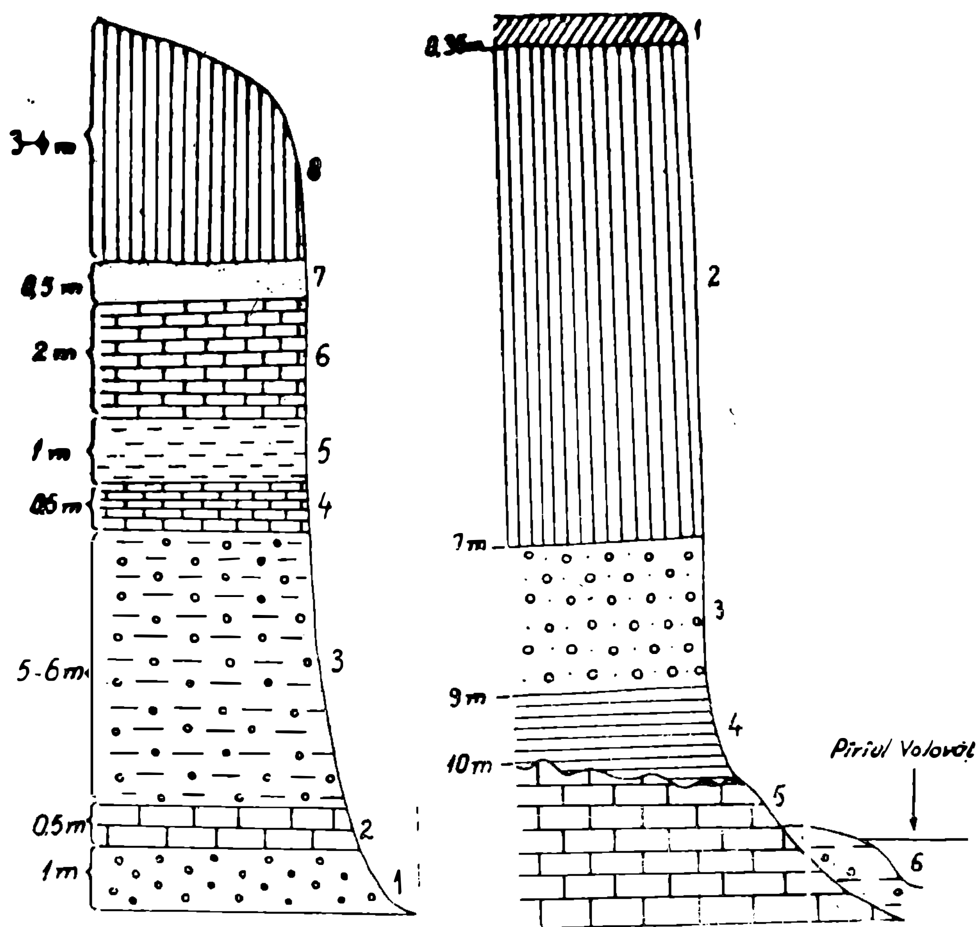
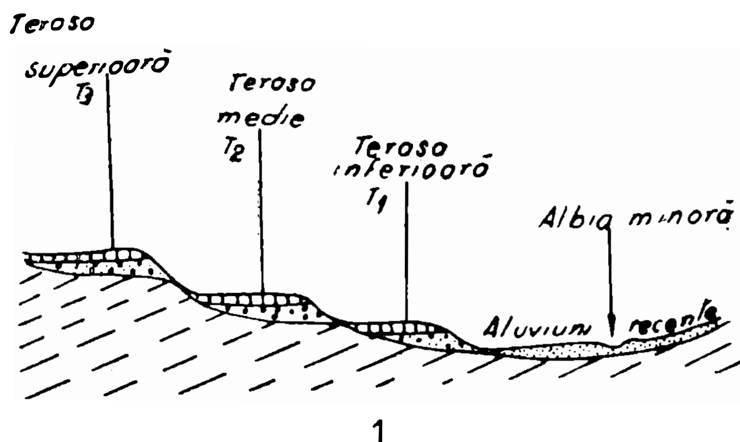

Fig. 2. — 1, Profil geologic la Mitoc-Pîrîul lui Istrate : 1, conglomerate cu silex ; 2, calcare în plachete ; 3, marne cu Lithothamnium ; 4, gresii oolitice marnoase ; 5, marne verzui ; 6, calcare cavernoase ; 7, prundişuri de terasă ; 8, lehm (după I. Simionescu, N. Macarovici şi P. Jeanrenaud) ; 2. Profilul terasei de 10 m (după V. Băcăuanu) : 1, sol actual ; 2, luturi nisipoase ; 3, prundişuri şi nisipuri cuaternare ; 4, argile şi marne volhiniene ; 5, calcare bugloviene ; 6, aluviuni actuale.

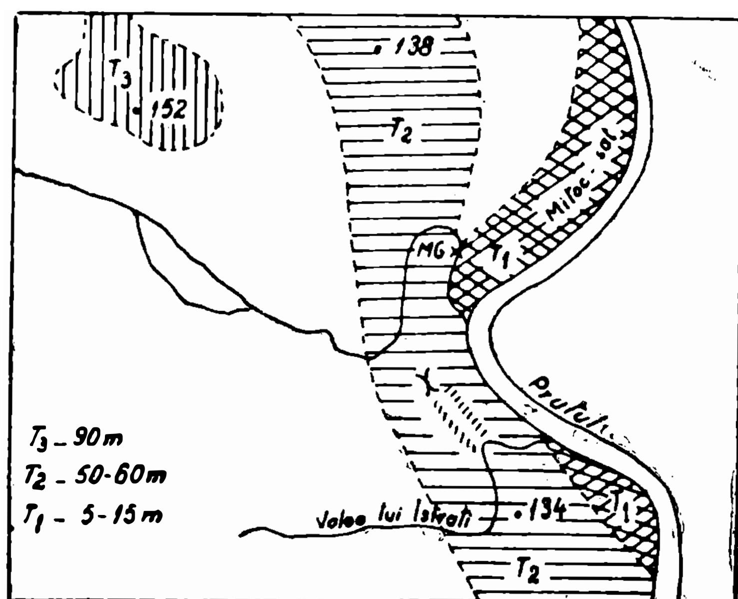
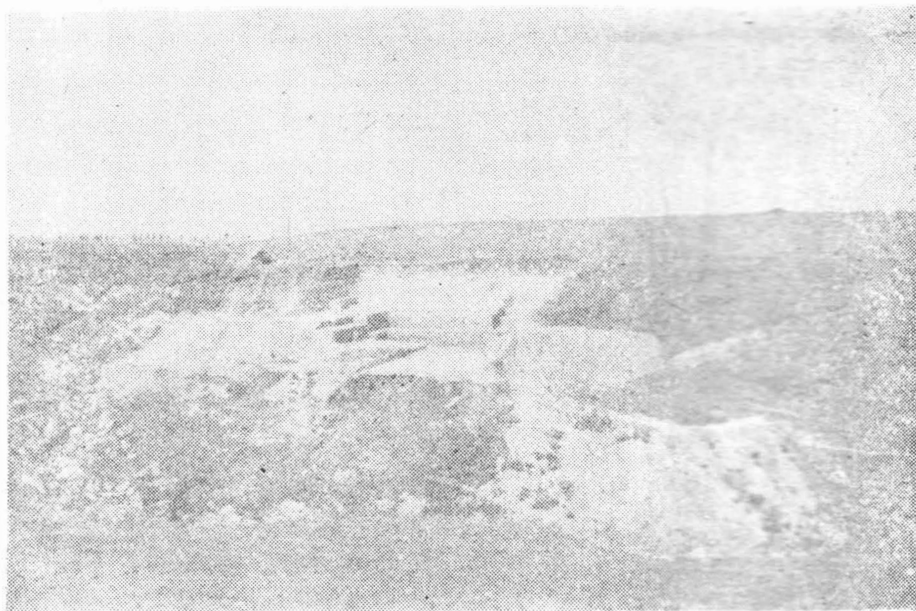

Fig. 3. — 1, Sistem de terase (după Emilia Saulea). 2, Terasele Prutului în sectorul Mitoc (după N. Barbu).

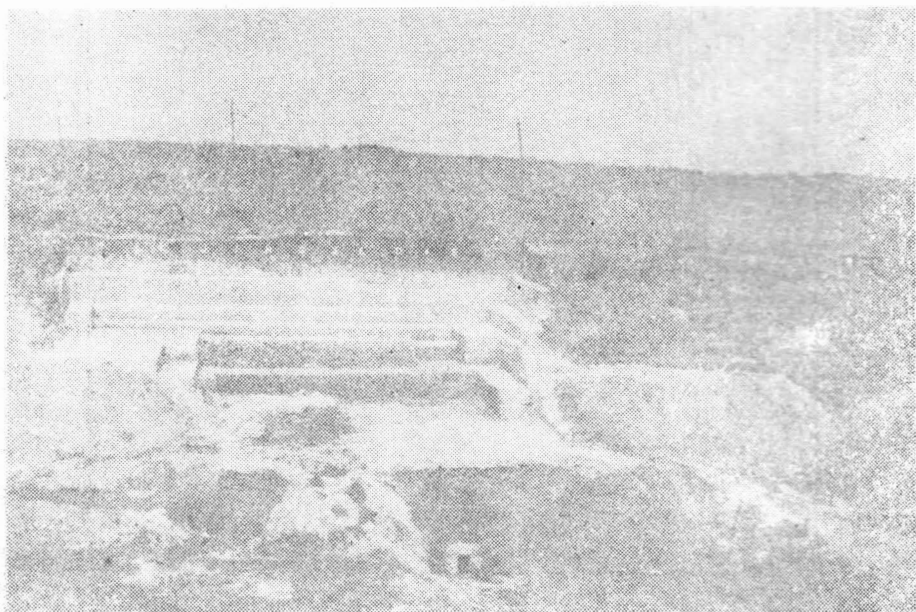

Fig. 4. — 1-2, Așezarea paleolitică de la Mitoc-Pîrîul lui Istrate.

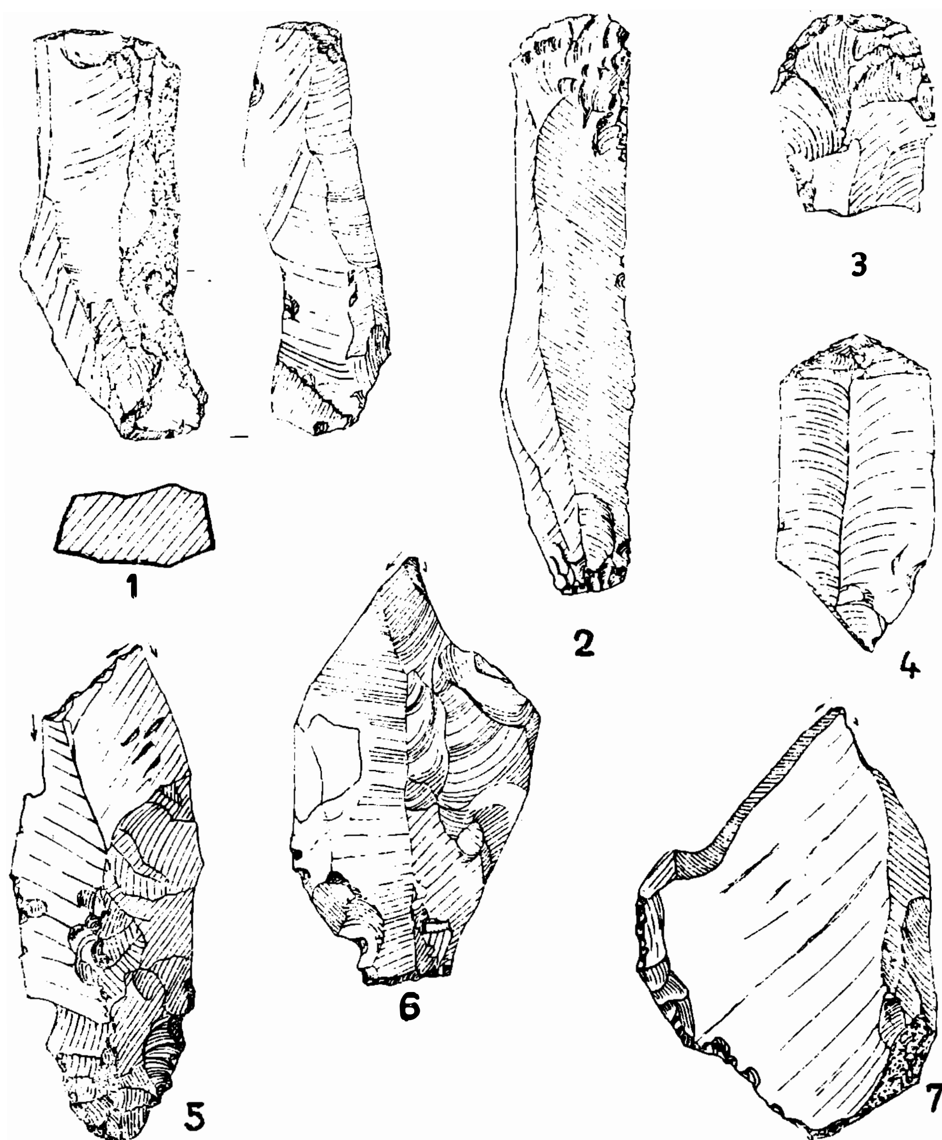

Fig. 5. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Unelte de silex : 1, nucleu ; 2, lamă neretușată ; 3-4, gratoare ; 5-7, burine.

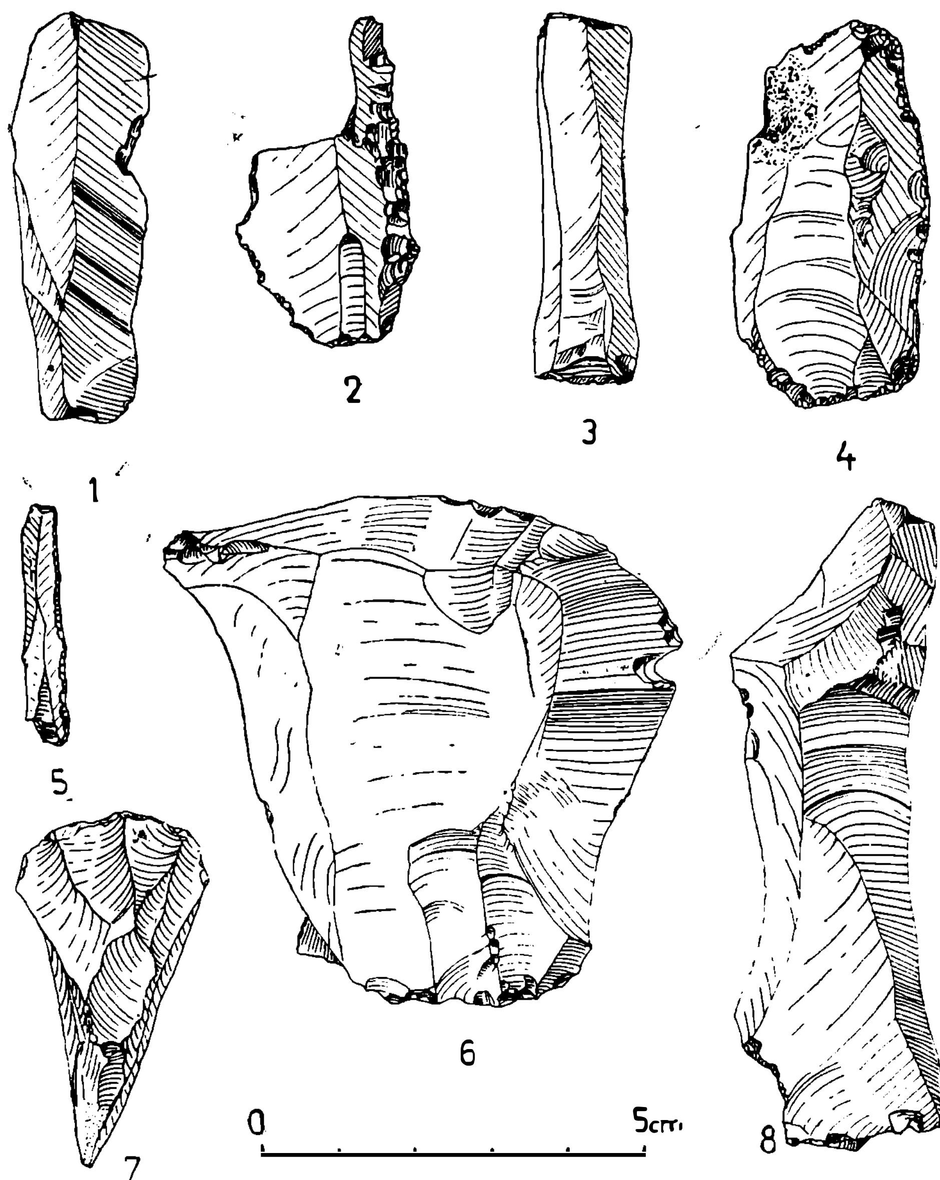

Fig. 6. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Unelte de silex : 1-3, 8, lame ; 4, 7, gratoare ; 5, lamă „à bord abattu" ; 6, așchie fin denticulată.

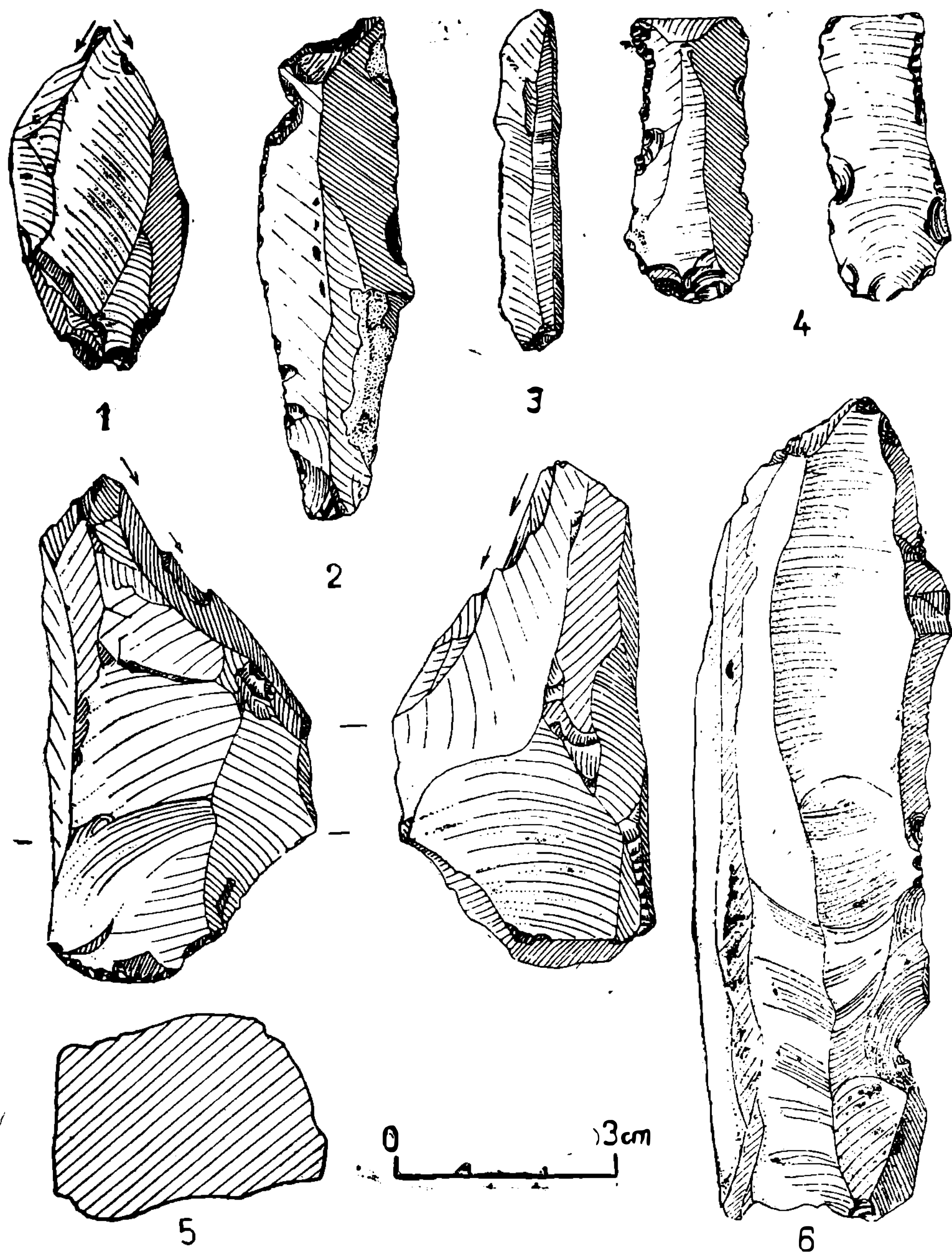

Fig. 7. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Piese de silex : 1, burin ; 2-4, lame retuşate sau cu „encoches" ; 5, burin pe nucleu ; 6, lamă.

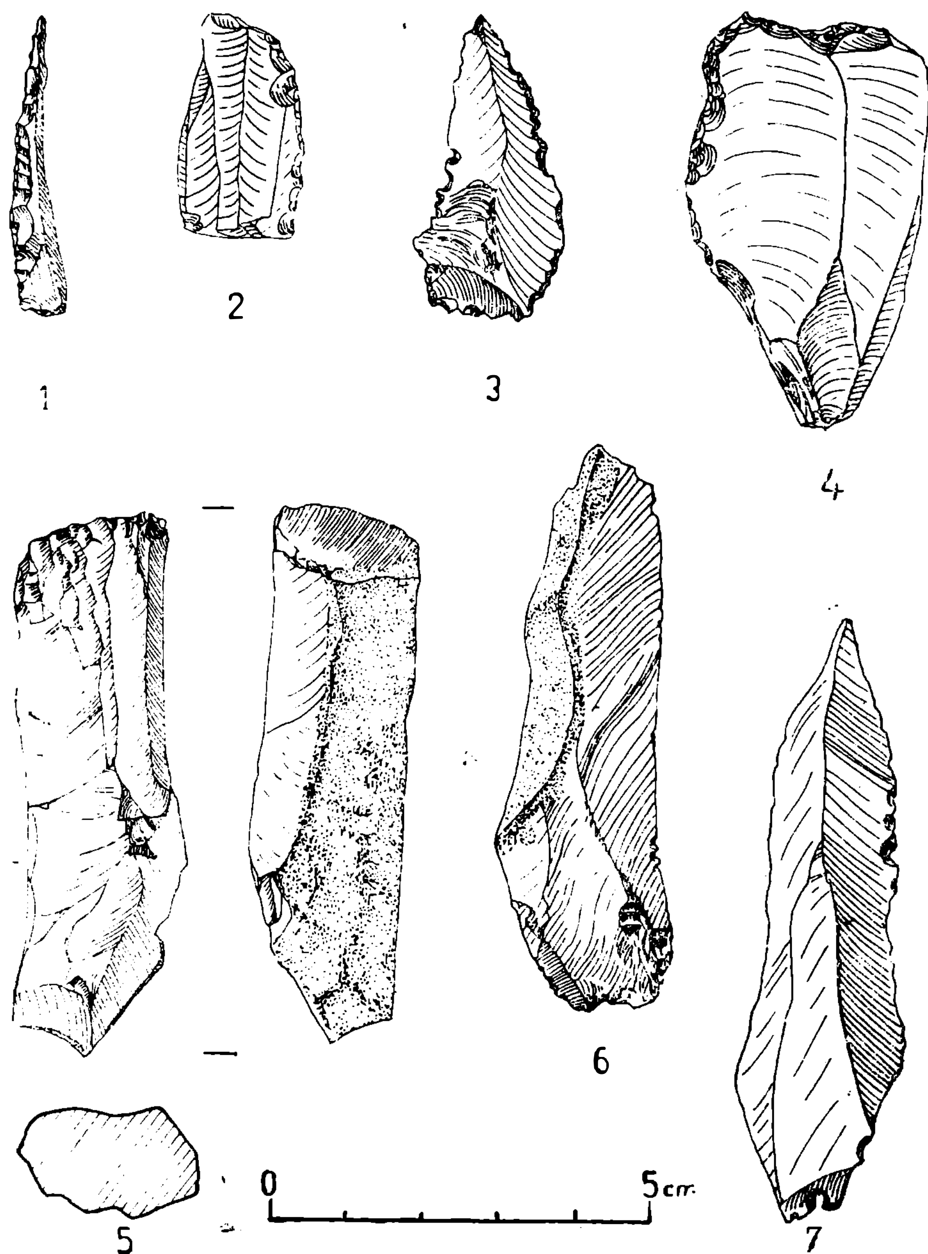

Fig. 8. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Piese de silex : 1-4, lame retușate ; 5, nucleu ; 6-7, lame neretușate.

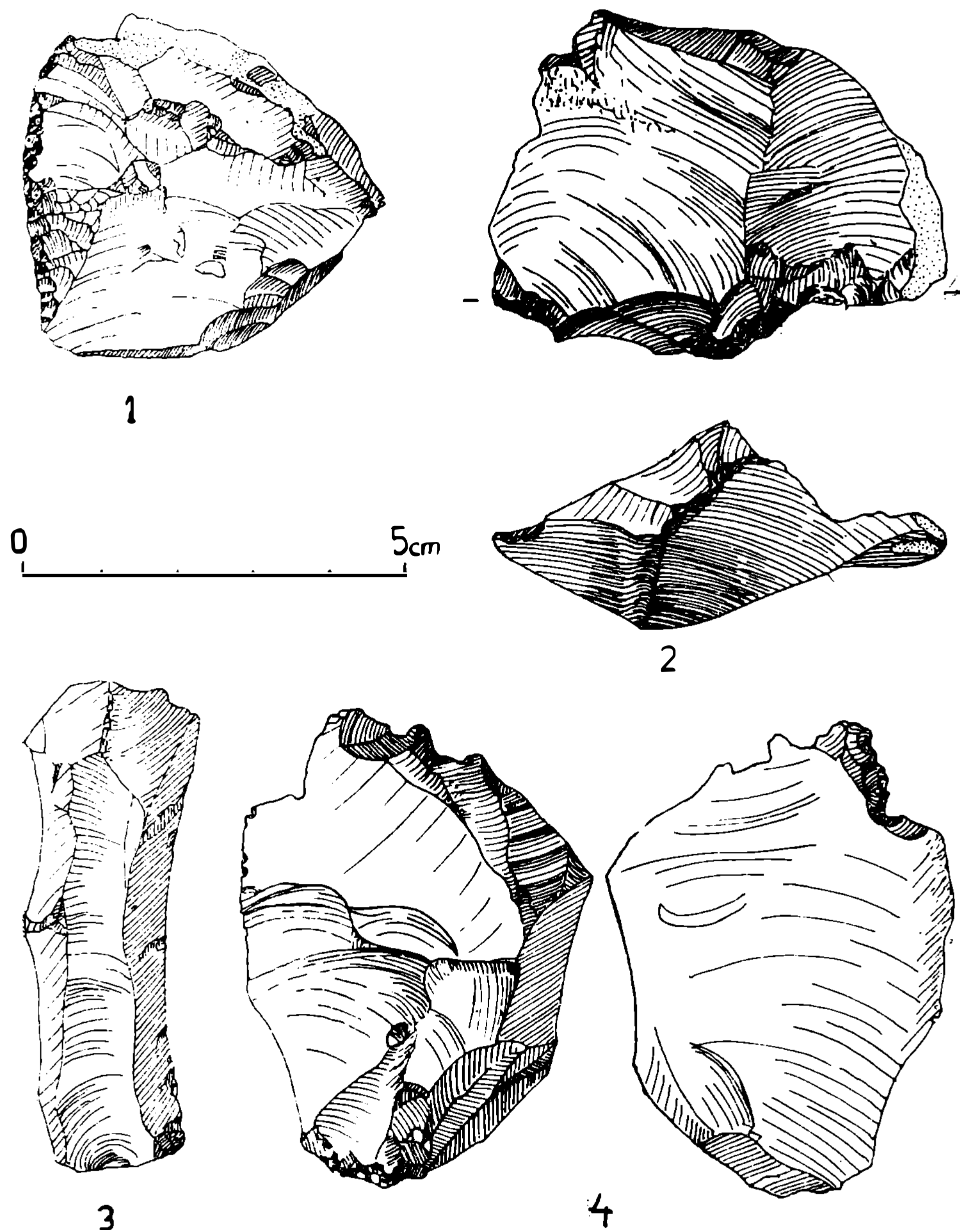

Fig. 9. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Piese de silex : 1, răzuitor ; 2, așchie cu talon fațetat ; 3, lamă neretușată ; 4, așchie mijlocie cu „encoche".

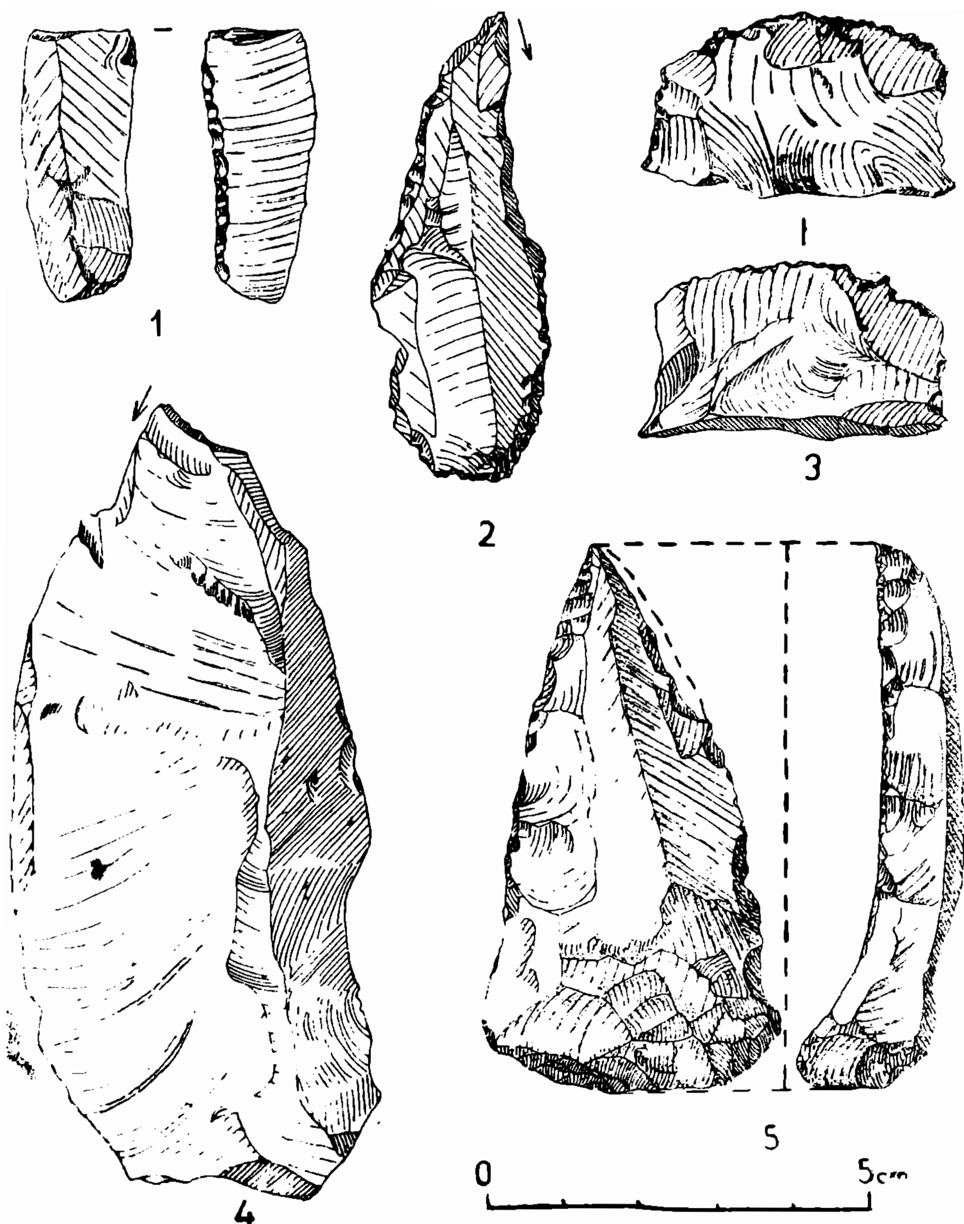

Fig. 10. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Piese de silex : 1, lamă cu retușe pe partea ventrală ; 2, 4, burine ; 3, gratoar ; 5, vîrf (gresie).

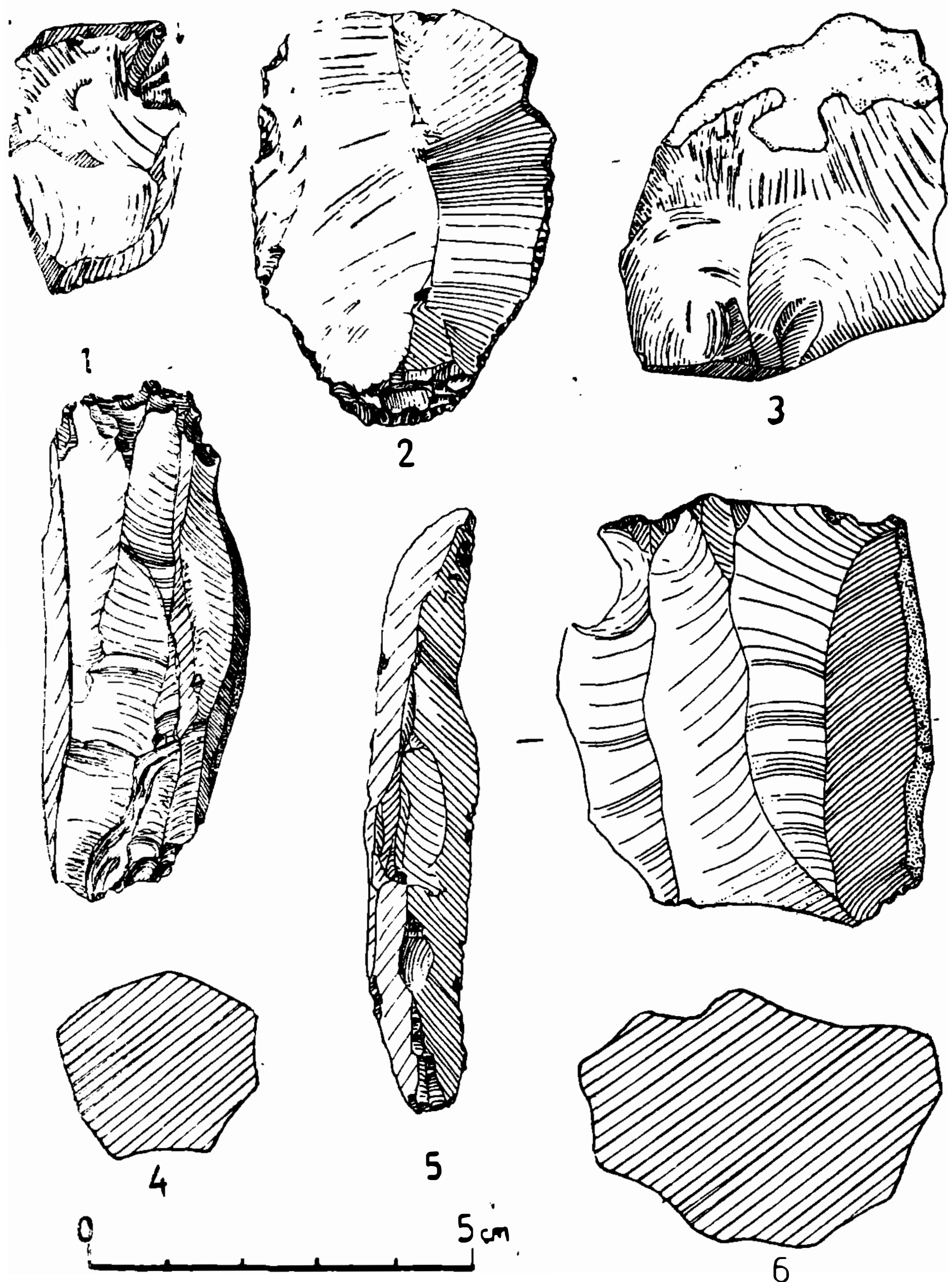

Fig. 11. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Piese de silex : 1, burin ; 2, așchie fin retușată; 3, așchie de decorticare ; 4, 6, nuclee ; 5, lamă.

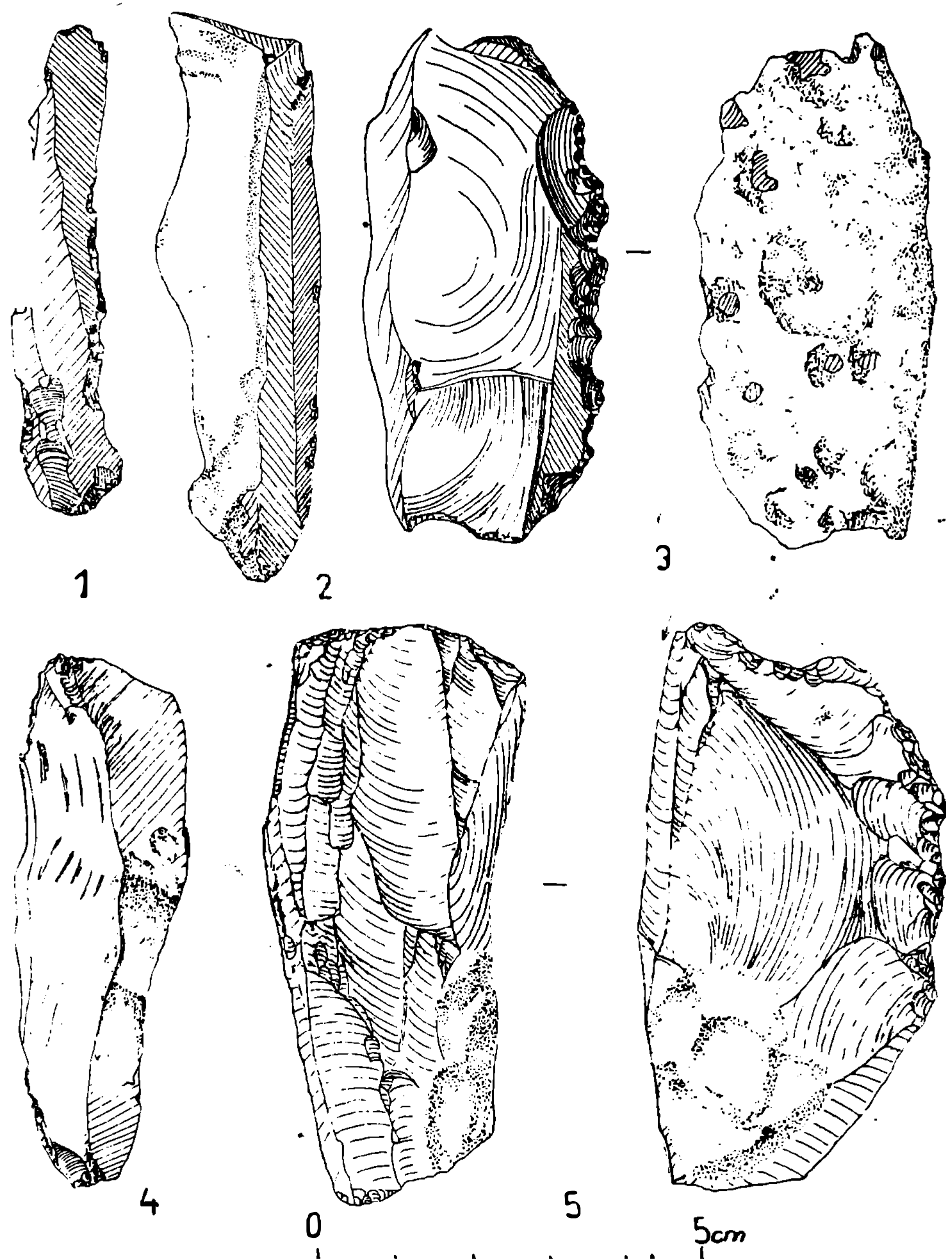

Fig. 12. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. Piese de silex : 1-2, 4, lame mijlocii ; 3, așchie lamelară de decorticare, denticulată ; 5, nucleu utilizat ca burin și răzuitor.

ROLUL CARPAȚILOR ORIENTALI ȘI MERIDIONALI ÎN CURSUL EPOCII NEOLITICE

de *EUGEN COMȘA*

Arheologii, din multe părți ale lumii, se interesează și studiază, cu multă atenție, rolul istoric pe care l-au avut — într-o epocă sau alta — munții din țările lor. Considerăm că o astfel de temă, oglindind situația din timpul epocii neolitice, din regiunea Carpaților noștri, este utilă și poate interesa nu numai pe specialiști.

Trebuie făcută precizarea că, o astfel de analiză este posibilă de-abia în zilele noastre, cînd s-au acumulat, mai cu seamă, în ultimele trei decenii — prin munca plină de pasiune a arheologilor — numeroase date documentare semnificative. Cartarea diferitelor complexe arheologice din zona Carpaților și interpretarea lor duce — după cum vom arăta în cele ce urmează — la cîteva concluzii istorice, ce merită reținute.

*

Cu toate că pînă acum, la noi, epoca mezolitică este în unele ținuturi puțin cercetată, totuși, încă din acea epocă în regiunea studiată, sînt de semnalat mai multe descoperiri remarcabile.

Se cuvine să menționăm, în primul rînd, sălașul vînătoresc de la Ceahlău, din punctul „La Scaune"[1] și alte trei descoperiri similare[2], din apropiere. În cele patru puncte, prin cercetările arheologice, s-au scos la iveală unelte de silex, microlite, specifice culturii swideriene (fig. 1/I), originară din ținuturile de azi ale Poloniei. Alte așezări sezoniere sau materiale izolate de același tip nu s-au găsit în zonele de podiș ale Moldovei, de aceea se consideră că grupurile swideriene, reprezentate prin sălașurile amintite, s-au deplasat dinspre nord, pe cărări de plai, de-a lungul Carpaților Orientali, în urmărirea vînatului. Constatarea oglindește faptul că în acei munți atunci nu au existat piedici deosebite în calea vînătorilor străvechi[3].

Din perioada de la sfîrșitul epocii mezolitice, atrag atenția două grupuri culturale :

O serie de comunități tardenoisiene (fig. 1/II) aparținînd perioadei amintite, sînt documentate în : Dobrogea, estul Munteniei, sud-estul Transilvaniei, sudul Moldovei și în continuare spre est în ținuturile nord-pontice[4]. Acest grup de colectivități este caracterizat prin așezări modeste (unele aflate pe dune de nisip) și prin unelte geometrice (cum

Cu timpul, ele s-au răspîndit în lungul fluviului spre est, făcînd din nou legătura între Banat şi Oltenia. Pe întinsul acesteia din urmă comunităţile Starčevo au avut o evoluţie îndelungată, acoperind practic cea mai mare parte a teritoriului ei [19]. Cîteva descoperiri recente dovedesc că unele comunităţi Starčevo au trecut şi în Muntenia, înşirîndu-se, în principal, de-a lungul zonei de coline, pînă la Tîrgşor [20].

Cultura Starčevo, în Banat, a constituit fondul pe care s-a format cultura Criş, cu o evoluţie deosebit de dinamică. Comunităţile ei, treptat, au ocupat toată Crişana, inclusiv partea de est a Ungariei, pînă la Tisa şi apoi toată Transilvania. Prin urmare, ele au vieţuit pe cîmpii, pe podiş, dar au intrat adînc şi în văile munţilor, folosind uneori şi peşterile (de ex. peştera Cioclovina [22], din sudul jud. Hunedoara). În răspîndirea lor spre est, comunităţile culturii Criş, cu vremea, au ocupat şi ţinuturile din sud-estul şi nord-estul Transilvaniei, pătrunzînd şi pe diferite văi, în căutare de materii prime de care aveau nevoie pentru realizarea uneltelor lor. Treptat ele au trecut Carpaţii Orientali în Moldova mai întîi în jumătatea de sud, dinspre regiunea Oltului superior, prin cele trei trecători : Oituz, Uz şi Ghimeş. Un alt grup al lor este semnalat în bazinul rîului Bistriţa, în apropierea pasului Bicaz. Se poate presupune că un al treilea grup de comunităţi Criş, a trecut în părţile de nord ale Moldovei, pe la Vatra Dornei spre est [23].

Astfel, în decursul cîtorva secole s-a produs, în timpul neoliticului timpuriu, pentru prima oară, unificarea etnică şi culturală a populaţiei de pe aproape tot teritoriul României actuale (fig. 2).

Procesul, de durată, a implicat două elemente principale : vechea populaţie locală, alcătuită din comunităţi mici şi rare, aparţinînd unor grupuri culturale diferite (despre unele am amintit mai sus), aflate încă pe o treaptă joasă de dezvoltare, de vînători, pescari şi culegători. Al doilea element este cel reprezentat de comunităţile neolitice (de cultivatori şi crescători de vite) ale culturii Criş, mai numeroase şi mai bine organizate din punct de vedere social şi economic. Acestea din urmă au asimilat comunităţile locale mai vechi, impunîndu-le noul mod de trai, neolitic.

Aşezările purtătorilor Criş erau înşirate pe terasele rîurilor din cîmpie, din regiunile de podiş şi în văile munţilor.

Din cele relatate rezultă că în perioada neoliticului timpuriu sînt de semnalat două „momente“ principale în legătură cu munţii Carpaţi. La începutul perioadei, ei au fost traversaţi numai pe două căi : de-a lungul Dunării, făcîndu-se legătura între Banat şi Oltenia pe de o parte şi de-a lungul Oltului, pe de alta, realizîndu-se contacte strînse între populaţia din Oltenia şi Transilvania. Mai tîrziu, s-a folosit în continuare, calea Dunării (în zona Porţilor de Fier), iar Carpaţii Orientali au fost traversaţi de comunităţile Criş, prin mai multe trecători.

Se cuvine remarcat că şi în perioada de la sfîrşitul neoliticului timpuriu se constată o situaţie similară. S-a folosit intens calea Dunării, căci comunităţile culturii Vinča, încă din prima lor fază de evoluţie au ajuns din Banat [24], pe Ostrovul Banului şi în regiunile din preajma Du-

Cu timpul, ele s-au răspîndit în lungul fluviului spre est, făcînd din nou legătura între Banat și Oltenia. Pe întinsul acesteia din urmă comunitățile Starčevo au avut o evoluție îndelungată, acoperind practic cea mai mare parte a teritoriului ei [19]. Cîteva descoperiri recente dovedesc că unele comunități Starčevo au trecut și în Muntenia, înșirîndu-se, în principal, de-a lungul zonei de coline, pînă la Tîrgșor [20].

Cultura Starčevo, în Banat, a constituit fondul pe care s-a format cultura Criș, cu o evoluție deosebit de dinamică. Comunitățile ei, treptat, au ocupat toată Crișana, inclusiv partea de est a Ungariei, pînă la Tisa și apoi toată Transilvania. Prin urmare, ele au viețuit pe cîmpii, pe podiș, dar au intrat adînc și în văile munților, folosind uneori și peșterile (de ex. peștera Cioclovina [22], din sudul jud. Hunedoara). În răspîndirea lor spre est, comunitățile culturii Criș, cu vremea, au ocupat și ținuturile din sud-estul și nord-estul Transilvaniei, pătrunzînd și pe diferite văi, în căutare de materii prime de care aveau nevoie pentru realizarea uneltelor lor. Treptat ele au trecut Carpații Orientali în Moldova mai întîi în jumătatea de sud, dinspre regiunea Oltului superior, prin cele trei trecători : Oituz, Uz și Ghimeș. Un alt grup al lor este semnalat în bazinul rîului Bistrița, în apropierea pasului Bicaz. Se poate presupune că un al treilea grup de comunități Criș, a trecut în părțile de nord ale Moldovei, pe la Vatra Dornei spre est [23].

Astfel, în decursul cîtorva secole s-a produs, în timpul neoliticului timpuriu, pentru prima oară, unificarea etnică și culturală a populației de pe aproape tot teritoriul României actuale (fig. 2).

Procesul, de durată, a implicat două elemente principale : vechea populație locală, alcătuită din comunități mici și rare, aparținînd unor grupuri culturale diferite (despre unele am amintit mai sus), aflate încă pe o treaptă joasă de dezvoltare, de vînători, pescari și culegători. Al doilea element este cel reprezentat de comunitățile neolitice (de cultivatori și crescători de vite) ale culturii Criș, mai numeroase și mai bine organizate din punct de vedere social și economic. Acestea din urmă au asimilat comunitățile locale mai vechi, impunîndu-le noul mod de trai, neolitic.

Așezările purtătorilor Criș erau înșirate pe terasele rîurilor din cîmpie, din regiunile de podiș și în văile munților.

Din cele relatate rezultă că în perioada neoliticului timpuriu sînt de semnalat două „momente“ principale în legătură cu munții Carpați. La începutul perioadei, ei au fost traversați numai pe două căi : de-a lungul Dunării, făcîndu-se legătura între Banat și Oltenia pe de o parte și de-a lungul Oltului, pe de alta, realizîndu-se contacte strînse între populația din Oltenia și Transilvania. Mai tîrziu, s-a folosit în continuare, calea Dunării (în zona Porților de Fier), iar Carpații Orientali au fost traversați de comunitățile Criș, prin mai multe trecători.

Se cuvine remarcat că și în perioada de la sfîrșitul neoliticului timpuriu se constată o situație similară. S-a folosit intens calea Dunării, căci comunitățile culturii Vinča, încă din prima lor fază de evoluție au ajuns din Banat [24], pe Ostrovul Banului și în regiunile din preajma Du-

nării din vestul Olteniei (fig. 3/II). În privința utilizării, în perioada dată, a căii Oltului nu avem încă indicii.

În schimb, în ținuturile din vecinătatea Carpaților Orientali s-au produs numeroase evenimente.

Dinspre nord-vest, din părțile de sud ale Poloniei actuale, prin vestul Ucrainei, de-a lungul Carpaților, au pătruns în nordul Moldovei, colectivități tîrzii aparținînd culturii ceramicii liniare [25]. Acestea s-au desfăşurat, pe un front larg, de la Carpați pînă dincolo de Nistru. La noi, ele au poposit, mai întîi, mai cu seamă, în valea Jijiei [26], apoi treptat au înaintat, au „roit", spre sud pînă în nord-estul Munteniei, unde s-au stabilit, în preajma cursului superior al Călmățuiului, unde s-a ajuns la formarea unui aspect specific numit Sudiți [27]. Un alt grup al purtătorilor culturii ceramicii liniare, dinspre vestul Moldovei (din valea Bistriței sau a Trotuşului) în perioada de la sfîrşitul evoluției lor din ținuturile noastre, au trecut în sud-estul Transilvaniei [28]. În cele din urmă sînt documentate pînă la cursul mijlociu al Mureşului (la Cipău [29]). În zona menționată se cunosc, pînă acum, şapte complexe. Se cuvine deci subliniat că pentru prima dată cînd, în cursul epocii neolitice, sud-estul Transilvaniei a fost ocupat şi locuit de comunități pătrunse dinspre Moldova (fig. 3/IV).

Sud-vestul Transilvaniei era stăpînit atunci de purtătorii culturii Turdaş [30] (fig. 3/II), strîns înrudiți cu cei Vinča. Este de remarcat că acele comunități au ocupat şi zona de coline de pe versantul nordic al Carpaților Meridionali. Unul din motivele principale poate l-a constituit existența acolo a unor zăcăminte de sare.

În cursul aceleiaşi perioade a neoliticului mijlociu, Banatul şi vestul Olteniei au fost locuite, în continuare, de comunitățile culturii Vinča (fig. 3/II), legătura dintre ele fiind făcută pe calea Dunării [31]. Zona Porților de Fier fiind folosită în ambele sensuri. Pentru exemplificare amintim că dinspre Oltenia înspre Banat erau transmise diferite podoabe realizate din valve de Spondylus [32].

Pe întinsul Cîmpiei Române, de la Dunăre pînă la poalele dealurilor şi de la rîul Buzău pînă dincolo de Jiu, viețuiau comunitățile culturii Dudeşti [33] (fig. 3/I), de cultivatori incipienți şi crescători de vite, pe scară redusă. Contactele dintre comunitățile culturii Dudeşti şi cele de tip Turdaş, din sud-vestul Transilvaniei, au fost slabe. Ele sînt oglindite printr-un singur fragment ceramic (publicat) de tip Dudeşti, descoperit, încă în secolul trecut, în aşezarea de la Turdaş [34], desigur într-un nivel inferior.

Relațiile cu comunitățile Vinča din Oltenia au fost deosebit de strînse, de aceea şi acum se duc discuții contradictorii cu privire la limita dintre ele, din părțile de vest ale Olteniei [35] (fig. 3/II).

Spre est contactele purtătorilor culturii Dudeşti, cu cele ale aspectului Sudiți, încă nu sînt clare. Ambele grupuri de aşezări sînt documentate în zona de nord-est a Munteniei [36].

Pe întinsul Munteniei s-a desfăşurat evoluția purtătorilor culturii Boian [37] (fig. 4/II), urmaşii direcți al celor din cultura Dudeşti. Aria de răspîndire, din prima fază numită Bolintineanu, a fost la început redusă

ca întindere, în zona actualelor judeţe : Giurgiu, Călăraşi şi Ialomiţa. Către sfîrşitul fazei colectivităţile ei s-au răspîndit spre est pînă la cursul inferior al Siretului, spre vest pînă spre Olt, venind acolo în contact cu purtătorii culturii Vădastra (fig. 4/III) din faza Vădastra I[38]. Ele au pătruns şi în zona de dealuri din nord-est, pînă la Aldeni[39], poate în căutarea sării şi a unor roci utile.

De subliniat, că în privinţa contactelor cu populaţia din sud-estul Transilvaniei, sînt de semnalat doar cîteva fragmente ceramice de tip Bolintineanu, descoperite la Hărman[40].

La începutul fazei Giuleşti, comunităţile ei trăiau pe tot întinsul Munteniei, inclusiv în zona de dealuri, la Băeşti, la Aldeni şi în alte cîteva puncte, situate chiar mai la nord, de-a lungul pîrîului Slănic. Pe malul vestic al Oltului, la Copăcelu, este menţionat un lot de astfel de cioburi, de tip Giuleşti[41]. Ele par a indica existenţa unor legături, peste munţi, de-a lungul Oltului, cu comunităţile Turdaş (fig. 4/IV). Este interesant de amintit şi faptul că tocmai în părţile de nord ale Moldovei, în aşezarea cu ceramică liniară de la Tîrpeşti[42] s-a descoperit un vas cu ornamente similare celor întîlnite pe vasele din etapa de început a fazei Giuleşti. Probabil şi atunci au existat unele legături între cele două grupuri de comunităţi.

În etapa finală a fazei Giuleşti, s-au produs modificări importante în activitatea economică a comunităţilor neolitice din sudul ţării noastre şi anume, trecerea de la cultivarea primitivă a plantelor cu săpăliga, la folosirea unui plug primitiv, cu tracţiune animală, cu consecinţa directă a trecerii de la viaţa semi-stabilă la viaţa sedentară propriu-zisă. Urmarea a fost că recoltele au devenit mai bogate şi a început să crească numărul populaţiei. Arheologic faptul este oglindit prin „roirea" comunităţilor de la sfîrşitul fazei Giuleşti, credem, în căutare de noi terenuri de cultivat, spre nord-est şi pătrunderea lor în vestul Moldovei, unde se mai aflau comunităţi tîrzii ale culturii ceramicii liniare. Comunităţile Boian-Giuleşti le-au asimilat, în parte, păstrînd de la ele, cum este şi firesc, o serie de elemente, mai ales, în domeniul ornamentării ceramicii. Din această contopire a rezultat cultura Precucuteni[43] (fig. 4/VII).

Un alt grup de comunităţi Giuleşti, prin trecătorile din nord-estul Munteniei sau din sud-vestul Moldovei, a trecut în sud-estul Transilvaniei, unde s-a stabilit în Ţara Bîrsei, pentru o perioadă mai îndelungată. De-a lungul Oltului, spre nord, acele comunităţi au ajuns aproape de izvoarele rîului. Pînă în prezent sînt documentate 18 complexe cu astfel de materiale[44]. Se cuvine subliniat faptul că este pentru prima şi ultima oară, cînd în cursul epocii neolitice, sud-estul Transilvaniei a fost ocupat şi locuit de o populaţie originară din Muntenia.

Comunităţile Giuleşti au avut contacte destul de strînse cu cele de tip Turdaş din sud-vestul Transilvaniei, atît pe calea Oltului vîlcean, cît şi dinspre Ţara Bîrsei. Menţionăm că multă vreme după aceea, sud-estul Transilvaniei, ca şi nord-estul Munteniei, au fost locuite de comunităţi

de tip Giuleşti întîrziate, care au ajuns în timp pînă la nivelul fazei Vidra a culturii Boian, din sudul Munteniei.

În faza Vidra, comunităţile Boian au trăit în cîmpie (cu excepţia Bărăganului) pînă la poalele dealurilor, dar spre deosebire de colectivităţile fazei Giuleşti, care au acţionat spre nord şi nord-est, cele din faza Vidra şi-au exercitat presiunea spre nord de Dunăre.

Mai tîrziu, în cursul fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, curînd după anul 4000 î.e.n., comunităţile Boian au devenit foarte active către vest, est şi mai cu seamă către sud, dar fără să pătrundă în zona de dealuri din nordul Munteniei.

În perioada corespunzătoare fazei Vidra, în Moldova au trăit comunităţile fazei Precucuteni II (= Larga Jijia), care, deşi formate, în principal, în vestul Moldovei, s-au extins treptat numai spre nord-est, pînă dincolo de Nistru [45].

În Moldova s-a continuat evoluţia comunităţilor Precucuteni din faza Precucuteni III. Este de remarcat că nici ele nu au trecut Carpaţii, deşi au „roit" mult spre est şi nord-est. Remarcăm că o presiune a lor, destul de intensă, se constată şi înspre sud şi sud-vest, în Dobrogea [46] şi în Muntenia de nord-est [47].

Neoliticul tîrziu, care începe pe la 3600 î.e.n. şi se încheie pe la 2800 î.e.n., este caracterizat prin cîteva grupuri de culturi, cu evoluţie îndelungată (cu mai multe faze şi etape fiecare), în directă continuare a celor din neoliticul mijlociu.

Pe întinsul Olteniei erau răspîndite comunităţile culturii Sălcuţa [48] (fig. 5/III). Cîteva din ele, dinspre Oltenia, s-au răspîndit de-a lungul Dunării, într-o zonă restrînsă din sud-estul Banatului [49]. Spre vest ei se învecinau cu aria culturii Vinča din fazele tîrzii [50] (fig. 5/IV). Merită menţionat că purtătorii culturii Sălcuţa au pătruns adînc în zona de munte, de-a lungul văilor şi uneori au folosit drept locuinţă sau numai ca loc de refugiu şi peşterile (de ex. Peştera Muierilor, de la Baia de Fier) [51].

Purtătorii culturii Gumelniţa au trăit pe Cîmpia Dunării din Muntenia, dar încă de la începutul culturii, în partea de nord-est a arealului, în zona de contact cu cultura Cucuteni-Ariuşd, s-a format aspectul cultural Aldeni II, de amestec între cele două culturi [52]. Aria lui de răspîndire cuprinde o mare parte din întinderea judeţelor : Brăila, Galaţi, Vrancea şi Buzău (fig. 5/II). Se remarcă răspîndirea acestor comunităţi, pînă în plină zonă de dealuri, în lungul Buzăului şi afluenţilor săi, dar şi mai departe spre vest, pînă la Teleajen [53]. Este a doua populaţie, după cea Boian, din fazele Bolintineanu şi Giuleşti, care a pătruns şi s-a stabilit temeinic în regiunea de dealuri. Remarcăm că aşezările acelor comunităţi se aflau atît pe vîrfuri de dealuri, uşor de apărat, cît şi pe terase înalte sau pe cele joase. Nu trecem cu vederea nici faptul că staţiunile lor se găsesc adesea în vecinătatea zăcămintelor de sare şi a cursurilor de apă sărată.

Purtătorii aspectului cultural Aldeni II nu au trecut în Transilvania, fiind însă în strînsă legătură cu comunităţile timpurii de tip Ariuşd

din Ţara Bîrsei şi cu cele de tip Cucuteni A din vestul Moldovei, după cum o dovedesc unele forme şi ornamente ceramice.

Comunităţile culturii Gumelniţa [54] s-au menţinut vreme îndelungată pe teritoriul din Cîmpia Română (fig. 5/I), fiind însă despărţiţi, în mare măsură de culturile neolitice din Transilvania prin aria de răspîndire a celor de tip Aldeni II. Unele contacte s-au produs totuşi pe calea Oltului. Cîteva forme de vase de lut ars gumelniţene au început să fie folosite de purtătorii culturii Petreşti [55], iar un singur ciob, cu decor pictat de tip Petreşti, s-a găsit în aşezarea de la Gumelniţa [56].

Cercetările făcute, pînă în prezent, duc la concluzia că prima fază a culturii Cucuteni-Ariuşd s-a format în vestul Moldovei şi în sud-estul Transilvaniei [57], poate şi în nord-estul Munteniei. În cursul epocii neolitice este pentru prima oară, cînd la est şi la vest de Carpaţii Orientali s-a constituit o aceeaşi cultură, pe fondul principal reprezentat de faza Precucuteni III [58]. Această situaţie oglindeşte desigur faptul că trecătorile din zonă, destul de multe, erau uşor de folosit. Mai tîrziu, comunităţile de tip Ariuşd s-au răspîndit spre nord-vest, pînă la Tîrgu Mureş [59], ocupînd deci o mare parte din întinderea Transilvaniei (fig. 5/VII).

Dacă ţinem seama de unele informaţii verbale primite de la colegi, ar rezulta că în partea de nord-est a Transilvaniei aproximativ în zona judeţului Bistriţa-Năsăud, există aşezări care în domeniul ceramicii reprezintă un amestec între elemente de tip Ariuşd şi cele de tip Petreşti.

Comunităţile culturii Petreşti, cu ceramică pictată, sînt documentate în sud-vestul, centrul şi vestul Transilvaniei [60] (poate şi în nord-estul ei), ajungînd şi în Banat, pînă aproape de Timişoara [61] (fig. 5/VI), dar fără să treacă munţii spre sud. După cum am menţionat mai sus, contactele cu culturile Sălcuţa şi Gumelniţa au fost reduse.

Perioada de la sfîrşitul neoliticului tîrziu este caracterizată prin numeroase frămîntări, inclusiv deplasări de populaţie. Primele elemente semi-nomade, dinspre stepele nord pontice, se fac simţite la noi, în preajma anului 3500 î.e.n. cînd ajung, pe cale paşnică, în Moldova şi sînt treptat asimilate, în parte, de comunităţile culturii Cucuteni.

Alte grupuri ce le-au urmat, cu un obicei specific, al mormintelor cu ocru roşu, au trecut în Dobrogea [62] şi mai departe spre sud. Un alt grup s-a răspîndit în lungul Cîmpiei Dunării pînă în vestul Olteniei, înălţînd şiruri de movile funerare.

Cu timpul aceste comunităţi nord pontice au început să preseze populaţia locală din Moldova, Dobrogea şi Muntenia. Din cauza lor, localnicii au fost nevoiţi să-şi fortifice aşezările cu şanţuri de apărare şi uneori cu palisade, iar alteori să fie obligaţi să se retragă spre zone mai ferite.

Elementele nord pontice au pătruns peste Carpaţii Orientali şi au ajuns pînă în centrul Transilvaniei, pînă la Decea Mureşului [63].

Către sfîrşitul perioadei la care ne referim, în Muntenia sînt documentate comunităţile culturii Cernavoda I [64], care şi au originea din nord-vestul Pontului (poate în vestul Moldovei) şi un timp au fost în contact strîns cu comunităţile Cucuteni B, de la care au preluat o categorie ceramică avînd decor pictat specific [65]. Purtătorii culturii Cerna-

voda I sînt atestaţi în Dobrogea şi în Muntenia pînă la Olt. Din cauza lor, populaţia locală gumelniţeană a fost dislocată şi împinsă înspre vestul şi mai ales nord-vestul Munteniei, spre văile mai ferite ale dealurilor. Se cuvine remarcat că în partea de est a Munteniei, purtătorii culturii Cernavoda I, au pătruns şi s-au stabilit în zona de dealuri din Vrancea pînă la Teleajen [66]. Este curios faptul că o populaţie de cîmpie s-a fixat în ţinuturile deluroase [67].

Pe o mare parte din întinderea Banatului, în Crişana şi Transilvania sînt documentate, la sfîrşitul neoliticului, comunităţile culturii Tiszapolgar-Româneşti [68] (fig. 5/V) şi urmaşele lor directe, de tip Bodrogkeresztur-Gorneşti [69] (fig. 5/VIII). Ele au ocupat şi regiunea de sud-est a Transilvaniei, fără să treacă munţii spre sud sau spre est.

A urmat o perioadă cînd s-a produs un fel de unificare culturală, în principal, în domeniul ceramicii, prin răspîndirea vaselor cu torţi pastilate, în diferite medii, numite de tip Sălcuţa IV — Băile Herculane-Cheile Turzii [70]. Astfel de materiale se cunosc în : Oltenia, Banat, Crişana şi Transilvania, pînă în nord-vestul ţării. Menţionăm că în perioada dată, un vas cu torţi pastilate s-a găsit şi în vestul arealului Cucuteni A-B, dovadă a unor contacte directe peste munţi [71]. Acelaşi fapt îl oglindesc şi diferite topoare cu braţele în cruce, masive, de aramă, întrebuinţate atît în sud-estul Transilvaniei, cît şi în vestul Moldovei [72]. Ele au fost realizate, probabil, într-un centru metalurgic, din zona zăcămintelor de aramă de la Bălan. Situaţia amintită reflectă contacte relativ strînse, între două populaţii deosebite.

*

Sintetizînd datele expuse rezultă că, în cursul evoluţiei culturilor neolitice, Carpaţii noştri nu au constituit o barieră, care să despartă populaţia din ţinuturile intra în raport cu cele extracarpatice. Oamenii neolitici, în funcţie de condiţiile locale, au reuşit să găsească diferite căi, pe care au traversat munţii.

Însumînd observaţiile arheologice menţionate ajungeam la un fel de legitate. Carpaţii Meridionali, din cauza înălţimii lor mari şi versanţilor prăpăstioşi, cu puţine trecători, au fost folosiţi mai puţin în comparaţie cu Carpaţii Orientali cu înălţimi mai joase, cu numeroase trecători, uşor accesibile.

La începutul neoliticului Carpaţii Meridionali au fost traversaţi pe calea Oltului şi mai tîrziu, prin Porţile de Fier, s-au produs mişcări complexe de grupuri umane. Cert este că în permanenţă Carpaţii Meridionali au fost traversaţi, în ambele sensuri, de-a lungul Dunării, prin Porţile de Fier. Drept consecinţă, aceeaşi populaţie a vieţuit timp de multe secole în Banat şi în Oltenia, începînd cu cultura Starčevo şi terminînd cu cultura Vinča.

Fapt semnificativ, calea Oltului a fost folosită pentru prima oară la începutul neoliticului, iar mai tîrziu numai pentru contacte slabe. La sud şi la nord de Carpaţii Meridionali, de regulă, s-a desfăşurat evoluţia unor culturi deosebite, cu excepţia, mai ales, a Olteniei de vest. Se cuvine să subliniem că oamenii neolitici din cele două zone au pătruns

adînc de-a lungul văilor în regiunile montane, în urmărirea vînatului şi în căutarea zăcămintelor de materii utile.

O situaţie deosebită, care atrage atenţia, este aceea din etapa de la sfîrşitul fazei Giuleşti, cînd spre deosebire de toate comunităţile din Muntenia, care au trăit, în special, în cîmpie, purtătorii culturii au trecut munţii în sud-estul Transilvaniei şi s-au stabilit pentru o perioadă îndelungată în valea Oltului superior.

În general, însă ţinuturile din sud-estul Transilvaniei au fost stăpînite şi locuite de populaţii originare sau strîns înrudite cu cele din Moldova. În această privinţă se cuvin amintite o serie de „pendulări". În neoliticul timpuriu, purtătorii culturii Criş au străbătut Carpaţii Orientali prin cîteva trecători, deci a fost o mişcare dinspre Transilvania spre est în Moldova. La sfîrşitul perioadei se constată o mişcare inversă, dinspre Moldova spre sud-estul Transilvaniei a comunităţilor culturii ceramicii liniare, care apoi au ajuns pînă la Mureşul mijlociu. A urmat mişcarea sudică spre Ţara Bîrsei a purătorilor culturilor Boian.

O semnificaţie istorică, deosebită, a avut-o formarea în vestul Moldovei şi în sud-estul Transilvaniei a culturii Cucuteni-Ariuşd, comunităţile ei ocupînd o mare parte din Transilvania şi toată Moldova.

Din perioada de sfîrşit a epocii, remarcăm pătrunderea purtătorilor culturii Cernavodă I, populaţie de cîmpie, în zona de dealuri din nord-estul Munteniei şi, se pare, în sud-vestul Moldovei.

Cu aceasta încheiem încercarea noastră de a scoate în evidenţă rolul Carpaţilor noştri în cursul epocii neolitice.

NOTE

1 C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Sur la présence du swidérien en Roumanie*. In : *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 5-34.

2 Bicaz-Chei, punctul „Bardosul" (Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din R.S.R., în anul 1965*, In : *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 709, nr. 5) ; Bicaz-Chei, punctul „Bardos II", aş. swideriană (?) (idem, *Săpăturile arheologice din R.S.R., în anul* 1966. In : *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 521, nr. 4) ; Bicăjel (idem *Săpăturile arheologice din R.S.R., în anul 1968*. In : *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 472, nr. 6).

3 O influenţă swideriană se resimte pînă în S-E Transilvaniei, în complexul de la Cremenea (C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Ion Pop, *Cremenea*, In : *Materiale*, V, 1959, p. 34) şi la Peştera (C. S. Nicolăescu-Plopşor. *Săpăturile de la Peştera*. In : *Materiale*, VI. 1959, p. 27).

4 M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova. Studiu arheologic*. Bucureşti, 1974, p. 68-70 ; Al. Păunescu, *Tardenoazianul din sud-estul României şi unele consideraţiuni asupra perioadei cuprinse între sfîrşitul paleoliticului în acea regiune*. In : *SCIVA*, 1979, 4, p. 507-526 ; idem, *Săpăturile de la Gîlma*. In : *Materiale*, VIII, 1962, p. 153-156.

5 Al. Păunescu, *op. cit.* In : *SCIVA*, 1979, 4, p. 517-518.

6 *Ibidem*, p. 512-517.

7 Informaţii de la Al. Păunescu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

8 V. Boroneanţ, *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone des „Portes de Fer"*. În : *Dacia*, N. S., XVII, 1973, p. 5-39.

9 Aşezare descoperită şi cercetată prin săpături de Vasile Boroneanţ.

10 Al. Bolomey, *An outline of the late epipaleolithic economy on the „Iron Gates" : the evidence on bones*. În : *Dacia*, N. S., XVII, 1973, p. 42-52.

11 Marin Cârciumaru, *Analyse pollinique des coprolithes livrés par quelques stations archéologiques des deux bords du Danube dans la zone des „Portes de Fer"*. În : *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 60.

12 D. Berciu şi colab., *Şantierul Verbicioara*. În : *SCIV*, III, 1952, p. 157-163.

13 Marin Nica. *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Olténie*. În : *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 13-53.

14 Aşezare cercetată în ultimii ani de către Marin Nica.

15 Gh. I. Petre-Govora. *Dovezi de locuire neolitică în judeţul Vîlcea*. În : *Revista Muzeelor*, 1969, 2, p. 154-157.

16 Săpături efectuate în ultimii ani de către Iuliu Paul.

17 N. Vlassa. *Despre cea mai veche fază a complexului Starčevo-Criş, în România*. În : *AMN*, IX, 1972, p. 7-28.

18 Gh. Lazarovici. *Neoliticul Banatului*. Cluj-Napoca, 1979, p. 20-69.

19 Doina Galbenu, *Neoliticul în Oltenia de sud-vest*. Bucureşti, 1974, p. 1-2 ; Informaţii verbale primite de la Marin Nica, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

20 Victor Teodorescu, *Cultura Criş în centrul Munteniei (Pe baza săpăturilor arheologice de la Tîrgşorul Vechi)*. În : *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 264.

21 N. Vlassa. *Cultura Criş în Transilvania*. În : *AMN*, III, 1966, p. 9-47.

22 M. Roska. *A dialuviális ember nyomai a csoklovinai cholnoky barlang ban*. În : Dolgozatok-Cluj, III, 1912, 2, p. 207.

23 Formulăm această părere pe temeiul asemănării complexelor de tip Criş din nordul Moldovei, cu cele din nordul Transilvaniei.

24 Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 70-78.

25 Eugen Comşa, *Quelques nouvelles données sur la culture à céramique rubanée en territoire roumain*. În : *Alba Regia*, 12, 1972, p. 173-178.

26 Ion Nestor. *Cultura ceramicii liniare în Moldova (Pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvăneştii Vechi, Iaşi)*. În : *SCIV*, II, 1951, 2, p. 17-26.

27 Vladimir Dumitrescu. *Céramique de tppe Criş et fragment rubané dans le teritoriul de la sud de Carpaţi al României*. În : *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 223-232.

28 Vladimir Dumitrescu, *Céramique de type Criş et fragment rubané dans le sud-est de la Transylvanie*. În : *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 401-405 ; Alexandrina Alexandrescu, *Ceramica liniară de la Hărman*. În : *Cumidava*, V, 1971, p. 11-23.

29 N. Vlassa, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*. În : *SCIV*, X, 1959, 2, p. 239-245.

30 Roska Marton, *Staţiunea neolitică de la Turda*. În : *PMJH*, 3-4 (25-26), Deva, 1928, p. 18-25.

31 Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 77-139.

32 Eugen Comşa, *Parures néolithiques en coquillages marins découvertes en territoire roumain*. În : *Dacia*, *NS*, XVIII, 1973, p. 63 şi 70-71.

33 Idem, *Données sur la civilisation de Dudeşti*. În : *PZ*, 46, 1971, 2, p. 195-249.

34 M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma...*, Cluj-Kolozsvár, 1941, pl. CVIII/4.

35 Pe baza materialelor ceramice descoperite în așezarea de la Verbicioara, autorul consideră că acolo există un strat aparținînd culturii Dudești, faza Fundeni. Alți cercetători, de exemplu, M. Nica sînt de părre că diferitele complexe din vestul Olteniei aparțin culturii Vinča, iar limita vestică a arealului culturii Dudești trebuie plasată în preajma Jiului.

36 Victor Teodorescu, *op. cit.* În : *SCIV*, 1966, 2, p. 223-232.

37 Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian.* București, 1974.

38 De exemplu : Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra.* În : *Materiale*, V, 1959, p. 65, fig. 2/2 și p. 66.

39 Gh. Ștefan și Eugen Comșa, *Săpăturile arheologice de la Aldeni.* În : *Materiale*, III, 1957, p. 93-102.

40 Informație de la Alexandrina Alexandrescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

41 D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre.* București, 1966, p. 70.

42 S. Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ale neoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Tîrpești.* În : *SCIV*, 19, 1968, 3. p. 400, fig. 4.

43 Despre diferitele păreri privind formarea culturii Precucuteni, v. Silvia Marinescu-Bîlcu. *Cultura Precucuteni pe teritoriul României.* București, 1974, p. 109-131.

44 Eugen Comșa, *Cultura Boian în Transilvania.* În : *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 629-645.

45 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 213, fig. 2.

46 Idem, *Asupra unor aspecte ale raporturilor dintre culturile Precucuteni și Hamangia.* În : *Pontica*, 5, 1972, p. 29-36.

47 P. Roman, *Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian-Gumelnița și semnificația ei.* În : *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 33-50 ; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Relații între culturile Precucuteni și Boian-Cumelnița.* În : *SCIVA*, 27, 1976, 3, p. 347-353.

48 D. Berciu, *Contribuții...*, 1961, p. 155-359.

49 Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 172-175.

50 *Ibidem*, p. 175.

51 C. S. Nicolăescu-Plopșor, Eugen Comșa, Dardu Nicolăescu-Plopșor și Al. Bolomey, *Șantierul arheologic Baia de Fier.* În : *Materiale*, III, 1957, p. 17.

52 Eugen Comșa, *Unele probleme ale aspectului cultural Aldeni II (Pe baza săpăturilor de la Drăgănești-Tecuci).* În : *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 7-20.

53 Eugen Comșa și V. Georgescu, *Cetățuia geto-dacică de pe dealul Movila, de la Gura Vitioarei.* În : *SCIVA*, 32, 1981, 2, p. 272.

54 D. Berciu, *Contribuții...*, 1961, p. 82-86 ; p. 366-504.

55 Iuliu Paul, *Date noi privind raporturile reciproce dintre culturile Petrești, Cucuteni și Gumelnița.* În : *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 41-51.

56 Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița.* În : *Dacia*, II, 1925, p. 73, fig. 47.

57 Radu Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare.* În : *SCIV*, VII, 1956, 1-2, p. 73.

58 *Ibidem*, p. 73.

59 István Kovács, *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha-és népvándorláskori temető.* În : *Dolgozatok-Cluj*, VI, 1915, p. 228-241.

60 Iuliu Paul, *Cultura Petreşti în lumina noilor cercetări arheologice*. Iaşi, 1978, p. 2.
61 Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 166-168.
62 Vlad Zirra, *Kultura pogrebenii s ohroi v zakarpatskih oblastiah R.N.R.* În : *MIA*, Chişinău, 1960, p. 97-129 ; Eugen Comşa, *Considérations portant sur les tombes à ocre de la zone du Bas Danube*. În : *Istrazivanja*, 5, Novi Sad, 1976, p. 33-43.
63 István Kovács. *Cimitirul eneolitic de la Decea Mureşului*. În : *AISC*, I, 1928—1932, Cluj, 1932, p. 89-101.
64 Sebastian Morintz şi Petre Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*. În : *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 47-77.
65 *Ibidem*, p. 76. Trebuie însă precizat că după părerea lui N. Harţuche, evoluţia culturii Cernavoda I s-a desfăşurat în cursul unei perioade mai îndelungate, fiind paralelă, după părerea sa, în parte, cu faza Cucuteni A-B pînă inclusiv, parţial, etapa Cucuteni B 2.
66 Eugen Comşa şi V. Georgescu, *op. cit.*, p. 272-273.
67 Nu cumva situaţia oglindeşte faptul că această cultură s-a format şi în regiunea de dealuri ?
68 P. Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul tîrziu şi perioada de tranziţie spre epoca bronzului*. În : *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 21-25.
69 N. Vlassa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Bodrogkeresztur în Transilvania*. În : *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 351-367 ; P. Roman, *op. cit.*, p. 25-26.
70 P. Roman, *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*. În : *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 31-169.
71 La Traian „Dealul Fîntînilor" (H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*. În : *Materiale*, V, 1959, p. 196, fig. 7/2 şi p. 197, nr. 7).
72 Eugen Comşa, *Die Kupferverwendung bei den Gemeinschaften der Cucuteni-Kultur in Rumänien*. În : *PZ*, 55, 1980, 2, p. 206 şi p. 209, fig. 3/D (cu bibliografia mai veche).

LE RÔLE DES CARPATHES ORIENTALES ET MÉRIDIONALES PENDANT L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE

Résumé

Pendant le néolithique ancien par „l'aissemage" des communautés de la culture Starčevo-Criş, les Carpathes ont été traversés de la région extracarpathique vers la Transylvanie et aussi en sens invers de la Transylvanie vers le sud et l'ést. Graduellement par les communautés Criş nous assistons à unification ethnique et culturelles presque de tout le térritoire de la Roumanie.

Les communautés de l'époque néolithique ont utilisée fréquement la vallée du Danube dans la zone des Portes de Fer, la même population étant attéstée

depuis le commencement jusqu'à la fin de l'époque néolithique, dans la zone de l'ouest de l'Olténie et au sud du Banat. Les Carpathes Méridionaux ont été traversées aussi par communautés de l'époque néolithique par le défilé du Olt à Turnu Roşu et par la vallé de la rivière Buzău.

Par les nombreux pas des Carpathes Orientales, le passage de la Transylvanie en Moldavie et en sens invers, se faisait sans difficultés. Ainsi peut expliquer que l'est et le sud-est de la Transylvanie a été habité par les même populations ou par des communautés apparentés aux celles de la Moldavie et Munténie. En ce sens on peut citer la formation de la culture Cucuteni-Ariuşd en Moldavie de l'ouest et au sud-est de la Transylvanie, d'ou ces communautés se sont répandues sur un grand partie du térritoire de la Transylvanie, ainsi que toute la Moldavie.

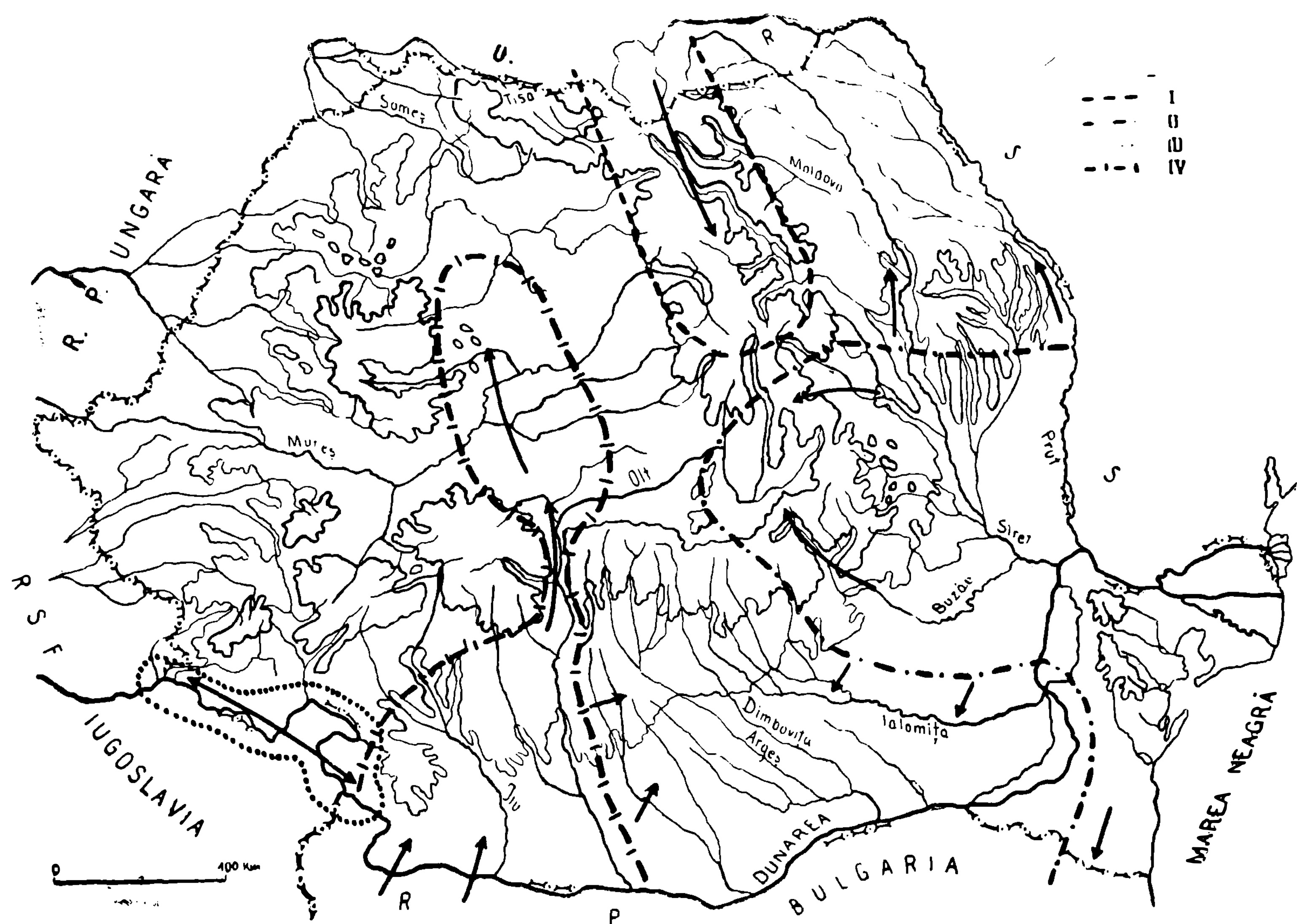

Fig. 1. Arealele culturilor din mezolitic şi de la începutul epocii neolitice: I. Cultura swideriană; II. Cultura tardenoaziană; III. Cultura Schela Cladovei; IV. Cultura Cîrcea-Gura Baciului.

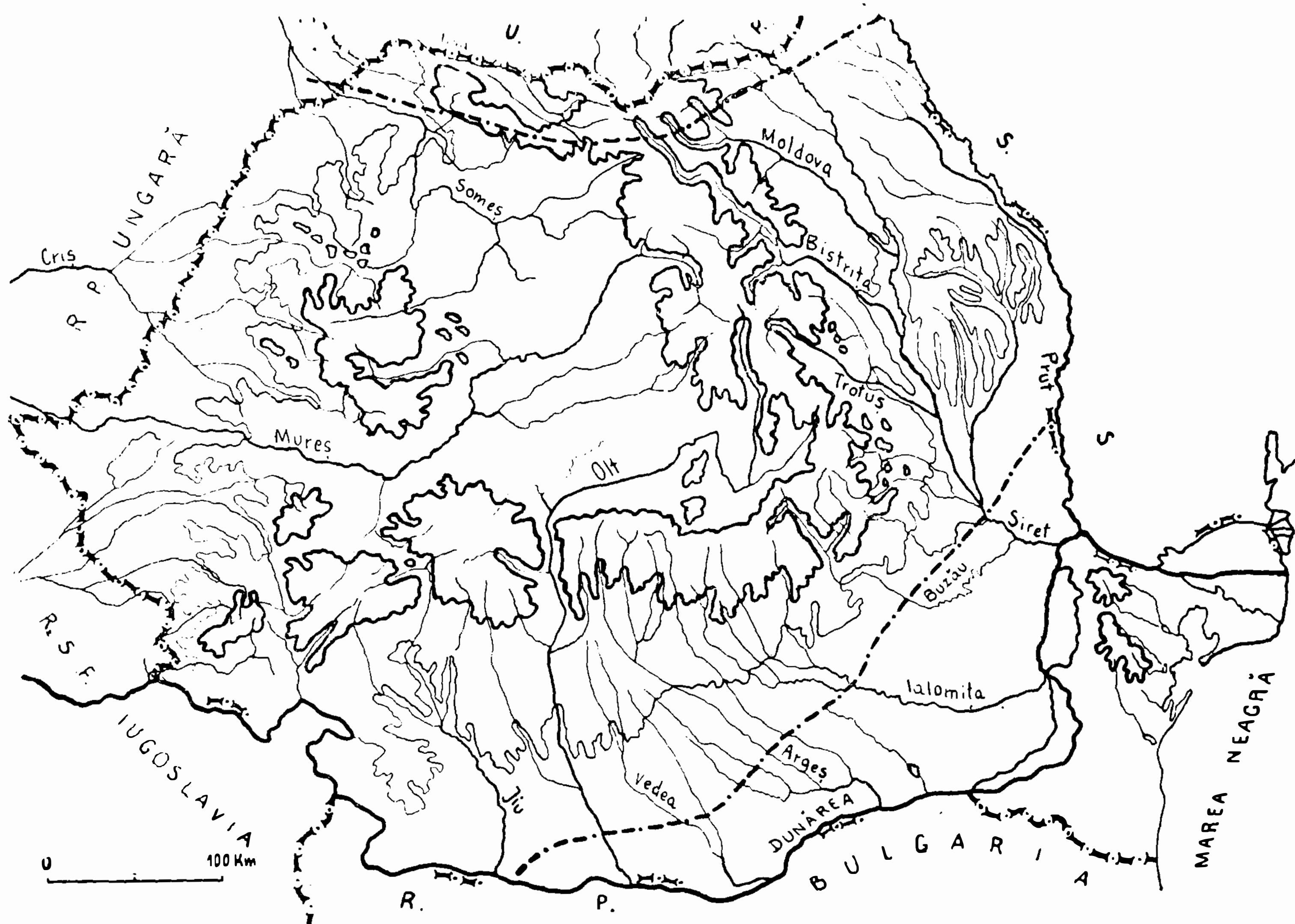
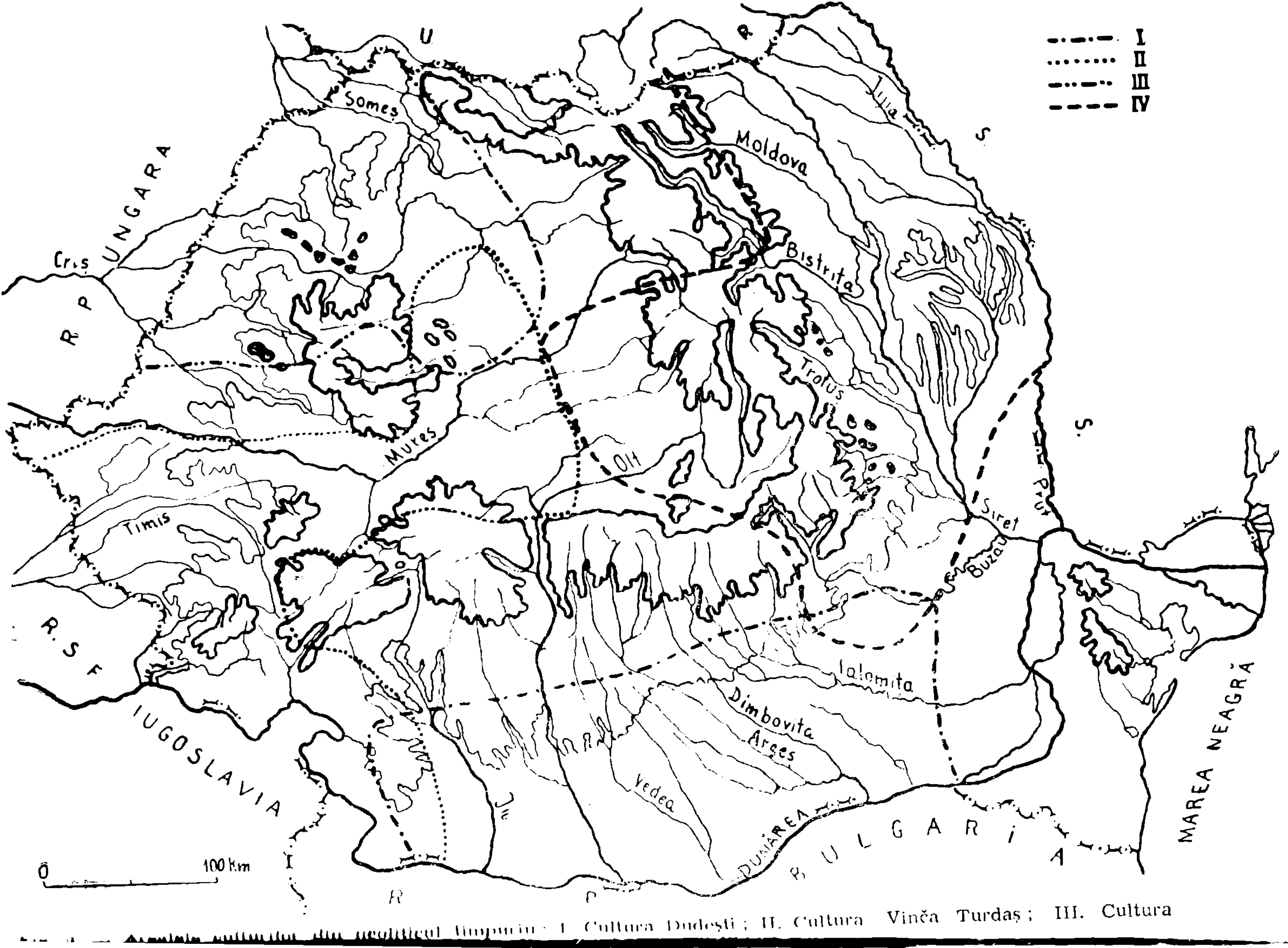

Fig. 2. — **Aria de răspîndire a culturii Starčevo-Criş.**

Arealele culturilor din neoliticul timpuriu: I. Cultura Dudeşti; II. Cultura Vinča Turdaş; III. Cultura

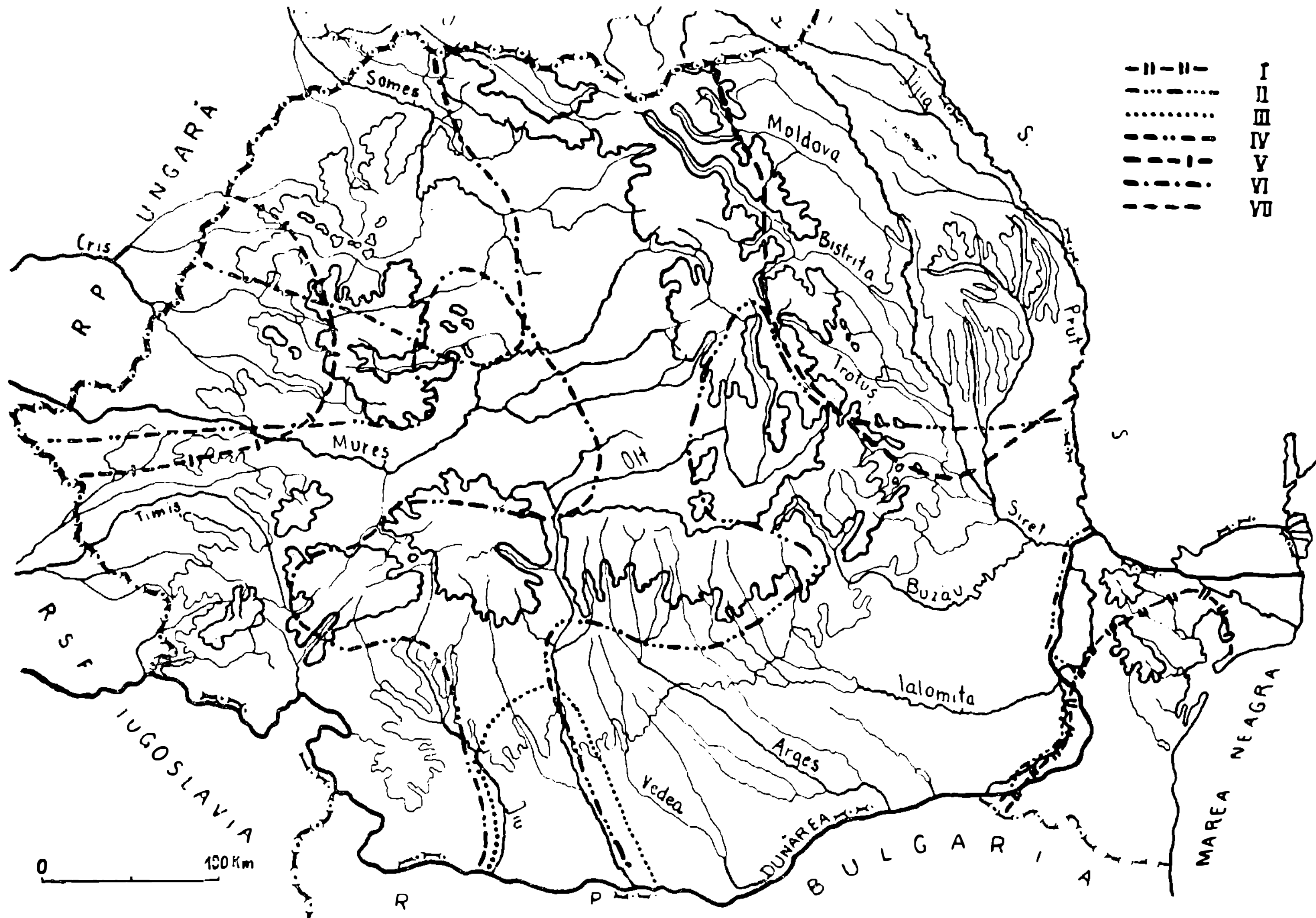

Fig. 4. — Arealele culturilor din neoliticul mijlociu: I. Cultura Hamangia; II. Cultura Boian; III. Cultura Vădastra; IV. Cultura Vinča Turdaş; V. Cultura Tisa; VI. Cultura Gumelniţa; VII. Cultura Precucuteni.

I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII

R. P. UNGARA
U. R. S. S.
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
MAREA NEAGRĂ
Criș
Someș
Tisa
Mureș
Timiș
Olt
Moldova
Bistrița
Trotuș
Jijia
Prut
Siret
Buzău
Ialomița
Argeș
Vedea
DUNĂREA
0 100 Km

[illegible] din neoliticul târziu: I. Cultura Gumelnița; II. Aspectul Aldeni II; III. Cultura Sălcuța; [illegible] VI. Cultura Petrești; VII. Cultura

CERAMICA DE „TIP C“ DIN ARIA CULTURII CUCUTENI *

de ȘTEFAN CUCOȘ

Pe parcursul evoluției sale, *cultura Cucuteni* a venit în contact direct, a influențat și a suferit influențe ale culturilor eneolitice din ariile vecine. Interpenetrarea elementelor etnoculturale s-a manifestat îndeosebi prin prezența componentelor estice și nord-estice între care ceramica cunoscută sub numele impropriu de *Cucuteni C* sau *Kammkeramik* [1].

Definită ca element străin pătruns în mediul culturii Cucuteni și designată astfel de către H. Schmidt [2], ceramica de „tip C“ a impus numeroase controverse relativ la originea sa, la raporturile social-culturale dintre noii veniți și autohtoni, la influențele reciproce și însăși asupra momentului contactului acesteia cu purtătorii ceramicii pictate [3].

Deosebită de ceramica cucuteniană și de proveniență estică și nord-estică unanim recunoscută, ceramica de „tip C“ a fost documentată prima dată la nivelul fazei Cucuteni B [4]. S-a crezut chiar că aceasta a pătruns în aria complexului cultural Cucuteni spre sfîrșitul fazei *B*, apoi că a însoțit-o de la începuturile sale [5]. Descoperirile de la *Traian-Dealul Fîntînilor* [6] și cele de la *Calu-Piatra Șoimului* [4] au dus la constatarea că elementul ceramic *C* este prezent de la începuturile fazei Cucuteni A-B.

Cercetările de la *Fedeleșeni* [8] au arătat un contact mai timpuriu, la sfîrșitul fazei Cucuteni A, dar întrucît materialele de aici erau singurele în așezări Cucuteni A, cei mai mult cercetători au opiniat pentru contactul ceramicii pictate cu purtătorii elementului *C* pe parcursul fazelor *A-B* și *B*. Recentele săpături de la *Drăgușeni-Botoșani* [9], descoperirea de la *Tg. Berești-Galați* [10] și aceea de la *Chetrești-Vaslui* [11] au confirmat cercetările de la Fedeleșeni precizînd penetrarea purtătorilor ceramicii de „tip C“ la vest de Prut spre finalul fazei Cucuteni A. Nu este exclus ca cercetările viitoare să dovedească un contact mai timpuriu, cum de altfel susțin unii cercetători [12], așa cum apare pentru aria tripoliană [13].

Ceramica de „tip C“ din așezările fazei Cucuteni A, prezentă mai mult în stare fragmentară, se caracterizează prin tehnica primitivă a pastei și printr-o gamă redusă a formelor și motivelor decorative. Ceramica de la *Fedeleșeni* prezintă o pastă aspră, poroasă, amestecată cu

cochilii pisate și cu o ardere incompletă are culoarea brună-cenușie. Forma unică pînă acum pentru această așezare este *strachina* (fig. 1/1), cu gura evazată, buza tăiată drept și răsfrîntă spre exterior [14]. Decorul executat cu un instrument dințat, probabil de tipul pieptenului, de unde și așa-numitul *decor pectinat,* este dispus pe gît și umăr, iar pe unele vase este asociat cu mici impresiuni de formă neregulată, realizate posibil cu același instrument. Striurile sînt uneori late și de cele mai multe ori înguste și puțin adînci [15].

Formele ceramice de „tip C" și gama motivelor decorative sînt mai bine reprezentate în așezarea de la *Drăgușeni* (fig. 1/3-6). Între forme deosebim vase tronconice cu gura largă, umărul pronunțat, înalt și rotunjit (fig. 1/3, 5), sau vase borcan cu pereții rotunjiți, gura dreaptă sau ușor aplecată spre interior. Cîteva fragmente ceramice documentează și strachina, dar în raport redus față de celelalte forme [16].

Tehnica pastei și arderea sînt oarecum ceva mai bune ca a vaselor de la Fedeleșeni. Pasta este amestecată cu cochilii pisate dar în unele cazuri, deși puține, alături de cochilii s-au folosit ca degresant grăunțe de calcar și cioburi pisate.

Ornamentarea caracterizată în general prin benzi liniare incizate (pectinate) și mici impresiuni, este mai variată și prezintă unele elemente decorative ce se vor regăsi pe ceramica C din așezările fazelor *Cucuteni A-B* și *B*. Un vas cu gîtul înalt, gura largă, evazată și umărul proeminent este decorat în două zone orizontale. Una superioară dispusă pe gît și alta pe umăr. Vasul (fig. 1/5) [17] are buza decorată cu mici alveole, iar pe gît șiruri orizontale de mici impresiuni încadrează semiove din benzi liniare incizate care alternează cu semiove și arcuri din benzi de mici împunsături. Zona decorativă de pe umăr, delimitată sus și jos de benzi liniare orizontale, incizate, prezintă spirale în *S* culcat trasate prin benzi liniare cu un instrument dințat probabil cel folosit și pentru decorul pectinat [18]. Benzile liniare incizate, sau pectinate, sînt dispuse în grupe variate și asociate cu mici împunsături neregulate, impresiuni de formă alveolară, sau cu șiruri de triunghiuri. Pe unele fragmente de vase (fig. 1/6), decorul se compune din benzi liniare orizontale și benzi liniare dispuse în unghi, mărginite de impresiuni neregulate sau de formă triunghiulară. Benzile unghiulare se întretaie la partea superioară sub formă de rețea (fig. 1/6) și dau aspectul de căpriori, sau rămîn cu capetele libere. Un alt motiv, deosebit de frecvent pe ceramica *C* de la *Drăgușeni,* constă în alternarea unor fascicole de benzi liniare orizontale, pectinate, cu două sau trei șiruri orizontale de triunghiuri realizate prin impresiuni (fig. 1/3). Prin același procedeu al benzilor pectinate, pe un fragment din gura unui vas este trasat motivul în ghirlandă asociat la partea superioară, sub buza vasului, cu mici impresiuni alveolare dispuse în șir orizontal [19]. Benzile pectinate în fascicole liniare formează decorul în val simplu, sau val și impresiuni triunghiulare dispuse fie în șiruri orizontale sub buza vasului, fie în dispoziția ondulată a valului (fig. 1/4).

Ceramica de „tip C" de la *Tg. Bereşti-Galaţi* se reduce la un vas descoperit într-o groapă dintr-o aşezare aparţinînd cronologic fazei *Cucuteni A3*. Vasul are gura largă şi evazată, umărul proeminent, înalt şi rotunjit. Decorul dispus în partea superioară a vasului, pe gît şi umăr, prezintă elemente întîlnite în ornamentarea ceramicii de la *Drăguşeni*, constînd din benzi liniare pectinate şi fascicole liniare orizontale şi în val [20]. Cu toate aceste analogii, vasul de la Tg. Bereşti, de dimensiuni mici, prezintă deosebiri esenţiale atît în ce priveşte tehnica decorului, cit şi compoziţia, culoarea şi arderea pastei. Vasul a fost modelat din pastă cu amestec de scoici pisate, are culoarea cenuşie-gri deschisă, iar decorul este aproape gravat, prezentînd adîncime şi lărgime. Aceste elemente, indică o altă zonă din care au pătruns purtătorii acestuia în sudul Moldovei, iar prin culoarea pastei se apropie mult de ceramica Cernavoda I.

În aşezările fazei Cucuteni A-B, ceramica de tip *C* este prezentă în proporţie cantitativă mai mare faţă de faza anterioară, deosebindu-se calitativ în ceea ce priveşte tehnica pastei, dar şi prin apariţia unor forme şi motive decorative noi. Acest fapt a permis studierea sa mai detaliată şi a determinat o diferenţiere în raport cu subfazele evoluţiei fazei *Cucuteni A-B* [21].

Ceramica *C* din aşezarea de la *Corlăteni* aparţinînd fazei *Cucuteni A-B1* [22], prezintă două forme principale ca în ceramica de la *Drăguşeni* şi *Fedeleşeni*. Sînt vase cu gîtul scund, corpul tronconic, umărul înalt şi rotunjit, în diverse variante şi străchini cu buza rotunjită şi răsfrîntă spre exterior [23]. Lucrate în aceeaşi pastă de culoare brună-cenuşie cu amestec de cochilii pisate, vasele au un decor variat. Aşezat pe buză, pe gît şi partea superioară a umărului, decorul se compune din striuri pectinate orizontal (fig. 1/8 ; fig. 2/7, 2/6), sau vertical (fig. 1/7 ; 2/7), benzi de linii incizate în şiruri oblice (fig. 2/7), fascicole orizontale, sau în val (fig. 1/9), însoţite de unul sau două şiruri de împunsături de formă neregulată sau triunghiulară. Umărul vaselor este decorat cu împunsături aşezate vertical (fig. 1/7), sau oblice superioare (fig. 2/1). Realizate probabil prin ştanţare cu un instrument dinţat, benzile de împunsături decorează şi buza vaselor fiind dispuse în şiruri drepte sau oblice paralele (fig. 2/1).

Aici apare şi decorul plastic propriu ceramicii *C*, prezent prin butoni împinşi din interior şi umpluţi, grupaţi sub buză (fig. 1/7), proeminenţe conice, sau proeminenţe-butoni perechi şi izolate, aplicate pe partea superioară a umărului.

Ceramica *C* din aşezarea Cucuteni A-B de la *Huşi* [24], pe baza puţinelor fragmente găsite, este greu de reconstituit în ce priveşte formele, totuşi se poate observa că fragmentele provin de la vase probabil mari, cu pereţii groşi, cu gîtul scund şi umerii proeminenţi. Decorul constă din crestături oblice pe buză, striuri verticale pe gît şi motivul acelor de brad incizate pe umăr (fig. 11/4). Apare şi decorul realizat prin împunsături, precum şi striuri neregulate pe suprafaţa exterioară a vaselor, dar şi pe cea interioară [25]. Dar tot de aici provin şi cîteva fragmente ceramice din pastă brună-gălbuie cu amestec de cochilii pisate şi ornamentate pe buză cu impresiuni de şnur răsucit [26].

În așezarea de la *Traian-Dealul Fîntînilor* cu o evoluție de-a lungul ambelor faze Cucuteni A-B [27], ceramica *C* prezintă un vădit progres atît prin calitatea pastei, cît și prin varietatea formelor și tehnica motivelor decorative. Executată în pastă cu amestec de cochilii pisate și cu nisip, ceramica *C* are culoarea cenușie-gălbuie, brun-roșcată sau cărămizie-roșcată, fiind prezentă, deși în proporție redusă, și o specie lucrată în pastă cucuteniană cu amestec de nisip.

Formele indică vase mari cu gîtul scund, drept sau ușor evazat, cu buza tăiată drept și umărul proeminent rotunjit și înălțat (fig. 11/3), vase-borcan de dimensiuni ceva mai reduse, cu corpul bombat, gîtul mai mult sau mai puțin scund și ușor răsfrînt (fig. 2/4). Aici a fost documentată și o formă nouă — strachina — sau vasul tronconic în formă de pîlnie retezată, cu gura largă, fundul îngust și pereții groși (fig. 2/3) [28].

Decorul cuprinde elemente variate, asociate parțial pe același vas, iar în afara motivelor și tehnicii ornamentului cunoscute din faza anterioară, apare motivul executat prin impresiuni cu șnurul înfășurat și chiar răsucit. Decorul pectinat acoperă de regulă gîtul vaselor (fig. 2/4 ; 11/3), dar și întreaga suprafață exterioară. Umărul este decorat cu împunsături dispuse în șiruri orizontale, benzi liniare orizontale, incizate, motive unghiulare sau în zig-zag realizate prin ștanțare în tehnica „șnurului fals" și motive imprimate cu șnurul înfășurat rigid, așezate oblic, în formă de „omidă", la baza gîtului, sau cu șnurul înfășurat dispus în val (fig. 2/4) [29]. Decorul imprimat cu șnurul înfășurat este așezat oblic pe buza tăiată a unor vase (fig. 2/3), iar pe altele apar crestături și mici alveole. Decorul plastic, sau în relief, se remarcă prin butoni împinși din interior, plini (fig. 11/3), sau găuri-butoni umplute care formează un șir sub buza vasului, precum și prin proeminențe conice izolate (fig. 2/3). Decorul plastic apare asociat cu striuri pectinate vertical pe gît și benzi liniare orizontale pe umăr (fig. 11/3).

Ceramica *Cucuteni C* de la *Calu-Piatra Șoimului* [30] nu poate fi diferențiată în raport cu fazele *Cucuteni A-B* și *B* decît numai pe baza analizei comparative a compoziției pastei, formelor și ornamentelor, datorită lipsei unei stratigrafii certe [31]. Aici apar fragmente ceramice similare ca pastă, forme și motive decorative cu ceramica *C* de la Traian-Dealul Fîntînilor [32], fapt confirmat și prin materialele provenite din cercetările recente [33]. În general sînt fragmente ceramice lucrate în pastă grosieră, aspră, de culoare cenușie-neagră și mai rar roșietică, cu amestec de cochilii pisate. Decorul prezintă motive striate, butoni sau crestături largi sub buză și impresiuni cu șnurul înfășurat [34]. Puținele fragmente ceramice provenite din săpăturile recente, întrunesc caracteristicile ceramicii *C* din așezările fazei Cucuteni A-B. Un fragment dintr-un vas cu gîtul scund, torți verticale mici la baza gîtului și probabil cu umărul înalt și proeminent, preparat din pastă cu amestec de cochilii, dar mai ales granule de calcar, are o culoare brună-cenușie și neagră în ruptură. Buza tăiată drept este ornamentată prin împunsături cu un obiect circular, iar sub aceasta se află un șir de butoni mici. Pe gît sînt striuri orizontale neregulate și dese, iar la baza gîtului și pe suprafața torții sînt impresiuni succesive, oblice, realizate probabil cu un instrument ro-

tund. Sub toartă şi probabil pe umărul vasului se aflau grupe de striuri incizate adînc, regulate şi dispuse într-un motiv unghiular, sau în grupe oblice opuse (fig. 7/1).

În aşezarea de la *Cucuteni-Dîmbul Morii* apare o ceramică din pastă cu amestec de cochilii pisate şi cu decor împuns şi incizat caracteristic ceramicii *C* din aşezările fazei *Cucuteni A-B1* [35]. Pe *Cetăţuia-Cucuteni*, ceramica *C* corespunzătoare nivelului de locuire *A-B* conţine o cantitate mare de nisip în compoziţia pastei şi alături de motivele pectinate şi cele realizate prin împunsături, sînt frecvente motivele executate prin impresiuni cu şnurul [36].

Cu o pondere mai mare în toate aşezările fazei *Cucuteni B*, ceramica de „tip C" prezintă cantitativ un procent sporit în faza *B1* şi la începutul fazei *B2* pentru ca spre sfîrşitul acesteia să cunoască o scădere [37]. Continuînd să păstreze caracteristicile generale cunoscute din fazele anterioare, ceramica *C* corespunzătoare fazei *Cucuteni B* manifestă un progres vădit şi deosebiri în ce priveşte calitatea şi compoziţia pastei, varietatea formelor şi a motivelor ornamentale de la o aşezare la alta.

În aşezarea de la Ghelăieşti-Nedeia aparţinînd fazei *Cucuteni B1* [38], în care elementele fazei *A-B2* sînt încă puternice, ceramica *C* are pasta preparată cu adaus de nisip, pietricele, cioburi pisate şi granule de calcar, iar cochiliile pisate lipsesc cu desăvîrşire. Culoarea vaselor variază de la cenuşiu-gălbuie, la cărămiziu-gălbuie şi îndeosebi roşietică ceea ce indică o ardere mai bună. Se întîlnesc şi vase lucrate în pastă cucuteniană cu un procent redus de nisip în compoziţie. Unele vase, probabil sub influenţa ceramicii pictate, au la exterior şi chiar în interior o angobă de culoare alb-gălbuie păstrată parţial datorită porozităţii ceramicii de „tip C" (fig. 3/3 ; 4/1 ; 5/2-4 ; 7/3).

Formele variază ca dimensiuni de la vase mari cu pereţii groşi pînă la cele mici. Între acestea se deosebesc vase cu gîtul scund, drept, sau evazat, umărul proeminent, corpul tronconic şi fundul plat relativ îngust (fig. 3/5 ; 4/5-6 ; 5/1-5 ; 7/3). Sînt apoi vase-borcan în diferite variante (fig. 4/7), străchini tronconice cu umărul rotunjit sau drept (fig. 3/3 ; 4/1), castroane bitronconice cu umărul rotunjit (fig. 3/1), sau înalte şi gura mai mult sau mai puţin aplecată spre interior (fig. 3/2, 4). Vasele de dimensiuni mici se apropie de forma paharelor cucuteniene, iar unele au două torţi verticale, mici, aşezate la baza gîtului (fig. 5/3), sau pe umăr.

Compoziţia decorului cuprinde motive incizate, realizate prin împunsături, imprimate cu şnurul şi plastice, unele fiind asociate pe aceeaşi formă ceramică. Astfel, decorul incizat formează crestături simple pe buza rotunjită sau tăiată drept, striuri neregulate pe partea inferioară (fig. 3/1), sau pe întreaga suprafaţă exterioară (fig. 3/5), asociate cu butoni izolaţi dispuşi sub buză. Cel mai adesea, striurile pectinate acoperă gîtul vaselor (fig. 5/1), sau formează fascicole oblice sau verticale (fig. 5/3, 5). Pe unele fragmente sînt benzi liniare incizate, în val simplu (fig. 5/4), sau val asociat cu mici împunsături circulare (fig. 5/2). Împunsăturile formează un şir de mici alveole sub buză, sau un şir de triunghiuri care alternează cu impresiuni semilunare în zona umărului

fig. 6/4). Pe gura unei străchini (fig. 4/1), un şir de împunsături alveoare alternează cu impresiunile de şnur răsucit aplicate pe buză dînd acesteia aspectul ondulat.

Decorul imprimat cu şnurul înfăşurat este frecvent pe buza vaselor (fig. 3/3-4 ; 4/6 ; 5/1, 3, 5 ; 6/6 ; 7/3), sau formează motive oblice, unghiulare şi în zig-zag, din benzi simple sau duble pe umărul celor mai multe forme ceramice (fig. 4/5 ; 5/1, 3, 5). Pe unele vase apare şnurul simplu răsucit (fig. 5/4 ; 6/4, 8), precum şi motivul „ştanţat" în aşa-numitul „şnur fals" care de fapt este realizat cu şnurul subţire înfăşurat larg.

Pe unul din fragmentele unui vas cu gîtul scund şi gura largă, din pastă cu adaus de nisip şi de culoare cenuşie, apare aşa-numitul decor şeniiat, sau benzi late netezite, grupate, dispuse oblic sau vertical şi asociate cu un motiv probabil spiraliform incizat (fig. 6/6).

Decorul în relief este de asemenea variat. Se întîlnesc proeminenţe conice simple (fig. 3/2), formînd uneori singurul decor al vasului, torţi apucători izolate, sub forma unor proeminenţe conice alungite şi cu vîrful uşor curbat, avînd aspectul unui cioc (fig. 3/3), precum şi butoni aplicaţi, distanţaţi sub buză (fig. 3/5), sau perechi la baza gîtului şi pe umăr (fig. 4/5 ; 5/1) ; 6/8).

În aşezarea de pe *Dealul Dactei-Hlăpeşti*[39] cu un context *Cucuteni B1*, ceramica de „tip C" prezintă aceeaşi variaţie a compoziţiei pastei fiind amestecată cu nisip, cu mult calcar, cioburi pisate, dar şi cu cochilii pisate, acestea fiind însă în proporţie redusă. Culoarea vaselor merge de la cenuşie-neagră, brună-cenuşie, la cărămiziu-gălbuie şi roşietică. Uneori pe acelaşi vas se întîlnesc nuanţe diferite ca efect de ardere. Formele sînt cele întîlnite în aşezarea de la Gheläieşti-Nedeia, iar ca elemente noi apar miniaturile (fig. 4/8) cu caracteristici tipice ceramicii *C*.

Decorul constă din striuri pectinate vertical pe gîtul vaselor şi uneori neregulate (fig. 6/1, 3 ; 7/2), sau striuri adînci şi distanţate (fig. 6/7). Buza vaselor, de regulă tăiată drept, sau îngroşată datorită imprimării motivelor, este decorată cu crestături largi (fig. 5/6), motive „ştanţate" (fig. 6/1, 3), cu şnurul înfăşurat, sau lipsită de decor (fig. 6/7). Pe umăr sînt impresiuni de şnur fals aşezate oblic, sau în benzi grupate în motive unghiulare (fig. 6/3), motive incizate din linii unghiulare (fig. 4/8) şi şiruri orizontale de triunghiuri (fig. 5/6), ca pe ceramica de la *Drăguşeni*. La aceste motive se adaugă proeminenţele conice izolae (fig. 4/8 ; 6/5), grupate perechi şi proeminenţe alungite (fig. 5/6).

Un fragment dintr-un vas cu gîtul scund şi drept, lucrat în pastă cu amestec de cochilii, nisip şi pietricele, avînd o culoare cenuşie-neagră, este decorat pe buză cu mici crestături, iar pe gît cu un motiv spiraliform pectinat. Sub buză sînt pectinate linii fine, între buclele motivului spiraliform, iar pe gît acesta încadrează mici butoni aplicaţi şi o proeminenţă în formă de carenă (fig. 10/6).

În aşezarea de la *Văleni-Piatra Neamţ*[40] ceramica *C* corespunzătoare fazei *Cucuteni B1* apare într-un procent cantitativ ridicat. Pasta cuprinde în proporţie redusă adausul de cochilii pisate, în schimb are un

amestec mare de nisip și cioburi pisate, precum și granule de calcar. Formele deși mai puține în raport cu alte așezări cucuteniene, sînt prezente prin vase cu gura largă, evazată, umărul proeminent și corpul tronconic (fig. 2/8 ; 4/3 ; 9/1-2, 4-5), cu diferite variante și în general de dimensiuni reduse, vase-borcan cu gura răsfrîntă, umărul rotunjit și uneori cu mici torți verticale sub buză (fig. 9/3, 6), străchini cu gura largă și chiar un capac în formă de calotă semisferică cu două proeminențe conice perforate (fig. 4/4), formă preluată din capacele fazei *Cucuteni B*.

Gama motivelor decorative este deosebit de variată. Se întîlnesc crestături pe buză și umăr (fig. 2/8 ; 9/2 ; 10/3-4, 7 ; 11/6), împunsături în șiruri orizontale, de forme diferite (fig. 2/8 ; 9/2-5 ; 10/3), impresiuni de „șnur fals" (fig. 9/6), șiruri de alveole și motive spiraliforme, sau în ghirlandă și benzi liniare orizontale incizate pe umăr. Decorul cu șnurul înfășurat apare pe buza vaselor (fig. 9/3, 6), sau dispus într-o bandă de impresiuni oblice și în grupuri unghiulare pe umărul unor vase [41]. De asemenea, se întîlnesc motive pectinate pe gîtul celor mai multe forme și decorul în relief compus din butoni mici aplicați, izolați pe umăr (fig. 9/1) sau care leagă motivul în ghirlandă. Sînt apoi proeminențe conice și semilunare intercalate motivelor de pe umărul vaselor (fig. 4/8 ; 9/4, 6 ; 10/4).

Fragmentul unui vas cu gîtul înalt cu prag, gura largă evazată, umărul pronunțat, lucrat în pastă cu amestec de nisip și cioburi pisate, provine de la *Costișa-Neamț* [42]. Acesta prezintă un decor simplu executat cu șnurul înfășurat, dispus pe buză și umăr în așa-numitul aspect de „omidă" (fig. 8/7). Tot de aici provine fragmentul unui vas cu gîtul scurt, modelat în pastă de culoare cenușie-neagră cu adaus de cochilii. Buza rotunjită este decorată cu impresiuni de șnur simplu răsucit. Aceleași impresiuni formează două șiruri orizontale pe gît și umăr [43].

Cîteva fragmente de la *Costești-Baia* [44] au pasta de culoare cenușie cu adaus mare de cochilii pisate. Decorul se compune din alveole neregulate oblice, alungite, așezate în șir orizontal sub buza vasului, iar între acestea s-a intercalat o toartă falsă, cu aspectul unei proeminențe semilunare duble, ca pe ceramica *C de la Cucuteni* [45]. Gîtul vasului (fig. 8/3) este acoperită cu striuri neregulate, pectinate vertical, iar pe umăr apare un motiv în căpriori din benzi liniare incizate, dublat la partea inferioară de striuri oblice neregulate. Un alt fragment (fig. 8/2), are buza tăiată drept și ornamentată cu crestături oblice, spre interior, toartă falsă pe gît, sub buză, și impresiuni cu șnurul strîns înfășurat dispuse vertical pe umăr.

Dintr-o așezare de la *Solca-Suceava* [46] provin fragmentele unor vase-borcan și vase cu gîtul scund, gura largă, evazată și umărul proeminent rotunjit (fig. 8/4, 6), lucrate în pastă cu amestec de nisip și granule de calcar, avînd culoarea neagră-cenușie. Există și un fragment modelat din pastă cu amestec de cochilii, cioburi și pietricele, de culoare roziegălbuie, care documentează specia caracteristică ceramicii *C*. Decorul destul de variat prezintă crestături orizontale și semilunare oblice pe

buză, striuri neregulate, butoni perechi, torți-apucători, impresiuni cu șnurul înfășurat și protome zoomorfe aplicate pe gît. Acest din urmă decor, preluat probabil din ceramica Cucuteni B, apare și pe un fragment cu buza crestată și butoni perechi pe umăr (fig. 8/5), provenit din așezarea Cucuteni B1 de la *Mihoveni-Suceava* [47]. Din aceeași așezare provin alte numeroase fragmente ceramice lucrate în pastă cu amestec de nisip, granule de calcar și scoici pisate, prezentînd o culoare de la cenușie-neagră pînă la cărămizie-gălbuie, cu ornamentare cunoscută pe ceramica *C* din celelalte așezări Cucuteni *B* din Moldova.

Așa cum am mai arătat, la începutul fazei *Cucuteni B2,* ceramica de „tip C" continuă să cunoască un procent sensibil sporit, situație constatată și la *Valea Lupului* [48]. Dacă aici, ceramica aparține speciei cu amestec de cochilii pisate în pastă, ornamentată îndeosebi cu striuri pectinate și impresiuni de șnur strîns înfășurat [49], la *Frumușica-Neamț* [50] ceramica *C* prezintă o pastă de culoare cenușie-brună cu amestec de nisip, cioburi pisate și mai puține cochilii. Formele sînt cele cunoscute în celelalte așezări, cu deosebire că aici apare vasul sprijinit pe patru picioare mici (fig. 9/7) [51], ca în ceramica *C* de la *Cucuteni* [52], sau în așezările tripoliene [53], precum și vasul cu fundul ascuțit [54].

Decorul ceramicii de la *Frumușica* cuprinde motive pectinate în diverse variante. Astfel, sînt striuri neregulate pe întreaga suprafață a unor vase și asociate cu butoni perechi la baza gîtului [55], grupe de striuri verticale care delimitează spații libere ca niște metope pe gît și umăr. Striurile în benzi liniare incizate formează pe gîtul unor vase, ghirlande cu capetele prinse în butoni aplicați, sau motive spiraliforme asociate cu protome zoomorfe [56].

Motivele imprimate cu șnurul înfășurat decorează buza vaselor, sau formează compoziții unghiulare în forma acelor de brad [57]. Uneori la baza gîtului se află un șir de mici impresiuni verticale, incizate, iar umărul este decorat cu motivul în zig-zag realizat cu șnurul fals. Nu lipsesc nici împunsăturile, sau crestăturile transversale pe buză și triunghiurile în șiruri orizontale pe umăr [58].

Ceramica *C de la Mărgineni-Bacău* (fig. 10/5, 8) [59], are un aspect grosier, cu pereții groși, din pastă cu adaus de nisip zgrunțuros și cioburi pisate. Formele au dimensiuni relativ reduse, gîtul scurt și drept, sau buza răsfrîntă și umărul rotunjit. Decorul se compune din striuri late, oblice, pe gît (fig. 10/8), incizii arcuite dispuse în șir orizontal, motive unghiulare realizate cu șnurul fals gros răsucit. Sînt apoi motive formate din impresiuni triunghiulare în șir orizontal pe buză și umăr, tratate neglijent, precum și motive unghiulare realizate din șiruri de alveole alungite (fig. 10/5, 8). Tot de aici provin fragmentele unui vas lucrat în pastă mai fină, de culoare gri-cenușie, cu adaus de nisip și granule foarte mărunte de calcar. Lucrată îngrijit această specie ceramică (fig. 11/2, 5), prezintă atît pe buză, cît și pe suprafaț exterioară un decor îngrijit, format din șiruri de triunghiuri imprimate care alternează cu șiruri de benzi liniare incizate și motive spiraliforme incizate.

Din săpăturile de la *Ștefănești-Botoșani* [60] provine o ceramică de „tip C" de culoare cenușie-gălbuie, cărămizie și roșietică, din pastă cu

amestec de cochilii pisate, granule de calcar şi nisip. Formele, similare cu cele cunoscute în aşezările fazei *Cucuteni B2*, au un decor variat. Aici apar vase cu motive incizate şi împunsături (fig. 8/1), care amintesc vasele de la *Corlăteni* [61], dar cel mai frecvente sînt motivele realizate prin impresiuni de şnur gros sau subţire înfăşurat, şnurul fals şi decorul plastic cu butoni izolaţi sau grupaţi şi torţi false. Aceleaşi elemente decorative se întîlnesc pe ceramica *C* de la *Glăvăneştii-Vechi* (fig. 2/2, 5) [62], dar îndeosebi la *Podei-Tg. Ocna*, unde la fel ca în aşezarea de la *Ştefăneşti* apare şi specia ceramică denumită „varianta Monteoru" [63].

Ceramica *C* de la Podei se caracterizează însă printr-o pastă cu mult amestec de pietricele, nisip cu o granulozitate mare şi lipsa totală a speciei cu adaus de cochilii sau scoică pisată [64]. Aici apar forme mari, cu gura verticală uşor îngustată sau evazată, decorate cu împunsături, impresiuni de şnur înfăşurat pe buză (fig. 9/8 ; 11/7, 10), striuri pectinate vertical pe gît (fig. 9/8), proeminenţe izolate, butoni grupaţi pe umăr (fig. 11/7), şiruri de alveole mici circulare, benzi oblice de impresiuni cu şnurul înfăşurat, crestături pe buză şi protome zoomorfe dispuse simetric (fig. 11/9). Tot aici apar şi produse lucrate în pastă cucuteniană, dar decorate cu impresiuni de şnur pe buză şi umăr, cu butoni perechi şi şiruri orizontale de mici impresiuni circulare.

Ceramica de „tip C" de la *Podei* se apropie tipologic ca forme şi motive decorative, de ceramica de la *Sărata Monteoru* în a cărei compoziţie însă, apar cochilii pisate. În decorul ceramicii de la *Sărata Monteoru* este frecvent decorul imprimat cu şnurul înfăşurat, motive de impresiuni, sau incizate. Motivele striate sînt în proporţie redusă, iar butonii lipsesc [65].

Descrierea ceramicii *C* în raport structurat pe fazele evoluţiei complexului cultural Cucuteni, subliniază individualitatea, caracterul străin al acesteia faţă de fondul ceramicii pictate, iar pe de altă parte apare evident că a avut o evoluţie proprie, complexă, cu diferenţieri care pot fi puse în legătură numai cu cultura originară din care derivă.

Studierea ceramicii de „tip C" a determinat diferite opinii relativ la originea acesteia, asupra momentului şi căilor de penetrare, a rolului, avut sau nu, în evoluţia şi sfîrşitul culturii Cucuteni [66].

Cercetările efectuate asupra culturilor de stepă de la est de Nipru şi în zona nord-pontică, precum şi asupra culturii Cernavoda I [67], au adus, în ultimele decenii, date deosebit de importante pentru definirea originii ceramicii de „tip C" şi rolul acesteia în sinteza şi continuitatea din perioada de început a etapei de tranziţie la epoca bronzului.

În monografia asupra culturilor de stepă, recent publicată de V. N. Danilenko, se pun în evidenţă curentele etnoculturale locale dintr-o arie vastă, încorporate *culturii Drevneamnaia* [68]. Stabilind şapte etape de dezvoltare, fiecare cu faze interne de evoluţie şi particuarităţi proprii, se evidenţiază sincronismele şi interferenţele culturilor neo-eneolitice de la est de Nipru cu cele de la vest şi nord-vest.

Referitor la legăturile culturilor de stepă cu cultura *Tripolie*, pe baza prezenţei ceramicii tripoliene în aşezările unor grupe etnoculturale de stepă, se subliniază că „ceramica de bucătărie“ (= C), încorporată ceramicii pictate [69], aparţine în fapt unor grupe etnice din evoluţia culturii *Srednîi-Stogovskaja* subîmpărţită de autor în patru faze: *Berejnovskaia, Skeleanskaia, Stogovskaia* şi *Dereinskaia* [70]. Din analiza materialelor acestor faze reiese atît originea estică a ceramicii *C*, cît şi momentul în care aceasta ar veni în contact cu ceramica pictată tripoliană.

Primul contact între triburile tripoliene şi cele de stepă a avut loc la nivelul fazei *Skeleanskaia*, cu staţiunea eponimă *Strilce Skela*, în care ceramica din pastă cu amestec de scoici pisate prezintă decorul pectinat şi cel cu împunsături şi incizat. Aici s-au găsit vase tripoliene pictate de tip Sabatinovka I încadrată de T. S. Passek în prima fază Tripolie B/I [71]. Raportul este confirmat de prezenţa în aşezarea *Sabatinovka I* a unui vas de formă tipică *Skeleanski*, cu fundul ascuţit, lucrat în pastă tripoliană (cucuteniană). Pe această bază se ajunge la un contact timpuriu corespunzător fazei *Cucuteni A2*, deşi chiar dacă luăm în consideraţie descoperirile de la *Solonceni II*, pe Nistru [72], nu putem fi de acord cu teza că elementele acestei faze culturale de stepă ajung la vest de Prut în acelaşi moment, întrucît elementele menţionate de V. N. Danilenko ca fiind prezente la *Ruseştii Noi*, dar şi la *Hăbăşeşti*, în speţă zăbale de cai [73], nu sînt confirmate arheologic şi mai ales că prezenţa calului nu este încă certă la nivelul fazei Cucuteni B din Moldova, lipsind cu totul la nivelul fazelor A2-A3. Chiar dacă elementele estice pătrund în cultura Tripolie, în zona dintre Nistru şi Nipru, la nivelul fazei Tripolie B/I (Cucuteni A2), ele ajung la vest de Prut abia la sfîrşitul fazei Cucuteni A, aşa cum demonstrează pînă în prezent descoperirile de la Fedeleşeni, Drăguşeni-Botoşani şi Tg. Bereşti-Galaţi [74].

Următorul contact şi un proces de amalgamare a triburilor de stepă cu elementele *culturii Tripolie* ar fi avut loc la nivelul fazei *Stogovskaia*, stabilit prin cercetările de la *Srednîi-Stog II* [75], în care ceramica prezintă pasta amestecată cu scoică pisată, iar pe lîngă decorul împuns şi incizat apare decorul cu şnurul înfăşurat şi cel din impresiuni cu şnurul fals. Sincronizată pe baza materialelor de aici cu faza *Tripolie B/I-B/II* de către T. G. Movşa [76] şi numai cu *Tripolie B/II* de către T. S. Passek [77], este paralelizată de V. N. Danilenko cu a doua jumătate a fezei *Tripolie B/II* [78], deci cu faza *Cucuteni A-B*. Aceasta pare mai reală dacă ţinem seama de faptul că faza *Stogovskaia* include şi materialele de „tip C“ descoperite la *Kudrintî* şi *Kadievtî* [79], în care vasele cu amestec de scoici pisate în pastă au fundul plat, sînt decorate cu şnurul înfăşurat, şnurul fals şi cu protome zoomorfe ca pe ceramica *C* din aşezările fazei *Cucuteni A-B2 şi din faza Cucuteni B*. În raport cu cele de mai sus ceramica *C din aşezările fazei Cucuteni A* şi din faza *A-B1* ar proveni din faza de stepă *Skeleanskaia*, iar cele din fazele *A-B2* şi *B* din faza *Stogovskaia*. Situaţia ar părea clară, dar din analiza conţinutului pastei, formelor şi decorului ceramicii *C* din aşezările cucuteniene, aceasta nu se confirmă pe deplin. Astfel, diferenţierile frecvente în compoziţia pastei, formelor şi decorului ceramicii *C* din aşezările cucuteniene aparţinînd

aceleiaşi faze, sau chiar în cadrul aceleiaşi aşezări arată şi aportul altor factori culturali la originea şi evoluţia ceramicii *C* din cadrul culturii Cucuteni, iar pe de altă parte explică căile de penetrare a acesteia. De asemenea, din conţinutul fazei *Stogovskaia,* încorporată de M. Gimbutas în faza a II-a a „Culturii Kurganelor" şi pe care o sincronizează global cu *Tripolie B/II-Cucuteni A-B* [80], se desprinde faptul că aceasta a avut o lungă evoluţie în timp. Pe baza materialelor ceramice tripoliene găsite aici [81], contactul iniţial a avut loc la nivelul fazei *Tripolie B/I,* corespunzătoare fazei *Cucuteni A2,* ajungînd spre vest la sfîrşitul fazei *Cucuteni A* şi îndeosebi în faza *Tripolie B/II* corespunzătoare fazei *Cucuteni A-B* şi chiar fazei *Cucuteni B,* cum o dovedesc materialele ceramice (C) de la *Vladimirovka* şi *Kolomiscina II* [82]. În această lungă evoluţie elementele *Srednîi-Stog II* au influenţat şi au suferit influenţele altor grupuri etnoculturale neo-eneolitice.

În zona Niprului mijlociu s-a constatat o interferenţă între elementele de stepă, în speţă de tip *Srednîi-Stog II,* cu cele tripoliene şi ale culturii *Nipru-Donet,* manifestată prin prezenţa unor vase în a căror compoziţie scoica pisată este înlocuită cu nisip [83]. Acest proces de interferare în care este atrasă şi *cultura Tripolie* [84], explică varietatea speciilor „ceramicii de bucătărie" (= C) în ce priveşte tehnica pastei şi diferenţierile acesteia de la o aşezare la alta în cadrul aceleeaşi faze tripoliene sau cucuteniene. Pe de altă parte, la diferenţierile de conţinut ale ceramicii *C* din aşezările fazelor *Cucuteni A-B* şi *B,* mai ales avînd în vedere înlocuirea cochiliilor pisate cu granule de calcar, nu este exclus un aport sudic, al culturii *Cernavoda I,* care în procesul de maturizare, încă din faza mijlocie, *Cernavoda Ib,* va antrena spre sud elemente cucuteniene ca cele constatate la Rîmnicelul-Brăila, Sărata-Monteoru, Pietroasele [85].

Aceste aporturi, cît şi interferarea elementelor *Srednîi-Stog II* cu alte elemente de stepă, explică nu numai varietatea de compoziţie a ceramicii *C,* dar şi căile de penetrare, ilustrînd pătrunderea simultană a unor grupe diferite, din spaţii diferite şi care apar la vest de Nipru şi Prut în aşezări cucuteniene apropiate, sau chiar în aceeaşi aşezare. Deci, pe baza acestor diferenţieri constatate în aşezări contemporane, precum şi faptul că ceramica *C* este în raport cantitativ infim faţă de cea cucuteniană, se poate conchide că a avut loc o deplasare a acesteia spre vest, în grupe mici [86]. Şi tot pe aceste considerente presupunem că penetrarea elementelor *C* a avut loc simultan, radiară şi interferentă ca direcţii pe aria culturii Cucuteni. În acest fel s-ar explica faptul că ceramica *C* din aşezarea de la *Ghelăieşti-Nedeia,* contemporană cu faza *A-B2* de la Traian, are o compoziţie total diferită, deşi sînt în aceeaşi zonă geografică. În compoziţia ceramicii de la Ghelăieşti-Nedeia domină nisipul şi cioburile pisate, pe cînd în cea de la Traian se găseşte în cea mai mare măsură scoică pisată. În aşezarea de la *Calu-Piatra Şoimului* vecină şi contemporană cu cea de la *Traian,* ceramica *C* prezintă în amestec granule de calcar. Situaţia se repetă şi la nivelul fazei *Cucuteni B.* Ceramica *C* de la *Podei-Tg. Ocna* nu cunoaşte scoica pisată, ci numai nisipul. Acesta domină în compoziţia pastei vaselor *C* de la *Văleni-Piatra Neamţ, Frumuşica* şi *Văleni-Roman* [87], pe cînd în aşezările de la

Cucuteni, Valea-Lupului şi *Ştefăneşti-Botoşani* vasele C au numai pastă cu amestec de cochilii pisate la fel ca la *Sărata-Monteoru* [88].

Legat de acelaşi aspect al problemei, pe baza ornamentaţiei ceramicii *C*, s-a formulat teza unor perioade, sau valuri de penetrare a elementelor estice, echivalente în timp cu însăşi evoluţia fazelor culturii Cucuteni [89]. Luînd în considerare fenomenele din zona nordică, vecină ariei tripoliene, unde apar culturile de tradiţie baltică [90] şi a căror aport la interferarea şi sinteza elementelor estice nu este exclus, precum şi pe cele din stepele nord-pontice şi din sudul arieri cucuteniene [91], în speţă cultura *Cernavodă I*, se poate presupune o etapă de penetrare a elementelor *C* şi alta de amalgamare a acestora cu elementele Cernavoda I şi de pătrundere a acestora din urmă în aria culturii Cucuteni.

Ceramica *C* constituie o continuare a unor legături mai vechi a zonelor nord-estice cu cele de la vest Nipru [92], marcînd un moment în cadrul acestora. Diferenţierile de ornamentaţie a ceramicii *C* nu par să fie legate de valuri de penetrare, ci de evoluţia internă a grupelor culturale din care derivă şi de sinteza acestora cu alte elemente nordice sau sudice. Pe de altă parte, dacă avem în vedere procesul de amalgamare a elementelor *C* cu cele cucuteniene şi o cucutenizare a acestora [93] încă de la sfîrşitul fazei *Cucuteni A*, respectiv apariţia decorului spiralic şi în val la *Drăguşeni-Botoşani*, precum şi faptul că uneori pe ceramica *C* din aşezările fazei *Cucuteni A-B2* şi *B1* apare un decor mai primitiv, respectiv la *Huşi* [94], *Văleni-Piatra Neamţ* şi *Dealul Dactei-Hlăpeşti* [95], în acest caz credem că pătrunderea interferată şi radiară a elementelor *C* în aria culturii Cucuteni, a fost fluentă, în grupuri restrînse, cu un grad de intensitate mai mare sau mai mic în anumite momente. Chiar avînd în vedere apariţia decorului imprimat cu şnurul şi cel ştanţat (şnurul fals), prezenţa lui la vest de Prut în faza *Cucuteni A-B* constituie doar un moment cînd ajunge în această zonă, întrucît iniţial ceramica şnurată intră în contact cu purtătorii ceramicii pictate în faza *Tripolie B/I* (Cucuteni A2), cum o dovedesc materialele tricrome de la *Srednîi-Stog* [96], jalonate în drumul lor spre vest prin descoperirile de la *Kudrinţî, Kadievţî, Solonceni II* etc. [97]. Această înaintare gradată se explică chiar şi în cazul că am accepta teza amestecului de materiale şi a întîrzierii aşezărilor tripoliene faţă de ecele cucuteniene bine delimitate fazeologic [98].

Una din problemele controversate şi asupra căreia s-au formulat diferite ipoteze, este şi aceea a rolului purtătorilor ceramicii „tip C" în evoluţia culturii Cucuteni [99]. Cercetările din ultimul tip pun într-o nouă lumină aceste raporturi. Descoperirile de la Drăguşeni-Botoşani evidenţiază trecerea organică, internă, a ceramicii pictate cucuteniene de la faza *A* la faza *A-B* [100]. Pe de altă parte procesul de cucutenizare a ceramicii de „tip C" [101], manifestat prin prezenţa unor forme ceramice modelate în pastă tipic cucuteniană dar cu decor *C*, preluarea unor elemente ornamentale, între care spirala şi introducerea lor în motivistica impunsă şi incizată a ceramicii *C*, şi chiar adoptarea picturii cucuteniene în unele cazuri [102], ilustrează în mod neîndoielnic o dominaţie a influenţelor cucuteniene.

Dacă cele de mai sus, precum și numărul restrîns al elementelor *C* argumentează că acestea nu au putut influența dezvoltarea culturii Cucuteni, totuși, variația intensității penetrației purtătorilor ceramicii *C*, documentată de creșterea procentuală în anumite momente, ar permite ipoteza că relațiile între aceștia și cucutenieni nu au fost totdeauna de natură pașnică. În acest sens s-ar putea presupune că pătrunderea acestora într-un procent mai mare la nivelul fazei *Cucuteni B1* și la începutul fazei *B2*, dovadă cantitatea mare de ceramică *C* în unele așezări ca la *Văleni-Piatra Neamț* și *Valea Lupului*[103], să fi determinat fortificarea așezărilor cucuteniene[104], ca în stațiunea eponimă[105]. Scăderea în intensitate a penetrației elementelor *C* spre sfîrșitul fazei Cucuteni B2, argumentată de cantitatea infimă a ceramicii *C* în unele așezări ca la *Podei-Tg. Ocna, Gura Văii-Gh. Gheorghiu-Dej*[106], ar putea fi pusă în legătură cu dezafectarea șanțurilor de apărare în această fază la Cucuteni[107] și Calu-Piatra Șoimului[108]. În aceeași ideie a unor relații nu tocmai pașnice vine și teza întreruperii locuirii în anumite puncte[109], dar care ar putea fi determinată și de alte cauze. Convețuirea purtătorilor ceramicii de „tip C" cu cei ai ceramicii pictate în aceleași locuințe și avînd în vedere inferioritatea elementului *C* atît numerică, cît și ca stadiu de dezvoltare, nu argumentează relații violente, ci mai degrabă o încorporare lentă, pașnică, și o asimilare gradată a acestora de către cucutenieni. Această asimilare a fost determinată posibil de cauze economice, dacă avem în vedere faptul că purtătorii ceramicii *C* erau buni crescători de animale[110], precum și de cauze de ordin social și chiar spiritual dar care încă nu pot fi sesizate și argumentate arheologic. De altfel, relațiile între purtătorii ceramicii *C* și cultura Cucuteni comportă o complexitate în care se includ cel puțin alte două probleme majore. Este vorba de faptul dacă triburile ceramicii *C* au vehiculat spre vest, sau de la sud spre nord, în speță cultura Cernavoda I, și alte elemente în aria cucuteniană, precum și problema raporturilor sociale.

Relativ la vehicularea unor elemente culturale, în afară de ceramică în sensul tehnicii pastei, formelor și motivelor decorative unii cercetători au opiniat pentru atribuirea unor tipuri de topoare de silex nivelului fazei *Cucuteni A-B,* pătrunse aici prin elementele *C*[111]. Încă H. Schmidt atribuise trei topoare de silex, descoperite pe *Cetățuia-Cucuteni,* culturilor nordice[112], iar mai recent, s-a admis apartenența acestora la faza *Cucuteni B*[113]. Pe de altă parte s-a presupus că topoarele de silex au intrat în mediul culturii Cucuteni din fondul culturilor nordice *Trichterbecher* și *Nipru-Doneț* prin schimburi intertribale[114].

Deși nu s-au găsit topoare de silex în așezările cucuteniene de la vest de Prut, prezența lor în așezările tripoliene[115] și luînd în considerație contactul culturii Nipru-Doneț cu elementele de stepă ale fazei *Stogovskaia* și cu cele ale culturii *Tripolie*[116] a dus la presupunerea că elementele *C* au vehiculat o parte din topoarele de silex. În sprijinul vehiculării unor elemente culturale de către elementele *C,* dar încă insuficient precizate, vin legăturile acestora cu cultura *Trichterbecher*[117], precum și prezența sceptrelor de piatră găsite în așezările cucuteniene,

între care cele de la *Obîrşeni, jud. Vaslui,* într-o aşezare *Cucuteni A* [118]. Apartenenţa incertă a topoarelor de silex şi a sceptrelor de piatră la elementele culturale ale purtătorilor ceramicii de „tip C", precum şi lipsa oricărei descoperiri care să ateste că aceştia au vehiculat şi alte elemente [119] (unelte, sisteme de locuinţe şi aşezări, plastică etc.), ci doar ceramica, atestă o asimilare gradată a acestora de către cucutenieni. De altfel, şi referitor la raporturile sociale s-au amis diferite ipoteze [120], pe care nu considerăm necesar să le reproducem aici, dar indiferent care din ele ar fi luată în considerare, purtătorii ceramicii de „tip C" în mod cert au avut o poziţie inferioară neputînd avea rolul de a produce restructurări economico-sociale în evoluţia culturii Cucuteni. Acestea se vor produce odată cu maturizarea culturilor Horodiştea-Erbiceni şi Folteşti-Ustovo, precum şi pătrunderii culturii amforelor sferice în zona subcarpatică şi parţial în podişul Moldovei centrale.

NOTE

* Lucrarea de faţă, alcătuită în anul 1977 a fost susţinută ca referat la catedra de istorie a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, şi comunicare la sesiunea ştiinţifică a Muzeului de istorie din Piatra Neamţ — 1978.

1 Considerăm că termenul „Cucuteni C" nu poate fi înlocuit întrucît ar provoca confuzii. Pentru definirea termenilor cf. : H. Schmidt, *Cucuteni,* p. 77 si urm. ; I. Nestor, *SCIV,* 1, 1950, 2, p. 25 ; Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 14, 1963, p. 287 şi urm.

2 H. Schmidt, *loc. cit.*

3 În general ceramica C a fost oarecum neglijată. De cele mai multe ori a fost doar menţionată odată cu prezentarea rezultatelor cercetării aşezărilor cucuteniene şi în foarte puţine cazuri a constituit obiectul unor studii de analiză comparativă şi morfologică. Acestea din urmă le datorăm lui I. Nestor şi studiilor lui Vl. Dumitrescu asupra culturii Cucuteni. Cf. I. Nestor, *SCIV,* 1, 1950, 2, p. 215 şi urm. ; idem, *SCIV,* 10, 1959, 2, p. 248 şi urm. ; idem, *Dacia,* N.S., 4, 1960, p. 53 şi urm. ; I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *Dacia,* N.S., 12, 1968, p. 17 şi urm. ; Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 14, 1963, 2, p. 287 şi urm.

4 H. Schmidt, *loc. cit.,*

5 M. Petrescu-Dîmboviţa, *SCIV,* 1, 1950, 2, p. 123.

6 Vl. Dumitrescu, *Dacia,* 9-10, 1945, p. 38.

7 R. Vulpe, *Dacia,* 7-8, 1941, p. 41 şi urm.

8 I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.,* p. 18.

9 Vl. Dumitrescu, *ZA,* 7, 1973, p. 177 ; idem, *Din trecutul judeţului Botoşani,* p. 33 şi urm. ; Prima menţiune asupra ceramicii *C* de aici o datorăm lui A. Laszlo, — vezi D. Popescu, *SCIV,* 16, 1965, 3, p. 591, nr. 25 ; A. Crîşmaru, *SCIV,* 21, 1970, 2, p. 277.

10 M. Brudiu, *SCIV,* 26, 1975, 2, p. 176 şi nota 28. Am avut ocazia să vedem vasul de la Tg. Bereşti în anul 1977.

11 A. Nițu, *Cercetări istorice*, 8, 1977, Iași, p. 154.
12 *Ibidem.*
13 T. G. Moșva, *PI*, 6, 1961, p. 256 și urm. ; idem, *SA*, 2, 1961, p. 186 și urm. ; V. N. Danilenko, *Eneoliticul Ucrainei*, Kiev, 1974, p. 33.
14 I. Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 18.
15 *Ibidem.*
16 Vezi nota 9.
17 A. Crîșmaru, *op. cit.*, p. 271, fig. 5/2.
18 Opiniem pentru un instrument din lemn și nu scoica dințată care nu apare decît într-o singură așezare tripoliană.
19 Vezi nota 9.
20 Vezi nota 10.
21 Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 290 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 17.
22 I. Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 21.
23 *Ibidem.*
24 A. Laszlo, *ArhMold*, 4, 1966, p. 19, fig. 10.
25 *Ibidem.*
26 Informație de la Violeta Bazarciuc, iar în anul 1977 am avut ocazi ui și vedem materialele.
27 Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 291.
28 H. Dumitrescu, *SCIV*, 5, 1953, 1-2, p. 43, fig. 4.
29 H. Dumitrescu, *Materiale*, 7, 1961, p. 101.
30 R. Vulpe, *Dacia*, 7-8, 1941, p. 41-42, fig. 27.
31 Constatare făcută în săpăturile recent reluate de către S. Marinescu-Bîlcu, V. Mihăilescu-Bîrliba și Șt. Cucoș.
32 Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 9-10, 1945, p. 37-38, fig. 18/1-5 ; H. Dumitrescu, *Materiale*, 3, 1957, p. 122 ; idem, *Materiale*, 7, 1961, p. 101.
33 Vezi nota 32.
34 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 41-42, fig. 27.
35 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 34.
36 *Ibidem*, p. 28.
37 Ștefan Cucoș, *Date noi cu privire la faza Cucuteni B în centrul Moldovei*, comunicare la Institutul de Arheologie București, în cadrul Colocviului V privind neo-eneoliticul, manuscris.
38 A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 11 și urm.
39 Săpături inedite, Șt. Cucoș, 1974. Materialele se află în colecțiile muzeului din Piatra Neamț.
40 H. Dumitrescu, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 39 și urm., fig. 16-17 ; Șt. Cucoș, *Săpăturile de la Văleni-Piatra Neamț*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte a Institutului de Arheologie București, sub tipar.
41 Vezi notele 39 și 40.
42 Colecția muzeului din Piatra Neamț. Săpături Ec. Vulpe și C. Matasă ; cf. C. Matasă, *BCMI*, 97, 1938, p. 28-29.
43 *Ibidem.*
44 C. Matasă, *Dacia*, 7-8, 1941, p. 38, fig. 6/6,8.
45 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 22/1 ; 23/3.

46 Săpături inedite, N. Ursulescu, 1975.
47 Colecţia muzeului din Suceava.
48 M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168.
49 *Ibidem.*
50 C. Matasă, *Frumuşica*, Bucureşti, 1946, p. 68.
51 *Ibidem*, fig. 26.
52 H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 12/3 jos.
53 T. S. Passek, *MIA*, 10, 1949, fig. 27/5.
54 C. Matasă, *op. cit.*, pl. 41/340.
55 C. Matasă, *op. cit.*, p. 68, fig. 27.
56 *Ibidem*, pl. 12/62.
57 *Ibidem*, pl. 12/63.
58 *Ibidem.*
59 Săpături inedite, Dan Monah, 1974—1976.
60 Săpături inedite, A. Niţu, şi P. Şadurschi.
61 I. N[illegible]stor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 21.
62 *Ibi[illegible]*
63 C. [illegible]asă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 45 ; Săpături reluate de Ştefan Cucoş şi Dan [illegible]h, 1973, materialul în colecţiile muzeului din Piatra Neamţ. Pentru ma-[illegible]ul de la Ştefăneşti-Botoşani, informaţii de la A. Niţu.
64 [illegible]asă, *op. cit.*, p. 46.
65 I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 25.
66 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 25 ; T. S. Passek, *op. cit.*, p. 79 şi urm. ; I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 215 şi urm. ; idem, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 251 şi urm. ; idem, *Dacia*, N.S., 1960, p. 53 şi urm. ; I. Nestor şi Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25 şi urm. ; Vl. Dumitrescu, *OmC*, 1965, p. 45 şi urm.
67 S. Morintz şi P. Roman, *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 555 şi urm. ; idem *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 45 şi urm. ; P. Roman, *JmV*, 58, 1974, p. 157 şi urm.
68 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 33 şi urm.
69 T. S. Passek, *op. cit.*
70 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 32.
71 *Ibidem*, p. 33.
72 T. G. Movşa, *KS*, 105, 1965, p. 91 şi urm.
73 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 72.
74 Vl. Dumitrescu, *Din trecutul judeţului Botoşani*, p. 36.
75 T. G. Movşa, *PI*, 6, 1961, p. 263 şi urm. ; V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 73.
76 T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 264.
77 T. S. Passek, *op. cit.*, p. 54 ; T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 73.
78 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 75.
79 T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 262.
80 M. Gimbutas, *Proto-Indo-European Culture : The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia B.C.*, Pennsylvania 1970, p. 178 şi urm.
81 T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 264 ; V. N. Danilenko susţine că materialele tricrome s-au găsit la Strilce-Skela şi nu la Srednîi-Stog II ; cf. V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 33.
82 T. S. Passek, *op. cit.*, pl. 27/1, 5 ; 56/1-6.
83 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 72.
84 *Ibidem.*

85 Materialele de la Rîmnicelul în Muzeul județean Brăila ; I. Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25 și urm. ; Materialele de la Petroasele la Facultatea de istorie București — comunicare susținută de V. Dupei la Colocviul de tranziție de la Institutul de arheologie București, 1977.

86 Situație presupusă și de H. Dumitrescu ; cf. H. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 920.

87 C. Matasă, *Frumușica*, p. 68 ; pentru Văleni-Piatra Neamț, vezi nota 37 ; V. Ursachi, *Carpica*, 1, 1968, p. 130, materialul inedit în colecțiile muzeului din Roman.

88 I. Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25 ; M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168.

89 I. Nestor, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 248 și urm. ; idem, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 53 și urm. ; I. Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 17 și urm.

90 D. Teleghin, *Arheologia*, 23, 1970, p. 3 și urm. ; idem *SA*, 4, 1961, p. 37 și urm.

91 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 76 și urm. ; N. I. Merpert, *L'Europe à la fin de l'age de la pierre*, Praga, 1961, p. 161 și urm.

92 E. Comșa, SCIV, 23, 1971, 3, p. 377 și urm. ; H. Dumitrescu, *MemAntiq*, 4-5, 1972—1973, p. 47 și urm. ; V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 36.

93 I. Nestor și Eug. Zaharia, op. cit., p. 21.

94 A. Laszlo, *op. cit.*, p. 19, fig. 10.

95 Șt. Cucoș, *Comunicare la Colocviul privind problemele paleoliticului și neoliticului*, Institutul de Arheologie București, 1976.

96 T. G. Movșa, *PI*, 6, 1961, p. 263 și urm.

97 *Ibidem*, p. 256 și urm.

98 Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 285 și urm.

99 M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 123 și nota 2.

100 Vl. Dumitrescu, *Din trecutul județului Botoșani*, 1974, fig. 4/5-6 ; A. Crîșmaru, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 277, fig. 5/2.

101 I. Nestor, și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 25.

102 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 81.

103 Pentru Văleni-Piatra Neamț vezi nota 37 ; M. Dinu, *Materiale*, 5, 1959, p. 250.

104 I. Nestor, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 243 și urm.

105 M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 31.

106 C. Matasă, *ArhMold*, 2-3, 1964, p. 46 ; A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, *Carpica*.

107 Vezi nota 105.

108 Săpături inedite, S. Marinescu-Bîlcu, Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Șt. Cucoș, 1973—1974.

109 D. Berciu, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 117.

110 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 33 și urm.

111 A. C. Florescu, *Dacia*, N.S., 3, p. 79 și urm.

112 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 48-49, 105-106.

113 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 14-15.

114 V. Spinei, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 109 și urm.

115 E. K. Cernîs, *MIA*, 102, 1962. fig. 20/36-37.

116 V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 72.

117 H. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 920 și urm.

118 M. Brudiu, *SCIVA*, 26, 1972, 2, p. 169 și urm.

119 Deși singurul element constatat ca vehiculat de purtătorii ceramicii de „tip C" este ceramica, presupunem că unele, cum sînt uneltele, nu pot fi diferențiate de cele cucuteniene, iar elementele de plastică au constituit probabil o interdicție din partea cucutenienilor

120 H. Schmidt, *op. cit.*, p. 105 ; I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, 2, p. 215 și urm. ; idem, *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 249 ; Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 933 ; idem, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 287-288.

LA CÉRAMIQUE „DE TYPE C" DE L'AIRE DE LA CULTURE CUCUTENI

Résumé

L'ouvrage présente une analyse détaillée de la céramique *Cucuteni C* comme élément étranger dans l'aire de la culture Cucuteni. L'analyse est structurée sur les phases de l'évolution de la culture Cucuteni, tout en soulignant que l'élement céramique ainsi dit *Cucuteni C* a enregistré une évolution particulière, complexe, dont les différentiations peuvent être mises en relation seulement avec la culture d'origine ou il est né. En ce qui concerne la phase Cucuteni A, sont présentées les découvertes de Fedeleșeni (fig. 1/1), Chetrești-Vaslui (fig. 1/2), Drăgușeni-Botoșani (fig. 1/3-6) et Tg. Berești-Galați.

La ceramique C, qui accompagne la phase Cucuteni A-B, présente une gamme plus large de formes : sur la céramique se relève un decor incisé et pointu — imprimé ensuite à la corde enroulée et à la corde roulée — ainsi que des éléments de décor plastique (par exemple, des butons appliqués, des protomes zoomorphes et des fausses anses).

En analisant des découvertes faites a Corlăteni (fig. 1/7-9 ; 2/1, 6-7), Traian-Dealul Fîntînilor (fig. 2/3) et Calu-Piatra Șoimului (fig. 7/1), l'ouvrage met en relief les différentiations manifestes dans la composition de la pâte. Ces différentiations sont evidentes aussi dans la céramique *C* qui accompagne l'étape Cucuteni B, en résultant des découvertes de Glăvăneștii-Vechi, Valea Lupului, Frumușica (fig. 3/6 ; 9/7 ; 11/1, 8), Podei-Tg. Ocna (fig. 9/8 ; 11/7, 9-10), Ghelăiești (fig. 3/1-5 ; 4/1, 5-7 ; 5/1-5 ; 6/4, 6, 8 ; 7/3), Văleni-Piatra Neamț (fig. 2/8 ; 4/3-4 ; 9/1-6 ; 10/3-4, 7 ; 11/6), Hlăpești-Neamț (fig. 4/8 ; 5/6 ; 6/1, 3, 5, 7 ; 7/2 ; 10/6), Costești-Baia (fig. 8/2-3), Solca (fig. 6/2) et Mihoveni-Suceava (fig. 8/4, 6), Ștefănești-Botoșani (fig. 4/2 ; 8/1), Mărgineni-Bacău (fig. 10/5, 8 ; 11/2, 5) et Costișa-Neamț (fig. 8/7).

Pour souligner les contributions dûes aux certains éléments „steppiques" et aux certaines cultures énéolitiques à l'apparition de l'élément *C*, l'ouvrage analyse les rapports des éléments „stepiques" avec la culture Cucuteni-Tripolie, tout comme les différentiations fréquentes dans la composition de la pâte, des formes et du décor de la ceramique *C* des établissements Cucuteni appartenant à la même phase, ou voire dans le cadre du même établissement.

En partant des mêmes arguments, l'ouvrage souligne que la pénétration des elements *C* dans le cadre de la culture Cucuteni a eu lieu par des groupes res-

treints, ayant un degré d'intensité plus grand ou plus limité pendant certains moments. Mais cette pénétration a été fluente, radiaire et interferée sur toute l'aire.

En soulignant les contacts prématurés des elements „steppiques" du type Srednii-Stog II avec la culture Tripolje au niveau de l'étape B/I (Cucuteni A 2), l'ouvrage montre qu'à l'ouest de Prut les éléments *C* sont arrivés vers la fin de la phase Cucuteni A, ce qui prouve leur avancement graduel.

La symbiose des éléments de la culture „steppique" type *C* avec les éléments Cucuteni a determiné l'assimilation graduelle de l'élément *C* par les porteurs de la culture Cucuteni.

En ce qui concerne l'emploi des autres éléments en dehors de la céramique par les porteurs de la céramique C, l'ouvrage souligne que leur analyse a été insufisante et reconnait la possibilité que certaines haches en silex et d'autres outils appartenant aux établissements Cucuteni eussent été vehiculés par les porteurs des éléments „steppiques". En même temps, l'ouvrage met en relief le fait que l'analyse de la céramique *C* et de ses rapports avec la culture Cucuteni est une illustration du fait que cette première vague de pénétration des éléments de la culture „steppique" n'a pas produit des réorganisations économiques et sociales dans l'evolution de la culture Cucuteni.

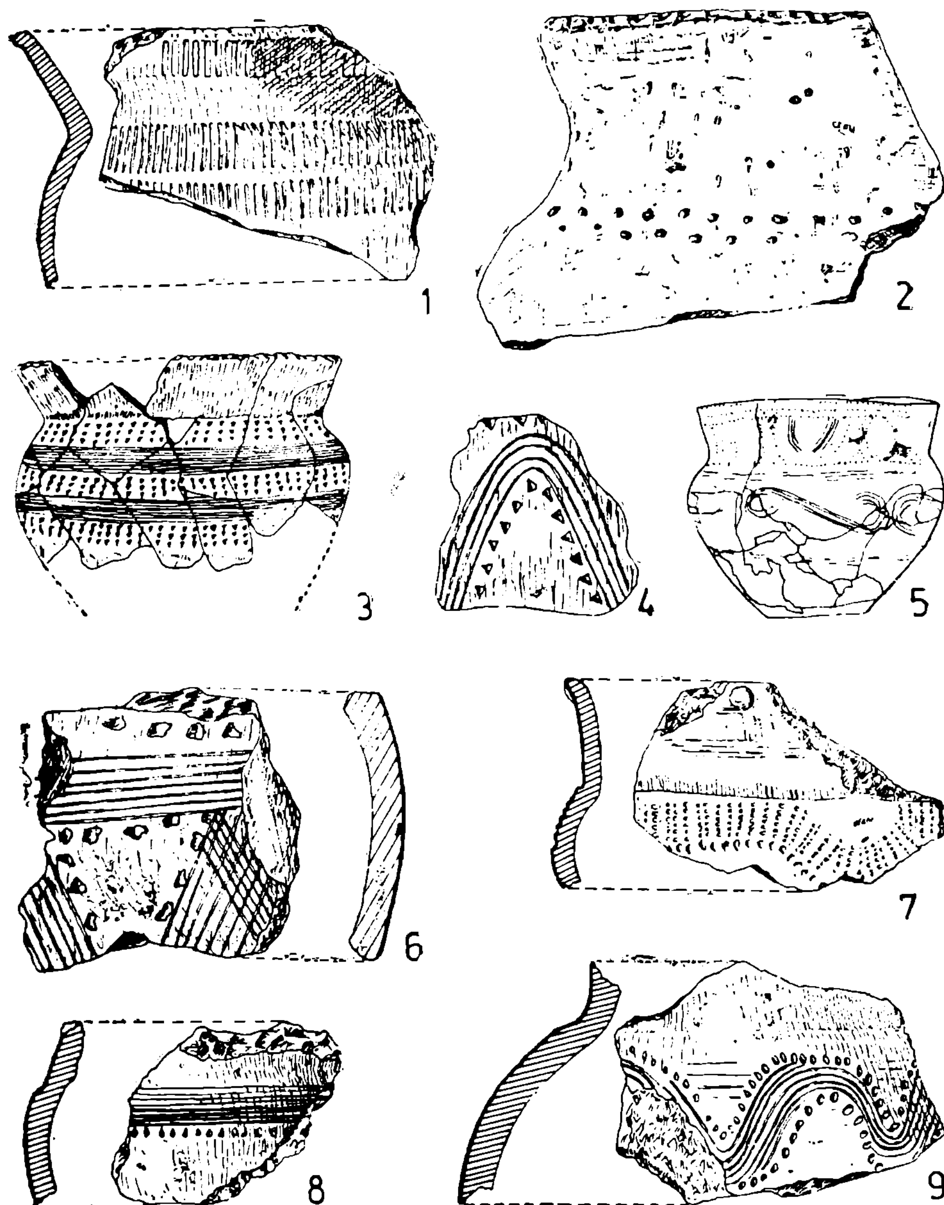

Fig. 1. — Ceramică de „tip C" din aşezări Cucuteni A (1-6) şi Cucuteni A-B (7-9) : 1, Fedeleşeni ; 2, Chetreşti-Vaslui ; 3-6, Drăguşeni ; 7-9, Corlăteni.

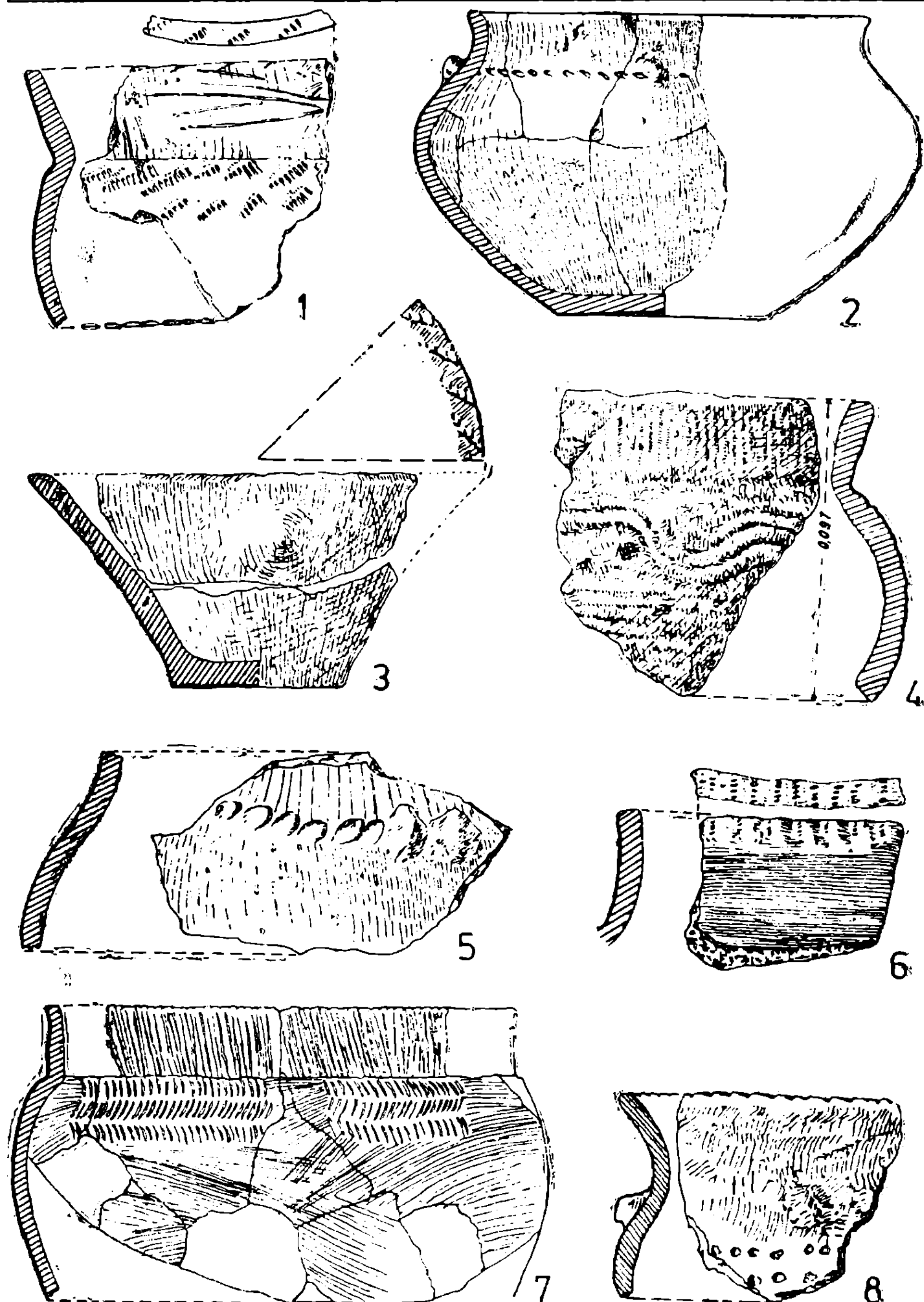

Fig. 2. — Ceramică *C* din așezări Cucuteni A-B (1, 3-4, 6-7) și Cucuteni B 1 (2, 5, 8) : 1, 6-7, Corlăteni ; 2, 5, Glăvăneștii-Vechi ; 3-4, Traian ; 8, Văleni-Piatra Neamț.

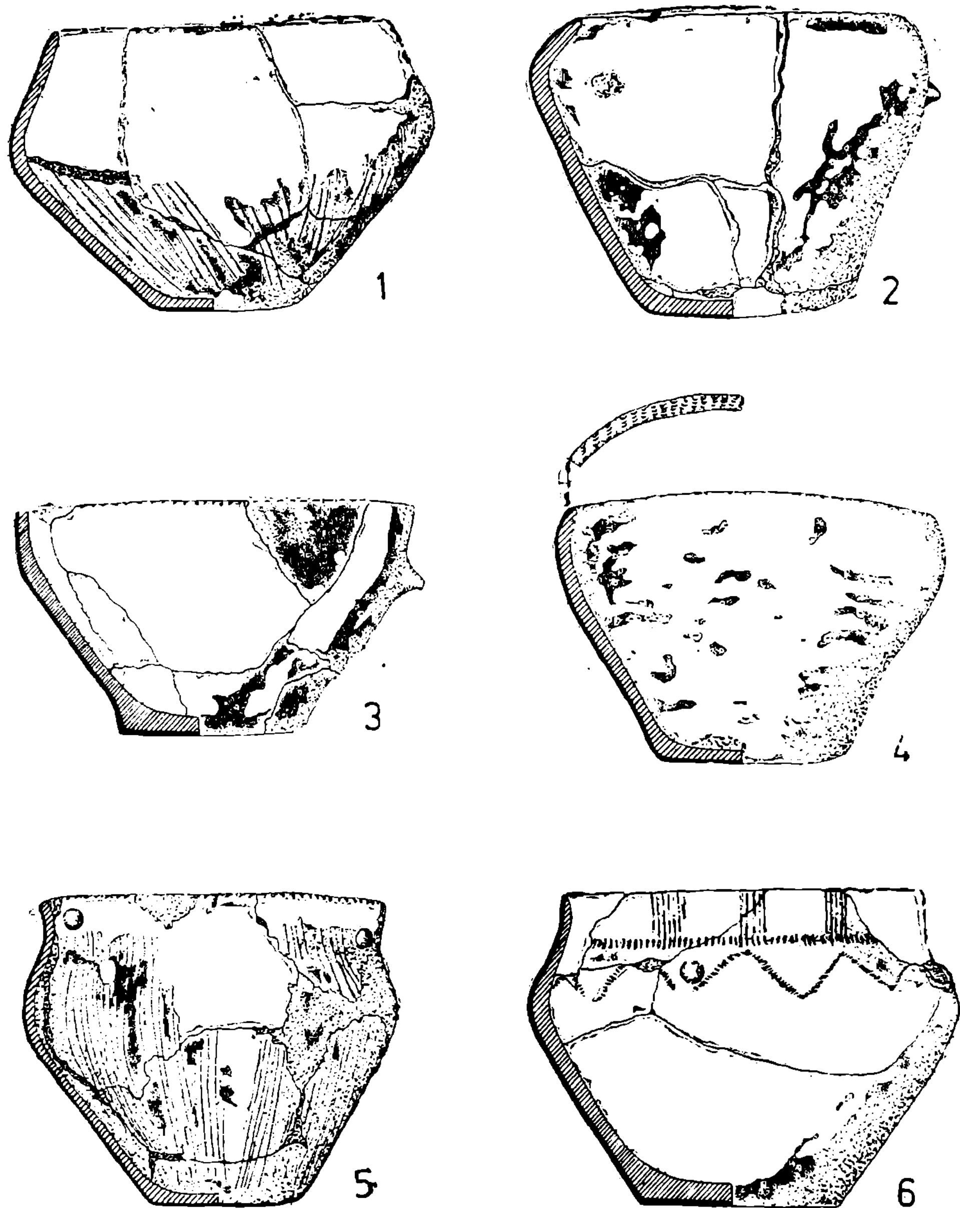

Fig. 3. — Ceramică *C* din așezarea Cucuteni B 1 de la Ghelăiești (1-5) și din faza Cucuteni B 2 de la **Frumușica** (6).

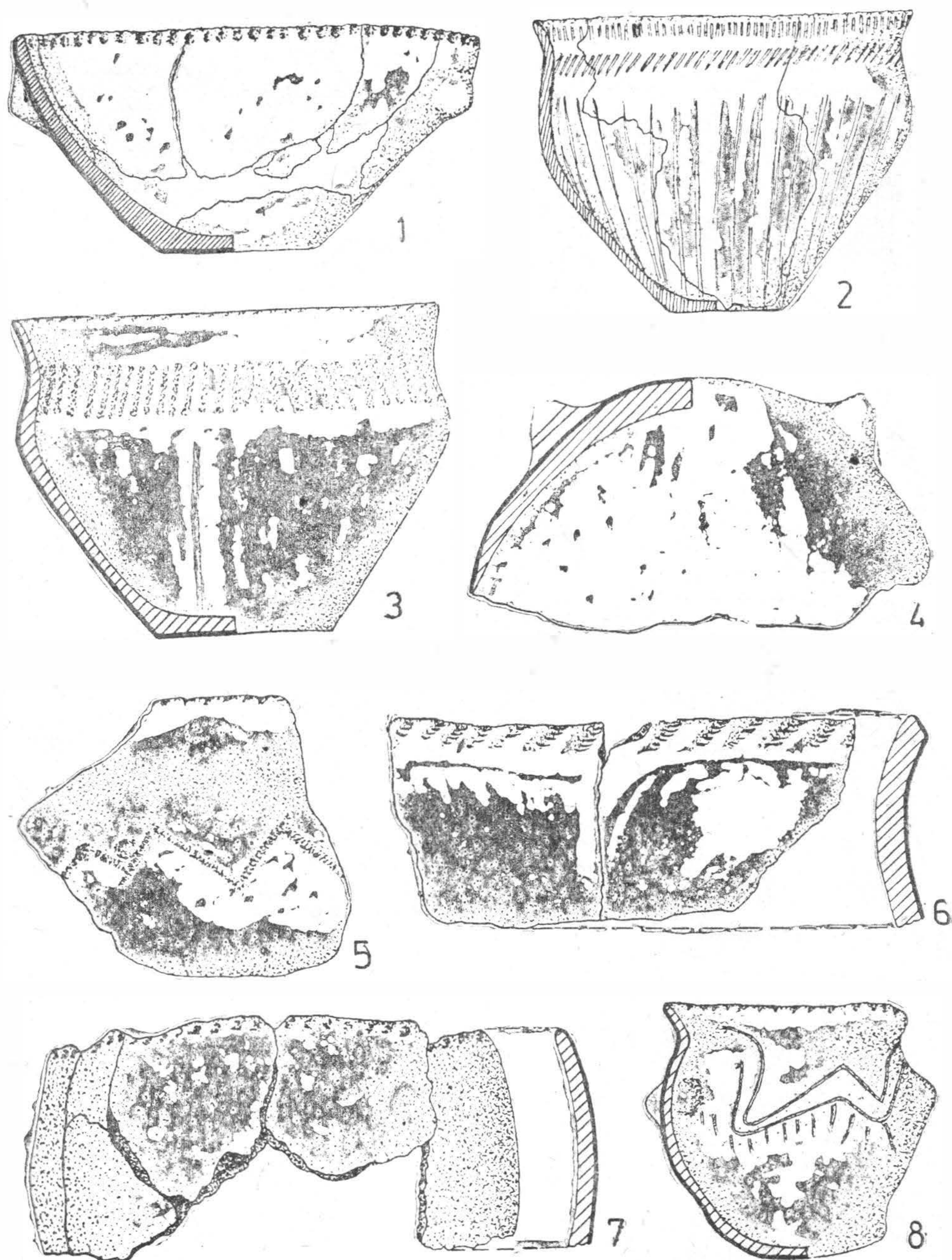

Fig. 4. — Ceramică *C* din așezări Cucuteni B1 (1, 3-8) și B 2 (2) : 1, 5-7, Ghelăiești; 2, Ștefănești-Botoșani ; 3-4, Văleni-Piatra Neamț ; 8, Hlăpești-Neamț.

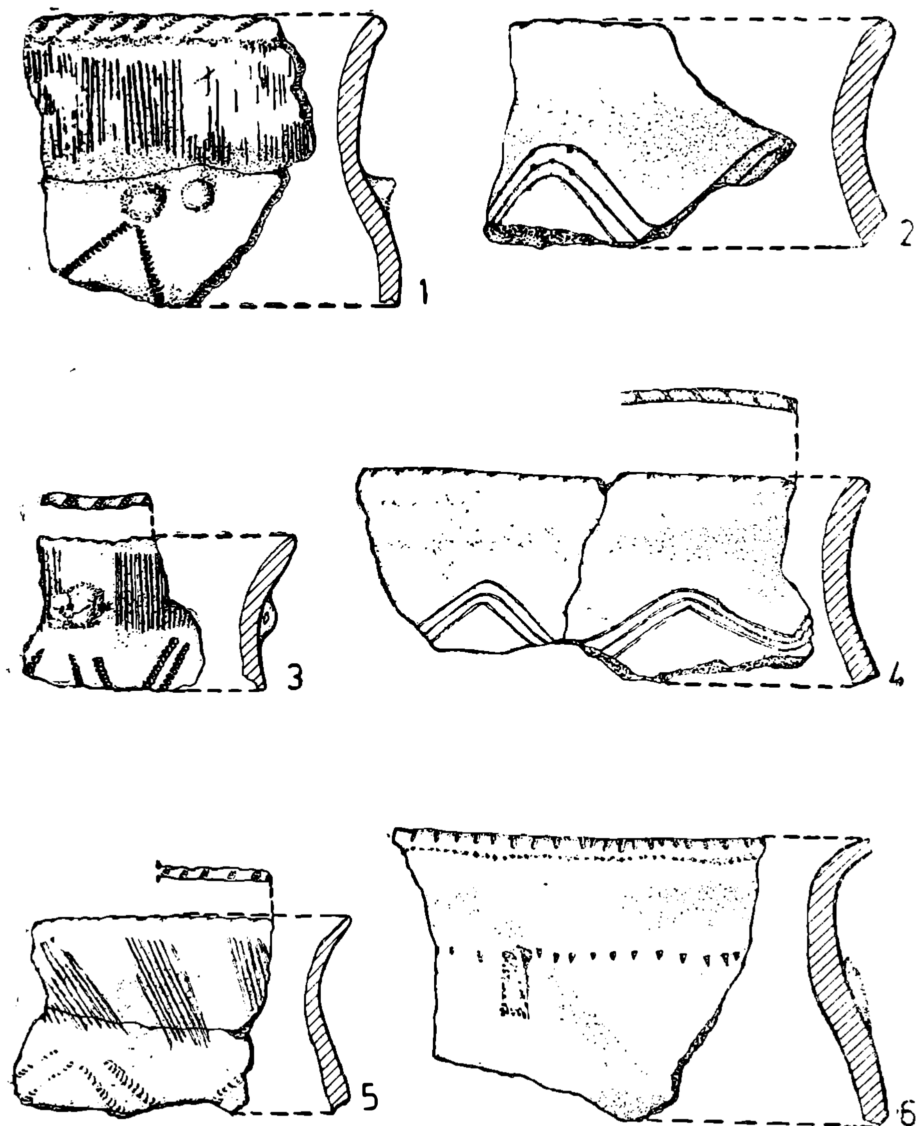

Fig. 5. — Ceramică de „tip C" din faza Cucuteni B 1 : 1-5, Ghelăieşti ; 6, Hlăpeşti-Neamţ.

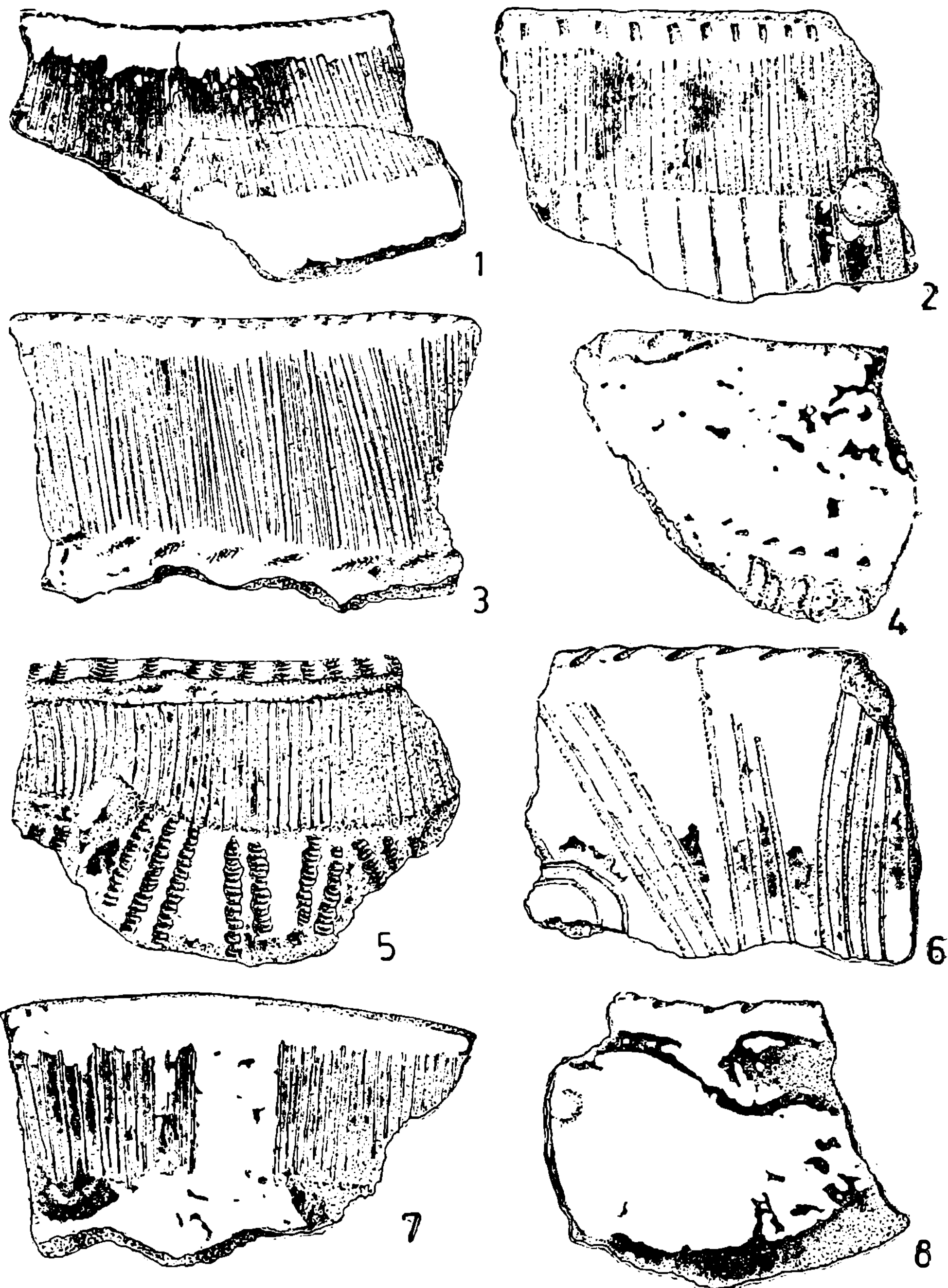

Fig. 6. — Ceramică de „tip C“ din faza Cucuteni B 1 : 1, 3, 5, 7, Hlăpești-Neamț ; 2, Solca-Suceava ; 4, 6, 8, Ghelăiești.

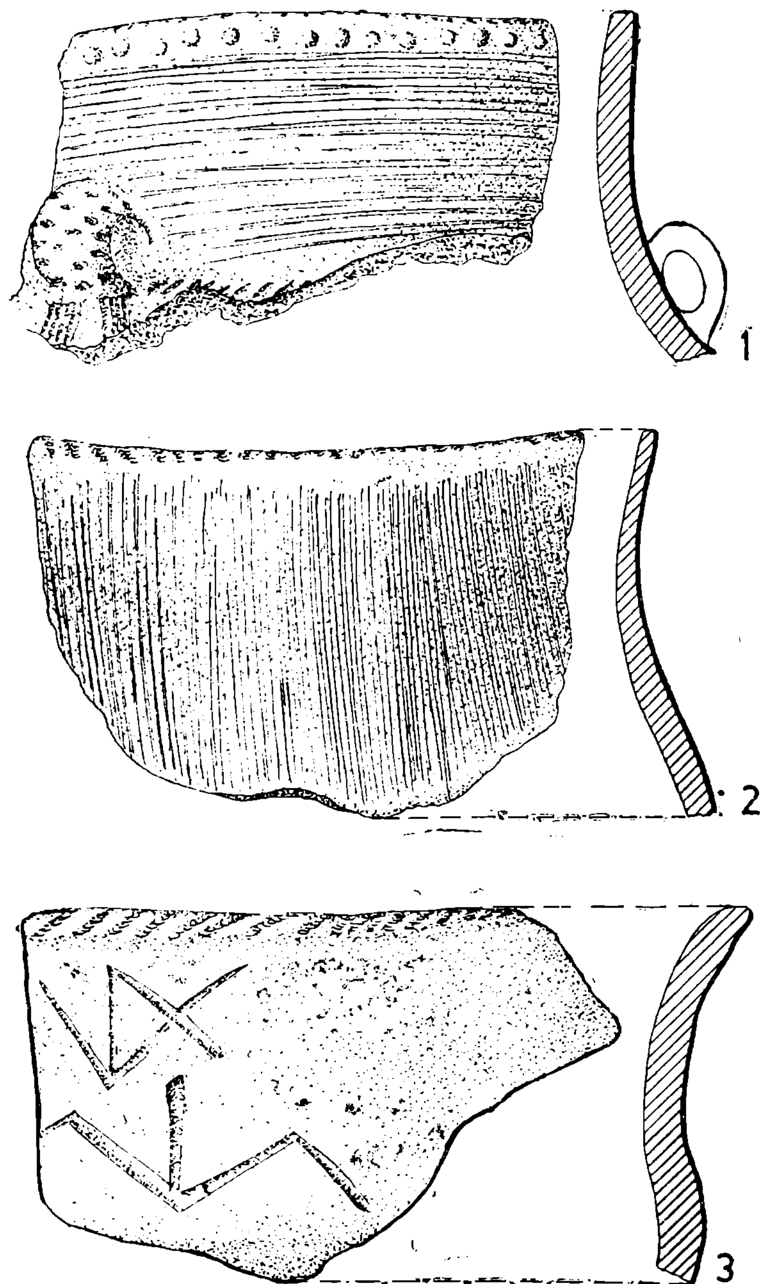

Fig. 7. — Ceramică *C* din aşezări Cucuteni A-B (1) şi B (2-3) : 1, Calu-Piatra Şoimului ; 2, Hlăpeşti-Neamţ ; 3, Ghelăieşti.

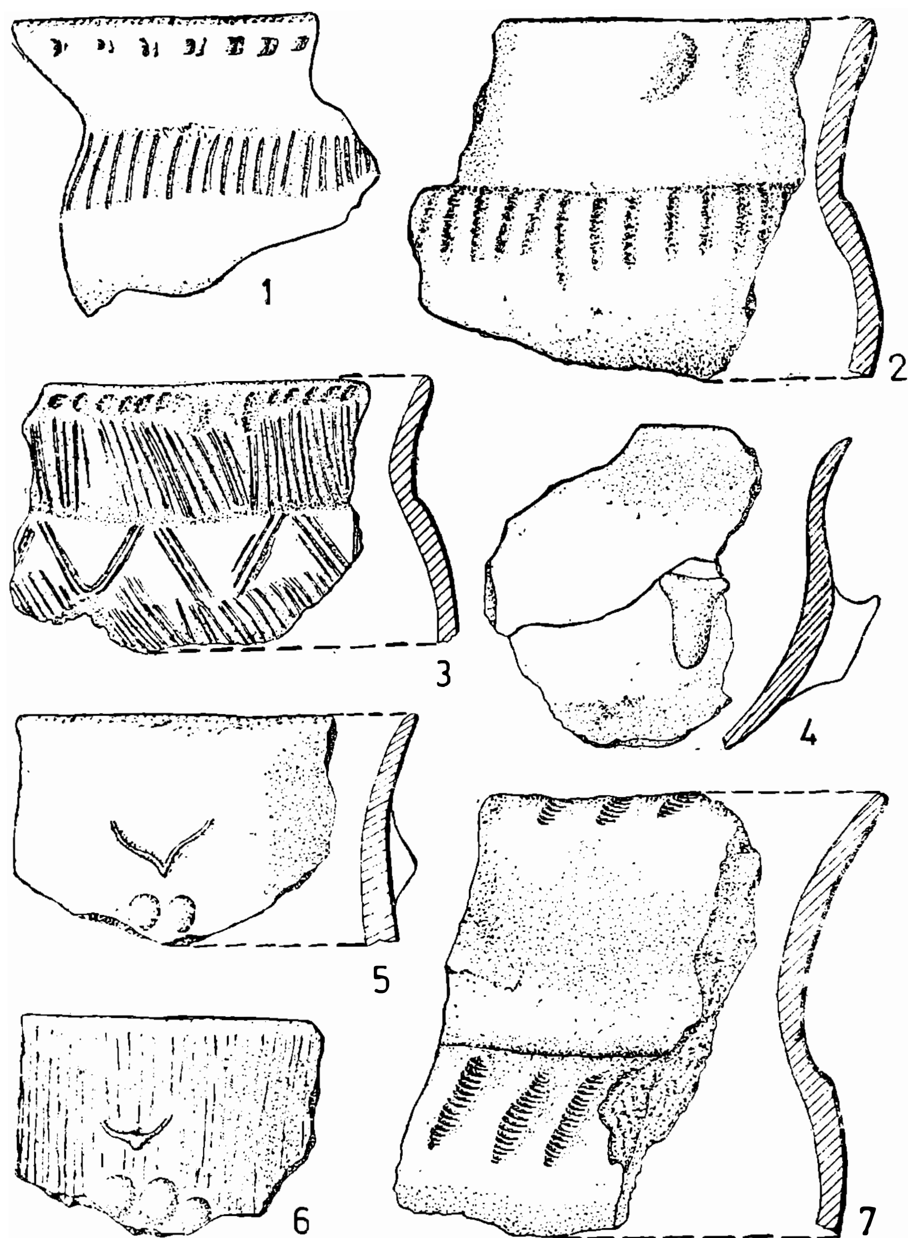

Fig. 8. — Ceramică *C* din așezări Cucuteni B : 1, Ștefănești-Botoșani ; 2-3, Costești-Baia ; 4, 6, Mihoveni-Suceava ; 7, Costișa-Neamț.

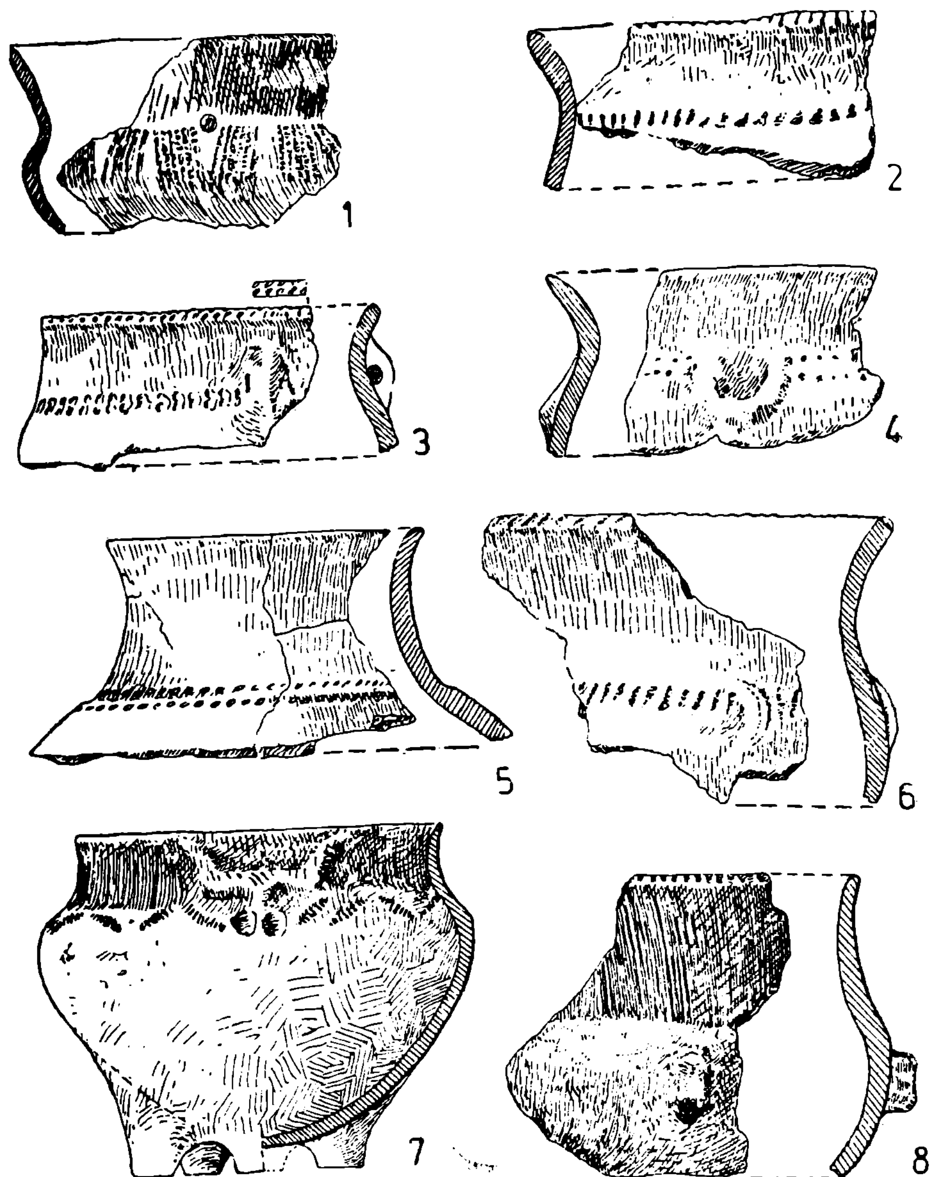

Fig. 9. — Ceramică *C* din nivele Cucuteni **B** : 1-6, Văleni-Piatra **Neamţ** ; 7, **Fru**-mușica ; 8, Podei-Tg. Ocna.

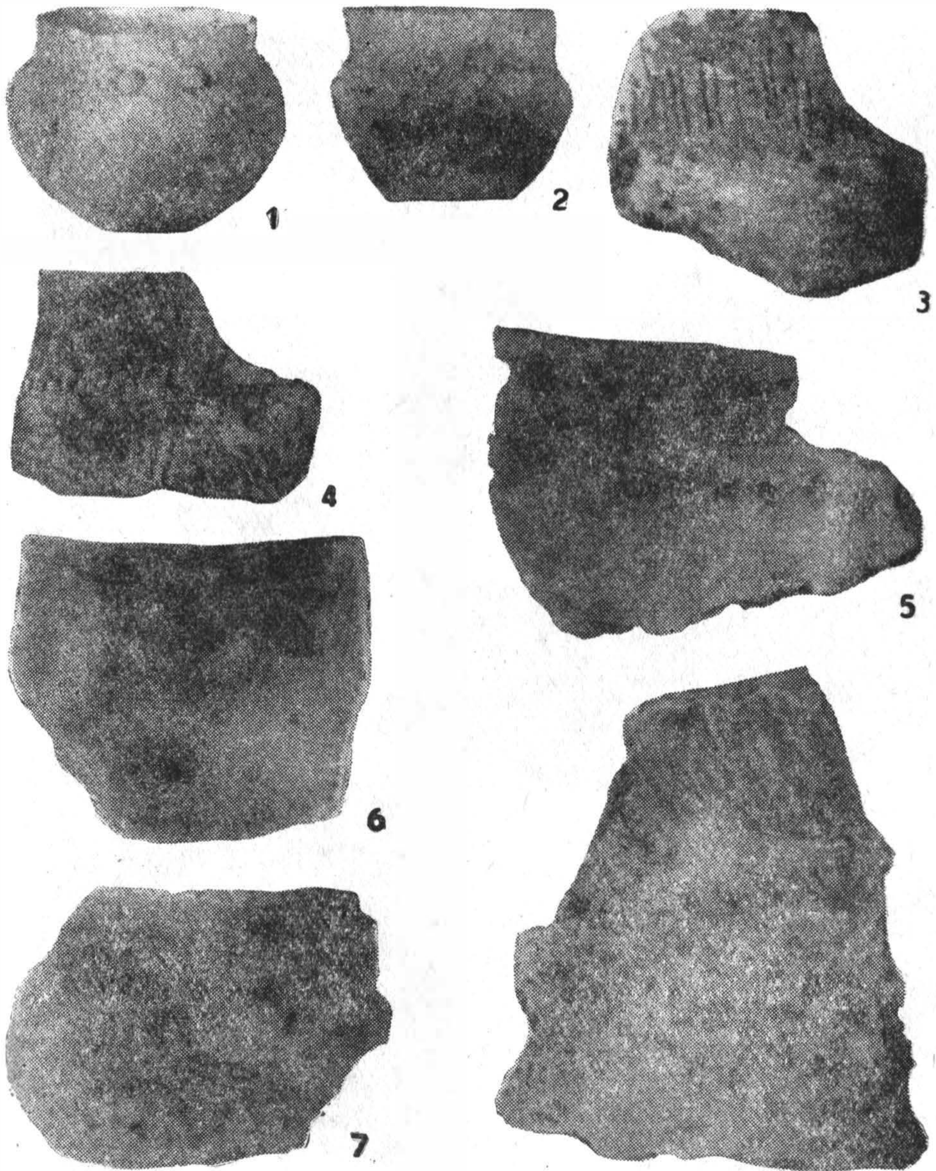

Fig. 10. — Ceramică C din așezări Cucuteni B : 1-2, Cucuteni ; 3-5, 7, Văleni-Piatra Neamț ; 6, Hlăpești-Neamț ; 5, 8, Mărgineni-Bacău.

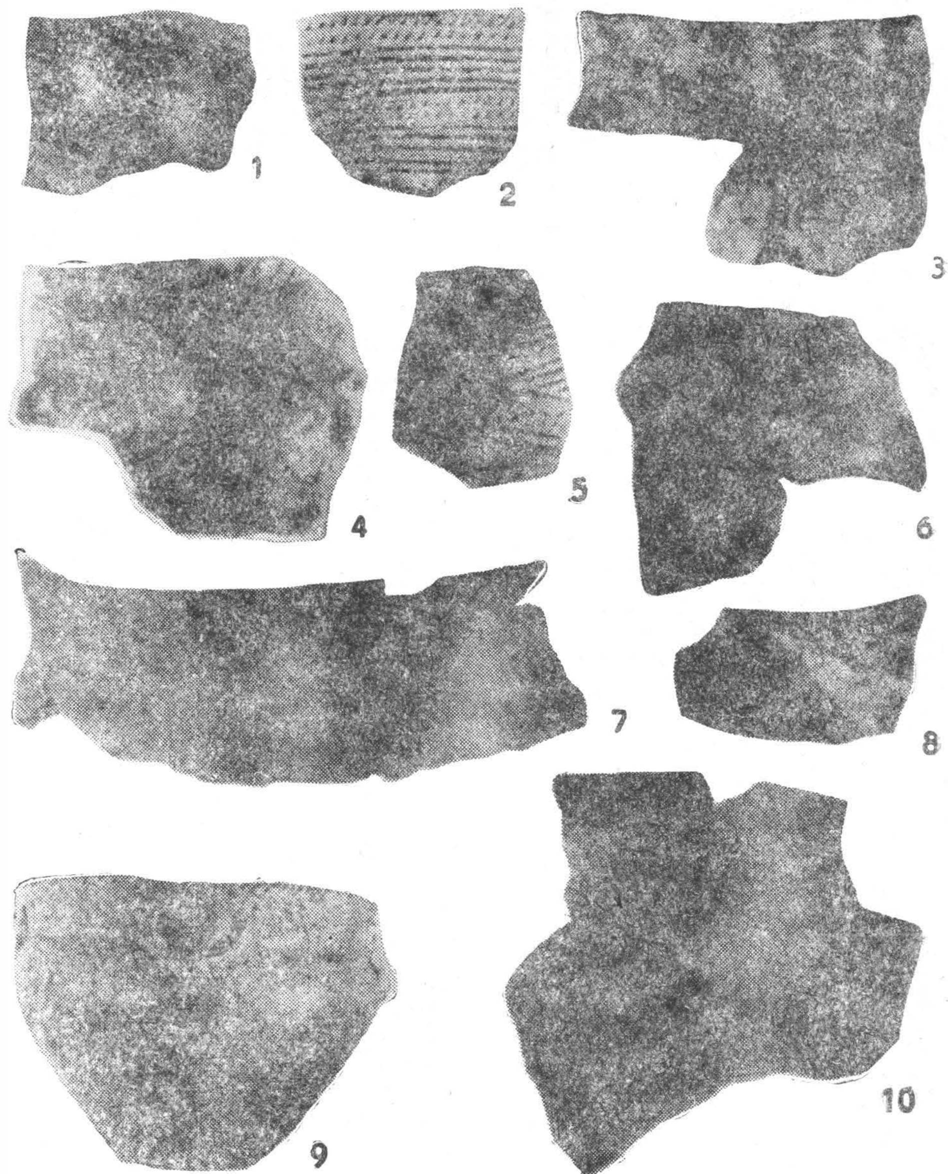

Fig. 11. — Ceramică C din așezări cucuteniene : 1, 8, Frumușica ; 2, 5, Mărgineni-Bacău ; 3, Traian ; 4, Huși ; 6, Văleni-Piatra Neamț ; 7, 9-10, Podei-Tg. Ocna.

PRINCIPALELE REZULTATE ALE SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA BEREŞTI „DEALUL BULGARULUI" (1981), JUDEŢUL GALAŢI

de *ION T. DRAGOMIR*

În anul 1981, între 11 august şi 8 septembrie, colectivul ştiinţific al Muzeului judeţean de istorie Galaţi a întreprins săpături arheologice în continuare, în aşezarea eneolitică specifică culturii Cucuteni, faza A, de pe teritoriul oraşului Bereşti, punctul „Dealul Bulgarului" [1]. Avînd în vedere problematica cercetărilor anterioare, colectivul şantierului arheologic şi-a propus în primul rînd să efectueze dezvelirea integrală a locuinţei cucuteniene nr. I ale cărei urme materiale n-au fost degajate decît parţial în 1980, iar în al doilea rînd să urmărească prin sondaje vatra locuibilă a acestei aşezări cucuteniene.

Săpăturile arheologice în suprafaţă totală de 183,75 m^2 au fost concretizate în trasarea a două secţiuni, S3 şi S4, însoţite de unele casete tangente acestora.

Astfel, secţiunea nr. 3, lungă de 50 m şi lată de 2 m, orientată VNV-ESE ce străbate transversal vatra aşezării cucuteniene, are capătul de VNV situat la 8 m faţă de stîlpul şpalierului periferic al primei parcele de viţă de vie I.A.S. Bereşti, de pe coama „Dealului Bulgarului", în aşa fel, încît capătul de NNV al S2 cade perpendicular pe S3. Secţiunea nr. 4, lungă de 15 m şi lată de 2 m, orientată NNV-SSE, este tangent paralelă cu S2—1980. Referitor la deschiderea celor două casete, acestea sînt de formă rectangulară : prima de mari proporţii, cu laturile de 5 m x 10 m, tangentă cu S4, a fost necesară la degajarea locuinţei cucuteniene nr. I, iar a doua de mai mici dimensiuni, cu laturile de 1,50 m x 2,50 m, paralelă cu profilul de NNV al S3, a servit la delimitarea gropilor menajere cucuteniene d şi e (fig. 1-2). Adîncimea secţiunilor au pătruns pînă în stratul de pămînt galben, steril din punct de vedere arheologic, oscilînd între 0,75 m — 1,10 m, bineînţeles, în afară de cele două casete unde s-a atins adîncimea de 1,60 m — 1,90 m (fig. 1-4).

STRATIGRAFIA. Profilul stratigrafic al săpăturilor întreprinse pe „Dealul Bulgarului" de la Bereşti se prezintă astfel :

1) La suprafaţa solului arabil, negru-cenuşos, gros de 0,30 m— 0,75 m, s-au descoperit numeroase şi variate urme materiale de locuire

umană străveche, dislocate și puternic fragmentate, aparținînd culturii Cucuteni, faza A.

2) La baza solului vegetal se află stratul de pămînt cafeniu argilos, gros în medie, de 0,30 m — 0,40 m, iar în dreptul locuinței cucuteniene nr. I, grosimea stratului atinge 1,25 m. Acesta reprezintă de fapt stratul de cultură materială străveche, *cu două niveluri de locuire umană, ambele specifice culturii Cucuteni, faza A.* Urmărind de jos în sus profilul acestui strat arheologic se observă cu destulă ușurință că, *cel mai vechi nivel de locuire, gros de 0,90 m, corespunde stratigrafic unor locuințe-bordee, în număr de trei, suprapuse organic de un alt nivel de locuire, mai nou, gros de 0,35 m, corespunzător locuinței cucuteniene de suprafață, nr. I.* Evidențierea unui astfel de profil stratigrafic deosebit de interesant, afectat culturii Cucuteni, faza A3, este întîlnită pentru prima dată în cadrul ariei sale de răspîndire culturală, și anume, la Berești, în regiunea de sud a Moldovei. Cu toate acestea, există situații stratigrafice similare bine documentate și-n cadrul ariei de răspîndire a culturii Tripolie, de pe teritoriul U.R.S.S. [2].

3) Sub nivelul acestui strat arheologic urmează imediat pămîntul galben cu concrețiuni calcaroase, steril din punct de vedere arheologic, evident, în afară de prezența celor trei locuințe-bordee cucuteniene, precum și a gropilor menajele d, e, f și g ce aparțin aceleași culturi, care au pătruns adînc în stratul de pămînt galben (fig. 3-4).

LOCUINȚE. Pe baza celor relatate se poate aprecia că, săpăturile arheologice din anul 1981, efectuate pe „Dealul Bulgarului", la Berești, au avut darul de a descoperi noi și importante urme materiale eneolitice, caracteristice culturii Cucuteni, faza A. Desigur, atenția noastră a fost îndreptată cu prioritate asupra săpăturilor din cadrul casetei de mari dimensiuni, care în final a atins o suprafață de 84 m^2 și o adîncime de 1,90 m (fig. 2).

A. Cele mai vechi urme materiale de locuire cucuteniană, specifice etapei A3, descoperite în această așezare, aparțin locuințelor-bordee cucuteniene numerotate cu cifre romane I, II și III, foarte apropiate una de alta și chiar tangențiale (Br. nr. II cu Br. nr. III). În stadiul actual al cercetărilor nu ne putem permite să facem descrieri sau aprecieri cu caracter definitiv. Totuși, pe baza datelor acumulate, a planurilor și a profilelor realizate, putem afirma cu certitudine că locuințele-bordeie au forma ovală, cu unul dintre capete mai îngust, avînd orientări diferite, VNV-ESE (Br. nr. I) sau NNV-SSE (Br. nr. II și nr. III) fig. 3). Lungimea lor este aproximativ de 6,25 m — 6,75 m, lățimea de 4 m — 4,10 m și adîncimea de 0,80 m — 0,90 m. De semnalat este faptul că, locuința-bordei nr. I prezintă de-a lungul laturii sale NNV-estice o laviță din pămînt crutat ce ocupă aproximativ o treime din suprafața sa, iar către capătul mai îngust din partea de ESE. se află o groapă-vatră de foc, perfect circulară, cu diametrul de 0,75 m și adîncimea de 0,35 m — 0,40 m, umplută cu cenușă și cărbuni de lemn. Pămîntul de umplutură al celor trei gropi de bordeie este de culoare cafenie, friabil, amestecat cu multă cenușă, uneori de nuanță alburie, și mici bucăți de cărbuni de lemn, arsură și foarte multe plăci de lut ars, perforate, de

multe ori prevăzute cu arcuiri în anumite porţiuni marginale, netezite pe ambele feţe, specifice cuptoarelor de ars ceramică, cu sporadice bucăţi de chirpic ars, şi-n deosebi, cu un bogat material ceramic cucutenian, pictat tricrom, bine conservat şi sporadice fragmente ceramice de tip Cucuteni „C", cu numeroase oase de animale domestice şi sălbatice, cochilii de melci şi valve de scoici şi într-o mai mică măsură, cu oase de peşti, unelte de silex, piatră, os şi lut ars, cu foarte multe şi variate figurine antropomorfe, feminine, masculine şi zoomorfe, pandantive din colţi de mistreţ, de cerb şi mărgele de lut ars, precum şi o serie de conuri, bastonaşe şi turtiţe de lut ars, de mici dimensiuni etc. Întregul material arheologic descoperit în cele trei gropi ale locuinţelor-bordee, precum şi celălalt depozitat în zona lor, a fost prezentat sub aspectul unor îngrămădiri de obiecte şi de materiale, variate ca tehnică, forme şi mărimi, la fel ca şi în gropile menajere obişnuite ale purtătorilor culturii Cucuteni, faza A. De aici deducem că, multă vreme după ce aceste locuinţe-bordee au fost părăsite de către locuitorii lor, membrii comunităţii cucuteniene de aici, le-au folosit în continuare drept gropi pentru depozitarea resturilor menajere.

B. În continuare urmează stratigrafic cel de al doilea nivel de locuire umană străveche, specific aceleiaşi etape cucuteniene A3, reprezentat de ruinele locuinţei cucuteniene de suprafaţă nr. I, care suprapune organic cele trei locuinţe-bordeie sus amintite. Pe alocuri, în timpul săpăturilor au fost surprinse în plan, şi-n profil, unele dungi de pămînt galben, groase de 0,10 m — 0,15 m, necesare desigur la nivelarea sau izolarea acelor materiale arheologice, depozitate sub formă de resturi menajere, din zona celor trei locuinţe-bordeie. Astfel de amenajări executate cu prilejul construcţiei locuinţelor sînt bine documentate în întreaga arie de răspîndire a culturii Cucuteni, ele reprezentînd în acelaşi timp şi anumite valenţe ale arhitecturii locuitorilor acestei aşezări.

În urma acestor nivelări pregătitoare s-a construit locuinţa cucuteniană de suprafaţă, denumită simbolic nr. I. După felul în care sînt masaţi bolovanii de chirpic ars, fragmentele ceramice, precum şi celelalte materiale arheologice, ce fac parte integrantă din inventar, se conturează forma aproximativ rectangulară a acestei locuinţe de suprafaţă, cu laturile de 7 m x 9 m, orientată VNV-ESE, cu faţada către sud (fig. 2/1-4). Bolovanii de chirpic ars, relativ puţini la număr şi de mici dimensiuni, cu impresiuni de păioase şi evidente urme de pari şi de nuiele în compoziţia pastei sînt îngrămădiţi mai mult către periferia acestor ruine, de unde se poate deduce că, avem de-a face cu resturi de pomesteală din pereţii locuinţei. În schimb, ceramica s-a descoperit într-un procentaj mult mai mare comparativ cu chirpicul. Aceasta se află într-o situaţie foarte fragmentară şi puternic corodată, roşie-cărămizie, amestecată printre şi sub dărîmături, la mică adîncime de la suprafaţa solului arabil, fără să se poată întregi decît într-o mică măsură, faţă de volumul mare de cioburi scos la lumină. Vasele ceramice descoperite întregi sînt în general puţine la număr, de dimensiuni mici şi mijlocii. În acelaşi context arheologic au ieşit la iveală şi o serie de fragmente ceramice aparţinînd culturii Cucuteni de tip „C".

Pe latura de VNV a locuinței, sub ruine, s-au descoperit multe fragmente de plăci de lut ars, prevăzute cu găuri perforate sau parțial adîncite, provenind de la anumite plite de vatră sau de la grătarele cuptoarelor de ars ceramica, cîteva frecătoare și fragmente de rîșniță primitivă de mînă, unelte de piatră și de silex, două vase cucuteniene întregi, iar în zona centrală a locuinței, pe lîngă unele plăci de lut ars perforate, similare celor descrise anterior, s-au găsit sporadice bucăți poligonale de „mozaic" de vatră și de gardină de vatră portativă, precum și un mare număr de coarne de cerb în stare brută, în curs de prelucrare sau finisate.

În ceea ce privește restul inventarului locuinței cucuteniene, nr. I, acesta este ilustrat de un bogat și variat număr de figurine antropomorfe și zoomorfe, de obiecte de podoabă din os și lut ars, și de o serie de alte piese arheologice pe care le vom prezenta la locul potrivit. În urma demontării locuinței s-a putut constata că aceasta are podina din pămînt bătut, încadrîndu-se în categoria locuințelor de suprafață cucuteniene din etapa A3, fără platformă.

VETRE ȘI CUPTOARE. Deși pe traseele celor două secțiuni S3 și S4, cît mai ales, în contextul arheologic al locuinței cucuteniene Nr. I, s-au descoperit numeroase plăci de lut ars, informe, cu multă pleavă și paie în compoziția pastei, netezite pe ambele fețe, în marea lor majoritate perforate, deseori cu marginile arcuite, groase de 0,04 m ; 0,05 m — 0,08 m ; 0,09 m, caracteristice plitelor de vatră de foc sau cuptoarelor de ars ceramice, la care adăugăm și prezența sporadică a micilor bucăți de „mozaic" de vatră de foc, cu una dintre suprafețe albicioasă, totuși, nu ne putem pronunța cu exactitate asupra locului unde ele erau situate. Spunem aceasta, întrucît materialele arheologice afectate vetrelor sau cuptoarelor nu se aflau in situ, ci dislocate și răvășite în masa de chirpic ars a locuinței. Dacă ținem seama de marele număr de plăci de cuptor, groase și perforate, nemaiîntîlnite pînă acum în număr așa de mare, precum și de numeroasele vase cucuteniene pictate, întregi sau întregibile, deformate în mare măsură în timpul arderii lor în cuptor, toate acestea situîndu-se într-o strînsă corelație, ne duc la acea ipoteză destul de plauzibilă că, undeva în apropierea locuințelor-bordeie și a locuinței de suprafață cucuteniene nr. I au existat cuptoare de ars ceramică aparținînd acestei comunități specifice culturii Cucuteni, faza A.

GROPI MENAJERE. Referitor la prezența celor patru gropi menajere, acestea au fost descoperite în diferite puncte și anume : trei dintre ele : d, e și g sînt grupate pe traseul S3, între metrul 25—32 și ultima f, la periferia de SSE a locuinței nr. I. Privite în profil, gropile sînt de forma unor alveolări de mari dimensiuni, cu pereții oblici și fundul albiat. Măsoară între 2,20 m — 2,50 m diametrul și 0,80 m — 0,95 m adîncimea, pornind de la baza solului vegetal și oprindu-se în pămîntul galben cu concrețiuni calcaroase. Pămîntul de umplutură, de culoare cafenie închisă, de aspect compact sau friabil, este amestecat cu multă cenușă, cărbuni de lemn, chirpic ars, oase de animale domestice

și sălbatice, și-n deosebi, cu numeroase obiecte arheologice caracteristice culturii Cucuteni, etapa A3.

UNELTE. Repertoriul de utilaje cuprinde un mare număr de piese, variate ca material, tipologic și dimensiuni, față de inventarul altor așezări cucuteniene din sudul Moldovei. Procentajul cel mai mare îl ocupă grupa obiectelor de silex și de piatră, după care urmează cel de os și din coarne de animale, și-n mai mică măsură, cel de lut ars. Din categoria uneltelor de silex de Prut, relativ de mici dimensiuni, de culoare fumurie sau gris-negricioasă, prezentăm un număr de : 19 grattoire circulare și rectangulare, frumos retușate (fig. 5/1-19) ; 4 străpungătoare ; 2 răzuitoare (fig. 5/20-28) ; 11 lame sau cuțitașe întregi și fragmentare (fig. 5/29-38) ; patru săgeți mici și mijlocii, retușate bifacial (fig. 5/43-46) ; precum și peste 40 de așchii și rebuturi de la prelucrarea silexului (fig. 5/39-42). Printre obiectele de silex figurează de asemenea o lamă și o așchie de obsidiană. Din grupa uneltelor de piatră fac parte nouă topoare rău conservate, avînd multe așchieri ; unul este din piatră verzuie (fig. 6/1-9), iar opt sînt din marnă albgălbuie, de formă trapezoidală și dreptunghiulară, cu muchia arcuită și tăișul convex, bine ascuțite. Un singur topor este prevăzut cu gaură de înmănușare (fig. 6/7). Din totalul celor nouă piese : opt fac parte din inventarul locuinței de suprafață nr. I, iar ultimul din locuința-bordei nr. II. În continuare enumerăm prezența unei dălțițe de piatră, frumos executată dintr-o rocă gălbuie (fig. 6/10) ; șapte percutoare din piatră dură, sferoidale, cu puternice urme de uzură (fig. 7/1-3) ; mai multe fragmente de rîșniță primitivă de mînă, din pietre mari de rîu, mult subțiate datorită întrebuințării lor zilnice ; patru frecătoare de rîșniță cu puternice amprente de folosință (fig. 7/4-7) ; o cutie prismatică din gresie silicioasă, gălbuie, cu două suprafețe perfect netede și alveolate din cauza unei îndelungate utilizări (fig. 7/8) etc. Cele mai multe din piesele de piatră fac parte din inventarul locuinței de suprafață nr. I, altele provin din materialele depozitate în gropile celor trei bordeie sau au fost găsite la suprafața acestei așezări.

În ceea ce privește uneltele confecționate din coarne de cerb și oase de animale, acestea sînt concretizate într-un număr neobișnuit de mare și de variat, fie ca tehnică de lucru, fie ca mod de întrebuințare. În primul rînd prezentăm cinci brăzdare mari din coarne de cerb, — capătul proximal — care depășesc în lungime 0,34 m. Acestea au orificiile de înmănușare dispuse oblic față de axul longitudinal al piesei (fig. 8/1-5). Pe baza structurii lor somatice, rezultă clar că, astfel de unelte au fost folosite drept brăzdare la plugul de lemn străvechi, așa cum susțin anumiți specialiști [3]. Celelalte săpăligi în stare fragmentară, sau în curs de prelucrare, în număr de cinci, la care adăugăm 21 de scurmătoare, tot din coarne mari de cerb, cu vîrfurile puternic lustruite, ne îndreptățesc să afirmăm că, locuitorii comunității cucuteniene de la Berești, ajunseseră la un înalt nivel tehnic afectat cultivării pămîntului (fig. 9-10). Săpăturile au scos la lumină de asemenea alte 19 coarne de cerb în diferite stadii de prelucrare, fără să ne putem pronunța asupra utilizării lor (fig. 11-12), precum și un mic obiect de formă ovoidală, din corn de

cerb, asemănător unui percutor de piatră (fig. 9/5). În continuare enumerăm şapte sule, întregi şi fragmentare, din spărturi de oase de animale, de diferite forme şi mărimi (fig. 13/1-7) ; şapte spatule ; trei prelucrate din coaste mari de bovine (fig. 7/9-11) ; două din cubitus de oaie şi de porc (fig. 13/9, 11) şi două realizate din spărturi de oase groase (fig. 7/12-13) ; trei împungătoare sau pumnale din oase de animale mari (fig. 14/2-4) ; două coarne de căprior cu vîrfurile ramificaţiilor retezate (fig. 12/6) şi multe alte obiecte din oase de animale şi coarne de cerb cu diferite urme de prelucrare (fig. 11-12). Întregul utilaj de os relativ bine conservat, provine în mare măsură din groapa bordeiului cucutenian nr. I şi numai în mică măsură aparţine inventarului locuinţei de suprafaţă nr. I.

CERAMICA. Referindu-ne la repertoriul ceramic, putem afirma că, niciodată pînă acum, la Bereşti, nu s-a reuşit să se descopere o atît de bogată, de variată şi de bine conservată ceramică cucuteniană, pictată tricrom, deoarece aceasta s-a găsit depozitată într-un apreciabil strat de cenuşă, în zona celor trei locuinţe-bordeie cucuteniene, şi-n deosebi, în groapa bordeiului nr. I. Afirmaţia noastră de natură statistică se întemeiază în special pe faptul că, s-au putut restaura peste 50 de vase cucuteniene, de diferite forme şi mărimi, fără să mai amintim de prezenţa altor recipiente care ar putea fi de asemenea întregite. Cu totul altfel se prezintă situaţia ceramicii cucuteniene din interiorul locuinţei de suprafaţă nr. I. Aceasta fiind puternic corodată, dislocată şi fragmentată, are puţine şanse de a se restaura. După compoziţia pastei, tipologia vaselor şi tehnica de lucru, ceramica o putem împărţi în : a) *ceramică fină* cu pereţii subţiri şi fragili, arsă la roşu-cărămiziu, sonoră la lovire şi tăioasă în spărtură, pictată aproape în întregime (fig. 15/1-8) ; b) *ceramică bună* ce conţine uneori cioburi pisate în compoziţia pastei, afectată mai ales vaselor de proporţii mari şi mijlocii, cu pereţii relativ groşi, pictaţi de cele mai multe ori pe ambele suprafeţe (fig. 16-18/1-2) şi c) *ceramica de uz comun* cu multe impurităţi în pastă, lucrată grosier, bine arsă, de culoare roşie-cărămizie şi într-un procentaj redus, de culoare cenuşie, de dimensiuni variate, avînd de multe ori pereţii groşi, de 2-3 cm, întrebuinţată cu prioritate la bucătărie sau la păstrarea proviziilor (fig. 18/3-7).

a) Privită sub aspect tipologic, ceramica din pastă fină îmbracă forme, în exclusivitate de mici proporţii, cu pereţii foarte subţiri. În primul rînd citām seria paharelor (fig. 15/2-3) şi a cupelor (fig. 15/4), a ceştilor (fig. 15/1), a farfuriilor cu protome animaliere, încadrate de corniţe (fig. 19/1), a castronaşelor (fig. 15/5), a vaselor piriforme şi sferoidale (fig. 15/4), a suporturilor mici, circulare, cu pereţii bitronconici (fig. 15/7), a lingurilor şi polonicelor pictate (fig. 15/8), a vaselor cu picior etc.

b) Ceramica din pastă bună cuprinde un repertoriu tipologic mult mai bogat şi variat, de capacităţi mari şi mijlocii, e vorba de vasele sferoidale cu gura larg deschisă (fig. 16/1-2) sau de cele sferoidale cu gîtul înalt, cilindric (fig. 16/3-4) de seria capacelor în formă de clopot sau de cupolă, cu buza evazată şi butonul scurt, circular şi uşor concav

(fig. 16/5 ; 17/1), de gama vaselor plate : farfurii, străchini, castroane şi platouri, prevăzute de obicei cu cîte o singură tortiță decorativă, în formă de şa, perforată orizontal sau cu apucători late, orientate în sus şi terminate în coada rîndunicii (fig. 17/3-5) ; de fructierele cu picior, şi-n deosebi, de seria vaselor suport, cu partea superioară mult evazată şi corpul perforat de două găuri laterale (fig. 18/1-2).

Demn de semnalat este faptul că, din grupa acestor vase svelte şi artistic executate, face parte şi un interesant vas suport, prevăzut cu cariatide antropomorfe feminine, descoperit sub ruinele locuinței de suprafață cucuteniană nr. I. Din pastă roşie-cărămizie, vasul suport este întregibil, de formă cilindrică, terminat la partea sa superioară printr-un vas de aspectul unei fructiere evazate, ce depăşeşte cu mult circumferința piciorului. Partea inferioară a suportului sau piciorul vasului este format din patru siluete feminine, prinse în horă şi lipite între ele în zona umerilor şi a picioarelor, într-o poziție dorsală cu şoldurile şi fesele moderat reliefate, iar cele patru mari deschideri ovale dintre siluetele figurinelor, sînt prevăzute la partea lor superioară cu unghiuri drepte, cu vîrfurile dispuse în jos, simbolizînd desigur prinderea mîinilor în horă (fog. 18/2). Măsoară 0,180 m în înălțime şi 0,205 m diametrul piciorului.

Prin valențele sale documentar-ştiințifice, vasul suport cu patru siluete antropomorfe, în formă de horă, de la Bereşti, poate fi socotit cel de al doilea exemplar, întregibil, după cel de la Frumuşica [4], prevăzut cu şase siluete feminine, sau cea de-a şasea descoperire de acest fel din întreaga Moldovă, bineînțeles, dacă avem în vedere numai pe cele publicate de la Frumuşica [5], Larga Jijia [6], Traian-Dealul Fîntînelor [7], Truşeşti [8], Tirpeşti [9] şi pe cea de la Bereşti, recent descoperită. Sub aspect tipologic, suportul horă de la Bereşti are strînse analogii cu exemplarul descoperit la Truşeşti [10], şi-n deosebi, cu cel de pe teritoriul U.R.S.S. de la Luka Vrublevețkaia [11], în aria culturii Tripolie A (Precucuteni III), reprezentat într-o formă scundă şi largă cu un singur şir de deschizături mari ovale, tot cu patru cariatide realizate în torso, însă lipsit de acele triunghiuri ale brațelor înlănțuite ca la Bereşti. În urma unor minuțioase analize efectuate asupra siluetei cariatidelor, de pe vasul suport de la Luka-Vrublevețkaia, care au picioarele depărtate, cercetătorul A. Nițu, de la Iaşi, este de părere că acestea redau o anumită atitudine, a divinităților feminine în plastica statuară şi decorativă neo-eneolitică, din spațiul carpato-balcanic şi dunărean [12]. Fără să intrăm în amănunte de descrieri tipologice şi cronologice, sau în detalii de esență filozofică-religioasă, socotim că, nu este exclus ca aceste veritabile scene de dans, cu cariatidele dispuse în cruce, să nu aibă unele tangențe sau să nu reprezinte măcar anumite simboluri cosmologice, de natură orientală, strîns legate de concepția celor patru direcții şi a anotimpurilor [13]. Totuşi, dacă pătrundem adînc în esența dogmei magico-religioase, afectată culturii Cucuteni, considerăm că este mult mai plauzibil să acceptăm prezența acestor „hori" plastice drept anumite ipostaze din ceremonialul practicilor magico-religioase, specifice dansului ritual, executate fie cu prilejul

depunerilor ofrandelor sau prinosurilor din primele roade ale pămîntului și ale animalelor, fie în legătură cu un alt ritual similar, de depuneri de ofrande ca prim sacrificiu, adus forțelor naturii de care depindea desigur viața însăși a întregii comunități neo-eneolitice [14].

Datele cronologiei relative, strîns legate de cele șase descoperiri sus amintite, afectate fazelor Precucuteni II, III și Cucuteni A, etapa A3, de pe teritoriul Moldovei, și-n deosebi, datele cronologiei absolute C14, dintre anii 4000—3300 î.e.n. [15], nu ne pot permite să facem trimiteri directe de natură tipologică sau cronologică, la motivistica ornamentală a diferitelor culturi neolitice, ale Asiei Anterioare și ale Europei de sud-est, întrucît acelea se datează cu multe milenii înainte, începînd cu 6700—5500 ani î.e.n. și ajungînd pînă la 4350—4325 sau 4000 ani î.e.n. [16]. Totuși, anumite scene religioase ce înfățișează astfel de momente de depunere a ofrandelor sînt întîlnite și mai tîrziu, pe cilindri sumerieni [17], sau ele apăruseră încă din faza Uruk V-IV [18], adică, la sfîrșitul mileniului IV și începutul mileniului III î.e.n. [19], cînd aceste date cronologice absolute sînt apropiate mult față de acelea la care ne-am referit.

c) Referitor la tipologia ceramicii cucuteniene de uz comun, aceasta cuprinde o bogată și variată gamă de forme, cum sînt vasele cu pereții aproape drepți (fig. 18/4) și cele tronconice cu gura larg deschisă, ornamentate cu brîuri alveolare și butoni dispuși pe umăr (fig. 18/3) ; vasele bitronconice, cu gîtul strîmt, cilindric, decorate în general cu barbotină ; urmează seria vaselor plate, ne referim îndeosebi, la străchini, castroane și platouri (fig. 18/6-8), la vasele sferoidale cu gîtul scurt, cilindric, și-n special, la marele număr de chiupuri, de diferite forme și capacități, prevăzute cu aripioare și torți puternice, unghiulare și arcuite, dispuse etajat (fig. 18/3).

În ceea ce privește ornamentația ceramicii culturii Cucuteni, faza A, aceasta privită sub aspectul complexității și al bogăției sale motivistice, realizată în tehnica picturii tricrome înainte de ardere, reprezintă în mod concret și multilateral, nu numai potențialul dezvoltării economice și sociale, cît mai ales, esența concepțiilor creatoare din domeniul suprastructurii, caracteristică de bază a purtătorilor comunităților cucuteniene din Moldova, care, după cîte se știe, au depășit cu mult în gîndire, măiestrie, acuratețǎ și rafinament artistic toate culturile materiale neo-eneolitice din spațiul carpato-danubiano-pontic, și chiar pe multe altele din restul lumii străvechi.

Majoritatea decorului ilustrat pictural este aplicat pe fondul brun-roșcat, fapt, care, la prima vedere îi dă vasului, ca de altfel și întregii ceramici cucuteniene, de la Berești, Dealul Bulgarului, o notă predominantă de roșu, de roșu viguros (fig. 15-17). În urma unor analize minuțios executate se poate aprecia că, motivele ornamentale de bază sînt axate în general, pe spirala simplă și dublă, pe spirala în formă de „S", pe combinații de semispirale mult alungite sau alergate pe suprafața vaselor mari (fig. 16-17), pe meandrele simple sau îmbrățișate, dispuse de obicei pe vasele de tip suport, cu piciorul cilindric (fig. 18/1), pe ove, aplicate destul de des, în regiunea gîtului vaselor mari, în interior și exterior, și-n deosebi, pe vasele scunde sau plate, cu gura larg deschisă,

dispuse uneori chiar asimetric, în trei şi cinci lobi, pe ambele suprafeţe ale vasului (fig. 15/5 ; 17/3). Ceva mai rar întîlnit este motivul decorativ în formă de şah cu reţele, aplicat pe suprafaţa exterioară a recipientelor mici, sau cîteodată, pe partea interioară a gîtului vaselor de mari dimensiuni. În marea lor majoritate motivele ornamentale spiralice sînt orînduite cu multă exigenţă simetrică, în patru metope, sau lobi ornamentali, ce acoperă cu exactitate întreaga suprafață a vaselor mari, în interior şi exterior, iar spațiile dintre metope sînt umplute cu benzi mari arcuite şi apropiate tangenţial. Spațiile dintre extremităţile acestora sînt completate cu triunghiuri ascuțite.

De multe ori, vasele cucuteniene de dimensiuni mici şi mijlocii au decorul împărţit în doi lobi. Există şi vase plate, cum sînt farfuriile şi străchinile de mai mici proporţii, care sînt ornamentate pe ambele suprafeţe cu cîte o singură spirală continuă (fig. 15/6 ; 17/5). În ceea ce priveşte desfăşurarea decorului în interiorul vaselor mari, cu gura larg deschisă, acesta este realizat mai simplist, de obicei, în benzi spiralice şi ove larg deschise, în care albul predomină. Vasile mari sferoidale, cu gîtul cilindric, de cele mai multe ori sînt ornamentate numai pe 2/3 din suprafaţa lor exterioară, fapt care le dă recipientelor o notă odihnitoare, dar şi o eleganţă deosebită (fig. 16/4). Atît perfecţiunea simetriei motivelor ornamentale, cît şi armonizarea întregului decor desfăşurat cu multă abilitate pe suprafaţa vaselor cucuteniene sînt executate aproape întotdeauna fără greşeală.

Din suita elementelor decorative afectate ceramicii cucuteniene se înscriu şi protomele zoomorfe, care îndeplinesc mai mult roluri de caracter ritual magico-religios, decît de torţi sau de apucători de vase (fig. 27/10-11). În general, protomele zoomorfe sînt reprezentate plastic, în mod stilizat, dar şi naturalizat, redînd cu fidelitate şi fineţe artistică trăsăturile anatomice ale capetelor de animale domestice, şi-n special, pe cele de ovine (fig. 19/1 ; 27/10) şi de bovine, de rumegătoare mari cornute (fig. 27/11).

În cele ce urmează prezentăm un număr de 70 de fragmente ceramice de tip „Cucuteni C", cifră impresionant de mare în comparaţie cu ceea ce s-a publicat pînă acum în acest domeniu (fig. 19/2-3 ; 20-21). Întregul material ceramic aparţine vaselor de tip „crater", sferoidale, cu gura larg deschisă, gîtul evazat, fundul plat şi larg, cu dimensiunile dintre înălţimea şi diametrul vaselor aproape constant-egale [20]. Sînt din pastă de culoare cenuşie, descoperite în acelaşi strat arheologic eneolitic, cu cele două nivele de locuire aparţinînd aşezării cucuteniene, etapa A3, de la Bereşti, Dealul Bulgarului. Pe lîngă fragmentele ceramice cucuteniene de tip „C", multe la număr cu scoică pisată şi nisip în compoziţia pastei, au apărut în acelaşi context arheologic, alte două categorii ceramice : una cu cioburi pisate în pastă, de aceeaşi culoare şi formă, ornamentată cu triunghiuri punctate sau cruţate, cu rînduri de liniuţe incizate vertical, împunsături unghiulare şi fascicole de striuri fine, aplicate pe gît şi pe umăr, avînd buza în exclusivitate decorată cu linii oblice sau cruciforme, adînc incizate (fig. 20/1-5). Cea de a doua categorie este arsă

la roşu-cărămiziu, cu o puternică nuanţă de „cucutenizare", decorată numai în benzi de striuri fine, orizontale, vălurate sau cu spirale, de aspect cucutenian, dispuse pe gîtul şi umărul vaselor (fig. 20/6-7 ; 21/2, 4). Interesant de relevat este faptul că, între cele două elemente etnoculturale, aparţinînd culturii Cucuteni, faza A şi elementelor stepice nord-pontice, reprezentate de ceramica de tip „Cucuteni C", a existat desigur o reciprocitate economico-culturală, în sensul că, în compoziţia pastei ceramice roşie-cărămizie a multor vase cucuteniene, din etapa A3, de la Bereşti, se poate vedea din plin scoica pisată. Pe baza acestor observaţii documentar-arheologice şi tehnico-ştiinţifice se poate deduce, în mod cert că aici avem de-a face cu o strînsă coabitare, care a evoluat şi s-a dezvoltat sub multiple aspecte economico-culturale. În nici un caz nu poate fi vorba de o migraţie masivă şi violentă din partea elementelor stepice nord-pontice în aria culturii Cucuteni, aşa cum susţine Maria Gimbutas [21]. Din contra, în lumina recentelor descoperiri arheologice se poate dovedi concret prezenţa anumitor infiltrări stepice nord-pontice, relativ puţin numeroase de caracter paşnic, care au trăit în bune relaţii de convieţuire cu purtătorii acestor comunităţi cucuteniene de pe teritoriul Moldovei, pînă la dispariţia lor. De altfel prof. Vladimir Dumitrescu s-a ocupat în mod special de această problemă specifică ceramicii de tip „Cucuteni C", într-un articol de curînd apărut în limba franceză [22], în care a explicat prezenţa infiltrărilor stepice nord-pontice de pe teritoriul Moldovei. Recentele săpături arheologice de la Bereşti, cît mai ales, studiile apărute în ultima vreme, afectate elementelor stepice nord-pontice din Moldova, au avut darul de a contribui în mod eficient la rezolvarea acestei probleme din epoca neoliticului moldovenesc [23]. Edificatoare în acest sens este însăşi apariţia acelor fragmente ceramice de tip „Cucuteni C", arse oxidant, la roşu-cănămiziu, ornamentate cu striaţii fine, spiralice şi drepte, elemente culturale stepice nou apărute, reprezentînd un puternic proces de cucutenizare şi de reală convieţuire paşnică de aspect simbolic, caracteristică celor două culturi eneolitice, cu economii şi concepţii diferite. În acelaşi timp, se poate vorbi şi de o evidentă restructurare a compoziţiei pastei ceramice. a decorului şi a tehnicii de ardere a speciei ceramice de tip „Cucuteni C". Însăşi purtătorii aşezării cucuteniene din etapa A3, de la Bereşti, Dealul Bulgarului, au adoptat şi ei procedeul tehnic caracteristic triburilor stepice nord-pontice de a introduce scoici pisate în pasta ceramicii Cucuteni A, pictată tricrom.

Pe baza tuturor detaliilor caracteristice ceramicii de tip „Cucuteni C" sus amintite, se poate scoate în evidenţă nu numai trăsăturile ei specifice, ci în aceeaşi măsură, ele contribuie efectiv la elucidarea originii şi a semnificaţiei sale istorice, a acelor fenomene strîns legate de obîrşia stepică, desfăşurate în aria culturii Cucuteni din Moldova, în timpul epocii eneolitice, adică, între anii 3500—3300 î.e.n.

PLASTICA. Plastica cucuteniană descoperită la Bereşti, este prezentată de un număr ce depăşeşte şaptezeci de figurine antropomorfe feminine, în stare fragmentară, de diferite forme şi mărimi, ilustrînd desigur nu numai atributele de esenţă suprastructurală magico-religioasă, ci şi

anumite trăsături ale dezvoltării societății umane străvechi (fig. 22-24). Figurinele masculine sînt în număr de două exemplare, în schimb, cultul phallusului este înfățișat de cinci piese fragmentare dintre care două cu scoici pisate în compoziția pastei (fig. 25-26). Printre figurinele antropomorfe de la Berești, amintim și prezența a doi idoli plați, de tip „en violon" cărora le lipsesc capetele identici cu cei de la Hăbășești. Ei au strînse analogii cu Mediterana orientală, în Ciclade și în Anatolia vestică, la Troia, în straturile II-V și la Yortan (fig. 25/3-4) [24]. În general, figurinele feminine sînt din pastă selecționată, compactă și bine arsă, de nuanțe ce variază de la brun-gălbui la roșu-cărămiziu, artistic modelate, executate în mare măsură din părți componente și apoi asamblate și lipite și numai într-o mică măsură, realizate în mod unitar. Slaba lipire a piciorușelor de statuete feminine a dus de cele mai multe ori la desmembrarea lor. Numai așa se poate explica descoperirea acestora în număr mare. După modelare, figurinele erau acoperite cu o fețuială subțire de lut fin, necesară atît la acoperirea porozităților pastei, cît mai ales, pentru executarea decorului adînc incizat, cu motive meandrice, spiralice și mai rar cu incizie și pictură roșie crudă (fig. 22-24). Înălțimea lor variază de la cîțiva centimetri pînă la aproximativ 0,30 m (fig. 23/1). Majoritatea statuetelor feminine au partea superioară a corpului mult aplatisată și puternic stilizată, cu o siluetă suplă și elegantă, avînd umerii redați de simple arcuiri sau de cioturi (fig. 24). Capul de mici dimensiuni, neproporțional față de restul corpului, are fața modelată prin tehnica ciupirii „en bec d'oiseau" sau cu fața ceva mai mare, oval-circulară, alcătuită din doi lobi, prevăzuți cu una sau trei perechi de găuri laterale (fig. 24/1-5). Uneori au gîtul exagerat de lung (fig. 24/1), alteori capul și brațele sînt redate de simple proeminențe conice (fig. 24/7). Foarte rar figurinele feminine sînt prevăzute cu sîni, ombilic și triunghi sexual (fig. 22-24). Una dintre figurine are părul strîns coc, în formă de colac, montat pe creștetul capului (fig. 24/6).

Nu este exclus ca, acele procedee plastice privind simplificarea sau stilizarea corpului figurinelor feminine pînă la denaturare, să nu fie determinată de aceeași manieră sau concepție a spațiului gol aplicat în decorarea ceramicii, caracteristică definitorie a artiștilor cucutenieni, care insistă cu consecvență să-și realizeze desfășurarea decorului pe întreaga suprafață a statuetelor, fără a rezerva spații afectate sînilor, ombilicului sau unghiului sexual ca în plastica gumelnițeană (fig. 22-24). Partea inferioară a corpului feminin este aproape întotdeauna redat sub formă de pivot, cu picioarele lipite și demarcate de o linie incizată median (fig. 22/1-6). Foarte rar, genunchii sînt redați sub forma unor mici pastile, proeminente sau incizii punctiforme, iar labele picioarelor sub aspectul unor postamente (fig. 22/3 ; 24/18). În orice caz, artistul cucutenian dispune de o desăvîrșită abilitate plastică de a reda sensibilitatea și rafinamentul feminin, atît prin finețea și suplețea corpului statuetelor, cît mai ales, prin arcuirea senzorială a șoldurilor și reliefarea pronunțată a feselor (fig. 22-24). Pe baza întregului material plastic cucutenian, descoperit la Berești se poate aprecia că statuetele antropomorfe sînt în

cea mai mare parte ornamentate şi numai într-un mic procentaj sînt neornamentate (fig. 22/14-18).

În ceea ce priveşte plastica cucuteniană zoomorfă, aceasta este reprezentată de nouă fragmente de figurine animaliere, de lut ars, de culoare gălbuie-cărămizie, de proporţii mari şi mijlocii, grotesc realizate, înfăţişînd de obicei bovine şi ovine (fig. 27/1-11). În afara acestora, amintim de prezenţa protomelor animaliere, aplicate decorativ pe vasele ceramice de caracter ritual magico-religios, specifice creşterii vitelor, care sînt naturalist înfăţişate şi deosebit de artistic executate, comparativ cu figurinele zoomorfe (fig. 27/10-11). Din cele relatate asupra plasticii cucuteniene de la Bereşti, Dealul Bulgarului, se poate concluziona în mod succint, principalele trăsături afectate canoanelor modelajului artistic şi al variantelor repertoriului statuetelor, şi-n acelaşi timp, trăsăturile individualităţii lor plastice, precum şi a motivelor ornamentale, specifice culturii Cucuteni, faza A, din sudul Moldovei.

OBIECTE DE PODOABĂ. Din nomenclatura obiectelor de podoabă amintim prezenţa a patru pandantive fragmentare: trei din colţ de mistreţ (fig. 28/1-3) şi unul din colţ de cerb (fig. 28/4), precum şi două mărgele circulare de lut ars (fig. 28/5-6).

ALTE OBIECTE. Printre obiectele de mici dimensiuni, ce merită o atenţie deosebită, se numără şi cele paisprezece conuri, care în asociere cu un mic bastonaş oval şi 2 turtiţe de lut ars, de culoare gălbui-cărămizie (fig. 28/7-23), se apropie foarte mult de semnificaţia acelor instrumente cifrice, afectate contabilităţii umane străvechi, aşa cum le-au identificat arheologii francezi pe cele descoperite la Susa în Mesopotamia.

Ultima piesă pe care o reprezentăm este o pintaderă de lut ars, de culoare cărămizie, prevăzută cu un mîner tronconic, perforat transversal la bază. Suprafaţa circulară a pintaderei este acoperită cu un ornament spiralic în relief, reprezentînd desigur un instrument pentru decorat ceramica (fig. 28/24).

OCUPAŢII. Privind retrospectiv asupra întregului material arheologic, şi-n deosebi, asupra bogăţiei şi varietăţii uneltelor se pot desprinde anumite ocupaţii, îndeletnicirii şi meşteşuguri de caracter primitiv, specifice comunităţilor cucuteniene în general şi aşezării culturii Cucuteni, faza A, de la Bereşti, Dealul Bulgarului, în special. Prezenţa uneltelor din coarne de cerb, în număr neobişnuit de mare, este vorba de o serie de scurmătoare şi de săpăligi pentru lucratul şi întreţinerea recoltelor, de brăzdare mari de plug, ce măsoară 0,345 m lungime, folosite la desţelenitul pămîntului, de numeroase frecătoare şi rîşniţe primitive de mînă, din piatră, toate acestea sînt dovezi grăitoare afectate cultivării primitive a plantelor. Marele număr de oase de animale domestice, de bovine, ovi-caprine şi altele, pledează pentru ocupaţia creşterii vitelor. De asemenea meşteşugul olăritului cucutenian a atins în decursul acestei etape apogeul dezvoltării sale materiale, tehnice şi artistice. Referitor la celelalte unelte reprezentate de grattoire, lame şi săgeţi de silex, de percutoare, topoare, ciocane, dăltiţe şi cute de piatră, de împungătoare, pumnale, sule şi mînere de os şi corn, acestea au strînse afinităţi cu anumite îndeletniciri, cum ar fi, vînătoarea şi culesul din natură, prelucrarea

pietrei, a cornului, a osului, a lemnului, a pieilor de animale etc.

În ceea ce priveşte prezenţa unui atît de bogat repertoriu, de figurine antropomorfe feminine şi masculine, însoţite de cultul phallusului, descoperite în acelaşi context arheologic cucutenian, evident, toate acestea ne documentează în mod concret faptul că, purtătorii acestei aşezări specifice culturii Cucuteni, faza A, de la Bereşti, depăşiseră de mult faza de trecere de la orînduirea gentilică matriarhală la cea patriarhală. Însăşi bogăţia inventarului şi prosperitatea economico-culturală a comunităţii cucuteniene de aici, reflectă cu multă fidelitate parametrii procesului evolutiv al trecerii sale la patriarhat.

În încheiere, putem afirma fără rezervă că, săpăturile arheologice din vara anului 1981, întreprinse la Bereşti, Dealul Bulgarului, au avut darul de a fi descoperit pentru prima dată în Moldova, o aşezare cucuteniană din faza A, cu două nivele de locuire, reprezentate de trei locuinţe-bordeie, suprapuse stratigrafic de o altă locuinţă de suprafaţă, nr. I. Atît bogăţia şi varietatea materialelor arheologice, cît mai ales, valoarea şi importanţa lor documentar-ştiinţifică, la care trebuie adăugată şi acea frumuseţe a vaselor cucuteniene, pictate tricrom, în culori vii, bine conservate, precum şi vasul-suport „horă", cu amprentă de raritate, ne dau posibilitatea să precizăm că această aşezare eneolitică, din sudul Moldovei se include în marea arie de răspîndire a culturii Cucuteni-Ariuşd-Tripolie, etapa A3, încadrată cronologic între anii 3500—3300 î.e.n. [25].

Săpăturile arheologice viitoare îşi propun să urmărească cu aceeaşi consecvenţă descoperirea în continuare a celor trei locuinţe-bordeie, întrucît acestea reprezintă pentru Muzeul judeţean de istorie Galaţi, un adevărat filon arheologic, de esenţă cucuteniană.

NOTE

1 Ion T. Dragomir, *Săpăturile arheologice din aşezarea cucuteniană de la Bereşti „Dealul Bulgarului", judeţul Galaţi*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, XV, 1983, p. 70 şi urm.

2 Informaţii primite de la prof. Vladimir Dumitrescu căruia îi mulţumim în mod deosebit şi pe această cale.

3 Informaţii primite de la colegul Dinu Marin, de la Universitatea „Alex. I. Cuza" din Iaşi, căruia ţin să-i mulţumesc şi pe această cale.

4 C. Matasă, *Frumuşica*, Bucureşti, 1946, p. 124, pl. XXVII/249 şi p. 77.

5 *Ibidem.*

6 Silvia Marinescu-Bîlcu, *„Dansul ritual" în reprezentările plastice neo-eneolitice din Moldova*, în *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 170.

7 *Ibidem.*

8 A. Niţu, *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 550, fig. 2/3-4.

9 Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 170.

10 A. Nițu, *op. cit.*, p. 557.
11 S. N. Bibikov, în *Materialy i Issledovanija po arheologii SSSR*, 38, Moscova, 1953, fig. 55/Z.
12 A. Nițu, în *Memoria Antiquitatis*, 2, Piatra Neamț, 1970, p. 85-86.
13 *Ibidem*, p. 95.
14 Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 177.
15 *Ibidem*, p. 176.
16 Burchard Brenjes, *Von Schanidar bis Akkad*, Leipzig, Jena, Berlin, 1968, p. 230-233.
17 A. Parrot, *Archéologie mésopotamienne. Technique et problémes*, Paris, 1953, II, fig. 83.
18 *Ibidem*, p. 252.
19 Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 177.
20 Ann Dodd-Oprițescu, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, în *SCIVA*, 31, 4, Buc., 1980, p. 548.
21 M. Gimbutas, *The Journal of Indo-European Studies*, I/1, 1973, 5/4, p. 287 ; vezi și Vladimir Dumitrescu, *Quelques remarques à propos de la „première vague" de tribus de steppes Nord-Pontiques à l'Ouest du Prut* dans Revue Roumaine D'Histoire, 4, 1981, Ed. Acad. Rep. Soc. Rom., p. 589-597.
22 Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 589-597.
23 Ion Nestor et Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du neolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, *Dacia*, N. S., XII, București, 1968, p. 17-43 ; Ann Dodd-Oprițescu, *Primele elemente „s'epice" din eneoliticul românesc (rezumatul tezei de doctorat)*; idem, în *SCIVA*, 31, 4, 1980, p. 547-557 și fig. 1. Evoluția formelor ceramice de tip Cucuteni C ; Vladimir Dumitrescu, op. cit., p. 589-597 ; Ion T. Dragomir, *Elemente stepice „Cucuteni C", descoperite la Berești*, în regiunea de sud a Moldovei (apare în *SCIVA*, 1982).
24 Vladimir Dumitrescu, *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1954, p. 403-416 ; fig. 36 ; pl. CXXII/9-17.
25 Vladimir Dumitrescu, *Cronologia absolută a eneoliticului românesc, în lumina datelor C-14*, in *Apulum*, XII, Alba Iulia, MCMLXXIV, p. 23-39, tabel 2.

LES PRINCIPAUX RÉSULTATS DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE BEREȘTI, „DEALUL BULGARULUI" (1981), DÉP. DE GALAȚI

Résumé

En 1981, entre 11 août et 8 septembre, une groupe des spécialistes du Musée Musée départamental d'histoire de Galați a continué les fouilles archéologiques dans l'établissement énéolithique attribué à la culture Cucuteni, la phase A, qui se trouve sur le territoire de la ville de Berești, au lieu-dit „Dealul Bulgarului". Leur but a été double : d'une part, l'investigation intégrale de l'habitation no. 1 qui a été fouillé partiellement en 1980 et, d'autre part, la réperation, par quelques sondages, de la superficie d'habitation de cet établissement. On a tracé deux sections, S_2 et S_4, et deux cassettes, ayant en tout une superficie de 185,75 m^2.

La couche archéologique, réprésentée par la terre de couleur brune-argileuse, a unei épaisseur en moyenne de -0.30 — 0.40 m et, dans la zone de l'habitation

no. 1, elle atteint 1,25 m, ayant deux niveaux d'habitation humaine, tous les deux spécifiques à la culture Cucuteni, la phase A. Le plus ancien niveau, avec une épaisseur de 0,90 m, correspond stratigraphiquement à trois huttes, superposées organiquement par un autre niveau d'habitation, avec une épaisseur de 0,35 m, qui correspond à l'habitation de surface no. 1.

Les huttes ont une forme ovale, avec une extrémité plus étroite et elles sont orientées ONO-SSE ou NNO-SSE. Leur longueur est de 6,25-6,75 m., leur largeur est de 4-4,10 m. et la profondeur de 0,80-0,90 m. L'habitation de surface no. 1 a une forme approximativement rectangulaire (les côtés : 7 $\times$ 9 m) et est orientée ONO-ESE, avec la façade vers le sud. On a découvert aussi des vestiges d'âtres et de fours de poterie ainsi que quatre fosses menagères, dont trois (d, e et g) sont groupées dans la section S_3 et la dernière (f) est située à la périférie de SSE de l'habitation no. 1.

Le répertoire d'outils comprend un grand nombre de pièces, variées en ce qui concerne le matériel, la typologie et les dimensions, par comparaison avec l'inventaire d'autres établissements appartenant à la culture Cucuteni du sud de la Moldavie. Le groupe d'objets en silex et en pierre est le plus important, suivi par les groupes d'objets en os et en bois de cerf et, en dernière place, en terre cuite.

En ce qui concerne la céramique, nous pouvons affirmer que, pour la première fois à Berești, on a découvert une grande quantité de céramique très bien conservée appartenant à la culture Cucuteni, peinte en trois couleurs, parce qu'elle était déposée dans une appreciable couche de cendre dans la zone de trois huttes et surtout dans la fosse de la hutte no. 1. Selon la composition de la pâte, la typologie des vases et la technique utilisée, la céramique se divise en : a) céramique fine ; b) céramique de bonne qualité ; c) céramique usuelle. Il faut surtout mentionner la découverte d'un vase support en forme de „ronde", avec quatre cariatides féminines ,une pièce rare aux attributs magico-réligeuses. Quant à la complexité et à la richesse ornementale, la céramique cucutène de la phase A, réalisée dans la technique de la peinture trichrome, représente d'une façon concrète et multilatèrale, non seulement le potentiel du développement économique et social, mais aussi — et plutôt — l'essence des conceptions créatrices dans le domaine de la superstructure, caractéristique fondementale des porteurs des communautés cucutènes de la Moldavie qui ont dépassé par la pensée, la maîtresse, la précision et le raffinement artistique, toutes les cultures néoénéolithiques de l'espace carpato-danubien-ponique et même beaucoup d'autres du reste du monde préhistorique.

D'une importance toute particulière s'avère la découverte de 70 fragments céramiques de type „Cucuteni C" qui attestent la pénétration, au niveau chronologique de l'étape Cucuteni A_3, des éléments allogènes des steppes nord-pontiques.

La plastique cucutène de Berești est représentée par un grand nombre de figurines antropomorphes féminines, conservées fragmentairement, de différentes formes et dimensions, illustrant certainement, non seulement les attributs d'essence superstructurelle magico-réligieuses, mais aussi certains traits du développement de la très-ancienne société humaine. On a découvert seulement deux figurines masculines, mais en échange le culte de phallus est bien représenté. Parmi les figurines anthropomorphiques, il faut signaler aussi deux idoles plats de type „en violon" qui présentent des analogies parfaites dans la Méditerranée Orientale et l'Anatolie Ouestique.

La plastique zoomorphe est constituée par 9 figurines animalières, réalisées dans une manière assez rudimentaire, représentant d'habitude des bovinés et des ovinés. Le protomes animalières, appliquées dans un but décoratif sur certains vasse sont representées dans une manière naturaliste par comparaison avec les figurines zoomorphes.

Tout le materiel archéologique, et surtout la richesse et la variété des outils, attestent certaines occupations, c'est à dire la culture primitive des plantes, l'élèvage du bétail, le métier de potier, qui dans cette culture a atteint l'apogée de son développement matériel, technique et artistique, ainsi que toute une série de métiers liées à la chasse, à la cueillette, à la mettre en oeuvre de la pierre, e la corne, d'os, du bois, du cuir etc.

En conclusion, on peut affirmer que les fouilles archéologiques de Bereşti, Dealul Bulgarului, entreprises en 1981 ont méné à la découverte pour la première fois dans la Moldavie d'un établissement cucutène, appartenant à l'étape A_3 à deux niveaux d'habitation, représentés par 3 huttes superposés stratigraphiquement par une habitation de surface. À partir de tout son matériel archéologique, cet établissement appartenant à la grande aire de la culture Cucuteni-Ariuşd-Tripolie est daté entre 3 500-3 300 av. n.è.

(Traduit par Marius ALEXIANU)

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Aspects généraux des fouilles entreprises dans l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 2. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Vestiges matériels de l'habitation cucutène no. 1.

Fig. 3. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Les plans de trois huttes découvertes dans l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 4. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Les profils de trois huttes et de l'habitation de surface no. 1, découvertes dans l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 5. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Différents types d'outils en silex, spécifiques à la culture Cucuteni, l'étape A_3

Fig. 6. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Haches et petits ciseaux en marne de l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 7. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Outils en pierre et en os de l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 8. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Socs en bois, de grandes dimensions, de de l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 9. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Objets en bois ,en train de fabrication, de l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 10. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Serfouette en bois de l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig .11. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Objets en bois, dans de divers stades de fabrication, de l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 12. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Objets en bois avec des traces de fabrication et d'utilisation, de l'établissement cucutène, l'étape A_3.

Fig. 13. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Poinçoins et spatules en os, de l'établissement cucutène, l'étape A_3.
Fig. 14. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Outils en brisures de grands os, de l'établissement cucutène, l'étape A_3.
Fig. 15. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Vases céramiques avec peinture trichrome, spécifiques à la culture Cucuteni, l'étape A_3.
Fig. 16. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Céramique trichrome, caractéristique à la culture Cucuteni, l'étape A_3.
Fig. 17. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Différents types de vases plats, avec peinture trichrome, spécifique à la culture Cucuteni, l'étape A_3.
Fig. 18. Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Vases de type support (1, 2) et céramique usuelle de l'établissement cucutène, l'étape A_3.
Fig. 19. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Fragment d'écuelle à protome animalière, Cucuteni, l'étape A_3 (1) et fragments céramiques de type „Cucuteni C" (1-2).
Fig. 20. Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Céramique de type „Cucuteni C", découverte dans l'établissement cucutène, l'étape A_3.
Fig. 21. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Céramique de tppe „Cucuteni C", du même établissement.
Fig. 22. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Figurines féminines, à décor de méandres incisés, découverts dans le même établissement.
Fig. 23. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Figurines féminines à décor de méandres incisés, du même établissement.
Fig. 24. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Différents types de figurines féminines caractéristiques à la culture Cucuteni, la phase A_3.
Fig. 25. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Figurines masculines (1-2) et de type „en violon" (3-4) ; pied d'une petite table-autel (5) ; vase-miniature (6) découverte dans l'établissement cucutène, l'étape A_3.
Fig. 26. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. „Phalloi" en terre cuite, du même établissement.
Fig. 27. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Figurines et protomes zoomorphiques „en violont" (3-4) ; pied d'une petite table-autel (5) ; vase-minituare (6) découverte dans l'établissement cucutèniene, l'étape A_3.
(10-11) en terre cuite, spécifiques à la culture Cucuteni, l'étape A_3.
Fig. 28. Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Pendentifs en défenses du sanglier et du cerf (1-4) ; rassades (5-6) ; cônes (7-23) et une pintadaire en terre cuite, découvertes dans l'établissement cucutńe, l'étape A_3.

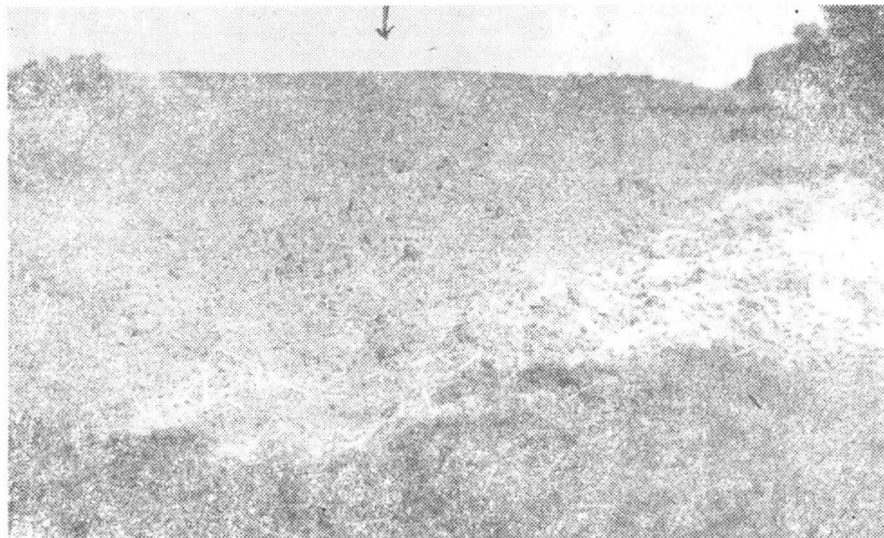

Fig. 1. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Aspecte generale din timpul săpăturilor întreprinse în așezarea Cucuteni.

Fig. 1. bis. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Aspecte generale din timpul săpăturilor.

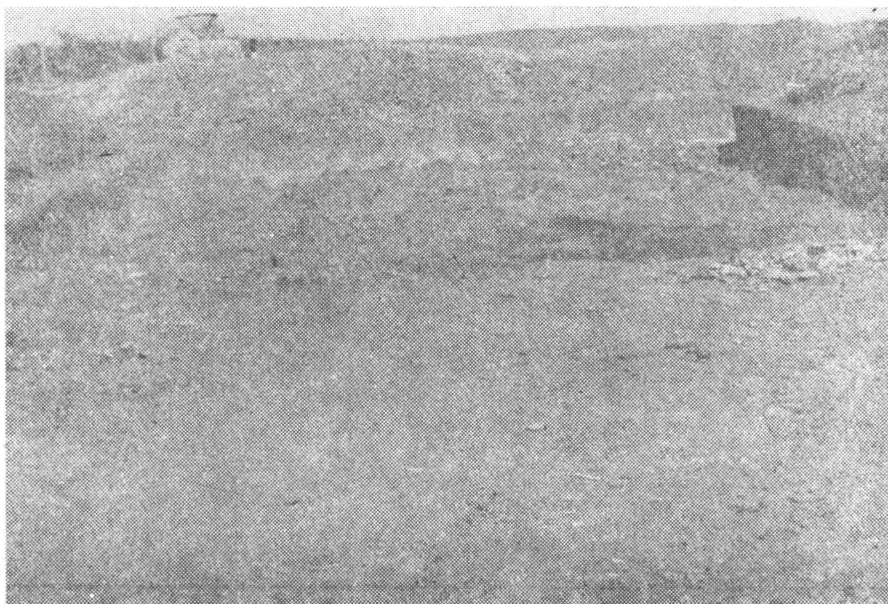

Fig. 2. — Bereşti, Dealul Bulgarului. Aspecte privind urmele locuinţei cucuteniene nr. 1.

Fig. 2. bis. — Bereşti, Dealul Bulgarului. Locuinţa nr. 1.

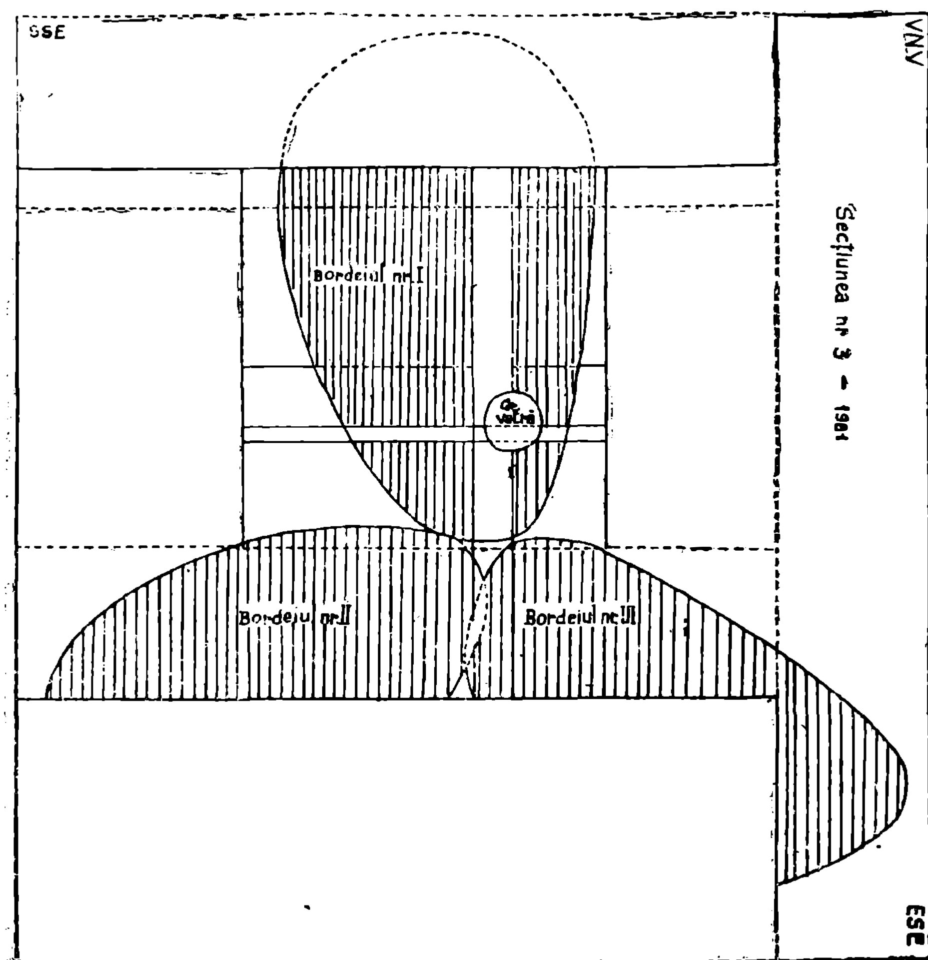

Fig. 3. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Planurile celor trei locuințe-bordeie, descoperite în aşezarea Cucuteni, etapa A_3. Scara : 1/50.

Lagendă

1 Sol vegetal
2 Pămînt cafeniu (strat arheologic Cucuteni, etapa A3, cu două niveluri de locuire
3 Pămînt galben
Chirpic ars
Fragmente ceramice
Oase de animale
Pămînt galben bătut - podină
Cărbuni de lemn ars
Cenușă

Fig. 4. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Profilurile celor trei locuințe-bordeie și a locuinței de suprafață nr. 1, descoperite în așezarea Cucuteni, etapa A 3. Scara : 1/50

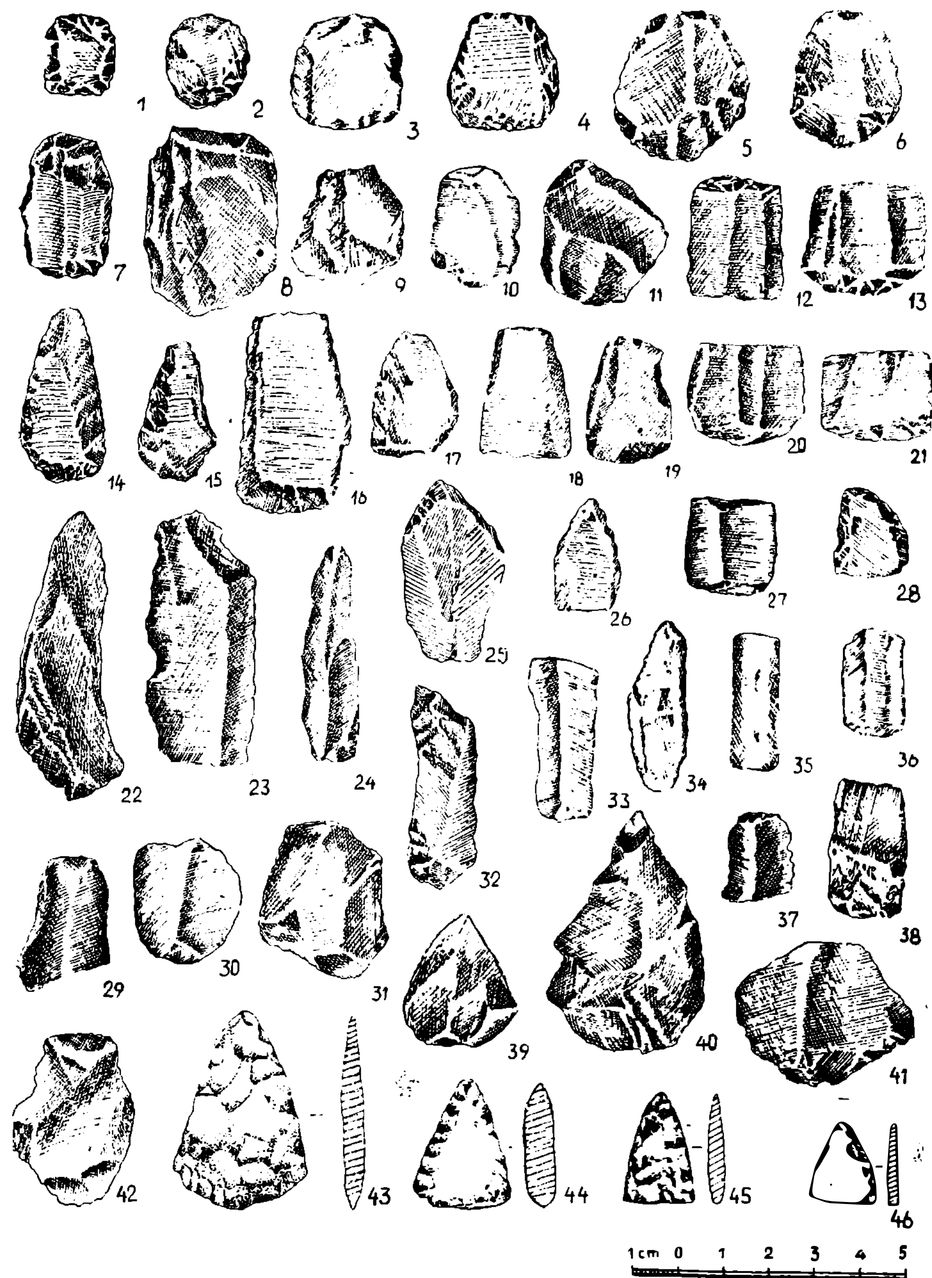

Fig. 5. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Diferite tipuri de unelte de silex, specifice culturii Cucuteni, etapa A 3. Scara : 1/1.

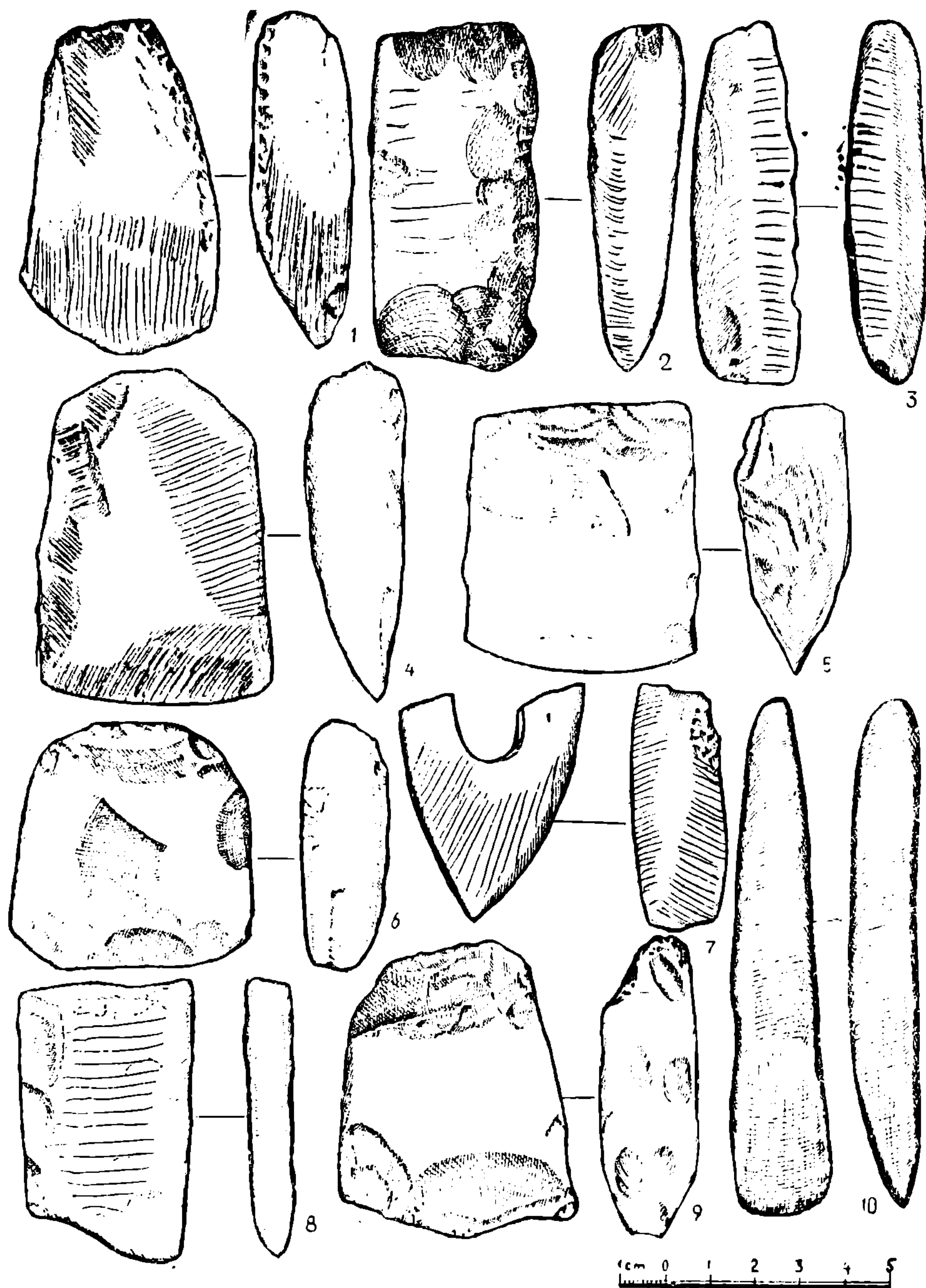

Fig. 6. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Topoare şi dăltiţe de marnă, din aşezarea Cucuteni, etapa A 3.

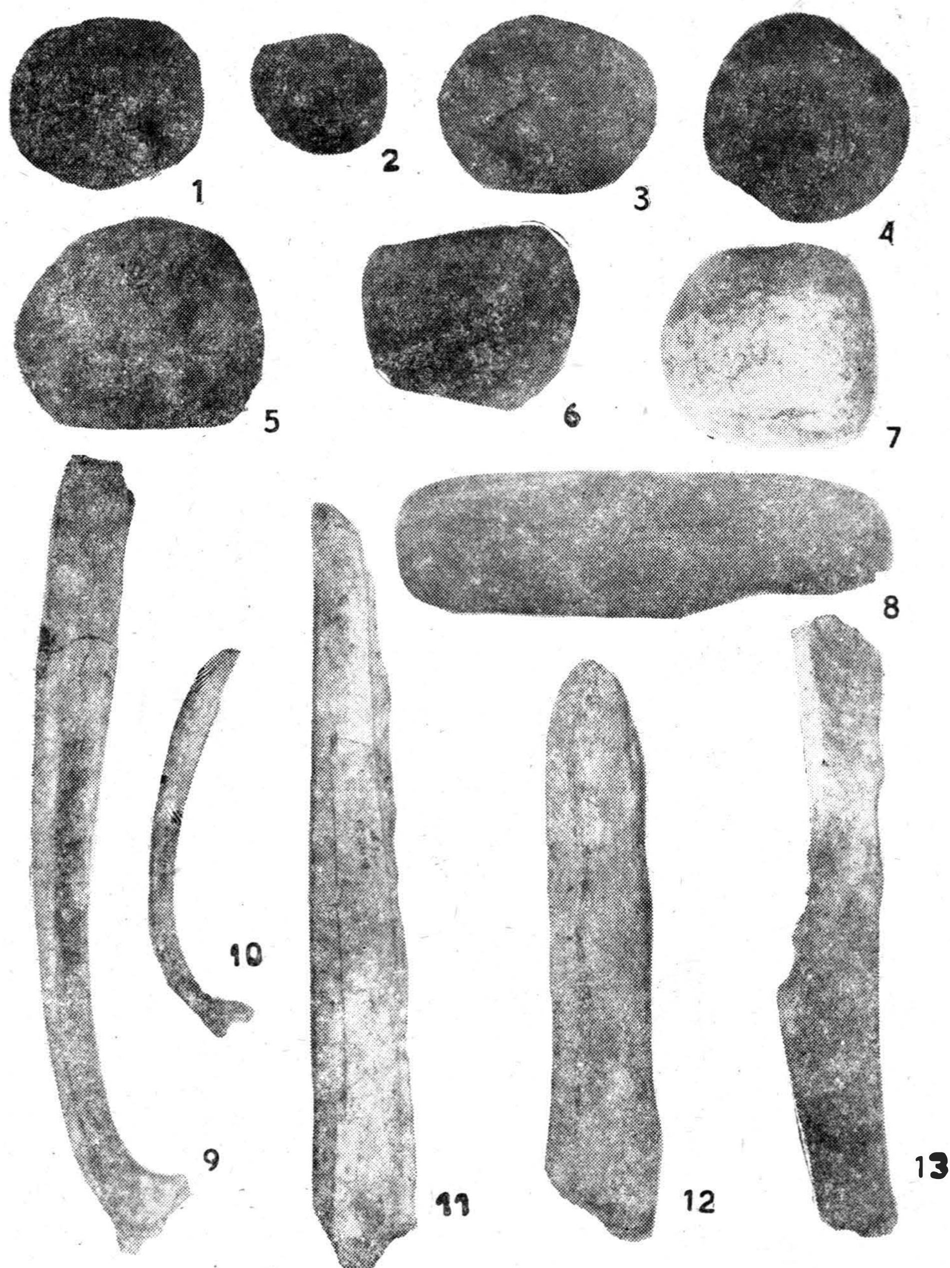

Fig. 7. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Unelte de piatră şi de os din aşezarea Cucuteni, etapa A 3.

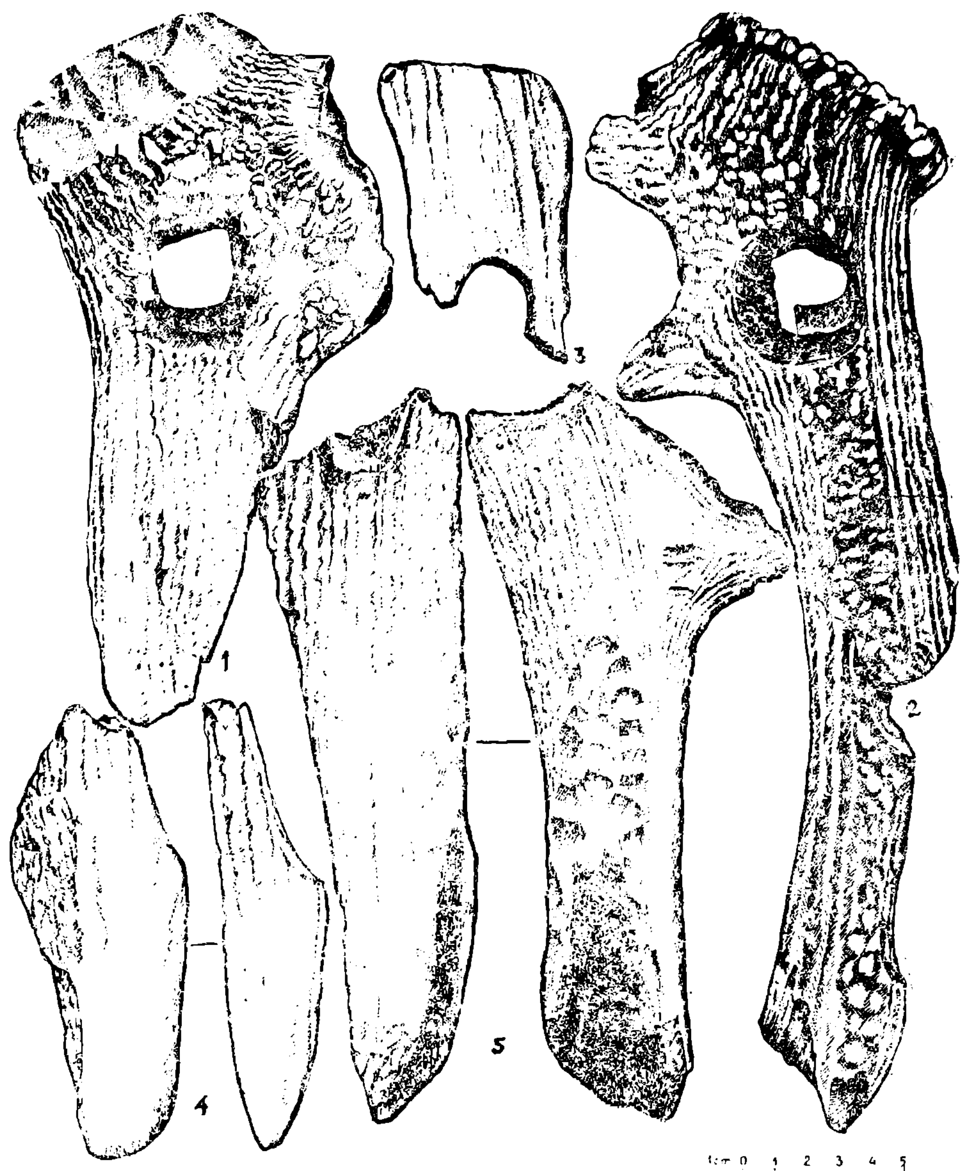

Fig. 8. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Brăzdare din coarne de cerb, de mari dimensiuni, din aşezarea Cucuteni, etapa A 3. Scara: 1/1.

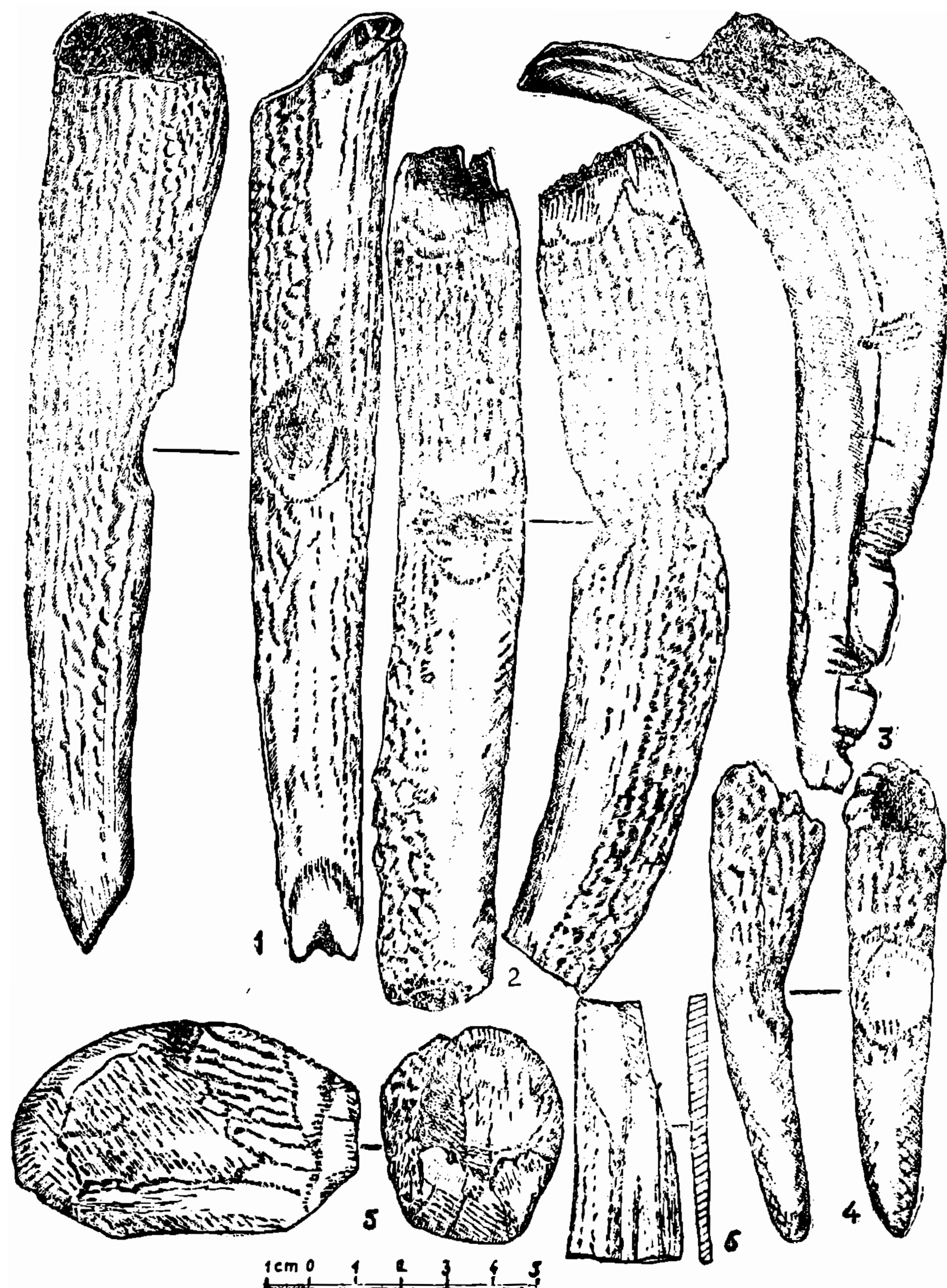

Fig. 9. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Obiecte din coarne de cerb, în curs de prelucrare, din aşezarea Cucuteni, etapa A 3. Scara: 1/1.

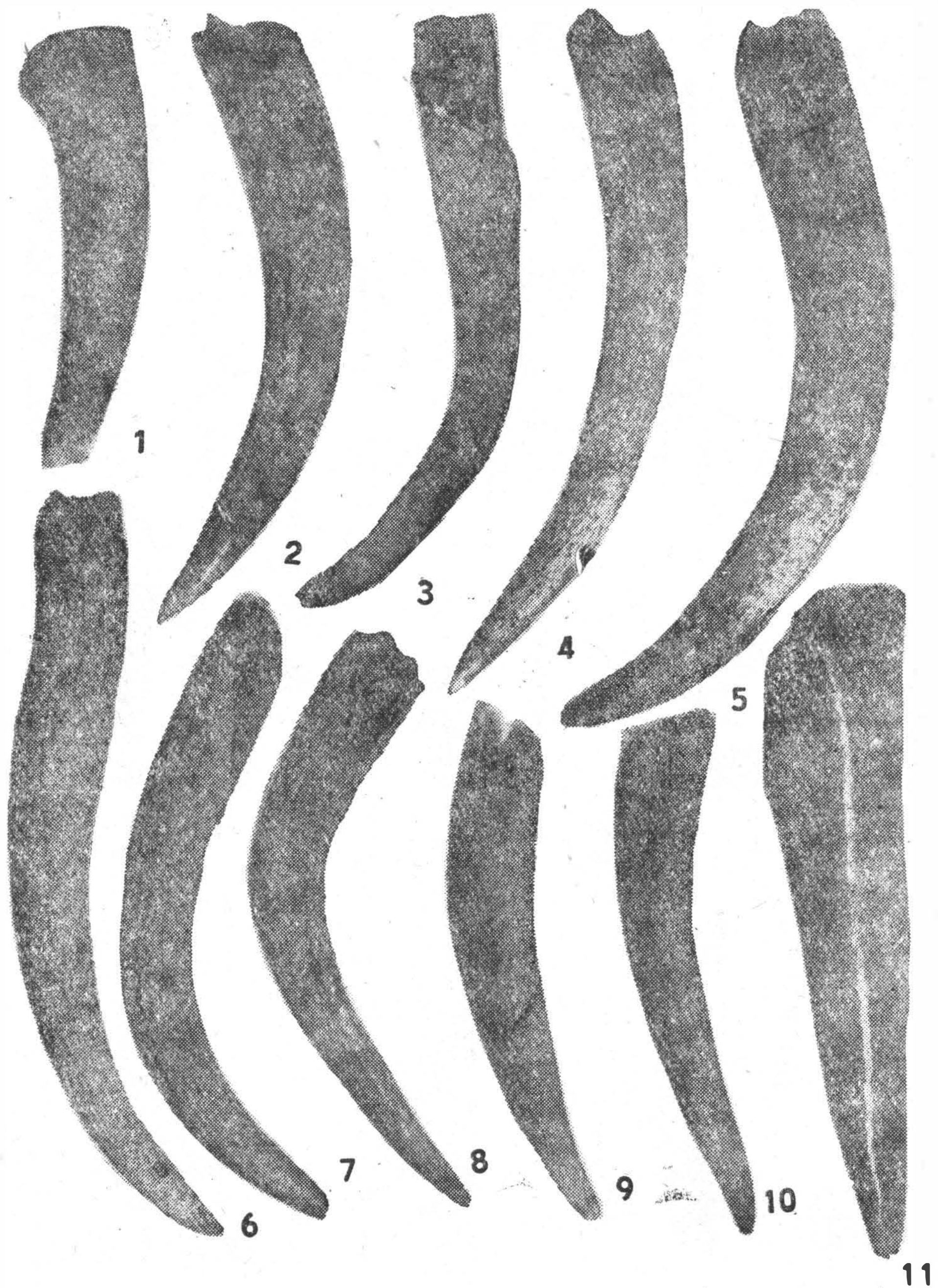

Fig. 10. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Scurmătoare din coarne de cerb, din așezarea Cucuteni, etapa A 3.

Fig. 11. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Obiecte din coarne de cerb, în diferite stadii de prelucrare, din aşezarea Cucuteni, etapa A 3.

Fig. 12. Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Obiecte din coarne de cerb, cu urme de prelucrare și de utilizare, din așezarea Cucuteni, etapa A 3.

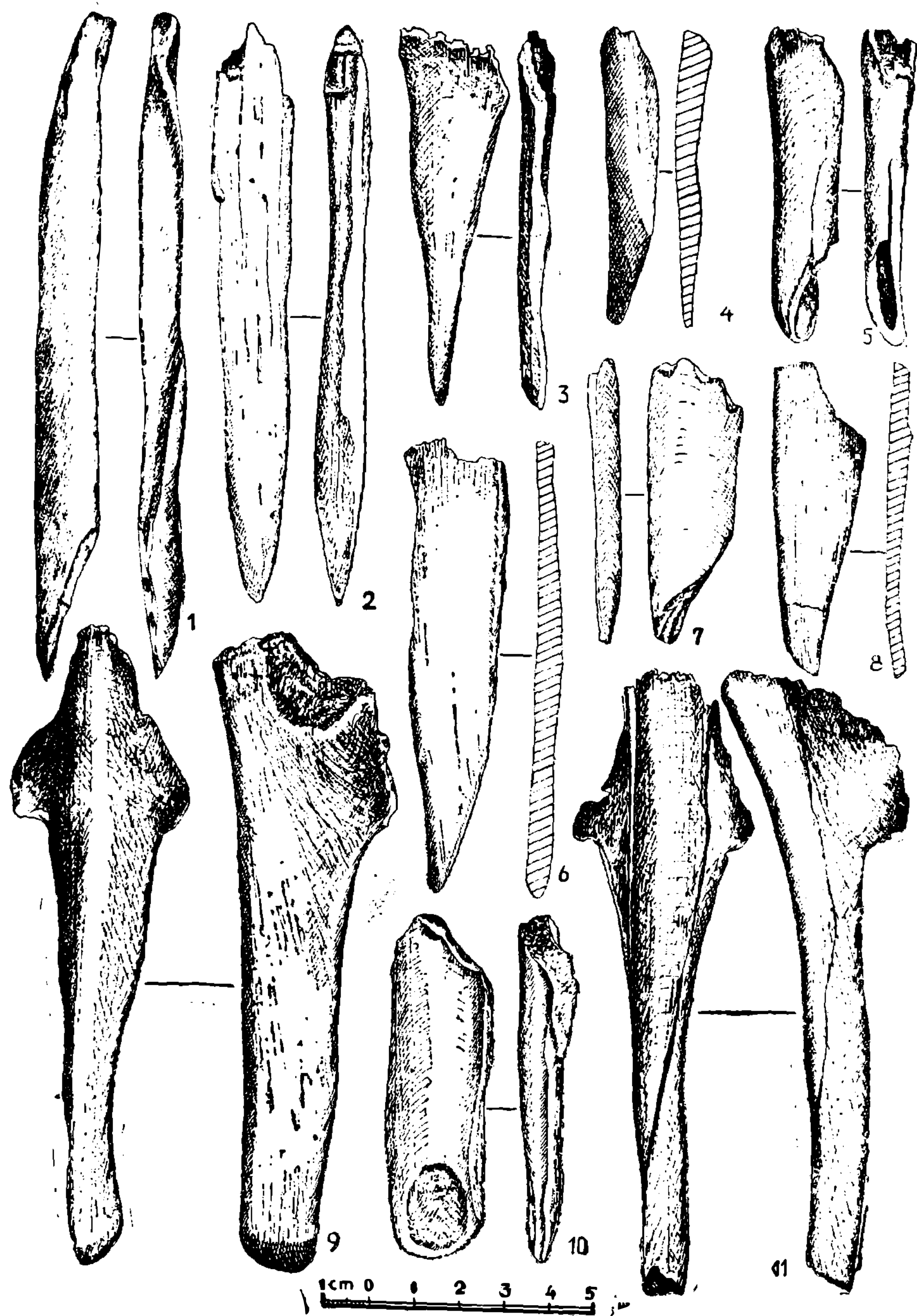

Fig. 13. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Sule şi spatule de os, din aşezarea Cucuteni, etapa A 3.

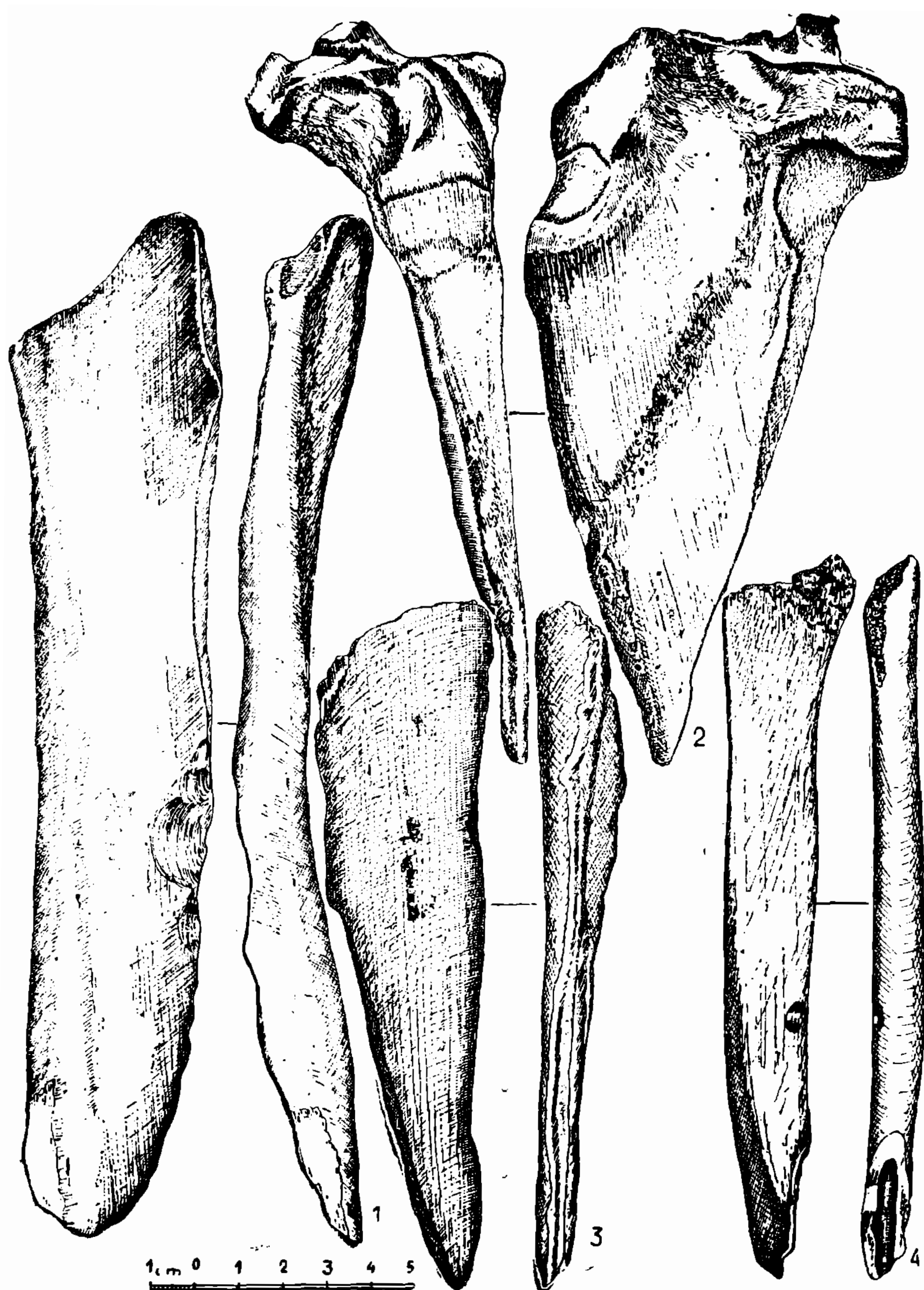

Fig. 14. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Unelte din spărturi de oase mari, din aşezarea Cucuteni, etapa A 3.

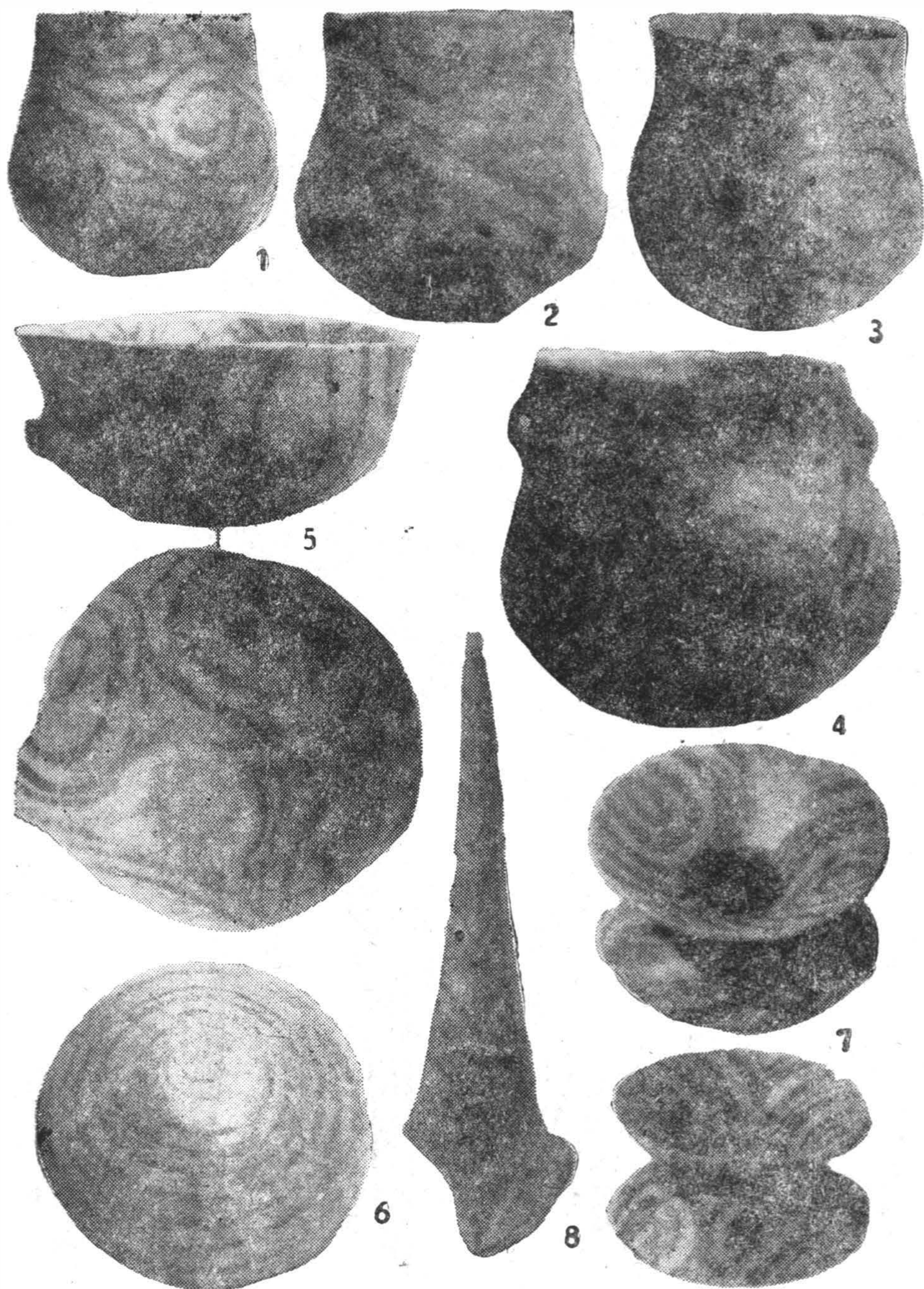

Fig. 15. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Vase ceramice pictate tricrom, specifice culturii Cucuteni, etapa A 3.

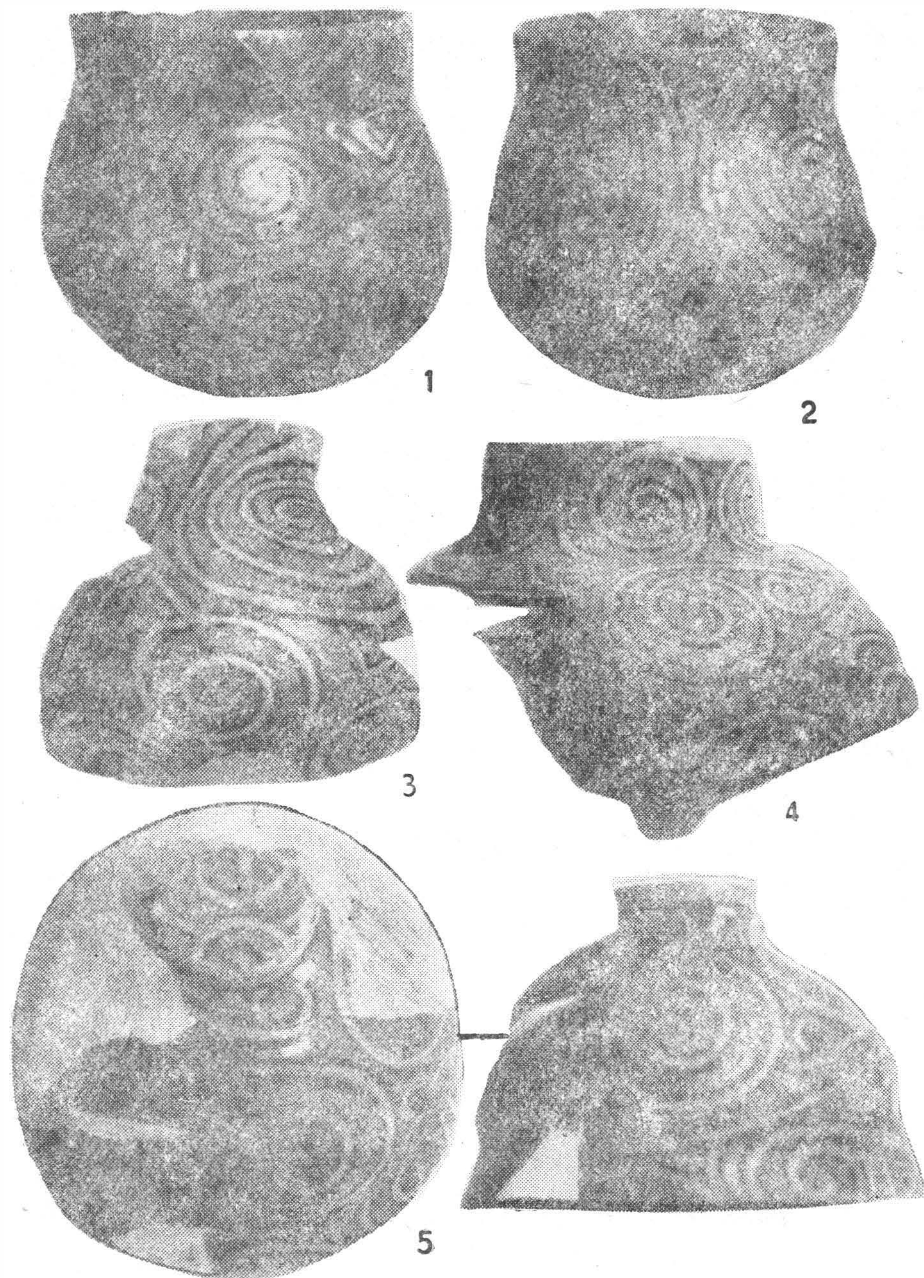

Fig. 16. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Ceramică pictată tricrom, caracteristică culturii Cucuteni, etapa A 3.

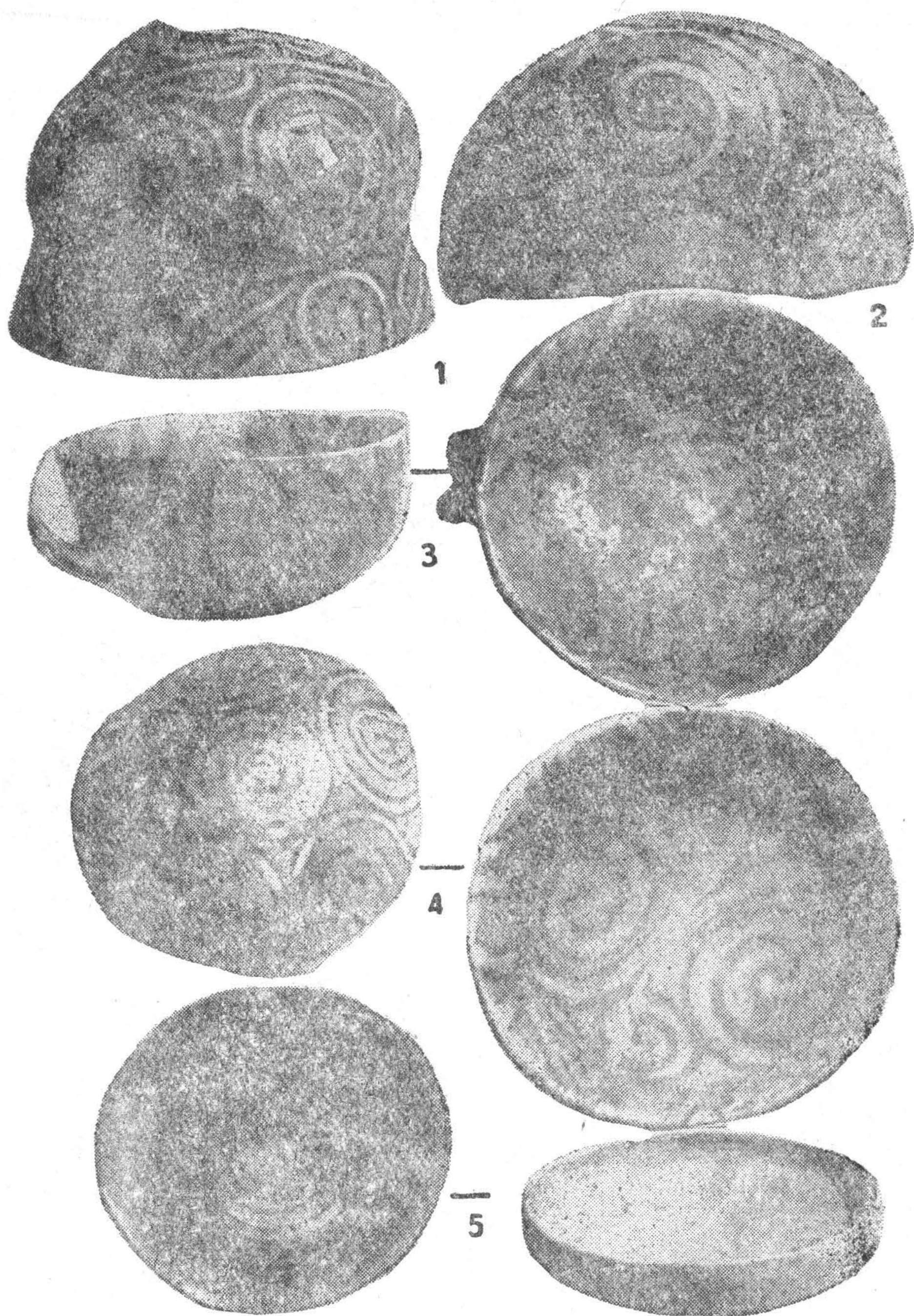

Fig. 17. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Diferite tipuri de vase plate, pictate tricrom, specifice culturii Cucuteni, etapa A 3.

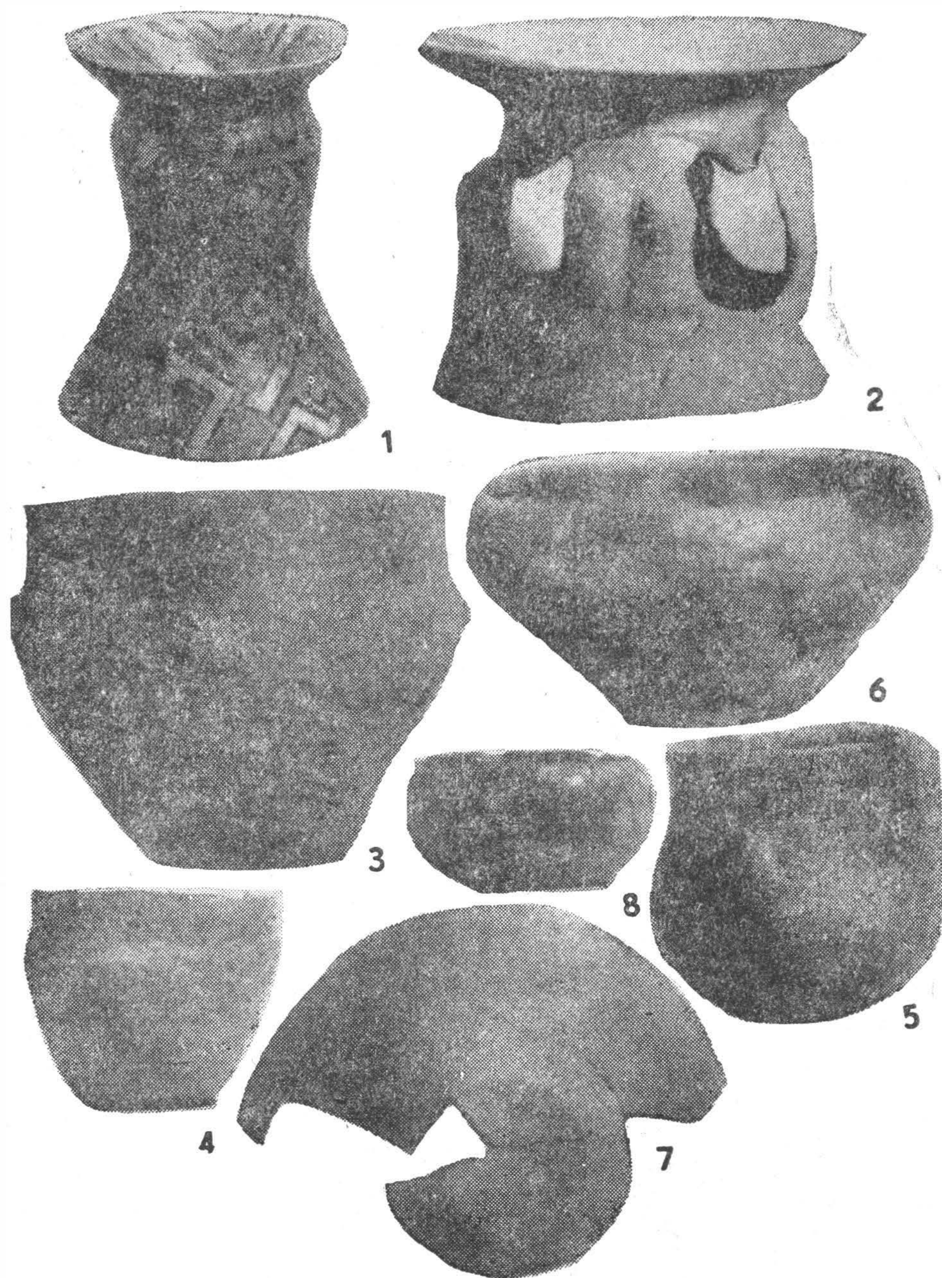

Fig. 18. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Vase de tip suport (1-2) și ceramică de uz comun, din așezarea Cucuteni, etapa A 3.

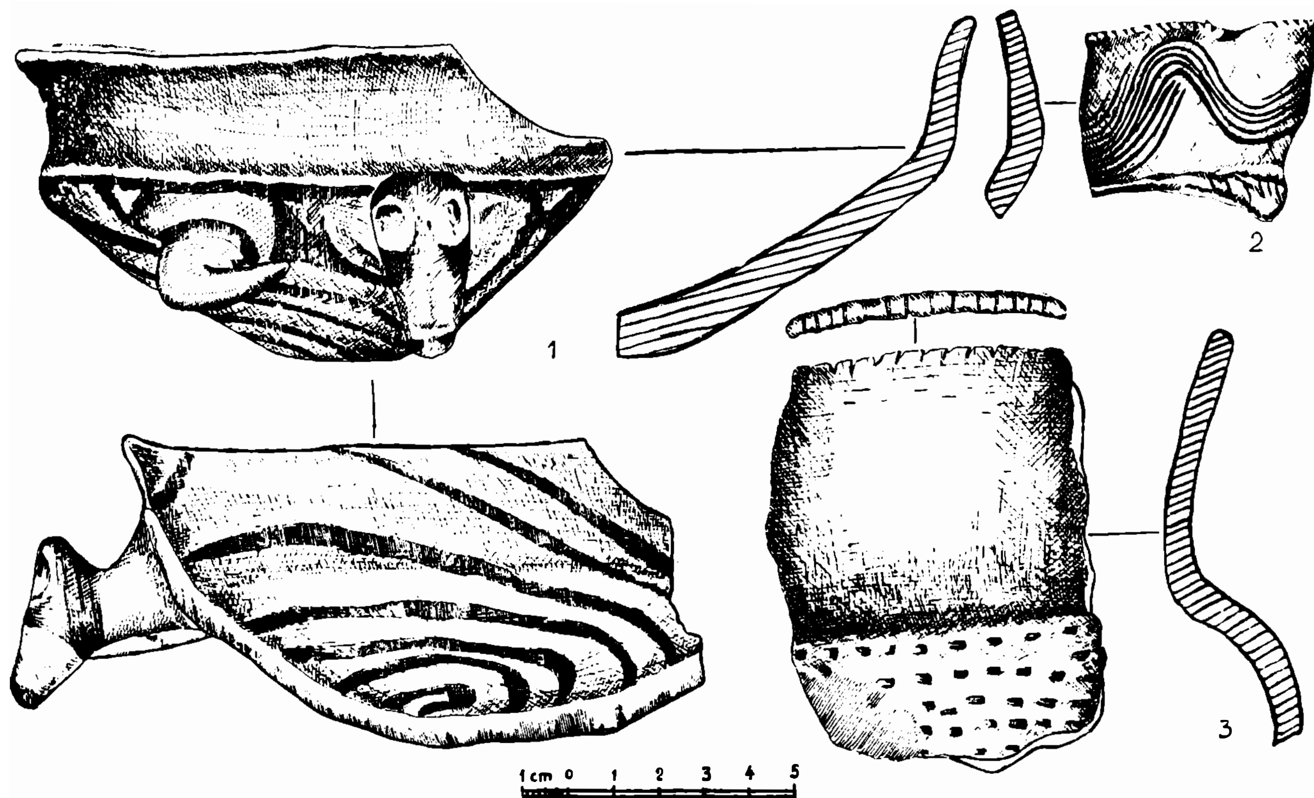

Fig. 19. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Fragment de strachină cu protomă animalieră, Cucuteni, etapa A 3 (1) și fragmente ceramice de tip Cucuteni C (2-3).

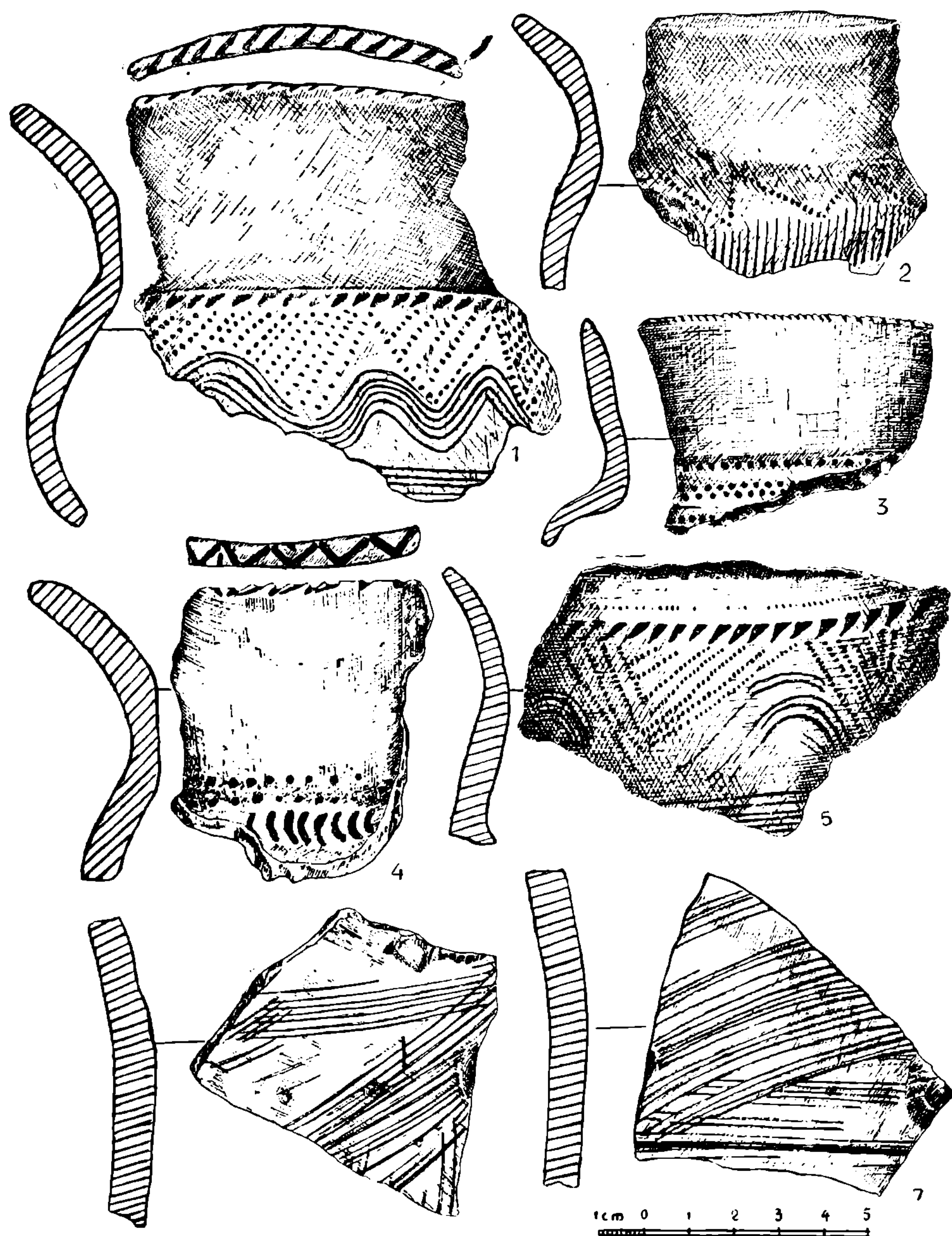

Fig. 20. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Ceramică de tip „Cucuteni C", descoperită în așezarea Cucuteni, etapa A 3.

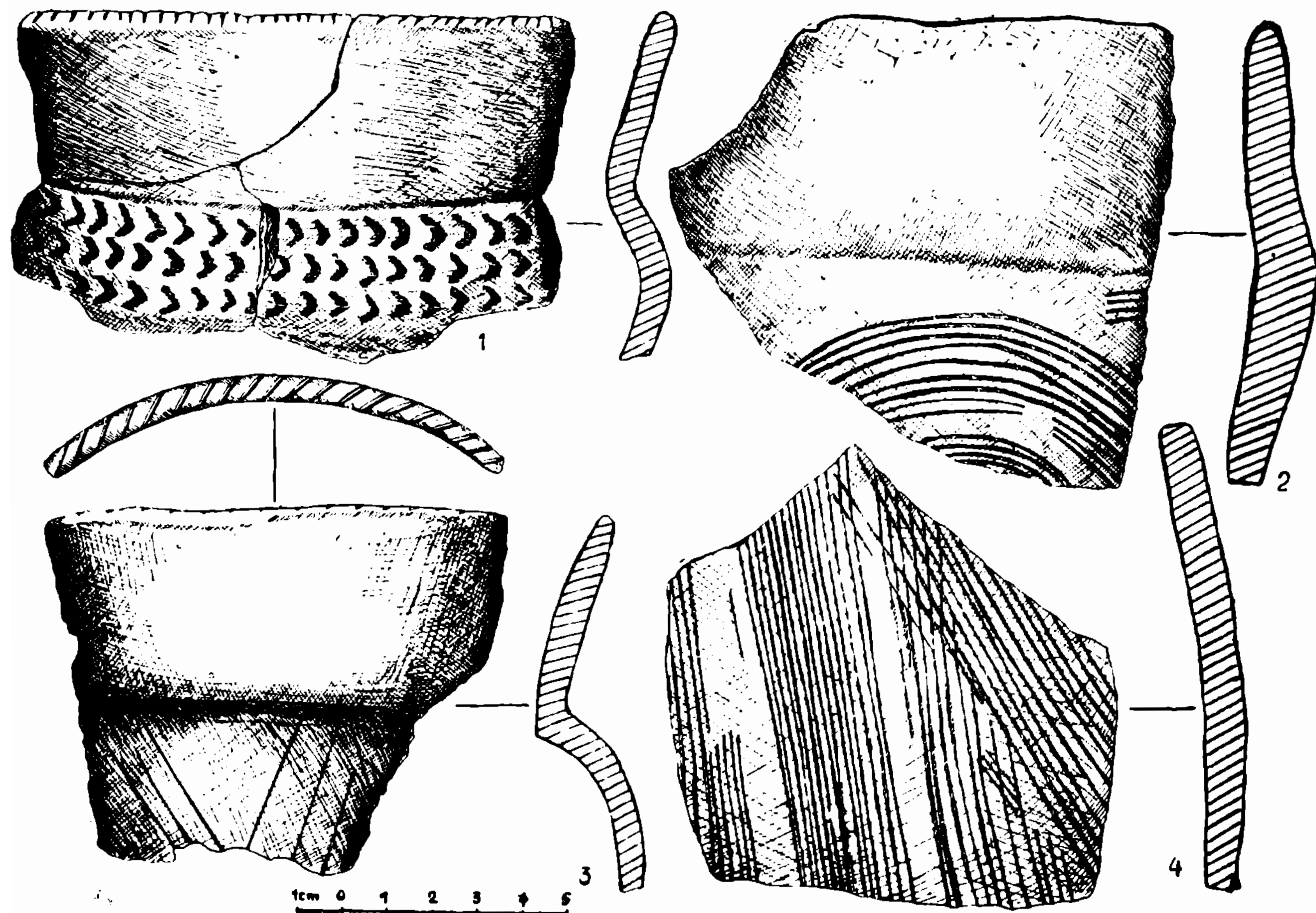

Fig. 21. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Ceramică de tip „Cucuteni C", din cadrul așezării Cucuteni, etapa A 3..

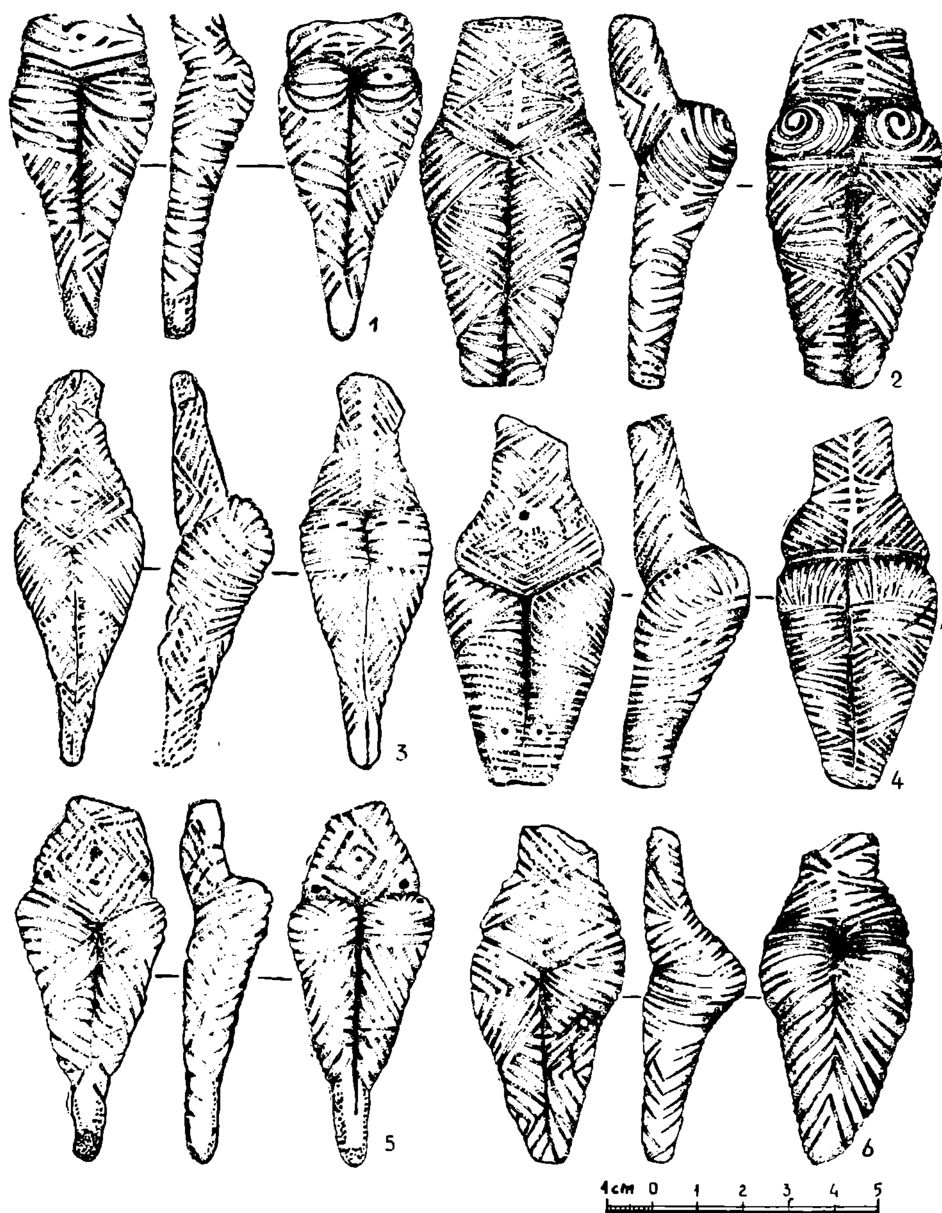

Fig. 22. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Figurine feminine cu decor incizat meandric, descoperite în aşezarea Cucuteni, etapa **A** 3.

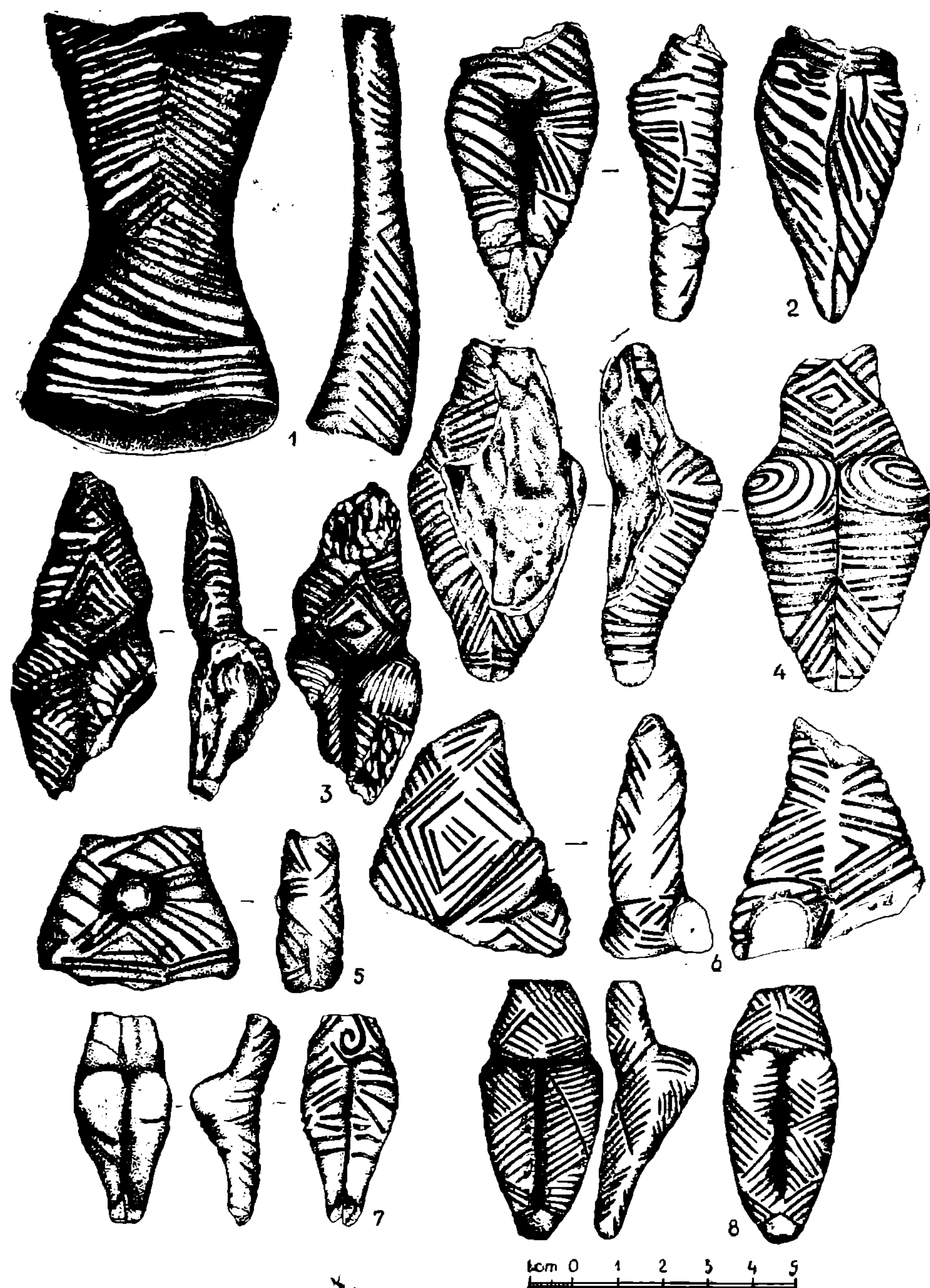

Fig. 23. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Figurine feminine, decorate cu incizii meandrice, specifice culturii Cucuteni, etapa A 3.

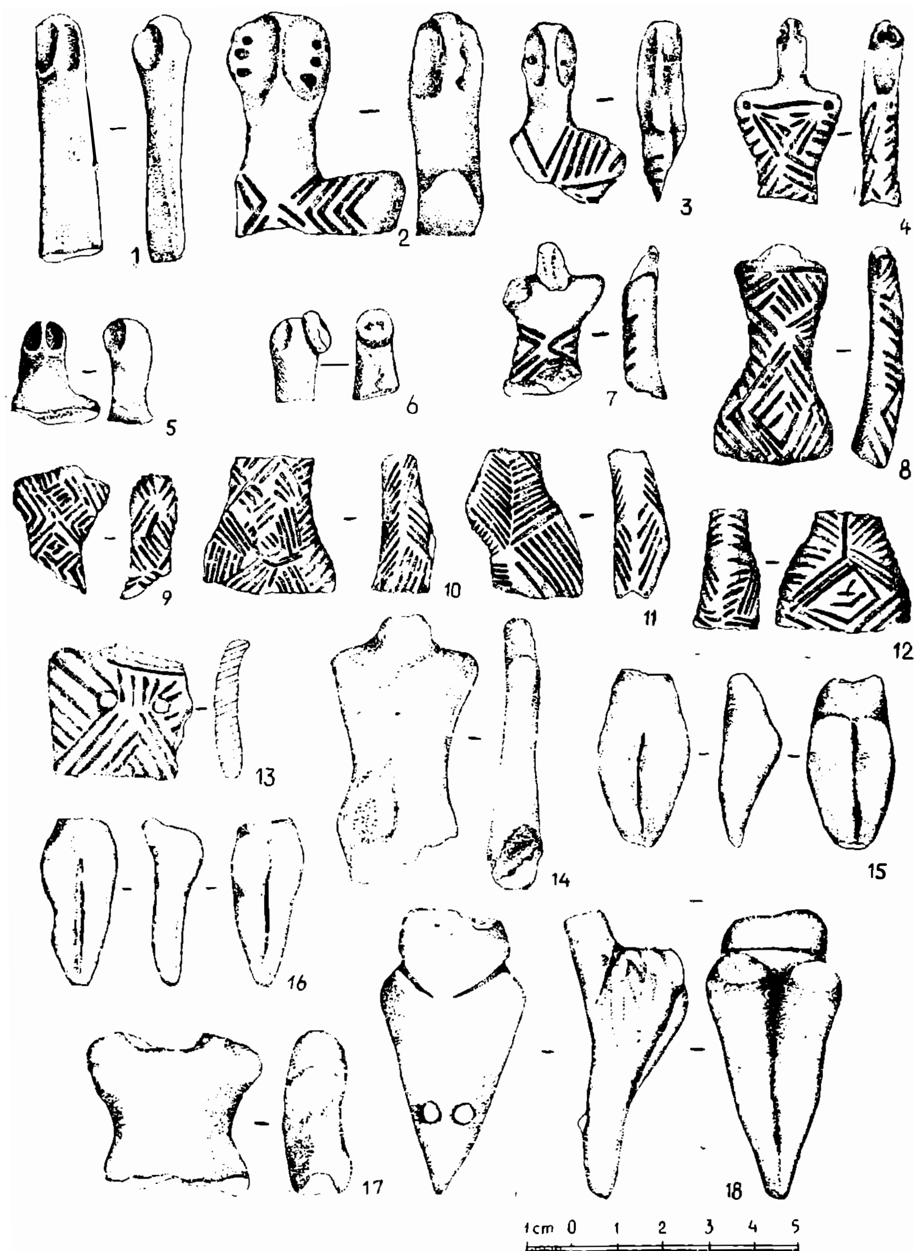

Fig. 24. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Diferite tipuri de figurine feminine, caracteristice culturii Cucuteni, etapa A 3. Scara : 1/1.

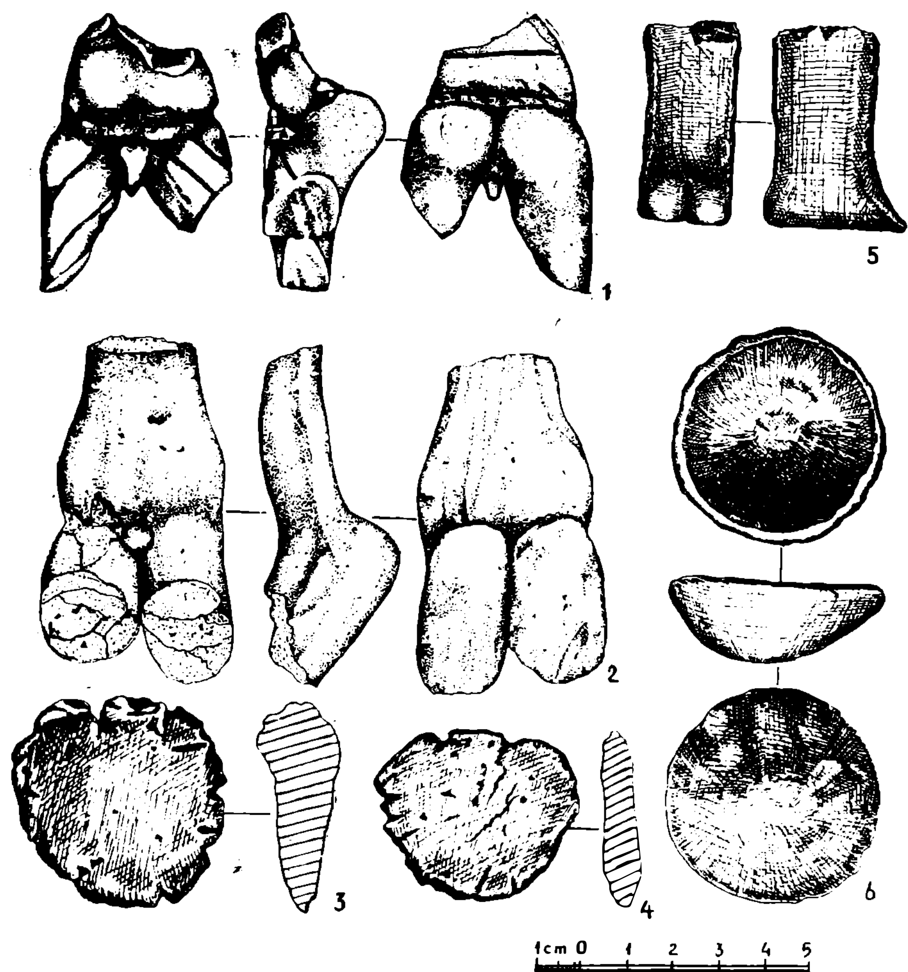

Fig. 25. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Figurine masculine (1-2) și de tip „en violon“ (3-4) ; picior de măsuță-altar (5) ; vas miniatură (6), descoperite în așezarea Cucuteni, etapa A 3.

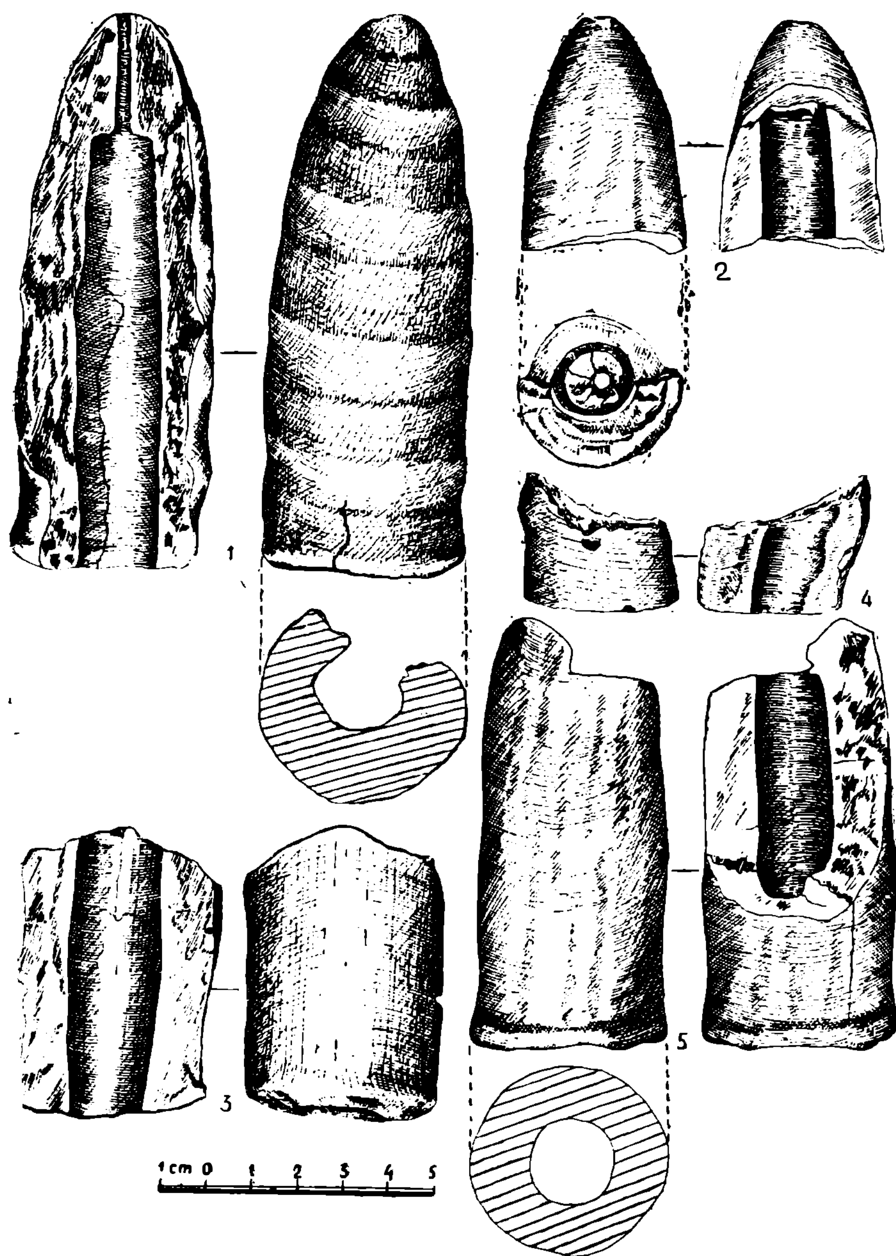

Fig. 26. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Phalloi de lut ars, descoperiţi în aşezarea Cucuteni, etapa A 3.

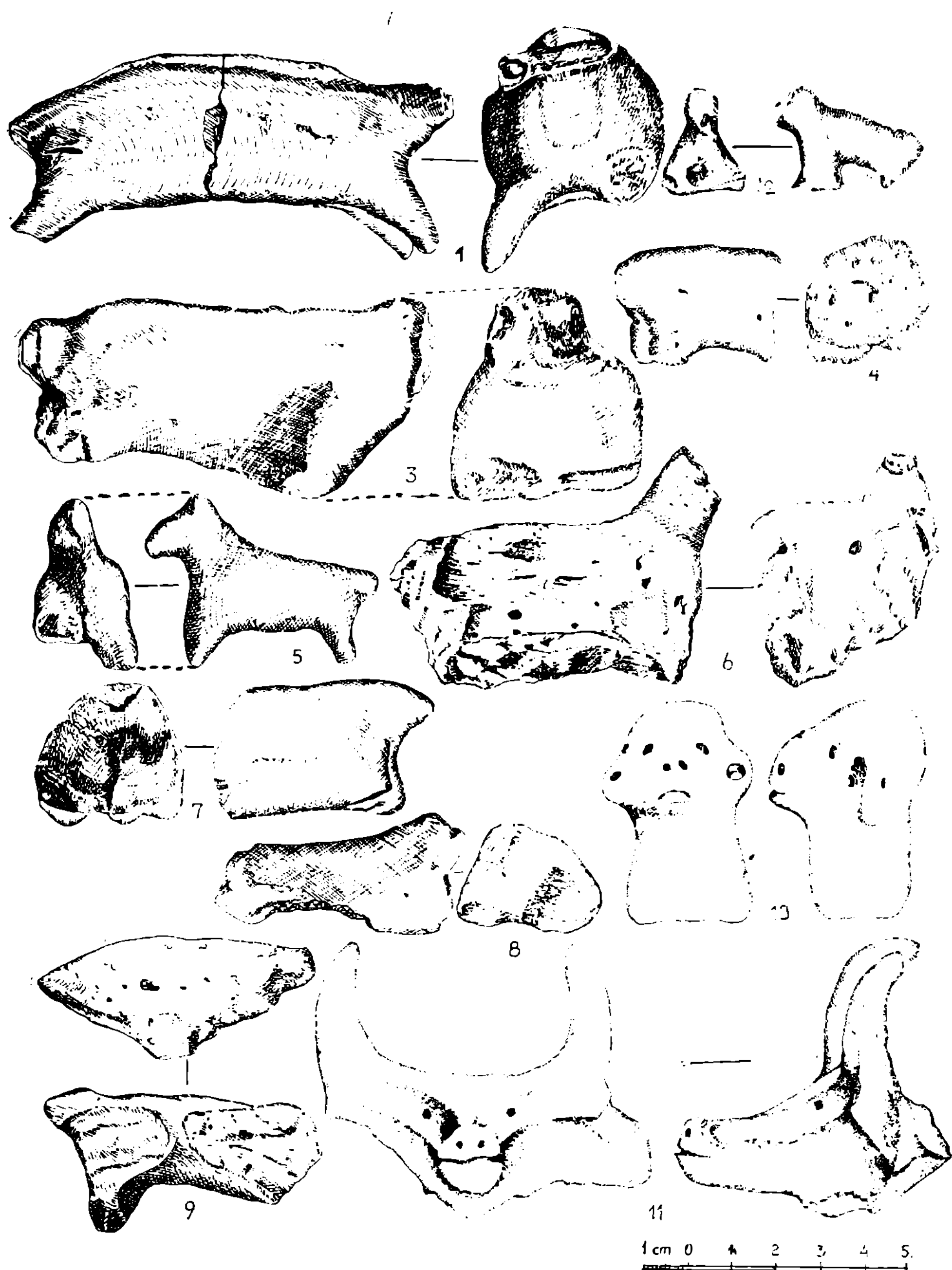

Fig. 27. — Berești, Dealul Bulgarului, 1981. Figurine și protome zoomorfe (10-11) de lut ars, specifice culturii Cucuteni, etapa A 3.

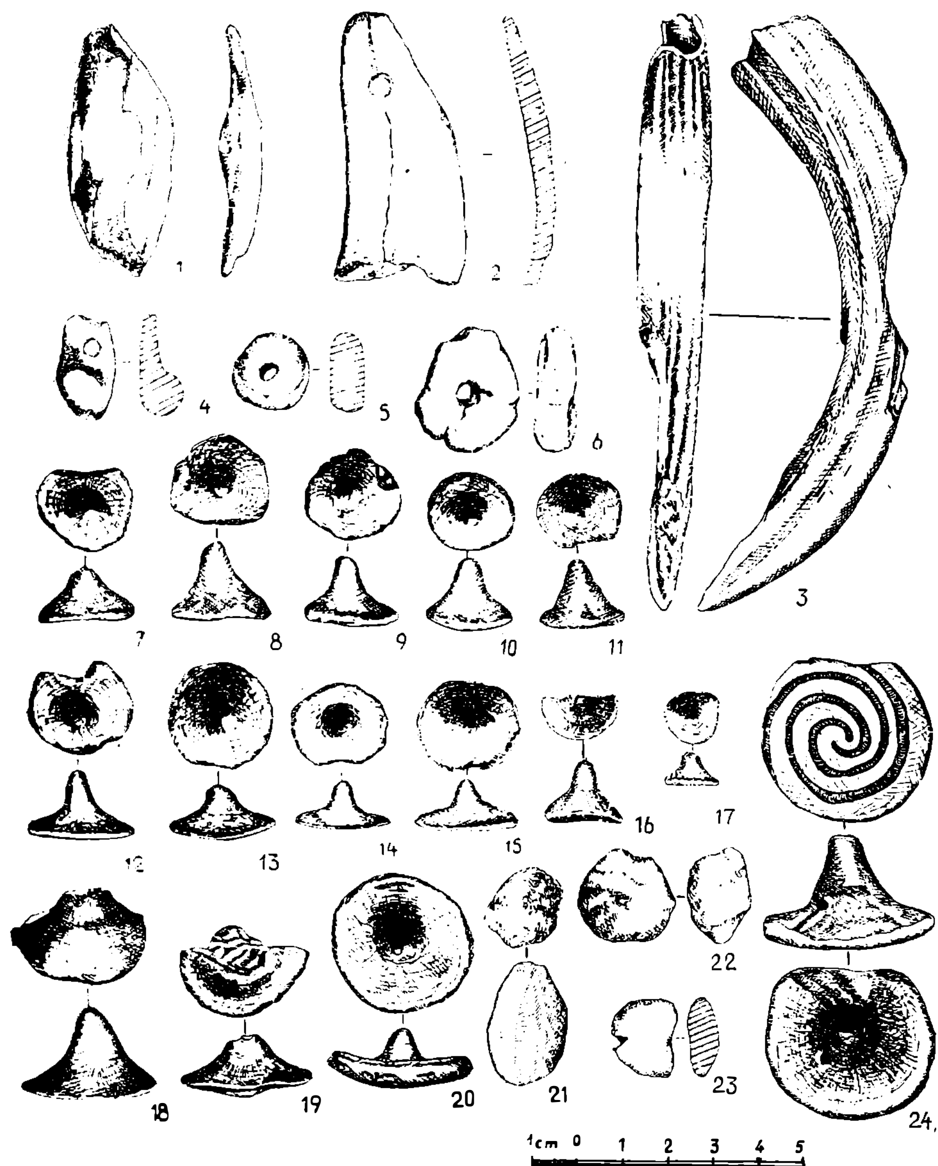

Fig. 28. — Bereşti, Dealul Bulgarului, 1981. Pandantive din colţi de mistreţ şi de cerb (1-4) ; mărgele (5-6) ; conuri (7-23) şi o pintaderă de lut ars, descoperite în aşezarea Cucuteni, etapa A 3.

CULTURA AMFORELOR SFERICE DIN DEPRESIUNEA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI

de ȘTEFAN CUCOȘ

Între culturile perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, în zona submontană a Moldovei, un rol important l-a avut cultura amforelor sferice, denumită și cultura mormintelor în cutie de piatră. Deși în ultimele decenii a crescut numărul descoperirilor aparținînd acestei culturi, din păcate multe din ele rămase inedite, unele probleme, precum aria, legăturile cu celelalte culturi vecine, cronologia, aporturile sale la schimbările structurale de la sfîrșitul eneoliticului și începuturile perioadei de tranziție etc., sînt insuficient cunoscute încă. În cele ce urmează vom prezenta unele descoperiri de pe teritoriul zonei subcarpatice, rămase inedite [1], și ne vom referi la quasitotalitatea problemelor culturii amforelor sferice.

1. MORMÎNTUL DE LA BÎRGĂOANI, JUD. NEAMȚ

Cu prilejul lucrărilor agricole de pe dealul Osoi, la vest de satul Bîrgăoani, locuitorii Pascaru Ștefan și Minuț David au descoperit, la 14 iulie 1963, un mormînt în cutie de piatră (fig. 2/1-2). Acesta a fost răvășit și cu greu s-a putut realiza reconstituirea sa (fig. 1/2). Partea superioară a mormîntului se afla imediat sub solul vegetal actual, la adîncimea de 0,25 m. Cutia mormîntului, orientată SSE 30° — NNV 210°, avea o formă dreptunghiulară cu lungimea de 1,40 m și lățimea de 0,60 m. Latura de est era alcătuită din două lespezi de piatră cu dimensiunile de 0,65/0,65 m. Capătul de nord al cutiei era închis cu o singură lespede, cu laturile egale, de 0,60 m, iar la capătul de sud se aflau două lespezi. Fundul mormîntului era placat cu 14 lespezi mici legate între ele cu o fețuială din lut și pietre mărunte. Partea inferioară a mormîntului se afla la adîncimea de 0,80 m în solul galben steril. Lespezile cutiei erau din gresie calcaroasă cu cochilii, adusă probabil, de la cca. 10 km distanță, din punctul Dealul lui Stan, de la Budești, com. Făurei, sau poate de la Stînca Șerbești, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț.

Inițial s-a crezut că mormîntul a conținut doar două schelete în poziție chircită, dar cercetările antropologice au dovedit că au existat șase indivizi, din care trei bărbați și trei femei [2].

Din inventarul mormîntului s-au recuperat fragmentele ceramice a 6 vase, un pumnal din os (fig. 4/11), două topoare din silex albicios opac (fig. 1/4 ; 4/10). După informațiile date de descoperitori, pumnalul de os se afla spre pieptul unui schelet, în partea de est a mormîntului, ceea ce arată că scheletele erau orientate cu capul la est. În materialul osteologic cules din mormînt s-au găsit oase de porc și doi colți de mistreț (fig. 4/8-9). Din materialul ceramic s-a reconstituit un vas integral (fig. 2/3) și unul parțial (fig. 2/4). Ceramica din mormînt (fig. 2/3-4 ; 4/1-7), conține în pastă nisip cu granulație mare și pietricele mici. Arderea este în general slabă și neoxidantă, ceea ce dă vaselor o culoare neagră-cenușie, dar lustruită la exterior, iar unele vase au avut pereții destul de subțiri. Este totuși o ceramică cu pastă omogenă, bine frămîntată și cu nuanțe mai deschise în ruptură. Principala formă o constituie amfora cu corpul sferic, gura cilindrică largă, gîtul scurt, fundul plat, iar pe umăr, la baza gîtului, prezintă patru toarte cu aspectul unor proeminențe unghiulare perforate orizontal (fig. 2/3-4 ; 4/1, 4, 6-7). După unele fragmente (fig. 4/2-3, 5), au existat și forme de dimensiuni mici — amfore (fig. 4/2) și castroane (fig. 4/5). Ornamentele sînt realizate în tehnica cunoscută a inciziei adînci. Motivele decorative formează benzi orizontale din linii verticale și benzi din linii unghiulare. Întretăierea acestor benzi de motive unghiulare dispuse pe verticală, în zona toartelor, dau decorului un aspect metopic. Este interesant că pe nici unul din vasele de la Bîrgăoani nu apare acel motiv în „solzi de pește", iar decorul executate cu șnurul înfășurat este prezent pe un singur fragment ceramic. Tipologic, vasele de la Bîrgăoani au cele mai bune analogii cu amforele de la Klementowice din Polonia [3] și cu cele din Podolia [4]. Forma de mici castroane își găsește analogii mai mult în zona vestică a culturii amforelor sferice [5].

2. MORMÎNTUL DE LA CALU-PIATRA ȘOIMULUI, JUD. NEAMȚ

În punctul Deleni-Piatra Șoimului, în grădina locuitorului Ilarie Mihai, a fost descoperit un mormînt în cutie de piatră încă în anul 1962. Capacul mormîntului se afla imediat sub solul vegetal actual, la adîncimea de —0,30 m, iar partea inferioară la adîncimea de —0,70 m (fig. 1/1). Lespezile cutiei, cu excepția celei din capătul de nord, erau din plăci de gresie întregi. Mormîntul avea o lungime de 1,55 m. Din el s-au recuperat fragmente ceramice de la trei vase, și un topor din silex alb-vinețiu. Din spusele descoperitorului, care a răvășit mormîntul, în acesta se afla un schelet în poziție chircită orientat cu capul la sud. Fragmentele ceramice (fig. 5/1-3), aparțin unor vase de tipul amforelor sferice, lucrate în pastă cu amestec de nisip și calcar pisat. Au o ardere slabă, o culoare cenușie-neagră, cu lustru la exterior și sînt decorate cu mici incizii curbe, realizate probabil cu unghia [6], sau cu liniii scurte verticale ștampilate (fig. 5/3). Se pare, după dimensiunile fragmentelor, că făceau parte din amfore mici cu pereții subțiri. Toporul din silex are forma trapezoidală, cu secțiunea transversală rectangulară și muchia

dreaptă, avînd analogii perfecte cu topoarele din silex găsite în depozitul descoperit în apropiere de Horodiştea-Calu [7].

3. MORMÎNTUL DE LA ŞERBEŞTI, COM. ŞTEFAN CEL MARE, JUD. NEAMŢ

La 7 noiembrie 1966, cu ocazia săpării unei livezi pe Dealul Viei, în raza satului Şerbeşti, locuitorii Dascălu Gh. şi Manolică V. au descoperit un mormînt în cutie de piatră. Mormîntul a fost total răvăşit (fig. 3/1-2). Plăcile din gresie, aduse probabil de la Stînca Şerbeşti, fiind sparte şi împrăştiate nu au mai permis reconstituirea mormîntului. Din inventarul funerar s-au recuperat fragmentele ceramice de la trei vase, din care unul a fost reconstituit în desen (fig. 1/5). Vasele au fost lucrate într-o pastă ceva mai fină, cu amestec de nisip, sînt lustruite la exterior, avînd o nuanță brună-gălbuie şi fără decor (fig. 5/4). Forma vasului (fig. 1/5), cu umărul înalt, gîtul cilindric şi buza uşor îngroşată la exterior, are cele mai bune analogii cu vasul din mormîntul de la *Basarabi-Suceava* [8] şi cu forme ceramice din aria vestică a culturii amforelor sferice [9]. Resturile osteologice recuperate aparțin antropologic unui individ mezocran [10]. Din spusele descoperitorului se pare că a existat un singur schelet în poziție chircită.

4. MORMÎNTUL DE LA MASTACĂN, COM. BORLEŞTI, JUD. NEAMŢ

În marginea de nord a satului Mastacăn, la poalele dealului Carpăn, în curtea locuitorului Neamțu C. C. Constantin, cu prilejul săpării unui beci, la 26 septembrie 1977 a fost descoperit un mormînt în cutie de piatră [11]. Stratigrafic, groapa mormîntului era suprapusă de un nivel din epoca bronzului. Cutia mormîntului avea o orientare NNE-SSV, o lungime de 1,70 m şi o lățime, la exterior, de 1,10 m la un capăt şi 1,20 m la celălalt. În interior, cutia avea lungimea de 1 m şi lățimea de 0,66 m, cu adincimea de 0,40—0,50 m. Mormîntul avea pereții dubli, din lespezi de gresie fasonate la exterior, iar pentru îmbinarea lor s-au folosit pietre mici legate cu pămînt. Una din lespezile exterioare a fost decupată pentru a face loc unui vas. Grosimea lespezilor exterioare, ca şi a celor interioare, variază de la 0,06 m la 0,14 m. Pămîntul din interior era puternic pigmentat cu cărbuni, posibil că în mormînt s-a făcut inițial foc, ca şi în unele morminte din Polonia [12]. Pe lîngă resturile osteologice care fuseseră răvăşite, în interior s-au găsit şase vase. Acestea (fig. 5/5-7, 9-10), erau în poziție verticală şi se aflau dispuse două în partea de nord, două pe latura estică şi două pe latura de la sud. Toate vasele se aflau la un nivel ceva mai ridicat decît oasele scheletului. Un alt vas, de dimensiuni mici, s-a găsit la exterior, pe latura vestică şi un altul (fig. 5/9), a fost găsit spre nord-vest, în vecinătatea mormîntului. La cca. 1,45 m spre

sud-est de mormînt a fost găsită o daltă din silex alb-vinețiu (fig. 1/4). În interiorul mormîntului s-a găsit şi un fragment de lamă de silex (fig. 1/3), fără retuşe.

Culegînd noi date la fața locului, am obținut informația, de la locuitorul Neamțu C. C. Constantin, precum că în apropierea mormîntului în cutie de piatră au existat şi două lespezi în poziție verticală cu cîte un vas şi resturi de oase în față, iar a treia lespede, nederanjată, se află prinsă în construcția beciului la intrare. Aceste lespezi ar documenta un alt tip de morminte aparținînd culturii amforelor sferice din Moldova, morminte de acest fel fiind cunoscute pînă în prezent numai în Polonia [13]. Este posibil ca vasele exterioare mormîntului în cutie de piatră şi dalta din silex să fie în legătură cu aceste morminte lîngă lespezi de piatră.

În ce priveşte ceramica se observă o mare diversitate de forme. Sînt vase mici — ceşti — cu gura largă uşor evazată, corpul sferic, fundul plat şi două toarte mici pe umăr (fig. 5/6-7), sau fără toarte, lucrate în pastă fină cu amestec de nisip şi pietricele, dar cu pereții subțiri şi de nuanță brună-gălbuie. Este apoi amfora cu bune analogii atît în vechile descoperiri de la Piatra Neamț [14] şi Dolheştii Mari [15], ca şi în Polonia şi Podolia [16]. O variantă a acestui tip prezintă gîtul înalt tronconic, corpul sferic, cu patru toarte mici la partea superioară a umărului, avînd bune analogii în ceramica din Saxonia [17]. O altă formă este aceea de mic castron cu marginea uşor adusă spre interior (fig. 5/5), de asemenea cu analogii în zona vestică a ariei culturii amforelor sferice [18]. Ceştile sînt lipsite de decor, în schimb amfora de tip kuyawian, găsită în exteriorul mormîntului este decorată cu motive stampilate în „solzi de peşte", cu triunghiuri cu vîrful în jos dispuse în şir orizontal pe gît şi un alt şir de triunghiuri pe umăr. Între acestea, deasupra toartelor, se află o bandă formată din motive arcuite mici, incizate, iar între toarte o bandă de mici linii verticale (fig. 5/9). Motivul triunghiurilor cu vîrful în jos, tratat în maniera decorului cu „solzi de peşte", formează o zonă decorativă şi pe un mic castron (fig. 5/5).

5. FRUMUŞICA-BODEŞTII DE JOS, COM. BODEŞTI, JUD. NEAMŢ

În vechile colecții ale muzeului din Piatra Neamț, provenite din săpăturile de la Frumuşica, s-a găsit şi un fragment ceramic aparținînd culturii amforelor sferice. Este un fragment ceramic cu o toartă şi elemente de decor din linii verticale stampilate (fig. 5/8). Fragmentul nu a fost inclus în monografia din 1946 [19] şi pare să nu facă parte dintr-un mormînt. Este posibil ca la Frumuşica să existe o aşezare de tip sălaş a unei comunități aparținînd culturii amforelor sferice.

6. ONICENI, COM. ONICENI, JUD. NEAMŢ

În anul 1972, cu prilejul unor amenajări şi a extinderii şcolii generale din satul Lunca, înglobat la satul Oniceni, pe terasa inferioară a

rîului Bîrlad, a fost descoperit un mormînt în cutie de piatră. Mormîntul a fost total răvășit și inventarul împrăștiat, încît nu s-a mai putut recupera nimic. Din informațiile culese de la inginerul Cojocaru V., în mormînt s-ar fi aflat un schelet în poziție chircită și două sau trei vase.

În vatra satului Oniceni a fost descoperit un alt mormînt în cutie de piatră a cărui inventar a fost de asemenea distrus și pierdut. Cînd M. Brudiu de la muzeul din Galați, care efectua săpături în apropiere, la Valea Ursului, a ajuns la fața locului a mai găsit doar cutia mormîntului din lespezi de piatră [20].

*

Pe teritoriul Moldovei prima descoperire a unui mormînt aparținînd culturii amforelor sferice a fost făcută în anul 1872 [21]. Au fost menționate apoi alte descoperiri de către I. Nestor, în anul 1932, între care cele de la Grănicești și Horodnicul de Jos, fără a se preciza încadrarea lor [22]. În anul 1937, C. Matasă descoperea mormîntul de la Cut-Dumbrava Roșie pe care l-a prezentat fără o încadrare cronologică [23]. În 1955 se descoperea întîmplător mormîntul de la Piatra Neamț, caz în care se recuperează integral inventarul, fiind atribuit neoliticului [24]. În momentul prezentării mormîntului de la Piatra Neamț erau semnalate și alte descoperiri, precum cele de la Șcheia, jud. Iași, Tăcuta, jud. Vaslui și Stîncești, jud. Botoșani [25], dar care, așa cum s-a mai arătat în literatura de specialitate, au rămas incerte, necunoscîndu-se inventarul acestora [26]. A urmat apoi descoperirea de la Gîrleni, jud. Vaslui, de asemenea rămasă sub semnul întrebării ca apartenență [27], și în același an, 1956, descoperirea de la Dolheștii Mari. Aceasta din urmă a dus la definirea culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei și a adus primele precizări stratigrafice și cronologice [28]. A urmat descoperirea a două morminte pe teritoriul orașului Suceava [29] și a celui de la Basarabi, com. Preutești, jud. Suceava [30]. Alte două morminte, unul de adult și altul de copil, au fost descoperite în curtea spitalului din Băcești, județul Vaslui, dar au rămas inedite și inventarul acestora nu ne-a fost accesibil [31].

Se cunosc în prezent pe teritoriul Moldovei 26 de morminte și un însemnat număr de topoare din silex atribuite culturii amforelor sferice, care ridică însă numeroase probleme necunoscute [32].

Pînă în prezent, în vasta arie a culturii amforelor sferice au fost descoperite mai mult morminte, de diferite tipuri, și în foarte puține cazuri au fost cercetate așezări, mai ales în zona poloneză. Relativ la acestea din urmă, T. Wișlanski consideră că au existat două tipuri — un tip de așezări stabile, cu locuințe solide, situate pe locuri cu soluri mai bune, în apropierea apelor, și un alt tip — așezări sezoniere, sălașe, folosite numai în sezonul cald [33]. După St. Nosek, purtătorii culturii amforelor sferice nu au cunoscut tipul de așezări permanente, cu locuințe construite din bîrne și lut, ci numai tipul de așezări sezoniere cu locuințe din piei de animale pe pari [34]. Așezări de acest fel au fost cercetate, în zona poloneză, la Inowroclaw, Brzesc Kujawski și Ostrowiec Swietokrzyski, în care s-au găsit gropi mari quasirectangulare, gropile de pari

și gropi folosite probabil ca vetre [35]. În celelalte zone, și mai ales în zona estică, adică în Podolia, Volinia și pe teritoriul Moldovei, nu s-au găsit decît morminte. Deși acestea, provin, cele mai multe, din descoperiri fortuite, dau totuși posibilitatea clasificării lor, iar prin analogii cu cele cercetate în celelalte zone ne oferă un aproximativ cadru cronologic, cît și paralelismele cu culturile vecine.

Pe teritoriul Moldovei se cunosc morminte în cutie de piatră, morminte pe lespezi de piatră, morminte lîngă lespezi de piatră și morminte în groapă simplă. Cele mai numeroase sînt mormintele în cutie de piatră. Acestea sînt îngropate și cele mai multe sînt suprapuse de solul vegetal actual, ceea ce duce la ipoteza că partea superioară, capacul, se afla inițial la suprafața solului. După tipologia stabilită de St. Nosek acestea se încadrează în tipul al II-lea adică excavații placate cu lespezi de gresie și cu capacul din același material [36].

În ce privește gruparea mormintelor în cutie de piatră, ca și a celorlalte tipuri, pe întreaga arie a culturii amforelor sferice, nu formează necropole, ci doar grupuri restrînse, între 2-4 morminte, iar în cele mai multe cazuri sînt izolate [37]. De asemenea, dacă în celelalte zone ale ariei culturale, mormintele au o orientare E-V [38], cele din Moldova au orientări diferite, fie N-S ca la Dolheștii Mari [39], Basarabi [40], Suceava [41], fie S-V ca cele de la Piatra Neamț [42], Șerbești, Bîrgăoani, Mastacăn-Borlești etc. Se constată apoi că mormintele sînt fie individuale ca cele de la Basarabi, Băcești, Calu, Mastacăn, Scheia — mormîntul nr. 2, Suceava, fie colective ca la Bîrgăoani, cu 6 indivizi, Dolheștii Mari, mormîntul nr. 1 cu 4 indivizi și mormîntul nr. 2 cu 2 indivizi, Grănicești, cu 2 indivizi, Scheia, mormîntul nr. 1 cu 2 indivizi. Piatra Neamț, cu pînă la 7 indivizi [42 bis]. Cele mai multe din schelete sînt în poziție chircită și doar unul singur, în mormîntul nr. 1 de la Dolheștii Mari este în poziție întinsă, fapt care se datorează posibil contactelor cu populațiile vecine, întrucît acestea nu apar nici în Volinia, Podolia sau in celelalte zone [43]. De asemenea, dacă în zona poloneză, scheletele au uneori poziții haotice și sînt tăiate, ceea ce documentează sacrificii [44], în mormintele din Moldova se cunosc, pînă în prezent, schelete întregi.

Din punct de vedere antropologic a fost subliniat caracterul eterogen al populației culturii amforelor sferice din Moldova și pe această cale au fost stabilite analogiile cu regiunile Podoliei și Voliniei [45]. Recent s-a arătat că majoritatea indivizilor din mormintele din Moldova aparțin tipului moderat brahicran, s-au mezocran, deci o populație care a aparținut fie unor protoeuropoizi brahicefalizați, fie unor alpinoizi. Excepție face un craniu de la Băcești-Vaslui, care este de tip dolicocran. Pe baza acestor noi cercetări și comparîndu-le cu cele 11 schelete provenite din mormintele din Volinia de la Voițehovka, Sumeț și Neta [46], s-a susținut că trebuiesc căutate analogii pentru mormintele din Moldova, cu excepția celui de la Băcești, în altă parte decît în Volinia [47]. Subliniem însă că cercetările antropologice au pus în evidență și teza conform căreia, în preistorie, nu totdeauna comunitatea culturală înseamnă și o comunitate bioantropologică [48]. În acest context, cercetările antropologice

nu ne pot ajuta încă la stabilirea zonei din care au pătruns purtătorii culturii amforelor sferice. Trebuie să avem în vedere că într-o arie atît de vastă ca aceea a culturii amforelor sferice era firesc ca să existe o asociere a tipurilor antropologice, practicile rituale și probabil fondul concepțiilor fiind însă unitare. Rămîne deci ca tot pe baza inventarului funerar, a tipurilor de morminte și mai ales a ceramicii să stabilim zonele din care au penetrat.

Formele ceramice sînt destul de variate. Principala formă o constituie amfora cu corpul sferic, gura cilindrică largă, gîtul scund, fundul plat, iar pe umăr cu două sau patru toarte mici cu aspectul unor proeminențe unghiulare. Acest tip de vas este răspîndit în aproape întreaga arie a culturii amforelor sferice și corespunde tipologic amforelor knyawiene din Polonia [49]. Un alt tip de amformă, dar mai rar, are gura ușor evazată și gîtul mai înalt, iar un alt tip are gîtul tronconic înalt, gura îngustă, cum apare la Mastacăn-Borlești (fig. 5/10), cu bune analogii în zona vestică a culturii amforelor sferice unde este mai frecventă [50]. Sînt apoi vase de dimensiuni mici, pahare și cești, cu fundul sferic, gîtul cilindric și gura ușor evazată. O altă formă o constituie micile castroane semisferice. Acest tip de vas este prezent în mormîntul de la Mastacăn și este mai frecvent în aria din Saxonia a culturii amforelor sferice [51].

La rîndul său, decorul este destul de variat și a fost realizat în mai multe tehnici. Astfel, motivele sînt fie stampilate, fie incizate, fie imprimate cu șnurul înfășurat. Motivele decorative se regăsesc în întreaga arie a culturii amforelor sferice, ceea ce demonstrează unitatea acesteia în vastul teritoriu pe care l-a ocupat și numai deosebirile de detaliu, precum frecvența mai mare sau mai mică a unor forme ceramice și motive decorative, într-o zonă sau alta, dă diferențieri zonale și explică înaintarea acesteia pe diverse direcții, problemă asupra căreia vom reveni.

Motivele decorative se compun din: linii scurte verticale care formează șiruri orizontale, grupuri de benzi orizontale suprapuse, avînd aspectul unor metope, sau benzi orizontale unghiulare și în zig-zag. Sînt apoi motive formate din mici incizii curbe, realizate probabil cu unghia [52], și care împart de obicei gîtul vasului în spații metopice, sau motive cu același rol dar realizate din linii mici dispuse în unghi sub forma unor ace de brad. Un motiv frecvent este cel în „solzi de pește", realizat tot prin linii mici curbe și care formează fie benzi orizontale pe gît, fie un șir de triunghiuri cu vîrful în jos, dispuse pe gîtul și umărul vasului (fig. 5/9). Cele două șiruri de triunghiuri apar și sub formă de alternanță — triunghiuri mari și mici într-un singur șir orizontal pe umărul vasului, ca pe o amforă de la Piatra Neamț [53]. Motivul triunghiurilor cu vîrful în jos pare să fi constituit o predilecție pentru întreaga arie a culturii amforelor sferice, fiind tratat în diverse maniere, dar de regulă dispus pe gîtul și umărul vaselor în șiruri orizontale [54].

Un alt motiv, cu variante diferite, este executat cu șnurul. Acesta formează benzi orizontale însoțite de ghirlande, și care uneori se repetă în șiruri suprapuse așa cum se întîlnește pe ceramica din Volinia. Motivul în șiruri de ghirlande apare, realizat în tehnica inciziei, și pe ceramica din zona poloneză, dar lipsește în aria vestică [55]. Este posibil ca

acest motiv să fie împrumutat din ornamentația ceramicii șnurate unde a fost introdus de pe ceramica tripoliană și cucuteniană, evident însă în tehnica proprie a inciziei și imprimării. Un motiv mai rar este acela executat din benzi orizontale și verticale din puncte incizate, dar frecvent în decorul ceramicii din zona vestică și din zona poloneză unde formează triunghiuri cu vîrful în jos, cît și pe cel al benzilor de linii verticale grupate ca metope pe umărul vasului [56].

Varietatea motivisticii precum și difuzarea ei în arii diferite ar putea determina ipoteza că, în migrarea lor, unele mici grupe au trecut spre est prin spațiul polonez, volinian și podolian, pînă în Moldova, în căutarea unor noi locuri. Aceasta ar explica unele analogii ale ceramicii și ornamenticii cu zona vestică, cît și acele deosebiri antropologice semnalate.

*

Una din problemele controversate a fost aceea dacă purtătorii culturii amforelor sferice erau cultivatori de plante sau numai păstori. S-a susținut și teza că aceștia practicau atît agricultura, cît și păstoritul. Cercetările din ultimele două decenii dau posibilitatea unei mai juste aprecieri a bazei economice a populației culturii amforelor sferice. Pornind de la faptul că mormintele acestora se află în locuri destul de fertile, unii cercetători au opinat pentru caracterul agricol al economiei. Dar acest fapt nu este suficient de argumentat prin resturile materiale descoperite în morminte și nici în puținele așezări cercetate în aria poloneză. Astfel, nu se cunosc, în întreaga arie, unelte care ar fi putut fi folosite la cultivarea plantelor, iar puținele rîșnițe și frecătoare găsite în morminte nu confirmă o ocupație agricolă. Ne alăturăm ipotezei după care aceste unelte foloseau la zdrobirea grînelor procurate de la populațiile vecine cultivatoare de plante [57], sau poate la cu totul alte întrebuințări — zdrobirea oaselor de animale, baterea pieilor de animale pentru a le da flexibilitate etc. Pe de altă parte mormintele nu sînt legate de așezări în care să apară elemente ale cultivării plantelor și este posibil ca acestea să se afle pe locuri cu soluri mai bune și pentru simplu fapt că se excavau mai ușor. Însăși faptul că mormintele nu se grupează în necropole, ci sînt izolate, demonstrează că acestea au fost lăsate pe traseele de pendulare a micilor grupuri de populație a culturii amforelor sferice.

Păstoritul, ca ocupație de bază, este însă pe deplin dovedit prin prezența numeroaselor oase de animale între care pe primul loc se situează porcinele, urmate de bovidee, apoi de ovicaprine [58]. S-a susținut că porcinele sînt incompatibile cu nomadismul, dar din cercetările lui T. Wișlanski, T. Sulimirski, V. Weber, St. Nosek ș. a., reiesă că purtătorii culturii amforelor sferice creșteau turme de porci și vite, deplasîndu-se cu acestea, lent, dintr-o pădure în alta [59], ipoteză care ni se pare mai apropiată de realitate. De altfel, la nivelul perioadei, cu tot relieful antropic realizat de cîteva milenii de către cultivatorii de plante neo-eneolitici, locurile fertile de astăzi, unde se găsesc urmele purtăto-

rilor culturii amforelor sferice, erau încă în mare parte acoperite de păduri.

Vînătoarea, dovedită de prezența colților de mistrez, ocupa se pare un loc cu totul secundar, întrucît utilajul litic nu o confirmă. În întreaga arie se cunosc doar un vîrf de săgeată și alte două mici vîrfuri din silex. Datele obținute din celelalte zone, arată că această populație se ocupa cu pescuitul și culesul fructelor de pădure[60]. Posibil că hrana consta din acestea și îndeosebi din produse animaliere. Și tot aceste ocupații, în care predomină creșterea animalelor în turme, a determinat și ocuparea de către purtătorii culturii amforelor sferice a unor zone de pădure în care a dominat gorunul și stejărișul și nu zone deschise, stepice.

În ce privește practicarea unor meșteșuguri, în afară de prelucrarea unor roci[61] pentru topoare și dălți, sau a osului pentru podoabe, care par prin perfecțiunea lor să aparțină unor oameni specializați, putem presupune ca meșteșuguri casnice — olăritul realizat într-o tehnică primitivă, cu o ardere deschisă și prelucrarea pieilor de animale. Datele economice, precum și poziția principală a unor schelete în morminte, sugerează că rolul social de bază l-a avut bărbatul și deci se poate presupune cu destul temei un sistem patriarhal.

*

Mormintele culturii amforelor sferice descoperite pe teritoriul Moldovei nu dau posibilitatea încă pentru alcătuirea unei scheme a periodizării interne a acestei culturi. Coroborarea descoperirilor de aici cu cele din întreaga arie și raportarea lor la periodizarea acestora din urmă ne oferă o serie de date prezumtive și oricînd supuse unor serioase modificări pe măsura unor noi cercetări.

În dezvoltarea culturii amforelor sferice, pe întreaga sa arie, s-au precizat trei mari zone — vestică, poloneză și estică, precum și trei faze de evoluție. Prima fază a fost documentată doar în Polonia de nord-vest de unde se consideră că în fazele următoare s-au răspîndit în celelalte zone din vasta sa arie[62]. Ceea ce ne interesează aici este aria estică în care este cuprins și teritoriul Moldovei. Referitor la zona estică T. Wiślanski consideră că, deși unele materiale, mai ales vasele cu analogii și în zona vestică, ea s-a format prin extinderea culturii amforelor sferice din Polonia în faza a II-a și a III-a, arătînd că la est de Bug nu se regăsesc elemente mai vechi ale acestei culturi[63]. Ipoteza este susținută și de către T. Sulimirski care, studiind mai ales grupele din Volinia și Podolia, remarcă de asemenea analogiile cu zona poloneză[64].

Descoperirile din prima fază ocupă un teritoriu mai restrîns. Astfel sînt mormintele de la Chelm-Hubrieszow, Varkovytsia în grupul Dubno-Ostrog, precum și cele din partea de nord a Podoliei de vest, la Dzwinogrod și Horodnița, ca și cele din Knyavia și Mazovia[65].

În faza a II-a, cînd asupra culturii amforelor sferice se manifestă și influențe ale culturilor locale, ceea ce duce la formarea unor grupuri diferite în cadrul acelorași zone, purtătorii culturii amforelor sferice ocupă un spațiu mai vast, se extind spre vest, dar și spre est peste aproape întreaga Podolie, peste Volinia și o parte din Moldova subcar-

patică [66]. Într-un stadiu următor, unele grupuri au fost asimilate de culturi ale ceramicii șnurate contribuind la geneza unor noi culturi. Astfel, la vest de Vistula, cultura amforelor sferice contribuie la formarea culturii Zlota [66 bis]. Acest proces de interferență cu ceramica șnurată a fost constatat și în Podolia [67], iar pe baza unor legături cu cultura Horodiștea-Gorodsk a transmis unele influențe, semnalate mai ales în decorul unor vase, culturii Folteşti-Usatovo [68].

Din cele de mai sus, dar mai ales pe baza analogiilor ceramicii și inventarului mormintelor din Moldova cu cele din Podolia și Volinia, se poate susține că purtătorii culturii amforelor sferice au pătruns pe teritoriul Moldovei în faza a II-a de evoluție a acestei culturi, spre finalul etapei Cucuteni B2 [69]. Unele diferențe între mormintele din Moldova, evidente îndeosebi prin gruparea acestora și orientarea lor diferită, așa cum am arătat și cu alt prilej [70], pot să definească posibile perioade distincte de evoluție internă, iar într-un alt stadiu au fost asimilate elemente ale culturii amforelor sferice în cultura Folteşti, prin contactul produs în zona de sud-vest a Moldovei.

Deși în prezent sînt numeroase carențe în stabilirea cronologiei culturii amforelor sferice, totuși, pe baza datelor stratigrafice din întreaga arie se poate realiza o posibilă schiță.

În Polonia, la Brzesc Kujawski și Kuczyna, nivelul amforelor sferice suprapune nivele de locuire ale culturii Lengyel, deci este mai recentă decît aceasta [71]. La Klementowice cultura amforelor sferice suprapune înmormîntări și nivele de locuire ale culturii paharelor în formă de pîlnie, iar la Struzyzow mormintele culturii amforelor sferice erau suprapuse de un nivel de locuire cu ceramică șnurată [72]. Cei mai mulți cercetători sînt unanimi în ce privește contemporanietatea parțială a culturii amforelor sferice cu cultura paharelor în formă de pîlnie, pe baza unor împrumuturi reciproce, dar în cea mai mare parte cultura amforelor sferice este mai nouă. De asemenea, se remarcă faptul că pe Bugul mijlociu și între Styr și Horyn, grupurile amforelor sferice Chelm Hrubieszow și Dubno-Ostrog succed cultura paharelor în formă de pîlnie [73]. De altfel, I. Kowalczyk punea dispariția așezărilor culturii paharelor în formă de pîlnie de pe Bugul mijlociu și mai spre sud, pe seama înaintării culturii amforelor sferice [74]. Se pare că ipoteza este confirmată și de datele C14, asupra cărora ne vom opri în rîndurile următoare.

În contactul cu ceramica șnurată a stepelor estice, T. Sulimirski consideră, teză acceptată și de alți cercetători [75], că purtătorii culturii amforelor sferice au contribuit la formarea culturii Gorodsk întrucît ceramica tipică a amforelor sferice a fost găsită împreună cu ceramica șnurată de tip Nipru-Desna la Cernyn, iar pe baza datelor stratigrafice de la Dolheștii Mari susține o relație între grupul culturii amforelor sferice din Moldova cu o etapă tîrzie a culturii Gorodsk [76]. Ni se pare că ipoteza conține date contradictorii, iar argumentele aduse confirmă mai de grabă o contemporanietate a culturii amforelor sferice cu prima fază a culturii Gorodsk-Horodiștea.

În zona Podoliei este documentată o contemporanietate parțială între cultura amforelor sferice și faza tîrzie Tripolie C1, deci Cucuteni B,

fiind menționate fragmente ceramice ale amforelor sferice în așezarea de la Koszylowce, dar invocate și unele motive incizate de pe ceramica de la Kolomișcina I [77]. Am putea adăuga la acestea descoperirea de la Frumușica. Și în acest caz însă ni se pare mai firească o relație între cultura amforelor sferice și prima fază a culturii Gorodsk-Horodiștea, problemă asupra căreia ne-am oprit și altă dată [78]. Dar referitor la cultura Horodiștea, E. Comșa o consideră ca fiind o etapă tîrzie a culturii Gorodsk și împinsă spre sud, în Moldova, de purtătorii culturii amforelor sferice [79]. Pe baza cercetărilor lui M. Dinu, cultura Gorodsk pătrunsă pe teritoriul Moldovei, respectiv Horodiștea, își continuă existența în mai multe etape : Horodiștea I — Erbiceni I și Horodiștea II — Erbiceni II. Datele stratigrafice de la Dolheștii Mari unde mormintele amforelor sferice sînt suprapuse de un nivel Gorodsk tîrziu [80], deci Horodiștea II, ne dă posibilitatea să considerăm cultura amforelor sferice contemporană cu etapa Horodiștea I — Erbiceni I. Avînd în vedere cele de mai sus, precum și contemporaneitatea postulată între faza Cucuteni B2, Horodiștea I și Cernavoda I din sudul Moldovei și estul Munteniei [81], se poate presupune că purtătorii culturii amforelor sferice au pătruns pe teritoriul Moldovei spre sfîrșitul etapei Cucuteni B2, iar în înaintarea lor spre sud au transmis elemente decorative culturii Foltești. Pe de altă parte, așa cum arătam și cu alt prilej, faptul că descoperirile aparținînd culturii amforelor sferice se grupează la vest de Siret, cu excepția celor de la Scheia-Iași și Băcești-Vaslui, unde pînă în prezent nu s-au semnalat așezări de tip Horodiștea — Erbiceni I, ceea ce arată că fiind contemporane și instrusive și-au definit arealul. Cultura Horodiștea — Erbiceni I nu a pătruns la vest de Siret, spațiul fiind ocupat de purtătorii culturii amforelor sferice, iar prezența acestora aici a dus posibil la întîrzierea unor așezări din etape Cucuteni B2 [82].

Revenind la datarea absolută, deși nu dispunem de date C14 pentru descoperirile din mormintele din Moldova, pe baza contemporaneității acestora cu culturile vecine și a datelor C14 obținute pentru acestea, credem că se poate întocmi o aproximativă schiță de cronologie absolută a culturii amforelor sferice. După cum este cunoscut pentru așezările Cucuteni B de la Valea Lupului și Capaeva s-au obținut datele de 2980±100 î.e.n., pe care noi le-am presupus ca aparținînd etapei Cucuteni B1, considerînd sfîrșitul culturii Cucuteni în jurul datei de 2600 î.e.n. [83], iar cultura Usatovo-Foltești s-ar plasa după 2700 î.e.n. [84], înseamnă că în intervalul dintre 2700—2500 î.e.n. se poate plasa și cultura amforelor sferice. La această încadrare ne ajută și data C14 de la Zarebowo-Polonia, de 2675±40 î.e.n. atribuită culturii amforelor sferice și pe baza căreia se susține o contemporaneitate parțială a culturii Trichterbecher, din faza tîrzie Wiorek, cu cultura amforelor sferice [85]. Dacă în Cehoslovacia sfîrșitul culturii Trichterbecher, pe baza datelor C14 este postulat în jurul datei de 2600 î.e.n. [86], ceea ce nu poate fi cu mult înaintea celei din Polonia, și dacă adăugăm la acestea relațiile între cultura Trichterbecher și cultura Cucuteni, faza B, postulat cu mult înainte [87], se poate presupune o contemporaneitate parțială între sfîrșitul fazei

Cucuteni B2-Cernavoda Ic, pentru care s-a reţinut de asemenea data de 2600 î.e.n. [88]. Cultura amforelor sferice a mai continuat totuşi pînă la asimilarea elementelor ei de către cultura Folteşti. În acest fel perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului la vest de Siret începe cu cultura amforelor sferice în momentul în care se stingeau ultimele elemente ale culturii Cucuteni.

*

Fără îndoială, cultura amforelor sferice, prin caracterul său de nomadism şi cu o economie rudimentară, cu grupuri, se pare, destul de restrînse şi aflate într-o permanentă pendulare nu a jucat un rol deosebit în schimbările structurale de la sfîrşitul eneoliticului şi începuturile perioadei de tranziţie la epoca bronzului. Poate că această ideie a dus şi la lipsa de atenţie timp de peste două decenii. Dar chiar aşa stînd lucrurile, şi faptul posibil ca elementele ei să fi fost asimilate şi dizolvate în masa marilor culturi care au pregătit epoca bronzului, considerăm că stabilirea locului ei în procesul complex de sfîrşit a eneoliticului şi de început a perioadei de tranziţie este totuşi deosebit de important. Nu avem pretenţia că punctul nostru de vedere, exprimat şi cu alte ocazii, elucidează problemele legate de această cultură. Credem însă că el demonstrează o datare mai timpurie a culturii amforelor sferice decît aceea rămasă de peste două decenii şi este o încercare de a stabili sincronismele acesteia cu culturile vecine. Evident, sînt încă suficiente lacune, dar tocmai acestea impun publicarea tuturor descoperirilor, a tuturor observaţiilor şi ipotezelor, precum şi o mai largă căutare a urmelor acestei civilizaţii. Abia atunci vom putea să confirmăm sau să infirmăm punctele de vedere exprimate. Modesta noastră contribuţie nu a făcut altceva decît să readucă în actualitate un aspect al cercetării arheologice oarecum uitat, încercînd să reflectăm doar stadiul cunoaşterii culturii amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei. Noile descoperiri de morminte în cutie de piatră de pe teritoriul judeţului Suceava [89], total deosebite de cele ale culturii amforelor sferice, pun sub semnul întrebării unele descoperiri mai vechi asupra cărora nu se deţin nici un fel de informaţii, precum acelea din Podişul Moldovenesc, ceea ce îngreunează mai mult stabilirea unor concluzii. Pe de altă parte, publicarea mormintelor din estul Transilvaniei şi atribuirea lor culturală [90], sprijină ipoteza noastră referitoare la pătrunderea purtătorilor culturii amforelor sferice în Moldova, pe sub Obcinele Sucevei în zona subcarpatică pînă în depresiunea Tazlăului, de unde probabil au intrat în contact spre sud cu primele elemente ale culturii Folteşti [91].

N O T E

1 Cele mai multe din descoperirile prezentate au fost salvate de către A. Buzilă, căruia îi aducem şi pe această cale deosebitele noastre mulţumiri pentru a ne fi pus la dispoziţie atît materialele, cît şi informaţiile culese cu multă minuţiozitate.

2 O. Necrasov și M. Cristescu, *Herasos*, 1, 1978, Botoșani, 1979, p. 101.
3 T. Wișlanski, *The Neolithic in Poland*, 1970, p. 188 ; St. Nosek, *Kultura Amfor kulistych w Polsce*, Varșovia, 1967, p. 220, fig. 157/1, 15.
4 *Ibidem* ; M. Dinu, *ArhMold*, 1, 1960, p. 51, nota 5, cu trimitere la Wl. Antoniewicz și M. Gimbutas.
5 V. Weber, *Die Kugelamphoremkultur in Sachsen*, în *Arbeits-und Forschungsbericht bur sächsischen Bodebdenkmalpilege*, Bd. 13, 1964, fig. 17 ; 31/5.
6 St. Nosek. *op. cit.*, p. 408.
7 C. Matasă, *Materiale*, 5, 1959, p. 729, fig. 10/1-11.
8 V. Spinei și M. Nistor, *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 625.
9 V. Weber, *op. cit.*, fig. 4/1-2 ; 10/4 ; 12/1 ; 13/1 ; 16 ; 19/4-5 ; 29/1.
10 O. Necrasov și M. Cristescu, *op. cit.*, p. 101.
11 V. Mihăilescu-Bîrliba, *Un mormînt aparținînd culturii amforelor sferice*, sub tipar.
12 T. Wișlanski, *op. cit.*, p. 205 ; St. Nosek, *op. cit.*, p. 416.
13 T. Wișlanski, *op. cit.*, p. 209.
14 C. Matasă, *op. cit.*, p. 726, fig. 4 ; 5/1-2.
15 M. Dinu, *op. cit.*, p. 49, fig. 1 ; 3/5-6.
16 Vezi nota 3.
17 Vezi nota 5.
18 *Ibidem*.
19 Vezi C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, în care nu au fost incluse și materialele altor perioade de aici, în afară de cele cucuteniene.
20 Primul mormînt identificat de noi, al doilea de către M. Brudiu ; vezi și Șt. Cucoș, *AMN*, 19. 1982, p. 255, nota 28.
21 T. Sulimirski, *Corded Ware and Globular amphorae North-East of the Carpathians*, Londra, 1968, p. 205.
22 I. Nestor, *22 BRGK*, 1932, p. 70, nota 267 ; M. Dinu, op. cit., p. 45.
23 C. Matasă, *BCMI*, 97, 1938, p. 37.
24 C. Matasă, *Materiale*, 5, 1959, p. 723 și urm.
25 M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, 5, 1959, p. 733, notă la articolul lui C. Matasă ; M. Dinu, *op. cit.*, p. 45. De reținut că mormîntul a fost considerat incert, iar informațiile obținute de la muzeul din Botoșani, prin P. Șadurschi, ne-a confirmat că a fost un mormînt feudal cu zidărie din lespezi de piatră.
26 M. Dinu, *op. cit.*, p. 45.
27 A. Florescu și M. Florescu, *Materiale*, 6, 1959, p. 221.
28 M. Dinu. *Materiale*, 6, 1959, p. 213 și urm. ; idem, *Materiale*, 7, 1961, p. 121 și urm. ; idem, *ArhMold*, 1, 1960, p. 43 și urm. ; idem, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 89 și urm.
29 Gr. Foit, *Șt. Mat. Suceava*, 3, 1973, p. 217 și urm.
30 V. Spinei și M. Nistor, *op. cit.*, p. 621 și urm.
31 G. Coman, *Statornicie și continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, p. 62 ; O. Necrasov și M. Cristescu. *op. cit.*, p. 101.
32 Există încă incertitudinea că unele morminte, a căror inventar a rămas necunoscut, ar aparține culturii amforelor sferice.
33 T. Wislanski, *op. cit.*, p. 205-206.
34 St. Nosek, *op. cit.*, p. 407.
35 T. Wișlanski, *op. cit.*, p. 228 ; St. Nosek, *op. cit.*, p. 407.

36 St. Nosek, *op. cit.*, p. 405.
37 *Ibidem.*
38 T. Wişlanski, *op. cit.*, p. 202 ; Șt. Cucoș, *op. cit.*, p. 256.
39 M. Dinu, *ArhMold*, 1, 1960, p. 46.
40 V. Spinei și M. Nistor, *op. cit.*, p. 621.
41 Gr. Foit, *op. cit.*, p. 218.
42 C. Matasă, *op. cit.*, p. 726.
42 bis O. Necrasov și M. Cristescu, *op. cit.*, p. 101.
43 T. Wişlanski, *op. cit.*, p. 203.
44 St. Nosek, *op. cit.*, p. 405.
45 M. Dinu, *op. cit.*, p. 56-57 ; O. Necrasov și M. Cristescu, *Anale Șt. Iași*, 5, 1959, 3, șt. naturii, p. 55.
46 O. Necrasov și M. Cristescu, *Herasos*, 1, 1978, Botoșani, 1979, p. 101-102.
47 *Ibidem.*
48 *Ibidem.*
49 T. Wişlanski, *op. cit.*, p. 188 ; St. Nosek, *op. cit.*, p. 220, fig. 157/1, 15.
50 Vezi nota 9.
51 *Ibidem*, fig. 17 ; 31/5.
52 St. Nosek, *op. cit.*, p. 408.
53 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 5/2.
54 M. Dinu, *op. cit.*, p. 51 ; St. Nosek, *op. cit.*, p. 220, fig. 157/1.
55 V. Weber, *op. cit.*
56 *Ibidem*, fig. 46/6 ; T. Wişlanski, *op. cit.*, fig. 25/7.
57 St. Nosek. *op. cit.*, p. 413.
58 *Ibidem.*
59 *Ibidem.*
60 *Ibidem*, p. 410, 414.
61 Am folosit „alte roci" întrucît examinarea unor topoare așa zise din silex alb, de către geologul A. Muraru, s-au dovedit a fi din opal, rocă prezentă și în Carpații Orientali.
62 T. Wişlanski, *op. cit.*, p. 215 ; idem, *Kultura amfor kulistych w Polsce pólnocno-zachodniej*, Vroțlav-Varșovia-Kracovia, 1966, p. 257. T. Sulimirski susține și o a IV-a fază, cf. *op. cit.*, p. 49.
63 T. Wişlanski, *The Neolithic in Poland*, p. 221.
64 T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 49.
65 *Ibidem.*
66 *Ibidem.*
66 bis *Ibidem.*
67 *Ibidem*, p. 52.
68 M. Petrescu-Dîmbovița și M. Dinu, *Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 19 și urm.
69 Șt. Cucoș, *op. cit.*, p. 257 ; idem, teza de doctorat citată.
70 Șt. Cucoș, *AMN*, 19, 1982, p. 256.
71 St. Nosek, *op. cit.*, p. 417.
72 T. Wişlanski, *op. cit.*, p. 217-218 ; St. Nosek, *op. cit.*, p. 418 ; T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 51-52.
73 T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 51.
74 *Ibidem*, p. 53.
75 *Ibidem*, p. 51 și urm.

76 *Ibidem.*
77 *Ibidem,* p. 52.
78 Şt. Cucoş, *op. cit.*, p. 254 şi urm.
79 E. Comşa, *Acta Archaeologica Carpathica,* 15, 1975, p. 135, 137 şi nota 21.
80 M. Dinu, *op. cit.*, p. 55.
81 Vl. Dumitrescu, *SCIV,* 14, 1963, 2, p. 294-295 ; S. Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, p. 45 şi urm.
82 St. Cucoş, *op. cit.*, p. 254.
83 Şt. Cucoş, teza de doctorat citată.
84 N. Harţuche, *Necropola de la Brăiliţa,* teză de doctorat.
85 T. Wişlanski, *op. cit.*, p. 216.
86 M. Zapotochy, *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie,* Praga, 1966, p. 68.
87 H. Dumitrescu, *SCIV,* 6, 1955, 3-4, p. 913 şi urm.
88 Vl. Dumitrescu, *Apulum,* 12, 1974, p. 33.
89 Cercetări şi informaţii N. Ursulescu.
90 Székely Kékedy Zsolt, *Aluta,* 10-11, 1980, p. 39 şi urm.
91 Şt. Cucoş, *AMN,* 19, 1982, p. 257.

LA CULTURE DES AMPHORES SPHÉRIQUES DE LA DÉPRESSION SUBKARPATHIQUE DE LA MOLDAVIE

Résumé

L'étude présente quelques découvertes, longtemps inconnues, qui appartiennent à la culture des amphores sphériques du territoire subkarpatique de la Moldavie et qui se réfèrent presqu'à tous les problèmes de cette culture.

1. *Le tombeau de Bîrgăoani, département de Neamţ,* découvert en 1963, avait l'orientation SSE—NNV et contenait les squelettes de sept individus, dont trois hommes et trois femmes. L'inventaire contient six récipients, un poignard en os, deux haches en silex. Il s'agissait d'un tombeau de type „à ciste" (fig. 1/2 ; 2/1-2).

2. *Le tombeau de Calu-Piatra Şoimului.* Découvert en 1962, il était une tombe aux dalles de grès ; il a conservé le squelette d'un individu, les restes de céramique provenant de trois vases et une hache en silex.

3. *Le tombeau de Şerbeşti-Ştefan cel Mare, dép. Neamţ.* Découvert en 1966, complètement bouleversé (fig. 3/1-2), avec les restes d'un squelette et des trois vases aux analogies dans l'aire d'ouest de la culture des amphores sphériques (fig. 1/5 ; 5/4).

4. *Le tombeau de Mastacăn-Borleşti, dép. Neamţ,* découvert en 1977, avait les parois de la ciste doublées, aux dalles de grès façonnées. On a trouvé à l'intérieur du sarcophage un squelette et six récipients et à l'extérieur, encore deux vases et un ciseau en silex.

5. *Frumuşica-Bodeşti, dép. Neamţ.* On a trouvé dans l'habitat énéolithique Cucuteni (fig. 5/8), un fragment céramique qui,peut-être, n'appartient pas à l'inventaire d'un tombeau.

6. *Oniceni, dép. Neamț.* On a trouvé sur la térritoire de la localité deux tombeaux à ciste dont on n'a pas pu récupérer l'inventaire qui a été seulement reconstitué selon des informations.

À la suite de l'analyse des 26 tombeaux connus sur le térritoire de la Moldavie on démontre que celles-ci ont une orientation différente de celles des autres zones. L'analyse des matériaux et, spécialement, celle de la céramique a permis d'établir les plus proches analogies avec l'aire de la culture des amphores sphériques de Volhinia et Podolia, mais aussi avec la zone d'ouest.

Quant à l'économie des porteurs de la culture des amphores sphériques, on en souligne le caractère pastoral nomade. À la suite des analogies pétrographiques l'auteur démontre que les haches découvertes dans les tombeaux ne sont pas toutes en silex, mais aussi en roche d'opale qui se trouve dans les Karpates Orientales.

Selon les analogies de la céramique et de l'inventaire on démontre que les porteurs de la culture des amphores sphériques ont pénétré sur le térritoire de la Moldavie pendant la deuxième étape de la cronologie proposée par T. Wișlanski, vers la fin de la phase Cucuteni B 2 et qu'ils ont pris contact avec la culture Foltești du sud-ouest de la Moldavie. En tenant compte des données de la stratigraphie des autres zones,ainsi que celles de Dolheștii Mari, on considère que les porteurs de la culture des amphores sphériques de la Moldavie ont été partiellement contemporains avec la fin de la culture Cucuteni et avec l'étape Horodiștea-Erbiceni I. Pour cette dernière culture on n'a pas découvert des habitats à l'ouest de Siret où se trouvaient les tribus de la culture des amphores sphériques. Selon les données C_{14} pour la fin des cultures Cucuteni, Cernavoda, Trichterbecher et tenant compte aussi de celles concernant l'évolution de la culture Usatovo-Foltești, an supose que la culture des amphores sphériques s'est développée entre 2700—2500 av.n.è. et qu'elle représente le début de la période de transition dans la région subkarpatique de la Moldavie. Quoiqu'elle a coïncidé dans cette zone avec la fin de l'énéolithique, surtout de la culture Cucuteni, la culture des amphores sphériques a continué jusqu'à l'assimilation de ces éléments par la culture Foltești.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La tombe de Calu-Piatra Șoimului ; 2, la tombe de Bîrgăoani ; 3-4, lame et hache en silex du tombeau de Bîrgăoani ; 5, vase du tombeau de Șerbești-Ștefan cel Mare.

Fig. 2. — 1-2, La tombe de Bîrgăoani ; 3-4, vases du tombeau de Bîrgăoani.

Fig. 3. — 1, Les dalles du tombeau de Șerbești-Ștefan cel Mare ; 2, la fosse du sépulcre de Șerbești-Ștefan cel Mare.

Fig. 4. — Céramique (1-7), défenses du sanglier (8-9), hache en silex (10) et poinard en os (11) du tombeau de Bîrgăoani.

Fig. 5. — Céramique : 1-3, du tombeau de Calu-Piatra Șoimului ; 4, de la tombe de Șerbești-Ștefan cel Mare ; 5-7, 9-10, du tombeau de Mastacăn-Borlești ; 8, de l'établissement de Frumușica, dép. Neamț.

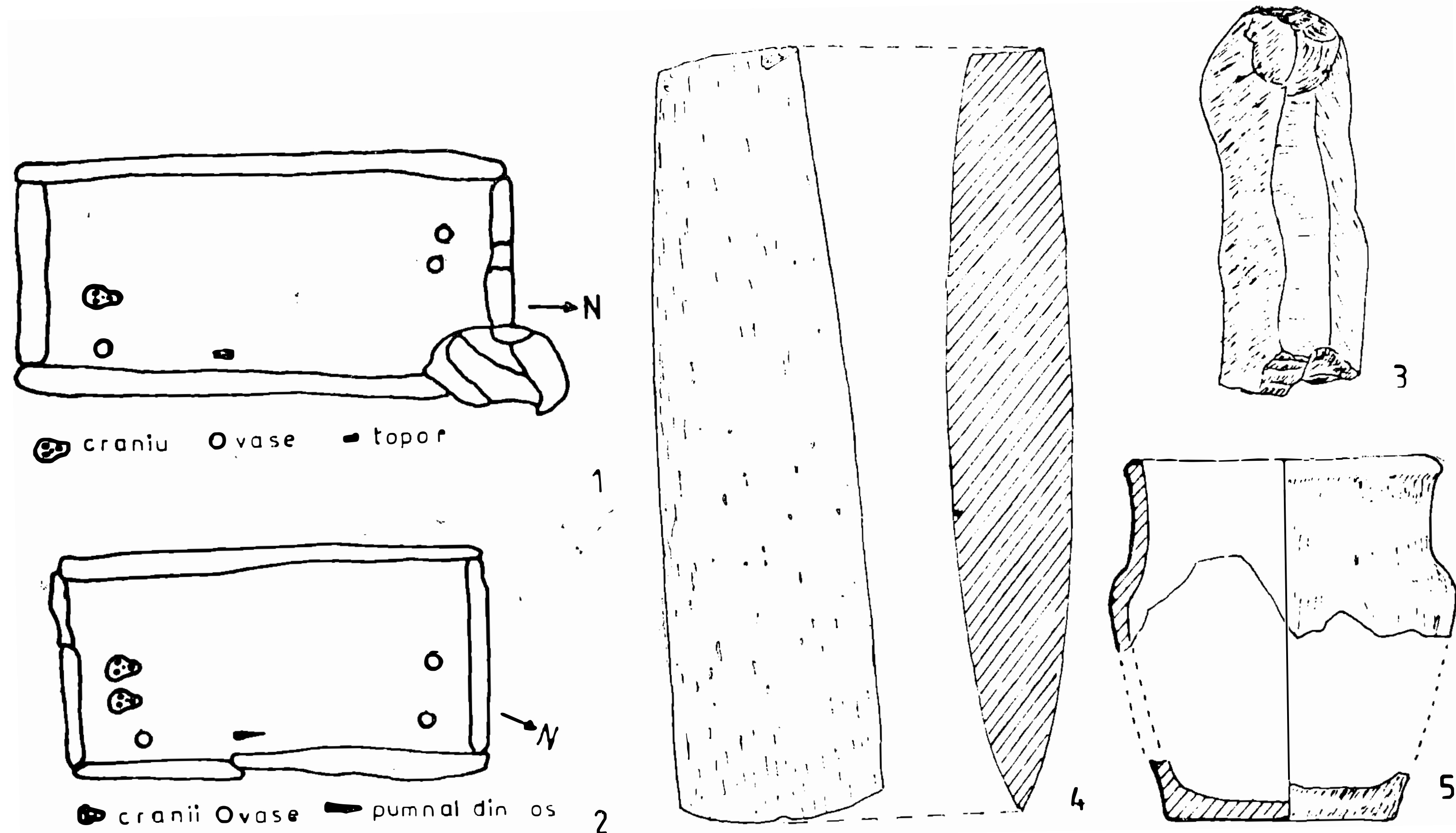

Fig. 1. — 1, Mormîntul de la Calu-Piatra Șoimului ; 2, Mormîntul de la Bîrgăoani ; 3-4, lamă și topor din silex din mormîntul de la Bîrgăoani ; 5, vas din mormîntul de la Șerbești-Ștefan cel Mare.

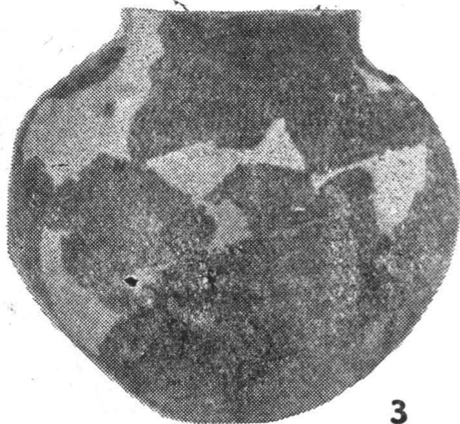

Fig. 2. — 1-2, Mormîntul de la Bîrgăoani ; 3-4, vase din mormîntul de la Bîrgăoani.

Fig. 3. — 1, Lespezile mormîntului de la Șerbești-Ștefan cel Mare ; 2, groapa mormîntului de la Șerbești-Ștefan cel Mare.

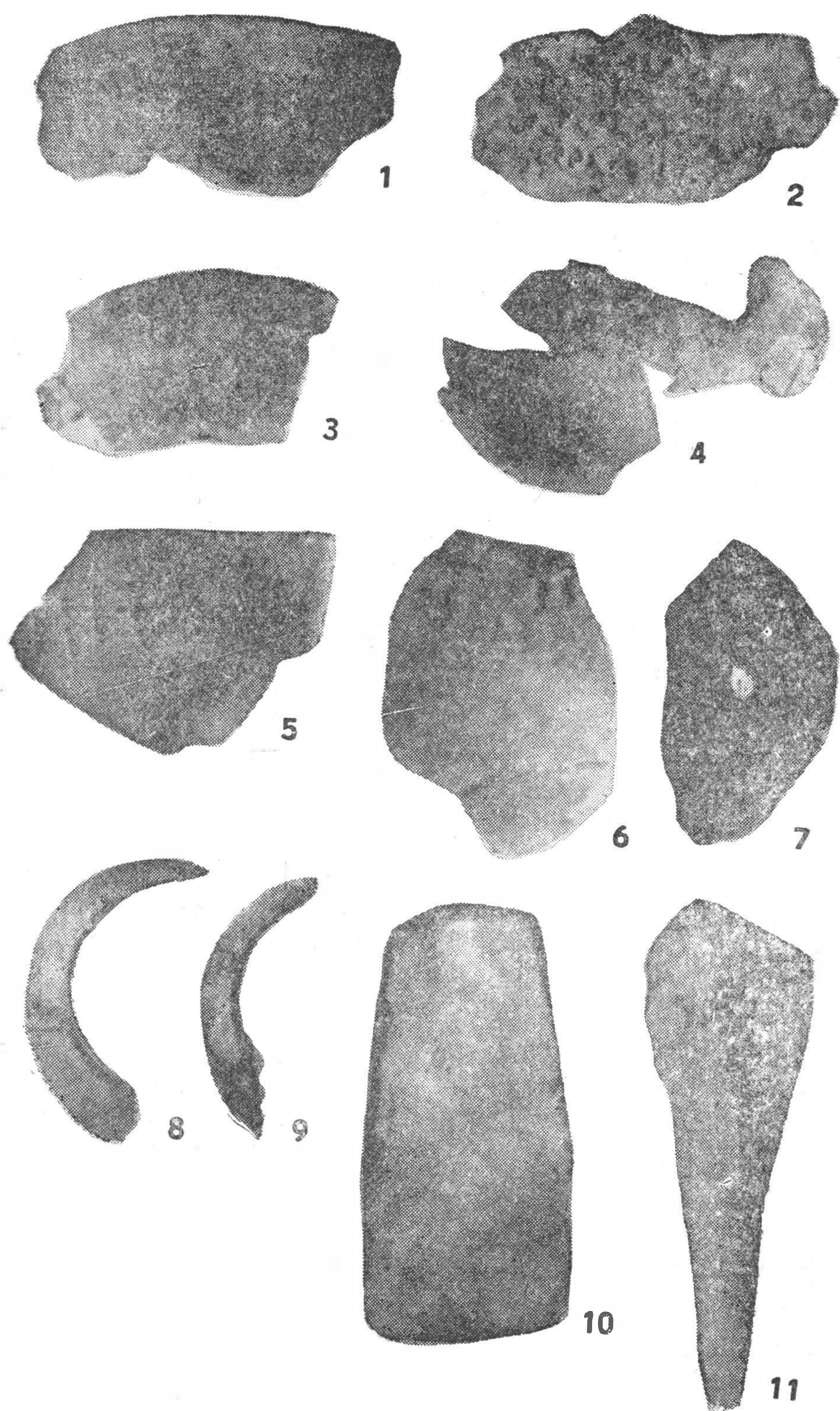

Fig. 4. — Ceramică (1-7), colţi de mistreţ (8-9), topor din silex (10) şi pumnal din os (11) din mormîntul de la Bîrgăoani.

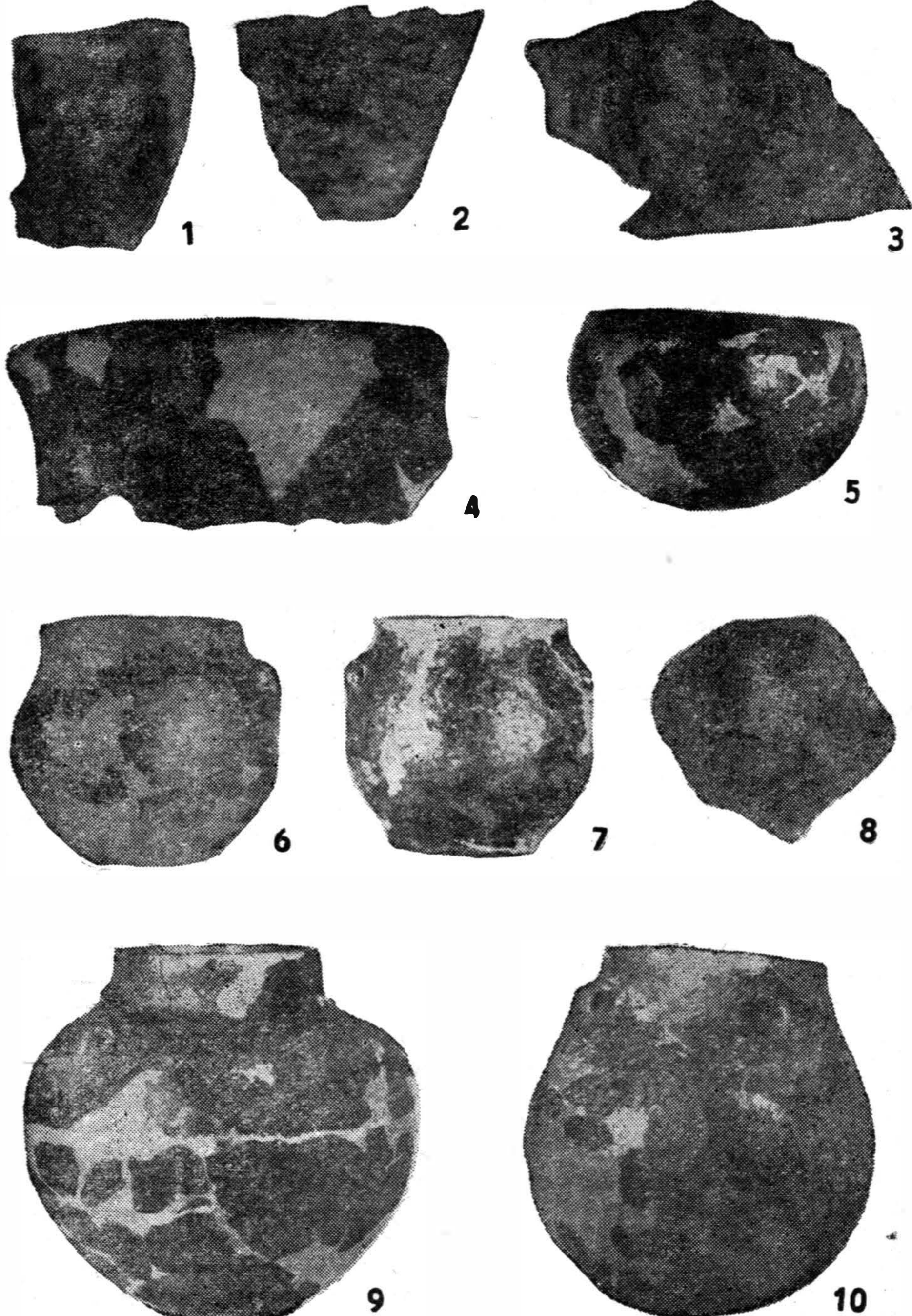

Fig. 5. — Ceramică : 1-3, din mormîntul de la Calu-Piatra Șoimului ; 4, din mormîntul de la Șerbești-Ștefan cel Mare ; 5-7, 9-10, din mormîntul de la Mastacăn-Borlești ; 8, din așezarea de la Frumușica, județul Neamț.

MORMINTELE TUMULARE HALLSTATTIENE TIMPURII DE LA MERI (COM. VEDEA, JUD. TELEORMAN)

de EMIL MOSCALU

În anii 1969 și 1971 au fost cercetați doi tumuli de pe teritoriul satului Meri [1] (fig. 1) în apropierea cărora a fost găsit cunoscutul tezaur geto-dacic de la Meriigoala [2]. Tumulii se află la circa 3 km. nord de cetatea getică de la Albești, în care s-a precizat și o locuire hallstatiană timpurie (Hallstatt B) [3].

Tumulul nr. 1 este situat la circa 200 m de albia pîrîului Burdea, iar tumulul nr. 2 se află pe malul stîng al aceluiași pîrîu. Distanța dintre cei doi tumuli este de circa 300 m.

Tumulul nr. 1 avea diametrul de 24 m și înălțimea, măsurată de la nivelul de construcţie pînă la suprafața actuală, de 1,20 m. Pe nivelul solului antic, sub baza movilei, s-au găsit cîteva fragmente ceramice de aspect hallstattian timpuriu. În centrul movilei s-a observat o groapă aproximativ dreptunghiulară, largă de 4,50 m, care a spart movila și a pătruns adînc sub nivelul de construcţie al movilei, pînă la nivelul pînzei freatice la adîncimea de 3,40 m față de creştetul actual al movilei. Groapa pornea de la baza stratului vegetal actual. Este clar că movila funerară a fost jefuită într-o vreme greu de precizat, probabil din antichitate. Deoarece nici în groapă și nici în restul jumătății săpate a tumulului nu s-a găsit niciun material arheologic, în afară de cele cîteva fragmente ceramice hallstattiene de pe nivelul de construcție al tumulului, a doua jumătate a tumulului nu s-a mai săpat.

Tumulul nr. 2, avea o formă ovală cu axele de 17×20 m, și înălţimea de 1,80 m. Partea de nord a movilei a fost distrusă de localnici care au luat pămînt pentru nevoi casnice. Aceasta n-a afectat complexul funerar din movilă.

Aproximativ în centru tumulului s-a găsit un grup de patru vase așezate pe nivelul solului antic. La adîncimi diferite care variază între 1,22—1,05 s-au găsit oase omenești dispuse în mai multe grupuri, nu în poziție anatomică normală ci desmembrate, răspîndite pe o rază de circa 3 m (fig. 2). Printre și în vecinătatea oaselor s-au găsit trei vetre de foc de dimensiuni mici. Două vetre erau plasate pe nivelul de construcţie, iar a treia la un nivel ceva mai ridicat, fapt ce arată existența și respectiv utilizarea sa într-un moment ulterior datei de începere a ridi-

cării movilei. Lîngă oasele omenești s-au găsit cîteva oase de animale (căprioară, ovicaprine, bou și cal)[4]. În afară de cele arătate, la baza movilei s-au găsit și două obiecte de metal; un fragment de obiect de bronz parțial placat cu foaie de aur și un fragment de cuțit de fier.

Ulterior construirii tumulului nr. 2 a fost introdus în mantaua sa un mormînt de incinerație. Oasele calcinate depuse direct în groapă au fost parțial acoperite cu un fund de strachină hallstattiană, lucrată din pastă fină, cu suprafața lustruită de culoare neagră castanie (fig. 4/7). Această înmormîntare secundară aparține unei perioade hallstattiene mai tîrzii în raport cu complexul funerar pentru care s-a ridicat movila. Ne lipsesc însă datele pentru a încerca o datare mai precisă.

Prezentăm pe scurt inventarul mormîntului principal. Materialul cel mai abundent îl constituie ceramica, care deși exclusiv fragmentară permite precizarea mai multor forme.

1. Vas mare (înălțimea 0,80 m; diametrul maxim 1 m) cu corpul puternic bombat, gît strîmt în formă de pîlnie și fundul foarte îngust în raport cu dimensiunile vasului (fig. 2/2; 6/8). Pe partea inferioară a corpului are patru mînere plate de formă dreptunghiulară dispuse pe direcție a două diametre (în cruce) iar la partea superioară patru butoni conici dispuși deasemeni la distanțe egale. Lucrat din pasta fină, vasul are suprafața bine netezită de culoare cărămizie roșiatică. Jumătatea superioară a corpului este ornamentată, cu o bandă formată din patru caneluri paralele ce formează arcuri și unghiuri. O bandă dreaptă orizontală alcătuită deasemeni din patru caneluri paralele ornamentează gîtul vasului.

2. Vas dublu, tip „solniță“, formă elegantă lucrat într-o tehnică foarte îngrijită, care din păcate datorită unei arderi insuficiente dar și a acidității solului este foarte rău conservat. A fost modelat din lut fin, bine frămîntat cu nisip. Suprafața cu angobă foarte fină are un luciu de culoare neagră castanie, care prin aspectul său amintește firnisul vaselor grecești. Vasul e format din două corpuri în formă de străchini cu corpul ușor bombat și margine lată înclinată spre exterior. Legătura dintre cele două corpuri s-a făcut prin alipirea marginilor celor două străchini pe linia de contact plasîndu-se și o toartă inelară. Pentru stabilirea acestei suduri umerii vaselor au fost uniți printr-o bandă cu secțiunea ovală. Buza celor două străchini este ornamentată cu un șir de imprimări adîncite aproximativ ovale oblice lăsînd la mijloc puncte reliefate, umărul lor precum și mînerul inelar cu un șir de cercuri concentrice imprimate. Desigur ornamentele astfel adîncite au fost încrustate cu alb.

3. Vas „cuptor“ (fig. 3/1; 6/1 a-b) lucrat din lut frămîntat cu nisip. Vasul propuri-zis are forma tronconică. Are mijlocul fixat într-o placă de lut cu profil, arcuit în jos, din care coboară lateral cele două „picioare“ pe care se sprijină vasul.

Placa ce încinge vasul, are pe ambele părți ale liniei diametral opuse picioarelor, cîte patru găuri. Partea superioară a vasului este ornamentată cu mici butoni și un șir de alveole imprimate înălțimea totală 0,15 m).

4. Cupă (pahar) cu picior de dimensiuni reduse (înălțimea 0,05 m) lucrată din lut fin cu nisip, are culoarea cărămiziu castanie. Conturul

vasului văzut de sus are forma pătrată. Piciorul scund are interiorul scobit (fig. 4/2).

5. Strachina cu corp scund, puternic bombat şi cu marginea lată, răsfrîntă în afară, suprafaţa lustruită de culoare neagră castanie. Pe umărul bombat are caneluri oblice şi doi butoni conici (fig. 5/5).

6. Strachină de forme şi factură asemănătoare dar de dimensiuni mai mici (fig. 4/6).

7. Strachină cu marginea arcuită spre interior, are suprafaţa neagră lustruită. În exteriorul marginii are patru proeminenţe. Atît în interior cît şi în exterior are cîte un decor alcătuit din caneluri dispuse în pătrat (fig. 4/1 a, b, c).

8. Castron cu profilul uşor arcuit spre interior (fig. 4/5) cu mici proeminenţe la partea superioară. Are suprafaţa lustruită de culoare brună.

Din alte trei vase, ale căror forme nu le putem preciza ci doar deduce, provin următoarele fragmente ;

9. Toarta (de cană ?) cu secţiunea în bandă lată, avînd pe faţa exterioară caneluri paralele verticale (fig. 4/8 ; 6/7).

10. Toartă (de ceaşcă) supra înălţată cu secţiunea ovală.

11. Fragment din corpul uşor bombat al unui vas (strachină ?) de culoare cărămizie, ornamentat cu linii incizate şi puncte dispuse în zig-zag (fig. 6/6).

*

Urmărim în continuare relaţiile culturale pe care le indică materialul prezentat.

Vasul nr. 1 (fig. 2/2) este apropiat prin formă, dimensiuni şi decor de cel de la Mediaş [5] care datează din Ha.B. Decorul în ghirlandă este specific vaselor mari din complexele hallstattiene timpurii din Transilvania şi Banat [6].

Vasul dublu nr. 2 („solniţă“) (fig. 5/1-4 ; 6/2-4) cu anumite trăsături specifice este cunoscut încă din prima parte a perioadei bronzului mijlociu în cultura Zuto Brdo-Gîrla Mare în perioada bronzului tîrziu în aspectele tîrzii Gîrla Mare [7], precum şi în aspectul cultural Radovanu (Coslogeni tîrziu) şi în orizontul corespunzător de la sud de Balcani, în aşezarea de la Rascopaniţa (reg. Provdiv) [8], în perioada hallstattiană timpurie la Insula Banului [9] şi Vîrtop [10]. Ornamentul cu cercuri concentrice imprimate îşi găseşte analogii în toate culturile hallstattiene timpurii din marele complex hallstattian cu ceramică imprimată (Insula Banului, Pşenicevo, Babadag, Cozia [13].

Ornamentul cu cercuri concentrice imprimate îşi are originea în cultura Zuto-Brdo-Gîrla Mare.

Vasul-cuptor nr. 3 (fişa 3/2 ; 6/1 a, b) apare în cultura Zuto-Brdo-Gîrla Mare [17] şi Verbicioara [18] din Oltenia şi în aspectul Coslogeni tîrziu de la Radovanu (Muntenia) dar nu s-a precizat încă în ce fază a acestora poate fi încadrat. Vasul-cuptor apare şi în mediul culturii Otomani, în faza a III-a datată în bronz D (P. Reinecke) [19], ca şi în aşezările aceleiaşi culturi denumite de arheologii maghiari Füzesabony [20]. La Töszeg cul-

tura Füzesabony apare în nivelul C, datat în perioada mijlocie a epocii bronzului şi la începutul bronzului tîrziu [21]. În Ungaria se mai cunoaşte un vas-cuptor provenind de la Fözödeny [22] iar un alt exemplar este reprodus de Fr. Tompa [23]. Vasul cuptor există şi în cultura Suciu de Sus în aşezarea de la Culciu Mare [24] cultură care este datată de A. Mossolicz din bronz C-D. şi de M. Kalicz în Hallstatt A. El apare şi în mediul culturii Otomani din Slovacia ca şi în Macedonia [25] şi în grupa Zafyrapalfalva a culturii Piliny [26].

După cum se vede vasul cuptor apare în culturile de la mijlocul şi sfîrşitul epocii bronzului culturile Zuto-Brdo-Gîrla Mare şi Verbicioara din Oltenia, Coslogeni din Muntenia, Otomani-Füzesabony din nord-vestul României, Ungaria şi Slovacia. Suciu de Sus şi Piliny din Transilvania şi Ungaria, culturi dintre care unele se sfîrşesc înaintea formării culturilor hallstattiene timpurii, iar altele trec şi în această epocă. Vasul cuptor reprezintă o formă specifică culturilor menţionate de la mijlocul şi sfîrşitul epocii bronzului, dar este preluat şi de purtătorii culturii hallstattiene după cum o dovedesc vasele cuptor din tumulii de la Meri (jud. Teleorman) şi Vîrtop (jud. Dolj) [27] şi din aşezarea de la Insula Banului (jud. Mehedinţi) [28].

Vasele cuptor din mediul hallstattian timpuriu de la Meri, Vîrtop, Plopşor pot fi socotite ca preluate din culturile Zuto-Brdo-Gîrla Mare şi Verbicioara, deşi din punct de vedere tipologic ele sînt strîns înrudite cu vasele cuptor din mediul culturii Otomani, Füzesabony, Piliny, Suciu de Sus şi vasul similar de la Fözödeny.

Deocamdată este greu de stabilit care este regiunea în care acest tip de vas este mai vechi. D. Berciu afirmă că este o formă sudică [29], dar vasul din Macedonia [30] este datat în secolul XI î.e.n., ceeace înseamnă că el este contemporan cu cele hallstattiene de la Cîmpurii din sudul României, cele din mediul culturilor Zuto-Brdo-Gîrla Mare, Verbicioara şi Coslogeni, fiind oricum mai vechi.

Avînd în vedere prezenţa sa pe o arie atît de vastă şi în mediul unor culturi diferite, el capătă o deosebită valoare pentru sincronismele ce se pot stabili, după ce va elabora o tipologie şi cronologie exactă.

Cele două străchini, nr. 5 şi 6 cu corpul scund bombat şi marginea lată, evazată (fig. 5/5 ; 4/6) reprezintă o formă care în regiunea de la Dunărea de Jos a fost frecventă în cultura Gîrla Mare dar care în perioada hallstattiană timpurie este destul de rară. Putem cita doar exemplarele similare de la Balta Verde (jud. Mehedinţi) [31] Reci şi Porumbeni (jud. Covasna) [32]. Aici străchini identice apar într-un context în care apar şi vase ornamentate cu cercuri concentrice. Cercetările de la Căţelu Nou ne oferă puţine materiale de acest fel. Încă de la început s-a putut vedea că este vorba de un aspect cultural hallstattian timpuriu încă necunoscut. Între complexul cultural ilustrat de materialele din mormîntul de la Meri şi cel de la Căţelu Nou., sînt elemente comune ale unui orizont cultural hallstattian timpuriu care abia începe să se contureze.

Acest tip de strachină poate reprezenta prototipul străchinilor de acelaşi tip din cultura Basarabi. Este semnificativ faptul că în cultura

Babadag acest tip de străchini nu apar [34], ceea ce arată că cultura Babadag nu a participat la formarea culturii Basarabi. Dealtfel cultura Basarabi poate fi contemporană abia cu faza Babadag III [35], care reprezintă sfîrșitul acestei culturi.

Strachina cu marginea răsfrîntă spre interior, nr. 7 (fig. 4/1 a, b, c) ornamentată în interior și în exterior cu caneluri dispuse în pătrat reprezintă forma cea mai răspîndită în întreaga epocă hallstattiană din Europa centrală și sudică. În schimb, ornamentarea sa este specifică perioadei hallstattiene timpurii din spațiul dintre Dunărea mijlocie și arcul munților Carpați. Ea are analogie într-o strachină similară din pastă cărămizie descoperită la Bîrsești (jud. Vrancea) [36].

Castronul cu profil arcuit spre interior nr. 8 (fig. 4/5), prin profilul său înalt și arcuirea mai moderată decît străchinile atît de frecvente în întreaga epocă hallstattiană, este o formă proprie Hallstattul-ui timpuriu.

Foarte important este paharul nr. 4 în patru colțuri (fig. 5/2), care prin forma sa ilustrează un element de o largă răspîndire la sfîrșitul epocii bronzului în Oltenia. Vasele în patru colțuri ornamentate sînt specifice culturii Gîrla Mare [37]. Ele pătrund în mediul culturii Verbiciora după cum indică vasele de la Ișalnița (jud. Dolj) [38]. S-a precizat că vasele de la Ișalnița aparțin ultimei faze (a V-a) a culturii Verbicioara, care reprezintă de fapt o mixtură tîrzie a culturilor Gîrla Mare și Verbicioara [39].

Forma de vase în patru colțuri se perpetuează pentru zona din sudul Olteniei prin cultura Gîrla Mare pînă în Hallstatt-ul timpuriu, iar pentru zona din nordul Olteniei prin cultura Verbicioara. Este adevărat că puține forme ceramice din mediul culturii Verbicioara nu evoluează spre Hallstatt-ul timpuriu. Vasul în patru colțuri este o formă ceramică adoptată de populația purtătoare a Hallstatt-ului timpuriu de tip Meri. Explicația nu poate fi alta decît aceea că este vorba de o populație desprinsă din ultima fază a culturii Gîrla Mare și care trece la o nouă epocă și cultură păstrînd forme ceramice vechi, însă modificate atît sub aspectul formei cît și al motivisticii ornamentale.

În momentul de față cunoaștem foarte puține date referitor la obiceiurile de înmormîntare ale populațiilor din perioada hallstattiană timpurie de la Dunărea de Jos. În anul 1932, a fost cercetată la Balta Verde o necropolă plană de incinerație, în care s-au descoperit 21 de morminte cu urne bitronconice cu proeminențe pe umeri, decorate cu caneluri în ghirlandă și străchini cu marginea evazată, și acestea fiind decorate cu caneluri în ghirlandă [40]. Singura asemănare dintre mormîntul tumular de la Meri și necropola de la Balta Verde care aparțin în mod evident altui grup cultural este strachina cu o margine evazată. În 1931 au fost săpați între satele Vîrtop și Plopișor (jud. Dolj) cîțiva tumuli din aceeași perioadă. Movilele erau alcătuite din bolovani de rîu și apoi un strat de pămînt. Sub stratul de piatră s-au găsit mai multe vase iar printre acestea oase omenești calcinate. Ceramica de calitate superioară prezintă forme variate și anume : urne mari bitronconice, vas dublu („solniță"), vas cuptor și castron cu picior („fructieră") ornamentat în interior cu caneluri în ghirlandă. Vasele au suprafața lustruită de culoare neagră castanie [41]. Între mormîntul de la Meri și în cele cercetate la Vîrtop, Plopișor

comun este tumulul, vasul solniță și vasul cuptor. Morminte plane de incinerație din aceeași perioadă sînt cunoscute în Banat (Bobda, Nerău) și în sud-estul Transilvaniei, Reci. În nord-vestul Transilvaniei la Lăpuș s-au descoperit morminte tumulare de incinerație cu ceramică de tip Gava. Acolo s-a putut preciza că mormintele Gava aparțin aceleiași populații care în perioada imediat anterioară aveau aceleași obiceiuri funerare, dar foloseau ceramica de tip Suciu de Sus.

În urma celor prezentate, mormîntul de la Meri, apare prin unele trăsături ca un complex cultural unic. Acestea se explică desigur prin faptul că din marele număr de tumuli din sudul României s-au cercetat foarte puțini.

Inventarul mormîntului de la Meri încadrează complexul în perioada hallstattiană timpurie, eventual hallstattian A, documentînd un nou aspect cultural hallstattian timpuriu format evident pe baza culturii Gîrla Mare [42]. Aeceastă afirmație se evidențiază clar prin tehnica ceramicii în ansamblu precum și prin forma unor vase. Dacă existența unor vase caracteristice epocii bronzului ar fi de natură să mai pună în discuție încadrarea culturală și cronologică a complexului, prezența cuțitului de fier era edificatoare [43].

Punînd problema originii aspectului cultural ilustrat de descoperirea de la Meri trebuie să facem mai întîi precizarea că în zona respectivă, în perioadele mijlocie și tîrzie ale epocii bronzului a evoluat cultura Tei [44]. În inventarul mormîntului de la Meri nu avem element care să poate fi derivat din faza finală V a culturii Tei. Dealtfel puținele descoperiri hallstattiene timpurii descoperite pînă în prezent în Muntenia nu dovedesc o origine locală ci nordică (Transilvania) sau vestică (de la vest de Porțile de Fier).

În spațiul carpato-balcanic s-au diferențiat două mari complexe hallstattiene timpurii ; 1. complexul ceramicii canelate, respectiv culturile Susani, Gava, Reci și Mediaș. Cultura de tip Mediaș s-a extins apoi din sud-estul Transilvaniei peste Carpații răsăriteni pînă la Nistru și în mai mică măsură la sud de Carpații Meridionali ; 2. complexul ceramicii imprimate, culturile Insul Banului, Psenicevo, Babadag și Cozia a cuprins spațiul de la Dunăre pînă la sud de Balcani și într-un anumit moment chiar în zona centrală și sudică a Moldovei.

Între aceste două mari complexe culturile zonei de cîmpie a Olteniei și Munteniei este mai puțin cunoscută în perioada hallstattiană timpurie.

Aspectul cultural Meri este înrudit cu grupa Vîrtop dar și cu aspectul cultural de tip Insula Banului. Care apare de asemenea pe fond Zuto Brdo Gîrla Mare prin preluarea din această ultimă cultură a ornamentării prin imprimare și a tehnicii de încrustație cu alb. Și la Meri și la Insula Banului există ceramica cărămizie roșiatică specifică și Hallstattului timpuriu, dar și ceramica neagră care devine specifică epocii hallstattiene. Tehnica arderii la roșu a ceramicii este specifică culturii Piliny [45] ca și culturii Gava [46]. La Insula Banului ceramica este ornamentată și cu motivul în S, ceeace indică faptul că acest aspect cultural a participat la formarea culturii Basarabi [47], deci este mai tîrziu decît grupul Meri, eventual Hallstatt B. La Meri nu există motivul în „S", în timp ce la

Insula Banului nu există vase în patru colțuri, dar are comun motivul cercurilor concentrice și culoarea roșiatică a unei părți din ceramică, ceeace ar duce la concluzia că aspectul hallstattian timpuriu documentat acum la Meri ar putea fi mai vechi și numai parțial contemporan cu aspectul Insula Banului. Realitatea este că ambele aspecte culturale sînt încă puțin cunoscute. Lipsa vaselor în patru colțuri de la Insula Banului este un argument serios pentru o diferențiere cronologică între cele două aspecte sau pentru o arie de formare diferită.

Aspectul Meri pînă acum nu depășește zona centrală a Munteniei, întrucît în Estul Munteniei, Moldova și Dobrogea materiale de acest tip nu au apărut, cultura Babadag fiind formată pe ale baze [48].

Materialele de la Meri arată clar perpetuarea vasului-cuptor, a vasului în patru colțuri și a ornamentelor constînd din cercuri concentrice imprimate evoluția purtătorilor culturii Gîrla Mare spre hallstatt, evoluție petrecută pe loc și cu absorbția populației de la sfîrșitul epocii bronzului. Acest fapt este de natură să pună problema participării culturii Gîrla Mare la „marea migrație egeică“, participare care nu mai poate fi înțeleasă numai ca o mișcare a purtătorilor culturii Gîrla Mare spre sud în Grecia [49], pentru că în lumina noilor descoperiri din vestul Munteniei, cultura Gîrla Mare nu dispare prin migrare spre sud, ci evoluează pe loc spre noua epocă culturală.

Legătura genetică Gîrla Mare — Meri arată că grupul Meri trebuie să se fi format în Oltenia sudică de unde a migrat și spre vestul Munteniei.

* Acest articol a fost publicat în limba germană în revista Thraco-Dacica. Îl publicăm în limba română fără ilustrație și fără note. Trimiterile la figuri și note corespund cu cele din versiunea germană.

CUPTOARE DE ARS OALE DIN SECOLELE I î.e.n. — IV e.n. ÎN REGIUNILE DE LA EST ŞI SUD DE CARPAŢI

de MARIA COMŞA

După cum se ştie în secolele I î.e.n. — IV e.n., olăritul la daci a atins un înalt grad de dezvoltare, olăria dacică lucrată la roată rivalizînd cu cele mai perfecţionate produse ceramice din centrul Europei. Dacă pînă nu de mult se cunoşteau doar produsele olarilor daci în ultimele decenii au fost descoperite şi cuptoare de ars oale. Tot cercetările făcute în ultimele decenii au scos la iveală o serie de cuptoare de olar în mediu carpic, aparţinînd geto-dacilor tîrzii din Muntenia, sau în complexe de tip Sîntana-Cerneahov.

În cele ce urmează vom încerca să sistematizăm cuptoarele de olar din zona extracarpatică a ţării (Moldova, Muntenia şi Oltenia) începînd cu epoca de înflorire a civilizaţiei dacice (secolele I î.e.n. — I e.n.) şi pînă către sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea în epoca marilor migraţii.

Cuptoarele de ars oale, din secolele I î.e.n. — IV / începutul secolului V e.n., descoperite pînă acum în zona de la est şi de la sud de Carpaţi, în marea lor majoritate au o formă tronconică, cu grătar orizontal, care separă camera de foc aflată la partea inferioară de camera de ardere a vaselor, ce se afla în partea superioară.

În funcţie de forma camerei de foc („focărie") distingem trei variante.

Primei variante îi aparţin cuptoarele la care grătarul se sprijină pe un pilon central.

Pînă acum în mediu dacic cunoaştem un singur cuptor de acest fel, în aşezarea de la Bîtca Doamnei, în apropiere de Piatra Neamţ [1].

Variantei a doua îi aparţin cuptoarele de ars oale tronconice al căror grătar orizontal se sprijină pe un perete median.

Acestui tip îi aparţin cuptoarele dacice de ars oale, descoperite la Poiana-Tecuci [2], Poiana-Dulceşti „Broşteanu" (jud. Neamţ), datat în secolul I e.n. [3], cuptorul de la Bucureşti-Căţelu Nou, datat în secolul I î.e.n. [4]; cuptorul de la Radovanu (jud. Călăraşi) din aceeaşi vreme (fig. 1). descoperit în punctul numit „La fraţii Dincă", la nord-est de aşezarea fortificată dacică [5].

Dintre cuptoarele aparţinînd acestui tip o atenţie deosebită merită cel de la Ostrovul Şimian (jud. Mehedinţi), cercetat în anii 1933 şi 1935 [6]. Spre deosebire de celelalte cuptoare menţionate mai sus cu grătarul rotund sau oval, cuptorul de la Ostrovul Şimian are forma unui oval mult alungit cu diametrele de 2,70×1,10m [7].

În peretele din fundul camerei de foc pe partea opusă gurii au fost făcute patru găuri de aerisire de formă triunghiulară, cîte două de fiecare parte a peretelui median [8], care aveau menirea de a întreţine un tiraj mai mare în camera de foc absolut necesar din cauza lungimii cuptorului. În exteriorul cuptorului aceste găuri se deschideau într-o parte special amenajată a gropii de acces [9], un horn pentru răsuflare.

Din acest cuptor a fost descoperită doar camera de foc cu peretele median, gura cuptorului, grătarul şi camera de ars vasele fiind distruse. De asemenea nu s-a păstrat nici groapa de acces a cuptorului.

Judecînd după dimensiunile păstrate ale camerei de foc, am calculat aproximativ grosimea grătarului şi am încercat să reconstituim şi forma camerei de ardere a vaselor, pereţii căreia trebuie să fi avut o înălţime de aproximativ 0,70 m. Deschizătura de deasupra a acestui cuptor a avut o formă de oval alungit (la fel ca şi buza sa) cu diametrele aproximativ de 1×0,35 m (fig. 2).

Spre intrarea în camera de foc au fost descoperite fragmente ceramice locale (dacice) în asociere cu cele de influenţă celtică (cenuşii) [10]. Pe baza lor ca şi a complexelor de locuire din jur cuptorul a fost datat în secolul I e.n. de către descoperitorul său.

Cele două tipuri de cuptoare de ars oale constatate la geto-daci în secolele I î.e.n. — I e.n. se întîlnesc şi la carpi în secolele II—III e.n.

Astfel cuptoare de ars oale avînd grătarul sprijinit pe un perete median au fost descoperite la: Scheia-Suceava (cuptoarele nr. 2 şi 3) [11], Butnăreşti (cuptoarele nr. 1, 2 şi 3) com. Secuieni (jud. Neamţ) [12], Poiana-Dulceşti „Silişte" (jud. Neamţ) [13], Tifeşti (jud. Vrancea) [14]; Bălteni (jud. Buzău) [15] la Răduleşti (jud. Ialomiţa) [16] (fig. 3).

Un cuptor cu perete median şi două guri de foc a fost descoperit la Izvorul Dulce, com. Merei (jud. Buzău) [17].

Cuptoare de ars oale cu grătarul sprijinit pe un pilon central au fost descoperite la Dărmăneşti [18], Piatra Neamţ şi la Butnăreşti (jud. Neamţ), cuptorul nr. 4 [19].

Două cuptoare de ars oale cu pilon central au fost descoperite pe actualul teritoriu al Bucureştilor la Măicăneşti în punctul numit „La Nuci", datate în secolul III e.n. [20]. Un al treilea cuptor de ars oale, din aceeaşi vreme, a fost descoperit şi la Străuleşti-Măicăneşti. Cele trei cuptoare aparţin geto-dacilor din centrul Munteniei [21].

În aria de răspîndire a culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov cuptoare de ars oale avînd grătarul sprijinit pe un perete median au fost descoperite pînă acum la Truşeşti „Cuha" (jud. Botoşani), cuptorul nr. 2 [22]; Ionăşeni „Ţintirim" (jud. Botoşani) [23]; Botoşani „Dealul Cărămidăriei" [24]; Cucuteni-Băiceni „Laiu" (jud. Iaşi) [25]; Gutinaş, com. Ştefan cel Mare (lîngă Bacău) [26]; Dumbrăveni (jud. Vrancea) [27], Bucureşti-Crîngaşi [28].

Un cuptor de olărie ce poate fi socotit ca un tip intermediar între cele cu pilon central și cele care au grătarul sprijinit pe un perete median, este cel de la Poienești descoperit în partea de nord-vest a măgurii „Dealul Teilor". Acesta avusese grătarul sprijinit pe un pilon central, romboidal în secțiune, care însă se leagă de fundul camerei de foc printr-un perete subțire, arcuit de o parte și de alta, și îngroșîndu-se treptat spre fundul camerei de foc. Gura de foc a cuptorului are lungimea de circa 1 m (fig. 4). Partea de deasupra „unde s-au aflat dărîmăturile a două vase mari din ultima perioadă de existență a acestei așezări a fost distrusă cu ocazia plantării acestui loc cu vie [29].

Fragmentele, provenind de la vase mari, considerate ca fiind din epoca romană, reprezintă de fapt fragmente de chiupuri din secolul al IV-lea (cf. și mai jos) pe baza cărora complexul îl putem atribui așezării aparținînd culturii Sîntana de Mureș, documentată pe măgură.

Cuptoare de ars oale avînd grătarul sprijinit pe un pilon central din aria culturii Sîntana-Cerneahov, din zona extracarpatică a țării noastre se cunosc pînă acum la Glăvăneștii Vechi (jud. Botoșani) [30]; Cucuteni-Băiceni „Siliște" (jud. Iași) [31]; Trușești „Cuha" (jud. Botoșani), cuptorul nr. 1 [32]; Sîrca, com. Bălțați (jud. Iași) [33]; Zorleni-Fîntînele (jud. Vaslui) [34]; Valea Seacă (jud. Vaslui) [35]; Stoicani, com. Folteşti [36] (jud. Galați; Independența [37]; Ileana-Podari [38] (jud. Călărași); București-Fundenii Doamnei [39]; Bucșani (jud. Dîmbovița) [40]; Tîrgoviște [41] și Drobeta-Turnu Severin [42].

Un cuptor care nu avea nici pilon central și nici perete median grătarul sprijinindu-se pe peretele camerei de foc, a fost descoperit la Bacău-Curtea Domnească [43].

În aria extracarpatică a României se mai cunosc încă cîteva cuptoare a căror tip nu-l putem preciza descoperite la Banca (jud. Vaslui) [44]; Gherăseni (jud. Buzău), un cuptor distrus și unul necercetat [45]; Șindrilița, com. Găneasa (Sectorul agricol Ilfov) un cuptor distrus [46], toate aparținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerniahov.

În general, cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Sîntana-Cerneahov se datează în secolul al IV-lea (după noi se încadrează după anul 320) și pînă la începutul secolului următor, (aproximativ pînă în preajma anului 420) cînd se încheie evoluția acestei culturi [47].

În cele ce urmează vom încerca să stabilim atît cît ne permite documentarea în stadiul actual al cercetărilor, originea tipurilor de cuptoare de ars oale la care ne-am referit mai sus.

Cuptoarele de ars oale, dacice, avînd grătarul sprijinit pe un perete median s-au dezvoltat sub influența unor cuptoare similare celtice de tipul celor descoperite și în vestul și nord-vestul țării noastre la Andrid (jud. Satu-Mare), datate în secolele III-II î.e.n. (două cuptoare) [48] și la Biharea, datate în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. (un atelier de olărie și trei cuptoare de ars oale) [49].

Cuptoarele avînd grătar orizontal, sprijinit pe un pilon central s-au dezvoltat sub influența unor tipuri similare de cuptoare de ars oale grecești. Asemenea cuptoare au fost descoperite și pe teritoriul țării noastre la Histria [50].

În concluzie putem afirma că olăritul ca meşteşug specializat s-a dezvoltat la daci, pe de o parte sub influenţă grecească antică [51], iar pe de altă parte datorită contactului cu celţii [52].

Trebuie însă subliniat faptul că geto-dacii au preluat experienţa tehnică primitivă din afară în chip creator, dînd naştere unei producţii ceramice originale.

Tot datorită influenţei greceşti şi apoi celei romane au apărut şi cuptoarele cu grătar orizontal la care însă camera de foc este goală, fără perete median sau pilon central, de tipul celui descoperit la Bacău-Curtea Domnească [53].

Trebuie să mai menţionăm faptul că la geto-daci, la carpi, la dacii din Muntenia şi mai tîrziu în cadrul culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov alături de cuptoarele mai perfecţionate cu grătar orizontal, au existat şi procedee mai simple de ardere a vaselor, în special a ceramicii lucrate cu mîna, fie în cuptoare tronconice fără grătar (cu sau fără vatră organizată), fie în gropi amenajate special în acest scop [54].

Dacă preluarea de către daci a cuptoarelor de ars oale mai perfecţionate cu grătar orizontal poate fi pusă în legătură după cum am văzut fie cu influenţa greco-romană fie cu cea celtică, cuptoarele de ars oale fără grătar, deşi sînt folosite şi ele şi de către greci, acestea pot constitui deopotrivă şi o moştenire autohtonă mai veche [55].

Cele două tipuri de cuptoare (cu perete median şi cu pilon central) se vor menţine din secolul I î.e.n., pînă la începutul secolului V e.n., eventual şi mai tîrziu.

Odată cu pătrunderea influenţei romane dincolo de graniţele imperiului în secolele II-IV e.n. se înmulţesc tipurile de cuptoare cu pilon central. Această influenţă s-a putut manifesta şi direct din provinciile romane de la sud de Dunăre, dar o parte din cuptoarele de acest tip au putut fi introduse şi de purtătorii culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov care au suferit şi ei influenţa civilizaţiei greceşti şi romane încă în zona nordpontică. Totuşi avînd în vedere faptul că cuptoarele de ars oale cu pilon central sînt mai frecvente în sudul şi sud-estul ţării, înclinăm a crede că ele s-au răspîndit mai ales datorită influenţei pătrunse din Moesia Superior şi Scythia Minor (Dobrogea) şi mai puţin dinspre zona nordpontică.

În concluzie, în urma analizei tipurilor de cuptoare de ars oale din secolele I î.e.n. şi pînă în secolele IV începutul secolului V, putem afirma că în teritoriul extracarpatic al României în tehnica olăritului şi a instalaţiilor de ardere a vaselor constatăm o moştenire autohtonă geto-dacică (împregnată cu elemente de tradiţie greacă, celtică şi romană) pe care în secolele II—IV e.n., s-a altoit o puternică influenţă romană provincială în special din Moesia şi eventual într-o măsură mai mică dinspre zona nordpontică.

Această influenţă este de fapt o continuare a legăturilor tradiţionale care s-au manifestat şi mai înainte în secolele VI—I î.e.n., între geto-daci şi lumea greco-romană din zona Dunării inferioare şi pînă la Marea Egee.

NOTE

1 M. Zamoşteanu în raportul *Săpăturile de la Piatra Neamţ*, *Materiale*, VII, 1961, p. 340. Dimensiunile cuptorului nu s-au dat. După reproducerea lui în planul general (*Ibidem*, fig. 1), grătarul lui era rotund, avînd diametrul de aproximativ 1,50 m.

2 R. Vulpe şi col., *Evoluţia aşezărilor omeneşti în Moldova de Jos. Raport sumar despre activitatea şantierului arheologic Poiana Tecuci*, 1949, *SCIV*, II, 1950, 1, p. 50. Din descriere reiese clar că e vorba de un cuptor tronconic cu grătar orizontal sprijinit pe un perete median, surprins în suprafaţa H la — 1,30 m. Idem, *Raport preliminar asupra activităţii şantierului arheologic Poiana-Tecuci* 1950, *SCIV*, II, 1951, 1, p. 203 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 59.

3 *Ibidem*; Idem, *Şantierul arheologic Poiana-Dulceşti, jud. Neamţ, (1961—1970)*, *Materiale*, X, 1973, p. 103. Din cuptor s-a păstrat doar partea inferioară. Nu sînt date dimensiunile părţii păstrate. În apropierea cuptorului s-a găsit şi o monedă romană de bronz emisă în timpul lui Marcus Antonius (anii 32-31 î.e.n.), cf. *Ibidem*.

4 Valeriu Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Căţelu Nou*, *CAB*, I, 1963, fig. 19, p. 33 şi fig. 20, p. 35 ; Dimensiunile cuptorului diam. maxim al grătarului este de 1,76 m ; înălţimea pereţilor camerei de ardere a vaselor = 0,88 m, *Ibidem*, p. 30. Aşezarea getică a fost datată în secolele II-I î.e.n. Credem însă, ţinînd cont de dimensiunile sale şi de gradul său de perfecţionare din punct de vedere tehnic, că acest cuptor aparţine sec. I î.e.n., una din perioadele de vîrf a civilizaţiei geto-dace.

5 Maria Comşa, *Un cuptor de ars oale descoperit la Radovanu-Ilfov. Contribuţii privind olăritul la daci*, Comunicare ţinută la Sesiunea ştiinţifică a fostului Muzeu Ilfov, iunie, 1980.

6 D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 341-342.

7 *Ibidem*, p. 342 şi fig. 234/a, p. 340.

8 *Ibidem*, fig. 234/c, p. 340.

9 O situaţie similară am întîlnit şi la un cuptor de ars oale, fără grătar însă, din secolele VI-VII de la Radovanu „Pe Neguleasă" cf. Maria Comşa, *Cuptoare de ars oale din secolele VI-VII descoperite la Radovanu-Ilfov*, *Studii şi comunicări de istorie a civilizaţiei populare din România*, 1, Sibiu, 1981, fig. 1 (după p. 242).

10 D. Berciu, *op. cit.*, p. 342.

11 Grigore Foit, *Siliştea-Şcheii-Suceava*, în raportul *Şantierul arheologic Suceava*, *Materiale*, IX, 1970, p. 391-392. Aici au fost descoperite trei cuptoare ; cuptorul nr. 1 şi 3 au grătarul sprijinit pe perete median, iar cuptorul nr. 2 a fost distrus, din el rămînînd doar gura de foc. Cuptorul nr. 1 are două canale de aerisire ce se unesc într-un horn pentru răsuflare. Pentru tipuri de cuptoare cu horn pentru răsuflare cf. mai sus nota 9 şi mai jos nota 20. În cuptorul nr. 3 s-a găsit o monedă de la Antoninus Pius (138—161) sau Marcus Aurelius (161—180) ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 57.

12 *Ibidem*, p. 53-57.

13 *Ibidem*, p. 57.

14 Sebastian Morintz şi N. Harţuchi, *Săpăturile de la Ţifeşti, Materiale*, VIII, 1962, p. 522-523 (datat în secolul III e.n.) ; Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrteşcoiu-Poieneşti. Un atelier descoperit la Butnăreşti, SCIV* XVII, 1966, 3, p. 500 ; Idem, *Cultura carpică*, p. 57.

15 I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice întreprinse la Bălteni, Materiale*, VIII, 1962, p. 12. Aici au fost descoperite şi resturi de locuire aparţinînd culturii Sîntana-Cerneahov ; Gh. Bichir, confirmă însă afirmaţia lui I. T. Dragomir, că fragmentele ceramice descoperite în cuptor sînt dacice tîrzii, respectiv carpice. Cf. *Cuptoare de ars ceramică...*, p. 503, nota 1.

16 Radu Vulpe, *Resturile de epocă Latène III de la Răduleşti-Ialomiţa BCMI*, XXIV, 1931, p. 156-138. Aici au fost descoperite patru cuptoare de ars oale, dar numai asupra unuia s-au obţinut informaţii. Pe baza ceramicii publicate (cf. fig. 2-3, p. 157 şi 4, p. 158), atribuim aceste cuptoare geto-dacilor din secolele II-III e.n.

17 Marius Constantinescu, *Descoperiri arheologice din secolele III şi IV e.n. la Izvoru-Dulce, com. Merei, jud. Buzău, SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 124-132.

18 I. Zamoşteanu, C. Matasă, M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamţ, Materiale*, VII, 1961, p. 344-346.

19 Gh. Bichir, *Cuptoare de ars ceramică...*, p. 497 ; Idem, *Cultura Carpică*, p. 57.

20 M. Constantiniu şi Panait I. Panait, *Şantierul Băneasa-Străuleşti, Cercetările din sectorul Măicăneşti* (1964—1966, Bucureşti, VI, 1968, p. 54 şi 56 ; şi fig. 4, p. 50 ; Margareta Constantiniu, *Săpăturile arheologice de la Străuleşti, 1967, Aşezările prefeudale*, Bucureşti, VII, 1969, p. 15-16. La Străuleşti unul din cuptoare are horn pentru aerisire. Din camera de foc a cuptorului se deschid în acest horn trei găuri de aerisire dreptunghiulare una mai mare pe mijloc şi două mai mici de o parte şi de alta cf. Bucureşti, VI, p. 54.

21 Ptr. Străuleşti-Măicăneşti, cf. Sebastian Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie, Dacia*, XVI, 1972, p. 333. (Săpături Margareta Constantiniu şi Panait I. Panait). Acest al treilea cuptor se află la o distanţă de circa 600 m de celelalte două cuptoare de la Măicăneşti, *Ibidem*.

22 M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul arheologic Truşeşti, SCIV*, VI, 1955, 1-2. p. 174-175.

23 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 60.

24 N. Zaharia, Em. Zaharia, S. Raţă, *Sondajul arheologic de la Botoşani, „Dealul Cărămidăriei", Materiale*, VII, 1961, p. 463-466.

25 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 60.

26 Ionel Bauman, *O unealtă pentru ornamentat ceramica descoperită la Stoicani, com. Folteşti (jud. Galaţi), Carpica*, 6, 1973—1974, Bacău, 1974, p. 44, nota nr. 7. Un alt cuptor de ars oale cu perete median a ieşit la iveală pe „Dealul Viorica" într-o aşezare datată de către descoperitori în secolele III-IV situat lîngă localitatea Ştefan cel Mare, comună suburbană a municipiului Bacău. Cf. Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie*, (1973—1974), *Dacia*, XIX, 1975, p. 301 (săpături executate de Constantin Eminovici şi Ionel Bauman). Nu avem date precise dacă acest cuptor aparţine culturii carpice sau culturii Sîntana-Cerneahov.

27 Maria Comşa, *Un cuptor de ars oale din secolul al IV-lea e.n., descoperit la Dumbrăveni (jud. Vrancea)*, comunicare ţinută la Focşani în anul 1980 (sub tipar).

28 Vl. Zirra și Margareta Tudor, în raportul, *Șantierul arheologic București*, Studii și referate privind istoria României, I, București, 1954, p. 312-313 și 315.

29 C. Cihodaru, *Poienești-Tamasidava. O așezare carpică în Moldova centrală, Arta și Arheologia*, 13-14, 1937—1938, Iași, 1938, p. 35-36 și fig. 14 și 15, p. 37 ; Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949, Materiale*, I, 1953, p. 219 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 58, afirmă că nu poate preciza dacă acest cuptor aparține așezării Latène, celei carpice sau celei Sîntana de Mureș, documentate în zonă.

Pe baza schițelor publicate de C. Cihodaru și a planului făcut de prof. Radu Vulpe noi am reușit să fixăm locul descoperirii acestui cuptor la cîțiva metri spre nord-est de cuptorul crematoriu, descoperit în 1949 și datat în Latène II.

În aceste condiții credem că în epoca Latène nu putea exista un complex de olărie în imediata apropiere a cuptorului crematoriu. De asemenea, după părerea noastră, el nu poate fi atribuit nici carpilor, deoarece pe măgura „Dealul Teilor" nu există urme de locuire, ci doar o necropolă aparținînd carpilor. În consecință, cea mai probabilă epocă în care poate fi datat cuptorul este secolul al IV-lea e.n., ceea ce concordă atît cu ceramica descoperită în preajma lui, cît și cu faptul că se află la periferia acestei așezări. Tot la Poienești, pe mijlocul măgurei „Dealul Teilor", C. Cihodaru afirmă că în șanțul A II „de la jumătatea șanțului spre sud, pătura superioară în care apare și ceramica romană, se afundă pînă la 2,30 m. În acest loc, de o parte și de alta a unei vetre, spoite pe deasupra cu o substanță albicioasă (= crustă în urma arderii puternice) se înălțau două hornuri. Lîngă unul s-au găsit fragmente ceramice latène (?) lustruite, negre, iar lîngă al doilea era sfărîmat un vas mare (= chiup, fig. 43) din epoca romană"; *Ibidem*, p. 36. Aceste „hornuri" aveau o înălțime de 0,90 m, pereții lor fiind făcuți din nuiele împletite, lipite cu lut (*Ibidem*, p. 35).

Apare destul de clar că avem de-a face cu două cuptoare tronconice (cu sau fără grătar), care se aflau în aceeași groapă (bordei ?), avînd pereții parțial sau total deasupra podelei gropii (sau bordeiului ?), făcuți din nuiele împletite, lipite cu lut. Între cele două cuptoare se afla o vatră (= focar ?) de la care au pornit probabil gurile de foc spre camerele cuptoarelor. După chiupul reprezentat la fig. 43 atribuim și aceste cuptoare (?) secolului al IV-lea e.n., respectiv culturii Sîntana de Mureș.

30 Ion Nestor și col., *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei în anul 1950, SCIV*, II, 1951, 1, p. 67-68 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 60.

31 *Ibidem*.

32 M. Petrescu-Dîmbovița, și colab., *op. cit.*, p. 174-175.

33 Adriana Stoia, *op. cit.*, p. 301.

34 Vasile Palade, *Un cuptor de olar din secolul al IV-lea e.n., la Zorleni-Fîntînele (jud. Vaslui), Memoria Antiquitatis*, I, Piatra Neamț, 1969, p. 339-362 ; Idem, *Cuptorul de olar de la Fîntînele, Magazin Istoric*, IV, 1970, 2, (35), p. 45.

35 Idem, *Așezarea și necropola geto-dacică din secolul al IV-lea și începutul secolului al V-lea e.n. de la Bîrlad-Valea Seacă*, comunicare la Sesiunea științifică a Muz. jud. Dîmbovița, Tîrgoviște, 10.V.1980. Cuptorul avea două guri de foc. Așezarea și necropola de la Valea Seacă aparțin culturii Sîntana-Cerneahov (n. n.).

36 Ionel Bauman, *op. cit.*, p. 43. În anul 1973 făcîndu-se un sondaj s-a descoperit încă un cuptor de ars oale (nu se precizează dacă era cu pilon central sau cu perete median) care avea groapa de acces comună cu cuptorul de olar descoperit în 1971. *Ibidem*, p. 43, nota nr. 5.

37 B. Mitrea şi N. Anghelescu, *Şantierul Independenţa, Materiale*, VIII, 1962, p. 612 ; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 60.

38 Cercetări făcute de D. V. Rosetti, menţionate de Vl. Zirra, *Cercetări feudale timpurii de la Ileana-Podari, Materiale*, V, 1959, p. 501 ; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 60.

39 Vl. Zirra şi Margareta Tudor, *op. cit.*, p. 315 şi urm. ; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 60.

40 La Bucşani au fost descoperite trei cuptoare de olar, pe care Luciana Oancea Muscă le-a datat în secolele IV-V. Informaţii verbale pentru care îi mulţumim şi pe această cale.

41 Luciana Oancea, *Săpăturile arheologice de la Tîrgovişte, 1972. Aşezarea prefeudală, Arhiva Valachica*, 8, Tîrgovişte, 1976, p. 56-60.

42 Mişu Davidescu, *Drobeta în secolele I-VIII e.n.*, Craiova, 1980, p. 113. Aici a fost descoperit un cuptor datat de autor în secolele IV-V, cu ceramica cenuşie. Nu se precizează dacă e vorba de ceramica romană tîrzie sau de tip Sîntana de Mureş.

43 Ioan Mitrea şi Al. Artimon, *Descoperiri prefeudale la Curtea Domnească-Bacău, Carpica*, IV, Bacău, 1971, p. 228-229 şi fig. 8/1, p. 225.

44 Mircea Babeş, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1970), Dacia*, XV, p. 362 (săpături V. Palade şi N. Ciucă).

45 Informaţii verbale date de Gh. Diaconu într-o şedinţă de comunicări a Institutului de Arheologie din Bucureşti, 1979.

46 Margareta Constantiniu şi Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 54, nota nr. 10. În măsura în care partea superioară a cuptorului avea cupolă aşa cum s-a arătat (*Ibidem*, nota nr. 13), avem de-a face cu un cuptor de pîine scobit în lut şi nu cu un cuptor de ars oale.

47 În legătură cu etapele de evoluţie şi încadrarea cronologică a culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov pe teritoriul României cf. Maria Comşa, *Dacia în epoca lui Constantin cel Mare şi a urmaşilor săi, Pontica*, X, Constanţa, 1977, p. 215-227. Punctele de vedere exprimate în această lucrare fiind susţinute şi la al IX-lea Congres Internaţional de la Nisa (Franţa) în 1976.

48 Ioan Németi, *Cuptoare de ars ceramica din epoca Latène de la Andrid (jud. Satu Mare), SCIVA*, 25, Bucureşti, 1974, 4, p 579-584.

49 Sever Dumitraşcu, *Două centre de prelucrat ceramică în Crişana, Biharia (jud. Bihor) şi Medieşul Aurit (jud. Satu Mare)*, Studii şi comunicări de istorie a civilizaţiei populare din România, I, 1981, p. 235-237. Pentru cuptoarele celtice sau de origine celtică cu grătarul orizontal, sprijinit pe un perete median, cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 59 ; Ioan Németi, *op. cit.*, p. 281 ; Sever Dumitraşcu, *op. cit.*, p. 234.

50 Maria Coja, *Activitatea meşteşugărească la Histria în sec. VI-I î.e.n., SCIV*, 13, 1962, 1, p. 26-27 ; Maria Coja şi Pierre Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*, Bucureşti-Paris, 1979, p. 20-27 şi p. 36 (cuptorul nr. 2/1973 ; cuptorul nr. 2/1957

și cuptorul nr. 3/1974). Alte cuptoare, mai perfecționate avînd grătarul sprijinit pe doi piloni cf. *Ibidem*, p. 27-33.

51 Preluarea de către geto-daci a unor procedee tehnice de ardere a ceramicii de la greci și romani, în stadiul actual al cercetărilor, a putut fi surprinsă abia în secolele II-I î.e.n. Credem însă că în Dobrogea, Muntenia și în sudul Moldovei adoptarea unor cuptoare de ars oale mai perfecționate din lumea antică greacă s-a petrecut mult mai devreme, încă în secolele VI-IV î.e.n. cînd apar și primele vase lucrate la roată imitate după vase grecești. Pentru tipurile de vase imitate și răspîndirea lor cf. Petre Alexandrescu, *Les modèles grècs de la céramique thrace tournée*, *Dacia*, XXI, 1977, p. 113-137. Pe harta de la fig. 8, p. 120 trebuie adăugată încă o descoperire făcută în 1981 la Radovanu (jud. Călărași).

52 Preluarea de către daci a unor procedee tehnice de arderea vaselor de la celți s-a petrecut foarte probabil la sfîrșitul secolului al II-lea și la începutul secolului I î.e.n., perioadă în care celții au fost asimilați de daco-geți.

53 Maria Coja, Pierre Dupont, *op. cit.*, p. 23 și fig. 5, p. 249. Un cuptor dacic cu grătar orizontal la care camera de foc era goală, datat pe baza ceramicii în secolele II-I î.e.n., a fost descoperit la Șura Mică „Rîșloava", cf. I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Th. Nägler, M. Rill, *Raport asupra cercetărilor arheologice întreprinse în 1978 la Șura Mică (jud. Sibiu)*, *Materiale...*, A XIII-a sesiune de rapoarte... Oradea, 1979, p. 151.

54 Asemenea cuptoare mai simple sau gropi de ars oale s-au descoperit în Transilvania cf. I. H. Crișan, *In legătură cu cuptoarele de ars ceramică la daco-geți din epoca Latène*, *Apulum*, VI, Alba-Iulia, 1967, p. 111-118. Autorul presupune chiar că unele gropi arse au putut servi pentru arderea vaselor. Pentru acestea din urmă însă credem că e nevoie de date mai concludente în legătură cu destinația lor. Un alt cuptor fără grătar a apărut la Biharia, cf. Sever Dumitrașcu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din anul 1978 de la Biharea, Materiale și cercetări arheologice*, A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 297 și 303.

55 O dovadă în acest sens ar putea constitui cuptorul fără grătar de la Biharea care din punct de vedere tipologic se deosebește de cuptoarele grecești fără grătar de la Histria. Sever Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 297 și 303.

FOURS DE POTIER DU Ière S.AV.N.È — IVe S. DE N.È. DANS LES RÉGIONS À L'EST ET AU SUD DES CARPATHES

Résumé

Dans l'ouvrage sont présentés les fours de potier de la région extracarpathique de la Roumanie en commençant avec l'époque fleurissante de la civilisation des Daces (Ière s.av.n.è. — IVe s.d.n.è.), continuant avec les fours de potier chez les Carpes et les Geto-daces du II-III ss de n.è., et enfin chez les porteurs de la culture Sîntana-Tcherniakhov.

On a découvert surtout des fours ayant la sole horizontale s'appuyant, soit sur un cloisson qui sépare en deux parties le foyer, soit sur un pilier central.

Il y a aussi un four (Bacău — Curtea Domnească) avec le foyer creux.

On doit supposer aussi l'existence des fours de potier plus primitives à tronconiques, avec le foyer aménagé spécialement ou non.

En analysant l'origine des differents types des fours de potier du Iere s.av.n.è. — IVe commencement du Ve s.d.n.è. de la région extracarpathique de la Roumanie, l'autrice a arrivée à la conclusion qu'il y a une persistence des différents types de potier depuis les Daces (qui à leur tour ont enprunté des procedés techniques en ce qui concerne la cuisson de la céramique des anciens grecs, des celtes et des romains) jusqu'au Ve s. de n.è. et même plus tard. Sur cette héritage autochtone dace pendant les IIe-IVe ss. de n.è. s'est greffé une puissante influence romaine provinciale de la Moesie et peut être dans une certaine mesure de la région nordpontique aussi.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Radovanu (dép. de Călăraşi). Four dacique de potier de I[e] s.av.n.è.

Fig. 2. — Ostrovul Simian (dép. de Mehadinţi). Four dacique de potier de I[e] s.d.n.è. (Reconstitué par nous selon les dates publiées par D. Berciu).

Fig. 3. — Răduleşti (dép. de Ialomiţa). Four géto-dacique de potier de II-IIIe s.d.n.è. (Reconstitué par nous selon les dates publiées par Radu Vulpe).

Fig. 4. — Poieneşti (dép. de Vaslui). Four de potier de IVe s.d.n.è. (Essai de reconstitution selon les dates publiées par C. Cihodaru).

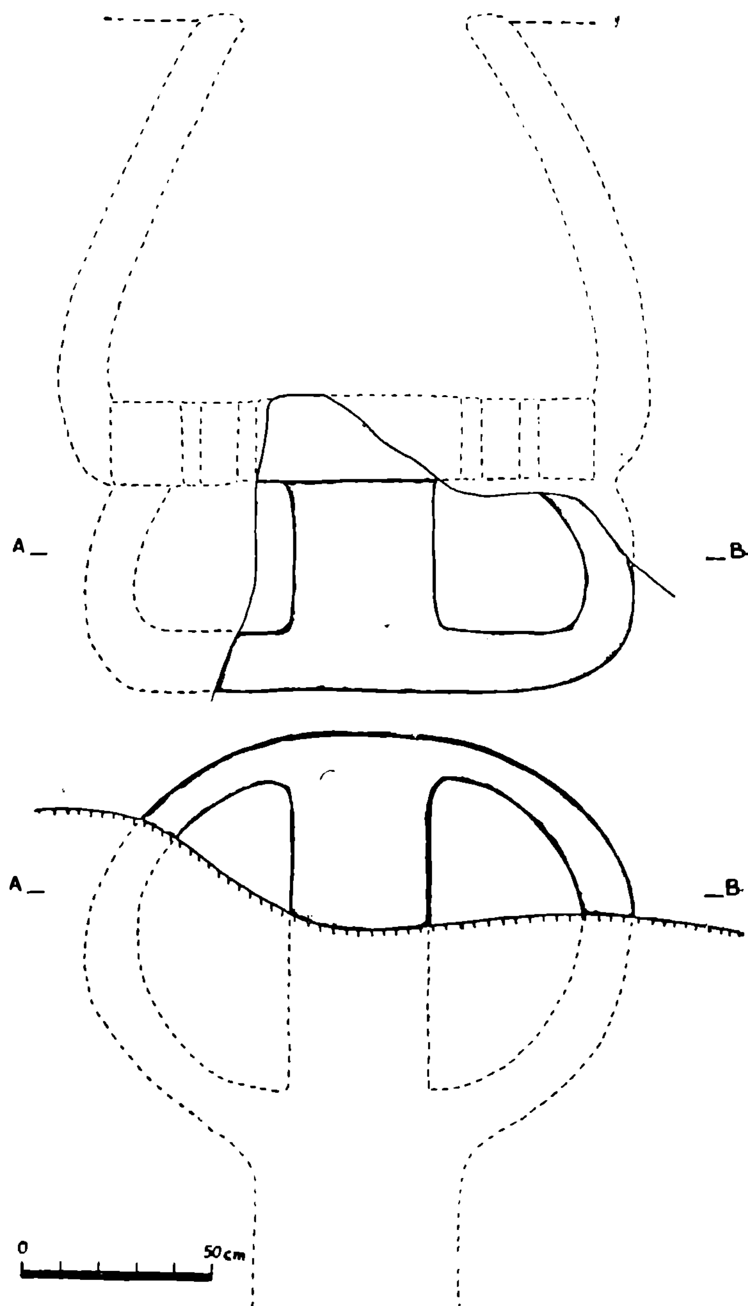

Fig. 1. — *Radovanu (jud. Călărași).* Cuptor dacic de ars oale din secolul I î.e.n.

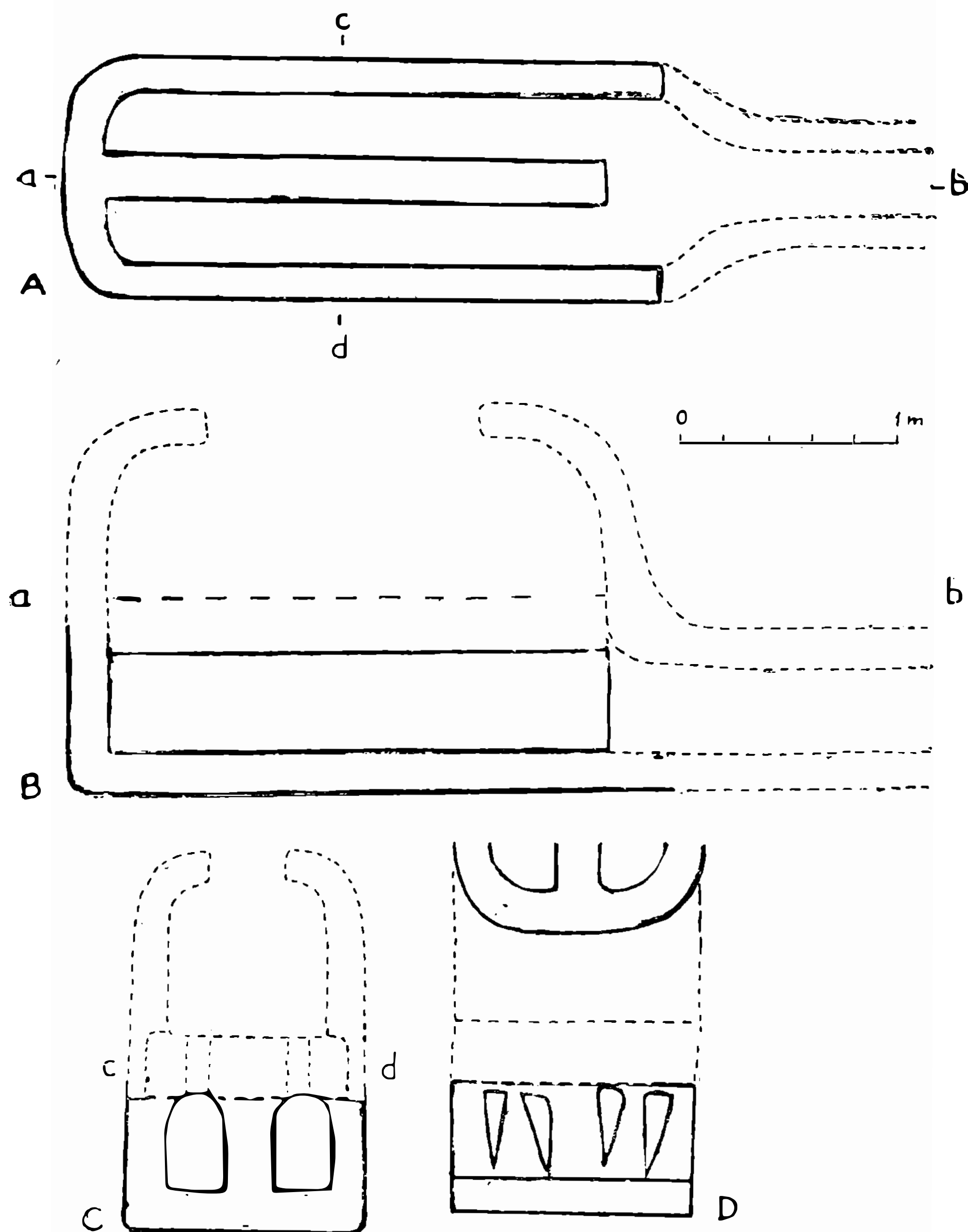

Fig. 2. — *Ostrovul Șimian (jud. Mehedinți).* Cuptor dacic de ars oale din secolul I e.n. (Reconstituit de noi după datele publicate de D. Berciu).

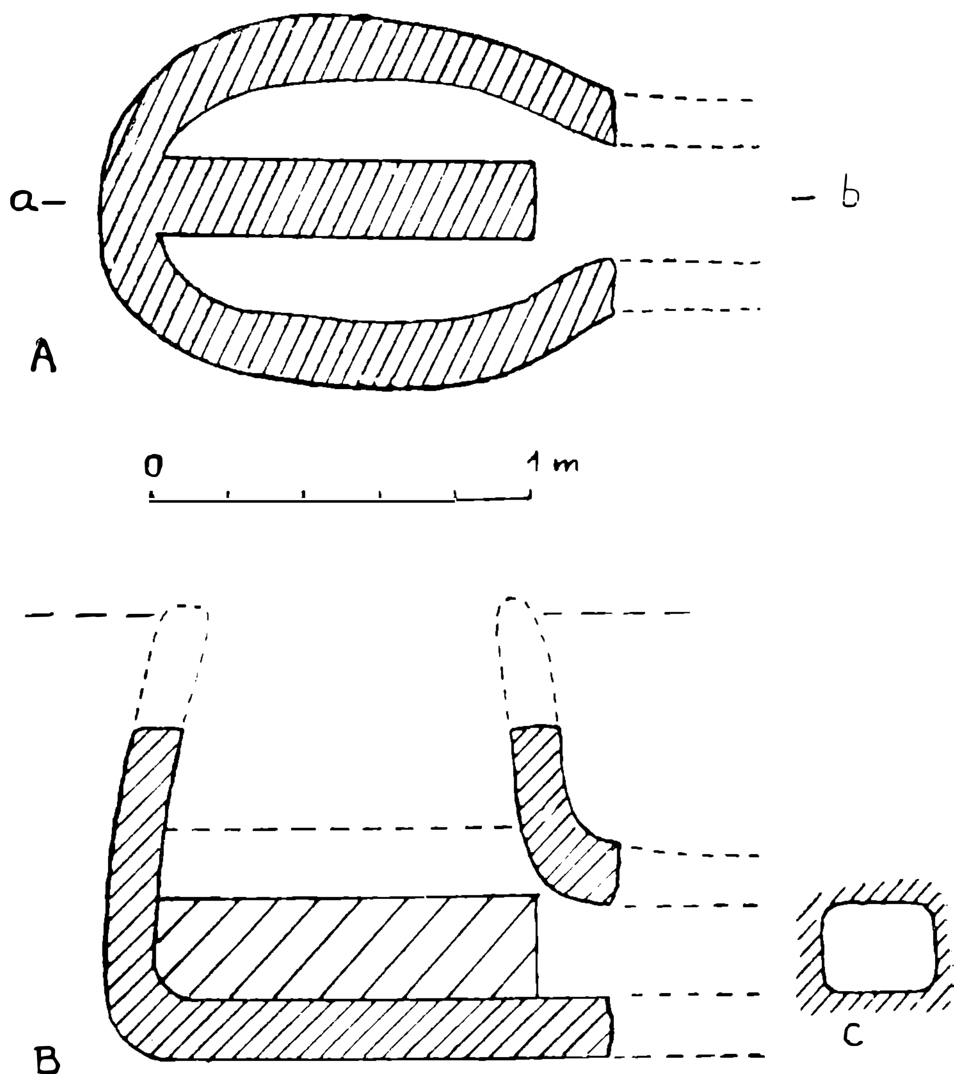

Fig. 3. — *Răduleşti (jud. Ialomiţa).* Cuptor de ars oale geto-dacic din secolele II–III e.n. (Reconstituit de noi după datele publicate de Radu Vulpe).

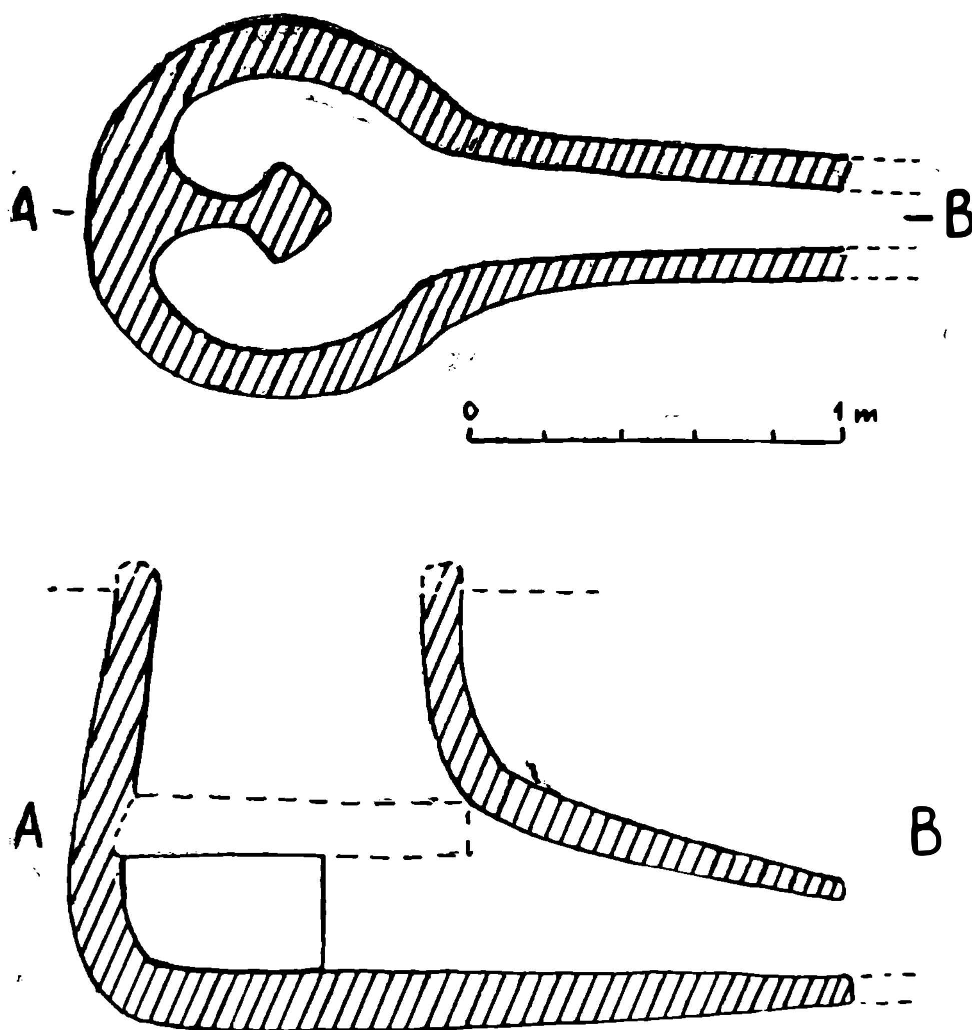

Fig. 4. — *Poieneşti (jud. Vaslui).* Cuptor de ars oale din secolul al IV-lea e.n. (Încercare de reconstituire după datele publicate de C. Cihodaru).

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN ANUL 1981 ÎN AŞEZAREA DE LA BÎRLAD-VALEA SEACĂ

VASILE PALADE

În vara anului 1981 au fost continuate săpăturile în aşezarea de la Bîrlad — Valea Seacă deschizîndu-se patru secţiuni în lungime totală de 221 m. cu lăţimea de 1 m. şi adîncimea cuprinsă între 1,30-2 m. Noile secţiuni au fost trasate în partea de nord a sectorului sudic din aşezare, cu scopul de a surprinde în continuare dinamica locuirii în această zonă cît şi unele probleme legate de amplasarea locuinţelor de suprafaţă şi a celor adîncite în sol şi asocierea acestora cu diferite construcţii anexă etc. S-a urmărit, în acelaşi timp, să se stabilească dacă se extinde sau nu spre centrul aşezării cartierul care cuprinde atelierele de prelucrare a cornului de cerb.

În planul general al săpăturilor noile secţiuni sînt paralele cu cele din anii anteriori, păstrîndu-se distanţa de 2 m între ele. Pe prima secţiune, la întretăierea drumului ce duce spre satul Perieni, a fost descoperită o locuinţă de suprafaţă reprezentată printr-o platformă masivă de chirpic ce n-a putut fi dezvelită în întregime întrucît latura sa estică se afla sub terasamentul drumului amintit. Suprafaţa dezvelită ne-a permis să stabilim că locuinţa a fost orientată cu faţa spre sud-sud-vest avînd latura mică (de vest) de 2,60 m iar cele lungi de nord şi de sud, pe porţiunea cît au putut fi dezvelite, de 3,60 m. Sub chirpic pe podea se aflau fragmente ceramice lucrate cu mîna şi la roată, cîteva bucăţi de corn de cerb în diferite faze de prelucrare, o fusaiolă din lut şi alta din os, (fig. 2/9 ; 5/2), fragmente de greutăţi de lut de la războiul de ţesut, piese de lut circulare (fig. 4/4) etc. Printre fragmentele ceramice lucrate cu mîna unele provin de la oale de dimensuni mijlocii, fragmente de la două ceşti dacice (fig. 3/7 ; 4/7) cît şi de la două castronaşe de tradiţie nordică (fig. 3/1, 3). Pe suprafaţa dezvelită nu au fost identificate urmele vetrei de foc. Podeaua locuinţei, uşor în pantă spre vest, se afla la 0,60 m adîncime de la suprafaţa actuală.

Spre capătul estic al celei de a doua secţiuni a fost identificat un bordei pe jumătate adîncit în sol, orientat cu faţa spre sud avînd laturile lungi de 2,75 m iar laturile scurte de 2,30 m şi adîncimea de 1,25 m de la suprafaţa solului actual. Acoperişul a fost susţinut de o grindă sprijinită pe două furci aşezate pe mijlocul laturilor de nord şi de sud.

lîngă pereți. Gropile acestora au diametrul de 0,25-0,30 m și adîncimea de 0,30 m (fig. 1 a). Podeaua bordeiului nu prezintă urme de bătătorire specifice unei locuiri îndelungate. Intrarea pare să fi fost amenajată pe jumătatea estică a laturii de sud. Pe podea, pe întreaga suprafață se găseau numeroase bucăți de corn de cerb retezate la anumite dimensiuni, în diferite faze de prelucrare (fig. 6 ; 7 ; 8 ; 9/1-4 ; 10/4, 5). Materia primă era grupată, mai ales, spre colțul de nord-vest și cel de nord-est al bordeiului, iar în centru și către latura estică se aflau produsele semifinite și multe surcele (cioplitură) rezultate de la operațiile de prelucrare a cornului. În centrul bordeiului și spre latura de est au fost descoperite cîteva bucăți de sîrmă răsucită, obținută din fîșii de tablă de bronz, utilizată în confecționarea niturilor necesare asamblării pieptenilor (fig. 13/1-4).

Deși activitatea de prelucrare a cornului de cerb se desfășura aici, din plin, în bordei nu a fost amenajat scaunul de lucru, săpat în pămînt, întîlnit anterior în majoritatea atelierelor descoperite în așezare. Pe podea, în amestec, dar mai cu seamă sub materia primă, se aflau fragmente ceramice lucrate cu mîna și la roată, două fusaiole de lut (fig. 2/8 ; 4/1), doi piepteni întregi uzați (fig. 11/2, 3), o bucată de tablă de bronz reaparată prin nituire (fig. 13/12), două mînere de cuțit lucrate din corn de cerb (fig. 10/3 ; 11/4), un cep ? lucrat dintr-un vîrf de corn de cerb (fig. 10/2), o fîșie de tablă de bronz de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, perforată la capete (fig. 13/9) o daltă ? din fier (fig. 13/8), un disc de tablă de fier ușor concav (fig. 10/2) etc. În centrul bordeiului, pe podea, se aflau mai multe plăci semicirculare din corn de cerb, unele finite, altele în diferite faze de lucru (fig. 2/2 ; 7 ; 8 ; 11/1), cît și numeroase plăci dreptunghiulare, pe care urma să se cresteze dinții pieptenului, după asamblare [1]. Au apărut, de asemenea, cîteva plăci dreptunghiulare cu dinții greșit crestați, socotite, probabil, rebuturi (fig. 9/12), ori cu dinții rupți în timpul șlefuirii acestora (fig. 9/9-11 ; 13/5-7). Unele plăci laterale, prin forma dintelui marginal, atestă preocuparea meșterilor, de aici, de a asigura produselor respective calități estetice deosebite (fig. 9/9 ; 11/3).

Printre fragmentele ceramice lucrate cu mîna remarcăm, ca forme, oala borcan de dimensiuni mici și mijlocii și cîteva cești dacice cu toartă și fără toartă (fig. 3/4-6 ; 4/3, 5, 6). Apare, de asemenea, și o strachină lucrată cu mîna, avînd marginea arcuită spre interior, specifică ceramicii de tradiție nordică (fig. 3/2).

Dintre vasele lucrate la roată, toate fragmentare, remarcăm cănițele (fig. 12/1-5), oalele și castroanele cu marginea dreaptă, de dimensiuni mici și mijlocii (fig. 12/8), de tradiție autohtonă.

Pe podea nu apar urmele vetrei de foc, la fel ca în majoritatea bordeielor din așezare [2]. În umplutura bordeiului cu aproximativ 0,30-0,40 m mai sus de podea, au apărut două creuzete din lut de formă ovoidală, prevăzute cu un orificiu relativ mic, de cîțiva milimetri la un capăt și o prelungire plată (lob) la partea opusă (fig. 14/2). Aproximativ la aceeași adîncime au fost descoperite cîteva fragmente de lupe de fier (fig. 5/1,

3), o fibulă cu port-agrafa înaltă, cu o parte din arc lipsă din vechime (fig. 9/5) etc.

Spre capătul vestic al secţiunii a treia a apărut o groapă (nr. 31) de formă circulară cu diametru de 1,60 m şi adîncimea de 1,40 m, cu profil tronconic. Fundul gropii este uşor albiat şi bătătorit, avînd în centru o alăt groapă cilindrică cu diametru de 0,40 m şi adîncimea de 0,35 m. Pe fundul gropii mici se afla cărbune şi cenuşă în strat de 0,10 m peste care au fost depuse numeroase bucăţi de corn de cerb, unele prelucrate parţial iar altele pînă în fazele semifinite. Peste stratul de coarne de cerb prelucrate, care cuprindeau şi baza gropii mari, se afla un nou strat de cărbune şi puţină cenuşă. În pămîntul de umplutură al gropii se aflau, izolat, bucăţi de corn de cerb prelucrate, un pandantiv căldăruşă din tablă de bronz (fig. 9/6), o fibulă de bronz cu piciorul întors pe dedesubt (fig. 10/1), un creuzet de lut puternic vitrificat (fig. 14/1) şi cîteva bucăţi de lupe de fier (fig. 5/5, 6). La aceeaşi înălţime au apărut şi cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna şi la roată cît şi oase de animale. În funcţie de modul cum au fost depuse bucăţile de corn de cerb, spre fundul gropii, între cele două straturi de cenuşă şi cărbune, înclinăm să atribuim acesteia un rol magico-cultural. Selectarea bucăţilor de corn de cerb era făcută în aşa fel încît să cuprindă toate fazele de lucru, iar depunerea lor, în groapă, în strat masiv, fără o ordine anume, pe întreaga suprafaţă, întăreşte această supoziţie. Nu excludem nici eventuala folosire a gropii respective ca scaun de lucru în aer liber, bătătorirea surprinsă pe fundul acesteia fiind tocmai un indiciu în acest sens. Schimbarea destinaţiei acesteia, din scaun de lucru în groapă magico-cultuală ar putea constitui o explicaţie pentru modul cum au fost depozitate diferitele materiale arheologice descoperite în interiorul ei.

Ceea ce reţine atenţia în mod deosebit în această campanie este descoperirea, în pămîntul de umplutură al bordeiului şi al gropii în discuţie, a unor recipiente lucrate din lut care, după aspectul lor sticlos, au fost expuse la o supraîncălzire repetată, topind pînă la vitrificare suprafaţa exterioară a argilei din care au fost făcute. Toate cele şase recipiente (4 întregi şi 2 fragmentare) au un profil relativ ovoidal şi sînt prevăzute la partea superioară cu un orificiu circular sau uşor turtit, iar la partea inferioară dispun de cîte o prelungire plată, semicirculară, cu ajutorul căreia acestea puteau fi manipulate. Considerăm că, după aspectul lor exterior, recipientele în discuţie sînt creuzete în care se topea metalul ce urma să fie turnat în diferite tipare. Pentru verificare, unul dintre recipiente a fost supus unei analize chimice. Probele pentru analiză au fost recoltate de pe partea interioară a creuzetului, iar rezultatele sînt următoarele: cupru 21,60%, fier 1,34%, siliciu 1,30%, plumb 1,00%, mangan 0,20%[3]. Procentul mare de cupru rezultat la analiză, culoarea maronie a suprafeţei interioare a creuzetului şi petele roşietice de pe suprafaţa exterioară, sticloasă a acestuia, se datoresc efectului colorant al cuprului, indicînd utilizarea creuzetului, supus analizei, în operaţiile de topire şi turnare a bronzului. Dealtfel, şi celelalte recipiente întregi sau fragmentare prezintă aceleaşi caracteristici

la suprafața exterioară. Se poate admite, prin urmare, că toate creuzetele descoperite în această campanie provin dintr-un atelier de turnătorie care se află, foarte probabil, în perimetrul respectiv. Dealtfel, este de presupus că tabla de bronz, folosită la confecționarea niturilor pentru asamblarea pieptenilor, se obținea pe plan local din materie primă procurată din alte zone. În acest sens amintim că în cele mai multe ateliere se aflau numeroase nituri gata confecționate din sîrmă realizată din fîșii înguste de tablă de bronz cît și unele fîșii încă neintrate, ori intrate parțial în lucru[4]. Acestea erau tăiate cu foarfeca din foi de tablă de dimensiuni mai mari atestînd efectuarea unor asemenea operații în centrul meșteșugăresc respectiv[5]. În unele ateliere s-au descoperit deșeuri rezultate din tăierea tablei, adunate cu grijă, ceea ce ne îngăduie să credem că acestea reintrau în circuitul productiv, ele fiind retopite în atelierele metalurgice de aici și trasformate din nou în tablă, materie primă absolut necesară confecționării niturilor pentru piepteni etc.

În privința obiectelor care se realizau în aceste ateliere, ele trebuie să fi fost, probabil, de dimensiuni mici, luînd în considerație capacitatea cu totul redusă a creuzetelor descoperite. Astfel, cel mai mare dintre ele are înălțimea de 8,1 cm și diametrul maxim de 5,6 cm (la exterior). În acest creuzet încăpeau aproximativ 30 cm^3 de metal topit, suficient pentru realizarea într-o șarjă, cu un singur creuzet, a metalului necesar pentru o foaie de tablă de 15$\times$20 cm groasă în medie de 1-1,5 mm, așa cum se întîlnește de obicei în atelierele de lucrat piepteni, sau a 3-4 fibule.

Altă noutate apărută cu prilejul cercetărilor din acest an se referă la existența metalurgiei fierului în așezarea de aici. Fragmentele de lupe de fier și zgură metalică descoperite în pămîntul de umplutură din bordeiul și groapa amintită, atestă faptul că în acest sector se aflau instalații de redus minereul de fier neidentificate pînă la această dată. Totuși, chiar în stadiul actual al cercetărilor, existența atelierelor metalurgice în așezarea de la Bîrlad-Valea Seacă este pe deplin dovedită, iar acest lucru apare firesc în contextul existenței marelui centru meșteșugăresc de prelucrare a cornului de cerb, care nu putea să nu atragă și să concentreze aici acele meșteșuguri în măsură să le asigure confecționarea uneltelor de lucru și materia primă necesare procesului de producție propriu.

N O T E

1 V. Palade, *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1981, Sibiu, 1, p. 209.

2 Idem, *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 223.

3 Analiza chimică a fost făcută în laboratoarele Întreprinderii de rulmenți din Bîrlad. Mulțumim și pe această cale tov. ing. Gabriela Balan pentru sprijinul acordat.

4 V. Palade, *Studii...*, p. 219.

5 Idem, *ArhMold.*, IV, p. 274, fig. 15/3.

LES RÉCHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DANS L'ÉTABLISSEMENT DE BÎRLAD-VALEA SEACĂ. LES FOUILLES DE L'ANNÉE 1981

Résumé

A l'occasion des fouilles de l'année 1981 on a découvert deux habitations dont l'une de surface et l'autre une hutte — atelier pour la confection des peignes en bois de cerf. On a découvert aussi une fosse, qui selon la construction et les vestiges archéologiques, il est possible, qu-il eût été utilisée dans le but magico-rituel.

Parmi les objets découverts à cette occasion on peut remarquer quelques creusets dont quelques uns fragmentaires et d'autres en entier, mais inutilisables, ayant les corps fissurés, Ceux-ci ont été découverts dans la terre qui remplissait la fosse de la hutte et la fosse magico-rituelle 31. L'analyse chimique de la surface interieure d'un creuset prouve, sans conteste, que cellui-ci a été utilisé à la fonte et à la fusion du bronze.

On a découvert aussi maintes loupes fragmentaires en fer dans les même circonstances, attestant l'existence de certaines instalations pour la reduction du minerai en vue d'obtenir le fer dans cet établisement.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Bîrlad-Valea Seacă. Hutte No 18.

Fig. 2. — Bîrlad-Valea Seacă. Objets en bois de cerfs, terre glaise et métal ; moule à tracer le contour des manches de peignes (1) ; plaque demi-circulaire, en bois de cerf, pour le manche de peigne, déchirée (2) ; petites plaques rectangulaires en bois de cerf en phase avancé de façonnage (3-7) ; fuseaux en terre cuite (8, 9) ; disque de tôle en fer (10).

Fig. 3. — Bîrlad-Valea Seacă. Fragments de poterie faits à la main : soupières de tradition nord-gérmanique (1-3) ; tasses daces (4-7).

Fig. 4. — Bîrlad-Valea Seacă. Objets en terre cuits : fusseau (1) ; pièce piramidale (2) ; fragments de poterie fait à la main (3, 6) ; fragment de pièce circulaire (4) ; tasses daces (5, 7).

Fig. 5. — Bîrlad-Valea Seacă. Fragments de loupes en fer (1, 3-6) ; fusseau en os (2).

Fig. 6. — Bîrlad-Valea Seacă. Morceaux en bois de cerfs, coupés et fendus, de la hutte No 18.

Fig. 7. — Bîrlad-Valea Seacă. Morceaux en bois de cerfs, coupés et fendus, pour confectioner des manches de peignes (hutte 18).

Fig. 8. — Bîrlad-Valea Seacă. Plaques demi-circulaires en bois de cerfs, pour manches de peignes (1-4), hutte 18 ; 5 fosse 31).

Fig. 9. — Bîrlad-Valea Seacă. Objets en bois de cerfs et de bronze : petites plaques dentées, rebut (8-13) ; fragments de la manche de peigne (7) ; fibule en bronze fragmentaire (5) ; pendentif chaudron' en bronze (6).

Fig. 10. — Bîrlad-Valea Seacă. Objets en bois de cerfs et métalliques : fibule en bronze (1) ; manche de couteau, en bois de cerf (3) ; autres objets en bois de cerfs.

Fig. 11. — Bîrlad-Valea Seacă. Objets en bois de cerfs (hutte 18) : plaque demi-circulaire pour manche de peigne (1) ; peignes (2-3) ; manche de couteau (4).

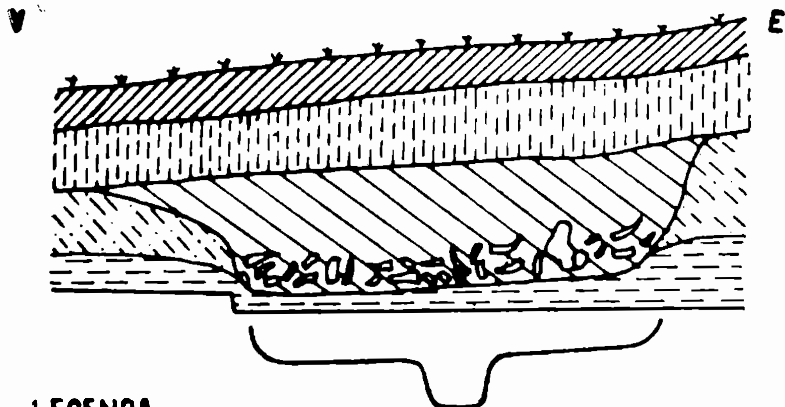
Fig. 12. — Bîrlad-Valea Seacă. Fragments de poterie travaillés au tour : hutte 18, (1-6, 8) ; habitation No 18 (7).

Fig. 13. — Bîrlad-Valea Seacă. Objets en bois de cerfs et métalliques : fil de cuivre (1-4) ; bandes de tôle en cuivre (10-11) ; plaques dentées, rebut (5-7) ; poinçon en fer (8) ; tôle de cuivre (9 ; riveté 12).

Fig. 14. — Bîrlad-Valea Seacă. Creusets en terre cuits : fosse 31 (1) ; hutte 18 (2).

0 5cm

1a

LEGENDA

1b

 sol vegetal

 sol negru măzărat

 sol cenuşos de umplutură

 sol cafeniu roşcat

 sol gălbui roşcat

Fig. 1. — Bîrlad — Valea Seacă. Bordeiul-atelier nr. 18 ; plan şi profil.

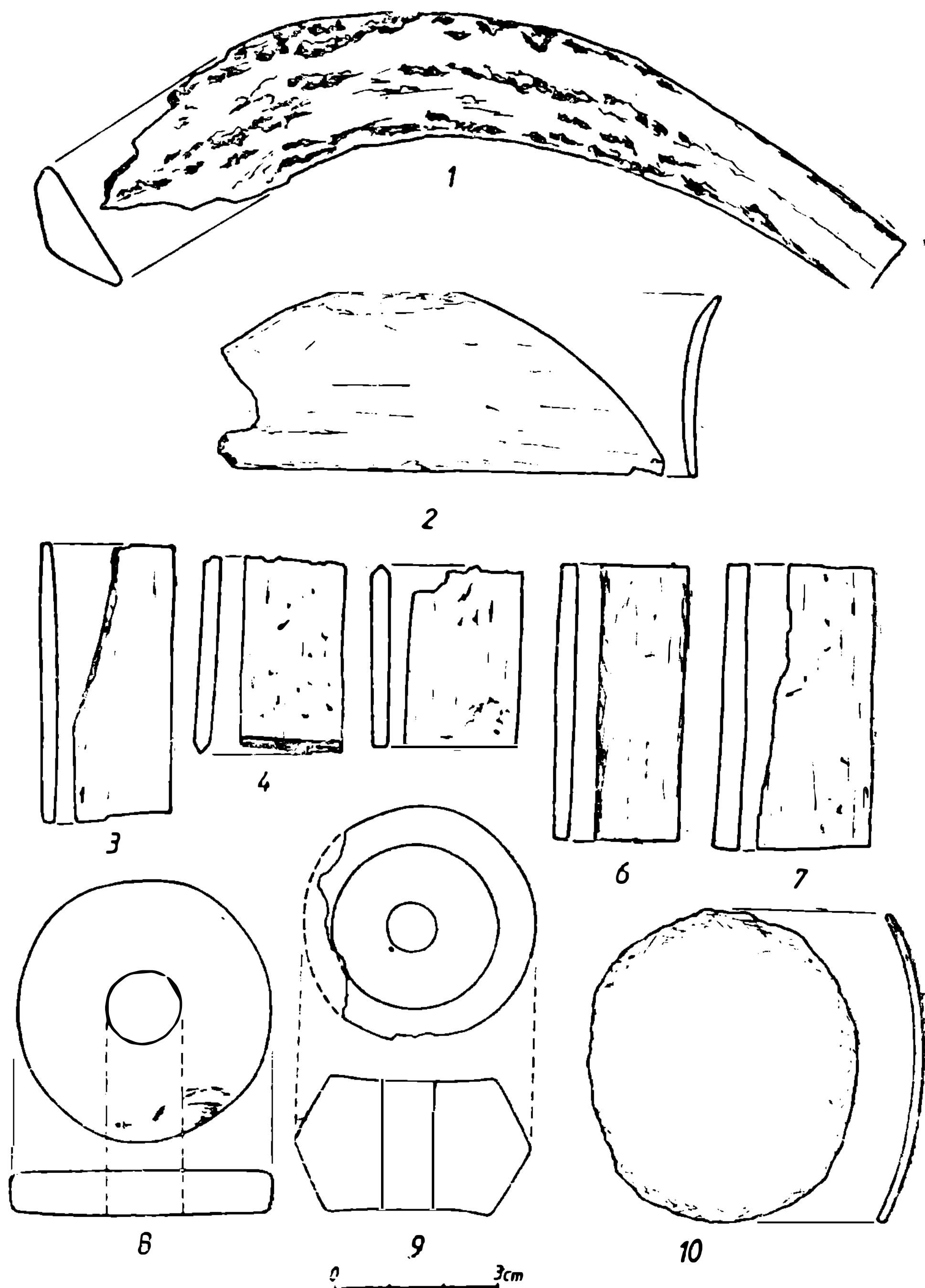

Fig. 2. — Bîrlad — Valea Seacă. Materiale din bordeiul-atelier nr. 18 : materie primă de lucru (1-7) ; fusaiole de lut (8-9) ; disc de tablă de fier (19).

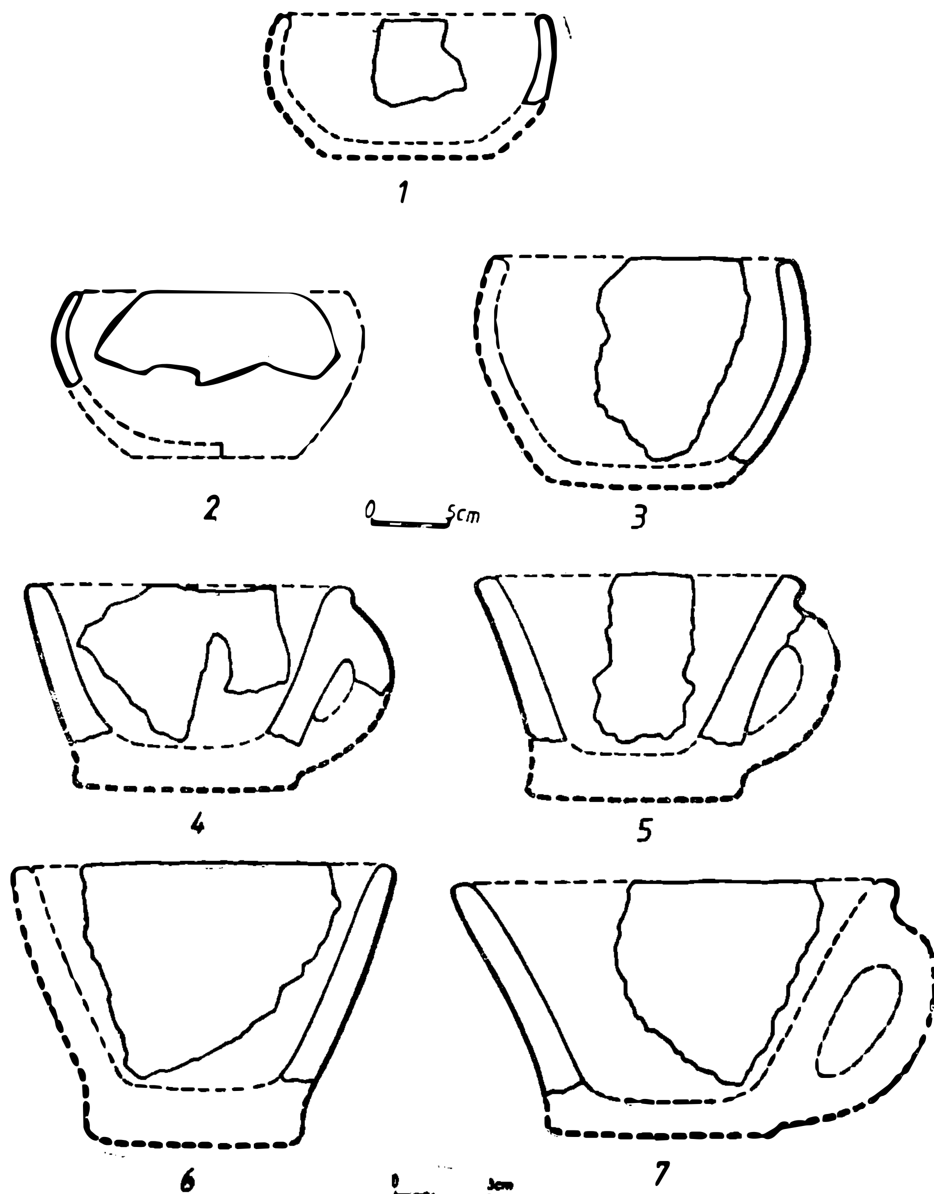

Fig. 3. — Bîrlad — Valea Seacă. Vase fragmentare lucrate cu mîna : locuința nr. 18 (1-3, 7) ; bordeiul- atelier nr. 18 (4-6).

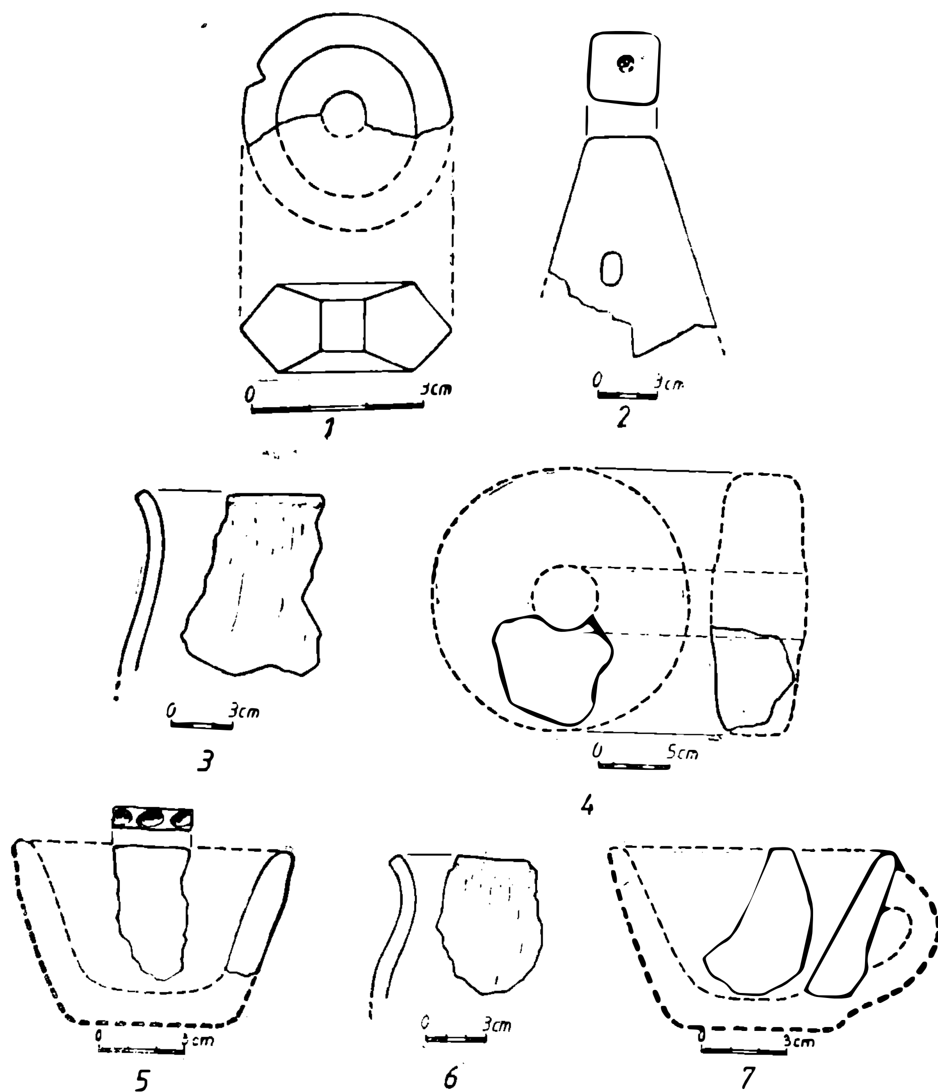

Fig. 4. — Bîrlad — Valea Seacă. Obiecte și vase fragmentare : bordeiul-atelier nr. 18 (1-3, 5, 6) ; locuința nr. 18 (4, 7).

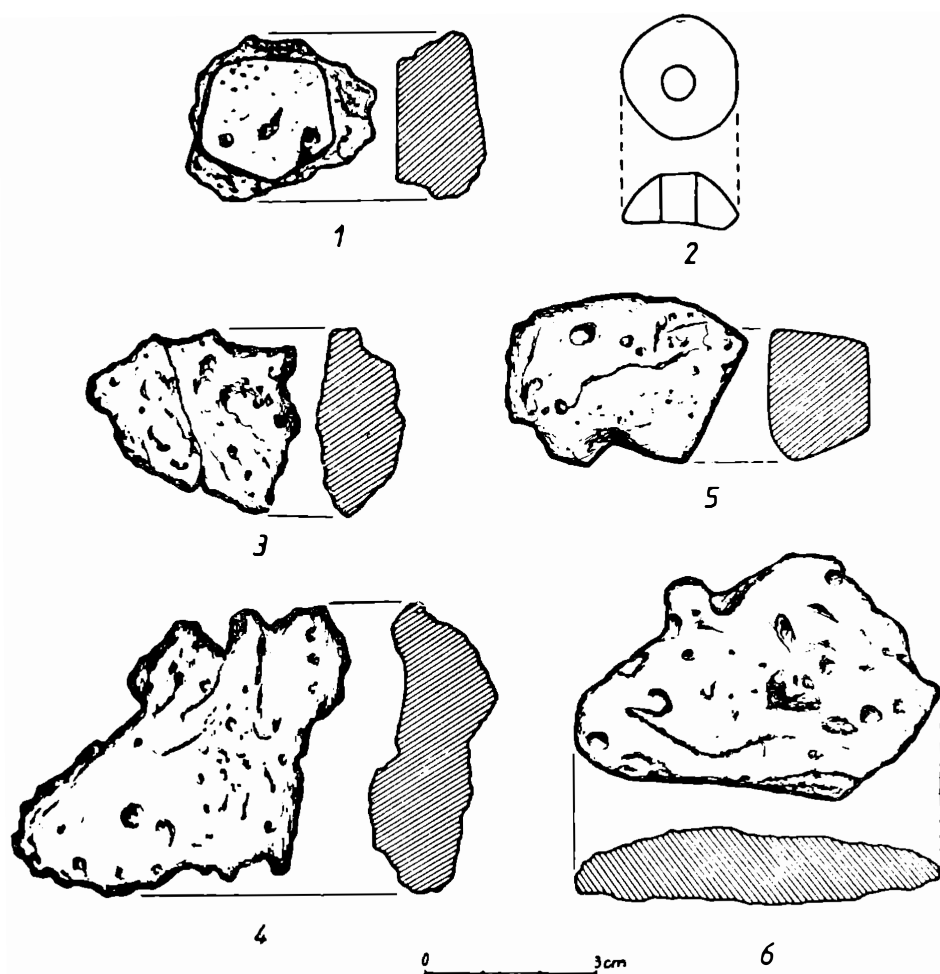

Fig. 5. — Bîrlad — Valea Seacă. Fragmente de lupe de fier: bordeiul-atelier nr. 18 (1, 3); groapa nr. 31 (4-6); fusaiolă os, loc. nr. 18 (2).

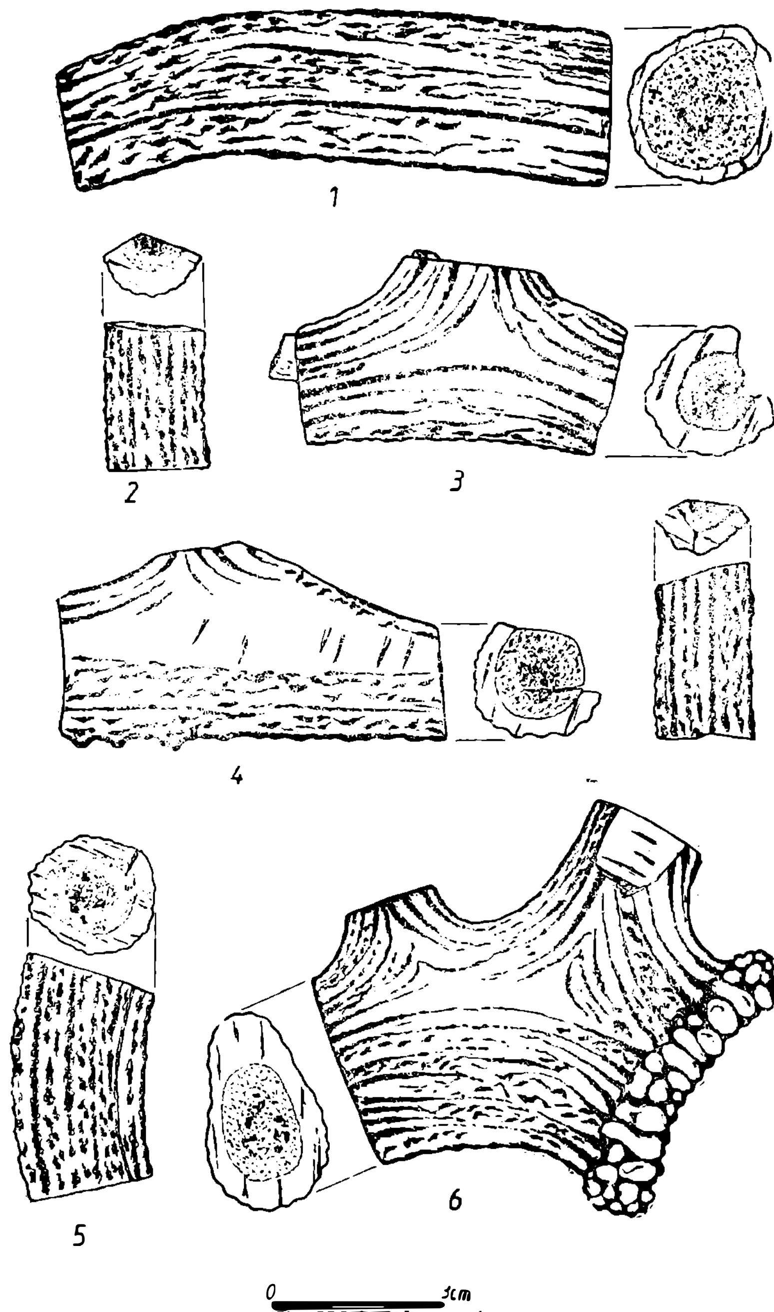

Fig. 6. — Bîrlad — Valea Seacă. Materie primă intrată în lucru, din bordeiul-atelier nr. 18.

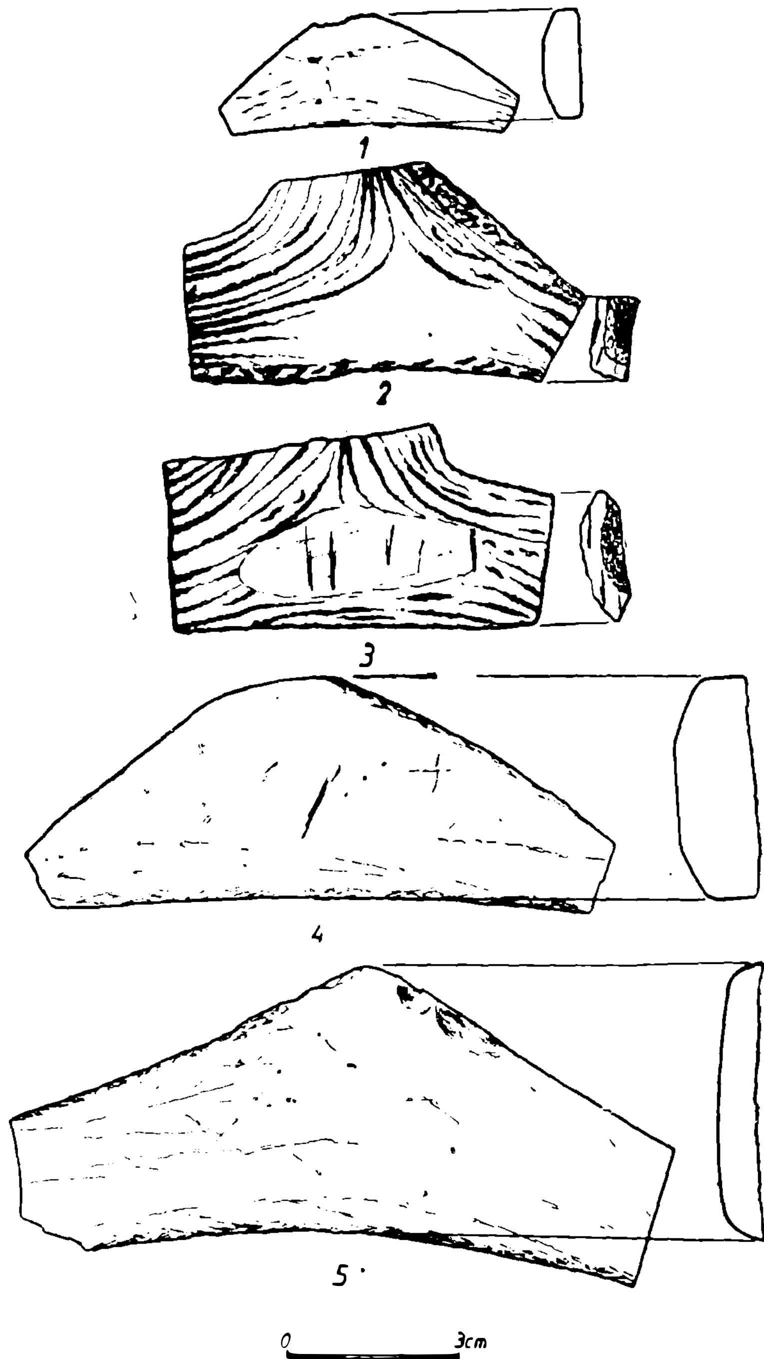

Fig. 7. — Bîrlad — Valea Seacă. Plăci semicirculare pentru mînere, în lucru.

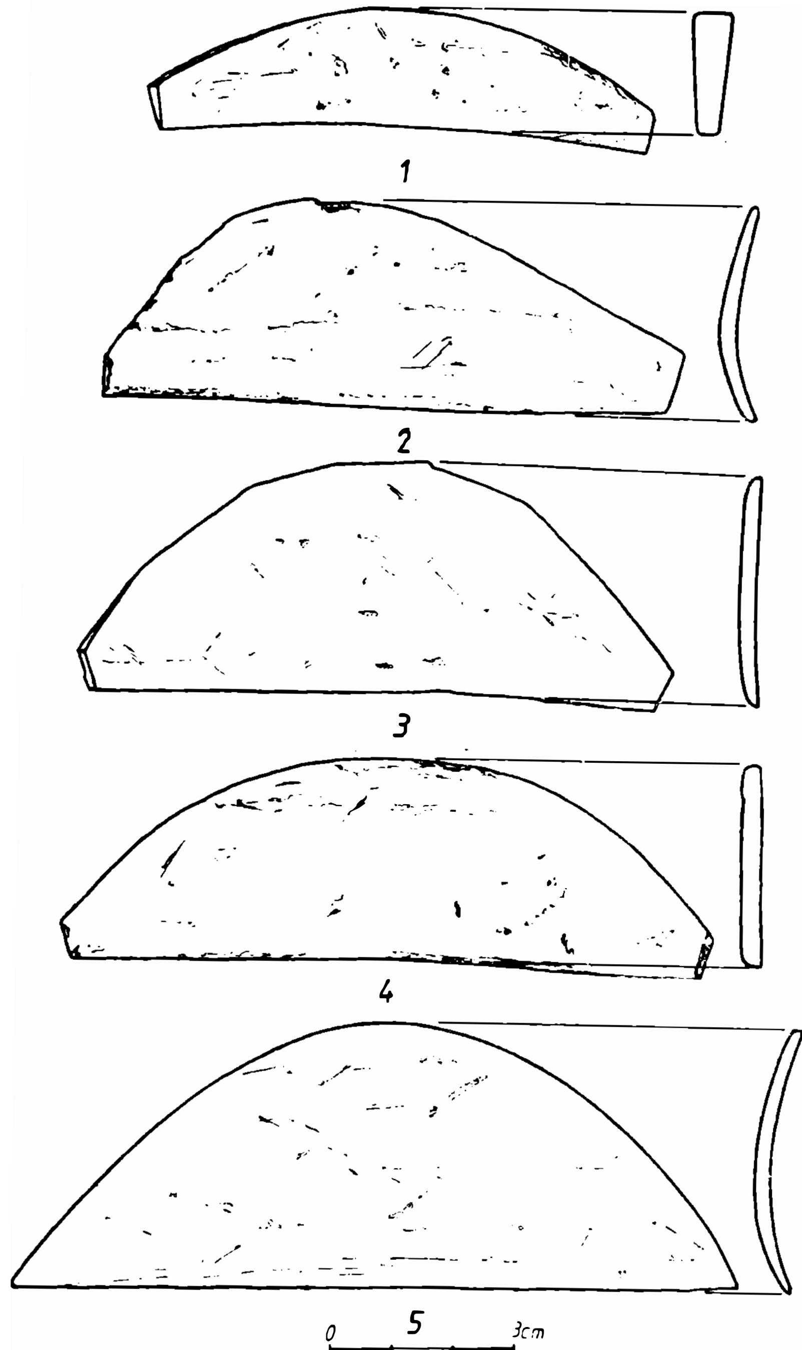

Fig. 8. — Bîrlad — Valea Seacă. Bordeiul-atelier nr. 18. Plăci pentru mînere de piepteni.

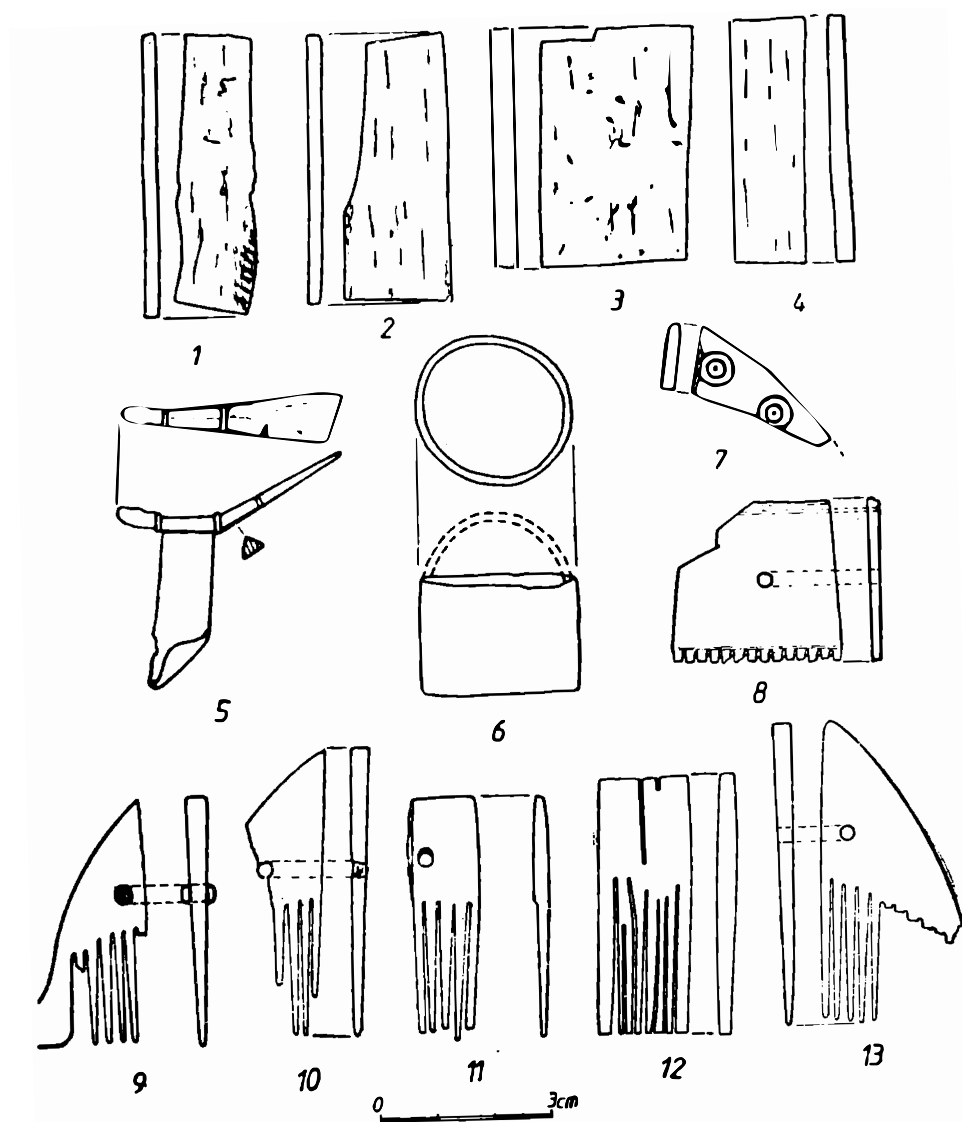

Fig. 9. — Bîrlad — Valea Seacă. Bordeiul-atelier nr. 18 (1-5, 8-13) ; gr. nr. 31 (6) ; loc. nr. 18 (7).

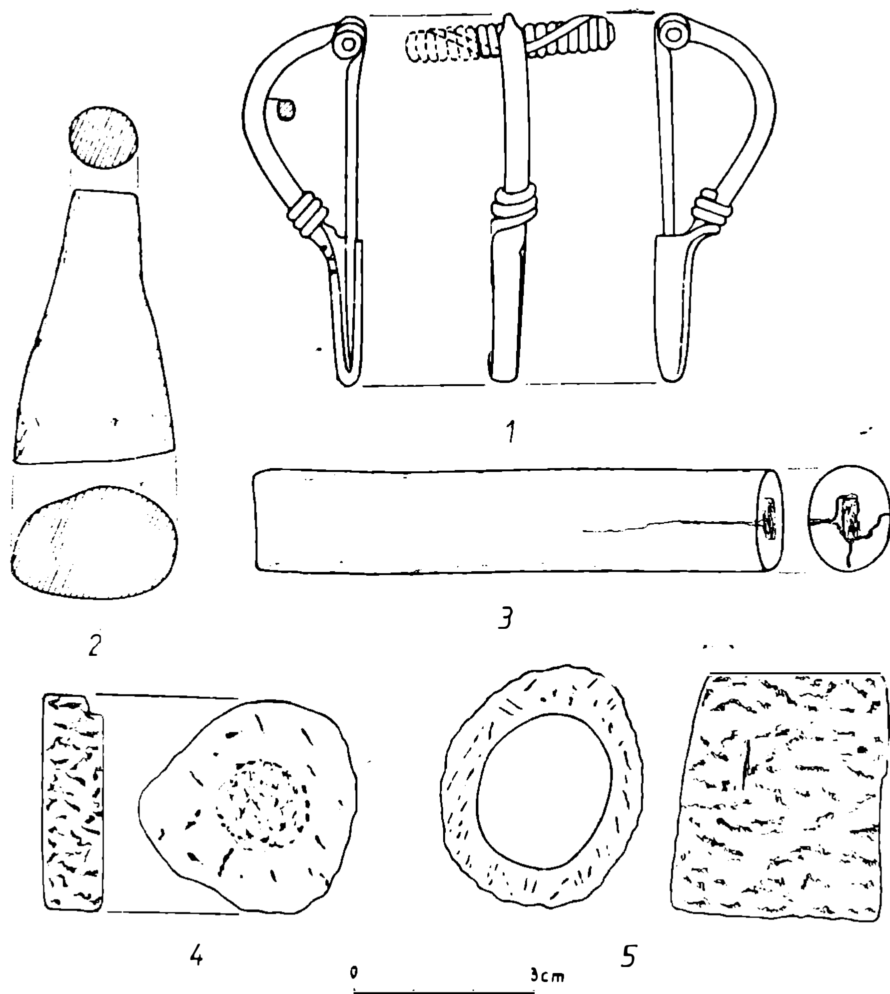

Fig. 10. — Bîrlad — Valea Seacă, Fibulă din gr. nr. 31 (1); obiecte din os din bordeiul-atelier nr. 18 (2-5).

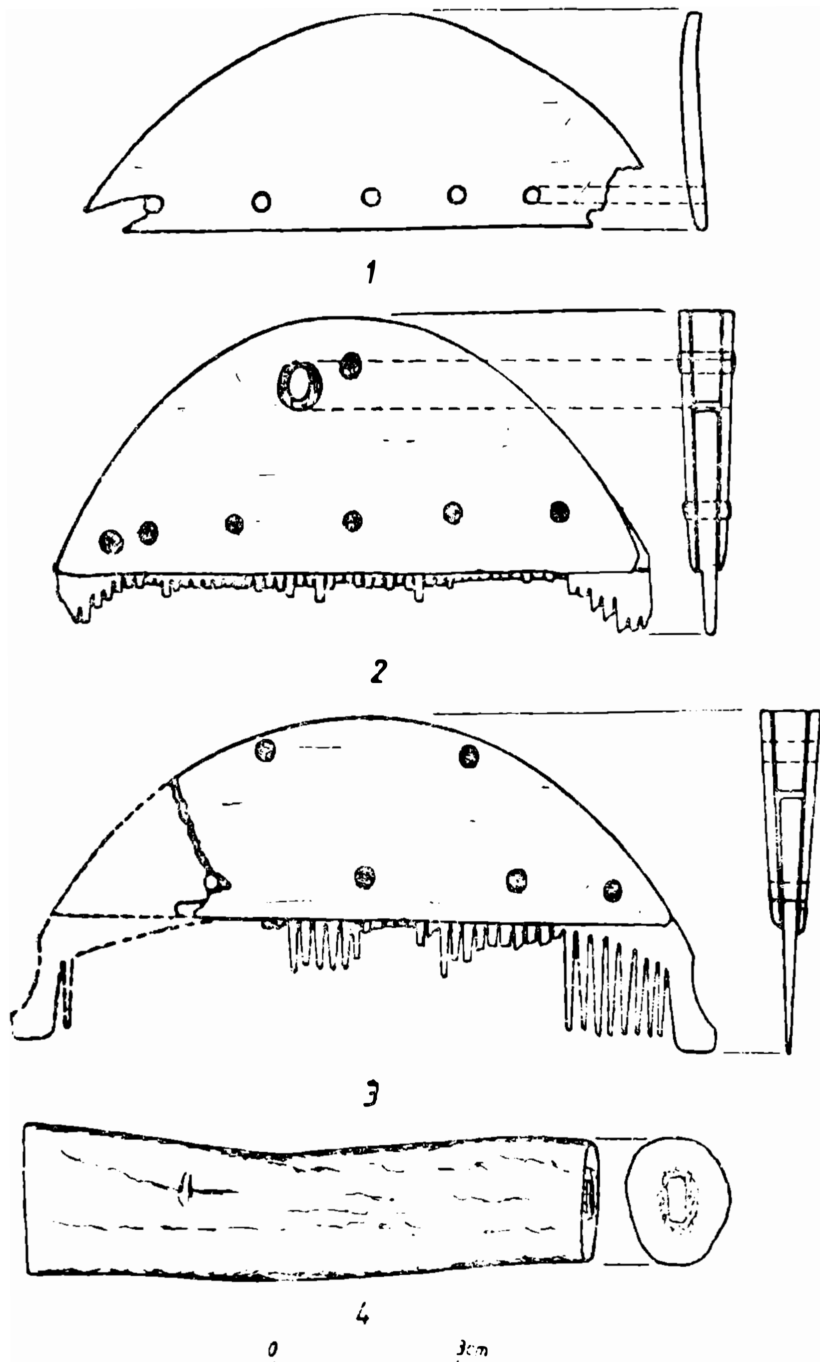

Fig. 11. — Bîrlad — Valea Seacă. Bordeiul-atelier nr. 18 ; obiecte în os de cerb ; placă semicirculară pentru mîner de pieptene (1) ; piepteni (2-3) ; mîner de cuțit (4).

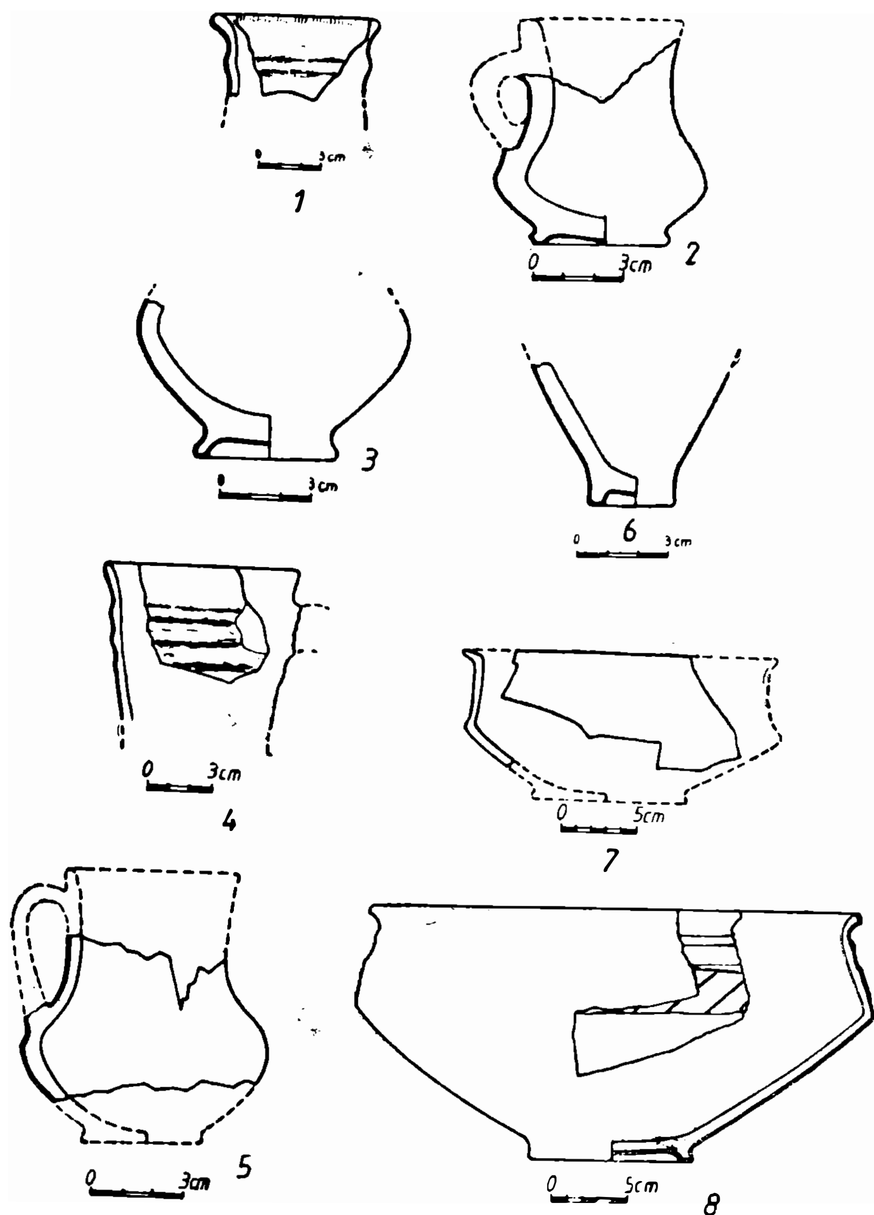

Fig. 12. — Fragmente de vase lucrate la roată : bordeiul-atelier nr. 18 (1-6, 8) ; loc. nr. 18 (7).

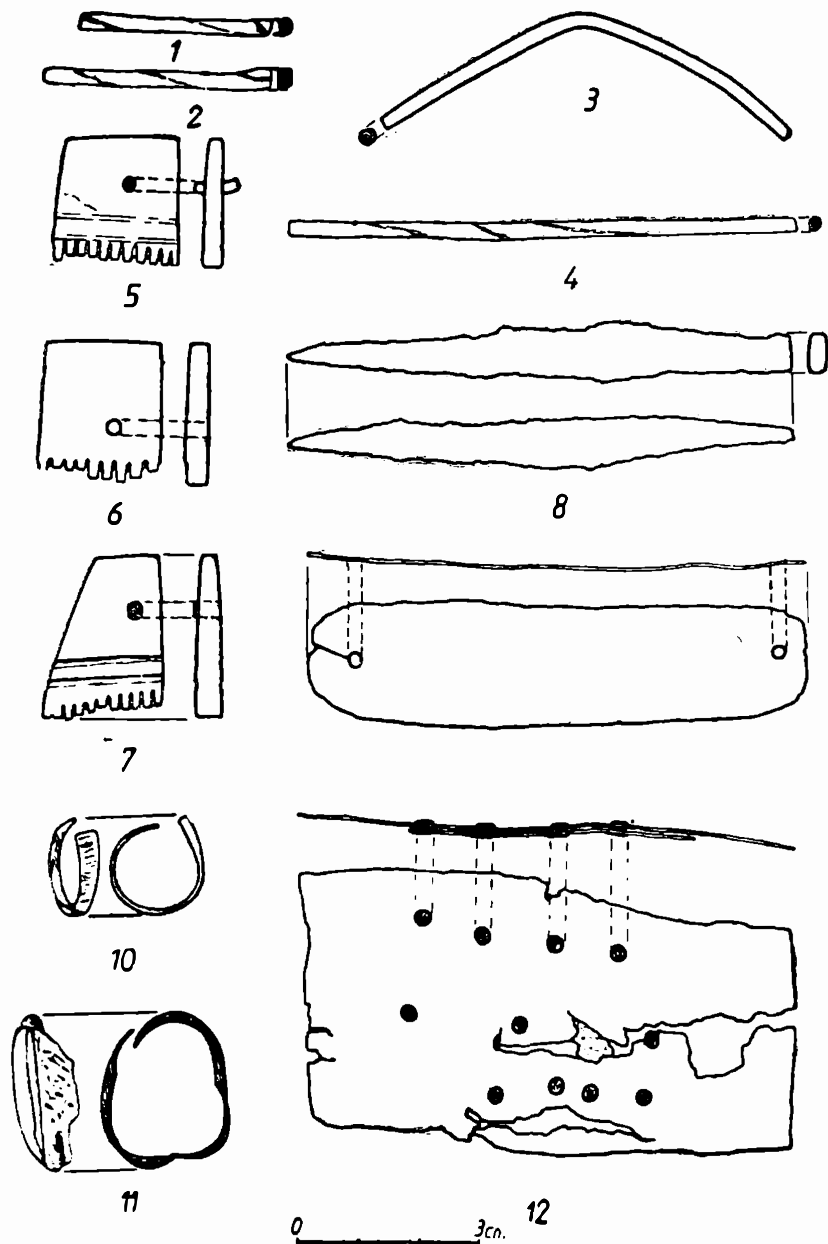

Fig. 13. — Bîrlad — Valea Seacă. Bordeiul-atelier nr. 18 : sîrmă pentru nituri (1-4); fîșii de tablă pentru sîrmă (10-11) ; plăci de os rebut (5-7) ; dorn de fier (8) ; tablă de bronz (9-12).

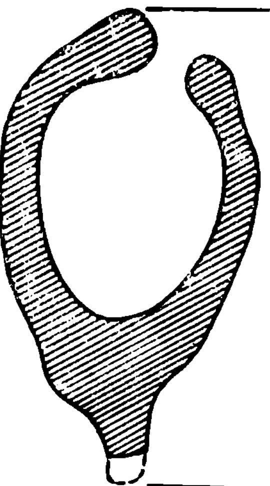

Fig. 14. — Bîrlad — Valea Seacă. Creuzete : groapa nr. 31 (1) ; bordeiul-atelier nr. 18 (2).

CONSIDERAŢII PRELIMINARE ASUPRA CELOR DOUĂ NECROPOLE DIN SECOLUL AL IV-LEA e.n. DESCOPERITE ÎN MOLDOVA DE JOS

de *VICTOR BOBI*

Primele descoperiri arheologice de tip Sîntana de Mureş în sud-vestul Moldovei — judeţul Vrancea — au fost identificate în anul 1926 în satul Vîrteşcoiu [1], (fig. 1). O nouă cercetare întreprinsă în anul 1956, dă adevărata interpretare urmelor de locuire din secolul al IV-lea e.n. de pe dealul „Titila" (Vîrteşcoiu) atribuindu-le în exclusivitate [2] culturii Sîntana de Mureş.

A urmat apoi descoperirile de la Boloteşti [3], Pietroasa [4], Lespezi [5], Cîmpuri [6], Oreavu [7], Mărtineşti [8] şi Iugani [9].

Prima necropolă de tip Sîntana de Mureş a fost descoperită în anul 1971, în partea de sud a satului Mărtineşti, pe terasa stîngă a pîrîului Vîjîitoarea, la confluenţa sa cu rîul Rîmnicul, punctul „Staţia de filtrare a apei".

Cu ocazia lucrărilor de terasament pentru „Staţia de filtrare a apei" a Complexului zootehnic Mărtineşti, o bună parte din necropolă a fost distrusă, cu care prilej au mai fost recuperate inventarele parţiale a trei morminte de inhumaţie.

În timpul sondajului de salvare efectuat în toamna anului 1972, au fost trasate trei secţiuni. Secţiunea 1, în zona estică, lungă de 21 m şi lată de 2 m orientată est-vest, cît şi unele taluzări.

Celelalte două secţiuni (S2-S3), au fost trasate în zona sudică, lungi de 50 m şi late de 2 m, cu interval de 1m cu casetele adiacente, cu care prilej au mai fost identificate două morminte de inhumaţie M4, M5 şi un cenotaf.

A doua necropolă a fost identificată la cca 3 km sud-est de satul Iugani, comuna Bogheşti, pe malul stîng al pîrîului Pereschiv, în apropierea drumului ce duce la Ciorăşti şi Şoseaua Naţională Ghidigeni-Tecuci.

Pîrîul Pereschiv schimbîndu-şi albia cu ani în urmă, a tăiat necropola în două.

În anul 1973, elevii şcolii din satul Iugani, au descoperit în malul surpat al pîrîului Pereschiv, ceramică, oase şi mai multe vase întregi, care au fost duse la şcoala din localitate, apoi date Muzeului din Focşani.

Cercetările întreprinse în vara anului 1974, au reprezentat o săpătură de salvare, cu care prilej au fost trasate patru Secțiuni (S1-S4) lungi între 18-27 m, late de 2 m la intervale de 1m, cu unele degajări între ele și orientate est-vest, unde s-au descoperit 12 morminte de inhumație din care șapte au fost reconstituite, (M7, 8, 9, 10, 11, 12).

Continuarea cercetărilor în anul următor (1976) prin prelungirea Secțiunilor 3 și 4, au dus la identificarea a încă trei morminte de inhumație, M13, 14 și 15.

Atît necropola de la Mărtinești, cît și cea de la Iugani, nu au putut fi cercetate exhaustiv, datorită unor dificultăți obiective. Amîndouă necropole nu prezentau din punct de vedere al stratigrafiei un alt nivel de locuire.

În ambele necropole, constatăm prezența numai a mormintelor de inhumație, cu gropi de formă rectangulară, colțurile rotunjite și ușor ovale a căror adîncime variază în necropola de la Mărtinești, între 1,90-2,10 m, iar la Iugani între 0,40-1,00 m, orientate NS, cu mici devieri spre est la Iugani iar cele de la Mărtinești cu mici devieri spre vest. La Iugani din totalul de 15 morminte orientate N-S, un singur caz M 15, mormînt de copil a fost orientat cu capul la vest, și cu excepția mormintelor 2 și 5 care erau răvășite din vechime, cu gropile tot rectangulare, capetele rotunjite și laturile ușor ovale și a căror adîncime varia între 0,40-1,00 m de la suprafața solului. Excepție face M 15, care avea groapa perfect dreptunghiulară, iar pămîntul de umplutură amestecat cu o mare cantitate de cioburi pisate și chirpic ars la roșu.

Poziția scheletelor erau în general culcate pe spate cu mîinile așezate în lungul corpului, fac excepție M 4 de la Iugani care este întins pe partea stîngă cu picioarele arcuite, ce pare a fi într-o poziție ușor chircită. De asemenea M 4 de la Mărtinești este întins pe spate cu mîinile pe lîngă corp, piciorul drept sub cel stîng și ușor înclinat pe partea dreaptă.

Dispunerea mormintelor [10] în cuprinsul necropolelor, atît la Mărtinești cît și la Iugani, a fost semnalată în grupe de cîte 2-3, asemănător altor necropole ca cele de la Tîrgușor, Lețcani, sau Sîntana de Mureș.

O altă observație a fost făcută la mormintele în care au apărut urme de foc în practicile rituale. Atît la Mărtinești cît și la Iugani. Știm că urme de foc au fost semnalate și în mormintele de inhumație daco-carpice din Secolele II-III e.n. cît și în mormintele sarmatice mai vechi de pe teritoriul țării noastre [11].

În general mormintele au inventar bogat, compus din vase din ceramică, pahare de sticlă, fusaiole, cuțite din fier, tuburi de os cu ace, obiecte de podoabă și accesorii vestimentare ca : fibule din bronz, cătărămi din bronz și fier, piepteni din plăci de os prinse în nituri de bronz, pandative din scoici și melci marini, coliere de mărgele din sticlă colorată, de diferite tipuri și mărimi.

Ca ofrande au fost găsite oase de cornute mici, de păsări și ouă.

Unele morminte nu au avut inventar M 3 și M 15 de la Iugani.

De asemenea, tot ca ofrande, au fost depuse în unele morminte, partea inferioară a unor vase cu pietricele de rîu sau bucățele de cretă [12],

M 1 şi M 2 sau pietricele probabil în mînă M 5 Iugani. Iar la M 4 şi M 5 de la Mărtineşti au fost găsită numai partea inferioară a unui vas.

Din totalul obiectelor de inventar, predomină vasele din ceramică. Numărul lor în morminte varia de la 4-12 în necropola de la Mărtineşti şi de la 2-13 în necropola de la Iugani, în funcţie de număr, loc şi poziţie. O primă categorie o constituie mormintele a căror vase sînt grupate în jurul braţelor şi a picioarelor (M 1, M 4, M 14) Iugani şi M 4 Mărtineşti. Un caz cu totul deosebit îl găsim la Mărtineşti M 5, unde toate vasele în număr de 12 sînt depuse sub schelet, ce ne îndreptăţeşte să ajungem la concluzia că după săparea gropii au fost depuse ofrandele de-a lungul gropii şi apoi decedatul (fig. 2/5).

O categorie de morminte care pînă în prezent nu a fost elucidate, sînt mormintele a căror schelet se află dispersat sau grupat pe fundul gropii [13], în cazul nostru, avem mormintele 2 şi 5 de la Iugani (fig. 3/2 ; fig. 4/5). Probabil a avut loc o deranjare ulterioară în urma unor jefuiri sau ritualuri cum presupun unii cercetători. Totuşi mormintele 2 şi 5 au avut un inventar foarte bogat şi grupat în jurul scheletului M 2, sau dispus în semicerc M 5. Rămîne însă cealaltă ipoteză a unor practici rituale, dar după părerea noastră înclinăm să credem că au fost şi cadavre înhumate în urma unor încăierări, lupte.

Poziţia unor vase cu gura în jos şi dispunerea scheletului la mormîntul 5 pare a fi deranjat din vechime, dar au fost identificate şi alte morminte a căror schelet zace în poziţie normală dar vasele aşezate cu gura în jos. M. 5 Mărtineşti.

O altă remarcă o putem face la M 14 de la Iugani, unde este folosită practicarea depunerii unor vase în interiorul altora [14] (fig. 2/3).

Ceramica din inventarul mormintelor, din punct de vedere al tehnicii prelucrării şi sub aspect calitativ şi tipologic o putem împărţi în patru categorii :

Din prima categorie fac parte vasele lucrate cu mîna de tip borcan din pastă zgrunţuroasă, conţine multe cioburi pisate. Sînt de mărimi diferite, cu profil de la uşor arcuit pînă la globular, gura larg deschisă, buza evazată în exterior, cu fundul plat (fig. 5/1-4).

Această categorie de ceramică este prezentă în proporţie de 20%, atît în necropola de la Mărtineşti cît şi la Iugani chiar şi în mormintele cu inventar bogat M 5 Mărtineşti şi M 2 şi M 5 Iugani.

Din a doua categorie fac parte vasele lucrate la roată din pastă ce conţine nisip, bine arse culoare brună şi aspre la pipăit. Formele acestor vase sînt îndeosebi borcane sferoidale, de dimensiuni diferite, cu buza răsfrîntă în exterior, fundul plat, iar unele sînt ornamentate cu brîu de linii incizate şi dispuse pe orizontală (fig. 6/1-2). Această categorie de ceramică o întîlnim în toată aria de răspîndire a culturii Sîntana de Mureş.

În cea de a treia categorie putem include vasele de calitate superioară, din pastă de culoare cenuşie, brună sau cenuşiu-roşiatică, bine arsă şi lucrată la roată, a cărui repertoriu destul de variat, cuprinde străchini, castroane cu trei torţi, de diferite mărimi (fig. 7/1-3) Mărtineşti şi Iugani, căni bitronconice, cu gîtul cilindric, înalt şi strîmt prevăzute

cu cîte două torţi, gura lărgită şi buza rotunjită sau cele cu gura trilobată şi cu o singură toartă (fig. 8/1-4) Iugani.

Un alt tip de vas — pahar din ceramică cu baza inelară profilul uşor arcuit, buza evazată în exterior şi rotunjită iar pereţii împodobiţi cu decor incizat în zig-zag frînt a fost descoperit tot în necropola de la Iugani (fig. 10/2).

A patra categorie de ceramică o constituie vasele din pastă fină culoare roşie-cărămizie, lucrate la roată. Pe unele se mai păstrează un înveliş subţire de vopsea roşie [15].

Repertoriul acestor vase cuprinde două tipuri : a. căni de formă bitronconică cu corpul bombat în partea inferioară şi redus în cea superioară şi cu buza trilobată şi uşor oblic deschisă în afară. Baza este prevăzută cu inel de susţinere şi cu o mică concavitate. Au cîte o singură mănuşă cu secţiunea aproape ovală, mai mult sau mai puţin arcuită care porneşte de sub buza vasului şi se sprijină pe partea superioară a pîntecului. Ca ornament se observă la unele tipuri nervuri în relief şi dungi uşor adîncite care înconjoară de jur împrejur vasul în regiunea umărului a gîtului şi a gurii (fig. 9/1-2). b. Ulcioare cu corpul bitronconic, la unele vase aproape ovoidal, cu inel de susţinere, gîtul alungit şi terminat în partea superioară în formă de pîlnie, la altele cilindric cu buza inelară şi resfrîntă în exterior sînt prevăzute cu o mănuşă în secţiune ovală ce porneşte mai jos de buză şi se sprijină pe partea superioară a pîntecului (fig. 9/3-4).

Această categorie de ceramică cu elemente caracteristice este prezentă în toate mormintele descoperite în necropola de la Mărtineşti. Tot aici în inventarul mormîntului 5, din cele 12 vase, un singur recipient era din sticlă (fig. 10/1) un pahar depus răsturnat lîngă cotul mîinii drepte. Este un exemplar ce aparţine tipului conic, cu pereţii subţiri şi irizaţi [16] considerat ca import din centrele romano-bizantine [17] şi datat la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea [18].

Din obiectele de inventar ale mormintelor ce stau în strînsă legătură cu îndeletnicirea celor înhumaţi — torsul cusutul etc., se numără patru fusaiole în mormintele de la Iugani două în mormîntul nr. 1, în partea dreaptă a bazinului, una în mormîntul nr. 5 în dreptul genunchilor, ultima în mormîntul 14, în dreptul umărului stîng. Trei sînt de formă bitronconică cu oarecare concavitate la capete iar al doilea tip are o formă discordată şi faţetele uşor alveolate (fig. 12/6-7-8).

Tot în legătură cu îndeletnicirea, mai fac parte din inventarul mormintelor două tuburi de os pentru păstrarea acelor M 5 Mărtineşti şi M 2 Iugani. Amîndouă găsite în zona oaselor iliace.

Cuţite din fier (fig. 12/1-2) s-au găsit în număr de două exemplare, unul în M 5 Mărtineşti, lîngă laba piciorului stîng iar al doilea în M 1 Iugani — în partea stîngă a toracelui şi tot din inventarul acestui mormînt mai face parte şi o piesă din fier (fig. 12/4) descoperită în partea inferioară a bazinului. Piesa este foarte oxidată şi pe întreaga suprafaţă este bătută cu nituri tot din fier [19].

Din obiectele de inventar destinate prinderii şi susţinerii veşmintelor, au fost descoperite un număr de opt fibule şi patru catarame din bronz.

Fibule au fost găsite într-un singur mormînt la Mărtineşti, M nr. 5 în zona bazinului iar la Iugani în patru morminte. În M 1 şi M 4 cîte două fibule din bronz care se aflau dispuse cîte una pe ambele clavicule. Două în M 2 şi una în M 5, dar fiind deranjate din vechime nu s-a putut determina poziţia exact. Din numărul celor şapte fibule descoperite în mormintele de la Iugani, deosebim un singur tip ce aparţine fibulelor de bronz cu piciorul întors pe dedesubt. Una singură din M 14, are capătul lăţit pe partea inferioară şi probabil rupt suportul de susţinere al acului (fig. 11/1-4).

Fibula din M 5, de la Mărtineşti fiind foarte oxidată nu s-a putut determina tipologic. Cele de la Iugani, desigur sînt specifice sec. IV e.n. [20].

Cele trei catarame descoperite în mormintele 4 şi 5 — Mărtineşti şi una în M 1 Iugani au fost situate în zona oaselor iliace. Trei din ele sînt de bronz şi una de fier. Sînt de formă ovală, cu partea prinderii a curelii subţiată iar cealaltă mult îngroşată. Tipuri comune ariei culturii Sîntana de Mureş.

Din inventarul mormintelor, un loc însemnat îl ocupă şi obiectele de podoabă. Din numărul acestora fac parte şase piepteni de os, 160 de mărgele şi trei pandative din scoică şi melci.

Pieptenii confecţionaţi din plăci de os, prinse cu nituri de bronz din care se deosebesc două tipuri : unul cu apucătorul semioval, iar al doilea tip cu apucătorul arcuit şi mici aripioare laterale. M 4 şi M 5 Mărtineşti fig. 13/1, 3).

Găsiţi în diferite zone ale scheletelor, în partea dreaptă a bazinului M 4 şi sub craniu M 5 Mărtineşti, în regiunea stîngă a toracelui M 1 sau zona umărului stîng M 14 Iugani.

De asemenea ambele tipuri de piepteni sînt specifici tuturor necropolelor şi aşezărilor de tip Sîntana — sec. IV e.n. [21].

Mărgelele de tipuri diferite, alcătuiau coliere din 24 pînă la 86 de piese (fig. 14/1, 2) găsite numai în inventarul mormintelor de la Iugani M 1, 86 ; M 2, 26 ; M 5, 24 ; M 14 — 29 exemplare. Marea majoritate fac parte din grupa mărgelelor de sticlă de diferite culori şi mărimi, au forma paralelipipedică, cu colţurile şlefuite pentru a scoate în evidenţă pe fiecare faţă un romb cele de culoare albastru ultramarin. O altă grupă o formează cele din cornalină, polifaţetate, culoare vişinie şi galben. Altele tubulare sau sferice ornamentate cu galben pe fond negru sau albastru. O altă categorie o constituie cele îngemănate învelite cu o peliculă aurită.

Din inventarul mormîntului nr. 2 de la Iugani mai fac parte şi trei pandantivi unul din scoică marină şi două din melci (fig. 11/5-6) care au fost găsite în zona oaselor iliace. Piese întîlnite frecvent în complexele culturii Sîntana de Mureş [22].

Deşi nu dispunem de un studiu antropologic a scheletelor descoperite în cele două necropole de la Mărtineşti şi Iugani, prin constatările făcute putem menţiona ca mormintele nr. 1-5 de la Mărtineşti, după inventare

toate cinci sînt de bărbaţi. În schimb la Iugani, din mormintele nedistruse şi cercetate, putem menţiona că un singur mormînt a fost de bărbat, predominînd mormintele de femei, adulţi şi copii.

Apoi, cercetările fiind într-o fază de început[23], nu putem preciza dacă nu există şi morminte de incineraţie, atît în cimitirul de la Mărtineşti cît şi în cel de la Iugani. Pe baza inventarului, a observaţiilor ritului şi ritualului de înmormîntare, practicat în aceste două necropole, a portului prin folosire a uneia sau două fibule, numeroase mărgele descoperite în jurul gîtului sau pe schelet, pandantive din scoică şi melci, urme de foc în morminte, putem atribui necropolei de la Iugani o mai mare afinitate a populaţiei locale cu cea sarmatică, pe cînd în necropola de la Mărtineşti se întrevăd influenţele mai mari ale centrelor provincial romane tîrzii şi a populaţiei locale. Dar, în ambele necropole rămîn şi elemente de influenţă gotică, ca obiceiul depunerii armelor în morminte, piepteni, a ceramicei de culoare neagră etc. În general ambele necropole aparţin din punct de vedere etnic, unei colectivităţi eterogene, cu „baze social-economice solide, generată în primul rînd de dezvoltarea agriculturii şi creşterea vitelor“ [24] a cărui substrat solid de o îndelungată şi continuă tradiţie a fost populaţia daco-getică.

NOTE

1 În anul 1926, Gr. Aniţescu, cu ocazia cercetării necropolei carpice de la Vîrteşcoiu, a descoperit şi urme materiale aparţinînd culturii Sîntana de Mureş, printre care un pieptene de os şi o monedă de la Constantin cel Mare, dar care le atribuie culturii carpice. Gr. Aniţescu, în *A. Arh.* II, 3, 1929, p. 14-21 şi I. L. Neagu, în *A. Arh.*, III, 5-6, 1930, p. 45-51.

2 Cercetînd această zonă dr. Gh. Bichir, descoperă aşezarea necropolei carpice şi urme de locuire de tip Sîntana de Mureş. În acest sens arată că de locuirea de tip Sîntana de Mureş, trebuie legate moneda de la Constantin cel Mare şi pieptenele de os şi nu de necropola carpică cum face Gr. Aniţescu. La fel fragmentele de amfore pe care Aniţescu le considera elenistice, aparţin secolului III (categoria amforelor din pastă zaharoasă cu pigmentaţie neagră, care le apropie de pasta amforelor de Cos). Pe dealul „Titila“ nu se găsesc urme din epoca La Téne (Gh. Bichir, *Descoperiri carpice în regiunea Galaţi*, în *„Danubius“* I, 1967, p. 116).

3 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, p. 359, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1970 (Informare, Gh. Constantinescu).

4 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 367 (Informare, Gh. Constantinescu).

5 Ioan Mitrea, *Descoperiri prefeudale din regiunea central-estică a Carpaţilor orientali şi din zona de contact cu podişul Moldovei. Carpica*, I, 1968, p. 254.

6 M. Brudiu, *Cercetări perieghetice în Sudul Moldovei*, în *Materiale*, IX, p. 511, 1970.

7 Așezare din secolele IV-VII e.n., cercetată parțial în anul 1975 de către Ioan Mitrea de la Muzeul din Bacău, în colaborare cu Muzeul din Focșani.

8 Necropola a fost descoperită de către învățătorul Constantin Burtea în 1971.
În timpul cercetărilor de suprafață a fost identificată și așezarea din sec. IV e.n., la cca. 800 m. spre vest de necropolă. De asemenea, între necropolă și așezare — sec. IV e.n. — a fost identificată și o așezare aparținînd sec. IX-XI e.n.
La aceste cercetări, cît și la inaugurarea șantierului a participat și Dr. Gh. Bichir, mulțumindu-i și pe această cale pentru sprijinul dat.

9 Informarea despre această necropolă a fost dată colectivului Muzeului Județean Vrancea de către directorul Școlii generale din Iugani — prof. Șerban Claudiu.
Cu ocazia cercetărilor de suprafață a zonei din jurul necropolei, a fost identificată și așezarea din secolul IV e.n., în partea de nord a necropolei.

10 Ion Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul R.S.R.*, în *A.M.*, IV, 1966, p. 225 ; Gh. Diaconu, *Considerații preliminare asupra necropolei de la Tîrgșor din secolele III-IV e.n.*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 56, 57 ; Cătălina Bloșiu, *Considerații preliminare asupra necropolei birituale din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani-Iași*, în *Cercetări istorice*, IV, p. 119, Iași, 1973 ; Kovács István, *A Marosszentannai népvándorláskori temtö*, în *Dolg Cluj*, III, 1912, p. 250-367 ; Idem *A Marosvásárhelyi öskori telep. skitha és népvàndorláskori temetö*, în *Dolg Cluj*, VI, 1915, p. 278-299 și 317-325.

11 Ion Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în *A.M.*, II-III, 1964, p. 319-323.

12 Menționăm că din inventarul mormîntului sarmat descoperit la Focșani, a făcut parte și o bucată de cretă situată în partea dreaptă a craniului. (Gh. Untaru și S. Morintz în *SCIV*, 1, 1962, p. 157).

13 Asemănător celor de la Sîntana de Mureș, Erbiceni, Pietriș, Spanțov, Independența, Ion Ioniță, *op. cit.*, în *A. A.*, IV, 1966, p. 222-223.

14 Obicei practicat în lumea sarmatică — Al. Andronic, *Un mormînt sarmatic descoperit la Vaslui*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 350-353.

15 Radu Vulpe, *Izvoare*, 1957, p. 295-296, V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, 1957, p. 11. ; Gh. Ștefan, *Une tombe de l'époque des migrations à Aldeni*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937—1940, p. 217 ; B. Mitrea și Const. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n.*, în *Muntenia*, 1966, p. 360, fig. 228/3-6 ; p. 392, fig. 362/34, p. 395, fig. 266 ; Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 118, fig. 9.

16 V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelya v vostocnoj Evrope* (II v. ds. n.e. V v n.e.), în *Archeologija SSSR. Svod archeologiceskich istocnikov*, p. 1-27, Moscova, 1970, p. 108) ; B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 143 ; Gh. Diaconu-Tîrgșor, *Necropola din secolele III-IV e.n.*, p. 106, București, 1965.

17 Gh. Diaconu-Tîrgșor, *op. cit.*, p. 107.

18 Gh. Diaconu-Tîrgșor, p. 107, V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 108.

19 Este probabil un mîner de pumnal sau o pafta de centură. Menționăm că în inventarul acestui mormînt, a fost găsită și o cataramă din bronz. De asemenea, după inventar — două fibule, două fusaiole, un pieptene, un cuțit, un vas întreg și unul fragmentar, un colier din 86 de mărgele în jurul gîtului, ofrande de carne lîngă cuțit, — cît și după unele observații asupra scheletului, înclinăm să credem că acest schelet a aparținut unei femei.

20 Dr. Kovàcs Istvàn, op. cit., p. 270, fig. 23/3 a; Bucur Mitrea, *Șantierul Spanțov*, în *SCIV*, I-II, 1953, p. 231, fig. 12/3 ; I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, în *Materiale*, VII, p. 158, fig. 6/7 ; Gh. Diaconu, *Șantierul arheologic Tîrgșor, Perioada prefeudală și feudală timpurie*, în *Materiale*, VII, p. 640, fig. 8/5-6.

21 Kovàcs Istvàn, *op. cit.*, p. 263, fig. 12 ; p. 272 ; fig. 26, p. 280 ; fig. 57 ; Sebastian Morintz și Const. Preda, *Săpăturile de la Spanțov*, în *Materiale*, V, p. 169, fig. 5/1-2 ; I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Bălteni*, în *Materiale*, VIII, p. 14, fig. 3/4-5, Vasile Palade, *Ateliere pentru prelucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad-Valea Seacă*, în *A.M.*, IV, p. 274, fig. 13-14 ; Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 108, fig. 5/1, s.a.

22 La Lunca, jud. Galați (inf. I. T. Dragomir) au fost găsite două exemplare M. 2 și 11 ; Bucur Mitrea și Constantin Preda, *op. cit.*, 263 fig., 87/61 ; p. 280, fig. 107/799 ; p. 292 ; fig. 132/2,3 ; p. 362 ; fig. 230/5 ; p. 382 ; fig. 251/11, Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 100.

23 În vederea obținerii unor date cît mai complete asupra acestor două obiective, vom întreprinde în continuare săpături arheologice.

24 Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.S.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgșor*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 285.

CONSIDÉRATIONS PRÉLIMINAIRES SUR LES DEUX NÉCROPOLES DU IV-éme SIÈCLE TROUVÉES DANS LA MOLDAVIE INFÉRIEURE

Résumé

Les recherches préliminaires de deux nécropoles — du type Sîntana de Mureș — de Mărtinești, découverte en 1971, et de Iugani, découverte en 1974, sur le territoire de l'arrondissement de Vrancea, ont abouti à l'identification de 20 autres tombeaux d'inhumation. On y a découvert un riche inventaire à intéret historique : de la céramique, des fibules, des outils, des armes, des accessoires vestimentaires ainsi que des vestigest d'offrande, y déposés à l'occasion du rite funéraire. C'est à ces découvertes qu'on doit les observations (les remarques) faites sur certains traits matériels et spirituels des éléments (composants), éthniques qui avaient pleinement contribué á la (formation) naissance de la culture du type Sîntana de Mureș, fondée sur la vie commune des deux populations aborigène (indigène) et provinciale romane tardive.

Les porteurs de la culture de Sîntana de Mureș aboutissent au sommet de leur épanouissement dans la deuxième moitié du IV-ème siécle-notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La carte des découvertes archéologiques du type Sîntana de Mureș — IV-ème siècle, n.è. sur le territoire du département de Vrancea, établissements nécropoles. 1. Vîrteșcoiu ; 2. Bolotești, 3. Pietroasa ; 4. Lespezi ; 5. Cîmpuri, 6. Oreavu ; 7. Fitionești ; 8. Iugani.

Fig. 2. — Tombeaux d'inhumation 1-2, — IV ème siècle, notre ère. 1-2, Mărtineşti, tombeaux 4 et 5 ; 3, Iugani, tombe Nr. 14.
Fig. 3. — Iugani, tombes 1 et 2.
Fig. 4. — Iugani, tombes 4 et 5.
Fig. 5. — Ceramique en pâte grumelense faite main, Mărtineşti 1 et 2, Iugani 3 et 4.
Fig. 6. — Céramique en pâte rugueuse travaillée à l'aide de la roue 1 et 2, céramique fine, 3 et 4 Iugani.
Fig. 7. — Céramique grise en pâte fine, 1 et 3 Mărtineşti, 2 Iugani.
Fig. 8. — Céramique grise et terre fine, tombes 1-2-3 et 4 rougeâtre, Iugani.
Fig. 9. — Céramique rougeâtre en pâte fine, importée, Mărtineşti.
Fig. 10. — Verre en pâte de verre, 1 Mărtineşti, et bol à decor incisé en pâte fine de Iugani.
Fig. 11. — Fibules, 1-4, pendentive avec coquilles, et colimaçons, 5-6 Iugani.
Fig. 12. — Couteau et boucle de ceinture, 1-5, Mărtineşti couteau boucle de ceinture, pièce en fer, fusaioles, 2-3-4-5-6-7-8, Iugani.
Fig. 13. — Peignes en os, 1-3, Mărtineşti, 2, Iugani.
Fig. 14 — Colliers de perles en verré, 1-2, Iugani.

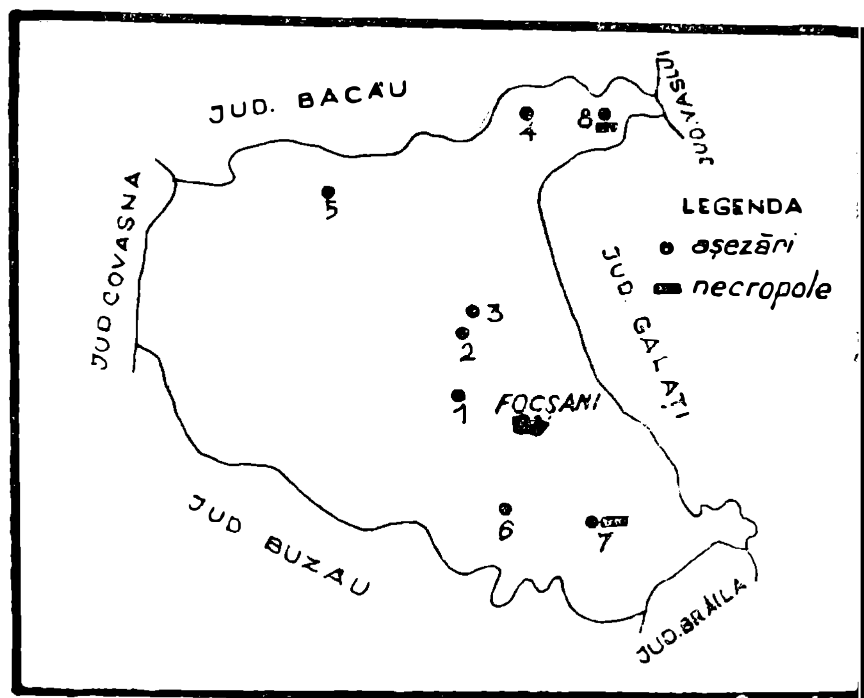

Fig. 1. — Harta descoperirilor arheologice de tip Sîntana de Mureş — sec. IV., e.n. — de pe teritoriul judeţului Vrancea : aşezări, necropole. 1. Vîrteşcoiu ; 2, Boloteşti ; 3, Pietroasa ; 4, Lespezi-Homocea ; 5, Cîmpuri ; 6, Oreavu ; 7, Mărtineşti ; 8, Iugani.

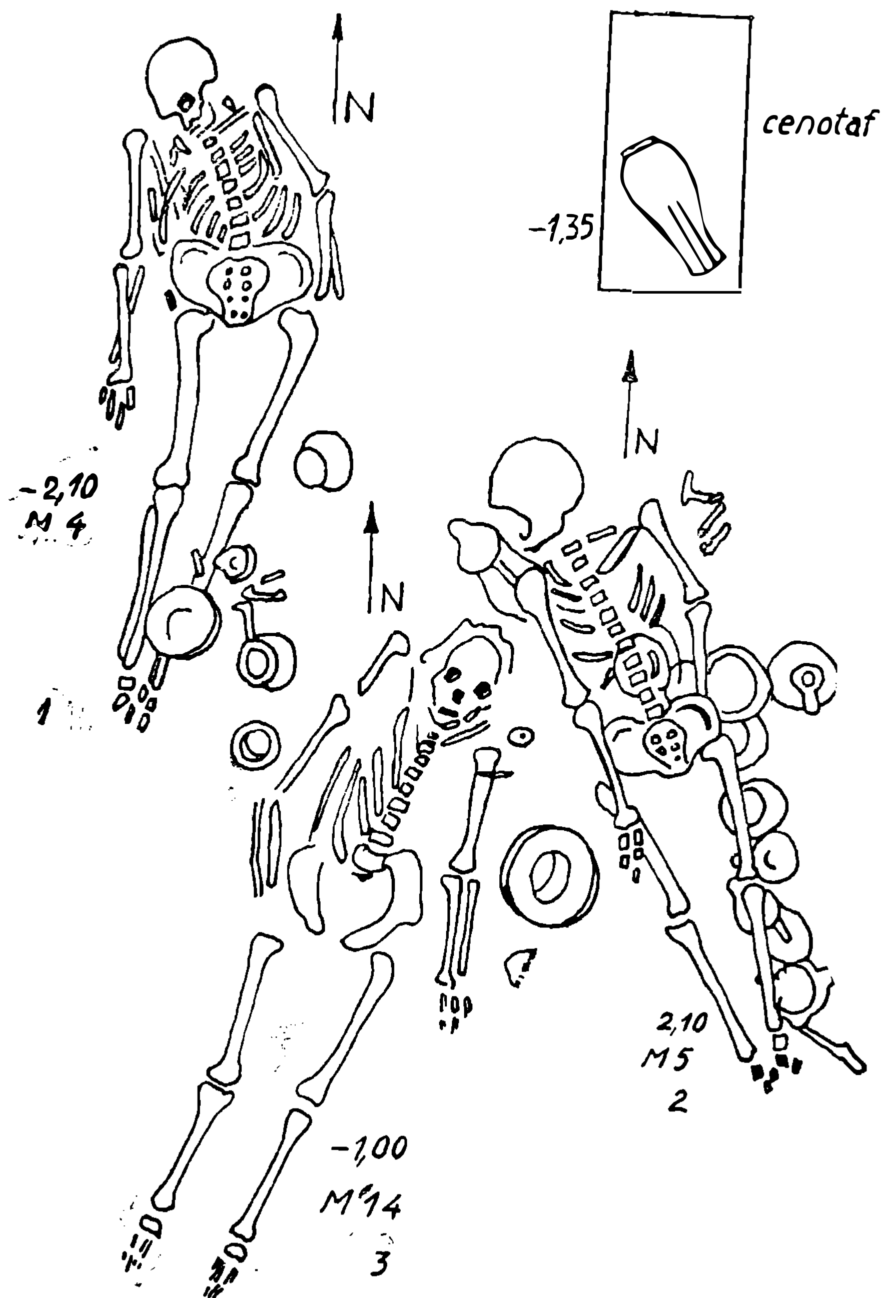

Fig. 2. — Morminte de înhumaţie din sec. IV. e.n. : 1-2, Mărtineşti, Mr. Nr. 4-5 ; 3, Iugani, Mr. Nr. 14.

Fig. 3. — Iugani, Mormintele Nr. 1-2.

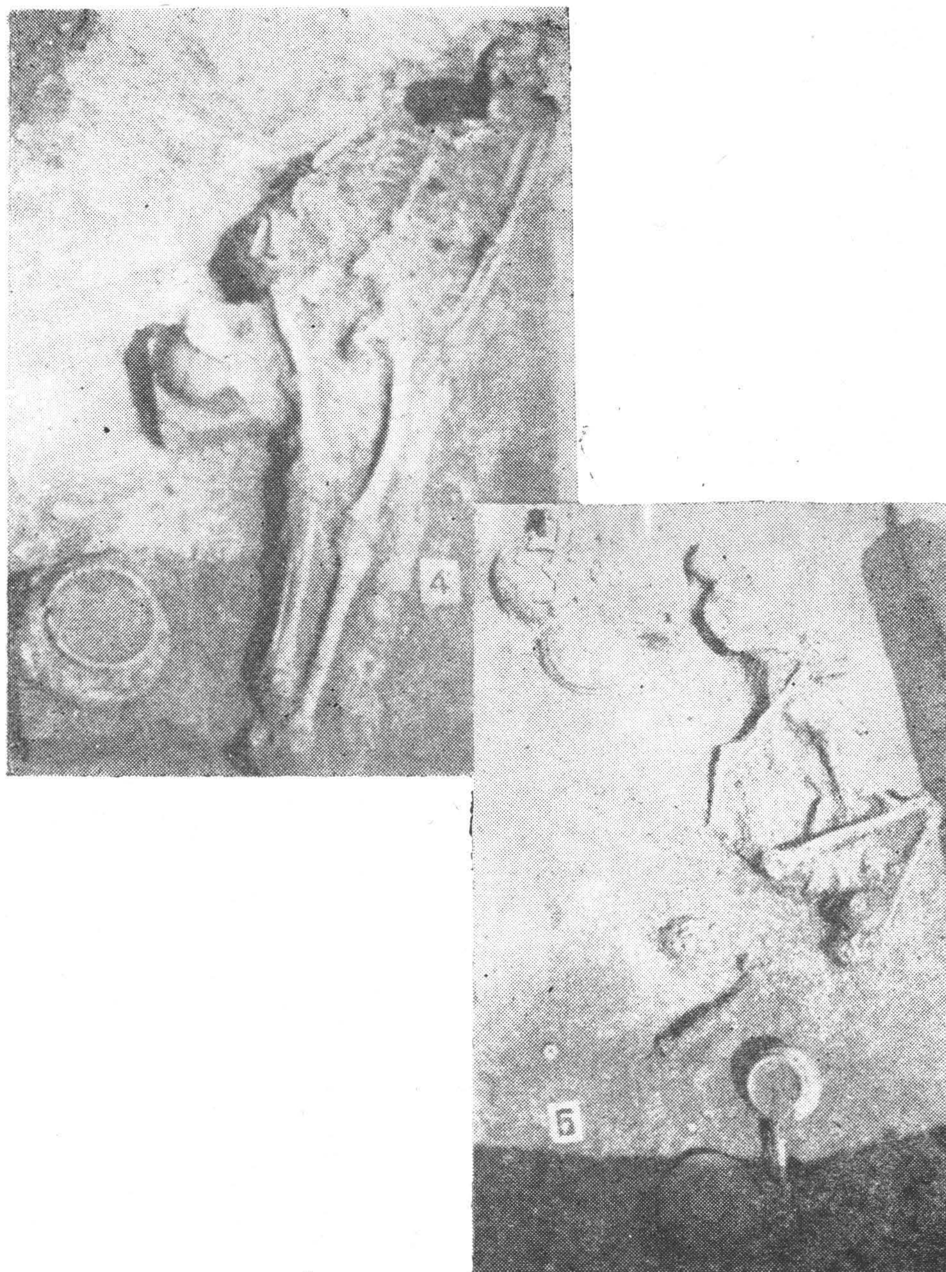

Fig. 4. — Iugani, Mormintele Nr. 4-5.

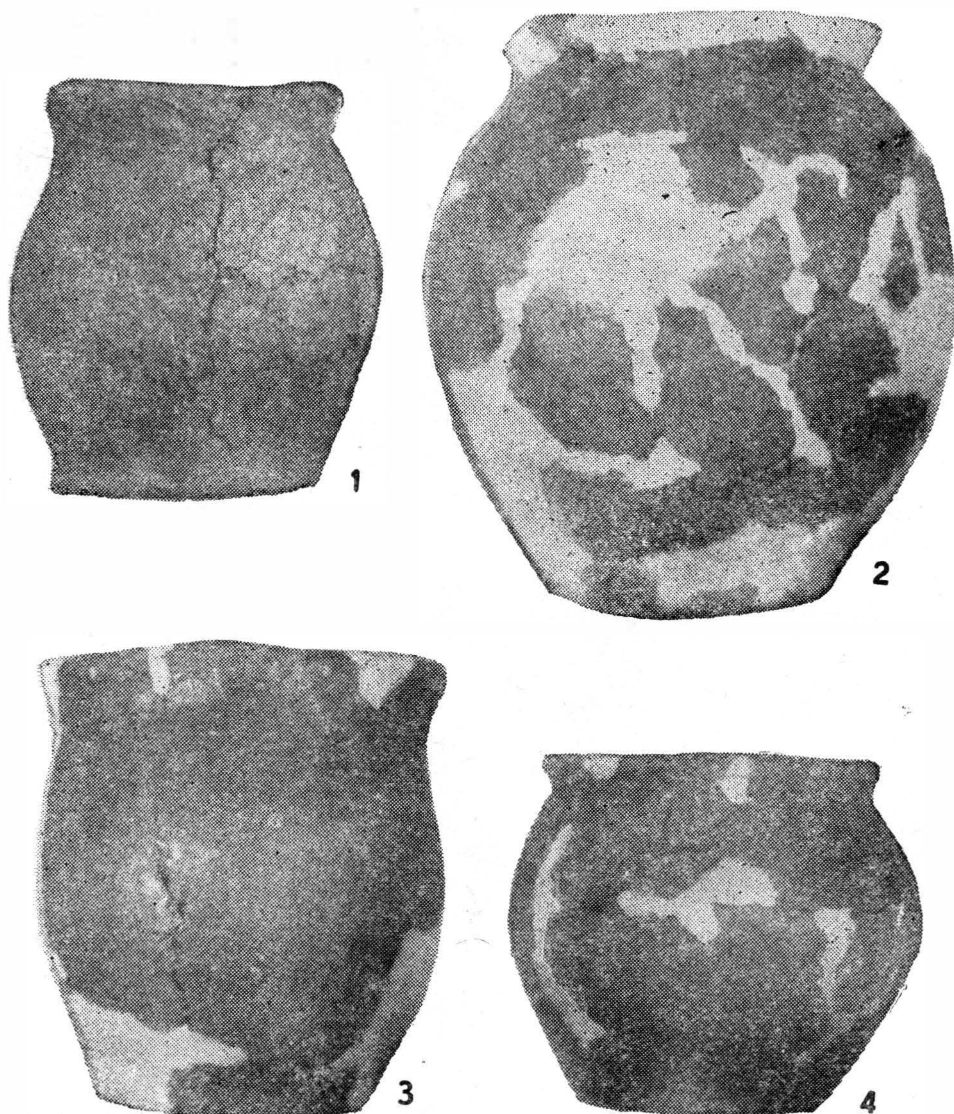

Fig. 5. — Ceramică din pastă zgrunțuroasă lucrată cu mîna, Mărtinești 1-2, Iugani 3-4.

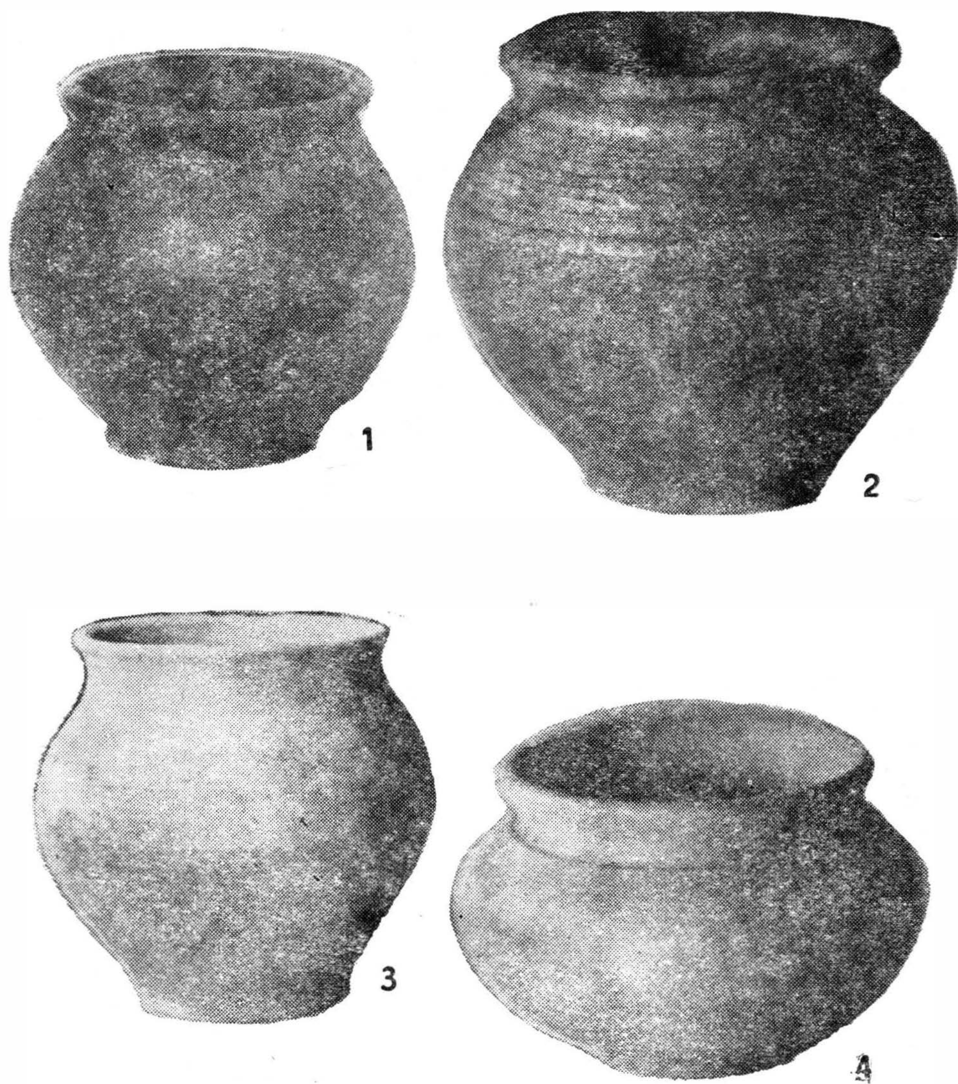

Fig. 6. — Ceramică din pastă aspră lucrată la roată, 1-2, ceramică fină 3-4, Iugani.

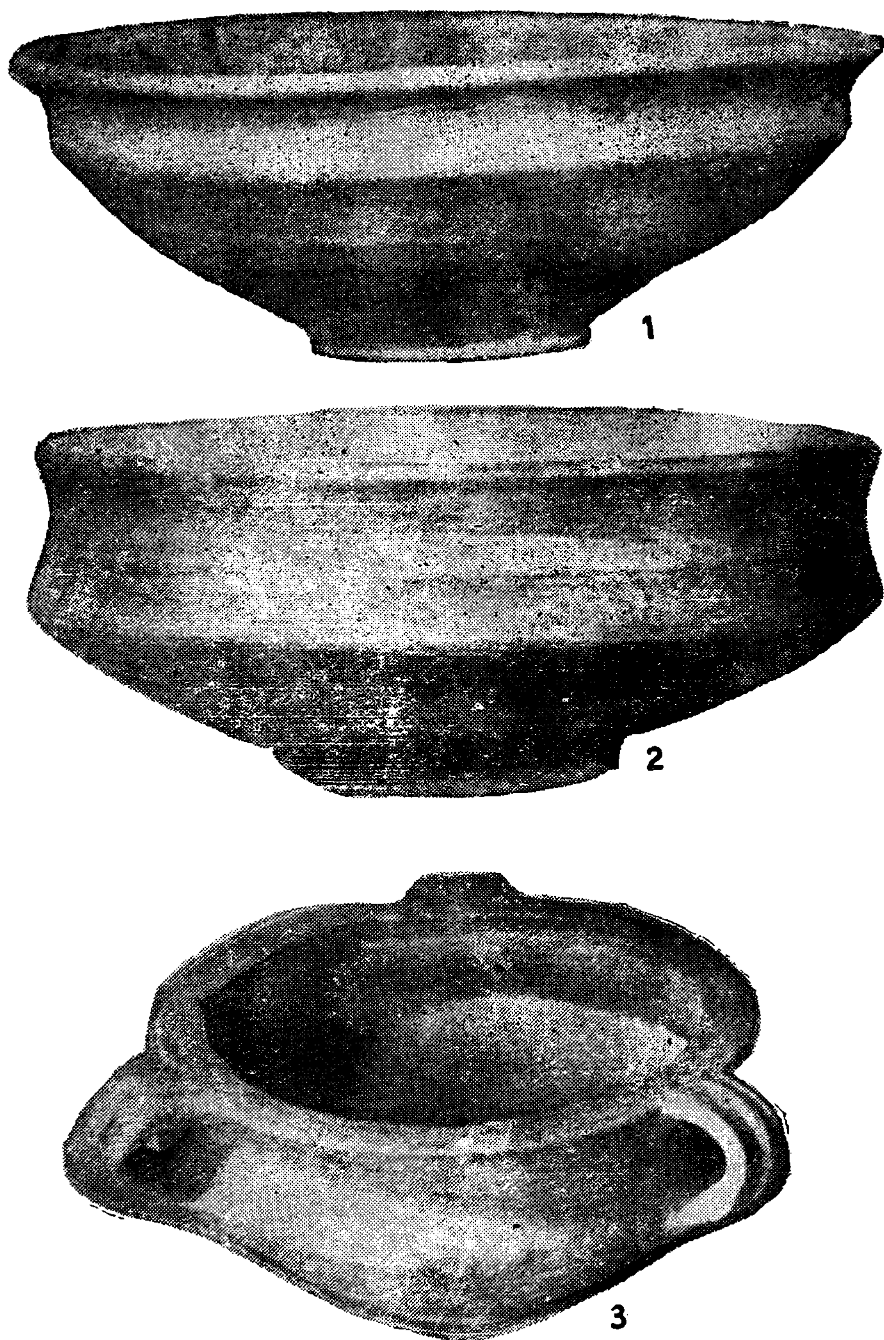

Fig. 7. — Ceramică cenușie din pastă fină, 1-3, Mărtinești, 2, Iugani.

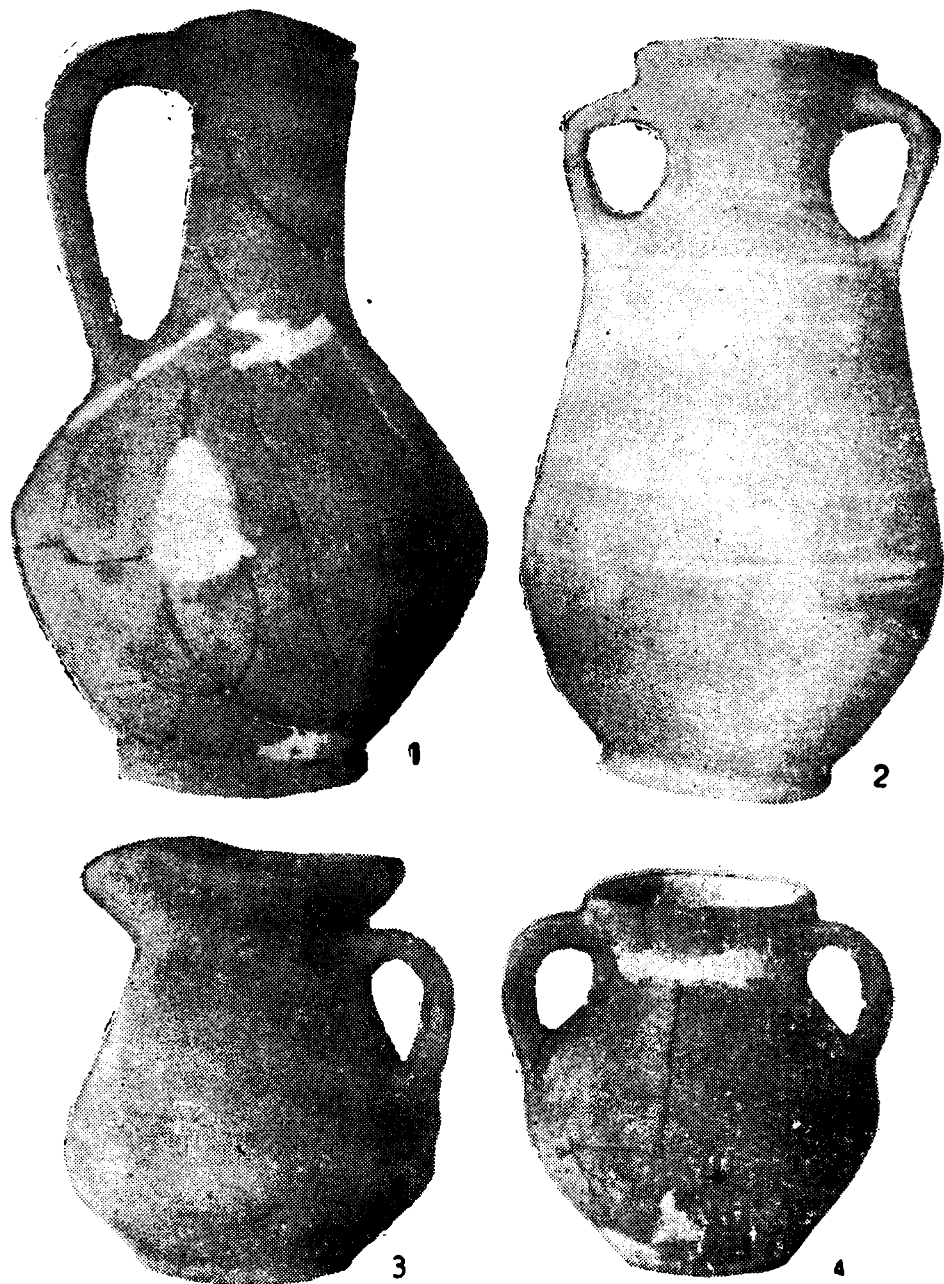

Fig. 8. — Ceramică cenușie din pastă fină 1-2-3 și 4 roșiatică Iugani.

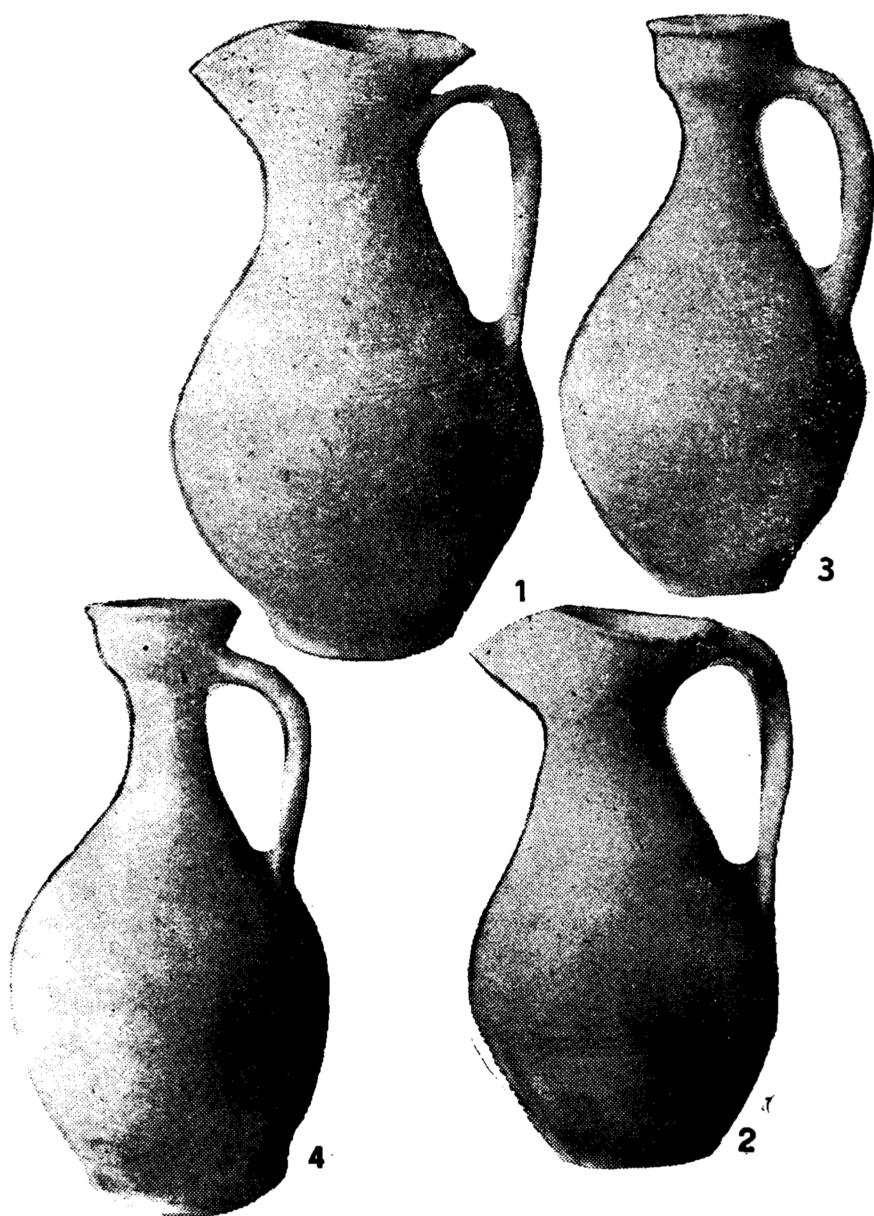

Fig. 9. — Ceramică din pastă fină roşie de import, Mărtineşti.

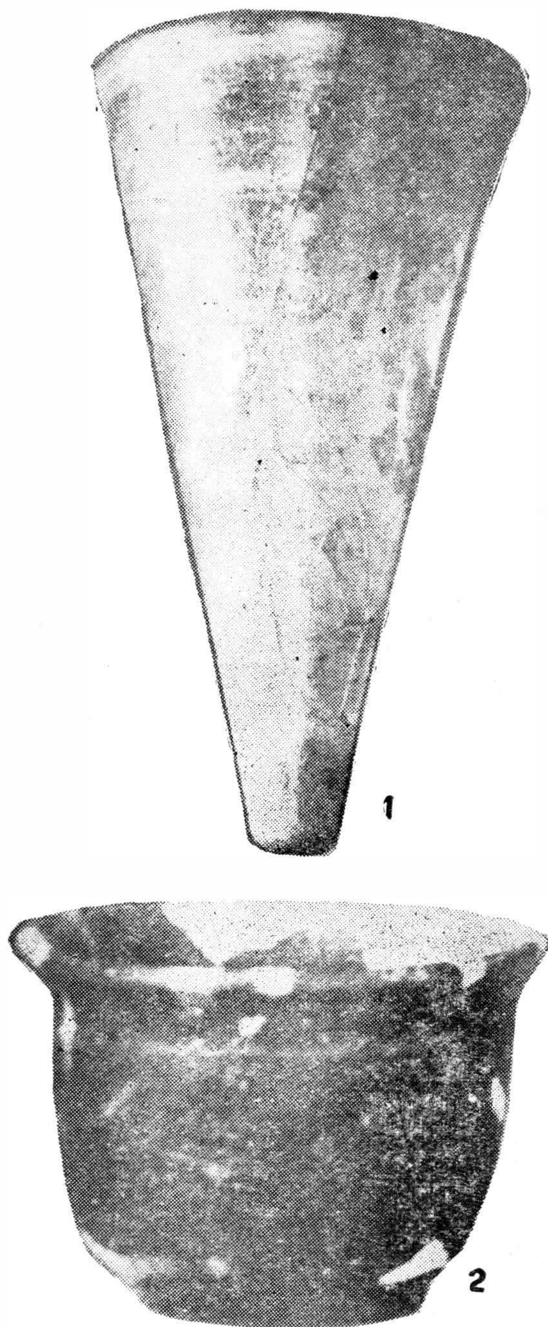

Fig. 10. — Pahar de sticlă, 1, Mărtinești, vas din pastă fină cu decor incizat Iugani, 2.

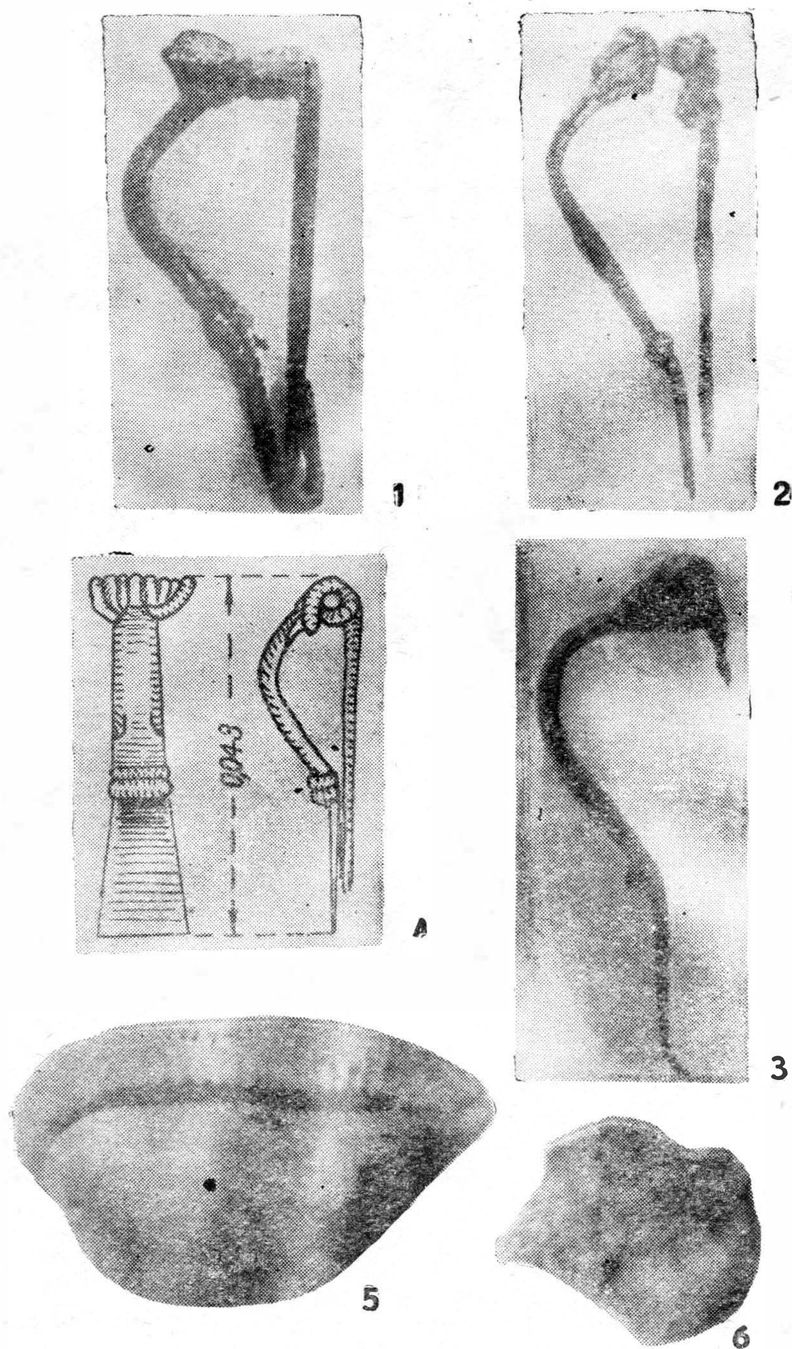

Fig. 11. — Fibule, 1-4, pandative din scoică și melc, 5-6, Iugani.

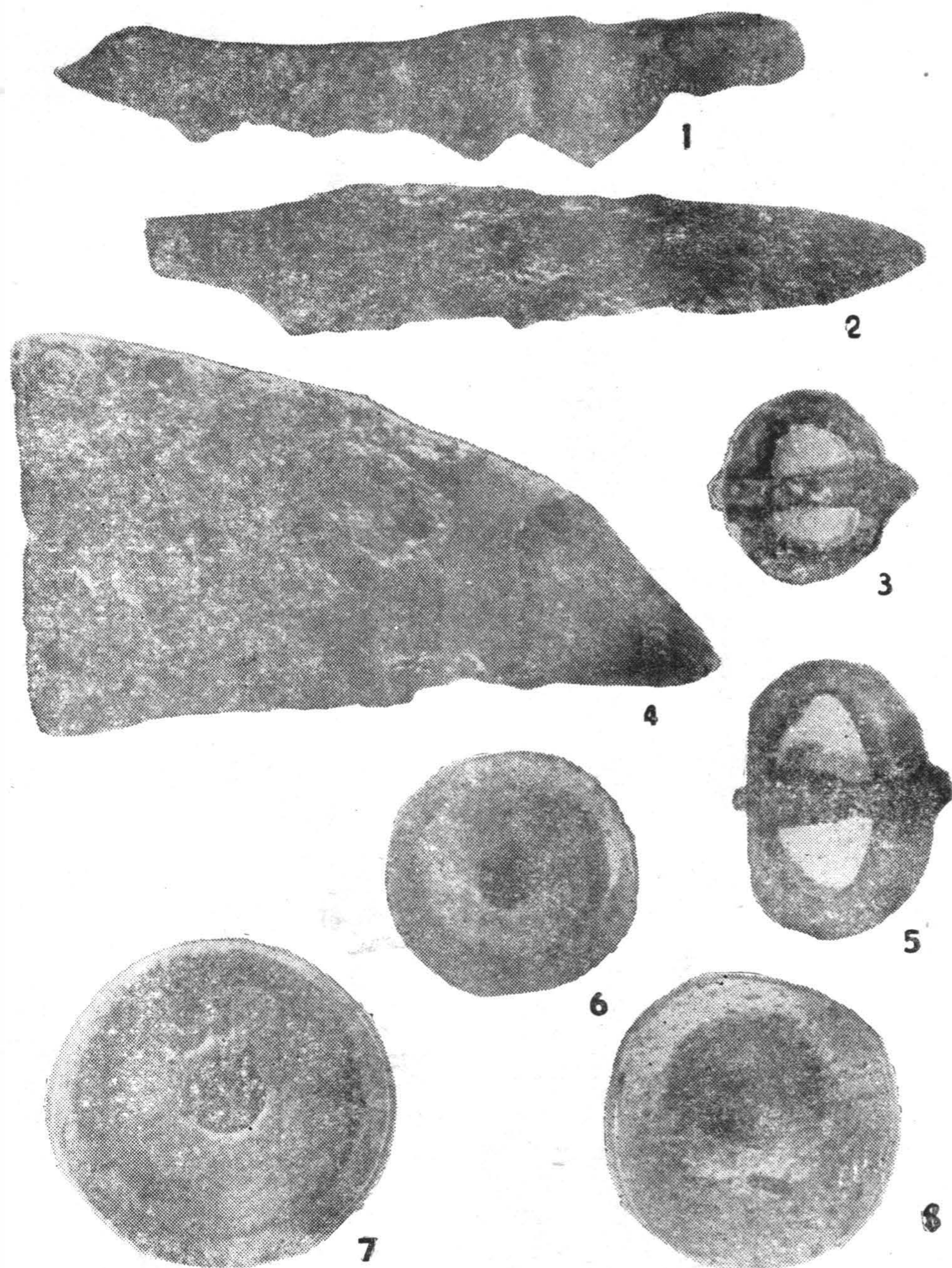

Fig. 12. — Cuţit şi cataramă, 1-5, Mărtineşti, cuţit, cataramă, piesă de fier, fusaiole 2-3-4-5-6-7-8, Iugani.

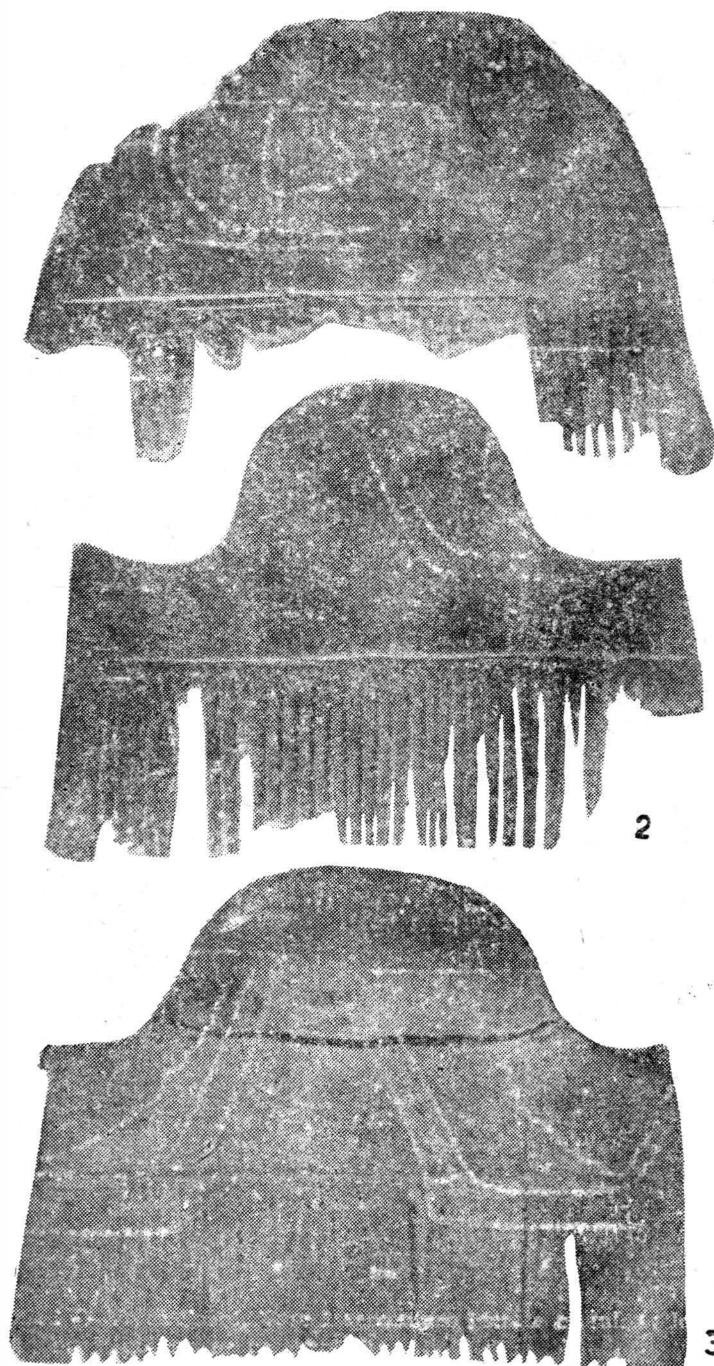
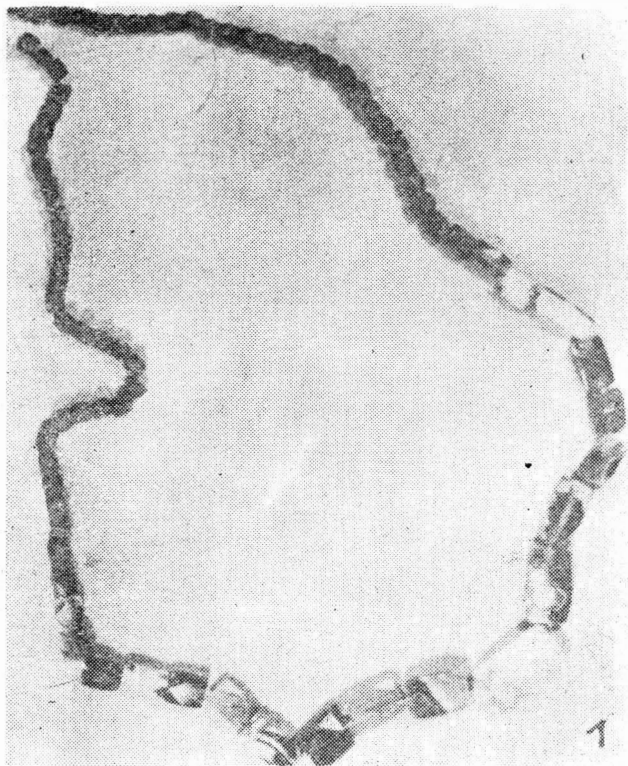

Fig. 13. — Piepteni de os, 1-3, Mărtinești, 2, Iugani.

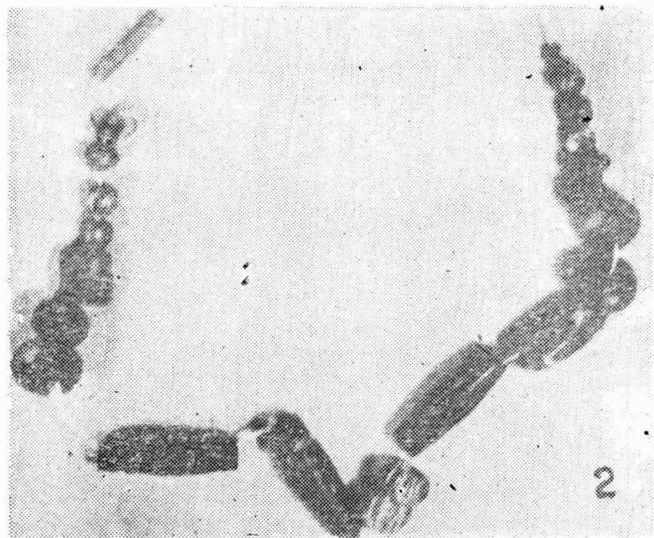

Fig. 14. — Coliere de mărgele de sticlă, 1, 2 ; Iugani

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA DOINA-GIROV DIN 1982—1983

de *VICTOR SPINEI, MARIUS ALEXIANU*
şi *VIOREL BUTNARU*

La iniţiativa Muzeului judeţean de istorie din Piatra Neamţ, în octombrie 1982 au fost reluate săpăturile de la Doina (com. Girov, jud. Neamţ), continuate în a doua jumătate a lunii august şi prima parte a lunii septembrie 1983 în colaborare cu Institutul de Istorie şi Arheologie din Iaşi [1].

Satul Doina este situat în depresiunea Cracău-Bistriţa din cadrul Subcarpaţilor Bistriţei, în zona drenată de rîul Cracău, afluent de pe stînga Bistriţei. În linie dreaptă Doina se găseşte la 11 km est de centrul municipiului Piatra Neamţ şi la numai 7,5 km de extrem tatea sa răsăriteană, de Girov, aflat la nord, despărţindu-l numai 4 km. Satul actual este amplasat pe dreapta Cracăului, pe o terasă care coboară abrupt sau în trepte spre valea rîului, diferenţa de nivel dintre ele ajungînd la circa 10-15 m. Perimetrul supus cercetărilor (fig. 11/1) se plasează în marginea de est a satului, fiind situat între şoseaua Girov-Roznov, care îl străbate de la nord spre sud, şi marginea terasei dinspre rîu, la circa 300 m de acesta. Urmele albiilor părăsite arată că de-a lungul timpului Cracăul şi-a schimbat de mai multe ori cursul, la o dată greu de stabilit rîul curgînd mai aproape de sat.

Încă din 1959 în zona cercetată s-au descoperit întîmplător două morminte din perioada corespunzătoare evoluţiei culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov (secolele III-IV) şi unul atribuit purtătorilor culturii Noua, toate trei fiind de înhumaţie [2]. Aceste descoperiri au determinat Muzeul arheologic din Piatra Neamţ să programeze în anul următor săpături în imediata apropiere a punctului unde fuseseră scoase la iveală vestigiile amintite. Cu acest prilej au fost identificate două necropole suprapuse, cea mai veche aparţinînd culturii Noua, iar cea mai recentă evului mediu. Din prima au fost cercetate 40 de morminte, iar din cea de-a doua 30 de morminte. Din nefericire materialul arheologic a rămas inedit aproape în totalitate [3], o parte a sa nemaifiind recuperată. În schimb, s-a publicat analiza antropologică a scheletelor din ambele necropole [4].

Reînscrierea Doinei în cîmpul cercetărilor a fost justificată atît de faptul că nici una din necropolele investigate nu fusese epuizată, cît şi

pentru că numeroase aspecte au rămas neclarificate. Obiectivul prioritar al noilor campanii de săpături l-a constituit necropola medievală, urmărindu-se totodată depistarea eventualelor complexe funerare de la sfîrșitul epocii bronzului și din prima parte a epocii marilor migrații.

Dat fiind că zona de interes arheologic corespunde cu vatra satului actual, în cuprinsul ei aflîndu-se locuințe, anexe gospodărești, livezi și terenuri arabile, posibilitățile unor cercetări potrivit tuturor normelor disciplinei au fost drastic îngrădite. În mod firesc, a trebuit ca pentru amplasarea secțiunilor să ne limităm numai la anumite suprafețe — nu întotdeauna ideale — și să excludem proiectul cercetării complete a obiectivelor depistate. În anul 1982, în imediata vecinătate a zonei cercetate în 1960, a fost trasată o secțiune (I) cu orientarea 800‰ NE — 4000‰ SV, avînd dimensiunile de 12,5×2 m, în care s-au descoperit 24 de morminte medievale (fig. 1). La 43 m SE de ea, într-o casetă (nr. 2) de 4×3,5 m, cu caracter de salvare, a fost surprins un mormînt de înhumație de tip Noua, iar într-o altă casetă (nr. 1) cu laturile de 2,5×2 m, situată la circa 60 m S de secțiune, s-au repetat urme de locuire din secolele II-III constînd din fragmente ceramice.

Săpăturile din anul 1983, depășind de această dată cadrul unui simplu sondaj, au vizat două sectoare, denumite convențional A (fig. 1) și B (fig. 2), aflate la circa 50 m unul de celălalt și flancînd arealul investigat în 1960. În cel dintîi s-a urmărit cercetarea exhaustivă a unei suprafețe însumînd peste 200 m² prin șanțuri paralele, orientate 2400‰ SE — 5600‰ NV — deci perpendiculare pe secțiunea trasată în anul anterior —, lungi de 17,2 m și late de 1,5 sau 2 m, cu intervale de numai 0,5 m între ele, astfel ca nici un mormînt să nu rămînă nedepistat (fig. 1). În sectorul B preconizam inițial dezvelirea unei porțiuni mai întinse, dar în cele din urmă a trebuit din motive obiective să ne mulțumim cu trasarea a numai șase șanțuri paralele, cu dispoziția 2300‰ ESE — 5500‰ VNV, cu distanțe variabile între ele : una de 20×1 m, iar restul de 11, 12 sau 12,5×1,5 sau 2 m (fig. 2).

Prin cercetările întreprinse în campania de săpături din 1983 s-au dezvelit noi suprafețe din necropola de la sfîrșitul epocii bronzului și din cea medievală, nefiind însă intersectat nici un mormînt aparținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov. În schimb, au fost depistate urme de locuire corespunzătoare secolelor II-III. În sectorul A au fost descoperite 55 de morminte medievale și 6 de tip Noua, iar în sectorul B alte 5 morminte de tip Noua. Adăugînd și descoperirile din 1959, 1960 și 1982, rezultă că de la Doina provin în total 53 de morminte ale purtătorilor culturii Noua, două atribuite culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov și 109 medievale. Necropolele de la sfîrșitul epocii bronzului și din veacurile evului de mijloc de la Doina se înscriu printre cele mai amplu cercetate obiective arheologice de acest fel de la est de Carpații Orientali.

Din punct de vedere stratigrafic succesiunea depunerilor este în mare parte asemănătoare în ambele sectoare. După solul arabil, gros de 0,30-0,40 m, urmează un strat de pămînt cenușiu, mai deschis la culoare

şi mai puţin afînat în adîncime. În partea sa superioară, cam între —0,30/0,40 m şi 0,45/0,50 m se întîlnesc sporadic fragmente ceramice din evul mediu, iar între —0,45/0,50 m şi 0,60 m fragmente de vase din secolele II-III. Între —1,0 şi 1,30 îşi face apariţia solul galben argilos. Cu cît ne apropiem de marginea terasei, deci la limitele estice ale suprafeţei cercetate, depunerea de pămînt cenuşiu se îngustează, pămîntul galben fiind în această parte la numai 0,50 şi 0,60 m de nivelul actual de călcare.

În rîndurile de mai jos ne vom referi numai la vestigiile scoase la iveală în campaniile de săpături întreprinse în anii 1982—1983.

NECROPOLA APARŢINÎND PURTĂTORILOR CULTURII NOUA

Morminte corespunzătoare etapei tîrzii a epocii bronzului au fost descoperite atît cu prilejul săpăturilor întîmplătoare din 1959, cît şi a celor cu caracter ştiinţific din 1960 şi 1982—1983, în suprafeţele A (fig. 1) şi B (fig. 2), precum şi în caseta 2 (M B 6)[5]. Aria de răspîndire a cimitirului era foarte mare, fiind cel puţin de 300-400 m². Densitatea mormintelor pare să fi fost mai redusă decît la cele medievale. În suprafaţa A numărul mormintelor de tip Noua a fost iniţial desigur mult mai mare decît cel reperat de noi, dar aflîndu-se la adîncime inferioară celor medievale, o parte din ele au fost distruse de acestea din urmă, după cum dovedesc oasele umane şi fragmentele ceramice (fig. 7/1, 7) aparţinînd culturii Noua, răspîndite în nivelul cu depuneri corespunzătoare evului mediu.

Din cele 12 morminte din epoca bronzului descoperite în 1982—1983, 11 erau de înhumaţie (M A 1 — A 5, B 1 — B 6) şi unul singur de incineraţie (M A 6).

La mormintele de înhumaţie conturul gropilor nu s-a putut delimita precis. Adîncimea lor oscila între 0,80 şi 1,25 m. Inhumaţii erau aşezaţi în poziţie chircită, culcaţi pe o parte, cu braţele îndoite din cot şi mîinile în apropierea feţei (fig. 3). Starea de conservare a unor schelete era destul de precară, oasele macerîndu-se în decursul vremurilor. Cei şase înhumaţi din suprafaţa B şi din caseta 2 (M B 1— B 6) erau culcaţi pe partea dreaptă, avînd orientarea SE-NV (fig. 2-3), spre deosebire de cei din suprafaţa A, unde erau culcaţi pe partea stîngă şi unde, pe lîngă poziţia SE-NV, înregistrată în două cazuri (M A 3, A 5) apare şi dispunerea NV-SE la alţi doi înhumaţi (M A 1, A 4). La cel de-al cincilea mormînt (M A 2) din suprafaţa A scheletul a fost aproape total distrus încă din vechime, fiind recuperat numai un vas şi foarte puţine oase. Cu excepţia unui singur mormînt (M B 4) din suprafaţa B, toate celelalte conţineau ca inventar cel puţin un vas, aşezat la cîţiva centimetri în faţa capului. La două morminte (M A, B 6) erau depuse cîte două vase, cel din caseta 2 (M B 6) conţinînd totodată o aşchie de silex alburiu. Din punct de vedere tipologic ceramica din mormintele de înhumaţie cuprinde numai ceşti bitronconice sau globulare cu o toartă (fig. 4/1-2 ;

6/1 ; 7/4) şi mai ales cu două torţi supraînălţate (fig. 4/3-7 ; 5/1-2 ; 6/2-3 ; 7/2-3, 5-6), acestea din urmă cu buton cilindric sau cu creastă. Numai la o singură ceaşcă s-a remarcat un decor compus din trei linii verticale incizate (fig. 6/4).

Singurul mormînt de incineraţie (M A 6) s-a găsit în suprafaţa A, la adîncimea de —0,80 m. Mormîntul cuprindea o urnă constînd dintr-un vas de dimensiuni mai mari de formă bitronconică (fig. 7/8), conţinînd mici oase calcinate.

Necropola de la Doina este una din puţinele complexe funerare birituale cunoscute aparţinînd purtătorilor culturii Noua, al căror rit de înmormîntare predominant era înhumaţia. În vecinătatea Doinei au fost identificate cimitirele plane birituale de la Ciritei-Piatra Neamţ [6] şi Săbăoani [7] (jud. Neamţ), în care pe lîngă morminte de înhumaţie, preponderente din punct de vedere numeric, apar izolat şi cîteva morminte de incineraţie.

În ceea ce priveşte ritualul funerar şi inventarul, descoperirile de la Doina prezintă analogii în celelalte necropole de tip Noua cercetate în ultimele decenii la răsărit de arcul carpatic : Truşeşti — „Ţuguieta" [8] (jud. Botoşani), Ciritei — Piatra Neamţ [9] (jud. Neamţ), Căbeşti [10] (com. Podu Turcului, jud. Bacău), Săbăoani [11] (jud. Neamţ), Leţcani [12], Popricani [13] (jud. Iaşi), Mitoc [14] (jud. Botoşani), Trestiana [15] (com. Griviţa, jud. Vaslui), Bădragii Vechi [16], Brînzeni — „Ţiganca" [17] (raionul Edineţ), Şeptebani [18], Costeşti [19] (raionul Rîşcani, R.S.S. Moldovenească), Aroneanu [19 a], Glăvăneşti (com. Andrieşeni) [19 b], Iacobeni (com. Vlădeni) [19 c], Probota [19 d] (jud. Iaşi), Balinteşti [19 e] (jud. Galaţi) etc.

Orientarea neuniformă a înhumaţilor era obişnuită şi pentru alte complexe funerare. La Bădragii Vechi, spre exemplu, scheletele dispuse SE-NV erau majoritare (23, faţă de numai 15 cu capul în direcţia opusă). În schimb, la Truşeşti şi Ostroveţ [19 f] (reg. Stanislav, R. S. S. Ucraineană), mai numeroase erau scheletele orientate NV-SE, înhumaţii fiind culcaţi atît pe partea stîngă, cît şi pe cea dreaptă. Specialiştii care au cercetat necropolele de tip Noua nu au sesizat departajări cronologice între înhumaţii avînd dispunerea şi poziţia diferită. Cele mai frecvente forme ceramice depuse ca ofrandă în mormintele culturii Noua sînt, ca şi la Doina, ceştile bitronconice cu două toţi şi, mai rar, ceştile cu o singură toartă şi borcanele în formă de sac.

AŞEZAREA CARPICĂ

În afara unor fragmente ceramice sporadice, stratul corespunzător secolelor II-III cuprinde resturile unei locuinţe şi ale unui cuptor, acestea din urmă fiind descoperite în partea de vest a suprafeţei A (fig. 1). Faptul că din perimetrul cercetat în 1960 şi 1982—1983 nu provine decît o singură casă, arată că zona respectivă nu era locuită intens, aflîndu-se probabil la periferia satului carpic [20].

Locuinţa identificată era de suprafaţă, avînd forma rectangulară. Întrucît n-au fost condiţii pentru dezvelirea părţii sale de sud-vest,

dimensiunile ei exacte nu s-au putut delimita. Singura latură reperată, cea de nord-est, avea circa 4,60 m. Locuința a suferit mari distrugeri din cauza gropilor mormintelor medievale care au perforat podeaua. În pofida acestor neajunsuri, au fost posibile anumite observații privind sistemul ei de construcție. Podeaua sa fusese lutuită, iar pereții erau din bîrne groase lipite cu lut amestecat cu pleavă. Bucățile de chirpic ars cu amprente de bețe și nuiele, răspîndite pe întreaga suprafață a podelei, proveneau probabil de la tavan și acoperiș. Acești chirpici arși, ca și cele cîteva fragmente ceramice zgurificate din interior, arată că locuința a fost mistuită de un incendiu. Pietrele de rîu găsite pe podea ar putea proveni de la vatră.

La 2,5 m de colțul nordic al casei se afla un cuptor săpat în pămînt cu circa 0,40 m față de nivelul de călcare antic. Partea sa inferioară — singura care s-a păstrat, de altfel — cu diametrul maxim de 1,30 m, era lățită spre bază, slujind drept cameră de foc. Lutuirea pereților, arși în procesul folosirii cuptorului, era menită să împiedice reverberația căldurii spre exterior. La gura cuptorului, aflat spre nord, erau puse două dale mari de piatră. Cuptorul avea destinație gospodărească, servind probabil în principal la prepararea hranei.

Inventarul locuinței se compunea din două cute din gresie (fig. 10/3, 5), folosite la ascuțitul obiectelor de metal, și dintr-un bogat material ceramic destul de fragmentat (fig. 8 ; 9 ; 10/1, 2, 4), astfel că reconstituirea formelor de vase comportă dificultăți.

În funcție de tehnica de realizare ceramica cuprindea două categorii principale : specia modelată cu mîna și cea lucrată la roata cu turație medie. Cea dintîi, reprezentînd circa o treime din total, cuprindea un repertoriu de forme sărac, compus din borcane (fig. 9/2, 5, 6 ; 10/4) și cești (fig. 8/6). Pasta din care se făceau aceste vase avea drept degresant cioburi pisate și pietricele. Vasele au fost supuse unei arderi în mediu oxidant, ceea ce a conferit pereților o culoare cărămizie. Borcanele erau decorate cu brîuri în relief (fig. 9/5, 6 ; 10/4), alveole pe buză (fig. 9/2), linii incizate orizontale și în val (fig. 9/5) etc.

Specia lucrată cu roata cuprinde vase produse de localnici și importate din Imperiul roman. Importurile se reduc la numai cîteva fragmente de amforă (fig. 9/4 ; 10/1). Ceramica realizată în mediul autohton, poate chiar la Doina sau într-o localitate din apropiere, era modelată din lut de bună calitate, cu nisip fin ca degresant, suferind o ardere uniformă la cenușiu (majoritatea) (fig. 8/1-3, 5, 7, 8 ; 9/1, 3 ; 10/2) sau la roșu (fig. 8/4). Repertoriul formelor include borcane („urne“) cu gîtul îngust, căni cu o toartă, fructiere, străchini, capace etc. O parte din vase au fost decorate cu linii lustruite și nervuri în relief [21].

Pe baza analogiilor cu vestigiile din alte așezări similare, locuința de la Doina se datează în secolele II-III. Judecînd după descoperirile făcute pînă în acest moment, partea centrală de vest a Moldovei, unde se află și așezarea de la Doina, se înscrie între regiunile cu cea mai mare concentrație demografică a triburilor daco-carpice [22].

NECROPOLA MEDIEVALĂ

Analiza planimetrică a necropolei, interceptată numai prin săpăturile din suprafața A, ne relevă existența unor șiruri de morminte cu orientarea SE-NV (fig. 1). Pe alocuri se înregistrează perturbații de la această dispunere, datorită desigur perioadei îndelungate de folosință a cimitirului, fapt evidențiat de suprapunerea mormintelor, frecventă în special spre sud-estul zonei cercetate (fig. 1 ; 11/2 ; 12 ; 17), unde, după cum estimăm, era situată partea centrală a complexului funerar medieval, dar nelipsind cu totul nici în partea ei de nord-vest.

Forma gropilor nu a putut fi întotdeauna determinată. Cele la care s-a reușit să se stabilească conturul erau dreptunghiulare, cu colțurile ușor rotunjite. Uneori spre picioarele înhumaților gropile se îngustau. Cu excepția a patru morminte, care se aflau la —0,65, —0,80, —0,95 și 1,0 m, toate celelalte se găseau la o adîncime variind între 1,05 și 1,55 m. Toate aceste cifre sînt indicate de la actualul nivel de călcare, întrucît nu a fost posibil să se stabilească punctul superior al gropilor. Nivelul de călcare din evul mediu era după toate probabilitățile numai cu puțin mai jos decît cel prezent. Demn de remarcat ni se pare faptul că la Doina gropile mormintelor de copii și de maturi erau situate la adîncimi apropiate, spre deosebire de necropolele medievale unde copiii erau îngropați mult mai la suprafață. În schimb, se observă că înhumații care aveau brațele întinse de-a lungul corpului erau depuși în gropi mai adînci decît cele ale înhumaților cu mîinile îndoite din cot și așezate pe piept sau abdomen.

La un număr de opt morminte (M 24, 25, 26, 28, 47, 61, 62, 72) s-au descoperit fragmente lemnoase provenind de la sicrie (fig. 12/4 ; 16/4). Scheletele din ele aparținuseră unor indivizi maturi sau adolescenți. Nu avem certitudinea că urmele de lemn dintr-o extremitate a unui mormînt triplu (M 40), conținînd numai schelete de copii, reprezentau rămășițe de la sicriu. Probabil că numărul mormintelor cu sicrie era mai mare decît cel înregistrat prin săpături, dar resturile lor nu s-au păstrat. În cele mai multe cazuri, însă, înhumații erau depuși direct pe pămînt, în gropi simple.

Întrucît nu dispunem încă de analiza antropologică a materialului osos de la Doina, sîntem în imposibilitatea de a preciza repartiția scheletelor după vîrstă și sex. O cercetare preliminară a lungimii scheletelor lasă să se întrevadă un indice al mortalității infantile foarte ridicat, procentajul scheletelor de copii reprezentînd circa jumătate din total celor înmormîntați.

Inhumații erau așezați pe spate în poziție întinsă, cu brațele de-a lungul corpului ori îndoite din cot și puse pe bazin sau piept și cu picioarele paralele (fig. 11/2 ; 12 ; 13 ; 14/8, 9 ; 15/15-17 ; 16 ; 17). Inițial toți înhumații fuseseră dispuși cu privirea înainte, spre est. Deviațiile craniilor spre dreapta sau stînga, întîlnite la mai multe schelete, au fost pricinuite de apăsarea pămîntului.

Orientarea mormintelor era de regulă vest-est, înhumații fiind așezați cu capul la vest. Micile abateri se datorează anotimpului cînd s-a produs

înmormîntarea. Din totalul de 88 de schelete descoperite, numai la 74 brațele s-au păstrat nederanjate. Dintre ele 10 aveau mîinile îndoite din cot și palmele puse pe piept (fig. 11/2 ; 12/1 ; 13/1 ; 16/3 ; 17), 23 mîinile îndoite din cot și palmele pe abdomen (fig. 11/2 ; 12/3 ; 14/9 ; 15/17 ; 16/4, 6 ; 17), 2 cu brațul drept pe piept și cel stîng pe abdomen și 39 cu brațele întinse paralel cu corpul (fig. 11/2 ; 12 ; 13 ; 14/8 ; 15/15-17 ; 16/1, 2, 5 ; 17). Aceste din urmă morminte, reprezentînd cu puțin peste jumătate din totalul celor la care au fost posibile observațiile, conferă nota specifică a cimitirului de la Doina față de toate celelalte complexe funerare medievale investigate pînă în prezent la est de Carpații Orientali.

Din cele 79 de morminte cercetate, șapte conțineau cîte două schelete (M 29, 33, 38, 51, 57, 66 și 70) (fig. 13/1 ; 15/5 ; 16/1, 3), iar unul cîte trei (M 40) (fig. 15/17), astfel că în total s-au descoperit 88 de înhumații. Alte patru morminte duble și unul triplu fuseseră dezvelite la Doina prin săpăturile din 1960, ridicînd numărul mormintelor de acest fel la 13, ceea ce constituie 11,9% din total. Spre deosebire de situația înregistrată în 1960, mormintele duble și triple cercetate în campania de săpături din 1983 cuprindeau, eventual cu o singură excepție, numai schelete de copii.

Prin cercetările din 1982—1983 au fost înregistrate 22 de suprapuneri, implicînd 34 de morminte, adică 43% dintre ele. Există morminte care se aflau deasupra a două sau chiar a trei morminte mai vechi, cum este cazul cu M 6 (peste M 4, 5 și 10) și M 12 (peste M 13, 22 și 23) (fig. 17). În trei situații s-au constatat suprapuneri duble ; M 8 deasupra lui M 24, iar acesta deranja pe M 9 (fig. 11/2 ; 12/1), M 12 mai sus de M 22, iar acesta întretăia pe M 11 (fig. 17), precum și M 19 suprapus peste M 18 și acesta peste M 20 (fig. 11/2).

În lipsa unor criterii mai exacte pentru datarea mormintelor, examinarea cazurilor de întretăieri este de natură să ofere anumite indicii pentru cronologia lor relativă. Dintre cele 22 de suprapuneri se constată opt cazuri de anterioritate a mormintelor cu înhumații cu brațele de-a lungul corpului față de mormintele cu înhumații cu brațele îndoite din cot și așezate pe piept (M 6 peste M 10, M 8 peste M 24, M 22 peste M 11 și M 12 peste M 13) sau pe abdomen (M 1 peste M 2, M 18 peste M 20, M 21 peste M 20 și M 50 peste M 63). În schimb, în cele patru situații în care mormintele cu înhumați cu brațele pe piept sau abdomen au fost deranjate de morminte mai noi, acestea din urmă erau de același tip cu ele. Se mai întîlnesc cazuri în care mormintele cu înhumați cu brațele întinse suprapun alte morminte de aceeași categorie. Pentru cronologia relativă a necropolei de la Doina cazul mormîntului triplu 40 merită o atenție aparte pentru motivul că acesta conținea un schelet cu brațele întinse, alături de un altul cu brațele îndoite și așezate pe oasele bazinului, la cel de-al treilea schelet oasele membrelor superioare fiind distruse (fig. 15/17). Observațiile făcute la acest mormînt reflectă raportul de contemporaneitate cel puțin pentru un anumit moment între cele două tipuri de înmormîntări. În schimb, suprapunerile despre care am amintit relevă elocvent că în general mormintele conținînd înhumații cu brațele întinse pe lîngă corp aparțineau unei faze mai vechi.

Se poate admite deci că în necropola de la Doina au fost două sau chiar trei faze de înmormîntare. În cea mai veche dintre ele majoritatea sau totalitatea înhumaţilor se depuneau cu mîinile de-a lungul corpului. Într-o eventuală fază intermediară coexistau ambele tipuri de înmormîntări. În faza mai nouă a necropolei majoritatea sau totalitatea celor înhumaţi aveau braţele pe piept sau pe abdomen. Frecvenţa mormintelor suprapuse dovedeşte durata îndelungată de folosinţă a necropolei.

Inventarul mormintelor era foarte sărac. Numai patru înhumaţi din trei morminte (M 33 A, 40 A şi B şi 41) conţineau unul (M 33 A şi 40 B) sau doi (M 40 A şi 41) bumbi sferoidali din argint sau bronz argintat, cu o urechiuşă de prindere în partea superioară (fig. 15/9-14). Ei erau dispuşi lîngă tîmplele înhumaţilor, fiind probabil prinşi pe o bucată de pînză ce se lega de-a lungul frunţii. Aceeaşi sărăcie a inventarului caracteriza şi mormintele dezvelite în campania din 1960, cînd a fost descoperită, pe lîngă un bumb sferoidal de acelaşi tip cu cei mai sus menţionaţi, numai o diademă compusă din opt plăcuţe rectangulare de bronz (fig. 14/1-7 ; 15/1-8). Toate scheletele la care s-au găsit bumbi sferoidali aparţineau unor copii. De altfel, şi în alte necropole medievale din Moldova s-a remarcat că cele mai multe obiecte de podoabă din componenţa inventarului funerar se aflau în morminte de copii.

În ceea ce priveşte cronologia absolută a necropolei medievale, cercetările întreprinse ne oferă destul de puţine elemente edificatoare. Bumbii sferoidali sînt de un tip comun pentru întregul ev mediu, fiind folosiţi destul de mult în secolele XI-XVI, aşa cum indică descoperirile din cimitirele urbane şi rurale de la Suceava — „Platoul din faţa cetăţii"[23], „Biserica Sf. Dumitru"[24] şi „Biserica Mirăuţi"[25] (jud. Suceava), Trifeşti[26] (jud. Iaşi), Arsura[27] (jud. Vaslui), Hansca — „Limbari"[28] şi „Căprăria"[29] (raionul Kutuzov), Orheiul Vechi[30] (= Trebujeni, raionul Orhei, R. S. S. Moldovenească), Hudum[31] (com. Mihai Eminescu, jud. Botoşani), Volovăţ[32] (jud. Suceava), Tîrgu Trotuş[33] (jud. Bacău), Netezi[34] (com. Grumăzeşti, jud. Neamţ), Liteni[35] (jud. Suceava), Giuleşti[36] (com. Boroaia, jud. Suceava) etc. Spre deosebire de necropolele din secolele XIV-XVII, în care bumbii sferoidali erau mai mari şi se utilizau ca nasturi, în necropolele mai timpurii, din secolele XI-XIV, cum sînt cele de la Hansca — „Căprăria" şi „Limbari" şi Trifeşti, bumbii au fost descoperiţi — la fel ca şi la Doina — îndeosebi lîngă tîmplele înhumaţilor, semn că fuseseră ataşaţi de o panglică prinsă de frunte. La Arsura obiectele de acest fel s-au găsit în zona gîtului[37].

Obiectul purtării bumbilor la cap s-a menţinut — se pare — şi mai tîrziu : cel puţin aşa rezultă din notele de călătorie de la sfîrşitul secolului al XVI-lea datorate lui John Newberie. Referindu-se la vestimentaţia femeilor din sudul Moldovei, acesta făcea observaţia că „femeile umblă cu bumbi mari de argint, care atîrnă deasupra urechilor"[38]. Din nefericire nu ştim dacă negustorul englez avusese în vedere pe români sau pe ţigani şi nici dacă bumbii pe care i-a văzut erau la fel cu cei descoperiţi în necropolele din Moldova din primele secole ale mileniului al II-lea. Nu este exclus ca aceşti bumbi să fi fost cusuţi de năframele, maramele, vălurile sau panglicile ce împodobeau capul femeilor, care în

evul mediu intrau în alcătuirea costumului românesc popular şi a celui de curte [39]. Numărul lor trebuie să fi fost mai mare decît cel înregistrat în necropolele menţiona[te].

Plăcuţele rectangulare de diademă, decorate cu motive geometrice sau zoomorfe, erau unele din piesele de podoabă cele mai des întîlnite în cursul secolelor XIII-XIV. Astfel de obiecte apar în numeroase din necropolele rurale de la răsărit de lanţul carpatic, datate în limitele secolelor amintite : Izvoare [40] (com. suburbană Dumbrava Roşie a municipiului Piatra Neamţ), Hlincea — Iaşi [41] (în trecut în com. Ciurea, astăzi pe teritoriul municipiului Iaşi, jud. Iaşi), Trifeşti [42], Piatra Neamţ — „Dărmăneşti" [43] (jud. Neamţ), Hudum [44].

Ca elemente de încadrare cronologică pot fi invocate şi mormintele cu înhumaţi cu braţele întinse în lungul corpului. În Moldova astfel de morminte, în număr de trei şi, respectiv, patru, au fost semnalate la Hudum — necropola I [45] şi Vornicenii Mari [46] (com. Moara, jud. Suceava), ambele din perioada anterioară statului feudal. Aceeaşi poziţie a braţelor avea un înhumat dintr-un mormînt dublu din cimitirul aferent bisericii de la Giuleşti, datat probabil în ultimul sfert al secolului al XIV-lea, la fel ca şi mormîntul din imediata sa apropiere, de unde provenea o monedă de la Petru I Muşat. Semnificativ ni se pare faptul că mormîntul dublu a fost suprapus de un altul, în care înhumatul avea braţele îndoite din cot şi aşezate pe piept [47]. Înmormîntări cu mîinile dispuse de-a lungul corpului se întîlnesc ocazional şi în alte regiuni româneşti. În nordul Dobrogei ele se datează în secolele XI-XII la Isaccea, unde au fost găsite patru morminte de tipul în discuţie (3,6% din totalul înmormîntărilor) [48], şi în secolele XV-XVIII la Enisala [49] (com. Sarichioi, jud. Tulcea). Un număr neobişnuit de mare de morminte de înhumaţie cu braţele paralele cu corpul — 22 din cele 27 la care au fost posibile observaţiile — s-au constatat în necropola din secolul al XII-lea amplasată în jurul bisericii-sală de la Drăuşeni (com. Caţa, jud. Braşov) din sud-estul Transilvaniei, atribuită coloniştilor secui [50]. Această dispunere a membrelor superioare a fost înregistrată şi la unele din mormintele din marea necropolă din secolele IX-XII de la Alba Iulia (jud. Alba) [51]. În cimitirul din secolul al XVI-lea de la Buzău (—Est) — „Balastiera" (jud. Buzău) numai la un singur schelet de copil mic mîinile erau paralele cu corpul [52]. În cazul copiilor această dispoziţie este mai puţin relevantă, întrucît practicile de ordin ritual nu erau atît de riguros respectate la copii.

Tot pentru fixarea temporală a duratei de folosire a necropolei de la Doina se pot invoca, cu tot caracterul lor nu pe deplin probatoriu, fragmentele ceramice din secolele XIII-XIV, răspîndite izolat în perimetrul cimitirului, cîteva fiind antrenate în pămîntul de umplutură a gropilor de mormînt. Pe baza datelor evocate mai sus presupunem, sub rezerva impusă de stadiul cercetărilor, că necropola medievală de la Doina se încadrează cronologic în limitele secolelor XIII-XIV.

Necropola de la Doina se detaşează de celelalte complexe funerare medievale din Moldova din secolele XIII-XVI prin cîteva particularităţi. Între ele menţionăm adîncimea destul de mare la care s-au săpat gropile mormintelor. Majoritatea lor se aflau la sub —1,0 m, jumătate din

ele trecînd chiar de limita de —1,30 m, în vreme ce la Izvoare adîncimea gropilor varia între 0,30 și 0,80 m [53], la Hlincea-Iași între 0,15 (terenul fiind spălat) și 1,20 m [54], la Traian (com. Zănești, jud. Neamț) între 0,30 și 1,10 m [55], la Piatra Neamț — „Dărmănești" între 0,60 și 0,75 m [56], la Hudum între 0,20 și 1,05 m [57], la Trifești între 0,40 și 1, 20 m [58], la Adjudu Vechi (oraș Adjud, jud. Vrancea) între 0,60 și 1,25 m [59], iar la Vornicenii Mari între 0,55 și 1,57 m (mormintele depășind —1,0 m reprezentînd doar 15,3% din total) [60].

Printre aspectele specifice cimitirului de la Doina amintim, de asemenea, procentul extrem de ridicat al înhumaților cu brațele așezate în lungul corpului. Mai multe ipoteze — pe care spațiul nu ne permite să le enumerăm — ar putea fi invocate pentru explicarea acestei practici rituale, fără să existe deocamdată argumente absolut convingătoare pentru adoptarea uneia dintre ele. În general, însă, celelalte trăsături ale necropolei cercetate la Doina corespund cu acelea din complexele arheologice similare contemporane aparținînd populației românești din spațiul est-carpatic.

Între satul medieval și cel contemporan nu există continuitate de locuire, cel din epoca noastră luînd ființă prin împroprietăririle de după războiul de independență din 1877. Cauzele părăsirii așezării rurale medievale, la o dată încă neprecizată de cercetări, nu ne sînt cunoscute. Investigarea așezării medievale corespunzătoare necropolei va fi desigur în măsură să pună într-o altă lumină numeroasele probleme rămase neclarificate privind viața comunităților omenești din localitatea rurală de pe valea Cracăului [61].

NOTE

1 Săpăturile au fost efectuate sub conducerea lui Marius Alexianu de la Muzeul județean de istorie Piatra Neamț în 1982 și a lui Victor Spinei de la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași și Marius Alexianu în 1983, la lucrările de pe șantier participînd și Viorel Butnaru, profesor de istorie la Liceul „C. Negruzzi" din Iași.

2 A. Buzilă și P. Hălăucescu, *Două morminte din secolul al IV-lea e.n. de la Doina-Girov, județul Neamț*, în *Carpica*, 1972, p. 99-103.

3 Cîteva vase de tip Noua de la Doina au publicat A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *Arh Mold*, II-III, 1964, fig. 4/3-5 ; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, fig. 87/2, 3.

4 M. Cristescu și S. Antoniu, *Contribuție la cunoașterea structurii antropologice a populației aparținînd culturii Noua din Moldova*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași*, S.N., *Secț. II (Șt. nat.)*, a. *Biologie*, VIII, 1962, 2, p. 193-204 ; O. Necrasov și D. Botezatu, *Studiul antropologic al schele-*

telor feudale timpurii de la Doina (sec. XIII-XIV), în *Studii și cercetări de antropologie*, I, 1964, 2, p. 137-155.

5 M reprezintă prescurtarea de la „mormînt".

6 A. Nițu, I. Zămoșteanu și M. Zămoșteanu, *Sondajele de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 360-361 ; A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 145.

7 M. Ursachi, *Necropola din epoca bronzului de la Săbăoani*, în *Carpica*, II, 1969, p. 35-48.

8 (M. Petrescu-Dîmbovița), *Săpăturile de la Trușești (raionul Trușești, regiunea Botoșani)*, în *SCIV*, III, 1952, p. 75-83 ; idem, *Șantierul Trușești*, în SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 23-27 ; idem, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3-4, p. 456-460.

9 Cf. nota 6.

10 C. Buzdugan, *Cimitir din epoca bronzului la Căbești (Bacău)*, în *Carpica*, I, 1968, p. 63-67.

11 Cf. nota 7.

12 N. Zaharia. M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 207 și pl. CLXXXIII, 1-2.

13 M. Vătafu, *Mormîntul „Noua" de la Popricani*, în *Carpica*, 1972, p. 95-97.

14 V. Chirica si P. Șadurschi, *Descoperiri paleolitice și postpaleolitice la Mitoc-Pirîul lui Istrate (jud. Botoșani)*, în *Hierasus. Anuar '78*, Botoșani, 1980, p. 66.

15 E. Popușoi, *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Grivița, jud. Vaslui*, în *Cerc. Ist.*, S.N., XI, 1980, p. 105-134.

16 G. I. Smirnova, *Mogil'nik kul'tury Noua u s. Starye Bedraži v Moldavii*, în *Kratkie soobščenija Instituta Archeologii*, 112, 1967, p. 66-74.

17 V. A. Dergacev, *Pamjatniki epochi bronzy (Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, 3), Chișinău, 1973, p. 63, 71, La Brînzeni — „Țiganca" se presupune existența unui cimitir Noua tumular.

18 *Ibidem*, p. 63, 75.

19 I. G. Hîncu, V. S. Titov, *Iz istorii sela Kostešty po dannym raskopok 1973 g.*, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii (1973 g.)*, Chișinău, 1974, p. 156-161.

19 a Cercetare prof. Marcel Tănăsache. Informație dr. Vasile Chirica.

19 b I. Nestor și colaboratorii, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 67.

19 c N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 248.

19 d Em. Zaharia și N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 599-601.

19 e Eug. Zaharia, *Das Gräberfeld von Balintești-Cioinagi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau*, în *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 139-156.

19 f E. A. Balaguri, *Mogil'nik kul'turi Noa na Stanislavščini*, în *Archeologija*, Kiev, XIII, 1961, p. 145-154.

20 Urmele de locuire carpică de la Doina au fost semnalate mai demult în literatura de specialitate. Cf. C. Scorpan, *Date noi cu privire la carpi, în Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie 1964*, II, București, 1970, p. 103 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 45 (unde se menționează o seceră). Este posibil ca fragmentele ceramice „La Tène", semnalate la Doina în perioada inter-

belică (cf. C. Matasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, XXXI, 1938, 97, p. 128), să fi fost în realitate din secolele II-III.

21 Pentru analogii, cf. Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes (IIe — IIIe siècle de n.é.) à la lumière des fouilles archéologiques de Poiana-Dulcești, de Butnărești et de Pădureni*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 177-224 ; idem, *Cultura carpică, passim*.

22 C. Scorpan, *op. cit.*, p. 81-103 ; idem, *Date noi cu privire la carpi și problema continuității geto-dacice în bazinul Bistriței*, în *MemAntiq*, IV-V, 1972-1973, p. 115-124.

23 B. Mitrea, I. Nestor și colaboratorii, *Șantierul Suceava*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 360.

24 Al. Artimon, *Cronologia mormintelor și a descoperirilor monetare din complexul arheologic de la biserica Sf. Dumitru din Suceava*, în *Studii si materiale, Istorie*, III, Suceava, 1973, p. 141 și fig. 2/1-4 ; Al. Artimon, Al. Rădulescu, *Necropola medievală din Suceava, (sec. XV-XVIII)*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, VIII, 1981, p. 96 și fig. 4/1-4.

25 L. Bătrîna și A. Bătrîna, *Contribuții arheologice la cunoașterea primului lăcaș al Mitropoliei Moldovei : biserica Mirăuților de la Suceava*, în *Cercetări arheologice*, V, 1982, p. 218.

26 I. Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 738 și fig. 7/2. Piese de acest fel — inedite pînă în prezent — au fost descoperite și cu ocazia săpăturilor efectuate în 1981 sub conducerea lui V. Spinei.

27 D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine din Moldova în secolele VI-XI*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 116-117 și fig. 8/6-10 ; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1978, p. 107-108 și 42/1-6.

28 I. Hîncu, *Limbari — srednovekovyi mogil'nik XII-XIV vekov v Moldavii*, Chișinău, 1970, p. 11 și fig. 5/4, 7, 10 ; idem, *Rezul'taty archeologičeskich raskopok 'selišča X-XIV vekov vv. u s. Hanska v 1970—1971 gg.*, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1970—1971 gg.*, Chișinău, 1973, p. 197 și fig. 17/5.

29 Idem, *Kăprăria — pamjatnik kul'tury X-XII vv.*, Chișinău, 1973, p. 24, 26, 28 și fig. 22/1-2 ; 24 ; 25/1-2.

30 P. P. Bîrnea, T. A. Scerbakova, *Kratkie itogi archeologičeskich issledovanij v Starom Orchee v 1971 g.*, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1970—1971 gg.*, Chișinău, 1973, p. 199-201 și fig. 2/2.

31 V. Spinei și Rodica Popovici-Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoșani din anii 1970—1972*, în *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, 1974, p. 128 și fig. 6/4-5.

32 Al. Artimon, *Cîteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în *SCIVA*, 32, 1981, 3, p. 395.

33 Idem, *Orașul medieval Tg. Trotuș în lumina datelor istorico-arheologice*, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 108.

34 L. Bătrîna, A. Bătrîna și I. Vatamanu, *Cercetările de la Netezi, jud. Neamț*, în *Cercetări arheologice*, V, 1982, p. 90.

35 M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1982 (1983), p. 80 și fig. 46/3, 5.

36 L. Bătrîna, A. Bătrîna, I. Vatamanu şi Şt. Scorţeanu, *Ansamblul reşedinţei feudale de la Giuleşti, jud. Suceava,* în *Cercetări arheologice,* VI, 1983, p. 82.
37 Informaţia o datorăm dr. D. Gh. Teodor.
38 *Călători străini despre Ţările Române,* II, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 515.
39 C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Ţările Române. Secolele XIV-XVIII,* Bucureşti, 1970, p. 167-175.
40 R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948,* Bucureşti, 1957, p. 50, 325 şi fig. 338/2 ; 341/3-4.
41 M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratorii, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi,* în *SCIV,* IV, 1954, 1-2, p. 244 şi fig. 6.
42 I. Ioniţă, *op. cit.,* p. 737 şi fig. 6. Alte plăcuţe de diademă au fost descoperite în anul 1981.
43 V. Spinei, *Cercetările arheologice de la Piatra Neamţ-Dărmăneşti,* în *Danubius,* VI-VII, 1972—1793, p. 23, 25-26 şi fig. 6/8.
44 V. Spinei şi R. Popovici-Baltă, *op. cit.,* p. 124 şi fig. 6/1-3.
45 *Ibidem.*
46 M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare (Secolele XI-XVII),* Bucureşti, 1982, p. 118.
47 L. Bătrîna, O. Monoranu, A. Bătrîna, *Cercetările arheologice din cuprinsul reşedinţei feudale de la Giuleşti, com. Boroaia, jud. Suceava,* în *Cercetări arheologice,* VII, 1984, p. 155.
48 I. Vasiliu, *Cercetările arheologice întreprinse în cimitirul feudal-timpuriu (secolele XI-XII) de la Isaccea,* în *Materiale, a XIV-a Sesiune anuală de rapoarte,* Tulcea, 1980, p. 481.
49 Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Necropola medievală de la Enisala (judeţul Tulcea),* în *Materiale, a XIII-a Sesiune anuală de rapoarte,* Oradea, 1979, p. 379.
50 M. Dumitrache, *Cetatea sătească din Drăguşeni, jud. Braşov, ansamblul de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973—1977,* în *Cercetări arheologice,* III, 1979, p. 184.
51 M. Blăjan, Al. Popa, *Cercetările arheologice de la Alba Iulia — „Staţia de Salvare",* în *Materiale, a XV-a Sesiune anuală de rapoarte, Muzeul judeţean Braşov-1981,* Bucureşti, 1983, p. 377.
52 V. Drîmboceanu, *Săpăturile arheologice de salvare în necropola feudală din punctul „Balastieră" (Buzău-Est),* în *Musaios,* Buzău, 1978, p. 29.
53 R. Vulpe, *op. cit.,* p. 50-53.
54 M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratorii, *op. cit.,* p. 244.
55 H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian (1954),* în *SCIV,* VI, 1955, 3-4, p. 472.
56 V. Spinei. *Necropola medievală de la Piatra Neamţ-Dărmăneşti,* în *MemAntiq.,* I, 1969, p. 216 ; idem, *op. cit.,* în *Danubius,* VI-VII, 1972—1973, p. 22.
57 V. Spinei şi R. Popovici-Baltă, *op. cit.,* p. 120.
58 Săpături inedite întreprinse în 1981.
59 Al. Artimon, A. Paragină, *Descoperirile de epocă feudală de la Adjudul Vechi, jud. Vrancea,* în *Materiale, a XIV-a Sesiune anuală de rapoarte,* Tulcea, 1980, p. 593.
60 M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.,* p. 125-129.

61 Restaurarea materialului arheologic s-a făcut în laboratorul Muzeului județean Piatra Neamț de către Aurel Buzilă și Mircea Ceacâru și în laboratorul Institutului de Istorie și Arheologie din Iași de către Paraschiva Dimitriu. Desenele ce compun materialul ilustrativ au fost realizate de Violeta Avarvarei (fig. 5-7), Viorel Butnaru (fig. 1, 2, 16), Dinu Huminiuc (fig. 17) și Emilia Drumea (fig 8-10, 15), iar fotografiile de F. Cazacu (fig. 13-14), I. Nica (fig. 3, 4) și Sandu Dan (fig. 11, 12).

LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE DOINA-GIROV DE 1982—1983

Résumé

Dans les années 1982—1983 on a repris les fouilles de Doina (commune Girov, district Neamț), village situé dans la dépresion Cracău — Bistrița des Sous—Carpates de Bistrița, à 11 km est du centre de la ville de Piatra Neamț. En 1959 déja, à Doina on avait découvert par hasard deux tombes de type Sîntana de Mureș-Tcherniakhov (IIIe — IVe siècles) et l'une attribuée à la culture Noua. Par les fouilles entreprises durant l'année suivante on a examiné 40 tombes appartenant à la culture Noua et 30 tombes médiévales. Le matériel archéologique est resté par malheur inédit presque en totalité, mais on a publié en échange l'analyse anthropologique des squelettes des deux nécropoles.

Les fouilles de 1982—1983 ont visé deux secteurs, dénommés conventionnellement A et B, situés à 50 m approximativement l'un de l'autre et marquant la zone investiguée en 1960. Dans le secteur A on a découvert 79 tombes médiévales et 6 de type Noua, tandis que dans le secteur B — 5 tombes Noua. Une autre tombe Noua a été découverte par l'ouverture d'une section dans la proximité du secteur A. En y ajoutant aussi les découvertes de 1959 et 1960, il s'ensuit que du village Doina proviennent au total 53 tombes appartenant à la culture Noua et 109 tombes médiévales, les deux nécropoles s'inscrivant parmi les plus amplement étudiés objectifs archéologiques de cette espèce situés à l'est des Carpates Orientales. On a dépisté à cette même occasion des traces d'habitation correspondant aux IIe — IIIe siècles.

Dans ce qui suit nous allons nous rapporter seulement aux vestiges mis à jour par les campagnes des fouilles entreprises en 1982—1983.

La nécropole appartenant aux porteurs de la culture Noua

Des 12 tombes de l'époque du bronze découvertes en 1982—1983, 11 étaient des tombes d'inhumation et une seule d'incinération. Sur la surface A leur nombre a été initialement plus grand que celui repéré par nous, mais une partie a été détruite par les tombes médiévales. La profondeur des tombes d'inhumation de type Noua oscillait entre 0,80 et 1,25 m. Les inhumés étaient mis en position recroquevillée, allongés sur le côté, les coudes pliés et les mains près du visage. Huit inhumés étaient orientés. SE-NO et deux NO-SO, étant allongés tant sur le côté droit que sur le côté gauche. À l'exception d'une seule tombe, toutes les autres contenaient comme inventaire au moins un vase, placé à quelques centimètres en face de la tête. Dans deux tombes on avait déposé deux vases. De point de vue

typologique la céramique des tombes d'inhumation comprend surtout des tasses bitronconiques ou globulaires à une anse et plus souvent à deux anses surhaussées.

La seule tombe d'incinération, découverte à une profondeur de 0,80 m, recelait une urne qui était un vase bitronconique et qui contenait des os calcinés.

La nécropole de Doina est l'un des rares complexes funéraires birituels connus appartenant aux porteurs de la culture Noua dont le rite d'enterrement prédominant était l'inhumation. Aux environs du village Doina on a identifié les cimetières planes birituels de Ciritei-Piatra Neamţ et Săbăoani (district Neamţ) où, outre les tombes d'inhumation, prépondérentes du point de vue numérique, apparaissent isolément quelques tombes d'incinération aussi.

L'établissement carpique

Sauf quelques fragments céramiques sporadiques, la couche correspondant aux IIe — IIIe siècles comprend les restes d'une habitation et d'un four. L'habitation identifiée était de surface, ayant une forme rectangulaire. Ses parois ont été faites de grosses poutres enduites de terre glaise mélangée avec de la balle. À 2,5 m du coin du nord de la maison se trouvait un four creusé à 0,40 m par rapport au niveau antique. Le four avait une destination ménagère, servant probablement à la préparation de la nourriture en premier lieu.

L'inventaire de l'habitation comprenait deux pierres à aiguiser en grès employées à l'aiguisage des objets en métal et un riche matériau céramique. La céramique présentait deux catégories principales : celle travaillée à la main et une autre travaillée au tour à rotation moyenne. Pour la plupart les vases travaillés au tour étaient ouvragés par les autochtones, et quelques-uns ont été importés de l'Empire romain.

La nécropole médiévale

L'analyse planimétrique de la nécropole relève l'existence de quelques rangées de tombes. À l'exception de quatre tombes, toutes les autres se trouvaient à une profondeur variant entre 1,05 et 1,55 m. Dans huit tombes on a découvert des fragments ligneux provenant de cercueils. Le pourcentage des squelettes d'enfants représentait presque la moitié du total des inhumés.

Les inhumés étaient allongeés sur le dos, ayant l'orientation ouest-est. Des 79 tombes examinées, sept contenaient chacune deux squelettes, une autre en avait trois, de sorte qu'au total on a découvert 88 inhumés. Seulement à 74 squelettes les bras se sont gardés sans s'être dérangés. Parmi eux, 10 avaient les coudes pliés et les mains mises sur la poitrine, deux ayant le bras droit sur la poitrine et le gauche sur l'abdomen et 39 les bras étendus parallèlement au corps. Ces dernières tombes, représentant un peu plus de la moitié du total de ceux chez qui il a été possible de faire les observations, confère une note spécifique au cimetière de Doina par rapport aux autres complexes funéraires médiévaux investigués jusqu'à présent à l'est des Carpates Orientales.

Des 22 superpositions enregistrées, on constate huit cas d'antériorité des tombes avec les inhumés ayant les bras parallèles avec le corps face aux tombes avec les inhumés ayant les coudes pliés et les bras posés sur la poitrine ou sur l'abdomen.

On peut admettre que dans la nécropole de Doina il y a eu deux ou même trois phases d'enterrement. Dans la plus ancienne d'entre elles la majorité ou la totalité des inhumés étaient déposés les mains le long du corps. Dans une éventuelle phase intermédiaire les deux types d'enterrement coexistaient. Dans la phase la plus récente de la nécropole la majorité ou la totalité des inhumés avaient les bras sur la poitrine ou sur l'abdomen.

L'inventaire des tombes était très pauvre. Seulement quatre inhumés de trois tombes avaient un ou deux boutons sphéroïdaux en argent ou bronze argenté, avec oeillet dans la partie supérieure. Ils étaient rangés près des tempes des inhumés, étant probablement attachés à un ruban qu'on liait le long du front. La même pauvreté de l'inventaire caractérisait également les tombes découvertes dans la campagne de 1960, quand on a découvert seulement un bouton sphéroïdal et une diadème faite de petits plaques rectangulaires en bronze.

Nous basant sur les données que nous avons eu à notre disposition nous supposons, sous la réserve imposée par le stade de recherches, que la nécropole médiévale de Doina se situe de point de vue chronologique dans les limites des XIIIe — XIVe siècles. Entre le village médiéval et le village contemporain il n'existe pas de continuité d'habitation, car le village de nos jours a pris naissance grâce aux distributions des terres faites aux paysans après la guerre d'indépendance de 1877. L'examen de l'établissement correspondant à la nécropole sera sans aucun doute en mesure de mettre dans une autre lumière les problèmes restés obscurs concernant la vie des communautés rurales de Doina.

(Traduit par Michaela Spinei)

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le plan des fouilles faites dans le secteur A en 1982 (S I) et 1983 (S 1 — S 8). S — la section ; A = l'habitation des IIe IIIe siècles ; B = four des IIe — IIIe siècles ; M A 1 — A 6 = tombes appartenant aux porteurs de la culture Noua ; M 1 — 79 = tombes médiévales.

Fig. 2. — Le plan des fouilles faites dans le secteur B en 1983. S = la section ; M B 1 — B 5 = tombes appartenant aux porteurs de la culture Noua.

Fig. 3. — Les tombes d'inhumation B 1 (1), B 2 (2), B 3 (3) et B 5 (4) appartenant aux porteurs de la culture Noua.

Fig. 4. — Pots en terre cuite de l'inventaire funéraire des tombes A 1 (1), B 1 (2), B 2 (3), B 3 (4), B 6 (5, 7) et A 2 (6) appartenant aux porteurs de la culture Noua.

Fig. 5. — Pots en terre cuite de l'inventaire funéraire des tombes A 2 (1), B 3 (2) et A 4 (3) appartenant aux porteurs de la culture Noua.

Fig. 6. Pots en terre cuite de l'inventaire funéraire des tombes A 1 (1), B 5 (2), A 3 (3) et A 4 (4) appartenant aux porteurs de la culture Noua.

Fig. 7. — Pots en terre cuite découverts dans les tombes A 5 (2), B 2 (3), B 1 (4),

B 6 (5, 6) et A 6 (8) et leur proximité dans les sections 8 (1) et 3 (7) du secteur A.

Fig. 8. — Céramique fine grise (1-3, 5, 7, 8) et rouge (4) travaillée au tour et tasse modelée à la main (6) découvertes dans l'habitation des IIe — IIIe siècles.

Fig. 9. — Céramique fine grise (1, 3), fragment d'amphore romaine (4) et céramique modelée à la main (2, 5, 6) découvertes dans l'habitation des IIe — IIIe siècles.

Fig. 10. — Fragments d'amphore romaine (1), de pâte grise (2) et d'un pot modelé à la main (4) et queux en pierre (3, 5) découverts dans l'établissements des IIe — IIIe siècles.

Fig. 11. — L'extrémité de la terrasse de Cracău où l'on a fait des fouilles archéologiques en 1982—1983 (1). Image de la section I avec des tombes médiévales (2).

Fig. 12. — Les tombes médiévales 8, 10-13 (1), 15, 17-20 (2), 20, 21 (3) et 24 (4).

Fig. 13. — Les tombes médiévales 58, 57 A-B, 56 (1), 59 et 58 (2).

Fig. 14. — Petites plaques de diadème en bronze (1-7) et les tombes médiévales 26 (8) et 27 (9).

Fig. 15. — Petites plaques de diadème en bronze (1-8), boutons en argent (9-14) découverts dans les tombes 33 A (9), 40 A (10-11), 40 B (12) et 41 (13-14) et les tombes médiévales 33 A-B (15), 56 (16) et 40 A, C et B (17).

Fig. 16. — Les tombes médiévales 38 A-B (1), 32 (2), 57 A-B (3), 25 (avec des restes de bois provenant du cercueil) (4), 35 (5) et 27 (6).

Fig. 17. — Les tombes médiévales 11, 12, 13, 22 et 23. M 12 superpose M 13, 22 et 23 ; M 22 superpose M 13, 22 et 23 (M = tombe).

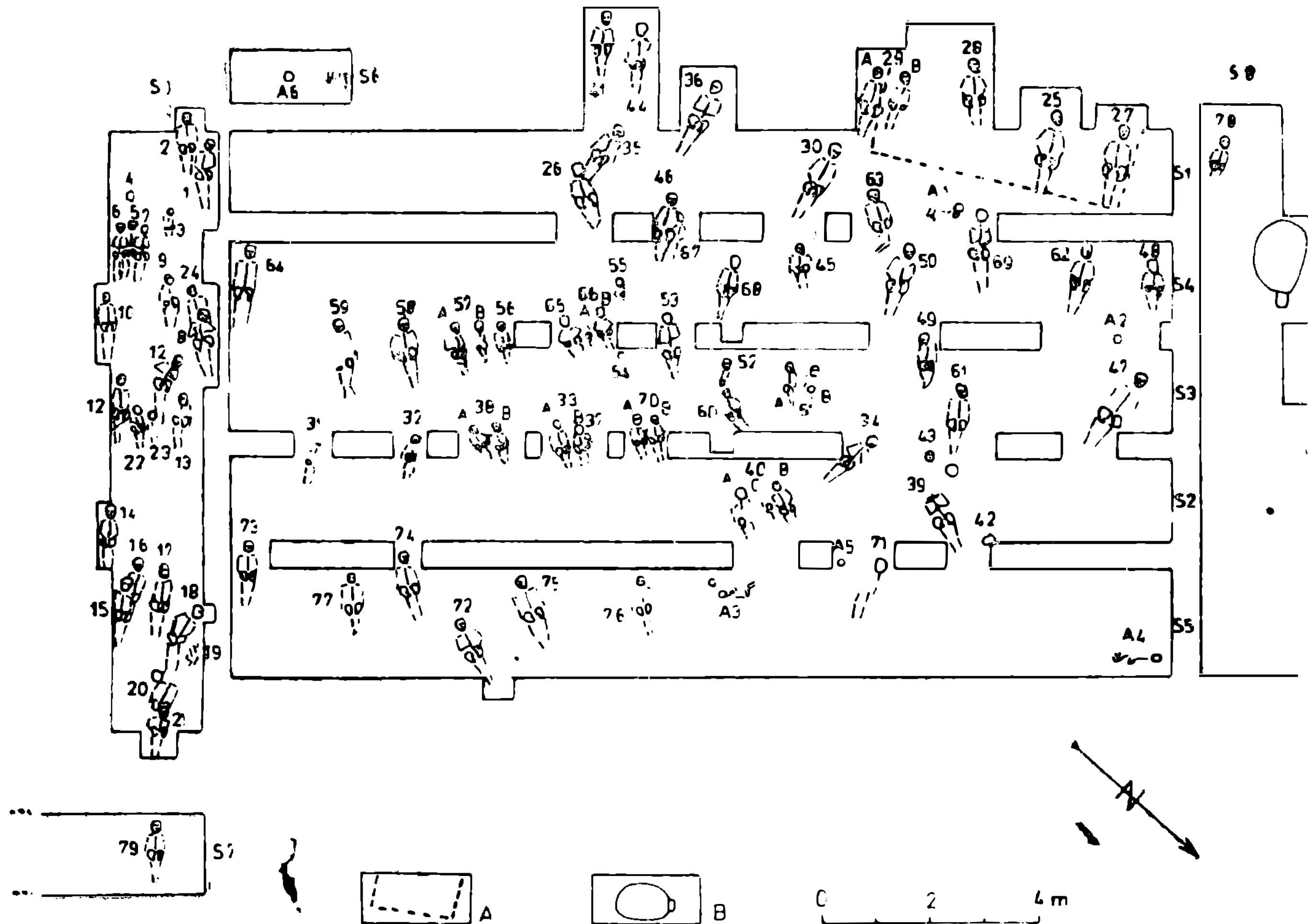

Fig. 1. — Planul săpăturilor efectuate în sectorul A în 1982 (S I) și 1983 (S 1 — S 8). S = secțiunea ; A = locuința din secolele II-III ; B = cuptor din secolele II-III ; M A 1 — A 6 = morminte aparținînd purtătorilor culturii Noua ; M 1 — 79 = morminte medievale.

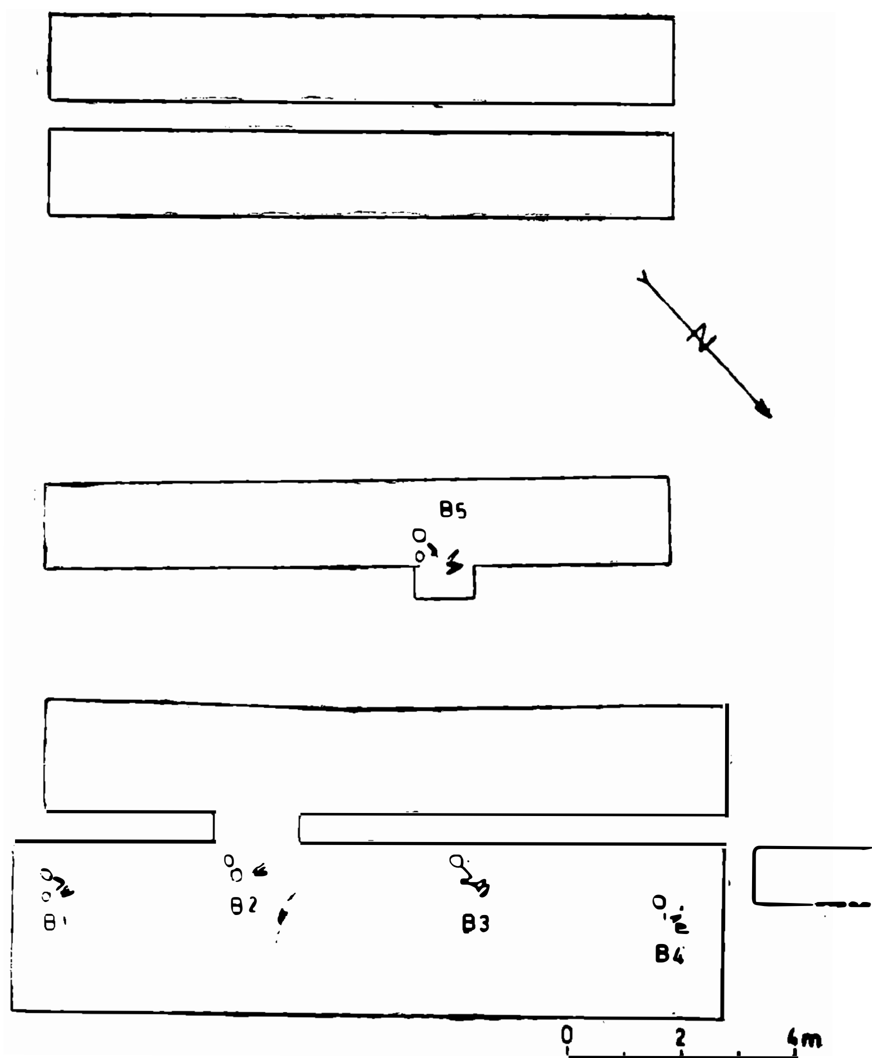
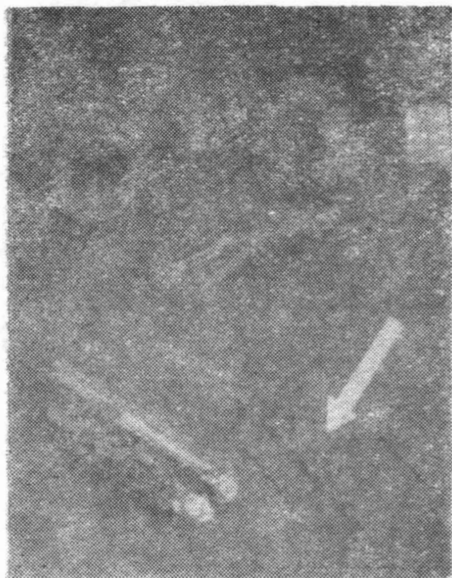

Fig. 2. — Planul săpăturilor efectuate în sectorul B în 1983. S = secţiunea ; M B 1 — B 5 = morminte aparţinînd purtătorilor culturii Noua.

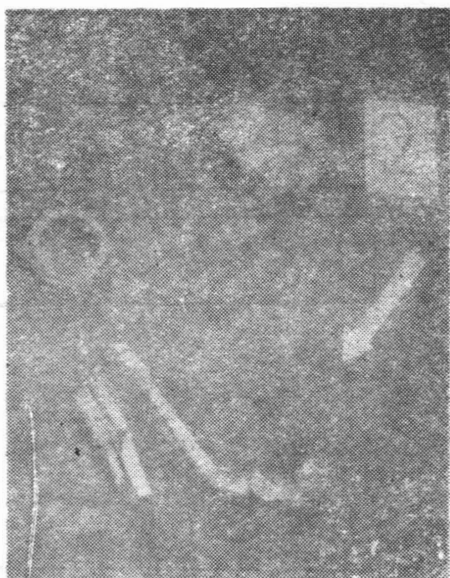

Fig. 3. — Mormintele de inhumaţie B 1 (1), B 2 (2), B 3 (3) şi B 5 (4) aparţinînd purtătorilor culturii Noua.

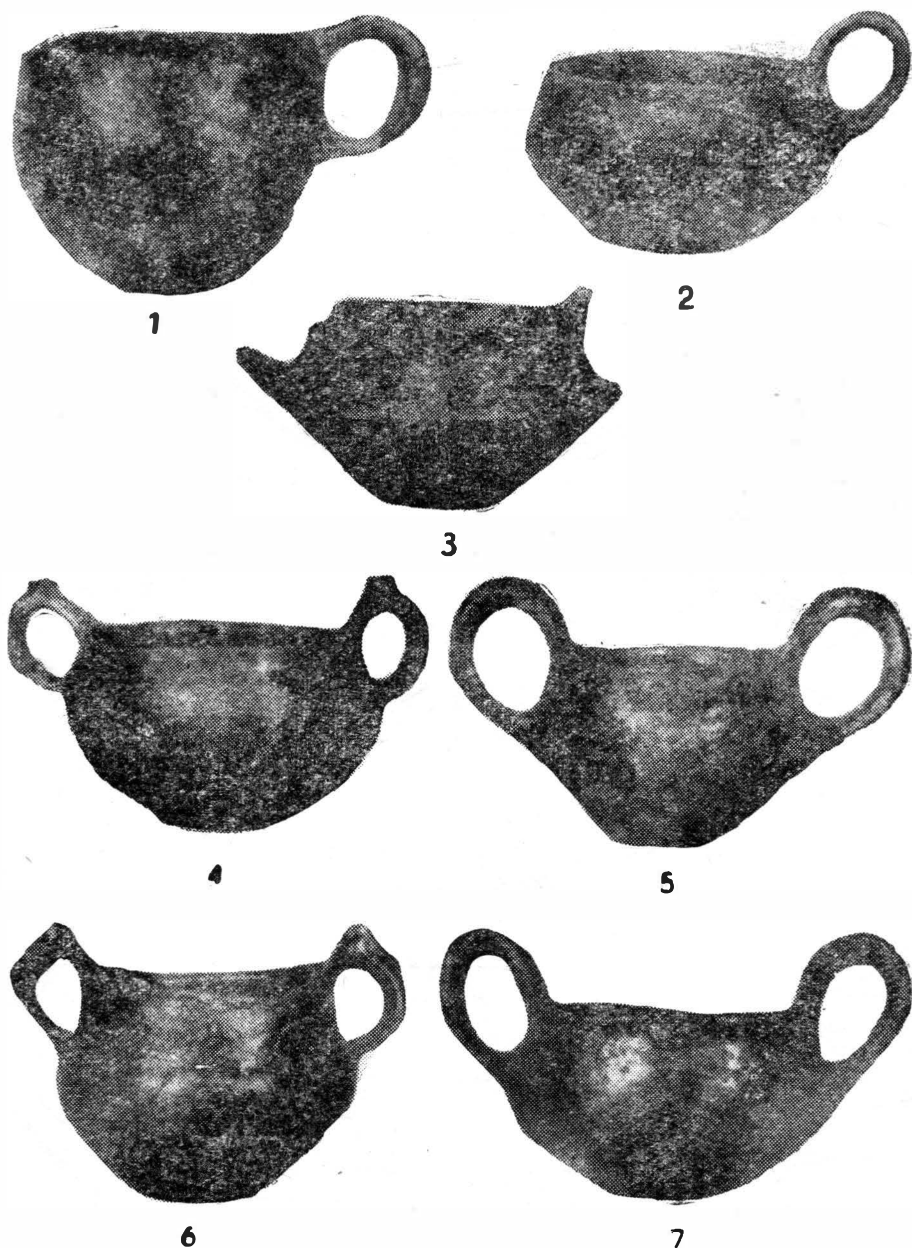

Fig. 4. — Vase de lut din inventarul funerar al mormintelor A 1 (1), B 1 (2), B 2 (3), B 3 (4), B 6 (5, 7) și A 2 (6) aparținînd purtătorilor culturii Noua.

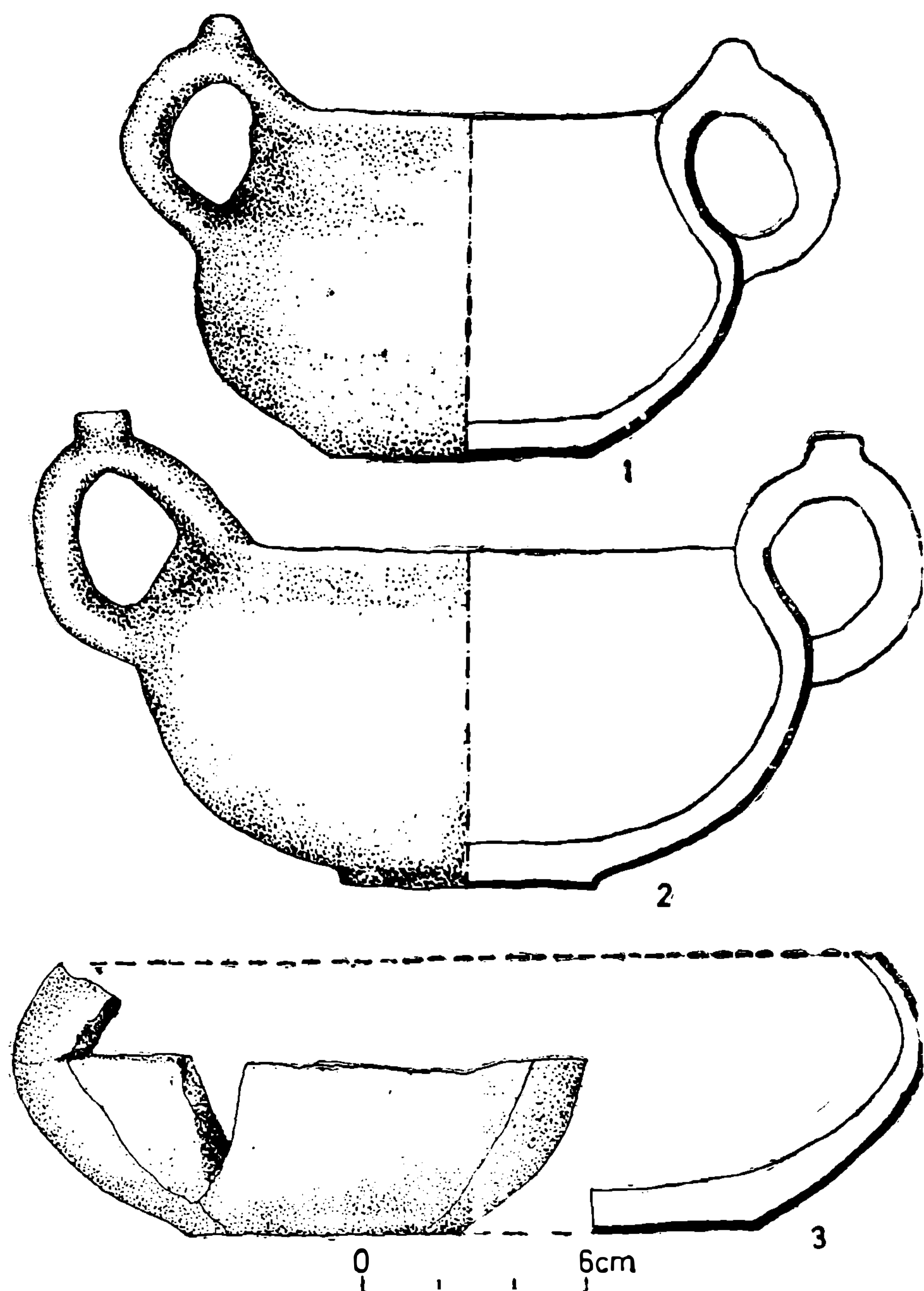

Fig. 5. — Vase de lut din inventarul funerar al mormintelor A 2 (1), B 3 (2) şi A 4 (3) aparţinînd purtătorilor culturii Noua.

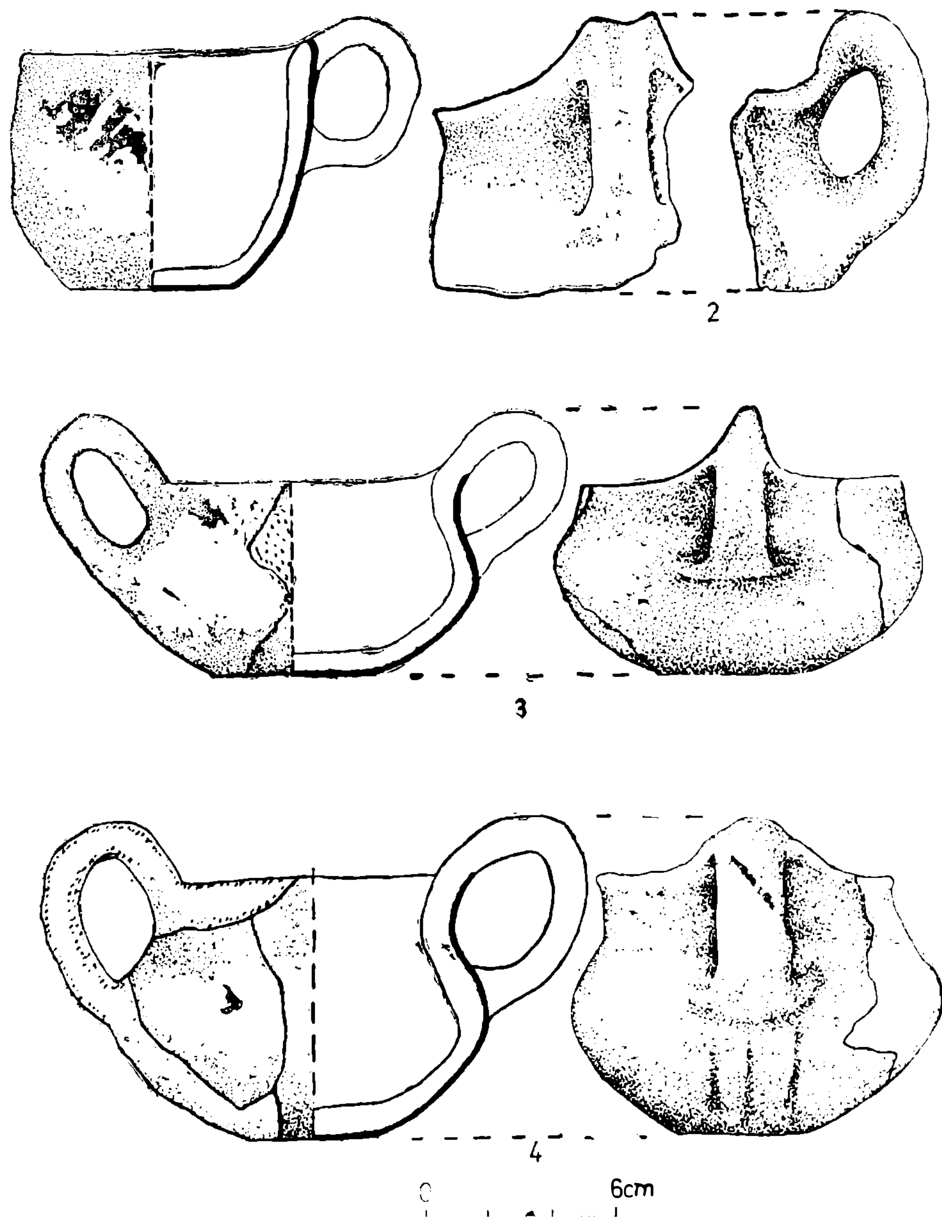

Fig. 6. — Vase de lut din inventarul funerar al mormintelor A 1 (1), B 5 (2), A 3 (3) şi A 4 (4) aparţinînd purtătorilor culturii Noua.

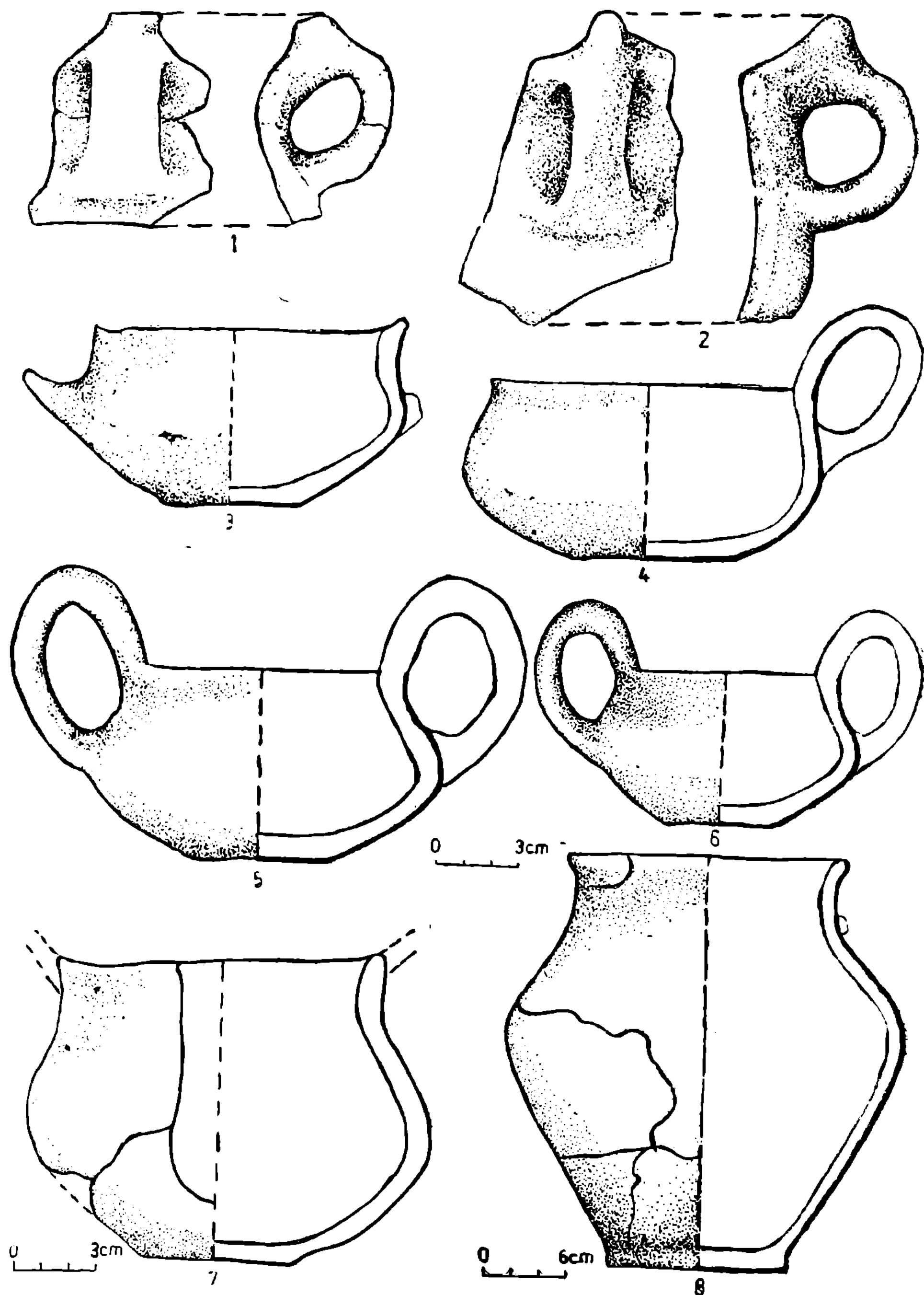

Fig. 7. — Vase de lut descoperite în mormintele A 5 (2), B 2 (3), B 1 (4), B 6 (5, 6) şi A 6 (8), precum şi în vecinătatea lor, în secţiunile 8 (1) şi 3 (7) din sectorul A.

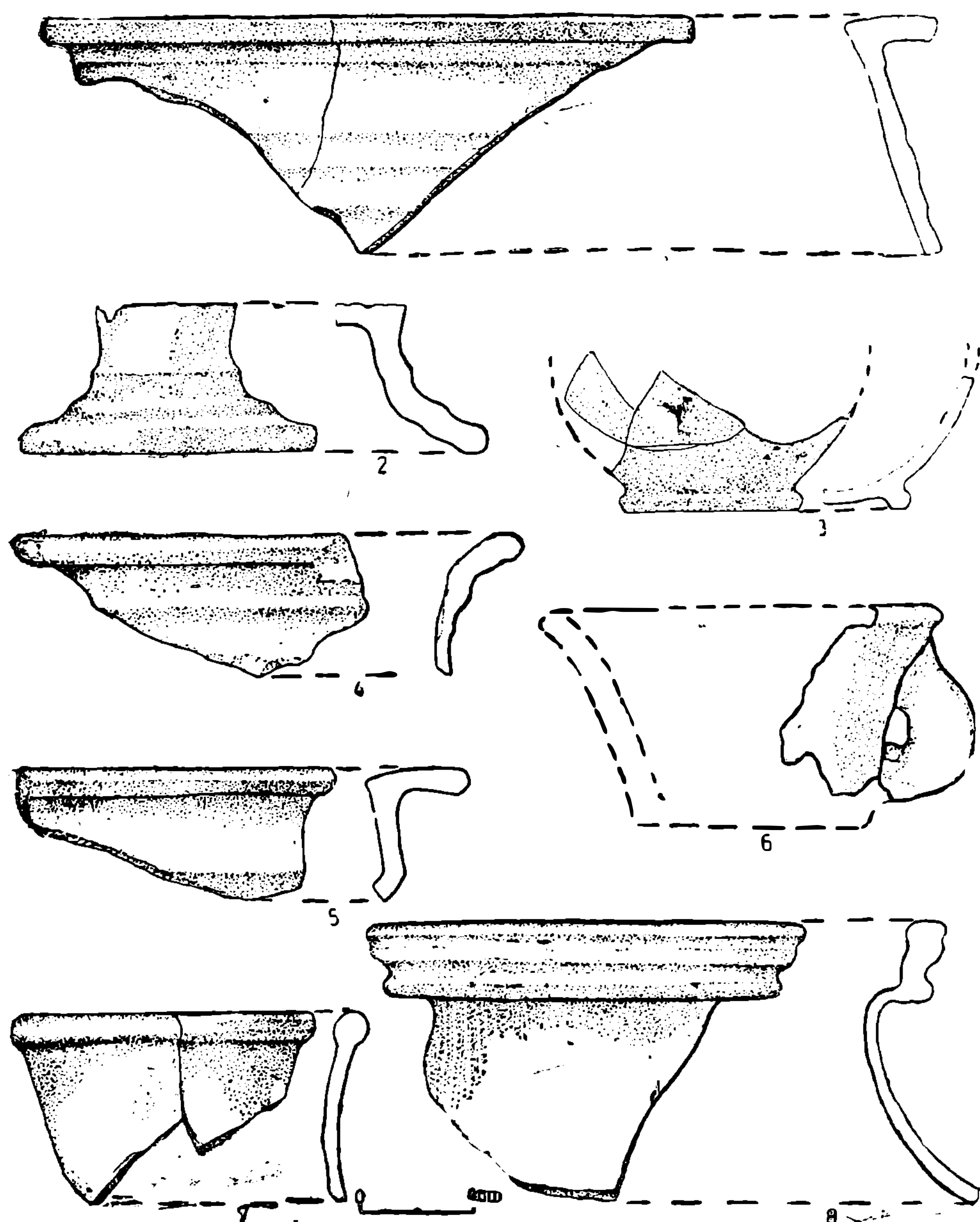

Fig. 8. — Ceramică fină cenușie (1-3, 5, 7, 8) și roșie (4) lucrată la roată și ceașcă modelată cu mîna (6) descoperite în locuința din secolele II-III.

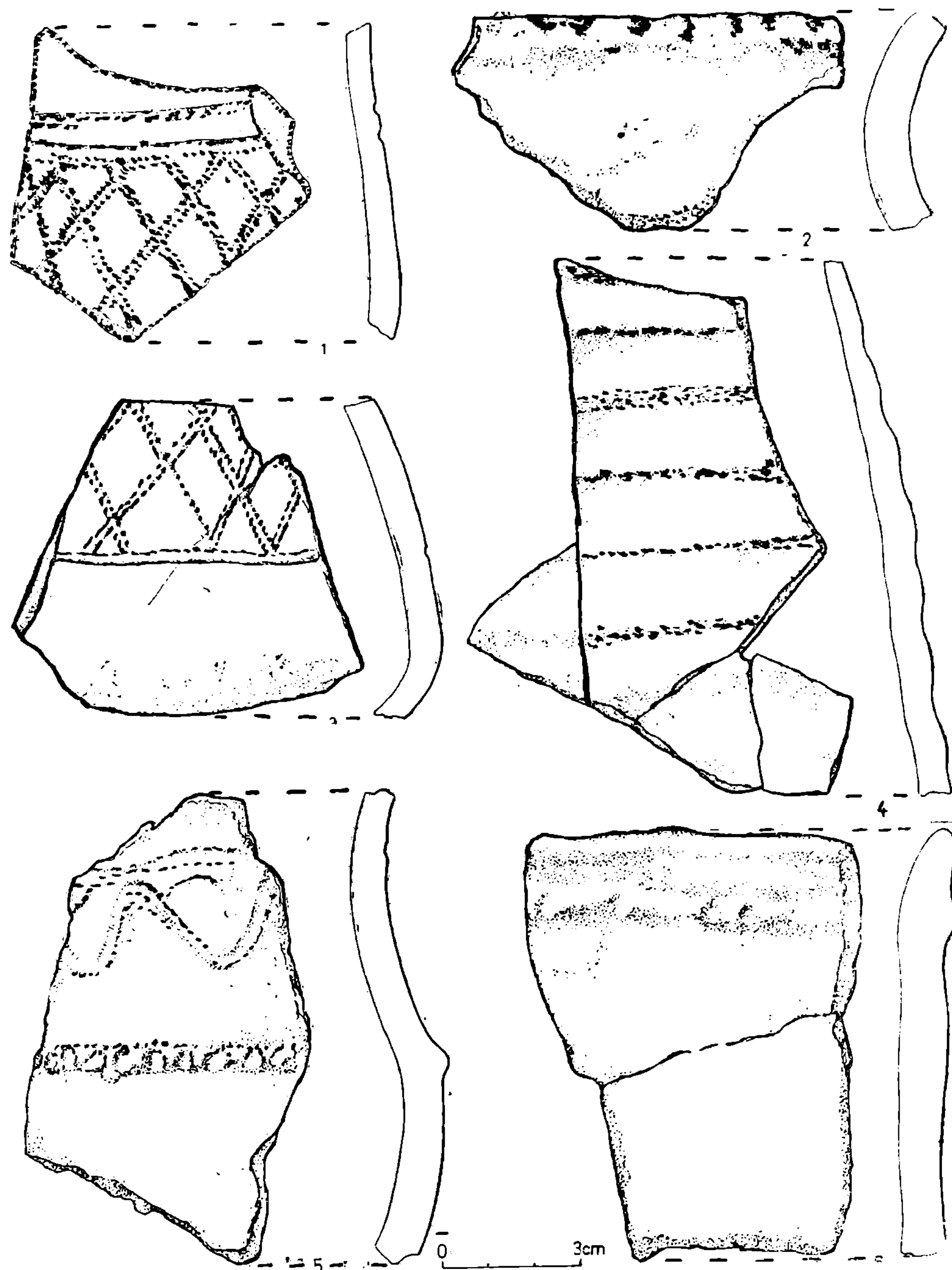

Fig. 9. — Ceramică fină cenuşie (1, 3), fragment de amforă romană (4) și ceramică modelată cu mîna (2, 5, 6) descoperite în locuinţa din secolele II-III.

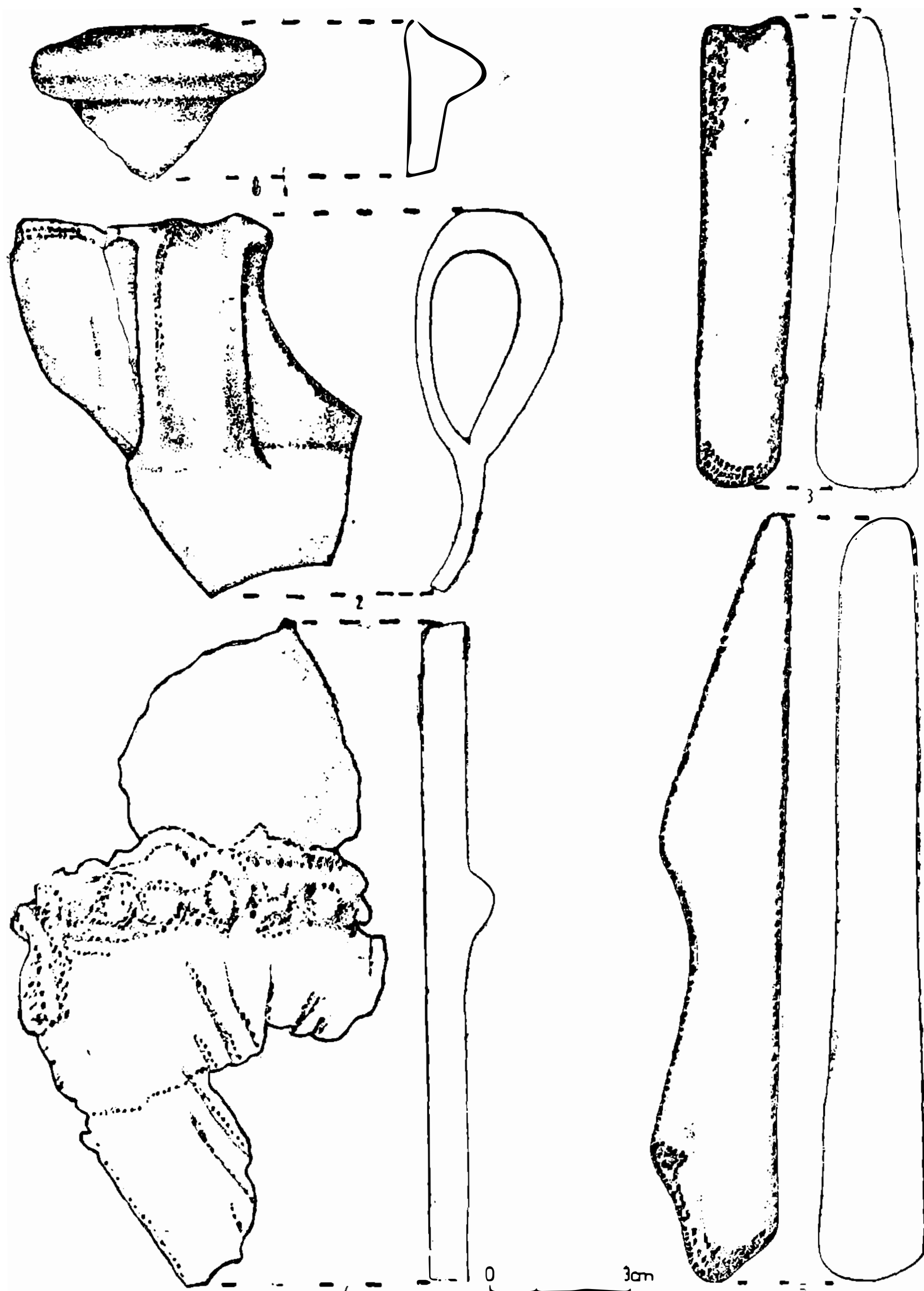
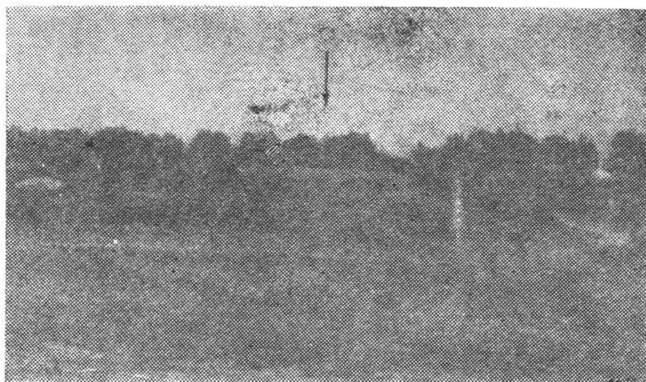
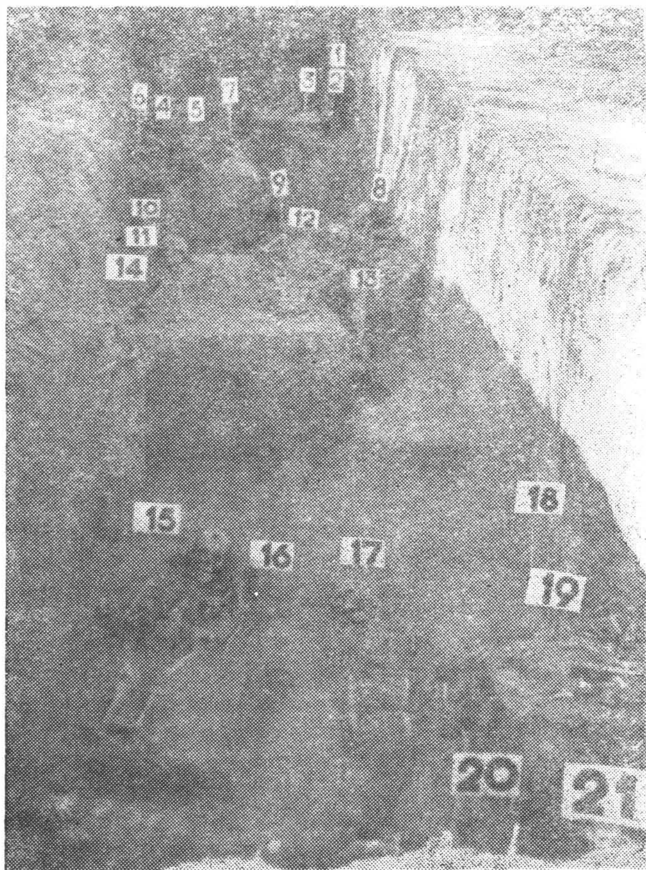

Fig. 10. — Fragmente de amforă romană (1), din pastă cenușie (2) și dintr-un vas modelat cu mîna (4) și cute din piatră (3, 5) descoperite în locuința din secolele II-III.

1

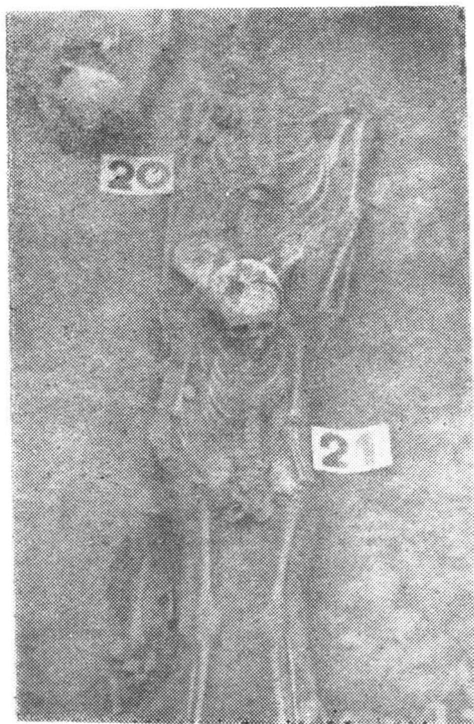

2

Fig. 11. — Extremitatea terasei Cracăului unde s-au făcut săpături arheologice în 1982—1983 (1). Imagine din secțiunea I cu morminte medievale (2).

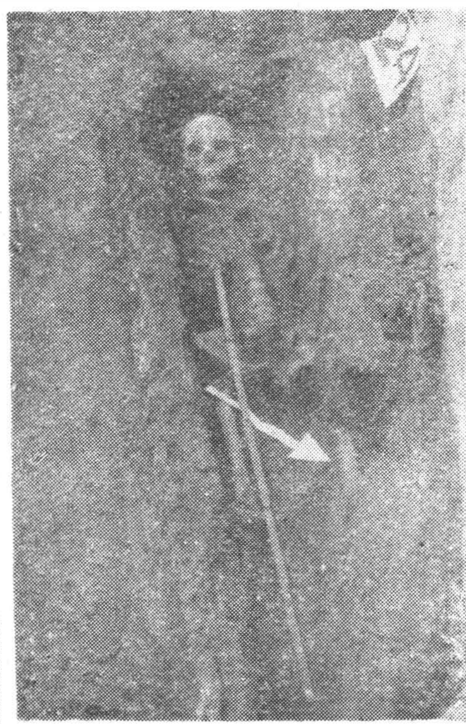
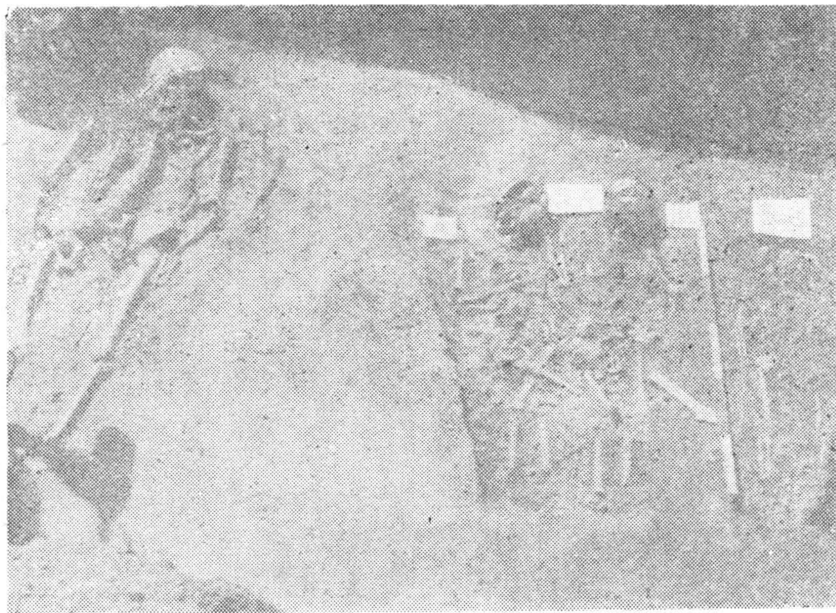

Fig. 12. — Mormintele medievale 8, 10-13 (1), 15, 17-20 (2), 20, 21 (3) și 24 (4).

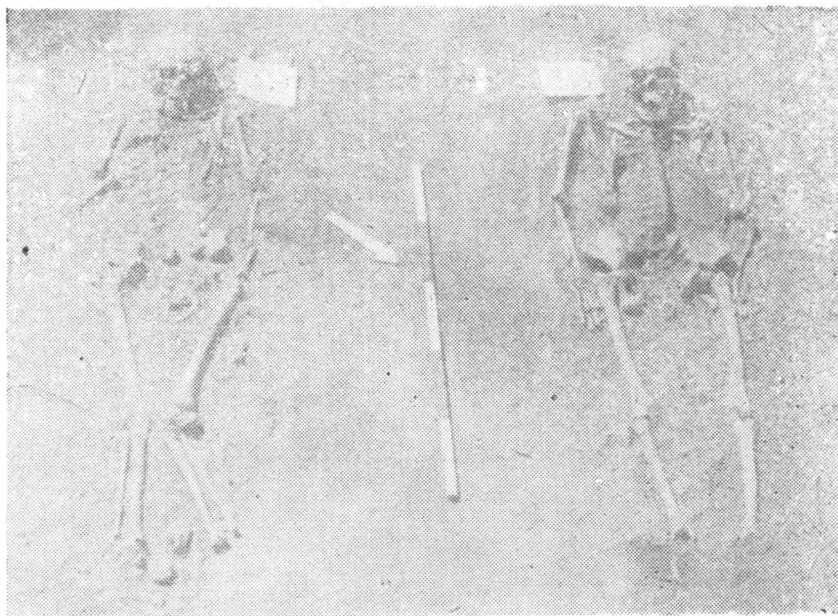
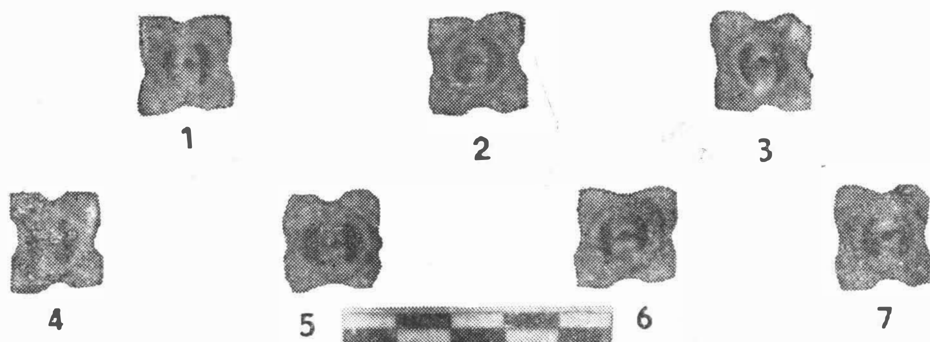
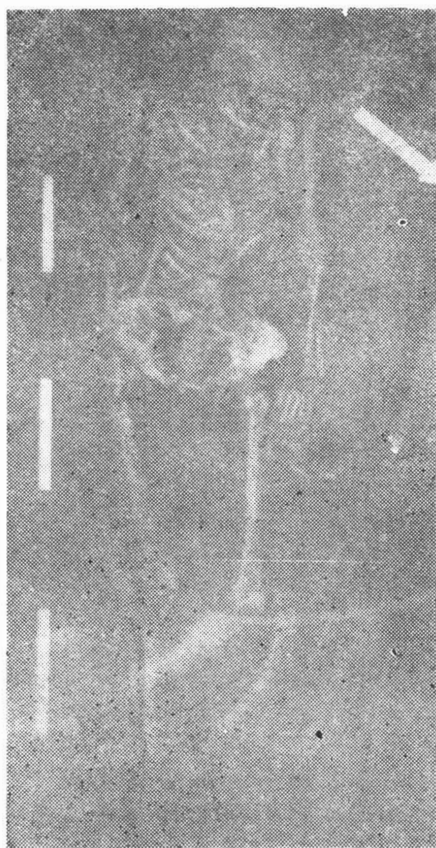

Fig. 13. — Mormintele medievale 58, 57 A-B, 56 (1), 59 și 58 (2).

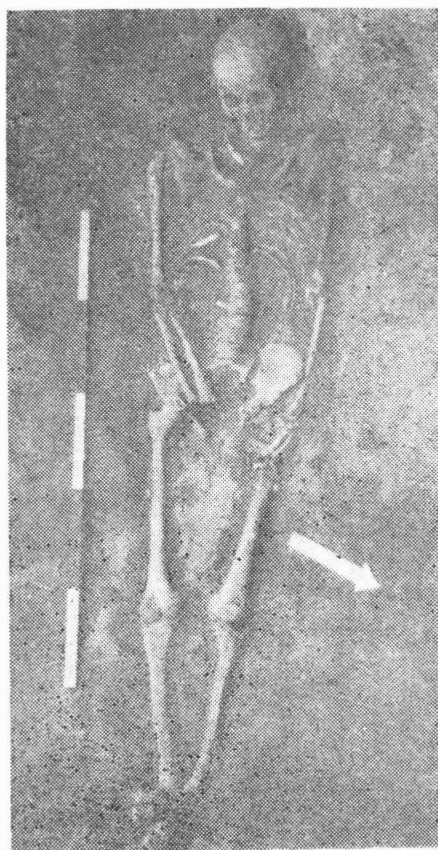

Fig. 14. — Plăcuțe de diademă din bronz (1-7) și mormintele medievale 26 (8) și 27 (9).

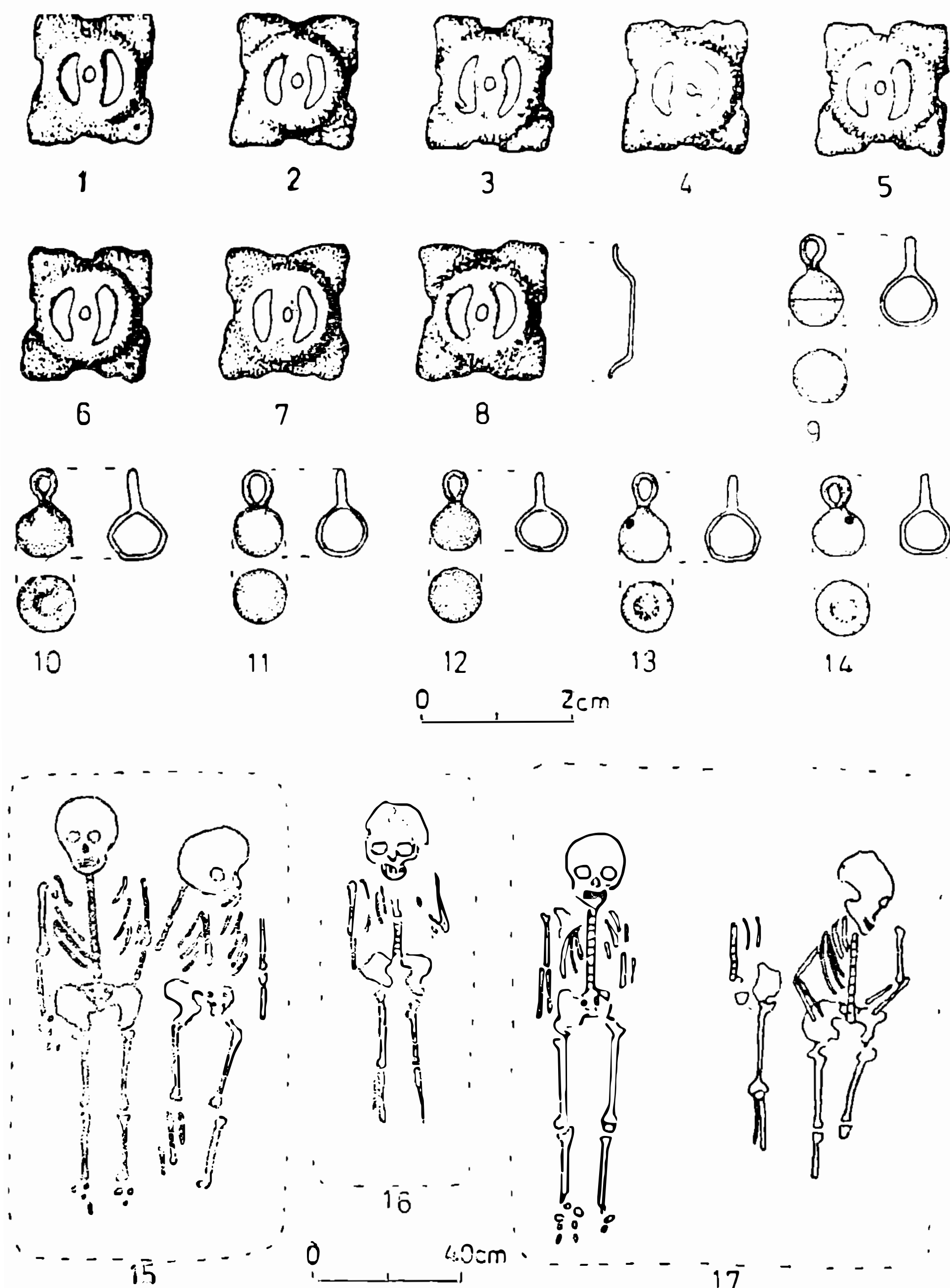

Fig. 15. — Plăcuțe de diademă din bronz (1-8), bumbi din argint (9-14) descoperiți în mormintele 33 A (9), 40 A (10-11), 40 B (12) și 41 (13-14) și mormintele medievale 33 A-B (15), 56 (16) și 40 A, C și B (17).

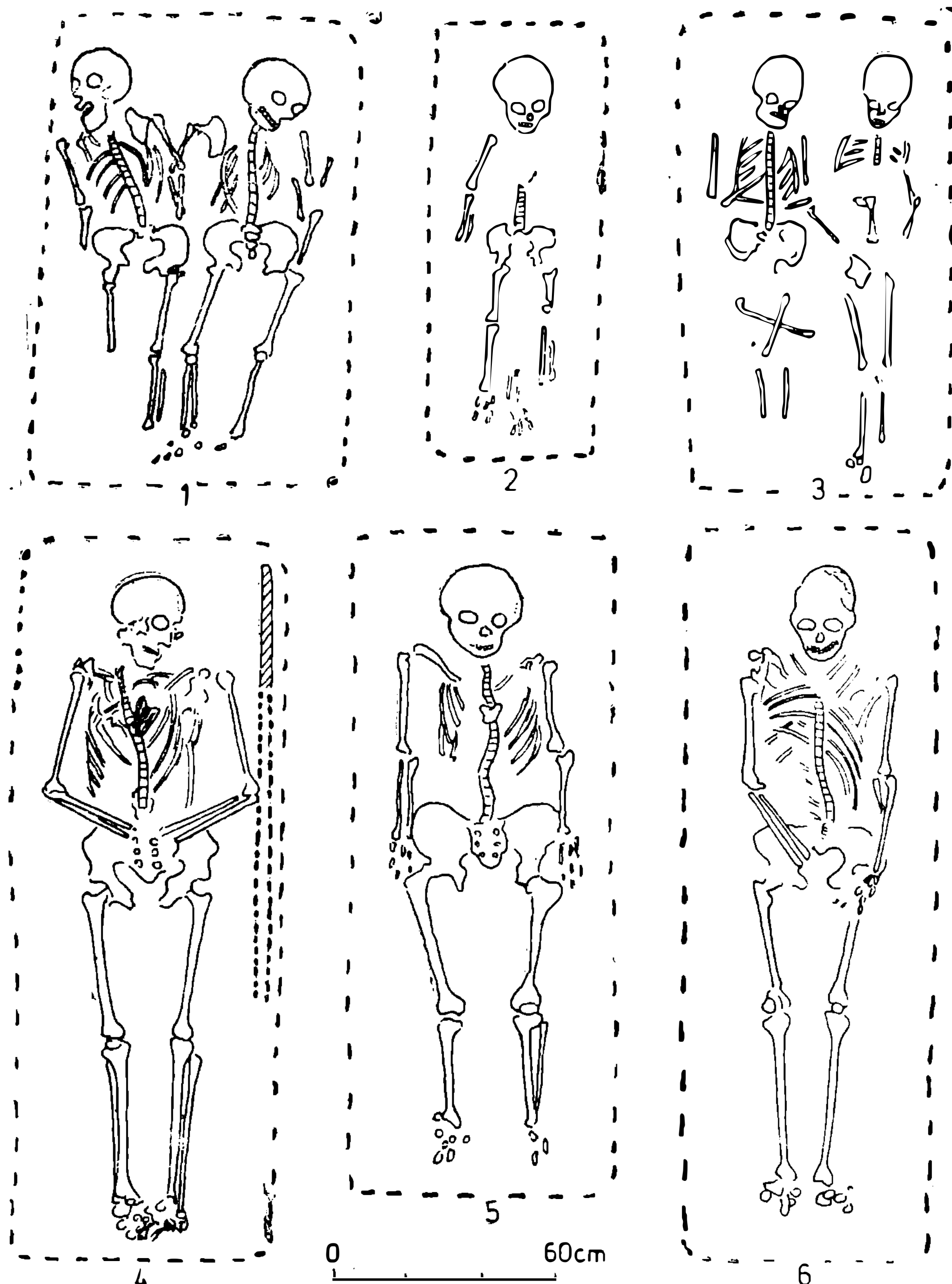

Fig. 16. — Mormintele medievale 38 A-B (1), 32 (2), 57 A-B (3), 25 (cu urme de lemn provenind de la sicriu) (4), 35 (5) şi 27 (6).

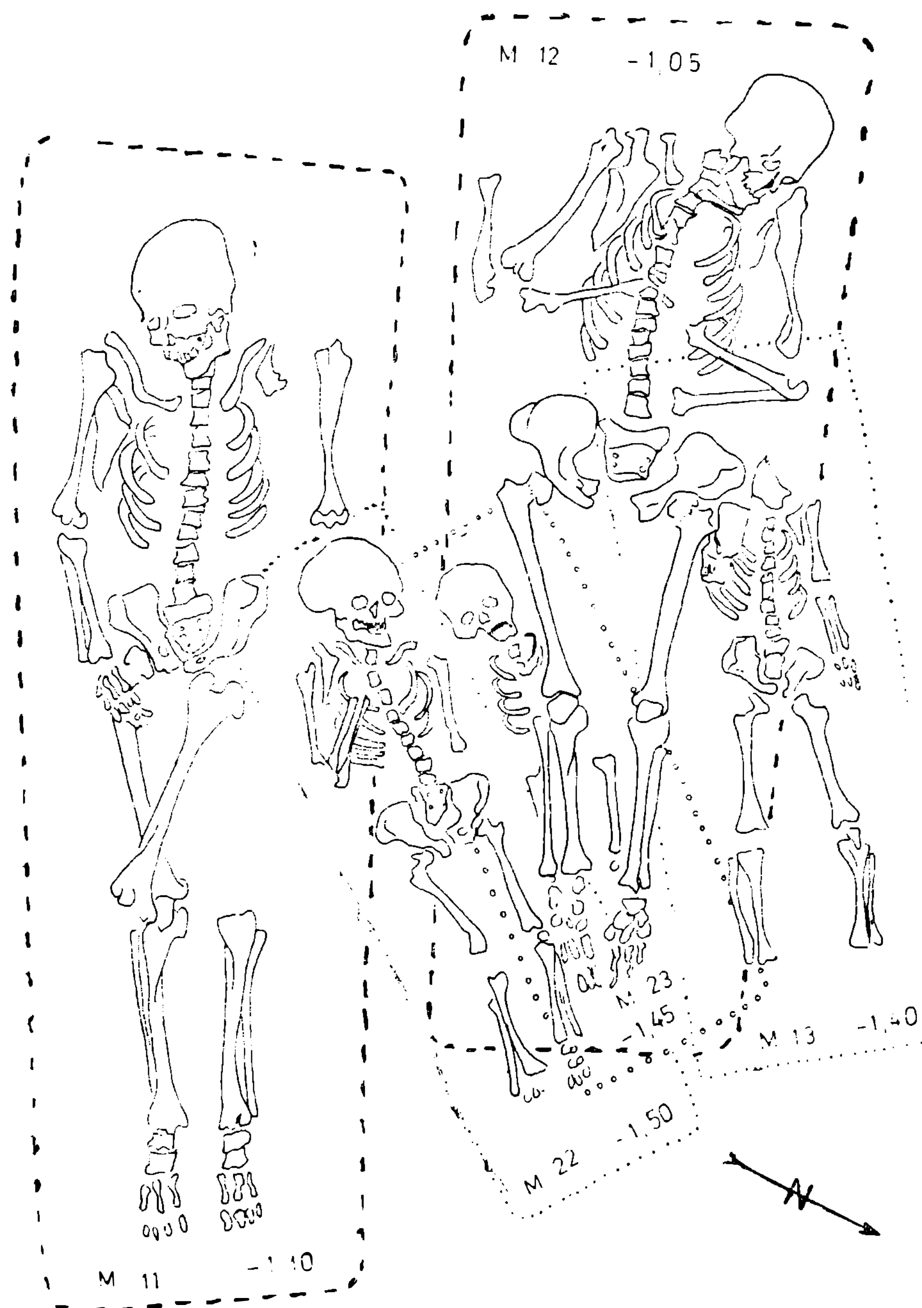

Fig. 17. — Mormintele medievale 11, 12, 13, 22 şi 23. M 12 suprapune M 13, 22 şi 23 ; M 22 suprapune M 13, 22 şi 23.

AŞEZAREA RURALĂ NEGOEŞTI (SECOLELE XV-XVII). REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ANII 1972—1977

de RODICA POPOVICI

Însemnatele transformări structurale de natură economică, socială şi politică ce au avut loc în societatea medievală românească în secolele XV-XVII ridică probleme complexe şi deosebit de variate. Între acestea o atenţie majoră se acordă, desigur, diverselor aspecte pe care le prezintă viaţa satului, avînd în vedere că în vremea amintită satul a constituit unul din nucleele de bază ale concentrării forţelor de producţie, iar evoluţia societăţii a fost determinată, în mare măsură, şi de progresele înregistrate de comunităţile rurale.

Multe din aspectele aflate într-o strînsă corelaţie cu viaţa propriu-zisă a satului nu sînt însă reflectate suficient de sursele documentare, sau, în unele cazuri, prea puţin reliefate, fapt ce conferă cercetărilor arheologice un loc aparte în studierea problematicii respective.

Săpături arheologice în satele medievale din Moldova se impuneau şi prin aceea că, pînă nu demult, acestea au fost îndreptate mai mult spre alte obiective, îndeosebi oraşe şi cetăţi, curţi domneşti şi monumente ecleziastice. Pe de altă parte, studierea procesului genezei oraşului medieval moldovenesc necesita cu stringenţă cercetări în aşezări rurale, datele arheologice obţinute facilitînd înţelegerea cauzelor care au dat naştere unor aşezări cu caracter urban din aşezări rurale.

Inaugurate prin săpăturile întreprinse la Hlincea-Iaşi în anii 1952—1954 [1], cercetările sistematice referitoare direct la satul medieval moldovenesc s-au desfăşurat ulterior în aşezări şi cimitire, între care s-au remarcat acelea de la Lunca-Dorohoi [2], Piatra Neamţ-Dărmăneşti [3], Brăşăuţi [4], Udeşti [5], Hudum-Botoşani [6], Liteni [7] etc.

Pe lîngă săpăturile arheologice sistematice, amplele recunoaşteri de teren au contribuit la depistarea unui număr apreciabil de aşezări din perioada discutată [8]. La acestea se adaugă cercetările recente din bazinul superior al Şomuzului Mare şi al Moldovei [9].

Dacă în unele zone ale Moldovei cercetările arheologice — săpături sau periegheze — au cunoscut o anumită amploare, în schimb, în spaţiul cuprins între Carpaţi şi Siret, acestea au avut un caracter mai restrîns, fapt ce a contribuit, printre altele, şi la iniţierea săpăturilor în aşezarea rurală feudală Negoeşti.

Alegerea terenului de cercetare a fost determinată de descoperirea la locul numit „Siliște“, de pe teritoriul actual al satului Borniș, com. Dragomirești, jud. Neamț, a numeroase resturi de locuire aparținînd secolelor XV-XVII [10]. În anul 1972, în urma verificării în teren a informațiilor referitoare la existența în această zonă a vechii vetre de locuire a satului Negoești, s-au început primele săpături sistematice. Rezultatele promițătoare din primul an de săpături arheologice au permis continuarea cercetărilor și în anii 1973—1977, urmînd ca, într-un viitor cît mai apropiat, să se ajungă la epuizarea obiectivului [11].

Săpăturile arheologice au afectat o suprafață de teren aflată la circa 1000-1200 m sud-vest de fostul sat Negoești, înglobat prin noua organizare administrativ-teritorială în satul Borniș.

Așezarea feudală, de care ne ocupăm, se întinde pe o distanță de aproximativ 1 km și este amplasată pe o terasă joasă, în pantă. Această terasă este mărginită spre vest de un fir de apă, în mare parte secat, numit în vechime Pîrîul Negru [12].

În cursul campaniilor de săpături arheologice așezarea feudală Negoești a fost cercetată prin 18 secțiuni (late de 1-1,50 m și lungi de 12-125 m), orientate perpendicular pe pantele terasei. La acestea s-au adăugat mai multe casete, în funcție de complexele interceptate (fig. 1).

În urma cercetărilor arheologice s-a constatat pe locul respectiv prezența a două niveluri de locuire din epoca feudală, dintre care unul corespunzător secolelor XIV-XV, iar cel de al doilea secolelor XVI-XVII. Totodată, au fost descoperite zece locuințe, precum și cuptoare, vetre și gropi cu resturi menajere, datînd din perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al XIV-lea și ultimile decenii ale secolului al XVII-lea.

Deși săpăturile arheologice au cuprins o mică parte din suprafața așezării medievale, faptul că în zona investigată nu au fost descoperite resturi mai noi de locuire ne face să considerăm că vatra satului a suferit o deplasare, după toate probabilitățile la sfîrșitul secolului al XVII-lea într-o zonă imediat apropiată, situată la est-nord-est de locul numit „Siliște“.

După cum s-a menționat, așezarea feudală Negoești, dispusă pe o pantă înclinată, era orientată spre valea Pîrîului Negru. Aici panta prezintă zone terasate natural, pe care apar grupări de locuințe, acestea urmărind configurația terenului. Prin cercetările efectuate s-a putut constata că locuințele sînt amplasate numai în aceste zone terasate natural și, deocamdată, în nici un caz pe pante.

Cu toate că planurile locuințelor ne dezvăluie o orientare variată, în linii generale, majoritatea acestora sînt orientate, cu unele devieri, pe direcția nord-sud.

Din cele zece locuințe dezvelite pînă în prezent, cea mai veche aparține perioadei de sfîrșit a secolului al XIV-lea și începutul celui următor, iar cea mai nouă sfîrșitului secolului al XVII-lea.

Cercetările au adus precizări în privința tipurilor de locuințe folosite în mediul rural. Astfel, s-a putut documenta, atît pentru secolele XIV-XV, cît și pentru perioada următoare, tipul de locuință adîncit în sol, denumit de obicei semibordei, și locuința de suprafață.

Deocamdată, tipul de locuinţă cel mai frecvent întîlnit este cel adîncit în sol, caracteristic, probabil, zonei de deal în care ne aflăm din punct de vedere geografic, deşi aceste afirmaţii sînt poate premature, ţinînd seama de faptul că săpăturile au cuprins o suprafaţă restrînsă din întreaga aşezare medievală. În prezent, din cele zece locuinţe descoperite, şapte sînt de tipul celor adîncite în sol, restul de trei reprezentînd locuinţe de suprafaţă.

O altă constatare, credem, destul de importantă, este aceea că ambele tipuri de locuinţe au fost folosite concomitent. În acest sens, nu se poate face o diferenţiere de natură cronologică în privinţa tipurilor de locuinţe, care să ne permită să putem afirma că la începutul fiinţării aşezării ca atare a fost folosită locuinţa de tip adîncit în sol, iar în perioada următoare alt tip de locuinţă, adică cel de suprafaţă.

Rămîne însă cert faptul că totuşi cea mai veche locuinţă descoperită în aşezare, aparţinînd nivelului de locuire din secolele XIV-XV, este de tipul locuinţelor adîncite în sol. Cealaltă locuinţă din primul nivel de locuire, datată pe baza materialelor arheologice descoperite în prima jumătate a secolului al XV-lea, este de tipul locuinţelor de suprafaţă (vezi planul general, locuinţele VI şi VII). Acelaşi lucru se poate afirma şi în cazul locuinţelor încadrate în perioada următoare, cînd din cele opt locuinţe, şase sînt adîncite în sol şi numai două de suprafaţă (vezi planul general, locuinţele I-V, VIII-X) [13].

Locuinţele adîncite în sol erau de formă rectangulară, cu colţurile uşor rotunjite, compuse numai dintr-o singură încăpere. Ele erau, de regulă, de proporţii modeste şi de dimensiuni mai mici în raport cu locuinţele de suprafaţă. Excepţie fac doar două locuinţe, de dimensiuni mai mari, care, după inventarul ce îl conţin, constituie cazuri izolate şi au o semnificaţie de natură social-economică. Dimensiunile acestor locuinţe sînt cuprinse, în general, între 2,10 m şi 2,25 m sau 2,60 m şi 3 m, spre deosebire de cele două locuinţe menţionate anterior, ale căror laturi sînt de 6,50 m $\times$ 4,50 m (locuinţa II) şi, respectiv, 5,25 m (locuinţa III).

Pînă în prezent, la locuinţele de acest tip nu s-au semnalat gropi de la parii care susţineau acoperişul şi pereţii.

Referitor la locuinţele de suprafaţă, se poate admite că ele erau de formă aproximativ rectangulară şi de dimensiuni destul de greu de apreciat în funcţie de materialele răspîndite la suprafaţa solului. La o singură locuinţă se mai păstra pe o latură talpa-bîrnă de la bază, pe care se sprijineau pereţii şi acoperişul (locuinţa VI).

Unele locuinţe aveau pereţii din pari şi nuiele, feţuiţi cu lut, după cum o dovedesc lipiturile arse, cu amprente de nuiele, împrăştiate pe suprafaţa şi în preajma acestora. Nu este exclusă însă şi posibilitatea ca pereţii şi acoperişul unor locuinţe să fi fost din loazbe şi bîrne, material lemnos aflat din abundenţă în această zonă bogată în păduri. Numeroasele resturi de lemn carbonizat găsite în locuinţa II, cît şi în apropierea acesteia, puteau să provină şi de la construcţia propriu-zisă a locuinţei.

În strînsă legătură cu sistemul construcţiei locuinţelor sînt şi alte materiale arheologice, cum ar fi, de pildă, numeroasele obiecte de fier,

ca : scoabe, cuie, țîțîni, balamale găsite în aproape toate locuințele, dar mai cu seamă în acelea datînd din secolul al XVII-lea și cu deosebire în locuințele II și IV.

În ceea ce privește amenajările din interiorul locuințelor, acestea din urmă erau prevăzute îndeosebi cu vetre, folosite, în același timp, pentru încălzit și pentru pregătirea hranei. Într-un singur caz, în interiorul locuinței III a fost descoperit un cuptor, destinat, desigur, acelorași scopuri menajere. De o deosebită importanță este însă descoperirea în locuința II, reprezentînd un caz rar întîlnit în mediul rural, a unei platforme, pe care fusese construită soba locuinței, după cum au dovedit-o teracotele găsite în jurul postamentului respectiv.

La niciuna din locuințele descoperite pînă acum nu s-au găsit lavițe de pămînt crutat, specifice altor locuințe rurale. În schimb, în unele s-au remarcat urme de pari, dispuși într-o anumită ordine, fapt ce pledează pentru amenajarea unor lavițe de lemn de-a lungul uneia din laturile locuinței.

Intrarea, nu întotdeauna suprinsă la toate locuințele, se pare că era situată, de obicei, pe una din laturile scurte ale acestora, opusă aceleia pe care se afla vatra. Ea apare însă și sub formă de gîrlici fără trepte, în plan înclinat.

Diverse obiecte ceramice oferă posibilitatea stabilirii unor elemente certe privind luminatul locuințelor rurale în evul mediu de la Negoești. În acest sens, săpăturile arheologice au scos la iveală cîteva fragmente de opaițe, datînd din secolul al XV-lea, care reprezintă o dovadă că pentru luminatul locuințelor se foloseau și astfel de obiecte. De asemenea, prin descoperirea unei mucarnițe în locuința II, piesă cu ajutorul căreia se stingeau lumînările, este documentată și posibilitatea luminării și pe această cale a interioarelor caselor din mediul rural. Dacă prezența piesei respective nu este întîmplătoare, ea face dovada folosirii lumînărilor pentru luminatul locuinței, constituind, în același timp, un element important în realizarea schimbului între sat și oraș la acea vreme.

În afara locuințelor, în spațiul din apropierea acestora, existau diverse anexe gospodărești, între care menționăm cuptoarele de copt pîine sau pentru pregătirea hranei, vetrele și gropile cu resturi menajere (fig. 1).

Două cuptoare de acest fel și o vatră au fost descoperite în imediata apropiere a locuințelor care aparțin nivelului de locuire din secolele XIV-XV.

Cele două gropi, mai sus amintite, serveau la depozitarea resturilor menajere. În umplutura lor s-au găsit fragmente ceramice de la vase de uz casnic, oase de animale și teracote fragmentare, provenite, ca în cazul gropii de lîngă locuința II, de la amenajarea sobei sau, eventual, de la o refacere a acesteia.

După cum se poate bine observa din planul general al cercetărilor, complexele interceptate prin săpături arheologice dovedesc existența unor spații între locuințe, care puteau servi ca adăpost pentru vite. Nu excludem totuși posibilitatea ca spațiile amintite să fi fost folosite și pentru cultivarea legumelor sau drept grădini cu pomi fructiferi.

Una din ocupaţiile de bază ale membrilor comunităţii rurale de la Negoeşti a fost, fără îndoială, agricultura. Alături de creşterea vitelor, ea a deţinut, desigur, un loc important în viaţa satului. Deşi, pînă în prezent, prin cercetările întreprinse la Negoeşti, nu s-au găsit unelte agricole, grîne carbonizate sau gropi de cereale, care să ateste cu certitudine această ocupaţie de bază a membrilor comunităţii rurale de aici, ea este prezentă, indirect, prin alte descoperiri. Aşa de pildă, cele două cuptoare de copt pîine, datînd din secolul al XV-lea, descoperite în apropierea complexelor de locuire din aceeaşi vreme, aduc dovezi în sprijinul celor afirmate. De asemenea, folosirea plevei ca liant la lutul necesar construcţiei de locuinţei constituie un indiciu preţios în ceea ce priveşte cultivarea plantelor cerealiere.

Dacă despre agricultură cercetările arheologice nu au adus, deocamdată, decît vagi informaţii, o ocupaţie mai bine documentată prin săpături a fost creşterea animalelor domestice. Cantitatea de oase găsită, fie în stratul de cultură medieval, fie în locuinţe, dovedeşte faptul că practicarea acestei ocupaţii deţinea un anume loc în cadrul celorlalte activităţi. Între animalele domestice crescute în aşezare vitele cornute mari aveau cea mai mare pondere, după care urmau porcinele şi cabalinele. Resturile reduse de oase de ovine ne îndreptăţesc să afirmăm că la Negoeşti în preajma propriilor gospodării nu se creşteau ovinele, care, de regulă, erau crescute la stînă [14].

Deşi zona geografică în care se află situată aşezarea Negoeşti oferea condiţii favorabile pentru vînătoare, prin săpăturile efectuate aici au fost descoperite destul de puţine oase de animale sălbatice. Animalele erau vînate cu arcul, după cum o dovedesc vîrfurile de săgeţi găsite în locuinţe (fig. 5/7-8).

Pe lîngă vînătoare, o altă ocupaţie era şi pescuitul, documentat arheologic doar prin resturile osteologice găsite în aşezare. Cu toate acestea, o confirmare a faptului că pescuitul nu ocupa un loc minor în raport cu alte ocupaţii o aflăm din actul prin care Ştefan cel Mare cumpăra şi apoi dăruia mitropoliei din tîrgul Romanului, la 15 octombrie 1488, „un sat, anume Negoeştii pe Pîrîul Negru, şi cu iazuri..." [15].

Deosebit de importante sînt însă descoperirile din aşezarea Negoeşti, care aduc o serie de date privind meşteşugurile şi diversele îndeletniciri ale membrilor comunităţii rurale de aici.

Astfel, unul din meşteşugurile care a jucat un rol de seamă în activitatea economică a sătenilor din Negoeşti a fost, desigur, olăritul. În acest sens, actul emis din Suceava la 13 martie 1466 menţiona scutirea de vamă pentru numeroasele produse comercializate de locuitorii Negoeştilor, între care şi „oalele", cum sînt denumite în actul amintit [16].

Cu toate că pînă acum, cercetările întreprinse nu au dus la descoperirea cuptoarelor de ars ceramică, putem presupune, cel puţin pentru secolul al XV-lea, că meşteşugul olăritului a prezentat o pondere considerabilă în cadrul activităţilor meşteşugăreşti desfăşurate de membrii comunităţii rurale. Această afirmaţie îşi găseşte temeiul în aceea că produsele de olărie realizate de meşteşugarii din Negoeşti depăşeau în vre-

mea respectivă necesitățile comunității sătești, fapt ce a dus, fără îndoială, la comercializarea lor pe piața tîrgurilor și orașelor din Moldova [17].

Analiza ceramicii de la Negoești, datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolul următor, ne permite să afirmăm că vasele erau lucrate în totalitate la roata rapidă, dintr-o pastă de bună calitate, prezentînd forme corecte de vase, datorate îndemînării dobîndite în practica olăritului. Deși repertoriul formelor de vase cunoaște o gamă destul de restrînsă, între care vasele de bucătărie au cea mai mare pondere, ceea ce se remarcă, în primul rînd, este calitatea și tehnica de execuție a acestora.

Spre deosebire de alte descoperiri de ceramică feudală din mediul rural, cum sînt de pildă acelea de la Udești [18] sau Hlincea-Iași [19], la Negoești nu sînt semnalate, pentru aceeași vreme, vase lucrate la roata înceată, fapt ce subliniază, odată în plus, că meșteșugul olăritului atinsese în acest centru un nivel ridicat de dezvoltare, probabil, în contact și cu unele centre orășenești, ca Roman și Piatra.

Vasele sînt reprezentate, îndeosebi, prin borcane, formă predominantă în cadrul ceramicii din această vreme (fig. 2/1-3, 5), castroane, strachini (fig. 3/2), căni și capace (fig. 4/1).

Multe din formele de vase descoperite, aparținînd celor două categorii ceramice, cenușie sau roșie de aspect zgrunțuros, își găsesc asemănări în descoperirile medievale din Moldova, atît din mediul rural, de la Hlincea-Iași [20], Lunca-Dorohoi [21], Băiceni [22] și Hudum-Botoșani [23], cît și din mediul orășenesc, de la Piatra Neamț [24], Roman [25], Iași [26], Baia [27] și Suceava [28]. Această constatare, specifică nu numai descoperirilor de la Negoești, subliniază faptul că, în vremea respectivă se ajunsese deja la o uniformizare în domeniul olăritului, concretizată prin generalizarea unor tehnici de lucru și forme de vase, specifice anterior numai orașelor [29].

În afară de ceramica amintită, se constată și existența unei categorii ceramice de foarte bună calitate, descoperită, de regulă, în centrele urbane (fig. 2/4, 6-7). Ea nu mai constituie acum o apariție izolată și începe să fie documentată din ce în ce mai mult în mediul rural.

Pe lîngă caracteristicile menționate, ceramica datînd din această vreme, prezintă, ca și în cazul altor descoperiri din mediul sătesc, deși mai puțin vădit, elemente tradiționale, manifestate însă în tehnica de decorare a vaselor (fig. 2/1).

Odată cu sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor este semnalată prezența ceramicii smălțuite, reprezentată prin căni frumos ornamentate (fig. 3/1), care, prin tehnica de execuție și maniera de decorare, sînt asemănătoare cu exemplare descoperite în centrele urbane Baia [30], Suceava [31] și Iași [32]. Deoarece materialul ceramic de această factură este puțin numeros, nu avem certitudinea, în momentul de față, că asemenea produse, specifice orașului, au fost realizate de meșteșugarii din Negoești.

În secolele XVI-XVII ceramica se situează la un nivel superior aceleia din secolul al XV-lea în privința modelării vaselor, fapt determinat, în parte, și de calitatea pastei, care permite o mai bună prelucrare a aces-

tora. Pereţii vaselor sînt mai subţiri şi de grosimi uniforme, iar formele devin simetrice.

Ca forme se remarcă oala cu toartă, formă predominantă în această vreme (fig. 3/4 ; 4/3-4, 6), alături de care se întîlneşte oala cu mîner (fig. 4/5), strachina, farfuria, căniţa (fig. 4/2) şi capacul (fig. 4/1). Ca şi in perioada anterioară, aceste forme de vase îşi găsesc similitudini în mediul rural şi urban, la Piatra Neamţ [33], Buhalniţa [34], Petricani [35], Traian-Zăneşti [36], Baia [37], Iaşi [38], Hîrlău [39] etc.

Şi în această vreme se constată la Negoeşti preocupări pentru dezvoltarea meşteşugului olăritului, concretizate în diversificarea produselor şi crearea unor forme deosebite cerute pe piaţă (fig. 4/5), ceea ce ar face posibilă presupunerea că şi în secolele XVI-XVII să se fi continuat tradiţionalul comerţ cu oale.

Un alt meşteşug, care a ocupat, fără îndoială, un loc de seamă în structura economică a comunităţii rurale de la Negoeşti a fost acela al prelucrării fierului. În acest sens, descoperirea unor cantităţi de lupe de fier şi zgură constituie elemente certe în ceea ce priveşte prelucrarea fierului în aşezarea de la Negoeşti. Dealtfel, din documentul referitor la Negoeşti rezultă scutirea de vamă şi pentru fierul pe care îl comercializau oamenii mitropolitului Tarasie al Romanului pe piaţa tîrgurilor şi oraşelor din Moldova [40]. Cantitatea de zgură şi lupe de fier, scoasă la iveală pînă acum, documentează cu prisosinţă practicarea meşteşugului respectiv, chiar dacă nu au fost descoperite încă instalaţiile necesare desfăşurării acestei activităţi. Cercetările viitoare vor aduce, probabil, date noi în această direcţie.

Dat fiind faptul că satul Negoeşti se afla într-o zonă bogată în păduri, meşteşugul prelucrării lemnului a cunoscut şi el o anume dezvoltare. Lemnul atît de necesar construcţiilor, cît şi producerii diverselor obiecte folosite în gospodărie se găsea aici din abundenţă. Ca şi în alte sate medievale din Moldova [41], au existat cu siguranţă şi la Negoeşti meşteri lemnari, specializaţi în confecţionarea diferitelor tipuri de vase din lemn, în această epocă „a civilizaţiei lemnului" [42]. Producerea unor vase de lemn, cu o largă întrebuinţare, era necesară nu numai pentru satisfacerea propriilor cerinţe ale gospodăriei lor, dar şi pentru valorificarea acestora pe piaţa satelor şi tîrgurilor din Moldova, după cum rezultă cu claritate din actul emis la 13 martie 1466, prin care se scuteau de vamă şi astfel de produse [43].

Din moment ce numeroase produse lucrate din lemn, între care plutele, oalele, luau calea comerţului, surplusului creat se datora, fără îndoială, dezvoltării meşteşugului lemnăritului în aşezarea rurală Negoeşti. În complexele din secolul al XVII-lea, acest meşteşug este atestat, deocamdată, prin descoperirea unor cuţitoaie, deşi pentru secolele anterioare lipsesc în zona cercetată uneltele specifice practicării meşteşugului lemnăritului (fig. 5/13).

Alte obiecte şi unelte de fier, aflate în inventarul locuinţelor, atestă printre îndeletniciri şi prelucrarea pieilor. Descoperirea unor suvace şi cuţite de pielărie, datînd din secolul al XVII-lea probează, cu certitudine, prezenţa meşteşugarilor pielari (fig. 5/6, 9, 12).

În așezarea de la Negoești nu au lipsit, desigur, nici alte categorii de meșteșugari, cum sînt de pildă țesătorii, producători de postav și pînză, mărfuri pe care le comercializau apoi pe piață [44]. Pînza și postavul erau folosite direct și nemijlocit de însăși membrii comunității rurale de la Negoești, care își confecționau îmbrăcămintea, o dovadă fiind descoperirea iglițelor și acelor necesare practicării acestei îndeletniciri casnice (fig. 5/1-5).

De o importanță aparte sînt însă descoperirile de la Negoești, care reflectă pătrunderea unor mărfuri de pe piața orășenească pe calea schimburilor comerciale. O mărturie concludentă este descoperirea în această localitate a unor vase smălțuite (fig. 3/3) sau din caolin (fig. 3/5), precum și diverse obiecte (fig. 6/1-5) sau teracote de sobă (fig. 7/1-5), care se remarcă printr-o execuție de calitate superioară și își găsesc analogii din cele mai apropiate la Roman [45] și Piatra Neamț [46].

De asemenea, fragmentele de ceramică otomană de tip Iznik, descoperite în unele complexe de la Negoești, deși nu sînt numeroase, subliniază totuși un element important al schimburilor comerciale existente la acea vreme. În această privință, un rol deosebit l-a avut, ca dealtfel și pentru perioada anterioară, drumul comercial al Pietrei, care trecea prin imediata apropiere a satului Negoești [47].

Descoperirea unor atari materiale, pe lîngă faptul că reflectă intensele legături existente între sat și oraș în vremea respectivă, au o semnificație aflată în strînsă legătură cu posibilitățile materiale deosebite ale unora din membrii comunității rurale de la Negoești de a-și procura astfel de produse de pe piața orășenească, venite din importuri [48].

Descoperirile arheologice de la Negoești aduc date concludente și de o deosebită importanță referitoare la stratificarea socială existentă în interiorul comunității rurale de aici. Din acest punct de vedere, o serie de materiale descoperite în locuința II, amintită anterior ca fiind de dimensiunile cele mai mari, contrastează în mod vădit cu celelalte obiecte găsite în locuințele datînd din aceeași vreme. Astfel, numărul mare de vase smălțuite sau din caolin (fig. 3/3, 5), teracotele, bogat ornamentate (fig. 7/1-5), ca și prezența ceramicii otomane de tip Iznik, mărfuri destul de scumpe și mai greu accesibile marii majorități a populației, dovedesc posibilitățile materiale ale celui ce a locuit aici. La acestea se adaugă și alte obiecte, cum sînt cuțitele (fig. 6/3-5), care se deosebesc nu numai prin calitate dar și prin finețea execuției de piesele similare descoperite în locuințele din aceeași vreme. De asemenea, descoperirea unui inel de aur în interiorul aceleiași locuințe nu face decît să întărească supoziția că deținătorul unor astfel de obiecte ocupa un loc de frunte în cadrul comunității rurale de la Negoești (fig. 6/1).

O contribuție de seamă a săpăturilor arheologice întreprinse în așezarea rurală Negoești este indiscutabil legată de stabilirea vechimii acestui sat. El apare pentru prima dată menționat documentar într-un act de la voievozii Iliaș și Ștefan, emis în Suceava la 7 februarie 1438, prin care se întărea lui Toma Băcescul, pentru credincioasă slujbă, satul Negoești, pe Pîrîul Negru [49]. Satul fusese „așăzat din pustiiu" de către Toader, nepot al soției lui Toma Băcescul. Atestările ulterioare ale satului în sursele

documentare, cum sînt acelea din 3 septembrie 1459 [50], 13 martie 1466 [51] şi 15 octombrie 1488 [52], nu aduc precizări, ca în alte cazuri, asupra vechimii aşezării ca atare. Investigaţiile arheologice suplinesc însă informaţiile documentare existente în această privinţă şi contribuie la determinarea vechimii satului Negoeşti, ale căror începuturi pot fi plasate, deocamdată, la sfîrşitul secolului al XIV-lea.

Cu toate că cercetările arheologice efectuate în aşezarea sătească de la Negoeşti au adus informaţii noi privind diverse aspecte din viaţa satului medieval, este necesară continuarea acestora, întrucît săpăturile nu au cuprins decît o mică parte din aşezare. Dealtfel, ele au atins numai marginea satului, stabilindu-se, cu acest prilej, limita sa nordică. Extinderea şi intensificarea săpăturilor arheologice, pînă la dezvelirea în întregime a aşezării, vor permite aprecieri mai largi, care să întărească concluziile parţiale emise în stadiul actual al cercetărilor.

NOTE

1 M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratori, *Şantierul Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 312-334 ; idem, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 232-251 ; idem, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi (r. Iaşi, reg. Iaşi)*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 694-700.

2 Dan Gh. Teodor, Eug. Neamţu şi V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi*, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 187-210.

3 V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamţ-Dărmăneşti*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 215-224 ; idem, *Cercetările arheologice de la Piatra Neamţ-Dărmăneşti*, în *Danubius*, VI-VII, 1972—1973, p. 22-26.

4 V. Spinei şi D. Monah, *Şantierul arheologic Brăşăuţi, jud. Neamţ (1969)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 270-272.

5 Mircea D. Matei şi Al. Rădulescu, *Şantierul arheologic Udeşti (judeţul Suceava)*, în *Studii şi materiale de istorie — Suceava*, III, 1973, p. 280-287.

6 V. Spinei şi R. Popovici-Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoşani din anii 1970—1972*, în vol. *Din trecutul judeţului Botoşani*, I, 1974, p. 119-131.

7 M. D. Matei şi Emil Emandi, *Noi puncte arheologice pe harta judeţului Suceava (Bazinul Şomuzului Mare)*, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p. 98-100.

8 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-leai* Bucureşti, 1970, p. 148-149 ; pentru satele din împrejurimile Iaşilor vezi Al. Andronic, *Contribuţii arheologice la istoricul oraşului Iaşi*, în *Arheologia Modovei*, I, 1961, p. 272-273 ; Al. Andronic şi Eug. Neamţu, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1956—1960*, în *Arheologia Moldovei*, II-III, 1964, p. 409-410 ; Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti, 1976.

9 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare (Secolele XI-XVII)*, Bucureşti, 1982 ; Mircea

D. Matei, Emil I. Emandi, Octav Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV-XVII)*, în *Anuarul Muzeului Județean Suceava*, IX, 1983, Supliment I.

10 Primele cercetări de teren au fost efectuate în anul 1967 de către Eug. Neamțu, St. Cheptea și V. Spinei.

11 La „Siliște" au fost efectuate săpături arheologice și în anii 1979—1981, la buna desfășurare a acestora beneficiind de înțelegerea și sprijinul conducerii I.A.S. Girov, Fermei Bălănești și C.A.P. Dragomirești. Gratitudinea noastră se îndreaptă, totodată, spre cadrele didactice, îndeosebi profesorii V. Petraru (Dragomirești), M. Laiu (Bîrgăoani) și sătenii din Borniș (Gh. Drob, Gh. Darie), care ne-au oferit informații prețioase și ajutorul necesar.

12 Astăzi, zona mlăștinoasă din apropierea „Siliștei" este cunoscută sub numele de „Bahnă". Din informațiile primite de la bătrînii locului, această zonă s-ar fi numit în trecut „Valea Neagră".

13 Datarea locuințelor nu comportă dificultăți, deoarece, în majoritatea cazurilor, în interiorul lor au fost găsite monede, precum și alte materiale, care determină încadrarea cronologică a acestora. Locuințele VI și VII au fost datate pe baza materialului ceramic și a unor obiecte, cum sînt cerceii și cataramele, la sfîrșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea și, respectiv, în prima jumătate a secoului al XV-lea. Celelalte locuințe au fost datate, în funcție de monedele descoperite și de alte materiale, după cum urmează : locuința I — sfîrșitul secolului al XVI-lea — începutul secolului al XVII-lea — monedă de la Sigismund al II-lea August (1544—1572), locuința II — prima jumătate a secolului al XVII-lea — monedă de la Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632), locuința III — sfîrșitul secolului al XV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea — monedă de la Wladislav al II-lea Jagello (1430—1516), locuința IV — sfîrșitul secolului al XVII-lea — șapte monede, imitații după monede străine bătute în timpul domniilor lui Eustratie Dabija (1661—1665) și Iliaș Alexandru (1667—1668), locuința V, după materialul ceramic, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, locuințele VIII și IX, în secolul al XVII-lea și locuința X la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

14 Resturile osteologice animaliere au fost determinate de prof. S. Haimovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

15 *DRH*, A. Moldova, vol. III (1487—1504), p. 77-80.

16 *DRH*, A. Moldova, vol. II (1449—1486), p. 189-191 ; Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 62.

17 M. D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora (Realități din Țara Românească și Moldova)*, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, p. 381-382.

18 Mircea D. Matei și Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 287, fig. 12/1-4.

19 Stela Cheptea, *Săpăturile arheologice de la Hlincea-Iași din anul 1964*, în *Cercetări istorice*, S. N., I, 1970, p. 78-79 ; Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 73.

20 M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratori, *op. cit.*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 698-699, fig. 9/2-3 ; 10/1-2 ; Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 79-82, fig. 4/1-3, 5, 10 ; 5/3, 9-10

21 Dan Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *op. cit.*, p. 201-208, fig. 8/5-6 ; 9/3-5 ; 10/1, 9, 11 ; 11/1, 6-9.

22 Rodica Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV-XV de la Băiceni (jud. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, 1975, p. 297-304, fig. 4/1-2, 4 ; 6/1-3, 7-8, 10-13 ; 7/1-3, 6-7, 10-20 ; 9/5, 7.

23 Materiale descoperite în anul 1973, datate cu monedă de la Alexandru cel Bun. În colecția Muzeului Județean de Istorie — Botoșani.

24 C. Matasă, *Șantierul arheologic Piatra Neamț*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 830, fig. 9 ; 10/9-11, 16-21, 27-30 ; I. Nestor și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 262.

25 M. D. Matei, L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia* N. S., IX, 1965 p. 299-301, fig. 4/1, 3, 5-8.

26 Al. Andronic, *op. cit.*, p. 276-277, fig. 4/2 ; Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 415-416, fig. 3/1-4, 6 ; Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 210-218, fig. 25/1-3, 6, 9 ; 27/2 ; idem, *La résidence princière de Jassy*, în *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 346-349, fig. 7/2-3, 5, 8 ; p. 356-362, fig. 13/1-2, 9, 12.

27 Eug. Neamțu, V. Neamțu și St. Cheptea, *Inceputurile orașului Baia în lumina datelor arheologice*, în *AȘU*-Iași, S. III, XIX, 1973, 2, p. 173, fig. 3/2, 4 ; 5/5-7, 9 ; idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Baia*, în *AȘU*-Iași, S. III, XXI, 1975, p. 16-19, fig. 1-2, 5-6 ; 2/3-4, 9-10 ; 3/2, 4 ; idem, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, Iași, 1980, p. 96-127.

28 T. Martinovici, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea de pe teritoriul Sucevei*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 364-367, fig. 1/2-3 ; Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun — nesmălțuită — din prima jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 302-303, fig. 1/1-2 ; 2 ; idem, *Ceramica de uz comun — nesmălțuită — din a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 480-484, fig. 1/2-3 ; idem, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova...*, p. 51-52, fig. 44/1-3 ; 46/3 ; 48/1, 3-5.

29 M. D. Matei, *op. cit.*, in *SCIVA*, 29, 1978, 3, p. 380.

30 Informație Stela Cheptea.

31 Materiale aflate în colecția Muzeului Județean de Istorie din Suceava.

32 Informație Al. Andronic. Materiale aflate în Colecția Muzeului de Istorie al Moldovei.

33 C. Matasă. *op. cit.*, p. 830, fig. 11/1-4.

34 C. S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratori, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 74, fig. 10/1-6.

35 Informație Ștefan Cucoș. Materiale aflate în colecția Complexului Muzeal Piatra Neamț.

36 Gh. Bichir, *Urme de locuire din epoca feudală la Traian-Zănești (r. Piatra Neamț, reg. Bacău)*, în *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 317-320, fig. 3 ; 5/1-13.

37 Eug. Neamţu, V. Neamţu, Şt. Cheptea, *Oraşul medieval...*, p. 123-127, fig. 90/1-6 ; 91/1-2 ; 93/5, 7-17 ; 94/1-5, 7-9.
38 Al. Andronic, Eug. Neamţu, şi M. Dinu, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 218-219, 223-226, fig. 30 ; 31/1-15 ; 32/2.
39 Materiale descoperite la Curtea Domnească din Hîrlău, aflate în colecţia Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi.
40 *DRH*, A. Moldova, vol. II, (1449—1486), p. 189-190.
41 Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 54.
42 Jacques le Goff, *Civilizaţia occidentului medieval*, Bucureşti, 1970, p. 280-281.
43 *DRH*, A. Moldova, vol. II, (1449—1486), p. 189.
44 *Ibidem ;* Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 56.
45 Teracote asemănătoare cu cele descoperite la Negoeşti s-au găsit în săpăturile efectuate pe teritoriul oraşului Roman. Informaţie Domniţa Hordilă.
46 Materiale aflate în colecţia Complexului Muzeal Piatra Neamţ.
47 Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti. Contribuţii în legătură cu luptele lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iaşi, 1939, p. 46-47.
48 După cum se ştie, ceramica otomană, prin centrul de producţie de la Iznik, a cunoscut o dezvoltare înfloritoare începînd cu secolul al XVI-lea. Din această vreme, dar mai ales din perioada imediat următoare provin cele mai multe descoperiri de ceramică otomană de pe teritoriul Moldovei. Pentru aceasta vezi îndeosebi : C. Nicolescu, *La faience ottomane d'Iznik trouvée dans les Pays Roumains*, în *Faenza*, 1966, 4-5-6, p. 94-95 ; idem, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 288 ; Al. Andronic, *Ceramica otomană descoperită la Iaşi*, în *SCIV*, 19, 1969, 1, p. 167 ; I. Cantacuzino şi Al. Rădulescu, *Consideraţii asupra ceramicii descoperite la mănăstirea Putna în anul 1971*, în *SCIV*, 25, 1974, 4, p. 536-537.
49 *DRH*, A. Moldova. vol. I, (1384—1448), p. 251-252 ; vezi şi Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XV-XVII)*, Bucureşti, 1973, p. 104.
50 *DRH*, A. Moldova, vol. II, (1449—1486), p. 125.
51 *Idem*, p. 189-191.
52 *DRH*, A. Moldova, vol. III, (1487—1504), p. 77-80.

L'ÉTABLISSEMENT RURAL DE NEGOEŞTI (XVe — XVIIe SIÈCLES) RÉSULTATS DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE 1972—1977

Résumé

Les problèmes complexes que soulève l'étude du village médiéval moldave du XV-e au XVII-e siècles a déterminé. dernièrement, une intensification des investigations archéologiques en vue d'étudier quelques-uns des nombreux aspects de la vie du village, insuffisamment mis en relief par les sources documentaires. C'est dans ce contexte que s'inscrivent les fouilles archéologiques entreprises dans l'établissement rural médiéval de Negoeşti, situé sur le territoire du village de Borniş, commune de Dragomireşti, département de Neamţ.

Au cours des campagnes de fouilles archéologiques, effectuées dans cet établissement entre les années 1972—1977, on a découvert dix habitations et diverses

annexes dépendantes (fours et fosses à restes ménagers), datant de la période comprise entre la fin du XIV-e siècle et les dernières décennies du XVII-e siècle (fig. 1).

Les fouilles entreprises jusqu'à présent ont apporté des précisions en ce qui concerne les types d'habitations en usage dans le milieu rural, car on a constaté que, autant pour le XIV-e et le XV-e siècles que pour la période suivante, les caractéristiques en étaient celles du type hutte semi-enterrée et de surface, les premières étant plus nombreuses. De même, on a apprécié que les deux types d'habitation existaient simultanément, sans qu'il y ait en ce sens, une différenciation chronologique. Les habitations avaient des proportions modestes, composées d'une seule pièce. Ne font exception que deux habitations de grandes dimensions, qui, selon l'inventaire qu'elles présentent, constituent des cas isolés et ont une signification de nature sociale et économique (habitations II et III). Les habitations étaient pourvues surtout d'âtre et plus rarement de fours. Un seul cas où, à l'intérieur de l'habitation II, on a découvert un poêle.

Une importance pariculière des recherches effectuées à Borniş-Negoeşti consiste dans le fait qu'elles ont apporté des données, concernant les métiers et les différentes occupations des membres de cette communauté rurale.

Un métier qui a joué un rôle important dans l'activité économique de la communauté rurale de Negoeşti a été, certes, la poterie. Dans ce sens, l'acte émmis à Suceava le 13 mars 1466 mentionnait l'exemption de la douane pour les marchandises commercialisées par les habitants de Negoeşti, parmi lesquelles figuraient aussi les „pots".

L'analyse de la céramique, datant du XV-e siècle, révèle que les vases étaient faits au moyen de la roue rapide, d'une pâte de bonne qualité, présentant des formes correctes de vases gris et rouges, dûs à la maîtrise acquise dans la pratique de la poterie. Les vases sont représentés par des bocals, forme prédominante dans la céramique de l'époque (fig. 2/1-3, 5), brocs (fig. 2/4, 6-7), bols, écuelles (fig. 3/2) et couvercles. Avec la fin du XV-e siècle on signale la présence de la céramique émaillée, représentée par des brocs joliment ornés (fig. 3/1). Aux XVI-e et XVII-e siècles la céramique se situe à un niveau supérieur à celui du XV-e siècle en ce qui concerne la technique de travailler et de modeler les vases. Pour ce qui est de la forme. on remarque le pot à anse, la forme la plus fréquemment rencontrée à cette époque (fig. 3/4 ; 4/3-4, 6), l'écuelle, l'assiette, le couvercle (fig. 4/1) et le petit broc (fig. 4/2).

La découverte d'importantes quantités de loupe en fer et de scorie constitue des éléments certains concernant la mise en oeuvre du minerai de fier, bien que, pour le moment, on n'ait pas encore dépisté les fours à réduire le minerai.

Du fait que le village de Negoeşti est situé dans une zone riche en forêts, les métiers liés à l'exploitation du bois ont connu également un certain développement. La fabrication des vases en bois, à large utilisation, était nécessaire non seulement pour satisfaire aux besoins domestiques des paysans, mais aussi pour être mise en valeur sur le marché des villages et des bourgs de Moldavie, comme il en ressort clairement de l'acte émis le 13 mars 1466, selon lequel ce genre de produits étaient également exempts de la douane. Dans les complexes d'habitations du XVII-e siècle, ce métier est attesté par la découverte de planes, bien que pour les siècles antérieurs il manque dans la zone explorée les outils spécifiques à ce métier (fig. 5/13).

D'autres objets et outils présents dans l'inventaire des habitations datant du XVII-e siècle, tels, par exemple, les grosses aiguilles (fig. 5/6, 10-12) et les couteaux de peausserie (fig. 5/9), attestent parmi les métiers pratiqués le travail des cuirs.

Les découvertes archéologiques de l'établissement de Negoești apportent des données concluantes concernant la stratification sociale existant à l'intérieur de la communauté rurale. Ainsi, une série de matériaux découverts dans l'habitation II, citée ci-dessus comme la plus grande, contrastent visiblement avec les autres découvertes faites dans des habitations datant de la même période. Le grand nombre de vases émaillés (fig. 3/3) ou en kaolin (fig. 3/5), les terres cuites richement ornées (fig. 7/1-5), la présence de la céramique ottomane d'Iznik, les divers objets (fig. 6/2-5), parmi lesquels un anneau d'or (fig. 6/1), témoignent les possibilités matérielles de celui qui y a habité, ce genre de marchandises étant assez chères et plus difficilement accessibles à la grande majorité de la population.

Une contribution importante des fouilles archéologiques entreprises à Borniș-Negoești est indiscutablement liée à la possibilité d'établir l'ancienneté de ce village qui apparait pour la première fois mentionné dans des documents le 7 février 1438. Les attestations ultérieures, comme celles du 3 septembre 1459, du 13 mars 1466 et du 15 octombre 1488, n'apportent pas de précissions, comme dans d'autres cas, sur l'ancienneté de cet établissement. Les investigations archéologiques suppléent pourtant aux informations documentaires existantes et contribuent à la détermination de l'ancienneté du village de Negoești, dont les origines peuvent être établies, pour le moment, à la fin du XIV-e siècle.

Bien que les fouilles archéologiques effectuées dans l'établissement villageois de Negoești aient apporté de nouvelles informations concernant divers aspects de la vie du village, leurs extention et intensification jusqu'à sa totale mise à découvert permettront des appréciations plus larges, qui viennent confirmer les conclusions partielles émises au stade actuel des recherches.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan des fouilles effectuées dans l'établissement de Borniș-Negoești. I-X, habitations ; 1-2, fours ; a, fosses ; x, complexes de la fin du XIV-e siècle et du XV-e siècle ; y, complexes de la fin du XV-e siècle — début du XVI-e siècle ; z, complexes du XVII-e siècle.

Fig. 2. — Fragments de céramique datant de la fin du XIV-e siècle et de la première moitié du XV-e siècle découverts dans l'habitation VII (1-2, 4, 6) et dans la couche féodale (3, 5, 7).

Fig. 3. — Céramique de la fin du XV-e siècle — début du XVI-e siècle (1-2) et de la première moitié du XVII-e siècle (3-5) découverte dans les habitations III et II.

Fig. 4. — Céramique de la fin du XV-e siècle — début du XVI-e siècle (1) et du XVII-e siècle (2-6).

Fig. 5. — Objets en fer et en os datant du XVII-e siècle découverts dans les habitations II (1-3, 6-8, 10-12, 14) et IV (4-5, 9, 13).

Fig. 6. — Objets découverts dans l'habitation II.

Fig. 7. — Terres cuites provenant du poêle découvert dans l'habitation II.

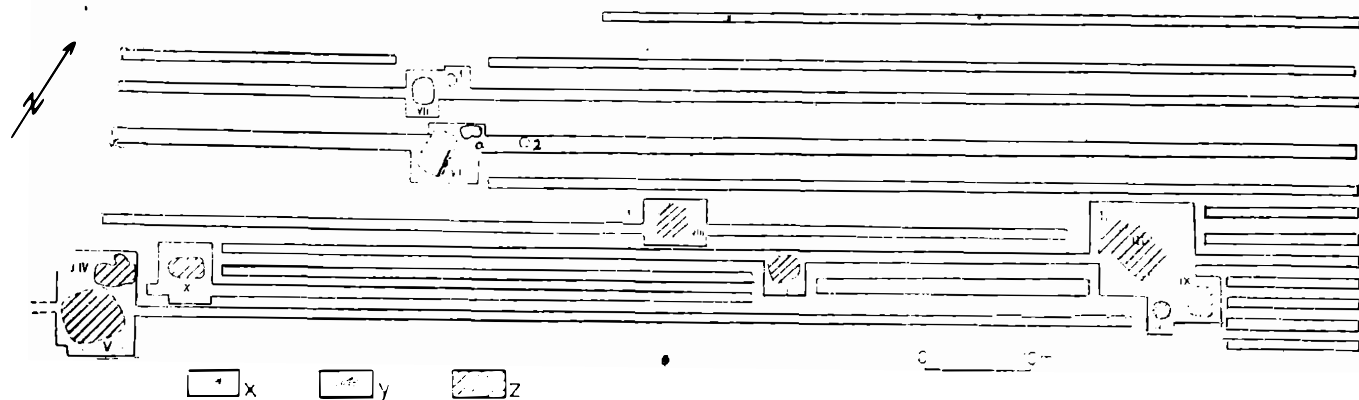

Fig. 1. — Planul săpăturilor efectuate în așebarea de la Borniș-Negoești. I-X, locuințe ; 1-2, cuptoare ; a, gropi ; x, complexe de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea ; y, complexe de la sfîrșitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea ; z, complexe din secolul al XVII-lea.

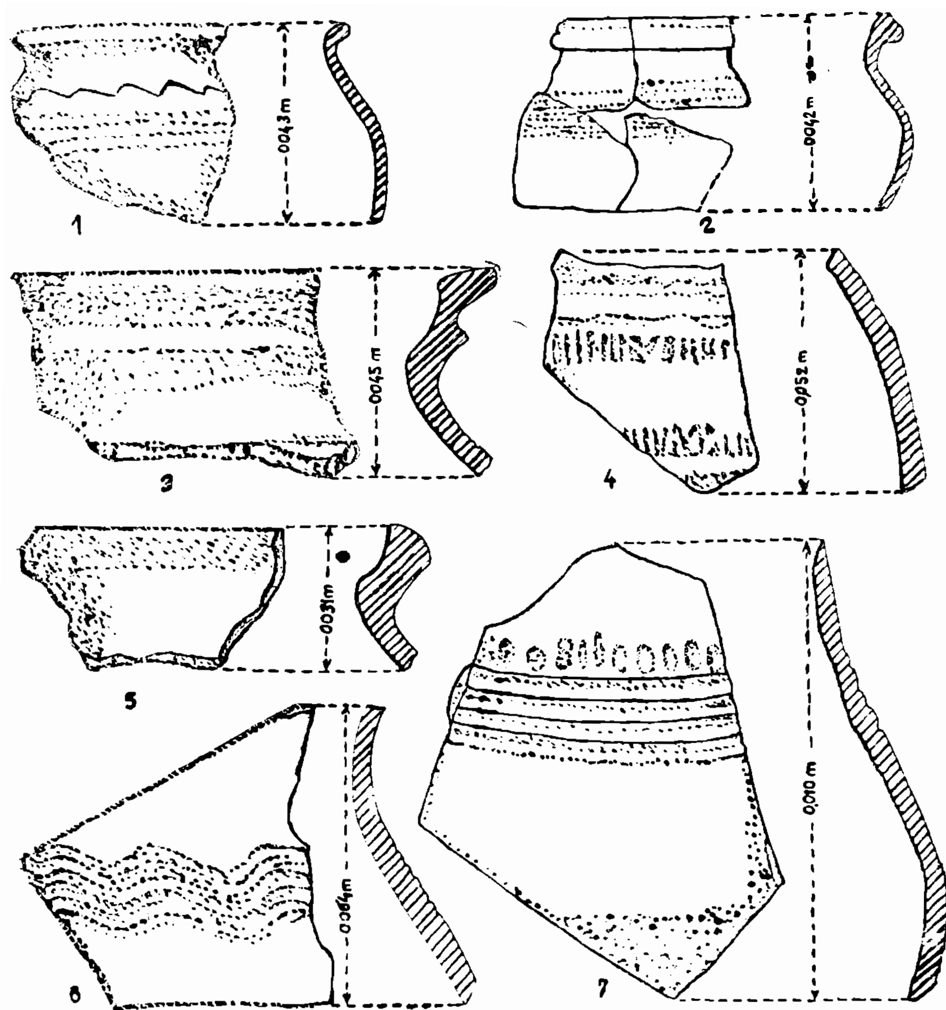

Fig. 2. — Fragmente ceramice datînd de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi din prima jumătate a secolului al XV-lea, descoperite în locuinţa VII (1-2, 4, 6) şi în stratul feudal (3, 5, 7).

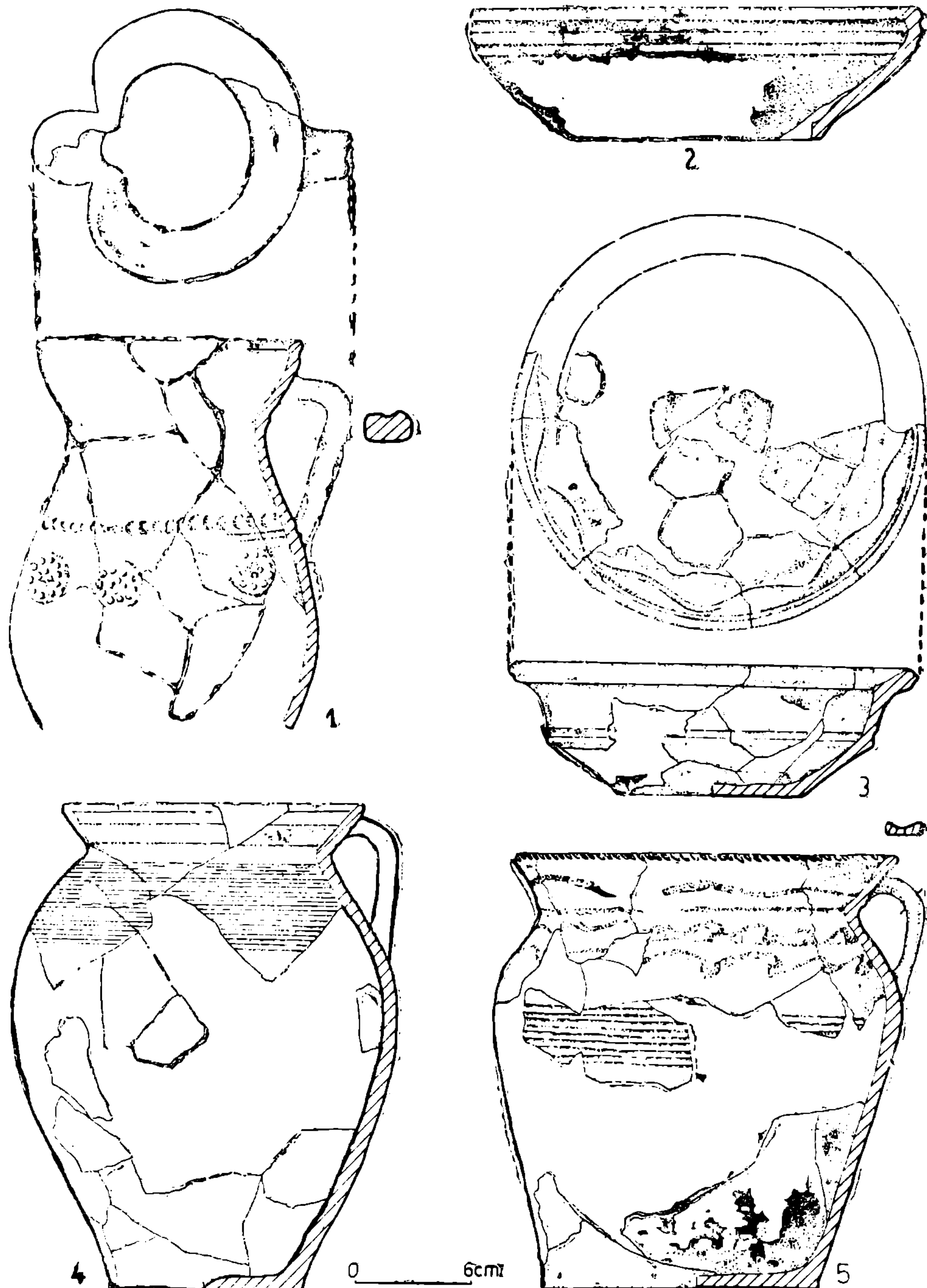

Fig. 3. Ceramică de la sfîrşitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea (1-2) şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea (3-5) descoperită în locuinţele III şi II.

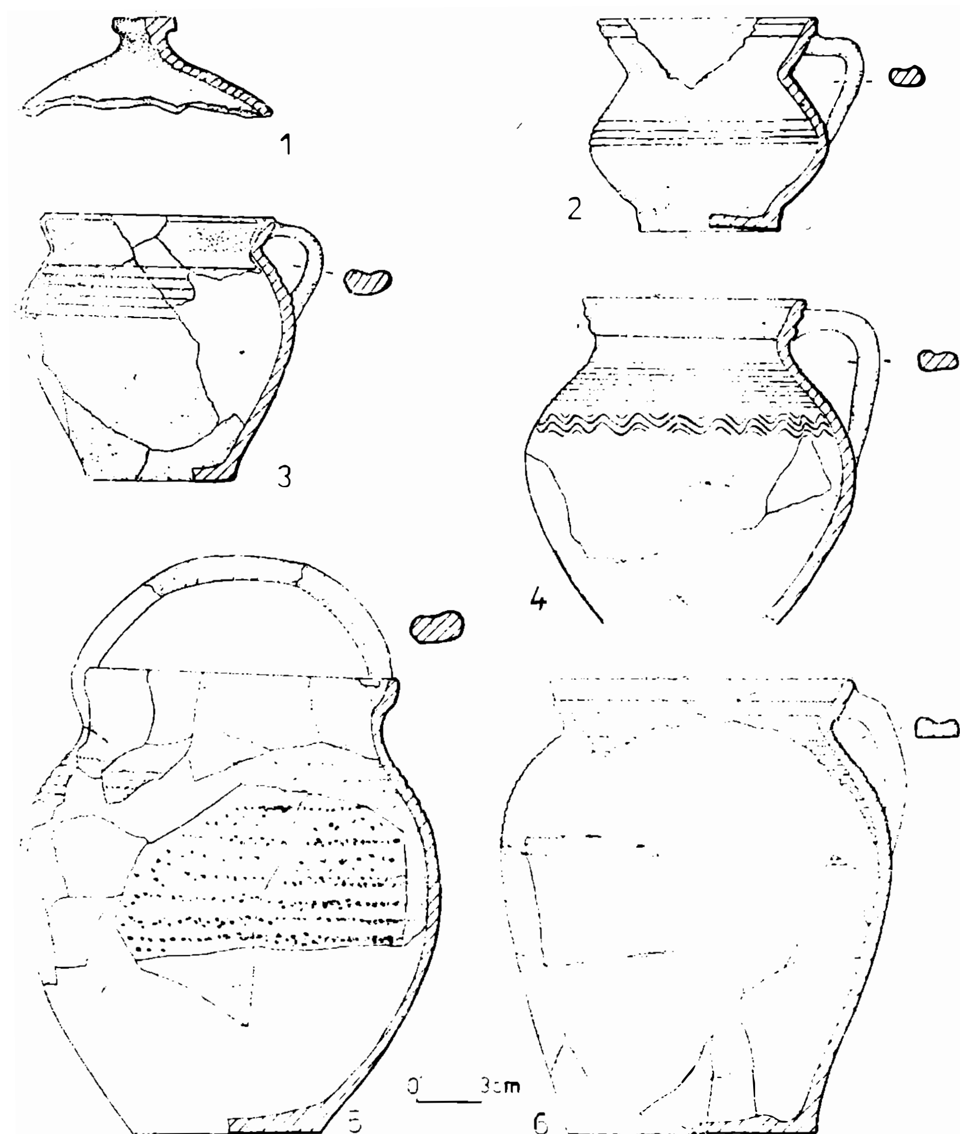

Fig. 4. Ceramică de la sfîrșitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea (1) și din secolul al XVII-lea (2-6).

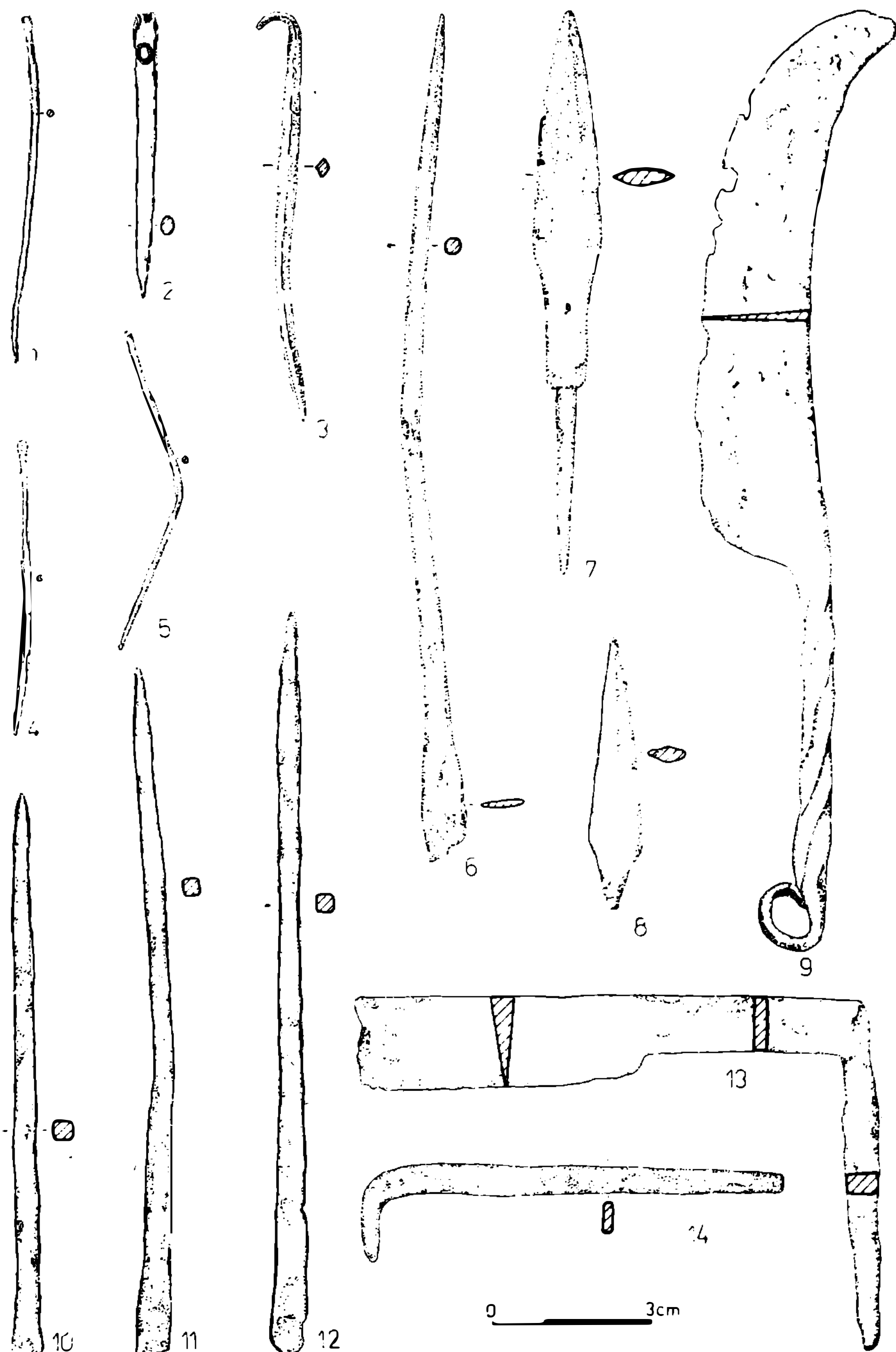

Fig. 5. — Obiecte de fier și os datînd din secolul al XVII-lea descoperite în locuințele II (1-3, 6-8, 10-12, 14) și IV (4-5, 9, 13).

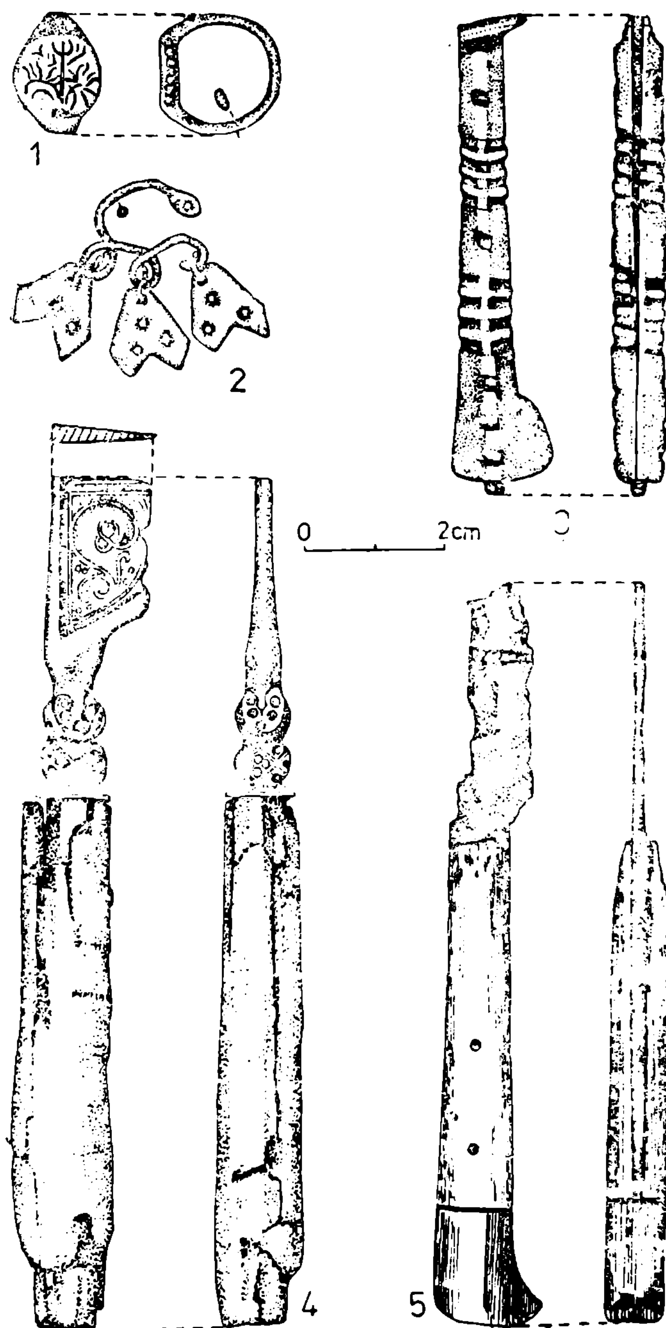

Fig. 6. — Obiecte descoperite în locuința II.

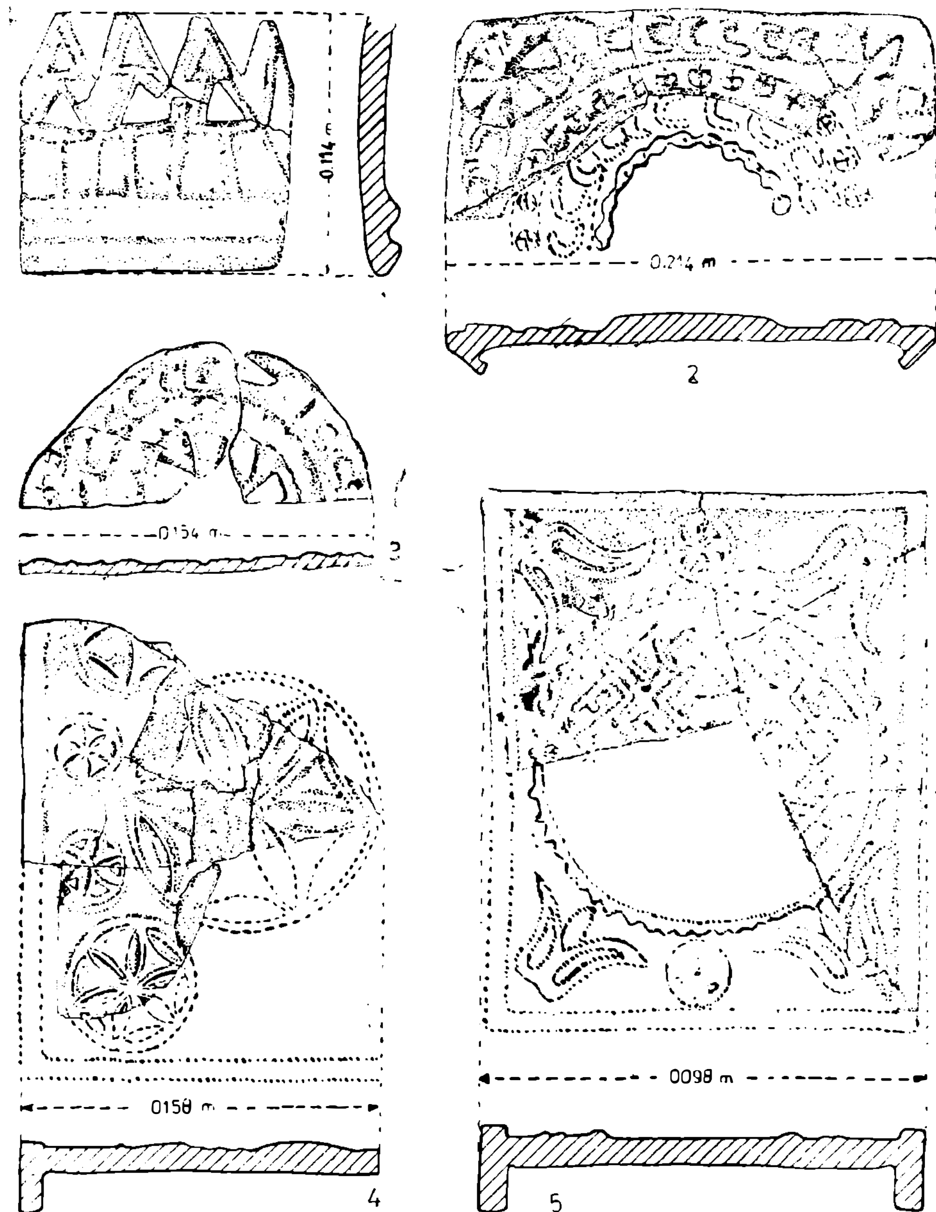

Fig. 7. — Teracote provenite de la soba descoperită în locuinţa II.

UNELE PROBLEME REFERITOARE LA FEUDALISMUL DE CONTACT ŞI CULTURA MEDIEVALĂ DIN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XV-LEA

de *ALEXANRU ANDRONIC*

Istoriografia contemporană, preocupată de problematica complexă a structurilor, a determinat orientarea medieviştilor spre aprofundarea tipologiei feudalismului european [1]. În consecință, încercarea de a stabili şi defini caracteristicile feudalismului european a scos în evidență importanța istorică a zonelor de contact în Evul Mediu, în vederea cunoaşterii aprofundate a particularităților proprii ale feudalismului în fiecare țară [2]. De aceea medievistica actuală preconizează sesizarea structurilor temporale spre a defini particularitățile feudalismului în general. Iată de ce, unii istorici, în stadiul actual al cercetărilor, își îndreaptă investigația științifică în direcția descoperirii filierii de pătrundere a unor fenomene culturale, datorită contactelor directe sau indirecte, în funcție de loc şi timp.

În ultima vreme în istoriografia noastră și-a făcut loc teoria „culuoarelor culturale“, consecință firească a contactului cultural în anumite zone ale sud-estului Europei, unde Țările Române au constituit un vast teritoriu de contacte şi interferențe medievale [3].

Cu toate acestea, nu e de mirare că unii specialişti, cu destulă autoritate în momentul de față, n-au manifestat suficientă îndrăzneală ca să afirme direct existența unor realități istorice de factură a sublinia nu numai receptivitatea comunităților umane de pe teritoriul celor trei țări române față de elementele culturale medievale de largă circulație în Europa feudală, ci şi recunoaşterea prezenței feudalismului de tip occidental într-o anumită perioadă în istoria Țării Româneşti şi a Moldovei, acesta fiind acceptat doar pentru Transilvania, ca urmare a cristalizării feudalismului clasic european încă din secolele XI-XIII.

În această ordine de idei ne surprinde afirmația că manifestările artistice la nivelul realităților româneşti din feudalitate ar reprezenta doar „forme exterioare de manifestare a vieții româneşti“ [4], fără să constituie structuri ale orînduirii feudale propriu-zise.

Cu toate acestea, materialele arheologice din Țările Române, datînd din secolele XIV-XV descoperite în ultima vreme, dintre care unele publicate, oferă istoricilor posibiltatea de a reliefa aspecte complet nebănuite referitoare atît la structura feudală a societății româneşti, cît

şi la filiera de pătrundere a unor elemente artistice, dovedind cu prisosinţă contacte cu feudalitatea occidentală, bizantină şi acea a Orientului Apropiat. Ele reprezintă, din punctul nostru de vedere, manifestarea directă a cavalerismului clasic medieval, punctat în spaţiul de conctact carpato-dunărean de feudalitatea clasică franco-burgundă, italiană şi germană [5], dar şi de cea boemo-ungaro-polonă.

În susţinerea celor mai sus afirmate considerăm necesar să prezentăm în cele ce urmează unele elemente de cultură medievală din domeniul artei decorative aplicate. Astfel, vom analiza cîteva motive ornamentale de pe cahlele datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea, descoperite în Moldova, care, cu deosebită pregnanţă, dovedesc manifestări artistice menite a sublinia în primul rînd contacte medievale într-o importantă zonă de interferenţă a structurilor feudale europene.

Astfel, de la curtea domnească a voievodului Ştefan al II-lea (1433—1447), care, între anii 1435—1442, şi-a fixat reşedinţa temporară la Vaslui, provin fragmente de cahle de sobă cu reprezentarea unui animal fantastic, denumit în genere grifon, dar care de fapt nu este altceva decît imaginea reală a unui ghepard (fig. 1), animal exotic, folosit prin îmblînzire cu predilecţie la vînătoare, una din îndeletnicirile caracteristice ale feudalismului clasic universal. Acest motiv ornamental, întîlnit pe unele cahle smălţuite din vremea lui Ştefan cel Mare [6], îşi găseşte cea mai apropiată analogie în imaginea ghepardului aşa cum este înfăţişată pe cahlele medievale aflate în colecţia muzeului din castelul Spylberg, din Brno [7].

În Evul Mediu, atît în Boemia, cît şi în Ungaria, unele motive ornamentale exotice cum sînt cele ale ghepardului, struţului, inorogului sau a elefantului provin din Orientul Apropiat, aflîndu-se în nemijlocită legătură cu participarea numeroşilor feudali din aceste părţi ale Europei la cruciade, mai ales la cruciada a V-a de sub conducerea regelui Ungariei Andrei al II-lea.

Recent, unul din motivele ornamentale din categoria celor de mai sus, a fost descoperit în cripta familiei Lefantovsky în basilica romanică din secolul al XIII-lea de la Sokolniky, de lîngă Nitra, în Slovacia [8]. Este vorba de un blazon, înfăţişînd un elefant, aparţinînd feudalilor care şi-au luat numele nobiliar după acordarea acestui blazon de către regalitate în conformitate cu regulele cavalerismului medieval clasic.

Tocmai din acest mediu cavaleresc, de care n-au fost străini la vremea lor nici Radu I şi Mircea cel Bătrîn din Ţara Românească, dar nici Ştefan al II-lea din Moldova, a putut să pătrundă în Ţările Române motive ornamentale de acest fel, reprezentînd un ghepard în toată splendoarea [9].

Tot din mediul cavaleresc clasic a pătruns în Moldova, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea şi imaginea sf. Gheorghe călare, omorînd un balaur (fig. 2). Astfel, pe fragmente de cahlă, provenind de la aceeaşi curte domnească din Vaslui, sf. Gheorghe este înfăţişat în chip de cavaler medieval occidental [10]. Astfel, cavalerul este bine înfipt într-o şea cu oblîncurile înălţate, sprijinindu-se în scări metalice simple. Armura cavalerului este de tipul celei cu verigi de sîrmă, care se mulează pe corp,

scenele de pe cahle cu reprezentări de steme, combinate cu blazoane, la scenele de caracter festiv cu alaiuri domneşti sau la scene propriu-zis de vînătoare.

În fine, dar nu cele din urmă, reprezentările de cavaleri purtători de flamuri şi bandiere, elemente concrete ale cavalerismului clasic occidental, ca cele de pe cahlele recent descoperite la curtea domnească de la Vaslui din vremea lui Ştefan cel Mare[17], constituie, în stadiul actual al cercetărilor, noi dovezi referitoare la existența în Moldova a acelor structuri temporale, care ne permit, pe baza metodei comparative, să determinăm în primul rînd trăsăturile caracteristice ale feudalismului românesc.

În încheiere, putem afirma că aceste elemente reale, parte integrantă a culturii materiale şi spirituale româneşti din Evul Mediu, aruncă o lumină cu totul nouă asupra caracteristicilor feudalismului clasic românesc, dovedind, totodată, contactul permanent al societății medievale româneşti cu feudalismul occidental.

NOTE

1 R. H. Hilton, *A Medieval Society*, Londra, 1966 ; M. Pacaut, *Les structures politiques de l'Occident médiéval*, Paris, 1969 ; G. Fourquin, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Paris, 1969 ; R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, 1970 ; G. Duby, *Hommes et structures du Moyen Âge*, Paris, 1973 ; Z. V. Udal'cova, E. V. Gutnova, *Genezis feodalizma v stranach Evropý*, în *Meždunarodnyj Kongress istoričeskich nauk*, 13-j, Moskva, 1970, *Doklady Kongressa, t. I, 4, sekcija istorii srednich vekov*, Moscova, 1973, p. 5-33 ; A. P. Korsunskij, *Vozniknovenie fodal'nych otnošenij v Zapadnoj Evrope*, Moscova, 1973 ; G. M. Danilova, *Genezis feodalizma v Evrope*, Moscova, 1973 ; M. I. Siuziumov, *Nekotorye problemy istoričeskogo razvitija Vizantii i Zapada*, în *Vizantijskij Vremmenik*, 35, 1973, p. 3-18.

2 Cf. culegerile de articole referitoare la tipologia şi caracteristicile particulare ale feudalismului din sud-estul Europei : *Jugo-Vostočnaja Evropa v srednie veka*, Chişinău, 1972 ; *Jugo-Vostočnaja Evropa v epochu feodalizma*, Chişinău, 1973.

3 R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii româneşti (secolele X-XIII)*, Bucureşti, 1974.

4 *Ibidem*, p. 157.

5 *Ibidem*, p. 156.

6 Al. Andronic, E. Neamțu, Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 97, fig. 14/2.

7 Rămînem recunoscători regretatului cercetător B. Novotny, de la Brno, care ne-a facilitat studierea materialelor respective.

8 A. Habovstiak, *Unter gegangene Kirche und Friedhof in Sokolniky (Gemeinde Podhorany)*, Nitra, 1966, p. 10.

9 Al. Andronic, E. Neamțu, Fl. Banu, *op. cit.*, p. 97, fig. 11/6.

10 *Ibidem*, p. 95, fig. 11/2-5.
11 R. Franz, *Kachelofen*, Graz, 1969, fig. 32.
12 J. Šúla, *Severovýchodné Čechy v obdobi feudalismu*, Hradec Králové, 1963, figura de pe copertă.
13 G. Mihăescu, *Cercetările arheologice de la Tîrgoviște*, comunicare la a XII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1977, București, 9-11 martie 1978.
14 Al. Andronic, E. Neamțu, Fl. Banu, *op. cit.*, p. 95-97, fig. 11/1 ; Al. Andronic, I. Ioniță. Fl. Banu, *Șantierul arheologic de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 798-799, fig. 8/6, 8.
15 M. D. Matei, Em. Emandi, *O casă de orășean din secolul al XV-lea, de la Suceava*, in *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 553-576, fig. 7/1.
16 R. Franz, *op. cit.*, fig. 61 și 120.
17 Al. Andronic, I. Bauman, M. Istrate, R. Maxim, R. Popescu, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, I, Vaslui, 1979, p. 101-117 și fig. 7.

QUELQUES PROLÈMES CONCERNANT LA FÉODALISME DE CONTACT ET LA CULTURE MÉDIÉVALE DANE LA MOLDAVIE DU XVe SIÈCLE

Résumé

La médiévistique universelle, en établissant et en définissant les caractéristiques du féodalisme européen, a mis en relief l'importance historique des zones de contact au Moyen Âge et a permis, en même temps, de saisir la filière de pénétration de certains phénomènes d'art, par suite du contact entre les différentes cultures matérielles et spirituelles.

Au Moyen Âge, comme on le sait, les Pays Roumains ont constitué un vaste territoire de contact des multiples courants et manifestations artistiques, réalisant la synthèse des interférences Occident-Orient.

De ce point de vue, certaines découvertes archéologiques récentes sont en mesure d'établir l'existence de contacts de la société médiévale de la Moldavie du XV-e siècle et la diffusion de différents motifs ornementaux spécifiques au féodalisme européen en général, relevant avec prégnance des aspects moins connus du féodalisme classique roumain.

Aussi n'est-il pas sans intérît de signaler la découverte, dans la Moldavie médiévale du XV-e siècle, de motifs spécifiques au féodalisme classique européen, tels par exemple la représentation du guepard (fig. 1), de St. Georges à cheval tuant un dragon (fig. 2), les images de chevaliers et de princesses en costumes à la mode occidentale, la représentation du couple d'amoureux (Liebespaar), ainsi que de cortèges princiers avec des chevaliers porteurs d'oriflammes et bannières.

Ces représentations, rendant de façon réaliste la vie de la société féodale de la Moldavie au XV-e siècle, jettent une nouvelle lumière sur les caractéristiques du féodalisme classique roumain, témoignant à la fois du contact permanent de la société féodale roumaine avec le féodalisme occidental.

LEGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vaslui. Les cours princières. Careau de poêle de la première moitie du XVe siècle avec l'image d'un guépard (réstitution).

Fig. 2. — Vaslui. Les cours princières. Careau de poêle de la première moitie du XVe siècle avec l'image de St. Georges (réstitution).

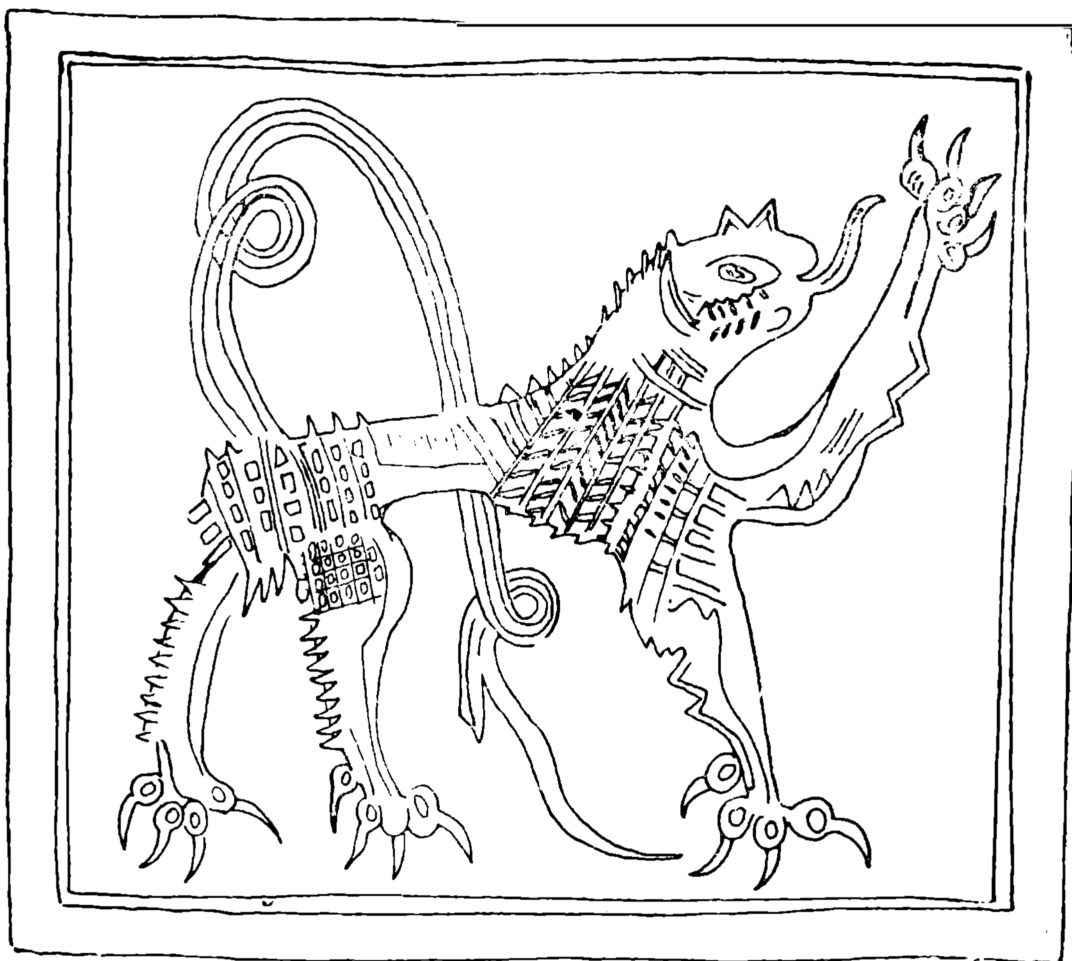

Fig. 1. — Vaslui. Curţile domneşti. Cahlă din prima jumătate a secolului al XV-lea cu imaginea unui ghepard (reconstituire).

Fig. 2. — Vaslui. Curţile domneşti. Cahlă din prima jumătate a secolului al XV-lea cu imaginea sf. Gheorghe (reconstituire).

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA AŞEZĂRILOR OMENEŞTI DIN SECOLELE XIV-XVIII DIN BAZINUL SUPERIOR AL BÎRLADULUI

de *GHEORGHE BURLACU*

Zona cercetată de noi cuprinde o parte a bazinului superior al rîului Bîrlad, la extremitatea nord-vestică a Podişului Central Moldovenesc, care este brăzdat de pîraiele care se varsă pe stînga rîului Bîrlad şi anume Giurgeni, Valea Ene, Oniceni, Mărmureni, Săcăleni-Bozianca, numit şi Bîrlăzel, Poienari-Crăiasca, Fundătura-Boiştea, Zimbru, Gîrbovăţ cu Tansa şi Sahaleţ [1] (fig. 1).

Reţeaua hidrografică, văile pîraielor şi pădurile întinse precum şi clima prielnică practicării agriculturii şi creşterii vitelor, au oferit în această zonă, încă din cele mai vechi timpuri, locuri prielnice pentru aşezări umane [2]. Nu este de mirare deci că cercetările arheologice din ultima vreme dovedesc prezenţa omului în această parte a Podişului Central Moldovenesc începînd din epoca paleolitică [3].

Problema aşezărilor şi a proprietăţilor feudale din această regiune a făcut obiectul cercetării în trecut, prin publicarea de documente, iar mai recent prin analiza formelor de proprietate feudală în Moldova [4]. Este ştiut faptul că, în decursul vremii, satele au fost supuse prefacerilor unele dispărînd, altele contopindu-se cu aşezări mai noi, multe însă schimbîndu-şi numele.

În cele ce urmează, prezentăm aşezările din secolele XIV-XVIII, identificate atît prin cercetări de teren cît şi prin analiza documentelor istorice şi a materialelor cartografice [5].

I. VALEA RÎULUI BÎRLAD

1. *Obîrşia Bîrlăzelului*

Sat dispărut. Apare atestat documentar la 1600, cînd s-a dat „...un zapis de cumpărătură lui Gheorghe, de la Gavril şi de la nepoţii lui, din Obîrşia Bîrlăzelului, în treisprezece taleri, din văleat 7109“ [6]. La data de mai sus, proprietar al satului era Gavril şi nepoţii lui.

Satul nu mai apare menţionat documentar mai tîrziu.

Probabil, satul să fi fost chiar la izvorul Bîrlăzelului, de vreme ce i se spunea „Obîrşia Bîrlăzelului“.

2. *Giurgeni*

Satul Giurgeni, apare menționat documentar prima dată, la 1 aprilie 1550, cînd Iliaș Rareș dăruiește lui Sas Postelnic satul „Giurgeni... ce este în ținutul Vasluiului pe din susul Bîrlăzelului“ [7].

Satul, confiscat de Iliaș Rareș și dăruit lui Sas Postelnic, era de mult constituit, fiindcă, în document, se menționează să stăpînească „după hotarele cele vechi, pe unde au umblat din vechi“.

Sub denumirea de Jurgeni, satul este menționat la 17 aprilie 1576, cînd Petru Șchiopul dă o carte domnească, prin care se întărește urmașilor lui Oancea Averescu satele „...și Jurjanii din Vîrfu Bîrlăzelului“ [8].

Un strănepot al lui „Vancea“ sau „One Averescu“, Gheorghe, care era moștenitor după părinți, în satul Giurgeni, din Vîrfu Bîrlăzelului, ținutul Vaslui, se judecă pentru o nedreaptă vînzare în vremea lui Ștefan Tomșa, la 4 iunie 1612. La această dată satul era devălmaș „...acele părți ai lor din satul Giurgeni pe chiti li se vor alege...“ [9].

În continuare Giurgenii apar menționați la 1618, într-un zapis cînd Irina Scînteoaia, fata Ilioaiei „vinde partea ei din Giurgeni, lui Vicol, drept 15 taleri bani buni“ [10].

O altă mențiune este din 2 iunie 1622, cînd, apar într-un zapis și martori din Giurgeni „...Iacob și Pănte din Giurgeni... și Gavril din Giurgeni și Goglă“ [11].

La 1677 octombrie 10, se vinde un loc de prisacă, cu 6 stupi în satul Giurgeni, pe Bîrlăzel, ținutul Vaslui, cu 15 lei bătuți, bani de argint [12].

În anul 1738 octombrie 17, Ioniță Stachie, cu fratele său Ioan, răzeși din Giurgeni, dăruiesc lui Ghedeon, episcop de Roman, răzășiile lor din Giurgeni, „...ca să aibă sfinția sa aș face schiturile în moșia aceasta...“ [13].

Satul Giurgeni, amintit mai sus, numit și Giurgenii Boierești, este satul de azi și comună, Valea Ursului, județul Neamț, aflat la 22 km sud-est de orașul Roman, așezat pe culmea Obcina obîrșiilor, de unde își strîng apele o serie de pîrîiașe, ce formează Bîrladul, și pîraie ce se varsă pe stînga Siretului.

3. *Muncelu*

Satul este menționat documentar la 1621, cînd Constantin Nicoriță și Nastasia, fiii lui Pătrașcu din Lecușeni, dau ocina lor, din acest sat, lui Ionașco, care a plătit de cislă pe tatăl lor, și cu această ocazie, e citat ca martor „Bălan din Muncel“ [14].

O altă mențiune a satului este din 1742, februarie 2, cînd „...Ghedeon episcop de Roman se jeluiește lui Constantin Mavrocordat că niște părți din proprietatea Episcopiei de la Averești și de la Muncelu, se impresoară de răzeși“ [15].

Din descrierea hotarelor și a contextului documentar, rezultă că în ambele mențiuni este vorba de satul Muncelul de Jos, așezat pe dreapta primelor pîrîiașe care formează Bîrladul. Satul face parte din comuna Valea Ursului, județul Neamț.

6. *Giurgenii Schitului*

Satul Giurgenii Schitului, numit azi Giurgeni este o aşezare care s-a format după anul 1738, cînd Ghedeon, Episcopul Romanului a intrat în răzăşia Giurgenilor cu dreptul de a-şi face schit.

Aşezămîntul călugăresc de aici [16] s-a dezvoltat treptat. În anul 1860 a fost însă desfiinţat [17]. Mai tîrziu aici s-a înfiinţat Mănăstirea Giurgeni [18].

Satul, aşezat pe pîrîul Giurgenilor, afluent pe stînga al Bîrladului, face parte din comuna Valea Ursului, judeţul Neamţ. Se află la distanţa de 23 km de oraşul Roman.

5. *Oniceni*

Prima menţiune documentară o avem de la Ştefan cel Mare din 10 ianuarie 1467, cînd Ştefan cel Mare, întăreşte lui Toma şi fratelui său Giurgea, fiii lui Marmoră, satul Mărmureni, pe Bîrlăzel, care se mărgineşte şi cu satul Oniceni, iar hotarul „...să fie după toate hotarele vechi şi dinspre Oneceani, şi dinspre Boziani, şi dinspre Băceşti...“ [19].

Ştefan cel Mare întăreşte la 17 februarie 1483 lui „...Giurgea Oniceanul şi vărului lui primar, Ion Oniceanu... ocina lor dreaptă, dintr-o jumătate din sat din Onicean, două părţi de sat...“ [20].

Mai tîrziu, pentru 60 de zloţi, Simion, feciorul Petrei vinde la 18 aprilie 1558 a patra parte din o treime, din satul Oniceni, partea de sus, lui Mihu Averescu pentru că i-a plătit, ...o deşugubină de fată...“ [21].

Petru Şchiopu, la 1576 aprilie 17, va întări urmaşilor, lui Oancea Averescu satul „Oniceani, pe Bîrlăzel“, astfel : partea de sus, revine nepoţilor lui Ivaşcu Crealig, partea de mijloc, revine nepoţilor lui Toader, iar partea de jos a satului revine nepoţilor Fetcăi. Astfel, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cincisprezece descendenţi vor stăpîni satul Oniceni.

Satul împărţindu-se între stăpîni şi mulţi descendenţi, se consideră căzut în dependenţă feudală [22].

În secolul al XVII-lea Onicenii sînt menţionaţi începînd cu 25 noiembrie 1632 cînd Alexa vistiernicul de Pînceşti îi prezintă lui Alexandru Iliaş Domnul Moldovei drept act doveditor un zapis „...de la Costin din Oniceni...“ [23].

La 15 septembrie 1633 în satul Oniceni găsim menţionată o prisacă a Mănăstirii Pîngăraţi, administrată de călugărul Zosin şi nepoţii săi [24].

Dintr-o danie din 3 decembrie 1660 aflăm că în sat era popă Ştefan Anghel, fiul lui Ion Anghel şi al Teodosiei. Acesta cumpărase o evanghelie „...drept patru unghi de aur...“, pe care o dăruieşte pentru pomenirea familiei sale [25].

În 1694 o parte din satul Oniceni era sub stăpînirea nepoţilor lui Vicol din Mărgineni, Mitru şi fraţii lui, deoarece Constantin Duca la 14 iunie 1694, le dă carte, pentru a lua a zecea parte... „...din pîni şi din fînaţe şi din prisăci cu stupi...“. O parte din sat era însă răzăşească, fiindcă în document se specifică „...de ar ave a răspunde ceva dintre răzăşi, să vie de faţă să-şi aducă drese, cine ce ave...“ [26].

Intrarea în răzeşia Onicenilor rezultă şi din documentul dat la 25 iunie 1704, cînd „...Andrieş sîn lui Vasile Oatul din Gîrce, face danie un loc de prisacă cu pomăt din poiana Onicenilor de pe Bîrlăzel, din ţinutul Vasluiului, giupînului Ion Palade vel vistienic..." [27].

La 1872, erau menţionate încă două sate cu acelaşi nume : Onicenii lui Iene, cătun ce făcea parte din comuna Oniceni răzeşi şi Onicenii lui Naimanu ce intră în componenţa aceleiaşi comune [28]. Onicenii lui Iene este satul de azi, Valea Enei, la 1 km distanţă de Oniceni, comună de care aparţine ; Onicenii lui Naimanu sau Naiman era în 1898 cătun component al comunei Oniceni, cu 17 familii, sau 69 de suflete [29]. În harta de 1/100.000 de la sfîrşitul secolului XIX, Onicenii apar sub numele de Dodiţeşti [30].

Astăzi, Onicenii este sat şi comună, în judeţul Neamţ, aşezat de o parte şi de alta a pîrîului Oniceni, afluent, pe stînga a Bîrladului. Aşezat pe valea Bîrladului, la 36 km distanţă de Roman şi 51 km distanţă de Vaslui.

II. VALEA BĂDĂRĂULUI (SĂCĂENI-BOZIANCA, BÎRLĂZEL)

6. *Săcălăşeşti*

Prima menţiune documentară a satului datează din 9 februarie 1469 cînd Ştefan cel Mare întăreşte nepoţilor lui Oană Giuratul : Petrea, Oanea şi Duma, mai multe sate, printre care şi „...Săcălîşeştii pe Bîrlădzel...". Satul era mai vechi, fiindcă prin acest document domnul le confirmă celor trei fraţi o stăpînire mai veche „...ocinile lor proprii şi drepte... după vechiul hotar" [31].

La începutul secolului al XVII-lea satul apare într-un zapis de vînzare din 1602—1603 sub numele de Săcăleni, cînd fraţii „...Gherman şi Andronic din satul Săcăleni, în ţinutul Vaslui..." vînd partea lor, din satul Cîrligi, Maricăi şi fiilor ei, iar aceştia o revînd lui Nicoară logofăt [32].

Dintr-un document de la Ieremia Movilă din 20 martie 1605, constatăm că Gherman şi Andronic se află şezători la Săcăleni [33], adică în Săcălăşeşti.

La 24 ianuarie 1617, fiii lui Petrea Ciungul şi alţii, vînd lui Marmure uricar, părţile lor din satul Săcăleni [34], iar în 1623 Marmure, cu soţia, mai cumpără părţi din acest sat, de la Gavril şi fratele lui, Bălan [35].

Vînzările din părţile răzăşeşti de sat continuă. Astfel la 19 august 1676, monahul Ifrim, egumenul Mănăstirii Secu, cumpără 40 de pămînturi [36], iar episcopul de Roman, Ioan, cumpără la 9 august 1681 o bucată de loc în Săcăleni, pe care să zidească o biserică [37]. Peste 10 zile, mai cumpără 50 de pămînturi, cu loc de prisacă, vad de moară şi loc pentru un schitişor [38], iar la 4 decembrie, mai cumpără 33 de pămînturi [39].

Aceste pămînturi ajung în proprietatea mitropolitului Dosoftei. După plecarea acestuia în Polonia, răzeşii vînd pămînturile din nou şi nu vor să dea zeciuiala cuvenită mitropoliei. În vremea lui Constantin Duca, Sava, Mitropolitul Moldovei se judecă şi capătă carte în 1694, iulie 16,

pentru a lua de la răzeşi zeciuiala din toate produsele şi de pe toate părţile din satul Săcăleni [40].

Părţi din satul Săcăleni sînt zălogite în 1719 pentru furturi săvîrşite în 1717 de Ilie Munteanu şi Sandu Bulimete care-şi aveau ocine şi în acest sat [41].

La începutul secolului al XIX-lea, Săcălenii sînt menţionaţi ca loc de bătălie. Astfel, atunci cînd incursiunile bandelor prădalnice ale lui Pazvan-Oglu ajunseseră şi prin părţile Moldovei, aici la Săcăleni, a ieşit înaintea lui Manaf Ibrahim domnul Alexandru Moruzi şi „...bătu pre rebeli, la anul 1801..." [42].

Satul Săcăleni face parte azi din comuna Poienari, jud. Neamţ, aşezat în partea cea mai de sus a pîrîului Bădărău, la distanţă de 17 km de Roman. În preajma satului, pîrîul Bădărău poartă numele de Săcăleni, iar mai jos, în dreptul satului Bozieni, se numeşte pîrîul Bozianca.

7. *Bozieni*

Satul Bozieni este atestat documentar pentru prima dată la 24 august 1438, cînd Ilie şi Ştefan voievozi întăresc boierului Oană portarul, mai multe sate, printre care şi satele „...şi la obîrşia Bîrlăzelului, Bozianii şi..." [43].

În secolul al XV-lea satul Bozieni exista fiind în hotar cu satul Mărmureni. Astfel, la 10 ianuarie 1467, printr-un act de întărire pentru satul vecin, Mărmureni se arată că hotarul este şi „...dinspre Bozieni..." [44].

Pe timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561, 1564—1568), satul era stăpînit de Dragoş Rotompan, fiindcă avea acte de întăritură de la acest domn [45].

Peste cîţiva ani, pe timpul primei sau celei de a doua domnii a lui Petru Şchiopu (1574—1579, 1582—1591), a treia parte din satul Bozieni o stăpînea Toader Marmure, Maica Ţivucoaie şi Moise, care pentru două ucideri de oameni, au pierdut-o, fiind cumpărată de Nastasia. La 1609 mai 31, Constantin Movilă întăreşte vînzarea acestei părţi de sat, de către Nastasia şi fiii ei, lui Vasile comis, cu 180 de taleri [46]. Strănepoţii lui Dragoş Rotompan îi întorc banii lui Vasile comis, ajung proprietari din nou şi-i revînd jumătate din sat lui Mera Marmură, uricar, cu 120 taleri [47].

Spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, se vînd de către răzeşi, Mitropoliei Sucevei, 20 de pămînturi din Bozieni. Ceilalţi copărtaşi nu recunosc vînzarea şi în tărie nu dau zeciuiala din roadele pămîntului sau revînd altora acele părţi [48].

La 1717 aprilie 20, se vînd părţi din sat lui Teodosie Lupan, după ce Maria, conform dreptului de protimisis a întrebat tot neamul „...care sînt dintr-un bătrîn de nu vor să-l cumpere..." [49].

La 1803, moşia Bozieni era a postelnicului Toader Burghelea, satul avea 32 de liuzi şi unul singur era scutit de stăpînul lui [50].

Astăzi, Bozienii este sat şi comună în judeţul Neamţ, aşezată de o parte şi alta a pîrîului Bozianca, afluent pe stînga a Bîrladului, la o distanţă de 27 km de oraşul Roman.

8. *Jigăliiani*

Prima și singura atestare documentară o aflăm într-un suret, după un document dat de Petru Șchiopu, la 1 martie 1583, în care se precizează că se face o vînzare pe a șasea parte din satul „...Jigăliiani, partea Măriei și cu loc de moară în părăul Bărladului și partea ei, ce se va alege din părăul Boziiana..." [51].

Fiind vorba de un sat aflat între Bîrlad și pîrîul Boziana, așezat cît mai aproape de locul de vărsare a acestui pîrîu în rîul Bîrlad, am putea localiza Jigăliianii între satele Bozieni și Mărmureni.

Satul Jigăliianii din fostul ținut al Vasluiului a dispărut, fără a ne lăsa vreun indiciu asupra localizării sale, în afară de singura știre documentară mai sus amintită.

9. *Mărmureni*

Primul document care atestă existența acestui sat, este din anul 1467 ianuarie 10, cînd Ștefan cel Mare întărește fiilor lui Marmoră de la Bîrlăzel, Toma, Giurgea și sora lor Fedca satul lor de baștină..." Mărmureni, pe Bîrlădzel, unde sînt casele lor..." [52].

Satul exista în prima jumătate a secolului al XV-lea, aflîndu-se în stăpînirea lui Marmură, de la care își trage și numele.

La începutul secolului al XVII-lea, după cum rezultă dintr-un document de la 8 martie 1601, satul Mărmureni era întins, avînd două cuturi, iar Marmure cel bătrîn era mare proprietar, în „Mărmurenii de Sus" [53].

Din documentele primei jumătăți a secolului al XVII-lea, aflăm că Ilie Marmure cel bătrîn are o fată, căsătorită cu Toader, pe Mihail Marmure, aprod în acest sat, care cumpără părți din satul Gîrcini, de pe Racova, pe Toader Marmure aprod, tot în Mărmureni, care face cumpărături în satul vecin Băcești, pe Ionașco Marmure din Gîrcini, pe Mera Marmure, uricar, căsătorit cu Maricica Marmure, fata Nastasiei Pătrășcăniței, au trei fete și un băiat, Gligoraș. Mera Marmure, înstărit de pe urma funcției pe care o avea de uricar, cumpără jumătate din satul vecin Bozieni. Stăpînea a șaptea parte din satul Mărmureni, avea loc de dugheni în tîrgul de sus din Eși, parte din satul Săcăleni.

Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, copiii lui Mera Marmure, Nastasia, Tudosca, o altă fată și Gligoraș, duc mai departe numele satului lor, Mărmurenii [54].

În 1694 februarie 21, se amintesc pentru prima dată documentar „Mărmurenii de gios", unde aveau părți de sat nepoții lui Temelie bătrînul, răzeș din Băcești, Domulache și Gavriliț, care au schimbat părți din satul Ungureni, de pe Răcătău, cu părți din satul Mărmurenii de Jos [55].

Astfel, începînd cu 1694, în Mărmurenii de Jos, erau stăpîni Domulake Temelie și Gavril Temelie. Dar nu pentru mult timp, deoarece la începutul secolului al XVIII-lea, Iordache Ruset începe să se înstăpînească în satul Mărmureni prin cumpărare de hlize și întruparea lor.

Din prezentarea sumară a evoluţiei proprietăţii funciare din satul Mărmureni rezultă un fapt foarte semnificativ şi anume că în intervalul 1601—1709, fraţi şi cumnaţi din neamul Mărmurenilor prin cumpărări, schimburi şi alte mijloace, ajung să stăpînească în afară de Mărmureni, alte şapte sate şi anume Băceşti, Bozieni, Săcăleni, Boldeşti, Gărceni, Zmiani şi Ivăneşti.

Astăzi, satul Mărmureni, comuna Oniceni, judeţul Neamţ, aşezat de o parte şi alta a pîrîului Mărmureni, afluent pe stînga Bîrladului, se află la 2 km distanţă de sediul comunei Oniceni şi la 35 km distanţă de oraşul Roman.

10. *Cuci*

Deşi prima menţiune documentară este din anul 1601 iunie 30, cînd la perfectarea unor zapise de vînzare-cumpărare făcute în legătură cu satul Băceşti, este citat ca martor şi „Gheorghie Turcul din Cuci“ [56], totuşi satul este mult mai vechi, fiind în stăpînire răzăşească, după cum rezultă din documentele secolului al XVIII-lea.

În 1613, apar din nou, tot la o vînzare de ocine în satul Bozieni, martori din Cuci [57].

Gheorghi Turcul din Cuci va apare din nou ca martor în 1635, cu ocazia alegerii unor părţi din satul Borăşti, pe Bîrlăzel, a lui Dumitraşcu diacul [58].

La 1658 februarie 20, Leontie din Cuci capătă întărire de la Gheorghe Ştefan, pe părţi de ocină din satul Hodoreni, ţinutul Vaslui. În felul acesta Leonte avea în stăpînire ocine în două sate [59].

La 1705, mai mulţi răzeşi din Cuci şi satele vecine, îşi vînd moşia lor lui Lupaşcu din Pînceşti [60].

Vinderea părţilor răzăşeşti continuă. La 1799 moşia Cuci, Bozienii, Săcălenii, Mărmurenii şi Ivăneştii, sînt arătate la ţinutul Vaslui, pe apa Bîrladului. Din aceste sate a luat părţi de moşie Neculai Cuza medelnicier „cu schimbul“ de la fratele său Gh. Cuza serdar „dîndu-i pe Toader Cristei bucătar, cu ţiganca lui Maria cu cinci copii ai lor“ [61]. Deci satul era boieresc.

În anul 1803, sătenii din Cuci se ocupau cu „lucrul pămîntului, a cherestelei“, moşia aparţinea tot lui Neculai Cuza, ajuns acum căminar [62].

Satul există azi şi face parte din comuna Bozieni, judeţul Neamţ, fiind aşezat pe stînga pîrîului Bozianca, spre sud-est de satul Bozieni, la 26 km distanţă de oraşul Roman.

III. VALEA PÎRÎULUI POIENARI (CRĂIASCA, CRASNA)

11. *Poenari*

Prima atestare documentară a acestui sat este din 12 martie 1529, cînd Petru Rareş întăreşte nepoţilor lui Toader Drăguşanu, Dragoş, Soarei şi Anuşca „...un sat pre obîrşii Bîrlăzelului, anumi Poenarii“ [63].

Dragoş va vinde partea lui, adică jumătate de sat, celor două verişoare ale sale, Soarei şi Anuşca, cu 100 zloţi tătărăşti. Una din acestea, călugărită sub numele de Martina, va da în 1575 satul Poenari fiicei sale Ileana, căsătorită sau cu Ion Capotă, sau cu vărul lui, Andronic [64].

Satul apare şi în documente şi sub numele de Poieni. Astfel, Petru Şchiopu, întărind în 1584 jumătate din satul Drăguşani, preciza în documentul dat şi locul Drăguşenilor „mai jos de Poieni, pe Bîrlăzel" [65]. Totuşi satul a păstrat numele iniţial de Poenari, fiind amintit astfel în 1589, cînd monahul Tudor, numit Prida, de loc din acest sat şi ajuns la adînci bătrîneţe, face danie „sfintei Mitropolii de la Roman pentru pomenirea sa..." un loc de prisacă şi o casă din satul Poenari [66]. După doi ani, acelaşi Prida, dă în 1591 „o prisacă care este în hotarul satului Poenari, cu 13 stupi şi cu grădină" şi cu partea lui de ocină din sat şi din cîmp [67].

În anul 1603, Agafton episcop de Roman cumpără de la Ilea, fiul lui Nistor din Poenari, ocina sa, din sat şi din ţarină, pentru 12 taleri de argint. În acelaşi an, Eremia Movilă confirmă această vînzare [68].

La 1705 februarie 7, Ileana, fata Mihalcii Căpracea, dăruieşte mănăstirii cu hramul Adormirii Precistii, zidită de moşul său Andronic, fost al doilea vistiernic, părţile sale de moşie şi din seliştea Poenari ţinutul Vaslui [69].

În 1719 iunie 13, părţi din satul Poenari erau zălogite de către Ion Munteanu pentru că feciorul său, Ilie Munteanu, şi cu Sandu Buhmete săvîrşiseră furturi în 1717 [70].

În 1803 satul făcea parte din ţinutul Vasluiului şi se numea „Fundul Poenarilor". Moşia satului era a spătarului Dumitrachi Bogdan. Oamenii se ocupau cu lucrul pămîntului şi la pădure [71].

Satul, azi comună în judeţul Neamţ, este aşezat pe pîrîul Crăiasca numit în trecut Crasna. Se află la distanţă de 18 km de oraşul Roman.

12. *Pînceşti*

Prima atestare a acestui sat, sub denumirea slavizată Pancova [72], este din 1399 noiembrie 28, cînd Iuga Voievod, împreună cu fraţii săi Alexandru şi Bogdan, dăruieşte lui Ţiban un sat pe Gîrbovăţ, precizînd şi hotarele „...din drum ce mergi în satul Pancova" şi din nou „... în drumul Pancovii" [73]. Ca dovadă că satul respectiv se numea Panceşti sau Pînceşti, stă dania lui Petru Voievod al Moldovei, care în 1448 dăruieşte panului Marco, pentru credincioasa slujbă „...un sat Panceşti, la obîrşia Bîrladului [74]. Satul Pînceşti era într-adevăr un hotar cu satul lui Ţiban de pe Gîrbovăţ, numit după aceea Ţibăneşti.

Mai tîrziu satul a fost împărţit între răzeşi. Astfel, în secolul al XVII-lea părţi din satul Pînceşti se donau. Dintr-un document de la 25 noiembrie 1632 aflăm că a şasea parte din satul, Pînceşti „...din vatra satului şi din cîmp şi din pădure şi o prisacă, unde a fost prisaca tatălui lui, la Costiţe", o stăpînea Crîstea, fiul lui Vartic, nepot lui Porcul, care

şi-a dat partea sa lui Alexa vistiernicel, din Pînceşti, pentru că acesta din urmă i-a plătit „...darea ţărănească şi a dat pentru cisla lui patruzeci şi doi de zloţi bătuţi şi patru bezmene de ceară şi un bou bun..." [75].

Între anii 1705—1712, în mai multe documente apare un Lupaşco, hotarnic din Pănceşti, cît şi satul cu acest nume [76].

În 1803 moşia satului era a spătarului Dumitrachi Bogdan, şi oamenii se ocupau cu lucrul pămîntului şi la pădure [77].

În 1872, satul se compunea din patru cotune, Pînceşti-Deleni, unde era şi sediul comunei Pînceşti, Pînceştii lui Borş, Pînceştii lui Onuţă şi Pînceştii Răzeşi [78].

Astăzi, satul Pînceşti, făcînd parte din comuna Poienari, judeţul Neamţ, este aşezat la confluenţa pîrîiaşelor Zimbru cu Fundătura-Boiştea care apoi unite se varsă în pîrîul Crăiasa, la distanţă de 19 km de oraşul Roman.

13. *Crăeşti*

Primul document în care este menţionat satul Crăeşti, datează de la 30 mai 1584, cînd Petru Şchiopu întăreşte o vînzare din acest sat, făcută de Gliga, fiul Nastascăi şi nepot Maruşcăi. Din textul documentului respectiv rezultă că Gliga posedă un privilegiu de proprietate asupra satului de la bunica sa Maruşca. Privilegiul fusese dat de Petru Rareş specificîndu-se că „...a vîndut dreapta sa ocină şi dedină din privilegiul de întărire ce a avut bunica lui Maruşca, de la Petru vv. cel Bătrîn, din jumătatea de sat, din Drăguşani, mai jos de Poieni, pe Bîrlăzel, ce acum se numeşte Crăeştii" [79]. Din datele de mai sus constatăm că satul Crăeşti, a cărui denumire poate fi pusă în legătură cu aşezarea sa pe pîrîul Crăiasa, se numise în prima jumătate a secolului al XVI-lea Drăguşani. În actul de întărire din 1584 găsim singura menţiune despre vechiul nume al satului Crăeşti. Drăguşanii aflaţi mai jos de Poieni, adică de Poienari, îşi trăgeau numele probabil de la pîrîul Drăgşana, dispărut şi acesta, unde strănepoţi ai Maruşcăi stăpîneau în 1713 a opta parte din sat cu loc de moară pe Drăgşana [80].

Către sfîrşitul secolului al XVI-lea satul Crăeşti era răzăşesc, după cum rezultă din judecata dintre Ion Buhlea, care a cumpărat în 1585 cu 150 de zloţi de la Ion Tacman aprod şi fraţii săi Toma, Nastea şi Muşa, feciorii Călinii, părţi din ocina lor din Crăeşti, făcînd şi ispisoc de cumpărătură. La 28 august 1588, popa Mihul Simionel şi alţi răzeşi vor să-i întoarcă cei 150 de zloţi, apelînd la dreptul de protimisis. Buhlea se apără, dovedind temeinic că în 1585, cînd a cumpărat, a anunţat reclamanţilor această vînzare şi ei nu au obiectat nimic, apoi a arătat ispisocul făcut atunci, apelînd şi la oameni bătrîni, care au depus mărturie. În aceste condiţii Petru Şchiopu întăreşte vînzarea, iar Buhlea pune 12 zloţi ferîe [81].

La 6 mai 1591, Popa Mihu şi soţia sa Safta cumpărau de la Cîrstea Tălăşman, fost şetrar şi pîrcălab, părţi din satul Crăeşti, obţinînd şi întărirea domnească pentru această cumpărătură [82]. La 1609 Popa Mihul,

Cîrstea cel bătrîn și alți oameni buni, toți din Crăești, sînt arătați ca martori la o vînzare-cumpărare din satul vecin, Bozieni[83].

Nepoții lui Tălășman, Ștefan și Andronic, veri între ei, stăpîneau în afară de ocinile lor în Crăești, după cum sînt pomeniți într-un zapis întocmit la Stolniceni la 1 aprilie 1617, și părți în satul Hăsnășeni, din care vindeau lui Nicoară Prăjescu din a patra parte, două părți, vînzare întărită apoi printr-o carte domnească[84].

În deceniile următoare sînt amintiți în documente : Andronic pitărel din Crăești, în 1632[85], Vlasie făclierul și alții din Crăești, în 1647[86]. În 1674 un popa Toader din Crăești scrie un zapis[87]. Același popa Toader apare ca martor într-un act de la 20 iunie 1677 scris de feciorul său Gligoraș[88]. La 21 iulie 1677 în satul Crăești se scrie chiar un document din care reiese că proprietar mare în sat era și Gheorghe Bîrcă, cu soția sa Ștefana. Aceștia au lăsat moștenire nepoatei lor Marta, casa cu moșia lor din Crăești și țiganii de pe moșie[89].

Dintr-un act de schimb de la 13 martie 1681[90] dintre Ioan, episcopul Romanului și Enachie Clucerul aflăm că primul și-a făcut o prisacă la Crăești, ceea ce dovedește că pădurile din jurul acestui sat erau propice albinăritului.

Un alt proprietar mare în Crăești apare Toader blănarul, cu soția sa Nastasia, ginerele lui Mihalache blănar din Iași, care la 3 februarie 1699 obține de la Simion Sopon, cu soția sa, Malanca și nepoții lor, Ștefan și Vasile, trei pămînturi din partea lor de moșie din satul Crăești, în partea de jos, din cîmp, pădure, apă și seliștea satului. Ca martori sînt menționați : Gavril diacon și Nechita din Crăești[91]. Alți răzeși din Crăești, Ștefan Ipatie cu sora sa Agahița, vînd la 3 septembrie 1707 lui Toader blănarul, partea lor de moșie din Crăești și anume partea Brumeștilor, din cîmp, fînaț, pădure, apă și țarină, pentru datoria tatălui după ce au întrebat rudele. Ei mai vînd acestuia o casă gata făcută de tatăl lor, din sus de biserică, cu 3 lei[92].

Din alte documente rezultă că între răzeșii din Crăești au loc multe vînzări și cumpărări, dîndu-se porunci de a se alege asemenea moșii și cumpărături ale noilor proprietari[93].

La 17 februarie 1709, Gligoraș feciorul lui popa Toader din Crăești, vinde ceea ce moștenise și cumpăraseră părinții săi în acest sat, lui Toader, blănar domnesc[94], care va intra treptat și în posesia altor părți răzășești din moșia Crăești[95].

În anul 1717, în timpul unor vremuri tulburi, Ion Munteanu din Crăești zălogește lui Ștefan Căpățînă părți din ocina sa pentru furturile săvîrșite de fiul său Ilie. Mai tîrziu pe la 1755 Ilie Munteanu, fiind iertat, va reintra în posesia ocinilor sale la Crăești[96].

Satul Crăești există și azi cu același nume și face parte din comuna Bozieni, județul Neamț. El este așezat pe dreapta pîrîului Poienari, care în această parte se numește Crăiasca (Crasna în trecut). Se află la distanță de 27 km de Roman.

III. VALEA PÎRÎULUI GÎRBOVĂŢ

14. *Tălpălăeşti*

Satul datează probabil din secolul al XIV-lea, deoarece într-un privilegiu Alexandru cel Bun dădea panului Vană Tălpălaiu un sat pe Gîrbovăţ [97]. Satul îşi va lua apoi numele de la proprietarul feudal. Satul a fost în decursul secolului al XV-lea în stăpînirea urmaşilor lui Vană Tălpălaiu.

Bogdan Lăpuşneanu, la 26 iulie 1569, întărea vînzarea pe care o fac cei trei fraţi, Gherman, Lazor şi Petrea, copiii Erenii, fiica lui Sima Grecul, strănepoţii panului Vana Tălpălaiu, a unei jumătăţi din satul „...Tălpălăieşti pe Gîrbovăţ, mai sus de Oneşti". Astfel la Tălpălăşeşti devin proprietari şi popa Andrieş, Ilea pitărel şi popa Simion, care au cumpărat jumătate de sat cu trei sute de zloţi tătărăşti [98].

În vremea lui Ion Vodă cel Viteaz satul Tălpăşăieşti este amintit într-un act de întăritură a cumpărăturilor făcute de Ion Ungureanu. Astfel acesta cumpără „a treia parte din jumătate de sat din Tălpălăieşti, pe Gîrbovăţ, mai sus de Oneşti, pentru o sută şi treizeci şi zloţi tătărăşti" de la Zaharia, Cîrstina şi Anuşca.

Tot acum, boierul Ion Dămiian, cu surorile lui Sora, Ţiganca, Bucuriia şi fraţii lui, Trifan şi Pîhul, copiii lui Andrei şi nepotul lor Chicior, vînd ocina lor dreaptă şi din privilegiu de cumpărătură pe care l-au avut de la Bogdan Lăpuşneanu „...un loc de prisacă în hotarul satului Tălpălăieştilor, unde a fost prisaca tatălui lor Andreiu şi din partea lor, unde se va alege şi au vîndut slugii noastre Ion Ungureanul, pentru cincizeci de zloţi tătărăşti".

În ceea ce priveşte întinderea prisăcii, în document se face precizarea „...cît va putea folosi o prisacă în destul" [99].

Radu Mihnea, între 1616—1617, întăreşte lui Dumitru Goe mare vornic al Ţării de Jos, mai multe sate din ţinutul Bacău, Roman, printre care şi jumătate din satul Tălpălăşeşti, din ţinutul Vaslui, „cu prisacă în Gîrbovăţ, deasupra Oneştilor..." [100].

Părţi din acest sat şi moşie, ajung în stăpînirea lui Chiriac Sturza fost mare dregător (jitnicer, vameş, paharnic, mare spătar) la moartea căruia proprietăţile sale au rămas soţiei Aniţa şi copiilor lor. La 1709, aceştia împart averea : Nastasia, fiica lui Chiriac Sturza, căsătorită cu Manolachi Hrisoverghi, va primi printre altele şi părţi din satul Tălpălăeşti ţinutul Vaslui [101].

În anul 1817 Andrei, ginerele lui Nedelcu, Ion Soroceanu şi alţi răzeşti din Tălpălăşeştii, se judecau la Divanul domnesc din Iaşi, cu preotul Ioan şi polcovnicelul Lupu Lazăr pentru ocine [102].

La 1827, răzeşii din Tălpălăeşti se judecau de astă dată cu Mitropolia din Iaşi pentru părţi din moşia lor, pe care unii dintre dînşii le-ar fi făcut o danie Mitropoliei [103].

Satul există şi astăzi, fiind aşezat pe ambele părţi ale pîrîiaşului Zimbru, care împreună cu pîrîiaşul Fundătura se varsă în pîrîul Poienari. Face parte din comuna Poienari, judeţul Neamţ.

15. *Onești*

Într-un act de la Ştefan cel Mare din 9 februarie 1469 aflăm că nepoților lui Oană Giuratul li se întăreau dreptele lor ocine. Printre acestea se menționează și satul, devenit sileşte, între timp „unde a fost casa bunicului lor Oană Giuratul" [104].

Satul Oneşti îşi trage astfel numele de la Oană Giuratul și trebuie localizat în preajma Tălpălăeştilor după cum rezultă din documentele din secolul al XVI-lea.

Astfel, la 26 iulie 1569 Bogdan Lăpuşneanu întăreşte vînzarea unei jumătăți din satul Tălpălăeşti, făcîndu-se precizarea că se află mai sus de Oneşti [105].

În vremea lui Ioan Vodă Viteazul, la 28 decembrie 1572 satul Oneşti este amintit cu prilejul vînzării unei părți răzăşeşti din satul Tălpălăeşti, pe Gîrbovăț, mai sus de Oneşti [106].

Satul Oneşti mai este apoi menționat în anul 1617, amintindu-se că o prisacă a satului Tălpălăeşti se găseşte „deasupra Oneştilor" [107].

Satul, astăzi dispărut, poate fi bine localizat, pe partea dreaptă a Gîrbovățului și pe stînga pîrîiaşului Zimbru, la sud de satul Tălpălăești.

16. *Țibănești*

Prima atestare documentară a satului este din 28 noiembrie 1399, cînd Iuga Voievod, îi dă boierului Țiban două sate printre care și un sat pe Gîrbovăț. Din hotărnicia satului aflăm că aşezarea se găsea între Gîrbovăț, pîrîul Crasna, drumul ce merge în satul Pancova (Pîncești) la strîmtura Gîrbovățului, la pîrîul Soholețu, apoi din gios de Igrițe, în drumul cel mare, și la pîrîul Hruşova [108]. Localizarea aceasta corespunde tocmai aşezării actuale a satului Ţibăneşti, care-şi trage astfel numele de la Țiban, ca şi satul Ţibana, județul Iași.

La 12 martie 1533, Petru Rareş confirmă împărțirea ocinei Ţibăneşti de către Sorița, celor trei fii ai ei, Lazăr, Fetia și Anuşca. Sorița și cu Toma erau copiii Marinei, fiica lui Țiban, care împreună cu sora Ileana erau fiii lui Țiban cel bătrîn [109].

La 28 august 1588, i se întărea lui Ion Buhlea din Crăeşti, părți din satul Ţibăneşti pe care l-a cumpărat de la Ion Tăcman [110].

Părți din moșia Ţibăneşti stăpîneau la sfîrşitul secolului al XVI-lea Chiriac şi apoi feciorul său Albu. Abia în secolul al XVII-lea nepoții acestui Albu vor vinde în 1689 psaltului Ifrim cu 17 lei bătuți părți din ocina lor din Ţibăneşti din vatra satului şi din țarină şi din fînața și din livezi, cu vad de moară în Gîrbovăț. Ca martori sînt amintiți Gîrbovățu și Vasile Bănasu din Ţibăneşti [111].

În secolul al XVIII-lea sînt menționați și unii din urmașii lui Ion Buhle din Crăeşti ca răzeşi în moșia Țibănești. Astfel, la 29 mai 1734, dădea mărturie din acest sat „...Ion Buhle căpitan mazil ot Ţibăneşti" [112].

În felul acesta, descendenții lui Ion Buhle din Crăeşti ajung și în Ţibăneşti, răzeşi, mazili, ori slujbaşi, se impun treptat şi satul se va numi „Ţibăneştii Buhlii" spre a se deosebi Ţibăneştii de pe Socovăț.

În Ţibăneşti existau şi alţi proprietari, cum rezultă din actul din 30 mai 1714, prin care i se întărea lui Gavril Leca postelnic, nepotul lui Roşca vistier, ocină şi cumpărătură asupra unei jumătăţi din a 3-a parte, din mijlocul satului Ţibăneşti, cu vad de moară şi loc de prisacă la Gîrbovăţ [113].

În 1803, satul Ţibăneştii Buhlii era răzăşesc, locuitorii trăiau din lucrul pămîntului, birul era de 68 lei, erau 8 liuzi şi 3 liuzi fără bir, doi scutiţi de căminarul Hrisoverghi şi unul de serdarul Costin Carp [114].

În 1824, răzeşii din Ţibăneştii Buhlii se judecau cu comisul Mihăiţă Mihalachi, stăpînul moşiei Băceşti [115].

Satul există şi azi cu acelaşi nume, component al comunei Băceşti judeţul Vaslui, la 51 km distanţă de acest oraş.

17. *Bruduresti*

Prima atestare documentară a acestui sat este de la 9 februarie 1469, cînd Ştefan cel Mare, întăreşte lui Petrea şi fraţilor săi, Oană şi Duma, mai multe selişti şi sate printre care „Brudureştii, unde le este casa“ [116].

Satul exista probabil încă din prima jumătate a secolului al XV-lea.

În anii care urmează, Duma Brudur, ajuns clucer, face schimb de sate la 1 martie 1488 şi obţine partea verilor săi „...Toader şi cu fratele său Duma şi cu sora lor Stana, feciorii lui Simion Tansa...“ nepoţii lui Oană Giuratul, „...partea lor de sat, o giumătate din Bruduresti, partea de pe Sohuleţu...“ [117].

La 1583 martie 14, un strănepot de a lui Petru brudur, Gavril, vinde din jumătatea de sat, a patra parte, lui Drăgăilă şetrărel, cu 300 de zloţi tătărăşti. Alţi strănepoţi, Ocniul, Ştefan, Marica, Nastea, Ana cu vara lor Safta, vînd din a patra parte de sat, a şasea parte, lui Mihai, cu 100 zloţi [118].

Peste 7 ani la 1590 iunie 15, aceiaşi strănepoţi ai lui Petrea Brudur, Ştefan, Nastea, Marica, Ana şi cu verii lor Maricuţa, Odochia, Mituţia, Gaftona şi Ionaşco, copiii Saftei şi aceştia strănepoţi lui Petrea Brudur, vînd jumătate, din a treia parte, din satul Bruduresti, Fetii, cu 600 zloţi tătărăşti [119].

La 1607 iunie 30, Andronic vistiernicel, cel ce a făcut multe cumpărături de ocine în această zonă, cumpără părţi nealese încă, în satul Bruduresti [120].

La 1615 şi 1618, găsim citaţi ca fiind dregători în Bruduresti, pe Gheorghie vistiernicel şi Simion aprod [121].

La 1616, părţi din sat şi moşie aveau şi fiii lui Vartic şi un nepot de al lui, şi Toader cu fratele lui din Boteşti (Parpaniţa). Primii au vîndut pe nedrept părţile celor din urmă din moşia satului Bruduresti, faptul e reclamat domniei care dă poruncă să se cerceteze şi să se oprească orice nouă tentativă de vînzare, fie în satul Boteşti, fie în satul Bruduresti [122].

Grigore Ureche vornicul primea la 16 aprilie 1617 întăritură de la Radu Mihnea „...partea lui din sat din Bruduresti cu prisacă, cu moară, care este în ţinutul Vasluiului“ [123].

La 1643 martie 8, se făcea un zapis de împărțeală între Grigore Ureche mare vornic al Țării de Jos, nepotul său de soră Nistor Batiște și nepotul de frate, Nicolae. Lui Nicolae Ureche, fiul lui Vasile Ureche, nepot lui Nistor Ureche și Mitrofanei, îi revine „...și parte din Brudurești... la ținutul Vasluiului“ [124].

La 1676 mai 6, Antonie Ruset, domn al Moldovei, întărește lui Iani Hadîmbul, postelnic și ctitor al mănăstirii Dealul Mare, din codrul Iașilor, printre altele și vii în fundătură, la Tansa [125].

Din Brudurești erau Zona, Marița, Gheorghiță și Arsenie, copiii lui Irimia, care aveau în anul 1680 decembrie 14, părți în satul Petrești [126].

La 1706 iulie 25, se dă un răspuns domnului, chiar din satul „Brudurești“, de către mai mulți slujbași din satul Păncești, prin care îl anunță că au hotărît părțile de moșie ale lui Ioan Buhuș logofăt, din satul Brodurești, ținutul Vaslui, pe apa Gîrbovățului, ca megieș și răzeș e citat Vasile, fiul lui Grozavul, nepotul Cozmii din Brodurești, alegînd 509 pămînturi și jumătate, de cele 254 pămînturi ale răzeșilor, pămîntul de cîte 20 pași, iar pasul de cîte 6 palme. Se dau și hotarele moșiei alese, care începeau de la nordul satului Bălușești, trecea peste pîrîul Gîrbovățului, la apus atingea proprietățile satului Tălpălăi, la nord se trecea prin codru și Cetatea Mare, la răsărit cobora prin Poieni, peste apa Tansei, proprietățile satului Suhuleț și la sud satul se îndrepta spre apus, prin Prislop, Cetățuia Mică și Fătăciune, unde se întîlnea cu începutul hotarului [127].

În anii 1772—1773, satul Brudurești este numit Tansa [128]. Acest nume vine după toate probabilitățile de la Simion Tansa primul stăpîn al satului. Copiii lui Tansa au dat în schimb jumătate din sat lui Duma Brudur de la care și-a tras numele apoi satul întreg. Deci abia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea satul vechi încă din secolul al XV-lea, sau poate chiar de la sfîrșitul secolului al XIV-lea își recapătă numele străvechi de Tansa.

În 1775 iulie 2, din acest sat „...Mihăilă Lungul ot Tansa“ dă mărturie într-o pricină de încălcare și pășunare a Saftei Gînduleasa [129].

La 22 iunie 1785 locuia în Tansa un bătrîn anume Gavril Bițic, pe care îl aduc răzeșii să dea o mărturie în legătură cu hotarul moșiei Dumești, ca unul care a locuit mult timp la Dumești [130].

La 1803 Tansa era sat răzășesc, număra 28 liuzi. Oamenii se ocupau cu lucrul pămîntului. Era un sat înstărit după cum rezultă și din suma birului de 480 lei [131].

Azi Tansa este și sat și comună în județul Iași, aflîndu-se pe pîrîul Tansa, la distanță de 59 km de orașul Iași.

18. *Berești*

Prima mențiune documentară și de altfel singura a acestui sat este de la 1469 februarie 9, cînd Ștefan cel Mare întărește panului Petrea Brudar, mai multe seliști și sate, printre care „...și Bereștii, mai jos de Soholeț...“ [132].

Din precizările privind localizarea celorlalte sate, date în acest document, rezultă că satul Bereşti ar fi fost aşezat pe partea dreaptă a Gîrbovăţului lîngă satul şi comuna de azi Tansa, judeţul Iaşi. Satul şi-a tras numele de la un oarecare „Berea", care exista, probabil, încă de la inceputul secolului al XV-lea. A dispărut fără să mai fie menţionat documentar. Face parte din satele dispărute care ar merita atenţia unor eventuale cercetări arheologice.

19. *Băicăuţi*

Satul este menţionat în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Astfel, într-un act de danie către Ţiban cel bătrîn se arată că acesta avea uric pe satul Băicăuţi [133]. Satul pare a fi mai vechi, probabil de la sfîrşitul secolului al XIV-lea. Îşi trage numele de la un alt proprietar, mai vechi, numit Baico. De altfel, Baico, unchiul lui Candrea, este menţionat într-un document din 3 martie 1465 de la Ştefan cel Mare, ca proprietar al unei mori pe Stavnic, pe care o moşteneşte Candrea obţinînd confirmarea ocinei sale [134].

După moartea lui Ţiban cel bătrîn, satul Băicăuţi a rămas în stăpînirea fiicelor sale, Ileana şi Mărina. La 22 ianuarie 1489, Toma şi Soriţa, copiii Mărinei vînd partea lor, adică jumătate din satul Băicăuţi cu 180 de zloţi, lui Danciul, Giurgea, Mărinca şi Olta, copiii lui Pătru Brudur. În felul acesta Brudureştii acaparează şi alte ocine din alte sate.

Satul a dispărut în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea nu mai apare menţionat documentar.

V. VALEA PÎRÎULUI RÎNGOAIA

20. *Rîngoaia*

În zona unde în secolul al XV-lea fusese satul Băicăuţi, se menţionează la 23 octombrie 1747 Valea Rîngoai „ce se ţine de hotarul Leucuşenilor" şi este în stăpînirea neamului scoborîtori din Lungul Aramă, care se judecă cu răzeşii satului respectiv [135].

După aproape o jumătate de secol, în recensămîntul populaţiei Moldovei întocmit în anii 1772—1773, se menţionează satul Rîngoaia, în ţinutul Vasluiului [136].

Satul se învecina cu moara Slobozeni a Saftei Gîndulesei, după cum rezultă din pricina de încălcare şi păşunare, din 2 iunie 1775, cu care prilej sînt citaţi la judecată numeroşi martori din satul Rîngoaia şi anume: „Andrei Japchiu monah, Vasile Brînză, a fost copil de casă, Ioniţă, cumnatul lui Brînză, precum şi Ioniţă Onuţ, Miron Stanis, Gheorghe Smere şi Ion Sărniul [137].

La începutul secolului XIX satul era răzăşesc. Locuitorii trăiau din lucrul pămîntului. În 1803 se constată că existau liuzi cu bir şi fără bir, precum şi scutelnici ai Căminarului Hrisoverghi şi ai serdarului Costin Carp [138].

În 1820 satul se numea tot Rîngoaia, şi avea 51 de liuzi. În 1831 erau 43 de liuzi în satul respectiv [139].

Către mijlocul secolului al XIX-lea satul îşi schimba numele, iar la 1872 se face menţiunea că satul care se numise înainte Lăngoaie sau Schineta se numea acum Spinēta. În 1894—1895 satul se numea Schineta, specificîndu-se că în trecut s-a numit şi Rîngoae [140].

Satul există şi azi şi se numeşte Schinetea. Este aşezat pe pîrîul Rîngoaia. Face parte din comuna Dumeşti, judeţul Vaslui, aflîndu-se la distanța de 45 km de Vaslui.

*

Satele din zona cercetată, după cum era şi firesc, se aflau în strînsă legătură unele cu altele, existînd încă din vechime o reţea de căi de comunicații, drumuri şi poteci. Puţine dintre acestea au putut fi menţionate în documentele vremii.

Din „drumul cel mare al Ţarigradului" sau „drumul Dunării", care ţinea Valea Bîrladului, se ramifică un alt drum care, tot pe valea Bîrladului, ajungea la Negreşti, apoi la Băceşti şi Valea Ursului. Din acest drum pleca unul pe valea Sacovăţului, iar altul pe valea pîrîului Poienari, de la Băceşti, trecea culmile domoale ale dealurilor şi se îndrepta spre Roman. Pentru a se putea trece Siretul şi ajunge la Roman se folosea podul „umblător" sau „trecător" de la Gîdinţi, menţionat în documente încă de la 1623 [141].

Un alt drum ţinea valea pîrîului Fundătura, şi este pomenit în documentul din 1399 ca „drumul Pînceştilor", făcînd legătura cu satele dinspre nord. Pe valea Bîrlăzelului drumul mergea de la Băceşti prin Valea Ursului (Giurgeni boiereşti) înspre Bacău, pe valea Siretului şi făcea legătura cu unul din cele mai importante drumuri ale Moldovei în epoca feudală şi anume „drumul cel mare a Bacăului" [142]. Drumul spre Bacău era dublat în zona cercetată şi de o potecă care de la Giurgeni mergea spre Avereşti şi de aici la Roman (fig. 1).

*

Din cele expuse rezultă că majoritatea satelor cercetate sînt aşezări străvechi. Atestarea lor în documentele de cancelarie domnească este destul de precisă sub raportul localizării, permiţîndu-ne identificarea lor. De asemenea, din punctul de vedere al vechimii, constatăm că din totalul de douăzeci de sate cercetate, două datează din secolul al XIV-lea, opt sate sînt menţionate în secolul al XV-lea, alte cinci în secolul al XVI-lea, trei sate datează din secolul al XVII-lea şi numai două sate sînt din secolul al XVIII-lea (vezi anexa 1).

În ceea ce priveşte localizarea şi identificarea satelor cercetate constatăm că cinci sate au dispărut, restul existînd şi astăzi (fig. 1), dintre care douăsprezece şi-au păstrat numele lor străvechi, unele identic, altele aproape identic şi numai trei sate şi-au schimbat numele pe parcursul vremii. Dintre satele care şi-au schimbat cu vremea numele, semnalăm satul Tansa care, probabil, a înglobat satul Bruduţeşti, apoi satul Rîngoaia, care şi-a schimbat treptat numele, numindu-se Lingoaia, Spineta, Schineta şi

Schinetea şi în fine satul Giurgenii Boiereşti, care astăzi se numeşte Valea Ursului (vezi anexa 1).

Satele cercetate erau de tip resfirat, fiind înşirate pe văile principalelor pîraie. Numărul caselor dintr-un sat, aşa cum rezultă din documente, era în secolul al XIV-lea de circa 20. Cu vremea satele au crescut, astfel că în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea numărul caselor ajunge la 30. Existau şi sate mari, ca de pildă Băceşti sau Dumeşti, dar acestea n-au fost cercetate de noi.

Satele trăiau din munca şi prin munca lor proprie. Pămîntul pentru agricultură era în apropierea satelor şi forma hotarul sau moşia, în care intrau islazul, pădurea, apa, prisaca şi locul pentru moară. Proprietatea funciară în sat era nealeasă, pămîntul, şi în general moşia, se stăpînea în comun. Obştea satului, mai evidentă în primele secole ale formării statului feudal, este subminată, cotropită din interior, dar şi din exterior, de către marii proprietari, de către clasa stăpînitoare. Prin obşte şi cu obştea, săteanul s-a putut opune exigenţelor şi abuzurilor administrative şi fiscale, a putut depăşi greutăţile timpului, fie ele calamităţi naturale, fie războaie şi invazii.

Din documentele ce s-au păstrat şi se referă la satele devenite răzăşeşti, rezultă unul şi acelaşi lucru şi anume că un puternic al zilei se înstăpînea şi apoi răpea, treptat, pămînturile răzeşilor, acaparînd cu vremea satul sau chiar moşia întreagă.

Din examinarea documentelor de cancelarie domnească şi din cercetările de teren, s-a putut identifica şi localiza un număr de douăzeci de sate din zona cursului superior al Bîrladului, constituind un început de cercetare a unei microregiuni, care permite să se constate permanenţa aşezărilor rurale şi pendulările privind schimbarea locului, dispărînd unele sate, sau apărînd altele, fie pe locurile vechi, fie în apropiere, datorită condiţiilor prielnice de trai.

Se impune lărgirea cercetărilor în aceeaşi zonă pe cursul afluenţilor de pe dreapta Bîrladului, spre a se întregi imaginea ce ne-o oferă trecutul zbuciumat al unor sate cu o vechime destul de mare, unele existînd încă de la întemeierea statului de sine stătător al Moldovei.

NOTE

1 *MDGR*, vol. I-V, Bucureşti, 1898—1903. Harta Marelui Stat Major, scara 1/100.000, planşa Iaşi.

2 P. Poghirc, *Satul din colinele Tutovei*, Bucureşti, 1972, p. 14-15.

3 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 315, 322, 344.

4 Gh. Ghibănescu, *Vaslui, studii şi documente*, Iaşi, 1926 ; idem, *Ispisoace şi zapise*, vol. I-IV ; idem, *Surete şi izvoade*, I-XXV ; C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, *SCŞ-Iaşi*, VI, 1955, p. 1-30 ; idem, *Cîteva consta-*

tări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea, SCȘ-Iași, XII, 1961, 1, p. 32-64.

5 Numerele din text corespund celor de pe hartă.

6 Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XX, p. 10.

7 *DIR, A*, XVI, vol. I, doc. 534.

8 *Ibidem*, vol. III, doc. 84.

9 *Ibidem*, doc. 143.

10 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 240.

11 *DIR, A*, XVII, vol. V, doc. 194.

12 *CDM*, vol. IV, doc. 222.

13 *MDGR*, vol. III, p. 583 ; O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 233 ; D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României*, București, 1872, p. 214.

14 *DIR, A*, XVII, vol. V, doc. 1.

15 *MDGR*, vol. IV, p. 145.

16 *Ibidem*, vol. III, p. 538 ; O. G. Lecca, *op. cit.*, p. 233 ; D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 214.

17 N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 327, 344, nota 56.

18 *Anuarul Eparhiei Romanului*, București, 1936, p. 87, 334.

19 *DRH, A*, vol. II, doc. 145.

20 *Ibidem*, doc. 247.

21 *DIR, A*, XVI, vol. II, doc. 108.

22 C. Cihodaru, *op. cit., SCȘ-Iași*, XII, 1961, 1, p. 49.

23 *DRH, A*, vol. XXI, doc. 246.

24 *Ibidem*, doc. 398.

25 *Cartea veche românească în colecțiile bibliotecii centrale universitare București*, București, 1972, p. 17-18.

26 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*

27 I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. III, p. 197.

28 D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 333.

29 *MDGR*, vol. IV, p. 442.

30 Harta Marelui Stat Major 1/100.000, Planșa Iași-Roman.

31 *DRH, A*, vol. II, doc. 156.

32 *DIR, A*, XVII, vol. I, doc. 88.

33 *Ibidem*, doc. 297.

34 *Ibidem*, vol. IV, doc. 125, 126.

35 *CDM*, vol. II, doc. 162.

36 *Ibidem*, vol. IV, doc. 77.

37 *Ibidem*, doc. 648.

38 *Ibidem*, doc. 651.

39 *Ibidem*, doc. 676.

40 Pentru aceleași cauze se va judeca mai tîrziu în secolul al XVIII-lea mitropolitul Ghedeon cu răzeșii din Săcăleni. *Ibidem*, doc. 950, 1146, 1582, 1588, 1625, 1665 ; vol. V, doc. 1106.

41 *Ibidem*, vol. V, doc. 1641.

42 *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 718.

43 *DRH, A*, vol. I, doc. 189.

44 *Ibidem*, vol. II, doc. 145.
45 *DIR, A*, XVII, vol. III, doc. 231.
46 *Ibidem*, vol. II, doc. 292.
47 *Ibidem*, vol. III, doc. 231.
48 *CDM*, vol. IV, doc. 1146, 1582, 1588 şi 1665. Între anii 1688—1694 satele Bozieni şi Săcălenii împărtăşesc aceleaşi greutăţi şi necazuri.
49 *Ibidem*, vol. V, doc. 1465.
50 Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, p. 373.
51 *DIR, A*, XVI, vol. III, doc. 258.
52 *DRH*, A, vol. I, doc. 145.
53 *DIR, A*, vol. I, doc. 6.
54 *Ibidem*, doc. 21 ; *DIR, A*, XVII, vol. III, doc. 174 ; vol. IV, doc. 456, 541 ; *CDM*, vol. II, doc. 161, 162, 492 ; vol. III, doc. 1694 ; *DRH*, A, vol. XIX, doc. 444.
55 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. IV, partea 2, p. 13.
56 *DIR, A*, XVII, vol. I, doc. 21.
57 *Ibidem*, vol. III, doc. 231.
58 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. II, partea I, p. 602.
59 *CDM*, vol. III, doc. 311.
60 *Ibidem*, vol. V, doc. 436.
61 Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. III, p. 303-304.
62 Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 373.
63 *DIR, A*, XVI, vol. I, doc. 270.
64 *Ibidem*, vol. III, doc. 270.
65 *Ibidem*, doc. 311.
66 *Ibidem*, doc. 507.
67 *Ibidem*, vol. IV, doc. 34.
68 *Ibidem*, XVII, vol. I, doc. 137, 170.
69 *CDM*, vol. V, doc. 413.
70 *Ibidem*, doc. 1641.
71 Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 374.
72 *DRH, A*, vol. I, indice ; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. IV, partea 2, doc. 13.
73 *DRH, A*, vol. I, doc. 9.
74 *Ibidem*, doc. 285.
75 *Ibidem*, vol. XXI, doc. 246.
76 *CDM*, vol. V, doc. 436, 573, 673, 775, 817, 1106.
77 Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 374.
78 D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 340.
79 *DIR, A*, XVI, vol. III, doc. 311.
80 *CDM*, vol. V, doc. 1154.
81 *DIR, A*, XVI, vol. III, doc. 492.
82 *Ibidem*, vol. IV, doc. 22.
83 *Ibidem*, XVII, vol. II, 292.
84 *Ibidem*, vol. IV, doc. 166.
85 *DRH, A*, vol. XXI, doc. 246.
86 *CDM*, vol. II, doc. 1960.

87 *Ibidem*, vol. III, doc. 2401.
88 *Ibidem*, vol. IV, doc. 189.
89 *Ibidem*, doc. 204.
90 *Ibidem*, doc. 597.
91 *Ibidem*, doc. 2080.
92 *Ibidem*, vol. V, doc. 673.
93 *Ibidem*, doc. 775, 817.
94 *Ibidem*, doc. 884. Istrate vinde 34 de pămînturi lui Toader, care între timp devenise „blănar domnesc".
95 *Ibidem*, doc. 917. Toader blănaru mai cumpără 14 pămînturi şi jumătate de la urmaşii lui Istrate Gănescul din Crăeşti (*Ibidem*, doc. 921). Acelaşi blănar cumpără şi alte părţi din satul Crăeşti de la alţi răzeşi. La 7 aprilie 1713 Toader blănarul cumpără o parte din moşia Crăeşti de la Palade săbierul, fiul lui Gavril săbierul (*Ibidem*, doc. 1152).
96 *Ibidem*, doc. 1641.
97 *DRH, A*, I, doc.
98 *DIR, A*, XVI, vol. II, doc. 216.
99 *Ibidem*, vol. III, doc. 19.
100 *CDM*, vol. I, doc. 1699.
101 *Ibidem*, vol. V, doc. 867.
102 Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VI, Iaşi, 1875, p. 306
103 *Ibidem*, p. 342.
104 *DRH, A*, vol. II, doc. 156.
105 *DIR, A*, XVI, vol. II, doc. 216.
106 *Ibidem*, vol. III, doc. 19.
107 *CDM*, vol. I, doc. 1699.
108 *DRH, A*, vol. I, doc. 9.
109 *Ibidem*, doc. 10.
110 *DIR, A*, XVI, vol. III, doc. 492.
111 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV, partea I, p. 146-147.
112 *Ibidem*, vol. V, partea I, p. 87-88.
113 *CDM*, vol. V, doc. 1227.
114 Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 374.
115 *Ibidem*, vol. VI, p. 325.
116 *DRH, A*, vol. II, doc. 156.
117 *Ibidem*, doc. 255.
118 *DIR, A*, XVI, vol. III, doc. 259.
119 *Ibidem*, doc. 561.
120 *Ibidem*, XVII, vol. II, 146.
121 *Ibidem*, vol. III, doc. 314, 325.
122 *Ibidem*, vol. IV, doc. 56.
123 *Ibidem*, doc. 183.
124 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. VI, partea 2, p. 152-154.
125 *CDM*, vol. IV, doc. 37.
126 *Ibidem*, doc. 548.
127 *Ibidem*, vol. V, doc. 573.

128 P. G. Dimitriev, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774, în Moldova din epoca feudalismului,* vol. VII, partea 2, Chișinev, 1975, p. 518.
129 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. V, partea 1, p. 26.
130 *Ibidem*, p. 45.
131 Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 374.
132 *DRH, A,* vol. II, doc. 156.
133 *DIR, A,* XVI, vol. II, doc. 100.
134 *DRH, A,* vol. II, doc. 127.
135 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. V, partea 1, p. 126-127.
136 P. G. Dmitriev, *op. cit.*, p. 514.
137 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 25-26.
138 Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 374.
139 Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade,* vol. XV, p. 252-262.
140 D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 454 ; *MDGR,* vol. VII, p. 274-275 ; Harta Marelui Stat Major 1/100.000, planșa Iași.
141 *DIR, A,* XVII, vol. V, doc. 244 ; *DRH, A,* vol. XXI, doc. 234 ; cf. E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești,* Iași, 1939, p. 79.
142 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise,* vol. V, partea 1, p. 48-49.

ANEXA 1

Tabel cuprinzînd vechimea, localizarea și identificarea așezărilor omenești din bazinul superior al Bîrladului. *.

Nr. crt.	Denumirea satului în documente	Prima mențiune documentară — Secolele					Localizarea și identificarea satului	Observații		
		XIV	XV	XVI	XVII	XVIII		Dispărute	Păstrează numele	Schimbă numele
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Băicăuți	—	după 1400	—	—	—	Pe valea pîrîului Rîngoaia	1	—	—
2	Berești	—	1496	—	—	—	Pe valea pîrîului Gîrbovăț, mai jos de Sahaleț	1	—	—
3	Bozieni	—	1438	—	—	—	s. și c. Bozieni j. Neamț	—	1	—
4	Brudurești	—	1469	—	—	—	s. și c. Tansa, j. Iași	—	—	1
5	Crăești (Drăgușeni, care acum se numesc Crăești)	—	—	1548	—	—	s. Crăești, c. Bozieni, j. Neamț	—	1	—
6	Cuci	—	—	—	1601	—	s. Cuci, c. Bozieni, j. Neamț	—	1	—
7	Giurgeni (Jurgeni, Giurgeni-Boierești)	—	—	1550	—	—	s. și c. Valea Ursului, j. Neamț	—	—	1
8	Giurgenii Schitului	—	—	—	—	1738	s. Giurgeni, c. Valea Ursului, j. Neamț	—	1	—
9	Jigoliiani	—	—	1583	—	—	Pe valea pîrîului Bozianca, între satele Bozieni și Mărmureni	1	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
10	Mărmureni	—	1467	—	—	—	s. Mărmureni, c. Oniceni, j. Neamț	—	1	—
11	Muncelu	—	—	—	1621	—	s. Muncelu de Jos, c. Oniceni, j. Neamț	—	1	—
12	Obîrșia Bîrlăzelului	—	—	—	1600	—	La izvoarele pîrîului Bîrlăzel	1	—	—
13	Onești	—	1469	—	—	—	Pe pîrîul Zimbru, la sud de Tălpălăești	1	—	—
14	Oniceni (Oniceni-Dodițești)	—	—	1567	—	—	s. și c. Oniceni, j. Neamț	—	1	—
15	Pîncești	1399	—	—	—	—	s. Pîncești, c. Poienari, j. Neamț	—	1	—
16	Poenari (Poieni)	—	—	1529	—	—	s. și c. Poienari, j. Neamț	—	1	—
17	Rîngoaia (Lîngoaia, Spineta)	—	—	—	—	1747	s. Schineta, c. Dumești, j. Vaslui	—	—	1
18	Săcălășești (Săcăleni)	—	1469	—	—	—	s. Săcăleni, c. Poienari, j. Neamț	—	1	—
19	Tălpălăești (Tălpălăi)	—	după 1400	—	—	—	s. Tălpălăi, c. Poienari, j. Neamț	—	1	—
20	Tibănești (Tibăneștii Buhlii)	1399	—	—	—	—	s. Tibăneștii Buhlii, c. Băcești, j. Vaslui	—	1	—
	TOTAL	2	8	5	3	2		5	12	3

* PRESCURTĂRI : s. = sat, c. = comună, j. = județ.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DES HABITATS HUMAINS DU XIV-e AU XVIII-e SIÈCLES DU BASSIN SUPÉRIEUR DU BÎRLAD

Résumé

Basé sur les recherches de terrain et sur l'étude de documents médiévaux et de cartes topographiques, l'auteur a identifié et localisé vingt villages du bassin supérieur du Bîrlad (fig. 1), dont deux datent du XIV-e, huit du XV-e, cinq du XVI-e, trois du XVII-e et deux du XVIII-e siècles (voir annexe 1).

Du total des villages étudiés, quinze se sont maintenus jusqu'à nos jours et seuls cinq en sont disparus (Băicăuţi, Bereşti, Jigăliani, Obîrşia Bîrlăzeului et Oneşti). Les villages actuellement disparus ont été bien localisés grâce aux documents médiévaux du XV-e au XVI-e siècles (voir annexe 1).

Douze de ces villages ont gardé leurs noms exactement tels que le document les mentionne pour la première fois (Bozieni, Crăeşti, Cuci, Giurgenii Schitului, Mărmureni, Muncelu, Oniceni, Pînceşti, Poenari) où avec des modifications phonétiques spécifiques au phénomène de la contraction (Săcăleni, pour Săcălăşeşti, Tălpălăi pour Tălpălăeşti) ou avec encore un nom ajouté au nom initial selon le nouveau maître (Ţibăneştii Bahlui pour Ţibăneşti). Seuls trois villages ont complètement changé de nom (Brudureşti, Giurgenii Boiereşti et Ringoaia qui s'appellent aujourd'hui respectivement Tansa, Valea Ursului et Schinetea) (voir annexe 1).

Les villages étudiés ont connu au moyen âge une vie sociale-économique turmentée, surtout à cause des grands propriétaires fonciers, cherchant d'accaparer peu à peu les terres des paysans libres.

Les recherches effectuées ont prouvé, en même temps que l'ancienneté de ces villages, la continuité d'habitation dans le bassin supérieur du Bîrlad, c'est-à-dire dans une microrégion.

Les villages disparus, qui sont bien localisé, constituent, à l'étape actuelle des recherches concernant les villages médiévaux disparus, de futurs points de recherche archéologique systhématique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La carte des villages du XIVe — XVIIIe siècles du bassin supérieur du Bîrlad : a, du XIV-e siècle ; b, du XV-e siècle ; c, du XVI-e siècle ; d, du XVII-e siècle ; e, du XVIII-e siècle ; f, les rutes ; g, les loies. 1, Obîrşia Bîrlăzelului ; 2, Valea Ursului (Giurgeni, Giurgenii Boiereşti) ; 3, Muncelu de Jos (Muncelu) ; 4, Giurgeni (Giurgenii Schitului) ; 5, Oniceni ; 6, Săcăleni (Săcălăşeşti) ; 7, Bozieni ; 8, Jigăliiani ; 9, Mărmureni ; 10, Cuci ; 11, Poienari (Poenari, Poeni) ; 12, Pînceşti ; 13, Crăeşti (Drăguşani) ; 14, Tălpălăi (Tălpălăeşti) ; 15, Oneşti ; 16, Ţibăneştii Buhlii (Ţibăneşti) ; 17, Tansa (Bruduręşti) ; 18, Bereşti ; 19, Băicăuţi ; 20, Schinetea (Rîngoaia, Lingoaia, Spineta).

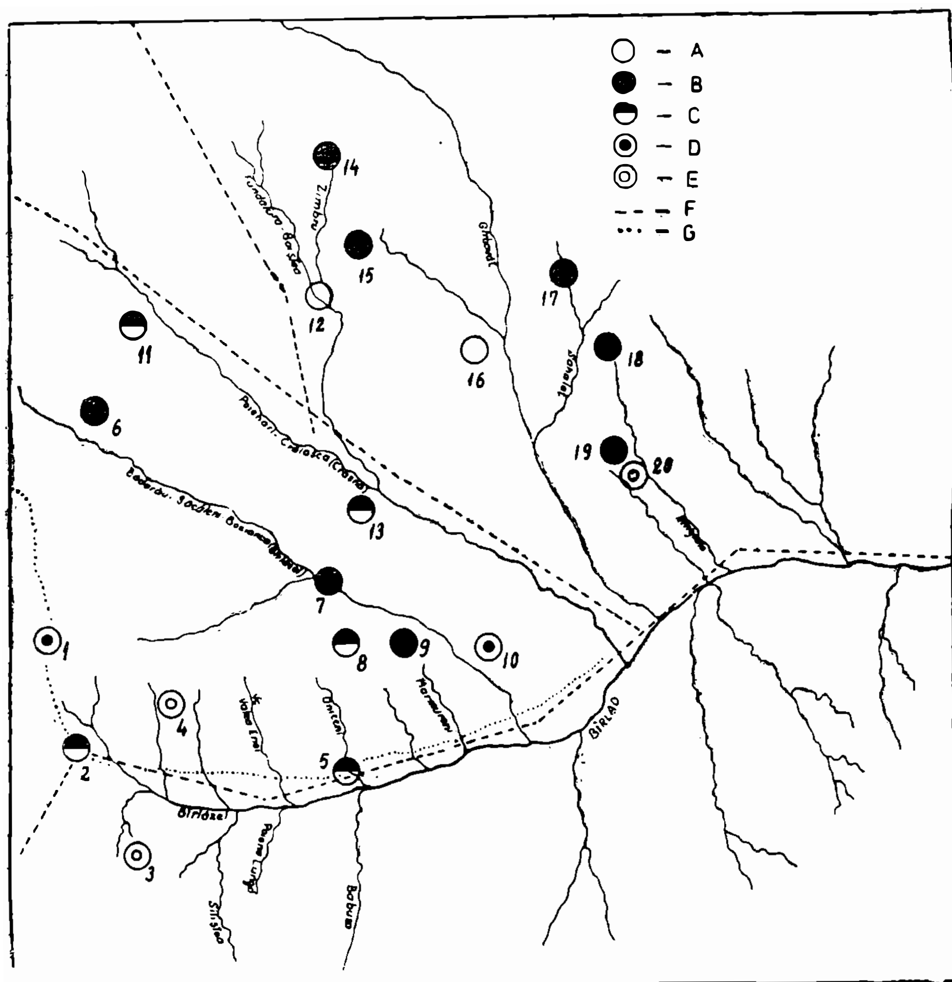

Fig. 1. — Harta satelor din secolele XIV-XVIII din bazinul superior al Bîrladului : a, secolul al XIV-lea b. secolul al XV-lea ; c, secolul al XVI-lea ; d, secolul al XVII-lea ; e, secolul al XVIII-lea ; f, drumuri ; g, poteci. 1, Obîrşia Bîrlăzelului ; 2, Valea Ursului (Giurgeni, Giurgenii Boiereşti) ; 3, Muncelu de Jos (Muncelu) ; 4, Giurgeni (Giurgenii Schitului) ; 5, Oniceni ; 6, Săcăleni (Săcălăşeşti) ; 7, Bozieni ; 8, Jigăliiani ; 9, Mărmureni ; 10, Cuci ; 11, Poienari (Poenari, Poeni) ; 12, Pînceşti ; 13, Crăeşti (Drăguşani) ; 14, Tălpălăi (Tălpălăeşti) ; 15, Oneşti ; 16, Ţibăneştii Buhlii (Ţibăneşti) ; 17, Tansa (Bruduroşti); 18, Bereşti ; 19, Băicăuţi ; 20, Schinetea (Rîngoaia, Lingoaia, Spineta).

MEŞTEŞUGURI ŢĂRĂNEŞTI ÎN REGIUNEA DE MUNTE A MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. (ASPECTE ECONOMICE ŞI SOCIALE)

de *CORNELIU ISTRATI*

Regiunea de munte a Moldovei, ca orice altă zonă montană, în general, se caracterizează prin anumite particularităţi, determinate de lipsa terenurilor pentru cultivarea cerealelor, în locul cărora predomină marile întinderi acoperite cu păduri, sau cu păşune şi fînaţ. În acest cadru general, în care rolul hotărîtor îl au elemente ca cele menţionate mai sus, activitatea oamenilor, din nevoia de a se adapta condiţiilor locale, s-a orientat spre anumite ramuri ale economiei, în care îndeletnicicirile de bază au fost, în secolele trecute, creşterea vitelor, şi exploatarea meşteşugărească a pădurilor. Informaţii de ansamblu, dar şi de detaliu adeseori, se găsesc în catagrafiile fiscale de la începutul secolului al XIX-lea, ca şi în lucrările statistice din perioada regulamentară, care oglindesc această situaţie în evoluţia ei, odată cu dezvoltarea relaţiilor sociale şi economice în perioada de destrămare a feudalismului şi apariţie a relaţiilor capitaliste în Principatele Române. Astfel, poate fi citată caracterizarea făcută, în Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803 („Condica liuzilor"), pentru ocolul Muntele, de la ţinutul Suceava, despre care se arată că „alijverişul" locuitorilor este „cu oi, scînduri şi alte lemne, neavînd loc de hrană şi hrana lor o aduc pe cai din alte părţi" [1]. Catagrafia din anul 1820 cuprinde informaţii din care rezultă că exploatarea pădurilor ocupa un loc deja mai important în viaţa economică a satelor de la munte. Pentru satul Găineşti, din ţinutul Suceava, de pildă, se spune că „este la munte, alijverişul este şi cu lucrul pămîntului, dar cu cherestele şi altele mai mult" [2], iar pentru satul Hangu, din ţinutul Neamţ, pentru care se precizează că este la „loc de munte, pădure şi cîmp, hrănindu-se şi pe moşii streine", îndeletnicirile locuitorilor sînt „cu vitele şi facerea de cherestele" [3].

În urma reglementărilor treptate a monopolului turcesc asupra produselor din Principate şi mai cu seamă după înlăturarea completă a acestuia prin tratatul de pace de la Adrianopole (1829), cheresteaua provenită din munţii Moldovei a devenit tot mai mult căutată pe piaţa externă. Facilitată şi de transportul ieftin al materialului lemnos, sub formă de plute, pe rîurile Bistriţa şi Siret pînă la Galaţi, exploatarea pădurilor de aici a luat amploare, fiind impulsionată, în acelaşi timp,

şi de cererile crescînde de cherestea pe piaţa internă, odată cu dezvoltarea oraşelor care aveau nevoie de material de construcţie. Ca atare, în descrierile topografice ale ţinuturilor Moldovei, de după anul 1820, se arată, în ceea ce priveşte economia lor, că, pentru ţinutul Neamţ, „producturile sînt la ocoalele de munte, mulţimi de cherestele de brad, avînd înlesnire pentru dusul cherestelii cu plutele“ [4]. Însăşi cuvintele „mulţimi de cherestele“ arată locul pe care îl ocupa, deja la acea vreme, exploatarea pădurilor şi prelucrarea materialului lemnos în economia regiunii de munte. Pentru a sublinia şi mai mult acest lucru, se poate cita menţiunea făcută cîţiva ani mai tîrziu pentru moşiile postelnicului Alecu Balş, de la ocolul Muntele din ţinutul Suceava, cînd se arată că „tot productul nu este alta decît numai a cherestelii“ [5]. Această ramură a economiei regiunii de munte avea să ia o amploare şi mai mare în perioada regulamentară, vreme în care se relata că locuitorii „în toată vremea, iarna şi vara, se îndeletnicesc cu facerea cherestelei de brad, ...care se taie pe la herăsile ce sînt pe pîraiele din munţi“ [6]. Aşa cum s-a spus mai înainte, în afara exportului, o parte din cherestea era destinată consumului intern. Astfel, locuitorii de pe valea Moldovei, din satele situate în preajma mănăstirii Slatina, „care au drum de cară, duc cheresteli de vînd pe la tîrguri“ [7], iar cei din satele situate în bazinul Tazlăului vindeau cheresteaua la Bacău, la Bîrlad şi în alte oraşe din sudul Moldovei [8].

Determinate de principalele ramuri ale economiei regiunii, în gospodăria ţărănească de la munte au luat naştere cu secole în urmă şi s-au dezvoltat anumite meşteşuguri specifice. O serie dintre aceste meşteşuguri aveau drept scop prelucrarea produselor animaliere, în special lîna oilor, din care sătencele ţeseau diferite articole de îmbrăcăminte: brîie, catrinţe, burci, sarici, precum şi cergi, articole pe care documentele le menţionează alături de brînza şi mieii ce aveau locuitorii de vînzare [9]. Gospodinele de la partea cîmpului torceau lînă, cînepa şi inul, pentru îmbrăcămintea familiei, dar despre ţărăncile de la munte se poate spune că aveau această îndeletnicire în mod permanent, datorită volumului şi destinaţiei produselor obţinute, care depăşeau nevoile gospodăriei proprii. Produsele finite se obţineau în urma prelucrării ţesăturilor cu ajutorul a diferite instalaţii meşteşugăreşti, puse în mişcare de forţa apelor de munte şi anume pivele, ştezele şi dîrstele, instalaţii ce se folosesc încă pînă în zilele noastre [10]. Diversitatea lor se datoreşte varietăţii, ca tehnică de executare şi în ceea ce priveşte calitatea, ţesăturilor de lînă produse în gospodăria ţărănească, fiind nevoie de instalaţii care să finiseze prin procedee diferite feluritele stofe, potrivit cu destinaţia fiecăreia din ele [11].

După cum se ştie, finisarea ţesăturilor ţărăneşti din lînă constă, în linii mari, dintr-o operaţie de îndesire şi uniformizare, prin scămoşarea şi mai strînsa îmbinare a firelor, atît cît este nevoie pentru fiecare sortiment de stofe, pentru ca să devină mai groase, mai rezistente şi mai călduroase. În cazul sumanilor, operaţiunea de finisare, numită şi „batere“, se făcea cu ajutorul pivelor, la o anumită umiditate şi temperatură. Pivele se instalau pe pîraiele de munte, cu un debit permanent şi uni-

form şi cu „toplițe" (izvoare calde), care împiedecau înghețul total în timpul iernii[12]. Aşa cum se proceda şi la alte instalații, mai în amonte de locul unde se amplasa piua, se abătea o parte din apa pîrîului cu ajutorul unei iezături, care adeseori era un simplu dig construit din pietre. De aici, apa abătută era condusă pe un canal pînă la ulucul de lemn de pe care cădea pe roata hidraulică ce punea în mişcare instalația.

La pive, roata hidraulică acționează ciocanul de lemn ce loveşte ritmic țesătura aşezată în găvanul — scobit şi el dintr-un trunchi de lemn — unde este udată continuu cu apă caldă, atît cît cere trebuința. Pivele puteau avea unul, două şi chiar trei găvane, în funcție de posibilitățile materiale ale țăranilor care şi le construiau şi de puterea debitului de apă captat din pîrîu. Toată instalația era închisă într-o încăpere în care se făcea focul, atît pentru încălzirea apei care curge uşor şi continuu în găvane, cît şi pentru menținerea unei temperaturi constante, mai cu seamă iarna, temperatură necesară bunei desfăşurări a operației de finisare a stofei. Durata „baterii" sumanilor diferă în funcție de felul în care este țesută stofa, de calitatea fibrelor şi de grosimea care trebuia obținută. Stofele mai subțiri, pentru „cioareci" şi catrințe, se bat — sau, după cum se mai spune, „se invelesc" (sumanii se dau „la învelit") — mai puțin, în vreme ce stofele pentru haine mai groase, țesute în mod special pentru acestea, se învelesc mai mult, iar dimensiunea lor scade oarecum, atît în lungime, cît şi în lățime.

Alte țesături, ca poclăzile, adică un fel de pături țărăneşti, „lăvicere" mai groase, țesute adesea în dungi colorate divers, se dădeau numai la ştează, sau la „vîltoare", care este cea mai simplă instalație țărănească pentru prelucrarea țesăturilor de lînă. În cazul ştezei, şuvoiul de apă cade cu forța cuvenită într-o cadă de lemn cu doagele găurite, în interiorul căreia se formează un curent circular care poartă țesăturile şi le scămoşează, transformîndu-le într-un fel de pătură pufoasă[13]. Steaza mai poate fi folosită la spălarea țesăturilor de lînă, de cînepă şi in, instalația acționînd asemenea maşinilor moderne de spălat rufe, dar cu avantajul curentului continuu de apă curată al pîraielor de munte.

Stezele puteau fi instalate ca anexe la pive, la mori şi chiar la ferăstraie, unde foloseau surplusul de apă, dar, în acelaşi timp erau obligatorii pe lîngă dîrste, unde se aşezau chiar şi cîte două sau trei, ele fiind absolut necesare în procesul de finisare al țesăturilor.

Dîrsta sau drîsta este o instalație mult mai complicată, în comparație cu piva şi era folosită la finisarea numai a anumitor țesături din care se făceau cergile şi saricile mițoase pe una din părți. La țesutul acestora se folosea urzeala din lînă cu firul lung, aspru şi rezistent, toarsă strîns, iar pentru „bătătură" se întrebuința lînă mai moale, toarsă în fire groase şi puțin răsucite. Dîrsta propriu-zisă[14] se compune din două „valuri" construite din lemn, cu lungimea de 4 m şi diametrul de 2 m. „Valurile" se aseamănă cu nişte cilindri care la capete au obezile prinse de axul lor cu ajutorul unor spițe, iar pe lungimea lor obezile sînt unite prin leațuri paralele. Cele două valuri se aşează în două încăperi separate ale clădirii ce adăposteşte întreaga instalație, iar în exterior, la un capăt al axului sînt montate roțile hidraulice puse în

mişcare de curentul de apă. Trebuie precizat că întreaga instalaţie este lucrată numai din lemn şi fierul este folosit foarte puţin, doar pentru consolidarea îmbinării unora din piesele componente, cum, de altfel, se procedează la mai toate instalaţiile meşteşugăreşti ale ţăranilor de la munte.

Ţesăturile care trebuiesc finisate la dîrstă sînt trecute mai întîi prin ştează, unde, sub acţiunea curentului de apă în mişcare, firele se strîng şi se îngroaşă, după care se pun la uscat. Apoi, stofele se montează pe unul din leaţurile „valului" numit „păruială", care le trece peste o împletitură de spini — „leasă" — aşezată dedesupt ce trage firele din „bătătura" ţesăturii, formîndu-se astfel miţele cergii. Dacă operaţiunea nu reuşeşte pe deplin într-o primă fază, cerga se dă încă o dată la ştează şi se trece iarăşi prin „păruială", pînă cînd miţele s-au tras în mod uniform. Finisarea continuă apoi la cel de al doilea val, ce are o construcţie deosebită prin aceea că leaţurile sînt unite printr-o împletitură de nuiele şi, tot în leaţuri, sînt fixate cuie mari de lemn cu vîrful în interior. Cergile, aşezate în interiorul valului, sînt ropogolite mereu prin mişcarea de rotire a acestuia în jurul axului, în vreme ce, în încăperea separată de aici, cu ajutorul unui cuptor se păstrează căldura şi umiditatea cuvenite. În final, stofele devin mai compacte şi mai uniforme.

Se pare că dîrstele din regiunea de munte a Moldovei au fost aduse din Transilvania, prin intermediul bîrsanilor ce veneau cu oile la păşunat. Din acest motiv, dîrstele erau mai răspîndite în jumătatea sudică a regiunii, legătura cu locul de origine făcîndu-se prin pasul Oituzului [15], în vreme ce în partea de nord ele erau aproape necunoscute [16]. Un argument în sprijinul acestei supoziţii îl constituie faptul că în partea de nord a regiunii de munte din Moldova se foloseşte denumirea de ştează, iar în partea de sud aceasta este cunoscută sub numele de „vîltoare", ca şi în Transilvania, sau „hultoare" (în Vrancea).

Pe lîngă prelucrarea lînei în ţesături diverse, mai trebuie amintită şi aceea a pieilor de oaie, care presupune o altă calificare meşteşugărească, cea de cojocar. Meşterii cojocari prepară pieile (curăţat, dubit) şi lucrează din ele piese de îmbrăcăminte de la cojoacele cu diferite forme şi dimensiuni, pînă la bonzile împodobite adeseori cu variate ornamente ce dovedesc un dezvoltat simţ artistic din partea lor [17].

Pe lîngă confecţionarea produselor din lînă şi piei, o altă ramură importantă a activităţii ţăranilor de la munte a constituit-o încă din vechime exploatarea pădurilor şi prelucrarea meşteşugărească a lemnului care avea întrebuinţări multiple în gospodăria lor. Aşa cum arăta Lenin, „tăierea pădurilor şi prelucrarea iniţială a lemnului pentru consumul propriu constituie o îndeletnicire străveche a ţărănimii şi care pretutindeni face parte din sfera generală a ocupaţiilor agricultorului" [18]. De asemenea, cum s-a observat de către sociologi, lemnul constituie un element esenţial în viaţa satelor noastre şi nu se concepe ţărani care să nu ştie a-l prelucra cît de puţin [19]. Dacă lucrurile sta aşa atunci cînd se pune problema pentru ţărănime în general, ele capătă o importanţă deosebită pentru satele de la munte, unde întreaga gospodărie ţărănească

este bazată pe utilizarea aproape generalizată a lemnului. Locuinţa este construită în întregime din lemn, după tehnici anumite care au evoluat in decursul vremii, adăposturile pentru vite din cuprinsul gospodăriei, precum şi instalaţiile meşteşugăreşti enumerate mai înainte [20]. De asemenea, toate obiectele de uz casnic şi uneltele agricole, de la plugul la care se adăuga brăzdarul de fier mai mult sau mai puţin perfecţionat, erau confecţionate din lemn. Ele se lucrau fie dintr-o singură bucată cioplită cu meşteşug pînă i se da forma dorită, fie prin îmbinarea mai multor piese componente, iar altele, confecţionate din doage, sînt rezultatul muncii unor meseriaşi specializaţi în lucrul dogăriei şi butnăriei [21]. Documentele enumeră doar o parte din produsele acestora, ca putini, ciubere, cofe, la care se adaugă încă multe altele, cu denumiri foarte variate, în funcţie de mărimea, forma şi întrebuinţarea ce li se da în gospodărie [22]. Locul principal, însă, în exploatarea pădurilor de la munte şi care a evoluat treptat pînă a devenit ramura de bază a economiei regiunii il ocupă tăierea şi prelucrarea lemnului, în forme mai simple sau mai evoluate, ca material de construcţie. Pe baza informaţiilor documentare, se poate reconstitui, în linii mari, dezvoltarea acestei prelucrări meşteşugăreşti a lemnului.

Ferăstraiele, ca instalaţii purtate de forţa apei, sînt menţionate în documente încă din secolele anterioare [23], dar se pare că, pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, exploatarea pădurilor de brad se făcea mai mult pentru catarge [24], care cerea doar o simplă fasonare a trunchiurilor selectate înainte de a fi doborîte. Cu timpul, s-a trecut treptat la o formă mai avansată de prelucrare a lemnului în sorturi tot mai variate de cherestea, cu întrebuinţări bine precizate în lucrările de construcţii [25]. Mai cu seamă după anul 1774, documentele relevă o terminologie mai bogată cu privire le prelucrarea lemnului. Pe lîngă denumirile mai vechi, de *catarg, trinchet, şirin* (mare şi mic) şi *tahtalîc,* multe din ele cu o vădită origine marinărească şi cu influenţe turceşti, ca urmare a furniturilor de material pentru flota otomană, apar tot mai des termenii dulap, scîndură, grindă, uşor, leaţ [26]. Terminologia se va îmbogăţi apoi treptat, pe măsura dezvoltării cantitative şi calitative a prelucrării lemnului de brad. Alteori se fac şi altfel de categorisiri, în cherestele „turceşti", adică acelea cerute pentru flota turcească sau comandate de către negustorii turci pentru a le exporta şi cherestele „de rînd" [27], probabil destinate pieţei interne, ale căreia cerinţe deveneau tot mai mari, odată cu dezvoltarea oraşelor.

Prelucrarea lemnului de brad în cherestea de diferite feluri se făcea cu ajutorul ferăstraielor purtate de forţa apelor şi care sînt intalaţii specifice regiunii de munte. Pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, ferăstraiele sînt menţionate mai rar în documente şi, fapt semnificativ, uneori cu denumirea „moară de firisteu" [28] care ar putea presupune unele imprecíziuni pentru indicarea unei instalaţii mai puţin răspîndită, în comparaţie cu morile, de pildă. Către sfîrşitul secolului, au fost construite ferăstraie mai multe de către ţărani şi ele lucrau destul de intens, încît îngrijorau pe unii egumeni ai mănăstirilor proprietare de moşii la munte,

care, pentru moment, nu înţelegeau importanţa elementului nou, de progres, intervenit în exploatările forestiere. De aceea, ei se plîngeau că se făceau stricăciuni pădurilor „cu tăiat scînduri, lucrînd herăsăile neîncetat“ şi pretindeau că, pînă atunci, mănăstirile aveau mai mult folos luînd dijma din catarge [29]. Totodată, aceasta mai arată că exploatarea pădurilor cunoştea o oarecare dezvoltare, datorită cererilor de material lemnos pe piaţă, fapt care a determinat pe ţărani să construiască tot mai multe ferăstraie [30]. Numărul lor a sporit mai cu seamă după înlăturarea monopolului turcesc prin tratatul de la Adrianopole, astfel că mai tîrziu, cînd documentele, ca statistica din anul 1840, cuprind informaţii mai bogate asupra lor, numai în satele de la ocolul Muntele, din ţinutul Suceava, se aflau 135 ferăstraie [31], la ţinutul Neamţ se găseau alte 94 ferăstraie, iar în ţinutul Bacău numărul lor se ridica la 121, dintre care 97 în satele de pe domeniul Ghica-Comăneşti [32].

Pe lîngă amploarea pe care a luat-o exploatarea pădurilor, documentele mai atestă şi o anumită specializare zonală care a intervenit cu timpul în prelucrarea meşteşugărească a lemnului în satele de la munte. Astfel, în ocoalele denumite Muntele, de la ţinuturile Suceava şi Neamţ, situate pe valea Bistriţei, predomina prelucrarea sub formă de cherestea mare, destinată exportului, pentru construcţii de nave [33]. Aceasta se datora existenţei pădurilor cu lemn de calitate corespunzătoare unor asemenea cerinţe, precum şi posibilităţii de a se transporta pe Bistriţa şi pe Siret, sub formă de plute, aceste sorturi mai grele de cherestea. Dimpotrivă, în zonele în care nu dispuneau de condiţii prielnice plutăritului, ţăranii s-au specializat în confecţionarea de cherestea mai măruntă, cum este cazul satelor din bazinul Tazlăului, din ţinutul Bacău, despre care, la anul 1831 şi mai tîrziu, se spunea că „fac draniţă, leaţuri şi altă hereste măruntă“, sau „scînduri şi dulapi de toată măsura“ [34]. În partea de sus a regiunii, ţăranii din satele de pe valea Moldovei prelucrau lemnul în „tălpi, grinzi, costoroabe, căpriori, leaţuri, draniţă, scînduri, dulapi, lătunoi“ etc., deci, material pentru construcţii de case, ce putea fi transportat cu căruţele spre a fi vîndut la tîrgurile din ţară [35]. Tot în aceste zone se confecţionau din lemn de brad obiecte de uz casnic ce ţineau de ramura dogăriei, ca putini, cofe, ciubere. La ţinutul Suceava, era specializat în această ramură satul Baia, ai căruia locuitori erau şi mari furnizori de şindilă pentru acoperişuri, iar în ţinutul Bacău dogăria se practica mult în satele de pe Tazlău şi Trotuş. De asemenea, butnăria mai era menţionată frecvent la satele din ţinutul Putna, unde era vorba, în special, de confecţionarea butoaielor de stejar pentru podgorenii din sudul Moldovei [36].

Aşadar, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, exploatarea pădurilor şi prelucrarea meşteşugărească a lemnului în cherestea a luat amploare şi a devenit treptat îndeletnicirea de căpetenie a ţăranilor de la munte. Dar, pe lîngă faptul că le era o sursă de trai, lucrul la cherestea a constituit şi o obligaţie din partea cîrmuirii, pînă la anul 1828, din cauza cererilor Porţii Otomane [37]. Pentru executarea cît mai în grabă a comenzilor, era delegat în Moldova un dregător special, „dereccibaşa“, care avea oamenii săi împrăştiaţi prin satele de

la munte, pe lîngă aceştia mai trimiţînd şi domnia boieri „executori în facerea cherestelelor — scria Manolachi Drăghici — încît ţinuturile Bacău, Neamţ şi Suceava nu făceau alta peste vară decît cherestele turceşti“ [38]. Potrivit hatişerifului din anul 1774 [39], domnia trebuia să plătească ţăranilor, din banii birului, tăiatul şi transportul cherestelei pînă la Galaţi [40]. Dar, ca o consecinţă a monopolului turcesc, ţăranii erau supuşi exploatării din partea negustorilor turci care se dedau la diferite abuzuri şi, alături de negustorii autohtoni, îi sileau să le vîndă materialul lemnos la preţuri cît mai scăzute.

Dezvoltarea exploatărilor forestiere a determinat o divizine a muncii, o specializare chiar, pentru cei care lucrau la pădure, pe de o parte, şi cei care prelucrau lemnul, pe de altă parte [41]. Mai întîi, trebuiau oameni pricepuţi la doborîtul arborilor şi la fasonarea lor sumară pe loc, apoi alţii îi transportau pînă la ferăstraie. Datorită tehnicii rudimentare, munca la pădure era deosebit de grea şi primejdioasă în acelaşi timp. Transportul lemnelor la scoaterea lor din pădure se făcea adesea cu boii, iar catargele mari necesitau chiar 50 de boi pentru a fi trase pînă la locul unde urmau să fie legate în plute [42]. „Orînduiala pentru pădure“ dată de administraţia austriacă pentru Bucovina, la anul 1786, vorbeşte despre ulucele folosite la coborîtul lemnelor de pe munte şi le recomandă acolo unde era posibilă folosirea lor [43], dar din documentele cercetate pînă acum nu rezultă dacă ele erau sau nu cunoscute în regiunea de munte a Moldovei. Lucrul la ferăstraie presupunea, de asemenea, o anumită calificare, aceea de meşteri ferăstrăoari şi a lucrătorilor care deserveau instalaţia. Cum nu toţi sătenii îşi puteau construi ferăstraie, ci numai cei mai înstăriţi, aceştia trebuie să fi fost, de regulă, şi meşterii care dirijau lucrul oamenilor mai săraci, angajaţi ca muncitori cu plată. Iată, deci, că dezvoltarea exploatărilor forestiere a atras după sine importante consecinţe de ordin economic şi social în lumea satelor de la munte. Fenomenul este semnalat deja în catagrafiile fiscale de la începutul secolului al XIX-lea, pentru a deveni tot mai evident şi, în acelaşi timp, caracteristic regiunii de munte a Moldovei, pe măsura pătrunderii tot mai adînci a noilor relaţii de producţie ce capătă treptat un caracter capitalist. Astfel, oamenii mai săraci, din satele de pe valea Bistriţei, se angajau ca muncitori cu plată la doborîtul arborilor în pădure, la transportarea lor şi la tăiatul cherestelei la ferăstraie [44].

Concomitent cu dezvoltarea exploatărilor forestiere şi a creşterii producţiei de cherestea, s-a extins şi a sporit în importanţă o altă îndeletnicire a locuitorilor de la munte, plutăritul, care constă în transportarea materialului lemnos, sub forma de plute, pe rîul Bistriţa şi, în continuare, pe Siret, pînă la Galaţi. Însemnătatea acestei îndeletniciri este cu totul deosebită, întrucît facilitatea şi ieftinătatea transportului au contribuit din plin la dezvoltarea producţiei de mărfuri în regiunea de munte a Moldovei, la apariţia şi dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste mai de timpuriu aici în comparaţie cu restul ţării.

Pe traseul amintit mai sus, un punct important, de tranzit, îl constituia oraşul Piatra Neamţ, denumit încă de pe atunci „schelă“, adică port, unde se adunau plutele de cherestea coborîte din interiorul regiunii [45], iar de acolo transportul lor se reorganiza în funcţie de tranzacţiile înche-

iate de negustori și de condițiile de navigație pe cursul inferior al Bistriței și pe Siret. Potrivit catagrafiei din anul 1820, meseria de plutași se exercita de către locuitorii anumitor sate de la ocoalele Bistrița și Piatra de la ținutul Neamț [46], dar informațiile mai tîrzii arată că, așa cum era și normal, existau țărani care se ocupau cu plutăritul și în satele de pe cursul superior al Bistriței [47]. De aceea, datorită și rolului pe care îl juca „schela Pietrei" ca etapă a transportului cherestelei pînă la Galați, plutașii se împărțeau în două categorii, împărțire ce s-a păstrat pînă de curînd [48]. Din prima categorie făceau parte cei care aduceau plutele de la Dorna pînă la Piatra Neamț, de obicei locuitori din satele din partea de sus a Bistriței, care trebuiau să cunoască foarte bine condițiile de plutărit, adesea primejdioase, de pe această porțiune a rîului. Lor li se mai spunea „munteni", sau „hangani", după numele satului Hangu [49]. „Prietrenii" erau plutașii din a doua categorie, recrutați din satele așezate în preajma orașului Piatra Neamț și ei transportau plutele pînă la Galați. Plutașii erau lucrători plătiți, angajați de către negustorii de cherestea [50], ceea ce constituie un nou aspect al relațiilor de tip nou, capitalist, apărute la această epocă în satele regiunii de munte a Moldovei.

Plutăritul necesita din partea celor care practicau această meserie anumite cunoștințe tehnice, cîștigate în urma unei experiențe îndelungate și transmise din generație în generație. Aceste cunoștințe începeau de la alcăturiea plutei, în funcție de felul cherestelei ce trebuia transportată și partea de rîu ce urma să fie parcursă [51]. Datorită lipsei unor amenajări pe cursul Bistriței pînă la Piatra Neamț, „muntenii" aduceau pînă aici plute mai ușoare, alcătuite dintr-o singură „tablă", pentru a fi mai lesne de condus. Abia de la Piatra în jos, debitul bistriței și al Siretului fiind mai bogat, „pietrenii" alcătuiau plutele mari, din mai multe „table" ce trebuiau să ajungă pînă la Galați. Munca plutașilor, pe lîngă primejdiile ce le comporta uneori, era destul de anevoioasă : transportul plutelor pînă la locul de destinație dura mai multe zile, noaptea trebuind să tragă la mal pentru odihnă, după care, la întoarcere, trebuia să parcurgă pe jos drumul pînă acasă, pentru a prelua alt transport. Cîștigul realizat de ei era destul de mic și documentele arată că, de regulă, se angajau la această muncă țăranii mai săraci care nu aveau vite sau instalații meșteșugărești (mori, pive, ferăstraie) pentru a-și putea cîștiga existența în alt mod.

Documentele din perioada cercetată nu cuprind informații cu privire la plutăritul pe celelalte rîuri mai importante ale regiunii, Moldova și Trotuș. Totuși, trebuie presupus că se practica pe apa Trotușului, pentru a se transporta marile cantități de material lemnos prelucrat la ferăstraiele numeroase din această parte a munților [52]. Dar, se pare și trebuie admis că o mare parte din cheresteaua mai măruntă ce se producea aici, ca și pe valea Moldovei, era transportată în interiorul țării cu căruțele.

La meseriile enumerate pînă aici trebuie adăugat și morăritul care, de asemenea, făcea parte din sfera îndeletnicirilor gospodăriei țărănești de la munte atît de diversificată, meserie care, spre deosebire de celelalte ale cărora produse realizate aveau ca destinație vînzarea, în cazul

de față avea un scop mai limitat, de deservire a clientelei sătești. În partea cîmpului, morile aparțineau stăpînilor moșiilor și erau instalate pe un iaz, folosind forța apei acumulată aici. Construcția barajului pentru asemenea iaz era destul de anevoioasă, iar panta scăzută nu permitea să se facă iazuri prea apropiate unele de altele, deoarece „se înecau" morile din amonte. La munte, dimpotrivă, cursurile repezi de apă, cu pantă pronunțată, permiteau ca, pe lîngă celelalte instalații meșteșugărești, să se așeze mai multe mori care aproape totdeauna aparțineau țăranilor. Așa, de pildă, la Hangu se aflau, în anul 1830, 17 mori țărănești, iar după informații mai tîrzii, din anul 1848, în cuprinsul regiunii funcționau 230 de mori [53]. La prima vedere, mulțimea morilor dintr-un sat ar părea nejustificată, dat fiind faptul că la munte se găseau mai puține grîne de măcinat, doar strictul necesar pentru hrana populației, și acelea aduse din partea cîmpului. Țăranii de la munte cumpărau de preferință grăunțe, deoarece costau mai ieftin, se puteau transporta și păstra mai ușor decît făina, pentru a le măcina la morile din satele lor. Aceste mori erau destul de mici, cu un randament scăzut și de aici nevoia de a fi cît mai multe, pentru a acoperi trebuințele populației. După cum s-a mai arătat, alături de mori mai existau fie o pivă de sumani, fie o ștează, astfel că țăranul posesor de moară practica mai multe meserii din care își cîștiga existența.

Toate cele arătate pînă acum subliniază o caracteristică aparte a țăranului de la munte, aceea de meșteșugar. Spre deosebire de gospodăria țărănească din zonele agricole, care vindea produsele (cereale, vite etc.) în stare brută, cea de la munte oferea pe piață mărfuri prelucrate din produsele animaliere, sau din lemnul pădurilor, pentru obținerea cărora oamenii aveau nevoie de o anumită calificare, ba chiar de o specializare pentru anumite etape ale procesului producției de mărfuri, în cazul cherestelei, ce era rodul unei experiențe transmisă din tată în fiu, la care se adăugau noi cunoștințe acumulate pe parcurs. De aceea, dacă în satele din zonele agricole exista un număr redus de meșteșugari ce deserveau clientela redusă a restului consătenilor, la munte, prin diversitatea îndeletnicirilor și a instalațiilor meșteșugărești necesare exercitării lor, aproape fiecare gospodărie își avea meșterii sătești, pricepuți și cu un grad superior de calificare, ce construiau instalațiile mecanice care necesitau multe cunoștințe tehnice și ingeniozitate față de care ne manifestăm admirația chiar și în zilele noastre, iar apoi urmau deținătorii instalațiilor respective ce trebuiau să știe să le mînuiască pentru a obține produsele — stofe finisate, cherestea etc. Unele instalații, ca pivele și dîrstele, aveau rolul să deservească o clientelă sătească ce-și finisa produsele casnice (sumani cergi etc.) destinate vînzării. Spre deosebire de acestea, ferăstraiele lucrau, în primul rînd, pentru deținătorii lor care trebuiau să-și procure mai întîi materia primă — trunchiurile de brad — și să angajeze oameni pentru tăiatul și adusul lor din păduri, precum și lucrătorii de ajutor care să deservească instalația. Alteori erau întovărășiți mai mulți consăteni la un ferăstrău, dar toate acestea presupun stabilirea anumitor relații între oameni situați pe diferite poziții economice și sociale: cel care angajează munca salariată

şi lucrătorul plătit, relaţii caracteristice apariţiei elementelor capitaliste în lumea satelor de la munte.

Dar aceştia nu erau decît o parte din meşteşugarii care activau în reguinea de munte a Moldovei, unde exista o mare diversitate a meseriilor, mai cu seamă legate de prelucrarea lemnului. Aici mai trebuisc amintiţi tîmplarii sau lemnarii care produceau diferite unelte şi mobilier de uz casnic şi gospodăresc în general, stolerii constructori de case, cei care, printr-o tehnică anumită, lucrau şindila şi draniţa pentru acoperitul caselor, precum şi dogarii din mîinile cărora ieşeau obiecte de o mare varietate. Şi aceştia, la rîndul lor, lucrau fie la comandă, pentru clientela sătească, fie pentru piaţă, ducîndu-şi produsele de vînzare în cuprinsul ţării, în acelaşi fel procedînd şi meşteşugarii din ramurile vestimentare : croitorii şi cojocarii.

Această mică producţie de mărfuri a constituit totdeauna caracteristica esenţială a gospodăriei ţărăneşti de la munte, fiind determinată de nevoia aprovizionării cu cereale din zonele agricole. În felul acesta, s-a ajuns, din vechi timpuri, la un schimb de bunuri între locuitorii din regiuni cu specific economic diferit, o parte oferind celeilalte produsele proprii : ţăranii de la munte brînzeturi, ţesături de lînă, cherestea şi alte obiecte de uz casnic şi gospodăresc lucrate din lemn, iar cei de la cîmpie grîne. Aprovizionarea cu cereale de către oamenii de la munte se făcea uneori, ca şi pînă în zilele noastre, prin căutarea directă a clientului pentru produsele proprii, cu prilejul unor peregrinări sezoniere, pe rute care au devenit cu timpul tradiţionale [54]. Schimbul între produsele meşteşugăreşti şi cele agricole avea loc şi în cadrul unei vechi reţele de tîrguri, locuri de întîlniri regulate între producători şi produsele lor, cum erau iarmaroacele, unele din ele, ca cel de la Soveja, bine cunoscut încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea [55]. Alteori, cum era în cazul bîrsanilor de la Putna şi de la Bacău, oamenii îşi duceau produsele de vînzare la tîrguri mai îndepărtate din interiorul ţării, chiar şi pînă la Galaţi, iar din partea domniei se bucurau de scutirea taxelor comerciale [56].

Toate acestea luate la un loc au făcut ca legăturile ţăranilor de la munte cu piaţa să devină tot mai strînse, iar produsele meşteşugăreşti din gospodăria lor tot mai larg răspîndite chiar şi în afara ţării [57]. Dezvoltarea pieţei interne şi lărgirea relaţiilor cu piaţa externă, în urma reglementării şi apoi a înlăturării monopolului turcesc, au determinat o creştere substanţială a producţiei de mărfuri meşteşugăreşti ale acestei gospodării tocmai în ramurile principale ale economiei regiunii de munte. În special, cheresteaua a devenit tot mai mult căutată pentru construcţii urbane, odată cu dezvoltarea oraşelor, iar cererea pe piaţa externă era din ce în ce mai mare, făcînd ca gospodăria ţărănească de la munte să fie atrasă în măsură tot mai largă în circuitul schimbului de mărfuri [58].

Un aspect social ,deosebit de interesant, legat de existenţa meşteşugurilor săteşti de la munte este acela al relaţiilor dintre ţărani, de o parte, şi stăpînii moşiilor şi arendaşii de cealaltă parte. Deţinerea de către ţărani a instalaţiilor meşteşugăreşti amintite în lucrarea de faţă era condiţionată de prestarea anumitor obligaţii faţă de stăpînii moşiilor, în

cazul de față mai ales mănăstirile care dețineau cele mai mari proprietăți în regiunea de munte. Problema condiționării, se înțelege de la sine, nu se mai punea în cazul satelor răzeșești, în cadrul cărora se stabileau cu totul alte relații ce nu vor fi discutate aici. Obligațiile față de stăpînii moșiilor erau determinate de vechiul drept de monopol feudal, care, la rîndul său, decurgea din dreptul de stăpînire asupra moșiei cu toate resursele și posibilitățile ei de exploatare : pămînt, pădure, pășune, fînaț și mai ales ape. Cum, pe moșiile de la munte, pîraiele mici și repezi ofereau o excelentă forță motrice și permiteau ca, în lungul lor, să se instaleze numeroase și diverse instalații meșteșugărești de prelucrarea lemnului și finisare a produselor gospodăriei țărănești, stăpînii moșiilor au căutat să exercite asupra acestor instalații un control cît mai strict, în scopul obținerii de venituri.

Dreptul de a construi și a deține mori, care aparținea stăpînilor de moșii, putea fi concedat țăranilor, prin învoială [59], dar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mănăstirile au căutat să-l restrîngă mereu, manifestînd chiar o tendință de confiscare a lor. În acest scop, mai întîi se anulau învoielile încheiate mai înainte cu țăranii și morile erau trecute în proprietatea mănăstirilor. Dacă morile erau construite de puțină vreme și, prin exploatarea lor, țăranii nu-și amortizaseră decît o parte din cheltuielile investite, se hotăra ca mănăstirea să-i despăgubească. Durata pentru amortizarea cheltuielilor de construcție ale unei mori era apreciată la cinci ani, după care putea fi luată de către mănăstire, iar în cazul cînd trebuiau plătite unele despăgubiri țăranilor, se calcula venitul realizat pînă la data confiscării [60]. În cel mai bun caz, țăranii erau siliți să-și vîndă morile la mănăstiri, iar dacă nu se puteau înțelege asupra prețului, trebuiau să le ridice de pe moșie [61]. Dar, se pare că toate acestea nu constituiau decît acțiuni prin care mănăstirile căutau să-i constrîngă pe țărani să plătească dări mai mari pentru folosința morilor, pentru că ele au continuat să fie deținute tot de către săteni.

Țăranii deținători de mori trebuiau să plătească mănăstirilor „bezmăn", adică o chirie pentru locul pe care se ridica instalația și pentru dreptul de folosire a apei. Din puținele informații ce se cunosc, rezultă că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru o moară se dădea cantitatea de șase merțe făină de orice fel [62], ceea ce însemna aproape 900 kg pe an. Îndată după anul 1800, țăranii dădeau stăpînilor de moșii a zecea parte din venitul morilor [63], sau o sumă de bani stabilită în funcție de mărimea și randamentul instalației [64]. Se întîlnesc și cazuri în care țăranii deținători de mori le puteau arenda și chiar la vindeau altora [65], noului posesor revenindu-i și obligația de a plăti dările către stăpînul locului.

Același regim aveau pivele de sumani și dîrstele, pentru care țăranii plăteau mănăstirilor sume de bani sub denumirea, uneori, de dijmă — prin extindere a noțiunii, iar alteori de embatic [66]. Călugării căutau să finiseze la pivele țăranilor și sumanii mănăstirilor, încercînd să impună aceasta prin clauze la învoielile date pentru construirea pivelor. Totuși, nu era o obligație, deoarece trebuiau să plătească pentru bătutul sumanilor [67], sau să scadă suma cuvenită din embaticul datorat de piuari [68].

Dintre instalațiile meșteșugărești ale țăranilor de la munte, o importanță deosebită au avut ferăstraiele, al cărora număr a sporit din nevoia de a face față cererilor tot mai mari de cherestea pe piața internă și cea externă, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor. În această situație, stăpînii moșiilor au căutat să reglementeze în folosul lor situația ferestraielor țărănești, prin impunerea deținătorilor lor la noi obligații aducătoare de venituri pentru mănăstiri [69]. Ca atare, țăranii puteau să-și construiască ferăstraie în aceleași condiții ca pentru pive și mori, adică prin învoială cu stăpînii moșiilor, cărora să le dea dijmă, sau să le plătească anumite sume de bani [70]. Dreptul de a construi ferăstraie era acordat și unor persoane străine de moșie, în asemenea cazuri negustori de cherestea, în aceleași condiții de plată pentru folosința lor. Iată care erau aceste condiții, așa cum rezultă ele din numeroasele informații documentare ale vremii :

—ferăstraiele se puteau construi numai cu permisiunea stăpînului moșiei [71], iar cei care nu respectau această prevedere trebuiau să le scoată din funcție [72].

— folosirea ferăstraielor era permisă pe timp limitat [73], timp în care trebuie să se presupună că au fost amortizate cheltuielile, după care instalația, în stare de funcționare, trecea în proprietatea stăpînului moșiei [74] ;

— în cursul termenului acordat pentru folosința lor, ferăstraiele nu puteau fi vîndute decît stăpînului moșiei care, în caz contrar, le putea confisca fără nici o despăgubire și avea dreptul să le arendeze altora [75] ;

— deținătorii de ferăstraie trebuiau să plătească stăpînilor de moșii dijmă (iarăși un caz de generalizare a noțiunii), sub diferite forme : în cherestea, în bani, în blănuri de jder, sau în cantități de ceară, așa cum obișnuiau să pretindă mănăstirile.

Întrucît construirea unui ferăstrău necesita o cheltuială însemnată, această posibilitate o aveau, de obecei, țăranii mai înstăriți, dar, uneori, se întovărășeau mai mulți țărani, fiecare stăpînind partea corespunzătoare [76]. Aceste părți se refereau la dreptul de folosință al ferăstrăului, iar vînzarea vreuneia din ele se făcea, ca de obicei, tot către stăpînul moșiei [77] și numai cu aprobarea acestuia putea fi preluată de către ceilalți tovarăși [78].

Rezultă, așadar, că stăpînii moșiilor de la munte au căutat să impună un monopol riguros asupra instalațiilor meșteșugărești destinate prelucrării materiilor prime și să execute un control permanent, prin condițiile impuse celor care le construiau și le foloseau. Asemenea acțiuni se constată tot mai frecvent la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, cînd în condițiile dezvoltării producției de mărfuri pe moșiile de la munte, țăranii încercau să scape de sub controlul mănăstirilor și boierilor [79]. Prin exercitarea acestui monopol, stăpînii moșiilor au căutat, pe de o parte, să-și mărească veniturile, iar pe de altă parte, să acapareze ferăstraiele țărănești, pentru a le trece în inventarul propriu.

În cazurile ferăstraiele deținute de țărani, dijma din cherestea căpăta o importanță tot mai mare în ochii stăpînilor de moșii, încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Momentul este marcat în mod deosebit prin

„ponturile“ din anul 1792, prin care boierii şi mănăstirile au instituit dreptul de proprietate absolută, de tip burghez, asupra pădurilor, generalizînd cu acest prilej obligaţia dijmei din materialul lemnos tăiat şi prelucrat de ţărani în scopul comercializării [80]. Pe moşiile de la munte, unde se lua dijma atît direct din lemnul tăiat din pădure, cît şi din produsele rezultate în urma prelucrării acestuia la ferăstraie, se căuta a se face o deosebire netă între una şi alta. Cea dintîi se lua numai din arborii doborîţi şi supuşi unei fasonări simple, cum erau, de pildă, catargele şi butucii destinaţi prelucrării la ferăstraie, cu alte cuvinte, aceasta era plata ce se cuvenea proprietarului pădurii pentru lemnul ce se lua de către ţărani, dar, cu tot conţinutul nou al dreptului de proprietate de curînd instituit, boierii şi mănăstirile au recurs tot la vechea formulă, feudală, a dijmei. În cel de al doilea caz, dijma din cherestea prelucrată cuprindea plata datorată de ţărani pentru dreptul de folosinţă a ferăstraielor [81], obligaţie ce decurgea din vechiul monopol feudal, arătat mai înainte, asupra apelor. Cu toate că această obligaţie apare, în general, sub denumirea de dijmă, ea se percepea sub diferite forme : de obicei, ţăranii o dădeau în natură, dar documentele menţionează şi plata ei în bani, pentru plutele de catarge [82]. În acelaşi timp, ferăstraiele erau considerate ca o moară „de frunte“, iar mănăstirea Neamţ lua pentru ele aceeaşi sumă de 8 lei pe an [83]. Foarte curînd, odată cu amploarea cunoscută de exploatările forestiere, suma plătită de ţărani pentru folosinţa ferăstraielor a crescut vertiginos, ajungînd la peste 300 lei, iar în unele cazuri chiar 1.500 lei pe an [84], desigur, în funcţie de mărimea şi randamentul instalaţiei, dar şi datorită cantităţilor tot mai mari de material lemnos prelucrat cu ajutorul lor. Pe măsura creşterii preţului cherestelei, s-a generalizat dijma luată în scînduri, stabilită la un anumit număr, din ce în ce mai mare [85], sau la cîte o plută de scînduri de fiecare ferăstrău [86]. În principiu, aceasta trebuia să reprezinte a zecea parte din marfa prelucrată, aşa cum se şi preciza în unele cazuri [87], dar în alte cazuri,„ dijma“ pentru ferăstraie se ridica pînă la două zecimi din scîndurile tăiate [88].

Perceperea dijmei sub formă de scînduri a sporit mult obligaţiile ţăranilor de la munte faţă de stăpînii moşiilor. Dacă mai înainte dădeau dijmă doar din trunchiuri fasonate (catarge, butuci etc.), boierii şi mănăstirile nu se mai mulţumesc doar cu acestea şi pretind material lemnos prelucrat, care era mult mai valoros şi necesita o muncă în plus din partea ţăranilor posesori de ferăstraie. Dar situaţia ţăranilor avea să se agraveze şi mai mult, odată cu extinderea şi generalizarea arendăşiei pe moşiile de la munte, în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Dezvoltarea producţiei de mărfuri pe moşiile de la munte, perspectivele de îmbogăţire pe care le oferea comerţul cu material lemnos au atras aici elemente din afară care căutau să realizeze profituri cît mai mari din munca ţăranilor. Aceştia au fost, în ordinea apariţiei lor, negustorii de cherestea şi arendaşii moşiilor, între care s-a desfăşurat o aprigă concurenţă.

Negustorii de cherestea erau, în cazul de faţă, reprezentanţii capitalismului în dezvoltare care se infiltra tot mai mult în viaţa satelor

de la munte. Profitînd de continua nevoie de bani a ţăranilor, aceştia le plăteau preţul mărfii la domiciliu, adică partea cea mai mică din valoarea ei, la care se mai adăuga, eventual, costul transportului cu plutele pînă la Piatra Neamţ [89]. Munca ţăranilor era cu atît mai prost remunerată, cu cît aceştia trebuiau ca, pentru cheresteaua ce o vindeau negustorilor, să dea mai întîi dijma arătată stăpînilor moşiilor. Se înţelege că vechile relaţii feudale constituiau o piedică serioasă în calea noilor relaţii, marfă-bani, ce se stabileau între ţăranii meşteşugari mici producători şi negustorii achizitori. Dar, în acelaşi timp, menţinerea acestor relaţii putea fi speculată cu abilitate şi de aceea, pentru a nu fi stingheriţi în activitatea lor şi pentru a realiza şi mai mari profituri, negustorii de cherestea s-au transformat adesea în arendaşi de moşii la munte. În noua lor calitate, prima grijă a arendaşilor era ca, în baza monopolului asupra instalaţiilor meşteşugăreşti, să oblige pe ţăranii posesori de ferăstraie la plata unui „adeti" constînd dintr-un număr de scînduri din ce în ce mai mare [90]. Pentru a înfrînge rezistenţa ţăranilor şi pentru a-i constrînge să accepte obligaţiile impuse, arendaşii le opreau şi chiar le confiscau ferăstraiele, lipsindu-i astfel de principalul lor mijloc de existenţă [91].

Asemeni stăpînilor de moşii, arendaşii nu erau nici ei totdeauna capabili să organizeze exploatarea raţională a pădurilor prin mijloace proprii, în vederea dezvoltării producţiei de mărfuri. Evitînd să facă investiţii în instalaţii pentru prelucrarea lemnului, ei s-au bazat pe mica producţie meşteşugărească din cadrul gospodăriei ţărăneşti, iar pentru a obţine cît mai mult material lemnos pe care să-l comercializeze, au pretins cherestea pentru toate obligaţiile sătenilor [92]. Aşa, de pildă, arendaşii domeniului Broşteni, la anul 1830, luau cherestea pentru terenurile de păşune şi fînaţ [93]. Totodată, ei mai sileau pe ţărani să taie butuci pentru ferăstraiele moşiei, în socoteala zilelor de boieresc [94], iar prin contractele de arendă îşi asigurau monopolul comercializării produselor moşiei [95], în speţă, cheresteaua lucrată de ţărani [96]. Cu toate că se angajau să plătească locuitorilor preţurile oferite şi de către alţi negustori [97], arendaşii îi sileau să le vîndă cheresteaua la preţuri cît mai mici [98], utilizînd în acest scop mijloace de constrîngere ca cele arătate mai înainte. În sfîrşit, profilîndu-se numai pe comerţul de cherestea, arendaşul moşiilor de pe Bistriţa ale mănăstirii Slatina le spunea răspicat ţăranilor că „nu sînteţi slobozi a lua bani pe cherestele de la nimene alţii decît numai de la mine, cu preţurile ce să vor politici" [99].

În vederea monopolizării comerţului cu cheresteaua de pe moşii, arendaşii căutau mai întîi să înlăture concurenţa altor negustori care ar fi putut oferi ţăranilor preţuri mai mari decît acelea impuse de ei [100]. Deosebit de grăitor este, în această privinţă, exemplul unui călugăr care, la anul 1830, fusese numit de către Mitropolie ca egumen al schitului Hangu şi care a devenit prin aceasta şi arendaş al moşiei [101]. El arăta că, la venirea sa pe moşie, ţăranii datorau la diferiţi negustori circa 800 plute de scînduri, din care cauză mănăstirea „să păgube de însuşi boierescurile lor şi de folosurile ferăsăilor sali, căci erau sîlniciţi ţăranii a lucra creditorilor" [102]. Pentru a-i înlătura pe aceştia din urmă, el le-a plătit datoriile

ce le aveau pe la locuitori şi, se înţelege, a luat asupra sa cheresteaua ce o aveau de primit. „Dar mai mult decît atîta — adaugă călugărul egumen şi arendaş —, ce au trebuit să îngrădesc şi driturile lăcuitorilor, ca să nu mai poată vinde altora marfa din a lor ferăsăi, care lucru n-am putut altfel decît am început a răscumpăra din ferăsăile lor, precum am putut să mă învoiesc cu ei“, astfel încît, la cele două ferăstraie pe care le avea pînă atunci schitul, el a mai adăugat încă 11 luate de la ţărani pe această cale. Deci, iată mijloacele folosite de către arendaşi pentru a realiza profituri cît mai mari: acapararea la preţuri derizorii a muncii ţăranilor şi deposedarea lor, prin constrîngere şi înşelăciune, de instalaţiile meşteşugăreşti cu ajutorul cărora îşi cîştigau existenţa [103].

Pe lîngă acestea, metoda frecvent folosită de către arendaşi era aceea ca, asemenea negustorilor pe care reuşiseră să-i înlăture, să avanseze ţăranilor bani pentru mari cantităţi de cherestea ce nu le putea fi livrată pînă la expirarea contractului de arendă [104]. De aici, se iscau neînţelegeri cu arendaşii următori, pentru care împlinirea datoriilor vechi de la ţărani constituia un serios impediment în desfăşurarea afacerilor [105]. Dar, sistemul în sine a însemnat un mijloc de crîncenă exploatare a ţăranilor din partea capitalului comercial şi cămătăresc, deoarece ei nu mai puteau scăpa ani de-a rîndul de datoriile care sporeau mereu prin adăugarea dobinzilor.

Aşadar, condiţiile locale din regiunea de munte a Moldovei au făcut ca activitatea ţăranilor de aici să se orienteze spre anumite ramuri ale economiei, dintre care cele de căpetenie erau creşterea vitelor şi exploatarea pădurilor. Prin prelucrarea produselor brute (lîna şi pieile de la oi, dar mai cu seamă lemnul pădurilor de brad), cu ajutorul instalaţiilor mecanice pentru finisarea ţesăturilor şi ferăstraiele pentru lucrul cherestelei, ţăranii de la munte au căpătat o caracteristică proprie, aceea de mici meşteşugari producători de mărfuri, caracteristică ce îi deosebeşte net de cei din partea cîmpului. Legătura cu piaţa a gospodăriei ţărăneşti de la munte a fost determinată de nevoia aprovizionării cu cereale din zonele agricole şi procurării banilor pentru plata obligaţiilor către stăpînii moşiilor şi dărilor către cîrmuire. Odată cu dezvoltarea exploatărilor forestiere, producţia de mărfuri în cadrul gospodăriei ţărăneşti de la munte a sporit, accentuîndu-se, în acelaşi timp, calificarea meşteşugărească a ţăranilor de aici, printr-o diversificare a meseriilor în procesul de producţie. Totodată, au apărut elemente noi, cu caracter capitalist, atît pe plan economic, cît şi pe cel social, acestea din urmă reprezentate, între altele, prin folosirea pe scară tot mai largă, în producţia de mărfuri, a mînii de lucru salariate oferită de ţărănimea săracă ce nu avea alte mijloace de existenţă.

Ca mici producători de mărfuri meşteşugăreşti, ţăranii de la munte au contribuit în largă măsură la dezvoltarea şi unificarea pieţei, interne, aportul lor fiind facilitat şi de existenţa căilor de comunicaţie naturale, care făceau posibilă transportarea produselor cu uşurinţă şi la preţuri ce le sporea rentabilitatea.

Dezvoltarea meşteşugurilor ţărăneşti de la munte a avut loc în cadrul menţinerii încă a vechilor relaţii cu stăpînii moşiilor, care au căutat

să-şi sporească veniturile prin majorarea obligaţiilor ţăranilor pentru dreptul de folosinţă a instalaţiilor mecanice purtate de forţa apelor. La rîndul lor, arendaşii, reprezentanţi ai capitalismului în dezvoltare, şi-au sporit profiturile pe diferite căi care au însemnat, în acelaşi timp, noi forme de accentuare a exploatării ţărănimii. Astfel, ei au monopolizat comercializarea produselor meşteşugăreşti ale gospodăriei ţărăneşti, iar prin contracte oneroase şi înrobitoare, i-au silit să se angajeze la livrarea unor cantităţi mari de cherestea, greu de realizat la termenele stabilite, încît ţăranii erau supuşi cu anii unor datorii imposibil de achitat. În consecinţă, din mici meşteşugari, liberi să-şi vîndă produsele la preţul pieţei, au devenit lucrători la comandă şi mai cu seamă au căzut din ce în ce mai mult sub exploatarea crîncenă a capitalului comercial şi cămătăresc.

N O T E

1 *Uricarul*, vol. VII, p. 255. În termeni asemănători se arată despre ei şi la anul 1816 (Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iaşi, 1979, p. 6).

2 Arh. St. Iaşi, tr. 166, nr. 7, f. 105. Pentru satele de la ocolul Muntelui se spune doar atît: „La munte, cherestele".

3 *Ibidem*, nr. 8, f. 7. Despre satul Bicaz se spune: „Chiverniseala lor cu facerea cherestelei, iar o samă cu vitele ce pot rîdica" (f. 17), iar la satele Cîrnu şi Buhalniţa, „cu vitele şi lucrul mîinilor" (f. 12 şi 14).

4 Prima formulare de acest fel apare în descrierea ţinuturilor, din anul 1821, ce însoţeşte situaţia recapitulativă a catagrafiei din anul 1820 (Buletinul „Ion Neculce", fasc. 7, 1928, Iaşi, 1929, p. 140 şi următ.). Ea se repetă apoi în „Topograficeasca arătare a fieştecăruia ţinut", din anul 1824, în *Hurmuzachi*, Supliment I, vol. IV, Bucureşti, 1891, p. 15 şi în cea asemănătoare din anul 1829 (Bibl. Acad., pach. CCL, doc. 255).

5 Arh. St. Iaşi, Litere, dosar Ci, nr. 185, f. 172.

6 Idem, tr. 1772, dosar 44036, f. 49 şi Gh. Platon, *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, Edit. Junimea, Iaşi, 1973, p. 14-15.

7 Arh. St. Iaşi, tr. 1772, dosar. 44036, f. 49-50.

8. *Ibidem*, f. 168. De asemenea, Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieţei interne în Moldova în preajma Regulamentului organic*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", Secţiunea III (Ştiinţe sociale), tomul V (1959), p. 27.

9 Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu şi Corneliu Istrati, *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, Bucureşti, 1966, p. 211. (În continuare se va cita D.R.A., II).

10 O descriere tehnică, amănunţită, a pivelor şi ştezelor de pe valea Bistriţei este făcută de Ion Chelcea, *Industria ţărănească*, în volumul Grupul de cercetări complexe al Academiei R.S.R., *Etnografia văii Bistriţei, zona Bicaz*, Piatra Neamţ, 1973, p. 397-420.

11 Corneliu Istrati, *Despre dîrstele din Moldova în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii şi cercetări științifice", Istorie, anul XIII (1962), fasc. 1, p. 121. Expunerea despre tehnica finisării țesăturilor de lînă la dîrste este făcută după acest articol. Vezi și Ion Chelcea, *op. cit.*

12 *Ion Chelcea*, op. cit., p. 397.

13 C. Turcu, *Șteaza, instalație primitivă sătească pentru perfecționarea unor țesături casnice*, în „Studii", revistă de istorie, anul VII (1955), nr. IV, p. 113-118.

14 Dîrsta a fost descrisă complet de N. Al. Rădulescu, *Vechea industrie vrînceană, chiua și drîsta*, în „Milcovia", V-VII (1936), p. 23-26. În articolul citat (C. Istrati, *Despre dîrstele din Moldova...)*, am insistat asupra descrierii, pentru unele precizări în această chestiune.

15 C. Istrati, *op. cit.*, p. 126-127.

16 Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 416, arată că dîrsta nu se cunoaște pe valea Bistriței.

17 O expunere asupra acestui meșteșug, din punct de vedere tehnic și etnografic, este făcută de Romulus Vulcănescu, *Cojocăria*, în *Etnografia văii Bistriței*, p. 447-518.

18 V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Bucureşti, 1961. p. 518-519.

19 H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 249.

20 Vezi și Romulus Vuia, articolele *Curtea și gospodăria și Locuința*, în *Etnografia văii Bistriței*, p. 108-171.

21 Radu O. Maier, articolele *Dulgheria, Tîmplăria* și *Dogăria-butnăria*, în *Etnografia văii Bistriței*, p. 519-548.

22 *Ibidem*, p. 542-548.

23 C. Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", Secțiunea a III-a, Istorie, tomul XIII (1967), p. 7. De asemenea, Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, ediția a doua, București, 1976, p. 95.

24 La 15 ianuarie 1757, se arată că țăranii tăiau catarge din braniștea mănăstirilor Slatina, Rîșca și Voroneț (D.R.A., II, p. 338). La anul 1756, egumenul de la Voroneț reclama domniei că, de 5-6 ani, „s-au obicinuit lăcuitorii de fac catarguri în braniștile mănăstirilor și, din pricina catargurilor, îmblînd oamenii nelipsit prin păduri de taie catarguri," s-a împrăștiat vînatul din braniști (A. Popovici și Gh. T. Kirileanu, *Descrierea moșiei regale Broșteni*, București, 1906, p. 86).

25 C. Istrati, *Gospodăria moșierească din regiunea de munte a Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", tomul VIII (1971), p. 248.

26 Termenii noi apar în hrisovul pentru stabilirea taxelor ce se încasau în folosul mănăstirii Sfîntul Spiridon din Iași, la anul 1776, pe cheresteaua ce era dusă la Galați *(Uricarul*, vol. XIX, p. 380), iar aceeași termeni reapar și la anul 1779 (idem, vol. I, p. 87). Vezi și V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice", Filologie, anul (1957), fasc. 1, p. 9 și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 220-223.

27 În perigrafiile din anul 1831 se arată că locuitorii din ocolul Trotuș, ținutul Bacău, lucrau astfel de cherestele (Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieței interne în Moldova...*, p. 41).

28 La anul 1757, pe lîngă dijma din catarge, pe care mănăstirile Slatina, Rîşca şi Voroneţ o adunau de la ţărani, se arăta că „aşijdire şi din lemnul ce se taie la *moara de firisteu* (s. n.) să aibă a lua din zece lemne un lemn" (D.R.A., II, p. 338).

29 Jalba egumenului de la mănăstirea Bistriţa, din anul 1799 *(ibidem,* p. 711).

30 La anul 1832, pe moşia Broşteni lucrau 35 ferăstraie, dintre care 15 ale ţăranilor, iar restul ale unor negustori de cherestea (A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 14).

31 La anul 1840, ele erau răspîndite astfel : 1 la Păltiniş, 14 la Şaru Dornei, 18 la Dorna, 2 la Chirilu, 5 la Crucea, 25 la Broşteni, 1 la Cotîrgaşi, 18 la Mădei, 15 la Borca, 5 la Stejaru, 5 la Fărcaşa, 10 la Sabasa, 3 la Găineşti, 11 la Mălini şi 2 la Negrişoara (Arh. St. Iaşi, tr. 1772, dosar. 16593, passim).

32 Erau 10 la Lucăceşti, 18 la Dofteana, 32 la Dărmăneşti, 20 la Comăneşti şi 17 la Lunca Asău *(ibidem).*

33 În această zonă se întîlnesc mai frecvent termenii de *catarguri, cătărgele, trincheturi,* pe lîngă cele de *grinzi, dulapi, scînduri* (idem, dosar 44036).

34 Gh. Platon, *op. cit.,* p. 41.

35 Arh. St. Iaşi, tr. 1772, dosar nr. 44036.

36 Numeroase menţiuni despre dogărie în această zonă se găsesc în Condica Vistiriei din anul 1803 *(Uricarul,* vol. VII) şi în catagrafio din anul 1820 (Arh. St. Iaşi, tr. 166, nr. 10, ţinutul Bacău).

37 Vezi şi Gh. Bujoreanu, *Livrările in natură către Poarta Otomană, mijloc de exploatare a Moldovei în perioada 1802—1828,* în „Analele Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", Secţia III, tom. II (1963), p. 183-185.

38 Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani,* tomul II, Iaşi, 1857, p. 29.

39 *Uricarul,* vol. IV, p. 442.

40 Sama Vistieriei Moldovei pe anii 1817—1818, Arh. St. Iaşi, mss. nr. 1498.

41 Ion Vlăduţiu, *Agricultura în satele din zona Bicaz,* în *Etnografia văii Bistriţei,* p. 250 şi următ. A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *(op. cit.,* p. 63-64), dau informaţii despre tehnica exploatărilor forestiere pe Bistriţa, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea.

42 Gh. Platon, *Despre exploatarea ţăranilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului organic,* în „Revista arhivelor", anul III (1960), nr. 2, p. 185.

43 Gh. T. Kirileanu, *Cel mai vechi cod silvic românesc. Orînduiala de pădure pentru Bucovina, dată de împăratul Iosif al II-lea în 1786,* Bucureşti, 1908, p. 47-48.

44 Un asemenea angajament, pentru tăiat 1080 butuci şi transportul lor la ferăstraie, în anul 1820, la satul Pângărăcior (Arh. St. Buc., A. N., pach. MM, doc. 3). Informaţii mai tîrzii, din anul 1848, arată că, în satele de la ocolul Muntele, din ţinutul Suceava, „acei mai săraci, ce nu au vite, se năimesc plutaşi şi tăietori de cherestele cu toporu" (Arh. St. Iaşi, tr. 1772, dosar, 44036). Relatări identice se găsesc şi despre oamenii din satele de la ocolul Muntele şi ocolul Piatra, de la ţinutul Neamţ *(ibidem,* dosar 16593).

45 N. Şuţu, *Notiţii statistice asupra Moldaviei,* trad. de Th. Codrescu, Iaşi, 1852, p. 15, ca şi în mss. rom. nr. 882, de la Bibl. Academiei, se arată importanţa

acestui punct comercial și de tranzit pentru transportul cherestelei de pe valea Bistriței.

46 Satele Vînătorii Pietrei, Mărăței, Pîngărați, Vadurile, Sărata, Calu, Iapa, Negulești, Podoleni și Lețcani (Arh. St. Iaşi, tr. 166, nr. 8, passim).

47 Idem, tr. 1772, dosar 44036, la ocolul Muntele din ţinutul Suceava.

48 V. Arvinte, *op. cit.*, p. 14.

49 Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 267.

50 La anul 1831, locuitorii din Oanţu s-au angajat să transporte unui negustor 26 plute de „catarguri şi cătărgele", de la Stejaru pînă la Piatra (Arh. St. Buc., A. N., pach. MCMXXXIV, doc. 61).

51. Ion Vlăduţiu, *op. cit.*, p. 266 şi următ.

52 Plutăritul mai uşor se practica şi pe unii afluenţi ai Bistriţei, ca Bistricioara, Neagra Şarului şi Neagra Broştenilor *(ibidem)*, probabil prin sistemul haiturilor.

53 Arh. St. Iași, Litere, dosar P. nr. 485, f. 109. De asemenea, pe moşia Broşteni, din ţinutul Suceava, se găseau, la anul 1832, alte 12 mori ţărăneşti şi ale unor oameni străini de moşie (A. Popovici şi G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 14).

54 H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 248.

55 Arh. St. Buc., M-rea Soveja, pach. V, doc. 19.

56 D.R.A., II, p. 211 şi Bibl. Acad., pach. CLXXXVII, doc. 183.

57 S. Vianu, *Cu privire la problema descompunerii feudalismului în ţările române*, în „Studii și referate privind istoria României", partea I, Bucureşti, 1954, p. 825.

58 Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieţei interne...*, p. 28-29.

59 Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, pach. LIII, doc. 25 şi D.R.A., II, p. 363, din anii 1746 și 1761.

60 Se plătea despăgubire pentru cheltuiala construirii iazului şi a morii, sau „cheltuiala gîrlii" (D.R.A., II, p. 363), pentru ca la anul 1781 să se plătească pentru o moară două merţe de păpuşoi şi 20 lei (Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, pach. CXL, doc. 41).

61 Cazul unor ţărani de pe moşia Bîlca, a mănăstirii Bîrnova, la anul 1796 (D.R.A., II, p. 634).

62 *Ibidem*, p. 370, din anul 1753 şi Bibl. Acad., pach. CLXXXVI, doc. 287, din anul 1799.

63 Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 348, doc. 4, p. 146 : la anul 1806, ţăranii din Comăneşti se obligau ca, „din mori", să dea „zăciuială, din zece una".

64 De moara de frunte 8 lei, de cea de mijloc 6 lei, iar pentru moara de coadă 4 lei pe an (D.R.A., II, p. 718). La anul 1816, ţăranii din Hangu plăteau cîte 15 lei pe an pentru fiecare moară (Bibl. Acad., pach. XXXV, doc. 26).

65 Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, pach. LXIV, doc. 19, din anul 1789 şi Arh. St. Iaşi, Litere, dosar P., nr. 485, f. 43, din 1831.

66 D.R.A., II, p. 363, din anul 1759, pentru satul Vînători, care să nu facă mori fără voia mănăstirii Secu ; la anul 1753, ei plăteau cîte 23 de potronici de fiecare pivă (Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, pach. CXL, doc. 23). La anul 1800, pe moşiile mănăstirii Neamţ se plătea cîte doi lei şi jumătate de tot găvanul (D.R.A., II, p. 718), iar „dijma" de dîrstă, pe moşia Bîlca, se ridica la 9 lei pe an (Arh. St. Buc., M-rea Bîrnova, pach. II, doc. 20). Embaticul este men-

ţionat într-un document referitor la moşia Hangu (Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 400, doc. 72/5).

67 D.R.A., II, p. 306-307, învoielile din anul 1753, dintre satul Vînători şi mănăstirea Secu.

68 Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 400, doc. 72/5.

69 D.R.A., II, p. 660 şi 720.

70 Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, pach. CXXX, doc. 26, pach. CXXXVI, doc. 12 şi 14, din anii 1800, 1804 şi 1807.

71 D.R.A., II, p. 698 şi Bibl. Acad., pach. CLXXXVI, doc. 294-298, 304, pach. CLXXX, doc. 87, la anii 1799 şi 1805, pe moşiile mănăstirii Slatina.

72 A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 51.

73 Bibl. Acad., pach. CLXXXVI, doc. 244.

74 *Ibidem*, doc. 86 : la anul 1821, egumenul a dat unui om ce răscumpărase nişte ferăstraie dreptul să le folosească 20 de ani, după care ele rămîneau în proprietatea mănăstirii. De asemenea, Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 400, doc. 72/6, pe moşia schitului Hangu.

75 Condiţii prevăzute în învoielile pentru construirea unor ferăstraie pe moşiile mănăstirii Slatina (Bibl. Acad., pach. CLXXXVI, doc. 259 şi pach. CLXXXVII, doc. 85 şi 86).

76 Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 400, doc. 72/2, 72/4, cazuri din satul Schitu Hangu.

77 *Ibidem*, doc. 72/4 şi 72/8.

78 *Ibidem*, doc. 72/4.

79 Vezi şi D. Ciurea, *În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", tomul I (1964), p. 143-144.

80 La anul 1805, negustorii turci nu lăsau pe oamenii care tăiau cherestea din pădurile mănăstirilor Rîşca şi Neamţ, de pe valea Bistriţei, să dea dijma cuvenită conform ponturilor. Domnia le-a poruncit să nu-i împiedece să dea dujma (Arh. St. Buc., M-rea Rîşca, pach. II, doc. 21).

81 La anul 1797, mănăstirea Slatina era împuternicită să ia, de la oamenii de pe moşiile sale de pe valea Bistriţei, „dijma din heresteie şi din tot felul din cherestea" D.R.A., II, p. 660). Alte documente hotărăsc, pentru moşiile mănăstirii Neamţ, ca oamenii să plătească pentru ferăstraie şi, în acelaşi timp, potrivit ponturilor, pentru lemnul tăiat din păduri şi destinat vînzării (*ibidem*, p. 720, din anul 1800 .şi Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, pach. CXXXVI, doc. 12 şi 14, din anii 1804 şi 1807).

82 La anul 1800, mănăstirea Neamţ lua, „pentru cheresteaua de catarguri şi cătărgele", cîte un leu de pluta mare şi cîte „o leiţă" de pluta mică (D.R.A., II, p. 732).

83 *Ibidem*, p. 718, din anul 1800.

84 La anul 1826, pe moşia mănăstirii Slatina se plăteau 1500 lei pentru un ferăstrău (Bibl. Acad., pach. CLXXXVII, doc. 87), iar la anul 1830, pe moşia Hangu, se plăteau 1000 lei pentru trei ferăstraie (Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 400, doc. 72/6).

85 La anul 1800, ţăranii din Comăneşti dădeau cîte 300 scînduri pentru fiecare ferăstrău de pe apa Uzului (Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 348, doc. 4, pag.

145-146). La anul 1830, mănăstirea Slatina lua cîte 1000 scînduri „de fieştecare pînză" (idem, Litere, dosar S, nr. 714, f. 2).

86 Ţăranii din Hangu, la anul 1816 (Bibl. Acad., pach. XXXV, doc. 26).

87 Pentru alte ferăstraie, ţăranii din Dărmăneşti dădeau a zecea parte din scîndurile tăiate (Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 348, doc. 4, p. 145-146).

88 Pe moşiile mănăstirii Slatina, la anii 1813 şi 1821 (Bibl. Acad., pach. CLXXXVI, doc. 244 şi pach. CLXXXVII, doc. 86).

89 La anul 1830, negustorul Manole Copcea pretindea ţăranilor din Mădei şi Pîrîul Cîrjei, ca despăgubire pentru cheresteaua ce nu i-au dat-o la termen, preţul acesteia la Piatra Neamţ, deci cu mult mai ridicat decît acela plătit de el oamenilor, la care trebuia să se adauge şi cîştigul său din vînzarea mărfii (Arh. St. Iaşi, Litere, dosar M, nr. 352, f. 79). Vezi şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 10-11.

90 Locuitorii din Galu arătau că arendaşul le-a cerut cîte 1.500 scînduri „adeti" pentru fiecare ferăstrău, în vreme ce predecesorul său le lua numai cîte 700 de scînduri. Pînă la urmă au fost nevoiţi să-i dea cîte 1000 scînduri (Arh. St. Iaşi, Litere, dosar P, nr. 485, f. 382 şi 565-566). Arendaşii de la Broşteni luau, la anul 1826, cîte trei plute de fiecare ferăstrău (A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 49-50). Pentru a-i constrînge să le dea cheresteaua cerută, arendaşii ameninţau pe ţărani că le vor strica ferăstraiele, motivînd că erau făcute fără învoirea lor sau a mănăstirii (*ibidem*, p. 51).

91 La anul 1830, ţăranii din Hangu se plîngeau că arendaşul le-a confiscat cele 25 de ferăstraie ce le aveau (Arh. St. Iaşi, Litere, dosar P, nr. 485, f. 109). Cei din Galu se plîngeau şi ei că le-au fost oprite ferăstraiele timp de două luni (*ibidem*, f. 565-566), ca şi cei din Cuejdiu (*ibidem*, dosar Ci, nr. 186, f. 24).

92 Vezi şi Gh. Platon, *Despre exploatarea ţăranilor din regiunea de munte...*, p. 178.

93 A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 55.

94 Arh. St. Iaşi, Litere, dosar M, nr. 352, f. 46.

95 La anul 1815, arendaşul domeniului Broşteni impunea ţăranilor că „toată neguţătorie ce să metaherisăşte a să face la aceste moşii, nimine alţii să nu fie slobozi a neguţători afară de mine" (Bibl. Acad., pach. XXXVI, doc. 51).

96 Arendaşul de la Broşteni, la anul 1826 (A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 50) şi cel de pe moşiile mănăstirii Neamţ, la anul 1830 (Arh. St. Iaşi, Litere, dosar P, nr. 485, f. 402).

97 *Ibidem, ibidem* şi Bibl. Acad., pach. XXXVI, doc. 51.

98 Este cazul celor din satul Galu, cărora li se plătea doar 32 lei pluta, după ce le fuseseră oferite preţuri mai bune de către alţi negustori (Arh. St. Iaşi, Litere, dosar P, nr. 485, f. 565-566). La anul 1833, locuitorii din Buhalniţa se plîngeau că arendaşul, după ce le lua dijma din cherestea din zece — două, apoi nu le îngăduia să vîndă cheresteaua decît lui, plătindu-le doar jumătate din preţul dat de alţi negustori (idem, Isprăvnicia Neamţ, dosar nr. 473, f. 381).

99 Arh. St. Buc., A. N., pach MMCCLXXVIII, doc. 1. Acesta conceda, în schimbul unor sume de bani, altor persoane dreptul de a achiziţiona cheresteaua de la ţărani (*ibidem*, pach. MMCCLXXX, doc. 2).

100 Cazul satelor Mădei şi Pîrîul Cîrjei, din ţinutul Suceava (Arh. St. Iaşi, Litere, dosar M, nr. 352, f. 71-79) şi al celor din satele Galu şi Vadurile, de la ţinutul Neamţ (*ibidem*, dosar, P., nr. 485, f. 677, 732 şi 736).

101 Idem, Mitropolia Moldovei, Schituri, Hangu, dosar nr. 256, f. 40.
102 Se pare că este vorba de niște negustori evrei care voiau să ia cu forța cheresteaua pe care le-o datorau țăranii (idem, Documente, pach. 400, doc. 191).
103 Vezi și Corneliu Istrati, *Gospodăria moșierească din regiunea de munte a Moldovei...*, p. 253.
104 Arh. St. Iași, Litere, dosar P, nr. 485, f. 677.
105 Ibidem, f. 381, 384, 407-408 și Arh. St. Buc., M-rea Neamț, pach XLI, doc. 28 și 29.

MÉTIERS PAYSANS DANS LA RÉGION MONTAGNEUSE DE LA MOLDAVIE, DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE. (ASPECTS ÉCONOMIQUES ET SOCIAUX)

Résumé

Ayant comme principal élément un riche matériel documentaire, dans la plupart inédit et appuyé sur la bibliographie existante, l'auteur étudie les métiers pratiqué par les paysans de la région montagneuse de la Moldavie. Ces métiers étaient déterminés par les conditions locales, spécifiques aux zones montagneuses qui ont rendu l'élevage du bétail et l'exploitation d'étendues forêts de sapin, en base de l'activité économique.

De manière cohérente, les métiers des paysans résident dans l'usinage artisanal des matières premières locales, c'est à dire, la laine des moutons et le bois, dans une riche variété de produits, commençant avec les objets domestiques et finissant avec le sciage pour les constructions navales.

Dans ce processus, les paysans utilisaient de différentes installations mécaniques, simples ou plus compliquées, mises en fonction par la force des eaux de la montagne, comme sont celles affectées au finissage des lainages et plutôt les scies pour le sciage. C'est pour cela que les montagnards ont acquis une caractéristique propre, celle de petits artisans, producteurs de marchandises usinées, caractéristique qui les distingue essentiellement des paysans des régions agricoles qui vendent leurs produits sur le marché en état brut.

Les occupations artisanales se sont développées à cause du besoin d'une meilleure valorisation des produits qui étaient offerts à ces habitants par la montagne, afin de procurer les grains qui là leur manquaient, aussi que d'autres biens de consommation courante.

Par conséquent, l'économie paysanne montagneuse a été de bonne heure, liée au marché où les paysans devaient vendre leurs produits pour procurer l'argent nécessaire au payement des impôts à l'État et aussi pour les obligations envers les grands propriétaires fonciers, obligations qui, ici, à un moment donné, se sont transformées en rente monétaire.

Simultanément avec le développement des exploitations forestères, la production de marchandises dans le cadre de l'économie paysanne s'est amplifiée et, en même temps, la qualification artisanale des montagnards s'est accentuée par la diversité des metiers dans le cadre du processus de l'usinage du bois. En même temps, de nouveaux éléments spécifiques au capitalisme ont apparus, autant sur

le plan économique que sur celui social, comme c'est le cas de l'emploi de plus en plus étendu du travail salarié. Les ouvriers forestiers étaient embauchés par les propriétaires de scies, dans sa pluspart des paysans enrichis qui exploitaient le travail offert par les gens pauvres des villages qui étaient privés de tous les moyens d'existence, élément qui démontre l'aprofondissement du processus de différentiation sociale dans la zone montagneuse de la Moldavie.

Le développement des metiers paysans a eu lieu dans le cadre de la persistence encore, des anciennes relations entre les villageois et les propriétaires fonciers qui étaient généralement des monastères, qui ont tenté d'augmenter leurs rentes en majorant les obligations des paysans en échange du droit d'usufruit des installations mécaniques. Dans la région montagneuse l'affermage s'est développé très vite ; les monastères préféraient ce moyen plus aisé de réaliser ces rentes et les fermiers, représentants du capitalisme en plein essor, ont augmenté au maximum les profits, en intensifiant de différentes manières l'exploitation des paysans. Ainsi, ils ont monopolisé la commercialisation des marchandises produites dans l'économie paysanne, s'entremettant dans la relation directe entre le petit producteur et le marché. En même temps, par des contracts onéreux et asservissants, ils ont obligé les paysans de prendre l'engagement qu'ils leur livreraient de grands quantités de sciage qui ne pouvaient pas être produites dans la période de l'affermage des propriétés.

Par conséquent, les dettes des paysans augmentaient de plus en plus, simultanément avec les taux d'intérêt, de manière qu'il était impossible de les paper pendant plusiuers années. Ainsi, de petits artisans qui vendaient librement leur produits au prix du marché, les paysans montagneux sont devenus de producteurs de marchandises à la commande, étant de plus en plus exploités par le capital comercial et usurier.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL SCULPTURII DECORATIVE ÎN LEMN DIN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. TREI ELEMENTE DE MOBILIER GĂSITE ÎN JUDEȚELE NEAMȚ ȘI SUCEAVA

de *MARINA ILEANA SABADOS*

Un important capitol al artelor decorative din Moldova primei jumătăți a sec. al XVII-lea, îl constituie sculptura în lemn. Concludent reprezentată, cel puțin în județele Neamț și Suceava unde am desfășurat pînă în prezent cercetări, sculptura decorativă în lemn din Moldova a reprezentat în prima jumătate a sec. al XVII-lea ceea ce a însemnat același domeniu în Țara Românească, dar în a doua jumătate a veacului, în special în epoca brâncovenească, fără însă a i se acorda o atenție similară din partea istoricilor de artă.

Un bogat patrimoniu de obiecte vine să susțină această afirmație : tîmplele somptuos ornamentate de la Humor, Voroneț, Moldovița (județul Suceava), Vînătorii Pietrei, Pluton, Vînători Neamț — aflată în muzeul mănăstirii Neamț — (județul Neamț) ; fragmentele de tîmplă de la Volovăț, mănăstirea Moldovița (azi în depozitul Muzeului de Artă al R.S.R.), Dragomirna, Voroneț (județul Suceava), Văleni, cel din expoziția permanentă a Muzeului de istorie din Piatra Neamț (județul Neamț) ; pomelnicele de la Solca și Moldovița sau analoghioanele păstrate în muzeele mănăstirilor Moldovița și Sucevița (județul Suceava).

Numitorul comun al tuturor acestor piese îl constituie repertoriul de motive decorative, dovedind o perfectă unitate stilistică, ceea ce a permis cu relativă ușurință, datarea lor în prima jumătate a sec. al XVII-lea (cu unele rezerve în cazul tîmplelor de la Humor și Vînătorii Pietrei care ar putea aparține sfîrșitului sec. al XVI-lea). Această datare trebuie pusă în legătură cu pătrunderea și răspîndirea în Moldova a ceramicii turcești de Iznik, începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea) [1], ceramică al cărei repertoriu ornamental a influențat întreaga sferă a artelor decorative din Moldova veacului următor.

O introducere în problemă pot fi considerate referirile ce s-au făcut în unele lucrări de sinteză, cum sînt : *Istoria Artelor Plastice în România* [2], în subcapitolele referitoare la sculptura în lemn în secolele XVI-XVII din Moldova și unde se fac caracterizări generale ale diferitelor manifestări artistice ; *Mobilierul vechi românesc* [3], cu cea mai amplă trecere în revistă a pieselor reprezentative din domeniul la care ne referim și de unde aflăm — lucru important — că modele asemă-

nătoare, pe care autorul le raportează tot la arta din Moldova, existau în aceeaşi perioadă în Ţara Românească; *Arta în epoca lui Vasile Lupu*[4], unde, în subcapitolul „Sculptura" se face o caracterizare generală, cu unele exemplificări, a fenomenului artistic la care ne referim, dar, pentru o perioadă mai restrînsă (domnia lui Vasile Lupu).

Dacă pentru judeţul Suceava majoritatea pieselor reprezentative sînt deja menţionate (cel puţin în lucrarea lui Andrei Pănoiu), pentru judeţul Neamţ situaţia este mai vag conturată, iar cercetările de teren au dat la iveală piese de prim ordin, cum sînt tîmplele de la biserica de lemn din Vînători (lîngă Piatra Neamţ) şi biserica din satul Pluton.

Subiectul necesită însă un studiu aprofundat, revelator din mai multe puncte de vedere, avînd la bază un repertoriu de piese cît mai amplu. Acest studiu va trebui să clarifice o serie de probleme definitorii pentru înţelegerea fenomenului artistic pe care îl reprezintă sculptura decorativă în lemn din Moldova în prima jumătate a sec. al XVII-lea, cum ar fi:

1) definirea domeniului în contextul sculpturii decorative din Moldova medievală şi precizarea condiţiilor care au dus la mutaţiile survenite în sfera opţiunilor ce au guvernat alegerea repertoriului de motive decorative;

2) aportul substanţial al influenţelor orientale care au acţionat asupra repertoriului de motive ornamentale şi prelucrarea acestora la nivelul tradiţiilor artei decorative româneşti;

3) problema, deosebit de dificilă, din cauza lipsei de documente, a atelierelor, dar argumentată în primul rînd de unitatea stilistică;

4) încadrarea domeniului sculpturii în lemn, în mai marele capitol al artelor decorative din Moldova veacului XVII, ceea ce conduce la revelatoare concluzii asupra vieţii artistice din perioada la care ne referim;

5) cunoaşterea legăturilor cu Ţara Românească (în domeniul sculpturii decorative), pentru a se stabili dacă fenomenul artistic se desfăşoară paralel, sau piesele de acest tip se importau din Moldova.

*
* *

Prezentăm în continuare o analiză stilistică operată asupra a două piese de mobilier, mai puţin cunoscute, izolate de ansamblu, analiză care să ducă în final la încadrarea lor tipologică prin raportarea la o a treia piesă, mai bine cunoscută.

Este vorba despre două uşi împărăteşti al căror ansamblu — tîmpla — de care au aparţinut, s-a pierdut sau s-a distrus. Una dintre ele se află la biserica de lemn „Schimbarea la faţă" din satul Văleni, lîngă Piatra Neamţ, iar cealaltă este prezentată în expoziţia permanentă a Muzeului de istorie Piatra Neamţ.

Uşile împărăteşti de la Văleni (fig. 1) prezintă două blaturi prevăzute cu cîte două traverse semiîngropate, fiecare; sculptura este realizată în basorelief, motivele decorative fiind poleite cu foiţă aurie, iar fondul pictat în tempera (cu unele repictări grosolane, recente). Au înălţimea de 130 cm., lăţimea de 82 cm., iar grosimea blatului de 2,5 cm. Singura referire la aceste uşi am găsit-o în lucrarea istoricului de artă

I. D. Ştefănescu, *Comoara de artă de la Văleni* [5], unde sînt greşit datate în epoca lui Petru Rareş, dar relaţionate sugestiv cu uşile împărăteşti de la Voroneţ, la care ne vom referi în continuare.

Uşile împărăteşti de la Muzeul de istorie Piatra Neamţ (fig. 2) prezintă cele două blaturi cu cîte două traverse semiîngropate şi sculptură în basorelief ; nu se mai păstrează urme de pictură dar este greu de crezut că aceasta să fi lipsit de la început, cunoscută fiind practica policromării sculpturii în lemn, în sec. al XVII-lea. Dimensiunile piesei : înălţimea 129 cm., lăţimea 86 cm. şi grosimea blatului 2,1 cm. Nu am găsit nici o referire scrisă la aceste uşi împărăteşti, iar provenienţa lor este incertă. (În orice caz, cu zece ani în urmă se aflau la muzeul mănăstirii Durău iar aici, se pare că proveneau de la o biserică strămutată de pe Valea Bistriţei, cu ocazia construirii barajului de la Bicaz, în anul 1958. Menţionăm că pe Valea Bistriţei se cunosc doar două ctitorii din prima jumătate a sec. al XVII-lea : mănăstirea Buhalniţa şi Schitul Hangu-Peonul).

Cele două uşi împărăteşti se aseamănă evident, pe de o parte între ele, pe de altă parte, cu uşile împărăteşti ale iconostasului — păstrat integral — de la biserica fostei mănăstiri Voroneţ (fig. 3). La stadiul actual al cercetării nu mai cunoaştem existenţa unor alte uşi împărăteşti, de aceeaşi factură tipologică.

Cele trei piese prezintă formă identică : două volet-uri rabatabile care prin joncţiune formează un arc trilobat. Uşile de la Voroneţ şi Văleni păstrează încă baghetele ce marchează locul unirii volet-urilor.

Tehnica executării sculpturii este basorelieful. Este cunoscut faptul că sculptura (decorativă) din mediul ortodox practicase în secolele al XV-lea şi al XVI-lea tehnica champ-levé care se potrivea cel mai bine repertoriului de motive geometrice şi vegetale stilizate. Schimbarea treptată a opţiunilor motivistice din sfera geometricului şi a stilizării în cea a vegetalului naturalist redat, a impus trecerea la un relief mai pronunţat şi mai nuanţat, fenomen ce se petrece de la sfîrşitul sec. al XVI-lea pînă la mijlocul veacului următor cînd, în mod firesc, transformarea treptată a tehnicii de execuţie ajunge la altorelief şi ajur.

Uşile de la Voroneţ şi Văleni sînt policrome : fondul şi parţial motivele sînt pictate în trei culori (roşu-vermillon, verde smarald diluat şi albastru cobalt), restul suprafeţei fiind poleit cu foiţă aurie.

Analiza stilistică devine revelatoare prin compararea celor trei piese din punctul de vedere al repertoriului ornamental. Este vorba în exclusivitate de motive vegetale (dacă nu mai socotim baghetele mediane care nu fac parte din compoziţia decorativă a cîmpului volet-urilor ; la Voroneţ, bagheta este ornamentată cu motivul „solzilor", iar la Văleni cu un triplu tor în torsadă, motive caracteristice începutului secolului al XVII-lea în Moldova [6].

Se remarcă două filoane de inspiraţie. Cel care conferă dominanta stilistică a pieselor se referă la repertoriul ornamental al ceramicii turceşti de Iznik şi apelează la următoarele motive : *floarea şi fructul de rodie,* reprezentate în redacţii naturaliste la uşile de la Voroneţ şi stilizate sau hibridizate, la celelalte două piese ; *fructul de ananas* (?), la Voroneţ ; *floarea hatayi* (lotus chinezesc), în proiecţie frontală sau pro-

iecție combinată — frontală și laterală, la ușile din Muzeul Piatra Neamț ; *flori de măceș* și *lalele mici* răspîndite în compoziție, așa cum apar pe ușile de la Voroneț și Văleni și, în sfîrșit, *rozeta stilizată*, într-o formă perfect identică la cele trei uși. Cel de-al doilea filon la care ne referim este cel tradițional, autohton. Aici putem include motive ca : *ciorchinele de strugure* stilizat (ușile de la muzeu) sau transformat în fructe de mure (Voroneț, Văleni) și *frunza de fasole*, motiv insolit care apare doar pe ușile de la Văleni.

Din această înșiruire de motive decorative se pot trage următoarele concluzii :

1) motivele ușilor de la Voroneț sînt mai îndeaproape inspirate de repertoriul ceramicii de Iznik, execuția lor fiind mai apropiată de modelul din realitate ;

2) la celelalte două uși, motivele încep să se îndepărteze de realitate, să se stilizeze, ca urmare a filtrării nivelelor de inspirație. De remarcat însă, că aici apar motive caracteristice ceramicii de Iznik, motive pe care nu le întîlnim la ușile de la Voroneț (cum este cazul motivului „floarea hatayi" de pe ușile de la muzeu).

Un alt aspect al comparației pe care o operăm în cadrul analizei stilistice o constituie schemele compoziționale. Trama decorativă a celor trei piese este evident, identică : fiecare volet prezintă un chenar decorat cu un vrej sinuos care marchează laturile dinspre exterior ale voleturilor și secționează cîmpul decorativ pe orizontală, în trei registre. Fiecare volet prezintă în casetele superioare cîte o mică icoană, formînd cîte două, scena „Buna Vestire" (la ușile de la Piatra Neamț pictura a dispărut). Ușile împărătești de la Voroneț prezintă, în plus, în casetele inferioare icoane mici — medalion (stînga — Sfîntul Gheorghe, patronul bisericii ; dreapta — Iisus Hristos, arhiereu). Ceea ce frapează mai ales, este similitudinea schemelor compoziționale din fiecare casetă. Prezentăm alături schița acestor corespondențe care demonstrează o perfectă unitate de concepție. (Casetele superioare ale celor trei uși : compoziție în triunghi ; castele mediane : compoziție cvadrilobată ; caseta inferioară la Voroneț : compoziție cvadrilobată ; casetele inferioare ale ușilor de la Văleni și muzeu-Piatra : compoziții cordiforme intersectate, în două variante).

Se remarcă faptul că ușile de la Văleni și muzeu — Piatra Neamț sînt înrudite ca și concepție compozițională și ambele derivă din modelul ușilor de la Voroneț.

În sfîrșit, analiza calității execuției artistice în cazul celor trei piese ne duce la concluzia că piesa de la Voroneț beneficiază de o factură deosebit de îngrijită, cu atenție pentru detaliu obținută prin cizelarea și finisarea lucrăturii, afișînd un aspect general elegant și somptuos, în timp ce, la celelalte două uși se pierde interesul pentru marcarea detaliilor, în favoarea stilizării care nu mai implică cizelura și finisarea (la ușile de la Piatra se poate vorbi chiar despre o factură mai rudimentară a cioplirii motivelor).

Coroborînd cele patru componente ale analizei prezentate (tehnica, repertoriul ornamental, schemele compoziționale și execuția artistică) se distinge ca principală concluzie, următoarea ipoteză : ușile împărătești

de la Voroneț, cu întregul ansamblu al tîmplei, constituie opera unui atelier central, probabil autohton, fapt dovedit în primul rînd de bogăția repertoriului de motive decorative, naturalist redate, de finețea și acuratețea execuției artistice și de aspectul somptuos general. Piesele de la Văleni și muzeul nemțean sînt ulterioare și au fost executate de ateliere provinciale, posibil chiar de același atelier, folosindu-se ca model tipul de ușă de la Voroneț (dovadă — stilizarea și simplificarea motivelor apărute la Voroneț, conturarea evidentă a schemelor compoziționale care se disting în pofida motivelor decorative ce le sînt subordonate, neglijarea finisajului, a cizelurii).

Dacă încercăm o datare a celor trei piese, ele trebuiesc, în orice caz, plasate între iconostasul de la Humor, datat în 1590, a cărui factură generală ține mai curînd de spiritul Renașterii și iconostasul din muzeul mănăstirii Neamț (provenit de la Vînători Neamț), datat în 1643, a cărui dominantă generală o constituie spiritul baroc. În acest caz, piesa de la Voroneț se încadrează începutului de secol XVII, în timp ce, celelalte două lucrări îi sînt cu puțin ulterioare (maximum două decenii).

NOTE

1 V. Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII, găsită în Moldova*, în „Arheologia Moldovei", V, București, p. 287-308.

2 *Istoria Artelor Plastice în România*, vol. I-II, București, 1968—1970 ; subcapitolele referitoare la sculptura în lemn sînt semnate de Florentina Dumitrescu.

3 Andrei Pănoiu, *Mobilierul vechi românesc*, București, 1975.

4 Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, București, 1979.

5 I. D. Ștefănescu, *Comoara de artă de la Văleni, județul Neamț*, în „Anuarul Liceului de băieți Piatra Neamț" pe anul 1935—36.

6 Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Motive ornamentale în arta moldovenească a secolului al XVII-lea*, în „Revista muzeelor și monumentelor", seria „Monumente istorice și de artă", nr. 2, 1978, p. 69-78.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA SCULPTURE DÉCORATIVE EN BOIS DE LA MOLDAVIE, DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVII-ÈME SIÈCLE. TROIS ÉLÉMENTS DE MOBILIER TROUVÉS DANS LES DÉPARTEMENTS DE NEAMȚ ET DE SUCEAVA

Résumé

La sculpture en bois représente un important chapitre des arts décoratifs de la première moitié du XVII-ème siècle, qu'on a moins étudié, mais qui nous dévoile un patrimoine assez riche : les iconostases somptueusement décorés de Humor, Voroneț, Moldovița (dans le département de Suceava), ceux de Vînători de

Piatra, Pluton, Vînători Neamţ (dans le département de Neamţ) et d'autres pièces ou fragments, conservés.

L'article présente deux fragments de mobilier réligieux, moins connus, de cette époque-là. Il s'agit de deux portes royales qui se trouvent, l'une, dans l'église de la Transfiguration de Văleni, près de Piatra Neamţ et l'autre, dans l'exposition du Musée d'histoire de Piatra Neamţ. Toutes les deux pièces se rapprochent à la troisième porte royale qui appartient à l'iconostase de Voroneţ.

On analyse comparativement les trois fragments de sculpture décorative du point de vue de la technique, de celui du répertoire des motifs décoratifs, et du schéma de composition et, enfin, en ce qui concerne l'exécution artistique.

La conclusion de cette analyse propose comme modèle pour les deux portes royales de Văleni et de Piatra Neamţ, celle de Voroneţ et comme date d'exécution, le commencement du XVII-ème siècle, pour l'iconostase de Voroneţ, tandis que pour les autres pièces, le milieu de la première moitié du XVII-ème siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La porte royale de Văleni — Piatra Neamţ.
Fig. 2. — La porte royale de l'exposition du Musée d'histoire de Piatra Neamţ.
Fig. 3. — La porte royale de l'iconostase de Voroneţ — département de Suceava.
Fig. 4. — Esquisse de la correspondance des schémas de composition des portes royales de Voroneţ, Văleni et Piatra Neamţ.

Fig. 1. — Ușile împărătești de la Văleni — Piatra Neamț.

Fig. 2. — Ușile împărătești din expoziția permanentă a Muzeului de istorie — Piatra Neamț.

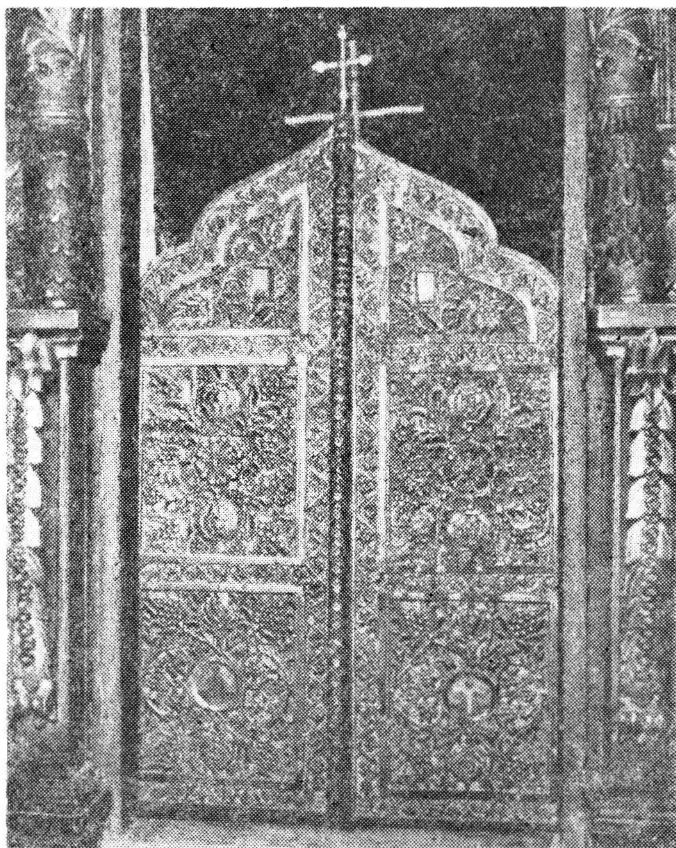

Fig. 3. Ușile împărătești ale iconostasului de la Voroneț — județul Suceava.

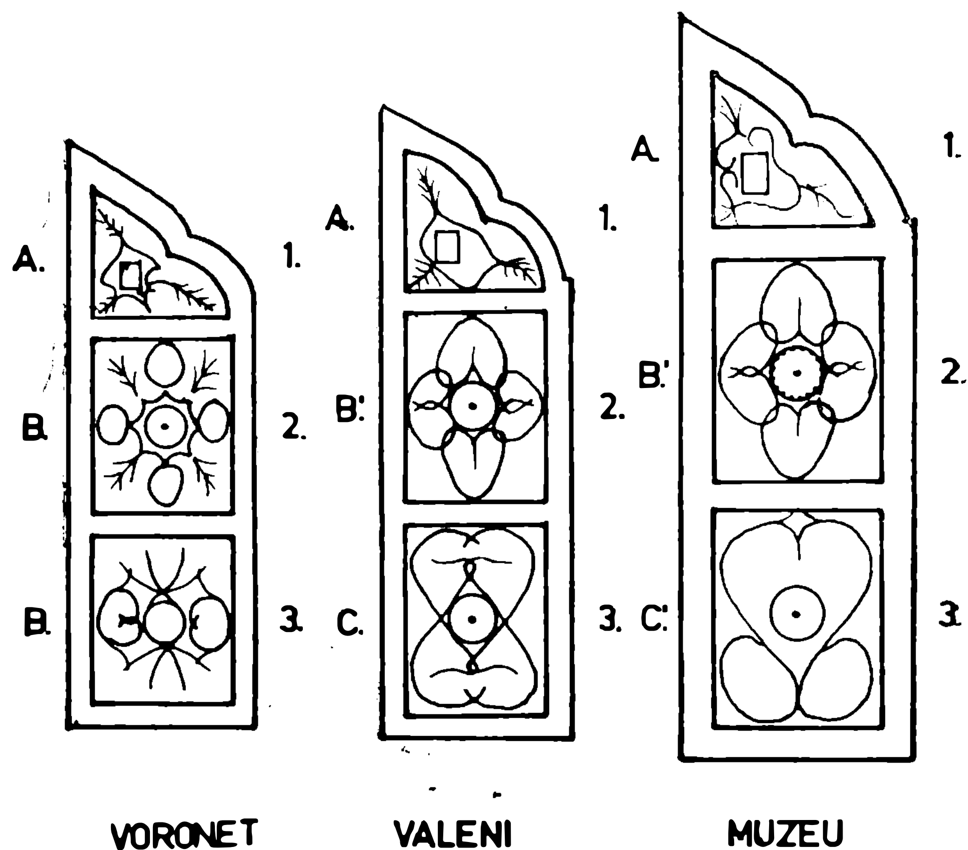

Fig. 4. — Schiţă a corespondenţei tramelor compoziţionale în cazul celor trei uşi împărăteşti de la Voroneţ, Văleni şi Piatra Neamţ.

SCURT ISTORIC AL DEZVOLTĂRII ECONOMICE A JUDEȚULUI NEAMȚ ÎNTRE ANII 1840—1944

de *IONEL MARIN*

În perioada la care ne referim, din punct de vedere economic în județul Neamț predomina agricultura, în care creșterea animalelor reprezinta o ramură principală. Dar existența pe Valea Bistriței a unor întinse teritorii acoperite cu păduri a determinat și o însemnată activitate economică în domeniul industrializării, dar mai ales al exploatării lemnului, precum și al plutăritului care era cel mai bine organizat din întreaga țară.

Pe toată Valea Bistriței intrînd în teritoriul județului Neamț, la Broșteni, suprafețele împădurite erau permanent supuse unor exploatări intensive. Lemnul, de cele mai multe ori în stare brută, legat în plute, transportat pe Bistrița și Siret în marile porturi dunărene Brăila și Galați, sporea neîncetat averea domeniilor coroanei și a altor cîțiva moșieri de prin partea locului.

Despre preocupările locuitorilor acestei regiuni legate de principala bogăție a zonei Văii Bistriței, documente încă din secolul al XV-lea (1466) arată că în cadrul proprietății mînăstirești care deținea imense suprafețe împădurite, practica plutăritului era deja cunoscută. Astfel se sublinia că „locuitorii din Negoiești nu vor plăti vamă pentru plute, adică sînt scutiți de aceste plăți“ [1].

Și tot în timpuri îndepărtate, în bazinul Văii Bistriței au fost cunoscute și alte preocupări ale locuitorilor dintre care un loc important îl ocupau meșteșugurile. În condiții rudimentare, încă pe vremea lui Alexandru cel Bun, locuitorii de pe Valea Bistriței cunoșteau procedeele de fabricare a berei. În partea superioară a rîului Bistrița, dar mai ales a afluenților săi, țiganii zlătari „culegeau aur“ [2]. În legătură cu meșteșugurile D. Z. Furnică arată că în unele județe printre care și Neamț în satele de munte „funcționează un mare număr de fabrici“ [3] avîndu-se în vedere atelierele meșteșugărești.

O extindere însemnată a luat-o la începutul secolului al XIX-lea industrializarea lemnului. Astfel, în anul 1813 locuitorii din comuna Hangu încheiau un contract conform căruia ei se angajau să ducă la schelele din Piatra Neamț 2000 de plute de dulapi și să taie cu fierăstraiele lor scînduri. Existența unui fierăstrău de pe apa Izvorul Muntelui este atestată încă din 1814. El aparținea preotului Ștefan și diaconului Neculai

din Secu. În anul 1833 Schitul Hangu avea 17 fierăstraie din care 9 lucrau în folosul acestui schit [4].

Un izvor însemnat pentru concluziile în legătură cu dezvoltarea meşteşugurilor îl au catagrafiile Moldovei. Numai ocolul Piatra în anul 1853 exporta 19200 coţi sumane. În anul 1845 se aflau la Tg. Neamţ 59 meşteri sumănari. În anul 1955 se semnalau în Tg. Neamţ cîteva case ce produceau sute de mii de coţi de suman numai cu ajutorul unor unelte rudimentare [5]. „Abageria şi lucrarea sumanelor bărbăteşti — scria N. Arcadian — pare a crea pentru judeţele Neamţ şi Suceava, venituri importante şi zecile de mii de sumane ce sînt răspîndite anual pe pieţele Moldovei reprezintă o bogăţie naţională“ [6].

În contextul dezvoltării economice a judeţului Neamţ la jumătatea secolului al XIX se consemna apariţia fabricii de hîrtie întemeiată de Gh. Asachi în 1841 şi a Fabricii de Postav proprietatea lui Mihail Kogălniceanu, înfiinţată în 1853.

Gheorghe Asachi este deschizător de drum în industria hîrtiei. Cu mult înainte de anul 1840 el se gîndeşte la construcţia unei fabrici de hîrtie pentru care iniţiază şi duce o intensă corespondenţă cu străinătatea de unde avea să procure maşini [7], asigurîndu-şi totodată şi colaborarea unor specialişti în această industrie.

Fabrica a fost pusă în funcţiune la 8 noiembrie 1841, dată la care se produce prima coală de hîrtie moldovenească. În anul 1856 privelegiul acordat fabricii se ridică de către guvern avînd drept consecinţă lichidarea la puţină vreme a acestui prim mare stabiliment industrial din zona Neamţului care nu a putut supraveţui datorită concurenţei exercitate de capitalul străin ce primea un sprijin activ din partea autorităţilor. Fabricarea hîrtiei din judeţul Neamţ se va relua însă la un nivel superior la începutul secolului nostru.

În anul 1853 Mihail Kogălniceanu punea bazele unei fabrici pentru producţia de postav în apropierea oraşului Tg. Neamţ. La sfîrşitul anului 1853 fabrica a intrat parţial în funcţiune folosind iniţial forţa rîurilor, iar mai tîrziu forţa mecanică a unei maşini cu vapori de 24 H.P. Astfel s-a înfiinţat prima fabrică de lînă integrată din ţară cu un proces tehnologic înaintat. Fabrica dispunea de 120 de lucrători, cea mai mare parte a personalului era de origine română, conducerea fabricii fiind asigurată de personal străin, german şi danez [8].

După o funcţionare de 26 de ani, Mihail Kogălniceanu a vîndut fabrica colonelului E. Alcaz care a demontat-o şi reinstalat-o la Buhuşi pe malul Bistriţei unde se află şi astăzi [9]. Alegerea de către colonelul Alcaz a noii temelii a fabricii la Buhuşi poate fi pusă pe seama integrării mai active a acesteia în circuitul economic al României prin folosirea liniei ferate Buhuşi—Bacău care făcea legătura cu magistrala de cale ferată Suceava-Bucureşti. În acelaşi timp, terenurile bune pentru construcţii, apa industrială de la mică distanţă, mîna de lucru ieftină şi din abundenţă în satele din împrejurimi, sînt tot atîtea elemente care argumentează amplasarea acestui mare stabiliment industrial în zona amintită.

Deşi unii autori [10] care s-au referit fie şi pe scurt asupra caracteristicilor sau particularităţilor dezvoltării industriale a judeţului Neamţ au

tras concluzia că aceasta a început cu industria uşoară, consider că acest punct de vedere nu este suficient de fundamentat, dat fiind că marea majoritate a celor ocupaţi încă în prima jumătate a secolului trecut în exploatarea, transportul şi industrializarea lemnului depăşeau prin număr pe cei ce aveau în preocuparea realizarea unor bunuri provenite din activitatea unor mici ateliere sau rezultat al activităţii casnice a producătorilor. După întemeierea Fabricii de Postav care s-a realizat cu aproape 20 de ani mai tîrziu decît cea de hîrtie, industria uşoară reorientată prin această unitate a deţinut pentru o perioadă îndelungată de timp o însemnată pondere în volumul producţiei industriale, dar întotdeauna mai mică decît cea realizată în industria forestieră.

Adoptarea de către guvernul român a legilor pentru protejarea şi încurajarea industriei româneşti a produs şi în judeţul Neamţ la începutul secolului al XX-lea o adevărată avalanşă a plasării capitalurilor în economie şi mai ales în industria forestieră, caracteristică pentru dezvoltarea industriei forestiere în această perioadă fiind înfiinţarea unor fabrici cu un numă mic de salariaţi şi cu utilaje a căror parametrii de producţie nu erau la nivelul tehnicii moderne. Odată însă cu construcţia fabricii de mucava din Piatra Neamţ, în anul 1908, în domeniul industriei forestiere din Valea Bistriţei s-au pus bazele prelucrării superioare a masei lemnoase. Fabrica de mucava a fost prima mare unitate de prelucrare a lemnului înzestrată cu o tehnică înaintată şi o înaltă productivitate, fiind în acelaşi timp expresia preocupărilor capitalului autohton dar mai ales a celui străin de a investi importante sume băneşti într-o unitate producătoare de mari profituri. Amplasarea fabricii de hîrtie şi mucava în Piatra Neamţ a fost determinată de condiţii lesnicioase din toate punctele de vedere şi, în primul rînd, de existenţa materiilor prime ieftine.

După intrarea în funcţiune a fabricii de hîrtie şi mucava din Piatra Neamţ, se înfiinţa în comuna Tarcău o societate de mari dimensiuni specializată în exploatarea lemnului şi care era de fapt principalul furnizor al fabricii de hîrtie precum şi al altor unităţi de industrializare apărute în această perioadă în Piatra Neamţ şi Roznov. Se poate afirma că primele două decenii ale secolului al XX-lea au constituit un salt cantitativ şi, într-o anumită măsură, şi calitativ în domeniul industriei forestiere făcînd din Bazinul Văii Bistriţei unul din cele mai dezvoltate din ţară. Această dezvoltare a fost determinată şi de faptul că majoritatea capitaliştilor urmăreau realizarea unor profituri cît mai mari concentrîndu-şi capitalurile în bazinele forestiere de răşinoase uşor accesibile de unde extrăgeau material lemnos de calitatea cea mai bună [11].

Un rol important l-au avut în viaţa economică a Văii Bistriţei, Domeniile Coroanei care deţineau în judeţul Neamţ, importante suprafeţe de teren împădurit. Astfel, două din cele douăsprezece domenii se aflau în judeţul Neamţ : domeniul Bicaz în suprafaţă de 13164 ha. şi Borca-Sabasa în suprafaţă de 12837 ha. La acestea se adăuga şi Domeniul Broşteni, proprietatea principelui Nicolae, în suprafaţă de 10000 ha. care se bucura de aceleaşi privilegii. Pe baza articolului 6 din „Legea cu privire la Constituirea proprietăţilor regale" se preciza că : „Proprietăţile dome-

niilor Coroanei precum şi proprietăţile private ale Majestăţii sale Regelui, nu sînt impuse la impozite către stat"[12].

Bucurîndu-se de legi protecţioniste, de scutire de impozite şi taxe cît şi de mîna de lucru ieftină, casa regală a efectuat unele investiţii care să asigure un profit imediat. Din informaţiile furnizate de monografiile domeniilor coroanei rezultă preocuparea pentru introducerea de instalaţii şi tehnică modernă în exploatarea şi industrializarea lemnului.

Astfel, pe pîrîul Aţa (Domeniul Coroanei Bicaz) exploatarea în regie datează din 1894 şi în decurs de numai 10 ani s-au făcut progrese însemnate atît cu privire la exploatarea propriu-zisă cît şi în industrializarea lemnului. Prin exploatarea în regie se extrăgeau anual 12000 mc. lemn de răşinoase. Arborii erau transportaţi la ferăstrăul domeniului de la Piatra Corbului unde se transformau în cherestea. Forţa motrică a acestui stabiliment era de 120 H.P. O serie de alte maşini pentru prelucrarea lemnului erau instalate la fabrica de la Piatra Corbului în care lucrau 60-70 muncitori[13].

Pe lîngă cele două moşii familia regală deţinea importante pachete de acţiuni şi la alte unităţi pentru exploatarea şi industrializarea lemnului mai ales la acelea care aveau ca obiect exploatarea şi prelucrarea lemnului provenit din domeniile coroanei. De pildă, Societatea „Moldova" din Piatra Neamţ avea dreptul exclusiv de a exploata, industrializa şi comercializa materialul lemnos de pe Domeniul Broşteni, care avea unităţi subordonate la Slobozia, Roznov, Piatra Neamţ, Bicaz, Broşteni şi dispunea de un capital de numai 100000 lei. Prin regimul protecţionist de care se bucura reuşea însă să înregistreze mari profituri. Astfel în bilanţul pe anul 1937 beneficiu brut realizat se ridica la suma de peste 9000000 lei[14].

În configuraţia generală a economiei Văii Bistriţei prezenţa domeniilor coroanei a condus la progresul economic al acestei regiuni, dar a avut şi consecinţe negative pentru productivitatea solului, multe din terenurile exploatate fiind greu de regenerat. Au fost încălcate dispoziţiile cu privire la exploatarea pădurilor, de tăiere a copacilor subdimensionaţi ca lungime, grosime etc. toate acestea conducînd la creşterea veniturilor casei regale, dar şi la distrugerea acestei importante bogăţii naţionale.

Analizîndu-se structura industriei existente în judeţul Neamţ la începutul secolului XX după aprecierea din „Marele Dicţionar Geografic" aceasta dispunea de fabrici de o variabilă producţiune : 2 fabrici de bere, peste 180 de ţesătorii de sumane, ţesătorii de şiac, 2 tipografii. Alături de acestea se aflau „Industria primitivă, olărie, Industria manuală, rogojini, coşuri de nuiele şi paie, scaune, Industria exploatativă, vărării, cariere de piatră, ape minerale, fabrici de abur pentru cherestele şi peste 120 ferăstraie purtate de apă"[15].

Imediat după primul război mondial, în timpul căruia au fost înregistrate pagube de peste 53 milioane lei[16], economia Văii Bistriţei a cunoscut un ritm de dezvoltare mult mai scăzut decît în perioada antebelică. Primii doi ani de după evenimente, au fost folosiţi mai ales pentru refacerea şi repunerea în funcţiune a unităţilor economice afec-

tate de desfășurarea operațiunilor militare. Totodată alte unități în stare de funcționare nu puteau desfășura o activitate normală din lipsă de fonduri [17].

Dezvoltarea economică a județului Neamț, corespunzător perioadei respective s-a realizat într-un ritm scăzut, la potențialul productiv existent înainte de război, adăugîndu-se noi unități cu o capacitate redusă de producție. Cu toate acestea se observă totuși o anumită tendință, în proporție redusă de modernizare a producției în industria forestieră, asigurîndu-se în acest mod o valorificare superioară a masei lemnoase care a condus în mod implicit la creșterea într-o anumită măsură a numărului muncitorilor calificați în totalul muncitorilor din această ramură industrială și, în același timp, a determinat și apariția unor noi unități aparținînd altor ramuri industriale, dar care au avut mai mult un rol auxiliar, de deservire a industriei forestiere și textile.

În economia județului apar în această perioadă o fabrică de țesut și mai multe mici unități aparținînd industriei alimentare precum și prima unitate din ramura industriei metalurgice care avea în nomenclatorul de producție fabricarea unor piese de schimb pentru industria forestieră. În perioada 1922—1927 în județul Neamț se cunoștea o intensă activitate economică prin apariția de noi unități industriale precum și tendința de a se plasa capitaluri în unități economice de industrializare a lemnului cu un grad înalt de tehnicitate și posibilități crescute de valorificare a masei lemnoase.

În anul 1923 existau în județul Neamț, excepîtnd orașul Piatra Neamț, 44 de fabrici și întreprinderi cu un capital investit de 289720088 lei, la care lucrau aproximativ 4100 de muncitori. Numai în plasa „Muntele" existau 10 fabrici și întreprinderi de cherestea și una de butuci de fag cu o producție anuală le 142000 mc. în care lucrau 1517 muncitori [18].

Ca centru politic și administrativ al județului, orașul Piatra Neamț a cunoscut din punct de vedere economic o dezvoltare mai puternică. La sfîrșitul anului 1921 funcționau șapte fabrici de cherestea, iar la numai 6 ani, numărul acestora a fost dublat. În marea lor majoritate noile unități dispuneau de un potențial de producție ridicat. Între acestea se încadrează Fabrica de Celuloză Piatra Neamț, intrată în funcțiune în anul 1927.

Totodată, fiind așezat la interferența zonei muntoase cu cea submontană și de podiș și șes, orașul constituia și o importantă piață pentru schimbul de produse industriale și agricole, aici, aflîndu-se și principalele instituții comerciale și bancare. Orașul Piatra Neamț era racordat la rețeaua feroviară națională. De aici pleca cea mai mare parte a produselor finite ale economiei Văii Bistriței în special acele provenite din industrializarea lemnului precum și a produselor agricole.

La începutul crizei economice, capitalul și tehnica incorporată în industria județului Neamț erau plasate în principalele ramuri ale industriei dezvoltate cu precădere în perioada anterioară. Așa, de pildă, în anul 1930 în cele 3082 de intreprinderi existente se afla instalată o putere de 11712 H. P. Din acest total numai fabrica de hîrtie și mucava, puternic mecanizată pentru acea vreme, deținea 25% din total, același procent avîn-

du-l şi fabrica Buhuşi. Peste o treime a puterii instalate se afla în alte 185 întreprinderi forestiere şi mai puţin de 25% în celelalte 2895 unităţi, care aveau practic caracter de ateliere meşteşugăreşti.

Reflectînd gradul ridicat de înzestrare tehnică a acestor două industrii, hîrtie şi textilă, evidenţiem faptul că din 9507 persoane ocupate în aceste ramuri la fabrica de hîrtie lucrau în total 400 de salariaţi din care peste un sfert erau calificaţi, iar la Fabrica de Postav Buhuşi peste jumătate din numărul lucrătorilor posedau o calificare în timp ce din 3660 persoane ocupate în industria forestieră numai 223 erau calificate [19].

Apariţia primelor simptome ale crizei economice în 1927 a făcut ca producţia fabricilor de cherestea să fie redusă cu 30% faţă de anii anteriori [20]. Această situaţie fiind urmarea faptului că în zonă existau un număr mare de întreprinderi cu un volum redus de producţie care nu au reuşit să reziste fenomenelor crizei, mai ales că marea industrie locală se afla sub protecţia unor bănci centrale menţinîndu-şi pentru o perioadă de timp la acelaşi nivel ritmul de producţie, înregistrînd chiar beneficii. Aceste ritmuri însă s-au redus după 1929, ajungînd în cazul unor unităţi pînă la încetarea activităţii.

Astfel la Fabrica de mucava, banca „Marmorosch Blank" deţinea aproape întreg pachetul de acţiuni al acesteia, iar Fabrica de celuloză avea acţionari puternici autohtoni şi străini, membrii a consiliilor de administraţie a unor mari instituţii bancare, reuşind să-şi asigure menţinerea aproape constată a ritmului de producţie. În acelaşi context se încadrează şi Fabrica de Postav Buhuşi în care statul era interesat, avînd plasate importante comenzi, mai ales postav pentru armată.

După criza din 1929—1933 dezvoltarea economică a judeţului Neamţ a a cunoscut o perioadă de avînt ; la cele două ramuri industriale — forestieră şi textilă — s-au adăugat noi capacităţi. Volumul producţiei acestora cunoscînd cote superioare spre sfîrşitul anului 1937. Concentrarea şi centralizarea capitalului, fenomen caracteristic pentru această perioadă, a reunit capitalurile unor unităţi, determinînd micşorarea din punct de vedere numeric a unităţilor forestiere în primul rînd prin fuziuni, dar şi prin falimente.

Dezvoltarea economică a judeţului Neamţ, este ilustrată de faptul că în anul 1930 în întreaga industrie a judeţului era instalată o putere de 11712 H.P. în timp ce în anul 1935 aceiaşi indicatori arătau că forţa motrice existentă era de 13975 H.P., gradul cel mai înalt de înzestrare tehnică fiind în cele două mari unităţi producătoare de hîrtie şi celuloză 5400 H.P. şi 654 lucrători. Aici raportul era de 10 H.P. pe salariat în timp ce la Fabrica de postav Buhuşi era de aproape 1/1 adică la 4193 salariaţi, fabrica avea o putere instalată de 4772 H.P., acest raport micşorîndu-se în anul 1939 cînd numărul lucrătorilor era de 4067, iar puterea instalată a crescut la 5680 H.P. [21].

Perioada de avînt a economiei judeţului a atins punctul culminant în cursul anului 1937, după care, în anul 1938, o nouă criză de scurtă durată afectează industria forestieră a Văii Bistriţei. De pildă, cererea pieţii externe a fost redusă în acest an cu peste 30% faţă de anul 1937, iar preţurile pentru un metru cub cherestea exportat în primăvara aceluiaşi an era cu 200 lei mai mic faţă de 1937 [22].

Spre sfîrșitul anului 1939 și începutul anului 1940, cerințele pentru cherestea sînt din nou sporite mai ales din partea Angliei și Egiptului. Cererile nu au putut fi satisfăcute din cauza lipsei de forță de muncă și mijloace de transport, ca urmare a concentrărilor și rechizițiilor efectuate, cît și a măririi cantităților de cherestea livrate Germaniei. Această situație a fost însoțită și de reducerea prețurilor produselor exportate în anul 1940 cu 20%, față de anul 1939 [23]. La sfîrșitul anului 1940 exportul de cherestea era practic inexistent.

Dezvoltarea economică a impus o intensă activitate financiar bancară a băncilor locale și centrale care și-au făcut tot mai mult simțită prezența în economia Văii Bistriței. Marile unități economice, fabrica de postav, cea de hîrtie precum și domeniile coroanei acționau pe baza creditelor acordate de băncile din străinătate și marile bănci din capitală. Acestea din urmă asigurîndu-și controlul asupra activității fabricilor subvenționate, în timp ce mica industrie, dar mai ales cea în care erau interesați industriașii români, neavînd acces la marile instituții bancare, au găsit în Banca Industrială și Comercială înființată în 1900 la Piatra Neamț un sprijin de multe ori dezavantajos, dat fiind dobînzile foarte ridicate pretinse de susnumita instituție. Banca Comercială și industrială a fost acaparată după 10 ani de funcționare de familia Lalu, proprietară a unui însemnat număr de întreprinderi industriale, care în acest fel a reușit să realizeze a îngemănare aproape totală a capitalului bancar cu cel industrial, toți acționarii băncii fiind și principalii acționari și ai unor numeroase unități industriale.

În perioada 1920—1927 s-a produs o creștere masivă a capitalurilor. În 1926 existau în județul Neamț 11 societăți industriale cu un capital de 60700000 lei. Numai două societăți însă dețineau jumătate din volumul total al valorilor. Concomitent s-a produs și concentrarea capitalului bancar la începutul anului 1927. Numai Banca de Comerț și Industrie deținea peste 10000000 lei, din 26000000 cît însemna capitalul, celor 5 bănci existente.

Criza economică a afectat sistemul bancar, punîndu-l în situația de a nu putea face față creditării activității industriale și în mod deosebit a micilor unități. Numai în anul 1929 s-au înregistrat în județul Neamț 256 ipoteci în valoare de 59000000 lei, 93 gajuri în valoare de 25000000 și 21 falimente în valoare de 9000000 lei. Falimentele s-au produs la unitățile cu un volum mai redus de producție. Chiar în aceste condiții, marea finanță locală, pe baza împrumuturilor cu dobîndă ridicată continua să obțină beneficii însemnate. În anul 1929, de pildă, cîștigul acestora se ridica la suma de 9399984 față de cîștigul brut în valoare de lei 31290000 [24].

În anii următori însă, toate băncile locale, ca urmare a prăbușirii marilor bănci din capitală care le subvenționau, au ajuns în pragul falimentului, multe dintre ele înregistrînd doar operațiuni de restituire a depunerilor și apoi corespondența cu diverse instituții bancare cărora le solicita în mod permanent credite.

Perioada 1934—1940 a fost favorabilă activității financiar bancare, numărul băncilor a crescut de la 5 la 6, iar capitalul acestora a atins

cifra de 93267333 lei față de numai 26000000 lei în 1927. În județ mai funcționau și 64 bănci populare cu 12296 membrii și cu un capital de 27538217 lei, 10 cooperative forestiere cu 1571 membrii și un capital de 5460000 lei plus aproape 14000000 lei, păduri și materiale în fabricație, 2 cooperative agricole de aprovizionare cu 109 membri și un capital de 1131048 [25].

Analizînd pe scurt evoluția economică a județului Neamț se poate concluziona că, deși în perioada interbelică s-au făcut investiții și în alte ramuri industriale decît în cele forestiere și textile, acestea, prin volumul lor, nu au reușit să producă schimbări de structură a economiei Văii Bistriței. Cu excepția fabricii de postav de la Buhuși, restul unităților aparținînd altor ramuri, ca industria metalurgică, erau mai mult unități de deservire pentru industria forestieră. De pildă turnătoria de fontă și bronz asigurînd piese de schimb pentru instalațiile existente în industria forestieră, iar întreprinderea mecanică, fabrica utilaje tot pentru aceiași ramură, celelalte unități aparținînd industriei ușoare și alimentare produceau la nivelul cerințelor pieții locale și în puține cazuri pentru cerințele din afara județului și cu atît mai puțin pentru export.

Trebuie subliniat faptul că, la sfîrșitul acestei perioade, marile unități ale industriei forestiere și textile erau în mare parte controlate de capitalul străin. Astfel, la Fabrica de Postav Buhuși din totalul capitalului 67,6% era de proveniență franceză și numai 26,7% românesc [26], restul aparținînd capitalului din alte țări.

Dezvoltîndu-se pe aceleași coordonate, economia județului a cunoscut o perioadă de avînt, volumul său ajungînd în 1937 să crească cu peste 100% față de 1927 iar cel al numărului de salariați să ajungă a aproape 12.000 față de numai 6.000 în 1927. Cu toate acestea județul Neamț continua să rămînă slab dezvoltat din punct de vedere industrial, cu o economie predominant agrară, cu o zestre tehnică încă slabă, cu un efectiv de muncitori încă redus și cu un nivel de pregătire scăzut.

Cele cîteva considerente expuse mai sus conferă particularități distincte de dezvoltare a județului Neamț față de dezvoltarea generală economică a țării.

Spre sfîrșitul anului 1940, așa cum este cunoscut, numai acele ramuri ale economiei care serveau interesele Germaniei aveau posibilitatea să-și mențină sau să-și sporească volumul producției. În acest context, în județul Neamț unele unități pentru industrializarea lemnului — și anume acelea care prelucrau în primele faze buștenii — au fost mai mult solicitate, o parte din acestea înregistrînd creșteri ale producției globale chiar în anii 1942—1943. În această situație se aflau fabricile „Moldova", „Foresta" și altele.

În ceea ce privește activitatea economică a fabricilor de hîrtie și celuloză, aceasta a avut de suferit datorită imposibilității aprovizionării cu materii prime și combustibil, ceea ce a făcut ca producția să scadă an de an, iar în primăvara anului 1944 să înceteze complet. Aceeași soartă

au avut-o și celelalte unități industriale din județ mai puțin cele textile, care au trebuit să execute comenzi masive pentru nevoi militare.

Activitatea economică de pe teritoriul județului a fost și mai mult afectată spre sfîrșitul perioadei dictaturii militaro-fasciste cînd o serie de unități, o parte din ele cu un număr mare de salariați și o puternică capacitate instalată, au fost dislocate în alte județe din sudul sau sud-vestul țării, cît și datorită faptului că județul Neamț a fost în imediata apropiere a teatrului de operațiuni militare, fiind supus unor masive distrugeri provocate de trupele germane în retragere.

După datele statistice, la sfîrșitul anului 1944, în județul Neamț erau în evidență 44 de întreprinderi din care 8 nu funcționau fiind distruse parțial în timpul războiului sau se aflau în curs de montare a utilajelor. Consecințele războiului raportate la situația economică a județului Neamț ne arată că, în mod deosebit, de pe urma acestuia au avut de suferit unitățile cu un număr mare de salariați, unele dintre ele cu o zestre tehnică însemnată. În rîndul acestora se aflau Fabrica de Celuloză, Fabrica de Postav Buhuși, a cărei producție a scăzut de la 22.000.000 metri stofă la 4.000.000 m. Pe lîngă acestea se găseau și unități al căror profil era exploatarea lemnului ca: „Societatea „Albina" la care erau incadrați 829 salariați, distrusă complet prin incendiere, C.A.P.S. și altele.

Agravarea situației economice este între 1940—1944, ilustrată și de faptul ca instituțiile bancare [27], nu puteau face față creditelor solicitate. De pildă, principala instituție bancară din Piatra Neamț, Banca Comercială și Industrială, care subvenționa marea majoritate a unităților economice cu credite, era nevoită să încheie bilanțul activității sale pe anul 1941 tocmai în anul 1944 cu un deficit de 6.212.182 lei, motivînd în fața acționarilor că „mobilizarea armatei a adus noi perturbări în domeniul vieții economice care ne-a împiedicat să mărim volumul afacerilor noastre" [28].

În anul 1943 Banca Națională a României, sucursala Piatra Neamț, se adresa guvernatorului general pentru a aproba în mod excepțional un credit de 500.000.000 lei cu specificarea expresă că „numai acordîndu-se acest credit am putea îndeplini în parte cererile și nevoile locale" [29].

În cursul aceluiași an, banca menționată făcea cunoscut forurilor superioare că firmele comerciale erau lipsite de credite subliniind că dintr-un număr de circa 1 740 firme din județul Neamț dintre care 1.540 firme comerciale și 201 industriale, doar 10% au obținut credite prin instituțiile bancare locale Banca amintită solicita în vederea satisfacerii cerințelor economice majorarea creditelor de la 25000000 lei la suma de 1000000000 lei [30].

Din situația expusă mai sus rezultă că în zona geografică analizată, de-a lungul timpului în domeniul economic, au fost perioade de avînt, de stagnare și criză care au avut implicații asupra tuturor sectoarelor vieții social-economice și în primul rînd asupra situației maselor populare.

— ANEXA Nr. 1 —

Evoluția principalelor ramuri economice (Forestieră și Textilă) ale județului Neamț pînă în anul 1944

Denumirea ramurei	PERIOADA											
	Pînă în anul 1918			1918—1933			1934—1940			1940—1944		
	Nr. întrep.	Salariați	Putere instal.	Nr. întrep.	Salariați	Putere instal.	Nr. întrep.	Salariați	Putere instal.	Nr. întrep.	Salariați	Putere instal.
Industria Forestieră — din care:	122*	1379	—	185	3660	5870	34	8400	7160	18	5076	
Industria Hîrtiei	1	360	2000	2	400	3100	2	654	5400	2	400	
Industria Textilă — din care:												
Fabrica de Postav	181**	—	—	2	3525	3092	3	4208	5740	2	3400	
Buhuși	1	—	—	1	3500	2928	1	4193	5684	1	3200	
Alte ramuri	—	—	—	2895	2347	2760	27	—	1074	25	923	
— TOTAL —	325***	—	—	3082****	9507	11712	64	—	13974	44	9393	

*****

* din care 120 erau ferăstraie purtate de apă.

** din care 180 fabrici de sumane și șiac.

*** totalul perioadei pînă la 1918 a fost calculat prin diferență pe baza surselor furnizate de volumul II, Partea I, 1900—1907. Presa muncitorească și socialistă, Ed. Politică, 1966, p. 253.

**** Totalul întreprinderilor perioadei 1918—1933 cuprinde și unitățile falimentale precum și pe cele comerciale sătești și alte unități care nu au funcționat în toată perioada.

***** Tabelul a fost întocmit după Marele Dicționar geografic al României, vol. V, București. Stabilimentul Grafic J. V. Socec, 1901, p. 646, pentru perioada pînă la 1918. După darea de seamă a prefectului Județului Neamț pe anul 1927 pentru perioada 1918—1933. După Enciclopedia României, Vol. III, pag. 309, pentru perioada 1934—1940, pe baza Tabelului statistic cu unitățile economice din județul Neamț întocmit de Camera de Comerț și Industrie a județului în 1945 pentru perioada 1940—1944.

NOTE

1 Ioan Vlăduț, *„Lucru în pădure și plutărit"*, în *Etnografia Văii Bistriței*, București, 1973, p. 247-248.

2 Constantin Giurescu, *Începuturi ale industriei în țările românești*, în *„Analele Industriei și Comerțului"*, nr. 2-3, februarie-martie 1938.

3 D. Z. Furnică, *Industrie și Dezvoltare în țările Românești*, Editura Camerei de Comerț și Industrie, București, 1926, p. 183.

4 Ioan Vlăduț, *„Lucru în pădure și plutărit"*, în *Etnografia Văii Bistriței*, București, 1973, p. 247-248.

5 Leonid Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848—1864. Contribuții*, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 187.

6 Nicolae Arcadian, *Industrializarea României. Studiul evolutiv istoric, economic și juridic, Monitorul Oficial*. Imprimeriile statului, București, 1935, p. 98.

7 Pentru fabricarea hîrtiei, Asachi a cumpărat de la Viena trei mașini cilindrice, una de tăiat petice, două prese de apă și trei de uscat. Ca lucrători erau folosiți specialiști străini precum și bărbați, femei și copii din satele din apropiere. În 1846 existau deja 22 de calfe din rîndul tinerilor Moldovei. Salariul celor localnici era derizoriu, un bărbat avea 16 sons, o femeie 12 sons ; Cf. Valerian Popovici, *Începuturile industriei de hîrtie în Moldova în „Analele Științifice ale universității «Al. I. Cuza»"* din Iași, Serie nouă, Științe Sociale, Secțiunea a III-a, tom. 1, fascicola 1-2, 1955, p. 98 ; C. Matase, *Vînătorii Petrei*, în *„Anuarul Liceului Petru Rareș"*, Piatra Neamț, 1934, p. 156.

8 Gh. Tănase, Gh. Țepeș, *Contribuții la cunoașterea istoriei județului Neamț. 1878—1914*, în „Memoria Antiquitatis", III, 1971, p. 319 și următoarele.

9 Aurel Roman, *Din istoricul luptelor revoluționare ale muncitorilor textiliști de la Fabrica de Postav Buhuși*, Editura Științifică, 1959, p. 12.

10 Vezi Gh. Tănase, Gh. Țepeș, *Contribuții la Istoria Județului Neamț*, în „Memoria Antiquitatis", III, 1971, p. 319.

11 *Industria României, 1944—1964*, Editura Academiei R.P.R., București, 1964, p. 578.

12 *Proiect de Lege pentru Domeniile Coroanei*, în *Dinastia de Hohenzollern, văzută de contemporani*, Editura politică, București, 1968, p. 70-71.

13 Constantin Armășescu, *Monografia domeniului Bicaz din județul Neamț*, Tipografia Gutemberg, București, 1906, p. 60.

14 Arhiva Istorică Centrală (în continuare A.I.C.), Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 1321/1943, f. 60, 61.

15 *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. V, București, Stabilimentul Grafic „J. V. Socec", 1901, p. 464.

16 Arhivele Statului Neamț (în continuare ASN), Fond Prefectură, dosar nr. 44/1919, f. 2.

17 A.I.C., Fond Casa Regală, dosar nr. 61/1916, p. 165.

18 *Ibidem*, dosar nr. 25/1923, filele 16 și 18.

19 Calculat după *„Recensămîntul general al populației, 29 decembrie 1930*, Imprimeria națională, 1938, București, vol. X, p. 216, 450, 453, cf. și *Expunerea situației generale a județului Neamț, întocmită de Leon Psepelinschi, prefectul județului, cu prilejul sesiunii extraordinare a consiliului județean, convocat în*

cursul lunii mai 1928, pentru votarea bugetului, Tipografia „Lumina", Piatra Neamț, 1928, p. 8.
20 A.S.N., Fond Prefectura Județului, dosar 104/1928, nepaginat.
21 A.I.C. Fond Ministerul Industriei și Comerțului, dosar nr. 26, Industria Textilă, f. 22, 149.
22 „Buletinul Oficial al Camerei de Comerț și Industrie al Județului Neamț", Piatra Neamț, 1940, p. 104, 148.
23 Ibidem.
24 *Activitatea Camerei de Comerț*, Broșura nr. 2586, Piatra Neamț, 1931, p. 25, 26.
25 *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1938, p. 309.
26 A.I.C., Inventar 1183, Industria Textilă, dosar 26, fila 19.
27 La începutul anului 1941 existau în județul Neamț următoarele unități bancare: Banca Centrală din Piatra Neamț; Banca cooperației de credit mărunt și economic; Banca de credit mărunt Buhuși; Banca Comercială și Industrială; Banca negustorească română; Banca Petrodava; Banca sindicatului agricol. *Statistica Societăților Anonime din România*, vol. XXII, 1940, Editat de Institutul Central de Statistică, 1942, p. 185.
28 A.S.N., *Fond Camera de Comerț și Industrie*, dosar nr. 56/1944, p. 10.
29 *Ibidem, Fond Banca Națională a României, Sucursala Piatra Neamț*, dosar nr. 80/34, 1943, p. 16.
30 Ibidem.

BREF APERCU HISTORIQUE SUR LE DÉVELOPPEMENT ÉCONOMIQUE DU DEPARTEMENT DE NEAMȚ ENTRE 1840—1944

Résumé

Dans la période de l'avant-guerre, le département de Neamț passait, dans la configuration economique de la Roumanie, pour l'un des plus développés de tous les départaments du nord et du centre de la Moldavie.

Dès 1841 sur son territoire on a mis les bases de l'industrie du papier et de l'industrie textile par la construction, à l'initiative de Mihail Kogălniceanu, de la première fabrique de laine intégrée.

Constituant une immense richesse du sol, les forêts qui couvraient la majeure partie du département ont attiré les capitalistes étrangers et surtout autochtones, qui ont placé des capitaux importants dans l'exploitation et l'industrialisation du bois, ce qui rendit possible l'apparition de nombreuses unités économiques dont la grande majorité s'occupaient de l'exploitation du bois qui, en grande partie, était faiblement valorifié par le commerce à l'état brut ou semi-fabriqué, ce qui a mené a un déboisement accéléré des massifs montagneux difficiles à régénerer, mais qui a augmenté les profits des sociétés d'exploitation.

Dans cet article on suit l'évolution du développement économique du département én établissant des conclusions concernant ses principales coordonnées.

DOI MOLDOVENI PE FRONTUL RĂZBOIULUI DE SECESIUNE

de *ADRIAN-SILVAN* IONESCU

Ca orice război de mari proporții, Războiul Civil provocat de secesiunea statelor sudului din uniunea americană, a suscitat un viu interes în lumea întreagă, atrăgînd aderenți la una sau alta dintre părți. Consilieri miltari, observatori ai diverselor țări europene sau simpli voluntari au început să vină pe pămîntul Americii. E lesne de înțeles că afluxul a fost mai mult de partea nordistă, ce lupta pentru cauza dreaptă a reinstaurării uniunii și abolirea sclaviei negrilor. Voluntari cu experiența fronturilor din Lumea Veche erau în mod special folositori tinerei armate federale, frustrată de majoritatea cadrelor capabile, cu trenaj militar la academia de la West Point, ce preferaseră să-și pună sabia în slujba Confederației sudiste conservatoare, păstrătoare a vechilor matrice sclavagiste și a nobilimii latifundiare cu pretenții de descălecători ai țării. Așa se și explică înfrîngerile suferite de nordiști in primii ani ai războiului, cînd multe dintre cadre erau formate din civili ce se înrolaseră din entuziasm la apelul patriei, fără a avea însă vreo idee de meseria armelor, dar care, pînă la sfîrșit, au reușit să se formeze direct pe cîmpul de luptă, devenind o pleiadă de străluciți ofițeri.

Printre voluntari s-au numărat și cîțiva români. Unul dintre ei, despre care deja s-a scris mult [1], George Pomuț, ardelean emigrat în SUA după revoluția din 1848 din Ungaria la care luase parte cu grad de căpitan, devine celebru la comanda Regimentului 15 Infanterie de Voluntari Iowa, termină războiul cu brevetul de general de brigadă în armata de voluntari și este trimis în misiune diplomatică in Rusia, devenind consul general la St. Petersburg, unde și moare.

Alți doi participanți sînt moldovenii Nicolae Dunca (ortografierea numelui său variază între a fi scrisă cu c sau cu k) și Eugen Ghika-Comănești.

Primul se trăgea dintr-o veche familie maramureșană (de origine scoțiană spune o legendă) emigrată în Moldova. Învață la Academia Mihăileană din Iași, dar este înclinat mai mult spre cariera armelor și de aceea se înrolează într-un regiment de husari în timpul ocupației austriece a principatului. Spiritul său aventuros îl atrage spre Italia unde începuse lupta pentru unirea țării. Face parte dintre cei „O mie" al lui Garibaldi, luptă în campania pentru Regatul Siciliilor la Marsala

și Voltorno și este succesiv rănit în bătăliile de la Calatafini și Capua. Pentru actele sale de bravură primește gradul de căpitan într-un regiment de husari din Legiunea Ungară [2]. În urma unui conflict ce se încheie cu un duel cu un ofițer maghiar care-i jignise demnitatea națională, Dunca este obligat să demisioneze din armata revoluționară [3]. Perioada imediat următoare acestui eveniment este neclară : unii cercetători spun că ar fi trecut prin Franța și Anglia spre a-și vedea familia ce se afla acolo [4]; contemporanul său C. A. Rosetti spune că s-a întors în țară, oferindu-și serviciile de ostaș care însă i-au fost refuzate neputîndu-i-se valida gradul de căpitan. La propunerea de a primi un grad inferior celui obținut în focul luptei sub stindardul glorios al lui Garibaldi, Dunca refuză și, întristat, părăsește patria în căutarea unui cîmp de luptă ce avea nevoie de brațul său oțelit [5].

Ajuns în America în anul 1861 se înrolează în armata Uniunii, în Regimentul 8 Infanterie de Voluntari New York, în care se remarcă în crîncenele bătălii de la Centreville (18 Iulie 1861 — de fapt o recunoaștere în forță a liniilor confederate, executată de divizia Tyler, la Blackburn's Ford) și Bull Run (21 iulie 1861) [6] — unde a avut loc o lamentabilă înfrîngere a nordiștilor conduși de generalul de brigadă Irvin McDowell, care precipită atacul din cauza apropierii termenului de lăsare la vatră a voluntarilor înrolați pe trei luni, deși aceștia erau încă nepregătiți și nu participaseră la nici o luptă.

Pentru bravura dovedită [7], este selectat în corpul de stat major, ca aide-de-camp, cu grad de căpitan, al generalului John C. Frémont, comandantul Departamentului Munților. Excentricul general Frémont, șeful partidului aboliționist, se înconjurase mai mult de ofițeri străini — toți foarte eleganți și strălucitori în uniforme mai mult sau mai puțin reglementare, dar suficient de incapabili în meserie — atrași de renumele și legendele țesute în jurul intrepidului lor comandant, atît din vremea expedițiilor de cartografiere a zonelor vestice necunoscute, din anii 1840—1850 — cînd primise porecla de „The Pathfinder" — cît și din timpul Războiului cu Mexicul (1846—1847) cînd, cu de la sine putere, proclamă California republică, pe el primul ei guvernator și instituie steagul cu urs („The Bear Flag Republic"), sau a mai recentei proclamații personale a eliberării sclavilor din Missouri (30 August 1861) — ce fusese imediat anulată de președintele Lincoln.

În clipele de răgaz din timpul campaniei în sud-estul Virginiei, din primăvara lui 1862, căpitanul Dunca nu-și uită țara natală — soldatul devenind în același timp observator și reporter al evenimentelor ce le trăiește și le consemnează cu vervă — trimițînd o interesantă corespondență de război ce este publicată în paginile „Românului", una dintre cele mai bine informate gazete ale timpului. Editorul ei, C. A. Rosetti, primea mai toate publicațiile europene, din care extrăgea ultimele știri, anunțîndu-și aproape zilnic cititorii despre cursul războiului din America ce producea atîta vîlvă cu încleștările sale spectaculoase, cu marea mobilizare de forțe, ca și cu inovațiile tehnice, de armament și tactică. Este de înțeles că o corespondență cu date inedite și la prima mînă era foarte prețioasă în comparație cu notele lapidare ale ziarelor străine, de

multe ori confuze şi, ele însele, avînd informaţii obţinute mediat. (Spre exemplu, într-unul din numere este dată cititorului spre dezlegare o adevărată şaradă privind preluarea şi traducerea unei telegrame : „Tribune dit Jackson battu Frémont Schields Banks réuni forces“, căreia nu mai puţin decît nouă foi străine îi dau fiecare propria interpretare ; Rosetti se vede în situaţia de a-şi lăsa publicul „să dezlege enigma ş-a găsi care interpretaţiune este dreaptă“ [8]).

În prima sa scrisoare către redacţie, trimisă de la cartierul general al Departamentului Munţilor, Wheeling, Virginia, datată 21 Aprilie 1862, stil nou, şi semnată „Căpitanul D.“ [9], Dunca prezintă cauzele secesiunii şi a războiului civil care i-a urmat, subliniind ca principal obiectiv abolirea sclaviei — în acest sens aminteşte mesajele preşedintelui Abraham Lincoln către statele rebele pentru păstrarea uniunii, oferindu-li-se răscumpărarea sclavilor şi apoi cel prin care sclavia era desfiinţată în Districtul Columbia. Dar prezintă de asemenea şi marea problemă pe care ar fi ridicat-o eliberarea dintr-odată a atîtor negri : „(...)ómenii aceşti-a abrutiţi, leneşi şi lipsiţi cu totulu de educaţiune omenéscă neştiindu nici unulu a scrie sau ceti, ce voru face cu libertatea de odată ? Unde să se aşeze aceşti-a în grabă ? să li se dea vre unu teritoriu spre a forma unu Statu aparte în Unire, sau se remâia între albi ? — amestecarea negriloru cu cei albi nu e nici de cumu de doritu (...)“. Corespondentul manifestă în aceste rînduri insolita situaţie creată după abolirea sclavajului cînd nici cei eliberaţi nici guvernul nu erau suficienti de pregătiţi pentru o acţiune atît de radicală ce aducea după sine, într-o societate de tip victorian, foarte conservatoare, nu numai o aparentă egalitate socială şi rasială, dar şi rezolvarea problemelor economice, politice şi educaţionale pe care le reclama acest act. Apoi punctează cîteva recente momente importante ale conflagraţiei, precum cucerirea Fortului Donelson (16 Februarie 1862) şi lupta de la Pittsburg Landing (mai cunoscută în istoriografie ca lupta de la Shiloh, 6-7 Aprilie 1862 şi *nu* 7-8 Martie, cum apare tipărit în ziar şi este preluat fără aparat critic de diverşi cercetători actuali. Dunca conchide : „(...) din acéstă bătăliă se vezu că resbelulu va dura încă mai multu şi va fi şi mai crîncenu, aşia suntu tóte simptomele“ şi prezintă situaţia trupelor şi a luptelor ce se preconizau în nord-estul Virginiei unde generalul George B. McClellan trebuia să se confrunte cu o armată confederată de 100.000 oameni ; o altă luptă era aşteptată la Corinth.

Căpitanul român dă apoi informaţii importante despre armata federală compusă din armată regulată de 30.000 oameni — ce, în timp de pace era folosită pentru apărarea frontierei împotriva indienilor — şi armată de voluntari, care forma grosul forţelor, fiind recrutată şi echipată complet de fiecare stat în parte. Structura regimentelor era la infanterie de zece companii (1000 oameni), la cavalerie cinci escadroane (zece companii), iar o baterie de artilerie formată din şase tunuri. Soldatul, ca şi echipamentul şi armamentul i se par lui Dunca excelente ; el salută de asemenea rapiditatea cu care s-au putut aduna şi instrui aceste regimente de voluntari în numai trei luni. Ofiţerii erau aleşi de guvernatorul statului respectiv în vreme ce generalii şi ofiţerii de stat

major erau numiţi de ministerul de război. Ştiindu-se cît de bună e marina americană, Dunca se abţine să mai facă vreun comentariu despre ea, probabil şi sub impresia insolitei lupte, din 9 Martie 1862, a celor două prime cuirasate din lume „Monitor“ şi „Marrimac“, ce făcuse atîta senzaţie şi revoluţionase, practic, războiul naval. Dunca îşi încheie rîndurile cu o aluzie puţin anecdotică dar, în fond, plină de patriotism, la adresa slab dotatei armate române : „E, Domnule Redactoru ! bine ar fi dacă ţi-a-şi puté trimite vre[o] 100 de tunuri şi vre[o] doue vase cu vapori cu tunuri în scrisória acésta, bine ar prinde României !“.

În a doua scrisoare, redactată lîngă Petersburg, Virginia, la 11 Mai 1862, stil nou [10], căpitanul Dunca descrie poziţia strategică a oraşului New Orleans de la gurile lui Mississippi şi luptele care au fost duse pentru anihilarea celor două forturi Jackson şi St. Philippe, bine armate cu tunuri, care-i păzeau intrarea dinspre fluviu, dar care odată căzute după o canonadă de 48 de ore a flotei nordiste (24-26 Aprilie 1862), oraşul descoperit nu mai putea decît să se predea fără luptă (1 Mai 1862) după ce-şi incendiase vasele din port şi din şantierul naval. La această victorie care deschisese delta şi gurile fluviului, frustrîndu-i pe confederaţi de avantajele acestei căi naturale de comunicaţie, se mai adăuga şi cucerirea fortului Pulaski (16 Aprilie 1862) de pe ţărmul Georgiei. Este apoi trecută în revistă situaţia armatelor : generalul unionist Halleck şi generalul rebel Beauregard stau faţă în faţă în Tennessee, generalul McClellan, fostul general-en-chef al trupelor nordiste, ameninţa în acel moment cu 80.000 de oameni Yorktown-ul, în Virginia de Est, iar generalul Frémont pregătea o campanie în vestul Virginiei pentru a contracara campania din valea lui Shenandoah a generalului sudist „Stonewall“ Jackson. Căpitanul Dunca îşi încheie scurta scrisoare promiţînd o alta peste paisprezece zile. Dar aceasta avea să fie ultima fiindcă pe 8 Iunie 1862 e ucis în lupta de la Cross Keys, Virginia, cînd trupele lui Frémont sînt atacate prin surprindere de rebeli. Cade în timpul unei misiuni ce i se încredinţase. Avea numai 24 de ani.

La început a fost dat dispărut, nefiind găsit printre morţi şi crezîndu-se că a fost luat prizonier. Camaradul său Eugen Ghika-Comăneşti relatează în termeni vii acele momente pline de tensiune în scrisoarea sa către Constanţia Dunca de Sajo, sora lui Nicolae Dunca : „Renitii si mortii fura culesi si candu se seversi aceasta trista afacere, cu tóte cercarile cele mai vii nu'lu putura gasi pe Nicolae. Amicii sei se asigurau acum asupra soartei lui, crediendu ca s'a facutu prisonieriu, cand fura amaru desamagiti. Doi soldaţi isbutira a găsi si a aduce corpulu seu ne'nsufletitu la bivuacu. Dóua glóntie in peptu, mórtea au trebuitu se fia pe locu, fara a agoni (...) Corpulu lui dupe lungi cercari a fostu gasitu pe o carare, pe marginea campului de batalia, elu diacea singuru, despoiatu de totu pana la incaltiaminte, pana la bumbii de metalu ai uniformei. Orologiulu, lantiulu seu, suvenire de la mine, inelele sale, banii, aprópe 20,000 franci, sabia s'a, pistolele sale, in fine totu ce avea pe elu fu luatu.“ [11] În raportul asupra luptei generalul Frémont spune „Pierderile noastre au fost mari, Regimentul 8 New York singur a avut

10 morți și 134 răniți. Unul dintre adjutanții mei, căpitanul Nicolae Dunca, un capabil și bun ofițer, a fost ucis de un glonț (sic) de pușcă pe cînd împărțea un ordin în această parte a cîmpului de luptă." [12] A fost îngropat în cimitirul din curtea bisericii din Cross Keys pentru ca la sfîrșitul războiului rămășițele pămîntești să-i fie mutate în cimitirul național din Staunton, Virginia, în groapa nr. 292 [13].

În necrologul pe care i-l scrie C. A. Rosetti, sînt făcute cîteva precizări asupra biografiei eroului ,slăvindu-i bărbăția și lăudîndu-i scurta dar glorioasa viață; dar este și un bun prilej pentru redactor de a deplînge în termeni poetici, puțin bombastici — în stilul ziaristicii secolului al XIX-lea — dar plini de sincer patriotism, soarta României frustrată de așa un brav care ar fi putut-o deștepta din „piroteala de moarte" : „(...) acelu căpitanu, în pucinele momente de repaosu ce avea, îndată ce lăsa sabia din mînă (...) lua pana spre a da séma românilorv despre acea luptă uriașe, și negreșitu toți au înțelesu că bravulu acela era unu românu. E ! și cine altulu de nú unu romînu, ș'unu adevăratu românu ar fi mai pututu în mijloculu unui poporu ce-și varsă și sîngele și punga pentru unire și libertate să-și mai aducă aminte de România de astăzi, scăzută, căzută, abătută, amorțită, de România de astăzi în care ómenii par a fi perdutu (...) simpțimintele cele mari de onóre și glorie naționale (...). Sufletu alu junelui Dunka ! Sîngele tău vărsatu pe cîmpulu de onóre ni s'arată ca niște mîni luminoase și puternice ce se'ntindu spre a scăpa din căderea iei în adîncimile fără funduri această atît de frumoasă și atît de nenorocită Românie." [14]

Dacă ar fi trăit căpitanul Nicolae Dunca sigur l-ar fi egalat în faimă pe generalul George Pomuț. Dar așa rămîne doar amintirea unui neasemuit viteaz ce a căzut eroic în lupta pentru libertate. Dispariția sa a impresionat profund pe români : au apărut atunci articole elogioase despre el, poeme, ode închinate memoriei sale și i s-a multiplicat portretul, mai multe numere ale ziarului „Românulu" anunțînd doritorii în acești termeni : „PORTRETUL căpitanului NICOLA DUNCA, voluntariu alu lui Garibaldi și alu lui Fremont, mortu în resbelulu Americii pentru libertate și unitate, se află de vînzare la Redacțiunile Românu, Nichipercea, și Țăranulu Românu ; la librăriile Ioanid, Ioanin, Bălăcianu și Wartha. În județe la corespondenții Românului. Prețulu 2 sfanți." [15] Nu este specificat însă dacă era vorba de o fotografie (cum știm că erau difuzate în epocă toate chipurile personalităților politice, literare sau artistice), de un portret litografiat, xilogravat, gravat în oțel sau multiplicat în alt mod, simplu sau alegoric. Dacă era o tipăritură nu știm nici cine era autorul ei. E posibil ca modelul să-l fi constituit portretul desenat în creion de pictorul C. I. Stăncescu, aflat încă la studii în Franța, despre care sora eroului Constanția de Dunca — o intelectuală de rasă, romancieră, poetă, cronicară teatrală, muzical, de arte plastice și modă, comentatoare politică și de pedagogie — are cuvinte elogioase atît în cronica la salonul de pictură din București, de la 1864 — unde fusese expus alături de lucrări ale lui Theodor Aman — cît și într-un profil pe care i-l dedică artistului în paginile revistei „Amicul familiei", a cărei

proprietară și aproape singură publicistă era. Astfel, precizînd că portretul era făcut după o fotografie mică [16] și depășindu-și durerea doliului, ea îi face o analiză descriptivă, la obiect, oprindu-se din păcate doar asupra chipului, fără a da detalii asupra compoziției, îmbrăcăminții sau a altor elemente constitutive : „priviți acel cap energic, acelle trăsături ferme, acel ochiu înfruntător de ori-ce pericol, melancolic ânsé d'a nu se pute pune înaintea pericolelor ce'i amenință patria ; priviți acea gură vigurósă de linii și espresie, acea frunte unde coragiul, generositatea, ș'o dorere interióră sunt reproduse prin fie-ce linie, acesta e veramente Nicolai Dunca, reprodus cu creionul de C. Stăn[c]escu, pictor român ce mult se distinge și mult e distins în lumea artelor la Paris." [17]

Dar cu toată larga difuzare din epocă, cercetătorii au crezut pînă de curînd că portretul lui Dunca este pierdut și rămas definitiv necunoscut pentru viitorime. În urma unei asidue căutări prin arhive, fototeci și colecții particulare am găsit două fotografii ale lui Dunca — e posibil ca una dintre ele să fi fost folosită de C. I. Stăncescu pentru închegarea desenului său. Una dintre ele, făcînd parte din fototeca Muzeului de Istorie a Municipului București, îl reprezintă pe bravul tînăr în uniformă de husar al Legiunii Ungare, în mică ținută, purtînd o tunică, cu cinci brandemburguri pe piept și trei galoane de fir, împletite, pe mînecă, în ghirlandă, indicîndu-i gradul de căpitan, pantaloni largi și o bonetă cu ciucure și cozoroc după tipul purtat de honvezi. La brîu are o sabie grea pe care-și sprijină mîinile. Mîna stîngă îi este bandajată, acoperind probabil una dintre rănile primite în luptă, fapt ce ne obligă să asertăm că poza a fost făcută în Italia înainte de a se înrola în armata nordistă. De altfel cartonul pe care e lipită fotografia nu poartă nici un indiciu în afara numelui fotografului A. Berno, dar și acesta incomplet din cauza unei tăieri ulterioare a marginii. Mai multe lămuriri aduce cea de-a doua poză a lui Dunca, din colecția Edmund Höfer. Aceasta are, pe lîngă numele întreg al maestrului „Alphonse Bernoud, Photographe Médaillé et Breveté" și adresele sucursalelor sale italiene din Neapole, Florența și Livorno. Este de presupus că poza a fost făcută într-unul din aceste orașe, confirmîndu-se în acest fel afirmația anterioară. Nicolae Dunca este împreună cu alți doi camarazi, tot husari, purtînd uniforme identice. Doar el are de data aceasta pantaloni gri, strîmți și cu lampasuri late iar cei doi au basani (pantaloni largi de cavalerie, întăriți cu piele de la genunchi în jos). Cele trei personaje sînt numerotate iar pe spate le sînt consemnate numele : 1. Gyra, 2. Séiter, 3. Dunka. În această din urmă poză, datorită pantalonilor strîmți, care-l înalță și-l subțiază, și a mustății abia mijite față de ale celorlalți care le au mari și răsucite și unul poartă barbă, căpitanul român pare și mai tînăr decît cei 22 de ani pe care-i avea înainte de părăsirea Europei, vîrstă pe care încerca să și-o ascundă printr-o privire încruntată și o atitudine de severă marțialitate.

Cele două poze inedite sînt un prețios material iconografic, demn de a însoți atît cele două corespondențe de război ale căpitanului Nicolae

Dunca cît și memoria acestui strălucit erou al neamului ce datorită lor și-a recăpătat chipul uitat și considerat iremediabil pierdut *.

Celălalt român, tot moldovean, prieten al lui Dunca, ce avea să-i anunțe familia de moartea sa eroică, este, după cum deja s-a menționat, Eugen Ghika-Comănești. Mai tînăr cu doi ani decît prietenul său (născut în 1840), trăgîndu-se dintr-o lungă spiță de domnitori, Eugen Ghika-Comănești, dezamăgit de studiile pe care le făcea la Berlin și mai ales de datoriile pe care le făcuse și pe care familia refuza să i le achite, se înrolează în armata nordistă [18]. După unii se pare că la început ar fi fost încadrat ca sergent într-un regiment de cavalerie de sub comanda generalului Frémont [19]; cercetări recente, bazîndu-se pe singurele consemnări din matricola sa, spun însă că ar fi fost primit, pe 30 Martie 1863, cu gradul de căpitan, în Regimentul 5 Infanterie Neagră — ulterior de geniu — din brigada generalului Daniel Ullmann [20], organizatorul regimentelor de negri ce aveau nevoie de cadre și pe care americanii neaoși refuzau să le deservească ; de aceea toți voluntarii străini, fără prejudecăți rasiale, au început să fie repartizați ca ofițeri acolo. Noile date nu clarifică prea mult prima perioadă a șederii lui Ghika-Comănești în America. Pare mai probabil ca în prima fază a războiului să fi fost în Departamentul Munților, alături de Dunca, și abia după aceea — cînd Frémont, în urma insuccesului campaniei sale din Virginia de Vest, este eliberat din funcție și chemat la Washington, iar departamentul său este dizolvat și transformat — Eugen Ghika-Comănești să fi fost transferat în regimentul de negri, unde se păstrează matricolele sale. Greutatea stabilirii acestor amănunte constă în faptul că nu se știe sigur la ce dată a anului 1862 a sosit el în State. Apoi, dacă ar fi venit puțin înaintea înrolării sale, nu avea cum să anunțe familiei lui Dunca moartea acestuia cu detaliile amănunțite ale găsirii corpului — care denotă un martor ocular — și nici nu putea fi rănit, pentru că scrisoarea trimisă Constanției de Dunca e redactată pe patul unui spital din New York, unde se refăcea în Iulie 1862. Și apoi, nici nu ar fi putut fi încadrat direct căpitan dacă nu și-ar fi dobîndit gradul prin bravură în luptă, pînă la data înmatriculării în Regimentul 5 Infanterie Neagră ; posibilitatea de a fi recrutat el singur voluntari, care să-l fi ales căpitanul lor sau să fi avut dreptul la acest grad datorită numărului de recruți adus — conform regulilor sistemului voluntariatului în SUA — pare puțin probabil, el fiind un venetic fără cunoștințe, relații sau statut într-un anumit ținut, care să-i permită acest lucru — cum fusese Pomuț de pildă.

Voluntariatul lui Ghika-Comănești nu a durat prea mult : ia parte la campania din primăvara lui 1863 a generalului Nathaniel P. Banks, comandantul Departamenului Golfului, asupra bazei confederate de la Port Hudson, pe Mississippi ; campania a lîncezit, nordiștii suferind destule înfrîngeri pînă ce obiectivul s-a predat. În acest timp, căpitanul român

* Se pare că, în epocă, a circulat și o biografie a bravului căpitan, după cum anunță Constanția de Dunca în revista ei „Amicul Familiei" no. 3/15 Aprilie 1864 : „Avem sub tipar (...) biografia cu portretul fratelui nostru Capitanul Nicolau (sic) Dunca". Din păcate, este singura informație care apare despre această, probabil, foarte prețioasă lucrare ce, dacă s-ar fi păstrat, ar fi clarificat mai mult din aventuroasa existență a eroului.

a condus săparea tranşeelor (activitate suficient de plicticoasă pentru un tînăr plin de nerv şi de dorinţa luptei efective). Apoi, Regimentul 5 rămîne să păzească fortăreaţa cucerită. Eugen Ghika-Comăneşti îşi dă demisia din armata Uniunii în Decembrie 1863 şi se întoarce în ţară [21] unde intră în politică alături de conservatori, devenind senator de Bacău. Se stinge din viaţă la finele lunii Decembrie 1914, la conacul său din Comăneşti.

Deşi a trăit incomparabil mai mult decît camaradul său şi a fost o prezenţă şi o figură în viaţa politică a ţării o lungă perioadă, imaginea lui a fost, totuşi, la fel de dificil de găsit. Singura fotografie pe care am putut-o depista, în colecţia Adriana Rosetti din Bucureşti *, ni-l prezintă pe Eugen Ghika-Comăneşti spre finele vieţii, probabil în jur de 1900, şi a fost lucrată la atelierul „Adèle" din Bacău (cum ne arată ştampila maestrului de pe spatele cartonului). Alura de respectabilitate dată de părul scurt, mustaţă şi muscă, toate încărunţite, este trădată oarecum de licărul de vioiciune şi veselie din privirea lui pătrunzătoare, ultimă rămăşiţă şi amintire a nestatornicei şi aventuroasei sale tinereţi. Sperăm ca cercetări ulterioare să aducă la lumină şi alte imagini ale acestui brav moldovean, poate mai apropiate de epoca voluntariatului său american, sau chiar din timpul acestuia.

Împreună cu ceilalţi străini din armata nordistă, puţinii români care au participat la Războiul de Secesiune — George Pomuţ, Nicolae Dunca, Eugen Ghika-Comăneşti, Emanoil Boteanu (acesta ca trimis oficial al domnitorului Alexandru Ioan I, observator şi corespondent de război, fără a primi vreun grad sau funcţie [22]) — această coloană vertebrală a istoriei americane — alăturîndu-se cauzei drepte a libertăţii şi democraţiei, şi aducîndu-şi obolul lor de sînge, au ajutat la restabilirea unităţii şi frăţiei Statelor Unite.

NOTE

1 *America*, Romanian Daily News, Cleveland, Ohio, No. 132/4 Iunie 1932 ; *Şerban* Drutzu, Andrei Popovici — *Românii în America*, Cartea Românească, Bucureşti, 1926 ; Ilie I. Pârvu, *Voluntarii români din America*, Krafft & Drotleff, Sibiu, 1937 ; Mark Mayo Boatner III, *The Civil War Dictionary*, David McKay Company Inc., New York, 1959 ; Dumitru Almaş, *Nord contra Sud*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti. 1965 ; Liviu Patachi, *La participation d'un Roumain dans la Guerre Civile d'Amerique*, 1861—1865 : Gheorghe Pomuţ, în *Revue Roumaine d'histoire*, Tome IV, no. 1, 1965 ; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *The Romanians and the American Civil War*, în *Revue Roumaine d'histoire*, Tome XIX, no. 4, 1980 ; Adrian-Silvan Ionescu, *Images of Romanians in the American Civil War*, în *Military Images*, vol. VI, Number 5, March-April 1985, p. 10-11.

---

* Aducem mulţumiri inginerului Ferdinand Bartsch, membru fondator al Comisiei de Heraldică şi Genealogie de pe lîngă Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", pentru ajutorul adus în semnalarea pozei, şi doamnei Ruxandra Cantilli pentru confirmarea identităţii.

2 *Românulŭ*, nr. 202, 203/21, 22 Iuliu 1862; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*
3 Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*
4 Idem.
5 *Românulŭ*, nr. 202, 203/21, 22 Iuliu 1862.
6 Şerban Drutzu, Andrei Popovici, *op. cit.*, p. 97 *America*, Romanian Daily News, *op. cit.*; Ilie I. Pârvu, *op. cit.*
7 Idem; Ioan B. Gaşpar, *Informaţii asupra căpitanului Nicolae Dunca, în America*, Romanian Daily News, no. 150/25 Iunie 1932; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*
8 *Românulŭ*, nr. 194/13 Iuliu 1862.
9 *Românulŭ*, nr. 129/9 Maiŭ 1862.
10 *Românulŭ*, nr. 148, 149/28, 29 Maiŭ 1862.
11 Scrisoarea lui E. Ghyka-Comănesci către Constanţia de Dunca, în „Foaia pentru Minte, Anima şi Literatură" no. 1/9 Ianuariu 1863; preluată de „Buciumul" nr. 6/16 Ianuare 1863 şi „Universul" nr. 355/26 Decembrie 1914 — cea din urmă însă mult alterată prin intervenţii, patetisme sau înmuieri ale textului iniţial (exemplu: Nicolae devine Nicu...)
12 *Românulŭ*, nr. 202, 203/21, 22 Iuliu 1862; Ilie I. Pârvu, op. cit.; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*
13 Mihail Bida — *Mulţumiri din partea studenţilor*, în *America*, Romanian Daily News, no. 137/10 Iunie 1932.
14 *Românulŭ*, nr. 202, 203/21, 22 Iuliu 1862.
15 *Românulŭ*, nr. 315/ 11 Noembre 1862; 319/15 Noembre; 321/17 Noembre; 322/18 Noembre; 326, 327/22, 23 Noembre; 330, 331/26, 27 Noembre; 337, 338/3, 4 Decembre; 340/6 Decembre; 341, 342/7, 8 Decembre 1862.
16 C. Dunca, *Pictorele C. I. Stăncescu*, în *Amicul Familiei*, Jurnal pentru toţi, Littere-Sciinţe-Arte-Pedagogie-Industrie, Annŭ III, no. 30-31 Octombre 1865 (sic).
17 C. Dunca, *Doue ore la esposiţiunea de la Academie*, în *Amicul Familiei...*, Primul Annŭ, no. 22 şi 23/1-15 Fevruar 1864.
18 Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinereţe*, Cartea Românească, 1928, p. 144.
19 Idem.
20 Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*
21 Idem; Amicul Familiei, no. 2/1 Aprilie 1864.
22 Adrian-Silvan Ionescu, *Un observator român al Războiului Civil American*, în *Studii şi Materiale de muzeografie şi istorie militară*, nr. 14-15/1981—1982; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*

TWO MOLDAVIANS ON THE BATTLEFIELDS OF THE WAR OF SECESSION

Summary

This paper deals with two of the four Romanians who took part in the American Civil War. These two were Moldavians.

One of them was Nicolae Dunca, born around 1838 in Jassy, with a long pedigree of Maramureş nobility. He first volunteered in 1860 in Garibaldi's army,

being one of the celebrated "One Thousand". He enlisted in a hussar regiment of the Hungarian Legion, where, due to his bravery displayed during the campaign of the two Sicilies, he was commissioned captain. After a duel with a Hungarian officer, he had to resign and left Italy, returning for a short time to his own country. He offered his services to the Romanian army but he was refused. His rank was questioned in routine terms as not having been obtained in the course of a long career and because he was not a graduate of a military school (which was in fact true). Saddened by the proposal of degradation of the epaulets, which he gained in glorious battles and under the command of such a magnificent general as Garibaldi — whose name was then synonymous with "Liberty" — he left for America.

Although he was only 22 years old, his rank was acknowledged and he joined the 8th New York Infantry Volunteers. His qualities as an officer were very quickly noted, and he was appointed aide-de-camp of General John C. Frémont, commander of the Mountain Department. His courage and brave behavior in the battles of Centreville (July 18, 1861) and the first battle of Bull Run (July 21, 1861) were praised in the annals of the war. The heavy losses of his regiment in these battles required its withdrawal for recovery. From this very period, dates the two letters which Captain Dunca sent to Romania to be published in "Românulŭ" one of the well-known newspapers in Bucharest.

In his letters — one dated April 21st, 1862, the other dated May 11th, 1826 — he presents to the Romanian readers, the conditions of the war, its causes, the political background, as well as the military forces confronted. Minute details are given about the structure of the Union army : the system of volunteering ; the way of mustering ; the number of men in a regiment ; a company and a batery ; the way the officers are commissioned etc. He also presents the up-to-date situation of the armies.

On the 8th of June, 1862, he was killed in the line of duty, while carrying a message from his commander, at the battle of Cross Keys, Virginia. He was then only 24 years of age. He was buried in the Union Church graveyard of Cross Keys, but a short time after the war his remains were moved to the Staunton National Cemetery, Virginia.

His countenance was unknown until recently when, by good fortune, we have discovered two old photographs. One of them, from the depot of the Museum of History of the City of Bucharest, shows Captain Dunca at ease, wearing the hussar's undress. His uniform is composed of a short jacket with five trimmings and the three golden galloons arranged in a knot on the sleeves, indicating his rank, a forage cap with peak, very large trousers and a heavy sabre. This uniform, and also his wounded left hand, indicate that the photo was taken prior to his departure for the United States in the studio of an unidentified photographer, one A. Berno. In the second photo, found in a private collection, Dunca is accompanied by two other captains, all of them wearing the same jacket and cap. Unlike his comrades who are wearing "basans" (cavalry trousers tightened with leather below the knees) Dunca has grey trousers with welts. The three officers are numbered and their names are inscribed on the back of the photo : 1. Gyra, 2. Séiter, 3. Dunka. This photo gives also more information than the first one about the photographer. His name is printed also on the back : "ALPONSE BERNOUD, Photographe Médaillé et Breveté, SGDG", followed by the towns and addresses of his

branches: Naples, Florence, Livourne. Dunca's first photo was, no doubt, taken in the same studio.

The other Moldavian, Eugen Ghika-Comănești (1840—1914), was the son of one of the oldest and wealthiest boyar families. Being disappointed with his studies in Berlin, and also with the fact that his family refused to pay his debts, he had volunteered in the Union Army. Although he did not speak English at first, he was appointed corporal in a cavalry regiment of General Frémont's army. Hhe was a friend of Captain Nicolae Dunca and served in the same Mountain Department. Ghika-Comănești also took part in the West Virginia Campaign of 1862, during which he was wounded. He also witnessed Dunca's body being brought into the camp, after the battle of Cross Keys, and it was he who announced Dunca's sister about his comrade's heroic death.

Then Ghika-Comănești enlisted in the 5th Infantry, in the Ullmann Brigade, where he was breveted captain. He served with the Black troops in the Port Hudson Campaign of 1863. There they served as corps of engineers. The long and bloody campaign, with few victories and unpleasant duties, bothered the young Romanian officer, so that he resigned at the end of the year. He returned to Romania and dedicated himself to politics being elected senator for many years.

His countenance was also forgotten for a time. We have discovered his photograph in a private collection in Bucharest. This image dates from a later period, around 1900, showing Eugen Ghika-Comănești at an old age, with grey hair and moustache.

Both Nicolae Dunca and Eugen Ghika-Comănești, along with the other two Romanians who took part in the Civil War — George Pomuț and Emanoil Boteanu — fought bravely for a foreign country whose ideals were the same as those of their own country, Romania: liberty, equality and national unity.

ILLUSTRATIONS

1. Captain Nicolae Dunca, Courtesy Museum of History and Art of the City of Bucharest.
2. Captain Nicolae Dunca (right) and two comrades, Courtesy Edmund Höfer Collection.
3. Reverse side of the previous photograph.
4. Eugen Ghika-Comănești, Courtesy Adriana Rosetti.
5. Reverse side of the previous photograph.

Fig. 1. — Căpitanul Nicolae Dunca, Muzeul de Istorie a Municipiului București.

Fig. 2. — Căpitanul Nicolae Dunca şi doi camarazi, Colecţia Edmund Höfer, Bucureşti.

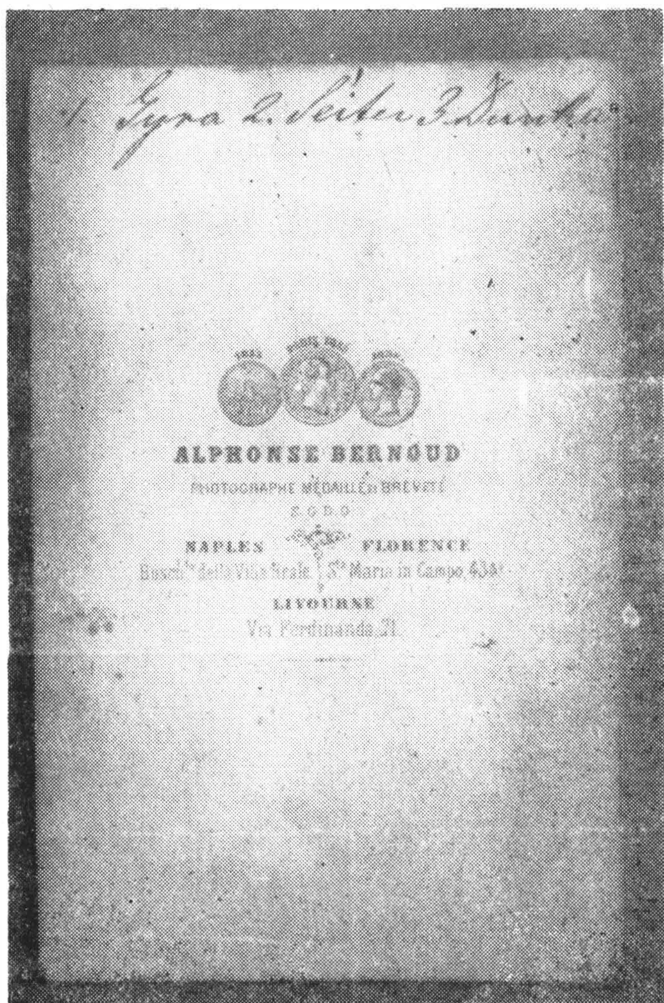

Fig. 3. — Reversul fotografiei precedente.

Fig. 4. — Eugen Ghika-Comănești, Colecția Adriana Rosetti, București.

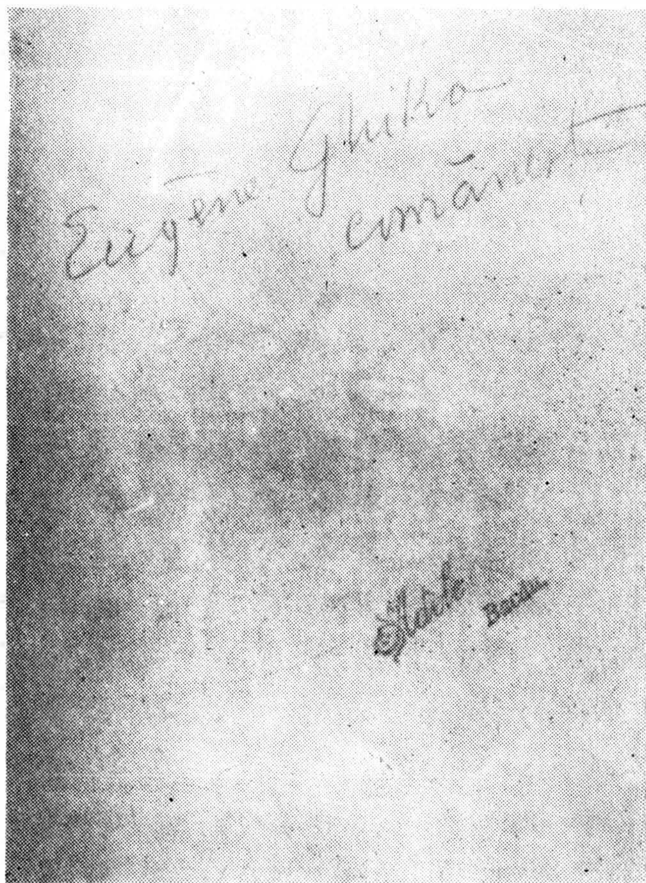

Fig. 5. — Reversul fotografiei precedente.

ROMÂNIA ŞI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. PAGINI MEMORIALISTICE

GH. I. FLORESCU, C. CLOŞCĂ

Implicarea României, în august 1916, în desfăşurarea conflagraţiei declanşate în urmă cu doi ani, a reprezentat manifestarea voinţei unanime a unui neam hotărît să accepte orice sacrificiu pentru ca desăvîrşirea unităţii sale naţionale, aspiraţia dintotdeauna a tuturor românilor, să devină o realitate. Angajarea în „războiul dreptăţii popoarelor", cum a fost caracterizat adeseori primul război mondial era aşteptată de românii de pretutindeni, întrucît, aşa cum s-a recunoscut apoi, dacă acesta nu ari fi izbucnit, „toate provinciile oprimate s-ar fi ridicat ca un singur om pentru libertatea lor, iar unirea s-ar fi înfăptuit fără baia purificatoare dar dureroasă a sîngelui frăţesc" [1]. Aşadar, prezenţa noastră printre cei ce se înfruntau în conflagraţia care a intrat în istorie ca *Marele Război* se datora nu unor circumstanţe conjuncturale, străine intereselor româneşti, ci unor imperative majore, reclamate de năzuinţa firească a realizării idealului naţional.

În întreaga ţară, atît înainte, cît şi după intrarea în război, nu se vorbea decît de „cauza sfîntă a naţiunii române", care mobilizase toate energiile pentru a demonstra lumii întregi, aşa cum va remarca N. Iorga în iunie 1917, în plenul Parlamentului, că „singura chestiune care trebuie rezolvată, prin braţele unite ale noastre şi ale fraţilor de peste hotare, e a dreptului românimei de a se impune ca stăpîn în orice colţ al pămîntului pe care l-a locuit, l-a fructificat prin munca ei şi l-a adăpat cu sudorile şi sîngele ei şi ale străbunilor" [2]. De altfel, odată intrat în război, „soldatul din Regat [...] a găsit dincolo (în Transilvania — Gh. I. F.), aşa cum se va remarca adesea, un frate, care l-a primit şi i-a urat fratelui regăţean să meargă cît mai repede şi cît mai victorios la hotar" [3].

Despre participarea României la primul război mondial s-au scris numeroase lucrări monografice, studii şi articole speciale, care abordează din diverse unghiuri rolul ţării noastre în desfăşurarea conflagraţiei care a determinat restructurarea hărţii Europei în funcţie de drepturile istorice ale fiecărei naţiuni [4]. Un loc aparte în bibliografia acestei teme l-a ocupat, aşa cum s-a subliniat nu o dată, memorialistica vremii, indiferent dacă aceasta privea derularea confruntărilor de pe cîmpul de luptă, evoluţia raporturilor diplomatice sau a realităţilor politice, sau, pur şi

simplu, sentimentele cu care se confruntau românii aflaţi în tranşee şi în spatele acestora. Pentru toţi cei interesaţi de participarea României la primul război mondial, participare încununată de înfăptuirea *Marii Uniri*, memorialistice s-a constituit, de la început încă, într-un document autentic, singurul în stare să refacă adeseori atmosfera unor confruntări unice, încărcate de dramatism, dar şi de cele mai înalte manifestări de eroism, multe intrate deja în istoria neamului. De aceea, descoperirea, după atîţia ani de la încheierea conflagraţiei din 1914—1918, a unui jurnal de război reprezintă un rar privilegiu, cu atît mai mult cu cît documentul în cauză provine de la un participant la campania din 1916, scris chiar în zilele de început ale confruntărilor de foc ce au avut loc pentru dezrobirea Transilvaniei, iar apoi pentru apărarea porţilor Moldovei. Este vorba despre jurnalul lui Nicolae Costăchescu [5], profesor de chimie la Universitatea din Iaşi, succesor al lui Petru Poni, viitor parlamentar şi ministru al Instrucţiunilor Publice, care, în campania din 1916, a condus o companie ce făcea parte din componenţa trupelor de acoperire ale Armatei de Nord, comandată de generalul C. Prezan. Această armată a acţionat în Carpaţii Moldovei şi avea, încă din momentul intrării în război, una dintre cele mai importante misiuni militare. În primul rînd, sarcina ei era aceea de a traversa Carpaţii, pentru a continua apoi ofensiva în Transilvania.

Îmbrăcînd uniforma militară şi preluînd comanda unei companii, locotenentul N. Costăchescu mărturisea că : „nu plecasem în război mînat de vînt ; pornisem cu o convingere adîncă şi fermă care nu se poate zdruncina cu una cu două“ [6]. Această convingere, aşa cum singur recunoştea, reprezenta de fapt o stare de spirit generală, care a contribuit în mod hotărîtor la dobîndirea victoriei finale. În această atmosferă, trecînd peste ceea ce reprezentase pînă atunci o graniţă arbitrară între fiii aceluiaşi neam, soldatul român era primit ca un salvator, aşteptat atît de oamenii acelor străvechi pămînturi româneşti, cît şi de pămînturile înseşi. Referindu-se la actul eliberator declanşat în noaptea 14/27—15/28 august 1916, un locuitor al unui sat ce-şi dobîndise independenţa încă din prima zi a intrării României în război, adînc impresionat de acest fapt, ce transforma un vis într-o realitate atît de scumpă tuturor, declara că aştepta acea zi de cînd se ştia, întrucît era convins că ziua aceea va sosi. Locuitorii din satele eliberate îi considerau pe soldaţii ce se avîntaseră, cu arma în mînă, în urmărirea unui duşman al tuturor românilor, drept fraţi, alături de care urmau a-şi croi adevăratul lor viitor. Vorbind de sacrificiul unui ostaş în primele zile ale campaniei de eliberare a Transilvaniei, memorialistul nota : „ceea ce mă impresionează e plînsul în care izbucnesc umilii săteni ardeleni, străini, necunoscuţi... ; e părerea de rău, e durerea cinstită pentru pierderea unui frate, care provoacă acel plîns sincer şi nestăpînit. Au conştiinţa că cel mort este jertfa pe care o facem pentru dînşii“ [7]. Oriunde ajungeau, soldaţii români erau consideraţi de cei care îi aşteptau ca nişte izbăvitori. Şi, de fiecare dată, aşa cum se va remarca dealtfel, li se arăta care era drumul cel mai sigur şi cel mai scurt către duşmanul ce se retrăgea, distrugîndu-le satele şi încălcîndu-le încă o dată demnitatea naţională. Trecînd printr-un

sat, ca prin atîtea altele, Nicolae Costăchescu era impresionat de "o femeie în vîrstă cu un copil în brațe, pare a fi un nepoțel, care ne spune : «veți avea noroc, căci mergeți la dreptate»" [8]. Prin urmare, convingerea generală a tuturor românilor era aceea că sacrificul lor era justificat de dreptatea istoriei. Și pentru ca generațiile viitoare să nu uite acest fapt și nici jertfele acelora care îl demonstrau atunci pe cîmpul de luptă, bunica amintită îi întîmpina pe virtualii eroi cu urările sale, însoțită fiind de nepotul ei. Acesta urma, așa cum era și firesc, să preia și să consolideze ceea ce părinții săi dobîndiseră în confruntările de foc ale războiului.

Desigur, cele mai multe dintre filele acestui jurnal sînt adevărate pagini de eroism, care au justificat, în fața Europei întregi, actele prin care românii de pretutindeni au hotărît să trăiască între granițele aceleiași țări. Dar, așa cum se știe, participarea României la primul război mondial s-a confruntat, încă de la început, cu dificultăți ce păreau la un moment dat insurmontabile. Toate acestea s-au repercutat mai ales asupra celor care duceau greul războiului. După două luni de înfruntări și deci de sacrificii, N. Costăchescu observa că „soldații desculți și cu hainele spînzurînd pe dînșii trec umiliți și rușinați" [9]. Umilința lor nu era cauzată, așa cum lesne se poate observa, de modul în care se comportaseră în fața dușmanului, ci de lipsurile pe care le îndurau. Bineînțeles că la toate acestea se adăuga lipsa de armanent și muniție, iar mai tîrziu, după confruntările din toamna anului 1916, și lipsa trupelor necesare pentru a stăvili înaintarea armatelor invadatoare. Impresionat de asemenea realități, ostașul ce ni se confesează prin paginile jurnalului său constata că „nu știam, nici nu-mi puteam închipui ce suferințe grozave sînt legate de acest cuvînt : *război*" [10]. Trăind supliciul unic al încleștării pe viață și pe moarte din acel anotimp al suferințelor românești, care a fost toamna anului 1916, și încercînd a găsi resorturile intime ale rezistenței, el conchidea, precizînd că „secretul e speranța care te susține și voința de a învinge totul" [11]. Cu aceste simțăminte întipărite în gînd și în suflet, românii au demonstrat că sînt capabili de a se ridica deasupra tuturor greutăților pentru a-și apăra glia și fiii. Viteaz și neîndurător în momentul luptei, soldatul român, așa cum mulți au remarcat, „în fața morții are obraz, e simțitor" [12], dînd dovadă de înalte sentimente umanitare, ce au mers pînă la salvarea unui dușman rănit, care cu cîteva clipe mai înainte semăna moartea printre cei ce-și apărau țara. Fiecare dintre românii aflați pe vreun cîmp de luptă erau convinși de sacrificiul lor „va fi grăuntele de nisip în cumpăna dreptății neamului" [13]. Pătruns de semnificația fiecărei jertfe și impresionat de modul în care a căzut la datorie, în ziua de 27 octombrie 1916, unul dintre soldații companiei sale, N. Costăchescu a dat ordin „să se sape un mormînt pe linia de frontieră, [...] așa ca să calce jumătate în pămîntul Ardealului și jumătate în vechiul Regat", astfel încît cel căzut să se odihnească pentru totdeauna „pe granița pe care a apărat-o" [14].

Dincolo însă de aceste notații emoționante, din paginile jurnalului se degajă în permanență și multe sentimente contradictorii, cu care se confrunta cel aflat pe front. După trei zile de la intrarea în luptă, memorialistul se arăta mirat de faptul că „trupele noastre, deși nu întîm-

pînă rezistenţă, înaintează încet". La sfîrşitul lunii august 1916, constata cu tristeţe că „începe să se vadă neseriozitatea pregătirii noastre ; o vom simţi dureros" [15]. Făcînd asemenea observaţii, el îi considera răspunzători pentru toate aceste dificultăţi pe cei care conduceau atunci ţara, întrucît, preciza în continuare, „doar am avut doi ani de experienţă de război a aliaţilor ; ce am făcut ?" [16]. Situaţia s-a agravat după confruntările care au avut loc în zona în care opera Armata de Nord, în octombrie 1916. La 16 noiembrie N. Costăchescu nota : „în fiecare zi veşti tot mai rele ; pare că totul se scufundă ; şi la sud în Dobrogea şi la vest în Oltenia şi Muntenia, pierdem bătălie după bătălie" [17]. Înainte însă de a consemna acest gînd, convingerea sa era aceea că „trebuie să ţinem aci cu dinţii, căci dacă îi scăpăm şi în Moldova, nu ştiu ce se va mai alege de noi" [18]. În zilele de sfîrşit de toamnă şi în prima lună a iernii anului 1916, refrenul dureros care se repeta în aproape fiecare însemnare a acestui jurnal era : „veşti rele, zile triste". O puternică impresie asupra tuturor a avut vestea ocupării de către duşman a Bucureştilor. Aflînd despre desecurajantul episod, „unul din punctele negre ale războiului", N. Costăchescu se întreba : „acest mare sacrificiu al nostru şi imensa noastră suferinţă va fi oare apreciată la valoarea sa în bilanţul general al războiului ?" [19]. Întrebarea era repetată cu insistenţă, deoarece toţi ştiau că ocuparea capitalei atrăgea după sine, în mod inevitabil, martiriul refugiului, cu întregul său cortegiu de suferinţe şi umilinţe. Totuşi, veştile triste, în stare să copleşească şi să demoralizeze, nu au diminuat puterea de luptă a soldatului român, deoarece, aşa cum constata şi N. Costăchescu, „am impresia că din contra, pare că la toţi produce o îndîrjire mare" [20]. Văzîndu-şi patria invadată şi demnitatea naţională înjosită, ostaşul român nu dezarma, ci declara că „vom apăra, cu toate puterile noastre, ultimul petec de ţară în care să mai avem loc de ţinut steagul, ce mai vorbeşte de existenţa noastră" [21]. Faptul că şi-a respectat angajamentul este demonstrat de însemnările în care se constată că „în sfîrşit ordinul a fost executat : inamicul scos din poziţie în porţiunea de front ce ni s-a atribuit" [22].

Deşi se ajunsese la o stabilizare a frontului, iar confruntările deveniseră tot mai izolate, odată cu sosirea iernii, în zona apărată de compania comandată de N. Costăchescu operaţiunile de luptă au continuat şi în lunile decembrie 1916, ianuarie 1917. Astfel, în chiar ziua în care Parlamentul reunit la Iaşi îşi relua dezbaterile, urmînd a hotărî atitudinea României faţă de noile circumstanţe, pregătirile intense care puteau fi observate în cele două tabere aflate faţă în faţă erau considerate drept „preludiul unei acţiuni mai însemnate". Încleştările care au urmat au confirmat această supoziţie. La 21 decembrie 1916, aflat cu compania pe frontul de la Măgura Caşinului, N. Costăchescu constata cu îngrijorare că „la fiecare încercare am pierderi grele ; cei mai buni luptători îmi cad şi-i văd cu durere plecînd sau căzînd pentru totdeauna" [23]. Consolarea i-a venit, ca şi altă dată, de la un soldat rănit, care, abia vorbind, îl implora parcă urîndu-i : „să trăiţi D-le Locot. să scăpaţi ţara de duşmani" [24]. De aceea, a doua zi după atacul care-l făcuse să consemneze nişte reflecţii atît de sumbre, convingerea sa, transformată cu timpul

într-o adevărată deviză, era aceea că „noi credem în izbînda finală, cu toate încercările grele la care sîntem supuşi“ [25]. O asemenea apreciere era cu atît mai semnificativă, cu cît formularea aparţinea cuiva aflat pe cîmpul de luptă. La cîteva zile după ce N. Iorga rostise în faţa ţării acel imn naţional intitulat *Rezistenţa pînă la capăt !*, un ostaş aflat în tranşee, gîndind la fel ca marele istoric, nota în jurnalul său : „convingerea mea e că cu toate lipsurile şi inferioritatea înzestrării noastre, *noi rezistăm*“ (subl. ns.) [26]. Aceasta era, prin urmare, starea de spirit cu care se încheia anul 1916 şi începea cel al victoriilor de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz. Dincolo de orice alte consideraţii, cei mai mulţi dintre aceia care se aflau pe front erau încredinţaţi că „trebuie mers *pînă la capăt* (subl. ns.), cu speranţa într-un rezultat final favorabil“ [27]. Aşteptînd confruntările viitoare şi convinşi de izbînda cauzei lor, soldaţii români se declarau nerăbdători să arate „că şi armata noastră se poate măsura cu cea mai bună armată“ [28]. Aşadar, odată cu începutul unui nou an de război, anul confruntărilor decisive, românii erau hotărţi să demonstreze lumii că sînt în stare să se ridice deasupra înfrîngerilor de moment, să reia totul de la capăt, pentru ca în momentul izbînzii finale să se prezinte în faţa istoriei demni şi liberi, aşa cum s-au vrut şi au fost dintotdeauna.

Încă din clipa angajării României în campania din 1916, toţi cei care se îndreptau către vreun cîmp de luptă, se arătau hotărîţi, înainte de toate, să probeze în faţa Europei faptul că România era o ţară ce nu putea fi ea însăşi fără a fi întreagă şi deci independentă. Însufleţiţi de aceste gînduri, românii au acceptat sacrificiul ce-l reclama o confruntare de proporţiile aceleia care a transformat atîtea pămînturi în teatru de bătălie. Cu trupul schilodit încă de graniţele impuse de imperiile vecine, România a avut tăria de a se măsura cu o istorie ce-i fusese potrivnică secole de-a rîndul, convinsă că sosise ora dreptăţii tuturor popoarelor lumii. Dar, trăinicia edificiului ce urma a fi ridicat pe ruinele vechilor graniţe nu putea fi conferită decît de sacrificiul acelora care considerau *Marele Război* ca pe un prilej de afirmare a voinţei naţionale. „Dacă poporul nostru mic, găsim notat în dreptul zilei de 30 august 1916, n-a putut aduce pînă acum contribuţiuni însemnate la progresul omenirii, trebuie în această ocazie să aducă prinosul său de jertfe pentru libertatea lumii şi pentru afirmarea dorinţei proprii de a trăi ca popor liber şi demn“ [29].

Confesiunile înscrise în aceste pagini memorialistice, pagini devenite azi incontestabile documente istorice, sînt mărturii ce ni le adresează peste timp un participant direct la conflagraţia mondială în urma căreia România a reuşit să-şi desăvîrşească unitatea naţională. Implicat direct în unele dintre evenimentele survenite în faza de început a participării noastre la primul război mondial, memorialistul conchidea, cu vădit temei, în jurnalul său, că „pentru ca cineva să fie un bun luptător, între condiţiile care trebuiesc îndeplinite, în primul loc trebuie să aibă o voinţă tare, voinţa de a lupta, voinţa de a învinge cu orice sacrificiu. Cînd cineva are această voinţă, atunci găseşte într-însul energia necesară pentru a învinge toate greutăţile şi mizeriile războiului“ [30]. De fapt,

acesta a fost suportul moral al participării României la prima conflagraţie mondială şi temeiul tuturor victoriilor noastre, victorii încununate de înfăptuirea idealului naţional.

NOTE

1 „Dezbaterile Senatului", şedinţa din 1 decembrie 1932, p. 115.
2 „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 9 iunie 1917, p. 598.
3 Idem, şedinţa din 1 decembrie 1932, p. 138.
4 Cf. *România în primul război mondial. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, Ed. militară, 1975, p. 9-130 ; *Contribuţii bibliografice privind unirea Transilvaniei cu România*, Bucureşti, 1969, p. 114-141 ; *Pe aici nu se trece! Mărturii. Amintiri*, Antologie, prefaţă, note şi comentarii de Constantin Căzănişteanu şi Dorina Rusu, Bucureşti, Ed. Albatros, 1982, p. 47-102.
5 Nicolae Costăchescu, *Jurnal de război (14 august 1916 — 18 ianuarie 1917)*, manuscris aflat în posesia autorilor.
6 *Ibidem*, f. 112.
7 *Ibidem*, f. 48.
8 *Ibidem*, f. 118.
9 *Ibidem*, f. 345.
10 *Ibidem*, f. 96.
11 *Ibidem*.
12 *Ibidem*, f. 91.
13 *Ibidem*, f. 279.
14 *Ibidem*, f. 266-267.
15 *Ibidem*, f. 114.
16 *Ibidem*, f. 254.
17 *Ibidem*, f. 298.
18 *Ibidem*, f. 285.
19 *Ibidem*, f. 350.
20 *Ibidem*, f. 348.
21 *Ibidem*, f. 350.
22 *Ibidem*, f. 324.
23 *Ibidem*, f. 417.
24 *Ibidem*.
25 *Ibidem*, f. 426.
26 *Ibidem*, f. 427.
27 *Ibidem*, f. 488.
28 *Ibidem*, f. 490.
29 *Ibidem*, f. 115.
30 *Ibidem*, f. 523.

PRINCIPALELE TRĂSĂTURI ALE EVOLUŢIEI ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU DUPĂ UNIREA CEA MARE *

de *IOAN SCURTU*

Încheierea procesului de formare a statului național unitar român, rezultat al luptei maselor populare de pe ambele versante ale Carpaților, a marcat un moment de importanță crucială în dezvoltarea României pe drumul progresului social. Marea Unire din 1918 a creat un nou cadru pentru dezvoltarea economiei naționale, a înmănuncheat energiile și capacitățile creatoare ale poporului, a asigurat condiții mai favorabile pentru desfășurarea luptei de clasă a proletariatului și a țărănimii, pentru activitatea forțelor progresiste ale societății.

În legătură cu evoluția României după 1918 s-au confruntat concepții și atitudini diferite; în timp ce clasele dominante considerau că unirea le deschisese noi posibilități de consolidare a privilegiilor lor, de exploatare a oamenilor muncii, indiferent de naționalitate, forțele înaintate — în frunte cu clasa muncitoare — se pronunțau pentru primenirea din temelie a societății românești, pentru rezolvarea problemelor sociale în folosul maselor populare. Sintetizînd această concepție revoluționară, Partidul Socialist din România lansa, în februarie 1919, deviza: „România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine".

Confruntarea dintre cele două concepții și atitudini și-a pus amprenta pe întreaga evoluție a a României din perioada interbelică, imprimîndu-i un curs sinuos și nu odată contradictoriu, determinat de dinamica raportului dintre clasele sociale aflate în luptă.

După 1918 — în legătură cu actul Unirii, precum și cu mutațiile survenite în viața economică și în structura socială a țării — a avut loc un proces de regrupare a forțelor politice, de unificare politico-administrativă, de consolidare și dezvoltare a statului român.

Formarea statului național-unitar a avut ca rezultat întărirea potențialului economic al României, a determinat fructificarea la nivel național a bogățiilor solului și subsolului, accentuînd rolul industriei în viața economică [1]. O problemă fundamentală ce se ridica în 1918 era aceea a sudării diferitelor componente ale economiei naționale într-un organism național unitar și funcțional. Acest proces s-a desfășurat simultan cu refacerea economiei românești grav afectată de distrugerile și pierderile din anii războiului.

Deţinînd puterea în stat, burghezia a imprimat economiei româneşti o dezvoltare conformă cu propriile ei interese de clasă.

După 1918 s-au stabilit legături directe între diferitele întreprinderi şi ramuri ale economiei naţionale de pe întreg cuprinsul ţării, legături stimulate de înseşi legile obiective ale producţiei capitaliste. Astfel, s-a produs o restructurare cantitativă şi calitativă, o întregire a sistemului economie naţionale, s-a mărit masa mijloacelor de producţie din fiecare ramură, s-a completat structura internă a unora ca şi a organismului economic în ansamblul său [2].

Procesul de refacere economică s-a încheiat în anii 1923—1924, după care a urmat o dezvoltare accentuată a forţelor de producţie. În 1929 producţia industrială era de 2,23 ori mai mare decît în 1913, iar cea agricolă reprezenta 136% faţă de nivelul antebelic. O expresie a dezvoltării statului naţional unitar român în primul deceniu de după Unirea cea Mare o constituie faptul că produsul social a crescut în acest interval cu 59%, iar venitul naţional cu 44%. Aceste cifre demonstrează că formarea statului naţional unitar a creat un cadru propice de dezvoltare economiei româneşti, de înaintare a României pe drumul progresului social.

În primul deceniu interbelic s-au înregistrat importante mutaţii în dispozitivul forţelor sociale [3]. S-a întărit marea burghezie industrială şi financiară, care a fost principala beneficiară a accelerării procesului de dezvoltare capitalistă a ţării. Moşierimea, puternic lovită prin înfăptuirea reformei agrare, în urma căreia a pierdut circa 66% din pămîntul pe care-l deţinuse, a intrat într-un rapid proces de destrămare ; o bună parte a acesteia a pătruns în rîndurile marii burghezii, participînd intens la activităţile industriale şi bancare, sau organizîndu-şi munca pe baze capitaliste. Ea continua însă să deţină poziţii economice importante, reprezentînd cea mai reacţionară clasă a societăţii româneşti.

Dezvoltarea industriei a dus la creşterea numerică a proletariatului de fabrică, la întărirea rolului său istoric de gropar al orînduirii capitaliste. Proletariatul constituia principala forţă a progresului social, el situîndu-se în fruntea luptei forţelor democratice şi revoluţionare pentru propăşirea României. Ţărănimea continua să fie cea mai numeroasă clasă a societăţii ; ca urmare a reformei agrare aceasta a primit 3,5 milioane ha de pămînt, ceea ce a contribuit la ameliorarea situaţiei ei materiale.

În general, în primul deceniu de după Unirea cea Mare, s-a produs o accentuată delimitare între diferitele clase şi categorii sociale, care a scos şi mai mult în relief contradicţia fundamentală a orînduirii capitaliste, aceea dintre marea burghezie şi proletariat. Înfruntările de clasă din această perioadă, puternica presiune a maselor, au avut un rol important în înfăptuirea unor reforme cu caracter burghezo-democratic, care au stimulat dezvoltarea statului naţional român.

Înscrisă în Constituţie în iunie 1917, reforma agrară a început să fie aplicată în vechea Românie prin decretul publicat la 14/27 decembrie 1918. La 12 august 1919, Marele Sfat Naţional a votat legea pentru reforma agrară în Transilvania, iar la 7 septembrie 1919 a fost decretată

reforma agrară în Bucovina. Pe baza acestora, în iulie 1921, au fost adoptate legile pentru reforma agrară, care, deşi priveau fiecare provincie în parte, aveau — în esenţă — un caracter unitar. Merită subliniat faptul că au fost expropriate marile proprietăţi aparţinînd atît moşierilor români, cît şi celor maghiari sau de altă naţionalitate, şi că au fost împroprietăriţi nu numai ţărani români, dar şi cei proveniţi din rîndurile naţionalităţilor conlocuitoare.

Cu toate limitele sale — decurgînd din faptul că a fost legiferată de burghezie — reforma agrară a exercitat o influenţă pozitivă asupra vieţii economice, sociale şi politice a României, a accelerat procesul de dezvoltare capitalistă a agriculturii, a contribuit la îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii şi a dat o puternică lovitură moşierimii — clasa cea mai reacţionară a societăţii româneşti. Totodată, prin reforma agrară s-a realizat unul dintre punctele fundamentale cuprinse în hotărîrile de Unire, s-a înfăptuit un anumit echilibru în distribuţia proprietăţii agrare pe întreg teritoriul României şi, implicit, o sudură a statului român unitar [4].

O altă reformă care a influenţat puternic evoluţia României după 1918 a fost cea electorală — cucerire de seamă a forţelor democratice, revoluţionare, în frunte cu clasa muncitoare. La 2 august 1919, Marele Sfat Naţional a adoptat proiectul de lege privind reforma agrară în Transilvania, iar la 20 august a fost promulgat un decret-lege similar pentru Bucovina. Ele aveau un conţinut aproape identic cu cel publicat la 29 noiembrie 1918 în vechea Românie, statuînd desfiinţarea votului cenzitar şi introducerea votului universal, egal, direct şi secret pentru toţi bărbaţii de la 21 de ani în sus, indiferent de naţionalitate.

Deşi avea anumite limite — dintre care cea mai importantă era neacordarea dreptului de vot pentru femei, care constituiau mai mult de jumătate din populaţia ţării — reforma electorală a lărgit considerabil sfera de desfăşurare a vieţii publice, a extins posibilităţile maselor de influenţare a destinului politic al României. Primele alegeri pe baza votului universal din istoria României, şi, totodată, cele dintîi alegeri la care au participat cetăţenii din toate provinciile româneşti s-au desfăşurat în noiembrie 1919. În urma acestor alegeri s-a constituit primul parlament al României întregite, care, prin legile adoptate, a contribuit la consolidarea statului naţional unitar.

În martie 1923 a fost votată o nouă constituţie care prevedea că „Regatul României este un stat naţional, unitar şi indivizibil" [5]. Constituţia stabilea cadrul unitar de organizare a vieţii economice, sociale, politice ,juridice, culturale şi administrative a ţării, răspunzînd astfel unui deziderat naţional de cea mai mare importanţă. Ea recunoştea multe dintre drepturile democratice cucerite de masele populare ; aceasta reflecta, totodată, dominaţia de clasă a burgheziei şi permitea adoptarea unor măsuri represive împotriva mişcării revoluţionare, între care — cea mai gravă din această perioadă — a fost ilegalizarea P.C.R. în decembrie 1924.

În iunie 1925 a fost votată legea pentru unificarea administrativă, care avea la bază principiul „caracterului naţional unitar al ţării" [6]. Deşi

avea multe limite — generate în special de o centralizare birocratică — această lege are meritul de a fi pus capăt stării de provizorat din administrație și de a fi stabilit norme unitare privind organizarea statului român.

În șirul legilor de unificare un loc important îl ocupă legea electorală din martie 1926. Aceasta prevedea că „Adunarea Deputaților se compune din deputați aleși de cetățenii români majori, prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și secret pe baza reprezentării minorităților". Legea stabilea un sistem unitar de întocmire a listelor electorale și a cărților de alegător, de organizare și desfășurare a alegerilor [7]. Deși, prin introducerea primei majoritare, legea electorală afecta într-o oarecare măsură principiul reprezentării proporționale, ea are meritul de a fi lichidat sistemele electorale diferite pe provincii și de a fi asigurat un cadru unitar de organizare și desfășurare a alegerilor pe întreaga țară.

În lupta pentru apărarea ființei naționale și pentru unirea cu patria mamă, românii din teritoriile aflate sub stăpîniri străine și-au făurit instrumente proprii, între care — la loc de frunte — s-au aflat partidele politice. După Marea Unire din 1918 în fața acestor partide se punea problema activității de viitor, a însăși rațiunii lor de a fi.

Organizațiile clasei muncitorae au pornit imediat după Unire la realizarea unui singur partid politic. Vechile legături stabilite între socialiștii români, spiritul de unitate al clasei muncitoare au facilitat acest proces obiectiv. Stabilirea unui program politic și elecoral comun în mai 1919, constituirea Consiliului General în decembrie 1919 și adoptarea unui statut unic în octombrie 1920 marchează principalele etape ale procesului de unificare organizatorică a mișcării muncitorești din România [8]. Acest proces s-a desfășurat simultan cu cel vizînd deplina clarificare ideologică și politică, așezarea partidului clasei muncitorae pe baze noi, consecvent revoluționare.

Congresul din mai 1921 a ratificat unificarea organizațiilor socialiste din România și a hotărît transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român, act ce a marcat o etapă nouă, calitativ superioară, în mișcarea revoluționară, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră. Partidul Comunist Român era, încă din momentul constituirii sale, un partid național, cu ramificații în întreaga țară, cuprinzînd elementele cele mai înaintate din rîndurile poporului român și ale naționalităților conlocuitoare ferm angajate în lupta împotriva exploatării capitaliste, pentru edificarea socialismului pe pămîntul României.

Un proces de integrare politică și organizatorică s-a desfășurat și în sînul partidelor burgheze. Drumul a fost însă mai greu și întortochiat, deoarece, pe lîngă interesele comune de clasă, între partidele burgheze s-a desfășurat și o acerbă luptă, vizînd deținerea unor poziții economice și politice cît mai avantajoase grupului social pe care fiecare-l reprezenta [9].

La 16 aprilie 1920 o grupare din Partidul Naţional — în frunte cu Ocavian Goga, una din Partidul Democrat al Unirii din Bucovina — condusă de Iancu Flondor, şi o grupare din Partidul Ţărănesc basarabean — în rîndul căreia se distingea Sergiu Niţă — au fuzionat cu Liga Poporului, care şi-a luat, cu acest prilej, numele de Partidul Poporului. Acesta a devenit primul partid politic burghez care şi-a constituit organizaţii pe întreg cuprinsul României [10].

Anul 1921 a înregistrat extinderea organizaţiei altui partid politic burghez — Partidul Ţărănesc, ca urmare a fuziunii cu o grupare a Partidului Ţărănesc basarabean condusă de Pan. Halippa şi C. Stere şi a constituirii de organizaţii provinciale proprii în Bucovina şi în Transilvania [11].

În 1922, Partidul Naţional din Transilvania a fuzionat cu Partidul Conservator Democrat, extinzîndu-şi astfel organizaţia şi în vechea Românie ; în urma acestui act Partidul Naţional şi-a mutat sediul central de la Cluj la Bucureşti [12].

În ianuarie 1923 Partidul Democrat al Unirii din Bucovina şi Partidul Ţărănesc din Basarabia au fuzionat cu Partidul Naţional Liberal [13].

Procesul de integrare a partidelor politice burgheze s-a desăvîrşit în octombrie 1926 prin fuziunea Partidului Naţional cu Partidul Ţărănesc, fapt ce a contribuit la întărirea coeziunii sistemului partidelor politice din România [14]. Comentînd acest act, ziarul „Aurora" scria : „fuziunea înseamnă cimentarea legăturilor sufleteşti dintre provinciile dezrobite şi vechiul regat, înseamnă întărirea unirii însăşi" [15]. Îndată după întemeierea sa, Partidul Naţional Ţărănesc a declanşat o susţinută campanie opoziţionistă, care a culminat cu marea adunare de la Alba Iulia din 6 mai 1928, în urma căreia acest partid şi-a netezit drumul spre putere, pe care a şi căpătat-o în noiembrie 1928.

În concluzie, putem aprecia că după 1918 a urmat un proces de dezvoltare a statului naţional ; în primul deceniu de după Marea Unire s-a definitivat organismul unitar al economiei naţionale — mai puternic, mai complet şi mai eficient în acţiunea sa. De asemenea, s-a realizat o anumită modificare în dispozitivul forţelor sociale — al cărui principal rezultat a fost mai pregnanta reliefare a celor două clase fundamentale ale societăţii capitaliste : burghezia şi proletariatul. Unificarea politico-administrativă a asigurat un cadru unitar de organizare şi desfăşurare a vieţii de stat, a dus la organizarea prtidelor politice pe criterii mai ferme, de clasă, la dispariţia partidelor regionale. Cadrul de desfăşurare a vieţii politice s-a lărgit considerabil, iar România a făcut noi paşi în direcţia dezvoltării sale burghezo-democratice.

Existenţa orînduirii capitaliste, dominaţia de clasă a burgheziei, au diminuat valorificarea integrală a posibilităţilor create prin formarea statului naţional unitar.

Aşa cum istoria a dovedit-o, condiţiile pentru înflorirea impetuoasă a statului naţional unitar, liber, suveran şi independent, pentru afirmarea plenară a personalităţii umane, pentru accelerarea progresului economic, politic şi cultural al României s-au realizat după victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din august 1944, în epoca glorioasă a socialismului.

NOTE

* Comunicare susținută la *Sesiunea de comunicări științifice, Petrodava 2000, Piatra Neamț, 8-9.XII.1978.*

1 Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România în 1918—1921,* Ediția a II-a completată, Editura Politică, București, 1976, p. 26.

2 Vezi pe larg : Victor Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economică postbelică a României,* în *Revista de istorie,* nr. 5/1977 ; Gheorghe Dobre, *Dezvoltarea economică în perioada 1921—1930,* în *Progresul economic în România. 1877—1977* (coordonator Ioan V. Totu), București, Editura Politică, 1977.

3 I. Saizu și M. Rusenescu, *Modificări în structura social-politică a României în anii 1922—1928,* în *Studii,* Revistă de istorie, nr. 6/1970.

4 Vezi pe larg : D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România,* București, Editura Academiei, 1975 ; *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921 ;* București, Editura Politică, 1967 ; Ioan Scurtu, *Les partis politiques de Roumanie e tla réforme agraire (1918—1926),* în *Revue Roumaine d'Histoire,* nr. 1/1978.

5 *Monitorul Oficial,* nr. 282 din 29 martie 1923.

6 *Ibidem,* nr. 128 din 14 iunie 1925.

7 *Ibidem,* nr. 71 din 27 martie 1926.

8 Gh. Unc, *Unificarea organizatorică a mișcării socialiste din România în anii 1918—1921,* în *Anale de istorie,* nr. 6/1974.

9 Vezi pe larg : Ioan Scurtu, *Partidele politice din România (1922—1928),* în *Studii și articole de istorie.*

10 *Congresul Ligii Poporului,* în *Îndreptarea,* Anul III, nr. 86, 17 aprilie 1920.

11 *Adunarea Comitetului Central al Partidului Țărănesc,* în *Gazeta țăranilor,* I, nr. 8 din 31 iulie 1921.

12 *Dimineața,* Anul XIX, nr. 5764 din 17 noiembrie 1922.

13 *Viitorul,* Anul XV, nr. 4461 din 24 ianuarie 1923.

14 Ioan Scurtu, *Fuziunea Partidului Național cu Partidul Țărănesc. Crearea Partidului Național-Țărănesc,* în *Cumidava,* Brașov, V, 1971 ; I. Ciupercă, *Formarea Partidului Național-Țărănesc* (I), în*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol",* Iași, Anul XIV, 1977.

15 *Aurora,* Anul VI, nr. 1480 din 11 octombrie 1926.

LES PRINCIPAUX TRAITS CARACTÉRISTIQUES DE L'ÉVOLUTION DE LA ROUMANIE PENDANT LA PREMIÈRE DECENNIE APRÈS LA GRANDE UNION

Résumé

L'étude analyse l'évolution economique, les mutations dans la structure sociale et le procéssus de consolidation politique et administrative, l'activité des principaux partis politiques, en arrivant à la conclusion que dans la première decénnie après la grande Union de 1918 la Roumanie a connue un substantiel developpement dans tous les domaines.

CONTRIBUŢII PRIVIND ISTORIA MIŞCĂRII MUNCITOREŞTI DIN JUDEŢUL NEAMŢ ÎN PERIOADA 1918—1938

de *ADOLF MINUŢ*

Desăvîrşirea formării statului român unitar în 1918, a reprezentat un act cu profunde semnificaţii şi implicaţii pentru poporul nostru. „Unirea cea mare“ a grăbit dezvoltarea forţelor de producţie, a asigurat, într-un cadru nou, independenţa ţării şi a creat posibilitatea ca România să participe mai activ la viaţa internaţională.

După 1918 creşte rolul burgheziei, ca urmare a extinderii controlului ei asupra pieţei naţionale şi odată cu aceasta creşte numericeşte proletariatul, accentuîndu-se rolul său în viaţa politică a ţării. În noile condiţii create „se naşte — aşa cum subliniază şi Programul P.C.R. — o vie efervescenţă politică, în centrul căreia un rol tot mai important îl joacă clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societăţii“.

Activitatea desfăşurată de Partidul social-democrat, atît înainte cît şi în timpul primului război mondial, dar mai ales după 28 noiembrie/11 decembrie 1918 cînd şi-a schimbat denumirea în Partidul socialist, a sporit încrederea muncitorilor în acest partid (care în 1919 avea aproape 150.000 de membri) şi credinţa că numai politica sa ar putea corespunde aspiraţiilor sale pentru înnoiri fundamentale în societatea românească. De altfel, şi în documentele programatice, Partidul socialist se definea ca un „partid de clasă care, inspirîndu-se de la ideile socialismului ştiinţific“ avea drept principal ţel al politicii sale „desfiinţarea exploatării muncii sub orice formă, prin trecerea mijloacelor de producţie şi de schimb în stăpînirea societăţii“. [1]

În judeţul Neamţ, secţiunile Partidului socialist au crescut numericeşte, s-au întărit politic, şi alături de sindicate, puternic dezvoltate după 1918, au organizat o serie de acţiuni de masă, de la simple întruniri propagandistice [2] pînă la demonstraţii de amploarea celor din ziua de 1 mai 1919 de la Roman, cînd muncitorii din oraş, au manifestat pentru pace şi pîine, pentru libertăţi democratice. [3]

La 1 decembrie 1919, ora 10, muncitorii din Piatra Neamţ au declarat o grevă generală [4] şi, cu toate că acţiunea a fost sesizată din timp de către serviciul de contrainformaţii al Marelui Cartier General al Armatei, [5] declanşarea ei nu a putut fi oprită. Muncitorii cereau, printre altele, să lucreze 8 ore pe zi şi un spor la salar de 30%. Justeţea cererilor greviştilor a fost recunoscută de însuşi prefectul judeţului care a intervenit

pe lîngă proprietarii fabricilor şi atelierelor în vederea aplanării conflictului şi satisfacerea, măcar parţială, a revendicărilor, deoarece cu numai 3-4 lei pe zi nu se putea trăi. [6] Greva generală a constituit actul final al unui şir de greve de mică amploare precum şi a unui însemnat număr de memorii adresate prefecturii în tot cursul lunii noiembrie de către muncitorii celor zece fabrici de cherestea, perii şi cuie de lemn, la care s-au raliat lucrătorii tăbăcari, morari, tipografi şi lucrătoarele de la fabrica de tricotaje. Solidaritatea muncitorească şi-a spus cuvîntul şi de data aceasta, fie prin cele 3.000 de semnături adunate pe ultimul memoriu către prefectură, sau prin cei 2.500 lucrători care au declanşat greva generală, [7] cît şi prin ajutoarele materiale trimise greviştilor şi familiilor acestora de către muncitorii fabricii de postav din Buhuşi şi a unei telegrame de încurajare din partea acestora, în care se spunea, printre altele: „primiţi din partea noastră cele mai îmbărbătoase încurajări, duceţi lupta înainte şi nu vă intimidaţi de toate ameninţările şi monopolurile lor. Noi sîntem alături de voi şi veţi avea tot sprijinul nostru moral şi material pînă la cîştigarea drepturilor voastre". [8]

Acţiunilor muncitorilor din Piatra Neamţ li se alătură manifestaţiile de protestare împotriva situaţiei grele de muncă şi trai a muncitorilor forestieri de pe Valea Bistriţei, organizaţi, începînd din 1919, în sindicatul mixt lemn-mobilă cu sediul în Piatra Neamţ şi aflat sub directa influenţă a organizaţiei locale a Partidului socialist. [9]

În ultimul trimestru al anului 1919 au avut loc la Piatra Neamţ mai multe întruniri socialiste care au dezbătut atît probleme care priveau condiţiile de muncă şi viaţă ale muncitorilor din această zonă a ţării, [10] cît şi aspecte generale privind politica de exploatare nemiloasă exercitată de autorităţile vremii faţă de clasa muncitoare din România, necesitatea exproprierii Băncii Naţionale şi transformarea ei în instituţie de stat, importanţa şi caracterul luptei greviste. La unele din aceste întruniri au luat parte şi delegaţi din conducerea superioară a Partidului socialist, printre care şi Gheorghe Cristescu. [11]

Combativitatea revoluţionară şi spiritul de solidaritate militantă a clasei muncitoare din ţara noastră a ieşit cu pregnanţă în evidenţă şi cu prilejul Conferinţei organizaţiilor socialiste din Moldova, ale cărei lucrări s-au desfăşurat la Iaşi în toamna anului 1919. Participînd la Conferinţă, reprezentanţii secţiunilor partidului socialist, ai sindicatelor, cercurilor de tineret, cercurilor de studii sociale din Piatra Neamţ, Tîrgu Neamţ şi Roman şi-au unit glasurile cu ceilalţi delegaţi pentru a protesta împotriva arestărilor şi trimiterilor la curţile marţiale a unor socialişti din diferite localităţi ale ţării, între acestea fiind şi Roman. [12] Printre alte hotărîri adoptate a fost şi aceea de a se schimba denumirea cercurilor „Tineretul muncitor" în „Tineretul socialist", cercuri care în judeţul Neamţ au desfăşurat o prodigioasă activitate.

În anul 1920 se constată o amploare a acţiunilor, în special a celor greviste, declanşate de muncitorii din întreaga ţară. Astfel, în aprilie 1920 ceferiştii din gara Roman au participat, alături de peste 20.000 muncitori din Bucureşti, Ploieşti, Buzău, Galaţi, Brăila, la greva căilor ferate, [13] iar două luni mai tîrziu funcţionarii de la poşta din Piatra Neamţ

s-au alăturat grevei generale a colegilor lor de breaslă.[14] La 5 septembrie 1920 în cadrul manifestărilor organizate cu prilejul Zilei Tineretului, tineri socialişti din Piatra Neamţ s-au adunat în grădina Continental, în cadrul unui miting, adoptînd o moţiune de solidaritate cu întregul tineret din ţară şi străinătate care lupta pentru dreptate şi libertate socială, pentru reducerea zilei de lucru şi crearea unor condiţii mai bune în fabrici şi întreprinderi.[15]

În condiţiile creşterii avîntului revoluţionar, în a doua jumătate a anului 1920, organizaţiile socialiste şi sindicale au cerut Consiliului General al Partidului socialist să ia măsuri în vederea pregătirii grevei generale pe întreaga ţară.

Greva a izbucnit la 20 octombrie 1920. La ea au participat muncitori, intelectuali şi funcţionari, deoarece „nemulţumirile au cuprins toate clasele. Muncitorimea cerea o viaţă mai bună şi mai liberă, cererea ei este doar a tuturora şi ea se repetă pe măsură ce viaţa continuă să se scumpească".[16]

Cauzele grevei sînt multiple şi rezidă din neputinţa guvernului de a rezolva unele probleme care au devenit acute şi ca urmare a anilor de război care au adus cu sine ocuparea temporară a celei mai mari părţi din teritoriu de către trupele germane, devastarea economiei, pierderile umane şi materiale etc. Promisiunile făcute ostaşilor „în tranşee", printre care cea mai stringentă era reforma agrară, nu au fost imediat aplicate în practică. Tergiversarea lor a creat starea de nemulţumire generală care a dus la declanşarea grevei din octombrie 1920, grevă ce urma să dureze, aşa după cum arăta un afiş al secţiunii Partidului socialist din Piatra Neamţ, „atîta timp pînă cînd guvernul va intra în legalitate şi va da poporului ce este a lui".[17] Greva a cuprins deopotrivă pe muncitorii din Roman, Piatra Neamţ, Buhuşi, de la fabricile de cherestea de pe Valea Bistriţei precum şi pe cei de la fabrica de butoaie din Tazlău.[18] Printre oraşele unde curţile marţiale sau tribunalele civile au judecat pe grevişti s-a numărat şi Piatra Neamţ. Aici, socialiştii, care s-au aflat în fruntea acţiunilor muncitoreşti, au recunoscut că s-au simţit datori de a se solidariza cu tovarăşii lor de muncă din oraş sau din alte localităţi. Anii de închisoare şi amenzile care au fost pronunţate pentru cei 9 fruntaşi socialişti pietreni[19] nu au întrerupt elanul revoluţionar, ci, dimpotrivă l-au impulsionat în anii care au venit după 1920.

La începutul anului 1921 în cadrul mişcării muncitoreşti în general şi mai cu seamă a Partidului socialist, se constată o creştere a curentului revoluţionar de stînga, curent care se pronunţa pentru transformarea Partidului socialist în Partid comunist. Ca urmare, a început o intensă propagandă, atît prin presă cît şi prin întruniri publice, în favoarea convocării Congresului partidului. Lucrările au început în ziua de 8 mai 1921 la Bucureşti. Comitetul secţiunii din Piatra Neamţ a Partidului socialist, întrunit în şedinţă în seara zilei de 4 mai, a hotărît să acorde mandat de reprezentare lui Iancu Iliescu-Severin.[20] În scrisoarea prin care i se aducea la cunoştinţă hotărîrea luată, se spunea printre altele : „fiind în imposibilitate de a ţine adunări generale cu scopuri politice şi din cauza stărei excepţionale ce a domnit şi domneşte încă, bazîndu-ne pe spiritul

muncitorimii... vă autorizăm pe dumneavoastră pentru a ne reprezenta la Congres şi a ne susţine interesele noastre". [21] Comisia de validare a Congresului, întrunită în ziua de 9 mai, a hotărît, cu 3 voturi (printre care şi a lui Elek Köblöş) validarea mandatului de deputat la Congresul Partidului dat lui Iancu Iliescu-Severin. [22]

Întrucît în timpul lucrărilor, unii delegaţi i-au contestat validarea şi ca urmare a unor divergenţe de opinie ivite între Iliescu şi unii participanţi, acesta nu a mai asistat la lucrări, mandatul său a trecut în posesia altui delegat care a reprezentat secţiunea din Piatra Neamţ a Partidului socialist, fiind luat în considerare în timpul votărilor. [23]

După cum este cunoscut, Congresul a adoptat o serie de hotărîri, printre care şi aceea cu privire la transformarea denumirii partidului în „Partidul Socialist Comunist" şi afilierea lui la Internaţionala a III-a Comunistă. Deşi lucrările fuseseră autorizate de guvern, totuşi dezbaterile şi mai ales hotărîrile din primele zile nu au fost pe placul autorităţilor, care în seara zilei de 12 mai 1921 au trecut la arestarea delegaţilor şi a celor care participau ca „asistenţi". Printre aceştia din urmă se afla şi Constantin Vlad, din Piatra Neamţ, membru al comitetului Secţiunii locale a Partidului socialist. [24]

Cu toate că lucrările Congresului au fost suspendate, lăsînd nediscutate o serie de probleme aflate pe ordinea de zi, totuşi scopul principal a fost atins. Noua denumire a partidului corespundea pe deplin stadiului de dezvoltare a mişcării muncitoreşti din ţara noastră, constituind în acelaşi timp garanţia sigură a continuării, la un nivel superior, a spiritului revoluţionar care a animat decenii de-a rîndul păturile progresiste din România.

În perioada 1921—1924 în judeţul Neamţ a continuat acţiunea de de organizare a muncitorilor în sindicate. Astfel, la 21 noiembrie 1921 în Casa Poporului din Piatra Neamţ s-au constituit „Sindicatul profesional al lucrătorilor fabricei de hîrtie şi mucava" [25] şi „Sindicatul profesional al muncitorilor în lemn şi mobilă". [26] La 13 mai 1923 s-a întemeiat în satul Buhalniţa, „Sindicatul muncitorilor plutaşi şi de pădure", [27] iar la Galu, în ziua de 17 mai şi Călugăreni la 17 iunie 1923 s-a constituit „Sindicatul plutaşilor şi muncitorilor de păduri" [28] şi respectiv „Sindicatul în lemn". [29] Pentru întocmirea formelor de înscriere în vederea dobîndirii personalităţii juridice, conform legii sindicatelor profesionale, lucrătorii plutaşi şi forestieri de pe Valea Bistriţei l-au împuternicit pe comunistul Constantin Ivănuş, secretarul regional al Uniunii muncitorilor în lemn din România, unul din vechii militanţi ai partidului clasei muncitoare, în rîndurile căruia a intrat încă din 1912 (P.S.D.), iar din 1918 a fost un activ conducător sindical şi un înflăcărat militant al curentului comunist din mişcarea muncitorească din România.

Aceste organizaţii sindicale, cît şi cele create înainte, şi-au adus contribuţia la amplificarea mişcării greviste în judeţul Neamţ.

Amploarea acţiunilor protestatare din 1922, în special, au determinat atît autorităţile locale cît şi cele guvernamentale să intervină pentru aplanarea conflictelor care aveau repercusiuni asupra dezvoltării economice.

Aceasta însemna, cel puţin în parte, soluţionarea revendicărilor muncitorilor, aşa cum s-a întîmplat la fabrica de cherestea „Moldova" şi la fabrica de mucava şi hîrtie din Piatra Neamţ.[30] Principalele cerinţe erau : creşterea salariilor, încheierea unui nou contract de muncă şi crearea unor condiţii mai bune la locul de producţie.

În 1925, muncitorii au silit din nou pe patroni să încheie un contract pînă în luna iunie 1926.[31] La 15 mai[32] şi apoi la 15 iunie[33] 1926, solicitînd prelungirea contractului de muncă şi ziua de 8 ore, muncitorii s-au izbit de refuzul categoric al patronilor care doreau să generalizeze ziua de muncă de 12 ore. Acestui refuz i s-a răspuns prin două acţiuni greviste, ultima fiind aplanată abia după o lună şi 4 zile.

Concomitent cu activitatea revoluţionară a muncitorilor vîrstnici, creşte în amploare mişcarea tineretului progresist care participă activ la toate acţiunile protestatare, inclusiv la greve. Arestarea la 12 mai 1921, odată cu majoritatea congresiştilor, a 36 de tineri a dus la pierderea legăturii cu mulţi din cei care militau pentru o organizaţie unică, revoluţionară, a tineretului din România. Cu toate greutăţile ivite spre sfîrşitul anului 1921 şi începutul lui 1922 se reactivează mişcarea tineretului, reorganizîndu-se unele secţiuni, printre care şi cele din Piatra Neamţ, Roman, Buhuşi, Bacău şi Tîrgu Neamţ, secţiuni care au desfăşurat o intensă activitate în direcţia convocării Conferinţei Generale a tineretului socialist. Lucrările Conferinţei s-au desfăşurat la Bucureşti in luna martie 1922. Hotărîrea de a se pune bazele organizaţiei unice a tineretului din ţara noastră, care din anul 1924 a luat denumirea de Uniunea Tineretului Comunist, a însemnat o mare victorie a forţelor progresiste, revoluţionare din România, un act cu profunde rezonanţe istorice.

Organizaţia judeţeană Neamţ a U.T.C.-ului a desfăşurat o intensă activitate sub directa conducere a organizaţiei de partid locale, ceea ce a determinat organele de poliţie şi siguranţă să întreprindă numeroase percheziţii la domiciliile tinerilor revoluţionari, confiscîndu-le cărţi, ziare şi broşuri. Mai multe adunări ale tinerilor din Piatra Neamţ, Roman, Buhuşi, la fel ca în alte localităţi din ţară, sînt interzise. Prin manifeste, însă, difuzate în special la locurile de muncă, tinerii din judeţul Neamţ au comemorat în 1928, zece ani de la greva din 13 decembrie 1918, în 1929, Comuna din Paris, şi au desfăşurat o intensă propagandă pentru amnistia generală, legalizarea P.C.R. şi U.T.C., pentru înfiinţarea de comitete ale Blocului Muncitoresc Ţărănesc şi crearea grupelor de Ajutor Roşu în vederea ajutorării familiilor care au avut de suferit de pe urma luptei revoluţionare.[34]

Spre sfîrşitul perioadei de stabilizare relativă a capitalismului (1922—1928) şomajul a crescut într-o măsură îngrijorătoare, devenind primul simptom al apropiatei crize economice de supraproducţie. În acelaşi timp, se constată o diferenţă în continuă ascensiune între nivelul salariilor muncitorilor şi cel al scumpetei. „Viaţa este extraordinar de scumpă — arăta o gazetă locală. Cu mijloacele reduse astăzi nu se mai poate face faţă nevoilor de trai".[35]

Întrucît aproape toate întreprinderile şi-au închis porţile, starea de spirit a muncitorilor şi funcţionarilor din Piatra Neamţ, Roman, de pe Valea Bistriţei era destul de agitată. Ajutoarele de şomaj erau insuficiente, ceea ce avea repercusiuni asupra condiţiilor de trai. Cei rămaşi mai departe angajaţi în industrie continuau să muncească cîte 10 ore cu salarii mizere. Acest lucru a constituit un motiv în plus pentru acţiuni greviste. Una din acestea s-a produs în ziua de 2 mai 1929 la fabrica de cherestea din comuna Tarcău, fostă Göetz, fabrică unde lucrau zilnic aproximativ 300 de lucrători, din care 100 erau specialişti. Muncitorii au cerut reducerea zilei de muncă la 8 ore şi majorarea salariilor. Motivînd situaţia generală economico-financiară a industriei lemnului, administraţia fabricii a declarat că nu poate satisface cererea. În cele din urmă, conflictul a fost aplanat printr-un compromis între muncitori şi conducerea întreprinderii. Ancheta deschisă de autorităţi a scos în evidenţă faptul, că iniţiativa grevei au avut-o muncitorii cu vederi socialiste, ea fiind totodată rezultatul întrunirilor şi manifestărilor organizate de P.C.R. cu ocazia zilei de 1 mai. [36]

La Piatra Neamţ, un număr de 210 muncitori, meseriaşi şi funcţionari s-au adresat, în decembrie 1930, cu un memoriu la Primărie, prin care cereau să li se dea de lucru, să li se acorde un ajutor de şomaj mai substanţial, să fie scutiţi de impozite şi taxe. De asemenea, solicitau formarea unui birou de plasare şi alcătuirea unui comitet al şomerilor, compus din 12 persoane din care 7 să fie muncitori. [37]

Faţă de această situaţie, P.C.R. a manifestat o deosebită grijă pentru muncitori, mobilizîndu-i la acţiune în vederea satisfacerii revendicărilor lor, antrenînd totodată organizaţiile de U.T.C. şi sindicat, presa legală şi ilegală îndrumată şi condusă de partid. Ca urmare, în ziua de 7 martie 1931 este difuzat un manifest editat de P.C.R. şi U.T.C. care chema muncitorii să răspundă ofensivei declanşată de autorităţi de a lichida criza pe seama muncitorilor, organizînd demonstraţii, întruniri, greve, cerîndu-se, totodată, asigurarea unui minimum de existenţă şomerilor, cu sume luate din bugetul militar, al jandarmeriei, siguranţei şi poliţiei, luptîndu-se împotriva reducerii bugetului asigurărilor sociale şi instrucţiei publice.

Ridicarea tineretului împotriva militarizării întreprinderilor şi a utilizării armatei în scopuri antimuncitoreşti, ajutorarea cu alimente şi îmbrăcăminte a familiilor în care s-au operat arestări, trimiterea către autorităţi a zeci de moţiuni prin care se cerea punerea în libertate a participanţilor la acţiunile greviste din iarna anului 1933, constituie momente semnificative în lupta revoluţionară a tinerei generaţii de muncitori.

Noua curbă de sacrificiu aplicată în ianuarie 1933, noile concedieri, retrogradări şi măriri de impozite au creat o stare revoluţionară generalizată.

Un rol însemnat în intensificarea luptei de clasă în perioada crizei economice l-a avut Congresul al V-lea al P.C.R. care a stabilit noi direcţii de acţiune în vederea realizării unui larg front unic muncitoresc şi spre găsirea unor noi forme de luptă revoluţionară.

Arestarea principalilor conducători ai grevelor din ianuarie-februarie 1933 a stîrnit un val de mînie în rîndul muncitorilor din întreaga ţară, care s-au solidarizat cu cei din închisoare. [38] Din iniţiativa comitetului judeţean Neamţ al P.C.R., au luat fiinţă comitete de acţiune pentru apărarea ceferiştilor arestaţi. În aceste comitete au intrat comunişti, social-democraţi, socialişti independenţi, membri ai organizaţiilor de tineret şi sindicat, ai altor organizaţii conduse sau influenţate de aceştia. Comitetele locale au răspîndit manifeste, au organizat întîlniri ca cele de la fabricile „Energia", „Mucava" şi „Celuloza" din Piatra Neamţ, adoptînd moţiuni care cereau eliberarea deţinuţilor. [39]

Instaurarea fascismului în Germania, la începutul anului 1933 a contribuit, alături de celelalte regimuri dictatoriale — în special din Italia şi Ungaria, la crearea unei tensiuni politice în Europa, la reînvierea revanşismului, a tendinţelor războinice, la ameninţarea cu forţa pentru satisfacerea unor absurde pretenţii teritoriale.

Sesizînd pericolul care-l reprezintă fascismul pentru ţara noastră, P.C.R. a lansat chemarea tuturor forţelor progresiste de a-şi intensifica activitatea în direcţia stăvilirii propagandei fasciste. În acest sens, au luat fiinţă „Comitete locale antifasciste", în rîndul cărora au activat şi mulţi utecişti. În judeţul Neamţ, comitetul antifascist, creat la începutul anului 1934, a organizat, în acelaşi an, dar mai ales în 1935, sabotarea întrunirilor studenţilor legionari şi a simpatizanţilor Partidului naţional creştin (de nuanţă fascistă), care aveau loc pe Valea Bistriţei, au răspîndit şi lipit pe zidurile fabricilor şi clădirilor publice manifeste prin care se cerea începerea campaniei de luptă împotriva fascismului, a pregătirilor de război, pentru eliberarea arestaţilor etc. [40]

Numeroase acţiuni cu efecte şi implicaţii pozitive asupra vieţii politice şi sociale din România, au avut loc ca urmare a înţelegerilor intervenite între organizaţiile locale ale P.C.R., P.S.D. şi Partidul socialist unitar, dintr-o serie de localităţi ca : Bacău, Piatra Neamţ, Tîrgu Mureş, Cluj, Ploieşti, Tîrgu Ocna, Turnu Severin, Galaţi. [41]

În această perioadă P.C.R. a acordat o atenţie deosebită creării Frontului Unic Muncitoresc. În întîmpinarea acestei politici au venit unele organizaţii locale ale P.S.D. din Bacău, Ploieşti, Piatra Neamţ, Cluj, Galaţi, Tîrgu Mureş, Deva etc., care se pronunţau pentru o politică unitară de acţiune muncitorească. De pe această poziţie muncitorii au acţionat în front unic cu diferite prilejuri : greve, alegeri la Camerele de muncă, în cadrul întrunirilor de protest împotriva scumpetei, pentru dreptul de organizare, pentru dizolvarea organizaţiilor fasciste şi profasciste etc. [42]

După luptele din 1933, în activitatea organizaţiilor P.C.R., în special a celor din întreprinderi, s-a produs o schimbare profundă, concretizată prin creşterea numărului membrilor şi a calităţii muncii de partid. Progrese vizibile s-au obţinut la fabrica de postav Buhuşi şi la mai multe întreprinderi şi fabrici din Piatra Neamţ. [43]

În perioada 1934—1938, pe raza judeţului Neamţ au izbucnit o serie de greve de scurtă şi lungă durată, conduse de comunişti. În ziua de 2 septembrie 1934 muncitorii fabricii de zahăr din Roman au cerut înceta-

rea bătăilor și persecuțiilor din partea șefilor, reînființarea casei de prevederi sau înființarea unei case de pensii de bătrînețe, ziua de muncă de 8 ore, încetarea concedierilor etc.[44] Asemenea întruniri au avut loc și în alte localități din Roman.

Cea mai lungă luptă revendicativă din România, în perioada la care ne referim, a fost greva celor 4.200 muncitori de la fabrica de postav Buhuși, grevă desfășurată între 2 martie și 8 mai 1935. Cauzele apropiate le constituiau reducerea salariilor, condițiile grele de muncă, militarizarea întreprinderilor. Important este faptul că greva s-a desfășurat pe baza frontului unic de jos.[45]

Dintr-o serie de note și rapoarte ale poliției locale, rezultă că la Roman organizația P.C.R. desfășura o vie activitate, fiind într-o permanentă legătură cu raionala Bacău-Buhuși și prin aceasta, cu regionala Moldova (al cărui sediu era la Iași), de la care primea manifeste, broșuri și timbre ale Ajutorului Roșu pe care le răspîndea în întreprinderile și instituțiile din oraș.

Toate aceste acțiuni, la care se adaugă intensa propagandă făcută prin presa democratică locală, au atras atenția organelor de ordine, care au trecut la luarea unor drastice măsuri de supraveghere a comuniștilor, cenzurarea publicațiilor și imprimatelor de propagandă locală, percheziții la domicilii etc.

Cu toate măsurile restrictive impuse de autorități, comuniștii au continuat să acționeze în cea mai adîncă ilegalitate, pentru a menține trează vigilența maselor populare în vederea mobilizării la lupta împotriva pericolului fascist și a tendințelor revizioniste ale guvernului horthyst din Ungaria. Această atitudine a fost apreciată și de organul oficial de presă al Internaționalei Comuniste care-i caracterizează pe comuniștii români drept dușmani de moarte ai fascismului.

La chemarea P.C.R., în ziua de 31 mai 1936, în Capitala țării a avut loc o puternică demonstrație împotriva guvernului liberal, pentru organizarea de alegeri libere și crearea unui Front popular antifascist. Manifestația din Capitală a fost urmată de acțiuni similare în alte centre muncitorești ale țării, ca de pildă la Craiova, Iași, Timișoara, Galați, Bacău, Roman, Piatra Neamț. În aceste localități — nota un ziar al vremii — „întrunirile locale s-au transformat în mari manifestații populare". La Roman, de exemplu, „încă de dimineață coloanele de delegați au inundat orașul".[46]

Uteciștii au continuat să împrăștie manifeste la Piatra Neamț, Buhuși, Bacău și Roman în lunile mai, iunie și iulie 1935, iar în 1936, pe gardul Episcopiei Romanului au arborat steagul roșu cu inscripția „Jos războiul imperialist, jos fascismul".[47]

În fața acestui uriaș avînt revoluționar, rapoartele poliției adresate prefecturii erau destul de pesimiste.

În perioada campaniei electorale din 1937, organizațiile Partidului comunist și cele uteciste din Piatra Neamț și Roman și-au intensificat activitatea, demascînd politica partidelor de dreapta, abuzurile acestora, falsurile electorale și actele de sabotaj la adresa demnității cetățenești.

Întreaga mişcare muncitorească din judeţul Neamţ din perioada 1918—1938 se integrează organic mişcării naţionale pentru cucerirea drepturilor politice, a libertăţilor democratice, pentru traducerea în viaţă a unor reforme cu un profund caracter social şi politic, împotriva fascizării ţării, pentru apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale.

NOTE

1 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28/1918, mapa 23, f. 1-4.

2 La una din aceste întruniri s-a luat hotărîrea de a se înfiinţa o şcoală socialistă cu cursuri scolastice (vezi Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28/1918, mapa 66, f. 1-21).

3 *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1916—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1966, p. 252.

4 *Piatra Socialistă*, Piatra Neamţ, Anul I (1919), nr. 1 din 7 decembrie, p. 1.

5 Arhiva Institutului de Studii Istorice şi Social Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (în continuare se va cita Arhiva I.S.I.S.P.), fond I, dos. 1476, f. 31.

6 *Informatorul*, Piatra Neamţ, Anul VI (1919), nr. 284 din 8 decembrie.

7 Arhiva I.S.I.S.P., fototeca, cota 8120/4.XII.1920.

8 *Piatra Socialistă*, Piatra Neamţ, Anul I (1919), nr. 2 din 14 decembrie, p. 2.

9 *Idem*, nr. 3 din 21 decembrie, p. 2.

10 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28/1919, mapa 213 şi colecţia 69, mapa 120.

11 *Informatorul*, Piatra Neamţ, Anul VI (1919), nr. 276 din 14 octombrie, nr. 281 din 16 noiembrie şi nr. 286 din 22 decembrie.

12 *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1916—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1966, p. 252.

13 *Ibidem*.

14 *Biruinţa*, Piatra Neamţ, Anul II (1920), nr. 80 din 20 octombrie.

15 Adolf Minuţ, *Contribuţii privind activitatea U.T.C. pe Valea Bistriţei în perioada 1922—1944*, în *Carpica*, Bacău, 1975, p. 181-190.

16 *Reformatorul*, Piatra Neamţ, Anul II (1920), nr. 80 din 20 octombrie.

17 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28/1920, mapa 297.

18 *Anale de istorie*, Anul XVI (1970), nr. 5, p. 110.

19 *Reformatorul*, Piatra Neamţ, Anul III (1921), nr. 98 din 18 februarie.

20 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 4.

21 *Ibidem*, mapa 5.

22 *Ibidem*, mapa 11.

23 *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1916—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1966, p. 706 şi 732.

24 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 19, f. 79.

25 *Ibidem*, colecţia 69, mapa 130.
26 *Ibidem*, mapa 131.
27 *Ibidem*, mapa 107.
28 *Ibidem*, mapa 117.
29 *Ibidem*, mapa 116.
30 *Săptămîna*, Piatra Neamţ, Anul I şi II (1922), nr. 10 din 7 ianuarie, nr. 35 din 25 iunie şi nr. 36 din 1 iulie.
31 Arhiva I.S.I.S.P., fototeca, cota 674/1926.
32 *Telegraful*, Piatra Neamţ, Anul IV (1926), nr. 648 din 17 mai.
33 Arhiva I.S.I.S.P., fototeca, cota 674/1926.
34 Adolf Minuţ, *op. cit.*, p. 183-184.
35 *Reformatorul*, Piatra Neamţ, din 13 şi 20 septembrie 1926 ; vezi şi Gh. Tănase şi I. Diaconu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei mişcării sindicale din judeţul Neamţ*, Piatra Neamţ, 1973, p. 143.
36 Arhivele Statului Piatra Neamţ, fond Prefectura Neamţ, dos. 172/1929, f. 29.
37 Arhiva C.C. al P.C.R., colecţia 69, dos. 141 ; vezi şi Gh. Tănase şi I. Diaconu, *op. cit.*, p. 152.
38 Social-democraţii din Piatra Neamţ protestaseră, printr-o mare 3ntrunire ţinută la 25 august 1929, împotriva înăbuşirii în sînge a grevei minerilor de la Lupeni (vezi Arhiva C.C. al P.C.R., fond 46, mapa 353).
39 *1933. Luptele revoluţionare ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti*, Editura politică, Bucureşti, 1971, p. 371.
40 Adolf Minuţ, *op. cit.*, p. 186.
41 Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viaţa economică şi politică a României, 1933—1938*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 216.
42 Gh. I. Ioniţă, *P.C.R. şi masele populare*, Ediţia a II-a, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 51 şi 53.
43 *Ibidem*, p. 47.
44 Arhivele Statului Piatra Neamţ, fond Prefectura Roman, dos. 9/1934, f. 195-196.
45 Gh. Tănase şi I. Diaconu, *op. cit.*, p. 169.
46 Gh. I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 207-210.
47 Adolf Minuţ, *op. cit.*, p. 186-187.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER DANS LE DÉPARTEMENT DE NEAMŢ DANS LA PÉRIODE 1918—1938

Résumé

Le mouvement ouvrier dans le département de Neamţ dans la période 1918—1938 s'intègre organiquement dans le mouvement national pour la conquête des droits politiques et des libertés démocratiques, pour la mise en pratique des réformes ayant un caractère profondément social et politique.

Aussitôt après la première guerre mondiale, on a témoigné une attention spéciale à la réalisation de la réforme agraire, à la réduction de la journée de travail (la journée de huit heures), à la lutte contre les sacrifices et contre la diminution des salaires au cours de la crise économique.

A partir de 1933, les forces progressistes ont concentré leurs efforts pour la création du Front Unique Ouvrier, attirant l'attention des masses populaires sur le danger fasciste, en vue de la défense de l'indépendance et de la souveraineté nationales.

Le mouvement ouvrier s'est présenté sous divers aspects : des manifestes, écrits dans les conditions de l'illégalité, qui ont été répandus dans des entreprises et institutions ; des réunions publiques, des manifestations et des grèves d'une exceptionnelle ampleur qui ont paralysé l'activité économique et ont, le plus souvent, déterminé les patrons à satisfaire les revendications des travailleurs.

CERCETĂRI PALEOLITICE LA ȚEPU JUDEȚUL GALAȚI

de *MIHALACHE BRUDIU*

În cadrul planului de cercetări arheologice al Muzeului județean de istorie din Galați, am întreprins săpături arheologice în anul 1976, într-o așezare paleolitică de terasă din bazinul inferior al Berheciului, afluent al Bîrladului. Așezarea este situată pe teritoriul comunei Țepu, în via C.A.P., punctul „Gîrneață" [1].

Din punct de vedere geomorfologic în zona de confluență a Berheciului cu Bîrladul se întîlnește un sistem de terase, care se racordează la sistemul teraselor Bîrladului. După cercetările geomorfologice întreprinse în zonă de I. Hîrjoabă, terasa de „Cernicari" de pe valea Bîrladului, la care se racordează și terasa mijlocie, pe care se află așezarea paleolitică în discuție din valea Berheciului, s-a format la sfîrșitul perioadei glaciare Vürm [2].

Fruntea terasei mijlocii, înaltă de 20-25 m, a suferit un proces de denudare, iar spre țițină, datorită coluvionării s-a format un glacis (din loess și prundiș), care parazitează podul terasei.

Profilul terasei mijlocii care a putut fi urmărit, într-o ravenă apropiată locului săpăturii, se prezintă astfel : jumătatea inferioară a soclului terasei este formată din depozitul solid al văii (prundiș remaniat din depozite villafranchiene), iar deasupra acestuia se află depunerea coluvionară la care m-am referit mai înainte.

Suprafața pe care se găsește materialul litic este ocupată în prezent de vie. Pentru cunoașterea stratigrafiei am deschis o secțiune de 10×1,5 m, pe drumul dintre loturile 3 și 4 ale viei. Secțiunea a fost adîncită pînă la —1 m, situația stratigrafică prezentîndu-se astfel :

— 0-0,40 m strat arabil rezultat de la pregătirea terenului pentru vie. În acest strat se găsește și materialul litic.

— 0,40-1 m strat galben gleisat, cu multe concrețiuni calcaroase și structură nuciformă. Din punct de vedere arheologic este steril.

În capătul vestic al secțiunii am făcut o sondă pînă la -1,50 m ; unde am întîlnit pînza freatică.

Din punct de vedere arheologic, materialul litic descoperit a fost deranjat din poziția stratigrafică de lucrările agricole. Săpătura arheologică s-a extins în vie, printre rînduri, pînă la -0,50 m, adică pînă la partea superioară a depunerii pleistocene care era sterilă din punct de vedere arheologic.

Prin urmare, materialul litic al așezării paleolitice a fost deranjat datorită procesului de denudare care s-a manifestat mai accentuat pe fruntea terasei. În perioada holocenului noul sol format a fixat materialul litic de la suprafața denudată, iar în ultimul timp, lucrările de pregătire a terenului pentru plantarea viei, l-au antrenat spre suprafață.

Din punct de vedere al rocii, materialul litic este format în cea mai mare parte din silex de Prut, gresie silicifiată cu glauconit și jaspul cu radiolari. Este de remarcat faptul că jaspul cu radiolari a fost pentru prima dată folosit aici în prelucrarea uneltelor, în cultura gravetianului oriental, ca rocă locală ce se găsește în prundișul terasei.

Această rocă locală va mai fi utilizată pentru prelucrare într-o etapă mai tîrzie, în epipaleoliticul final, cultura tardenosiană [3].

Inventarul litic este format din următoarele tipuri de piese :

1. gratoare pe lamă (fig. 1/1, 2).
2. Gratoar-străpungător pe lamă lată (fig. 1/5).
3. Gratoare pe așchii (fig. 1/3, 4 ; fig. 2/1-3).
4. Gratoare nucleiform (fig. 2/4).
5. Gratoar burin (fig. 2/7, 8).
6. Burin poliedru median pe așchie (fig. 2/6).
7. Burin multiplu mixt pe lamă retușată lateral (fig. 3/1).
8. Burine pe lame frînte, retușate lateral (fig. 3/2, 4).
9. Burin poliedru median dublu (fig. 3/7).
10. Străpungător (fig. 3/3).
11. Lame cu retușe oblice pe una sau două laturi (fig. 3/5, 6).
12. Lamă „à crête“ (fig. 2/5).

În afară de piesele tipice prezentate mai sus s-au mai găsit aproximativ 40 de așchii de mici dimensiuni. Lipsesc nucleele. Caracteristica principală a utilajului litic este macrolitismul. Avînd în vedere această trăsătură, ca și caracteristica așezării — de terasă — asociem această descoperire cu nivelele III din așezarea de la Lespezi — așezare din bazinul inferior ai Bistriței unde de asemenea utilajul litic are un caracter macrolitic. De aceea în lipsa reperului stratigrafic, sau al probelor de cărbune pentru analiză C14, bazîndu-ne pe analogia cu specificul inventarului litic de la Lespezi, care datează dintr-o epocă a culturii gravetianului oriental din Moldova, anterioară etapei finale [4], considerăm că așezarea paleolitică de la Tepu reprezintă cea mai veche locuire umană de pe teritoriul județului Galați.

Cercetările din ultimii zece ani [5] au precizat că în decursul epocii paleoliticului superior, în Moldova locuirile paleolitice erau situate pe terasele din cadrul a două bazine hidrografice : a Prutului și a Bistriței, iar la sfîrșitul acestei perioade (gravetianul final) oicumena paleolitică s-a extins și în Podișul Moldovei. Un grup compact de așezări aparținînd gravetianului oriental final se găsesc răspîndite în zona dealurilor din nord-estul județului Galați, cum sînt cele de la Puricani, Pleșa [6], Berești [7], Cavadinești [8], Suceveni [9] și Moscu, și în sudul județului Vaslui la Mălușteni [10].

Așezarea de la Țepu prin specificul ei ecologic — de terasă — lărgește spre sud zona acestei categorii de așezări, fiind anterioară fazei gra-

vetianului final din Podişul Moldovei. Pentru prima dată în sud-estul Moldovei se dovedeşte că bazinele unor ape mai mici, cum este Berheciul, au putut fi ospitaliere grupurilor umane din perioada paleoliticului superior.

Prin urmare, pentru aprecierea vechimii aşezării paleolitice de la Țepu ne putem sprijini şi pe factorul ecologic — locuirea pe terasă.

În ceea ce priveşte specificul modului de viață al acestor locuitori, repertoriul uneltelor de piatră, format din două categorii principale : gratoare (folosite la răzuit) şi burine (dălți folosite la prelucrarea osului şi a lemnului) ne indică faptul că posesorii lor se ocupau cu vînătoarea, prelucrarea pieilor şi a unor unelte folosite la împuns.

Un alt aspect care trebuie relevat este faptul că grupul de vînători care au poposit în zona de la Țepu, n-au lăsat un debitaj de atelier prea bogat, această activitate fiind foarte redusă. De aceea credem că toate uneltele descoperite au fost aduse gata prelucrate.

În ceea ce priveşte direcția de unde a venit acest grup de vînători noi, aceasta ne-o poate indica însăşi roca din care sînt prelucrate uneltele : silexul de Prut — rocă ce se găseşte numai în bazinul mijlociu al Prutului (jud. Botoşani).

În concluzie, pentru paleoliticul din Moldova, descoperirea de la Țepu aduce date noi, mai ales în legătură cu ecologia paleoumană din această perioadă.

NOTE

1 Primele piese paleolitice au fost găsite de muncitorii de la C.A.P. din localitate cu ocazia lucrărilor din vie de la care au fost luate de prof. I. Basoc şi depuse în colecția şcolii.

2 I. Hîrjoabă, *Relieful colinelor Tutovei, Editura Academiei R.S.R.*, Bucureşti, 1968, p. 120 ; Al. I. Obreja, *Zona de subsidență Tecuci*, în *AȘU*-Iaşi, S. N., sec. II, geograf, 1956, fasc. 2, p. 367.

3 M. Brudiu, *Primele descoperiri tardenoasiene din sud-estul Moldovei*, în *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 365 ; idem, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 133.

4 M. Bitiri, Viorel Căpitanu, *Aşezarea paleolitică de la Lespezi, județul Bacău*, în *Carpica*, 1972, p. 39-68.

5 M. Brudiu, *Paleoliticul superior*, p. 38-50.

6 M. Brudiu, *Două descoperiri paleolitice în sudul Moldovei*, în *Danubius*, II-III, 1969, p. 7-9 ; idem, *Aşezările paleolitice gravetiene de la Puricani şi Pleşa, județul Galați*, în *Danubius*, IV, 1970, p. 3-9, idem, *Cercetări paleolitice la Puricani, jud. Galați, (1970)*, în *Materiale*, X, p. 15-18.

7 Idem, *Paleoliticul superior...*, p. 113.

8 Idem, *Aşezarea gravetiană de la Cavadineşti (jud. Galați)*, în *Revista Muzeelor*, VII, 1970, 6, p. 225-226.

9 Idem, *Cercetări paleolitice la Suceveni (Județul Galați)*, în *Danubius*, VI-VII, 1972—1973, p. 7-22.
10 M. Brudiu și Eug. Popușoi, *Cercetări paleolitice la Mălușteni, (jud. Vaslui)*, în *Carpica*, 1971, p. 21-29.

RECHERCHES PALÉOLITHIQUES À ȚEPU-GALAȚI

Résumé

L'auteur présente les résultats d'une fouille pratiquée dans un nouveau site paléolithique du sud-est de la Moldavie. Cet habitat paléolithique est important autant du point de vue écologique, étant le premier établissement de terrasse de cette zone, que de celui de l'outillage lithique, qui est caractérisé par le macrolithisme.

Bien que la stratigraphie du site ait été bouleversée au cours des temps par les travaux agricoles, l'établissement a pu être daté sur la base de l'inventaire lithique, qui offre des analogies avec celui du IIIe niveau de l'établissement paléolithique de Lespezi (bassin inférieur de la Bistrița), datant de la phase du gravettien moyen.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Outils paléolithiques de l'établissement paléolithique de Țepu.
Fig. 2. — Outils paléolithiques de l'établissement paléolithique de Țepu.
Fig. 3. — Outils paléolithiques de l'établisement paléolithique de Țepu.
Fig. 4. — A, Esquisse cartographique du site paléolithique de Țepu ; B, Profil stratigraphique de l'établissement paléolithique de Țepu : 1, sol arable ; 2, sol jaune glaiseux à concrétions calcaires et de structure nuciforme ; 3, nappe phréatique.

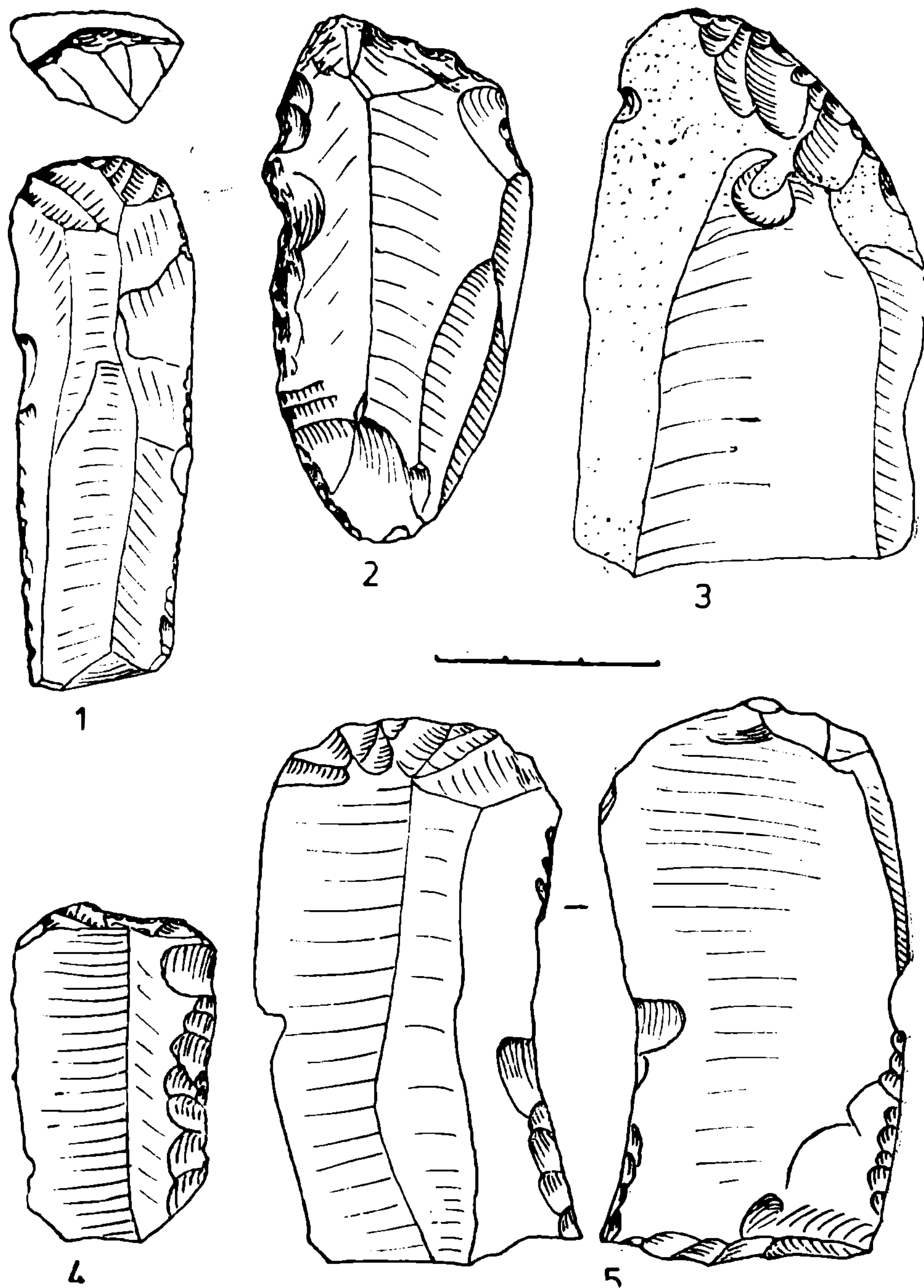

Fig. 1. — Unelte paleolitice din așezarea paleolitică de la Țepu.

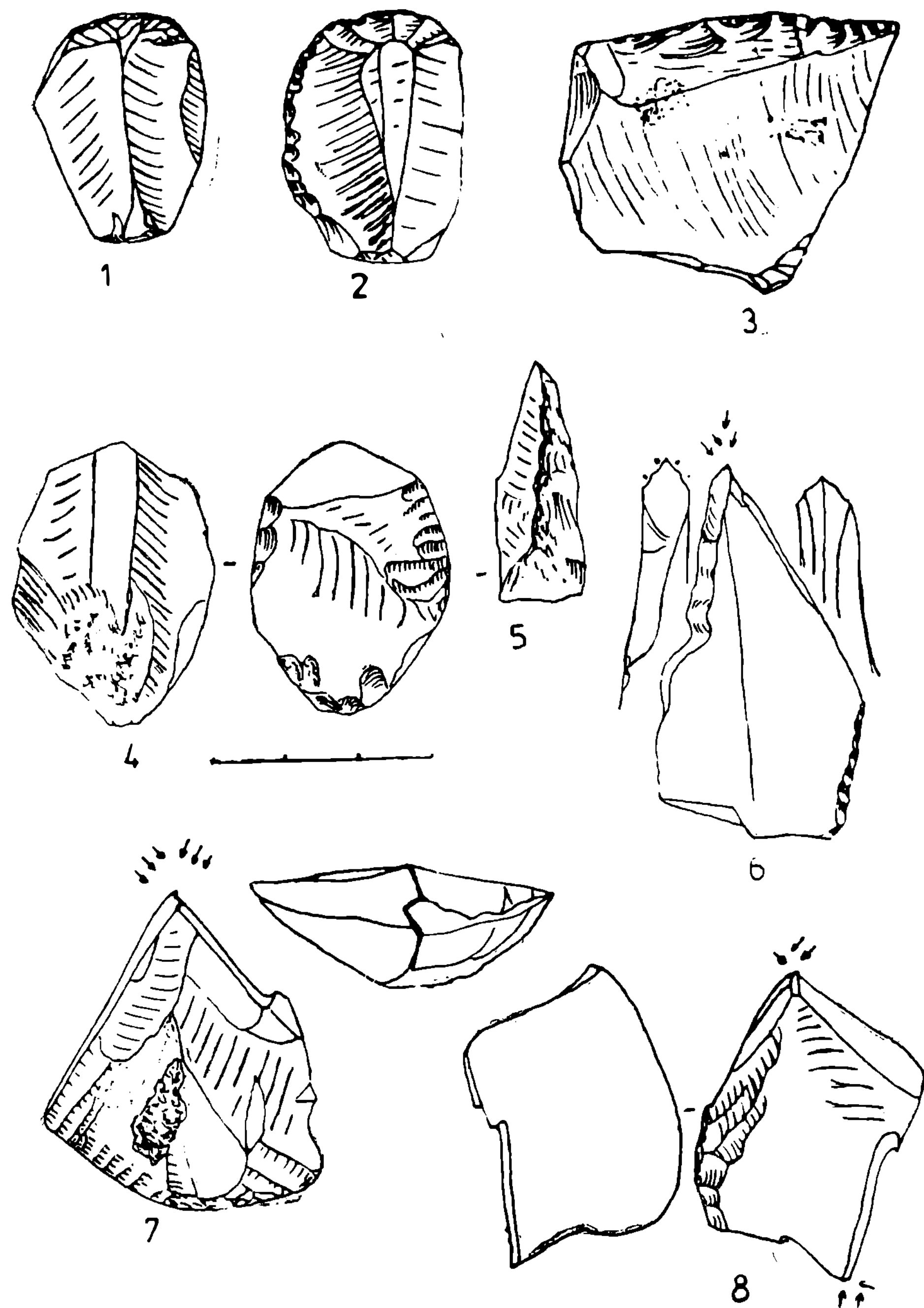

Fig. 2. — Unelte paleolitice din așezarea paleolitică de la Țepu.

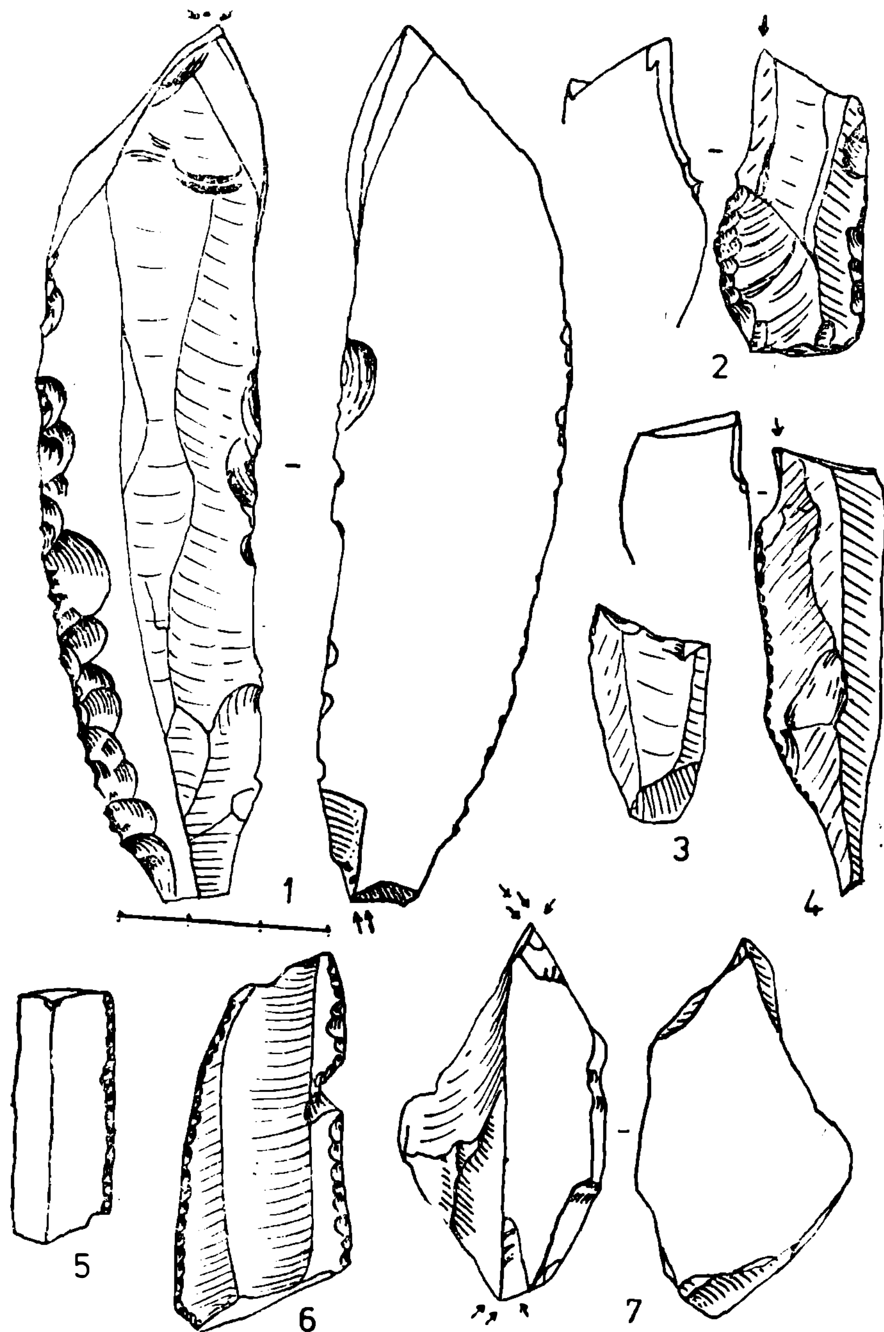
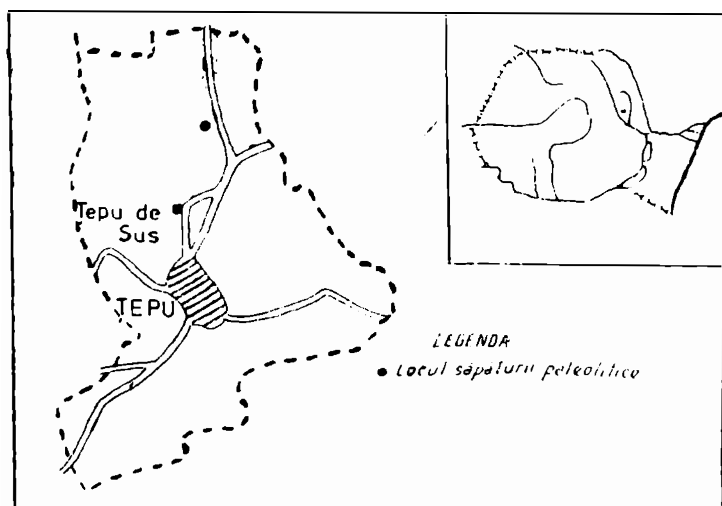
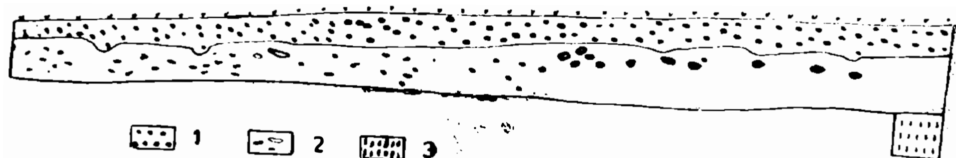

Fig. 3. — Unelte paleolitice din așezarea paleolitică de la Țepu.

A

B

Fig. 4. — A, Schiţă cartografică cu locul aşezării paleolitice de la Ţepu ; B, Profil stratigrafic din aşezarea paleolitică de la Ţepu. 1, Sol arabil ; 2, sol galben gleisat cu concreţiuni calcaroase şi structură nuciformă ; 3, pînză freatică.

RELAȚIILE DINTRE COMUNITĂȚILE CULTURII CERAMICII LINIARE DIN ESTUL ROMÂNIEI ȘI CELE ALE CULTURILOR VECINE

de *EUGEN COMȘA*

Problemele referitoare la pătrunderea și răspîndirea pe teritoriul României a comunităților culturii ceramicii liniare sînt deosebit de interesante, deoarece se leagă de o cultură caracterizată prin materiale, obiceiuri și organizare social-economică deosebite de acelea din regiunile noastre.

Cultura amintită s-a format în ținuturile Europei Centrale și de acolo treptat comunitățile ei s-au răspîndit în diferite direcții.[1] Aici ne interesează ramura răsăriteană a culturii, colectivitățile căreia s-au deplasat, cu timpul, de-a lungul Carpaților nordici, din spre sudul Poloniei, în vestul Ucrainei și apoi în nordul Moldovei.[2] Se cuvine să precizăm că în regiunile de la est de Carpați sînt documentate numai complexe liniare începînd cu perioada de folosire a decorului compus din linii incizate prevăzute din loc în loc cu „capete de note muzicale".

În cursul viețuirii lor, cu durata de cîteva secole, pe teritoriul Moldovei, comunitățile culturii ceramicii liniare au roit treptat spre miazăzi ajungînd pînă în nord-estul Munteniei,[3] în sud-estul[4] și în centrul Transilvaniei.[5] Pe măsura răspîndirii lor ele au venit, în chip diferit, în contact cu comunitățile locale aparținînd mai multor culturi. Precizarea acestor contacte și caracterul lor constituie tema studiului nostru.

*

Atunci cînd purtătorii culturii ceramicii liniare au pătruns în zona Nistrului și Prutului Superior au găsit ținuturile respective locuite de două grupuri deosebite de comunități :

a) Între Carpați și Prut trăiau, după toate probabilitățile, unele grupuri tîrzii ale culturii Criș. Date concrete încă nu avem despre aceste prime contacte Criș-liniare, dar — după cum se va vedea mai jos, ajungem la o astfel de concluzie pe cale indirectă.

b) Tot atunci, între Prut și Bugul Sudic sînt documentate comunitățile culturii Bugo-nistriene,[6] cu două variante regionale : una în zona din preajma Nistrului Mijlociu[7] (ne interesează în primul rînd, fiind mai apropiată), iar cea de a doua variantă este atestată în vecinătatea Bugului Sudic.

Primele indicii referitoare la contactele dintre purtătorii culturii ceramicii liniare şi acei ai culturii Bugo-nistriene sînt furnizate de descoperirile făcute pe ostrovul Bazîkov (înconjurat de apele Bugului Sudic), din apropierea localităţii Skibenţî, reg. Viniţa. Observaţiile făcute acolo fiind deosebit de însemnate se cuvine să insistăm puţin asupra problemelor complexului. [8]

Ostrovul Bazîkov are forma ovală (de 350 $\times$ 150 m). Urmele de aşezare neolitică se află în partea de sud-est a ostrovului, pînă la adîncimea de 1,20 m. Au fost delimitate patru straturi de cultură, despărţite unul de altul prin cîte un strat steril din punct de vedere arheologic. Primele trei straturi (de jos în sus) aparţin culturii Bugo-nistriene, ultimult culturii Tripolie. [9]

— Stratul inferior (de la 0,90 m — 1,20 m ad.) cuprinde urme de vieţuire de tip bugo-nistrian, din cea mai veche fază numită Skibineţkaia. Pe ceramică se întîlnesc unele motive formate din ciupituri duble, similare celor de tip Criş din Moldova. [10]

— În stratul următor (de la 0,60 m — 0,80 m ad.) sînt resturi de aşezare din faza Samcinskaia (a patra fază a culturii Bugo-nistriene după periodizarea lui V. N. Danilenko). În acest strat, în condiţii stratigrafice clare, împreună cu materiale ceramice specifice (din pastă amestecată cu mult nisip şi cu puţine vegetale sau cu grafit pisat) fazei s-au găsit şi fragmente de vase cu suprafaţa netezită cu grijă, neornamentate, apoi cioburi din cîteva boluri deosebite de restul vaselor prin modelare îngrijită şi decor caracteristic din linii incizate, paralele cu buza şi cu altele arcuite prevăzute cu alveole („capete de note muzicale"). [11]

— Cel de al treilea strat (aflat la circa 0,50 m ad.) este reprezentat prin cîteva aglomerări de materiale, datînd din a V-a fază, numită Savranskaia a culturii Bugo-nistriene. Nu conţine „importuri". [12]

Prin urmare, cele mai vechi contacte dintre comunităţile celor două culturi — oglindite prin complexul de la Bazîkov ostrov — sînt din faza Samcinskaia (a IV-a după periodizarea lui V. N. Danilenko).

Alte descoperiri din sud-vestul U.R.S.S. ne ajută să facem şi alte precizări. Astfel în aşezarea Soroca V (punctul „Volna"), aparţinînd perioadei de început a fazei Savranskaia (a V-a) a culturii Bugo-nistriene, a fost găsit un ciob cu decor liniar specific. [13] Cu alte cuvinte, locuirea bugo-nistriană a continuat în preajma Nistrului mijlociu pînă la începutul fazei Savranskaia.

În schimb, prin săpăturile din aşezarea aparţinînd culturii ceramicii liniare de la Ţîra II (locul „La iezătura morii"), la un loc cu materialele liniare s-a scos la iveală şi un ciob specific datînd din cea de a patra fază a culturii Bugo-nistriene. [14]

Din compararea datelor expuse rezultă că în perioada corespunzătoare fazei a IV-a Samcinskaia a culturii Bugo-nistriene, unele comunităţi ale culturii ceramicii liniare au pătruns în nordul R.S.S. Moldoveneşti, au dislocat din zona Răutului comunităţile bugo-nistriene, iar după aceea s-au stabilit în locul lor. În acelaşi timp, complexul de la Soroca V pare să indice continuarea vieţuirii bugo-nistriene pe malurile Nistrului pînă mai tîrziu.

Observațiile făcute la est de Prut, în aria de răspîndire a culturii Bugo-nistriene, au dus la constatarea că în diferite așezări din faza a III-a a acestei culturi sînt documentate numeroase vase în formă de borcane cu corp bombat (ornamentate cu adîncituri făcute cu unghia) sau castroane bitronconice, toate cu fundul plat [15], specifice fazei tîrzii a culturii Criș. Asocierea celor două categorii de materiale în aceleași complexe dovedește paralelismul dintre faza a III-a, a culturii Bugo-nistriene și faza Valea Lupului a culturii Criș din Moldova.

Între aceste complexe bugo-nistriene cuprinzînd și elemente Criș tîrzii și acelea bugo-nistriene în care sînt atestate primele fragmente ceramice ale culturii ceramicii liniare nu s-a scurs un interval prea lung de timp și de aceea am admis și un contact direct liniară-Criș, în perioada de început a pătrunderi comunităților liniare în Moldova de nord.

Cu timpul, în înaintarea lor spre sud, comunitățile liniare au pătruns în nord estul Muteniei și s-au stabilit în preajma rîurilor Buzău și Călmățui, unde s-a format o variantă locală numită Sudiți [16], care-și va înceta existența neîntreruptă mult mai tîrziu. Faptul că pe acele meleaguri ,atît lîngă Călmățui [17], cît și pînă în apropierea cursului inferior al Siretului [18] se cunosc unele descoperiri de tip Dudești, coroborat cu datele menționate constituie o indicație prețioasă în sensul că acele comunități Dudești au fost în zonă mai vechi decît cele liniare și deci datează din prima sau de la începutul celei de a doua faze a culturii Dudești.

A fost o vreme cînd unii specialiști au contestat posibilitatea contactelor directe între comunitățile culturii ceramicii liniare și acelea ale culturii Dudești. Prin săpăturile din anul 1968, din așezarea de la Dudești, problema a fost rezolvată. În marginea așezării amintite s-a delimitat și golit o groapă săpată în strat de lut galben, într-o zonă în care nu se aflau decît slabe urme de locuire din faza Fundeni-Dudești. Din pămîntul de umplutură a gropii s-au adunat cîteva sute de fragmente ceramice, unele cu ornamente specifice (benzi cu suprafața hașurată, linii în trepte) fazei amintite. Printre acele cioburi de tip Dudești se aflau și nouă fragmente ceramice caracteristice prin formă și decor format din linii incizate și alveole (capete de note) culturii ceramicii liniare. Astfel s-a putut demonstra contemporaneitatea dintre comunitățile fazei Fundeni-Dudești și cele din a doua fază a culturii ceramicii liniare din Moldova, precum și contactele dintre ele [19].

Săpăturile din cuprinsul așezărilor neolitice de la Cernica au avut darul să ducă și la o altă descoperire remarcabilă. Într-o groapă, mai tîrzie decît cea de la Dudești, datînd din timpul fazei Cernica, la un loc cu diferite materiale specifice culturii Dudești s-au găsit cîteva fragmente ceramice cu decor liniar, datînd de la sfîrșitul evoluției culturii ceramicii liniare de pe teritoriul țării noastre [20]. Descoperirea din complexul de la Cernica dovedește că diferitele contacte dintre comunitățile celor două culturi s-au manifestat pînă la sfîrșitul evoluției culturii Dudești din zona orașului București. Viețuirea comunităților culturii ce-

ramicii liniare continuînd încă pînă mai tîrziu în nord-estul Munteniei, în Moldova şi în sud-estul Transilvaniei.

Din cele expuse rezultă că la începutul neoliticului mijlociu, pe teritoriul Munteniei îşi duceau traiul două grupuri de comunităţi : pe cea mai mare parte din întinderea provinciei locuiau purtătorii culturii Dudeşti [21], iar în partea de nord-est într-o zonă nu prea întinsă, aproximativ la poalele dealurilor vieţuiau colectivităţile aspectului regional de tip Sudiţi aparţinînd culturii ceramicii liniare tîrzii [22].

În perioada amintită, din cauze şi în condiţii care nu se cunosc încă, s-au produs unele frămîntări urmate de un amestec de populaţie desfăşurat aproximativ în zona centrală şi de centru-sud a Munteniei, între purtătorii culturii Dudeşti şi cei ai culturii ceramicii liniare, drept urmare în regiunea menţionată s-a format o nouă cultură specifică neoliticului mijlociu anume cultura Boian [23].

Unii cercetători au fost de părere mai demult că această cultură s-ar fi format în nord-estul Munteniei, ar fi deci firesc să existe acolo cele mai vechi aşezări Boian. Pînă în prezent în acel ţinut nu se cunosc astfel de obiective.

Elementele caracteristice culturii Boian, mai ales în domeniul ceramicii din prima sa fază numită Bolintineanu, oglindesc faptul că două din cele trei categorii ceramice specifice, ca şi unele motive ornamentale din cea de a treia categorie de vase i-au fost transmise de către purtătorii culturii Dudeşti. Numai decorul incizat de caracter mendric, cu liniile mărginite pe ambele părţi, cu crestături mici triunghiulare specifice celei de a treia categorii, definitoriu pentru faza amintită, reprezintă contribuţia unei alte populaţii. În general se consideră că este vorba de aceea a culturii ceramicii liniare [24].

La scurt timp după formarea fazei Bolintineanu se constată o tendinţă evidentă de răspîndire a acestor comunităţi înspre est şi nord-est, dar mult mai slabă spre vestul Munteniei. În perioada de sfîrşit a fazei ele au ajuns să se extindă pînă la cursul inferior al Siretului [25], ocupînd deci şi teritoriul locuit pînă atunci de comunităţile liniare de tip Sudiţi, pe care le-au dislocat (împingîndu-le spre nord sau nord-est) sau le-au asimilat în parte. Menţionăm că săpăturile arheologice de la Sudiţi au avut drept rezultat delimitarea unui strat de cultură cu materiale de tip Sudiţi, suprapus de un altul cu urme de locuire specifice etapei de sfîrşit a fazei Bolintineanu [26].

Din aceeaşi perioadă datează şi două fragmente ceramice avînd decor alcătuit din linii incizate şi alveole, considerate ca fiind de tip liniar, scoase la iveală din stratul cu materiale din faza Vădastra I, în timpul săpăturilor de la Vădastra [27]. S-a încercat explicarea lor prin eventuale contacte directe, ceea ce e destul de greu de admis, sau prin intermediul comunităţilor Boian.

Rămîne încă deschisă problema raporturilor dintre comunităţile culturii ceramicii liniare şi purtătorii culturii Hamangia. Nu s-a făcut nici o descoperire în această privinţă, deşi cele două culturi au fost în parte contemporane şi un timp destul de apropiate din punct de vedere teritorial. Este drept că paralelismul lor în timp a fost de scurtă durată.

căci de fapt cea mai mare parte a evoluţiei comunităţilor culturii ceramicii liniare, din estul şi din centrul ţării noastre, s-a desfăşurat înainte de formarea fazei Goleviţa, considerată ca fiind cea mai veche fază a culturii Hamangia. Faptul a fost dovedit prin săpăturile de la Coşlogeni, unde materialele de tip Goloviţa s-au găsit în asociere cu cele de tip Bolintineanu [28]. Mai tîrziu, contactele nu au mai fost posibile, deoarece distanţa dintre comunităţile celor două culturi (a ceramicii liniare şi Hamangia) a ajuns destul de mare şi între ele s-au intercalat comunităţile culturii Boian.

Comunităţile unei faze tîrzii a culturii ceramicii liniare au pătruns în sud-estul Transilvaniei dinspre Moldova şi în cele din urmă s-au răspîndit pînă în preajma cursului mijlociu al Mureşului (după cum o dovedesc descoperirile de la Cipău) [29], unde au ajuns în contact cu purtătorii culturii Turdaş. În cîteva rapoarte de săpături executate în acea zonă, se semnalează descoperirea în cuprinsul straturilor de cultură cu materiale de tip Turdaş, a unor fragmente ceramice liniare, inclusiv a unor cioburi decorate cu capete de note muzicale [30], ceea ce dovedeşte contemporaneitatea celor două serii de comunităţi, respectiv a celor de la sfîrşitul evoluţiei culturii ceramicii liniare din Transilvania şi a celor dintr-o fază evoluată a culturii Turdaş. Subliniem că pînă acum sînt de semnalat numai contacte unilaterale, căci materiale liniare s-au găsit numai în aşezările de tip Turdaş, dar încă nici un ciob de tip Turdaş nu s-a scos la iveală din vreo aşezare cu ceramică liniară.

Se cuvine să insistăm puţin asupra problemei legăturilor dintre comunităţile culturii ceramicii liniare propriu-zise şi acelea ale culturii Ciumeşti. La origine cele două culturi au fost, într-o anumită măsură, înrudite, dacă se au în vedere unele elemente Criş, care au participat, foarte probabil, la formarea lor. Acestea sînt oglindite printr-o serie de vase cu formă de borcan cu decor din adîncituri făcute cu unghia, similare celor Criş. Curînd însă după formarea lor cele două culturi au avut o evoluţie cu totul deosebită, atît din punct de vedere teritorial (cultura ceramicii liniare s-a extins înspre vestul Europei şi spre est de-a lungul Carpaţilor în Ucraina şi Moldova, iar cultura Ciumeşti [31] a ocupat aproximativ acelaşi teritoriu restrîns din prejma cursului superior al Tisei şi afluenţilor săi, pînă spre rîul Criş, poate şi în vestul Transilvaniei), cît şi în privinţa culturii materiale, mai ales în domeniul ceramicii. Formele vaselor şi decorul lor sînt cu totul deosebite în cursul fazelor evoluate [32]. Asemănarea dintre cele două aspecte s-a păstrat o anumită vreme la început în privinţa olăriei de uz comun, datorită unei tradiţii Criş. Pe teritoriul României, în stadiul actual al cercetărilor, cele două arii de răspîndire se află la o distanţă de cîteva sute de kilometri şi pînă în prezent nu sînt semnalate contacte directe între ele, deşi au fost contemporane o anumită perioadă, după cum o dovedesc fragmentele ceramice de tip Ciumeşti găsite împreună cu cele liniare în unele aşezări de tip Turdaş [33].

În perioada de sfîrşit a culturii ceramicii liniare din nordul Moldovei s-au semnalat unele elemente de decor de tip Šarka [34] (o variantă regională a culturii ceramicii liniare din Boemia) şi unele ornamente

similare variantei Zelizovce [35] din Slovacia şi Ungaria. Aceste descoperiri în mediu liniar tîrziu din regiunile noastre, credem că trădează nu o linie de evoluţie asemănătoare, ci reflectă unele „ecouri" ale situaţiei din Europa Centrală datorate contactelor tîrzii din perioada de sfîrşit a culturii, cu comunităţi liniare care mai vieţuiau încă la nord de Carpaţi.

Cu toate că descoperirile sînt încă puţine se poate vorbi despre unele relaţii între comunităţile liniare tîrzii de tip Tîrpeşti din Moldova şi acelea din etapa de început a fazei Giuleşti — Boian din Muntenia. În cazul de faţă ne referim la un ornament meandric specific întîlnit pe un văscior de la Greaca, jud. Ilfov [36] şi pe un vas fragmentar de la Tîrpeşti [37].

La sfîrşitul fazei Giuleşti-Boian se constată o dinamizare a acelor comunităţi, care au pătruns în sud-estul Transilvaniei, unde se cunosc o serie de aşezări cu materiale specifice [38] dar şi în sud vestul Moldovei. Acolo, datorită relaţiilor cu comunităţile culturii ceramicii liniare tîrzii de tip Tîrpeşti, s-a ajuns, prin amestecarea purtătorilor celor două culturi, la formarea unei noi sinteze etnoculturale, respectiv a primei faze a culturii Precucuteni [39]. În această nouă sinteză rolul principal l-au jucat comunităţile sudice Giuleşti-Boian.

Prin urmare, purtătorii culturii ceramicii liniare, în cursul evoluţiei lor pe teritoriul României şi în ţinuturile vecine au avut contacte permanente şi active cu comunităţile culturilor vecine şi în plus comunităţile liniare au jucat cîte un rol istoric în două rînduri, distanţate în timp. Se cuvine să remarcăm că în ambele cazuri contribuţia lor (în domeniul ceramicii) a fost secundară (dominante fiind celelalte elemente), deşi caracterul comunităţilor lor era deosebit.

Prima dată comunităţile culturii ceramicii liniare s-au remarcat în regiunile noastre în perioada cînd au pătruns în Muntenia contribuind la formarea fazei Bolintineanu a culturii Boian. A doua oară, la sfîrşitul istoriei lor, din vestul Moldovei, cînd împreună cu comunităţile din etapa a doua a fazei Giuleşti-Boian au contribuit la formarea culturii Precucuteni. Cu aceasta se şi încheie evoluţia lor. După aceea ei au dispărut de pe scena istoriei.

NOTE

1 Înspre vest ele au ajuns pînă în nord-estul Franţei şi estul Belgiei ; cele mai nordice aşezări se află pe ţărmul Mării Baltice ; spre sud unele comunităţi au ajuns pînă în nordul Iugoslaviei şi în Muntenia, iar spre est ele s-au răspîndit pînă la cursul superior al Bugului Sudic şi la cel mijlociu al Nistrului.

2 Sinteze despre descoperirile din ţara noastră : Ion Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova (Pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvăneştii Vechi, Iaşi)*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 17-26 ; Eugen Comşa, *Consideraţii cu privire la cultura cu ceramică liniară pe teritoriul R.P.R. şi din regiunile vecine*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 217-242 ; T. S. Passek şi E. K. Cernîş, *Pamjatniki kul'tury lineino-*

lentočnoj keramiki na territorii SSSR, în Arheologja SSSR, Svod arheologičeskich istočnikov, fasc. 1-11, Moscova, 1963 ; Eugen Comşa, *Quelques nouvelles données sur la culture à céramique rubanée en territoire roumain,* în *Alba Regia,* 12 Szekesfehervar, 1972, p. 173-178 ; pentru Moldova : Silvia Marinescu Bîlcu, *Aspects tardifs de la civilisation à céramique rubanée et sa contribution à la genèse de la civilisation Precucuteni I,* în *PZ,* 46, 1971, 1, p. 4-36 ; pentru Transilvania : N. Vlassa, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania,* în *SCIV,* X, 1959, 2, p. 239-245.

3 Victor Teodorescu, *Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpaţi al României,* în *SCIV,* 17, 1966, 2, p. 223-232.

4 Alexandrina Alexandrescu, *Ceramica liniară de la Hărman,* în *Cumidava,* V, 1971, p. 11-23.

5 N. Vlassa, *op. cit.,* în *SCIV,* X, 1959, 2, p. 239-246.

6 V. N. Danilenko, *Neolit Ukrainy, Glavy drevnei jugo-vostočnoj Evropy,* Kiev, 1969, p. 62-121.

7 V. I. Marchevici, *Bugo-dnestrovskaja kul'tura na territorii Moldavii,* Chişinău, 1974.

8 V. N. Danilenko, *op. cit.,* p. 62-69.

9 *Ibidem,* p. 62-69.

10 *Ibidem,* p. 66-69.

11 *Ibidem,* p. 66 (fig. 16/12, 13), p. 68 (fig. 19/1, 2, 4).

12 *Ibidem,* p. 63-65.

13 V. I. Marchevici, *Pamjatniki epoch neolita i eneolita, Arheologičeskaja karta Moldavskoj, SSSR,* fasc. 2, Chişinău, 1973, p. 28, nr. 1.

14 *Ibidem,* p. 22, nr. 17.

15 Idem, *op. cit.,* Chişinău, 1974, p. 44 (fig. 17/4, 5, 10, 11, 12), p. 45 (fig. 19).

16 Victor Teodorescu, *op. cit.,* în *SCIV,* 17, 1966, 2, p. 223-232.

17 Materiale descoperite de Victor Teodorescu.

18 În aşezarea de la Coroteni, jud. Vrancea, cercetări V. Bobi.

19 Eugen Comşa, *Date noi cu privire la relaţiile dintre cultura Dudeşti şi cultura ceramicii liniare,* în *SCIV,* 20, 1969, 4, p. 567-573.

20 În cursul săpăturilor efectuate de Eugen Comşa.

21 Eugen Comşa, *Données sur la civilisation de Dudeşti,* în *PZ,* 46, 1971, 2, p. 195-249.

22 Victor Teodorescu, *op. cit.,* în *SCIV,* 17, 1966, 2, p. 223-232.

23 Eugen Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian,* Bucureşti, 1974.

24 *Ibidem,* p. 227-229.

25 La Coroteni, jud. Vrancea, descoperiri făcute de V. Bobi.

26 Observaţii făcute de Victor Teodorescu cu prilejul săpăturilor de la Sudiţi.

27 Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra,* în *Materiale,* VII, 1961, p. 58 şi 59 (fig. 1/2).

28 Informaţii de la Sebastian Morintz căruia îi mulţumim şi pe această cale.

29 N. Vlassa, *op. cit.,* în *SCIV,* X, 1959, 2, p. 240-242.

30 De exemplu, la Moreşti, materiale descoperite de Kurt Horedt.

31 Eugen Comşa, *Quelques problèmes concernant la civilisation de Ciumeşti,* în *Acta Archaeologica Carpathica,* XIII, 1972—1973, Kraków, 1973, p. 39-49.

32 Eugen Comşa şi Nánási Zoltán, *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crişana,* în *SCIV,* 23, 1972, 1, p. 3-17.

33 N. Vlassa, op. cit., in SCIV, X, 1959, 2, p. 239 (în așezarea de la Turdaș), p. 240 în așezarea de la Petrești).
34 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, in *PZ*, 46, 1971, 1, p. 29.
35 *Ibidem*, p. 30.
36 Eugen Comșa, *Săpături de salvare și cercetări de suprafață în regiunea București*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 422 (fig. 9/2 și fig. 10).
37 S. Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ale neoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Tîrpești*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 400 (fig. 4).
38 Eugen Comșa, *Cultura Boian în Transilvania*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 629-645.
39 Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, în *PZ*, 46, 1971, 1, p. 4-36.

LES RAPPORTS DES COMMUNAUTÉS DE LA CULTURE À CÉRAMIQUE RUBANÉE DE ROUMANIE ORIENTALE AVEC CELLES DES CULTURES AVOISINANTES

Résumé

Après leur arrivée dans la zone du Dniester supérieur et ensuite dans le nord de la Moldavie, les communautés de la culture à céramique rubanée sont entrées en contact avec différentes autres cultures. Probablement, pour commencer avec les communautés d'une phase tardive de la culture Criș ; à l'est sont attestés des contacts avec les communautés de la culture Bugo-dniestrienne (de la phase Samcianskaïa). À l'ouest, elles sont entrées en rapport avec les communautés de la culture Turdaș, cependant que vers le sud elles rencontrèrent les communautés de type Dudești de Valachie. Le mélange des éléments Dudești avec des éléments empruntés à une autre culture — probablement à celle de la céramique rubanée — devait conduire à la naissance de la culture Boïan. Bien plus tard, les communautés de la culture à céramique linéaire de type Tîrpești (Moldavie) se sont combinés avec ceux de Giulești-Boïan, contribuant à la genèse de la culture Précucuteni. Ensuite, la culture à céramique rubanée disparaît de la scène de l'histoire.

ÎNCEPUTUL ŞI ETAPELE CULTURII PRECUCUTENI ŞI RELAŢIILE SALE CU CULTURA TRIPOLIE

de *SILVIA MARINESCU-BÎLCU*

În 1936, la al doilea congres internaţional de ştiinţe pre- şi protoistorice de la Oslo, Radu Vulpe comunica pentru prima dată că în săpăturile sale de la Izvoare (jud. Neamţ), în valea Bistriţei a fost precizată stratigrafic o fază culturală anterioară culturii Cucuteni, numită cu această ocazie, strat precucutenian [1]. Opt ani mai tîrziu Vladimir Dumitrescu, tratînd într-un capitol special ceramica precucuteniană de la Traian — Dealul Fîntînilor, ajungea la concluzia că ea reprezintă nu numai cea mai veche fază a culturii Cucuteni, ci de fapt „o altă civilizaţie" pe baza căreia se va dezvolta cultura Cucuteni [2]. De fapt acelaşi autor era înclinat încă din 1928 să admită ipoteza lui Ailio asupra existenţei unei faze anterioare ceramicii pictate tricrom de tip Tripolie [3].

Începînd deci din 1936 şi apoi în 1944 se preciza pentru cultura Precucuteni (şi anume pentru ceea ce constituie astăzi faza Precucuteni III), atît locul său în succesiunea culturilor neo-eneoliticului românesc, cît şi contribuţia substanţială adusă de ea la formarea culturii Cucuteni. Luase astfel naştere conceptul de „cultură Precucuteni", ale cărei caracteristici principale, componente şi conţinut vor fi apoi precizate treptat, treptat. „Stratul precucutenian" de la Izvoare şi Traian — Dealul Fîntînilor îşi va îmbogăţi conţinutul şi se va completa în mod fericit prin descoperirile făcute la Traian-Dealul Viei [4] şi Larga Jijia [5]. Se cuvine subliniat faptul că, îndată după terminarea primei campanii de săpături întreprinse în staţiunea amintită de la Traian — Dealul Viei, Hortensia Dumitrescu preciza că la baza culturii precucuteniene şi pretripoliene stă aspectul cultural descoperit la Traian — Dealul Viei, care de fapt nu este altceva decît prima fază a culturii Precucuteni [6]. Dar începînd cu apartenenţa culturală şi sfîrşind cu cele două componente principale (una liniar-ceramică, cealaltă Boian-Giuleşti) s-a contestat justa atribuire a aşezării de la Dealul Viei la cultura Precucuteni. Aceeaşi soartă au avut-o cîţiva ani mai tîrziu descoperirile de la Larga Jijia şi Floreşti [7].

Deşi treptat unii cercetători şi-au schimbat opiniile, mai există totuşi cercetători care consideră aşezările de la Dealul Viei şi Larga Jijia (ca şi pe acelea similare lor) ca aparţinînd culturii Boian [8], precum şi unii care exclud de la sinteza culturii Precucuteni cei doi factori etnico-cul-

turali esenţiali (culturile liniar-ceramică şi Boian-Giuleşti)[9] şi golesc astfel de conţinut această cultură, fără cel puţin să pună ceva în locul componentelor eliminate.

Rezultatele obţinute prin săpăturile ante- şi postbelice întreprinse pe teritoriul Moldovei i-au permis lui Vladimir Dumitrescu să stabilească periodizarea culturii Precucuteni, împărţind-o în trei faze[10]: Precucuteni I = Traian — Dealul Viei (la care se adaugă aşezările de la Borleşti — Moldova şi Eresteghin şi Bancu în Transilvania); Precucuteni II = Larga Jijia, Izvoare I 1 (completate cu Trudeşti-Ghigoeşti, Mîndrişca, Vlădeni I, Iaşi, şi cu o serie de staţiuni din RSS Moldovenească cum ar fi de pildă Floreşti, Chetriş, Rogojani, Holercani, parţial Sabatinovka etc); Precucuteni III = Izvoare I 2, Traian-Dealul Fîntînilor, (plus numeroase alte staţiuni din Moldova, RSS Moldovenească şi Ucraina dintre care le-am aminti pe acelea de la Tîrpeşti, Andrieşeni, Ciorani, Tg. Negreşti, Luka Vrubleveţkaia, Darabani, Putineşti, Moghilna, Bernovo-Luka, Polivanov Iar I, Sabatinovka II, Haivaron etc., ultimele opt încorporate de Tatiana Passek fazei Tripolie A)[11].

Avînd în vedere fenomenul complex pe care îl constituie evoluţia istorică a triburilor neo-eneolitice, cu toate că unele aşezări din cadrul aceleiaşi faze încep sau sfîrşesc în momente diferite este prematur să creem, deocamdată, noi subîmpărţiri, cu tote că nu excludem posibilitatea precizării pe parcursul viitoarelor săpături a unor subfaze. Este suficient să arătăm de pildă că aşezări tipice fazei Precucuteni II (Larga Jijia, Izvoare I 1) îşi încep existenţa înainte de sfîrşitul vieţuirii în aşezările fazei I (Traia-Dealul Viei, Borleşti, Eresteghin etc.), sau altele aparţinînd fazei Precucuteni III (Tîrpeşti, Sabatinovka etc.) sînt ocupate încă înainte de sfîrşitul unora dintre aşezările fazei anterioare (Trudeşti-Ghigoeşti, Mîndrişca etc.). Există evident şi aşezări care se încadrează strict în limitele uneia sau alteia dintre fazele culturii Precucuteni.

Punctul nostru de vedere în legătură cu originea şi evoluţia culturii Precucuteni a fost precizat cu ani în urmă[12] cînd ne raliam părerilor Hortensei Dumitrescu[13] şi ale lui Vladimir Dumitrescu[14] potrivit cărora cele două componente principale care au stat la baza formării culturii respective au fost cultura ceramicii liniare pe de o parte şi aceea Boian-Giuleşti pe de altă parte. La acestea se adaugă anumite contribuţii ale culturilor Hamangia, Vinča, Bug-Nistru, Turdaş etc. Însă o serie întreagă de elemente ale acestor culturi, ca şi ale altora care au putut sta la baza genezei culturii Precucuteni sînt greu de depistat, întrucît triburile precucuteniene au modificat şi prelucrat într-un mod cu totul propriu atît formele şi decorul ceramicii culturilor care au intrat iniţial în sinteza lor, cît şi pe acelea împrumutate ulterior.

Este adevărat că mai există cercetători (foarte puţini la număr) care exclud contribuţia directă a culturii liniar-ceramică[15] la formarea culturii Precucuteni, dar noi am avut prilejul să demonstrăm (mai ales pe baza materialului liniar-ceramic descoperit la Tîrpeşti) că cultura cu ceramică liniară a dăinuit în Moldova pînă la începutul fazei Precucuteni I, la sinteza căreia triburile liniar-ceramice vor juca un rol precumpănitor[16]. Aceasta este singura explicaţie pentru o serie întreagă de carac-

teristici ale primei faze precucuteniene: arderea la cenușiu a vaselor, o serie de ornamente, ca adînciturile triunghiulare, punctele dispuse pe portativ, benzile umplute cu puncte, „apexurile", liniile punctate, reprezentările antropomorfe de pe vase, folosirea toporului calapod, a celui perforat, a microlitelor de silex și obsidiană etc. Nu ar fi exclus ca și obiceiul protejării așezării cu ajutorul unui șanț de apărare să se datoreze tot contribuției triburilor liniar-ceramice.

În privința celei de a doua componente principale a culturii Precucuteni I, anume aceea Boian-Giulești se detașează două opinii.

Exponenții primei (căreia ne-am raliat și noi) Hortensia Dumitrescu[17] și mai apoi Vladimir Dumitrescu[18] au atribuit culturii Boian un rol important la formarea primei faze a culturii Precucuteni. Cea de a doua opinie susținută de Eugenia Zaharia, neagă culturii Boian orice contribuție la formarea culturii Precucuteni, întrebîndu-se dacă nu cumva decorul excizat din Moldova n-ar trebui căutat în ultimă instanță la Tsani Phtiotică sau în cultura Vinča[19]. Dar după cum se știe pe de o parte cultura Vinča nu cunoaște tehnica decorului excizat, iar pe de alta din moment ce în Muntenia și în sud-estul Transilvaniei (deci în imediata apropiere a Moldovei) triburile culturii Boian foloseau intens ornamentul excizat nu este necesar să căutăm în Grecia originea acestui decor.

Primii precucutenieni au moștenit de la purtătorii culturii Boian-Giulești anumite forme de vase, apoi decorul excizat (șah, triunghiuri, benzi), pe cel „plisat" (folosit mai rar) și probabil calitatea destul de modestă a pastei și arderii ceramicii. Dealtfel tocmai asemănarea izbitoare dintre ceramica descoperită la Traian-Dealul Viei, Larga Jijia, Florești și aceea a fazei Boian-Giulești i-a determinat pe unii cercetători să atribuie aceste așezări (sau pe acelea similare lor) culturii Boian-Giulești[20].

În ceea ce privește aria de formare a culturii Precucuteni ea cuprinde sud-estul Transilvaniei și zona de centru-vest a Moldovei singurele zone în care există așezări din prima fază. Pe de altă parte această cultură — rezultantă a unei sinteze etnice și culturale între două elemente diferite, la care au venit să se adauge o seamă de alte influențe secundare — va evolua independent, îmbrăcînd, cum era și firesc, caractere proprii.

De-alungul primei faze, cultura Precucuteni se păstrează aproximativ în limitele în care s-a format. Începînd cu faza Precucuteni II este părăsită zona sud-vestică ocupată în cursul fazei I, adică sud-estul Transilvaniei și începe expansiunea din Moldova de centru-vest spre est, sud-est și nord-est. În această fază (II), cultura Precucuteni se răspîndește astfel într-o bună parte din Moldova și RSS Moldovenească, ajungînd în preajma Nistrului[21]. În sfîrșit, în ultima fază (III), care se dezvoltă pe aria mai largă ocupată de faza II-a (fără însă de a-i depăși limitele geografice), primind și unele impulsuri culturale de la triburile vecine, cultura Precucuteni se află în plină înflorire etnică și artistică. Acum va începe, desăvîrșindu-se totodată, ceea ce se poate numai marea ei expansiune. Este perioada în care aria ei de răspîndire include și Ucraina, trecînd Bugul pînă în preajma Niprului[22]. Evident în această ultimă fază se constată

în cuprinsul celor cîţiva zeci de mii de km^2, ocupaţi de purtătorii marelui complex Precucuteni III-Tripolie A, existenţa unor faciesuri regionale care însă nu permit fragmentarea unităţii culturale şi nici acceptarea altor origini pentru acest complex. Aceste aspecte regionale se datoresc influenţelor exercitate atît de cultura materială a populaţiilor băştinaşe din zona în care s-a extins cultura Precucuteni III-Tripolie A, cît şi schimburilor culturale cu populaţii din vecinătatea mai apropiată sau mai îndepărtată.

Trebuie reţinut că absolut toate trăsăturile caracteristice fazei Precucuteni III îşi au originile în faza anterioară, care la rîndul ei evoluează organic din faza Precucuteni II.

Pentru a completa, cel puţin parţial imaginea evolutivă a culturii Precucuteni vom încerca să facem o succintă prezentare a tipurilor de aşezări, de locuinţe şi asupra conţinutului fiecărei faze în parte. Vom lua pentru aceasta în discuţie cu precădere aşezările cele mai reprezentative şi mai complet cercetate.

Pentru prima fază aşzarea reprezentativă este aceea de la Traian-Dealul Viei [23], situată pe un bot de deal şi întărită cu un şanţ de apărare în spatele căruia ar fi putut fi ridicată o palisadă ce-i va fi dat un mai mare coeficient de rezistenţă. Locuinţele la rîndul lor indică un avansat stadiu de dezvoltare al purtătorilor culturii Precucuteni I. Toate locuinţele sînt de suprafaţă, de dimensiuni mici şi medii avînd în unele cazuri substrucţie de prundiş sau chiar platforme de lut aşternute peste un pat de frunze sau crengi. Dintre unelte notăm topoarele calapod de formă tipică liniară, topoarele perforate, unelte microlitice din silex (mai rar din obsidiană) tot de tradiţie liniară, precum şi numeroase unelte de os (mai ales şlefuitoare mari).

La confecţionarea ceramicii (pe care o vom prezenta mai sumar) s-a folosit atît pasta fină, omogenă, bine frămîntată, cît şi una mai grosolană avînd ca degresant pleavă şi paie tocate. Ca forme se remarcă : cupele, vasele cu corpul arcuit şi buza evazată, castroanele, străchinile (unele cu picior), capacele cu buton etc. Decorul, atît cel incizat cît şi acela excizat are un pregnant caracter geometrico-spiralic sau bandat.

Pentru faza II-a aşezările reprezentative sînt acelea de la Larga Jijia [24], Trudeşti-Ghigoeşti [25], Mîndrişca [26], Izvoare I 1 [27] etc. Aşezările acestei faze sînt situate deopotrivă pe grinduri plate şi terase inferioare tăiate de albiile rîurilor ca şi pe boturi de dealuri şi terase mijlocii. Locuinţele, de asemenea de suprafaţă, au dimensiuni medii spre mari şi din puţinele săpate pe teritoriul Moldovei nu par a fi avut platforme. Ele continuă însă tradiţiile fazei mai vechi în ceea ce priveşte sistemul de construire. În schimb, pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, la Floreşti, în nivelul Precucuteni II de acolo, Tatiana Passek a descoperit atît bordeie cît şi locuinţe de suprafaţă, avînd amenajate şi platforme [28].

Continuitatea Precucuteni I — Precucuteni II poate fi bine urmărită şi în evoluţia uneltelor şi a ceramicii. Constatăm în faza a II-a menţinerea unei tradiţii (deşi în forme mai puţin tipice) a uneltelor de tip liniar, amintind calapoadele, diferite forme microlitice sau microlizante şi ceea

ce este foarte important ca element de legătură şi continuitate cu faza Precucuteni I — şlefuitoarele făcute pe metatarsiene de animale.

Cît priveşte ceramica se constată o îmbunătăţire a calităţii ambelor categorii de pastă precum şi a arderii, formele fiind fie similare acelora din faza anterioară, fie uşor modificate dar nu lipsesc nici unele tipuri noi care vor fi dezvoltate în faza următoare III — cum ar fi de pildă cupele, străchinile cu picior şi suporturile, dar mai ales capacele a căror evoluţie se poate urmări cel mai uşor.

In ceea ce priveşte decorul excizat uneori cu greu se pot sesiza deosebiri între primele două faze precucuteniene, totuşi se remarcă tendinţa înlocuirii acestuia cu decorul adîncit, precum şi realizarea lui mai neglijentă mergînd spre degenerare.

Frecvente devin acum paharele bitronconice lucrate din pastă bună, decorate cu caneluri, alveole, liniuţe sau impresiuni cu un instrument dinţat. Forma apare în faza I dar îi lipseşte decorul imprimat care caracterizează fazele II şi III. Paharul cu pereţi bombaţi şi umărul prevăzut cu proeminenţe cu tendinţe spre corniţe apare abia în faza a II-a şi continuă în forme deosebit de variate în faza a III-a. Fundurile uşor convexe care apar în faza I-a dăinuiesc pînă în ultima fază, în timp ce fundurile decorate ale primei faze se reduc numeric în faza mijlocie pentru a dispărea aproape complet în ultima. Vasul cu gît înalt şi corp bombat decorat cu şănţuleţe în spirală se dezvoltă din faza a II-a continuîndu-se în cea de a treia, decorat mai ales cu caneluri. Canelura orizontală sau oblică care apare în prima fază pe umărul vaselor se menţine în faza a doua, dar face adevărată carieră în Precucuteni III.

Tot în faza a II-a apar şi canelura în spirală, sau cu tendinţă de vîrtej, precum şi spirala fugătoare rezervată, care de asemenea vor cunoaşte o mare înflorire în Precucuteni III.

Completarea decorului cu culoare roşie crudă este de asemenea caracteristică fazei mijlocii, iar mai apoi, în cursul ultimei faze, destul de probabil sub influenţa culturii Gumelniţa se va folosi şi decorul pictat cu alb înainte de ardere, fără să constituie însă unicul sistem decorativ al vasului. Pictura va atinge, după cum se ştie, apogeul în faza Cucuteni A — Tripolie B I. Noi nu am epuizat însă — şi nici nu era posibil să o facem în cîteva fraze — toate elementele de forme şi decoruri transmise de-a lungul celor trei faze de evoluţie ale culturii. Demn de subliniat este faptul că din faza a II-a se începe o frîngere a rigidităţii formelor cu profil bine marcat, ajungîndu-se în faza ultimă la completa înlăturare a acestei rigidităţi.

Dar domeniul cel mai conservator, poate tocmai datorită concepţiilor magico-religioase pe care le întruchipează, este acela al reprezentărilor antropomorfe. Noi ne-am mai exprimat şi cu altă ocazie surprinderea că nici cercetătorii care au încadrat aşezările de la Larga Jijia şi Floreşti în cultura Boian, nici aceia care au pus semnul egalităţii între aşezările de la Traian-Dealul Viei şi Larga-Jijia n-au sesizat noutatea tipului de statuete cu steatopigie pronunţată, care lipsesc complect atît din faza Precucuteni I cît şi din cultura Boian, caracterizînd în schimb fazele Precucuteni II şi III.

În încercarea de explicare a originii plasticei antropomorfe Precucuteni I am exclus contribuția culturilor Boian, liniară și a Bugului meridional, întrucît statuetele precucuteniene sînt de cu totul alt tip decît acelea ale primelor două culturi, iar cea de a treia (Bug meridional) este lipsită de astfel de reprezentări. Ne-am îndreptat atunci atenția spre sculptura în lut a culturii Hamangia și spre mai îndepărtatele culturi Sesklo și Dimini, subliniind și unele influențe exercitate de plastica culturii Vinča[29]. Dar o dată preluată de către triburile precucuteniene plastica va fi dezvoltată și prelucrată mai departe într-o manieră proprie, pînă într-atîta de personală încît nu se poate confunda cu plastica niciunei alte culturi.

În faza a II-a ia naștere ceea ce am numit „canonul" precucutenian-schematizarea la maximum a părții superioare și steatopigia dusă la extrem a aceleia inferioare. Triburile precucuteniene își făuresc astfel în această fază formele plastice proprii, diferite de ale fazei anterioare, dar pe care faza Precucuteni III — Tripolie A le va prelua și conserva cu conservatorismul caracteristic preceptelor magico-religioase.

Dacă am stăruit mai mult asupra acestor manifestări am făcut-o tocmai din dorința de a sublinia unitatea culturală a marelui complex Precucuteni III — Tripolie A.

Identitatea statuetelor din stațiunile situate la vest de Prut (Traian-Dealul Fîntînilor, Tîrpești, Izvoare, etc.), cu acelea descoperite în stațiunile de la est de acest rîu (Holercani, Luka Vrublevețkaia, Sabatinovka, Alexandrovka) este semnificativă probînd de asemenea că este vorba de aceeași cultură Precucuteni III — Tripolie A.

Decorate sau nu (uneori pictate ca la Tîrpești[30], Sabatinovka[31] sau Solonceni), în diverse ipostaze (ca de pildă piesele phalice de la Traian-Dealul Fîntînilor[32], sau Sabatinovka[33]), înlănțuite în dans ritual (ca la Tîrpești[34] și Luka Vrublevețkaia[35]) ele ne dau măsura originilor comune și a profundelor înrudiri etnico-culturale dintre triburile precucuteniano-tripoliene.

Dealtminteri toate caracterele fazei următoare — Cucutnei A — Tripolie B I — stau la rîndul lor mărturie a acestei origini comune.

Este adevărat că de pildă la Traian-Dealul Viei au apărut și două vase cu fundul ascuțit care au permis unora să emită ipoteza unei eventuale pătrunderi bugo-nistriene la vest de Prut[36], dar autoarea descoperirii a atras de la început atenția asupra faptului că singura asemănare cu tipul culturilor răsăritene se rezumă la fundul lor ascuțit, atît pasta cît și decorul fiind tipice culturii Precucuteni[37]. Explicația dată apariției acestor forme în regiunile noastre ni se pare cea valabilă. Ele s-ar datora „unui fenomen de infiltrație superficială, explicabil prin atracția noului pe care o va fi exercitat tocmai prin particularitatea acestui fund ascuțit și oarecum nefuncțional pentru mentalitatea purtătorilor culturilor central și sud-est europene, care, dintru început, după ușoare tatonări impuse de forma semisferică a primelor lor produse ceramice, optaseră definitiv pentru vasele cu fundul plat".

Cît priveşte căile posibile de pătrundere spre Moldova se consideră că ceramicii liniare i s-ar putea atribui rolul de intermediar care ar fi vehiculat pînă în mediul culturii Precucuteni I forma de vas tipică bugo-nistriană. Dar întrucît din inventarul culturii liniar-ceramice o astfel de formă lipseşte pînă în prezent, se presupune că ea ar fi putut fi copiată în lemn şi apoi transmisă mai departe, prezenţa celor două vase neputînd fi explicată decît printr-o transmisie indirectă de la distanţă[38].

Vasele cu fundul ascuţit, sau cu tendinţa de îngustare spre fund, nu vor fi preferate nici de precucutenieni. Ici-colo, la intervale mari de timp, mai apar exemplare care, din nou, numai datorită formei părţii lor inferioare, ar putea fi apropiate de vasele culturii Bug-Nistru, întrucît atît pasta, cît şi decorul sînt tipic precucuteniene. Dealtfel cultura Precucuteni, superioară din toate punctele de vedere aceleia născută între Bug şi Nistru, dacă s-ar fi dezvoltat pe fondul acesteia din urmă n-ar mai fi putut evolua spre splendida cultură Cucuteni.

Dorim să nu fim greşit înţeleşi — noi nu negăm unele elemente de forme şi decor (mai ales un anumit gen de împunsături) pe care triburile precucuteniene şi tripoliene le-au putut împrumuta de la acelea tîrzii bugo-nistriene — dar acestea nu dau nota caracteristică culturii Precucuteni.

Formele variate şi pline de fantezie, decorurile bogate, tehnicile decorative, calitatea pastei şi a arderii, plastica antropo- şi zoomorfă ale culturii Precucuteni nu-şi găsesc nici o echivalenţă în formele relativ tipizate, lucrate din pastă de calitate inferioară, arse inegal şi decorate monoton ale culturii Bug-Nistru.

În schimb tipurile de aşezări, de locuinţe, pasta, arderea, formele ceramicii şi decorurile, uneltele şi aşa cum subliniam mai sus statuetele antropomorfe ale fazei Precucuteni III sînt în liniile lor esenţiale identice cu acelea ale etapei Tripolie A, fapt care ne-a îndreptăţit să tratăm problemele lor unitar neexistînd nici un element major care să permită definirea lor ca culturi deosebite.

Admiţînd, cum este şi normal, ca primă fază a culturii Precucuteni, pe aceea descoperită în staţiunile din sud-estul Transilvaniei şi Moldova de centru-vest, din care s-a putut vedea cum evoluează faza a II-a şi mai apoi cea de a treia trebuie implicit să admitem şi componentele esenţiale ale acestei culturi-liniar — ceramica şi Boian — Giuleşti cu diverse alte contribuţii colaterale.

NOTE

1 R. Vulpe, *Civilisation précucutenienne récemment découverte à Izvoare, en Moldavie, Eurasia Septentrionalis Antiqua*, XI, Helsinki, 1937.

2 Vl. Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian (Fouilles de 1936, 1938 et 1940), Dacia*, IX-X, 1941—1944, p. 26.

3 Vl. Dumitrescu, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale, Ephemeris Daco-romana*, IV, 1926—1927, p. 307.
4 H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian, Studii și cercetări de istorie veche*, V, 1954, 1-2, p. 48-55 ; *ibidem*, VI, 1955, 3-4, p. 474-478.
5 A. D. Alexandrescu, *O vtoroi faze Docucutenscoi culturi, Dacia. Nouvelle série*, V, 1961, p. 21-37.
6 H. Dumitrescu, *Studii și cercetări...*, V, 1954, p. 51.
7 I. Nestor, *Istoria României*, p. 60, nota 2 ; Eug. Comșa, *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian, Studii și cercetări de istorie veche*, VIII, 1957, 1-4, p. 44-45 ; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 67 și urm. ; T. Passek, *Relation entre l'Europe Occidentale et l'Europe Oriental à l'époque néolithique*, Raport ținut la al VI-lea Congres internațional de studii preistorice și protoistorice, Roma, 1962, extras.
8 Eug. Comșa, *op. cit.*, T. Passek, *op. cit.*
9 E. Zaharia, *Angaben iiber die Boian-Giulești Kultur Die Siedlung von Leț, Dacia, Nouvelle série*, XI, 1967.
10 Vl. Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni, Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, Amersfoort, 1959, p. 10-15, 38 ; idem, *Complexul cultural Cucuteni*, Istoria României, I, București, 1960, p. 60-62 ; idem, *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, I-II, *Studii și cercetări de istorie veche*, XIV, 1963, 1 și 2, p. 53 și urm.
11 T. Passek, *Periodizațija Tripolskih poselenii, Materiali i isledovanja po Arheologii SSSR*, 10, 1949.
12 S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni de pe teritoriul României*, București, 1974.
13 H. Dumitrescu, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni, Studii și cercetări de istorie veche*, VIII, 1957, 1-4.
14 Vezi nota 10.
15 E. Zaharia, *op. cit.*
16 S. Marinescu-Bîlcu, *Aspects tardifs de la civilisation à céramique rubanée et sa contribution à la genese de la civilisation Precucuteni I, Prähistorische Zeitschrift*, 46, 1.
17 H. Dumitrescu, *Contribuții la*.. loc. cit.
18 Vl. Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni...*, idem, *Originea și evoluția...*
19 E. Zaharia, *op. cit.*, p. 36.
20 Vezi nota 7.
21 V. I. Markevici, *Pamiatniki epoh neolita i eneolita*, Chișinău, 1973, fig. 11 ; 14.
22 T. Passek, *Relation entre l'Europa...*
23 H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, loc. cit.
24 A. D. Alexandrescu, *op. cit.*
25 S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 175-176.
26 Gh. Bichir, Eug. Dogan, *Săpături arheologice la Mîndrișca, Materiale și cercetări arheologice*, VIII, 1962, p. 291-299 ; Gh. Bichir, *Săpăturile de la Mîndrișca, Materiale*, IX, 1970, p. 113-125.
27 R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957.
28 T. Passek, *Relation entre l'Europe...*, p. 8.
29 S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 89-103.

10 *Ibidem*, p. 97. O altă piesă frumos pictată este încă inedită.
11 M. M. Makarevici, *Ob ideologiceskih predetavlenijah u Tripolstkih plemen*, *Zapiski Odesskovo Arheologiceskovo obşcestva*, I, 1960, 34, fig. 3/7.
12 H. Dumitrescu, *Contribuţii la..., loc. cit.*, fig. 2.
13 M. M. Makarevici, op .cit.,fig.01.3/
13 M. M. Makarevici, *op. cit.*, fig. 3/10.
14 S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, fig. 86/1-2.
15 S. N. Bibikov, *Poselenie Luka Vrublevetkaia*, *Materiali i isledovania po Arheologii SSSR*, 1953, 38, fig. 55/Z.
16 E. Comşa, *Unele date privind raporturile dintre culturile neolitice timpurii din estul României şi sud-vestul U.R.S.S.*, *Studii şi cercetări de istorie veche*, 22, 1971, 3, p. 377-386.
17 H. Dumitrescu, *Două vase de o formă deosebită descoperite în aşezarea de la Traian-Dealul Viei*, *Memoria Antiquitatis*, IV-V, Piatra Neamţ, 1972—1973, p. 48-54, fig. 1-2.
18 *Ibidem*.

LE DEBUT ET LES ETAPES DE LA CULTURE PRECUCUTENI ET SA CORRELATION AVEC LA CULTURE DE TRIPOLIE

Résumé

En 1936, au deuxième Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques de Oslo, Radu Vulpe montrait par une intéressante communication que par ses fouilles de Izvoare (dép. de Neamţ, Roumanie), il a précisé, pour la première fois, l'existence d'une couche néolithique antérieure à la culture de Cucuteni, qu'il a nommé „couche précucuténienne".

Une dizaine d'années plus tard, en 1945, Vladimir Dumitrescu, en étudiant la céramique précucuténienne de la station cucuténienne de Traian-Dealul Fîntînilor, reconnaît que cette céramique n'est pas seulement une couche entérieure à la culture de Cucuteni, mais qu'elle est bien une autre civilisation, de la quelle est née la culture de Cucuteni.

C'est ainsi que prit naissance le concept de „culture Précucuteni" dont les caractéristiques principales, les componentes ainsi que son contenu ont été précisé peu à peu. Vladimir Dumitrescu a d'autre part indiqué pour la première fois l'existence et les caractères propres des trois phases de cette culture néoénéolithique.

Née dans une zone relativement restreinte (le sud-est de la Transylvanie et le centre-ouest de la Moldavie — les seules régions où l'on a trouvé jusqu'à présent des stations de la première phase, la culture Précucuteni est le résultat d'une synthèse ethnique et culturelle, dans laquelle se sont fondues la culture de la céramique rubanée (Linienband keramik) et les éléments de la phase Giuleşti de la culture de Boïan, auxquelles se sont ajoutés certains éléments collateraux des cultures de Hamangia et de Vinča.

Durant la première phase (I), les stations de la culture Précucuteni ne dépassent pas la zone initiale de sa formation ; par contre pendant la phase Précucuteni II, les tribus créatrices de cette culture se repandent dans presque toute la Moldavie, en occupant aussi une partie du territoire de la R.S.S. Moldave, jusque près du Dniestre. Pendant la dernière phase (III), l'aire de sa diffusion a été élargie jusqu'aux environs du Bug. C'est cette dernière phase que les chercheurs soviétiques nomment la culture de Tripolie A.

Du point de vue chronologique la culture Précucuteni suit immédiatement la plus récente phase de la culture rubanée de Moldavie et prend fin au moment de la naissance de la culture de Cucuteni (phase A = Tripolie BI). En ce qui concerne la chronologie absolue, le début de la culture Précucuteni peut être situé avant la fin du Ve millénaire av. n.è., tandis que sa fin devrait être placée avant le début de la deuxième moitié du IVe millénaire av. n.è.

COMPLEXUL CUCUTENIAN DE CULT DESCOPERIT LA BUZNEA (ORAŞUL TÎRGU FRUMOS), JUDEŢUL IAŞI

de *CONSTANTIN MIHAI* şi *DUMITRU BOGHIAN*

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani au adus mărturii deosebit de elocvente asupra modului de viaţă şi gîndire a triburilor sedentare de agricultori şi crescători de animale, purtătoare a celei mai stălucite culturi neo-eneolitice europene, cu ceramică pictată, cultura Cucuteni-Tripolie.

În urma cercetărilor arheologice efectuate în anii 1971—1972 în zona satului Buznea (oraş Tîrgu Frumos)[1], jud. Iaşi, s-a descoperit şi cercetat o aşezare de la sfîrşitul fazei Cucuteni A-B şi începutul fazei Cucuteni B (fig. 1). Aşezarea se află în punctul „Silişte“ („După grădini“), în partea de est a satului Buznea, pe botul unui deal de dimensiuni medii, la poalele căruia, în partea de sud şi est, curge pîrîul Buznea.

În cadrul acestei aşezări, pe lîngă locuinţele obişnuite, de formă rectangulară, cu platformă, a fost descoperită o locuinţă de cult, plasată în partea cea mai înaltă a dealului, oarecum în centrul aşezării. Această locuinţă este construită pe sol şi nu prezintă o platformă pe butuci despicaţi, ca la locuinţele obişnuite, ci doar o lutuială cu pleavă de circa 5 cm, aplicată direct pe pămînt.

Planul şi modul de construire nu diferă de cel al celorlalte locuinţe (plan rectangular orientat cu lungimea pe direcţia N-NE-S-SV) avînd o suprafaţă de 10 × 6 m (fig. 2). În ceea ce priveşte structura arhitectonică a locuinţei, menţionăm descoperirea unui fragment dintr-o mulură, care pare să indice un ornament sub formă de spic, legat probabil de caracterul locuinţei (fig. 6/7).

Elementele prezentate cît şi lipsa inventarului obişnuit, alcătuit din arme, unelte şi vase de uz gospodăresc, ne arată că această locuinţă nu era locuită cotidian, ci servea pentru practicarea ritualurilor, ca locuinţă de cult.

În cadrul locuinţei, spre centrul ei, aproape de peretele de vest, după înlăturarea dărîmăturilor de pereţi, a fost descoperit un complex de cult, compus din şase cupe dispuse într-un cerc cu diametrul de aproximativ 60 cm. În interiorul suprafeţei circulare, acoperite cu fragmentele provenind de la un vas-castron de formă tronconică, au fost identificate patru statuete antropomorfe, aşezate orizontal pe spate, cap la cap, şi dispuse cardinal. Castronul, care acoperea statuetele, era aşezat cu

gura în jos, ceea ce a permis ca acestea să-şi păstreze poziţia originală, fiind ferite de deranjamentele ulterioare (fig. 3/1-12).

La 30 cm de peretele vestic, spre nord, se afla o vatră-altar (?) (fig. 6/5), de o formă mai deosebită, semilunară sau de seceră. Între complexul de cult şi vatră, în capătul sudic al acesteia, s-a descoperit un vas de mici dimensiuni, de tipul celor cu tub (fig. 5/1 şi fig. 7/1). În partea sudică a locuinţei, au fost descoperite cîteva vase pictate : două capace de tipul „coif suedez" (fig. 5/4, 8), două castroane (fig. 5/5, 6) şi o cupă fragmentară (fig. 5/3).

În cele ce urmează prezentăm detaliat toate aceste obiecte de inventar începînd cu complexul de cult, care cuprinde următoarele piese :

(1) Cupă cu gîtul aproape cilindric, cu corpul bitronconic. Este lucrată într-o pastă portocalie, bine pregătită şi foarte bine arsă, avînd la suprafaţă aplicată o angobă fină. Decorul este executat cu culoare neagră în stilul grupei ε , dispus în două metope despărţite de linii negre, subţiri, verticale şi are forma unei semiluni aşezate puţin deasupra diametrului maxim. H = 110 mm ; D. g = 92 mm ; D. max. = 128 mm (fig. 4?5 ; fig. 6/2).

(2) Cupă bitronconică, asemănătoare cu cea anterioară, însă cu gîtul puţin mai scurt, gura puţin răsfrîntă în afară şi mai rotunjit în partea diametrului maxim. Decorul este aproape identic cu cel de pe prima cupă dar mai corodat. Cupa este executată dintr-o pastă portocalie, bine arsă, cu angoba distrusă. H = 95 mm ; D. g. = 80 mm. D. max. = 113 mm (fig. 4/3 ; fig. 6/1).

(3) Cupă bitronconică, cu umărul uşor rotunjit, lucrată în pastă portocalie. Decorul este executat cu negru, reprezentînd un motiv derivat al spiralei. Vasul a suferit o ardere secundară. H = 81 mm ; D. g. = 84 mm ; D. max. = 100 mm (fig. 4/4 şi fig. 6/4).

(4) Cupă bitronconică ,cu buza răsfrîntă în exterior, lucrată într-o pastă bej-portocalie. Decorul şi angoba sînt corodate în urma condiţiilor de zacere. H = 108 mm ; D. g. = 68 mm ; D. max. = 111 mm (fig. 4/2).

(5) Cupă bitronconică ,cu gura răsfrîntă în exterior, cu umărul uşor rotunjit (fig. 4/1). Decorul este destul de corodat, încît nu se poate descrie în bune condiţiuni. De remarcat este faptul că la decorarea acestui vas, pe lîngă ornamentele executate în culoare neagră, au fost utilizate şi motive realizate cu culoare roşie, alcătuite din benzi liniare. H = 100 mm ; D. g. = 96 mm ; D. max. = 128 mm.

(6) Cupă cu gura larg deschisă, corpul rotund şi gîtul nu prea înalt (fig. 4/6 ; 6/3). Este modelată din pastă portocalie-roşiatică, arsă foarte bine. Deasupra diametrului maxim, între umăr şi gît, se aflǎ două tortiţe dispuse simetric. Decorul, alcătuit din motive executate cu culoare neagră, reprezintă spirale realizate în benzi liniare. H = 105 mm ; D. g. = 96 mm ; D. max. = 128 mm.

(7) Castron tronconic cu gura foarte larg deschisă, lucrat din pastă portocalie-roşiatică (fig. 5/12 ; fig. 3/12). Deschiderea gurii a permis ca aşezat cu faţa în jos să protejeze complexul central al statuetelor. A fost pictat la interior cu culoare neagră, trasîndu-se motive compuse din benzi liniare. H = 80 mm ; D. g. = D. max. = 340 mm.

PLASTICA este alcătuită, aşa cum am mai arătat, din patru idoli antropomorfi, dispuşi cardinal, orizontal pe spate.

1) Prima statuetă antropomorfă pe care o discutăm este cea orientată spre est (fig. 8/1 ; 10/1). Are capul discoidal, cu nasul nu prea proeminent, cu un singur ochi străpuns. Gîtul lung şi puternic de formă tronconică, face legătura cu corpul mai puţin plat, cu spatele arcuit destul de puternic. Braţele sînt reprezentate prin conuri scurte nestrăpunse. Picioarele se ridică în acea mişcare ghemuită, avînd genunchii adunaţi, dînd impresia unei statuete în poziţie şezîndă (ghemuită pe spate). În jurul braţului drept se află un ornament sub forma unui şir de împunsături, care reprezintă probabil detalii de îmbrăcăminte sau o podoabă. Se pare că este vorba de o statuetă antropomorfă masculină.

2) A doua statuetă este cea care în complex era orientată spre sud (fig. 9/2 ; 11/1). Ea este caracteristică pentru reprezentările feminine din fazele A-B şi B ale culturii Cucuteni, aparţinînd tipului vertical. Are capul discoidal, cu nasul puternic reliefat „en bec d'oiseau", ochii străpunşi, braţele în formă de conuri scurte şi aplatizate, perforate. Această statuetă prezintă corpul plat, şoldurile marcate prin orificii, zona ombilicală pronunţată, reprezentînd un început de sarcină, picioarele lipite, alungite sub formă conică. Sexul este marcat de sînii modelaţi sub formă de pastile şi triunghiul inghinal incizat. H = 175 mm.

3) Statueta care indică în complex vestul (fig. 9/1 ; 10/2) este tot feminină şi se păstrează fragmentar, lipsindu-i din vechime capul şi laba picioarelor. Se aseamănă cu statueta descrisă anterior, avînd corpul plat dar zvelt, talia puternic marcată. Şoldurile bine reliefate şi pîntecul proeminent au fost perforate. Picioarele delimitate prin linii bine incizate presupunem că se terminau tot printr-un con. Sexul este marcat, în primul rînd, prin sînii redaţi sub forma unor mici pastile aplicate. Spre deosebire de celelalte două statuete descrise anterior, care nu prezintă nici măcar urme de pictură, aceasta a fost acoperită, probabil în întregime, cu ocru roşu, vopseaua păstrîndu-se mai bine pe tors. H = 120 mm.

4) Statueta orientată în complex spre nord (fig. 8/2 ; fig. 11/2), este tot o reprezentare feminină însă cu capul mai mic şi nasul mai puţin modelat dar tot „en bec d'oiseaux" ; golurile ochilor sînt apropiate iar braţele mici conice neperforate ca de altfel şi zona şoldurilor. Picioarele nu prea lungi, gîtuite sub şolduri se termină conic. Un sîn este mai reliefat iar în zona şoldurilor şi pe picioare se observă slabe urme de culoare roşie. H = 130 mm.

Celelalte piese ce compun inventarul locuinţei de cult

Aşa cum am mai arătat, tot în cadrul locuinţei, au mai fost descoperite şi alte piese de inventar a căror utilitate şi semnificaţie trebuie legate de complexul de cult.

1) Vatra-altar (fig. 6/5) este executată dintr-o pastă amestecată cu pleavă şi arsă, peste care s-a aplicat o lipitură groasă de 5 cm, feţuită la suprafaţă. Era plasată direct pe lutuiala locuinţei. Se remarcă printr-o formă deosebită semilunară, eliptică, neregulată ce aminteşte de ovalul secerei. Dimensiunile medii sînt : L = 1300 mm ; l. max. = 430 mm ;

l. min. = 250 mm ; H = 200 mm. Vădeşte un mod îngrijit de modelare şi feţuire.

2) Vasul cu tub (fig. 5/1 şi fig. 7/1) este modelat mai neîngrijit decît ceramica pictată, fiiind lucrat neglijent, şi cu ardere insuficientă, căpătînd o culoare cafenie, iar în zona tubului, cenuşie. Suprafaţa sa a fost, probabil, feţuită, în prezent este însă corodat. Are o formă derivată din sferă, gîtul foarte scurt, gura ovală, buza neregulată. Tubul, probabil conic, este rupt din vechime, cunoscîndu-se zona unde a fost plasat. În această zonă prezintă două orificii, cel de sus de 1 mm, iar cel de sub el de 2,5 mm, aflîndu-se la circa 5 mm de altul. Baza tubului, unde se îmbina cu vasul, are un diametru de 15 mm. H = 50 mm.

3) Capac în formă de „coif suedez“ (fig. 5/8 ; fig. 7/2) cu borul mai lat, cu calota sferică, cu două proeminenţe dispuse simetric pe calotă. Decorul, uşor corodat, este compus din benzi liniare, cercuri concentrice executate în culoare neagră sau roşie pe fondul alb al vasului în stilul δ_2 al fazei Cucuteni A-B_2. Vasul a avut de suferit de pe urma arderii secundare odată cu incendierea locuinţei, fiind destul de torsionat şi căpătînd o culoare gălbuie. H. = 95 mm ; D. calotei = 140 mm ; D. max. = 200 mm.

4) Capac în formă de „coif suedez“ (fig. 5/4) cu borul mai îngust, cu calota aproape sferică, cu două proeminenţe dispuse simetric. Se aseamănă foarte mult cu cel precedent şi este modelat dintr-o pastă roşiatică, bine arsă. Decorul a fost executat cu culoare roşie şi neagră. H = 95 mm ; D. calotei = 135 mm ; D. max. = 170 mm.

5) Castron cu umărul rotunjit, cu buza răsfrîntă în exterior (fig. 5/5 ; fig. 7/3). Decorul este rezervat cu negru din fondul bej al vasului, reprezentînd spirale cu capetele îngroşate. H = 95 mm ; D. g. = max. = 160 mm.

6) Castron cu umărul uşor rotunjit şi buza dreaptă (fig. 5/6 ; fig. 7/4). Decorul este pictat şi rezervat cu culoare neagră din fondul roşiatic al vasului, reprezentînd spirale, cercuri solare. H = 74 mm ; D. g. = D. max. = 147 mm.

7) Cupă bitronconică cu gîtul potrivit de înalt, cu un început de şănţuire pe umăr (fig. 5/3). Gura este răsfrîntă în exterior iar pe linia ce desparte gîtul de umăr sînt plasate două tortiţe simetrice. Decorul este executat cu culoare neagră pe fondul bej al vasului şi este corodat. În unele părţi a suferit o ardere secundară, căpătînd nuanţe maronii. H = 84 mm ; D. g. = 72 mm.

Aşa cum rezultă din analiza materialului ceramic, pe bază de forme şi decor, şi a plasticii antropomorfe ce compun complexul de cult şi celelalte piese de inventar, locuinţa de cult, ca de altfel şi celelalte locuinţe, se încadrează în secvenţa de început B_1a a fazei B a culturii Cucuteni.

*

* *

În analiza elementelor care se referă la arta şi religia purtătorilor culturii Cucuteni-Tripolie trebuie avută în vedere, în primul rînd, faptul că aceste triburi erau sedentare şi aveau ca principală ocupaţie agri-

cultura secondată de creşterea vitelor. De aceea, credem că întregul sistem de reprezentări reflecta nivelul de dezvoltare al societăţii omeneşti din acea perioadă, deoarece arta în neo-eneolitic nu se desprinde de caracterul ei utilitar, păstrînd moşteniri ale practicilor şi credinţelor magico-religioase care aveau deosebită importanţă pentru comunităţile primitive.

Practicile şi credinţele magico-religioase ale treburilor cucuteniene au avut un caracter agrar-pastoral, reflectînd raporturile existenţiale ale cultivatorilor şi crescătorilor de vite primitivi cu lumea înconjurătoare, legături de care depindea viaţa sau moartea comunităţilor respective.

Piese de cult apar în aşezările neo-eneolitice încă de la începutul acestei epoci, preluate de la epoca anterioară şi amplificate, fiind transmise epocii următoare.

În cadrul culturii Cucuteni acestea apar încă din faza A, ca altarul de la Truşeşti [2], cunoscînd o deosebită dezvoltare în faza Cucuteni B cînd sînt mai semnificative. În acest sens, descoperirea locuinţei şi complexului de cult de la Ghelăieşti (comuna Bîrgăoani, judeţul Neamţ), compus dintr-un grup central de patru statuete dispuse cardinal într-un vas piriform cu prag, îngropat în partea inferioară şi acoperit cu un vas uzual, înconjurat de şase vase de forme şi mărimi diferite, aşezate în cerc, a ridicat o serie de întrebări referitoare la gîndirea triburilor cucuteniene ajunse în faza B a dezvoltării culturii şi a fost pusă în legătură cu practicile magico-religioase agrare [3].

Ulterior, prin descoperirea complexului de cult de la Buznea, mult mai complet şi mai semnificativ, se confirmă şi se întregesc cu noi date, concluziile emise în urma descoperirii de la Ghelăieşti [4].

Comparînd cele două complexe de cult vom observa că între ele există o serie de similitudini dar şi numeroase diferenţe, ele completîndu-se de fapt, reciproc.

În primul rînd, dacă analizăm cele două locuinţe observăm că amîndouă aveau o destinaţie aparte şi nu erau folosite pentru locuirea cotidiană. Ele serveau doar pentru cult, putînd fi considerate, pe drept cuvînt, locuinţe sanctuar [5]. Diferenţele dintre ele sînt nesemnificative (locuinţa de la Buznea are o lutuială uşoară direct pe sol, pe cînd cea de la Ghelăieşti nu). •

Referindu-ne la dispunerea grupurilor centrale din cadrul complexelor de cult, vom observa şi aici asemănări dar şi deosebiri care completează imaginea despre semnificaţia lor.

Spre deosebire de complexul de la Ghelăieşti, în cadrul căruia cele patru statuete, orientate cardinal, au fost aşezate în picioare într-un vas piriform, îngropat în partea inferioară [6], la Buznea elementele centrale sînt dispuse mai simplu dar mai clar. Statuetele au fost depuse pe podeaua locuinţei, orizontal, pe spate, orientate cardinal, peste care s-a aşezat castronul tronconic cu gura largă.

Ca şi la Buznea, la Ghelăieşti apare o statuetă fără cap. Două statuete la Ghelăieşti au capul acoperit cu vopsea neagră, iar la Buznea

două statuete sînt acoperite cu ocru roşu. Ambele grupuri centrale ale complexelor de cult, atît cel de la Ghelăieşti cît şi cel de la Buznea erau înconjurate de cîte şase vase.

Astfel, o serie de ipoteze avansate de Şt. Cucoş asupra complexului de la Ghelăieşti [7], se adeveresc şi se completează în urma descoperirilor de la Buznea.

În primul rînd, se poate conchide cu certitudine că ambele complexe rituale erau legate de cultele agricole. Dispunerea în cruce a celor patru statuete, pe lîngă faptul că indică punctele cardinale, semnifică, probabil, şi succesiunea anotimpurilor sau ciclurile vieţii. De altfel, reprezentarea celor patru direcţii ale universului apare pentru prima dată la triburile de agricultori neo-eneolitici [8]. Stau mărturie, în acest sens, atît altarele cu braţele orientate cardinal de la Vladimirovka [9], figurinele de la vasele suport descoperite la Luka-Vrubleveţkaia (Tripolie A) [10], Grenovka (Tripolie A) [11], Tîrpeşti (Precucuteni III) [12], cît şi decorul ceramicii care cuprinde patru motive ornamentale : semnul crucii înscris în cercul solar, patru sori, patru spirale [13].

Semnificaţia decorului vaselor din complexul de la Buznea se încadrează în ciclul rodniciei pămîntului, al germinaţiei, al renaşterii naturii, reprezentînd în acelaşi timp succesiunea timpului, a anotimpurilor, a vieţii.

La Buznea, statueta masculină, în mişcare, ar putea indica răsăritul, apariţia soarelui, venirea primăverii, trezirea la viaţă a naturii, începutul vieţii, fiind opusă celei fără cap.

Statuetele decapitate credem că desemnează iarna, anotimp al amorţirii vieţii sau chiar moartea fizică însăşi, la Buznea fiind orientată către vest. Statueta de la Buznea fiind acoperită cu ocru roşu marca credinţa perpetuării vieţii.

Statuetele cu capul vopsit în negru de la Ghelăieşti şi cele acoperite cu vopsea roşie de la Buznea sînt, probabil, reprezentări chtoniene, „zeităţi" telurice [14], cele de la Buznea fiind plasate spre vest şi nord, iar celelalte sînt două „zeităţi" uraniene, reprezentări ale luminii, orientate spre est şi sud la Buznea.

Însăşi existenţa statuetelor antropomorfe feminine în cadrul componentelor centrale, asociate cu cultul fecundităţii şi fertilităţii pămîntului, ne vorbesc, credem, suficient de elocvent, despre destinaţia şi semnificaţia complexelor de cult.

Considerăm că cele şase vase, aşa cum se arăta şi pentru complexul de la Ghelăieşti [15], au fost folosite pentru ofrande, existînd şi la Buznea o vatră, în formă de seceră, pentru trecerea lor prealabilă prin foc, pentru purificare. Se poate accepta şi ipoteza după care în aceste vase pentru ofrande se picura cu ajutorul vasului cu tub, în cadrul libaţiei, „apă sfinţită" sau alte lichide cu acest sens. Dispunerea în cerc a celor şase vase, în jurul componentei centrale, constituie, probabil, o completare a dispunerii cardinale a statuetelor.

Prezenţa vasului cu tub, în cadrul locuinţei de cult, s-ar justifica prin folosirea acestuia pentru libaţie, aceasta fiind postulată încă îna-

inte de descoperirea lui în cadrul unui complex de cult [16], iar descoperirea de la Buznea, alături de celelalte elemente de ritual, are darul să certifice această ipoteză.

Celelalte vase descoperite, în cadrul locuinței de cult, au fost întrebuințate tot pentru oficierea ritualurilor agricole, legate de venirea primăverii și începutul unui nou ciclu vegetal, pentru influențarea rodniciei, în vederea asigurării hranei și supraviețuirii comunităților neo-eneolitice de agricultori și crescători de animale, din cadrul complexului, cult al fecundității și fertilității pămîntului și turmelor, atît de caracteristic triburilor purtătoare ale culturii Cucuteni-Tripolie.

Intercorelarea componentelor complexului de cult de la Buznea, corelarea acestuia cu cel de la Ghelăiești, cu celelalte elemente destinate cultului din aria culturii Cucuteni-Tripolie, cît și cu celelalte descoperiri din cadrul culturilor cu ceramică pictată Gumelnița și Petrești și cele din Anatolia și Orient, ne va ajuta să înțelegem mai bine adevăratul sistem de reprezentări religioase și suprastructura triburilor sedentare de agricultori și crescători neo-eneolitici, care au populat, atît de intens, teritoriul est-carpatic al țării noastre.

NOTE

1 C. Mihai, *Așezările cucuteniene de la Giurgești și Buznea în zona Tîrgu Frumos*, în *Danubius*, VI-VII, Galați, 1972—1973, p. 11-13.

2 M. Petrescu-Dîmbovița, *Les principaux résultats des fouilles de Trușești*, în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza*, Iași, serie nouă, III, 1957, fasc. 1-2, p. 1-25.

3 Șt. Cucoș, *Un complex ritual descoperit la Ghelăiești (jud. Neamț)*, în *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 207-215.

4 *Ibidem*, p. 207-215 passim.

5 *Ibidem*, p. 213.

6 *Ibidem*, p. 207-208.

7 *Ibidem*, p. 207-215 passim.

8 V. A. Rîbakov, *Kosmogoniia i miftologija eneoliticeskii zemledelțev*, în *Sovietskaia Arheologiia*, 1, 1965, p. 31-33 ; Șt. Cucoș, *op. cit.*, p. 211-214.

9 T. S. Passek, *Periodizațiia Tripolskih poselenii*, în *Materiali i isledovania po Arheologii SSSR*, 10, 1949, p. 83, fig. 42.

10 S. N. Bibikov, *Poselenie Luka-Vrublevețkaia*, în *Materiali i isledovania po Arheologii SSSR*, 38, 1953, p. 133, fig. 55.

11 A. Nițu, *Reprezentări feminine dorsale pe ceramica neoeneolitică carpato-balcanică*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 94-95.

12 S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974, fig. 86/2.

13 V. A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 32-33.

14 Şt. Cucoş, *op. cit.*, p. 212.

15 *Ibidem*, p. 213.

16 Idem, *Vase neo-eneolitice cu tub şi semnificaţia lor*, în *SCIVA*, 25, 1974, 1, p. 125-130 ; D. Monah, *Cîteva observaţii asupra vaselor neo-eneolitice cu tub de scurgere*, în *Memoria Antiquitatis*, IV-V, 1972—1973, p. 269-275.

LE COMPLEXE CUCUTENIEN DE CULTE DÉCOUVERT À BUZNEA (LA VILLE TG. FRUMOS) — DÉP. IAŞI

Résumé

Dans cet ouvrage, les auteurs présentent le complexe de culte découvert à la suite des recherches faites en 1971—1972 dans l'établissement Cucuteni B1a de Buznea (com. Tg. Frumos), (fig. 1), qui offre de nouvelles et importantes dates sur la pensée des tribus cucuteniens.

Ce complexe, découvert dans une habitation déstinée au culte (fig. 2), est composé d'un groupe central, formé de quatre statuettes anthropomorphes (trois féminines et une masculine) disposées horizontalement, selon les quatre points cardinaux, sur le dos. Le groupe central a été recouvert d'une écuelle tronconique à large bord ; il était entourée de six coupes peintes (fig. 3/1-12).

La plastique anthropomorphe du complexe rituel est particulièrement importante parce que, par le mode de disposition, elle offre certaines conclusions éloquentes sur le role de l'énsamble de culte. De ce groupe se détache la figurine masculine, orientée vers l'est (fig. 8/1 et 10/1) recroquevillée sur le dos. La statuette féminine orientée vers le sud (fig. 9/2 et 11/1) appartient au type vertical. La troisième statuette féminine, celle orientée vers l'ouest (fig. 9/1 et 10/2) nous est parvenue en partie, la tête et les pieds manquant depuis longtemps et elle a été recouverte d'une couche d'ocre rouge. La dernière statuette féminine, orientée vers le nord (fig. 8/2 et 11/2), appartient également au type vertical et elle est plus petite que la deuxième.

On peut encore mentionner si on consulte l'inventaire de l'habitation de culte: un foyer-autel (fig. 6/5), un vase à tube employé aux libations (fig. 5/1 et 7/1), deux couvercles en forme de „heaume-suedois" (fig. 5/8, fig. 7/2 et fig. 5/4), deux écuelles (fig. 5/5, fig. 7/3 et fig. 5/6, fig. 7/4) et une coupe bitronconique (fig. 5/3). L'analyse des éléments du complexe de culte de Buznea, en corroboration avec celui de Ghelăieşti (dép. Neamţ) a permis aux auteurs de conclure que celui-ci a été utilisé dans les rituels agricoles des travaux cucuteniens, reliés à l'assurance de la fertilité de la terre, la perpétuité de la vie, dans le cadre du complexe de culte de la fécondité et de la fertilité de la terre et des troupeaux, si caractéristique pour les tribus sédentaires d'agriculteurs et d'éleveurs de bétail néoénéolithiques qui ont peuplé très intensément la région est-carpatique de notre pays.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La carte de la com. Tg. Frumos. L'établissement Cucuteni B1a de Buznea.

Fig. 2. — Buznea. Le plan de l'habitation de culte (réconstituition) : 1. le complexe de culte ; 2. le foyer-autel ; 3. vase à tube ; 4. des vases de céramique peints ; 5. fragments de céramique.

Fig. 3. — Buznea. Le plan d'organization du complexe de culte : 1, 2, 3, 4 — des statuettes anthropomorphes disposées en croix ; 5. l'écuelle tronconique qui recouvrait le groupe central ; 6, 7, 8, 9, 10, 11 — coupes ; 12 — écuelle tronconique (réconstitution décor).

Fig. 4. — Buznea. Des vases Cucuteni B du complexe rituel. 1, 2, 3, 4, 5, 6 — coupes.

Fig. 5. — Buznea. Des vases du complexe et habitation de culte. 1. vase à tube ; 2. écuelle tronconique ; 3. coupe ; 4, 8 — des couvercles en forme de „heaume-suedois" ; 5-6 écuelles ; 7. fragment de moulure architectonique.

Fig. 6. — Buznea. 1, 2, 3, 4 — coupes bitronconique (décor déroulé) ; 5. foyer-autel.

Fig. 7. — Buznea. 1. vase à tube ; 2. couvércle en forme de „heaume-suedois" (décor déroulé) ; 3-4. écuelles (décor déroulé).

Fig. 8. — Buznea. 1. Statuette anthropomorphe masculine, orientée vers l'est dans le complexe rituel ; 2. statuette anthropomorphe féminine, orientée vers le nord dans le complexe de culte.

Fig. 9. — Buznea. 1. Statuette anthropomorphe féminine, orientée vers l'ouest dans le complexe de culte ; 2. Statuette anthropomorphe féminine, orientée vers le sud dans le complexe rituel.

Fig. 10. — Buznea. 1. Statuette anthropomorphe masculine orientée vers l'est (dessin) ; 2. Stautuette féminine, orientée vers l'ouest (dessin).

Fig. 11. — Buznea. 1. Statuette féminine orientée vers le sud (dessin) ; 2. Statuette féminine orientée vers le nord (dessin).

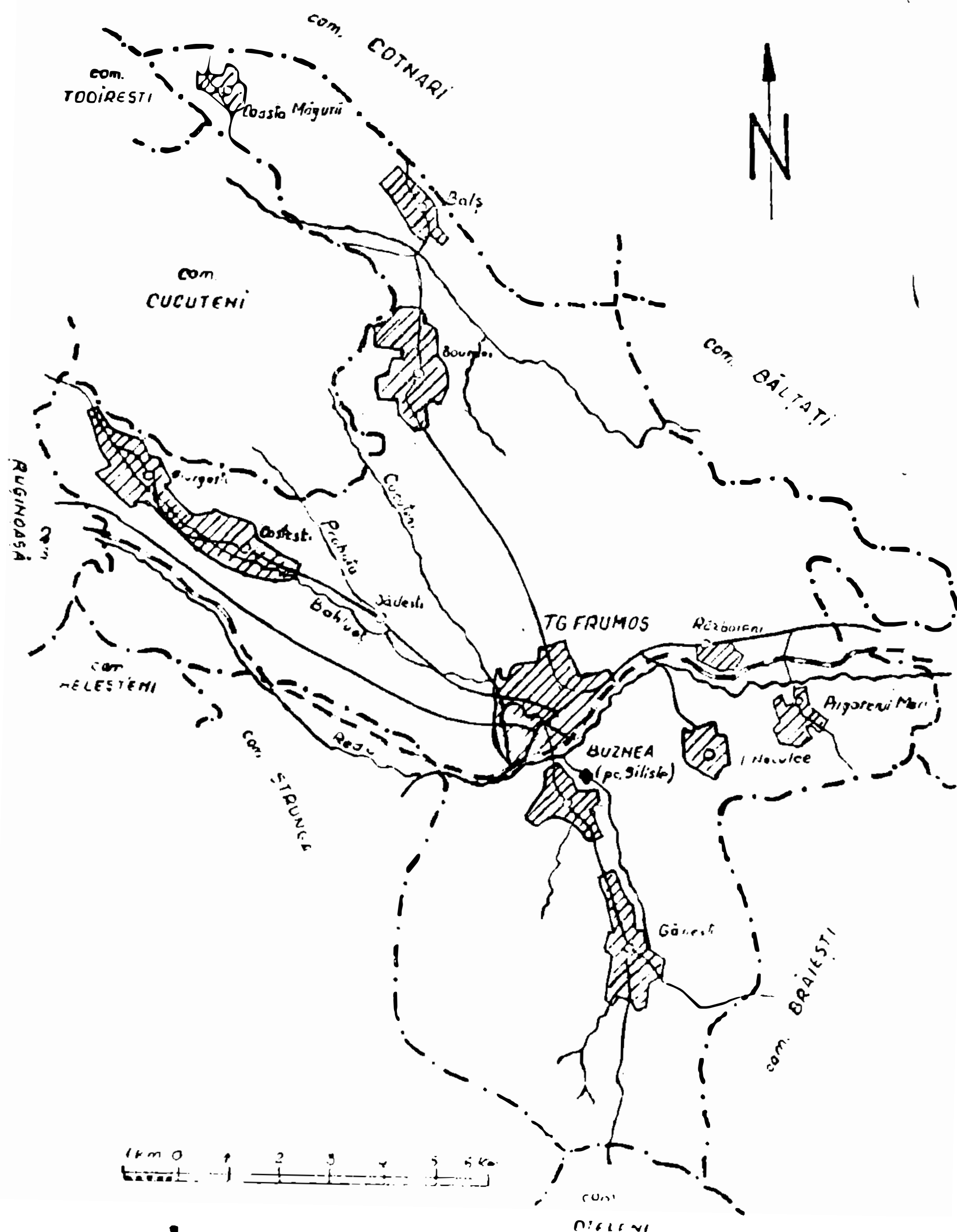

Fig. 1. — Harta comunei Tîrgu Frumos. Așezarea Cucuteni B1a de la Buznea.

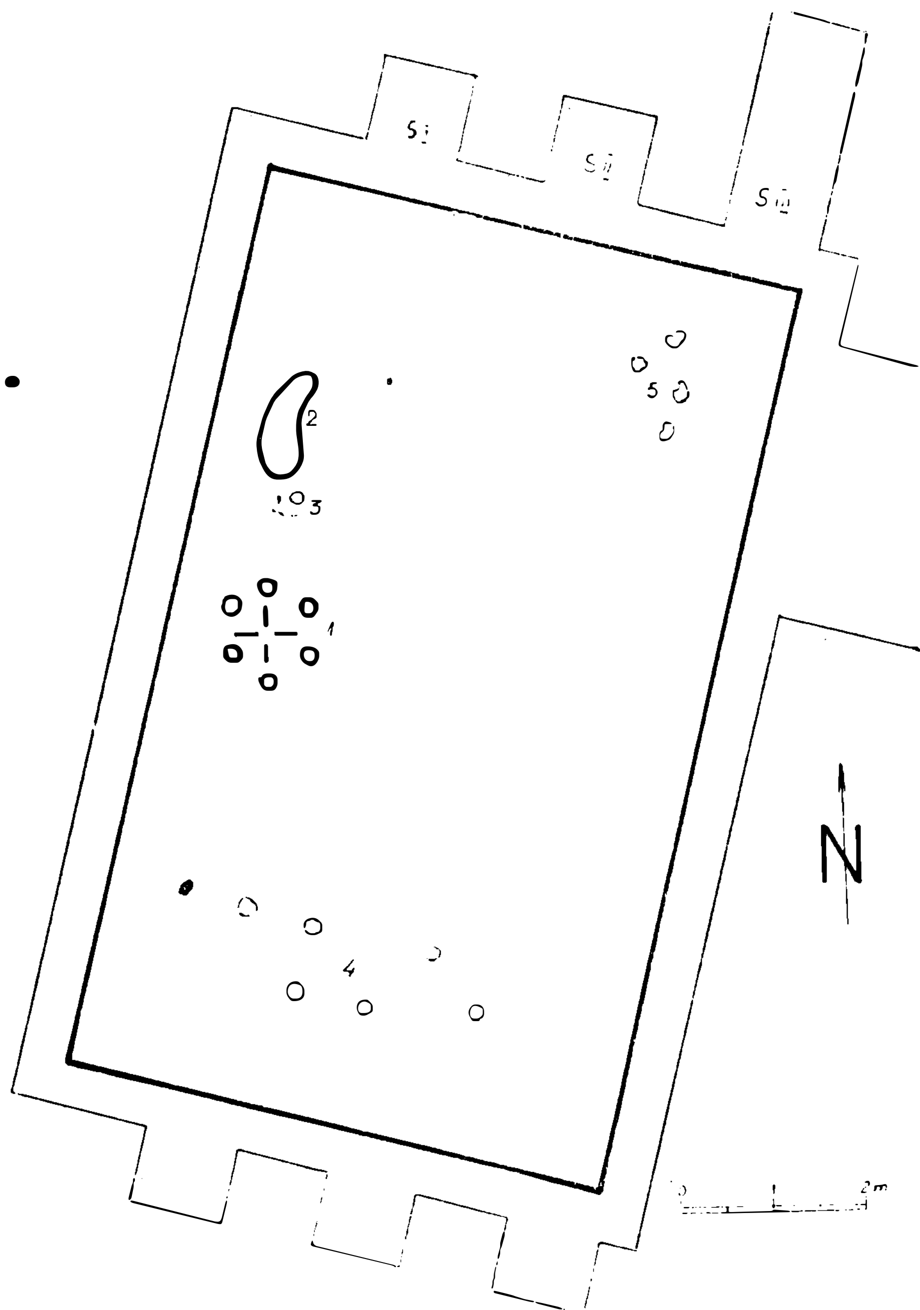
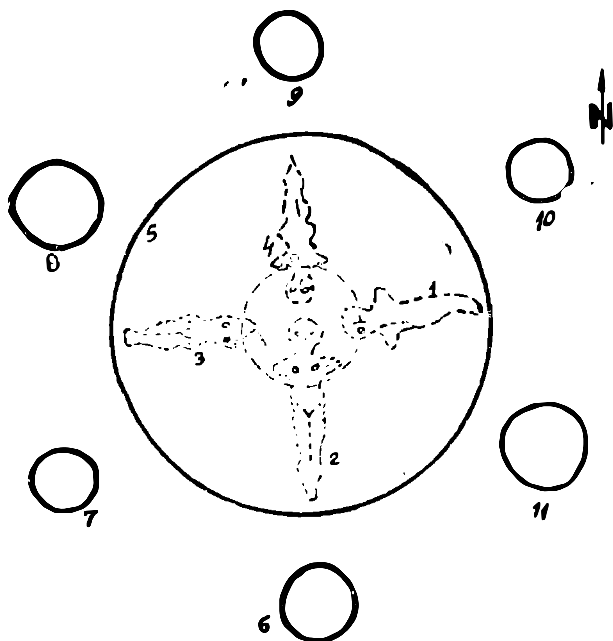

Fig. 2. — Buznea. Planul locuinței de cult (reconstituire) : 1, complexul de cult ; 2, vatra-altar ; 3, vas cu tub ; 4, vase pictate ; 5, fragmente ceramice.

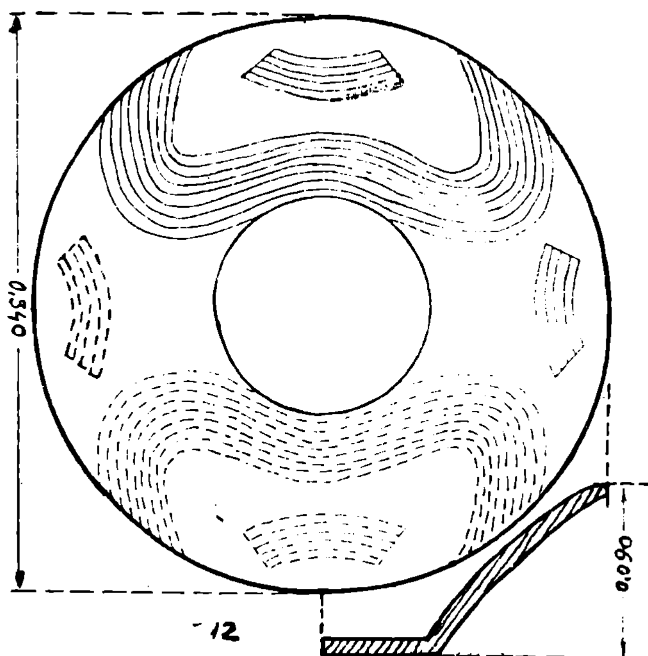

Fig. 3. — Buznea, planul de organizare a complexului de cult : 1-4, statuete antropomorfe dispuse cardinal ; 5, castron tronconic ce acoperea statuetele ; 6-11, cupe ; 12, castron tronconic (decor desfăşurat).

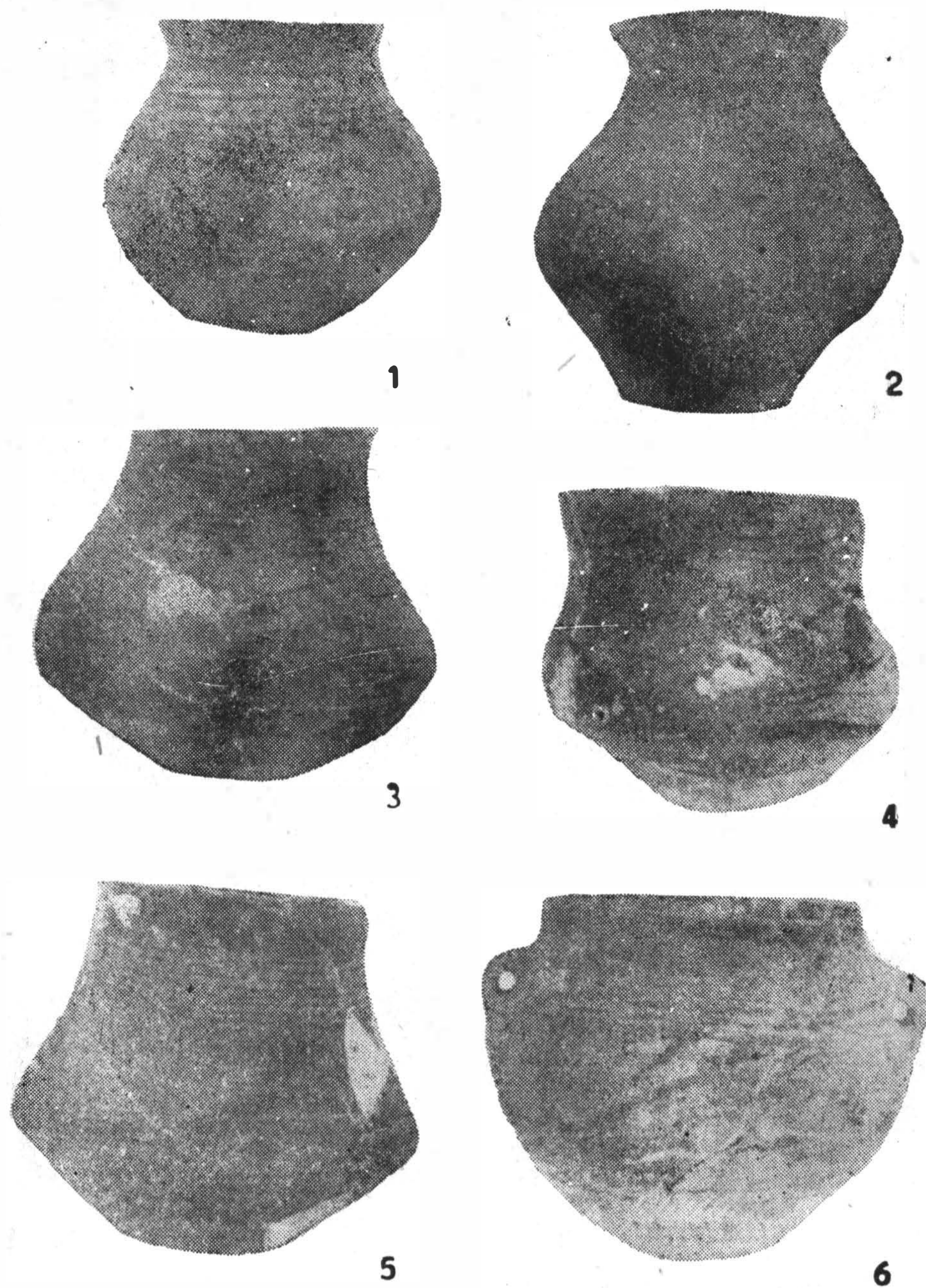

Fig. 4. — Buznea, vase Cucuteni B din cadrul complexului ritual ; 1-6, cupe.

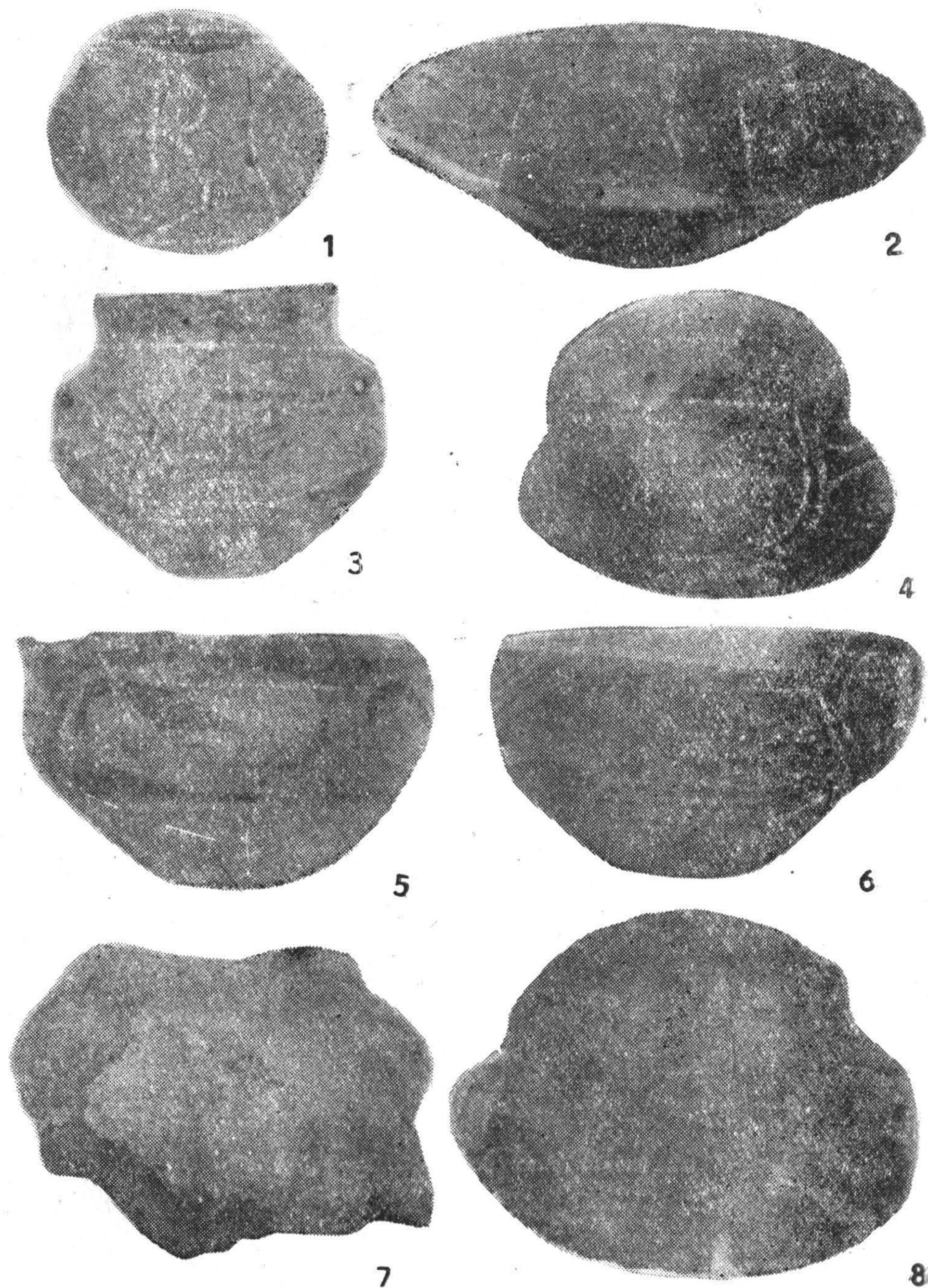
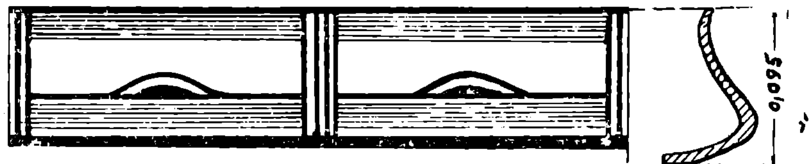
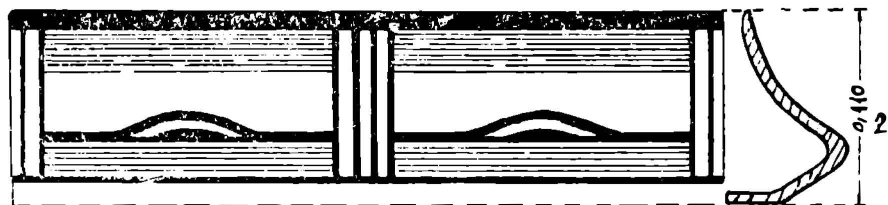

Fig. 5. — Buznea, vase din cadrul complexului şi locuinţei de cult : 1, vas cu tub ; 2, castron tronconic ; 3, cupă ; 4, 8, capace tip „coif suedez" ; 5-6, castroane ; 7, fragment de mulură arhitectonică.

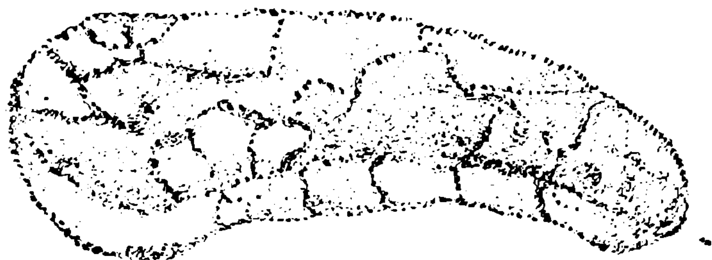

Fig. 6. — Buznea. 1-4, cupe bitronconice (decor desfășurat) ; 5, vatră-altar.

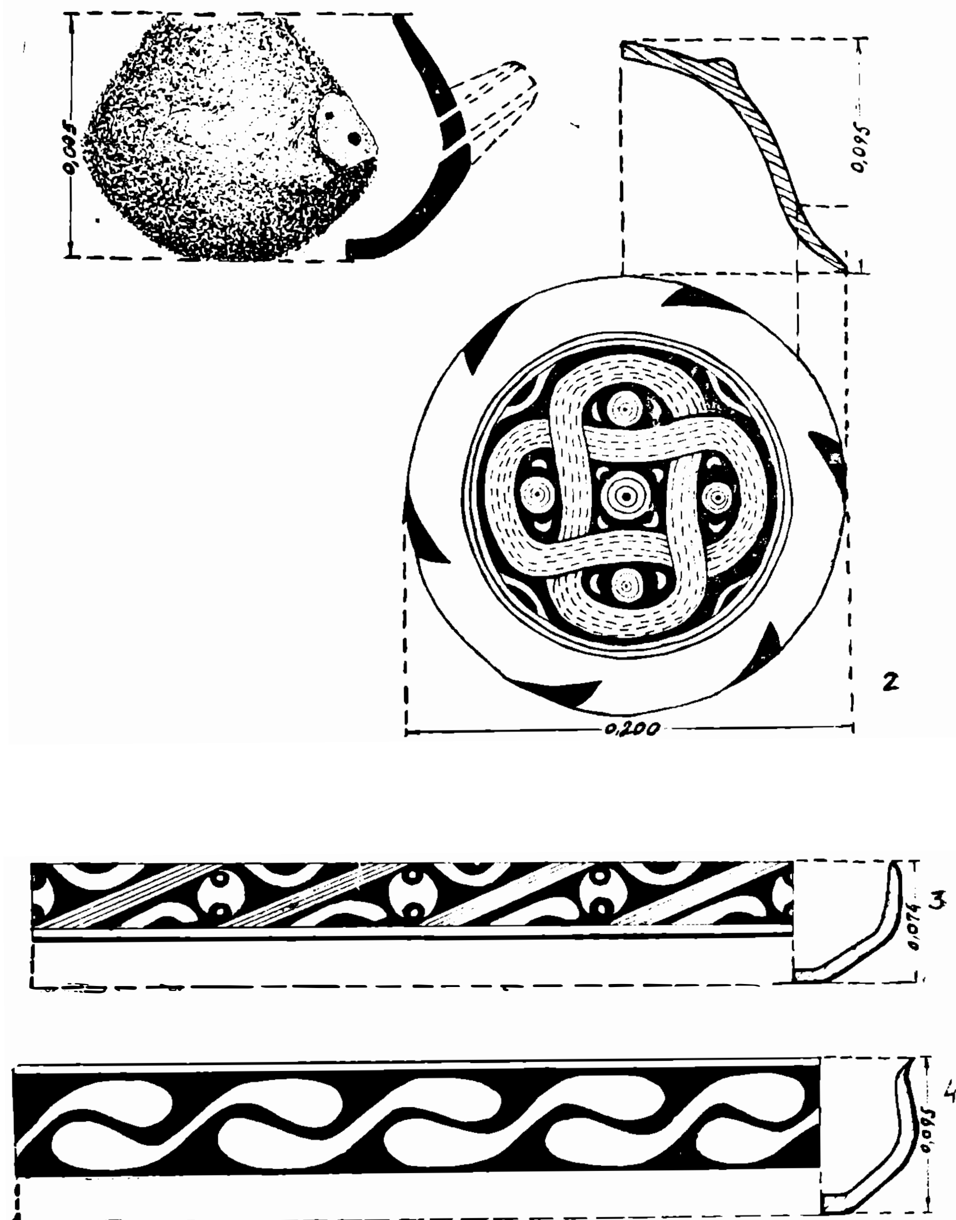

Fig. 7. — Buznea. 1, vas cu tub ; 2, capac tip „coif suedez" ; 3-4, castroane (decor desfăşurat).

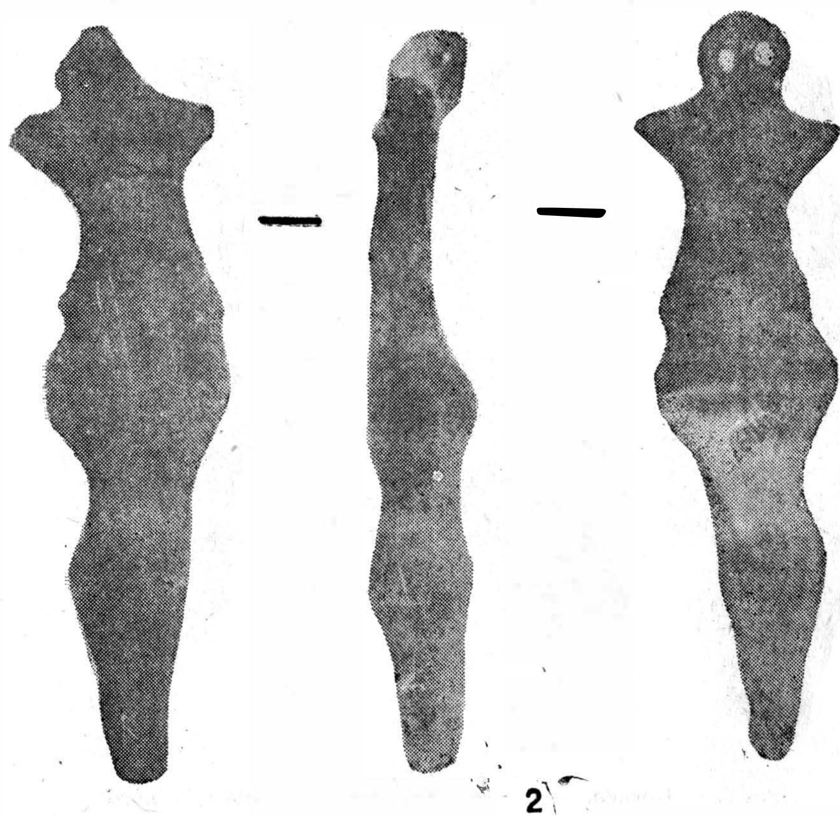

Fig. 8 a. — Buznea. 1. Statuetă antropomorfă masculină, orientată spre est.

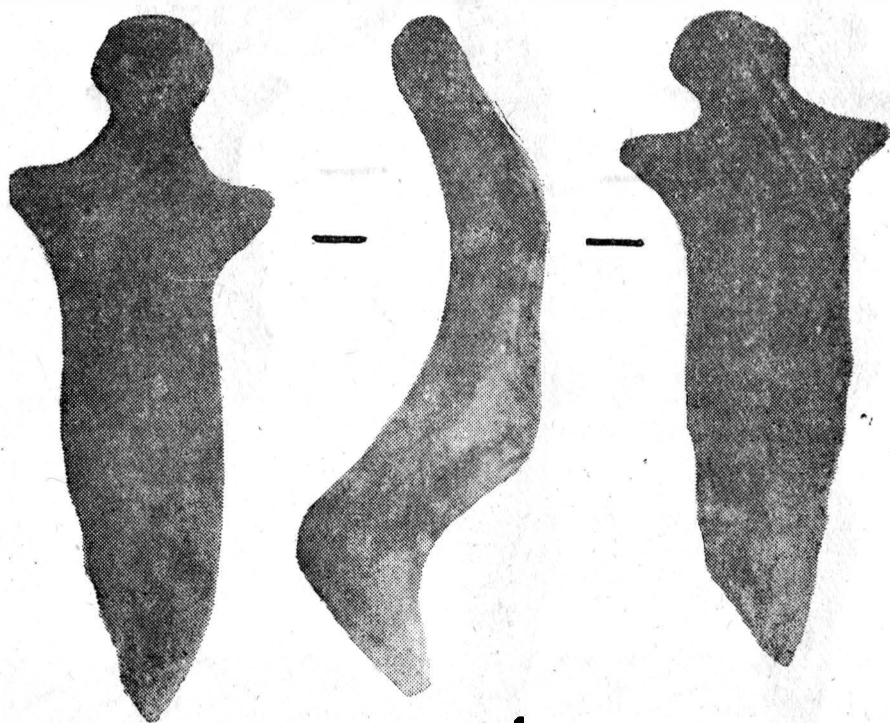

Fig. 8 8. — Buznea. 2. Statuetă feminină, orientată spre nord.

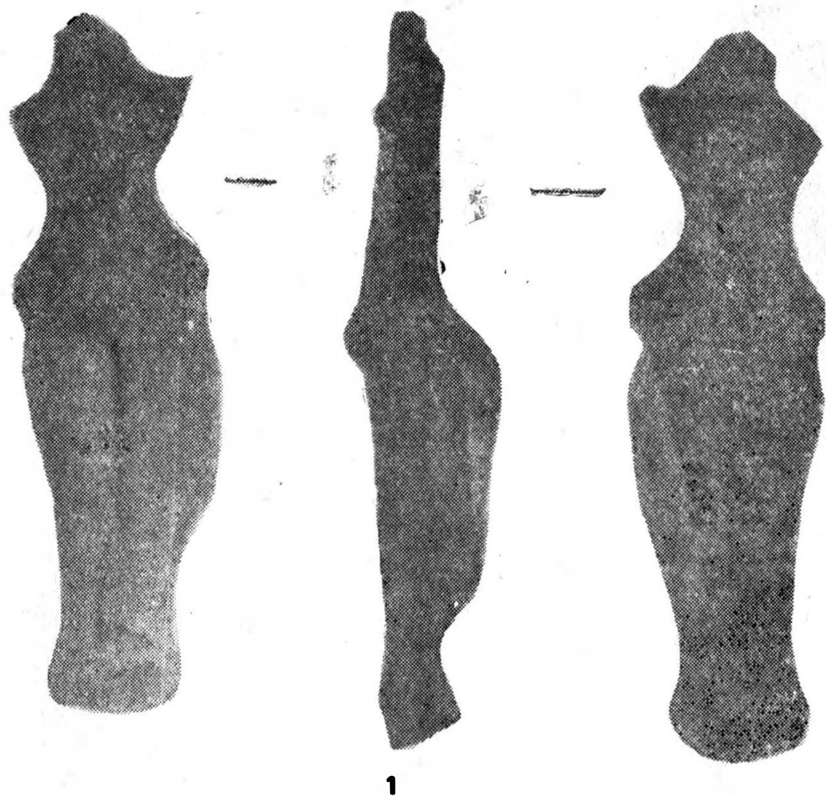
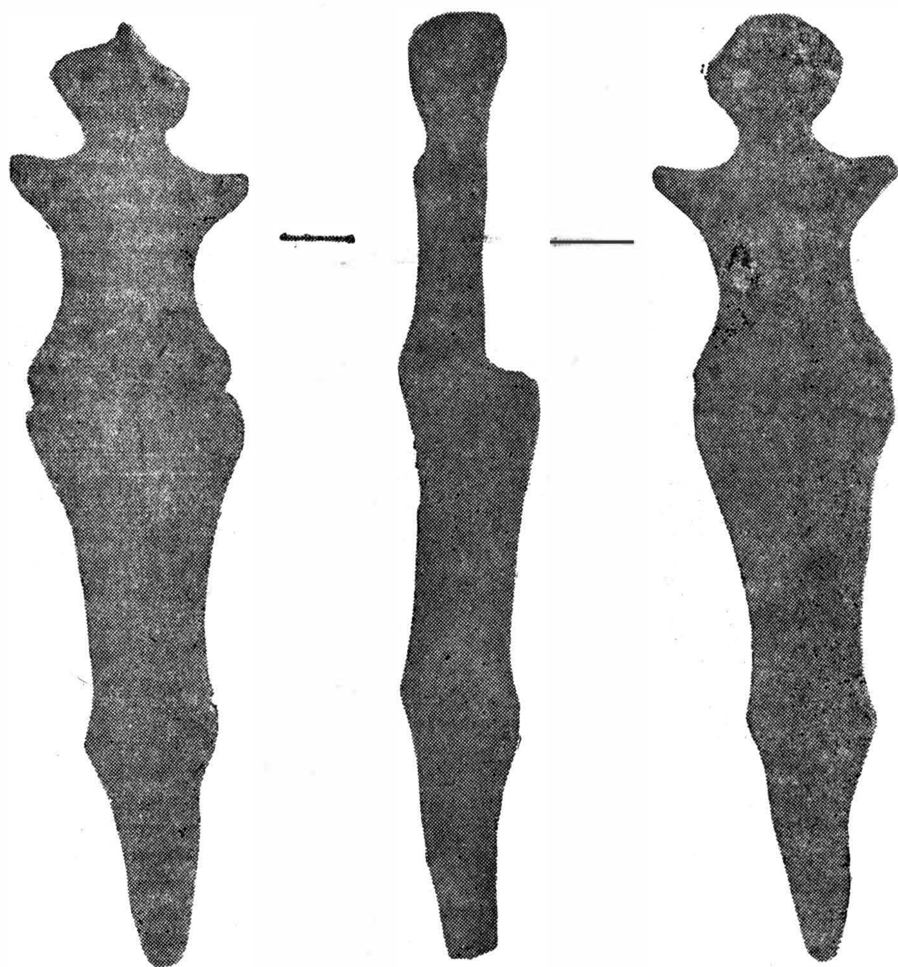

Fig. 9 a. — Buznea. 1. Statuetă feminină, orientată spre vest.

2

Fig. 9 b. — Buznea. 2, statuetă feminină. orientată spre sud.

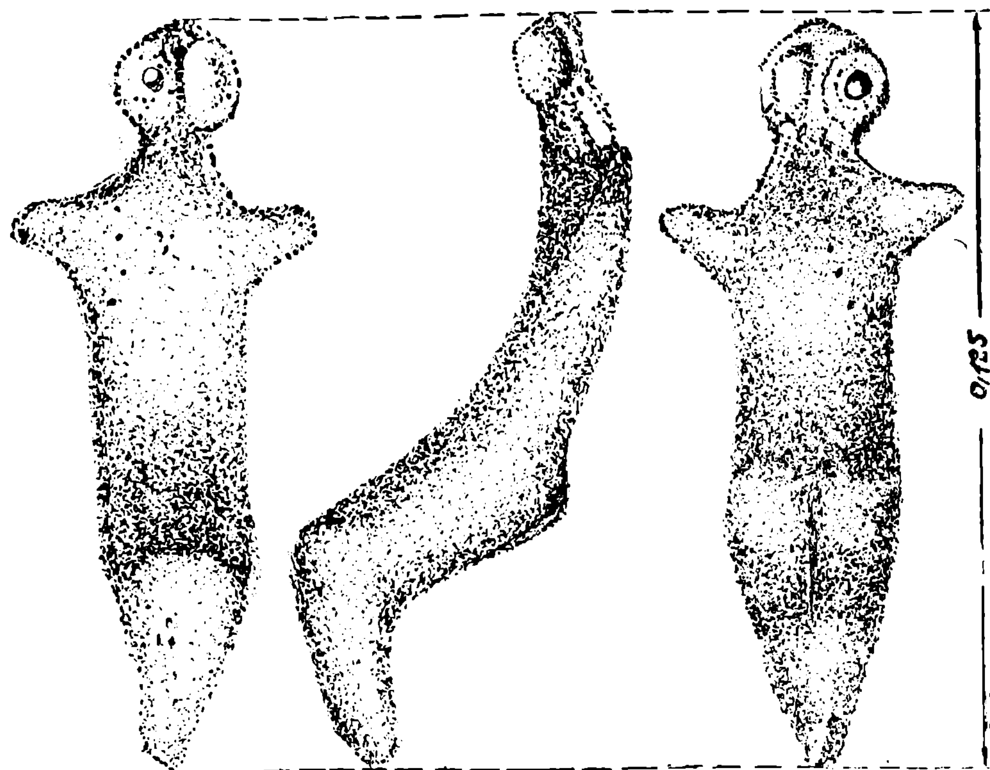

Fig. 10 a. — Buznea. 1, statuetă masculină.

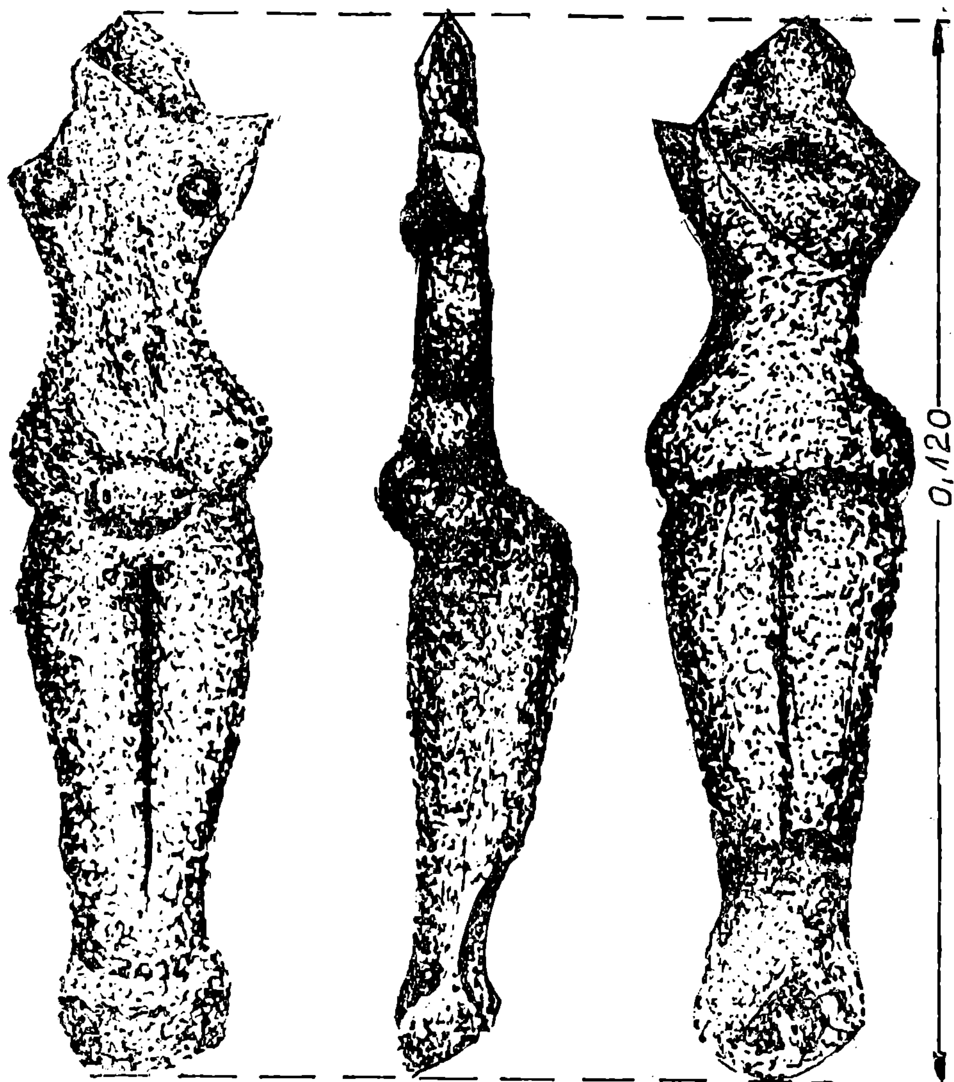

Fig. 10 b. — Buznea. 2, statuetă feminină, orientată spre vest.

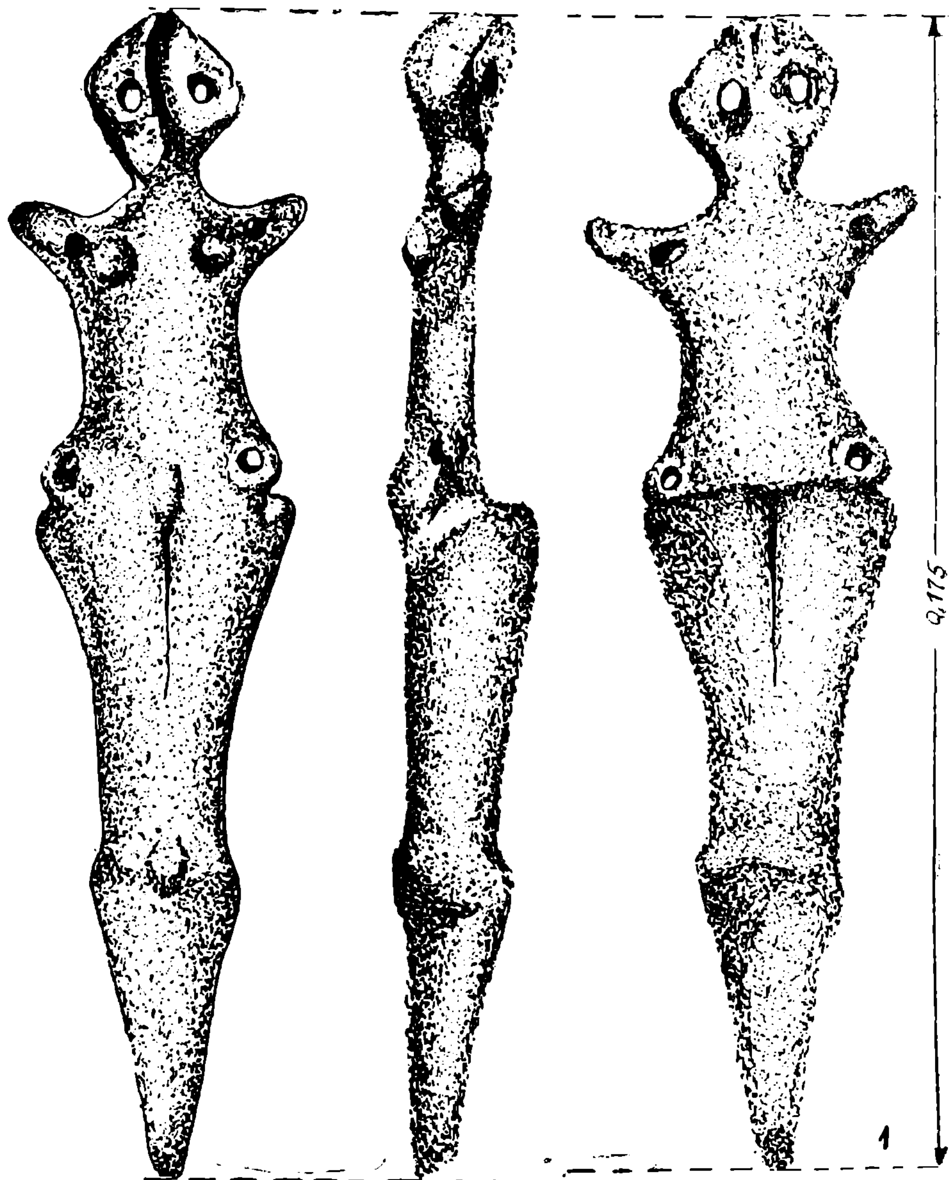

Fig. 11 a. — Buznea. Statueta feminină orientată spre sud.

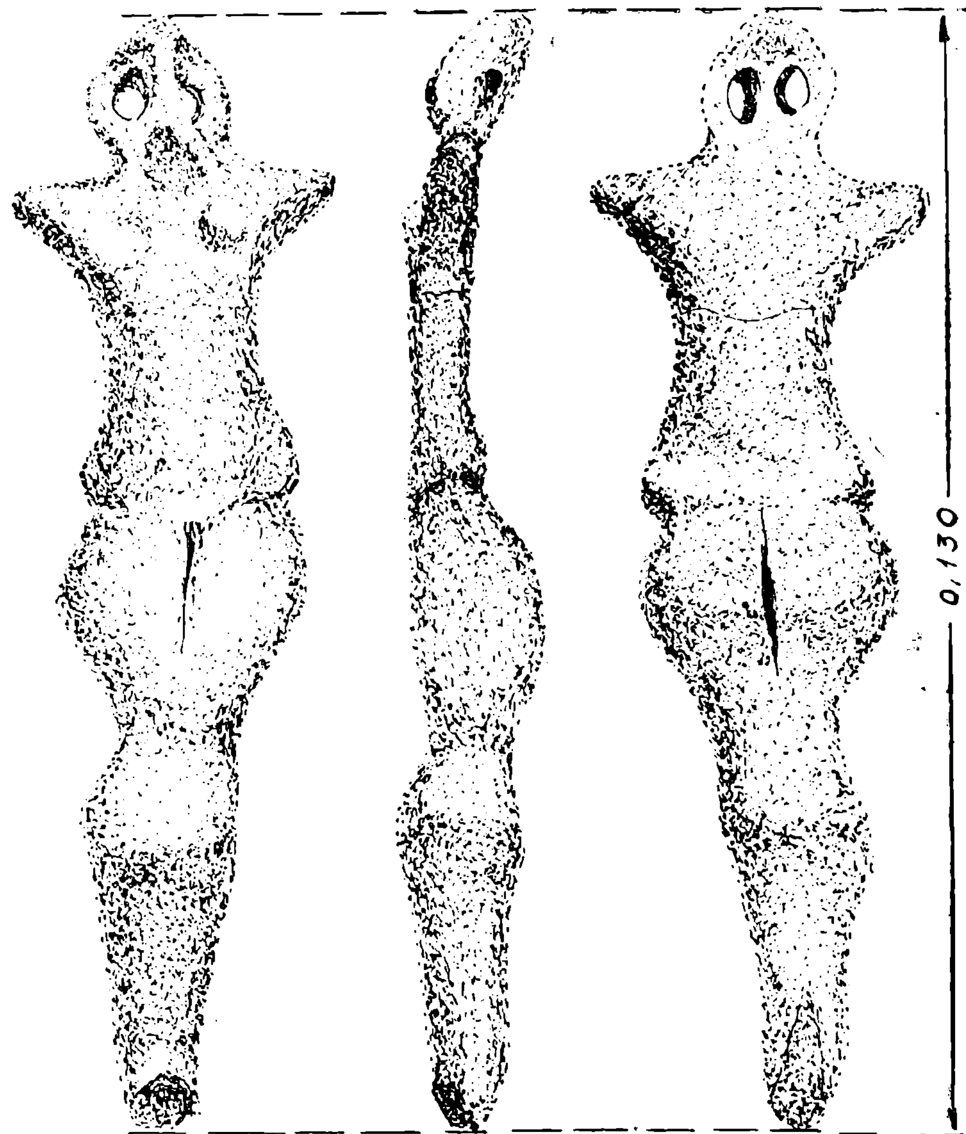

Fig. 11 b. — Buznea. Statuetă orientată spre nord.

UN NOU SCEPTRU DE PIATRĂ ZOOMORF DESCOPERIT ÎN BULGARIA

de *N. HARȚUCHE*

Cu trei ani în urmă, în 1980, ca urmare a descoperirii unui nou exemplar în județul Vrancea, am publicat un studiu în care reluăm problema sceptrelor de piatră zoomorfă, aflate pe o zonă largă, începînd de la Marea Caspică pînă la Dunărea de Jos și în Balcani. Pentru a comunica cercetătorilor noștri o nouă piesă de acest gen din Bulgaria, publicată în 1980 de colegul L. Ghetov de la Sofia, îi vom face o sumară prezentare. Trebuie să subliniem că publicarea în același an a celor două piese, de la Fitionești-Vrancea și din Bulgaria s-a făcut separat, lipsa de informații fiind reciprocă [1]. În scopul arătat redăm descrierea sceptrului făcută de Ghetov [2].

Piesa a fost descoperită întîmplător în 1973, în împrejurimile satului Drama, jud. Jambol, în apropierea tell-ului Merdjumekia. Sceptrul este lucrat dintr-o rocă dură, ușor poroasă, cu suprafața lucrată îngrijit, bine șlefuită, cu excepția părții posterioare care se înmănușa. Ea „reprezintă un cap de animal, foarte stilizat, avînd nasul bine marcat și rotunjit“. Pentru indicarea botului s-a executat pe părțile laterale o linie dublă, slab incizată. În partea superioară a capului apar în relief două proeminențe, numite de Ghetov „cornițe“, indicînd urechile. Un al treilea corn-proeminență, de dimensiuni mai mari, ce apare izolat, este situat la limita dintre partea occipitală lustruită și partea ce se înmănușa. Nu sînt reprezentați ochii, fig. 2. Dimensiuni : lungimea totală, 13,6 cm, lățimea la ureche 6,2 cm, la bot 4,2 cm, iar grosimea maximă 2,8 cm.

Prin maniera execuției și formă, sceptrul de la Drama este foarte asemănător cu cel de la Răzevo tot din Bulgaria, dar și cu cel de la Fedeleșeni, de la noi din Moldova.

Din punct de vedere al dimensiunilor noua piesă se apropie mai mult de cea de la Terekli-Mekteb din Karanogai care are lungimea de 13,8 cm și exemplarul de la Sălcuța (Oltenia), de 13 cm, fig. 3-9 [3].

După ce face o scurtă trecere în revistă a tuturor pieselor descoperite în Caucazul de nord, România, Bulgaria și Iugoslavia, Ghetov subliniază în primul rînd caracterul lor zoomorf, nota excesivă de stilizare, sensul lor dublu de semn de diferență socială și de obiect ritual. Fără a lua decizie definitivă asupra tipului de animal ce-l reprezintă aceste

piese, respinge concluzia lui V. Dumitrescu după care ele redau un cap de cal, precum şi alte păreri mai vechi : a lui Jessen, etc., oprindu-se la cea a lui D. Berciu (conform căreia acestea reprezintă un cap de cîine) şi „care merită o mai mare atenţie". L. Ghetov afirmă că „problema de a şti precis ce fel de animal este reprezentat de sceptrele zoomorfe nu ar trebui să fie considerată ca fiind fundamentală şi de o atît de mare importanţă". Stilizarea, afirmă colegul bulgar, nu implică o lipsă de îndemînare şi de experienţă în redarea particularităţilor caracteristice unui anumit animal, ci intenţia de a da o reprezentare animalieră generalizată. Dacă specia animalului reprezentat este un fapt minor, importanţa majoră o prezintă, după Ghetov, modul cum aceste piese erau „utilizate şi purtate". Toate sceptrele erau fixate într-un alt obiect, probabil de lemn, adică într-un mîner ; dovadă cea de a treia protuberanţă, din spate, care nu era şlefuită şi care servea la fixarea piesei de mîner. Aşa dar, Ghetov, ca şi Iiessen, vede în aceste sceptre un fel de baston la care mînerul era piesa de piatră propriu-zisă. Din punct de vedere al cronologiei — subliniind importanţa deosebită pe care aceasta o prezintă, Ghetov arată că opiniile sînt foarte diferite, dar optează pentru mileniile III-II î.e.n. Invocînd descoperirea sceptrului de la Casimcea într-un mormînt, a celui de la Kjulevca — jud. Şumen într-un mormînt cu ocru, precum şi prezenţa urmelor de ocru pe sceptrul de la Răzevo, Ghetov atribuie toate sceptrele de piatră zoomorfe descoperite pe o arie atît de întinsă — de la Marea Caspică pînă la Macedonia şi Tracia, purtătorilor înmormîntării cu ocru, care pătrund în stepele din Balcani, începînd de la jumătatea mileniului IV î.e.n. „Ele retrasează în acelaşi timp într-un mod relativ exact calea de penetrare a acestor triburi în regiunile de la nord şi sud de Dunăre".

Departe de a rezolva numeroasele şi complexele probleme pe care le ridică aceste descoperiri în etapa actuală, Ghetov încheie studiul său cu speranţa că numărul mereu în creştre al pieselor de acest gen, va atrage şi în viitor atenţia altor cercetători.

În ce priveşte punctul nostru de vedere asupra sceptrelor de piatră, l-am enunţat în ultimul studiu publicat în 1980, în Istros I, unde ne-am referit la piesa de la Fitioneşti, jud. Vrancea. Trecînd peste problemele privind specia animalului pe care aceste piese îl reprezintă, semnificaţia lor social-rituală, vom reaminti doar părerea noastră asupra încadrării lor cronologice şi culturale. După cum subliniam în 1980, unii cercetători români le atribuie perioadei de tranziţie de la neolitic la bronz şi anume culturii Folteşti-Horodiştea (Gorodsk-Usatovo), alţii perioadei Preusatovo, deci sfîrşitul neoliticului.

Ţinînd seama de faptul că în afară de elementul Cucuteni C, care reprezintă primele populaţii de origine răsăriteană pătrunse la vest de Prut încă din faza Cucuteni A, cele care pătrund masiv, începînd din Cucuteni A-B, pînă în faza B, sînt cele de tip Mihailovka I din componenţa culturii Cernavoda I. Aşadar, scepterele în discuţie au ajuns la noi poate odată cu elementul Cucuteni C, dar mai sigur în cultura Cernavoda I, sau au pătruns în mai multe etape începînd cu sfîrşitul neoliti-

cului, pînă în perioada de tranziție. Cronologic noi opinăm pentru o perioadă cuprinsă între jumătatea mileniului IV — mileniul III î.e.n.

În ce privește locul de origine al acestor sceptre, marea majoritate a specialiștilor îl fixează în stepele răsăritene, de unde ele au fost vehiculate pînă în sudul Dunării, în Tracia și Macedonia. Realizîndu-se o schiță de hartă cu aria de răspîndire a sceptrelor, fig. 1, constatăm că, exceptînd piesa de la Terekli-Mekteb, toate celelalte exemplare se situează pe teritoriul României, în Bulgaria și Iugoslavia. Dacă sceptrele sînt de origine răsăriteană, normal ar fi ca frecvența lor în zona stepelor nord-pontice, să fie ridicată, ori așa ceva nu se constată. Credem că pe viitor va trebui să luăm în considerație și să analizăm cu atenție și alte puncte de vedere referitoare la originea lor. Un asemenea punct de vedere este cel al prof. D. Berciu, care opinează pentru o origine sudică-egeeo-anatoliană a sceptrelor — motivînd lipsa lor aici prin existența plasticii de piatră și a vaselor de marmură, sau pentru o origine balcano-dunăreană.

Acceptînd originea sudică, D. Berciu explică sceptrul din nordul Caucazului ca un import pătruns din spre sud, prin trecătoarea Derbet. Din punct de vedere cronologic, conform ultimelor sale teorii, domnia sa le atribuie sfîrșitului perioadei de tranziție — culturii Cernavoda III — Ezero-Karanovo VI, sau nivelului fazei finale a bronzului timpuriu din Anatolia.

Am prezentat aceste ultime puncte de vedere, frapîndu-ne, repet, concentrarea lor în zona nord și sud dunăreană. Evident, problema sceptrelor continuă să rămînă deschisă, așteptînd rezolvarea în viitor, prin noi descoperiri și reluări.

Scopul nostru a fost acela de a comunica cercetătorilor români noua piesă de la Drama, care, alături de celelalte descoperiri mai vechi, dau prilej la noi interpretări.

NOTE

1 N. Harțuche și V. Bobi, *Un nou sceptru de piatră zoomorf descoperit în România*, *Istros*, I, 1980, p. 111-126.

2 L. Ghetov, *Sur le problème des sceptres zoomorphes en pierre*, *Studia Praehistorica*, 3, 1980, p. 91-96.

3 Prezentăm în ilustrație toate exemplarele cunoscute, pentru comparații cu piesa de la Drama.

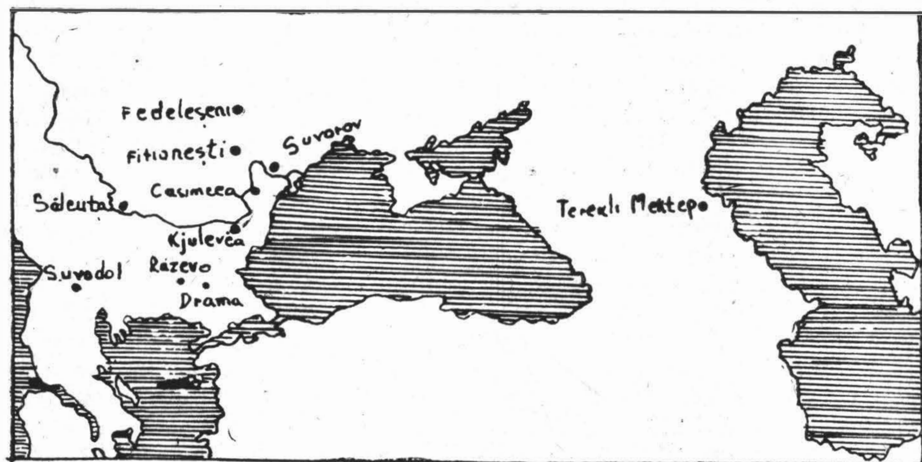

Fig. 1. — Harta cu răspîndirea sceptrelor zoomorfe de piatră.

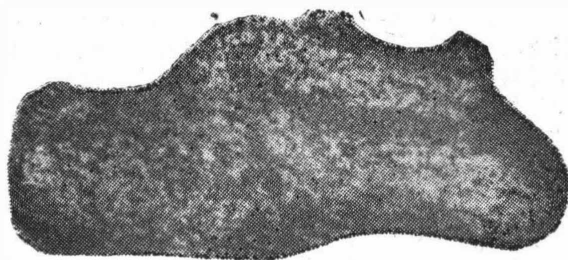

Fig. 2. Sceptrul de piatră de la Drama
R. P. Bulgaria.

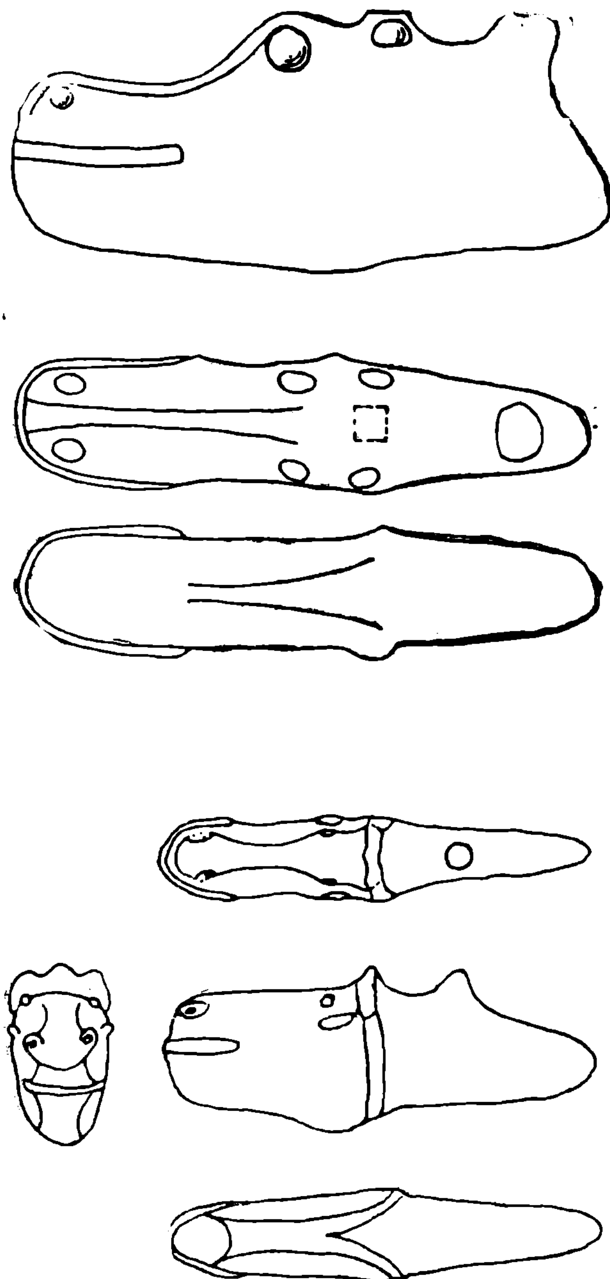

Fig. 3. — 1. Sceptrul de la Tereckli — Mekteb (U.R.S.S. ; 2. Sceptrul de la Suvorovo (U.R.S.S.).

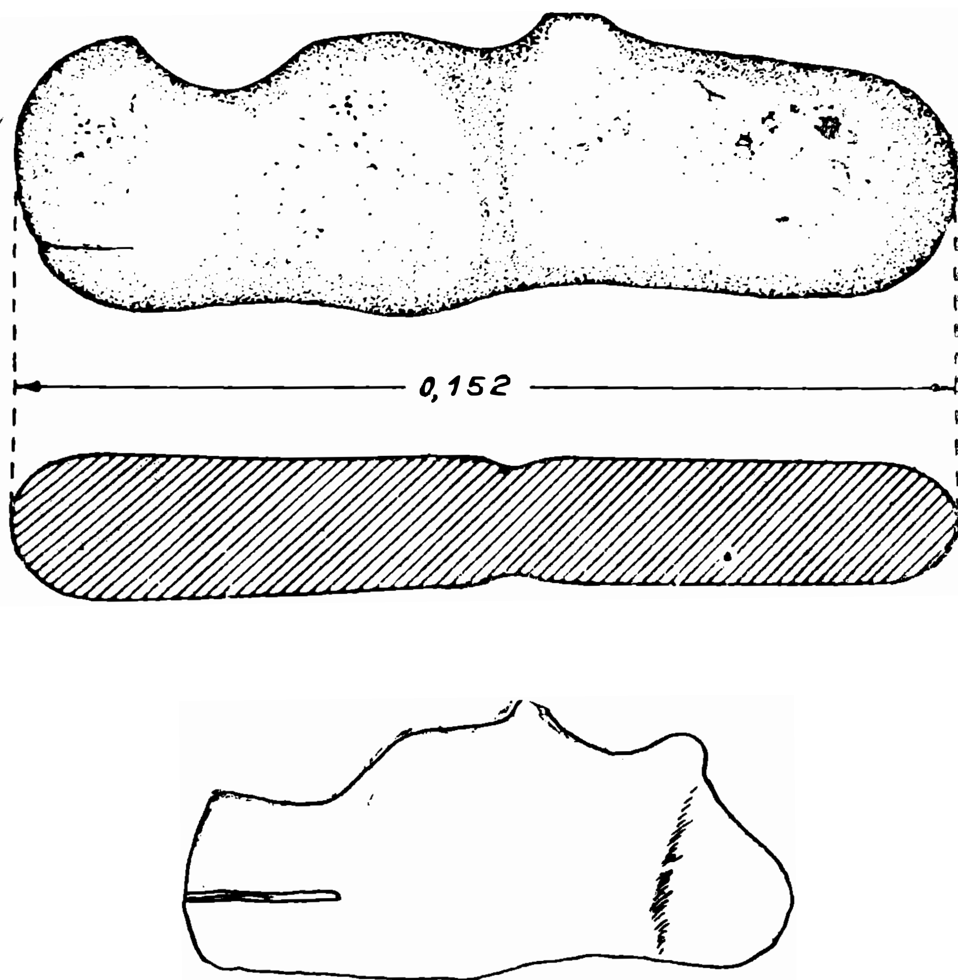

Fig. Fig. 4. — 1. Sceptrul de la Fitioneşti-Vrancea (România) ; 2. Sceptrul de la Drama (R. P. Bulgaria.

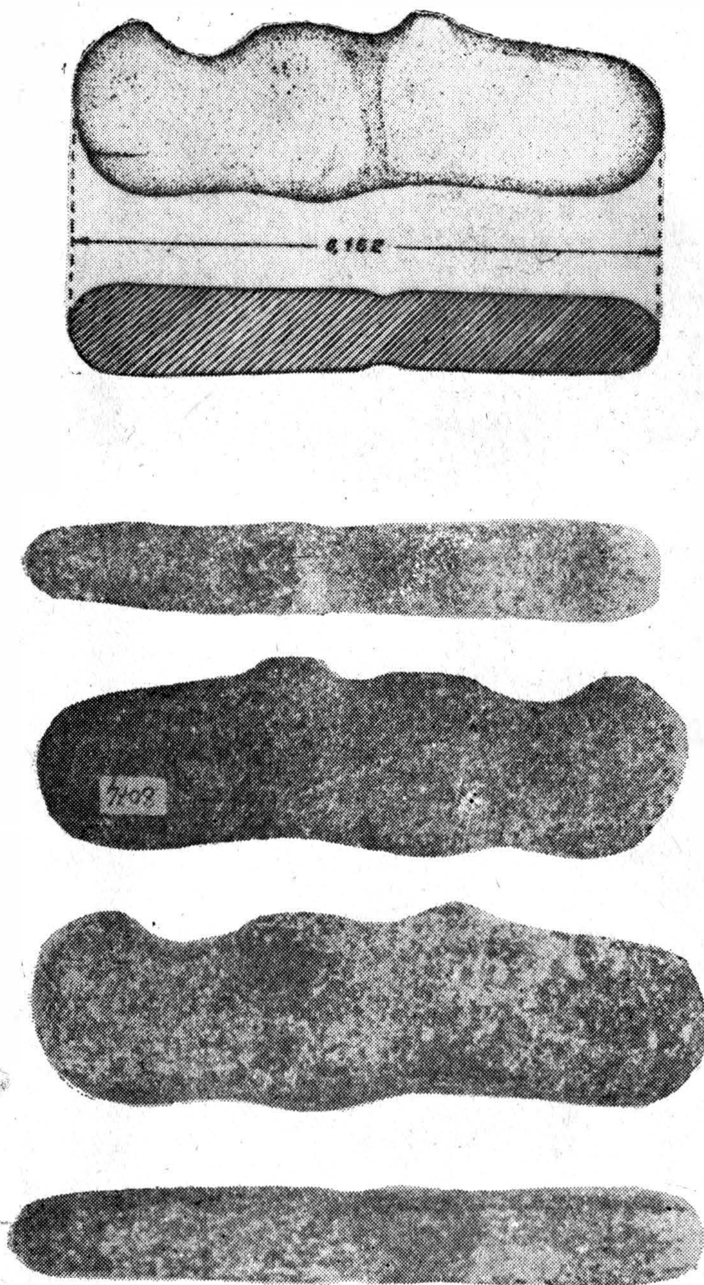

Fig. 5. — Sceptrul de la Fitionești (România).

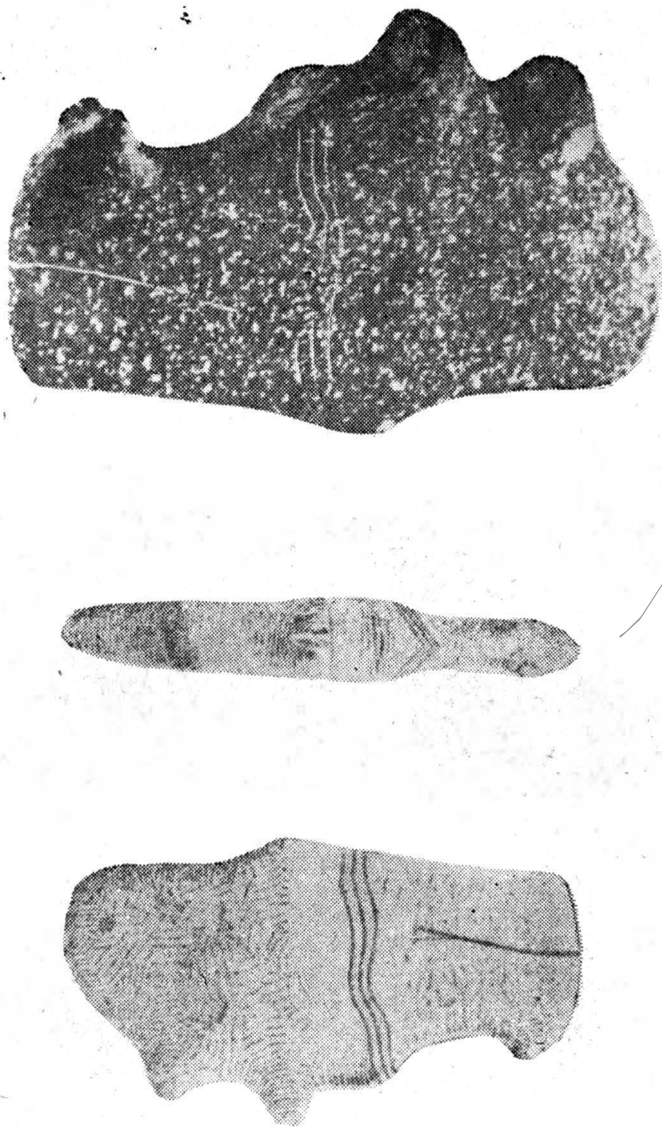

Fig. 6. — Sceptrul de la Sălcuţa (România).

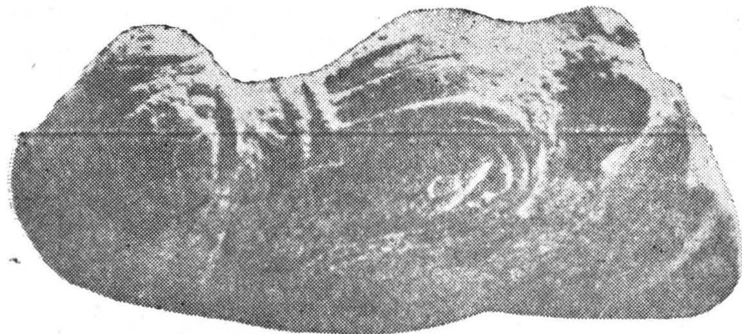
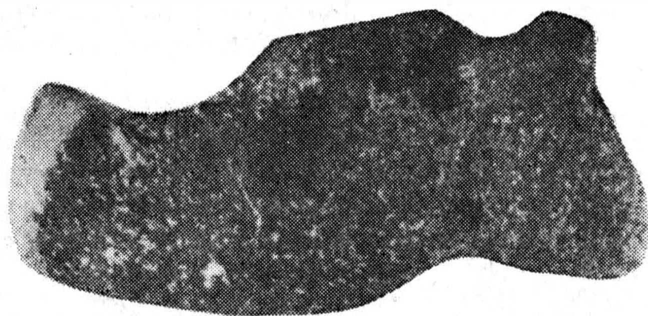
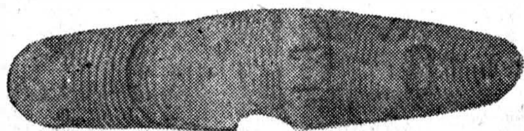

Fig. 7. — Sceptrul de la Casimcea (România).

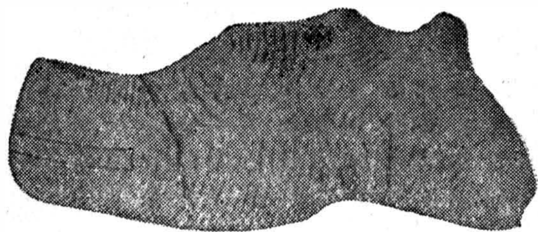
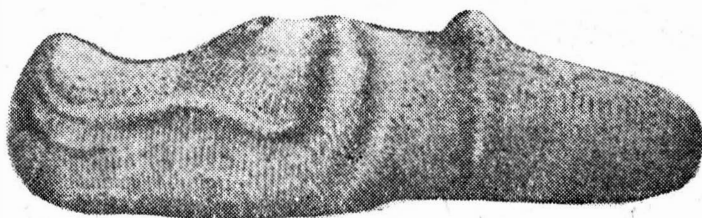
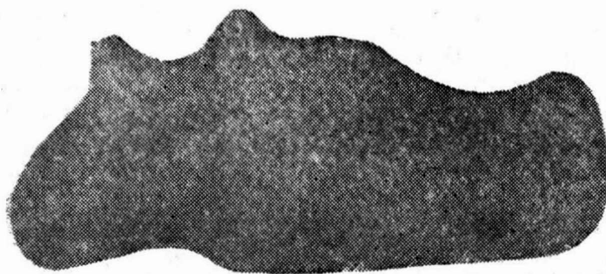

Fig. 8. — Sceptrul de la Fedeleșeni (România).

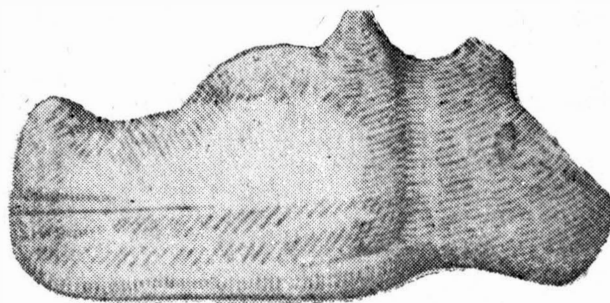

Fig. 9. — 1. Sceptrul de la Suvodol (Iugoslavia) ; 2-3. Sceptrul de la Răževo (Bulgaria).

OBIECTE DE ARAMĂ ŞI BRONZ DESCOPERITE PE TERITORIUL JUDEŢULUI NEAMŢ

de *GHEORGHE DUMITROAIA*

De-a lungul anilor, pe teritoriul judeţului Neamţ au fost descoperite numeroase vestigii care aparţin epocii bronzului. Formate în cea mai mare parte din materiale ceramice, obiecte de piatră şi os, dar şi din obiecte de metal, aceste vestigii au început să fie cunoscute mai bine în literatura de specialitate în urmă cu cîteva decenii, cînd au apărut cîteva studii şi articole semnate de prestigioşi specialişti. Între timp lista descoperirilor pentru această epocă s-a mărit, iar problematica legată de cunoaşterea societăţii omeneşti din această perioadă s-a diversificat, drept pentru care s-a impus atît reluarea cercetărilor, cît şi valorificarea materialelor arheologice importante.

Pe această linie se înscrie şi prezentul articol, care, pune în circulaţie noi informaţii legate de descoperirile de arme şi unelte de aramă şi bronz din aria judeţului Neamţ. Chiar dacă majoritatea acestor obiecte s-au descoperit întîmplător, credem că noile tipuri pentru această arie, cît şi propunerile privind încadrarea cronologică pot interesa specialiştii în domeniu.

Începem prezentarea acestor descoperiri cu topoarele de aramă.

1. *Topor de aramă* (fig. 4/a). A fost descoperit întîmplător, în jurul anului 1968, de către profesorul Constantin Puşcaşu [1] de la Şcoala generală Rădeni, com. Păstrăveni, pe teritoriul satului, în punctul „Corlăţi". În prezent se păstrează în colecţia şcolii. Este un topor cu gaura de fixare transversală în secţiune rotundă. Are tăişul lăţit şi uşor curbat spre direcţia cozii, iar pe alocuri lovit după descoperire. Colţurile lamei sînt uşor rotunjite, iar secţiunea acesteia este aproximativ dreptunghiulară. Culoarea piesei este roşiatică-maronie, urme uşoare de patină păstrîndu-se doar pe una din feţe. După culoarea metalului neoxidat, ieşit la iveală în zone zgîrîiate recent, se pare că este vorba de aramă curată. Pe corpul piesei nu se observă cusătura de turnare sau eventuale urme de folosire din vechime. Dimensiunile toporului sînt : lungimea = 12 cm ; lăţimea maximă = 6,4 cm ; diametrul găurii de fixare = 2,5 cm ; grosimea maximă = 3,2 cm. Greutatea = 625 g.

Din punct de vedere tipologic, toporul de la Rădeni aparţine tipului Baniabic [2]. Pînă la publicarea monografiei lui Alexandru Vulpe astfel de topoare nu se cunoşteau în România decît pe teritoriul Transilvaniei,

din descoperirile de la Vîlcele, Toplița, Cheile Turului, Cubleșul Someșan și Sebeș [3]. Piesa de la Rădeni, care are fețele laterale foarte puțin curbate spre interior, se apropie pînă la identitate cu unele din descoperirile de mai sus, fără a se deosebi prea mult nici de celelalte. Pentru Moldova această piesă este unică, cel puțin din punct de vedere al informațiilor pe care le-am putut culege din bibliografia ce ne-a stat la dispoziție.

Pentru datarea toporului de la Rădeni nu putem folosi decît legătura tipologică cu topoarele Baniabic, care sînt considerate specifice bronzului timpuriu [4]. Rămîne de văzut însă dacă piesa de la Rădeni poate să aparțină unor orizonturi culturale din bronzul timpuriu (care în cuprinsul județului Neamț sînt necunoscute pînă în prezent), sau unor culturi din bronzul mijlociu [5] a căror purtători puteau folosi și vehicula astfel de piese.

2. *Topor de aramă* (fig. 4/b). Provine dintr-o descoperire întîmplătoare efectuată în împrejurări necunoscute, de pe raza comunei Dragomirești, jud. Neamț [6].

Este un topor cu gaură de fixare transversală și manșon prelungit spre direcția cozii. Ambele capete ale manșonului sînt foarte puțin arcuite, iar marginile acestuia sînt îngroșate. Secțiunea lamei este hexagonală, iar tăișul curbat spre direcția cozii. A fost turnat într-o formă bivalvă, după cum se poate observa și din existența cusăturii de turnare. În interiorul găurii de fixare are o mică adîncitură care pare a proveni de la bățul ce s-a folosit la fixarea dopului de lut în momentul turnării [7]. În prezent toporul este acoperit de o patină verde, artificală, creată în laborator. Are următoarele dimensiuni : lungimea = 12,1 cm ; lățimea tăișului = 4,4 cm ; lățimea tubului de înmănușare = 2,4 cm ; Greutatea = 547 g. Inventar nr. 5901 P.N.

Tipologic, toporul de la Dragomirești se apropie de topoarele de tip Izvoarele [8], din rîndul cărora face parte și o altă piesă descoperită în județul Neamț, la Oniceni [9]. Apropierea cu piesele de tip Izvoarele nu este însă prea mare, deoarece există deosebiri care constau în dimensiunile diferite ale tubului de fixare sau ale lamei. Prin caracteristicile sale, toporul de la Dragomirești s-ar asemăna mai mult cu topoarele de tip Pădureni [10], care au marginile tubului de fixare de cele mai multe ori circulare și îngroșate, fără a se încadra însă nici în acest tip. După părerea noastră încadrarea acestei descoperiri într-o serie de topoare ce se plasează între tipul Izvoarele și tipul Pădureni, a cărui orizont n-a fost surprins din punct de vedere stratigrafic, nu ar fi greșită.

Din punct de vedere cronologic, dacă apropiem toporul de la Dragomirești de tipul Pădureni, ce este anterior seriei Borlești [11] mai evoluate, rezultă că această piesă ar putea aparține purtătorilor bronzului mijlociu, eventual acelor medii de interferență [12] dintre culturile Wietenberg și Monteoru-Costișa. Apropiat de piesa de la Dragomirești este și toporul de la Răcătău [13].

3. *Celt* (fig. 1/a). Face parte din colecția muzeală a Școlii generale nr. 2 Tg. Neamț [14]. A fost descoperit în apropierea pîrîului Ungheanca, satul Țibucani [15], com. Țibucani, de către locuitorul Ioan Dominte, în

jurul anului 1965. Este un celt ce face parte din varianta răsăriteană a tipului transilvănean şi care are corpul masiv şi de formă dreptunghiulară în profil. Gaura de fixare este ovală în secţiune şi adîncă. Are gura dreaptă şi uşor lovită după descoperire. Tortiţa se păstrează întreagă. Toporul a fost turnat într-un tipar bivalv, lucru ce se observă şi din cusătura care nu a fost finisată pe feţele înguste. Feţele late au cîte o adîncitură care este înconjurată de cîte o linie în relief ce porneşte de deasupra tăişului. Întreaga suprafaţă a acestei piese este acoperită de o patină nobilă de culoare verde, intactă. Are doar uşoare zgîrîieturi datorate uneltelor agricole care l-au scos la suprafaţă. Dimensiunile celtului sînt : lungimea maximă = 12,4 cm ; lăţimea tăişului = 4,5 cm ; diametrul găurii de fixare = 3,5 cm/2,3 cm ; adîncimea găurii de fixare = — 7,6 cm. Greutatea = 419 g.

Din punct de vedere tipologic are analogii în descoperirile de la : Bogdana [16], Izvoarele [17], Căscioarele [18], Bicheşti [19], Tanacu [20], Tătărani [21], Rîseşti [22], Ghermăneşti [23] ş.a.

Ţinînd cont că la Ţibucani există şi alte piese de bronz din aşezarea ce aparţine culturii Noua, nu putem atribui acest celt decît sfîrşitului epocii bronzului.

4. *Celt* (fig. 2/b). A fost preluat de Muzeul de istorie Piatra Neamţ de la Şcoala generală din satul Ghigoieşti, com. Ştefan cel Mare. Este un celt de bronz de tip transilvănean, cu gaura de fixare aproximativ rotundă în secţiune. Marginea găurii de fixare este îngroşată şi uşor evazată. În interiorul acesteia există mici asperităţi rămase din momentul turnării. Confecţionat cu ajutorul unui tipar bivalv, acestui topor nu i s-a prelucrat complet cusătura de turnare. Tortiţa este apropiată de corpul piesei ca urmare a lovirii ei după descoperire. Are tăişul puţin rotunjit, iar pe feţele late există suprafeţe plane în formă trapezoidală, mărginite de cîte o linie care pleacă de sub marginea gurii. Are următoarele dimensiuni : lungimea = 11,1 cm ; lăţimea = tăiuşului = 4,2 cm ; diametrul găurii de fixare = 3 cm/2,6 cm ; adîncimea găurii de fixare = 6,5 cm. Greutatea = 284 g. Inventar nr. 6786 P.N.

Din punct de vedere tipologic are analogii cu piesele de la Ilişeni [24], Bozia Nouă [25], Negreşti [26], Doljeşti [27], Heleşteni [28], Ghermăneşti [29] şi altele.

Cultural, acest celt aparţine culturii Noua care pe teritoriul comunei Ştefan cel Mare este bine reprezentată.

5. *Celt* (fig. 2/a). S-a descoperit pe raza satului Ghigoieşti, com. Ştefan cel Mare şi a intrat în posesia muzeului nemţean odată cu piesa de mai sus. Este un celt de tip transilvănean, cu gura dreaptă şi marginile îngroşate. A fost turnat într-un tipar bivalv. Feţele laterale, cît şi cusătura de turnare au fost îngrijit lucrate. Pe laturile înguste formează cîte un romb. Gaura de fixare se îngustează spre fund şi este de formă ovală în secţiune. Are dimensiunile de : lungimea = 9,6 cm ; lăţimea = 4,4 cm ; diametrul găurii de fixare = 6,7 cm. Greutatea = 222 g. Nr. inv. 6785 P.N.

Ca tipologie, exemplare asemănătoare s-au descoperit la Miercurea Ciuc [30], Ormeniş [31] şi Negreşti [32]. Din punct de vedere cronologic, considerăm că aparţine secolelor corespunzătoare culturii Noua.

6. *Celt* (fig. 1/b). A fost descoperit [33] în aşezarea de epoca bronzului de pe dealul „Corlăţi", satul Rădeni, com. Păstrăveni. Este un celt de

bronz cu toarta ruptă şi gaura de fixare ovală în secţiune. Sub marginea găurii de fixare, care este uşor îngroşată, are patru benzi orizontale în relief. Corpul este zvelt şi elegant. Patina nobilă este păstrată, iar pe suprafeţele laterale are mici goluri de turnare. A fost confecţionat cu ajutorul unui tipar bivalv. Are dimensiunile : lungimea = 11,3 cm ; lăţimea tăişului = 3,9 cm ; diametrul gurii de fixare = 2,5 cm/2,1 cm ; adîncimea găurii de fixare = 6,7 cm.

Prin caracteristicile sale celtul de la Rădeni aparţine unui tip mai nou, caracterizat prin nervuri orizontale pe gît, care se găseşte destul de rar în Moldova. Are analogii cu celturile de la Bîrlad [34], Techirghiol [35], Sîmbăta Nouă [36], Boldeşti [37], Iara [38], Suseni [39].

Din punct de vedere cronologic considerăm că se încadrează în secolele corespunzătoare fazei tîrzii a culturii Noua.

7. *Celt* (fig. 3/a). Este o piesă de tip transilvănean, cu tortiţa ruptă şi cu gaura de fixare ovală în secţiune. Face parte din colecţia lui Nicolae Popa din Tîrpeşti şi a fost găsit în punctul „Ţarna Mare“, de locuitorul Alexandru Laru, în jurul anului 1963. Corpul celtului este puţin îngustat spre mijloc, iar gura este concavă şi are marginile uşor lovite. Pe feţele laterale are cîte trei linii verticale în relief, puţin vizibile ca urmare a oxidării şi frecării piesei. A fost turnat într-un tipar bivalv, lucru care se observă şi din aspectul celor două feţe pentru care s-au folosit forme cu decor diferit. Patina nobilă este uşor degradată şi are mici goluri.

Analogiile cele mai apropiate le are în descoperirile de la Spălnaca [40] şi Dumbrava [41]. În afară de acestea, celtul de la Tîrpeşti se aseamănă şi cu alte piese din ultima parte a epocii bronzului, unele prezentate şi în articolele din prezentul volum.

2. *Celt fragmentar* (fig. 3/b). Se păstrează în colecţia Muzeului de istorie din Piatra Neamţ şi provine de la Ţibucani. Reprezintă partea dinspre tăiş a unui celt şi este de formă aproximativ trapezoidală în profil. Pe ruptură păstrează o parte a găurii de fixare care a avut baza deplasată spre una din laturile mici. Patina nobilă este de culoare verde şi se păstrează doar pe una din feţe. Dimensiunile acestei piese sînt de : lungimea = 5,3 cm ; lăţimea maximă = 4,3 cm ; grosimea = 1,5 cm. Greutatea = 125 g. Nr. inv. 6805 P.N.

În privinţa tipologiei este greu de făcut o apropiere cu un anumit tip de celt, această piesă avînd posibilitatea de a se asemăna cu orice tip sau variantă.

Deoarece cunoaştem mai multe descoperiri ale culturii Noua la Ţibucani [42], considerăm că şi această piesă poate fi atribuită acestei culturi.

9. *Seceră de bronz* (fig. 5/a). Face parte din categoria secerilor cu cîrlig la mîner. A fost descoperită în locul numit „Neagra Cociorvei“, din apropierea oraşului Bicaz [43], de către Mircea Ionescu, în 1970. Turnată în tipar monovalv, are un gol de turnare spre vîrf. Ciotul de turnare de pe curbura spinării este îndepărtat, iar tăişul bine ascuţit. Nu păstrează urme de patină nobilă. Dimensiunile secerii sînt : lungimea = cca. 30 cm ; lăţimea maximă = 3,4 cm ; lungimea cîrligului = aprox. 5 cm ; grosimea pe nervură = 0,4 cm. Greutatea = 12 g. Inventar nr. 3693 P.N.

Are analogii în descoperirile de la Ruginoasa [44], Ghermăneşti [45], Petricani [46] şi Şerbeşti [47].

10. *Seceră de bronz* (fig. 5/b). A fost descoperită în punctul numit „Ţarna Mare", în anul 1971. Este o seceră cu cîrlig ce are spinarea îngroşată şi vîrful rupt. Tăişul este bine ascuţit şi în două locuri a fost lovit după descoperire. Păstrează pe spate ciotul de turnare care nu a fost îndepărtat complet. Dimensiuni : lungimea = cca. 25 cm ; lăţimea maximă = 3,4 cm ; grosimea pe nervură = 0,6 cm ; lungimea maximă a cîrligului = 3,5 cm. Greutatea = 145 g.

Are analogii cu descoperirea de la Bicaz, dar şi cu cele de la Bozia Nouă [48], Ilişeni [49] şi Ciorani [50].

Din punct de vedere cultural opinăm spre încadrarea acestei piese în secolele corespunzătoare culturii Noua.

11. *Vîrf de lance* (fig. 6/b). Această armă a fost descoperită în vara anului 1982, în timpul săpăturilor de salvare de la Vînători-Neamţ. S-a recoltat la o adîncime de cca. 30 cm, împreună cu fragmente ceramice tipice culturii Noua. Are o patină nobilă de culoare verde, care la vîrf, peduncul, cît şi pe marginile laterale ale lamei s-a mineralizat. Mineralizarea extremităţilor, cît şi a marginilor laterale a dus la micşorarea acestei piese. Are următoarele dimensiuni : lungimea totală = 17,8 cm ; lungimea pedunculului = 3,6 cm ; lăţimea = 2,6 cm ; Greutatea = 43,7 g. Inventar nr. 10215 P.N. Lama acestei lănci este în secţiune rombică, iar pedunculul în secţiune pătrată. Pentru considerarea acestei piese ca lance credem că stau în sprijin atît dimensiunile cît şi forma pedunculului.

Fără să aibă analogii foarte apropiate, lancea de la Vînători Neamţ se aseamănă cu unele piese din aria culturii, mai vechi, Monteoru [51], sau cu unele descoperiri din aria Noua [52] - Sabatinovka [53].

12. *Lance de bronz* (fig. 6/a). Se află în colecţia muzeului sătesc din Tîrpeşti şi a fost descoperită în punctul „La Gustări". Vîrful şi capătul manşonului acestei lănci sînt rupte, iar marginile sînt uşor lovite. Nervura mediană are secţiunea rotundă şi este proeminentă. Tubul de înmănuşare este în formă de trunchi de con, iar spaţiul gol din interior ajunge pînă spre vîrf. Aripioarele laterale sînt alungite şi în cîteva locuri lovite după descoperire. Dimensiunile acestei piese sînt : lungimea = 15,7 cm ; diametrul găurii de fixare 1,5 cm/1,3 cm ; adîncimea găurii de fixare = 12,5 cm ; lăţimea = 3,5 cm. A fost lucrată prin turnare. Cu toate că această lance este diferită de majoritatea pieselor de acest fel, considerăm că are analogii în descoperirile de la Spălnaca [54], Rebrişoara [55], Cincu [56], Galoşpetreu [57] în Transilvania, Sălcioara [58] în Muntenia, iar in Moldova la Rafaila [59].

Din punct de vedere cronologic şi cultural nu ne putem da seama cum trebuie încadrată.

13. *Topor plat de bronz* (fig. 3/d). Se află în muzeul din Tîrpeşti şi a fost descoperit pe raza acestui sat, în zona „Rîpii lui Bodai" [60]. Este un topor de formă trapezoidală alungită şi are capetele bine ascuţite. Extremitatea mai îngustă are uşoare ştirbituri din vechime. Marginile laterale sînt uşor ridicate fără ca acestea să fie rotunjite, iar profilul lenticular.

Culoarea piesei este maronie, patina verzuie nefiind păstrată decît spre capete. Dimensiunile toporului sînt : lungimea = 11,1 cm ; lățimea maximă = 3,4 cm ; grosimea = 0,8 cm.

Din punct de vedere tipologic acest obiect face parte din categoria topoarelor de formă trapezoidală și cu marginile laterale turtite, care au fost analizate de Alexandru Vulpe [61]. Are analogii foarte apropiate în variantele Partoș [62] și Șincai [63]. Cel mai mult se aseamănă însă cu toporul de la Grădina (jud. Constanța). [64]

Datarea acestui topor este ceva mai dificilă, ținînd cont atît de condițiile de descoperire, cît și de faptul că în general aceste piese nu sînt încadrate precis. Cu riscul de a greși considerăm că acest exemplar de topor plat poate fi încadrat în bronzul mijlociu, ale cărui urme s-au constatat în zonă. Nu este exclus să fi aparținut unui orizont cultural timpuriu, în care tradiția topoarelor plate eneolitice de aramă (descoperite la Hlăpești și Poduri) [65] să se fi păstrat.

14. *Lamă de cuțit* (fig. 3/c). A fost descoperită în punctul „La Izvoare-Spiești", satul Davideni, comuna Țibucani, împreună cu 5 împungătoare de bronz, 3 fragmente de inele de buclă, o sîrmă și două fragmente mai mici de lame de cuțit. Are culoarea verzuie. Tăișul este ușor zimțat, iar secțiunea este triunghiulară. Cu toate că majoritatea lamelor de cuțit sînt la fel, apropiem această piesă de descoperirile de la Băleni [66], Trușești [67] și Țigănești [68], atribuind-o culturii Noua, a căror urme s-au descoperit la Davideni [69].

*
* *

În concluzie, rezultă că noile descoperiri de obiecte de aramă și bronz se încadrează, în linii generale, în seriile stabilite mai demult pentru teritoriul patriei noastre. Cîteva observații în plus se pot face, doar, în legătură cu unele particularități tipologice care nu pot fi atribuite, credem, decît unor orizonturi culturale necunoscute încă în județul nostru.

Adăugate la descoperirile mai vechi de acest gen, aceste piese de aramă și bronz reușesc să aducă noi date la cunoașterea epocii bronzului de pe teritoriul județului Neamț.

NOTE

1 Căruia îi aducem mulțumirile noastre călduroase.

2 Alexandru Vulpe, *Axte und Beile in Rumanien*, I, PBF, München, 1970, p. 26-28, pl. 1-3.

3 *Ibidem*, p. 27, nr. 1-36.

4 *Ibidem*, p. 28.

5 Cercetări mai vechi sau mai noi au dus la descoperirea unor materiale arheologice în zona satului Rădeni care aparțin, probabil, culturilor Costișa și Monteoru.

6 Pe teritoriul acestei comune a mai fost descoperit și un topor eneolitic de aramă, cf. Al. Vulpe, *op. cit.*, vol. I, p. 20, tab. 1/8.

7 Al. Vulpe, E. Tudor, *Topoare de metal cu gaură de înmănușare transversală*, în *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 420.
8 Al. Vulpe, *op. cit.*, vol. I, p. 32-35, pl. 4-5, nr. 59-71.
9 *Ibidem*, nr. 70.
10 *Ibidem*, pl. 8-11.
11 Mihai Zamoșteanu, *Depozitul de topoare de bronz de la Borlești*, în *Arh. Moldovei*, II-III, 1964, p. 453-460 ; Al. Vulpe, *op. cit.*, vol. I, pl. 12, nr. 185-189.
12 Al. Vulpe, E. Tudor, *op. cit.*, p. 422-423.
13 Viorel Căpitanu, *Noi descoperiri de topoare de aramă și bronz în județul Bacău*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 34, fig. 3/1.
14 Mulțumim profesorului V. Vrînceanu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție acest obiect.
15 În aceeași zonă au mai fost descoperite și alte obiecte de bronz, cf. C. Matasă, în *Cercetări din preistoria Județului Neamț*, în *BCMI*, 97, 1938, p. 37, fig. 75 ; Ștefan Cucoș, *Descoperiri fortuite de obiecte de aramă și bronz*, în prezentul volum ; nr. 8 din acest articol.
16 Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Date noi relativ la descoperirile de bronzuri din Moldova*, în *Arh. Mold.*, II-III, 1964, p. 259, fig. 6/1.
17 Done Șerbănescu, George Trohani, *Obiecte de cupru și bronz din județul Ilfov*, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 533, pl. 3/4.
18 *Ibidem*, pl. 3/5.
19 Constantin Buzdugan, *Cîteva celturi provenite din descoperiri fortuite*, în *Mem. Antiq.*, II, 1970, p. 488, fig. 2/3.
20 Viorel Căpitanu, *Două celturi descoperite în Moldova*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 133, fig. 1.
21 C. Iconomu, *Depozitul de bronzuri de la Tătărani (com. Dănești, jud. Vaslui)*, în *Cercetări istorice*, VIII, 1977, p. 217, fig. 1-2.
22 Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3-4, p. 461-462.
23 Gh. Melinte, *Depozitul de bronzuri de la Ghermănești (jud. Vaslui)*, în *Arh. Mold.*, VIII, 1975, p. 310, fig. 1/4.
24 Gr. Foit, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni*, în *Arh. Mold.*, II-III, p. 463, fig. 1/1-3.
25 M. Dinu, G. Coman, *Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă*, în *Arh. Mold.*, II-III, p. 472, fig. 1/1 și 2/1.
26 Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, 1977, p. 76, pl. 84/1-3.
27 I. Teștiban, *Depozitul de obiecte de bronz de la Doljești (rn. Roman, reg. Bacău)*, în *SCS*, Iași, VIII, 1957, 1, fig. 1.
28 I. Mitrea, *Depozitul de bronzuri de la Heleșteni*, în *Mem. Antiq.*, III, 1971, p. 184 și 188, fig. 1/1 și 3/1.
29 Gh. Melinte, op. cit., p. 310, fig. 1/1-3.
30 Z. Szekely, *Depozitul de obiecte de bronz de la Miercurea Ciuc*, în *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 473-479.
31 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 167/12, 14.
32 *Ibidem*, pl. 84/1.
33 Descoperit tot de C. Pușcașu.
34 M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi...*, p. 254, fig. 2/1.

35 A. Aricescu, *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 17-42.
36 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 284/7.
37 Ibidem, pl. 340/6-7.
38 Ibidem, pl. 308/4.
39 Ibidem, pl .188/4.
40 Ibidem, pl. 195/3-4.
41 Ibidem, pl. 141/5.
42 Vezi nota 15.
43 Informație Aurel Buzilă.
44 M. Ursachi, *Depozitul de bronzuri de la Ruginoasa*, în *Carpica*, I, 1968, p. 31, fig. 3/1-12.
45 Gh. Melinte, *op. cit.*, p. 310, fig. 1.
46 Vezi piesa următoare.
47 M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții...*, p. 461, fig. 8/3-5.
48 M. Dinu, G. Coman, *op. cit.*, p. 472, fig. 1-2/2-4.
49 Gr. Foit, *op. cit.*, p. 464, fig. 2.
50 M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi...*, p. 256, fig. 3.
51 M. Florescu, *Rituri și ritualuri în cultura Monteoru*, în *Carpica*, X, 1978, p. 132, fig. 10/4.
52 I. T. Dragomir, *Un nou depozit de obiecte de bronz descoperit la Băleni în sudul Moldovei*, în *Danubius*, I, 1967, p. 90, fig. 8/1-8.
53 N. A. Chetraru, I. A. Rafalovici, *Dva chinjala epohi bronzî iz Moldavii*, în *Materialî i isledovania*, Chișinău, 1964, p. 219-220.
54 Hortensia Dumitrescu, *Objets du dépôt en bronze de Spălnaca au musée national des antiquités de Bucarest*, în *Dacia*, V-VI, 1935—1936, p. 200, fig. 3.
55 M. Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrișoara*, în *Arh. Mold.*, II-III, p. 238, fig. 1/6.
56 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 130/11.
57 Ibidem, pl. 146/4.
58 Ibidem, pl. 295/1-2.
59 Ibidem, pl. 339/10.
60 Care nu ne-a putut da relații precise în legătură cu data descoperirii piesei.
61 Al. Vulpe, *op. cit.*, vol. II, p. 55-68.
62 Ibidem, p. 66, pl. 37, nr. 339.
63 Ibidem, nr. 342, 345, 352.
64 Mihai Irimia, *Un topor de bronz descoperit la Grădina (jud. Constanța)*, în *Pontica*, X, 1977, p. 297-300.
65 Inedite.
66 I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 97, fig. 2/1-3.
67 M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi...*, p. 261, fig. 7-8.
68 Idem, *Contribuții...*, p. 467, fig. 15.
69 I. Mitrea, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni*, în *Mem. Antiq.*, VI-VIII, 1974—1976, p. 66.

DES OBJETS EN CUIVRE ET EN BRONZE DE L'ÂGE DU BRONZE DÉCOUVERTES AU DÉPARTEMENT DE NEAMȚ

Résumé

Provenant généralement des découvertes fortuites faites dans le département de Neamț, les objets en cuivre et en bronze publiés dans cet article apportent des nouvelles données en ce qui concerne les porteurs des cultures de l'âge du bronze de l'est de la Roumanie .

On présente une hache en cuivre de typ Baniabic (fig. 4/a), la seule découverte jusqu'à présent à l'est des Carpathes, dont on a établi des analogies dans les découvertes de Vîlcele, Toplița, Cheile Turului, Cubleșul Someșan et Sebeș, à l'ouest de la Roumanie. Par ses caracteristiques, cette pièce s'encadre chronologiquement dans les cultures du bronze initial et moyen.

La hache en cuivre découverte a Dragomirești s'inscrit, selon l'auteur, dans un horizon culturel corespondant au bronz mopen, c'est à dire a l'aire d'interférence entre les cultures Wietenberg et Monteoru-Costișa.

Les haches à douilles, toutes découvertes par hasard, enrichient nos connaissances sur les porteurs de la culture Noua à qui celles-ci ont été attribuées.

En ce qui concerne les faucilles à crochet, assez rares dans cette zone, on remarque les exemplaires de Bicaz (fig. 5/a) et Tîrpești fig. (5/b) qui preséntent des analogies dans les zones voisines.

Une pièce importante est la tête de lance découverte a l'occasion des fouilles de sauvetage de Vînători-Neamț qui, quoique dans un mauvais état de conservation, nous offre l'image d'une arme assez rare spécifique a la culture Noua.

Une autre tête de lance, également une rareté dans cette partie de la Roumanie, a été découverte a Petricani (fig. 6/a).

Enfin, la hache aplatie découverte a Tîrpești, dont on connait peu d'exemplaires en Moldavie, présente des similitudes avec les variantes Partoș et Șincai, mais surtout avec la piece découverte à Grădina (dép. de Constanța).

EXPLICATION DES FIGURES

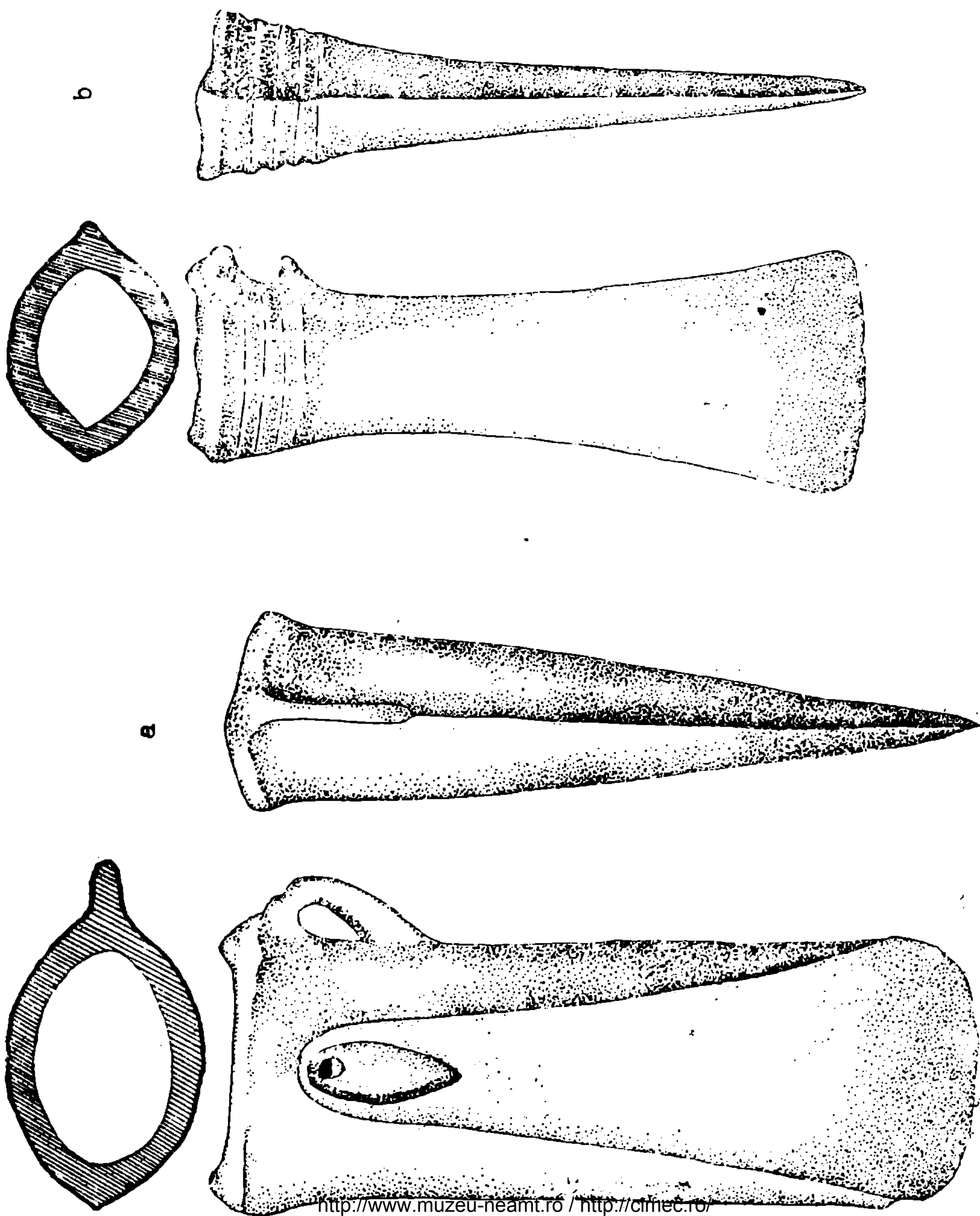

Fig. 1. — Ţibucani (a) ; Rădeni (b).

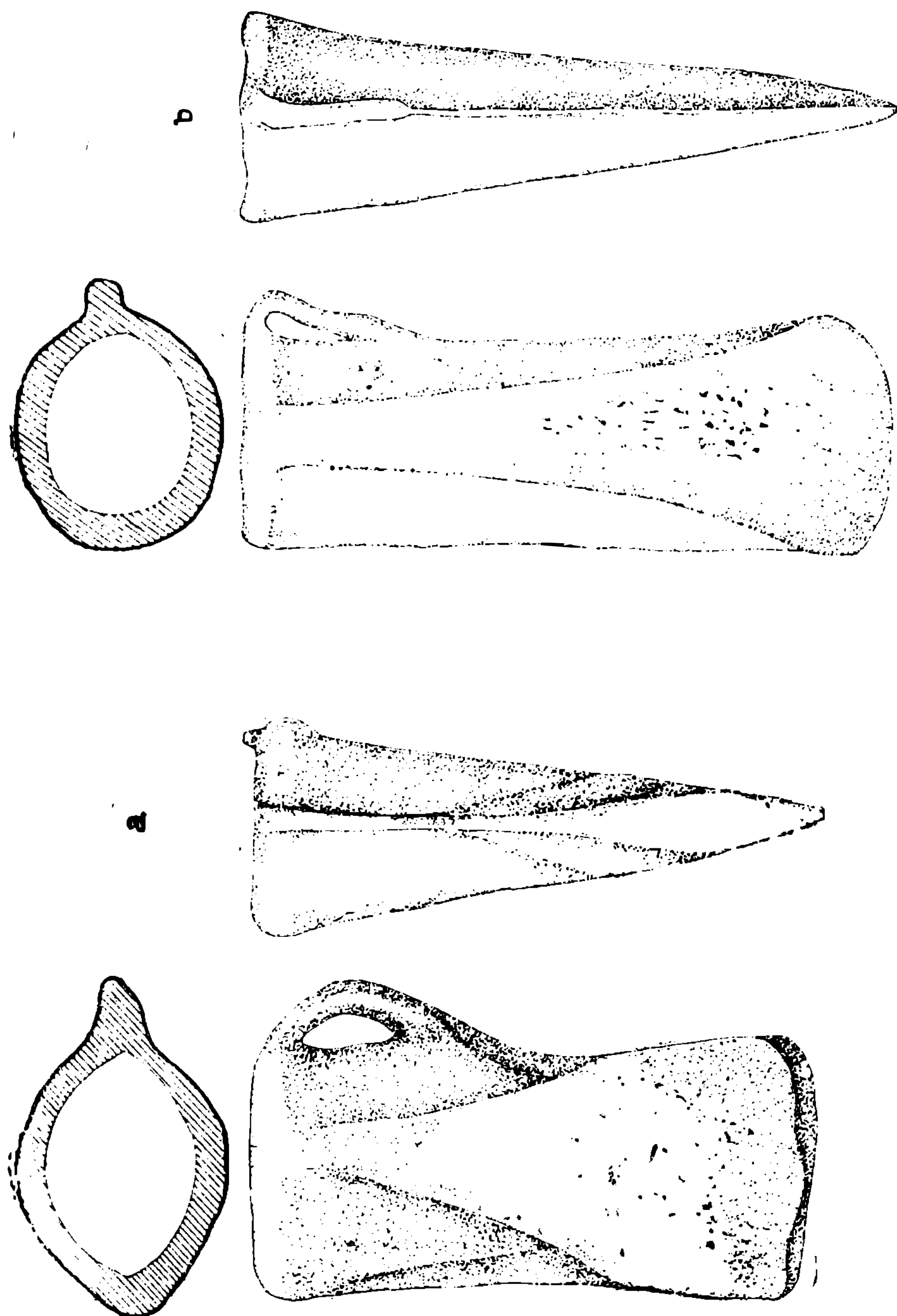

Fig. 2. — Ghigoiești (a-b).

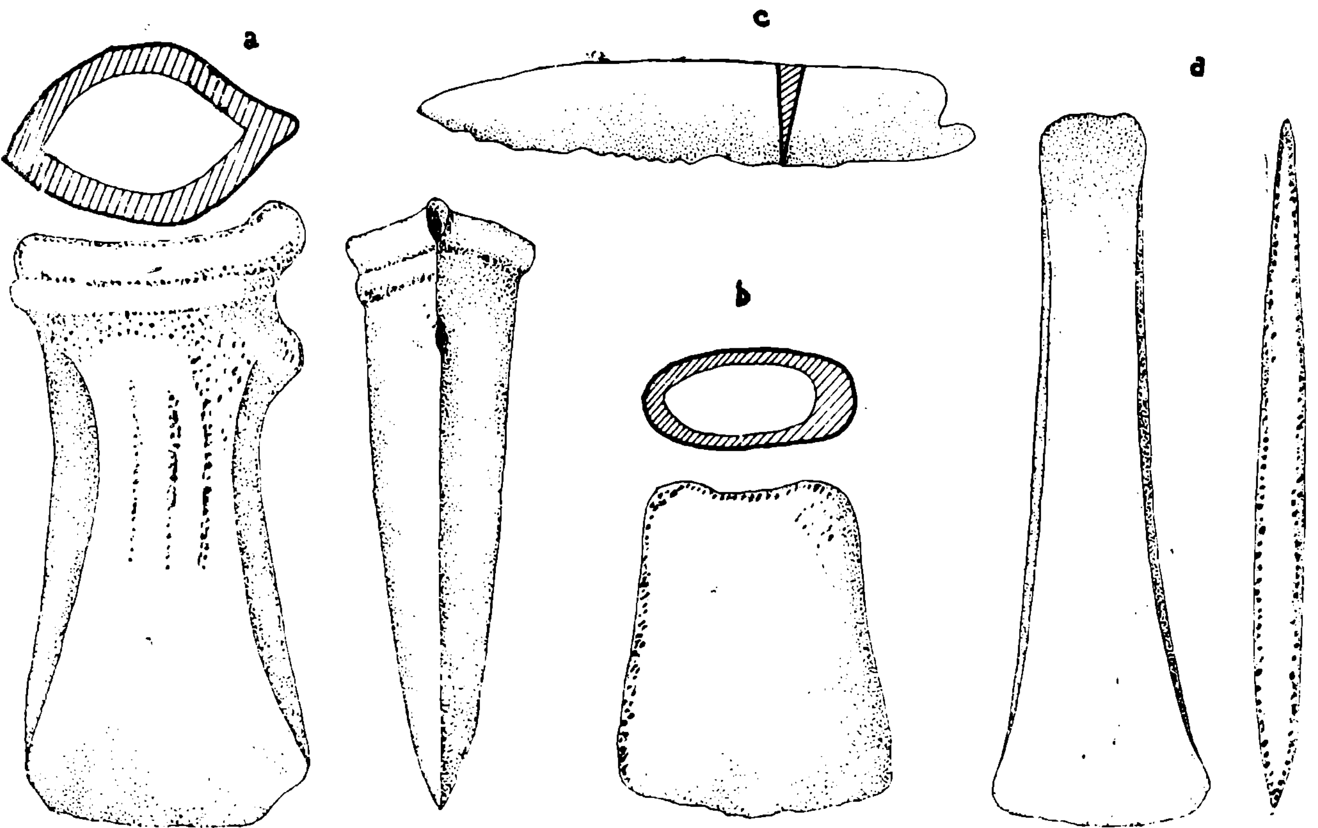

Fig. 3. — Tîrpeşti (a) ; Ţibucani (b) ; Davideni (c) ; Tîrpeşti (d).

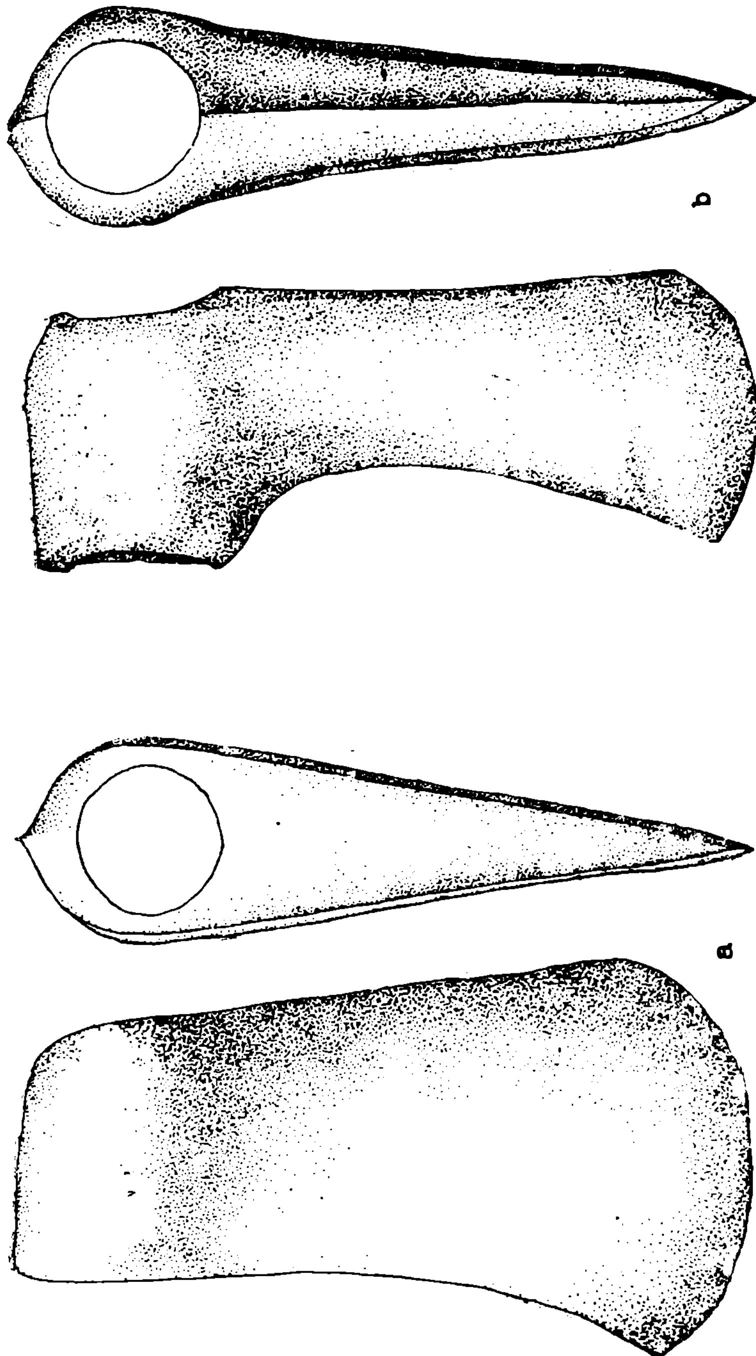

Fig. 4. — Rădeni (a) ; Dragomirești (b).

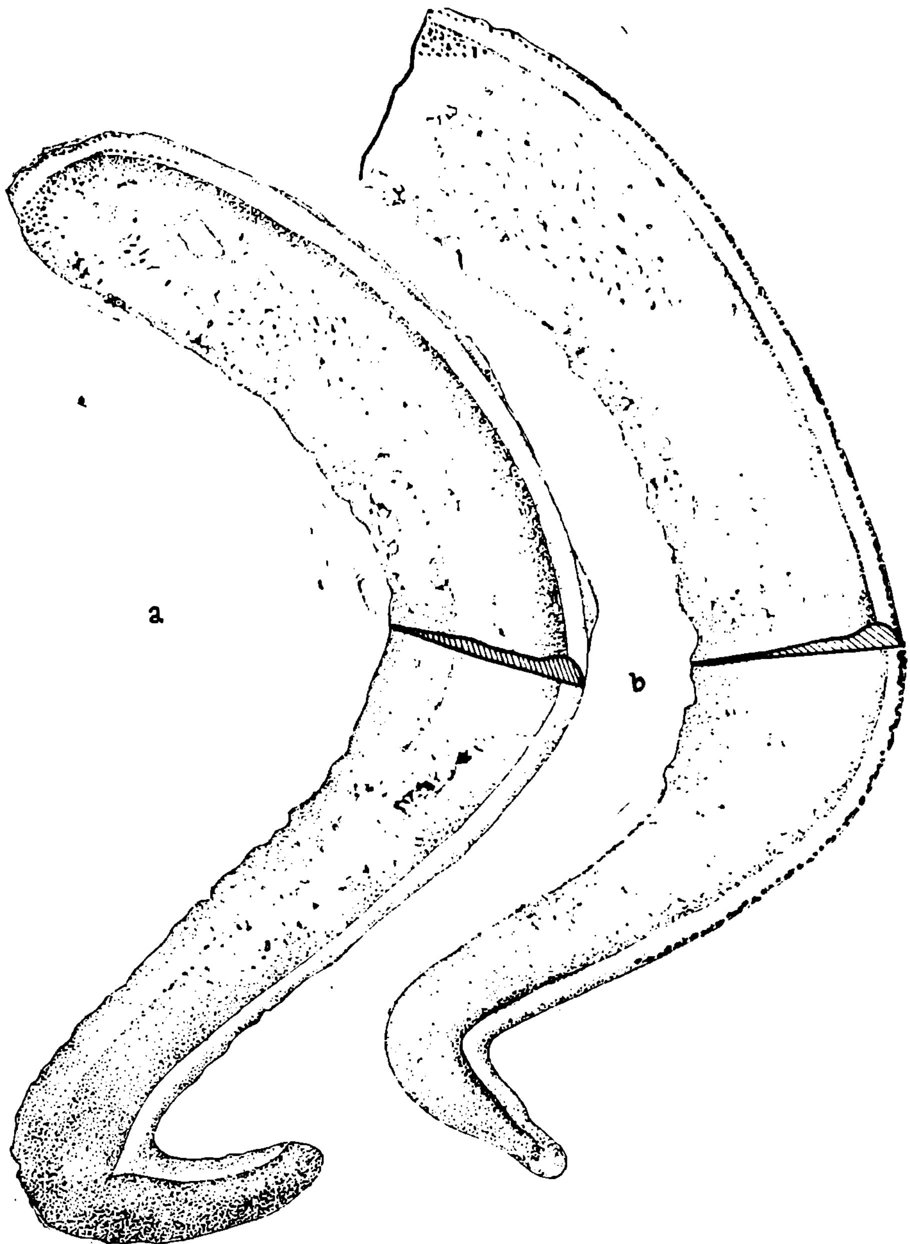

Fig. 5. — Bicaz (a) ; Tîrpești (b).

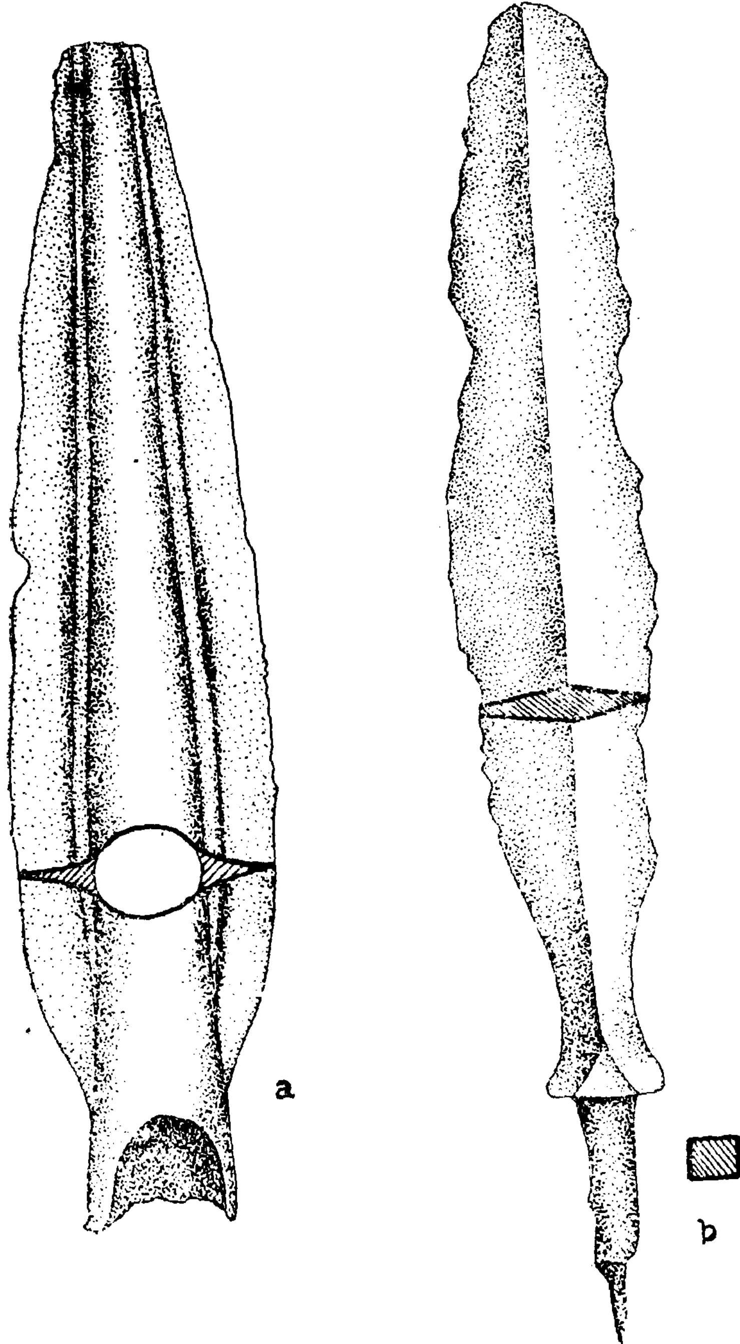
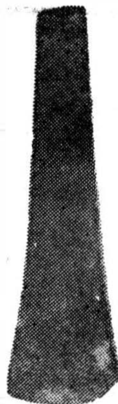

Fig. 6. — Petricani (a) ; Vînători-Neamț (b).

1

9

2

3

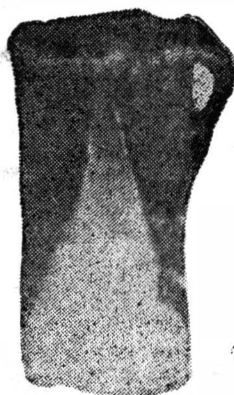
4

5

6

7

8

Fig. 7. — Topoare de aramă (1-2), celturi (3-8) şi topor de tip pană de bronz (9).

Fig. 8. — Seceri (1-2), vîrfuri de lance (3-4) și lamă de cuțit (5).

NOI DATE REFERITOARE LA DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA RUGINOASA, JUDEȚUL NEAMȚ

de *IOAN VATAMANU*

Descoperit întîmplător, în anul 1962 cu ocazia lucrărilor agricole, depozitul de bronzuri de la Ruginoasa, comuna Dulcești, județul Neamț, a fost publicat după cum se știe în anul 1968.[1] Colecția școlară de la Ruginoasa deține printre alte materiale culese de pe dealul Frăteștilor cinci piese din bronz care vin să întregească depozitul menționat mai sus.

Ca și piesele publicate și acestea au fost scoase în aceleași împrejurări ca primele, în 1962, de către tractoristul Alexandru Ioan, care au fost păstrate de cîțiva cetățeni, apoi aduse de elevi pentru colecția școlară.

Locul descoperirii este versantul estic al dealului Frăteștilor, la circa 2,5 km. est de satul Ruginoasa, versant ce se frînge pe malul pîrîului Brețcani care, în timpul viiturilor, rupînd din mal, scoate la iveală ceramică din prima epocă a fierului[2] pe o suprafață care atestă o așezare destul de mare.

Depozitul se întregește astfel cu cinci noi piese pe lîngă cele 17 publicate în 1968 și anume : trei celturi, din care unul din cupru, un vîrf de lance și două fragmente ale unei seceri cu cîrlig. Unul din celturi a suferit mutilări după descoperire, de asemeni și lancea ; celelalte piese avînd intervenții neînsemnate care nu au afectat decît parțial patina nobilă.

1. *Celtul* care a suferit mutilări după descoperire este de tip transilvănean cu gaura pentru coadă longitudinală, ușor turtită în urma loviturii dată, după descoperire, pentru a fi prins cu un cui de o eventuală coadă ; gura toporului este dreaptă, ușor îngroșată printr-o nervură în relief, iar talia piesei este zveltă, tăișul curbat și mult lățit de găsitor care a încercat să-l ascută prin ciocănire. Dunga de turnare este prelucrată cu grijă ca și muchiile înguste ale fețelor laterale, avînd sub tortița lipsă un mic orificiu obținut la turnarea piesei, cu scopul de a fi montată, probabil, pe coadă. Corpul este decorat pe fețele late cu două nervuri orizontale și paralele, dispuse sub nervura îngroșată a gurii, nervuri de sub care pornesc cinci alte nervuri paralele spre tăiș, marginalele aces-

tora întîlnindu-se de pe o față pe alta pe laturile înguste. Patina nobilă de culoare verde închis este degradată în cea mai mare parte. Ca dimensiuni este o piesă de format mic cu lungimea de 91 mm, diametrul maxim al gurii 23 mm, cel minim de 18 mm, fiind diminuat de turtire, adîncimea găurii pentru coadă de 43 mm, iar greutatea fiind de 106 g.

2. Cel de al doilea *celt* de bronz este de tip transilvănean cu gaura pentru coadă longitudinală, ovală și dreaptă, îngroșată tot printr-o nervură în relief destul de proeminentă, talia zveltă mult alungită, cu tăișul ușor lățit și curbat. Tortița lipsă a fost prinsă de nervura gurii și mult alungită circa 20 mm pe latura îngustă. Dunga de turnare, vizibilă, a fost prelucrată cu grijă. Decorul este reprezentat pe ambele fețe printr-un triunghi în relief, a cărui bază ușor curbată o formează tăișul, vîrful sprijinind nervura gurii ; două incizii mărginesc laturile triunghiului. care cu laturile înguste ale celtului formează alte patru triunghiuri mai mici dar cu vîrful spre tăiș.

Lungimea piesei este de 140 mm, diametrul maxim al gurii 23 mm, cel minim de 18 mm ; adîncimea găurii pentru coadă de 69 m, lățimea tăișului 42 mm, greutatea de 175 g.

3. Ultimul *celt* este tot de tip transilvănean dar mult mai robust și din cupru. Are gura ovală cu ciocul de turnare neretușat, fapt pentru care o porțiune a gurii este mai înaltă în dreptul tortiței, care este prinsă mult sub gură (6 mm) ; tortița este de format mic, ușor deplasată din cauza unei lovituri. Tăișul este ușor lățit și puțin curbat. Corpul este decorat pe ambele fețe cu două nervuri orizontale paralele sub gaura pentru coadă, nervuri de sub care pornesc spre tăiș altele trei. Patina nobilă formată din carbonați bazici de cupru, deteriorată parțial de descoperitor.

Lungimea piesei este de 98 mm, diametru maxim al gurii de 31 mm, cel minim de 22 mm ; lățimea tăișului este de 41 mm, iar adîncimea găurii pentru coadă este de 56 mm, greutatea de 257 g. (Forma mai grosolană — față de celelalte — poate dovedi proveniența diferită).

4. *Secera* de bronz cu cîrlig de tip transilvăneano-pontic [3] ruptă în trei fragmente, lipsindu-i fragmentul de la vîrf. Unealta este de dimensiuni mici cu lama arcuită în unghi drept. Spinarea este întărită printr-o nervură în relief, ce se continuă în vîrful cîrligului arcuit semicircular, din care lipsește o mică porțiune. Lama este mai lată după curbură și ascuțită. Lățimea maximă a lamei este de 35 mm, iar cea a coadei de 25 mm. Greutatea ambelor fragmente este de 88 g.

5. *Vîrful de lance* din bronz are gaura tubului pentru coadă rotundă, întărită prin trei nervuri inelare după care tubul se îngustează treptat pînă în dreptul celor două orificii de prindere pe coadă, de unde forma rotundă se modifică numai la exterior în patru muchii, două formînd nervura mediană, rombică în secțiune, iar celelalte două aflîndu-se în prelungirea ascuțișului lamei. Lama este de formă elipsoidală, cu vîrful deteriorat parțial cu o știrbitură laterală care au fost făcute după desco-

perire, prin ciocănire, cînd s-a dat şi o gaură cu un cui în tubul de înmănuşare. În găurile de prindere de la tub se observă oxid roşu de fier rămas de la cuiul de prindere pe coadă, înainte de descoperire, o dovadă în plus că această piesă se poate data la începutul Hallstattului.

Piesa este îngrijit lucrată, îndepărtîndu-se urmele de turnare ce s-a făcut în forme bivalve. Lungimea actuală a lancei este de 207 mm, din care lama are 125 mm, iar lăţimea ei maximă fiind de 41 mm ; diametrul tubului la gură este de 27 mm, iar adîncimea de 181 mm, greutatea de 130 g.

*

* *

Fragmentele de ceramică din aşezarea de la Ruginoasa, aşezare unde a fost descoperit depozitul de bronzuri, din punct de vedere tipologic pot fi încadrate în perioada timpurie a primei epoci a fierului (Hallstatt A) şi eventual mai tîrziu, spre Hallstatt B [4]. Încadrarea depozitului în prima epocă a fierului este confirmată şi de faptul că din această perioadă datează cele mai multe descoperiri de depozite de bronzuri din spaţiul carpato-danubian [5]. De altfel, din Hallstatt-ul timpuriu din Moldova sînt cunoscute pînă în prezent cele mai multe depozite de bronzuri din regiunea extracarpatică a României [6].

Tubul de înmănuţare de la lance este asemănător cu cel de la lancea din depozitul de la Ilişeni [7], chiar dacă lama este deosebită ca formă (fiind unică din cele cunoscute pînă în prezent mai ales prin nervurea rombică). Depozitul de la Ruginoasa-Neamţ se încadrează în aceiaşi serie de bronzuri caracteristice pentru Moldova şi anume în seria Ulmi-Liteni-Ilişeni [8].

O cercetare prin deschiderea unui şantier arheologic în aşezarea de la Ruginoasa, ar facilita, fără îndoială, o mai bună cunoaştere a epocii de la începutul Hallstatt-ului precum şi a altor probleme pe care în stadiul actual al cercetărilor nu le putem lămuri satisfăcător.

NOTE

1 M. Ursache, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ruginoasa, Carpica*, I, 1968, p. 27-35.

2 *Ibidem.*

3 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Contribuţii la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului în Moldova, SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 471.

4 M. Ursache, art. cit. în *Carpica*, I, p. 27.

5 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1977, p. 18-19.

6 *Ibidem.*

7 Grigore Foit, *Depozitul de bronz de la Ilişeni, A. M.*, II-III, f. 466.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE DE RUGINOASA, DEPARTEMENT DE NEAMŢ.

Résumé

Trois haches, (parmis lequelles une en cuivre), une pointe de lance et une faucille à crochet fragmenté, complétent le dépôt d'objets en bronze de Ruginoasa (voir la note nr. 1). Le dépôt est intégré dans la première époque du fer ainsi que la plus part de découvertes similaires de l'aire carpato-danubien. Le nervure rombique de la pointe de lance, rarement rencontrée, ne l'élimine pas de la série d'objets en bronze Ulmeni-Liteni-Ilişeşti, caractéristique pour la Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Hache de type transylvain.
Fig. 2. — Hache de type transylvain.
Fig. 3. — Hache en cuivre de type transylvain.
Fig. 4. — Faucile à crochet.
Fig. 5. — Point de lance.

Fig. 1. — Celt de tip transilvănean.

Fig. 2. — Celt de tip transilvănean.

Fig. 3. — Celt de tip transilvănean din cupru.

Fig. 4. — Seceră cu cîrlig.

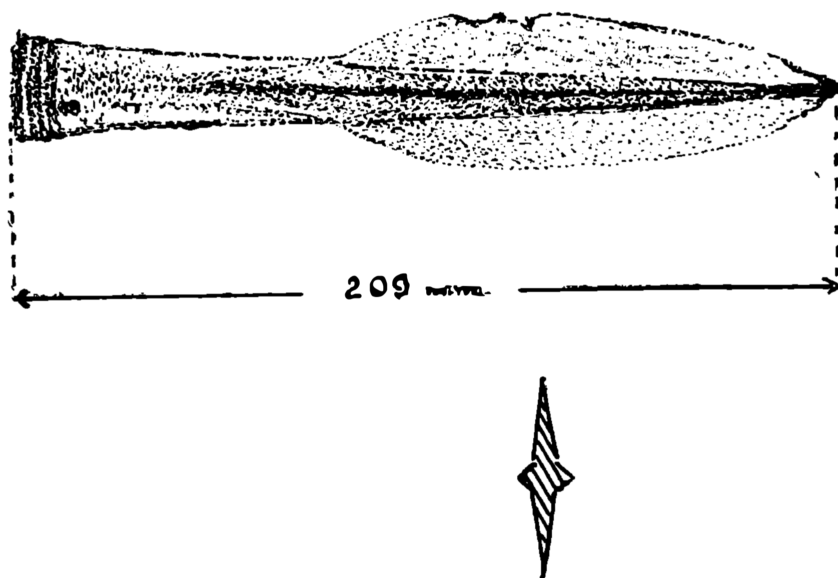

Fig. 5. — Vîrf de lance.

DESCOPERIRI FORTUITE DE OBIECTE DE BRONZ

de *ȘTEFAN CUCOȘ*

În ultimii ani, în zona subcarpatică a Moldovei, au fost descoperite întîmplător mai multe obiecte de bronz [1]. Prezentarea acestora devine utilă din necesitatea adunării tuturor datelor asupra metalurgiei bronzului, a epocii în sine, precum și pentru completarea unor depozite și a repertoriului bronzurilor din această arie.

1. *Seceră de bronz* (fig. 1/1), descoperită în punctul „Stejarul", pe teritoriul satului *Războieni, jud. Neamț* [2]. Este un exemplar relativ mic, cu spinarea arcuită și îngroșată, tăișul zimțat, iar pe mîner se află trei nervuri ușor reliefate. Spatele este complet plat ceea ce arată că a fost turnată într-o formă monovalvă acoperită. Pe ambele fețe a fost o patină brună-verzuie înlăturată în cea mai mare parte de către descoperitor. Secera are vîrful lipsă și de asemenea partea mînerului cu cîrlig. Piesa face parte din tipul secerilor cu cîrlig, de dimensiuni mici cu analogii pe teritoriul Moldovei în depozitul de la *Ilișeni* [3].

Dimensiunile : grosimea lamei cu marginile îngroșate = 0,5 cm ; grosimea mînerului = 0,4 cm ; lățimea maximă = 3,3 cm ; lățimea mînerului la extremitatea păstrată = 1,6 cm ; greutatea = 94,90 g.

2. *Celt* de tip vechi transilvănean (fig. 1/5), fără toartă, cu gura dreaptă îngroșată, corpul zvelt, arcuit, tăișul lat și convex. Fețele late sînt decorate cu benzi mediane reliefate, înguste sub marginea îngroșată a gurii și late spre tăiș. Marginile înguste laterale, formează benzi îngroșate.

Descoperită pe locul numit „La Huci", din satul *Ștefan cel Mare, jud. Neamț* [4], piesa constituie o variantă aparte a celtului vechi transilvănean care poate fi considerată prototipul variantei răsăritene a celtului cu marginea dreaptă și fără toartă, așa cum apare în depozitul de bronzuri de la *Ulmi-Liteni* [5].

Dimensiunile : înălțimea = 10,9 cm ; lățimea la gură = 4,75 cm ; lățimea tăișului = 4,37 cm ; grosimea la gură = 3,1 cm ; diametrele gurii = 2,1/2,9 cm ; adîncimea găurii = 6,5 cm ; greutatea = 286 g. Inventar nr. 4548.

3. *Celt* de tip transilvănean, varianta răsăriteană (fig. 1/6), descoperit în anul 1975, în punctul „Valea Dactei", satul *Hlăpești, com. Dragomirești, jud. Neamț* [6]. Este un exemplar cu gura dreaptă, marginea în-

groşată cu un manşon de care se leagă toarta la partea superioară. Piesa are o formă puţin elegantă fiind aproape dreptunghiulară, cu tăişul convex. Gaura de înmănuşare, de formă ovală se adînceşte conic. Feţele laterale, late, sînt decorate cu benzi reliefate rotunjite la partea superioară, iar marginile înguste sînt îngroşate şi ciocănite neglijent. Pe toată suprafaţa are o frumoasă patină de culoare verde-albăstruie.

Piesa are analogii cu celturile de la *Rîseşti* [7] şi cu cel din depozitul de bronzuri de la *Ciorani* [8].

Dimensiunile : înălţimea = 10,8 cm ; grosimea sub manşon = 2,75 cm ; lăţimea tăişului = 3,9 cm ; grosimea torţii = 0,33 cm ; diametrele găurii = 2,3/3,25 cm ; adîncimea găurii = 7,2 cm ; greutatea = 266 g. Inventar nr. 4569.

4. *Celt* (fig. 1/7), găsit întîmplător pe teritoriul satului *Ţibucani, jud. Neamţ* [9], în punctul „Capul Dealului", de către elevii şcolii generale din localitate. Este un celt de tip transilvănean cu gura dreaptă îngroşată, corpul zvelt, uşor arcuit, oval în secţiune şi cu tăişul convex. Avînd marginile îngroşate de la turnare, piesa are feţele laterale ornamentate cu o bandă mediană reliefată, îngustă sub manşonul găurii şi lată spre mijlocul toporului. Celtul este similar cu piesa din depozitul de la *Bozia Nouă* şi cu exemplarele de la *Ruginoasa-Neamţ* [10].

Dimensiunile : înălţimea = 11,8 cm ; grosimea pe manşon = 3,2 cm; grosimea sub manşon = 2,7 cm ; lăţimea tăişului = 4,05 cm ; diametrele găurii = 2,2/2,7 cm ; adîncimea găurii = 6,2 cm ; grosimea torţii = 0,6 cm ; greutatea = 249,5 g.

5. *Celt* fragmentar (fig. 1/4), de dimensiuni mici, corpul zvelt, arcuit şi cu tăişul drept. Este un celt de tip transilvănean cu feţele late ornamentate prin benzi mediane reliefate peste care se află o linie incizată în spiră, aceasta din urmă constituind o particularitate decorativă.

Piesa a fost descoperită în anul 1971, în punctul „Pîrîul Ungheanca", din *Ţibucani, jud. Neamţ* [11].

Dimensiunile : înălţimea păstrată = 9,05 cm ; grosimea maximă sub ruptură = 1,7 cm ; lăţimea sub ruptură = 2,4 cm ; lăţimea tăişului = 3,5 cm ; greutatea = 95,2 g.

6. *Celt* de tip transilvănean, varianta răsăriteană (fig. 1/2), cu gura dreaptă îngroşată şi fără toartă. Este o piesă cu corpul aproape dreptunghiular, oval în secţiune, cu tăişul lat şi convex. Marginile înguste sînt accentuate de benzi îngroşate rămase de la utrnare şi netezite apoi prin ciocănire, iar feţele laterale sînt decorate cu benzi late ratunjite la partea superioară, ceva mai jos de marginea îngroşată a gurii. Are o frumoasă patină verzuie-albăstruie.

Descoperită întîmplător pe malul pîrîului *Negel*, în satul *Măgura, jud. Bacău* [12], piesa se apropie tipologic de forma aparte a variantei răsăritene fără toartă cum apare în depozitul de la *Ulmi-Liteni* [13], iar prin forma masivă, dreptunghiulară şi ornament are analogii cu celturile de la Rîseşti [14].

Dimensiunile : înălţimea = 7,7 cm ; lăţimea tăişului = 3,5 cm ; diametrele găurii = 2,5/3 cm ; greutatea = 139 g.

7. *Fragment de celt* (fig. 1/3), descoperit în anul 1975, în marginea unei aşezări aparţinînd *culturii Noua*, pe malul pîrîului *Sărata*, în punc-

tul „Chetriş", pe teritoriul satului *Răuceşti, jud. Neamţ*[15]. Este un vîrf de celt masiv, ceea ce ne îndreaptă spre tipul transilvănean, varianta răsăriteană. Păstrează o patină verzuie-deschisă şi este rupt de la limita inferioară a găurii.

Dimensiunile : înălţimea = 4 cm ; lăţimea tăişului = 4,6 cm ; greutatea 92,35 g.

Din descrierea pieselor reiese că secera cu cîrlig, turnată într-o formă monovalvă, cu analogii în depozitul de la *Ilişeni*[16] şi în alte descoperiri din Moldova[17], se încadrează tipului transilvănean de la sfîrşitul epocii bronzului.

Cele şase celturi, turnate în forme bivalve şi prelucrate apoi prin ciocănire, avînd cele mai bune apropieri tipologice în depozitele de bronzuri de la *Rîseşti*[18], *Ulmi-Liteni*[19], *Bozia Nouă*[20] şi *Duda*[21] se încadrează în seria de bronzuri *Rîseşti-Băleni* de la sfîrşitul epocii bronzului, respectiv în *cultura Noua*[22].

NOTE

1 O cercetare recentă în teritoriul judeţului a dovedit că există un mare număr de obiecte din bronz în afara celor publicate şi care vor face obiectul unui repertoriu al bronzurilor din zona subcarpatică a Moldovei.

2 Piesa se păstrează în colecţia şcolii generale din Războieni.

3 Gr. Foit, *Arh. Mold.*, 2-3, 1964, p. 464, fig. 1/9-14 ; 2/1-5.

4 Celtul a fost găsit de către locuitorul Gliga Iacob din Şerbeşti şi donat Muzeului din Piatra Neamţ prin grija colegului Aurel Buzilă.

5 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Arh. Mold.*, 2-3, 1964, p. 257.

6 Piesa a fost donată muzeului de către prof. Constantin Secară din Dragomireşti, jud. Neamţ.

7 M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 255.

8 *Ibidem.*

9 Din această localitate provine încă un celt. Cf. M. Petrescu-Dîmboviţa, *SCIV*, 4, 1953, 3-4, p. 465, fig. 14/5.

10 M. Dinu şi Gh. Coman, *Arh. Mold.*, 2-3, 1964, p. 472, fig. 1/1 ; 2/1 ; M. Ursache, *Carpica*, 1, 1968, p. 29, fig. 2/1.

11 Piesă donată muzeului din Piatra Neamţ de către şcoala generală nr. 3 din Ţibucani.

12 Celtul a fost găsit de prof. Dumitru Tătaru din Măgura-Bacău şi ne-a fost semnalat de către colegul Dan Monah căruia îi aducem mulţumiri şi pe această cale.

13 M. Florescu, *Arh. Mold.*, 1, 1961, p. 115 şi urm.

14 M. Petrescu-Dîmboviţa. *op. cit.*, p. 461, fig. 1031-4

15 Piesa a fost descoperită de prof. Anton Traian din Răuceşti, iar cercetările de suprafaţă au fost efectuate de către Ştefan Cucoş şi Virgil Mihăilescu-Bîrliba.

16 Gr. Foit, *op. cit.*, p. 464, fig. 1/9-14 ; 2/1-5.

17 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Arh. Mold.*, 2-3, 1964, p. 254 şi urm.
18 Vezi nota 9.
19 Vezi nota 5.
20 Vezi nota 10.
21 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Arh. Mold.*, 4, 1966, p. 246, fig. 1/1-2.
22 M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p, 21, nota 91.

DÉCOUVERTES FORTUITES D'OBJETS EN BRONZE

Résumé

Dans cet article sont présentées une faucille en bronz avec crochet (fig. 1/1), et six celts en bronze (fig. 1/2-7), provenant des découvertes occasionnelles dans la zone souscarpatique de la Moldavie, respectivement sur le territoire des districts de Neamţ et Bacău.

Etablissant la typologie de la hache avec crochet comme similaire aux petites pièces du dépôt de bronzes d'Ilişeni, ainsi que les celts de tppe transplvain (fig. 1/4-5, 7), avec analogies dans les dépôts de bronzes d'Ulmi-Liteni, Duda et Bozia Nouă, et ceux de type transylvain, variante orientale (fig. 1/2, 6), à Ciorani et Rîseşti, celles-ci sont encadrées en général, à la fin de l'époque de bronze, respectivement dans la culture Noua.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Faucilles et celts en bronze : 1, Războieni ; 2, Măgura-Bacău ; 3, Răuceşti ; 4, 7, Ţibucani ; 5, Şerbeşti-Ştefan cel Mare ; 6, Hlăpeşti-Dragomireşti.

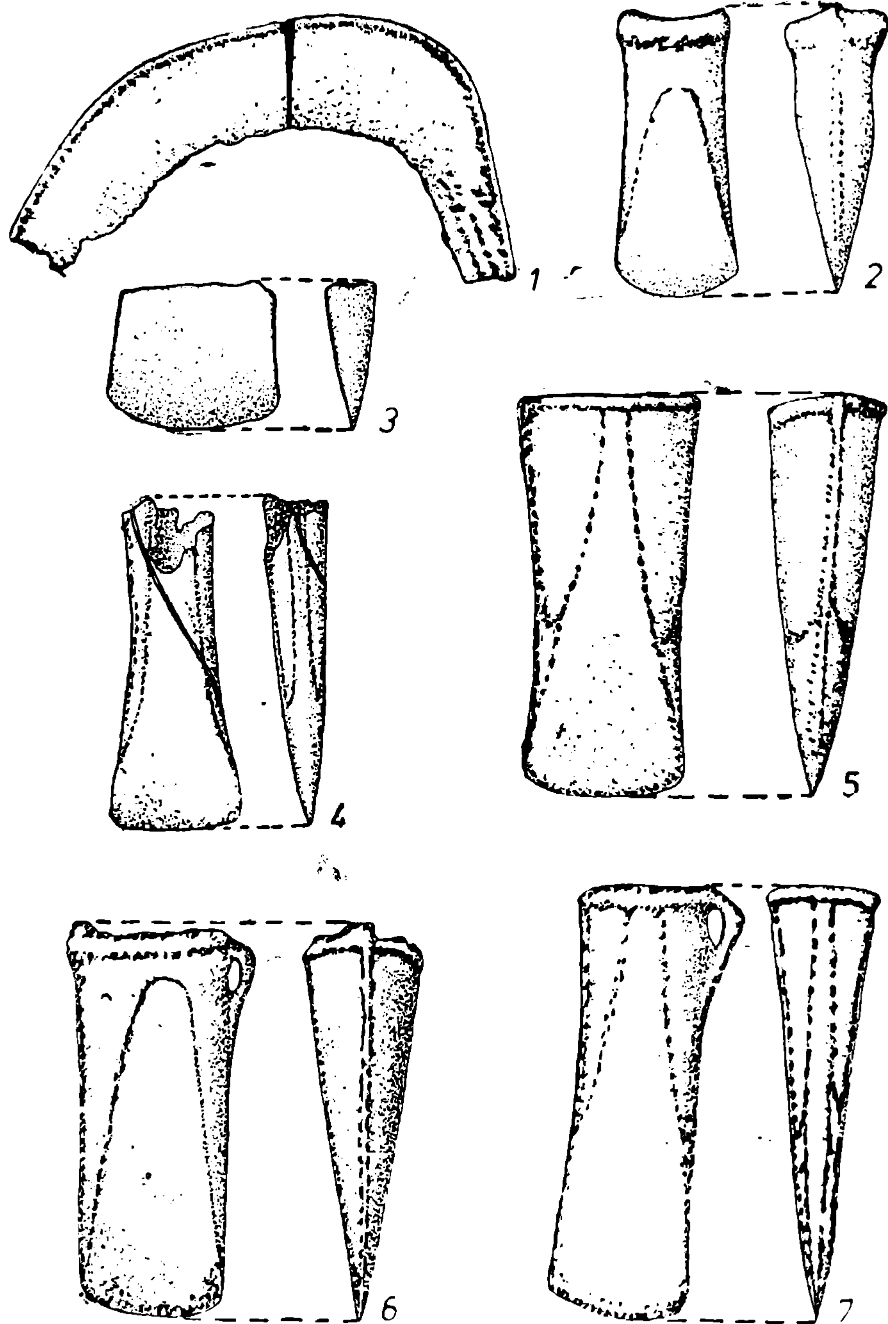

Fig. 1. — Seceră şi celturi din bronz : 1, Războieni ; 2, Măgura-Bacău ; 3, Răuceşti ; 4, 7, Ţibucani ; 5, Şerbeşti-Ştefan cel Mare ; 6, Hlăpeşti-Dragomireşti.

SABIA DE LA MARVILA

de *VIOREL CĂPITANU* şi *ALEXANDRU VULPE*

În aprilie 1970 s-a descoperit în mod întîmplător, cu prilejul unor alunecări de teren, în marginea de est a satului Marvila, comuna Corbasca, judeţul Bacău, în punctul „Dealul cantonului“, o spadă de bronz. Potrivit descoperitorului, săteanul Alexandru Pîrîiac, spada zăcea în argilă, cu vîrful în sus. Primul detaliu arată că piesa fusese probabil adînc îngropată în zona originară (în stratul de humă argiloasă). Pe de altă parte, dispunerea „cu vîrful în sus“ nu va fi fost poziţia iniţială, ci trebuie interpretată ca datorîndu-se tot alunecării terenului.

În toamna aceluiaşi an s-a întreprins un sondaj la faţa locului, respectiv o secţiune de 10 × 4 m, taluzîndu-se malul pe o adîncime de trei metri. Cu această ocazie nu s-a mai găsit nici un alt obiect arheologic. Cercetările de teren efectuate în împrejurimi au dus la identificarea unei aşezări a culturii Noua, la cca. 100 m spre nord-est de locul descoperirii spadei.

În temeiul acestor date se poate afirma că spada este foarte probabil o descoperire izolată, fiind îngropată fără alte bronzuri în panta dealului ; locul iniţial al depunerii poate fi cel mult dedus, el corespunzînd desigur cu locul de unde s-a desprins masa de teren.

Spadă de bronz, acoperită cu patină de bună calitate, de culoare verde închis. Mînerul a fost turnat separat şi fixat prin două nituri, în timp ce butonul măciuliei a fost foarte probabil lipit de mîner prin sudură. Piesa este decorată prin gravură foarte fină ; motivele ornamentale se desfăşoară pe întreaga suprafaţă a mînerului, inclusiv pe ambele feţe ale şaibei măciuliei. În timp ce decorul pe şaibă este bine conservat, mai ales pe faţa superioară, cel de pe mînerul propriu-zis şi de pe feţele gărzii este foarte şters, desigur prin frecare, fiind abia perceptibil cu ochiul liber (nu am putut obţine o fotografie care să-l reproducă în mod clar). Decorul lamei nu este vizibil decît în partea dinspre tăiş ; în rest lipseşte. Motivele decorative ale mînerului sînt atît curbo-lineare, cît şi rectilinii. La o examinare cu lupa se poate deduce maniera de execuţie a curburii benzilor de pe partea superioară a şaibei : pentru a obţine o dispunere regulată, simetrică, curburile erau imprimate cu o ştanţă (din os sau de bronz) în forma literei „U“ ; ştanţele erau diferite ca mărime şi deschidere ; curburile astfel imprimate pe metal (puteau fi şi gravate.

ştanţa servind doar ca sprijin pentru trasarea regulată a curbei cu un vîrf ascuţit) erau apoi unite. Urmele „U"-urilor se observă pe zonele de curbură. În opoziţie cu faţa superioară ornată cu motive curbilinii, cea inferioară are marginea tivită cu mici triunghiuri haşurate. Şaiba este prevăzută cu o mică perforaţie, fapt observat la multe piese ale acestui tip şi interpretat ca servind pentru petrecerea unei cureluşe în scopul unei mai bune fixări a armei de încheietura mîinii mînuitorului ei [1]. Pe mînerul propriu-zis un motiv, constînd din trei cercuri înlănţuite, redate printr-o bandă de linii foarte fine, este dispus pe trei registre, pe fiecare de cîte două ori (faţă şi verso). În registrul din mijloc se remarcă o uşoară deosebire pe cele două feţe în modul de realizare al motivului. Registrele sînt demarcate prin cîte o bandă cu grupuri de haşuri în zig-zag (inclusiv pe banda care delimintează mînerul de gardă, unde liniile au fost gravate pe o îngroşătură abia perceptibilă). Pe suprafaţa gărzii se disting mai limpede doar cele trei cercuri concentrice ; motivul curbiliniu care le încadrează şi şirurile de împunsături din jurul niturilor abia au putut fi zărite în urma înclinării piesei într-un anumit unghi faţă de sursa de lumină. Lama spadei este prevăzută cu un „ricasso" bine conturat. În această zonă se observă o îngroşare mediană foarte pronunţată, care se pierde treptat de-a lungul lamei propriu-zise, transformîndu-se într-o muchie mediană (secţiunea este aproape rombică). Este foarte probabil ca benzile care se desfăşoară de-a lungul muchiei mediane a lamei şi care converg într-un punct lîngă vîrf, să nu fi continuat şi pe porţiunea de lamă dinspre gardă, fapt constatat la majoritatea exemplarelor din grupul celor cu şaibă sau cupă la mîner [2]. Lungime totală : 0,592 m ; lungimea mînerului propriu-zis : 0,052 m ; greutate : 0,720 kg. Piesa se păstrează în Muzeul Judeţean de Istorie, Bacău, sub nr. Inv. 6800.

*

Spada de la Marvila aparţine categoriei de spade cu mîner plin şi, în sens mai restrîns, seriei de spade cu şaiba în formă de cupă, sau, mai pe scurt, cu cupă la mîner *(Schalenknaufschwerter)*. Raportîndu-ne la tipologia făcută cu mai bine de două decenii în urmă de H. Müller-Karpe, exemplarul nostru poate fi atribuit tipului Wörschach [3]. De fapt cea mai apropiată ca formă şi decor de piesa de la Marvila este o spadă din depozitul de la Tuzsér din nord-estul Ungariei [4]. Însemnătatea acestei din urmă descoperiri constă în asocierea a trei tipuri diferite de spade în acelaşi depozit : una aparţine seriei de spade cu trei brîuri pe mîner *(Dreiwulstschwerter)* de tip Liptov, a doua este o variantă a aceluiaşi tip iar a treia, cea asemănătoare cu piesa noastră, este considerată de Müller-Karpe ca ocupînd o poziţie intermediară între seria spadelor cu brîuri pe mîner şi a celor de tip Wörschach [5]. Înrudirea spadei noastre şi cu seria celor cu brîuri pe mîner devine mai evidentă prin analizarea decorului, care, în unele cazuri, este aproape identic cu cel reprezentat pe spadele cu cupă. În acest sens remarcăm un exemplar din Maramureş, al

cărui mîner este împodobit cu aceleaşi ornamente ca cele de pe spada de la Marvila [6].

Recent, I. Chicideanu a distins în cadrul spadelor cu cupă două variante, definite fiecare prin tectonica mînerului : A, cu trei nervuri proeminente ce delimitează registrele decorului (şi vădesc în acelaşi timp relaţii directe cu spadele cu brîuri pe mîner) şi B, cu trei benzi gravate, îndeplinind rolul nervurilor variantei A [7]. Relativ puţinele forme intermediare şi concentrarea celor două variante în zone distincte dovedesc că această împărţire nu este întîmplătoare, ci reflectă concepţii diferite asupra tehnicii de înmănuşare. Spada de la Marvila aparţine în mod clar variantei B, variantă ce-şi găseşte o largă răspîndire în Slovacia şi în zonele limitrofe, unde reprezintă de altfel singurul tip de spadă din această serie. În România, mai ales în Ardeal, se întîlnesc, aproximativ în egală măsură, atît exemplare de tip A, cît şi cele de tip B. Pe de altă parte, varianta A se concentrează în zona alpină şi nordalpină, unde se şi presupune a fi fost creată [8]. În lumina acestor consideraţii sîntem înclinaţi să vedem în spada de la Marvila, la fel ca şi în cazul unui alt exemplar provenind poate tot din Moldova [9], produse ale centrului metalurgic slovac, activ mai cu seamă în primele etape ale Hallstatt-ului vechi. După cronologia azi în parte depăşită a lui Müller-Karpe tipul reprezentat de piesa aici publicată a fost produs la sfîrşitul perioadei Ha A şi la începutul perioadei Ha B [10], ceea ce, transpus pe tărîm local, corespunde perioadei de răspîndire a ceramicii canelate în Moldova, atingînd eventual, dar faptul rămîne a fi dovedit, orizontul cultural Cozia-Brad [11].

Cum s-a mai discutat în ultima vreme în literatura de specialitate, descoperiri izolate de arme, ca în cazul de faţă, trebuiesc interpretate ca depuneri intenţionate, legate de anumite obiceiuri [12]. Asemenea obiecte nu se pierdeau, nici nu e verosimil să credem că se ascundeau în timp de război. În acest sens descoperirea de la Marvila constituie ceea ce s-ar putea cuprinde în noţiunea de „depozit de o singură piesă". Una din cele mai resimţite lipsuri ale studiului bronzurilor este neglijarea tocmai a pieselor singuratice. Cei ce s-au ocupat de depozitele de bronzuri au fost preocupaţi doar de descoperirile constînd din cel puţin două piese ; numai aşa, credeau ei, s-ar justifica noţiunea de depozit. Dacă însă se acceptă ideea, de altfel din ce în ce mai susţinută în ultima vreme, că marea majoritate a depozitelor au un caracter cultic (mai ales ofrande sau depuneri votive), atunci noţiunea de „depozit" devine sinonimă cu cea de „depunere", iar pieselor descoperite în mod izolat li se cuvine acordarea aceleiaşi atenţii ca oricărui depozit alcătuit din mai multe piese [13]. Desigur, aceste păreri vor căpăta un contur mai concret în urma unei analize horologice însoţită de una statistico-combinatorie, atît a conţinutului depozitelor, cît şi a condiţiilor de descoperire şi a gradului de utilizare a obiectelor. Deşi s-au făcut astfel de studii, încununate de succes, în alte zone ale continentului nostru [14], un bogat material aşteaptă încă să fie studiat, şi din acest punct de vedere, în spaţiul carpato-dunărean.

NOTE

1 H. Müller-Karpe, *Die Vollgraffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, München, 1961, p. 90.

2 *Ibidem*, loc. cit. şi passim.

3 *Ibidem*, p. 33 şi urm. Cf. şi Alexandrina D. Alexandrescu, *Dacia*, N. S., 10, 1966, p. 129. După tipologia ei spada de la Marvila aparţine tipului clasic : cupa puţin adîncă, butonul măciuliei fiind vizibil.

4 Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 35, pl. 38/6 (vezi şi pl. 19/8 şi 34/3) ; J. Hampel, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, III (1896), pl. 197, 198.

5 Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 35.

6 A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 127, pl. 5/7, 6/8 ; de fapt spada, al cărei loc de descoperire a rămas necunoscut, provine de pe cuprinsul Maramureşului istoric (*ibidem*, p. 171).

7 I.Chicideanu, *Dacia*, N. S., 27, 1983.

8 *Ibidem* ; Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 87.

9 Alexandrescu, *op. cit.*, p. 128, nr. cat. 50, pl. 10/1. Chicideanu (*op. cit.*), citează acest exemplar ca provenind, *se spune*, din aria judeţului Vaslui, fapt care, în urma descoperirii de la Marvila, poate fi luat în consideraţie.

10 Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 35. În terminologia mai nou adoptată de acest autor perioada respectivă, care se situează în jur de 1000 î.e.n., a fost denumită „Jungbronzezeit" (JahrberInstVorgeschUnivFrankfurt, 1974, p. 17).

11 A. László, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 89 şi urm. : B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn 1976, p. 105 şi 134. În aria judeţului Bacău a fost identificată o locuire de tip Cozia-Brad şi în staţiunea de la Răcătău, aşezare cunoscută mai ales prin descoperirile de epocă Latène (V. Căpitanu, *Carpica*, 14, 1982, p. 51 şi urm.).

12 În ceea ce priveşte ţara noastră această părere a fost susţinută în repetate rînduri de A. Vulpe : *SCIVA*, 25, 1974, 1, p. 16 ; *Dacia*, N. S., 22, 1978, p. 371 ; *Germania*, 59, 1981, 2, p. 428 şi de B. Hänsel, *PZ*, 56, 1981, 2, p. 285. Nici M. Petrescu-Dîmboviţa (*Die Sicheln in Rumänien*, München, 1978, p. 94) nu exclude posibilitatea ca o parte a depozitelor să reprezinte depuneri votive, dar nu se angajează prea mult în această direcţie. Pentru problema interpretării depozitelor de bronzuri în general vezi mai nou W. A. von Brunn, *Zur Deutung spätbronzezeitlicher Hortfunde zwischen Elbe und Weischsel, 61BerRGK*, 1980, p. 92, însoţit de o bogată bibliografie din care se cuvine subliniată lucrarea lui Frauke Stein, *Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland*, Bonn, 1976.

13 M. Menke, *Die jüngere Bronzezeit in Hollstein*, Neumünster, 1972, p. 8 ; Stein, *op. cit.*, p. 18.

14 R. Dehn, *Die Urnenfelderkultur in Nordwürtemberg*, Stuttgart, 1972 ; Stein, Stein, *op. cit.*, passim.

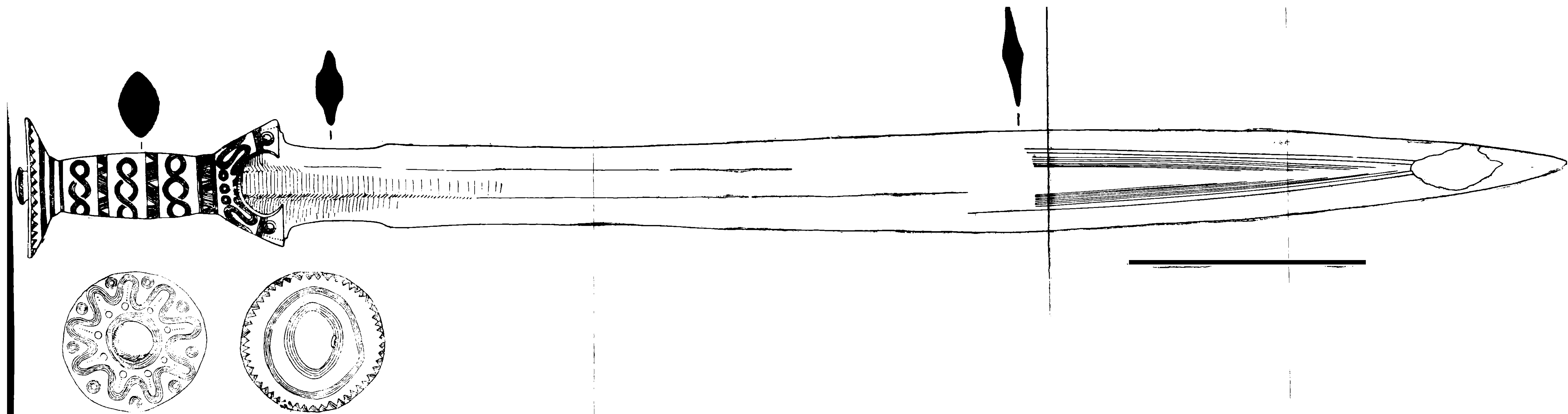

Fig. 1. — Marvila, com. Corbasc[illegible] jud. Bacău.

DAS SCHWERT VON MARVILA, JUD. BACĂU

Zusammenfassung

Das dem typ Wörschach nahestehende Schalenknaufschwert (Anm. 3) wurde während einer Erdrutschung zutage gefördert. Da die an Ort und Stelle durchgeführte Nachgrabung keinen anderen archäeologischen Fundstoff lieferte ist zu vermuten, daß es sich um einen Einzelfund handelt. Das Stück trägt eine gute, dunkelgrüne Patina und weist deutliche Abnutzungspuren auf, die insbesondere in der Abreibung der auf der Griffstange und auf der Heftplatte dargestellten, feingravierten Verzierungsmotive zum Ausdruck kommt. Diese auf der Griffpartie vorkommende Ziermuster begegnen häufig bei Schalenknaufund Dreiwulstschwertern (vgl. die Exemplare von Tuzsér /Anm. 4/ und „Maramureş" /Anm. 6/). Das Schwert von Marvila wird durch seinen glatten Griff der kürzlich von I. Chicideanu als östlicher Typ (B) definierten Gruppe von Schalenknaufschwerter zugesprochen (Anm. 7).

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

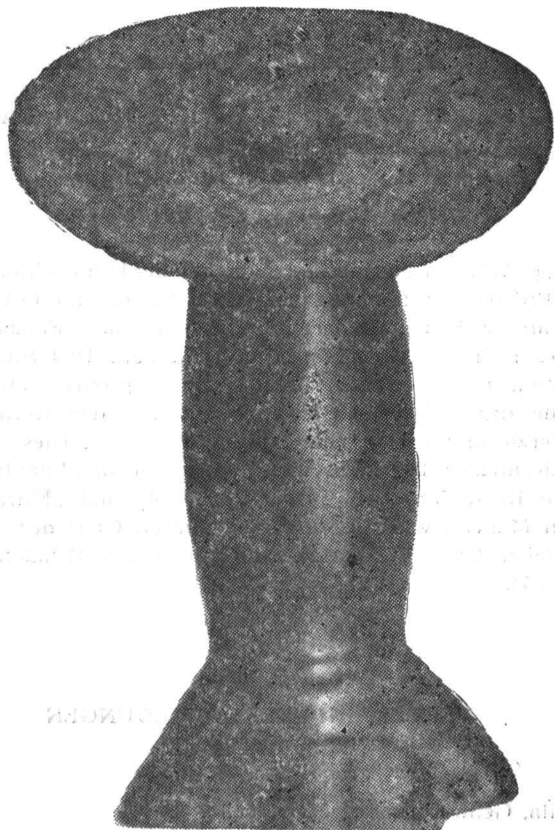

Fig. 2. — Mărvila, com. [illegible], jud. Bacău.

FIGURA LUI BUREBISTA ÎN GETICA LUI VASILE PÂRVAN

de *TRAIAN CICOARE*

Mi-am propus ca, în cele ce urmează, să prezint figura marelui Burebista așa cum apare ea în monumentala operă „Getica" a lui Vasile Pârvan.

Nu mi-am propus să fac o prezentare critică și nici să încerc o re-considerare a celor expuse de Vasile Pârvan. Aceasta, pe de o parte, pentru că nu intră în cîmpul competenței mele, și, pe de altă parte, pentru că Vasile Pârvan a fost, este și va rămîne MAGISTRUL care poate fi mereu valorificat.

Cui ar putea folosi această prezentare-decupaj ? — se pune în mod legitim întrebarea. Cred că acelora care ajung mai greu la acest mare și inepuizabil izvor care este „Getica", datorită rarității exemplarelor ce există.

În structura, și voluminoasei și densei opere a lui Vasile Pârvan nu există un capitol special rezervat epocii și personalității lui Burebista, dar există un subcapitol unitar — p. 77-83 — precum și scurte referiri de context presărate în alte 31 de pagini.

Lectura acestor referiri la personalitatea și opera lui Burebista ne dezvăluie clar atitudinea admirativă și aprobativă a autorului față de fapta și personalitatea marelui rege. În aproape toate locurile scrie despre fapta lui Burebista denumind-o „operă" iar despre el ca „mare rege get", „gloriosul rege", „mare organizator", ba, chiar, la 466 scrie textual „marele keltokton Burebista".

Vasile Pârvan consideră : „că e absolut necesar să subliniem importanța de mare stat danubian a regatului întemeiat de Burebista, deoarece fără acest caracter, în general nu se poate înțelege rostul istoric așa de larg pe care încă de la Dromichaites l-au avut geții în evoluția civilizației sud-est europene" (p. 81). După ce mai dă unele explicații, continuă să scrie cu privire la statul făurit de Burebista și importanța lui, că geții : „urmăreau o politică a lor și alcătuiau un stat bine închegat care, cu toate invaziile străine și disensiunile interne, se menținea pe același întins teritoriu la Dunărea de jos, primea puternice înrîuriri grecești — pe Dunăre în sus — și apoi romane — pe Dunăre în jos — dar, în ace-

eași vreme, oferea la rîndul lui și grecilor și romanilor o consistentă spiritualitate superioară și foarte caracteristică, pe care literatura antică a însemnat-o cu mirare și admirație făcînd din geți aproape un popor fabulos prin vitejia, înțelepciunea și sentimentul lui de dreptate" (p. 82).

Autorul „Geticei" apreciază în mod deosebit acțiunea de cunoaștere profundă și multilaterală a vieții de la Roma întreprinsă de Burebista și o consideră ca rădăcina primară a premiselor romanizării. În legătură cu aceasta scrie la p. 82 următoarele : „Dar politica de orientare spre Vest începută de Burebista a fost continuată de urmașii săi, în război ori în alianța cu romanii, regii aceștia getici pregăteau calea romanizării dacilor cu 150 de ani înainte de Traian".

Pentru a rămîne în aceeași sferă de aprecieri a statului dac creat de Burebista ca inițiator și fondator de civilizație, reproduc următorul text de la p. 482 : „Este clar că între Burebista și Decebal — vreme mai lungă decît aceea a stăpînirii romane în Dacia — se întemeiază adevărata civilizație getică modernă care, pe baze vechi getice și cu înrîuriri celtice, grecești și romane, va sta și la temeliile culturii daco-romane".

Mai mult, în concepția lui Vasile Pârvan, prin întemeierea statului condus de Burebista, civilizația getică devine model stimulator pentru restul populațiilor din centrul și sud-estul european, devenind ea însăși o civilizație superioară, de masă. El scrie : „Este clar, deci, că odată cu ridicarea națiunii gete politic și economic din ce în ce mai mult spre rangul de națiune dominantă în întreg centrul și sud-estul Europei, cu epoca de culminare în veacul marelui cuceritor și organizator Burebista, bunăstarea devine generală pînă în stratele de jos ale societății și, ca atare, formele de cultură etnografică se înnobilează : ceea ce era înainte rar, scump și adus departe, devine comun, ieftin și fabricat pretutindeni" (p. 562-563).

Din cele cîteva exemple spicuite și prezentate aici se poate descifra cu siguranță aprecierea lui Vasile Pârvan că Burebista a fost o mare personalitate politică și culturală a timpului său, bine cunoscută și apreciată în spațiul geografic european, un mare patriot, cum am spune cu un cuvînt modern. Îmi cer permisiunea să întăresc afirmația cu următorul citat de la p. 80 „Camille Jullian, într-o pagină avîntată din a sa „Histoire de la Gaule" a arătat că prin anii 70 a Chr. Europa de mijloc era împărțită între cei doi mari conducători de popoare, aventurierul lipsit de scrupule „regele" Ariovist al Suebilor care *teroriza* vestul germano-celtic și *reformatorul inspirat, organizatorul înțelept* Burebista, regele geto-dacilor care domina tot Răsăritul celto-illyro-thracic". Din context reiese clar adeziunea lui Vasile Pârvan la aprecierile expuse.

În „Getica" este prezentată și personalitatea militară a lui Burebista. Astfel, la p. 149 citînd aprecierea lui Strabo cu privire la Burebista : „era de mare primejdie și pentru romani pentru că trecea Dunărea fără să-i pese de nimic și prăda Thracia pînă în Macedonia și în Iliriot", o comentează favorabil susținînd că, dacă reușea să se întoarcă înapoi în pădurile

sale înainte de organizarea contraatacului roman, avea cavalerie bine organizată. Meritul lui Burebista ca organizator militar e cu atît mai mare cu cît armata lui era formată din „țărani înarmați ad hoc iar nu oaste de meserie" (p. 150). Dacă punem această idee în legătură cu părerea exprimată la p. 91 despre forța ofensivă de 200.000 de ostași pe care ne-o comunică Strabo, că „această cifră nu este exagerată în plus, ci mai degrabă modestă" descifrăm mai bine poziția admirativă a lui Vasile Pârvan față de Burebista.

Burebista ne este prezentat în „Getica" și ca un gospodar grijuliu care strînge un tezaur de metal prețios pentru a-l folosi la nevoie. Vasile Pârvan susține la p. 595 că mare parte din tezaurul în aur și argint ridicat de Traian exista încă din vremea lui Burebista, cu deosebire „podoabele de corp în aur au fost desigur pradă mai ales de la celți, în primul rînd de la boiii și tauriscii distruși de Burebista" (p. 597).

Calitățile de mare organizator politic, de mare strateg militar, de mare iubitor de țară preocupat de viitorul ei sînt subliniate de Vasile Pârvan referindu-se la construcțiile de cetăți „chiar numai urcarea blocurilor de piatră pe vîrful muntelui (la 1250 m. deasupra mării) și apoi prelucrarea lor în chipul unei mari cetăți, presupun o așa de mare putere și bogăție militară și economică, încît, cu sau fără voia noastră, sîntem îndreptățiți spre anii 70-50 î.e.n. : epoca marelui imperiu dacic al lui Burebista" (p. 481). Din motivarea acestui gînd desprindem elemente care constituie personalitatea lui Burebista „ministrul său de externe este un grec din Djonisopolis ; grecii circulă pretutindeni în Dacia cu mărfurile lor ; monete din Histria se găsesc numeroase în Munții Sebeșului ; Burebista însuși stăpînește toată coasta mării de la Olbia pînă la Apollonia ; el cunoaște personal viața greacă din cetățile de la Pont. Puterea și bogăția lui este imensă. Prada din războaiele contra celților, romanilor și grecilor, incalculabilă. El poate mîna destui robi care să-i care pietre pe vîrfurile munților și poate avea toți meșterii greci zidari și cioplitori, pe care și i-ar dori căci ei sînt supușii lui" (p. 481).

Pentru a sugera ideea că Burebista a fost cunoscut și recunoscut și în epoca sa și că aceasta s-a oglindit în însuși numele său, Vasile Pârvan, analizînd denumirea tarabaste observă că „partea a doua „bostes" intră și în compoziția numelui gloriosului rege Burebista, numit la Tragus cu aceeași vocalizare Buro-bastes... iar însemnarea rădăcinei boste (beista) va fi fost cam aceea sugerată de Tomaschek, „cunoscut", „recunoscut" — p. 148).

În concluzie, Burebista este prezentat de Vasile Pârvan în cartea sa de căpătîi „Getica", drept o personalitate unică, superioară lui Decebal, căci n-a avut după el „nici un urmaș în stare a-i continua opera" (p. 123) ; un întemeietor ; întemeietor de stat unitar, întemeietor de civilizație și, mai ales, întemeietor de tradiție care a constituit fermentul întregii istorii a urmașilor lui pe acest pămînt.

LA FIGURE DE BUREBISTA DANS *GETICA* DE VASILE PÂRVAN

Résumé

Le grand archéologue roumain de renommée mondiale, Vasile Pârvan, dans son oeuvre fondamentale „Getica“, présente en termes élogieux l'État geto-dace, crée il y a 2050 ans et son fondateur, Burebista. L'action est appelée „oeuvre“, et Burebista est qualifié : de „grand roi gète“, „glorieux roi“, „grand organisateur“. Par la création de cet État les Gètes ont pu aboutir à une civilisation supérieure qui est devenue un modèle stimulateur pour le reste des population du centre et du sud-est européen.

Le dialogue entre la civilisation géte supérieure, crée pendant la période qui va de Burebista á Decebal, et la civilisation romaine a constitué le prémisse de la romanisation des Daces aprés la conquète romaine.

On met aussi en évidence les qualités sans pareil de Burebista c'est à dire d'organisateur du pays, de bâtisseur de cités, de diplomate, de commandant d'armées.

À la fin, on relève sa qualité de fondateur des traditions dont les Roumains ont toujours usé et en usent aujourd'hui encore.

UN TEZAUR MONETAR UITAT

de *BUCUR MITREA*

Cercetătorii din domeniul istoriei vechi depun susţinute eforturi de a obţine noi lumini de la o categorie de documente care abia în ultimele decenii a fost solicitată să-şi aducă contribuţia la o mai profundă, mai amănunţită şi poate mai reală cunoaştere a complexei vieţi desfăşurate pe teritoriul ţării noastre. Este vorba de tezaurele monetare antice, iar din grupa lor, pentru moment, ne vom limita la cele romane imperiale.

În domeniul valorificării pe plan istoric a descoperirilor monetare sîntem abia la început [1]. Şi această situaţie nu este numai la noi, ci şi în alte ţări [2]. Din aceste motive vom întîlni unele încheieri modeste, care par a se impune de la început, dar şi altele grăbite, îndrăzneţe, neadîncite şi nefondate îndeajuns. Dar pe măsură ce studiile în această direcţie se înmulţesc şi mai ales se adîncesc, încep să se contureze unele concluzii care sfîrşesc prin a se impune. Eforturile, cum am mai menţionat, se fac pe plan european : se încearcă clasificări, se fac cartări, se face apel la statistica matematică, la textele antice etc. mereu spre a obţine noi şi noi date de pe urma studiului documentelor numismatice.

Cît este de actual acest efort şi în ce măsură preocupă pe învăţaţi pe plan mondial, reiese şi din faptul că în 1976 s-a simţit nevoia unui colocviu internaţional, care s-a ţinut la Frankfurt pe Main, în R.F. Germania, avînd ca temă tocmai valorificarea istorică a descoperirilor monetare : căi, metode, mijloace [3].

Una din concluziile care s-a desprins de pe urma acestor discuţii este că efortul va trebui continuat în această direcţie. Rezultatele ce se vor obţine urmează să fie publicate într-o publicaţie aparte *Studien zu Fundmünzen der Antike*, care va avea un regim de periodic.

Paralel cu acest efort s-a desfăşurat într-o serie de ţări, iar în altele este în curs de desfăşurare, o imensă muncă de publicare, de editare la nivelul actual al ştiinţei numismatice, a întregului material monetar roman. În acest scop s-a făcut apel la cei mai buni specialişti din ţările respective, care, împreună cu cadre special formate, au îmbrăţişat pentru ţările respective întregul material monetar roman. S-a avut în vedere atît materialul descoperit în trecut, cel aflător în diferitele colecţii publice sau particulare, cît şi cel descoperit în ultimii ani. Criteriul adoptat

este cel topografic : pe regiuni, iar în cadrul lor, pe localități. Indici de tot felul, hărți, planuri, etc, etc. încheie volumele. Se constituie astfel un *Corpus*, deocamdată al descoperirilor monetare romane pentru unele țări cum sînt Germania Federală [4], Austria [5], Luxemburg [6]. Pe baza lor se poate încerca pasul următor : interpretarea, valorificarea istorică.

În țara noastră un efort asemănător se desfășoară cu evidente rezultate în special pentru tezaurele monetare romane republicane [7], precum și pentru cele imperiale [8].

Totuși, tezaurele publicate sînt încă prizonierele unor periodice locale, care n-au putut întotdeauna și peste tot ajunge la îndemîna învățaților de specialitate [9].

Concluzia care se impune este ca aceste importante documente care sînt tezaurele și descoperirile monetare vor trebui să formeze obiectul unor editări, la nivel național, republican, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice. În acest scop vor trebui folosiți specialiștii cei mai indicați pentru conducerea și executarea unei astfel de lucrări.

Pînă cînd o astfel de inițiativă va fi preluată pe plan oficial, eforturile vor continua atît în direcția publicării tezaurelor monetare ce apar între timp, cît și încercările de a le valorifica pe plan istoric.

Dacă tezaurele monetare, în special cele romane, recent descoperite, sînt în general mulțumitor publicate de cele mai multe ori, ne rămîne o altă categorie de asemenea documente care-și așteaptă cercetarea. Avem în vedere tezaurele monetare descoperite în secolul trecut sau chiar în cele anterioare și care au lăsat unele urme în diferitele Cabinete numismatice, în documente de arhivă, în colecții personale, cele mai multe destrămate cu vremea, pe la scriitorii de tot felul, și nu în ultimul rînd în presa vremii. Fără a avea de gînd să epuizez toate sursele în care pot apărea știri relativ la descoperirile monetare, am ținut să menționez doar pe cele care mi s-au părut mai importante.

Cu privire la marile Cabinete numismatice din Europa avem a înțelege în primul rînd, dar nu exclusiv, pe cele de la Viena [10] și Budapesta [11], spre care se îndreptau descoperirile monetare din părțile ardelene înainte de 1918. Dar nu numai în aceste muzee sînt de căutat descoperiri monetare ce ne interesează, ci și în muzeele regionale din țările limitrofe pot fi depistate asemenea descoperiri. Ele au ajuns la acele instituții, unde, unele au fost înregistrate cu locul de aflare și cu date tehnice, utilizabile și astăzi [12].

În perioada dintre cele două războaie asemenea tezaure au ajuns și în alte cabinete mondiale sau în colecții particulare din străinătate [13]. Și ele vor fi avute în vedere.

Documentele de arhivă menționează și ele, nu o dată, asemenea descoperiri. Uneori în mod explicit și cu posibilități de utilizare, alteori, vag (de cele mai multe ori) și de o utilitate directă discutabilă, dar totuși importante și de reținut.

Const. Moisil, la timpul său, a pus în valoare această sursă la nivel de Arhivele Statului [14]. Efortul continuă și astăzi, atît la nivel republican [15], cît și la nivel local [16]. Și rezultatele nu se lasă așteptate. Este de presupus că pe măsură ce efortul se va generaliza pe plan regional (ju-

dețean) informația noastră în acest domeniu se va înmulți și poate, îmbunătăți.

O altă sursă de informare referitor la descoperirile monetare o constituie colecțiile numismatice. Avem în vedere colecțiile particulare (personale) din veacul trecut, dar nu mai puțin pe cele din vremea noastră. În aceste colecții au intrat o parte din descoperirile monetare (tezaure sau părți din ele). Ne gîndim la marii colecționari din secolul al XIX-lea, între care Marele Ban Mihalache Ghica [17], Nicolae Mavros [18], Cesar Bolliac [19], Lt. colonel Papazoglu [20], și mulți alții [21], noi mulțumindu-ne să amintim doar pe cei mai proeminenți din Muntenia. Din Moldova acelorași vremi ne vom rezuma să pomenim doar numele unuia mai cunoscut, Paharnicul Gheorghe Săulescu [22]. Dar el era departe de a fi singurul [23]. Peste tot, atît la sud, cît și la est de Carpați se strîngeau cu înfrigurare descoperirile monetare și o bună parte ajungeau în Muzeele existente pe acea vreme. Urmele lor, de multe ori, pot fi depistate și cu folos, pentru cercetarea numismatică actuală.

Mai pot fi solicitate să-și aducă contribuția și arhivele [24] diferitelor muzee, multe trecute prin transformări, regrupări, reprofilări succesive, dar cu cataloage proprii, în care au fost înglobate diferite colecții dăruite între timp. Cercetîndu-le cu răbdare și perseverență putem să aflăm prețioase date și informații care pot fi și utile și utilizabile chiar și azi. Am în vedere colecțiile școlilor de tot felul din Transilvania, dar nu mai puțin și din celelalte părți ale țării. Este o direcție de cercetare, care extinsă și la școlile elementare din toată țara, cuprinzînd „colecțiile" școlare, dar mai ales inventarul lor, va îmbogăți în mod surprinzător, dar nu neașteptat, volumul și calitatea cunoștințelor noastre în acest domeniu [25].

Mai aminteam de lucrările unor erudiți și colecționari din secolele trecute, unde pe lîngă alte informații, cele numismatice dețin un loc important.

Am lăsat intenționat la urmă o categorie de documente în care pot fi păstrate informații cu privire la descoperirile monetare. Este vorba de presa vremii.

Dacă avem în vedere vicisitudinile istorice prin care a trecut pămîntul românesc în cursul ultimelor secole, ne putem da seama, pe regiuni, că presa de tot felul, a putut înregistra, în felul ei și la nivelul epocii, asemenea descoperiri monetare. Aplecîndu-ne asupra lor de la nivelul actual al problemelor pe care descoperirile le ridică, multe din ele pot, în măsuri diferite, să fie folosite și azi. În orice caz, stadiul în care a ajuns cercetarea numismatică românească ne îngăduie ca noile semnalări să le integrăm diferitelor grupe ce s-au detașat și delimitat în cercetarea actuală.

Pe linia acestor ultime preocupări vine să se adauge un nou tezaur numeroaselor descoperiri de denari romani imperiali aflate la geto-dacii de la est de Carpați. Ele au fost puse în valoare de către cercetători centrali [26], iar de la un timp încoace, de către cei locali [27]. Acest tezaur are o situație ciudată. Nu este inedit, deoarece a apărut o notă asupra lui,

dar nu este nici cunoscut fiindcă a rămas „îngropat“ în filele unui periodic din prima jumătate a secolului trecut. De urma lui am dat grație unei recente lucrări de bibliografie de mari proporții, în care este rezumată știrea ce ne reține atenția în cele ce urmează [28].

Revista în care a apărut informația cu privire la această descoperire este *Albina românească*, 5, 1837 din 17 Genare (Ianuarie), p. 23-26. Articolul poartă titlul : „Arhiologie“ și nu este semnat. Ne putem gîndi la Gh. Asachi sau mai curînd la Gheorghe Săulescu [29].

Dar iată ce se menționează la locul amintit, cu privire la descoperirea ce ne interesează :

„Vara, lîngă mănăstirea Bogdana, pe moșia Gotinaș, lucrînd oamenii la pietrărie, au găsit în o stîncă un mic vas antic, înalt 6 almace, lat 4, plin de monede de argint, ca 180 la număr. Această aflare apoi egumenul mănăstirii a înfățișat-o Preaf. Mitropolit, carele au poruncit a să păstra pentru înființarea unui Cabinet numismatic“.

Dintre cele aproximativ 180 monede descoperite, atenția autorului se concentrează și reține doar un singur exemplar, bine conservat, și pe care-l descrie destul de exact. Astfel pe av. este semnalat bustul împăratului Traian, iar pe revers, columna aceluiași împărat. O schiță liberă a acestui denar este reprodusă pe o litografie (fig. 1), în care autorul așază în centru columna lui Traian, denarul în stînga, iar jos, în dreapta, este schițat vasul de lut în care s-a descoperit tezaurul. Este, după cît îmi pot da seama, cea mai veche încercare cunoscută de a reține și fixa forma unui astfel de recipient care cuprindea monedele. Avem de-a face cu un vas de lut al populației locale geto-dace din Moldova. Este pentru prima oară cînd o descoperire monetară romană imperială este însoțită și ilustrată împreună cu vasul de lut care a păstrat-o de-a lungul secolelor.

Știrea care ne face cunoscută descoperirea, după cum am văzut, este săracă în amănunte de care noi azi am fi foarte dornici. Dar să încercăm s-o traducem în termenii de care are azi nevoie prezentarea unor astfel de descoperiri. Începem cu localitatea în care s-a făcut descoperirea. Aceasta, localitatea, corespunde actualului sat Bogdana [30], care la rîndu-i face parte din comuna suburbană Ștefan cel Mare a municipiului Gheorghe Gheorghiu-Dej, județul Bacău. Întrucît știrea a apărut la 17 Genare (ianuarie) 1837, iar în text se vorbește de „vara“, înseamnă că descoperirea s-a făcut în cursul verii anului 1836. Cît privește numărul monedelor descoperite este precizat în mod mulțumitor : 180. Tot așa de precis ni se indică și metalul din care ele sînt confecționate și care este argintul. Nominalul nu este notat, dar noi îl deducem cu siguranță din metalul care este clar exprimat. Deci putem nota că avem de a face cu denari romani imperiali.Într-o firească incertitudine sîntem lăsați asupra structurii cronologice a descoperirii ce ne reține atenția. Este vorba de eșalonarea cronologică și numerică pe împărați a monedelor. Sau mai exact cu care împărat încep monedele din tezaur ? Pînă la care împărat ajung ?

Care este cea mai recentă monedă din tezaur? Şi apoi în ce număr se repartizează monedele pe fiecare împărat în parte? La toate aceste aspecte, pe baza informaţiilor de care dispunem astăzi, este evident că nu putem răspunde. Dar dacă nu putem da un răspuns sprijinit pe informaţii directe la problemele ridicate mai sus privind structura tezaurului, putem încerca o ipoteză.

Tezaurele de denari romani imperiali descoperite în Moldova au fost clasificate cu peste douăzeci de ani în urmă [31], iar mai nou ele au fost cercetate aprofundat [32]. Din aceste lucrări reiese că marea majoritate a tezaurelor cuprind denari ce se eşalonează cronologic de la Nero şi pînă în etapa de început a domniei lui Septimiu Sever. Este probabil că în această grupă de denari romani imperiali să se încadreze şi descoperirea de la Bogdana.

În felul acesta tezaurelor monetare romane imperiale descoperite pe pămîntul Moldovei i se mai adaugă încă unul, asupra căruia înaintaşii noştri s-au aplecat cu smerenie, le-au strîns, curăţit, păstrat şi publicat, spre a putea fi de folos şi posterităţii. Este un semn de înaltă preţuire de care se bucurau încă de pe atunci aceste documente străvechi, care aminteau de strămoşii noştri daci şi romani. Dar nu este totul. În această publicaţie, în acest articol, în felul în care este prezentat materialul aflat, monede şi vasul de lut, umilul vas de lut, noi vedem începuturile ştiinţifice moderne de abordare a unor astfel de descoperiri încă cu aproape o sută cincizeci de ani în urmă [33].

NOTE

1 Amintim că valorificarea pe plan istoric a descoperirilor monetare, tezaure şi monede singuratice din aşezări sau castre, constituie încă o problemă. Tezaurele monetare şi împreună cu ele monedele izolate din aşezări şi castre militare, sînt chemate să ne dea un răspuns la probleme de natură economică, socială, politică, militară şi nu în ultimul rînd, la cele numismatice. Pentru a se putea ajunge la asemenea concluzii şi mai ales pentru ca ele să fie bine fondate, este necesară publicarea exhaustivă a întregului material monetar, la nivelul actual al cercetării numismatice. Deocamdată în ţara noastră se face un vădit efort pentru asemenea editări de descoperiri monetare. Dar, în ceea ce priveşte valorificarea, interpretarea istorică, ea s-a mărginit, cel puţin deocamdată, în a explica ascunderea lor, măcar pentru o perioadă frămîntată cum a fost aceea de pe la mijlocul secolului al III-lea, prin incursiunile carpilor şi goţilor. Este doar un început. Problematica pe care ele o ridică este mult mai vastă şi implicaţiile sînt mult mai profunde. Aici vin să se integreze studiile publicate de către Mihail Macrea, Bucur Mitrea, D. Protase, Eugen Chirilă, Constantin Preda, Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Maria Chiţescu şi alţii.

2 Pentru Bulgaria a se vedea studiul lui Boris Gerov, *Die gothische Invasion in Mösien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, în *Studia histo-*

rica et philologica, Serdicae, 1963, p. 127-146, unde sînt strînse la un loc şi comentate peste 50 de tezaure care se încheie cu monede de la Filip Arabul, la care se adaugă un număr aproape egal de tezaure care se termină cu antoniniani de la Traianus Decius. Problema este de reluat de un cercetător de specialitate, care printr-o analiză amănunţită şi competentă, poate face grupe de tezaure chiar în cadrul domniei aceluiaşi împărat.

3 Colocviul s-a ţinut sub conducerea profesorului Maria Alföldi, de la Universitatea din Frankfurt/M. La dezbateri şi comunicări au luat parte ca invitaţi, în afară de gazde, învăţaţi din alte ţări ca Franţa, Anglia, Belgia etc. Din partea României a participat B. Mitrea, care a prezentat comunicarea *Statistica matematică şi fragmentarea tezaurelor.*

4 *Die Fundmünzen der Römischenzeit in Deutschland*, herausgegeben von Hans Gebhardt u. Konrad Kraft, Band I, 1, Oberbayern, Berlin, 1960. De atunci au continuat să apară diferite volume, cu colaborări variate.

5 În Austria iniţiativa şi conducerea unor astfel de lucrări a luat-o profesorul Robert Göbl, care prin elevii săi a şi trecut la înfăptuiri regionale.

6 În acest sens pentru Luxemburg, vezi Raymond Weiller, *Monnaies antiques découvertes au Grand-Duché de Luxembourg*, Berlin, Gebrüder Mann, 1972, vol. I, 616 p., Vol. II, Berlin, 1977, 250 p.

7 Tezaurele monetare romane republicane sînt publicate în diferite reviste şi periodice. O privire generală asupra unei părţi a acestor tezaure se poate găsi la Iudita Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în *JNG*, 17, 1967, p. 123-156. Altele pot fi întîlnite în lucrările Mariei Chiţescu, din care amintim doar o mică parte : Le trésor monnaies romaines républicaines découvert à Jegălia, *Dacia*, N. S., 16, 1972, p. 303-316 ; idem, Evenimentele politice de la începutul secolului I, e.n. din Dacia, oglindite prin îngropări de tezaure monetare, *SCN*, 6, 1975, p. 55-61 ; idem, Le debut de la formation politique de Burebista d'après les données numismatiques, *Dacia*, N. S., 19, 1975, p. 249-254. Pentru regiunile estcarpatice, a se vedea şi Virgil Mihăilescu-Bîrliba, La monnaie romaine républicaine et du commencement de l'Empire à l'est de de la Dacie. La acestea se adaugă lucrările lui Constantin Preda, Gh. Poenaru Bordea, Octavian Floca, precum şi ale mele, publicate în diferite periodice.

8 Este destul de greu de a prezenta o informare fie ea şi fugară, asupra realizărilor obţinute în ultimul sfert de secol în acest domeniu. Au contribuit la înfăptuiri remarcabile în editarea tezaurelor cercetători de la Cluj, Iaşi, Piatra Neamţ, Constanţa, Craiova, Timişoara etc. Activitatea depusă de fiecare şi realizările fiecăruia sînt menţionate în bibliografiile pe care le public periodic în revista *SCN*, la capitolul respectiv.

9 La Congresul internaţional de numismatică ţinut la Washington în 1973 învăţatul polonez A. Kunisz a menţionat unele greutăţi pe care le întîmpină în acest domeniu. În răspunsul pe care l-am dat pe loc, am amintit că descoperirile monetare din Moldova, este vorba de cele romane, s-au bucurat de o deosebită atenţie cele mai multe din ele fiind publicate la nivelul actual al cercetării. Dar, este adevărat, ele sînt împrăştiate în diferite periodice, ceea ce face destul de dificilă consultarea lor. Dar, s-a atras atenţia că există o monografie a lui Virgil Mihăilescu-Bîrliba,, încă din 1974, pe cale de a fi imprimată. În ea se găsesc toate informaţiile referitor la această problemă. Tot atunci s-a

observat că interpretarea tezaurelor monetare romane este de făcut în cadrul culturilor materiale în care ele s-au găsit și în legătură cu populația cărora rămîne să fie pusă în legătură. Ideea aceasta a fost subliniată de către H. A. Cahn, președintele secțiunii acelei ședințe.

10 O bună parte din tezaure a ajuns la Cabinetul din Viena, unde au fost cercetate, identificate și publicate de către J. G. Seidl, iar mai apoi de către continuatorul său, Fr. Kenner, în scurte note, în Archiv für Kunde österr. Geschichtsq, vol. 9, 1853 și urm. Pentru alte cronici și contribuții anterioare, a se vedea Bucur Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria...*, în *EDR*, 10, 1945, p. 4 și urm., cu notele 1 și urm.

11 Știri referitoare la tezaurele monetare ajunse la Muzeul din Budapesta se găsesc inserate în periodicele de specialitate : *Archaeologiai Értesitö*, iar mai apoi în *Numizmatikai Közlöny*. Amănunte, desigur, în arhiva Muzeului Național din Budapesta. Unele informații au fost menționate de către Iudita Winkler.

12 Cercetări în acest sens sînt în curs de desfășurare în unele muzee aflătoare în țările limitrofe.

13 Cercetările întreprinse la unele din marile case din Londra care se ocupă cu vînzarea monedelor a dus la aflarea descrierii unor stateri de aur ce făceau parte din tezaurul descoperit la Mărășești. Cf. Gh. Poenaru Bordea, în Dacia, N. S., 18, 1974, p. 103-125. Pentru staterii ajunși în colecțiile lui *ANS*, vezi ibid. Pentru alt tezaur, din care un număr de 22 tetradrahme de tip Alexandru cel Mare emise postum, vezi, Margaret Thompson, O. Mörhholm, C. M. Kraay, *An Inventory of Greek coin Hoards*, New York, 1973, p. 116, nr. 886. La acestea se mai pot adăuga unele colecții, cum este cea a lui Berry : Margaret Thompson, ANS, Colection Berry, New York, 1961, în care unele monede sînt colecționate din țara noastră.

14 Pentru acest aspect, vezi B. Mitrea, *SCN*, 1, 1957, p. 408.

15 Constanța Știrbu, *CercNum*, 1, 1978, p. 25-28.

16 Purece Sergiu, Informații arheologice în documentele de la arhivele statului Vîlcea, *RevArhiv*, 50, 1973, p. 248-253.

17 Const. Moisil, *Galeria numismaților români : Mihail Ghica, CrNA*, 10, 1934, nr. 97, p. 44-47.

18 Const. Moisil, Nicolae Mavros, *ibid.*, 12, 1936, nr. 105, p. 178-181.

19 Gh. Potra, *Cesar Bolliac, numismat și arheolog, CrNA*, 18, 1944, nr. 130, p. 233-248.

20 A se vedea lucrările lui Căzănișteanu.

21 A se vedea Const. Moisil, *art. cit., CrNA*, 13, 1938, nr. 110-111, p. 61-63.

22 Nicolae Gostar, *Paharnicul Gh. Săulescu, primul arheolog român*, comunicare prezentată la lucrările sesiunii științifice jubiliare, ținută cu ocazia centenarului Universității „Al. I. Cuza" din Iași, 1960. Citat de Mircea Petrescu-Dîmbovița, în *Danubius*, 1, 1967, p. 5, nota 1.

23 Alți colecționari au fost menționați de către Const. Moisil, *loc. cit.*

24 Printre altele este de avut în vedere și *„Cestionarul arheologic"* al lui A. Odobescu, aflător la Biblioteca Academiei R.S.R.

25 Unele descoperiri ajunse pentru un timp în colecțiile școlare au fost semnalate de M. Butoi, Slatina, Paul I. Dicu, Pitești sau au fost înregistrate în repertorii regionale ,ca cel al lui Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirică, București, 1976,

precum şi la mulţi alţii. Dar materialul este mult mai numeros şi merită să fie cercetat şi notat.

26 Bucur Mitrea, Contribuţii numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova..., *SCIV*, 7, 1-2, 1956, p. 159-177. Tezaurele monetare sînt atribuite „populaţiei locale... daco-getice...", p. 163. Iar ceva mai departe, tot acolo, se mai menţiona: „Sugestia aceasta pe care ne-o dau descoperirile monetare este întărită şi confirmată şi de descoperirile arheologice", p. 163.

27 Un loc de frunte în această materie este ocupat de către publicaţiile lui Virgil Mihăilescu-Bîrliba, atît în revista *Memoria Antiquitatis*, cît şi în altă parte. În această privinţă este de notat monografia lui V. Mihăilescu-Bîrliba şi Ioan Mitrea, *Tezaurul de la Măgura-Bacău, 1977*. De adăugat apoi cercetările efectuate de Maria Chiţescu, Şeiva Sanie şi alţii.

28 I. Lupu, N. Camariano şi O. Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti, 1790—1850*, vol. I, 3, Bucureşti, 1967, p. 1146.

29 Cf. studiul lui Nicolae Gostar, menţionat la nota 22.

30 Pentru mănăstirea şi satul Bogdana, v. C. I. Brătianu şi Gr. Tocilescu, *Marele dicţionar geografic al României*, Bucureşti, 1898, vol. I, p. 495-496.

31 Vezi nota 26.

32 Vezi nota 27.

33 Dacă autorul acestui articol este Gh. Săulescu, atunci se confirmă şi se completează concluziile lui Nicolae Gostar în sensul că a fost nu numai primul arheolog român, dar şi primul numismat, care anticipează o poziţie modernă de abordare a publicării tezaurelor monetare.

A FORGOTTEN MONETARY HOARD

Summary

In the „Albina românească" magazine (Iaşi, 5, 1837, 13th January) the discovery of the Roman Imperial denarii hoard is mentioned. The author was, probably, the „paharnic" (noble) Gheorghe Săulescu.

The hoard was discovered in 1836 at Bogdana, belonging now to Ştefan cel Mare commune, Bacău county. The number of the denarii (180) is indicated and one of Trajan is illustrated. The discovery, perhaps, belongs to the Roman Imperial hoards group with denarii of the Ist — IInd centuries. The pot of the hoard is sketched (fig. 1, right, low).

FIGURE EXPLANATIONS

Fig. 1. — The lithography copied after the „Albina românească", magazine, numb. 5, the 17 of January, 1837, p. 25.

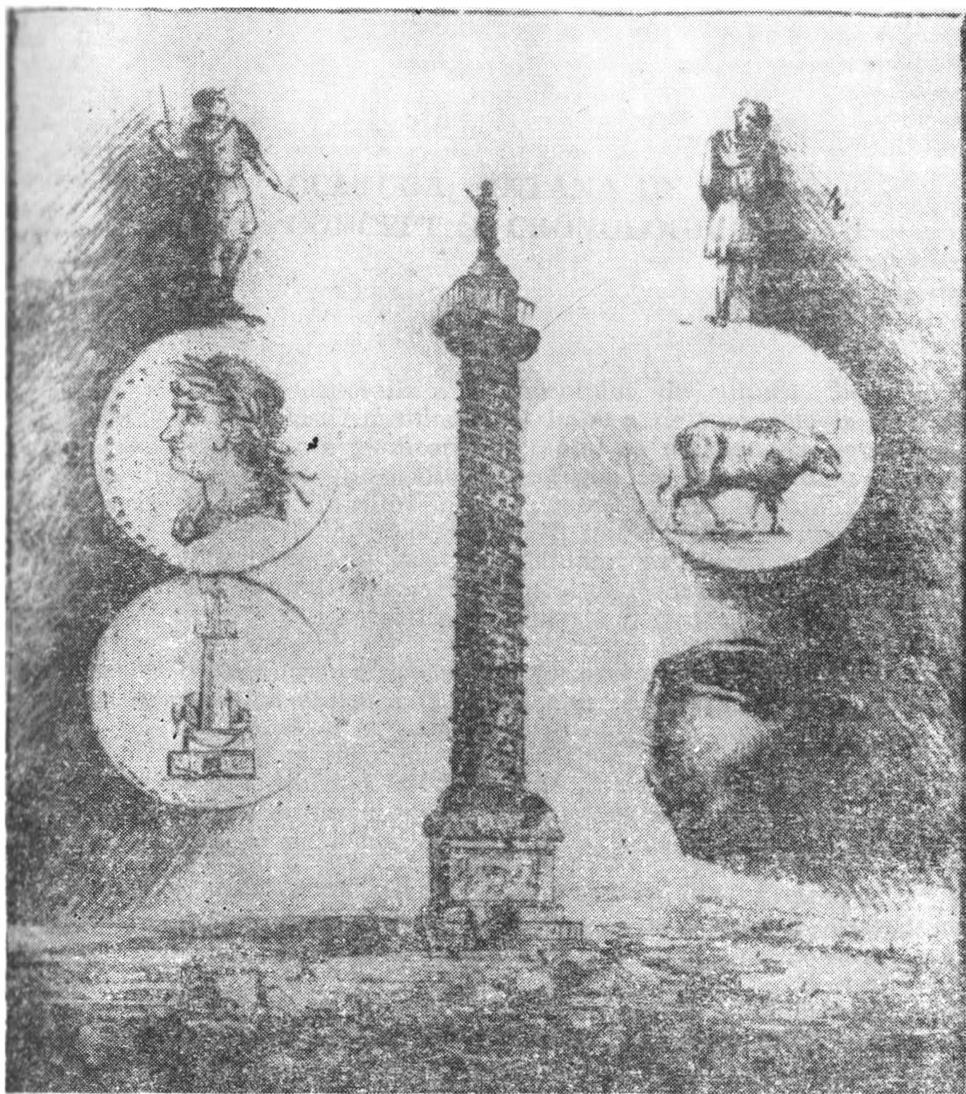

Fig. 1. — Litografie reprodusă după „Albina românească", nr. 5 din 17 ianuarie 1837, p. 25.

CULTURA SÎNTANA DE MUREŞ. CONCEPT ŞI CRONOLOGIE

VASILE PALADE

Generalizarea conceptului de cultură Sîntana de Mureş, păstrînd înţelesul terminologiei impuse de metodologia de cercetare preistorică îşi are explicaţia în faptul că majoritatea cercetătorilor în problemă, au socotit-o atît de eterogenă, din punct de vedere al apartenenţei etnice a făuritorilor ei, încît n-a putut fi pusă pe seama nici unui grup de populaţie presupus a fi implicat în apariţia şi evoluţia acesteia. Astfel, numele localităţii Sîntana de Mureş pe raza căreia a fost descoperit primul cimitir din secolul al IV-lea e.n. a devenit eponim pentru cimitirele şi aşezările din această perioadă existente în zona dintre Dunăre şi Carpaţi [1].

Întrucît în legătură cu originea şi formarea acestei culturi cît şi în privinţa apartenenţei etnice a făuritorilor ei se menţin încă opinii diferite, în cele ce urmează, ne propunem să stăruim asupra unora dintre ele, folosind ca suport rezultatele cercetărilor din necropola de la Bîrlad-Valea Seacă, cuprinzînd 547 morminte (din care 252 de înhumaţie şi 295 de incineraţie) şi din aşezare unde au fost descoperite şi cercetate, pînă în prezent, 36 de locuinţe, diferite construcţii anexe şi alte amenajări gospodăreşti sau magico-rituale.

Cu privire la originea şi formarea culturii Sîntana de Mureş, se încearcă tot mai insistent acreditarea tezei potrivit căreia această cultură „in trăsăturile sale de bază ia naştere în afara teritoriilor noastre, aproximativ în jurul anului 250" [2]. În lumina acestei teze „începuturile culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş se cristalizează... în regiunile bazinului superior al Nistrului pe fondul culturilor Pşevorsk şi Lipiţa care au precedat-o" [3] şi care, prin goţii pătrunşi aici mai de timpuriu", se desăvîrşeşte... simbioza goto-Pşevorsk-Lipiţa, simbioză care a avut ca rezultat formarea culturii Cerneahov" [4]. Iar ca un corolar al tezei respective, această cultură, pe teritoriul ţării noastre, din punct de vedere al apartenenţei etnice este atribuită populaţiilor gotice şi sarmatice (mormintele de înhumaţie), taifalilor (mormintele de incineraţie cu urne arse secundar) şi dacilor liberi (mormintele de incineraţie cu urne nearse secundar) [5], goţii fiind socotiţi „ca principali purtători" [6].

În funcţie de aceste criterii s-a ajuns la concluzia că în necropolele de la Mogoşani „lipseşte aspectul autohton" [7], iar în cea de la Tîrgşor

(peste 400 de morminte) acesta reprezintă procentual cu puţin mai mult de 2% faţă de numărul total de morminte. Fără îndoială că dacă criteriile de identificare şi departajare, din punct de vedere etnic, ale diferitelor grupe de populaţie din necropolele respective s-ar dovedi a fi veridice, am fi îndreptăţiţi să conchidem că „faptul în sine este suficient pentru a defini prezenţa elementului autohton în cadrul necropolei Cerneahov-Sîntana de Mureş de la Tîrgşor [8]. În această situaţie însă nu avem nici un temei să afirmăm că rolul componentei băştinaşe în cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov la Dunărea de Jos „a fost resimţit puternic timp de mai bine de un secol" [9]. Această afirmaţie s-ar susţine doar în situaţia în care ar fi aduse în discuţie alte necropole din zona respectivă în care componenta autohtonă să fie mult mai bine reprezentată numeric. Este drept că în necropola de la Gherăseni-Buzău, care prilejuieşte reflecţia de mai sus, componenta autohtonă reprezintă procentual peste 40%, însă la un număr total de numai 22 morminte, ceea ce este cu totul nesemnificativ pentru problema în discuţie. Afirmaţia cu privire la rolul puternic resimţit, mai bine de un secol, la Dunărea de Jos, a componentei băştinaşe a culturii Sîntana de Mureş, este fără acoperire dacă o raportăm la proporţia numerică a diferitelor etnosuri, prezente în necropolele din această parte a ţării, proporţie stabilită pe baza criteriilor amintite. Problema care se pune, după opinia noastră, este dacă aceste criterii îşi mai păstrează sau nu valabilitatea. Din acest punct de vedere se poate afirma că în prezent criteriul riturilor funerare, aşa cum a fost conceput, spre a departaja diferitele etnosuri din necropolele Sîntana de Mureş, nu mai corespunde realităţilor, el este depăşit şi trebuie să fie reconsiderat. Este absolut necesar să fie luate în consideraţie, şi nu să se ocolească pur şi simplu, adevărurile ieşite la lumină în ultimii 10-15 ani prin săpăturile efectuate în numeroase necropole daco-carpice din secolele II-III e.n. şi chiar mai timpurii [10]. Astfel, trebuie reconsiderată teza potrivit căreia populaţia autohtonă nu folosea înhumaţia ca rit de înmormîntare. Această teză este infirmată de descoperirile din necropola carpică din sec. II-III e.n. de la Văleni-Boteşti unde procentul mormintelor de înhumaţie depăşeşte 21% [11], ca de altfel şi în necropolele de la Gabăra-Moldoveni în care procentul mormintelor de înhumaţie este de peste 35% [12], iar în cea de la Săbăoani de peste 60% [13]. Mormintele de înhumaţie nu lipsesc nici din necropola carpică de la Poieneşti [14] şi nici din cele dacice din Transilvania [15], chiar dacă majoritatea acestora aparţin unor copii. Trebuie reconsiderată de asemeni, teza potrivit căreia numai mormintele de incineraţie cu urnele nearse secundar ar aparţine componentei băştinaşe din cultura Sîntana de Mureş, pe motiv că „ritualul arderii vaselor de ofrandă şi a urnelor pe ruguri nu poate fi legat de obiceiurile dacilor liberi şi nici de acelea ale autohtonilor din Transilvania centrală" [16]. În prezent este cunoscut faptul că arderea secundară a urnelor este frecventă în necropolele carpice de la Văleni-Boteşti [17], Dumitreştii Gălăţii [18], Săuceşti [19], Sohodor [20] şi Bărboasa [21], cît şi în necropola La téne de la Răcătău [22]. Obiceiul respectiv se întîlneşte şi în cimitirul dacic de la Soporul de Cîmpie [23]. Aceste realităţi luate în ansamblu infirmă teza potrivit căreia carpii şi dacii liberi nu practicau

arderea secundară a vaselor. Implicit se infirmă şi teza cu privire la mormintele de incineraţie cu urne sau fragmente de vase arse secundar care ar aparţine în exclusivitate neamurilor taifalice [24]. În acest context arderea secundară a vaselor nu mai poate fi luată drept criteriu cert pentru departajarea componentei taifalice în cultura Sîntana de Mureş, după cum nici ritul înhumaţiei, fără alte elemente de ritual, nu mai poate defini singur componenta goto-sarmatică. Atît timp cît populaţia geto-dacică respectiv carpii şi dacii din secolele II-III e.n. practicau şi înhumaţie, şi incineraţie în urne arse şi nearse secundar sau cu resturile cinerare depuse direct în groapă amestecate cu fragmente de vase trecute prin flăcările rugului, această populaţie nu mai poate fi redusă, în necropolele Sîntana de Mureş, numai la mormintele de incineraţie cu urne nearse secundar. Faptele dovedesc că nu se poate nega folosirea înhumaţiei şi a incineraţiei cu arderea secundară a vaselor nici la carpii aparţinînd culturii Poieneşti şi nici la dacii liberi sau la cei din Transilvania centrală. Prin aceasta nu vrem să negăm prezenţa goto-sarmatică şi a taifalilor ca componentă etnică a culturii Sîntana de Mureş, ci să atragem atenţia asupra faptului că actualele criterii de departajare sînt inoperabile şi trebuie reconsiderate, întrucît aceleaşi practici rituale se întîlnesc la populaţii cu totul diferite din punct de vedere etnic. Din aceste considerente, socotim aşa cum am subliniat şi cu alt prilej [25], că trebuie găsit unul sau mai multe elemente specifice, numai unui anumit grup etnic. Acest element de referinţă trebuie căutat în domeniul producţiei bunurilor materiale şi, anume a producţiei cu cea mai mare pondere şi cu cele mai vechi tradiţii, în măsură să se poată constitui ca element definitoriu pentru un grup de populaţie sau altul. Dintre toate activităţile productive bine reprezentate în cultura Sîntana de Mureş, producţia ceramică lucrată cu mîna şi la roată este după opinia noastră, cea mai reprezentativă, în măsură să ne ajute să surprindem partea de contribuţie a diferitelor etnosuri în edificarea acestei culturi. Bineînţeles că nu trebuie neglijate nici alte elemente ale producţiei materiale, pe care nu le vom lua deocamdată în discuţie şi nici latura spirituală care cuprinde, fără îndoială diferitele practici rituale şi credinţe magice etc., specifice unui anumit grup etnic sau altul, atunci cînd acestea se detaşează cu claritate. Dealtfel, în legătură cu producţia ceramică reamintim faptul că încă de la primele descoperiri s-a formulat opinia cu privire la caracterul dacic de tradiţie La téne al vaselor lucrate la roată din pastă fină cenuşie din mormintele de la Sîntana de Mureş [26]. Aceeaşi opinie a fost îmbrăţişată şi de autorul săpăturilor din necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Izvoare, care în urma unei analize comparative minuţioase şi competente ajunge la concluzia că vasele lucrate la roată din categoria cenuşie „...reprezintă prin amănuntele tehnicii lor superioare, cît şi prin formele şi decorul lor o continuare a ceramicii getice... din secolele precedente“ [27]. Această opinie întruneşte în prezent adeziunea a numeroşi cercetători [28], printre care şi a autorului săpăturilor din necropolele Sîntana de Mureş de la Tîrgşor, Mogoşani şi Gherăseni [29], ceea ce atestă că folosirea criteriului producţiei de bunuri materiale, respectiv a producţiei ceramice, în surprinderea apartenenţei etnice a colectivităţilor umane res-

pective se dovedeşte concludent. Fără îndoială că în acest context se confirmă şi unele opinii conform cărora „...contribuţia germanică la alcătuirea acestei culturi a rămas foarte redusă“ [30] infirmîndu-se în acelaşi timp, teza cu privire la constituirea ei în afara graniţelor ţării [31]; cît şi cea cu privire la atribuirea rolului de „principali purtători“ ai culturii Sîntana de Mureş neamurilor gotice [32]. În noua ipostază principalii purtători nu pot fi alţii decît masa populaţiei autohtone, producătoare a bunurilor materiale, pentru că îndeobşte, este cunoscut că fiecare popor îşi poartă propria sa cultură din punct de vedere material, iar producerea unor bunuri de trebuinţă permanentă cum este, printre altele, ceramica lucrată cu mîna şi la roată, are darul să perpetueze trăsături specifice ,tipologice şi ornamentistice care imprimă în timp amprenta neamului respectiv. Ori în domeniul producţiei ceramice lucrate la roată, prezente în cultura Sîntana de Mureş, nu putem distinge nicăieri forme de vase care să poată fi puse pe seama populaţiei gotice (vizigoţi, taifali, heruli). Nu întîlnim nici tipuri de vase nou create „hibride“ care să reflecte integrarea la fondul ceramic tradiţional, a unor elemente preluate din ceramica populaţiilor în mijlocul cărora goţii s-au stabilit temporar. Dealtfel, aşa cum deja s-a dovedit, neamurile gotice nici nu cunoşteau meşteşugul modelării vaselor la roată pînă în pragul secolului al III-lea e.n. [33]. Cercetările din necropola de la Brest-Trişin în care au fost surprinse grupuri de goţi dislocaţi din regiunile baltice în timpul migrării lor spre regiunile nord-pontice sînt concludente din acest punct de vedere [34]. În acelaşi timp însă cercetările din necropola amintită atestă faptul că neamurile gotice, în migraţie, îşi aveau propriile lor tradiţii în modelarea vaselor cu mîna, prezenţa lor aici putînd fi pusă în evidenţă tocmai prin aceste produse ceramice [35]. Tipurile de vase respective se regăsesc în cultura Cerneahov, aşa cum o dovedesc descoperirile de la Szumsk [36], Gavrilovka [37], sovhozul de la Pridneprovsk [38] etc., cît şi în cadrul complexelor Sîntana de Mureş de la Cozia [39], Botoşani [40], Băiceni [41] în Moldova, în aşezarea de la Băleni-Români [42] din Muntenia etc. Asemenea vase nu lipsesc nici din aşezarea şi necropola de la Bîrlad-Valea Seacă. Ceea ce credem că trebuie menţionat în legătură cu aceasta este faptul că în complexele de locuire ceramica de factură goto-taifalică se asociază totdeauna cu ceramica autohtonă lucrată cu mîna şi la roată. Acelaşi lucru se întîmplă şi în mormintele de înhumaţie unde vasele nordice sînt însoţite aproape fără excepţie, cel puţin de vase lucrate la roată din pastă fină cenuşie ori din pastă zgrunţuroasă de tradiţie autohtonă. Excepţie fac unele morminte de incineraţie în care, în afara urnelor de factură germanică lucrate cu mîna, nu se găsesc alte vase ori fragmente ceramice. Dacă în ultimul caz atribuirea etnică a celui înmormîntat poate fi stabilită fără echivoc, nu acelaşi lucru se poate spune despre mormintele de înhumaţie ca dealtfel, şi despre locuinţe, în care pe lîngă vasele lucrate cu mîna de tradiţie germanică se află şi ceramică lucrată la roată de factură autohtonă. Socotim totuşi că din punct de vedere al apartenenţei etnice a celui înmormîntat hotărîtoare este ceramica lucrată cu mîna, din aceste morminte, deoarece aceasta reproduce

tipurile de vase nordice tradiţionale. Şi aceasta pentru că în primul rînd, asemenea vase lucrate cu mîna din pastă neomogenă, modelate neîngrijit şi arse sumar, nu puteau ajunge aici pe calea comerţului, vasele neavînd acea valoare susceptibilă să le plaseze în circuitul schimbului de produse. Prin urmare cei care modelau şi foloseau vasele respective locuiau în aşezarea de la Bîrlad-Valea Seacă în mijlocul populaţiei autohtone îngropîndu-şi morţii în necropola comună. În al doilea rînd, socotim că vasele lucrate la roată din pastă fină cenuşie şi din pastă zgrunţuroasă, puteau fi procurate de oricare dintre membrii colectivităţii de aici, de la meşterii locali (ale căror cuptoare au şi fost descoperite) aceştia producînd pentru întreaga colectivitate. Prin urmare în timp ce produsele ceramice de tehnică superioară se realizau în ateliere de către meşteri specializaţi, cele lucrate cu mîna se executau în cadrul fiecărei gospodării, acestea nepresupunînd nici un fel de cunoştinţe deosebite. În aceste condiţii vasele lucrate cu mîna rămîn în afara sferei produselor destinate schimbului, aceasta explicînd şi menţinerea pe o perioadă destul de îndelungată a unor forme şi ornamente aproape neschimbate. Din aceste motive ceramica lucrată cu mîna nu ne poate ajuta, singură, la încadrarea cronologică mai strînsă a unor complexe Sîntana de Mureş. În schimb, prin elementele sale tradiţionale, în ce priveşte formele şi ornamentaţia, ceramica lucrată cu mîna, ne oferă posibilitatea să distingem, cu uşurinţă, pe producătorii ei din punct de vedere al apartenenţei etnice. Dealtfel, tocmai această categorie ceramică prezentă atît în unele locuinţe cît şi în morminte ne confirmă prezenţa certă aici a unor reprezentanţi ai neamurilor germanice, singurii în măsură să perpetueze tipologia ceramicii tradiţionale în secolul al IV-lea e.n. în zonele în care aceştia se aflau. Se conturează astfel posibilitatea delimitării componentei goto-taifalice, în complexele Sîntana de Mureş, pe baza unor elemente sigure din domeniul producţiei de bunuri materiale, ce nu pot fi atribuite şi altor grupuri de populaţii. Fără îndoială că atunci cînd într-o locuinţă ori într-un mormînt, în afara vaselor de tradiţie germanică, se află şi ceramică etc., specifică altor grupuri etnice, un singur produs (ceramica lucrată cu mîna) nu este suficient spre a stabili apartenenţa etnică a locatarilor ori a indivizilor din morminte. Trebuie avută apoi în vedere înrîurirea reciprocă, în sensul generalizării unor obiceiuri etc., în măsură să ascundă apartenenţa etnică a celui înmormîntat. Spre exemplu printre cele 17 morminte de înhumaţie din necropola în discuţie, în inventarul cărora se află vase lucrate cu mîna de tradiţie nordică, cinci au gropile prevăzute cu praguri ori nişe, amenajări specifice numai mormintelor sarmatice. Din aceste motive, prezenţa neamurilor goto-taifalice deşi este certă nu poate fi stabilită procentual decît cu oarecare aproximaţie. În acest sens credem că este semnificativă frecvenţa ceramicii lucrată cu mîna de tradiţie goto-taifalică în raport cu cea similară de tradiţie autohtonă şi eventual sarmatică din mormintele de înhumaţie din necropolă, unde din cele 208 vase, numai 20 sînt germanice. Procentul ceramicii lucrate cu mîna de tradiţie geto-dacică este cu mult superior celei goto-taifalice, în mormintele de incineraţie şi în principal în locuinţe. Dacă adăugăm la aceasta faptul că aproape întreg repertoriul ceramic lucrat

la roată din pastă fină cenușie și zgrunțuroasă reprezintă componenta autohtonă de origine geto-dacică, în cultura Sîntana de Mureș, sîntem nevoiți să admitem că se impune să fie revizuit însăși conceptul de cultură Sîntana de Mureș existent. Cu alte cuvinte este necesar și posibil să se pună de acord conceptul de cultură Sîntana de Mureș, cu realitățile incontestabile, rezultate din luarea în considerație, în primul rînd, a producției de bunuri materiale, aparținînd acestei culturi, ale cărei rădăcini se află după cum se poate vedea, în civilizația geto-dacică din secolele anterioare.

Fără îndoială că meșterii olari autohtoni din secolul al IV-lea e.n., continuînd să modeleze la roată tipurile de vase tradiționale, le aduc în același timp, mereu modificări și îmbunătățiri, nevoiți să țină seama de preferințele celor care le achiziționau. Așa se explică și generalizarea ceramicii lucrată din pastă zgrunțuroasă a cărei compoziție și dozaj nisip-argilă-microprundișuri, invenție a meșterilor olari din lumea romană, se răspîndește cu timpul la nord de Dunăre pînă în regiunile baltice, datorită calităților sale superioare (rezistență sporită, încălzire rapidă și posibilitatea înmagazinării unor temperaturi ridicate).

Plecînd de la premiza că majoritatea cercetătorilor români sînt de acord în a recunoaște caracterul tradițional autohton al ceramicii lucrate la roată din complexele Sîntana de Mureș, la care se adaugă și cele mai numeroase și caracteristice forme lucrate cu mîna cu adînci rădăcini în ceramica geto-dacică din secolele anterioare, nu se poate formula decît o singură concluzie logică și anume aceea că principalii purtători ai culturii Sîntana de Mureș sînt în același timp și făuritorii acesteia, reprezentanții ei autentici și anume populația autohtonă de origine geto-dacică. Cele peste 3200 de vase lucrate cu mîna și la roată descoperite în așezarea și în necropola de la Bîrlad-Valea Seacă confirmă aceste realități, asupra cărora nu insistăm deoarece am făcut-o cu alte ocazi relativ recente[43]. Ceea ce dorim să subliniem este faptul că monumentele de cultură Sîntana de Mureș, reprezintă în primul rînd și în marea lor majoritate, creația populației autohtone de origine geto-dacică și nu a celei goto-taifalice în migrație, așa cum se mai susține încă[44]. Cu alte cuvinte cultura Sîntana de Mureș, reflectă rezultatul dezvoltării forțelor de producție interne și nu intervenția unor factori externi, ea nefiind o civilizație de import.

Din punct de vedere cronologic cultura Sîntana de Mureș reprezintă o etapă superioară, care continuă civilizația populației getice cunoscută în secolele II-III e.n. sub numele de carpi pentru Moldova și cea dacică din Transilvania (zona de sud-est și de la sud de Carpați). O dovedesc riturile și ritualurile funerare, o reflectă tipologia și ornamentația ceramicii lucrate la roată și cu mîna, tipurile de locuință cu diferitele amenajări gospodărești etc., care se regăsesc în așezările și necropolele Sîntana de Mureș.

S-a invocat adesea lipsa monumentelor Sîntana de Mureș în Banat, Oltenia și vestul Transilvaniei spre a se acredita teza cu privire la caracterul gotic al acestei culturi[45]. În lipsa unor precizări documentate, care să aibă darul de a convinge, afirmația respectivă rămîne doar o simplă

aserţiune, fără acoperire. O analiză aprofundată a monumentelor culturii Sîntana de Mureş nu poate să nu ducă la constatarea că din punct de vedere al riturilor şi ritualurilor funerare aceasta continuă, în mare măsură, obiceiurile geţilor (carpilor) şi dacilor din secolele precedente. Sub aspectul producţiei ceramice este evident că în aria culturii Sîntana de Mureş se continuă pe fondul general geto-dacic unitar acele forme de vase de aspect regional care imprimaseră şi în secolele precedente trăsături specifice în raport cu alte zone mai îndepărtate cum este Banatul, vestul Transilvaniei sau Oltenia. Aşa bunăoară, la geţi şi apoi la carpii din Moldova se întîlneşte amfora cu fundul inelar ori castronul cu două, trei şi chiar patru torţi etc., cel puţin din secolul I î.e.n.[46]. Aceste forme se regăsesc şi în cultura Sîntana de Mureş, unele uşor modificate, ca urmare a adaptării lor noilor preferinţe. Asemenea vase nu se lucrau în schimb în atelierele dacice din Banat, Oltenia şi vestul Transilvaniei, nici în secolele I-III e.n. şi nici în cel următor. Aceasta nu diminuează însă cu nimic caracterul dacic al civilizaţiei care se dezvoltă în regiunile respective, după cum continuarea unor forme tradiţionale, regionale, ca cele amintite pentru zonele extracarpatice, nu ne îngăduie să considerăm cultura Sîntana de Mureş ca fiind străină[47] şi să eliminăm teoriile în care aceasta evoluează, din aria de formare a culturii romanice[48]. Mărturiile arheologice actuale atestă din plin faptul că cultura Sîntana de Mureş continuă în timp, cultura carpică şi a dacilor liberi din regiunea de la est şi sud de Carpaţi cît şi a celor din estul Transilvaniei. Raportul de succesiune între cele două etape ale aceleiaşi culturi sau altfel spus, ale culturii aceleiaşi populaţii, din punct de vedere etnic este pe deplin dovedit prin numeroasele descoperiri arheologice din ultimii 10-15 ani, aducîndu-se astfel preţioase mărturii cu privire la caracterul etnic al făuritorilor ei.

NOTE

1 Acelaşi lucru s-a petrecut şi pentru aspectul de cultură cunoscut sub denumirea de Cerneahov după localitatea cu acest nume situată pe cursul mijlociu al Nipruluі (V. V. Hvoiko, Zapiski ruskovo arheologiceskovo obşestvo, XII, 1901, p. 172-190).

2 Gh. Diaconu, Tîrgşor, necropola din secolele III-IV e.n., Bucureşti, 1965, p. 123-124 ; idem, *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 451.

3 Idem. Tîrgşor..., p. 124.

4 Idem, *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 444.

5 Idem, *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 283 ; idem, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 468 şi urm. ; idem, *SCIV*, 19..., p. 441-445 ; idem, Mogoşani, necropola din sec. IV e.n., 1970, p. 33, 36-37.

6 Idem, *SCIV*, 19..., p. 445.

7 Idem, Mogoşani..., p. 33.

8 Idem, Tîrgşor..., p. 37.
9 Idem, *SCIVA*, 28..., p. 451.
10 Viorel Căpitanu, Muzeul Naţional, II, 1975, p. 329 şi nota 56.
11 I. Ioniţă şi V. Ursache, *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 213.
12 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 37.
13 V. Ursache, *Carpica*, 2, 1969, p. 200.
14 R. Vulpe, *Materiale*, I, 1953, p. 457-460.
15 D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie*, Ed. Acad. R.S.R., 1976, p. 75-76.
16 Gh. Diaconu, *SCIV*, 15..., p. 471-472.
17 I. Ioniţă şi V. Ursache, *op. cit.*, p. 214-215.
18 I. Ioniţă, *Arh. Mold.*, VI, 1969, p. 132.
19 V. Căpitanu, *Carpica*, VIII, 1976, p. 157.
20 Idem, Muz. Nat. II..., p. 327.
21 Ibidem, 329.
22 Ibidem, p. 329 şi nota 56.
23 D. Protase, *op. cit.*, p. 75, 77-78.
24 Gh. Diaconu, Revista de istorie, 30, 1977, 2, p. 304-305.
25 V. Palade, *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, p. 227 ; idem, comunicare susţinută la cea de-a III-a sesiune anuală de rapoarte şi comunicări a Muzeului judeţean Botoşani, 23-24 febr. 1980 (sub tipar în anuarul muzeului, 1980).
26 Istvan Kovacs, Dolg. III, 1912, p. 338-342.
27 R. Vulpe, Izvoare, săpăturile din 1936—1938, p. 312-313.
28 I. Nestor, Ist. Rom., vol. I, p. 687-694 ; Szekely Zoltan, Aluta, I, 1969, p. 85 ; I. Ioniţă, *Carpica*, IV, 1971, p. 197-206 ; V. Palade, *Carpica*, II, 1969, p. 251 ; idem, supranota 25.
29 Gh. Diaconu, Thraco-Dacica, I, 1976, p. 309-314.
30 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 315.
31 Gh. Diaconu, Revista de istorie, 30..., p. 308.
32 Idem, *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 549, 551.
33 I. V. Kuharenko, Acta Baltica-Slavica, Bialistok, 5, 1967, p. 19-40.
34 Ibidem.
35 Ibidem.
36 Teresa Pietka-Dobrovska, Wiad. Arch., XXVII, 2, 1961, p. 219, pl. XLVI/6 a b.
37 E. A. Simonovici, K. S., 68, 1957, p. 15, 18, 19, fig. 5/3 ; idem, S. A., XXIX-XXX, 1969, p. 93, 94, 96, 106, fig. 5/5 6.
38 Idem, M.I.A., 116, 1964, p. 284, fig. 5/12.
39 I. Ioniţă, Crisia, 1972, p. 190-193, fig. 3/4.
40 Idem, Arh. Mold., IV, 1966, p. 206, fig. 18/2.
41 Ibidem, fig. 17/7.
42 Informaţii de la tov. Luciana Muscă de la Muzeul din Tîrgovişte, căreia îi aducem mulţumiri şi pe această cale.
43 V. Palade, Dacia. N.S., XXIV..., p. 229-250.
44 Gh. Diaconu, *SCIVA*, 30..., p. 550-551.
45 Ibidem.
46 V. Căpitanu, *Carpica*, VIII, 1976, p. 62-63, fig. 31/1, 2.
47 Cf. supranota 44.
48 Ibidem.

LA CULTURE SÎNTANA DE MUREŞ, CONCEPT ET CHRONOLOGIE.

Résumé

Le concept de culture Sîntana de Mureş englobe des éléments de civilisation spécifique pour le téritoire de la Moldavie, Munténie et l'est de la Transylvanie en IV-e siècle n. è.

En ce qui concerne l'origine et la création de cette culture il y a des matériels découverts dans l'établissement de Bîrlad-Valea Seacă (34 habitations) et dans la nécropole de celle-ci (547 tombes dont 295 d'incinération et 252 d'inhumation) on prouve l'appartenançe ethnique autochtonne de la collectivité humaine içi présente.

En ce sens on a pris en considération la production locale des biens matériels, à savoir la céramique travaillée à la main et à la roue.

On considére que la production céramique conserve et transmet d'une génération à l'autre la technique de travail, les formes et l'ornamentation traditionnelle capable de refléter la contribution de certains groupes ethniques à la création et l'évolution de la culture matérielle mentionnée. Les types d'habitation et les occupations traditionnelles de différentes peuplades et aussi certaines coutumes rituelles peuvent supléer ces réalités.

L'auteur met en évidence que le critére seul. des rites et des rituels funéraires, n'est plus suffisant dans la détermination de l'appartenance ethnique d'une culture matérielle, parce que des peuplades différentes du point de vue ethnique emploient les même pratiques rituelles.

En même temps, certaines pratiques comme par exemple la cuisson secondaire des vases dans le but de la purification, on les rencontre non seulement aux peuplades gérmaniques (taiphales) et même aussi aux peuplades géto-daces du I-III siècle n. e.

L'analyse de la ceramique travaillée à la main et à la roue (en pâte fine et gromeleuse de couleur grisâtre découverte dans les habitations et les tombes de Bîrlad-Valea Seacă (plus de 3100 vases) atteste que dans l'écrasante majorité c'est de facture autochtonne. Il y a aussi des vases travaillés à la main d'une certe espèce germanique dont le pourcentage ne dépasse pas 10-12% (rapporté au nombre des tombes). Cela prouve que les créateurs de la culture Sîntana de Mureş constituent la population autochtonne, cette culture représentant une phase supérieure qui succède à la culture géto-dace des siècles antérieurs.

DOUĂ TOPOARE DE LUPTĂ DIN FEUDALISMUL TIMPURIU DESCOPERITE PE TERITORIUL JUDEȚULUI NEAMȚ

de *GHEORGHE DUMITROAIA*

Literatura arheologică din ultimele decenii a pus în circulație o serie de topoare de fier, care alcătuiesc o categorie tipologică distinctă. Este vorba de topoarele cu pana îngustă și lungă, care în majoritatea cazurilor au părțile laterale, ale găurii de fixare, lățite sub forma a două aripioare. Aceste exemplare sînt datate în feudalismul timpuriu și se deosebesc de topoarele cu pana lată cu care sînt contemporane.

Avînd în vedere numărul relativ redus al topoarelor din această perioadă, prezentăm două noi descoperiri de acest tip de pe teritoriul județului Neamț, împreună cu cîteva analogii și probleme legate de datare.

a). Topor (fig. 1/a), inv. nr. 7678 PN ; a fost descoperit întîmplător pe raza satului Mănoaia, comuna Costișa [1]. Are gaura de fixare a cozii de formă aproximativ ovală (45 mm/36 mm) și dispusă transversal. La ambele capete ale găurii de fixare, părțile laterale se prelungesc sub formă de aripioare. Lățirea părților laterale ale orificiului de prindere a cozii permitea o mai bună cuprindere a acesteia și implicit, o folosire mai îndelungată a toporului. Corpul piesei este puternic alungit și ușor lățit spre direcția cozii. Muchia este de formă dreptunghiulară și puțin turtită. Lungimea totală este de 226 mm, iar lățimea tăișului de 39 mm. A fost prelucrat prin forjare, iar înainte de restaurare era acoperit de o crustă uniformă de rugină.

b). Topor (fig. 1/b) ; a fost descoperit pe teritoriul județului Neamț într-un loc neprecizat și face parte din colecția L. Apostol din Piatra Neamț. Este foarte asemănător cu toporul de la Mănoaia. Lungimea totală a acestui topor este de 197 mm, iar lățimea tăișului de 40 mm. Gaura de fixare a cozii este rotundă în secțiune și are diametrul de 40 mm la un capăt și 38 mm la celălalt capăt. Forma tronconică a găurii de fixare făcea posibilă o mai bună fixare a cozii. Are muchia de formă dreptunghiulară în secțiune. Pana, care alcătuiește 2/3 din lungime, este ușor curbată spre înapoi. Cu prilejul restaurării s-a stabilit că a fost prelucrat prin forjare.

Aceste două topoare prezentate mai sus au, după cum vom vedea, analogii în descoperirile din zonele înconjurătoare. Vom observa însă că

în literatura de specialitate topoarele de acest tip sînt încadrate diferit din punct de vedere cronologic.

Dintre piesele asemănătoare care au fost publicate pînă în prezent, cele mai apropiate din punct de vedere geografic sînt descoperirile de la Hangu, jud. Neamţ [2] (fig. 2/4) şi Arborea, jud. Suceava [3] (fig. 2/3). Prezentate într-un articol consacrat elementelor şi influenţelor bizantine din Moldova secolelor VI-XI, aceste topoare par a fi datate în secolul VII şi considerate ca importuri [4]. Aceleaşi topoare sînt încadrate în secolele VI-VII e.n. într-o lucrare care analizează inventarul aşezărilor est-carpatice din a doua jumătate a mileniului I e.n., atribuindu-li-se analogii în regiunile dunărene [5]. În legătură cu toporul de la Hangu se pare că a existat opinia de a-l data şi mai tîrziu, opinie reieşită din capitolul dedicat inventarului aşezărilor din Moldova în secolele VII-IX e.n. [6]. Sîntem de părere că această datare se apropie mai mult de realitate, avînd în vedere că aceste piese se diferenţiază şi din punct de vedere tipologic de descoperirile din mediul central şi sud-dunărean cu care au fost puse în legătură şi care sînt datate în jurul secolului VII e.n.

Un topor oarecum asemănător cu exemplarele de mai sus, a fost descoperit în aşezarea de la Cîmpineanca, jud. Vrancea [7]. Această piesă a fost datată în secolele X-XI şi asemănată cu descoperirile de la Radovanu [8], Dragosloveni [9] şi Bucureşti [10]. Diferit, totuşi, de piesele citate, toporul de la Cîmpineanca a fost apropiat de exemplarul de la Năneşti, jud. Bacău [11] (fig. 2/2), care este încadrat în secolele VII-IX e.n. şi cu care are analogii şi noile descoperiri din judeţul nostru.

Ceva mai recent descoperit, toporul de la Dersca, jud. Botoşani [12] (fig. 2/1) face parte din aceeaşi serie şi, potrivit autorului cercetărilor de aici, are analogii în descoperirile de acest fel care sînt datate în secolele VIII-XI e.n.

Între obiectele descoperite la Răstoaca, jud. Vrancea [13] se distinge un topor (fig. 2/7) care, cu toate că este puternic corodat, pune în evidenţă caracteristici tipologice asemănătoare cu a pieselor prezentate mai sus. Este datat în secolele IX-XI e.n.

O altă piesă pe care o luăm în discuţie şi care are analogii cu topoarele prezentate de noi, este cea de la Liteni, jud. Suceava [14] (fig. 2/6). Această piesă este datată în secolele XI-XII e.n.

În sfîrşit, piesa de la Greaca [15] (fig. 2/5), descoperită tot întîmplător, este datată în secolele X-XII.

Desigur, şirul descoperirilor de topoare ce intră în această serie este cu mult mai mare, o prezentare exhaustivă a acestora fiind inoportună în cazul notei de faţă.

Descoperite aproape în totalitate în aceleaşi condiţii, acestor topoare li s-au atribuit, după cum constatăm, datări diferite : sec. VII, VI-VII, VII-IX, X-XI, VIII-XI, IX-XI, XI-XII, X-XII. Nu ştim în ce măsură o delimitare cronologică strictă poate concorda cu realitatea, cu atît mai mult cu cît aceste topoare s-au descoperit întîmplător. Avînd în vedere condiţiile de descoperire, concluziile tuturor autorilor citaţi mai sus, cît şi analogiile din afara teritoriului ţării noastre, apreciem că seria de topoare în care intră descoperirile de la Hangu, Arborea, Năneşti, Dersca, Răs-

toaca, Liteni, Greaca, cît şi cele două piese din judeţul Neamţ care au fost descrise mai sus, poate fi încadrată în secolele IX-XII. Pînă la obţinerea unor informaţii arheologice certe, aşa cum s-au obţinut pentru un număr însemnat de topoare din teritoriile ocupate de avari, slavi sau germani [16], considerăm că o astfel de datare ar fi mai potrivită.

În ceea ce priveşte caracteristicile tipologice, sîntem de părere că toate aceste descoperiri se diferenţiază de exemplarele de la Suceava [17], Radovanu [18] Tolici [19] şi Fedeşti [20], care au pana mai lată şi subţire, iar muchia lungă ; dar mai ales de topoarele de tip bardă de la Tăvădăreşti [21], Bîrlăleşti [22], Fedeşti [23] şi Dragosloveni [24], datate tot în feudalismul timpuriu.

NOTE

1 Această piesă a fost adusă la Muzeul din Piatra Neamţ de către un localnic. Informaţie Aurel Buzilă.

2 Dan Gh. Teodor, *Elemente şi influenţe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 108, fig. 6/11.

3 Ibidem, fig. 6/3.

4 Ibidem.

5 Idem, *Teritoriul est carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorie la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978, p. 20, fig. 30/1 şi 5.

6 Ibidem, p. 77.

7 Ioan Mitrea şi Victor Nămoloşanu, *Cercetări în aşezarea de la Cîmpineanca*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Bacău, 1974, p. 66, fig. 7/3 ; Ioan Mitrea, *Descoperiri arheologice aparţinînd culturii Dridu*, în *Crisia*, 1974, p. 78, fig. 6/3.

8 Maria Comşa şi Elena Gheannopoulos, *Unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu, jud. Ilfov*, în *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 618 şi urm., fig. 1/2, 4 şi 5.

9 Maria Comşa şi Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni, jud. Vrancea*, în *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 432, fig. 5/2.

10 *Istoria oraşului Bucureşti*, I, 1965, p. 67.

11 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic...*, p. 77, fig. 30/2.

12 Idem, *Aşezările întărite din regiunile est carpatice ale României în secolele VIII-XI*, în *Hierasus*, 1979, p. 202, fig. 7/4.

13 Anton Paragină, *Un depozit de arme şi unelte din feudalismul timpuriu, descoperit pe teritoriul judeţului Vrancea, în Studii şi comunicări*, II, Focşani, 1979, p. 41, fig. II/3. O piesă asemănătoare pare a fi şi cea fragmentară de la fig. II/1.

14 Emil Ioan Emandi, *Unele consideraţii cu privire la cercetările arheologice din nordul Moldovei pentru perioada feudalismului timpuriu şi semnificaţia lor istorică*, în *Revista muzeelor*, 1, 1981, p. 73, fig. 6/6.

15 Eugen Comşa, *Săpături de salvare şi cercetări de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 431, fig. 16.
16 Situaţie întîlnită în cazul topoarelor descoperite în morminte. Cf. K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei. Sec. IV-XIII*, Ed. Acad., 1958. cap. III ; J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Slovanské pohřebiště, Bratislava, 1952 ; H. Friesinger, *Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich*, în *Archaeologia austriaca*, Viena, 1972, p. 43 şi urm.
17 Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, fig. 6/2.
19 Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Bucureşti, 1982, fig. 21/4.
20 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic...*, fig. 30/3.
21 Ibidem, fig. 30/4.
22 Victor Spinei, *op. cit.*, fig. 21/1.
23 Ibidem, fig. 21/3.
24 Maria Comşa şi Gh. Constantinescu, *op. cit.*, fig. 5/5 şi 10.

DEUX HACHES DE LUTTE DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE (DÉP. DE NEAMŢ).

Résumé

L'auteur de cette note décrit deux haches de lutte de la haute époque féodale découvertes sur le territoire du département de Neamţ. En présentant les analogies les plus proches, l'auteur tire la conclusion que, le moins pour la région est-carpatique de la Roumanie, cettes haches constituent une série typologique distincte qui peut être datée aux IX-XII siècles et qui est différente d'autres séries de haches datées en même période.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Haches de lutte découvertes sur le terittoire du département de Neamţ : a) Mănoaia ; b) non précisé.

Fig. 2. — Haches de lutte découvertes a Dersca, Năneşti, Arborea, Hangu, Greaca, Liteni et Răstoaca.

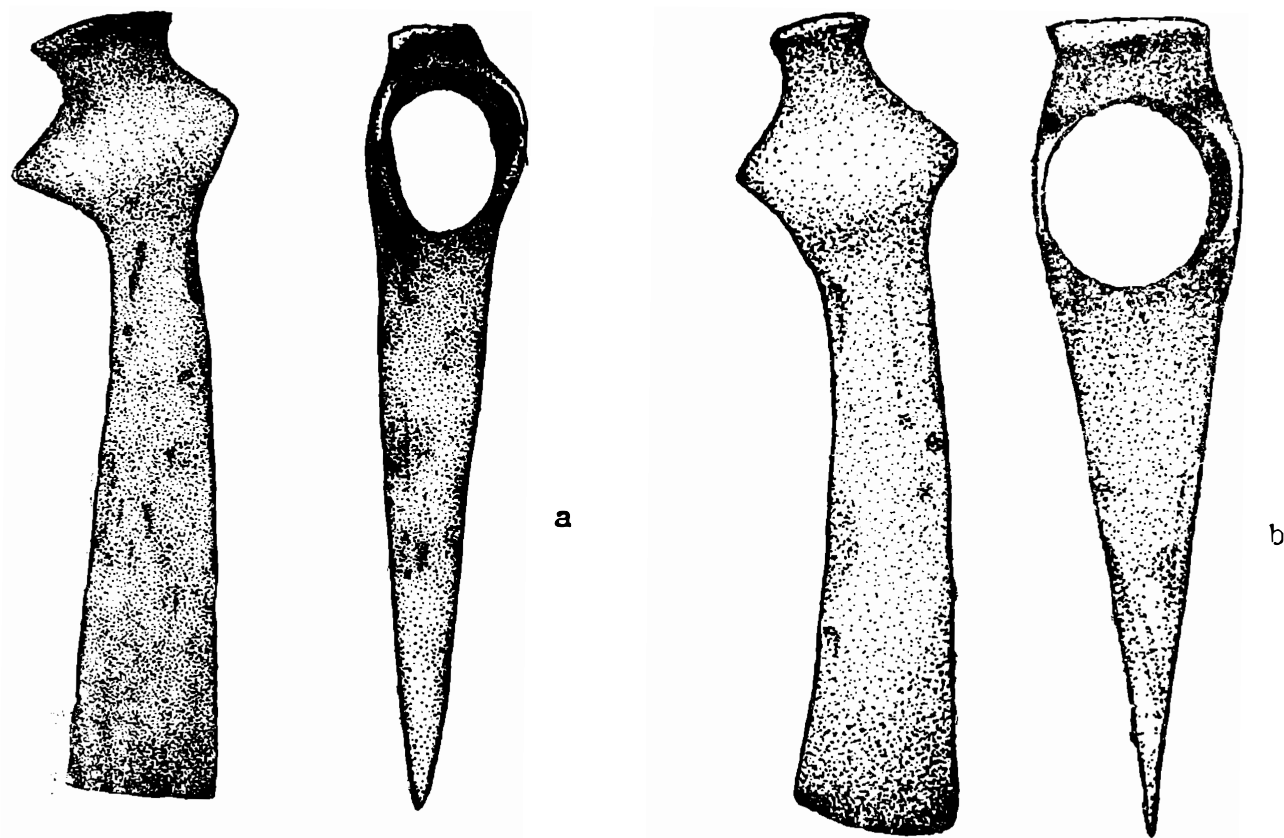

Fig. 1. — Topoare de fier descoperite pe teritoriul județului Neamț : a) Mănoaia ; b) loc neprecizat.

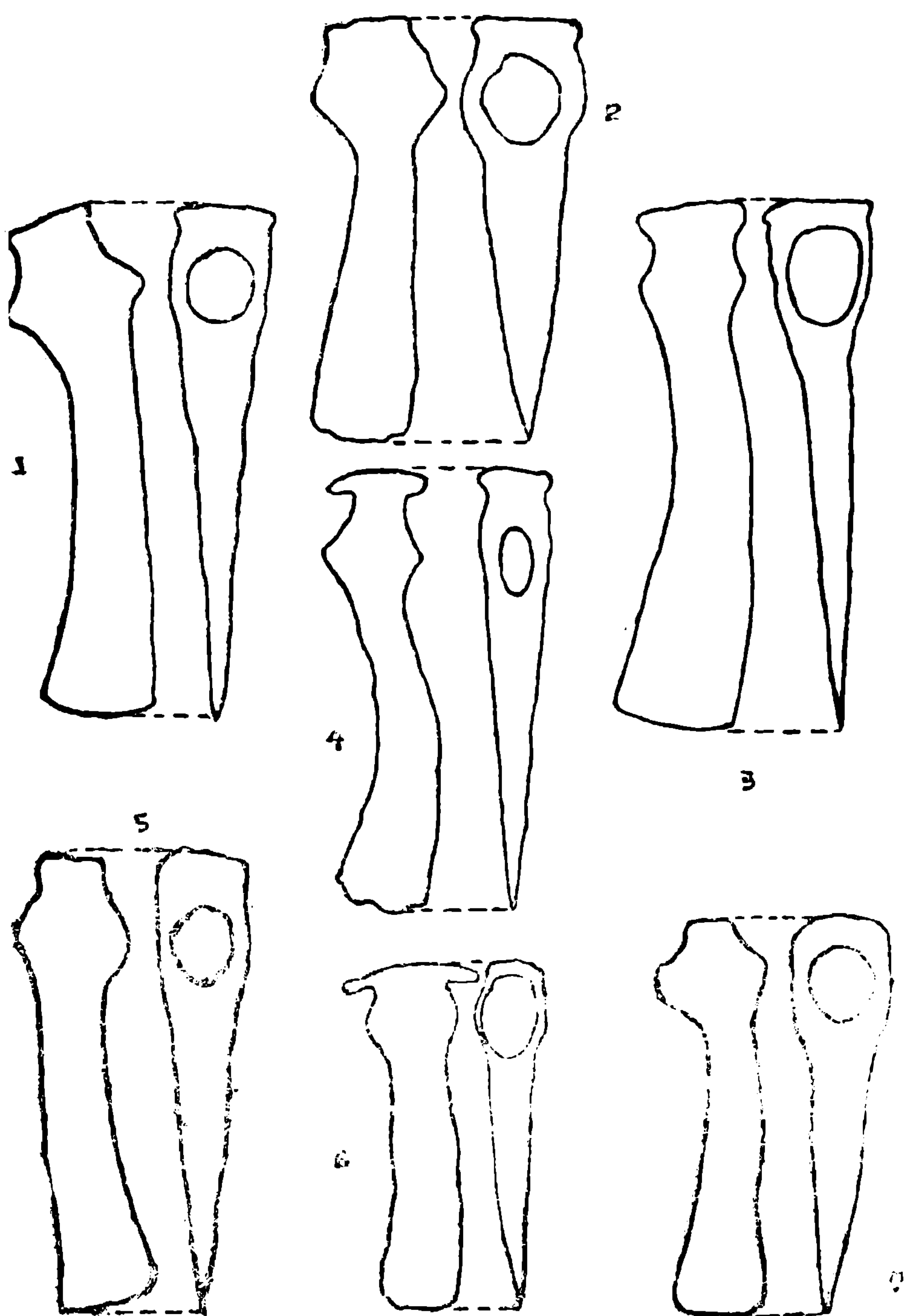

Fig. 2. — Topoare de fier descoperite la Dersca (1), Nănești (2), Arborea (3) Hangu (4), Greaca (5), Liteni (6) și Răstoaca (7).

CU PRIVIRE LA FORMAŢIUNILE STATALE ROMÂNEŞTI ÎN SECOLELE VI-XIII

de *LUCIAN CHIŢESCU*

Ocupîndu-ne, cu ani în urmă, de fortificaţiile din pămînt şi lemn de pe teritoriul românesc din perioada anterioară creării statelor feudale independente consideram, împreună cu alţi cercetători ai temei ,că aceste cetăţi, menţionate sau nu de izvoarele scrise, constituie centre ale unor formaţiuni politice, destul de simple ca înfăţişare dar de tip feudal [1]. Reluînd foarte recent această problemă, pe baza celor mai concludente date furnizate de cercetările mai vechi sau mai noi, conchideam că *toate* cetăţile din lemn şi pămînt de pe teritoriul românesc din secolele VI-XIII reprezintă, fără excepţie, centre ale unor formaţiuni statale româneşti aflate în stadii diferite de dezvoltare şi organizare politică dar cu atribute esenţiale de state feudale [2], cunoscute sub denumirea de uniuni de obşti, judeţe, ţări, cnezate sau voievodate.

În ultima vreme au apărut însă unele studii valoroase care, abordînd din alt unghi de vedere problema cetăţilor de lemn şi pămînt de pe teritoriul României din perioada timpurie a feudalismului, consideră că ridicarea unor asemenea fortificaţii se face numai începînd cu secolul al VIII-lea [3], sesizînd foarte just că ele sînt, oricum, anterioare migraţiei normanzilor, ungurilor şi populaţiilor turanice în legătură cu care era pusă, în general de cercetătorii străini, fortificarea unor aşezări din centrul, nordul şi răsăritul Europei.

Socotim că chiar dacă asemenea apreciere s-ar face numai asupra teritoriului românesc de la răsărit de Carpaţi, zonă asupra căreia stăruie în principal studiile amintite, ea poate fi reţinută numai în sensul că *deocamdată* avem dovezi certe de fortificare a unor centre din această parte a ţării noastre începînd cu secolul al VIII-lea şi nicidecum că ele nu vor fi existat şi nu sînt deci de căutat de acum încolo şi mai înainte de această dată. Şi aceasta pentru simplul motiv că de peste douăzeci de ani se cunoaşte că cea mai veche fortificaţie din lemn şi pămînt pînă acum cunoscută pe teritoriul românesc este aceea de la Moreşti, jud. Mureş, datată în secolul al VI-lea şi considerată, pe bună dreptate, un unicat nu numai pentru regiunile noastre dar şi pentru întreaga Europă [4]. Această fortificaţie compusă din trei linii de şanţuri şi valuri de apărare şi prevăzută la interior cu un mare număr de locuinţe documentează la Moreşti, după părerea noastră, centrul celei mai vechi formaţiuni sta-

tale feudale cunoscute pînă acum pe teritoriul românesc, realizarea unei asemenea lucrări de mari proporţii implicînd în mod obligatoriu existenţa unei forţe politice suficient de puternice care s-o impună şi apoi s-o înfăptuiască.

Caracterul evoluat al societăţii româneşti în secolul al VI-lea pe scara dezvoltării economice şi politice justifică existenţa unei formaţiuni statale proprii în această vreme, după cum crearea primului Caganat avaric în Pannonia şi extinderea dominaţiei lui asupra vestului Transilvaniei (Crişana şi Banat) explică apariţia oarecum timpurie a centrului fortificat de la Moreşti. Nici una din populaţiile migratoare, aflate în faza organizării gentilice, nu cunoşteau asemenea realizări. Locuinţa lui Atilla era situată, potrivit izvorului bizantin, într-un sat şi era „înconjurată cu o împrejmuire din lemn, pusă de frumuseţe nu pentru întăritură“ [5], iar slavii, care pătrund în a doua jumătate a secolului al VI-lea pe teritoriul României, nu erau încă organizaţi nici în obşti teritoriale datorită tocmai caracterului lor migrator. Slavii au adoptat de la poporul român organizarea de obşte teritorială [6], iar sistemul de fortificare îl vor cunoaşte şi folosi şi mai tîrziu, începînd cu secolele VII-VIII [7].

În schimb, poporul român, organizat de la început în obşti săteşti de ţărani liberi, trecuse deja la forma superioară a uniunilor de obşti sau a *„romaniilor“ populare* [8], cum numea Nicolae Iorga aceste asociaţii de sate româneşti după căderea Imperiului roman. Uniunile de obşti, denumite şi judeţe (de la latinescul *judex),* sau ţări (de la *terra)* sînt formaţiuni statale care impun dregători cu îndatoriri precise în organizarea apărării, amenajarea fortificaţiilor fiind una dintre acestea. La sosirea lor pe teritoriul românesc, slavii au cunoscut nu numai forma de organizare străveche a obştiilor teritoriale româneşti pe care au preferat-o, dar şi unele formaţiuni statale pe care le-au denumit ca atare : Vlaşca (ţara vlahilor), Romanaţi (ţara românilor).

Prin întărirea şi extinderea formaţiunilor statale româneşti şi prin sporirea îndatoririlor lor militare, *ţara,* această instituţie românească veche, denumită şi *voievodat* începînd cu secolul al X-lea, devine sinonimă cu aceea de stat, iar voievodul devine conducătorul absolut al statului. Iniţial însă rolul de căpetenie al voievodului (numit duce pînă în secolul al X-lea) a fost asigurarea apărării prin organizarea şi conducerea oastei şi prin amenajarea fortificaţiilor.

În afara cetăţii de la Moreşti din secolul al VI-lea, cunoaştem acum pe cale arheologică sau istorică o serie de alte cetăţi din lemn şi pămînt ce împînzesc întregul teritoriu locuit de români. Cunoaştem asemenea fortificaţii la Fundu Herţii (certă), Baranga-Hudeşti, Ibăneşti, Cobîla, Dersca, Horodiştea şi Tudora (probabile), toate în judeţul Botoşani [9], pentru sec. VIII-X ; la Dăbîca, jud. Cluj [10] (atribuită voievodului Gelu), la Biharea, jud. Bihor [11] (atribuită ducelui Monumorut), la Cuvin (Keve), jud. Timiş (atribuită ducelui Glad), la Slon, jud. Prahova [12] (atribuită foarte recent unui cnezat românesc), toate pentru secolul al X-lea ; la Moldoveneşti, jud. Cluj [13], la Cenad, jud. Timiş (reşedinţa cu semnificativ nume romanic Urbs Morisena a voievodului Ahtum), la Echimăuţi, Alcedar şi Tarevschi [14] (la vest de Nistru unde au fost cercetate fortificaţii distruse de pe-

cenegi), la „Cetatea scurtă de la Orlat, jud. Sibiu [15], toate pentru secolul al XI-lea; din nou la Moreşti, pentru sec. XI-XII [16]; la Lempeş şi Teliu, jud. Braşov [17], pentru sec. al XII-lea; la Proştea Mare, jud. Sibiu [18], pentru secolele XII-XIII. Toate aceste fortificaţii, la care se pot adăuga şi altele, aflate în curs de cercetare, le-am considerat şi le considerăm centre ale unor formaţiuni statale româneşti aflate în plin proces de dezvoltare şi unificare.

Evoluţia generală şi unitară a societăţii româneşti pe calea feudalismului şi tendinţa de unificare a cnezatelor şi voievodatelor într-un stat centralizat şi unitar care să cuprindă întregul teritoriu locuit de români au fost însă brusc întrerupte odată cu invazia mongolă prefaţată de pecenegi şi cu cotropirea treptată a Transilvaniei de către unguri. În jurul anului „o mie" multe aşezări şi centre statale româneşti din părţile răsăritene şi sud-estice ale ţării noastre îşi încetează existenţa ca urmare a violentelor atacuri pecenege, iar cele din interiorul arcului carpatic sînt şi ele cucerite şi distruse treptat de cuceritorii maghiari, aşa cum o atestă descoperirile arheologice şi aşa cum o afirmă însăşi cronica maghiară ce consemnează în Transilvania la venirea ungurilor atît existenţa a şapte cetăţi din lemn şi pămînt cît şi rezistenţa eroică pe care au opus-o cotropitorilor unguri centrele fortificate româneşti conduse de voievozii Gelu, Glad şi Menumorut [19].

În urma invaziilor mongole şi a cuceririi treptate de către unguri a Transilvaniei, zonele româneşti din cîmpia extra şi intra-carpatică, dominate de străini, au cunoscut serioase întîrzieri în dezvoltarea economică şi stînjenirea organizării politico-statale proprii. În schimb, locurile ascunse şi greu accesibile ale munţilor sau cele peste douăzeci de *ţări* delimitate natural din interiorul Transilvaniei, în care străinii n-au pătruns, au oferit societăţii româneşti condiţii prielnice pentru a-şi păstra şi dezvolta fiinţa naţională, civilizaţia şi organizarea statală proprii. Numai în aceste zone proteguitoare, în care în vremurile de restrişte ale istoriei lor au locuit şi strămoşii săi, geto-dacii, societatea românească a putut evolua pe calea feudalismului propriu, înălţînd în continuare fortificaţii şi monumente specifice cneziale şi voievodale, ducînd necontenite lupte pentru apărarea existenţei sale şi impunînd ridicarea unor conducători de care cuceritorii străini au fost nevoiţi să ţină seama.

Semnificative, din acest punct de vedere, ni se par a fi mai cu seamă rezultatele cercetărilor cetăţilor de la Orlat şi din Ţara Bîrsei. „Cetatea scurtă" din lemn şi pămînt de la Orlat (aproximativ 15 km vest de Sibiu) a fost ridicată, potrivit concluziilor lui Thomas Nägler [20], la sfîrşitul secolului al XI-lea de obştile săteşti ale românilor din zonă cuprinse într-un cnezat a cărui existenţă este amintită în documentele scrise abia în secolul al XIV-lea. Ea şi-a încheiat existenţa la mijlocul secolului al XII-lea, odată cu pătrunderea statului şi colonizării germane în sudul Transilvaniei [21]. Tot aşa, cetăţile de la Lempeş şi Teliu, din Ţara Bîrsei, sînt considerate de A. D. Alexandrescu [22] a fi cele dintîi cetăţi din zonă ridicate de populaţia românească la începutul secolului al XII-lea de teama înaintării maghiare. Ele îşi încetează existenţa la cumpăna secolelor XII-XIII, odată cu pătrunderea şi în această zonă din Transilvania a re-

galității maghiare și colonizării germane. În fața pătrunderii autorității maghiare în zonele sudice și sud-estice ale Transilvaniei comunitățile românești s-au retras și mai spre munte unde, pe ambii versanți carpatini, rezistau formațiunile statale românești ale secolului al XIII-lea consemnate de diploma cavalerilor ioaniți din 1247.

După cum se știe, cercetări relativ recente au stabilit că voievodatele conduse de Litovoi și Seneslau se întindeau pe ambele laturi ale Carpaților Meridionali, primul în dreapta Oltului, cuprinzînd Valea Jiului și Țara Hațegului, iar celălalt în stînga, înglobînd zonele Argeșului, Cîmpulungului, Arefului, Amlașului și Făgărașului [23]. În cuprinsul acestor state românești, noile cercetări au demonstrat că existau centre importante cu cetăți de piatră, care în acest secol apar pentru prima dată, cum sînt cele de la Breaza, Sibiel, sau Cetățeni din interiorul voievodatului lui Seneslau. Plină de interes ni se pare constatarea că cetatea de la Sibiel, care constituia centrul Țării Amlașului, și cetatea de la Breaza, care reprezenta centrul Țării Făgărașului, ambele alcătuind împreună cu cetatea de la Cetățeni, centre în cadrul statului condus de voievodul Seneslau, sînt orientate nu pentru apărarea Transilvaniei cucerite de maghiari ci împotriva ei [24]. Iată o altă dovadă care ne determină să afirmăm încă o dată rolul de centre ale formațiunilor statale feudale românești pe care l-au avut toate fortificațiile de pe teritoriul românesc din secolele VI-XIII.

NOTE

1 Lucian Chițescu, *Fortificațiile din pămînt și lemn pe teritoriul țărilor române în evul mediu*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul Militar Central, 2-3, 1969—1970, p. 51.

2 Lucian Chițescu, *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III-XIV*, în *Revista de istorie*, tom. 31, nr. 7, iulie 1978, p. 1186.

3 M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetăți medievale de pămînt pe teritoriul României*, în *Magazin istoric*, anul XII, nr. 9 (138), septembrie 1978, p. 28-29; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Edit. Junimea, Iași, 1978, p. 70.

4 Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958, p. 73.

5 Priscus Panites, *Despre soliile romane la cei de alt neam*, în *Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970, p. 261.

6 Ion Nestor, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 104.

7 B. Grecov, *La culture de la Russie de Kiev*, Moscova, 1947, p. 27.

8 Nicolae Iorga, *La „Roumanie" danubienne et les barbares au VI-e siècle*, în *Revue Belge de philologie et d'histoire*, III, 1924, p. 35 et suiv.

9 Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 70.

10. St. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, E. Erdoiu, P. Gyulai, V. Wolman, St. Matei, *Cetatea Dăbica*, în *Acta Musei Napocensis*, V, Cluj, 1968, p. 153 și urm.

11 M. Rusu, *Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, III, Cluj, 1960, p. 7 şi urm.
12 Maria Comşa, *Reşedinţa unui cnezat românesc din secolul al X-lea descoperit la Slon (jud. Prahova)*, în *Sinteză informativă*, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, nr. 78, Bucureşti, 1977, p. 22-23.
13 Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 132 şi urm.
14 G. B. Feodorov, *Descoperirile din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în *S.C.Ş.*, Iaşi, VIII, 1, 1957, p. 164.
15 Thomas Nägler, *Cetăţile feudale de la Orlat şi continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în *Studii şi Comunicări*, arheologie-istorie, Muzeul Brukenthal, vol. 20, Sibiu, 1977, p. 28 şi urm.
16 Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 48 şi urm.
17 A. D. Alexandrescu, *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei autohtone în feudalismul timpuriu în Ţara Bîrsei*, în *Cumidava*, VII, Braşov, 1973, p. 47-52.
18 Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 119 şi urm.
19 G. Popa Liseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, Bucureşti, 1937, p. 95-97.
20 Thomas Nägler, *loc. cit.*, p. 37, 45.
21 *Idem*, p. 39.
22 A. D. Alexandrescu, *loc. cit.*, p. 47-52.
23 Lucian Chiţescu, *op. cit.*, p. 1188.
24 Thomas Nägler, *loc. cit.*, p. 47.

À PROPOS DES ÉTATS ROUMAINS DU VI-XIII-ÈME SIÈCLES

RÉSUMÉ

Analysant toutes les citadelles féodales construites en bois et en terre, sur le teritoire roumain du VI-XII-ème siècles, l'auteur soutient que toutes représentent des centres des États roumains („cnezate" et „voievodate" qui, pendant le XIV-ème siècle ont formé, s'unissant, les États feodaux centralisés roumains : Valachie, Moldavie, Transylvanie et Dobroudja.

La plus ancienne formation féodale roumaine date, selon l'opinion de l'auteur, du VI-ème siècle, le centre de celle-ci étant représenté par la citadelle avec un rempart en terre et en bois de Moreşti (dép. Mureş).

La citadelle de Moreşti est unique non seulement pour le territoire roumains, mais aussi pour l'Europe entière de VI-ème siècle.

ORGANIZAREA NEGUSTORILOR ŞI A COMERŢULUI INTERN AL MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1774 ŞI 1832

de *IOAN MURARIU*

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor, negustorii din Moldova erau organizaţi în *bresle* [1]. Acestea erau alcătuite în funcţie de naţionalitatea negustorilor (români, greci, evrei, armeni), de felul negoţului practicat şi de oraşul în care negustorii îşi desfăşurau activitatea. Uneori, breslele purtau şi denumirea turcească de *isnafuri* [2].

În fruntea unei bresle de negustori erau *starostele*, ajutat de un *ceauş* [3]. Staroştii, în funcţie de felul breslelor pe care le conduceau, purtau şi alte denumiri. Astfel, starostele de bacali se mai numea *bacalbaşă (bacal-başă)*, iar starostele de tutungii, *tiutiungi-başă* [4].

Starostele era ales de negustorii din breasla respectivă, după care trebuia să fie confirmat de domn [5]. Atribuţiile starostelui se pot cunoaşte din hrisoave domneşti şi din alte documente de arhivă. De exemplu, din hrisovul lui Alexandru Const. Mavrocordat din anul 1783 rezultă că starostele unei bresle, ales prin grija marelui vistiernic, avea următoarele drepturi şi obligaţii : era scutit de orice dări, iar pentru îndeplinirea îndatoririlor avea voie să ţină patru oameni străini, scutiţi şi ei de dări ; era obligat să strîngă şi să predea birul breslei ; să judece, împreună cu fruntaşii breslei, pricinile mai mici dintre negustori (cele mari trebuiau judecate de către vel vistiernic) ; să îndeplinească poruncile domneşti către breaslă ; împreună cu fruntaşii negustorilor, să folosească banii strînşi în Cutia breslei pentru ajutorarea celor „cuprinşi de nevoie şi de sărăcie"; etc. [6].

În ce priveşte organizarea unei bresle de bacali, un document din 11 ianuarie 1796 conţine informaţii preţioase, cum ar fi : băcăliile (băcăniile) să fie bine aprovizionate, marfa să fie proaspătă şi să se păstreze în vase curate ; bacalii să vîndă după *nart*, adică după un preţ maximal, altfel vor fi amendaţi ; cel ce va vinde mărfuri alimentare stricate, vechi, sau cu măsuri false, „se va osîndi la pedeapsă, potrivit greşelii, şi se va da prin tîrg" (probabil era bătut pe uliţă, în văzul lumii) ; „sub grea pedeapsă" bacalii n-au voie să vîndă praf de puşcă şi diferite otrăvuri ; cei ce nu se vor supune acestor porunci domneşti, vor fi aspru pedepsiţi şi „li se va pecetlui dughenele" [7].

Starostele mai era ajutat la conducerea breslei de cîțiva *epitropi*, aleși de negustori. În anul 1814 un oarecare Marin Odagiu, starostele bacalilor din orașul Botoșani, era ajutat de trei epitropi [8].

La orașe, comerțul permanent se practica în prăvălii sau dughene de tot felul. Unii negustori vindeau marfă în dughenele lor, alții în dughene închiriate [9]. Dughenele puteau fi vîndute oricînd, și oricui, de către proprietarii lor. În arhive se păstrează foarte multe documente de acest gen. Dar cumpărătorul prelua de la vînzător și obligația de a plăti *bezmăn* stăpînului locului pe care se găsea dugheana [10]. Dughenele negustorilor cu datorii față de creditori se vindeau *la mezat*, celui care oferea o sumă mai mare. Ele erau cunoscute prin *telal-bașa* [11], care striga pe străzile orașului timp de cîteva zile, sau chiar săptămîni [12].

Iarmaroacele nou înființate, precum și zilele de tîrg săptămînale, erau din vreme și mult popularizate în tot ținutul, tot prin telal-bașa. De aceasta se îngrijeau ispravnicii ținutului respectiv [13].

Pentru desfășurarea activităților comerciale în aer liber, în fiecare oraș sau tîrg era amenajat un teren pentru piață. În anul 1761, de exemplu, piața orașului Suceava era astfel organizată : într-o parte vindeau lipovenii, căldărarii, opincarii, ciubotarii și tălpălarii ; în altă parte se vindea făină și legume, iar în alta oale, sticlă, pește și pîine [14].

La începutul secolului al XIX-lea în orașul Iași funcționau două piețe pentru legume, zarzavaturi, lactate, fructe etc., [15] un „tîrg al făinei" și unul de vite. Mai exista și *Ulița Măjilor*, numită astfel din cauza peștelui ce se vindea acolo [16].

Tot în acea vreme în orașul Botoșani exista *Tîrgul făinei* — un loc cu multe dughene, în care se vindea făină [17]. Dintr-un document ce poartă data de 24 august 1814 se constată că în Botoșani era și un alt loc pentru negoț, numit *Tîrgul cailor* [18]. Astfel de locuri cu destinație specială, în funcție de genul comerțului, vor fi fost, desigur, și prin alte orașe.

Comerțul cu amănuntul trebuia practicat prin respectarea *nartului*, adică a unor prețuri maximale, stabilite de domnie [19]. În cazul nerespectării nartului, erau pedepsiți atît negustorii respectivi, cît și starostele breslei. Într-o carte domnească dată la 2 august 1813 de către Scarlat Alex. Callimachi lui Nuțu Andronachi, care era bacalbașă în Roman, se arată că dacă „se va dovedi veri un bacal că va face vînzare cu prețu mai mare decît în nart, împreună cu el se va pedepsi și bacalbașa" [20].

Despre negustorii care făceau speculă și alte afaceri necinstite se zicea că fac *matrapazlîc*. Aceștia, dacă erau prinși de către oamenii *Agiei*, erau pedepsiți prin bătaia pe uliță. Un document din anul 1776 arată că „staroștii de matrapaji și matrapajii, adică precupeții, să lipsască" deoarece „acești precupeți se duc afară din tîrg, întru întîmpinarea sătenilor și a femeilor ce aduc lucruri de mîncare la tîrg ; și acolo, la cîmp, tîrguiesc lucrurile cele de mîncare și, cumpărîndu-le cu un preț, le vînd cu preț întreit". În final se arată că negustorul „care va îndrăzni a face matrapazlîc, să se pedepsească cu ulița" [21].

În Moldova controlul comerțului era efectuat de către *Agie* (un fel de poliție). Slujbașii Agiei făceau controlul piețelor și urmăreau ca măr-

furile să nu se vîndă cu greutăţi şi alte unităţi de măsură false. Negustorii care erau prinşi că fac abuzuri erau pedepsiţi pe loc [22].

Am menţionat mai sus că micile neînţelegeri dintre negustorii aceleeaşi bresle erau judecate de staroste, iar pricinile mai importante de către marele vistiernic. Existau însă şi neînţelegeri între negustorii pămînteni şi cei sudiţi, nesupuşi legilor Moldovei. Asemenea procese erau judecate numai de către *Departamentul Pricinelor Străine* [23].

Din cele prezentate pînă aici se poate constata că, în perioada respectivă, comerţul în Moldova s-a efectuat într-un cadru organizat. Acesta a fost un factor pozitiv, de natură să contribuie, într-o anumită măsură, la dezvoltarea schimburilor interne.

NOTE

1 Organizarea negustorilor într-o singură breaslă s-a făcut în secolul al XVII-lea (vezi Andrei Oţetea, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1977, p. 111.)

2 D. Z. Furnică, *Industria şi dezvoltarea ei în ţările româneşti*, Bucureşti, 1926, p. 148 şi urm.

3 Andrei Oţetea, *op. cit.*

4 Arh. St. Iaşi, fond *Documente*, P. 846/16.

5 D. Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români (mai ales băcănia). Publicaţiune de documente inedite, 1593—1855*, Bucureşti, 1908, p. 57-58.

6 Th. Codrescu, *Uricariul*, partea a II-a, 1852, p. 37-43. Vezi şi N. A. Bogdan, *Din trecutul comerţului moldovenesc şi mai ales a celui ieşean*, Iaşi, 1925, p. 78-81.

7 D. Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români* (...), p. 175-176.

8 *Ibidem*, p. 285-286.

9 Gh. Platon, *Populaţia tîrgului Huşi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Observaţii privind structura şi provenienţa*, în „Analele ştiinţifice ale Univ. Al. I. Cuza din Iaşi", secţiunea a III-a, a) Istorie, tomul XI, 1965, p. 49.

10 „*Th. Codrescu*" — revistă istorică scrisă de Gh. Ghibănescu, anul 1, nr. 1, Iaşi, 1915, p. 4-6.

11 Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, în bul. „I. Neculce", anul 1, fasc. 1, octombrie 1921, p. 83 şi 89.

12 Arh. St. Iaşi, fond *Documente*, P. 360/15, p. 206-207. În anul 1819, pentru vînzarea la mezat a trei dughene din Botoşani, telal-başa a primit poruncă să strige, atît pe uliţe, cît şi în zilele de tîrg, timp de 40 de zile (Vezi Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XII, Iaşi, 1889, p. 262-263).

13 *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi tîrguri. Moldova*, seria A, vol. II, Dir. Gen. a Arhivelor Statului din R.P.R., Bucureşti, 1960, p. VII.

14 N. Iorga, *Istoria comerţului românesc (epoca mai nouă)*, Bucureşti, 1925, p. 25.

15 N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 110-111.

16. C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România*, vol. 1, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 264.
17 Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, ediţia Primăriei din Botoşani (fără an), p. 336-337.
18 Arh. St. Botoşani, *Colecţia de documente feudale (parohia Sf. Spiridon)*, doc. nr. 1.
19 N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 69-70.
20 D. Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români (...)*, p. 285.
21 Petru Răşcanu, *Lefurile şi veniturile boierilor moldoveni la 1776. Document de la Grigore A. Ghica voievod*, Iaşi, 1887, p. 17-18 ; vezi şi N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 65.
22 N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 95.
23 *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 699.

L'ORGANISATION DES MARCHANDS ET DU COMMERCE INTÉRIEUR EN MOLDAVIE ENTRE 1774 ET 1832

Résumé

L'auteur conclut que, dans la période analysée, le commerce moldave avait lieu dans un cadre assez bien organisé.

Cette organisation a largement contribué à l'intensification du commerce intérieur.

VALORI NUMISMATICE AFLATE ÎN COLECŢIILE INSTITUŢIILOR DE CULT DIN JUDEŢUL NEAMŢ

de *ELENA PETRIŞOR*

Este bine cunoscut faptul că în perioada feudală, biserica era una din marile posesoare de averi mobile şi imobile provenite din numeroasele danii făcute de diverse persoane, începînd cu voievozii şi terminind cu omul de rînd, pomenit modest în documentele vremii cu cuvinte de tipul : „celor care iubesc podoaba casei“ [1], „cu rîvna mai multor persoane“ [2], sau „mai multe persoane făcătoare de bine“ [3].

Donaţiile în bani, cînd nu erau destinate unor noi construcţii, reamenajării sau împodobirii bisericilor, erau destinate confecţionării de salbe, ce urmau să ornamenteze anumite icoane.

Cînd personajul donator nu oferea o salbă gata lucrată şi dăruia un număr restrîns de monede şi bijuterii, acestea se adunau în timp, pînă se ajungea la o anumită cantitate de metal preţios, după care erau împărţite după gustul şi aprecierea personalului monahicesc sau ale unui meşter argintar, care desigur avea grijă să nu deterioreze prea mult piesele componente ale viitorului obiect de podoabă.

Aşa se face că în înşiruirea monedelor în salbe, denumite de Karl Marx ca „expresii sociale ale abundenţei şi bogăţiei“, găsim aşezate alături de nomismele lui Constantin IX Monomahul şi Nicefor III Botaniates (Orpal), groşi matapani, taleri, zechini, ruble şi o mare varietate de ducaţi şi monede turceşti, toate întinse pe o perioadă destul de mare în timp, cea a secolelor al XI-lea — XIX-lea.

Totodată ele sînt oglinda haosului monetar specific orînduirii feudale de pe teritoriul ţării noastre, întărit şi prelungit de monopolul turcesc asupra comerţului nostru exterior [4], cît şi de interdicţia baterii unei monede naţionale.

Este bine să precizăm de la început că piesele numismatice aflate în atenţia noastră, sînt componente ale unor asemenea salbe şi în consecinţă vor prezenta una sau mai multe perforaţii, în funcţie de locul ce l-au ocupat în cadrul ansamblului şi de asemeni nu vom putea pune în discuţie locul de descoperire a monedelor în cauză, atîta timp cît nu ştim numele donatorului, iar pentru cazurile în care-l cunoaştem, el nu poate fi edificator, sursa procurării de către donatori a pieselor rămînîndu-ne totuşi necunoscută. Ele pot proveni din orice colţ al vechilor provincii istorice româneşti, munţii, apele şi simplele frontiere neputînd anula unitatea de

limbă, obiceiuri, credinţe şi stăvili aspiraţia acestora spre o unitate naţională.

Din examinarea atentă a salbelor de monede aflate pe teritoriul judeţului Neamţ, ne-au reţinut atenţia în mod deosebit cîteva exemplare emise de oraşele şi statele italiene, un taler al lui Constantin Brâncoveanu, precum şi cîteva monede anepigrafe, a căror provenienţă o vom stabili cînd le vom analiza.

Relaţiile comerciale dintre state sau formaţii statale, au favorizat din totdeauna circulaţia monetară între graniţele acestora. Aşa ne explicăm apariţia în teritoriu a două monede veneţiene din argint, emise de dogii Pedro Gradonigo (1289—1310) şi Giovano Soranzo (1312—1328), într-o vreme în care moneda bizantină era încă preponderentă [5]. Descrierea pieselor este următoarea :

1. av. PEGRADONIGO-SMVENETI

Dogele şi Sf. Marcu cu Biblia în mînă, în picioare din faţă. Cerc perlat exterior.

rv. Iisus pantocrator. În cîmp sus IX-XC. Cerc perlat exterior.

Argint, 800‰, D = 19,8 mm, G = 1,85 g. Cu o perforaţie — (fig. 1/1).

2. av. IOSVPANTIO — SM VEN [ETI] şi ca mai sus.

rv. ca la nr. 1, dar sub cotul stîng al lui Iisus se află o stea cu cinci raze.

Argint, 800‰, D = 19,9 mm. G = 1,87 g. Cu două perforaţii de formă pătrată (fig. 1/2).

O altă piesă veneţiană este un ducat comemorativ cu aspect de medalie, avînd chiar această destinaţie şi care se bătea o singură dată pe an în număr restrîns, marcînd anul de la alegerea dogelui. Piesa în cauză aparţine dogelui Pedro Grimani (1741—1752), avînd următoarea descriere :

av. S.M.V. PETRVS GRIMANVS. DVX, scris semicircular între două cercuri perlate. În interior Sf. Marcu dînd binecuvîntarea sa dogelui îngenunchiat. Sub linia de sol, în mijloc, G.D.

rv. PETRI/ GRIMANI / PRINCIPIS / MVNVS / AN. IX / 1749, scris pe 6 rînduri orizontale suprapuse, într-o cunună de flori şi frunze, avînd în mijloc sus o bonetă de doge.

În jur o ramă spiralată intercalată de cîte un şnur dublu din sîrmă răsucită. În partea superioară o toartă lată realizată din lipirea a două rînduri de sîrme răsucite, avînd în jur elemente stilizate de frunze şi flori realizate din acelaşi material.

Ducat-medalie, argint, 900‰, D = 49,7 mm, G = 23 g., (fig. 1/3).

Un ducat de argint al menţionatului doge cîntărea de obicei 22,4 g., iar tipul mai cunoscut de ducat-medalie, în jur de 9 g. [6]. Tipul prezentat de noi prezintă toate caracteristicile ducatului, caracterul de medalie reieşindu-i din legenda reversului care menţionează că este un dar al principelui (principis munus) şi a fost înmînat probabil cu ocazia aniversării a 9 ani de la alegerea sa ca doge.

Maniera aceasta de a întrebuința un anume tip de monedă ca medalie era foarte frecvent la suveranii Europei și chiar Ecaterina a II-a a emis o rublă-medalie, lucrată în aceeași manieră cu cel prezentat de noi [7].

Și Constantin Brâncoveanu a dispus baterea unui tip de monedă-medalie, un asemenea exemplar aflîndu-se și pe teritoriul județului nostru. Este vorba de talerul-medalie, realizat de gravorul Carol I. Hoffman din Alba-Iulia [8], din care se cunosc doar 3 exemplare la Academia Română, piesa noastră diferind de acestea prin dimensiuni, greutate și dubla stanțare a numelui gravorului, ceea ce ne face să credem că ar fi vorba de o probă.

Ca descriere, talerul corespunde întocmai catalogului lui George Buzdugan, singura deosebire aflîndu-se la aversul piesei și anume crucea perlată cu care începe legenda este așezată mai sus decît normal (deasupra limitei superioare a literelor), iar jos inițialele gravorului C.H. sînt repetate de două ori, unele sub altele (fig. 1/4).

Dimensiunile piesei noastre sînt următoarele : AR 900‰, Greutatea 30,96 g., Diametrul 46 mm., Grosimea 2,3 mm, Diametrul perforației 2 mm.

Cele trei exemplare similare aflate la Cabinetul numismatic al Academiei R.S.R. (din sursa citată), prezintă următoarele dimensiuni : Greut. 30,95 g. ; 30,45 g. ; 27,90 g. . Diam. 45 mm.

Talerul pus în discuție de noi, este mai lat cu 1 mm, fapt ce nu poate proveni nicidecum de la aurirea suferită ulterior și care este în strat infim, transparent (prin unele locuri deja ros), iar greutatea este de asemeni mai mare cu 0,01 g., ce ar putea fi pusă pe seama auririi, dar atunci ar însemna să nu ținem cont de lipsa metalului din perforația făcută în partea superioară a monedei și care a dislocat o cantitate de metal ce ar putea fi egală cu 0,05 g. Știind că densitatea argintului (ϱ) este de 10,5, putem afla cantitatea de metal dislocuit prin metode matematice :

$$m = \rho . V$$
$$V = \pi r^2 . h$$
$$m = \varrho . \pi r^2 . h$$

În urma calculului făcut, cantitatea de metal dislocuit ar fi de 0,075 g., dar ținînd cont de faptul că moneda nu are aceeași grosime peste tot, cantitatea metalului dislocuit credem a fi cea menționată mai sus și anume de 0,05 g.

În consecință talerul-medalie aflat în județul nostru, ar fi trebuit să aibă inițial în jur de 31,01 g., ceea ce l-ar situa alături de cel aflat într-o colecție particulară din Viena [9], dar oricum este mai lat în diametru.

Bineînțeles că ar fi fost de dorit să știm cum a ajuns această rară piesă numismatică, într-una din colecțiile noastre, însă acest lucru nu este menționat în documentele ctitoriei voievodale unde se află, dintr-un motiv lesne de știut, dacă ne gîndim că toate exemplarele aflate la palatul domnesc de la Mogoșoaia au fost duse la Constantinopol [10] și topite, ele constituind unul din capetele de acuzare folosite împotriva domnitorului muntean.

Ca tipuri de monede anepigrafe, au fost descoperite numai diviziuni de ducaţi şi zecchini, de diverse nominaluri (de la 1/6-1/12) şi cu reprezentări de ordin religios pe ele.

Singura care prezintă şi elemente heraldice este 1/8 ducat, emis de oraşul german Nüremberg, bătut cu siguranţă înainte de anul 1808, cînd amintitul oraş a fost anexat la Bavaria [11].

Moneda prezintă pe *avers* un scut încoronat cu stema oraşului, înconjurată de două ramuri de palm. Sub scut, litera N. Cerc perlat exterior.

Pe *revers*, oaie spre stînga, cu steag în spate şi aşezată pe o înălţime. În jur cerc perlat exterior.

1/8 ducat, Av-830‰, D = 9,5 mm, G = 0,37 g., 2 perforaţii, monetăria Nüremberg. (fig. 1/5).

Fără a avea trecut nominalul pe ea, putem afirma cu certitudine că exemplarul aflat în discuţie, corespunde în greutate 1/8 de ducat, ştiind că ducatul nüremburghez cîntărea la sfîrşitul secolului al XVIII-lea 3,49 g.

Celelalte monede rămase în discuţia noastră, au pe ele numai reprezentări religioase şi nominaluri de 1/6, 1/8, 1/12 ducat.

Tipul respectiv prezintă pe :

av. — scena religioasă a „Bunei vestiri“ [12], Fecioara fiind spre stînga, înconjurată de raze. Cerc liniar interior şi perlat exterior.

rv. — înger în zbor, cu ramură de crin în mînă, zburînd spre dreapta. Sub picioare, într-un medalion alungit, nominalul piesei — 1/6. Cerc liniar interior şi perlat exterior.

1/6 ducat, Av-830‰, (fig. 2/1).

Monedele de acest tip au fost emise pentru oraşul Milano, de regele Sardiniei Carlo Emanuele (1730—1773), în perioada anilor 1743—1746 [13], greutăţile şi dimensiunile lor diferind în funcţie de nominal, cît şi de gradul de uzură a piesei respective, după cum urmează :

1/6 ducat D = 12-12,5 mm.
G = 0,41-0,50 g.
Greutatea normală a unei asemenea piese trebuia să fie de 0,56 g, doarece ducatul sardinian cîntărea în acea perioadă 3,40 g.

1/8 ducat D = 9-10,5 mm.
G = 0,29-0,38 g.
G. normală = 0,42 g.

1/12 ducat D = 7,5-8,2 mm.
G = 0,20-0,23 g.
G.n ormală = 0,28 g.

Nici una din ele nu are însemne de monetărie, deşi par a fi lucrate în monetării diferite şi cu gravori diferiţi.

Faptul reiese clar dintr-o examinare mai atentă a unor exemplare şi mai ales a celor două monede de 1/8 ducat şi a celei de 1/12 ducat.

La primele două, (fig. 2/2, 3) —, deşi s-a folosit acelaşi motiv, există unele deosebiri care nu pot fi legate nicidecum de uzura piesei, ci de cel care a realizat-o. Astfel al doilea exemplar (fig. 2/3) are spaţiul interior cercului liniar, mai restrîns, iar linia pardoselii dintre personajul îngenunchiat şi cercul liniar, mai lungă, medalionul cu nominalul este mai rotunjit, iar ramura de crin mai clar realizată.

În ceea ce priveşte piesa de 1/12 ducat, ea diferă total de celelalte dinainte, din următoarele motive :

Personajul îngenunchiat, este realizat foarte schematic, doar prin cîteva linii uşor arcuite, iar poziţia atît de rugăciune cît şi de zbor, este inversă (fig. 2/4). Personajul de pe revers este astfel construit, încît aduce cu cel din exemplarele analizate anterior, avînd doar mai puţine amănunte de vestimentaţie. Nominalul nu mai este marcat de nici un medalion.

Nu putem pune pe seama micimii piesei schimbarea stilului de reprezentare a personajelor tipice monedei respective, întrucît orice gravor care se respectă, realizează în aceeaşi manieră piese şi mai mici decît cele aflate în discuţia noastră, cunoscîndu-se la alte state sau principate, piese de 1/32 ducat şi care redau întocmai motivul de pe moneda a cărui diviziune este.

Dealtfel, asemenea piese cu reprezentări religioase, mai avem în colecţiile noastre, avînd cu certitudine provenienţe catolice, dar pînă la stabilirea clară a paternităţii lor, ne abţinem deocamdată să le discutăm.

Negăsind în circulaţia monetară de pe teritoriul ţării noastre existenţa acestor ultime tipuri de monedă şi prezenţa lor numai în cadrul colecţiilor unităţilor de cult, ne face să credem că au fost aduse în ţară cu destinaţia expresă de a fi donate acestora, indiferent de caracterul reprezentărilor aflate pe ele, fiind privite în primul rînd ca obiecte de metal preţios, fapt care ar explica dealtfel şi existenţa unui foarte mare număr de monede turceşti în acelaşi cadru.

NOTE

1 Revista Arhiva, nr. 11, 12/1908, p. 446.
2 Mînăstirea Agapia — inscripţii.
3 *Idem.*
4 O. Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 47.
5 *Ibidem*, p. 7.
6 Wiliam D. Craig, *Coins of the World 1750—1850*, Wisconsin, 1966, p. 424.
7 J. G. Spaski ş.a., *Ruskaja monetnaja sistema*, Leningrad, 1970, p. 10.
8 G. Buzdugan ş.a., *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977, p. 34-35.
9 G. Buzdugan ş.a., *op. cit.*, p. 35, nr. 286.
10 C. C. Secăşanu, *Numismatica medievală şi modernă*, Bucureşti, 1942, p. 69.
11 W. D. Craig, *op. cit.*, p. 235.
12 *Ibidem*, p. 424.
13 *Ibidem.*

NUMISMATIC VALUES IN THE COLLECTION OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF NEAMŢ COUNTY

Summary

In the feudal period, the church, one of the possessors of goods, obtained from donations some values, among them being the necklaces of coins.

At these, necklaces of ornament, called by Karl Marx „social expresses of plenty and richness", coins of the most difference provenience and names are put together, their variety stretches on a rather long period of time. the XI-th — the XIX-th centuries.

Among these, the present paper records the existence on the territory of Neamţ county of two silver coins emitted by the Venetian doges Pedro Gradonigo (1289—1310) and Giovano Soranzo (1312—1328), in a period when the Byzantine coin was still preponderant, a ducat-medal emitted by Pedro Grimani in 1749, a monetary sample of the thaler-medal emitted by Constantin Brâncoveanu in 1713 and a 1/8 of ducat emitted by the town of Nürenberg in the second half of the XVIIIth c.

Finallp, three ducat divisions emitted by Carlo Emanuele for the town of Milano, in the period 1743—1746 are presented; they are 1/6, 1/8, 1/12 ducat having religious representations both on the obverse and the reverse and being classified as undated and unepigraphic coins.

. ithout having proofs that these last types of coin were in circulation on the territory of our country, we thing they were specially brought to be given as necklaces to some religious scenes and to the precious metal they contain.

FIGURE EXPLANATIONS

Fig. 1. — 1, Soldo from Pedro Gradonigo (1289—1310); 2, soldo from Giovano Soranzo (1312—1328); 3, ducat-medal from Pedro Grimani (1741—1752); 4, thaler-medal from Constantin Brâncoveanu, prince of Wallachia, 1713; 5, 1/8 of ducat, the town of Nürenberg.

Fig 2. — 1, 1/6 of ducat from Carlo Emanuele (1730—1773); 2, 1/8 of ducat from the same prince; 3, 1/8 of zecchino from the same prince; 4, 1/12 of ducat from the same prince.

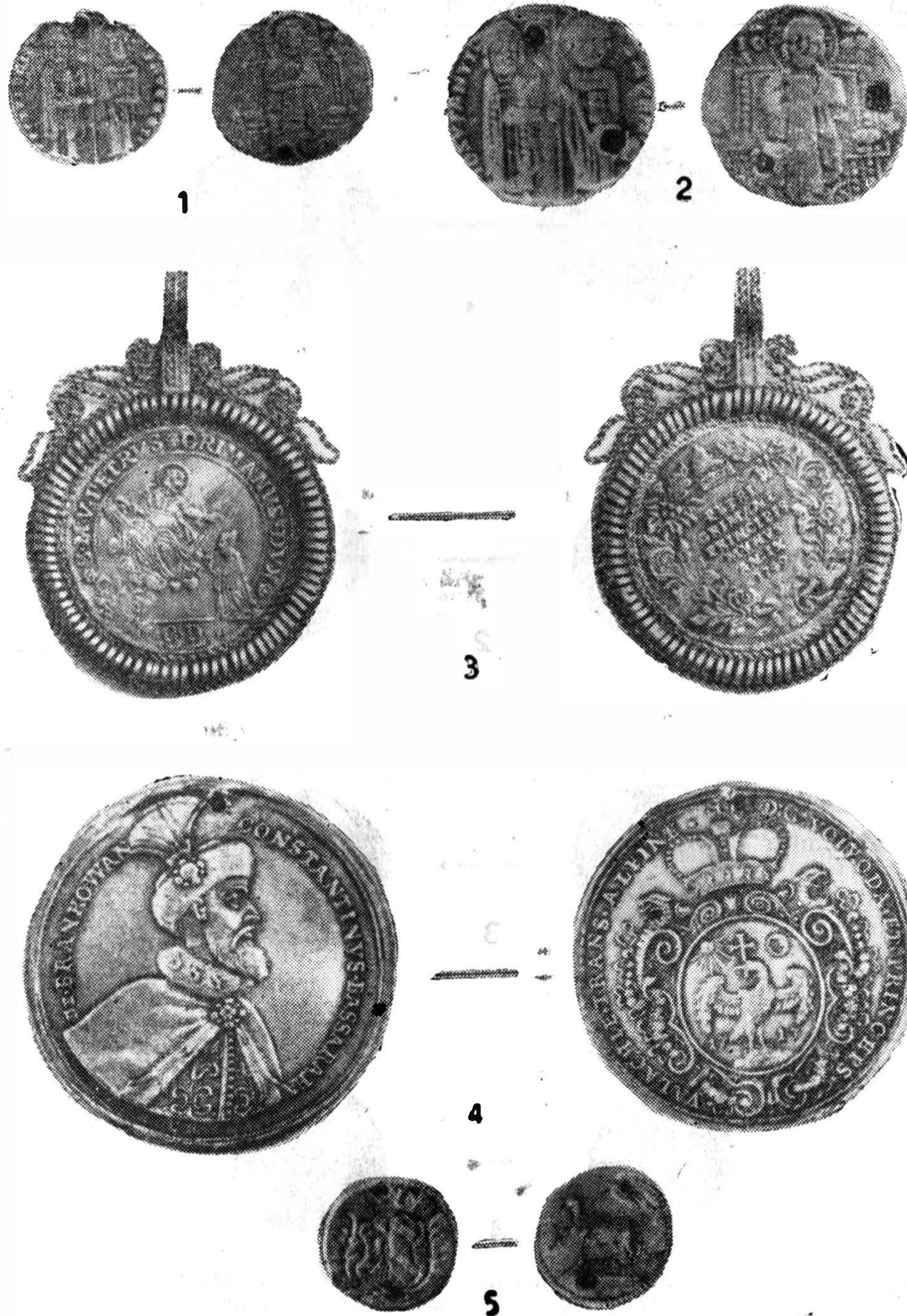

Fig. 1. — 1, soldo — Pedro Gradonigo (1289—1310) ; 2, soldo — Giovano Soranzo (1312—1328) ; 3, ducat-medalie — Pedro Grimani (1741—1752) ; 4, taler-medalie — Constantin Brâncoveanu (— 1713) ; 5, 1/8 ducat — oraş Nürenberg.

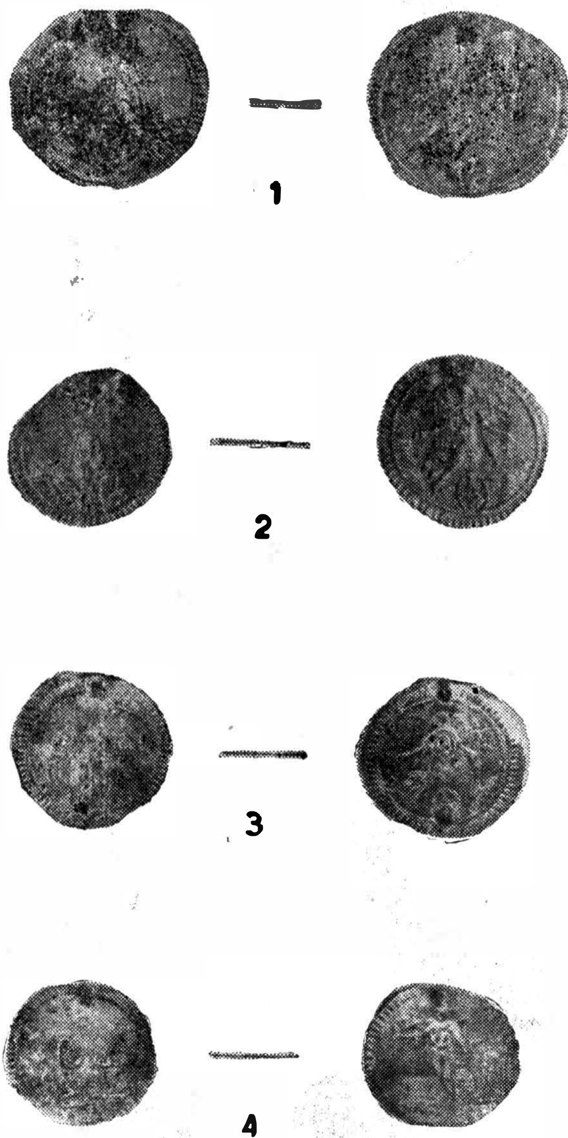

Fig. 2. — 1, 1/6 ducat — Carlo Emanuele (1730—1773); 2, 1/8 — ducat Carlo Emanuele; 3, 1/8 ducat — Carlo Emanuele; 4, 1/12 ducat — Carlo Emanuele.

CONTRIBUŢIA BATALIONULUI DE VÎNĂTORI DE MUNTE DIN TÎRGU NEAMŢ LA LUPTELE DE LA OITUZ — 1917

de GAVRIL LUCA

După catastrofa de la Turtucaia şi eşecul contraloviturii româneşti de la Flămînda, a urmat puternica ofensivă inamică pe cele două fronturi — din Transilvania şi de la Dunăre.

Cu tot eroismul ostaşilor români, dovedit din plin în luptele de pe Jiu, Olt, Argeş şi Neajlov, prima parte a participării României la primul război mondial s-a soldat cu un adevărat dezastru pentru ţară. Frontul s-a stabilizat în toamna anului 1916 pe linia Carpaţilor Orientali, valea inferioară a Putnei, apoi pe Siret şi Dunăre.

Cauzele înfrîngerii sînt multiple. În primul rînd nerespectarea în totalitate de către aliaţi a Convenţiei militare încheiate cu România, apoi masiva ofensivă a Puterilor Centrale pe frontul românesc din dorinţa de a-şi reface potenţialul economic, prin înfrîngerea României beneficiind astfel de grîul şi petrolul românesc.

Dar din această primă fază a participării României la primul război mondial au ieşit la iveală şi marile carenţe în ce priveşte dotarea, pregătirea şi conducerea armatei române. Această stare de lucruri fiind perfect sintetizată de generalul Berthelot, şeful misiunii militare franceze venită în ajutor la sfîrşitul anului 1916, care a constatat că sîntem „admirablement désorganisés".

În iarna şi primăvara anului 1917, armata română a fost reorganizată, mai bine instruită şi dotată cu o tehnică de luptă sensibil egală cu a adversarului.

„O şcoală nouă se făcea pe nebăgate de seamă în mijlocul suferinţelor de tot felul ale dezastrului nostru militar. Rezultatul ei este spiritul cel nou ce va însufleţi armata în timpul celei de-a doua părţi a războiului nostru. El ne va aduce reabilitarea şi izbînda" [2].

Au fost organizate pe scheletul a două armate, formate din cinci corpuri de armată care cuprindeau 15 divizii de infanterie, 2 divizii de cavalerie, aviaţie, baterii de artilerie, pontoneri, transmisionişti şi formaţiuni de spate. Armata I-a a fost condusă de generalul Constantin Cristescu şi de la 30 iulie de generalul Eremia Grigorescu, iar Armata a II-a a avut în frunte pe generalul Alexandru Averescu.

Experienţa căpătată din această primă parte a războiului a impus Marelui Cartier General să realizeze şi organizarea unor unităţi de luptă capabile să acţioneze şi în zonele accidentate, muntoase şi deluroase. Astfel, în cadrul vînătorilor s-a organizat primul batalion de vînători de munte, armată de elită bine instruită şi echipată, capabilă de mari sacrificii patriotice. Iniţial acest batalion a luat fiinţă la Bucureşti la începutul lunii noiembrie 1916, iar apoi a fost adus pentru instruire în spatele frontului la Tîrgu Neamţ [3].

Locul era bine ales avînd în vedere povîrnişurile împădurite şi văile prăpăstioase care ofereau toate condiţiile unei bune instruiri, pentru ca „sudoarea de pe cîmpul de instrucţie să facă să curgă cît mai puţin sînge pe cîmpul de luptă".

În ziua de 21 decembrie 1916 vînătorii de munte au ajuns la Tîrgu Neamţ, fiind primiţi de regimentul rus 75 aflat aici în rezervă. Batalionul era format din 5 companii de puşcaşi a cîte 300 de ostaşi şi două companii de mitraliori. Primele două companii au fost cantonate în casele mai încăpătoare şi în şcolile din oraş, iar celelalte companii în cazarma Batalionului III din regimentul 15 infanterie (Războieni) aflat pe front şi în localul Băilor Oglinzi din apropiere. Comandamentul batalionului şi-a avut sediul în localul fostei judecătorii a oraşului de pe strada Ştefan cel Mare [4].

Aici, la Tîrgu Neamţ, ruinele vestitei cetăţi care străjuiau zările pînă departe, au constituit şi un puternic element de înălţare sufletească şi de mîndrie patriotică. Măreţia fantomatică a marelui Ştefan îmbărbăta cugetele şi braţele vînjoase ale viitorilor eroi.

Sub atenta instruire a corpului ofiţeresc în frunte cu maiorul Virgil Bădulescu, cel ce era rapid în mişcări ca „o minge", cum îşi aminteşte un vechi combatant, printr-o muncă stăruitoare de instruire, în iarna şi primăvara anului 1917, depăşindu-se toate greutăţile inerente situaţiei în care se afla ţara, s-a reuşit să se facă din vînătorii de munte, un batalion bine pregătit „nefiind cu nimic mai prejos de faima celebrilor alpini francezi şi germani" [5].

După reorganizare, batalionul vînătorilor de munte a participat la luptele desfăşurate pentru apărarea Moldovei şi eliberarea teritoriului ocupat de inamici.

Făcînd parte din rezerva generală a armatei a fost pus la dispoziţia Armatei a doua, aducîndu-şi o mare contribuţie la bătălia de la Oituz.

Pe 19 iulie 1917 ofensiva armatei române de la Mărăşti a fost oprită în plină desfăşurare, deşi distrusese frontul duşman pe o lungime de 30 km şi o adîncime de 20 km, datorită faptului că armatele ruseşti suferiseră înfrîngerea de pe frontul din Galiţia, fapt care punea în grea primejdie flancul nordic al frontului românesc.

Cucerirea Moldovei şi a Basarabiei, ocuparea Odesei, erau ţeluri ispititoare pentru comandamentele austro-germane. Inamicii hotărăsc începerea ofnesivei pe frontul românesc pentru a ocupa şi teritoriul rămas liber şi astfel să scoată România din război. Planul lor era simplu. Printr-o dublă ofensivă una pe Siret şi alta pe Valea Oituzului, să străpungă

frontul Armatei a doua şi să cadă în spatele armatelor care luptau la Mărăşeşti, şi astfel să aducă dezastrul complet al României.

Dar planurile inamicilor s-au lovit de dîrzenia şi eroismul ostaşilor români care au luptat cu multă hotărîre, înscriind cu sîngele lor noi pagini de vitejie demne de faptele brave ale strămoşilor.

La 24 iulie 1917 germanii încep ofensiva pe frontul de la Mărăşeşti, iar două zile mai tîrziu şi cea de străpungere de pe valea Oituzului. Grupul de armate Gerock trebuia să forţeze văile Oituz şi Slănic în direcţia Oneşti-Adjud, căutînd să ocupe principala arteră de aprovizionare a armatelor româno-ruse de pe valea Trotuşului unde se afla şi singura bază „de resurse de cărbune şi petrol care mai rămăseseră ţării noastre“ [6], zona Moineşti-Comăneşti ; de asemenea trebuia să atragă asupra sa şi rezervele armatei I-a care susţineau frontul de la Mărăşeşti.

Iată de ce „în valea Oituzului se juca acum nu numai soarta unei bătălii, ci însăşi soarta ţării“ [7].

Armata a doua română dispunea în zona Oituzului de aproximativ 34 de batalioane cu o artilerie de 130 guri de foc, iar forţele duşmane din această zonă însumau peste 50 de batalioane şi 200 guri de foc în care predomina artileria grea [8].

Superioritatea numerică şi în tehnică de luptă a duşmanului a trebuit să fie anihilată de dragostea nelimitată a ostaşilor români faţă de glia strămoşească.

În zorii zilei de 24 iulie, după un bombardament infernal, trupele inamice se grăbeau să coboare pe povîrnişurile muntoase spre Trotuş, dar sub ploaia de gloanţe şi schije românii le-au întîmpinat vitejeşte. În primele trei zile sub presiunea puternică a inamicului frontul românesc a fost respins pe o adîncime de 4-5 km în lungul văii Oituz. Armatele române s-au repliat pe aliniamentul vf. Cireşoaia, d. Muncel, d. Leşunţului, Chioşurile şi Măgura Caşinului.

„În seara zilei de 28 iulie situaţia noastră este foarte gravă. Unele din unităţile noastre au fost distruse, altele sînt reduse la rămăşiţe fără valoare... Toate unităţile au pierderi foarte mari, iar inamicul, îmbărbătat de succesul dobîndit, se pregăteşte să dea lovitura decisivă. El a adus pe şoseaua Oituzului trei batalioane de trupe proaspete şi o cavalerie numeroasă şi se pregăteşte să forţeze defileul Gruzeştilor, spre a ieşi în valea deschisă a Bogdăneştilor, ultima etapă înspre Oneşti“ [9].

Pe 29 iulie inamicii atacă cu şi mai multă insistenţă. Trupele române s-au retras pe malul drept al Trotuşului, pe d. Măgura, Stibor, Grozeşti şi Runc.

Cursul primejdios al bătăliei de la Oituz impune Marelui Cartier General şi Comandamentului Armatei a II-a aducerea urgentă de noi forţe pentru a restabili echilibrul. În acest sens au fost trimise brigada a II-a de călăraşi din rezerva armatei a II-a, iar din rezerva generală brigada de grăniceri şi batalionul vînătorilor de munte, precum şi două regimente şi cîteva batalioane dislocate de pe frontul de la Mărăşeşti prin replierea frontului de-a lungul pîrîului Vizantea, precum şi divizia I-a de cavalerie [10].

Cu aceste forțe, armata de la Oituz trebuia să treacă peste această criză periculoasă și să oprească ofensiva dușmanului.

În aceeași zi de 29 iulie au început să sosească ajutoarele : divizia I-a de cavalerie, brigada de grăniceri și regimentul I de vînători.

În seara zilei de 29 iulie după un marș forțat de 160 km peste munți și dealuri, cu tot echipamentul de război necesar, vînătorii de munte se aflau în satul Brătești, la 5 km N-E de Tîrgu Ocna.

Pe 30 iulie dimineața, numai după 3 ore de odihnă, vînătorii de munte au plecat spre linia de foc, unde erau așteptați cu multă nerăbdare. Nu era timp de răgaz, patria era în foarte grea primejdie.

Vînătorii de munte pentru a scăpa de sub supravegherea dușmanilor și-au strecurat șirurile prin dosul dealurilor, fiind conduși de un bătrîn pădurar, cunoscător al locurilor, trecînd Trotușul prin dreptul satului Dofteana, și la ora 16,00 d. a. se aflau la poalele dealului Cireșoaia „așteptînd ora atacului tigrii lui Pălăngeanu, haiducii lui Radu, pandurii lui Ionescu Sinaia, zmeii lui Cerchez și balaurii lui Săulescu“, după poreclele companiilor [11].

Sub ploaia de gloanțe ale mitralierelor dușmane, sprijiniți de artileria noastră de pe malul celălalt al Trotușului, vînătorii de munte strecurîndu-se prin viroage, ajung sus pe panta pleșuvă a dealului desfăcîndu-se în linii de bătaie și în strigăte de „ura“ se avîntă în luptă. Dușmanii sînt descumpăniți de apariția neașteptată a vînătorilor de munte care cu o mare furie atacă la baionetă și resping rîndurile dușmane. Apoi primesc cu focuri de grenade pe fugarii inamici respinși de regimentul 27 de pe dealul Vrînceanul și-i fac prizonieri.

„Cînd întunericul se lasă pe dealuri, toate înălțimile erau în mîinile soldaților noștri : Măgura, Vrînceanul, Cuprianul, Grohotișul, Cireșoaia. Vînătorii de munte erau la mijloc, în dreapta regimentul 27, în stînga un batalion din regimentul 15 Războieni, care susținuse bine atacul vînătorilor“ [12]. Batalionul era dispus în felul următor. Compania I-a condusă de T. Pălăngeanu și secția de mitraliere Radu Ilie pe Cireșoaia, compania a II-a Vrînceanu pe dealul Cuprianul, compania a V-a Ionescu Sinaia și secția de mitraliere Marinescu pe Cuprin și Măgura și compania a III-a T. Radu și secția de mitraliere Naum Roger pe Măgura — Vf. Grohotiș, iar compania a IV-a și I-a de mitraliere erau în rezervă [13].

Bilanțul zilei de 30 iulie, considerată „ziua cea mai lungă și cea mai grea din bătălia Oituzului“, a fost faptul că ofensiva dușmană a fost oprită, acțiunea de străpungere pe Trotuș n-a reușit, dușmanii avînd pierderi mari în morți, răniți și prizonieri, fiind respinși îndărăt cîțiva kilometri.

A doua zi, 31 iulie, după o pregătire de artilerie la ora 7,00, se reia contraofensiva noastră pentru a consolida succesele din ziua anterioară. Cavaleriști, grăniceri, vînători de munte se avîntă la atac. În cooperare cu brigada 13 „vînătorii de munte seamănă moarte și groază în trupele austriece demoralizate de înfrîngerea din ajun. Izbindu-le frontal și din flancuri, le aruncă și le urmăresc în pădure, la vest de vîrful Cireșoaia, le împing către marginea prăpastiei ce coboară spre valea Slănicului și le distrug. Măgura e în mîinile noastre“ [14].

În bătălia de pe Măgura la un moment dat cînd „atacul mergea greu (...) și rîndurile ostașilor noștri se răreau sub focul inamicului, unul din ostași scoase un steag tricolor pe care-l agita în bătaia gloanțelor“ [15], înzecind forțele vînătorilor de munte care au obținut o mare izbîndă.

În partea centrală, pe dealul Coșna s-au dat lupte disperate în care cavaleriștii, grănicerii și infanteriștii au reușit să cucerească vf. Coșna — cota 789, care domina zona înconjurătoare. Toate dealurile între Tîrgu Ocna și Grozești în ziua de 31 iulie au trecut în mîinile românilor. Ne aflam în plină ofensivă cînd, în sectorul rus de la extrema dreaptă a Armatei a II-a, în urma unor intense și succesive atacuri ale austriecilor, rușii cedează și se retrag. În această situație și regimentul 27 care se întinsese pentru a umple golul rămas a trebuit să se retragă pe o altă poziție, lucru pe care sînt obligați să-l facă și vînătorii de munte pentru a nu fi loviți din flanc, repliindu-se pe d. Cuprian, fiind nevoiți să părăsească fără lupte Cireșoaia pe care îl cuceriseră cu atîtea sacrificii.

După 6 zile de lupte sîngeroase linia frontului s-a stabilizat, ofensiva germano-austriacă de la Oituz a fost paralizată, inamicii n-au reușit să înainteze decît 5-6 km pe un front de 20 km lățime. Țelurile strategice germane n-au putut fi îndeplinite, erau tot la fel de îndepărtate ca și la începerea ofensivei.

A urmat o scurtă perioadă de acalmie pe frontul de la Oituz, după care dușmanii au reluat ofensiva neputîndu-se împăca cu rezultatele obținute pe frontul românesc. Acest lucru se întîmplă la 6 august, cînd după o pregătire îndelungată de artilerie, încep să înainteze.

Din seara zilei de 5 august, vînătorii de munte au fost așezați în rezervă pe culmea Măgurii, sectorul lor fiind preluat de regimentul 27 și de regimentul 15 Războieni. Fiind un detașament de șoc, pe 6 august primesc ordinul să se deplaseze iarăși spre Cireșoaia, sectorul supus atacului principal al inamicului.

În linia întîia au fost așezate companiile I-a și a IV-a și în linia a doua companiile a III-a și a V-a, iar compania a II-a a rămas în rezervă. Cele patru companii ale vînătorilor de munte sub bombardamentul artileriei și avioanelor inamice, într-o deplină ordine coboară Măgura și încep urcarea Cireșoaiei. „Apariția lor ridică curajul trupelor vecine, spectacolul este impresionant“ [16]. Lupta este deosebit de crîncenă. Vînătorii de munte au pierderi considerabile. Compania a IV-a rămîne cu 90 de oameni din 200, dar nu dau nici un pas înapoi. Un pluton de vînători se furișează pe valea Slănicului și lovește din flanc. Lupte grele s-au dat pentru cotele 764 și 771. Pînă seara platoul Cireșoaiei a fost cucerit mai mult de jumătate de români. Vînătorii de munte au pierdut 3 ofițeri morți și 8 răniți și foarte mulți ostași.

Au căzut eroic sublocotenentul Roșescu Victor, sergenții Nicolae Nicolae, Ionescu Ion, caporalii Țintea Ion și Andrei Victor și soldații Vlad Constantin, Brînză Iancu, Banu Toma, Argint Marin, Pană Ion și mulți alții. Soldatul Vlad Constantin cu o pușcă mitralieră a semănat moartea în rîndurile dușmane. A fost găsit ciuruit de cinci gloanțe dar cu mîinile încleștate pe armă [17]. „În acea zi — apreciază T. Radu, comandantul companiei a III-a — a fost și izbînda sufletelor căci depășind puterile trupului

istovit (...) vînătorii de munte au înălțat cu tărie credința lor și au pășit înainte“ [18].

În zilele de 7-9 august centrul luptelor se schimbă pe d. Coșna, unde în ziua precedentă inamicii ocupaseră cota 789 și pe care românii trebuiau s-o recucerească pentru a nu lăsa dușmanilor inițiativa. În această zonă detașamentul nostru de contraatac era format din regimentul 17 Mehedinți, două batalioane din regimentul 1 grăniceri susținute intens de artilerie, condusă de generalul Obogeanu. Pentru a-i da forța necesară, s-au mai pus la dispoziția acestor unități și alte formații de luptă, între care și vînătorii de munte, avîndu-se în vedere potențialul lor de luptă în asemenea zone accidentate. În dimineața zilei de 8 august vînătorii de munte își iau în primire sectorul destinat, venind în ajutorul regimentului de mehedințeni aflați în lupta crîncenă cu dușmanul. Ei restabilesc legătura întreruptă între regimentul 17 și divizia a VII-a împiedicînd realizarea unei breșe de către inamic și întărind poziția noastră pe Coșna.

În ziua de 9 august la ora 12,00, dușmanii și-au terminat pregătirile pentru ofensivă, avînd ca punct de atac aripa dreaptă a detașamentului Obogeau și aripa stîngă a diviziei a VII-a. În valuri succesive ei se aruncă în luptă, dar rezistența armatelor noastre este de neînfrînt. Artileria, mitralierele, grenadele și focurile de pușcă îi țin pe loc provocîndu-le grele pierderi. Dușmanii cu rîndurile decimate sînt nevoiți să se întoarcă pe pozițiile de plecare. Spre seară dușmanii fac un ultim efort, dar sînt zdrobiți și de această dată. „Numai în punctul de legătură cu divizia a VII-a, dușmanul reușise să producă o spărtură, dar o companie de vînători de munte aflată în rezervă, aleargă cu o secție de mitraliere, contraatacă cu vigoare și alungă pe dușman“ [19].

Nici încercările ulterioare ale inamicilor din zilele de 13-15 august de a străpunge linia Oituzului n-au fost încununate de succes. Nici pe aici nu s-a putut trece.

Bătălia de la Oituz, în strînsă legătură cu cea de la Mărășești, a pus capăt ofensivei germane pe frontul românesc. Planurile strategice ale inamicilor s-au dovedit irealizabile în fața eroismului ostașilor români. Moldova a fost salvată de ocupația străină, fiind salvată în felul acesta însăși existența statului român.

Bravura oștirii române a produs o puternică impresie pe plan internațional. Referindu-se la luptele din Moldova cunoscutul cotidian englez „Times“ din 17 iulie 1917 nota : „Românii s-au bătut cu un eroism mai presus de orice laudă... (...). Această înfrîngere este lovitura cea mai importantă pe care au primit-o germanii în răsăritul Europei“ [20]. Aceleași aprecieri elogioase se găsesc și în presa franceză, americană și rusă. Chiar inamicii au fost nevoiți să recunoască combativitatea ostașilor români.

„Rezistența inamicului, și în special a românilor — arăta generalul Kurt von Morgen — a fost neobișnuit de îndîrjită și s-a manifestat prin 61 de contraatacuri în cursul celor 14 zile de luptă. Ele au dus la ciocniri la baionetă și ne-au provocat pierderi foarte mari“ [21]. Ultimele încercări de ofensivă ale armatei române din zilele de 27-29 august, la Cireșoaia și pe valea Bogatei, la care au participat și vînătorii de munte, dar care

au fost insuficient pregătite, s-au oprit în fața rețelelor de sîrmă ghimpată ale dușmanului, după ce ostașii noștri suferiseră pierderi destul de mari.

De ambele părți încercările ofensive au eșuat, „cei doi adversari rămîn față în față, cu arma la picior. Amîndoi trebuie să constate că fiecare din ei este deajuns de tare spre a opune adversarului o rezistență eficace, dar nu îndeajuns spre a smulge victoria într-o acțiune ofensivă“ [22]. Mai ales în condițiile în care armata rusă începe să se dezorganizeze, situația României va deveni și mai grea.

În această situație nou creată, românii sînt nevoiți să-și consolideze pozițiile defensive pe întregul front și să aștepte desfășurarea generală a războiului.

După o lună de lupte crîncene, în dimineața zilei de 30 august, în satul Viișoara, doar cu jumătate din efectivul inițial, Batalionului de vînători de munte și comandantului acestuia, Virgil Bădulescu, i s-a decernat înalta distincție „Crucea Mihai Viteazu“, clasa a III-a : „pentru vitejia și avîntul excepțional cu care ofițerii, subofițerii și soldații batalionului au atacat și înfrînt pe inamic, în ziua de 30 iulie 1917... Respingîndu-l în sectorul dealul Vrînceanu-Măgura, i-a capturat 17 ofițeri, 400 trupă, 4 mitraliere, 150 arme și mult material de război. În ziua de 6 august, vînătorii de munte, trecînd prin foc puternic de baraj, au atacat și cucerit poziția inamică de la cota 640, care fusese pierdută de un alt corp de trupă. În ziua de 8 august, batalionul, sosind pe Coșna, tocmai în momentul cînd inamicul reușește a scoate pe apărători de pe poziție, contraatacă cu furie și în 30 minute îi respinge de pe întregul front de atac“ [23]. Vînătorii de munte au fost la înălțime și și-au făcut cu prisosință datoria față de patrie.

Adus pentru refacere, în noiembrie 1917 la Tîrgu Neamț, Batalionul vînătorilor de munte este transformat în regiment, compus din 4 batalioane. Ultimul din cele patru batalioane a fost format din tineri transilvăneni, proveniți din foștii prizonieri ai armatei austro-ungare la ruși, eliberați din lagărul de la Darnița, care cu mult entuziasm s-au hotărît să lupte pentru realizarea marelui act al unirii depline, al neamului românesc.

Pentru realizarea acestui vis milenar de unitate și libertate națională și-au scris numele cu litere de aur între eroii neamului și vînătorii de munte căzuți la datorie : Căpitanul Dociu Ioan, locotenent Oteteleșanu Ion ; sublocotenenții : Naum Roger, Bozianu Nicolae, Pandescu Gheorghe, Roșescu Victor, Bădescu Mircea ; plutonierii : Păun Florea și Georgescu Ioan ; caporalii : Negrescu Gheorghe, Pană Ioan, Pripas Gheorghe ; soldații : Matei Costache, Obreja Gh., Dinescu Constantin, Barbălată Vasile, Andrei Victor, Gruia Constantin, Cismar Nicolae, Amariței Ion, Prisăcaru Constantin, Mandalache Toader, Dochia Vasile, Rohozneanu V. Alecu, Toma Petre, Manu Stan, Neagu Ion, Băjenaru Ion, Plopeanu Ion, Taler Ițic, Barbu Aristide, Puzdrea Aurel, Milian Constantin, Radu S., Tomiță Ion, Vlad Constantin și mulți alții, pentru slăvirea memoriei cărora s-a ridicat pe dealul de deasupra orașului Tîrgu Neamț, în anul 1939, un

monument comemorativ închinat înaltelor fapte de arme ale vînătorilor de munte de la Cireşoaia, Coşna, Măgura şi Bogata din vara fierbinte a anului 1917.

NOTE

1 Cupşa Ion, Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz, edit. militară, 1967, p. 6.
2 Kiriţescu C., Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919, vol. 2, 1922, p. 250.
3 Batalionul a luat fiinţă la 4 noiembrie 1916 la Bucureşti. După căderea capitalei este dirijat spre Vălenii de Munte, dar după înfrîngerea de pe Argeş i se schimbă destinaţia spre Tîrgu Neamţ.
4 Arhivele Statului, Piatra Neamţ, D. 25/100, f. 7 şi D. 24/100.
5 Kiriţescu C, *op. cit.*, p. 249.
6 Cupşa I., „Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz", editura militară, 1967, p. 129.
7 Kiriţescu C., *op. cit.*, p. 238.
8 Tucă Florin, „Triunghiul eroic", editura Junimea, 1977, p. 125.
9 Kiriţescu C., *op. cit.*, p. 243.
10 „Şi-au făcut datoria", editura militară, 1968, p. 144.
11 Teodor Radu, Vînătorii de munte, ediţia a II-a, 1921, p. 30.
12 Kiriţescu C., *op. cit.*, p. 250.
13 Teodor Radu, *op. cit.*, p. 35.
14 „Şi-au făcut datoria", p. 148.
15 Idem, p. 151.
16 Kiriţescu C, *op. cit.*, p. 257.
17 Radu T., *op. cit.*, p. 44.
18 Idem, p. 46.
19 Kiriţescu C, *op. cit.*, p. 262.
20 Cupşa I., *op. cit.*, p. 154.
21 Idem, p. 153.
22 Kiriţescu C., *op. cit.*, p. 305.
23 Tucă Florian, Triunghiul eroic, editura Junimea, 1977, p. 149.

LA CONTRIBUTION DU BATAILLON DE CHASSEURS DE TG. NEAMTZ AU COMBATS DU OITUZ.

Résumé

Le Bataillon de chasseurs a été organisé á la fin de l'année 1916, pendant le processus de réorganisation de l'armée roumaine en vue des luttes de 1917. Pour l'instruction, il a été amené a Tg. Neamtz, ou les environs étaient propices à une

bonne préparation, et les traditions historiques légendaires sur Etienne-le-Grand et la Cité de Neamtz ont encouragé les esprits et les bras vigoureueses de ces héros.

Les chasseurs sont devenus un bataillon d'élite ne cédant rien à la renommée de alpins français ou allémands. A partir du 30 jullet 1917 ils ont participé aux grandes batailles de la région de Oituz à Cireşoaia, Măgura, Coşna et Bogata. Là où le combat était plus acharné, on envoyaient les chasseurs pour rétablir la situation. Leur héroisme est devenu légendair.

A côté d'autres combattants de la II-e Armée roumaine, les chasseurs ont empêché l'entrée des armées allemando-autrichiennes dans la vallée de Oituz dejouant la réalisation des plans strategiques des ennemis.

Pour la bravoure dont ils se sont distingués pendant les luttes, le 30 août 1917, après un mois avec les effectifs de l'armée réduit de moitié à cause des pertes sanglantes, on a dècerné au Bataillon, la haute distinction „La Croise de Michel-le Brave", III-e classe. Pour hommagier les héros tombés en 1939 à Tg. Neamtz on a erigé un monument.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — a. Chasseurs en attaque ; b. Chasseurs sur un route de montagne.
Fig. 2. — La charte de la bataille d'Oituz (26 juillet — 9 août) avec la participation des chasseurs.

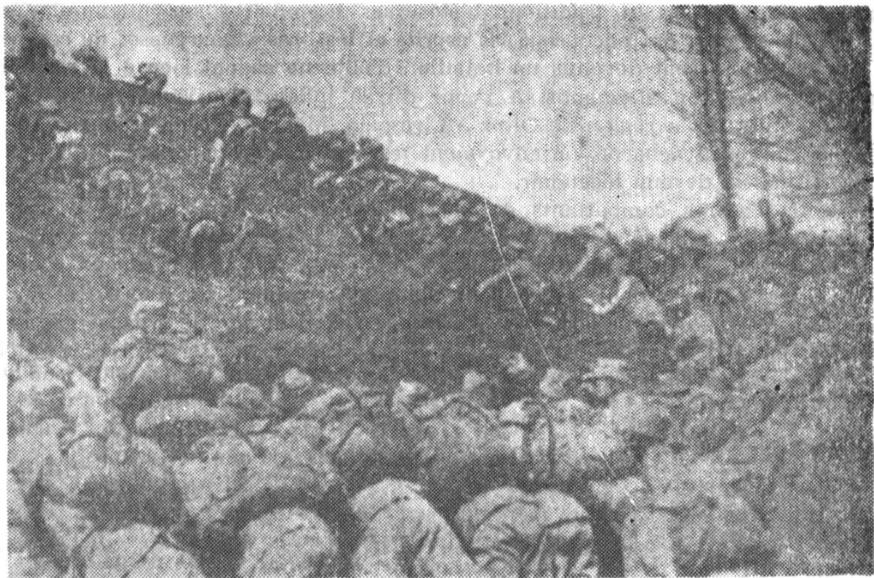

Fig. 1. — a. Vînători de munte în atac ; b. Vînători de munte în suiș.

Fig. 2. — Harta bătăliei de la Oituz (26 iulie — 9 august) cu participarea vînători lor de munte

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA SURSELOR DE OBSIDIAN CA MATERIE PRIMĂ PENTRU CONFECŢIONAREA UNELTELOR PALEOLITICE DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

de *MARIN CÂRCIUMARU, ADRIAN MURARU, EMILIA CÂRCIUMARU, ANGELA OTEA*

Introducere

Determinarea locului de proveniență a materialului din care au fost realizate diferite unelte în paleolitic și neolitic constituie una din problemele tot mai des abordate de arheologia ultimelor decenii. Aşa cum sublinia J. R. Cann şi C. Renfrew [1], evidenţierea contactelor între diferite grupuri culturale în preistorie este de mare însemnătate, dar, pentru relevarea lor, nu mai sînt suficiente doar considerațiile de ordin tipologic întrucît multe din comparațiile de acest gen sînt supuse discuțiilor şi este adesea dificil să fii sigur de un contact cultural direct bazîndu-te numai pe această metodă. Din această cauză, cercetarea surselor de materii prime, stabilirea ariei de răspîndire a acestora din punct de vedere geologic şi fizico-geografic, a traseelor şi distanțelor străbătute de purtătorii unei anumite culturi pentru procurarea diferitelor roci și în consecință a interferenței arealelor culturale, a devenit o problemă curentă de cercetare arheologică.

Însuşirile petrografice şi constituția chimică a făcut din obsidian roca care a fost supusă celor mai complexe investigații dintre rocile întrebuințate de om în preistorie pentru confecționarea uneltelor. Cercetări importante în acest sens, bazate pe studii moderne, s-au făcut atît pentru obsidianul din Eurasia şi Africa [2], cît şi pentru cel de pe continentul american [3].

Întrucît în cadrul studiilor prin analize chimice şi spectrografice ale obsidianului de pe continentul european nu există menționate decît două probe de pe teritoriul României, una prezentată ca sursă din Munții Harghita [4], iar cealaltă ca o piesă atribuită de D. Berciu unui strat Lumea Nouă [5], am considerat utilă o cercetare mai largă a acestei probleme în care, prin efectuarea unor cercetări la nivelul celor existente în studiile din străinătate, să se facă o integrare a rezultatelor obținute la noi în vederea precizării cărei sau căror arii, prezentate ca sursă în Europa sau Asia, se circumscriu piesele descoperite în țara noastră.

Referiri la problema surselor obsidianului din stațiunile preistorice din România întîlnim, de asemenea, în studiul lui J. Nandris care priveşte problema într-un context sud-est european [6].

Avînd în vedere că toate analizele chimice, spectrale, petrografice etc., sînt foarte costisitoare, în studiul pe care îl prezentăm au fost cercetate doar piesele din staţiunile paleolitice din România [7], trei probe din Slovacia şi două probe de perlit de la Oraşu Nou (fig. 1). Sperăm ca într-o cercetare viitoare să avem posibilitatea să oferim studiul obsidianului din staţiunile neolitice şi din epoca bronzului, asupra cărora există un istoric al descoperirilor prezentat de E. Comşa [8] care subliniază multitudinea pieselor de obsidian în aceste perioade pe teritoriul României, fapt ce ar justifica deci un astfel de studiu.

Petrologia obsidianului

Clasificările petrografice generale includ obsidianul în familia granitelor calcoalcaline, reprezentînd corespondentul vulcanic al acestei mari categorii de roci, alături de pechstein, piatra-ponce, perlit şi altele. Caracterele acestora sînt asemănătoare, iar diferenţele se datoresc unor mici schimbări ale compoziţiei chimice sau condiţiilor de petrogeneză, respectiv timpul, temperatura, locul etc. de consolidare şi răcire a magmei de origine.

Principala trăsătură comună a rocilor enumerate mai sus este structura vitroasă sau hialină, dovada unei răciri bruşte a lichidului magmatic, fenomen petrecut foarte probabil în mediu marin.

Obsidianul se diferenţiază de celelalte roci printr-o serie de trăsături specifice. În primul rînd gradul de cristalinitate este foarte redus. După unii autori este complet absentă chiar cristalizarea incipientă [9] dar, în secţiunile subţiri făcute de noi, am constatat, în majoritatea cazurilor, prezenţa unor mici cristale de feldspat, cuarţ şi minerale melanocrate, cu dimensiuni de 0,5-0,05 mm care adesea pot forma aglomerări orientate după planul de curgere a magmei fluide. Cu cît creşte gradul de cristalinitate sau numărul cristalelor, scade şi transparenţa rocii datorită refracţiei multiple a razelor de lumină în masa acesteia. Pe lîngă microcristale au mai fost observate microstructuri specifice sticlelor vulcanice cum sînt: globulite, longulite, trichite, mai mult sau mai puţin conturate.

Structura vitroasă are consecinţe importante asupra aspectului macroscopic al obsidinaului. Putem menţiona, în primul rînd, spărtura concoidală tipică datorită căreia uneltele obţinute din acest material posedă calităţi dintre cele mai bune. De multe ori spărtura concoidală reprezintă un prim criteriu de recunoaştere al obsidianului.

Strîns legate de structură se află, de asemenea, alte proprietăţi fizice, optice cum sînt mai ales luciul, culoarea, transparenţa sau comportamentul în lumină polarizantă (tabelul 1). Culoarea este în general închisă, dar sînt cunoscute şi aspecte incolore asemănătoare cu sticla albă artificială. Obişnuit însă, culoarea obsidianului este cenuşiu-oliv cu nuanţe diferite. Gradul de transparenţă este variabil fiind cunoscute forme de la opac, translucid, pînă la transparent.

În lumina polarizantă obsidianul se comportă izotrop, prezentînd extincţie totală cu nicoli în cruce. Aceeaşi izotropie o prezintă şi proprietăţile mecanice ale rocii, respectiv rezistenţa la diferite tipuri de eforturi (frecare, întindere, compresiune etc.).

TABELUL 1

Analiza macroscopică a probelor de obsidian.

Nr. probei	Localitatea	Spărtura	Culoarea	Transparență Translucititate	Observații	Analize*
1	2	3	4	5	6	7
1	Slovacia	Concoidală	cenușiu	4—5	Incluziuni opace, negre, aspect tulbure	+ + +
2	Slovacia	Concoidală	cenușiu, negru	3—5	Incluziuni punctiforme albe orientate după direcția de curgere; prezintă resturi din suprafața de nodul cu aspect scoriaceu neregulat	+ + +
3	Slovacia (Cejkov) raion Trebișov *sursă*	Concoidală	cenușiu închis cu rubanări albicioase	3—4	Luciu sticlos, aspect tulbure pînă la opac, resturi din suprafața de nodul cu structură scoriacee și cu crustă subțire limonitică	+ + +
4	Remetea Oașului *piesă paleolitică*	Concoidală	negru	2—3	Rubanat evident în lumină transmisă, luciu sticlos	+ + +
5	Orașu Nou *perlit*	Neregulată	cenușiu deschis, pestriț	0	Textură rubanată, irizații verzui, sfărîmicios, luciu sidefos	+ + +
6	Orașu Nou *perlit*	Concoidală neregulată perlitică	cenușiu deschis	0	Rubanări fine cu dungi albicioase	+ + +
7	Remetea Oașului *piesă paleolitică*	Concoidală	negru în spărtură	0	Luciu sticlos în spărtură proaspătă și luciu mat pe suprafața veche. Rubanări fine date de niveluri de incluziuni sau cristale incipiente, resturi din suprafața de nodul cu aspect scoriaceu neregulat	+ — +
8	Remetea Oașului *piesă paleolitică*	Concoidală	negru, cenușiu	2—3	Incluziuni cu dimensiuni pînă la 1 mm, resturi din suprafața de nodul tulbure datorită incluziunilor	— + +

TABELUL 2

Analiza chimică totală a pieselor de obsidian din staţiunile paleolitice din România, a trei probe din Slovacia şi a depozitului de perlit de la Oraşu Nou (pentru probele 7, 9, 10 şi 15 cantitatea de material a fost insuficientă pentru analiză).

Nr. dr.	Localitatea	Umiditate + H_2O %	P.C. %	SiO_2 %	Al_2O_3 %	Fe_2O_3 %	MnO %	TiO_2 %	CaO %	MgO %	Na_2O %	K_2O %
1	Slovacia	0,19	0,39	74,52	12,76	2,03	0,03	urme	2,66	0,60	3,00	4,12
2	Slovacia	0,16	0,49	75,23	12,54	1,64	0,03	urme	2,52	0,50	3,00	4,40
3	Slovacia	0,25	0,36	74,20	13,70	1,75	0,03	urme	2,80	0,20	3,00	4,18
4	Remetea	0,18	0,39	75,08	13,25	1,61	0,03	urme	2,38	0,30	3,00	4,12
5	Oraşu Nou (perlit)	0,32	3,94	72,13	11,96	2,03	0,03	urme	3,22	0,10	2,47	4,12
6	Oraşu Nou (perlit)	0,52	3,45	72,58	12,30	1,85	0,02	urme	3,08	0,10	2,47	3,96
8	Remetea	0,44	0,77	74,12	13,39	2,14	0,03	urme	2,66	0,20	2,88	3,85
11	Buşag	0,41	0,67	73,63	13,73	2,07	0,02	urme	3,08	0,10	2,88	3,85
12	Buşag	0,38	0,81	73,82	12,60	2,50	0,03	urme	2,52	0,40	2,92	4,12
13	Buşag	0,64	1,01	73,49	12,77	2,28	0,02	urme	2,80	0,20	2,91	3,96
14	Buşag	0,62	1,29	73,39	12,52	2,53	0,02	urme	2,80	0,30	2,88	3,96
16	Udeşti	0,26	0,45	74,65	13,44	1,64	0,02	urme	2,66	0,30	2,95	4,12

ar fi identic cu cel al obsidianului, prezentînd aceleaşi microcristale, cu aceleaşi dimensiuni şi dispunere în spaţiu. Bineînţeles că, şi în acest caz, masa fundamentală a rocii este izotropă în lumină polarizantă [12].

În zona Tokaj din Ungaria, depozitul de obsidian este cantonat într-un corp de perlit (fig. 3), asociat cu roci cu un caracter intermediar. Plecînd de la aceste constatări, am efectuat o serie de cercetări în zona Oraşu Nou, în vederea punerii în evidenţă a eventualelor iviri de obsidian în zăcămîntul de perlit care prezintă foarte multe similitudini cu cel din Tokaj [13]. Zăcămintele sînt lentiforme, cu o compoziţie chimică similară fiind puse în loc în tortorian şi aparţinînd aceleiaşi faze de vulcanism (fig. 4). De altfel şi distanţa dintre cele două puncte depăşeşte cu puţin 100 km. În ciuda acestei situaţii, nu a putut fi evidenţiată prezenţa obsidianului la Oraşu Nou. Studiile geologice efectuate în zonă au semnalat prezenţa în numeroase situaţii a sticlelor vulcanice, dar nu de tipul obsidianului, ci cu un caracter mai puţin acid, de tipul hialodacitelor sau hialoandezitelor [14].

Posibilităţile şi limitele determinării sursei de provenienţă a obsidianului

Spre deosebire de alte roci, obsidianul prezintă foarte puţine elemente care să conducă la o determinare facilă a sursei şi, mai ales, cu suficientă siguranţă. Omogenitatea cu care se prezintă exclude folosirea în acest sens a proprietăţilor macroscopice care sînt invariabil aceleaşi pentru fiecare eşantion, indiferent de provenienţa sa. În literatură sînt menţionate totuşi astfel de încercări bazate pe cîteva din proprietăţile determinabile cu ochiul liber, cum sînt: spărtura, culoarea în lumină transmisă, culoarea în lumină reflectată, transparenţa şi luciul [15]. Desigur rezultatele au fost ineficiente.

Metoda folosită cel mai frecvent în petrografie, în astfel de studii, este aceea a secţiunilor subţiri. Dar, şi în această situaţie, elementele determinate sînt insuficiente în cazul obsidianului. Aşa cum am arătat mai sus, roca se prezintă la microscop monotonă, omogenă şi izotropă, iar cristalitele sînt prea mici pentru nişte determinări sistematice.

Totuşi, tot pe cale microscopică, s-au făcut măsurători ale indicelui de refracţie şi au fost sesizate unele variaţii. Din păcate, domeniul de valori este restrîns, iar intervalele specifice fiecărei surse se suprapun, încît metoda devine inutilizabilă.

Nici analiza chimică a elementelor majore nu lasă posibilitatea obţinerii unor elemente definitorii ale diferitelor surse (tabelul 2). Raportul dintre componentele majore se menţin relativ constant sau prezintă variaţii care sînt posibile şi în cadrul aceluiaşi depozit geologic. Această metodă a fost aplicată în cîteva situaţii, obţinîndu-se totuşi anumite rezultate pozitive pentru areale restrînse. Astfel, este situaţia insulelor Melos, Antiparos şi Giali [16].

În încercările noastre am căutat să ducem metoda mai departe aplicînd cîteva modalităţi de calcul folosite curent în petrografie. În acest sens, am calculat echivalenţii atomici pentru elementele majore din analizele probelor noastre de obsidian. Echivalenţii i-am introdus apoi în for-

TABELUL 3

Parametrii Niggli pentru probele de obsidian şi perlit

Nr. pr.	Localitatea	Si	Al	Fm	C	Alk	K	Mg	Qz	C/FM
1	Slovacia	406,03	40,97	13,33	15,52	30,16	0,474	0,365	185,37	1,164
2	Slovacia	422,41	41,49	11,25	15.16	32,08	0,491	0,371	194,05	1,346
3	Slovacia	405,72	44,14	8,96	16,40	30,48	0,478	0,181	183,79	1,828
4	Remetea	427,10	44,41	9,58	14,50	31,49	0,474	0,265	201,13	1,514
5	Oraşu Nou	418,81	40,92	9,88	20,03	29,16	0,523	0,087	202,16	2,026
6	Oraşu Nou	426,26	42,57	9,15	19,38	28,89	0.513	0,095	210,67	2,117
7	Remetea	S-a analizat doar spectrografic								
8	Remetea	413,56	44,02	10,79	15,90	29,28	0,467	0,154	196,44	1,473
9	Ileanda	S-a analizat doar spectrografic								
10	Ileanda	S-a analizat doar spectrografic								
11	Buşag	400,98	44.06	9,38	17,96	28,57	0,467	0,086	186,66	1,914
12	Buşag	408,14	41,05	13,83	14,92	30,18	0,481	0,238	187,41	1,078
13	Buşag	410,48	42,03	11,34	16,75	29,86	0.472	0,146	191,02	1,477
14	Buşag	406,28	40,84	13,10	16,60	29,43	0,474	0,188	188,52	1,266
15	Buşag	S-a analizat doar spectrografic								
16	Udeşti	415,73	44.10	9,45	15,87	30,56	0,478	0,263	193,48	1,678

mulele de calcul pentru metodele Niggli (tabelul 3), C.I.P.W. (tabelul 4), precum şi pentru indicii petrografici Kuno şi Nockolds-Allen (tabelul 5). Calculul a fost realizat prin intermediul unui calculator electronic. Rezultatele sînt concretizate în indicii respectivi, parametrii petrografici ai lui Niggli şi norma C.I.P.W. Aceasta din urmă reprezintă reconstituirea compoziţiei mineralogice corespunzătoare unui anumit raport dintre elementele chimice majore, adică compoziţia mineralogică virtuală a rocii respective.

Totuşi, nici pe această cale nu au putut fi obţinute nişte rezultate satisfăcătoare. Deşi metodele de calcul utilizate sînt deosebit de complexe şi au tocmai menirea de a evidenţia elementele petrochimice de mare detaliu, valorile obţinute sînt mult prea apropiate pentru diferenţierea necesară. Este totuşi probabil că aplicarea acestor calcule pe scară mai largă ar putea conduce în final la obţinerea unor rezultate mai valoroase.

Dintre metodele de înaltă precizie se pare că cea care oferă rezolvarea într-o măsură satisfăcătoare a problemei noastre este analiza elementelor minore. Aceasta se face prin intermediul spectrografelor, obţinîn-

TABELUL 4

Norma C.I.P.W. pentru probele de obsidian şi perlit

Proba / Minerale normă	1. Slovacia	2. Slovacia	3. Slovacia	4. Remetea	5. Orașu Nou	6. Orașu Nou	8. Remetea	11. Bușag	12. Bușag	13. Bușag	14. Bușag	16. Udești
Calcit	0,8861	1,1133	0,8179	0,8861	5,7417	5,4921	1,7496	1,5223	1,8404	2,2949	2,9311	1,0224
Hematit	1,9662	1,5754	1,6856	1,5454	1,9662	1.8084	2,0764	2,0288	2,4371	2,2392	2,4897	1,5980
Magnetit	0,0981	0,0981	0,0981	0,0981	0,0981	0,0654	0,0981	0,0654	0,0981	0,0654	0,0654	0,0654
Ortoza	24,3176	25,9702	24,6717	24,3176	24,3176	23,3732	22,7239	22,7239	24,3176	23,3732	23,3732	24,3176
Albit	25,3630	25,3630	25,3630	25,3630	20,8822	20,8822	24,3484	24,3484	24,6866	24,5021	24,3484	24,9403
Anortit	9,1754	7,7492	11,5612	9,3346	—	—	8,3222	11,0359	7,3755	7,5002	5,7315	10,3436
Diopsid	1,2021	1,2801	0,0348	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Corindon	—	—	—	0,4317	3,4384	3,9518	1,4331	0,7775	0,6319	0,9460	1,3942	0,3339
Hypersten	0,9318	0,6476	0,4799	0,7441	0,2480	0,2480	0,4961	0,2480	0,9922	0,6961	0,7441	0,7441
Cuarț	36,0555	36,4372	35,3964	37,3264	41,7861	42,8469	38,6825	37,1706	37,2297	37,8136	38,5026	36,7519

TABELUL 5

Indicii Kuno şi Nockolds-Allen pentru probele de obsidian şi perlit

Proba	Indicele Kuno	Indicele Nockolds-Allen
1. Slovacia	6,15	12,768
2. Slovacia	5,24	13,271
3. Slovacia	2,19	12,090
4. Remetea	3,32	13,236
5. Oraşu Nou	1,14	12,297
6. Oraşu Nou	1,19	12,334
7. Remetea	—	—
8. Remetea	2,20	12,723
9. Ileanda	—	—
10. Ileanda	—	—
11. Buşag	1,12	12,406
12. Buşag	4,02	12,879
13. Buşag	2,13	12,616
14. Buşag	3,10	12,540
15. Buşag	—	—
16. Udeşti	3,32	12,969

du-se cu precizie destul de ridicată proporţia participării în compoziţia chimică a elementelor cu concentraţii între 1 ppm şi 1000-2000 ppm. Dintre aceste elemente amintim : Zr, Nb, Mo, Ge, Ga, La, Ce, Y, Yb, Rb, precum şi altele care formează subiectul unor astfel de analize.

Pe aceste analize ne-am bazat şi noi în studiul de faţă, procedînd la efectuarea unor statistici pe rezultatele analizei spectrale. Rezultatele obţinute le vom prezenta în capitolul următor.

Avantajele acestui tip de analiză sînt numeroase şi fac metoda relativ eficientă. Astfel, pentru obţinerea cantităţii de elemente minore, este suficientă doar o cantitate de cîteva miligrame, iar viteza de lucru este foarte mare încît se face posibilă executarea unui număr mare de analize în timp relativ scurt. Metoda este totuşi costisitoare şi de aceea încă nu poate fi aplicată pe scară largă.

Printre metodele de analiză se numără şi analiza prin activare. Această metodă se bazează pe măsurarea radiaţiei gama emisă de proba radiată într-un reactor nuclear. Astfel de studii au fost efectuate în S.U.A. de către J. B. Griffin şi A. A. Gordus [18]. Pe această cale ei au reuşit să contureze cu precizie relativ ridicată principalele surse de obsidian şi caracteristicile lor folosind elementele ^{24}Na şi ^{56}Mn. Metoda este, de asemenea, de o eficienţă ridicată fiind nedistructivă, lucru esenţial în cercetarea arheologică, iar precizia rezultatelor este şi mai ridicată decît în cazul analizei spectrale. Pe de altă parte însă, metoda este deosebit de costisitoare necesitînd tehnologia cea mai avansată legată de utilizarea energiei nucleare. De aceea ea rămîne doar la îndemîna unui număr restrîns de centre de cercetare. Este posibil în viitor ca metoda să poată fi generalizată.

Analiza unor probe de obsidian din România

În vederea studierii surselor posibilie de obsidian care au funcționat în paleoliticul superior pentru teritoriul României, am luat în considerare un număr de 16 probe în care intră piese din diferite stațiuni arheologice cu urme paleolitice, probe de perlit de la Orașu Nou (Maramureș) precum și un număr de trei piese provenite din Slovacia pe care le-am avut la dispoziție. Stațiunile arheologice care au furnizat piesele arheologice din țara noastră se află situate în cea mai mare parte în Transilvania de nord, respectiv punctele: Remetea, Ileanda și Bușag. În afară de acestea am mai analizat o piesă provenită din Moldova de nord de la Udești (fig. 1).

Probele de obsidian din Slovacia le-am utilizat mai mult comparativ considerîndu-le inițial ca o virtuală sursă, diferită de cea a probelor din România. În această ipoteză ne-am sprijinit și pe considerațiile lui J. R. Cann și C. Renfrew asupra surselor de obsidian din sud-estul Europei [19]. Potrivit acestora, în Slovacia exista o sursă cu unele trăsături distincte din punct de vedere al elementelor disperse, în raport cu cea din Tokaj.

Pe lîngă aceste eșantioane de obsidian, am mai analizat și cîteva de perlit de la Orașu Nou. Probele de perlit au fost studiate în primul rînd pentru faptul că obsidianul de la Tokaj se află cantonat într-un zăcămînt de perlit și, în consecință, am considerat firească posibilitatea aceleiași asociații și în cazul celor din Maramureș. După cum am arătat mai sus, la Orașu Nou nu s-a găsit încă obsidian. Am efectuat totuși analizele tocmai în ideea existenței aici a unei posibile surse. Al doilea motiv pentru care am analizat perlitul a fost în legătură cu problema relației genetice dintre cele două roci cu compoziție chimică aproape identică, însă cu caractere net diferite. Conform cercetătorului american D. L. Clark o ipoteză a genezei perlitului ar fi prin transformarea obsidianului în urma proceselor exogene [20]. Desigur, bazîndu-ne pe caracterele obsidianului, ne îndoim de realitatea acestor transformări, cel puțin într-un timp scurt (zeci sau chiar sute de mii de ani) în care ar fi putut fi afectate sursele vechi. Viteza de alterare a obsidianului nu ar fi atît de mare nici chiar în medii puternic agresive pentru cuarț, respectiv un pH mai mare ca 9-10. Chiar în cazul atingerii acestor condiții, transformările ar fi de natură chimică și nu texturală. De asemenea, considerăm că prin procesele specifice scoarței de alterare nu ar fi posibilă nici înglobarea apei în obsidian într-o măsură care să o aducă la compoziția perlitului (adică cu 3-4$^0/_0H_20$). Conform tuturor lucrărilor de petrologie, textura perlitului nu poate fi considerată decît singenetică, apa fiind înglobată în procesul de răcire a magmei fluide. Dovadă în acest sens stă și faptul că piesele de obsidian descoperite în straturile arheologice, aflate în condiții de pH foarte divers, nu prezintă transformări vizibile în nici o situație.

Probele prezentate mai sus au fost analizate atît macroscopic, cît și microscopic, căutînd, în toate situațiile, definirea unor trăsături particulare care să ne sprijine în trierea materialului pe posibile categorii. Cu cîteva excepții, am aplicat toate metodele enumerate în capitolul anterior.

În primul rînd am analizat materialul macroscopic (tabelul 1). Constatările posibile pe această cale sînt desigur cu caracter informativ, aşa cum am arătat, dar, pentru o cercetare complexă şi aceste date pot fi utile.

Piesele examinate reprezintă diverse aşchii, cu dimensiuni în general reduse (am evitat uneltele fiind efectuate analize distructive). Toate probele erau obsidian tipic, cu spărtura concoidală, de culoare cenuşiu închis-oliv cu nuanţe diverse. Trăsăturile cu cele mai variate aspecte sînt transparenţa şi transluciditatea care prezintă aspecte de la aproape incolor-transparent, translucid pînă la complet opac şi de culoare închisă, aproape neagră. În masa rocii au putut fi observate numeroase incluziuni cristalictite incipiente care dau aspect ceţos. Cînd aceste microcristale de feldspat au fost alterate, respectiv au trecut în caolinit, suprafaţa rocii a apărut cu mici puncte albe. Diversele incluziuni (cristale, bule de degazeificare, vulcanoclaste) sînt orientate în general după direcţia de curgere a magmei în răcire. Datorită acestora, în lumină transmisă eşantionul prezintă o serie de dungi, rubanări după direcţiile amintite.

Aspectul morfologic este cel dat de spărtura concoidală. Pe unele probe apar însă resturi din suprafaţa nucleului din care a fost cioplită aşchia. Această suprafaţă este de tip scoriaceu, cu mici neregularităţi reprezentînd de fapt mulajul suprafeţei pe care a curs lava fluidă. Pe unele din aceste suprafeţe au fost reţinute chiar resturi din roca substratului respectiv, un material bogat în oxizi de fier, în special limonit.

Este evident că nici unul din caracterele descrise mai sus nu poate fi luat în considerare în separarea unor posibile categorii, mai ales, aşa cum urmărim, legate de sursa de provenienţă.

Din piesele mai mari care ofereau o cantitate substanţială de material au fost realizate cîteva secţiuni subţiri. Acestea au pus în evidenţă constituţia internă a obsidianului. Au fost observate aglomerări de microcristale prinse în masa hialină izotropă. Secţiunile subţiri au evidenţiat, de asemenea, o foarte mare apropiere dintre obsidian şi perlit, cu excepţia desigur a texturii perlitice care este de fapt singura deosebire. Astfel, informaţiile obţinute pe această cale, cum am mai amintit de fapt, sînt reduse şi nesemnificative. Am încercat totuşi şi această metodă în aceeaşi idee a studiului complet.

În continuare s-a efectuat analiza chimică a elementelor majore care intră în componenţa obsidianului. Astfel a fost confirmată în primul rînd compoziţia granitică calcoalcalină (tabelul 2). Diferenţele cantitative între diverşi componenţi sînt însă reduse depăşind în puţine situaţii 1-2 procente. Intervalele dintre valorile maxime şi minime pentru diferiţi componenţi sînt, de exemplu, pentru SiO_2 între 72,13% şi 75,23%, pentru Al_2O_3 între 11,96% şi 13,73%, pentru Fe_2O_3 între 1,61% şi 2,53%, pentru CaO între 2,66% şi 3,22% etc., iar la unele elemente chiar diferenţe mai mici, de ordinul a 0,5% pentru Mg.O şi 0,43% pentru NaO_2.

Pentru detalierea metodei, am introdus datele analizei chimice în programul de calcul al parametrilor petrografici principali, respectiv pa-

rametrii Niggli, C.I.P.W., precum și indicii petrografici ai lui Kuno și Nockolds-Allen (tabelele 3-5).

Dar, și de data aceasta, valorile obținute prezintă diferențe mici încît nu permit o separare evidentă a probelor.

Parametrii Niggli arată valori apropiate ale analizelor chimice, precum și indicii Q-L-M (tabelul 6). Norma C.I.P.W. prezintă, de asemenea, un domeniu restrîns de valori pentru participarea mineralelor virtuale corespondente compoziției chimice a probelor noastre. Este adevărat că, de data aceasta, unele din probe prezintă cîteva particularități, însă nu le putem considera suficiente pentru o posibilă departajare față de celelalte probe.

Diagramele ternare executate pentru cationii principali (fig. 5) grupează și ele analizele proiectate pe o suprafață restrînsă, fără să indice vreo diferență semnificativă. În același mod se prezintă și indicii Kuno

TABELUL 6

Parametrii Q—L—M pentru probele de obsidian și perlit

Proba	Q	L	M	Pi	Gama	Miu	Alfa	Lamda	Beta
1. Slovacia	58,331	36,975	4,693	0,151	0,261	0,269	21.530	15,757	1,366
2. Slovacia	58,679	37,038	4,281	0,127	0,338	0,245	23,813	17,300	1,376
3. Slovacia	58,396	38,576	3,026	0,183	0,234	0,139	32.390	25,491	1,270
4. Remetea	59,487	37,766	2,766	0,170	0,141	0,227	37,036	27,202	1,361
5. Orașu Nou	59,672	35,703	4.724	0,167	0,455	0,047	23.272	15,442	1,507
6. Orașu Nou	60,401	35,869	3,729	0,191	0,384	0,058	29,354	19,237	1.525
7. Remetea	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Remetea	59,472	37,473	3,053	0,201	0,096	0.139	33,888	24,546	1,380
9. Ileanda	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10. Ileanda	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11. Bușag	58,903	37,990	3,105	0,213	0,209	0,068	23,440	24,470	1,325
12. Bușag	58.482	36,884	4,632	0,152	0,226	0,184	21,947	15,923	1,378
13. Bușag	58,859	37,037	4,103	0,169	0,288	0,104	24,978	18,059	1,383
14. Bușag	58,665	36,570	4,764	0,162	0,284	0.135	21,590	15,352	1,406
15. Bușag	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16. Udești	59,064	37,942	2,993	0,181	0,197	0,211	33,839	25,347	1,335

și Nockolds-Allen. Astfel, primul are valori între 1,12 și 6,15, iar analizele, prezentînd valori intermediare, sînt uniform distribuite în acest interval. Indicele Nockolds-Allen are valori într-un domeniu mai re-

strîns, respectiv între 12,271 și 13,236, încît analizele pot fi considerate similare.

În concluzie, toți parametrii petrografici utilizați în această analiză sînt practic inutili, deoarece informațiile aduse de aceștia sînt de ordin cu totul general. Dacă în alte situații fără aplicarea lor nu se pot rezolva probleme importante în petrologie, de data aceasta ei nu au fost eficienți.

Metoda pe care ne-am bazat cel mai mult în studiul nostru a fost analiza elementelor minore din compoziția probelor. În acest sens a fost măsurată prin intermediul spectrografului participarea unui număr de 31 de elemente chimice. Din cele 30 de elemente dozate, un număr de 17 sînt absente sau sînt sub limita de detecție în toate probele. Aceste elemente sînt : Nb, Cr, Ni, V, Zn, Cu, Cd, Sb, Bi, As, Sn, Ge, Be, La, Ce, Sc, Ag (acesta din urmă detectat într-o singură probă). De asemenea, W și Co au fost detectate doar în două analize, iar Mo în 8 analize (tabelul 7).

În final, din 30 de elemente au rămas utilizabile doar 10, cu care am putut opera o serie de analize statistice. Pentru lărgirea imaginii oferite de aceste statistici am utilizat și un număr de analize efectuate de către J. R. Cann și C. Renfrew[21]. Valorile obținute de noi sînt de același ordin de mărime încît am considerat posibilă utilizarea concomitentă a rezultatelor chiar dacă analizele au fost executate în laboratoare diferite.

Valorile concentrației elementelor detectate le-am reprezentat în 18 diagrame binare, combinînd elementele cu valorile cele mai semnificative. Mai întîi au fost proiectate rezultatele analizelor surselor bine cunoscute, apoi valorile pentru probele a căror sursă trebuia determinată.

Buletin de analiză spectrală (rezultatele sînt în ppm)

Sensibilit. glt Element. / Proba	%	30	30	3	3	3	3	3	3	30	3	100	30
	Zr	Zr	Nb	Mn	Cr	Ni	Co	V	Mo	W	Pb	Zn	Cu
1. Slovacia	0,015	150	L	600	L	L	L	SLD	SLD	L	125	SLD	SLD
2. Slovacia	0,010	100	L	650	L	L	L	SLD	SLD	L	60	SLD	SLD
3. Slovacia	0,025	250	L	575	L	L	L	SLD	15	L	65	SLD	SLD
4. Remetea	0,030	300	L	500	L	L	L	SLD	10	L	60	SLD	SLD
5. Orașu Nou	0,025	250	L	225	L	L	L	SLD	13	L	55	SLD	SLD
6. Orașu Nou	0,005	50	L	400	L	L	L	SLD	SLD	L	80	SLD	SLD
7. Remetea	0,007	70	L	350	L	L	L	SLD	10	L	45	SLD	SLD
8. Remetea	0,01	100	L	300	L	L	L	SLD	5	L	65	SLD	SLD
9. Ileanda	SLD	SLD	L	300	L	L	200	SLD	SLD	3000	65	SLD	SLD
10. Ileanda	SLD	SLD	L	200	L	L	130	SLD	SLD	2700	50	SLD	SLD
11. Bușag	SLD	SLD	L	350	L	L	L	SLD	SLD	L	45	SLD	SLD
12. Bușag	0,005	50	L	300	L	L	L	SLD	15	L	40	SLD	SLD
13. Bușag	0,015	150	L	275	L	L	L	SLD	13	L	65	SLD	100
14. Bușag	0,003	30	L	250	L	L	L	SLD	3	L	75	SLD	SLD
15 Bușag	0,006	60	L	220	L	L	225	SLD	SLD	3000	50	SLD	SLD
16. Udești	0,003	30	L	400	L	L	L	SLD	SLD	L	60	SLD	SLD

P = procente. SLD = sub limita de detecție. L = lipsă. ppm = procente pe milion.

Sursele care prin raportul lor geografic cu teritoriul României sînt susceptibile să fi furnizat la un moment dat obsidian pentru realizarea uneltelor am considerat că pot fi : zona Tokaj din Ungaria, Cehoslovacia, Melos, Armenia, Lacul Van şi ca o posibilă sursă zona Oraşu Nou (Maramureş). Desigur, raportul teritoriului nostru cu sursele enumerate este foarte divers mai ales în ce priveşte distanţa care este de la cîteva zeci la cîteva mii de kilometri, dar şi în privinţa obstacolelor care constau din existenţa pe traseu a unor fluvii, lanţuri muntoase sau chiar spaţii marine. Din acest motiv, chiar dacă am avut în vedere toate aceste surse, nu le putem lua în considerare decît preferenţial.

Cu cîteva excepţii, în cadrul diagramelor sursele se diferenţiază limpede, definindu-se domenii specifice pentru fiecare. La toate sursele am dispus de cîte două sau trei analize, ceea ce reprezintă destul de puţin, dar suficient pentru realizarea unui reper în problema noastră.

Datele fiecărei surse se prezintă destul de diferit unele faţă de altele în ceea ce priveşte dispersia valorilor. Astfel, probele din Melos, Anatolia, Lacul Van şi Slovacia apar aproape invariabil concentrate pe o suprafaţă restrînsă. Aceasta sugerează desigur o oarecare constanţă în compoziţia chimică, însă faptul s-ar putea datora şi numărului mic de probe analizate. Pe de altă parte, analizele de obsidian din Tokaj, precum şi analizele de perlit, prezintă o distribuţie mai diversă, apărînd fie concentrat în jurul unor puncte, fie, cel mai adesea, dispersate pe zone mai largi, definind astfel domenii de valori mult mai cuprinzătoare. Probele din Tokaj au un pronunţat caracter în acest sens.

Etapa următoare a constat în proiectarea pe aceste diagrame, peste analizele surselor, a valorilor probelor cercetate de noi. Au fost în total

TABELUL 7

30	0,3	30	3	30	3	3	3	3	10	30	100	1	1	3	3	3	3	100
Cd	Ag	Sb	Bi	As	Sn	Ge	Ga	Ba	Be	La	Ce	Y	Yb	Sc	Rb	Li	Sr	Sm
L	SLD	L	L	L	L	L	30	>3000	L	L	L	30	6,0	L	325	85	45	L
L	SLD	L	L	L	L	L	28	3000	L	L	L	33	8,5	L	275	60	15	L
L	SLD	L	L	L	L	L	24	3000	L	L	L	30	7,0	L	500	70	25	L
L	SLD	L	L	L	L	L	32	2200	L	L	L	26	5,7	L	250	60	35	L
L	SLD	L	L	L	L	L	20	2800	L	L	L	22	5,0	L	225	7	60	L
L	SLD	L	L	L	L	L	24	>3000	L	L	L	18	4,0	L	200	5	55	L
L	SLD	L	L	L	L	L	20	>3000	L	L	L	16	3,0	L	425	75	150	L
L	SLD	L	L	L	L	L	15	>3000	L	L	L	12	3,5	L	225	50	90	L
L	SLD	L	L	L	L	L	15	2000	L	L	L	20	4,0	L	700	85	45	L
L	SLD	L	L	L	L	L	12	2200	L	L	L	13	3,7	L	600	55	35	L
L	SLD	L	L	L	L	L	20	2800	L	L	L	15	2,5	L	400	50	55	L
L	SLD	L	L	L	L	L	15	2200	L	L	L	10	1.5	L	375	45	45	L
L	SLD	L	L	L	L	L	18	1800	L	L	L	8	2,3	L	300	50	35	L
L	0,7	L	L	L	L	L	25	2500	L	L	L	7	1,3	L	275	45	25	L
L	SLD	L	L	L	L	L	12	2200	L	L	L	10	1,8	L	325	40	75	L
L	SLD	L	L	L	L	L	16	2000	L	L	L	5	1,0	L	500	45	60	L

un număr de 16 probe din care 3 au fost recoltate de pe teritoriul Slovaciei, iar restul de 13 din diferite puncte din România.

În mod surprinzător, aceste analize s-au proiectat pe un cîmp relativ întins, dar în cadrul căruia distribuția este uniformă și omogenă. Acest cîmp de valori mai prezintă, de asemenea, o trăsătură deosebită apărînd în cîteva cazuri relativ izolat de cîmpurile definite ca surse sau prezentînd raporturi diverse cu acestea.

Distribuția uniformă în cîmpul probelor cercetate sugerează originea comună a acestora, fapt care este cît se poate de interesant dacă ținem seama de proveniența pieselor de pe un areal extins pe mai multe sute de kilometri, din nordul Moldovei pînă în Slovacia. Prin originea comună nu trebuie să înțelegem însă neapărat același punct geografic sau geologic, ci mai curînd o zonă cu același chimism, dar cu un domeniu de valori mai elastic care ar explica suprafața mare a cîmpului de pe diagrame. O astfel de zonă ar putea fi desigur regiunea vulcanismului neogen calcoalcalin care începe din Maramureș spre vest și nord-vest și ajunge pînă pe teritoriul Slovaciei, fiind însoțită frecvent de produse acide de tipul riolitului, riodacitului, perlitului sau obsidianului.

Trebuie să menționăm că J. R. Cann și C. Renfrew [22], în studiul lor asupra obsidianului din regiunea mediteraneeană ,prezintă două diagrame construite prin combinarea, pe de o parte a bariului și zirconului, iar pe de altă parte a niobiului și ytriului. Folosind aceleași elemente și utilizînd o serie de date din studiul lui J. R. Cann și C. Renfrew, obținute prin analiza spectrografică din regiunile mai importante presupuse ca sursă de obsidian din Europa, am proiectat rezultatele noastre pentru a vedea modul cum se circumscriu în raport cu aceste surse. Din păcate nu am putut utiliza decît combinația bariu-zirconiu, pentru că din probele analizate de noi lipsește niobiu. De altfel, chiar autorii amintiți menționează această combinație doar pentru probe obținute din Lipari, Pantelleria, Lacul Van, Kenya, Abisinia, Arabia etc., lipsind sursele mai apropiate de țara noastră, precum Tokaj și Slovacia.

Analizînd diagrama bariu-zircon (fig. 6) constatăm detașarea probelor cercetate de noi într-un cîmp separat în raport cu cele din Ungaria, Slovacia, Melos sau Armenia.

Pentru a suplini imposibilitatea construirii diagramei niobiu-ytriu, am încercat alte combinații între elementele detectate prin analiza spectrografică. Astfel, am obținut cîteva tipuri de diagrame deosebite prin conținutul lor.

În primul rînd sînt diagramele în care aria în care se înscriu probele noastre este diferită și nu se intersectează cu arealul nici unei surse din Eurasia. O astfel de situație se poate observa, pe lîngă diagrama bariu-zirconiu, în combinațiile elementelor rubidiu-plumb (fig. 7), litiu-rubidiu (fig. 8) și în oarecare măsură galiu-ytriu (fig. 9).

A doua categorie de diagrame situează probele cercetate de noi într-un cîmp tangent cel mai adesea cu arealul probelor de la Tokaj (fig. 10-12), dar uneori destul de apropiat, de asemenea, de cel al altor surse precum Armenia, Melos, Slovacia (fig. 13, 14).

Cea de a treia serie de diagrame au demonstrat o interferență a cîmpului în care se înscriu probele analizate de noi cu al probelor din zona Tokaj (fig. 15-23).

Efectuarea unui mare număr de combinații între elementele minore detectate prin analiza spectrografică ne îndeamnă să considerăm că zona Tokaj este sursa probelor din stațiunile paleolitice de pe teritoriul țării noastre. Totuși, caracterul chimic al analizelor nu este de suprapunere ci mai curînd de afiliație, putînd să fie eventual comună doar regiunea și nu neapărat un anume punct. Considerăm că argumentele nu sînt încă suficiente pentru atribuirea unei anume surse restrictive, deși nu punem la îndoială consanguinitatea probelor noastre cu analizele din Tokaj sau, mai general vorbind, zona vulcanitelor neogene acide.

Trebuie, de asemenea, să arătăm că interpretarea diagramelor binare realizate este totuși destul de dificilă, apărînd de multe ori situații incerte sau contradictorii care împiedică luarea unor decizii concrete și cu un grad ridicat de certitudine. În această ordine de idei dorim să arătăm că există situații în care pe unele din diagrame apar, considerăm accidental, surse cum este cea din Armenia care se proiectează foarte aproape de probele analizate de noi arătînd un chimism apropiat. La o analiză mai atentă însă aceste situații s-au arătat sporadice și nu ar justifica luarea lor în considerare la atribuirea surselor de obsidian din paleolitic pentru teritoriul României.

De asemenea, se poate constata că analizele de perlit și cele ale surselor de obsidian din Slovacia se plasează de multe ori foarte izolat de cele din Tokaj sau de probele de obsidian din țara noastră (fig. 8, 15, 17, 19, 23), deși consanguinitatea surselor este dovedită geologic, făcînd parte din aceeași fază a vulcanismului subsecvent, calcoalcalin, neogen. Această izolare nu poate fi pusă desigur decît pe seama unor variații locale de chimism pe care din motive geologice, cum am arătat, le putem considera nesemnificative. Dealtfel și pe diagrame situația este întîlnită doar în cîteva cazuri.

Concluzii

Atunci cînd am inițiat acest studiu nu ne-am propus bineînțeles rezolvarea definitivă a problemei surselor de obsidian pentru teritoriul României în paleolitic, ci mai curînd deschiderea acestei probleme care nu mai fusese abordată la noi, precum și testarea unei metode de studiu de foarte mare detaliu. Desigur, ne așteptam la rezultate mai concrete și cu un grad de certitudine mai ridicat dar, pe măsură ce se desfășurau lucrările, ne-am lovit de complexitatea deosebită a problemelor, încît considerăm că pentru acest prim lot de 16 analize, desigur foarte mic, rezultatele sînt pozitive.

Deși nu am putut dispune decît de un număr mic de analize, rezultatele obținute pot fi considerate satisfăcătoare pentru o primă fază de lucru, putînd fi trase cîteva concluzii interesante și care nu sînt în de-

plin acord cu ceea ce se considerase pînă acum în această problemă. Majoritatea istoricilor şi arheologilor atribuiau invariabil ca sursă pentru obsidianul din paleolitic depozitul de la Tokaj. Analizele noastre nu infirmă această idee, dar sugerează mai curînd existenţa şi a altor surse din aceeaşi zonă geologică. Deci, ca o primă concluzie care se poate formula în urma cercetărilor noastre este existenţa unei *provincii-sursă de obsidian*, în care este inclusă desigur şi zona Tokaj. Este încă dificil de precizat dimensiunea geografică a acestei provincii mai ales în lipsa unui studiu geologic axat special pe problema vulcanitelor acide vitroase în zonă.

De asemenea, se poate aprecia cu destulă convingere că este puţin probabil aportul de obsidian din alte surse cunoscute în momentul de faţă şi care prin raportul lor geografic ar putea fi susceptibile în sensul acesta.

Nu excludem posibilitatea ca aceste prime concluzii să necesite unele reformulări prin ridicarea gradului de detaliere a problemei sau mărirea substanţială a numărului de analize.

NOTE

1 J. R. Cann, C. Renfrew, *The Characterization of Obsidian and its application to the Mediterranean Region*, Procedings of the Prehistoric Society, vol. XXX (New series), no. 8, 1964, p. 111-133.

2 *Ibidem*, C. Renfrew, J. R. Cann, J. E. Dixon, *Obsidian in the Aegean*, The Annual of the British School at Athens, no 60, 1965, p. 225-247 ; C. Renfrew, J. E. Dixon, J. R. Cann, *Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East*, Proceding of the Prehistoric Society, vol. XXXII (New series), no. 2, 1966, p. 30-72 ; O. Cornaggio Castglioni, F. Fussi, M. D'Agnolo, *Indagini sulla provenienza dell'obsidiana in uso nelle industrie preistoriche italiane*, I, II, Atti della Societa Italiana di Scienze Naturali e del Museo Civico di Storia Naturale in Milano (1962—1963).

3 J. B. Griffin, A .A. Gordus, *A preliminary study of the source of Hopewellian obsidian in The United States*, Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21-27 août, Prague, 1970, p. 57-63.

4 J. R. Cann, C. Renfrew, *op. cit.*, tab. 1.

5 C. Renfrew, J. R. Cann, J. E. Dixon, *op. cit.*, tab. 1.

6 J. Nandris, *A Re-consideration of the South-East European Sources of Archaeological Obsidian*, Bulletin of the Institute of Archaeology, no. 12, 1975, p. 71-94.

7 Mulţumim arheologilor dr. Maria Bitiri-Ciortescu şi dr. V. Căpitanu pentru amabilitatea cu care ne-au pus la dispoziţie piesele de obsidian în vederea cercetării lor.

8 E. Comşa, *Lusage de l'obsidienne à l'époque néolithique dans le territoire de la Roumanie*, Acta Archaeologica Carpathica, T. XI, 1969, fasc. 1, p. 5-15.

9 L. Pavelescu, *Petrografia rocilor magmatice şi metamorfice*, Editura tehnică, Bucureşti, 1980.

10 D. Rădulescu, *Petrologia rocilor magmatice*, Universitatea Bucureşti, Curs, 1979.

11 V. Brana, *Zăcămintele nemetalifere din România*, Editura tehnică, Bucureşti, 1967.

12 Al. Sagatovici, F. Arion, C. I. Popescu, *Contribuţii la cunoaşterea perlitelor din Ţara Oaşului*, Comunicări de Geologie-geografie 1957—1959, Bucureşti, 1960.

13 G. Pîrvu, Gh. Mocanu, C. Himbovschi, A. Grecescu, *Roci utile din România*, Editura tehnică, Bucureşti, 1977.

14 R. Jude, *Asupra unor vulcanite sticloase din nord-vestul eruptivului Oaşului*, St. erc. geol., geof., geogr., seria Geologie, T. 16, 1971, 2.

15 J. R. Cann, C. Renfrew, *op. cit.*

16 *Ibidem*, C. Renfrew, J. R. Conn, J. E. Dixon, *op. cit.*

17 D. Rădulescu, *op. cit.*

18 J. B. Griffin, A. A. Gordus, *op. cit.*

19 R. J. Cann, C. Renfrew, *op. cit.*

20 D. L. Clark, *The Obsidian Dating Method*, Current Anthropology, vol. 2, 1961, *no.* 2, p. 111-114.

21 J. R. Cann, C. Renfrew, *op. cit.*

22 *Ibidem.*

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DES SOURCES D'OBSIDIENNE EN TANT QUE MATIÈRE PREMIÈRE POUR LA CONFECTION DES OUTILS PALÉOLITHIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

Résumé

L'article comprend l'étude complexe de 16 échantillons d'obsidienne et de perlite découvertes dans le paléolithique supérieur de Roumanie et de Slovaquie.

Les échantillons ont été soumis à des recherches complexes qui ont compris : des observations macroscopiques (tabl. 1), l'analyse chimique (tabl. 2), des sections minces, la mesure de l'indice de réfraction, des observations pétrographiques comprenant le calcul des équivalences atomiques pour les éléments majeurs, équivalences introduites ensuite dans les formules de calcul pour les méthodes Niggli (tabl. 3), C.I.P.W. (tabl. 4), les indices pétrographiques Kuno et Nockolds-Allen (tabl. 5) et les indices Q-L-M (tabl. 6). Les résultats de toutes ces méthodes, dont certaines connaissent une large application en matière de pétrographie, ne se sont cependant pas soldés par des résultats satisfaisants.

En échange, les données fournies par l'analyse spectrographique (tabl. 7) et par la projection des éléments mineurs sur une série de diagrammes binaires semblent bien plus encourageantes. Nous avons eu recours pour la construction de ces

diagrammes des données obtenues par J. R. Cann et C. Renfrew (1964) pour une série de sources d'obsidienne d'Eurasie, justement pour voir de quelle manière nos données se projettent en fonction des champs de ces sources. Parmi les échantillons de Roumanie nous avons analysé aussi, en dehors de l'obsidienne, deux échantillons de perlite d'Oraşu Nou (Maramureş), connue pour être parfois associé à l'obsidienne.

De nombreuses combinaisons entre divers éléments nous ont permis de distinguer trois types de diagrammes, différents par leur contenu :

— diagrammes dans lesquels l'aire des échantillons de Roumanie ne se recoupent pas avec celle de sources reconnues en Eurasie (fig. 6-9) ;

— diagrammes dans lesquels l'aire des échantillons de Roumanie est tangente à celle des échantillons de Tokaj (fig. 10-12) et même d'autres sources, telles que l'Arménie, Melos, la Slovaquie (fig. 13, 14) ;

— diagrammes dans lesquels l'aire des échantillons de Roumanie se recoupe avec celle des échantillons de la zone de Tokaj (fig. 15-23).

Au stade actuel des recherches, selon lesquelles il était admis que l'obsidienne des sites préhistoriques de Roumanie provient presque exclusivement de la zone de Tokaj, nous considérons comme plus probable l'existence d'une *province-source* d'obsidienne qui comprend bien sûr la région notoire de Hongrie, mais aussi d'autres points possibles comme le Maramureş, dans la partie nord-ouest de la Roumanie.

De même, nous estimons peu probable l'existence d'autres sources d'obsidienne, dans la zone méditerranéenne par exemple, tout du moins à l'époque paléeolithique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Répartition géographique des sites paléolithiques renfermant des outils d'obsidienne et du dépôt de perlite d'Oraşu Nou.

Fig. 2. — Principales sources d'obsidienne d'Eurasie (M = Melos, LV = Lacu Van, A = Arménie, T = Tokaj, S = Slovaquie, ON = Oraşu Nou).

Fig. 3. — Schéma géologique du dépôt d'obsidienne de la zone de Tokaj (D'après J. Nandriş, 1975).

Fig. 4. — Schéma géologique du dépôt de perlite d'Oraşu Nou (d'après G. Pîrvu et collab., 1977).

Fig. 5. — Diagrammes teraires des principaux cations.

Fig. 6. — Diagramme barium-zirconium (A = Arménie ; LV = Lac Van ; M = Melos ; S = Slovaquie ; T = Tokaj ; ON = Oraşu Nou-Maramureş, le dépôt de perlite ; 1-16, points pour lesquels nous avons fait des recherches spectrographiques), (Les abréviations se répètent à tous les autres diagrammes).

Fig. 7. — Diagramme rubidium-plomb.

Fig. 8. — Diagramme litium-rubidium.

Fig. 9. — Diagramme galium-ytrium.

Fig. 10. — Diagramme galium-zirconium.

Fig. 11. — Diagramme rubidium-galium.

Fig. 12. — Diagramme plomb-zirconium.

Fig. 13. — Diagramme plomb-ytrium.

Fig. 14. — Diagramme plomb-galium.

Fig. 15. — Diagramme litium-ytrium.

Fig. 16. — Diagramme strontium-zirconium.

Fig. 17. — Diagramme strontium-litium.

Fig. 18. — Diagramme zirconium-rubidium.

Fig. 19. — Diagramme litium-plomb.

Fig. 20. — Diagramme ytrium-rubidium.

Fig. 21. — Diagramme strontium-plomb.

Fig. 22. — Diagramme strontium-galium.

Fig. 23. — Diagramme litium-galium.

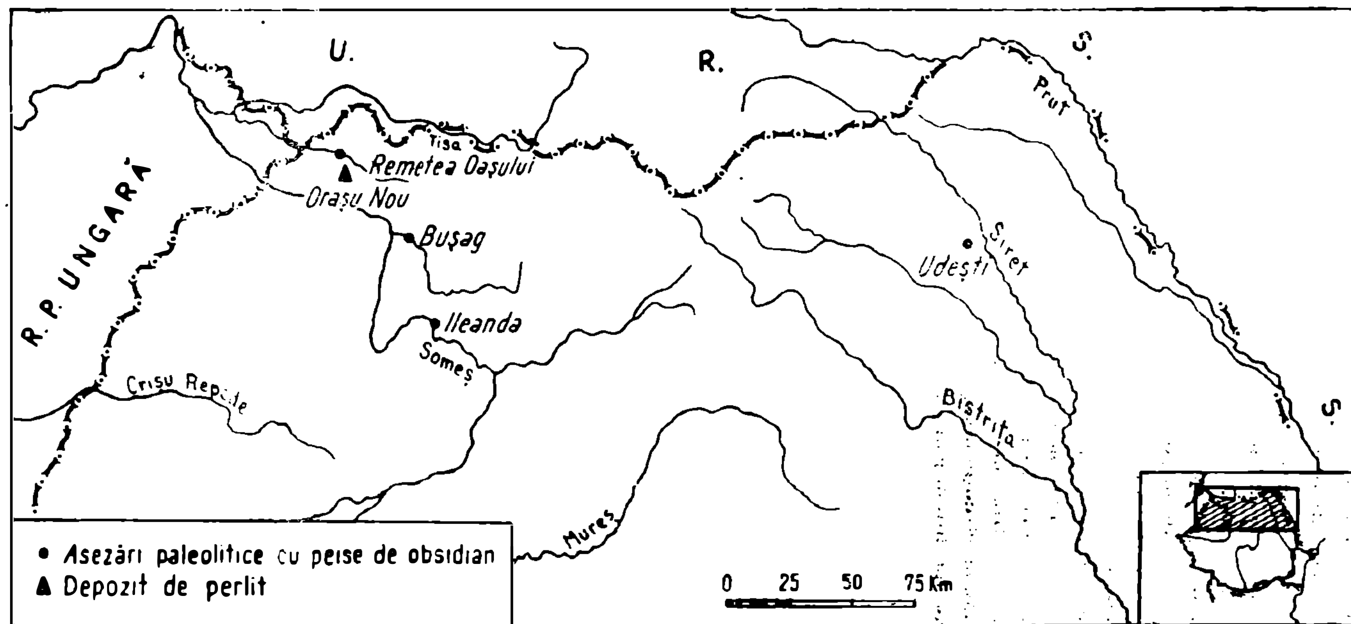

Fig. 1. — Aşezarea geografică a staţiunilor paleolitice cu unelte de obsidian şi a depozitului de perlit de la Oraşu Nou

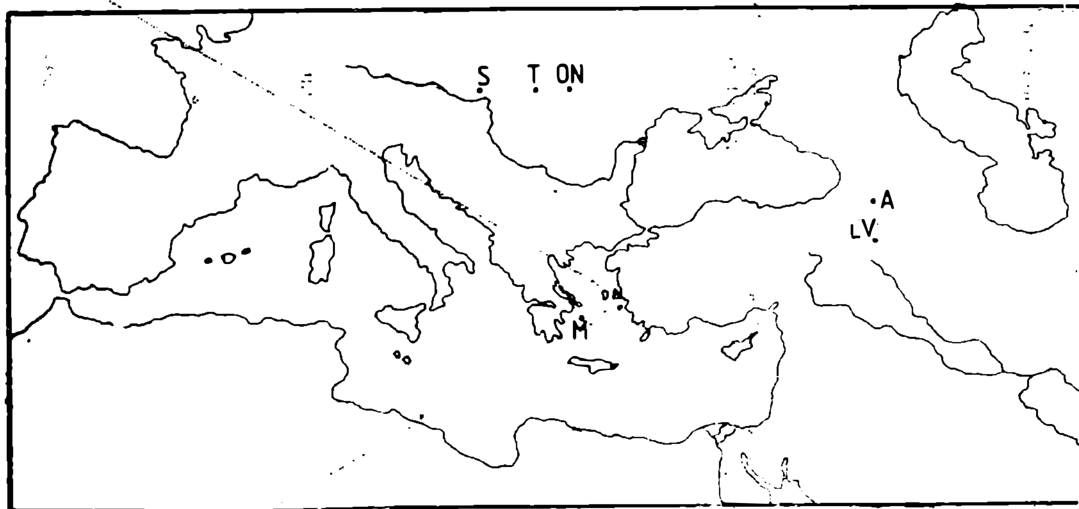

Fig. 2. — Principalele surse de obsidian din Eurasia (M = Melos, LV = Lacul Van, A = Armenia, T = Tokaj, S = Slovacia, On = Orașu Nou).

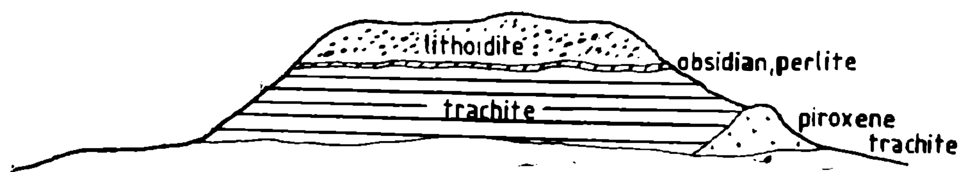

Fig. 3. — Schiţa geologică a depozitului de obsidian din zona Tokaj (după J. Nandris, 1975).

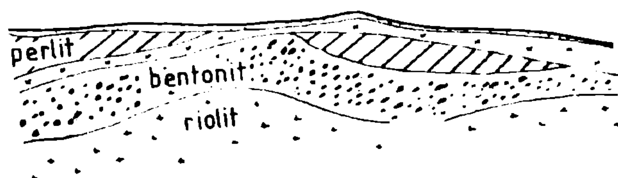

Fig. 4. — Schiţa geologică a depozitului de perlit de la Oraşu Nou (după G. Pîrvu şi colab., 1977).

K^+

50 50

Na^+ 50 Ca^+

Fig. 5 a. — Diagramele ternare ale principalilor cationi.

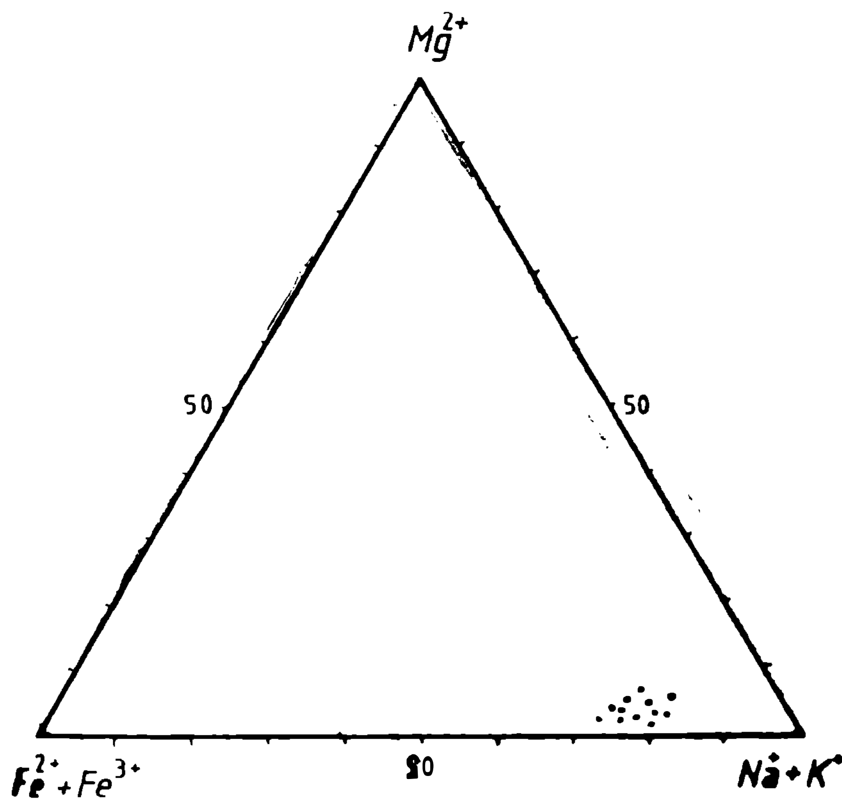

Fig. 5 b. — Diagramele ternare ale principalilor cationi.

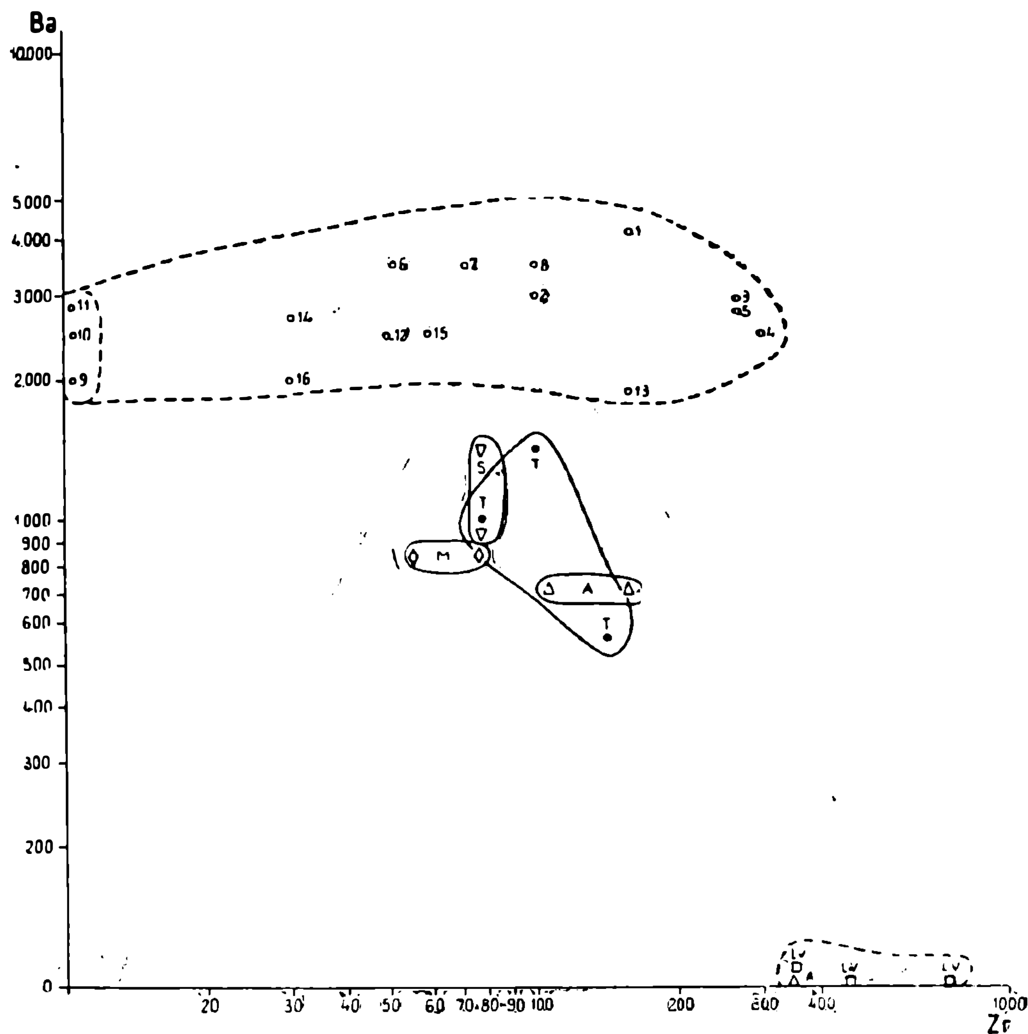

Fig. 6. — Diagrama bariu-zircon (**A** = **Armenia** ; LV = Lacul Van ; **M** = Melos ; S = Slovacia ; T = Tokaj ; ON = **Oraşu** Nou-Maramureş, depozit de perlit ; 1-16 puncte cercetate de noi spectrografic. Prescurtările se vor repeta la toate celelalte diagrame.

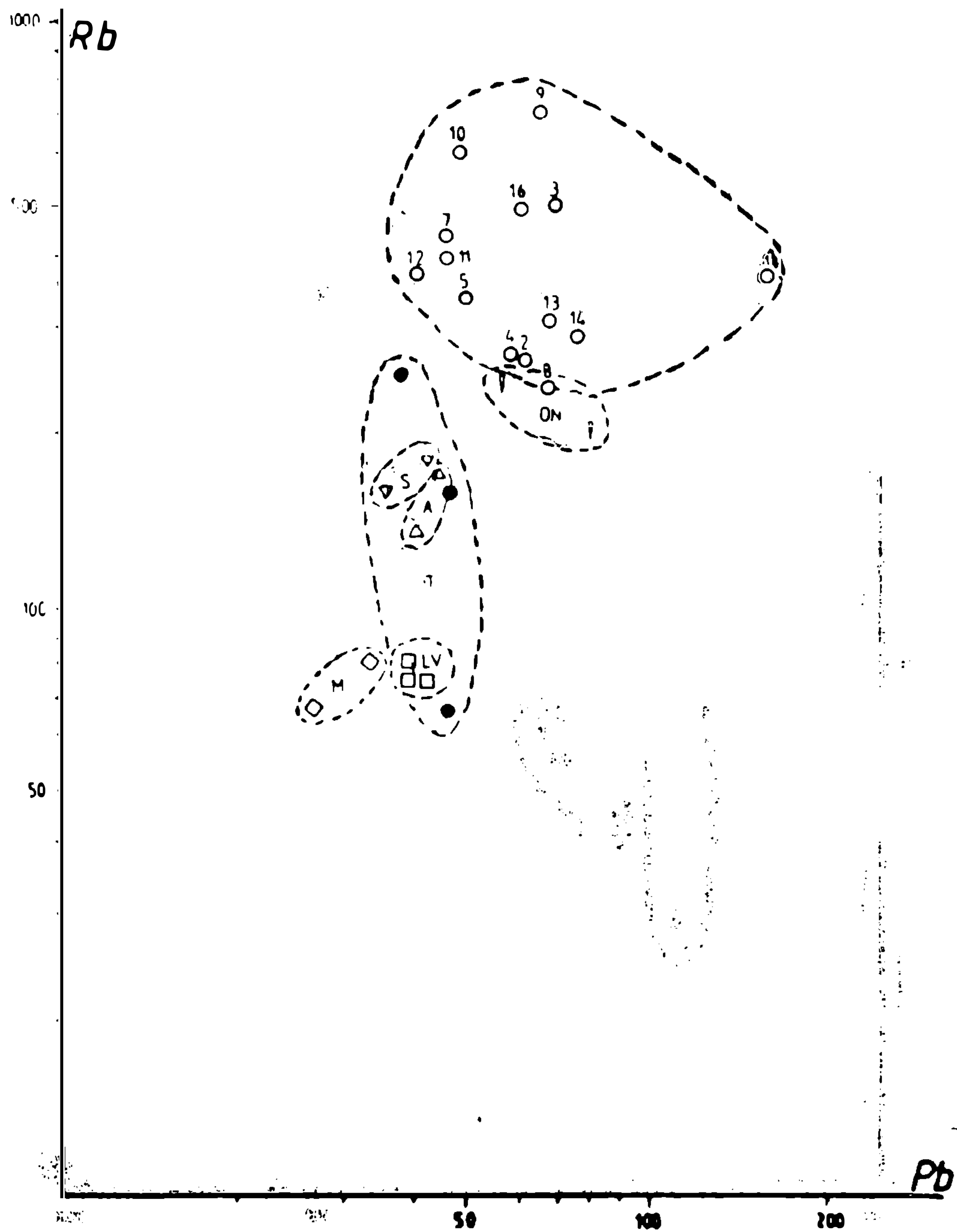

Fig. 7. — Diagrama rubidiu-plumb.

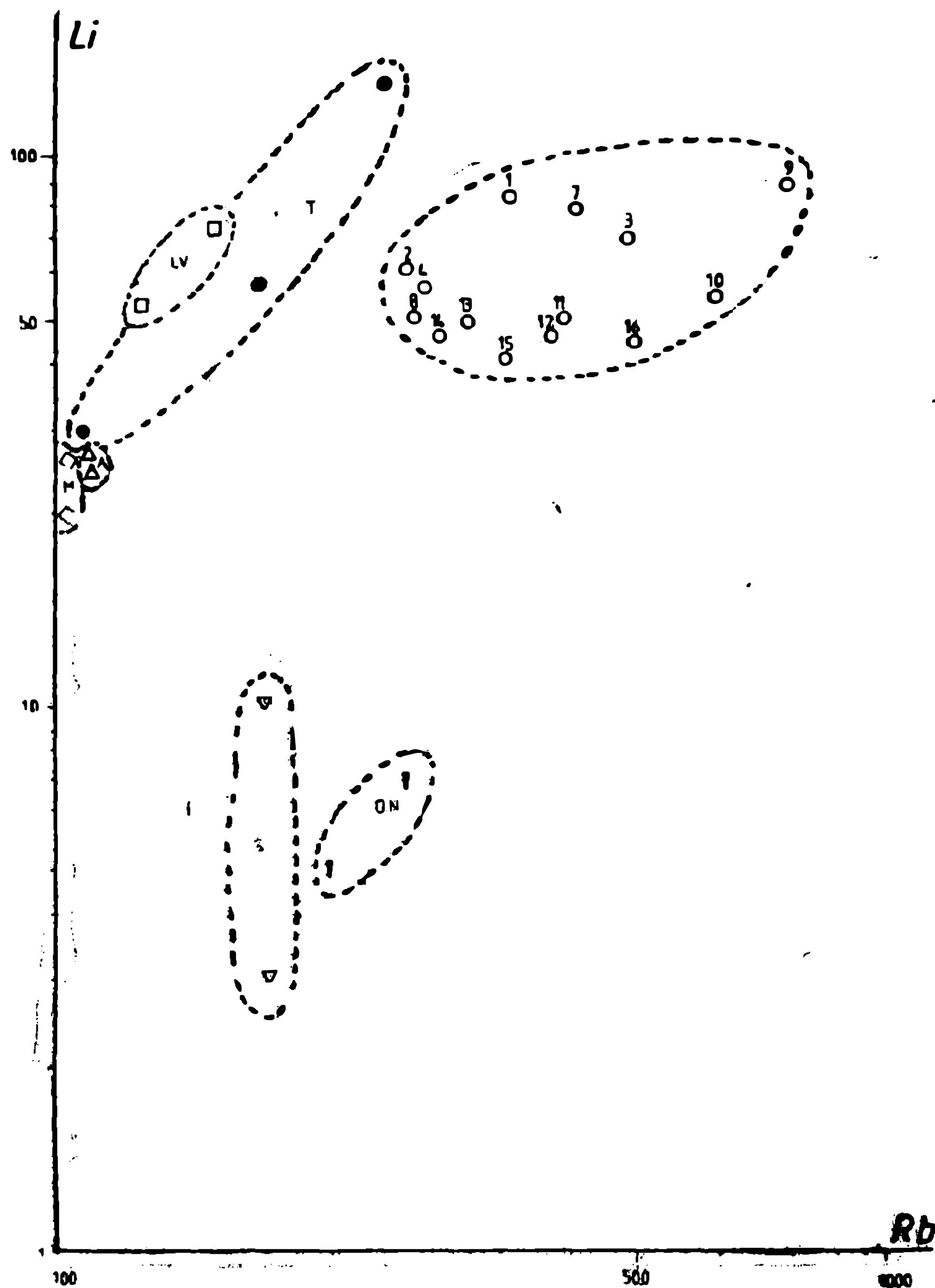

Fig. 8. — Diagrama litiu-rubidiu.

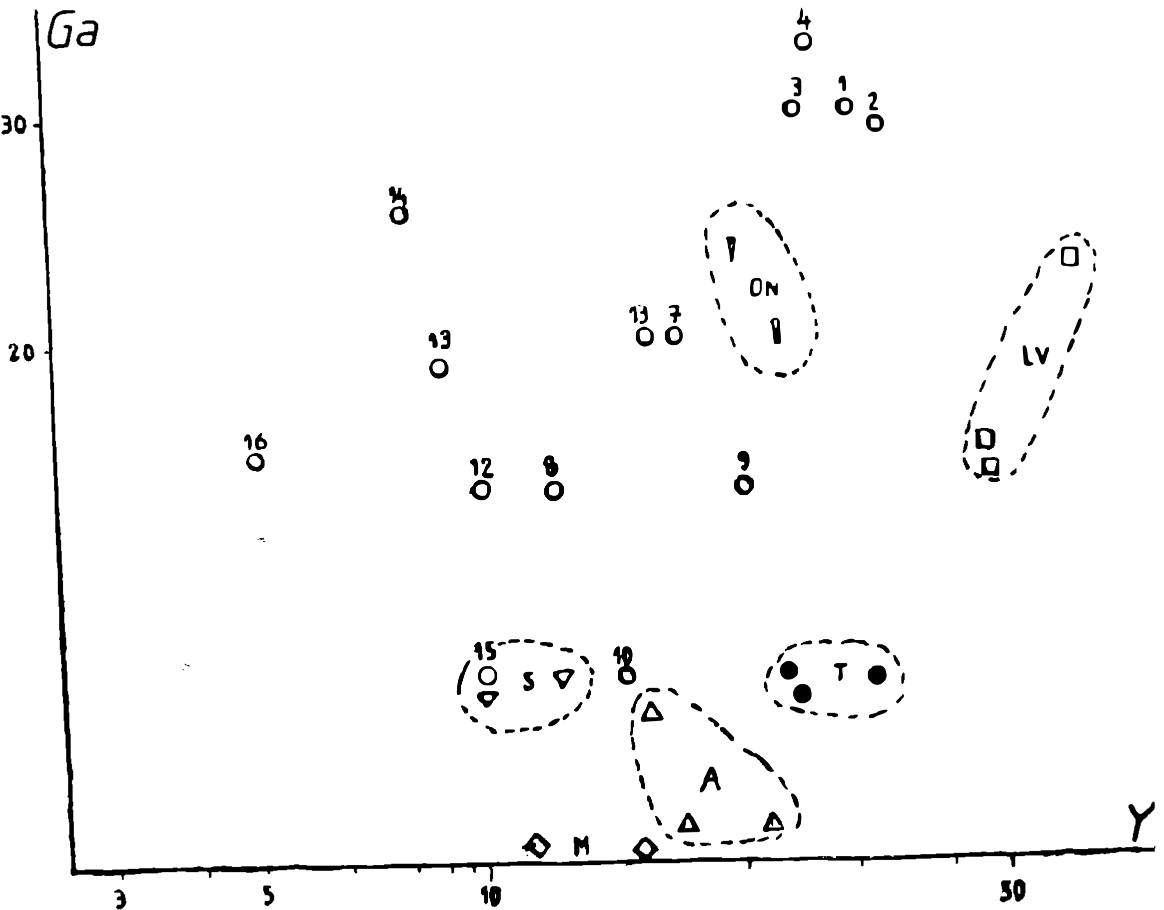

Fig. 9. — Diagrama galiu-ytriu.

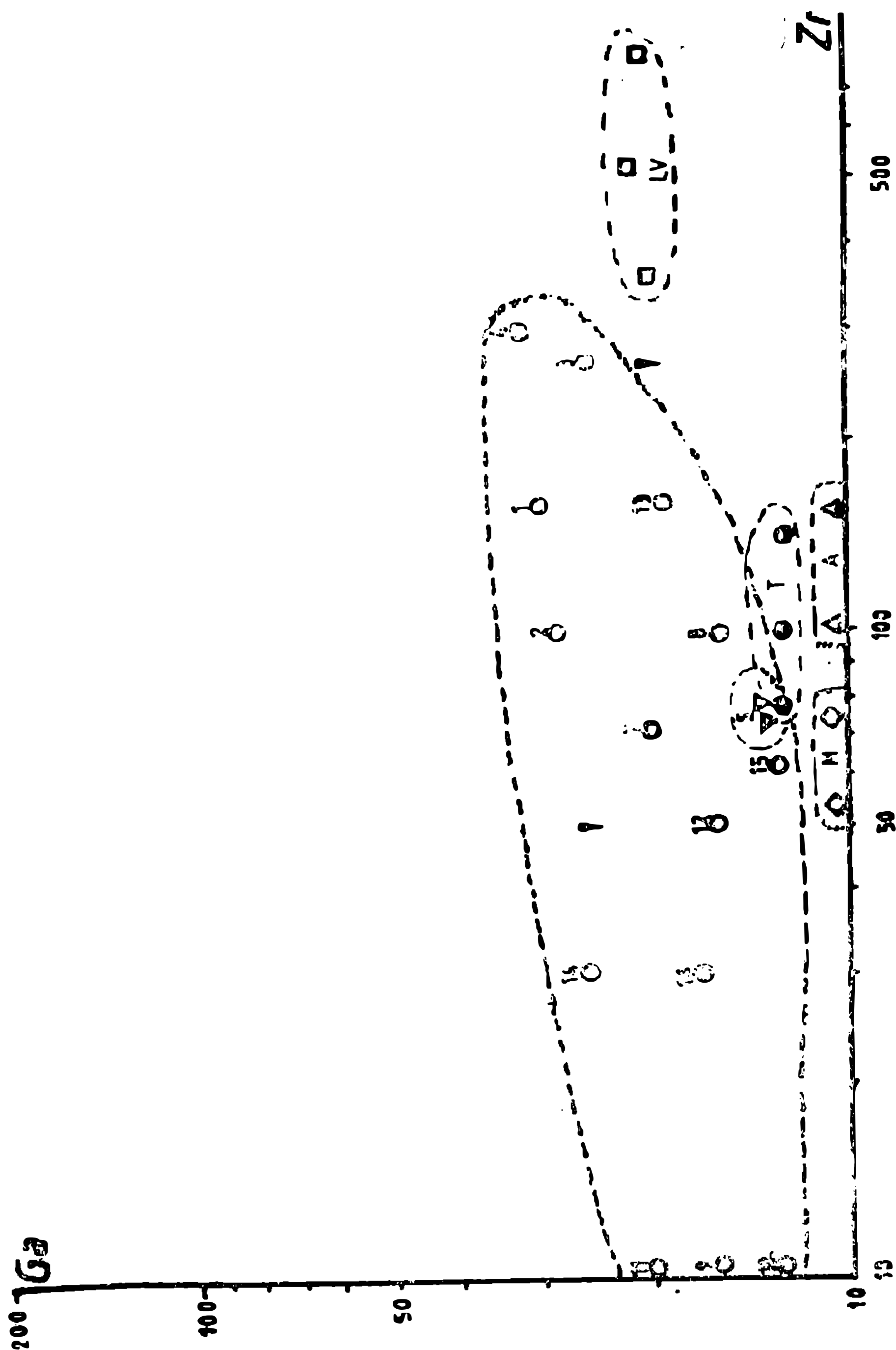

Fig. 19. — Diagrama litiu-plumb.

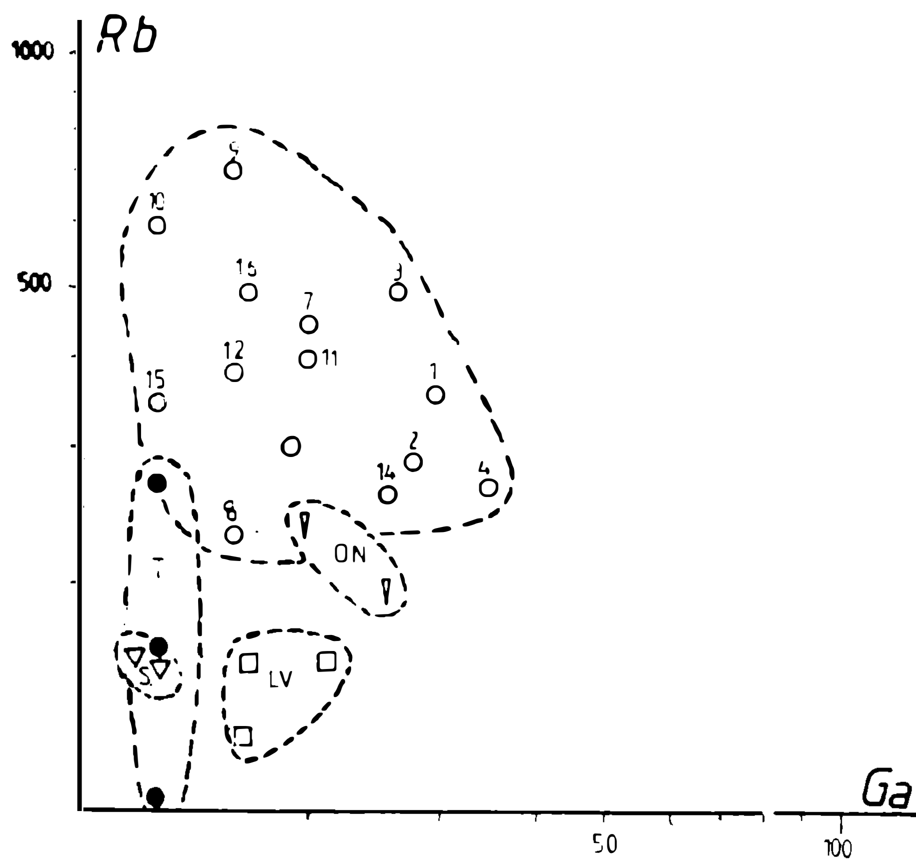

Fig. 11. — Diagrama rubidiu-galiu.

Fig. 12. — Diagrama plumb-zirconiu.

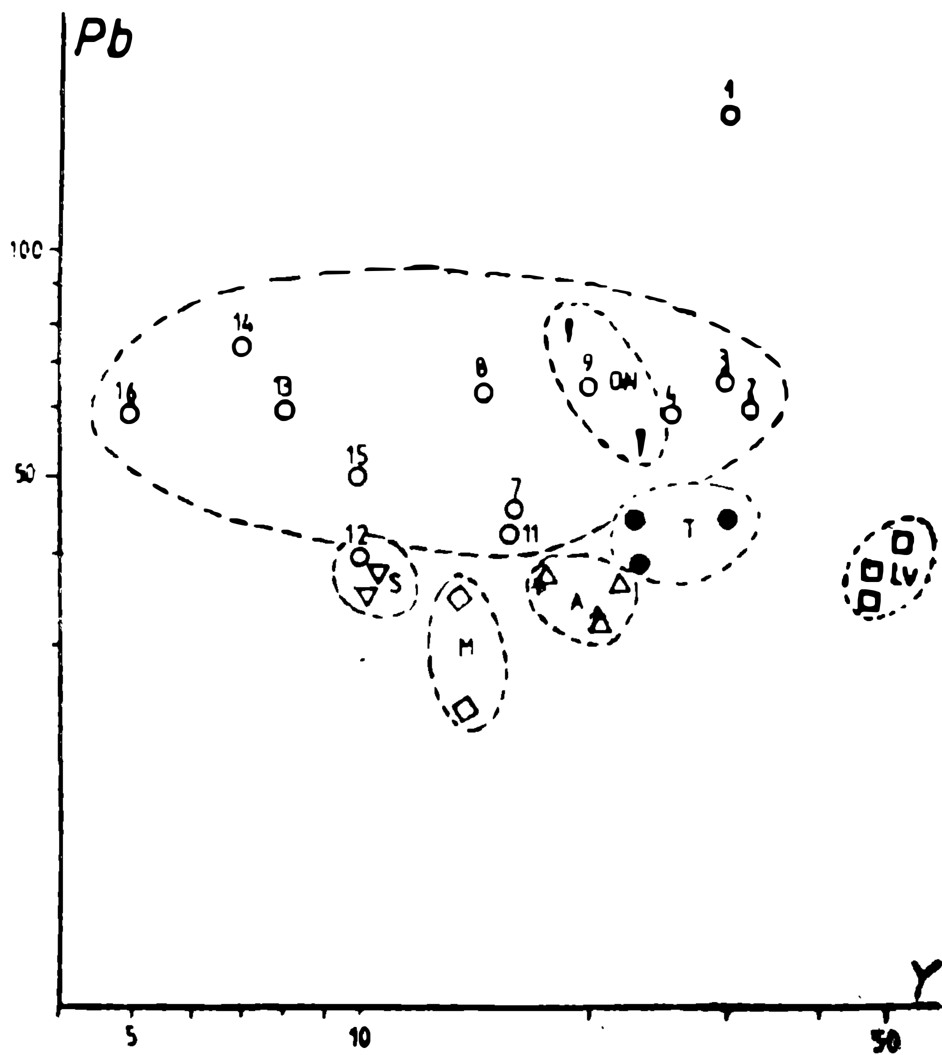

Fig. 13. — Diagrama plumb-ytriu.

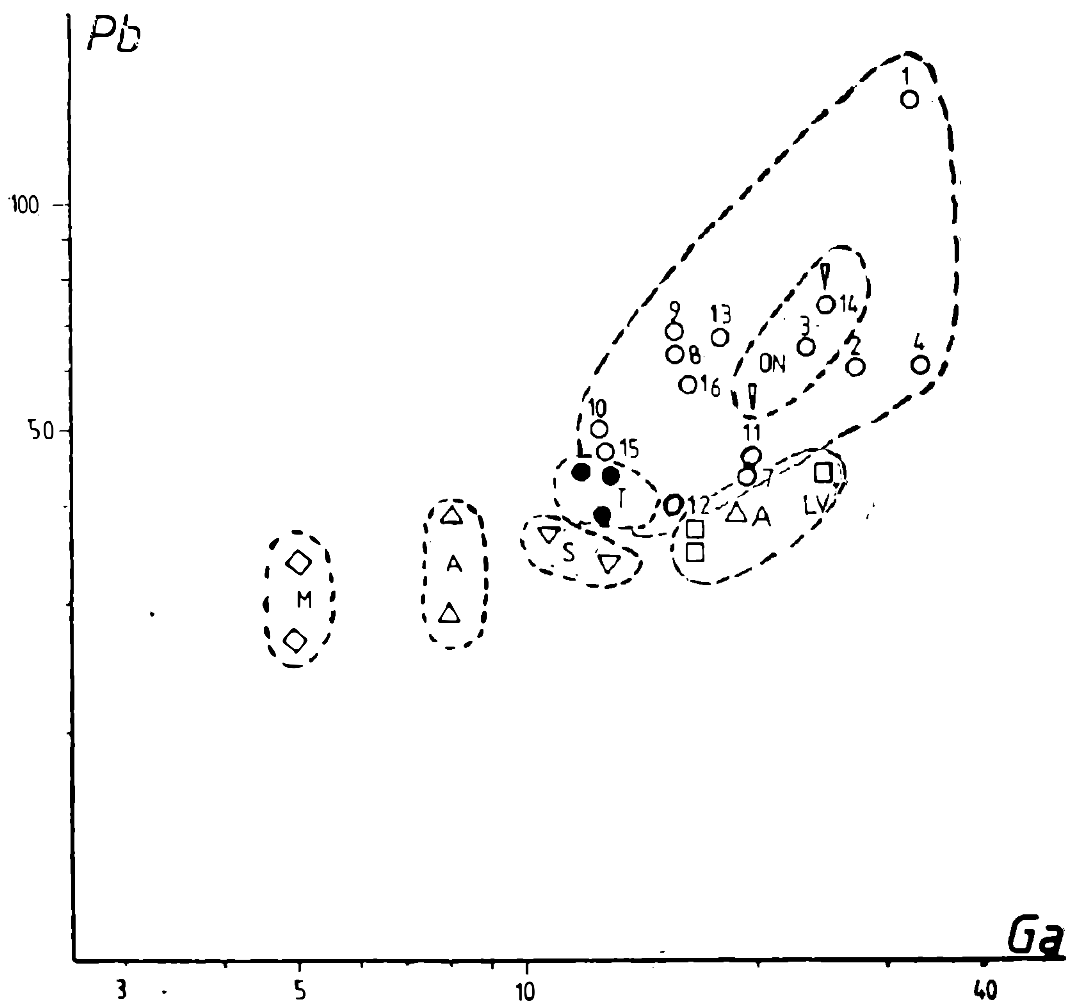

Fig. 14. — Diagrama plumb-galiu.

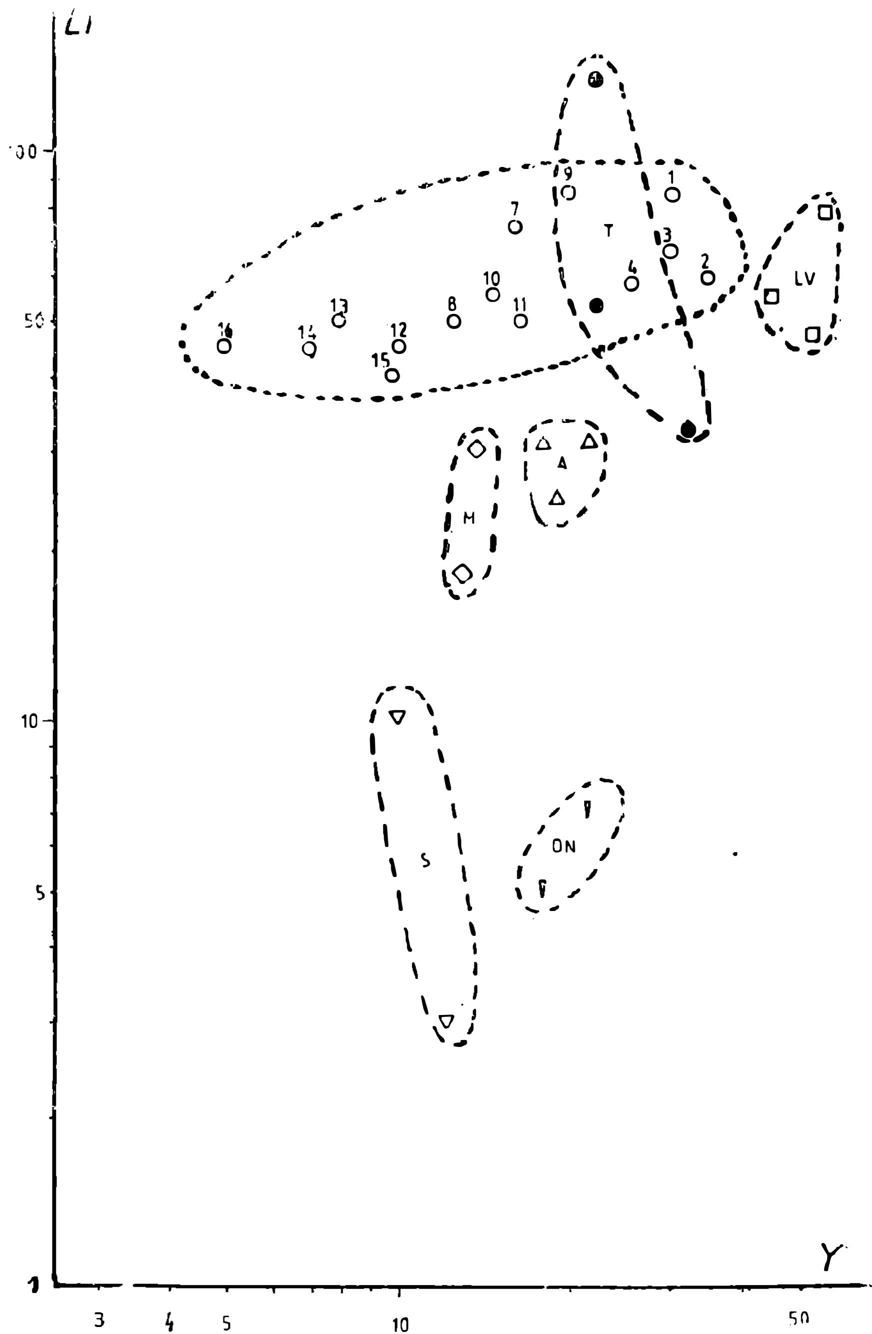

Fig. 15. — Diagrama litiu-ytriu.

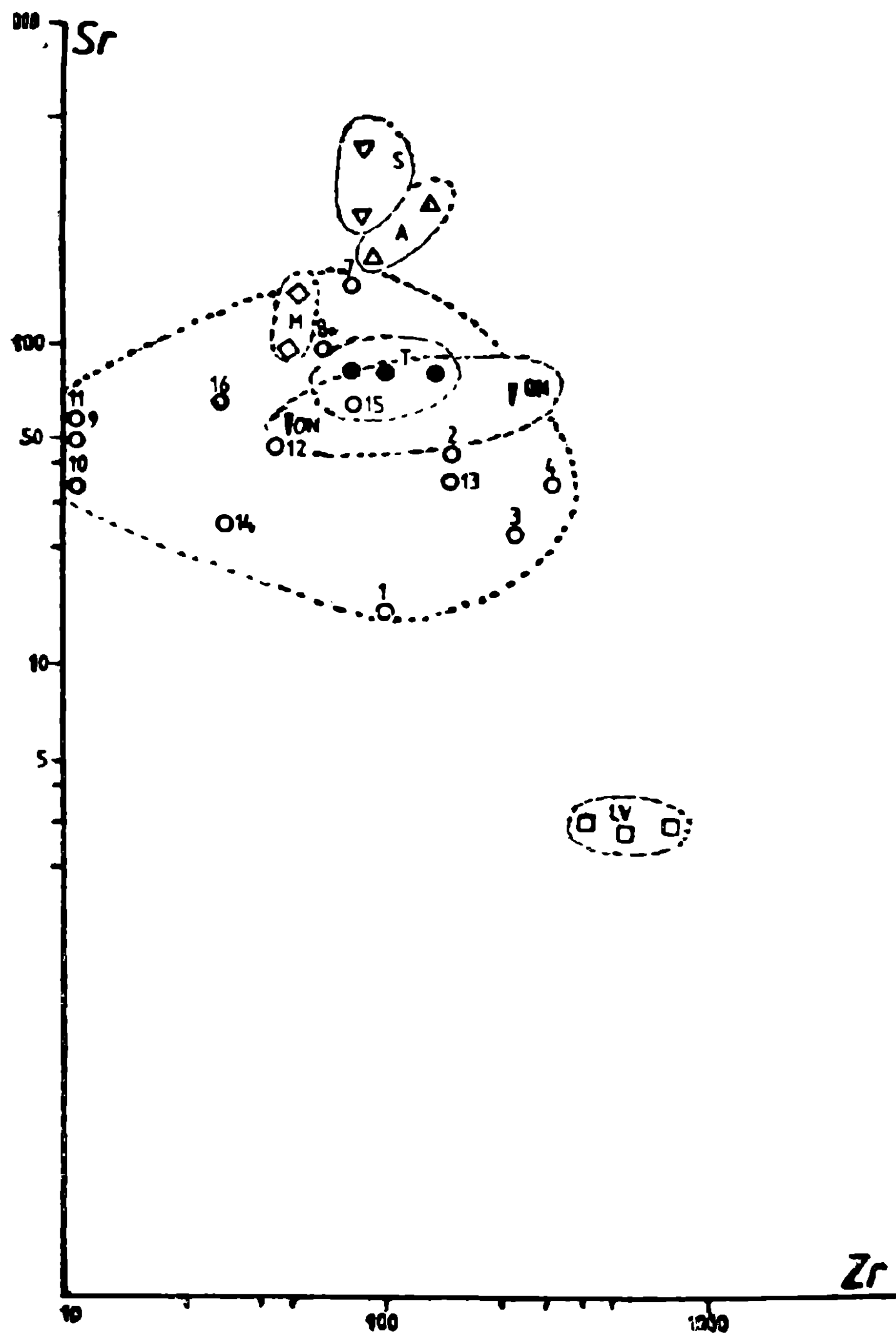

Fig. 16. — Diagrama stronțiu-zirconiu.

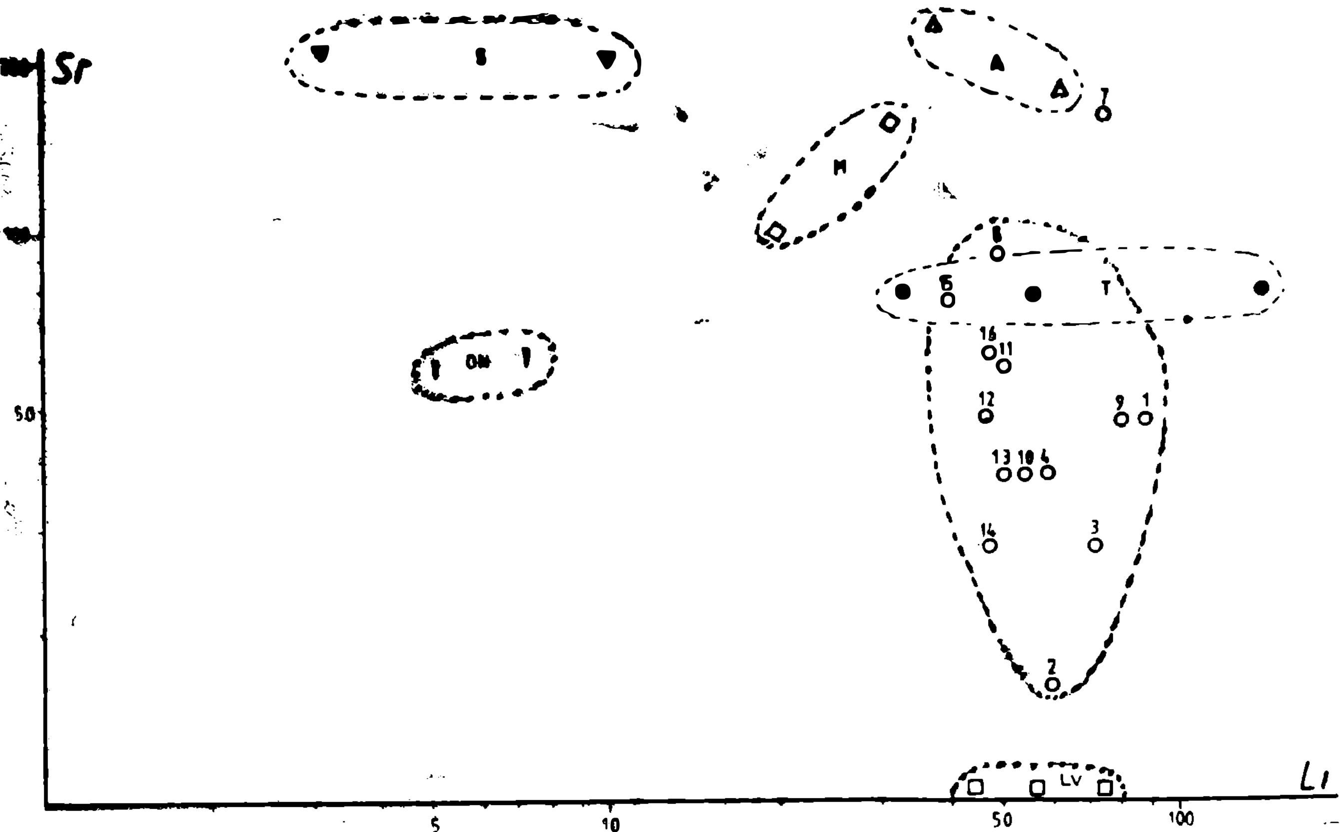

Fig. 17. — Diagrama stronțiu-litiu.

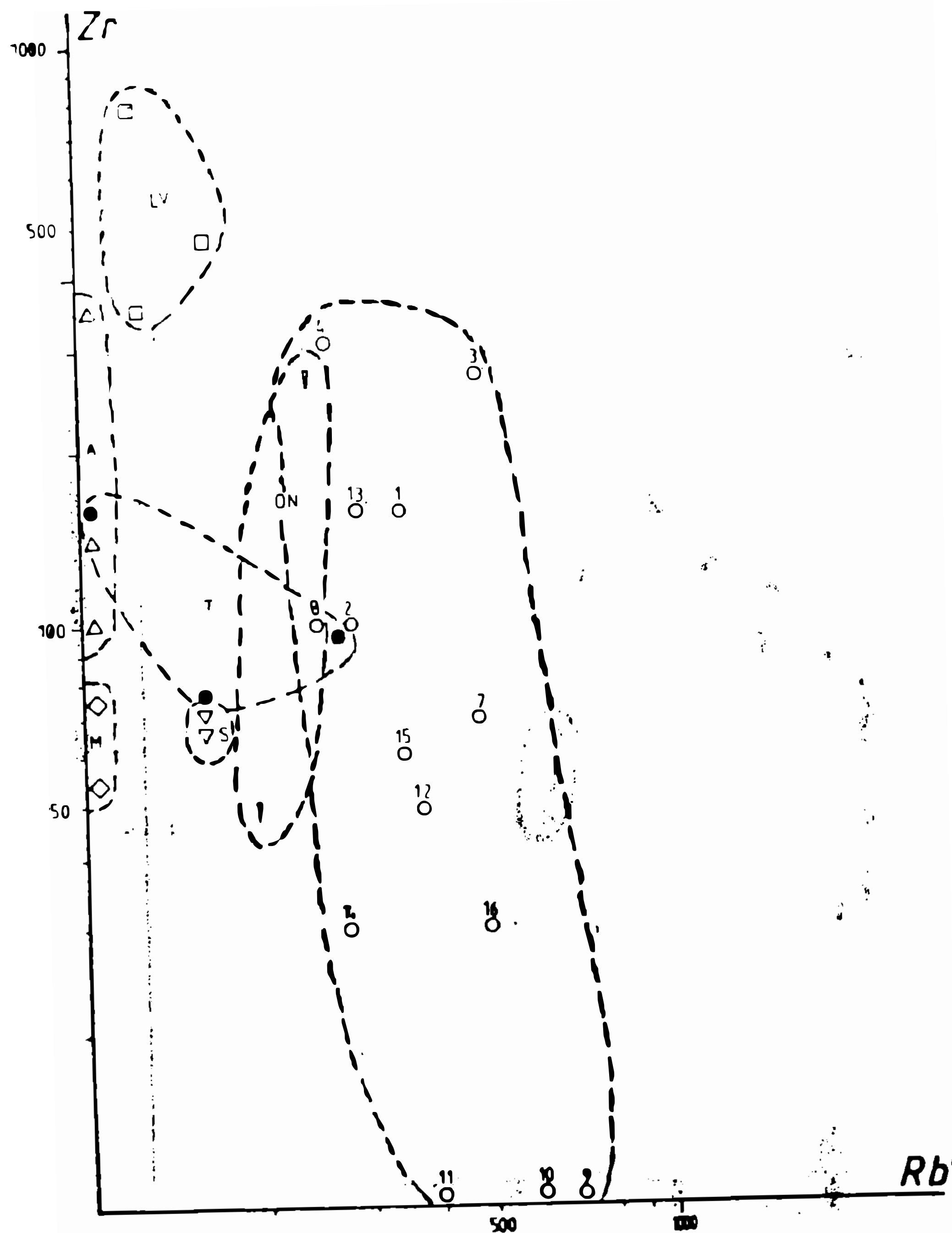

Fig. 18. — Diagrama zirconiu-rubidiu.

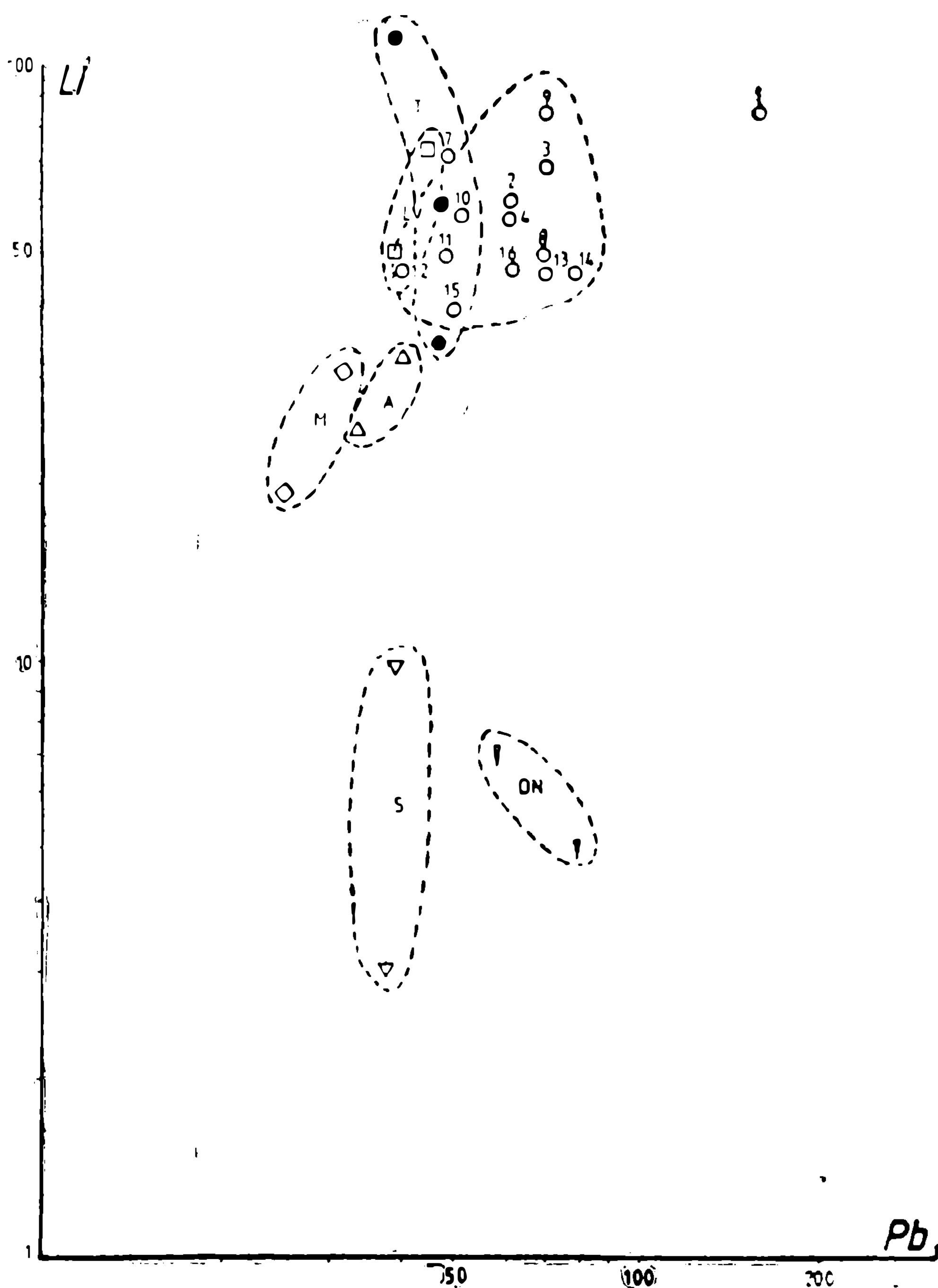

Fig. 19. — Diagrama litiu-plumb.

Fig. 20. — Diagrama ytriu-rubidiu.

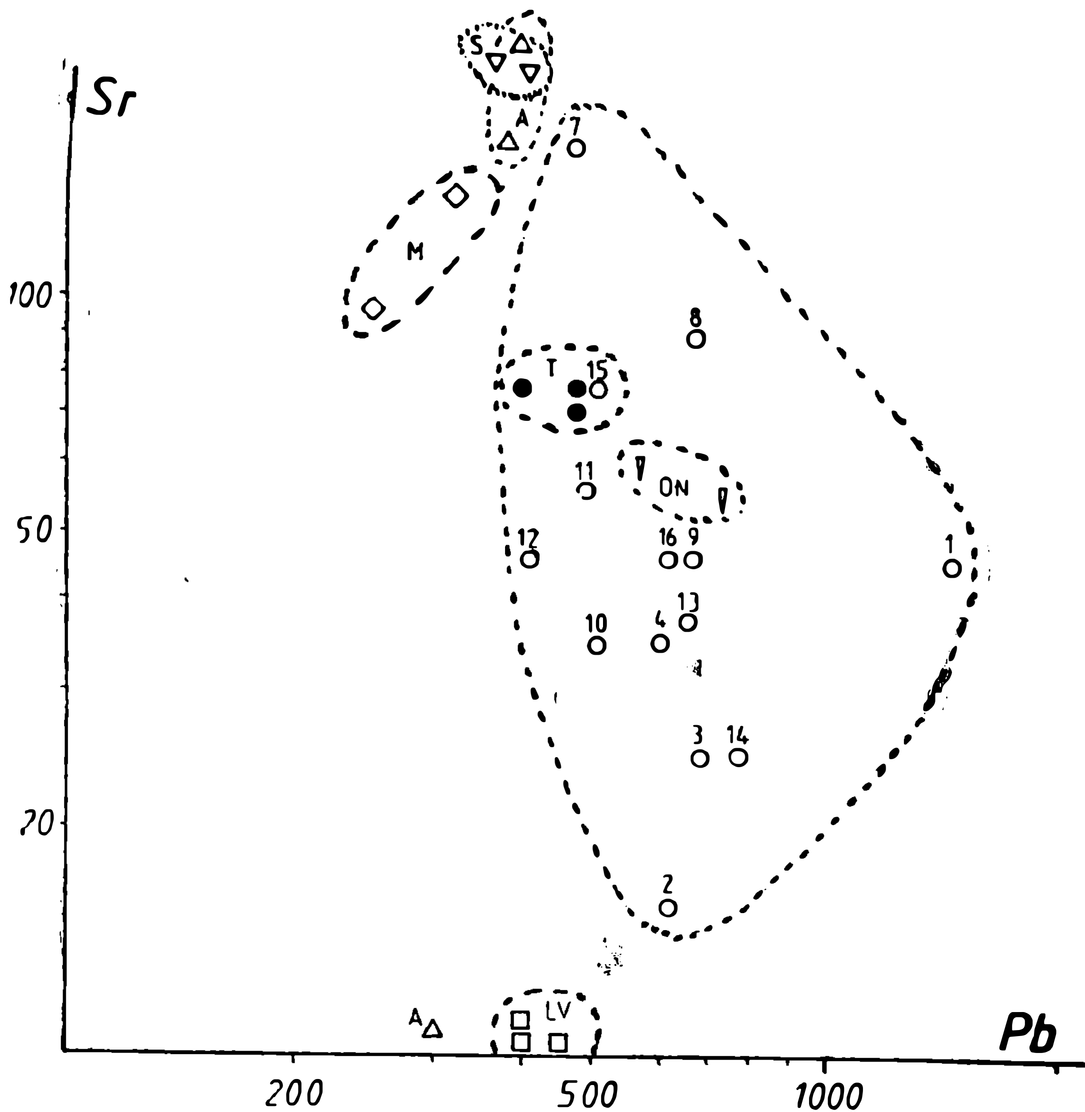

Fig. 21. — Diagrama stronțiu–plumb.

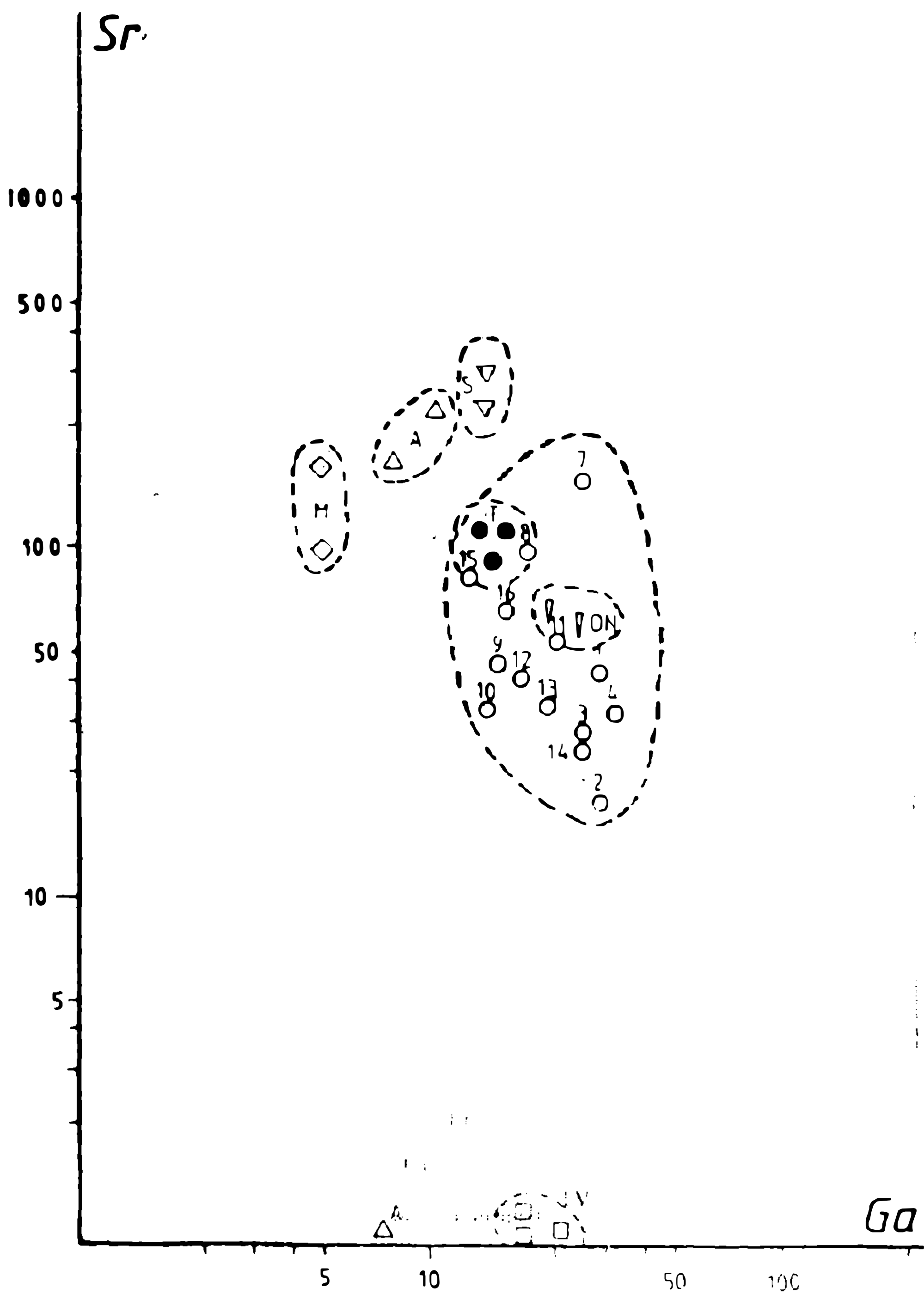

Fig. 22. — Diagrama stronțiu-galiu.

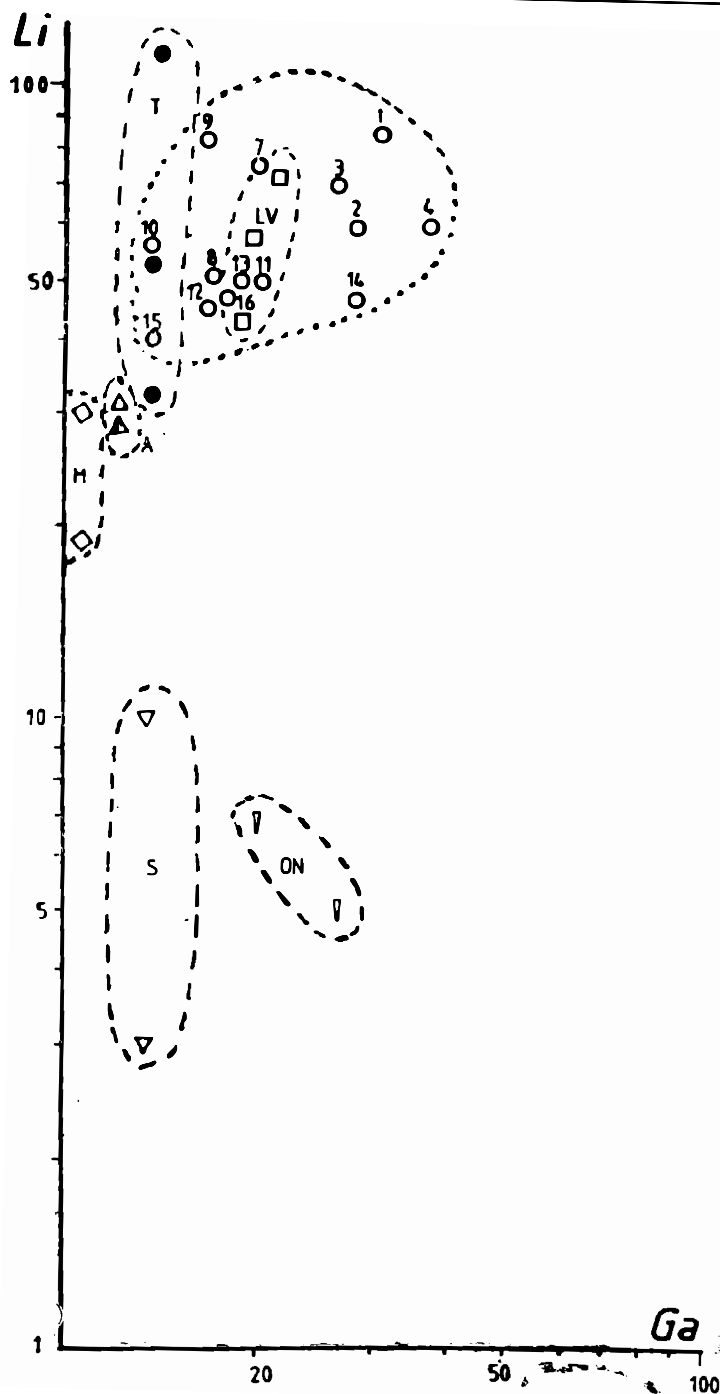

Fig. 23. — Diagrama litiu-galiu.

STUDIU TIPOLOGIC ŞI PETROGRAFIC AL UNELTELOR LITICE DIN CÎTEVA AŞEZĂRI CUCUTENI B

de *ŞTEFAN CUCOŞ şi ADRIAN MURARU*

Unul din elementele hotărîtoare în reconstituirea vieţii comunităţilor eneolitice îl constituie uneltele. Prin factura lor, prin stadiul de evoluţie şi perfecţionare, uneltele definesc atît capacitatea creatoare în folosirea materiilor prime existente, cît mai ales condiţiile economice şi sociale. Ca factor esenţial în progresul fiecărei societăţi, uneltele ilustrează atît diferenţierile economice de la o aşezare la alta, cît şi raportul economic al perioadei respective faţă de celelalte.

Avînd în vedere importanţa covîrşitoare a uneltelor în aprecierea evoluţiei, sau involuţiei, unei societăţi într-o anumită etapă istorică, în studiul de faţă, care se vrea doar preliminar, ne-am oprit asupra materialelor litice şi a tipurilor de unelte din aşezările Ghelăieşti-Nedeia, com. Bîrgăoani, Hlăpeşti-Dealul Dactei, com. Dragomireşti şi Văleni-Piatra Neamţ, din judeţul Neamţ şi Podei-Tg. Ocna, judeţul Bacău. Menţionăm că studii de acest gen s-au făcut şi pentru alte aşezări cucuteniene, ca pentru acelea de la Tîrpeşti, jud. Neamţ şi Drăguşeni, jud. Botoşani [1].

Pentru unele din aşezările menţionate, ca de altfel pentru întreaga perioadă neo-eneolitică, trebuie să avem în vedere atît faptul că materiile prime folosite au impus anumite forme şi o anumită funcţionalitate, precum şi evoluţia lor lentă. De aceea, facem de la început precizarea că uneltele din aşezările în discuţie, nu se deosebesc tipologic, şi probabil nici funcţional, de uneltele din fazele cucuteniene precedente [2]. De asemenea, pentru o imagine mai clară asupra unor aspecte economice a fiecărei aşezări, este necesar să se urmească, pe lîngă nivelul tehnic şi funcţional al uneltelor, frecvenţa lor în aşezări. Unele tipuri de unelte pot exista în unele aşezări, dar pot să lipsească cu totul în altele. De aici apare şi un specific local ,dar mai ales o imagine a distribuirii unor roci folosite ca materii prime pentru unelte şi cauzele posibile ale diversităţii materiilor prime din aşezările aceleiaşi etape ,sau faze de dezvoltare istorică.

Numărul total de piese examinate se ridică la cifra de 597 din care : 352 de la Ghelăieşti, 149 de la Văleni-Piatra Neamţ, 26 de la Hlăpeşti, din etapa Cucuteni B_1, şi 70 de la Podei-Tg. Ocna din etapa Cucuteni B_2. Numărul de piese este diferit de la o aşezare la alta şi datorită stadiului cercetărilor din acestea, dar scoate în evidenţă, atît folosirea mai mult

sau mai puţin intensă a anumitor roci, cît şi sursele de procurare ale acestora.

Gama rocilor pentru unelte, din aşezările de care ne ocupăm, este relativ bogată. S-au determinat petrografic 12 specii care se pot încadra în 7 grupe principale. Participarea acestora apare însă în mod diferit la realizarea uneltelor din aşezări. După criteriul de participare obţinem : grupe de roci foarte frecvente, roci cu participare medie şi o grupă a rocilor foarte rar întîlnite, care au un procent de cel mult pînă la 2%. În categoria rocilor foarte frecvente intră, în primul rînd, silexul. Rocile din grupa următoare sînt reprezentate, în special, prin silicolit, dar la care se adaugă şi gresiile de diferite tipuri. Pot exista şi situaţii în care raportul dintre silex şi silicolit se inversează [3]. În mod normal această inversare se explică prin schimbarea raportului dintre aşezarea geografică a staţiunilor şi aceea a surselor de materii prime.

A treia categorie de roci, respectiv a celor cu procentaje foarte mici, întruneşte specii petrografice diverse din punct de vedere al compoziţiei mineralogice, structurii, texturii etc. De asemenea, în această categorie intră atît roci sedimentare, magmatice, cît şi metamorfice. În cazul nostru această grupare include : sienitul, andezitul, amfibolitul, cuarţitul, obsidiana şi microconglomeratul.

Clasificarea uzuală, pe care o vom folosi şi noi în descrierea rocilor determinate, le grupează în roci sedimentare, roci magmatice şi roci metamorfice.

Rocile sedimentare se pare că au ponderea cea mai mare şi au avut o importanţă deosebită. Procentul cu care participă acestea alături de celelalte roci se ridică la 98,01 pentru Ghelăieşti, 97,98 pentru Văleni-Piatra Neamţ, 98,30 pentru Podei-Tg. Ocna şi 100 pentru Hlăpeşti [4].

Silexul este cunoscut în natură asociat cu depozitele calcaroase ca produs de diageneză matosomatică [5]. În compoziţia chimică, SiO_2 reprezintă peste 98% şi determină o serie de trăsături specifice, din care amintim spărtura concoidală şi duritatea 7 pe scara lui Mohs. Aceste două proprietăţi sînt cele care dau valoarea uneltelor din silex şi făceau roca de neînlocuit. Mai amintim că rezistenţa de rupere la compresiune a silexului poate atinge valori de 2900 pînă la 3500 daN/cm^2.

Aspectul probelor cercetate este foarte divers. Elementul cel mai variabil este culoarea, la care se mai pot adăuga unele proprietăţi mai puţin semnificative care însă nu interesează aici. Este de reţinut însă că niciodată culoarea nu poate constitui un criteriu de depistare a sursei de provenienţă a silexului. Acest lucru poate fi uşor de demonstrat în oricare depozit geologic care conţine silex. Şi piesele noastre cunosc un domeniu cromatic larg, fiind vizibile treceri gradate de la alb-lăptos, alb-cenuşiu, gălbui, brun, cenuşiu, pînă la negru. Trecerea de la o culoare la alta poate fi de la piesă la piesă, sau se pot observa culori diferite pe un singur eşantion. Numeroase probe prezintă pe suprafaţă, sau chiar şi în masa rocii, puncte şi pete de culoare deschisă care se datoresc unor imperfecţiuni din structură sau unor impurităţi.

Transparenţa silexului este, de asemenea, foarte variabilă. În funcţie de omogenitatea rocii, sau de prezenţa unor incluziuni şi impurităţi în

compoziție, pot apare aspecte diverse de la translucid pînă la complet opac. Un element deosebit, legat de aspectul probelor, îl constituie fenomenul de desilicifiere, observat pe cîteva piese cu mucihile ascuțite, și care mai este cunoscut sub denumirea de „patină". Cauza producerii „patinei" este natura chimică a mediului de conservare a piesei, respectiv a sedimentului. În condițiile unui pH alcalin silicea poate fi levigată, lăsînd un aspect mat al suprafeței silexului. Sînt cunoscute situații în care numai una din fețe a fost astfel afectată cealaltă rămînînd neafectată. Bineînțeles că, după acest proces, materialul își pierde parțial calitățile inițiale.

În materialul cercetat se aflau o serie de probe de culoare albă, cu luciu mat, omogene ca aspect, dar cu un număr foarte mare de fisuri datorită cărora piesa a devenit friabilă. Aceste piese ar fi sugerat la prima vedere un tip aparte de silex. O examinare mai atentă a evidențiat însă urme de arsură puternică pe cîteva piese care mai păstrau resturi din roca gazdă de formare. Evident, aspectul particular al pieselor se datora supraîncălzirii în incendiul așezărilor. În laboratorul muzeului din Piatra Neamț a putut fi verificată această explicație. O probă de silex obișnuită a fost introdusă într-un cuptor și adusă la temperatura de 1000°, unde a rămas timp de 30 de minute. După acest interval proba arăta întocmai cu piesele găsite în stațiunile cercetate și presupuse a fi calcinate. Ulterior din materialul folosit la experiență și din mai multe probe culese direct din săpături, au fost executate și analizate cîteva secțiuni subțiri. La analiza microscopică s-a observat și suportul mineralogic al acestei transformări. Impuritățile de carbonat din masa silexului au fost reduse la oxizi, prin pierderea CO_2, generînd culoarea albă, iar datorită încălzirii bruște, prin dilatarea neuniformă a materialului, s-a produs fisurația puternică și aspectul mat al suprafețelor. Desigur, în procesul de încălzire este afectată și silicea dar nivelul de observație depășește microscopul mineralogic, necesitînd metode mai complexe care nu sînt încă necesare. Totuși, cel mai important element pe care l-a furnizat materialul cercetat îl constituie resturile din roca gazdă de formare a silexului. Considerăm importante aceste urme pentru indicațiile pe care le dau asupra locului de proveniență a rocii. Pe cîteva din probe a putut fi observat un material grezos, chiar microconglomeratic, cu elemente de calcar și granule bine rulate de cuarț și silex. Unele nuclee conțin înglobate mici particule de calcar care adesea pot fi dizolvate lăsînd loc unor mici geode cu cuarț fin cristalizat ca produs al diagenezei.

Analiza microscopică a secțiunilor subțiri din silex a evidențiat și o structură în benzi a nodulilor mai mari, precum și prezența unor numeroase resturi de organisme fosile microscopice, în special foraminifere, dar și spiculi de spongieri. Dintre acestea a putut fi determinat genul *Globotruncana*. Masa rocii este alcătuită dintr-o asociație de granule fine de calcedonie și opal între care sînt prinse resturile fosile. Din loc în loc se pot observa dungi fine de calcar micritic care sugerează o oarecare rubanare.

Suma acestor caractere se regăsesc într-un singur depozit de silex cunoscut pînă în prezent și anume acela situat pe malul Prutului între

localităţile Rădăuţi-Prut şi Liveni (fig. 1). Spre deosebire de alte formaţiuni cu silex acestea sînt cantonate într-un orizont grezos, microconglomeratic de vîrstă bugloviană. Silexul se găseşte aici sub formă de noduli bine şlefuiţi, se pare într-un mediu arid, deşertic sub acţiunea vîntului [6]. Originea acestor noduli se consideră a fi în calcarele cretoase ale cretacicului superior situate imediat sub nivelul grezos buglovian. Preluate din calcar, concreţiunile de silex ar fi fost prelucrate pe loc prin sablaj formînd apoi depozitul cunoscut astfel de noi. În aceşti noduli a fost constatată o faună compusă din resturi de spongieri, radiolari şi foraminifere, între care şi specia Globotruncana stuarti Lapp. [7], care ridică orice îndoială asupra apartenenţei probelor noastre la depozitul menţionat.

În ce priveşte raportul dintre locul geografic al aşezărilor şi cel al surselor de materii prime, se constată că relaţia cea mai favorabilă pentru staţiunile noastre o reprezintă depozitele de pe malul Prutului. Alte formaţiuni cu silex, mai apropiate, se află în Maramureş sau în Dobrogea, dar caracterele acestora se deosebesc considerabil de cele ale materialului nostru.

Între cele cîteva sute de piese din silex studiate se află şi un număr redus care, prin calitatea lor, se diferenţiază net de restul materialului. Este un silex destul de friabil care nu seamănă cu cel provenit de pe Prut. Culoarea sa este cenuşie şi a fost afectat de eforturi tectonice care şi-au lăsat amprenta prin fisuri bine direcţionate ce nu pot fi confundate cu cele provenite de la ardere. Acest material este de tipul silexului format în calcarele recifale, silex impropriu cioplirii sau prelucrării de orice fel. Provenienţa lui poate fi din formaţiunile calcaroase de vîrstă triasică sau jurasică situate în zona centrală şi de nord a Carpaţilor Orientali, sau din văile rîurilor care traversează aceste depozite [8]. În orice caz, silexul de acest tip a apărut numai întîmplător, neputînd fi vorba de un interes pentru el din partea comunităţilor cucuteniene. Amintim şi faptul că în formaţiunile jurasicului superior, respectiv cele ale oxfordianului din Carpaţii Orientali, apare în mod curent un nivel de jaspuri care au calităţi similare cu cele ale silexului şi se găsesc în cantitate destul de mare [9]. Este interesant că acest material nu a fost folosit, ci se prefera silexul adus de la distanţa de circa 150 km din depozitele de pe Prut. Acesta din urmă a constituit principala materie primă pentru o varitate mare de unelte.

Tipurile de unelte din silex din aşezările în discuţie sînt identice cu cele cunoscute în toate aşezările fazei Cucuteni B din Moldova şi din spaţiul tripolian. Deşi relativ mai puţine şi cu dimensiuni mai modeste decît uneltele din alte culturi neo-eneolitice [10], au totuşi o mare diversitate tipologică şi o varietate funcţională, explicabilă dacă avem în vedere fie şi numai tehnica construcţiilor acestei populaţii.

Nucleele din silex sînt în număr mic şi au în mod obişnuit o formă prismatică neregulată. Cele mai multe nuclee au fost găsite în aşezarea de la Ghelăieşti, 10 exemplare, ceea ce reprezintă doar 4,48% din totalul utilajului de silex, iar la Văleni-Piatra Neamţ numai două piese, reprezentînd 3,64%, fapt ce ilustrează o mai mare folosire a silexului într-o aşezare decît în cealaltă (fig. 3). Aproape toate nucleele sînt de dimen-

siuni mici. Au fost folosite pînă la epuizarea totală a posibilităţilor de desprindere a lamelor (fig. 4/3-4). Rar apar şi nuclee, ca în aşezarea de la Ghelăieşti, de formă discoidală, cu desprinderi lamelare de jur împrejur (fig. 10/1) şi cu dimensiuni ceva mai mari — 0,110 × 0,092 m. Aceste piese au căpătat prin lovire o formă de sferă turtită. Altele (fig. 10/2-3), au forma perfect sferică. Posibil că aceste „sfere" provenite din nuclee să fi fost folosite şi în alte scopuri şi poate chiar ca proiectile pentru praştie, avînd astfel un rol de arme. Unele nuclee au fost întrebuinţate şi ca percutoare sau zdrobitoare.

Lamele din silex deţin ponderea cea mai mare în cadrul materialului litic din unele aşezări. În cele 19 locuinţe Cucuteni B_1 cercetate la Ghelăieşti au fost găsite 112 lame diferite reprezentînd 50,22% din totalul utilajului din silex. La Văleni-Piatra Neamţ, în cele 10 locuinţe degajate, se aflau 29 lame, în procent de 53,73% din totalul inventarului de silex. În general de dimensiuni mici, între 0,038-0,086 m lungime, lamele au secţiunea triunghiulară sau trapezoidală, în funcţie de nervurile dorsale dispuse pe longitudinală .Se întîlnesc şi lame cu dimensiuni ceva mai mari, între 0,10-0,12 şi chiar 0,15 m lungime. Exemplarele de acest fel provin de la Hlăpeşti (fig. 4/5-6) şi Ghelăieşti (fig. 4?7-8 ; 5?14), dar şi de la Văleni-Piatra Neamţ (fig. 5/13, 15). Unele sînt curbate, fără retuşe şi cu urme de şlefuire sau mici ştirbituri de întrebuinţare (fig. 4/5-6). Astfel de lame mari ,considerate drept pumnale sau seceri, au fost întîlnite şi în alte aşezări cucuteniene ca la Frumuşica, Hăbăşeşti şi Traian-Dealul Fîntînilor [11].

În lotul de lame se întîlnesc aproape toate tipurile. Astfel remarcăm lame denticulate, aşa numite fierăstraie (fig. 5/4, 10-11), lame cu retuşe mari oblice (fig. 4/13 ; 5/4, 12, 14), lame cu capătul retuşat şi fine urme de folosire (fig. 4/11 ; 5/5 ; 8/5), lame mari cu retuşe fine abrupte (fig. 4/8-9 ; 5/1, 3, 7, 15 ; 8/1, 3, 7), lame mari drepte şi cu retuşe largi (fig. 4/13 ; 5/6, 13), lame cu urme de lustru, fără retuşe (fig. 5/9 ; 8/9).

Relativ la folosirea lamelor, fie din silex, fie din alte roci, a fost exprimat punctul de vedere ca fiind toate întrebuinţate pentru tăiat [12]. Pentru perioada istorică eneolitică considerăm perfect normal ca fiecare unealtă să aibă întrebuinţări multiple şi care uneori sînt greu de precizat. Credem totuşi că lamele puteau fi utilizate drept cuţite la tăiat lemn, os, corn, vegetale, dar şi pentru finisarea unor obiecte şi chiar ca arme. Cele cu capăt ascuţit, ca aceea de la Hlăpeşti (fig. 4/5), prinse într-un mîner din lemn sau os, puteau servi ca pumnale, sau ca vîrfuri de lance montate la capătul unei tije din lemn. O serie de lame cu dimensiuni mari, între 0,10-0,15 m, au folosit probabil la realizarea secerilor sau a altor unelte combinate, fiind montate în mînere şi rame de lemn. Pentru faza Cucuteni B, în care microlitele se reduc doar la un singur exemplar (trapez) descoperit la Podei-Tg. Ocna [13], iar monturile din maxilare de animale lipsesc, presupunem folosirea unor seceri simple cu o lamă prinsă oblic sau longitudinal într-un mîner din lemn, similare ca tip cu acelea găsite în neoliticul timpuriu din sud-estul Franţei şi în bronzul timpuriu

din Italia [14], care probabil au fost preluate ca tehnică de realizare din zona Dunării de jos.

Răzuitoarele sînt unelte care de asemenea au o frecvenţă mai mare în cadrul utilajului din silex. Cele mai multe au fost găsite la Gheläieşti, 50 exemplare, apoi la Văleni-Piatra Neamţ, 18 piese, la Podei-Tg. Ocna 12 şi Hlăpeşti 2. Aceste diferenţe se datorează atît nivelului economic diferite de la o aşezare la alta, cît mai ales suprafeţelor mici şi inegale săpate. Răzuitoarele au dimensiuni relativ mici, în medie între 0,038-0,057 m. Sînt şi exemplare mai mari, dar mai rare, cu dimensiuni pînă la 0,10 m. Piese de acest fel s-au găsit la Ghelăieşti, Văleni-Piatra Neamţ şi Hlăpeşti. Sînt întîlnite răzuitoare pe lamă (fig. 5/1, 6, 7 ; 4/9 ; 6/4 ; 7/14), cu retuşe largi şi uneori abrupte. Sînt apoi răzuitoare simple, lucrate din lame scurte, mai mult sau mai puţin masive, cu retuşe largi oblice (fig. 6/5-13 ; 7/1-13, 16). De la Ghelăieşti provine şi un răzuitor pe aşchie masivă cu un capăt ascuţit [15]. Este un gratoar-străpungător (fig. 7/17), întrutotul similar cu un exemplar de la Traian-Dealul Fîntînilor [16]. Un răzuitor de formă semilunară (fig. 6/19 ; 7/18), cu retuşe largi pe ambele suprafeţe şi retuşe mici abrupte pe margini, provine de la Văleni-Piatra Neamţ [17]. Piesa are corespondenţe în aşezarea tripoliană tîrzie de la Brînzeni [18].

Privitor la utilizarea răzuitoarelor există un consens unanim al cercetătorilor că au fost întrebuinţate în procesul de prelucrare a pieilor de animale. S-a emis şi ipoteza folosirii lor la finisarea şi lustruirea obiectelor din lemn [19]. Ne ataşăm acestor ipoteze, iar faptul că în locuinţa nr. 12 de la Ghelăieşti s-au găsit răzuitoare (fig. 6/10, 18 ; 7/6, 11-12, 15), din care şi un răzuitor-buren (fig. 6/14), într-un vas lîngă vatră, ne sugerează şi ideia folosirii lor în „bucătăria" epocii pentru tăiat, răzuit şi cojit.

Răzuitoarele ar trebui să abunde în acele etape în care s-a presupus o mai mare dezvoltare a creşterii animalelor, cum s-a susţinut pentru faza Cucuteni B [20] faţă de fazele precedente. Din datele de mai sus rezultă însă că în aşezări ale etapei Cucuteni B_2, ca în aceea de la Podei-Tg. Ocna, nu se constată o creştere numerică a acestor unelte.

Burinele, sau sfredelele, sînt unelte considerate extrem de rare în aşezările cucuteniene [21]. Apariţia lor sporadică se explică însă prin cercetările încă reduse în aşezări. Numai la Ghelăieşti s-au găsit 6 burine, iar la Văleni-Piatra Neamţ 3 piese. Un exemplar este pe gratoar (fig. 6/14), dar cele mai multe sînt pe lame scurte, subţiri, şi cu vîrf lateral (fig. 6/15). Un singur exemplar de la Ghelăieşti are vîrf median [22].

În general burinele sînt piese mici. Prinse probabil în mînere din os sau lemn erau folosite la zgîriat, la decupatul pieilor de animale, la tăiatul curelelor şi poate la perforat obiecte mici din lemn şi os. Este posibil să fi fost folosite şi în operaţiuni de tatuaj sau cu caracter chirurgical. O trepanaţie ca aceea de pe un craniu găsit de noi în aşezarea de la Girov-Mănioaia, într-o locuinţă din etapa finală a fazei Cucuteni A, pe care se cunosc urmele unui vîrf fin, bine ascuţit [23], se putea realiza numai cu un asemenea instrument. Poate că aceste piese să fi fost utilizate şi la executarea inciziilor în ornamentaţia unor obiecte. De altfel,

vîrfurile laterale ale burinelor le fac improprii ca sfredele. Rotirea lor era excentrică și nu se puteau utiliza la perforare decît exemplarele cu vîrf median.

Străpungătoarele din silex sînt o altă categorie de unelte ceva mai rare în materialul litic de care dispunem. Acestea au fost lucrate din lame cu secțiunea trapezoidală sau triunghiulară și cu dimensiuni cuprinse între 0,10 × 0,023 × 0,008 m. S-au găsit 7 exemplare, din care două mici, calcinate, la Ghelăiești, 3 la Văleni-Piatra Neamț și 1 la Hlăpești. Una din piesele de la Văleni (fig. 5/2), este lucrată dintr-o lamă cu secțiunea trapezoidală, cu retușe largi oblice pe margine, iar la capătul opus vîrfului constituie un gratoar și deci este o unealtă dublă. Exemplarul de la Hlăpești (fig. 4/10), a fost realizat dintr-o lamă cu secțiune triunghiulară, vîrful este ușor curbat și cu retușe fine marginale.

Străpungătoarele ar fi trebuit să fie numeric mai multe, avînd în vedere utilizarea lor la străpunsul pieilor de animale. Credem însă că aceste piese constituiau nu numai unelte, ci erau folosite și ca arme. Faptul că în toate așezările cucuteniene apar în număr foarte redus se poate datora tocmai rolului lor de arme, fiind întrebuințate și ca vîrfuri de lance sau ca pumnale. Acest rol de arme ar explica nu numai raritatea, ci și faptul că erau probabil printre primele piese salvate în timpul părăsirii așezării incendiate.

Ca o categorie de obiecte din silex armele sînt însă rare și se diferențiază greu de unelte întrucît fiecare piesă din silex a putut fi întrebuințată și ca parte componentă a unei arme. În așezările de care ne ocupăm, ca arme sigure rămîn *lamele pumnale,* asupra cărora ne-am oprit mai sus, *străpungătoarele, vîrfurile de săgeți* și de *lance*. Precizăm însă că vîrfurile de săgeți sînt foarte rare, iar vîrfuri de lance nu s-au găsit. Deși din săpăturile mai vechi de la Podei-Tg. Ocna se menționează peste 70 vîrfuri de săgeți, iar cu cele nepublicate, aflate în colecțiile muzeului din Bacău și în colecția particulară a lui Ilie Săvescu din Roman, totalizează peste 200 exemplare, marea lor majoritate au fost găsite la suprafața solului, întîmplător și nu în complexe închise Cucuteni B [24]. Credem că cele mai multe din piesele de la Podei aparțin probabil epocii bronzului, poate nivelului Monteoru, sau poate mai timpuriu unui nivel Foltești. Din celelalte așezări provin doar 8 vîrfuri de săgeți de la Ghelăiești. Lucrate îngrijit, vîrfurile de săgeți au forma triunghiulară cu baza dreaptă (fig. 6/17, 20-22). Doar un singur exemplar (fig. 6/16) are baza concavă, ca și alte cîteva piese de la Podei-Tg. Ocna [25]. Cu excepția unei singure piese de la Ghelăiești care prezintă numai retușe marginale, vîrfurile de săgeți au marginile fin retușate, iar suprafețele cu retușe mari solzoase. Tipologic și ca tehnică nu se deosebesc de acelea din faza Cucuteni A-B de la Traian-Dealul Fîntînilor [26].

Raritatea vîrfurilor de săgeți nu poate fi pusă pe seama rolului subsidiar al vînătorii, documentată prin prezența oaselor de animale sălbatice în așezări. Lipsa lor în complexele de locuire se datorează mai degrabă grijii cu care erau păstrate și posibil salvate în momentul părăsirii așezării.

Silicolitul. Este a doua rocă ca importanță după silex și majoritatea topoarelor sînt lucrate din acest material. Geneza silicolitului este oare-

cum similară cu a silexului, cu deosebirea că substituirea cu silice a avut loc în mediul argilos. În mod curent, în petrografie, această categorie de roci este denumită accidente silicioase în roci argiloase [27]. Textura materialului este aceea a unei roci detritogene pelitice cu microstratificație evidentă sau masivă, foarte compactă datorită prezenței în compoziție a silicei pînă la 90%. Spărtura este uşor concoidală sau neregulată. Culoarea variază de la alb, gălbui, cenuşiu, pînă la cenuşiu închis. De asemenea, culoarea poate fi uniformă sau cu treceri gradate şi pot apare numeroase puncte sau pete de nuanțe mai deschise.

Structura îmbracă şi ea aspecte destul de variate. Granulația particulelor componente este similară rocilor pelitice sau siltitice dar pot apare şi aspecte mai grosiere, semigrezoase. În compoziția mineralogică sînt cuprinse minerale argiloase, hematit, calcit şi substanță organică cărbunoasă sau bituminoasă prinse într-o masă generală din opal şi calcedonie. Substanța cărbunoasă sau bituminoasă constitiue o caracteristică a silicolitului. Aceste elemente dau rocii o culoare închisă în spărtură şi care dispare în timp prin oxidare.

În cazul silicolitului, ca şi la silex, poate avea loc fenomenul de desilicifiere datorită mediului de conservare cu caracter alcalin. În acest caz, procesul poate fi mult mai intens ajungîndu-se uneori ca roca să piardă complet silicea şi să capete aspectul şi consistența unor marne.

În secțiuni subțiri silicolitul se prezintă monoton, fără a oferi elemente demne de remarcat. În cazul probelor mai grosiere pot fi sesizate unele componente minerale mai rar întîlnite, cum ar fi muscovitul care atestă origina detritică a rocii inițiale, adică înainte de silicifiere. De asemenea, este observabilă, cînd ea există, microstratificația specifică mediilor liniştite de sedimentare.

Determinarea provenienței silicolitului ridică mult mai puține probleme decît în cazul silexului. Asociat cu menelite, silicolitul este un element comun formațiunilor oligocene care se desfăşoară pe întreaga lungime a flişului Carpaților Orientali [28]. În zona Neamț această asociație apare pe cîteva aliniamente care traversează valea Bistriței şi văile paralele cu ea la nord şi la sud (fig. 1). Deci silicolitul reprezintă un material local, care putea fi obținut uşor, direct din strat sau, mai curînd, din văile rîurilor care spală aceste formațiuni. Ținînd cont că această rocă a avut o mare răspîndire în Moldova, nu este exclus ca la un moment dat să fi fost folosită ca material de schimb, mai ales pentru populațiile estice. De asemenea, considerăm posibilă existența unui schimb al silicolitului contra silex. Este interesant că cele două roci nu se puteau înlocui reciproc ci, mai curînd, se completau prin proprietățile lor [29]. Raportul dintre cele două roci este totuşi şi în funcție de distanța pînă la surse. Astfel, la Drăguşeni-Botoşani, unde silexul abundă, raportul silex/silicolit se ridică la 54,27, pe cînd în apropierea sursei de silicolit valoarea scade simțitor, la 3,7 pentru Ghelăieşti, 2,4 pentru Văleni-Piatra Neamț, 2,8 la Hlăpeşti şi chiar 0,55 la Tîrpeşti unde silicolitul domină cantitativ silexul. În orice caz, nu trebuie să pierdem din vedere că silicolitul apare în materialul litic, indiferent de distanța pînă la sursă şi co-

respunde unor anumite necesităţi tehnologice, completînd silexul calitativ şi nicidecum cantitativ.

Pentru a nu fragmenta prea mult studiul nostru, avînd în vedere că rocile sedimentare sînt o categorie din care sînt realizate uneori unelte de acelaşi tip, prezentăm în continuare materiile prime şi apoi tipologia uneltelor.

Gresiile reprezintă, la rîndul lor, un element nelipsit din materialul litic al oricărei comunităţi neolitice. De această dată avem de-a face cu o gamă de specii care şi cantitativ sînt adesea mai numeroase decît silicolitul. Astfel, în probele de la Văleni-Piatra Neamţ, gresia deţine un procentaj de 44,96%, depăşind şi silexul care deţine doar 36,91% [30], iar la Ghelăieşti, 17,33%, fiind cu o piesă mai mult decît silicolitul. În mod normal însă, gresia este mai puţin numeroasă, atingînd procente de pînă la 10%. Un alt element deosebit legat de gresii este gama largă de întrebuinţare pe care a avut-o, fiind realizate, din acest material, atît rîşniţe, cît şi topoare sau lame bine retuşate. De altfel, tot gresia este principalul material folosit pentru pavaje, vetre, sau alte amenajări de acest gen, la care este nevoie de plăci sau blocuri mai mari.

Sub aspect petrografic, clasificarea gresiilor se face în funcţie de elementele mineralogice constituante şi raportul dintre acestea [31]. În materialul nostru se recunosc două tipuri majore : gresie cuarţoasă şi gresie litică. Gresia cuarţoasă are în compoziţia sa peste 95% cuarţ alogen. Restul de 5% este format din minerale grele, feldspaţi, mice şi rar fragmente litice. Liantul este predominant silicios, fiind constituit din opal sau calcedonie. Granulometria particulelor este variabilă, prezintă aspecte mai fine sau mai grosiere. Sortarea este în general bună, ceea ce contribuie în mare măsură la omogenitatea rocii şi implicit la calităţile mecanice ale ei. Granulele au un grad avansat de rotunjire, dovada unui transport îndelungat şi prelucrării intense a materialului.

Textura rocii este în general masivă, fiind lipsită de stratificaţie. Culoarea este albă, gălbuie ,deschisă întotdeauna datorită lipsei elementelor mafice.

Gresia litică prezintă o mai mare variabilitate ca urmare a unei compoziţii diverse. Elementul principal îl constituie, de asemenea, cuarţul, dar cu o pondere mai scăzută, ajungînd la 60-70%. Alături de cuarţ, mai apar, în proporţii ridicate, fragmente litice (25-30%), feldspaţi (10-15%), mice, minerale grele şi chiar bioclaste.

Granulometria este ceva mai puţin omogenă, respectiv cu o sortare mult mai slabă. Particulele sînt în general angulare sau subangulare. Fragmentele de muscovit, evidente de cele mai multe ori datorită cantităţii apreciabile, sînt dispuse în general paralel cu planul de stratificaţie. Culoarea rocii este şi ea mult mai variată, putînd fi cenuşie, brună, verzuie, pînă la neagră. Liantul poate fi silicios sau calcitic. Prezenţa unuia sau altuia se reflectă în rezistenţa mecanică a rocii. Gresia cu ciment carbonatic este în general friabilă, cu o rezistenţă redusă, şi, în consecinţă, a avut mai puţine întrebuinţări. Gresia litică cu ciment silicios este cel mai mult utilizată, chiar mai mult decît gresia cuarţoasă. Astfel la Ghe-

lăieşti 55 piese, adică 90% din piesele de gresie sînt făcute din acest tip de rocă.

În ce priveşte ocurenţa rocii se poate spune că această asociaţie de gresii este specifică formaţiunii flişului carpatic (fig. 1). De înţeles că sursa materialului este similară cu a silicolitului, roca fiind procurată din depozitele învecinate staţiunilor. După cum denotă o mare parte din piese, materia primă provine în general din pietrişul aluvionar al rîurilor care traversează formaţiunile amintite. Multe piese au fost realizate prin prelucrarea galetului la unul din capete, restul rămînînd şlefuit natural.

Microconglomeratul este o rocă sedimentară similară gresiei dar cu granulaţia mult mai mare, ajungînd dimensiunea particulelor, în cazul nostru, pînă la 2,5-3 mm diametru. Compoziţia mineralogică este corespunzătoare unei gresii litice, cuprinzînd cuart, feldspaţi, fragmente litice, mice etc. Particulele sînt subangulare şi chiar angulare. Granulele de feldspat sînt prezente în cantitate mare, sugerînd chiar o arcoză. Textura materialului este masivă.

Provenienţa microconglomeratului este identică cu cea a gresiilor. Astfel de roci sînt bogat reprezentate în formaţiunile flişului oligocen pînă la nivelul helveţianului. În materialul nostru sînt doar două piese din microconglomerat care au servit ca rîşniţe.

Rocile magmatice. Deşi acestea sînt foarte slab reprezentate în materialul litic, s-ar putea presupune că ele sînt totuşi nelipsite în aproape toate staţiunile studiate. Ponderea rocilor magmatice se stabileşte sub 2%, iar gama de roci este şi ea restrînsă doar la trei specii : obsidiană, andezit şi sienit.

Clasificarea rocilor magmatice se face, în general, după criterii mineralogice, chimice sau structurale, dar în cazul nostru, materialul fiind prea puţin, vom descrie rocile în ordinea numărului de piese avute.

Sienitul. Din totalul materialului determinat un număr de 6 probe sînt din sienit : 5 piese de la Ghelăieşti şi una de la Văleni-Piatra Neamţ, reprezentînd 1,42% şi respectiv 0,67% din totalul fiecărei staţiuni (tabelele 1 şi 2). Sienitul este o rocă intermediară, cu un conţinut mediu de silice şi bogat în alcalii [32]. În compoziţia mineralogică se află feldspaţi potasici (ortoză, microclin, sanidin), feldspaţi plagicolazi şi elemente melanocrate cum sînt hornblenda, biotitul sau augitul. Adesea, în materialul nostru, au fost observate fenomene de alterare la suprafaţă, mai ales pe seama feldspaţilor. Structura rocii este porfirică, cu fenocristale prinse într-o masă microlitică. Unele din piese au o structură mai măruntă, microgranulară, în care cristalele abia se disting cu ochiul liber. Culoarea este în general cenuşie, cu nuanţe verzui sau roşietice. Prezenţa în cantitate mare a feldspaţilor oferă rocii o duritate accentuată (6-6,5) şi o rezistenţă mecanică favorabilă uneltelor prelucrate din sienit. Rezistenţa de rupere la compresiune a sienitului ajunge la 2000-2200 kg/cm^2.

Sursa sienitului este uşor de stabilit deoarece aceste roci sînt cunoscute într-un singur loc în Carpaţii Orientali, în masivul de la Ditrău în sudul munţilor Giurgeu. Accesul la acest punct se putea face cu oarecare dificultăţi fie pe valea Bicazului, fie pe valea Bistricioarei.

Sienitul a mai fost întîlnit şi în materialul litic de la Tîrpeşti, ceea ce impune concluzia că roca era folosită destul de des, iar aceasta impunea cunoaşterea accesului la masivul amintit, fiind singurul loc care putea oferi materialul respectiv [33]. Dar, întrucît valea Bicazului şi aceea a Bistricioarei par să nu fi fost artere de circulaţie în preistorie, nu este exclus ca sienitul să fi fost vehiculat de către comunităţile cucuteniene din sud-estul Transilvaniei.

Andezitul. În materialul de la Văleni a fost determinată şi o piesă din andezit, un fragment de topor, care deşi constituie o minoritate, ne reţine atenţia ca un element petrografic aparte.

Andezitul este o rocă magmatică cu caracter neutru. Fiind o componentă efuzivă a familiei dioritului, are structura holocristalină, cu fenocristale de plagioclaz prinse într-o masă microlitică incomplet cristalizată. Pe lîngă feldspatul plagioclaz, în compoziţia mineralogică mai intră hornblenda, piroxeni, biotit, oxizi de fier etc. Din punct de vedere mecanic, roca are o rezistenţă cuprinsă între 1500 şi 2600 kg/cm^2, care satisface destul de bine necesităţile de acest gen al uneltelor.

În ce priveşte sursa andezitului, se poate spune că acesta este roca cea mai comună în întregul lanţ vulcanic neogen. Materialul a fost adus probabil pe căi similare cu cele pe care a circulat sineitul, sau chiar mai uşor, prin trecătorile sudice ale Carpaţilor Orientali.

Obsidianul este una din rocile care ridică cele mai multe probleme, mai ales în ceea ce priveşte sursa. În ultima vreme au fost făcute unele cercetări de detaliu asupra ei care, fără să aducă soluţii definitive, au clarificat problema într-o bună măsură.

Din punct de vedere petrografic, obsidianul este o rocă acidă, fiind corespondentul vulcanic al granitelor şi riolitelor. În compoziţia chimică SiO_2 atinge valori de 70-75%, lîngă care se adaugă Al_2O_3, Fe_2O_3, FeO, MnO, CaO etc.

Structura rocii este tipic hialină, avînd spărtura concoidală şi duritatea 7 în scara lui Mohs. Culoarea este variată, de la alb, incolor, la negru oliv. În lame subţiri materialul este transparent.

Sursa obsidianului este legată, de asemenea, de lanţul vulcanismului neogen, fiind vorba de zona nordică a acestuia, începînd de la Seini, Oraşul Nou pînă dincolo de hotarele ţării, în regiunea Tokaj din Ungaria. Pentru stabilirea cu mai multă precizie a sursei sînt necesare analize spectrale ce nu au putut fi efectuate încă.

În materialul nostru, obsidiana este reprezentată printr-o singură piesă descoperită la Podei, unde Al. Păunescu menţionează un procent de 6% a acestui material [34]. Calea pe care a ajuns aici este desigur discutabilă. Nu este exclusă refolosirea unor piese sau chiar a unor nuclee dintr-o perioadă mai veche, posibil dintr-o aşezare Criş sau liniar ceramică din zonă [35].

Rocile metamorfice sînt la fel de slab reprezentate în materialul cercetat, fiind vorba doar de trei piese, două de la Ghelăieşti şi una de la Văleni-Piatra Neamţ. Aceste piese aparţin la două specii petrografice, respectiv amfibolit şi cuarţit.

Amfibolitul se datorește unui metamorfism de intensitate medie și include în compoziția mineralogică în esență grupa amfibolilor din care amintim hornblenda, actinot, antofilit, glaucofan etc., lîngă care mai pot apare cuarț, beotit, clorit ş.a. Structura rocii este granoblastică sau nemetoblastică, iar textura masivă pînă la şistoasă. Din punct de vedere mecanic este o rocă cu proprietăți bune.

Sursa acestei roci este zona cristalino-mezozoică a Carpaților Orientali unde apare frecvent ca intercalaţie între filite şi micaşisturi [36].

Cuarţitul este o rocă formată aproape exclusiv din cuarţ. În cantitate mică mai pot apare muscovit, epidot, granaţi etc. Structura este granolepidoblastică iar culoare albă-lăptoasă. Roca ia naştere prin metamorfismul de intensitate medie al unor materiale preexistente bogate în cuarţ, cum ar fi gresiile, arcozele etc. Din punct de vedere mecanic cuarţitul este unul din cele mai dure materiale putînd ajunge la 3000-3500 kg/cm^2 rezistenţă de rupere la compresiune.

Sursa cuarţitului este aceeaşi ca şi în cazul amfibolitului. Foarte probabil că ambele roci provin din aluviunile rîurilor care drenează zona cristalino-mezozoică (fig. 1).

Speciile petrografice prezentate participă la realizarea unei mari varietăţi de unelte cu caractere şi întrebuinţări diverse. Dacă odată cu descrierea rocilor folosite ca materie primă se relevă şi sursele de provenienţă, ne oprim în continuare asupra uneltelor realizate din acestea cu excepţia celor din silex prezentate mai sus.

Lamele care au fost realizate din roci ce au înlocuit silexul sînt prezente în toate cele patru aşezări, avînd însă o pondere diferită. La Ghelăieşti, Văleni, şi într-o proporţie foarte redusă la Podei-Tg. Ocna, s-au găsit lame masive din gresie (fig. 4/14 ; 5/16-17 ; 8/1-4). Sînt şi lame mici din gresie, retuşate şi chiar denticulate, cu profilul trapezoidal sau triunghiular. Lucrate îndeosebi din gresii cuarţitice de culoare verzuie, lamele au o proporţie foarte mare în aşezarea de la Văleni-Piatra Neamţ, mai ales în locuinţele 1 şi 2 [37]. Şi tot aici au fost găsite un număr mare de aşchii de prelucrare, precum şi adevărate nuclee din gresie. Pare că în aceste locuinţe se produceau lamele de gresie pentru întreaga comunitate de pe Cetăţuia. Sînt un fel de ateliere, iar percutoarele şi unele pietre care au putut servi drept nicovale, îndreptăţesc presupunerea unor locuri cu persoane specializate numai în tehnica producerii acestor unelte. Presupunerea unar ateliere specializate este susţinută şi de faptul că în celelalte locuinţe lamele din gresie sînt în număr redus şi nu sînt însoţite de aşchii de prelucrare.

De la Hlăpeşti provin însă cîteva mici lame dintr-o gresie cuarţitică de culoare deschisă, cenuşie, lucrate în tehnica de retuşare a silexului. Iar de la Ghelăieşti provine un străpungător mic pe lamă din cuarţit albicios.

Percutoarele sînt realizate din roci diferite şi au forme variate. Cele mai multe sînt din roci sedimentare (fig. 10/1-4, 12) şi uneori din roci care au fost folosite ca nuclee pentru desprinderea lamelor.

Tipologic percutoarele nu se pot diferenţia, majoritatea lor avînd forma cvasisferică şi dimensiuni modeste, între 0,037-0,088 m în diametru. Unele percutoare au o formă discoidală şi cu urme de lovituri (fig.

10/1-2, 4, 6), iar altele sînt elipsoidale, alungite şi cu capetele rotunjite (fig. 10/8-9, 12) de la întrebuinţarea lor şi ca frecătoare.

Rîşniţele sînt unelte din piatră destul de numeroase. Aproape în fiecare locuinţă au fost găsite între 4 şi 6 rîşniţe. Numeroase exemplare şi fragmente ale acestora s-au găsit în spaţiile dintre locuinţe şi chiar în gropi. Cu excepţia a două exemplare, care sînt realizate din microconglomerat, unul la Gheläieşti şi altul de la Văleni-Piatra Neamţ, restul rîşniţelor sînt fie din gresie silicioasă, fie din roci silicolite. Au forma alungită şi cu o faţă albiată (fig. 10/10-11). Cele mai multe sînt de dimensiuni mari, în raport cu rîşniţele din fazele cucuteniene precedente, iar unele au ambele feţe albiate ceea ce denotă o folosire intensă şi de lungă durată. De altfel, numărul rîşniţelor este mai mare în unele aşezări, ca la Ghelăieşti, Hlăpeşti şi Podei, şi relativ mai puţine la Văleni-Piatra Neamţ. Numărul acestora poate fi pus în legătură atît cu mărimea aşezării, a numărului de locuitori, cît şi cu puterea economică a fiecărei comunităţi, sau a gradului de cultivare a plantelor într-o microzonă sau alta.

Frecătoare (zdrobitoare). La fel de numeroase ca şi rîşniţele, frecătoarele sînt piese realizate din roci sedimentare rulate pe cursurile apelor, alese cu forma dorită şi foarte puţin prelucrate. În general frecătoarele au forma ovală-elipsoidală, alungită. Unele poartă doar urmele de la frecat, fără vreo altă întrebuinţare sau intervenţie (fig. 10/7-9), dar sînt şi unele cu urme de lovituri. Altele provin din nuclee din gresie cuarţitică (fig. 10/12) sau din alte roci. Cele mai multe frecătoare s-au găsit împreună cu rîşniţele, iar altele izolat în cuprinsul locuinţelor şi în spaţiile dintre acestea. Prezenţa în fiecare locuinţă a rîşniţelor şi frecătoarelor arată că rîşnitul cerealelor se practica de către întreaga comunitate.

Topoarele din piatră se grupează în două categorii: topoare plate neperforate şi topoare perforate. Ambele categorii erau realizate din roci diferite în cadrul cărora ponderea o are silicolitul, urmat de roci cu duritate mare ca sienitul şi amfibolitul, sau chiar din andezit. Sînt şi topoare realizate din roci rulate pe cursurile apelor, dar mai rare. Se prelucrau doar pietre care aveau deja forma apropiată a toporului şi la care se intervenea numai în zona tăişului.

Topoarele plate neperforate constituie tipul cel mai frecvent. În general topoarele plate au o formă rectangulară cu muchea uşor rotunjită şi chiar rotundă (fig. 11/3-4, 9-10 ; 12/2), sau o formă trapezoidală cu feţele uşor bombate ,tăişul convex şi la cele mai multe cu ştirbituri de întrebuinţare (fig. 11/1-2 ; 12/1, 3). Sînt şi topoare extrem de plate, realizate din plăci de piatră, cu tăişul lat şi muchea îngustă. Topoarele plate sînt în general şlefuite pe întreaga suprafaţă şi rareori numai în zona tăişului.

În ce priveşte folosirea topoarelor plate s-au emis diferite ipoteze între care aceea ca pene pentru despicarea trunchiurilor de arbori necesari construcţiilor, ceea ce nu ar fi necesitat să fie şlefuite cu atîta migală, apoi ca tesle pentru prelucrarea lemnului [38]. S-a susţinut de asemenea că au fost folosite ca „brăzdare“ ale uneltelor aratorii [39], iar experimentarea

lor a arătat că puteau servi ca topoare pentru tăiatul arborilor [40]. Credem însă că în funcţei de dimensiuni şi de duritatea rocii din care erau realizate, topoarele aveau o întrebuinţare diferită. Unele serveau probabil ca topoare pentru defrişat şi tăiat lemnul necesar construcţiilor şi făuririi uneltelor, altele se foloseau ca simple lustruitoare în procestul de prelucrare a lemnului şi osului, iar altele, îndeosebi topoarele de dimensiuni mari, puteau fi ataşate uneltelor aratorii. Îmbucate în piese din lemn sau corn, acestea din urmă, nu necesitau o şlefuire pe toată suprafaţa. Asperităţile de la cioplire (fig. 11/9-10) le fixau mai bine în dispozitivele de lemn sau corn. Multe din ele sînt lustruite doar în partea tăişului, probabil datorită frecării în timpul aratului. De altfel, menţionăm aici, că la nivelul fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei sînt şi brăzdare din piatră, ca acela din aşezarea de la Dobreni, jud. Neamţ. Piesa are lungimea de 0,312 m, lăţimea tăişului de 0,075 m şi a fost realizată într-o rocă sedimentară cu forma naturală, prelucrată doar în zona tăişului [41].

Desigur, multe topoare erau folosite şi ca arme, iar altele, prinse cu legături rezistente la capătul unei cozi din lemn, sau introduse cu muchea în mînere lungi din corn, au putut servi la săpatul gropilor şi a şanţurilor de apărare. Atît gropile, cît şi şanţurile de apărare, au pereţii netezi, cu un profil curbiliniar şi nu dantelat cum ar trebui să apară dacă ar fi fost săpate cu pari ascuţiţi [42].

Topoarele sînt mai numeroase în aşezările de la Ghelăieşti şi Văleni-Piatra Neamţ, ceva mai rare la Hlăpeşti şi aproape inexistente în aşezarea de la Podei-Tg. Ocna (tabelele 6-9).

Topoarele perforate sînt lucrate din aceleaşi roci silicolite ca şi cele neperforate, dar cele mai multe sînt din roci dure şi uneori din roci de origine vulcanică rulate pe cursurile apelor ce vin din munte. Cîteva exemplare de la Văleni-Piatra Neamţ şi Ghelăieşti sînt lucrate din sienit şi amfibolit (fig. 12/5-7, 9). Acestea au forma unor ciocane plate, ovale. Un topor-ciocan de la Ghelăieşti, lucrat din amfibolit, naviform (fig. 12/9), a fost găsit împreună cu un şlefuitor de formă semilunară, lustruit, într-un complex de cult [43]. Dimensiunile toporului : 0,107 m lungime, 0,052 m lăţime, 0,42 m grosime. Acest tip de topor-ciocan nu constituie o simplă unealtă, ci probabil un obiect de distincţie, sau poate cu alt rol de cult. Piesa are analogii cu un topor de la Valea Lupului [44]. Prezenţa toporului în mediul Cucuteni B_1 de la Ghelăieşti indică poate un moment al contactului comunităţilor cucteniene din zonă cu elemente stepice [45], dar avînd în vedere sursa de materii prime din care a fost realizat, considerăm că nu a fost adus prin schimburi intertribale, ci a fost făurit în zonă şi poate chiar în aşezare. Un argument în favoarea realizării locale a unor asemenea piese este şi faptul că unele topoare-ciocan erau folosite şi după ce se rupeau. Unele exemplare rupte au un început de reperforare, sau au fost chiar reperforate, iar prezenţa unor dopuri de la perforare, arată că au fost realizate local. Situaţie întîlnită şi în aşezările fazelor cucuteniene precedente [46].

Topoarele perforate sînt totuşi rare în aşezările în discuţie. La Ghelăieşti au fost găsite doar două topoare perforate, fragmentare, lucrate din silicolit.

În categoria topoarelor perforate intră şi acelea care imită topoarele de aramă cu braţe în cruce. Într-un singur caz, la Văleni-Piatra Neamţ, a fost găsit fragmentul unui topor, realizat din andezit, a cărui formă imită pe aceea a topoarelor cu braţe în cruce. Se păstrează braţul vertical. Dimensiunile : 0,104 m lungime, 0,054 m lăţimea tăişului, 0,040/0,035 m grosime. Exemplare similare găsite în aşezarea de la Hăbăşeşti [47], precum şi cele miniaturale din lut ars, arată că aveau o folosire ca şi aceea a toporului naviform de la Ghelăieşti.

O altă categorie de topoare perforate, dar extrem de rare, sînt aşa-zisele topoare de minerit. Un exemplar din acestea a fost găsit la Ghelăieşti. Lucrat din silicolit, toporul are muchea uşor bombată, forma rectangulară cu colţurile rotunjite, iar partea utilă uşor piramidală rotunjită. Aceste piese au fost folosite probabil drept maiuri pentru bătut pari şi poate pentru zdrobit piatră şi alte materii dure. Denumirea de topoare de minerit este improprie, mai ales că această ocupaţie era exclusă în zona aşezării de la Ghelăieşti ca şi în aşezările din Podişul Moldovei.

Dălţile constituie ultima categorie numeroasă de unelte din piatră. Lucrate în roci silicolite, dălţile sînt fie de dimensiuni mici, pînă la 0,03-0,04 m lungime, de formă rectangulară sau trapezoidală, fie dălţi-topor de dimensiuni mari, de formă prismatică, lungi şi înguste cu tăişul convex. Asemenea exemplare au fost găsite la Văleni (fig. 11/11), Ghelăieşti (fig. 11/12) şi Hlăpeşti.

Dălţile se apropie ca formă de topoare dar au muchea subţire şi de cele mai multe ori tăişul drept. Multitudinea dălţilor, şi în mod deosebit varietatea lor dimensională, arată că aveau o întrebuinţare multiplă. Dacă dălţile mari puteau servi ca şi topoarele plate neperforate, cele foarte mici erau probabil întrebuinţate la realizarea uneltelor mici din os, a podoabelor şi la lustruirea obiectelor din lemn, sau poate şi la scobit.

*

Pornind de la ideea că uneltele litice reflectă într-o mare măsură economia aşezărilor eneolitice, sursele de materii prime şi variabilitatea tipologică a acestora, dau un oarecare specific fiecărei staţiuni, ilustrînd gradul de cultivare a plantelor, creştere a animalelor şi de dezvoltare a meşteşugurilor. Dar atît numărul şi diversitatea uneltelor, ca şi dezvoltarea ramurilor economice sînt legate şi de întinderea aşezării, de numărul membrilor fiecărei comunităţi. Pe de altă parte, stadiul cercetărilor din fiecare staţiune fiind diferit duce la imposibilitatea stabilirii unui raport precis al uneltelor. Variaţia acestuia scoate totuşi în evidenţă participarea diferită a rocilor la realizarea uneltelor din fiecare aşezare, în funcţie de necesităţile comunităţii respective.

La Ghelăieşti, materialul litic studiat cuprinde 352 piese cu o tipologie diversă şi destinaţii diferite. În acest material se disting, pînă în

prezent, 7 tipuri de roci folosite în funcţie de proprietăţile lor fizico-mecanice, sursă, necesităţi economice etc. (Tabelul 1). Ponderea cea mai mare o are silexul, urmat de silicolit, cu procentaje medii şi apoi de roci cu o participare cantitativă foarte mică. Totuşi nu se poate vorbi de o participare redusă a vreo unei categorii de roci, fiecare din ele fiind utilizată pentru un anumit tip de unealtă, cu anumite proprietăţi şi destinată unor anumite operaţii. Prin calităţile sale, silexul era folosit, în special, pentru unelte cu funcţiuni de tăiat, răzuit, înţepat etc. Gresiile, prin proprietăţile lor abrazive, s-au dovedit ca fiind cele mai bune rîşniţe şi frecătoare, iar rocile magmatice, prin rezistenţa lor mecanică, au folosit pentru realizarea uneltelor necesare pentru lovit. De asemenea, se constată că uneltele din silicolit au o tipologie aproape invariabilă ceea ce sugerează şi destinaţia lor prezentată de noi mai sus. Deci, gruparea categoriilor de roci şi unelte ilustrează necesarul pentru fiecare comunitate în cadrul profilului economic al perioadei istorice.

O constatare este şi aceea că raportul dintre diferitele specii petrografice se schimbă de la o aşezare la alta într-o arie restrînsă, în care poziţia staţiunilor faţă de sursele de materii prime rămîne neschimbată. Astfel, la Ghelăieşti componenta dominantă o reprezintă silexul, pe cînd în aceeaşi zonă, la Tîrpeşti, deci relativ în apropiere, materialul litic este reprezentat în proporţie de 60,15% de către silicolit. Schimbarea raportului dintre silex şi silicolit (tabelul 5) se explică doar prin necesităţile economice diferite ale celor două aşezări.

Relativ la tehnologia uneltelor se remarcă faptul că dimensiunea pieselor este invers proporţională cu distanţa la sursa de materii prime. Uneltele din silex, rocă adusă de la distanţă mare, sînt foarte îngrijit lucrate şi întotdeauna de talie mică. În schimb, uneltele din materiale locale au dimensiuni considerabil mai mari, sînt lucrate cu mai puţină atenţie putînd fi înlocuite oricînd.

Gama de roci întîlnite la Ghelăieşti ilustrează o activitate diversă care solicita materii prime specifice. Raportul petrogenetic al materiilor prime se menţine în limitele obişnuite (fig. 2 şi tabelul 1), dînd caracterul unui material litic complet.

La Văleni-Piatra Neamţ se menţin aceleaşi grupe de roci ca la Ghelăieşti, dar se observă o schimbare a raportului dintre rocile locale şi silex (fig. 3 şi tabelul 2), îndeosebi în favoarea gresiilor care completează necesarul de silex devenit probabil deficitar şi îl înlocuieşte, fiind realizate unelte în aceeaşi tehnică lamelară. De asemenea, relaţia silex-silicolit scade şi ea (tabelul 5), dar valorile silicolitului sînt totuşi în minoritate. Şi în cazul acestei staţiuni se poate vorbi de un material litic complet (tabelul 2).

Materialul litic de la Podei-Tg. Ocna este mai puţin numeros, se reprezintă doar prin prezenţa a 5 roci între care ponderea o deţine silexul, celelalte avînd o participare cu totul nesatisfăcătoare (tabelul 3). Trebuie avut în vedere şi faptul că săpăturile în această aşezare sînt mai reduse, situaţie valabilă şi pentru staţiunea de la Hlăpeşti unde se constată participarea doar a 3 roci — silexul, silicolitul şi gresia (tabelul 4).

Uneltele litice şi întrebuinţarea lor multiplă, asupra căreia ne-am oprit mai sus, atestă o gamă largă de meşteşuguri, legate atît de făurirea uneltelor înşişi, cît şi de producerea celorlalte bunuri materiale. Nu se cunosc însă ateliere specializate. Prezenţa în fiecare aşezare a aşchiilor de prelucrare a unor materii prime, precum şi a unor produse, mai ales topoare din piatră, în curs de prelucrare, sau de perforare şi reperforare, vin în sprijinul ipotezei, unanim acceptate, că meşteşugurile aveau un caracter casnic. Datele arheologice şi determinările petrografice, stabilirea surselor de materii prime certifică faptul că prelucrarea rocilor nu ajunsese încă în stadiul de specializare largă încît o comunitate să producă unelte pentru aşezările dintr-o zonă mai întinsă[48]. Această opinie este ilustrată şi de raportul diferit al rocilor de la o aşezare la alta în aceeaşi arie geografică. Este posibil că a avut loc o specializare internă, în cadrul fiecărei comunităţi. Un „atelier" ca cel găsit de noi la Văleni-Piatra Neamţ aparţine acestei specializări interne de prelucrare a gresiei cuarţitice în locul silexului. La rîndul ei această specializare a corespuns nevoilor economice ale fiecărei comunităţi. Pe de altă parte, faptul că în unele aşezări s-au găsit mai multe unelte dintr-o anumită categorie, decît în altele, se explică nu prin lipsa unor „importuri", ci prin suprafeţele mai mari sau mai mici săpate, ceea ce arată că în viitor concluziile noastre vor putea fi sensibil îmbunătăţite. Totuşi, analiza uneltelor şi mai ales a materiilor prime folosite ilustrează diferenţieri economice de la o aşezare la alta, sesizate şi de alţi cercetători[49], precum şi gradul schimburilor intertribale mai ales în domeniul materiilor prime litice aflate la anumite distanţe, uneori foarte mari. Vehicularea materiilor prime pare să fi constituit principalul element al schimburilor intertribale dintre comunităţi pe o arie largă.

NOTE

* Acest studiu a constituit comunicarea noastră la sesiunea ştiinţifică a Complexului muzeal judeţean Neamţ din decembrie 1982.

1 S. Marinescu-Bîlcu, M. Cîrciumaru, A. Muraru. *Dacia*, N. S., 25, 1981, p. 7 şi urm. ; S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, M. Cîrciumaru, A. Muraru, *Aspecte ecologice şi economice ale staţiunii cucuteniene din faza A_4 de la Drăguşeni, jud. Botoşani*, Comunicare la Institutul de Arheologie, Bucureşti, decembrie, 1981.

2 Şt. Cucoş, *Faza Cucuteni B din depresiunea subcarpatică a Moldovei*, teză de doctorat, Iaşi, 1983.

3 La loturile de unelte cuprinse în studiul nostru explicaţia nu-şi găseşte confirmarea datorită numărului inegal de locuinţe cercetate în cele patru aşezări.

4 Procente similare se întîlnesc şi în alte aşezări. precum la Tîrpeşti — 98,33%, iar la Drăguşeni-Botoşani — 99,9%. Vezi şi nota 1.

5 D. Rădulescu, N. Anastasiu, *Petrologia rocilor sedimentare*, Bucureşti, 1979, p. 147-149.

6 C. N. Albu, C. Gheorghiu, I. Popescu, *Depozitele sedimentare de la Rădăuți-Prut*, în *Comunicări de Geologie-Geografie 1957—1959*, București, 1960, p. 1-23.
7 *Ibidem*.
8 V. Mutihac, L. Ionesi, *Geologia României*, București, 1974, p. 182-200.
9 V. Mutihac, *Structura geologică a compartimentului nordic din sinclinalul marginal extern*, București, 1968, p. 34-43.
10 H. Dumitrescu, *Hăbășești*, 1954, p. 225 ; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor din piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 54.
11 H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 233-236 ; C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, p. 84; H. Dumitrescu și colab., *SCIV*, 3, 1952, p. 132.
12 H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 236.
13 C. Matasă, *ArhMold.*, 2-3, 1964, fig. 8/7.
14 J. Courtin și J. Evroux, *BSpF*, 71, fasc. 1, 1974, fig. 1/1-2, 4.
15 A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *MemAntiq*, 3, 1971, fig. 7/9.
16 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 198, fig. 34/9.
17 Șt. Cucoș, *MemAntiq.*, 6-8, 1981, p. 42, fig. 8/1.
18 V. I. Markevici, *Pozdnetripolskie plemena severnoi Moldavie*, Chișinău, 1981, p. 15, fig. 3/7.
19. H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 239.
20 I. Nestor, *SCIV*, 1, 1950, p. 208 și urm.
21 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 54.
22 A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op. cit.*, p. 26, fig. 8/4.
23 O. Necrasov, *MAG-Viena*, 57, 1977, p. 131.
24 C. Matasă, *op. cit.*, p. 22. Deși prin cercetările noastre s-au degajat 4 locuințe Cucuteni B_2 nu s-au găsit vîrfuri de săgeți și nici în săpăturile ulterioare ale colegului D. Monah.
25 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 6/6-7, 15, 23-25.
26 H. Dumitrescu și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, 6, 1959, p. 174, fig. 3/1-3.
27 N. Anastasiu, *Minerale și roci sedimentare-determinator*, București, p. 306.
28 V. Mutihac, L. Ionesi, *op. cit.*, p. 266-302.
29 Așa se explică poate prezența silicolitului în așezarea de la Drăgușeni-Botoșani situată în imediata apropiere a surselor de silex.
30 Șt. Cucoș, *op. cit.*, p. 42.
31 N. Anastasiu, *op. cit.*, p. 230-240.
32 L. Pavelescu, *Petrologia rocilor eruptive și metamorfice*, Universitatea București, curs, 1976, p. 168-193.
33 V. Ivanovici, D. Rădulescu, I. Rădulescu, M. Săndulescu, *Crystalline. Mezozoic Complexes and Volcanism in the East Carpathians (Central Sector)*, Intern. Geol. Congr., XXIII, Sess. Prague, 1968, p. 10-25.
34 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 54.
35 Șt. Cucoș, *op. cit.* ; o așezare Criș se află numai la 26 km de Podei-Tg. Ocna, la Vermești-Cetățuia, în apropiere de Comănești.
36 I. Treiber, *Petrografia rocilor eruptive și metamorfice*, București, 1963, p. 308.
37 Șt. Cucoș, *op. cit.*, p. 42.
38 H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 250.
39 P. Detev, *Godosnik na narodnija arheologiceski Muzeii*, Plovdiv, 4, 1960, p. 70 și urm., fig. 12.

40 S. A. Semenov, *Arheologia şi ştiinţele naturii*, Moscova, 1965, p. 26.
41 Şt. Cucoş, *Faza Cucuteni B din depresiunea subcarpatică a Moldovei*, teză de doctorat, Iaşi, 1983.
42 Nu excludem posibilitatea săpării şanţurilor şi gropilor cu pari ascuţiţi, sau cu alte unelte, dar cel puţin finisarea pereţilor se făcea cu topoare din piatră.
43 Şt. Cucoş, *SCIV*, 2, 1973, p. , nota 1.
44 M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 168, fig. 5/4.
45 Sînt piese cu o arie mai largă şi tipologic se găsesc şi în aşezările usatoviene: cf. V. A. Dergacev, *Pamiatniki pozdnega Tripolia*, Chişinău, 1980, fig. 29/31.
46 H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 254, 257, pl. 16.
47 *Ibidem*.
48 *Ibidem*, p. 247.
49 J. Neustupny, *AOJCOI*, 18, 1950, p. 144.

STRUCTURA PETROGRAFICĂ A MATERIALULUI LITIC

TABELUL 1

Staţiunea Ghelăieşti

Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic	
Silex	223	63,55		
Silicolit	60	17,05	roci sedimentare	98,01
Gresie	61	17,33		
Microconglomerat	1	0,28		
Sienit	5	1,42	roci magmatice	1,42
Cuarţit	1	0,28		
Amfibolit	1	0,28	roci metamorfice	0,56
Total	352	99,99		99,99

TABELUL 2

Staţiunea Văleni — Piatra Neamţ

Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic	
Silex	55	36,91		
Silicolit	23	15,44	roci sedimentare	97,98
Gresie	67	44,96		
Microconglomerat	1	0,67		
Andezit	1	0,67		
Sienit	1	0,67	roci magmatice	1,34
Amfibolit	1	0,67	roci metamorfice	0,67
Total	149	99,99		99,99

TABELUL 3

Staţiunea Podei — Tg. Ocna

Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic	
Silex	59	84,28	roci sedimentare	88,57
Silicolit	1	1,43		
Gresie	2	2,86		
Sienit	4	5,71		
Obsidian	4	5,71	roci magmatice	11,42
Total	70	99,99		99,99

TABELUL 4

Staţiunea Hlăpeşti

Roca	Nr. piese	%	Tip petrogenetic	
Silex	14	53,84		
Silicolit	11	42,31		
Gresie	1	3,84	roci sedimentare	99,99
Total	26	99,99		99,99

TABELUL 5

Raportul silex/silicolit

Staţiunea	silex/silicolit
Ghelăieşti	3,7
Văleni — Piatra Neamţ	2,4
Hlăpeşti	1,3
Podei — Tg. Ocna	59 ??...
Tîrpeşti	0,55
Drăguşeni — Botoşani	54,22

STRUCTURA TIPOLOGICĂ A MATERIALULUI LITIC

TABELUL 6

Stațiunea Ghelăiești

Tipul	Nr. piese	%
Silex		
Nuclee	10	4,48
Lame	112	50,22
Răzuitoare	50	22,43
Străpungătoare	7	3,13
Burene	6	2,70
Vîrfuri de săgeți	8	3,58
Așchii	30	13,45
Total	223	99,99
Alte roci		
Topoare plate	43	33,33
Topoare perforate	2	1,55
Dălți	12	9,30
Percutoare	31	24,03
Frecătoare	11	8,51
Rîșnițe	21	16,27
Lame gresie	9	7,00
Total	129	99,99

TABELUL 7

Stațiunea Văleni — Piatra Neamț

Tipul	Nr. piese	%
Silex		
Nuclee	2	3,64
Lame	29	52,73
Răzuitoare	18	32,72
Străpungătoare	3	5,45
Burene	3	5,45
Total	55	99,99
Alte roci		
Nuclee gresie	3	3,19
Lame gresie	37	39,36
Răzuitoare	1	1,06
Străpungătoare	1	1,06
Topoare plate	16	17,02
Topoare perforate	5	5,32
Dălți	9	9,57
Percutoare	4	4,26
Rîșnițe	18	19,15
Total	94	99,99

TABELUL 8

Staţiunea Hlăpeşti.

Tipul	Nr. piese	%
Silex		
Lame	9	64,29
Răzuitoare	2	14,28
Străpungătoare	1	7,14
Vîrf de săgeată	1	7,14
Nucleu	1	7,14
Total	14	99,99
	Alte roci	
Lame gresie	1	8,33
Topoare plate	11	91,66
Total	12	99,99

TABELUL 9

Staţiunea Podei — Tg. Ocna

Tipul	Nr. piese	%
Silex		
Lame	18	30,51
Răzuitoare	12	20,34
Străpungătoare	3	5,08
Vîrfuri de săgeţi	25	42,37
Trapez microlit	1	1,69
Total	59	99,99
	Alte roci	
Lame gresie	4	36,36
Răzuitoare gresie	1	9,09
Topoare plate	1	9,09
Topoare perforate	3	27,27
Măciucă	1	9,09
Vîrf de săgeată	1	9,09
Total	11	99,99

ÉTUDE PÉTROGRAPHIQUE ET TYPOLOGIQUE DES OUTILS LITHIQUES DE QUELQUES ÉTABLISSEMENTS CUCUTÉNIENS

Résumé.

Les auteurs présentent les matières premières lithiques, les sources de celles-ci et la typologie des outils des établissements de Ghelăieşti-Nedeia, comune de Bîrgăoani, de Hlăpeşti — Dealul Ractei, comune de Dragomireşti et de Văleni — Piatra Neamţ, dans le département de Neamţ, ainsi que de celui de Podei — Tîrgu Ocna, dans le département de Bacău.

Le nombre complet de pièces est de 597, provenant : 352 de Ghelăieşti, 149 de Văleni — Piatra Neamţ, 26 de Hlăpeşti, des établissement de l'étape Cucuteni B 1 et 70 de Podei — Tîrgu Ocna, de l'étape Cucuteni B 2.

La variété des roches pour les outils est rélativement riche. On a identifié 12 espèces pétrographiques qu'on peut classifier en 7 groupes principaux, avec une participation différente dans le processus de la réalisation des outils. Pour la catégorie des roches très fréquentes on compte le silex, pour celles avec une participation moyenne — le silicolithe et les grès, tandis que les roches rarement rencontrées sont représentées par le syénite, l'andésite, l'amphibolite, le quartzite, l'obsidienne, l'opale et le microconglomérat. Toutes celles-ci forment des groupes de roches sédimentaires, magmatiques et métamorphiques. Le pourcentage de participation des roches sédimentaires est de 98,01 à Ghelăieşti, de 97,98 à Văleni — Piatra Neamţ, de 88,57 à Podei — Tîrgu Ocna et de 99,99 à Hlăpeşti.

Après la description des caractères pétrogénétiques et des propriétés pétrographiques du silex on montre que les déterminations et les analyses microscopiques mettent en évidence le fait que la matière première provient des dépôts de silex de la rive du Prut où elle se présente sous forme de nodules, dans un horizon de grès, microconglomératique d'âge buglovien.

Ensuite, on présente les types des outils en silex, avec les pourcentages respectifs, la variété fonctionnelle et les nombreux emplois. Ainsi on décrit les noyaux et leur usage après l'épuisement de toutes les possibilités du détachement des lames, puis les types de lames : denticulées (fig. 5/4, 10-11), aux grandes retouches obliques (fig. 4/13 ; 5/4, 12, 14), au bout retouché et avec des traces d'tuilisation (fig. 4/11 ; 5/5), aux fines retouches escarpées (fig. 4/8-9 ; 51, 3, 7, 15), grandes lames droites aux larges retouches (fig. 4/13 ; 5/6, 13), lames sans retouches, avec des traces de lustre (fig. 5/9). Ensuite abondent les grattoirs aux dimensions rélativement petites. On a trouvé des grattoirs sur lame (fig. 5/1, 6, 7 ; 4/9 ; 6/4 ; 7/14), grattoirs simples (fig. 6/5-13 ; 7/1-13, 16), un grattoir-perçant (fig. 7/17) et un grattoir double, echancrée (fig. 6/19 ; 7/18). Les burrins sont plus rares. On a trouvé 6 exemplaires à Ghelăieşti et 3 à Văleni — Piatra Neamţ. À l'exception d'un exemplaire qui présente une pointe médiane, les autres ont une pointe latérale et même sur les grattoirs. Puis on présente les perceurs, les pointes de flèches et de lances.

Les roches sédimentaires utilisées pour les outils des établissements en discussion sont : le silicolithe, les grès et le microconglomérat. Après la description de ces roches, on montre leur lieu de provenance, le rapport en ce qui concerne la réalisation des outils, le fait que ceux-ci ne remplacent pas le silex, mais elles

l'accomplissent. Les roches sédimentaires le plus souvant utilisées sont le silicolithe et le grès. Dans quelques établissements les grès ont une importance plus grande que le silex. Ensuite on décrit les roches magmatiques — le syénite, l'andésite, l'obsidienne, ainsi que les roches métamorphiques — l'amphibolite et le quartzite. Toutes les deux catégories de roches ont une faible représentation dans le matérial lithique et on constate qu'elles proviennent de la chaîne des Carpathes Orientales.

Les espèces pétrographiques présentées participent à la réalisation d'une grande variété d'outils aux caractères typologiques et aux emplois divers. On décrit les lames de grès et de quartz, travaillées quelques fois dans la technique du rétouche du silex : les percuteurs, les meules, les frotteurs, les haches plates sans perforation et les haches perforées, les ciseaux etc.

Conformément à l'analyse des roches utilisées, des types d'outils, de l'emploi de celles-ci, on fait une série de constatations. La variété des matières premières et la variabilité typologique des outils mettent en évidence non seulement la participation différente des roches à la réalisation des outils, mais elle donnent un certain caractère spécifique à chaque établissement, en relation avec les nécessités économiques de chaque communauté. Une autre constatation concerne le fait que le rapport entre les différentes espèces pétrographiques changent d'un établissement à un autre, sur un aire restreint, où la position des stations par rapport aux sources de la matière première ne change pas. Ainsi, à Ghelăieşti, l'élément composant prédominant c'est le silex, tandis que, dans la même zone, à Tîrpeşti, la matière lithique est représentée par le silicolithe. On explique le rapport entre le silex et le silicolithe, seulement par la raison de différentes nécessités économiques de chaque communauté. D'autre part, une série de matières premières locales, par exemple le silicolithe, constituaient probablement, matières d'échange des communautés de la zone sous-carpathique avec celles qui se trouvaient près des dépôts de silex.

Par rapport à la technologie des outils, on remarque que la dimension des pièces est inversement proportionnelle avec la distance de la source de matières premières. Les outils en silex, roche qui est apportée de grande distance, sont exécutés avec minutie et toujours de petite taille. En échange, les outils en matières locales, ont des dimensions considérablement plus grandes, sont exécutés avec moins de soin, pouvant être remplacés n'importe quand.

Les outils lithiques et leurs emploi multiple attestent une large variété de métiers, liée tant de l'execution des outils même, que de la production des autres biens matériaux. Les données archéologiques et les déterminations pétrographiques, la détermination des sources de matières premières témoignent que l'usinage des roches n'était pas encore arrivé à l'état d'une large spécialisation ainsi qu'une communauté puisse produire des outils pour les établissements d'une zone plus étendue. Cette opinion est illustrée aussi par le rapport différent des roches d'un établissement à un autre dans la même aire géographique. C'est possible qu'on est arrivé à une spécialisation interne, dans chaque communauté, spécialisation qui correspond au nécessités économiques de celle-ci. C'est pourquoi l'analyse des outils, des matières premières et des sources de provenance certifie les différentiations économiques d'un établissement à un autre, ainsi que le degré des échanges entre les tribus, surtout dans le domaine des matières premières lithiques situées

à certaines distances, quelquefois très grandes, mais véhiculées sur une aire large. D'autre part, les déterminations pétrographiques et la fixation des sources de roches n'ont pas été toujours correctement interprétées.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

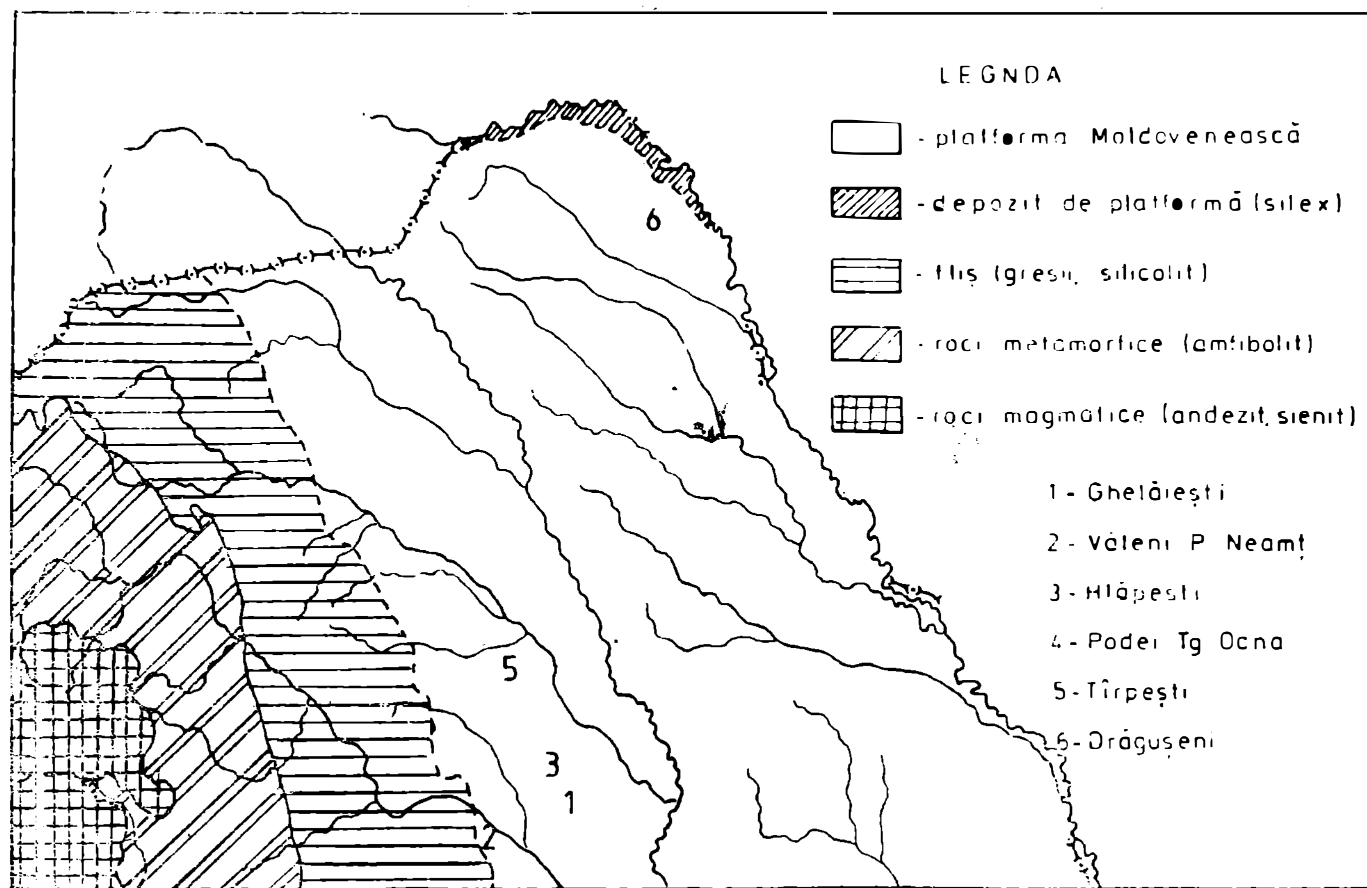

Fig. 1. — Schiţa geologică a resurselor de material litic din nordul Moldovei.

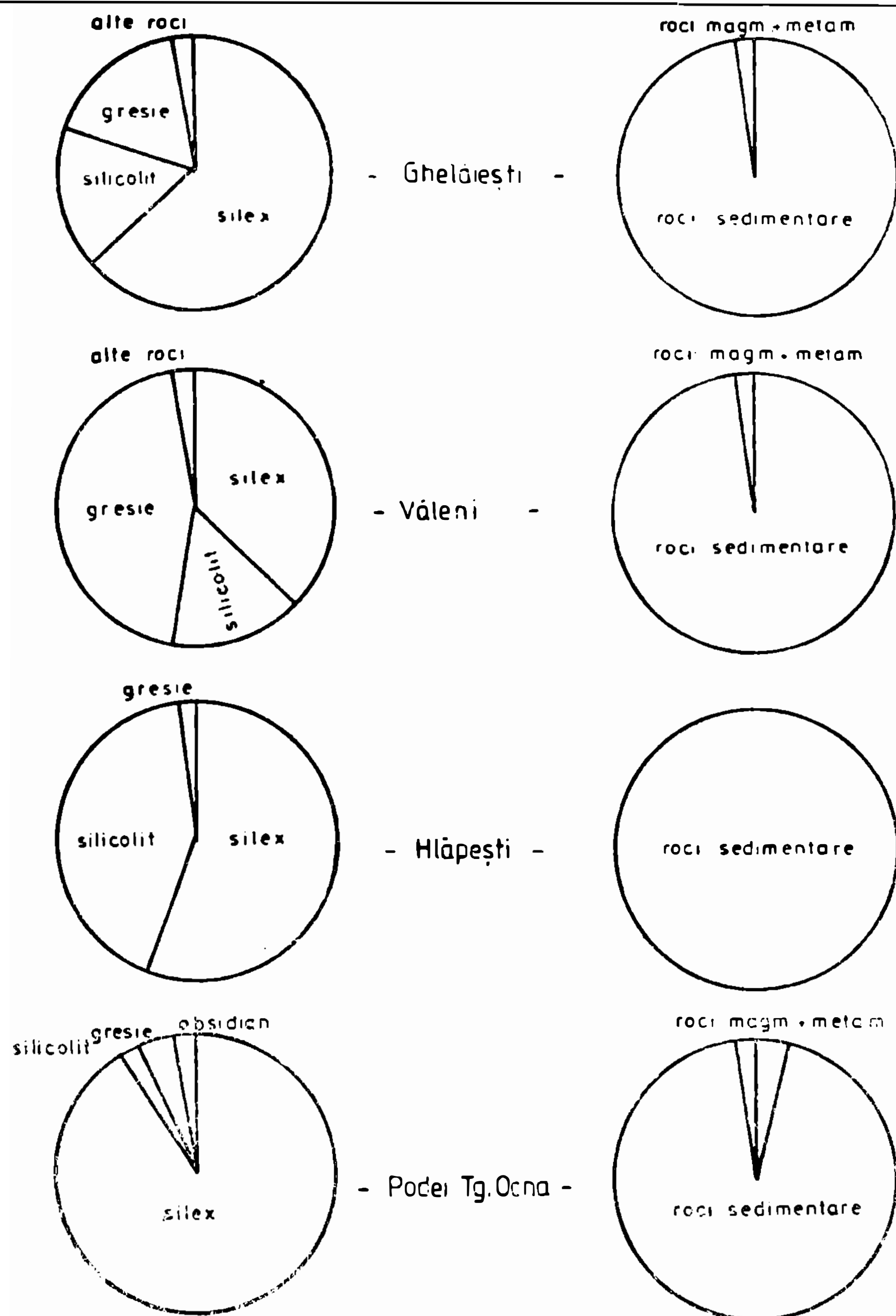
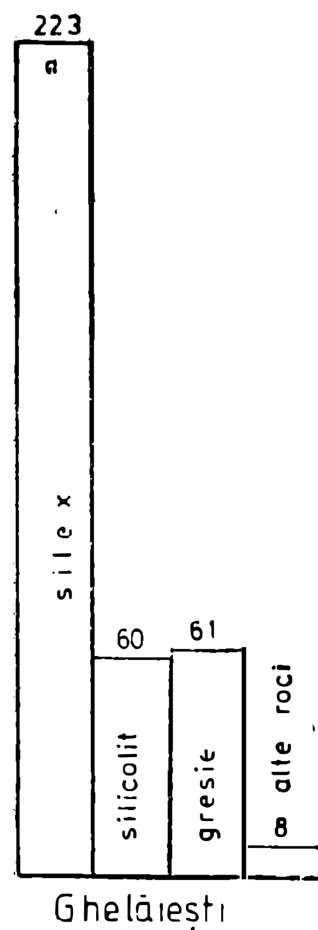
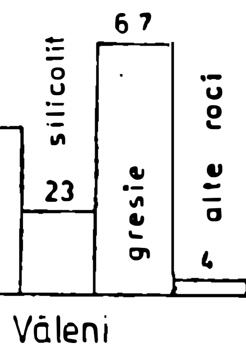
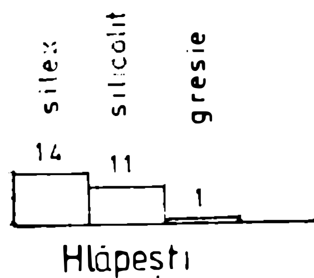

Fig. 2. — Diagrama reprezentînd structura petrografică (stînga) și petrogenetică (dreapta) a materialului litic din stațiunile cercetate.

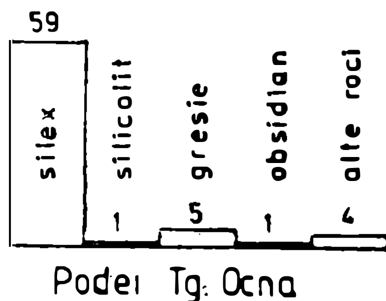

Fig. 3. — Situația materialului litic pe stațiuni.

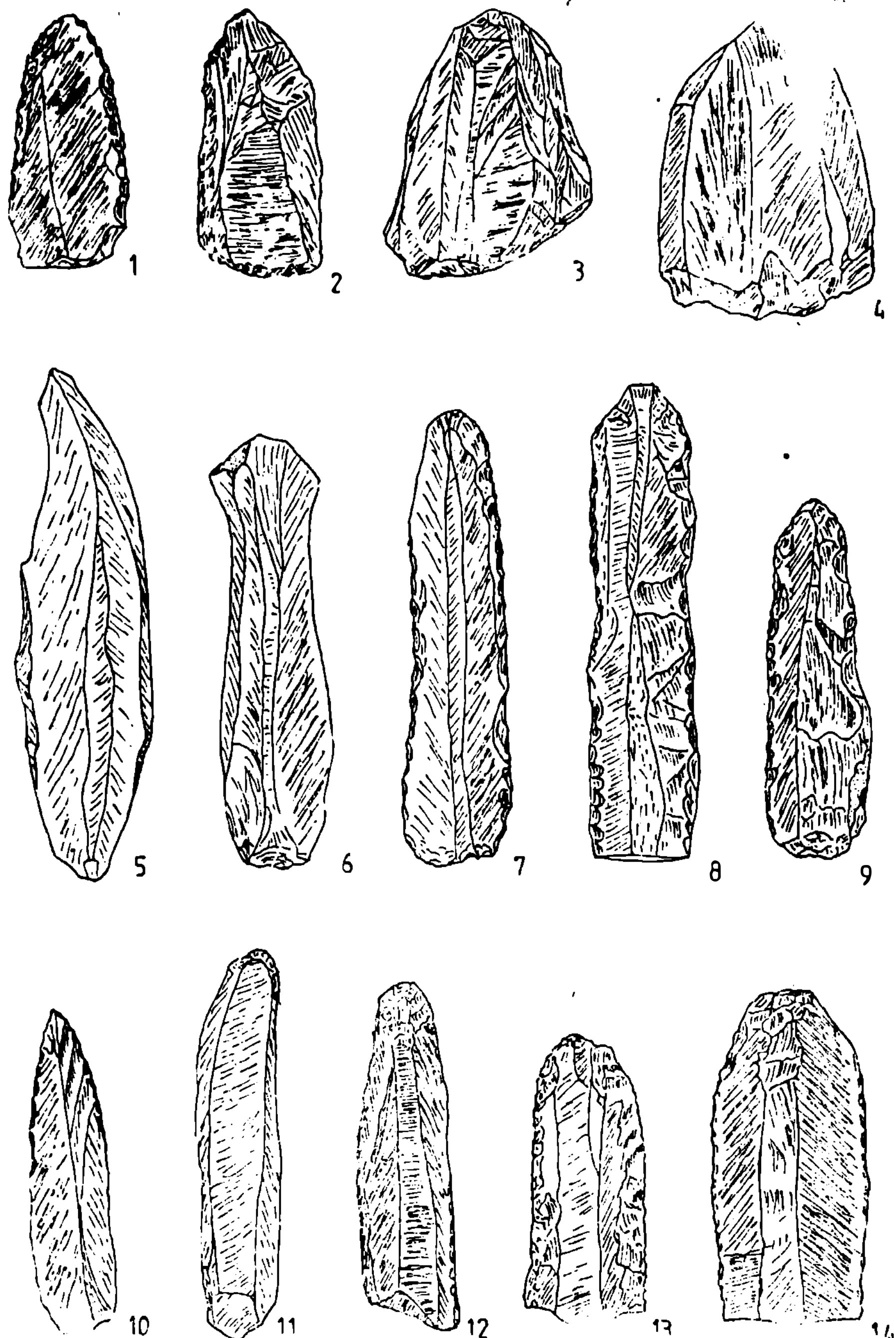

Fig. 4. — Nuclee (3-4), unelte de silex (1-2, 5-11) şi din gresie (14) : 1, 7-8, 13, Ghelăieşti ; 2-4, 11-12, 14, **Văleni** — Piatra Neamţ ; 5-6, 9,10, Hlăpeşti.

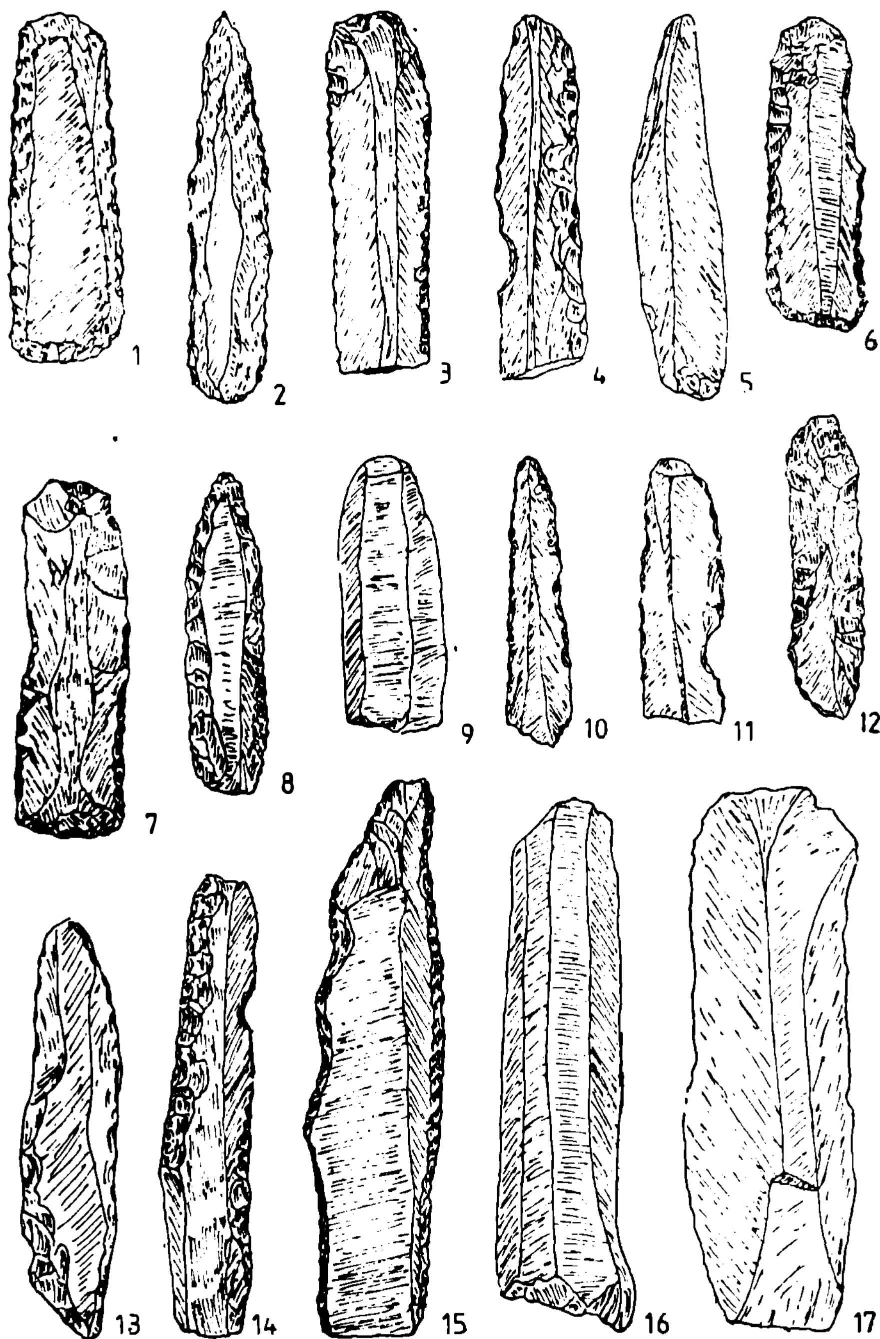

Fig. 5. — Unelte din silex (1-15) și din gresie (16-17) : 1-2, 4-6, 11, 13, 15-17, Văleni — Piatra Neamț ; 3, 7-10, 12, 14, Ghelăiești.

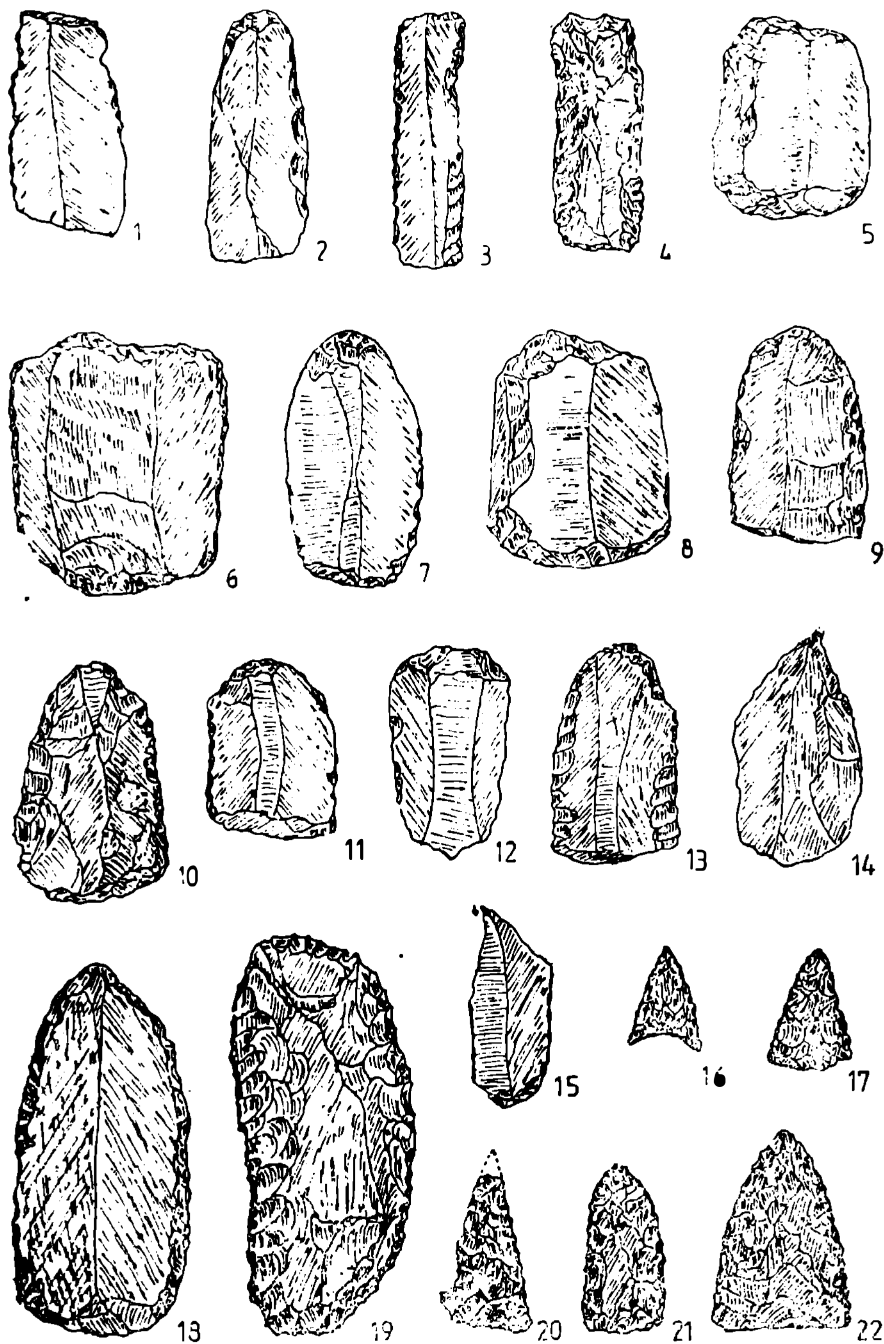

Fig. 6. — Unelte și arme din silex : 1, 5-6, 8, 19, Văleni — Piatra Neamț ; 2-4, 7, 9-18, 20-22, Gheläiești.

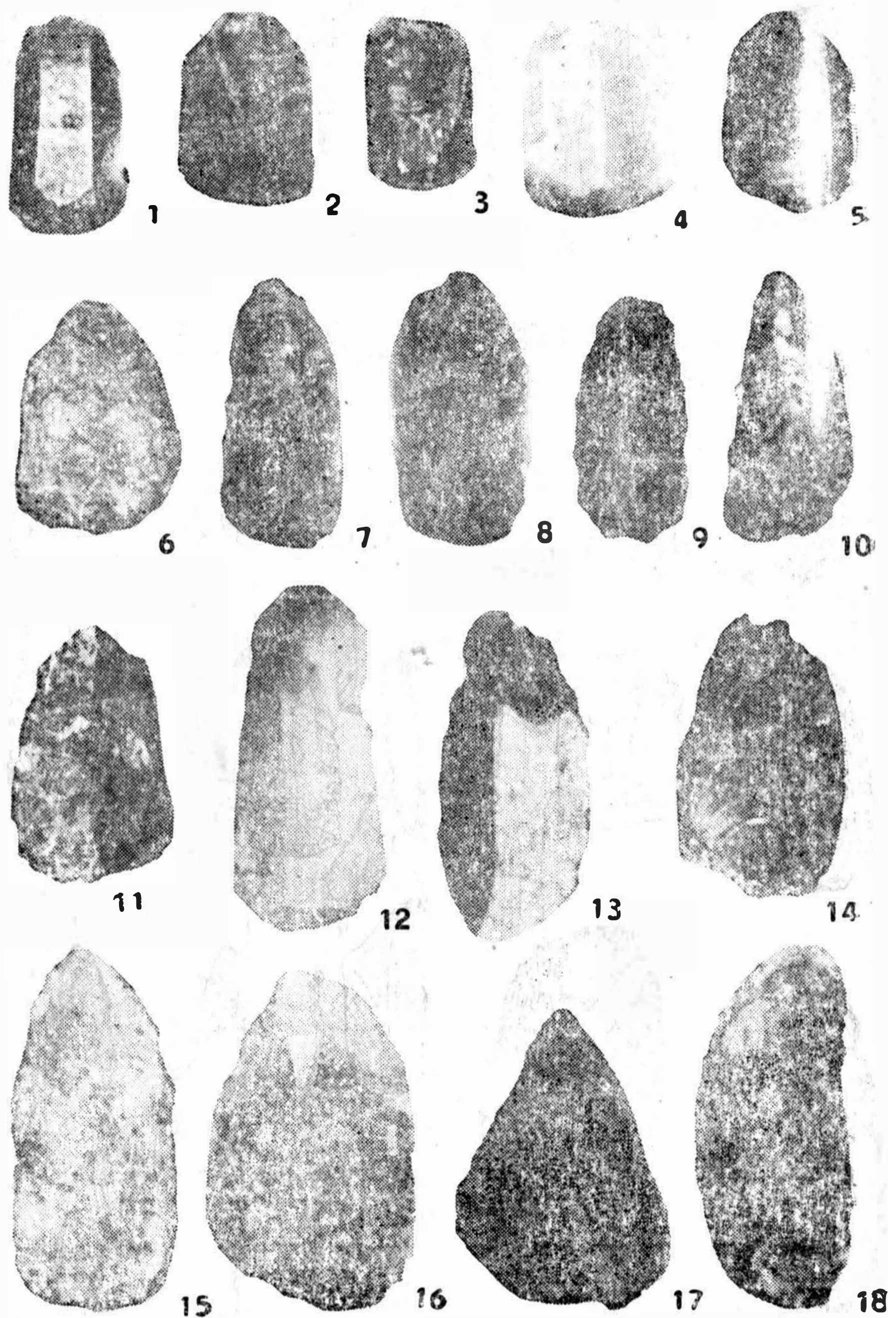

Fig. 7. — Răzuitoare din silex: 1-3, 5-6, 8-17, Ghelăiești; 4, 7, 18, Văleni — Piatra Neamț.

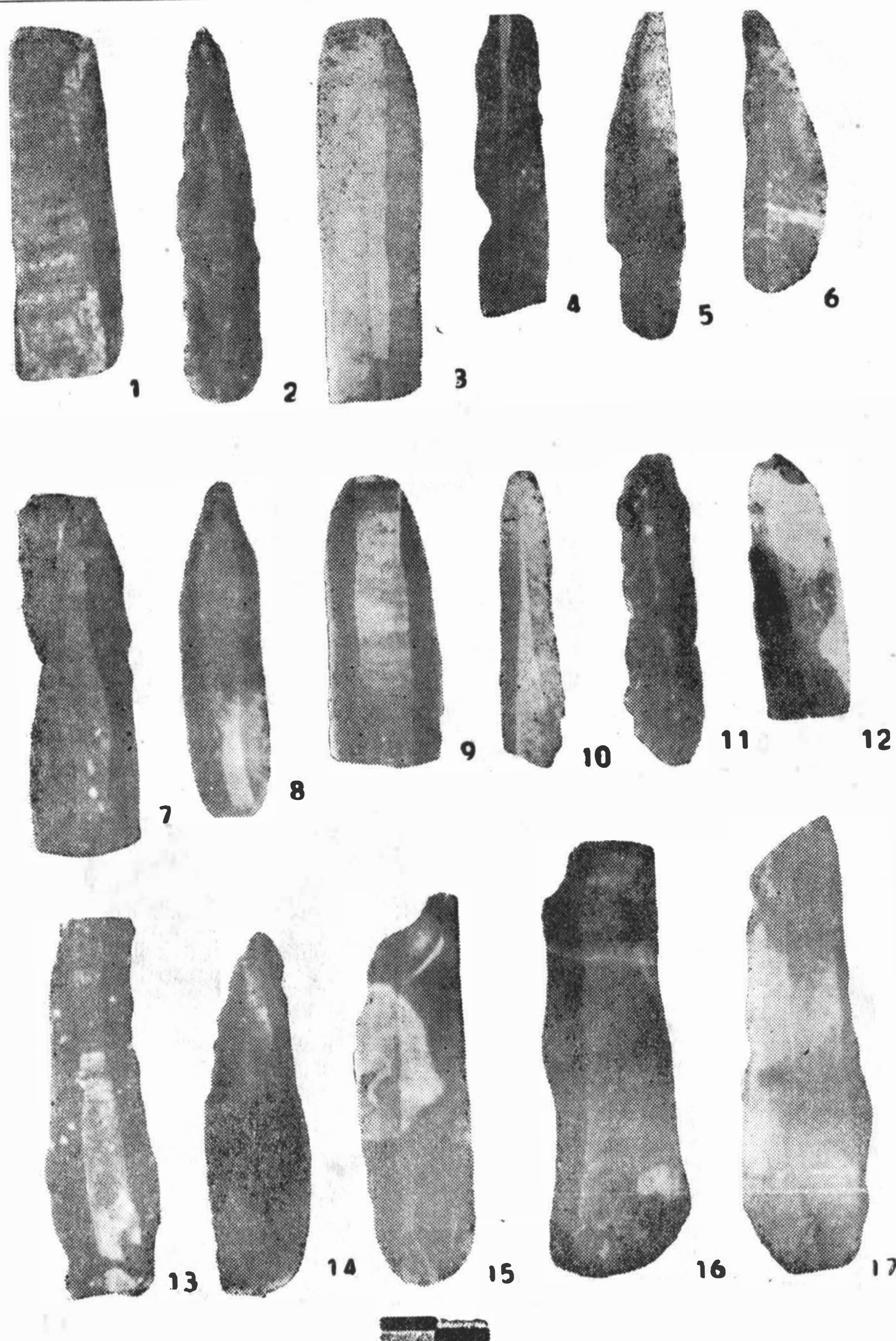

Fig. 8. — Unelte din silex (1-5, 7-17) şi cuarţit (6) : 1-2, 4-5, 12, Văleni — Piatra Neamţ ; 3, 6-11, 13-17, Ghelăieşti.

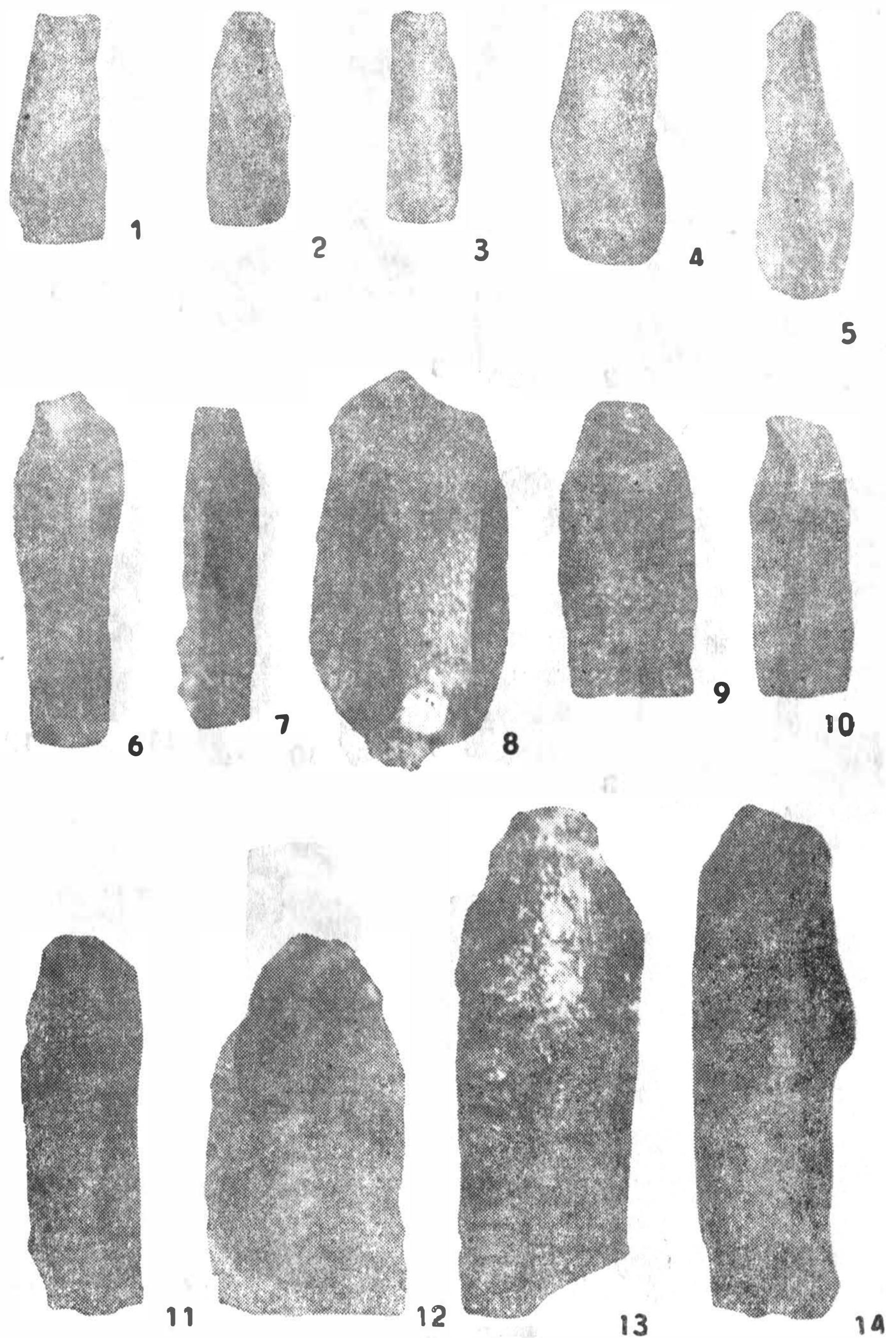

Fig. 9. — Unelte din gresie cuarţitică : 1-2, 4-14, Văleni — Piatra Neamţ ; 3, Ghelăieşti.

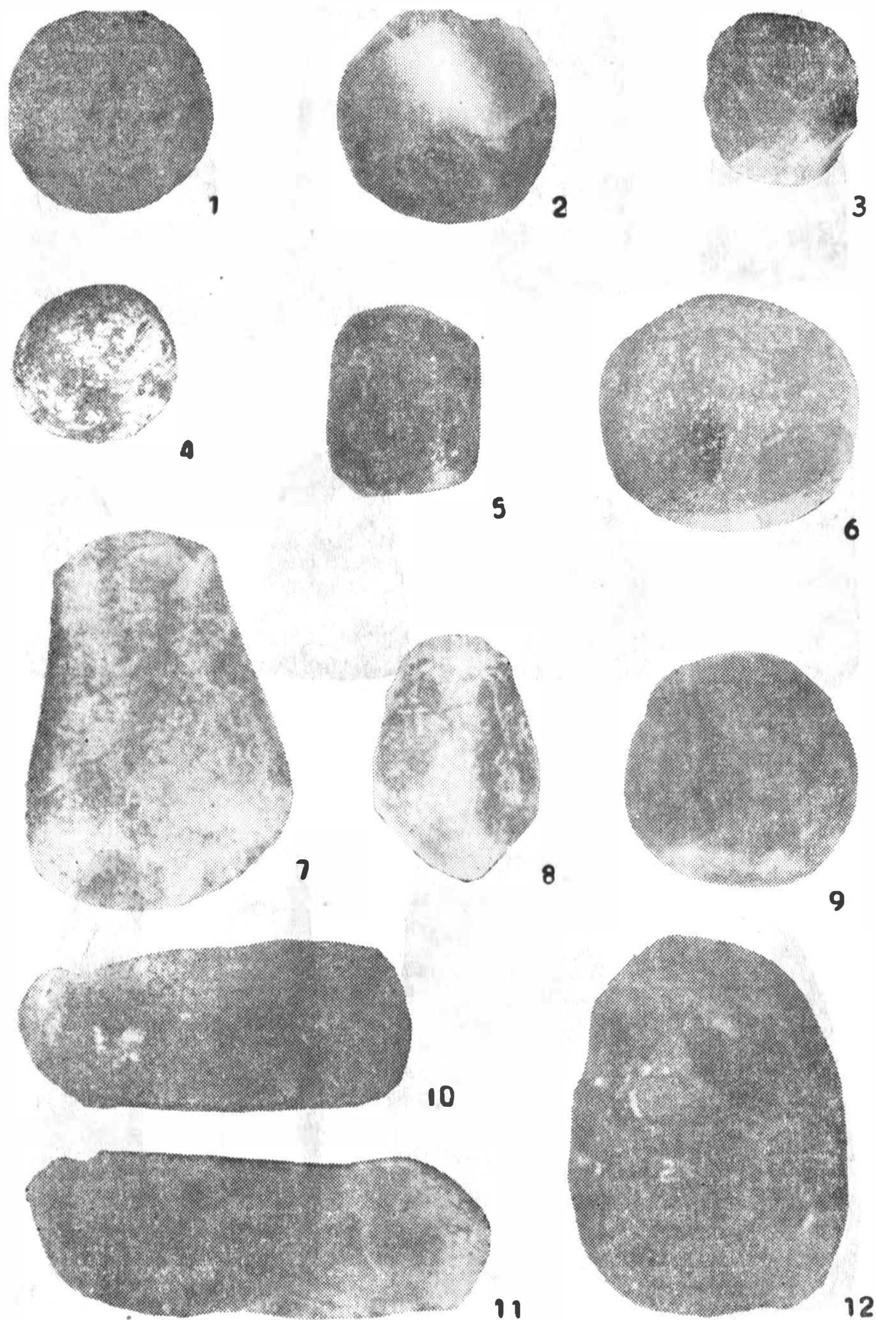

Fig. 10. — Percutoare, frecătoare și rîșnițe : 1-4, 6-9, 11, Ghelăiești ; 5, 10, 12, Văleni — Piatra Neamț.

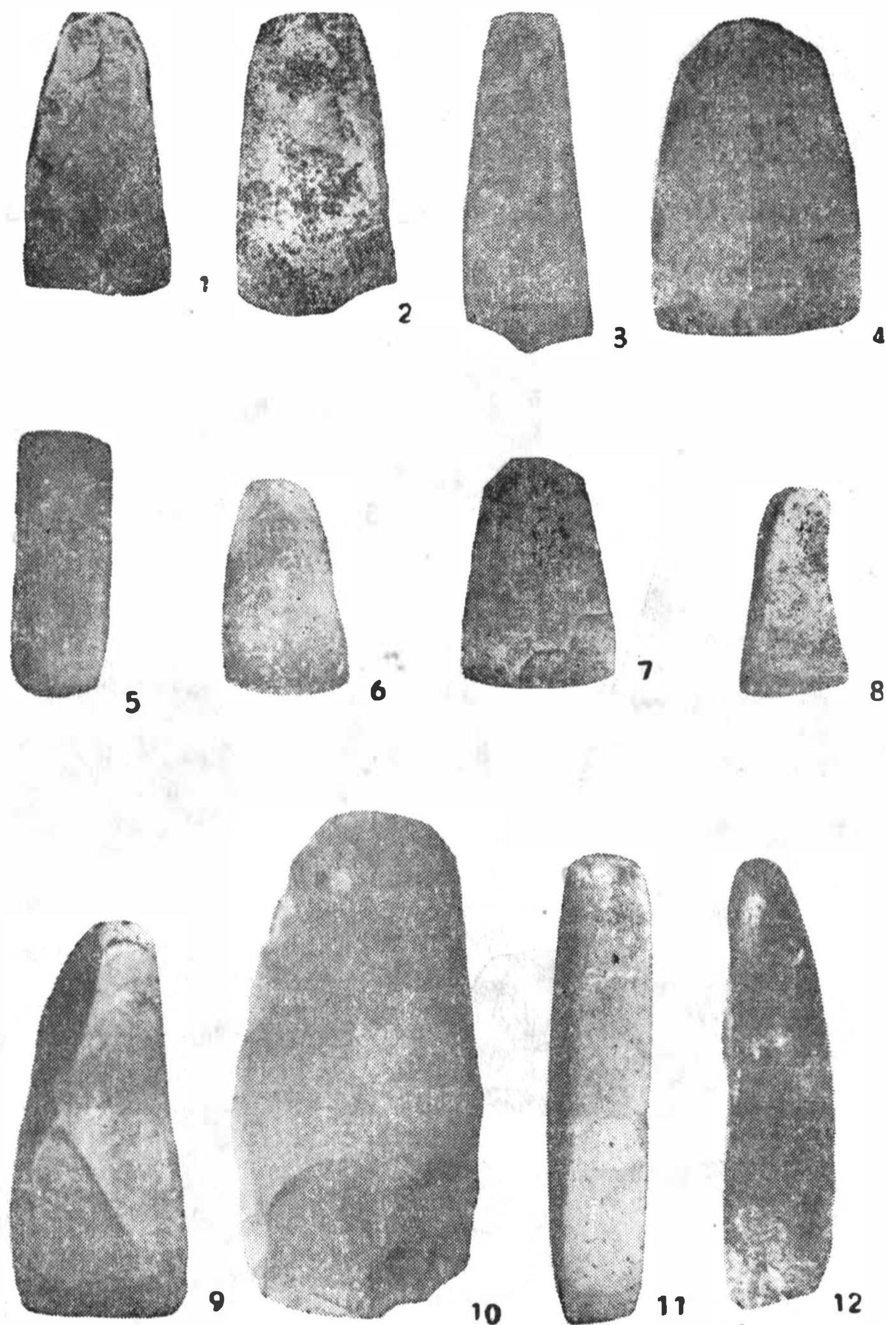

Fig. 11. — Topoare şi dălţi : 1, 5-6, 9, 12, Ghelăieşti ; 2, 8, Hlăpeşti ; 3-4, 7, 10-11, Văleni — Piatra Neamţ.

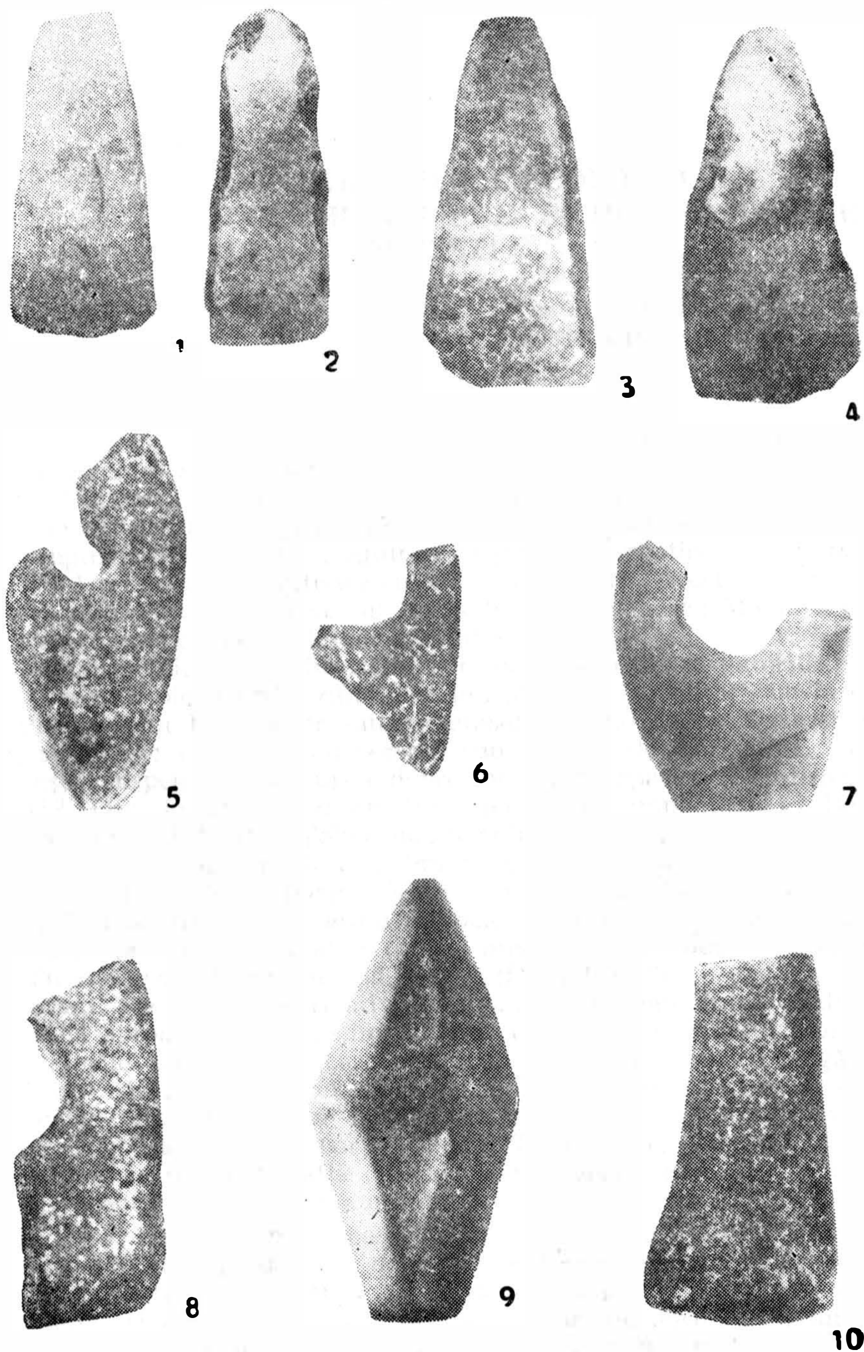

Fig. 12. — Topoare : 1-4, 8-9, Ghelăiești ; 5-7, 10, Văleni — Piatra Neamț.

CONTRIBUŢII LA ECOLOGIA LOCUIRILOR PRE- ŞI PROTOISTORICE DE LA TÎRPEŞTI *

de *SILVIA MARINESCU BÎLCU, MARIN CÂRCIUMARU, ADRIAN MURARU*

În accepţia geografilor, Podişul Moldovenesc este „regiunea deluroasă cu interfluvii largi şi plane care se întinde de la contactul cu Carpaţii (Obcinele Bucovinei) şi Subcarpaţii pînă în valea Nistrului, la est şi nord şi pînă la contactul cu Cîmpia Română, la sud“ [1]. De-a lungul limitei vestice, „regiunea carpato-precarpatică este despărţită de podişul propriu-zis printr-un culoar depresionar... Acest culoar, urmat de cele două văi mari din vestul Podişului Moldovenesc : Moldova şi Siretul, este numit culoarul Moldova-Siret“ [2].

La sudul Văii Neamţului acest coridor se îngustează datorită revărsării spre est a pietrişurilor din „marele agestru al Topoliţei“, iar la nivelul „Piemontului Dulceştilor sau al teraselor înalte de pe Siret şi Moldova, se găsesc culoare transversale sub formă de şei largi (Girov, Negriţeşti) suspendate deasupra depresiunii subcarpatice (Nemţişor, Topoliţa)“ [3]. Dar, în dreptul masivelor deluroase împădurite ; Boiştea (între Neamţ şi Topoliţa), Ţolici etc., terminate toate prin creste abrupte, culoarul Moldova-Siret poate fi delimitat către Subcarpaţi [4].

În această zonă de porţi de trecere şi Piemonturi, cu dealuri de peste 400 m înălţime, pe o terasă mijlocie de pe stînga Topoliţei [5] se află aşezarea de pe „Rîpa lui Bodai“ (iniţial numită poate Budăi = izvoare) [6], satul Tîrpeşti, com. Petricani, jud. Neamţ (fig. 1/1-2 ; 2).

Terasa are o poziţie relativ dominantă, prelungindu-se mult spre nord, pînă aproape de zonele împădurite ale Boiştei (dar mult mai joasă decît delurile acesteia), de care o desparte actuala şosea ce leagă Tîrgul Neamţ, de Piatra Neamţ — prin Războieni. Spre est terasa se extinde către satul Răbîia, iar la sud are rîpa ce coboară brusc în albia pîrîului Topoliţa, care o separă de satul Tîrpeşti (fig. 2/1-2).

La poalele terasei se află cîteva bogate izvoare, care au facilitat de la bun început stabilirea comunităţilor neolitice pe botul ei.

În zonă, care în harta hipsometrică figurează cu înălţimi ce variază între 300-500 m [7], predomină depozite deluviale, gravitaţionale şi pluviale, găsindu-se de asemenea şi depozite eluviale [8], întîlnindu-se totodată terenuri agricole pe locul fostelor păduri de gorun [9]. În imediata apropiere se află păduri în care predomină *Querqus petraea, Q. dalechampii* sau *Q. polycarpa,* pe alocuri cu amestec de alte specii de foioa-

se. De asemenea, pe dealuri, podişuri şi cîmpii [10] sînt prezente păduri de stejar pedunculat.

Fauna este evident şi ea specifică unor astfel de regiuni care se găsesc aproape de limita dintre pădurile de munte şi pădurile pericarpatice (de munţi joşi, podişuri şi cîmpii). Se întîlneşte căprioara *(Capreolus capreolus* L.), mistreţul *(Sus scrofa* L.), cerbul *(Cervus elaphus carpathicus)* etc. [11].

Descoperită în 1937 de către locuitorul N. V. Popa, aşezarea a fost sondată de C. Matasă şi R. Vulpe. Sondajul, care s-a limitat la o singură zi, s-a efectuat în apropierea marginei terasei, soldîndu-se cu rezultate destul de sărace [12].

Între anii 1959—1965 şi în 1968 s-au efectuat săpături sistematice pe Rîpa lui Bodai, însumînd aproximativ 3.200 m.p., iar porţiunea cercetată depăşeşte 10.000 m.p. [13] (fig. 1/3 ; 2/3 ; 3-4).

Cu ajutorul tranşeelor practicate în staţiune s-au identificat şi degajat resturile a 26 de locuinţe de suprafaţă, a trei bordeie (unul aparţinînd purtătorilor culturii ceramicii liniare, celelalte două secolelor VI-VII e.n.), a două mari alveolări, a unui şănţuleţ împrejmuitor şi a două şanţuri de apărare, a numeroase gropi şi diverse complexe (din perioade diferite), precum şi a patru morminte plane de înhumaţie (fig. 1/3; 3-6).

Primii ocupanţi ai terasei de la Rîpa lui Bodai au fost purtătorii culturii cu ceramică liniară. Din păcate, cu excepţia unui bordei şi a două mici complexe, din această vreme nu s-au păstrat decît cîteva gropi menajere, mai mult sau mai puţin bogate şi destul de variate ca formă.

Apoi terasa a rămas nelocuită pînă spre sfîrşitul fazei Precucuteni II, cînd noi grupuri umane se stabilesc aici şi sapă şi micul şanţ împrejmuitor. Locuirea continuă, am putea spune aproape neîntreruptă, pînă spre sfîrşitul fazei Precucuteni III, fază din care datează unul dintre şanţurile de apărare, cîteva locuinţe solide de suprafaţă şi unele gropi. Nu ar fi deloc exclus ca precucutenienii să fi sosit aici în două etape, iar primii sosiţi să fi fost în număr destul de redus.

Urmează o bogată locuire aparţinînd culturii Cucuteni A, cu locuinţe dispuse după un plan organizat şi cu un alt şanţ de apărare. Cîteva sporadice materiale Cucuteni A-B şi B, încheie vieţuirea neo-eneolitică de pe terasă.

Grupări izolate ocupă probabil numai sezonier aceste locuri în perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului, vreme în care se plasează cele patru morminte plane de înhumaţie şi cele cîteva resturi sporadice descoperite fie în mici grupări, fie izolat.

Au mai fost descoperite unele fragmente ceramice şi unelte datînd din epoca bronzului, omoplaţi crestaţi, obiecte şi ceramică de la sfîrşitul acestei epoci (cultura Noua), diverse materiale hallstattiene, bastarne, dar toate dovedind locuiri sporadice sau simple şi scurte treceri prin zonă.

Locuirea reîncepe la Rîpa lui Bodai în secolele II-III e.n., vreme din care datează cîteva gropi şi vetre deschise (fig. 4).

După o nouă întrerupere, se revine pe terasă în secolele VI-VII e.n. Din aceste ultime două secole datează două bordeie şi unele complexe (fig. 4) descoperite cu prilejul săpăturilor întreprinse în aşezare.

De altfel în secolul VII e.n. locuirea de la Rîpa lui Bodai încetează cu desăvîrşire.

Locuirea liniar-ceramică

În cuprinsul acestui nivel au fost descoperite, aşa cum aminteam mai sus ,un bordei (5 × 3 m), nouă gropi de diverse forme, şi cu o singură excepţie de dimensiuni mici (ele neputînd în nici un caz să fie gropi de bordeie), precum şi unele complexe *in situ.*

Din punct de vedere cultural materialul rezultat din nivelul liniar este unitar, aparţinînd celui mai recent aspect descoperit pînă acum pe teritoriul României.

Reconstituirea condiţiilor paleo climatului cu ajutorul analizelor polinice, efectuate pe un profil de 200 cm., ne-au arătat că sedimentul steril din punct de vedere arheologic (30 cm de la baza acestui profil) s-a depus în condiţii de mediu deosebite în raport cu etapele următoare (fig. 7). Clima proprie depozitului steril (de culoare brun, foarte pal-galben = 10YR 7/4-7/6) pare a fi specifică sfîrşitului pleistocenului şi începutului holocenului. Dintre copaci, polenul de pin, în prima parte, şi molid, în a doua jumătate, aveau cea mai mare răspîndire. Pîlcurile destul de izolate de pădure făceau parte dintr-un peisaj de „silvostepă" rece. Acest aspect rece al climei este susţinut de prezenţa, alături de pin şi molid, a genurilor *Juniperus, Larix, Salix, Betula* şi chiar *Alnus.*

Trebuie să menţionăm totuşi că din regiune nu lipseau nici foioasele, dintre care teiul şi stejarul au o prezenţă permanentă, în timp ce alunul apare doar la începutul şi spre sfîrşitul perioadei, iar fagul şi carpenul au o existenţă cu totul sporadică.

Covorul ierbos era dominat de *Cyperaceae, Gramineae* şi diferite forme de *Pteridophyta.* Nu lipsea din regiune nici *Ephedra.*

Înclinăm să atribuim depozitul steril unei perioade contemporane fazei de trecere pin-molid, dar nu excludem ipoteza ca acest sediment să fi fost depus chiar într-o etapă mai veche, contemporană probabil fazei pinului.

Sedimentul de culoare brun-pal (10 YR 6/3), aparţinînd culturii liniare, include o asociaţie polinică care subliniază un caracter fitogeografic total deosebit de al perioadei în care s-a depus stratul steril subiacent. Între stratul steril şi orizonturile atribuite culturii liniare pare a exista o discordanţă din punct de vedere sedimentologic. Fie că depozitul steril aparţine fazei de vegetaţie a pinului sau fazei de trecere pin-molid, între el şi straturile superioare aparţinînd culturii liniare nu există o continuitate sedimentologică datorită faptului că atît bordeiul cît şi gropile (aşa cum este şi normal), au pătruns în sedimente depuse anterior sosirii pe terasă a triburilor liniare.

Odată cu intrarea în stratul specific culturii liniare peisajul silvestru se afirmă rapid. Mai mult, are loc schimbarea bruscă a componenţei

pădurii, dominată acum în mod categoric de elementele stejărişului amestecat.

Peisajul în timpul culturii liniare era în mod cert al unei păduri bine închegate, polenul de arbori variind în toate spectrele acestui depozit între 50%-62%.

Ulmul era arborele cu cea mai mare răspîndire, alături de tei, arţar, alun şi în mai mică măsură de stejar. De-a lungul Topoliţei arinul, adesea însoţit de salcie, realiza o prezenţă permanentă, iar în prima parte a culturii liniare şi o răspîndire ceva mai substanţială.

Spre finalul locuirii liniare tufărişurile de alun ajunseseră să acopere suprafeţe ceva mai însemnate.

Covorul ierbos pierde în acest timp din componenţa sa aproape în totalitate speciile de *Pteridophyta* (prezente în timpul depunerii stratului steril) şi îşi reduce mult pe cele de *Cyperaceae*. Se afirmă în schimb treptat speciile de *Compositae* şi în mai mică măsură de *Gramineae*. Acestea din urmă îşi măresc aria mai cu seamă pe baza formelor de *Cerealia*, care nu numai că îşi fac acum apariţia dar sînt într-un continuu progres procentual de la un strat la altul.

Din punct de vedere paleofitogeografic şi paleoclimatic perioada în care s-a desfăşurat cultura liniară de la Tîrpeşti este contemporană unei secvenţe din faza de vegetaţie a molidului, stejărişului amestecat şi alunului, fază stabilită de E. Pop pentru nordul Carpaţilor Orientali şi considerată a se fi desfăşurat în timpul celei mai mari părţi a borealului şi atlanticului, adică practic în etapa de culminare a timpului călduros post-glaciar [14]. Chiar şi ordinea de afirmare a elementelor stejărişului amestecat (ulm, tei, stejar), precizată de E. Pop [15], pare a fi schiţată de diagrama de la Tîrpeşti. Aici, ulmul este evident că se afirmă, primul, fiind succedat de tei. Din păcate răspîndirea stejarului nu mai poate fi sesizată probabil, aşa cum vom vedea, din cauza defrişărilor pe care le-au efectuat în continuare purtătorii culturii Precucuteni (fig. 7).

Două datări de C_{14}, de care dispunem pentru nivelul liniar de la Tîrpeşti, oferă următoarele vîrste :

Bln. 800 = 4220 ± 100 î.e.n.

Bln. 801 = 4295 ± 100 î.e.n.

În ceea ce priveşte resturile faunistice descoperite la Tîrpeşti spre regretul nostru, ele au fost pierdute la laboratorul de morfologie al Univ. A. I. Cuza din Iaşi şi deci nu beneficiem de analizele corespunzătoare, atît de necesare înţelegerii problemelor de economie a purtătorilor culturii liniare.

Dar potrivit datelor de care dispunem din alte staţiuni liniare, atît de pe teritoriul României (Traian — Dealul Fîntînilor) [16] cît şi de pe teritoriul Cehoslovaciei (Bylany) [17] purtătorii acestei culturi par a fi crescut atît bovine cît şi ovicaprine, mai ales animale de talie mare. Suidele sînt în proporţie mult mai redusă, iar animalele vînate (cerbul, mistreţul, căprioara şi castorul) reprezintă de asemenea o pondere redusă în raport cu a celor domestice. Specialiştii au fost surprinşi de lipsa resturilor ursului şi a bovinelor sălbatice (bourul şi zimbrul), ca şi de abundenţa cochiliilor de melci, dovadă clară a ponderii pe care au jucat-o mo-

luştele în alimentaţia triburilor liniar ceramice (cel puţin a acelora de la Traian — Dealul Fîntînilor) [18].

La rîndul lor uneltele locuirii liniar ceramice de la Tîrpeşti au fost supuse unor minuţioase analize petrografice (pe bază de lame subţiri) şi statistice. Înainte da intra în detaliile acestor analize precizăm succint tipurile principale de unelte descoperite (fig. 8) : alături de tipicul topor-calapod, întîlnim dăltiţe înalte, cu secţiunea dreptunghiulară, precum şi un topor aproape plat, de formă trapezoidală ; apoi gratoare şi aşchii de silex cu urme de uzură, unelte lucrate pe micro-nuclee de silex aproape epuizate, o lamă de quarţit şi aşchii de obsidiană. Nu am descoperit însă nici o unealtă de silex sau de obsidiană de formă geometrică, deşi microlitismul şi geometrismul constituie unele dintre caracteristicile aşezărilor liniare.

Întrucît, cu excepţia aşezării de la Rast [19], pentru prima dată în ţara noastră s-au executat analize petrografice complexe asupra întregului material litic rezultat dintr-o aşezare preistorică şi anume aceea de la Tîrpeşti, dăm mai jos principalele categorii de roci întîlnite în fiecare nivel cultural al acestei aşezări (tabelele 1-3), urmînd ca în ultima parte a acestui studiu să descriem, pentru o înţelegere mai facilă a aspectelor geologice şi a răspîndirii geografice a anumitor tipuri de roci, trăsăturile lor esenţiale.

Cele 55 de piese litice aparţinînd culturii liniar-ceramice (tabel 1 ; 4), raportate la totalul de 1096 de piese cîte au fost găsite la Tîrpeşti, reprezintă 5,01% (tabelul 3). Acest număr de piese corespunde unui nivel demografic destul de scăzut ; în cadrul acestui nivel stratigrafic fiind descoperite, aşa cum am menţionat mai sus, un singur bordei, 9 gropi şi două mici complexe.

Petrografic acest material se împarte în 6 tipuri de rocă în cantităţi diferite, predominînd silicolitul (tabelul 4 ; fig. 9/1) care reprezintă aproape jumătate din piese (45,45%) în timp ce gresia glauconitică şi o piesă din şist argilos reprezintă împreună 3,62% (tabel 2 ; 4).

Clasificînd petrogenetic cele 55 de piese se precizează raportul de 85,45% pentru roci sedimentare, 12,72% pentru roci magmatice şi 1,8% pentru metamorfice (fig. 9/1 b ; tabelul 4). Această clasificare are importanţa ei în stabilirea domeniului geografic-geologic legat de locul de aprovizionare cu materie primă constituind totodată unul din primele indicii în precizarea aproximativă a sursei.

Ca element deosebit în cadrul materialului litic aparţinînd acestei culturi remarcăm obsidiana, rocă reprezentată prin 7 piese arheologice ceea ce înseamnă 12,72%. Este singurul nivel în care ea apare, dar în cantitate mică faţă de celelalte, fiind preferată datorită calităţilor ei mecanice deosebite.

În raport cu poziţia geografică a staţiunii Tîrpeşti, punctele posibile de aprovizionare cu obsidiană sînt deocamdată dificil de stabilit, depărtate, greu accesibile, cea mai apropiată regiune posibilă pînă în prezent fiind aceea a Maramureşului dacă nu chiar şi mai la vest, în zona Tokaj. În orice caz obţinerea acestei roci impunea parcurgerea unei distanţe mai mari decît în cazul altor surse de materie primă şi necesita traversarea

TABELUL 1

Roca din care sînt confecționate și numărul de piese din fiecare nivel cultural al stațiunii Tîrpești

Roca	Liniar-ceramic	Precucuteni	Cucuteni A_1 — A_2	Tranziție de la eneolitic la epoca bronzului	Cultura Noua	Hallstatt A	Răstarni	Sec. II-III e.n.	Sec. VI-VII e.n.	TOTAL
Silicolite	25	211	397	—	—	—	—	—	—	633
Silex	16	120	219	1	2	—	—	—	—	358
Gresie silicioasă	5	19	26	—	—	—	—	—	—	50
Gresie glauconitică	1	13	7	—	3	1	—	—	—	25
Calcar cretos	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Șist cloritos	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Serpentinit	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2
Șist negru argilos	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2
Calcar cristalin	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Sienit	—	3	6	—	—	—	—	—	—	9
Bazalt	—	3	3	—	—	—	—	—	—	6
Andezit	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Obsidiană	7	—	—	—	—	—	—	—	—	7

TABELUL 2

Structura petrografică a materialului litic din întreaga așezare

	Cultura liniară %	Cultura Precucuteni %	Cultura Cucutnei A_1 - A_2 %	Tranziție de la eneolitic la epoca bronzului %	Cultura Noua %	Halislatt A %
Silicolit	45,45	56,45	60,15	—	—	—
Silex	29,09	32,25	33,18	100	28,57	—
Gresie silicioasă	9.09	5,1	3,93	—	—	—
Gresie glauconitică	1,81	3,49	1,06	—	42,85	100
Calcar	—	0,26	—	—	—	—
Șist cloritos	—	0,26	—	—	—	—
Serpentinit	—	—	—	—	28,57	—
Șist argilos	1,81	—	0,15	—	—	—
Calcar cristalin	—	0,26	—	—	—	—
Sienit	—	0,8	0,9	—	—	—
Bazalt	—	—	0,15	—	—	—
Andezit	—	—	0,15	—	—	—
Obsidiană	12,72	—	—	—	—	—

TABELUL 3

Distribuţia uneltelor pe niveluri stratigrafice

Nivel	Număr de piese	%	Număr de locuinţe	Număr de piese pe locuinţă
Liniar-ceramic	55	5,01	1 (+ 2 complexe)	—
Precucuteni	372	33,94	10 (+ 2 alveolări)	31
Cucuteni A_1 — A_2	660	60,21	17	38,8
Tranziţie la epoca bronzului	1	0,09	—	—
Cultura Noua	7	0,63	—	—
Halsstatt	1	0,09	—	—

TABELUL 4

Structura petrografică a materialului litic aparţinînd culturii liniar-ceramice

Roca	Număr de piese	%	Categorii petrogenetice (%)
Silicolit	25	45,45	Sedimentar 85,45
Silex	16	29,09	
Gresie silicioasă	5	9,09	
Gresie glauconitică	1	1,81	
Obsidiană	7	12,72	Magmatic 12,72
Şist argilos	1	1,81	Metamorfic 1,8

TABELUL 5

Structura petrografică a materialului litic aparţinînd culturii precucuteniene

Roca	Număr de piese	%	Categorii petrogenetice (%)
Silicolit	211	56,45	Sedimentar 97,84
Silex	120	32,25	
Gresie glauconitică	13	3,49	
Gresie silicioasă	19	5,10	
Calcar	1	0,26	
Bazalt	3	0,8	Magmatic 1,61
Sienit	3	0,8	
Şist cloritos	1	0,26	Metamorfic 0,53
Calcar cristalin	1	0,26	

unui lanţ muntos. Prezenţa obsidianei se explică atît prin aducerea ei de către triburile liniare din teritoriile din care au venit (deşi în Cehoslovacia, Polonia şi Ucraina nu cunoaştem astfel de surse) precum şi prin relaţiile de schimb.

Nu ar fi exclus (deocamdată nu avem nici un indiciu) ca unii membri ai triburilor liniar-ceramice din Moldova să fi cunoscut şi parcurs căile destul de accesibile prin Valea Bistriţei, Mestecăniş şi Prislop pînă în Maramureş.

Al doilea aspect al analizei petrografice a pieselor litice este constituit de cantitatea mare de silicolit, o rocă cu calităţii medii dar satisfăcătoare. Sursa de aprovizionare este bogată şi apropiată putînd fi considerată o caracteristică a zonei geografice în care se află Tîrpeştiul, fapt care a dus la utilizarea ei cu predilecţie în raport cu silexul şi obsidiana care deşi prezintă calităţi net superioare sînt mai greu de obţinut.

Silexul înregistrează şi el o pondere însemnată 29,09% prin cele 16 piese (tabelul 4 ; fig. 9/1 a). Numărul pieselor este totuşi mic faţă de cele de silicolit deşi roca are calităţi mecanice uneori la nivelul obsidianei, iar sursele de aprovizionare nu sînt prea depărtate şi sînt foarte bogate (Văile Prutului şi Nistrului).

Gresia glauconitică şi şistul argilos fiind reprezentate doar prin cîte o piesă nu mai fac obiectul unui comentariu deosebit dată fiind raritatea lor.

Cultura Precucuteni

Stratul precucutenian, din care s-au dezvelit şi cercetat 10 locuinţe (toate aparţinînd fazei Precucuteni III), trei mari alveolări, cîteva gropi, precum şi două şanţuri (dintre care unul de apărare), a avut două niveluri de locuire (fig. 3 ; 5-6). O comunitate aparţinînd culturii Precucuteni, s-a instalat pe terasă înainte de sfîrşitul fazei Precucuteni II, continuînd să o locuiască, destul de probabil, fără întrerupere, dar cu revitalizări etnice din afară, pînă spre sfîrşitul acestei culturi, adică pînă la pragul de trecere de la faza Precucuteni III, la etapa Cucuteni A 1. Precucutenienii sosiţi aici au găsit un peisaj de pădure încă destul de bine închegată, format mai ales din elemente ale grupei stejărişului amestecat şi din alunişe (fig. 7). Acesta va fi fost motivul care i-a determinat să separe din primul moment, cu ajutorul unui mic şănţuleţ, o parte din botul terasei de restul ei. De altfel, nu ar fi exclus ca şănţuleţul în discuţie (lung de circa 98 m, adînc de 1,40-1,70 m şi larg de 1,20-1,75 m) să fi avut, pe lîngă o funcţie gospodărească şi una rituală. El a fost repede dezafectat, unele din locuinţele precucuteniene suprapunîndu-l parţial.

În faza Precucuteni III avem însă documentat la Tîrpeşti şi un şanţ de apărare propriu-zis, lung de aproximativ 129 m, adînc de 1,50-1,90 m, cu o lărgime a gurii de 3 pînă la 3,30 m şi închizînd o zonă de circa 4800 m.p. Precizăm că în afara limitelor lui nu a existat nici o locuinţă de suprafaţă precucuteniană (fig. 3 ; 5-6).

Odată cu intrarea în stratul precucutenian spectrele polinice suferă o puternică transformare ce subliniază restrîngerea masivă a suprafeţe-

lor ocupate pînă atunci de pădure (fig. 7). La baza acestui proces stă, după toate datele oferite de diagrama polinică, o cauză antropică care s-a materializat prin intense defrişări ale grupurilor de păduri de foioase. Dintre acestea, ulmul a fost cel mai puternic afectat, dar nici tufărişurile de alun nu au rămas mai puţin influenţate de aceste procese.

Nu încape nici o îndoială că trebuie să existe o relaţie intimă între reducerea suprafeţelor împădurite şi afirmarea polenului de *Cerealia*, atît de sugestiv evidenţiată de analiza polinică (fig. 10).

Dacă la sfîrşitul locuirii liniare polenul de copaci însuma 43%, odată cu debutul locuirii precucuteniene suprafaţa ocupată de pădure apare redusă la mai puţin de jumătate (*A. P.* = 21%).

În timpul culturii Precucuteni peisajul din jurul aşezării era destul de deschis, favorizînd existenţa lui *Equus caballus*, dar pădurea se pare că totuşi nu era foarte departe, de vreme ce oamenii acelor vremuri puteau vîna o serie de animale de pădure cum ar fi : *Canis lupus, Ursus arctos, Sus scrofa ferus, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Castor fiber* şi *Bos primigenius*[20].

Pădurea continua să fie formată din aceleaşi elemente din grupa foioaselor ca şi în liniar, fiind aproximativ în aceeaşi măsură prezent ulmul, teiul şi stejarul, dar la care se adaugă carpenul (fără să putem preciza dacă este vorba de faza propriu-zisă a carpenului, cu atît mai mult cu cît această fază de vegetaţie este presupusă să se fi desfăşurat totuşi ceva mai tîrziu).

Ierboasele erau tot mai mult dominate de *Compozitae*, alături, bineînţeles, de cereale şi alte specii sălbatice de *Gramineae*. Mai existau specii din familiile *Ranunculaceae, Alismatoceae, Plantaginaceae, Polygonaceae* etc.

În cadrul familiei *Polygonaceae* a fost identificată hrişca (*Fagopyrum esculentum*), despre care W. Van Zeit menţionează că era cultivată pe solurile sărace şi nisipoase[21], iar K. şi Fr. Bertsch afirmă că hrişca, foarte frugal, a jucat un rol important în economia agricolă a regiunilor mai uscate[22].

În legătură cu *Plantago*, J. Iversen spune că este una din cele mai importante specii care acompaniază culturile. El o consideră o plantă care a revenit odată cu culturile neolitice, ea fiind legată mai mult de fenomenele de ruderalizare a regiunilor locuite şi nu de cultivarea propriu-zisă a cerealelor.[23].

Peisajul fitogeografic se află în strînsă concordanţă cu abundentul material paleofaunistic descoperit în staţiune. Din totalul de 4320 fragmente osoase, la care se adaugă 230 cochilii de melci (*Helix pomatia*), 4089 provin de la mamifere domestice (aproximativ 260 indivizi) din care menţionăm *Bos taurus, ovicaprine, Sus scrofa domesticus, Canis familiaris* ; mamiferelor sălbatice revenindu-le 231 resturi osoase, reprezentînd aproximativ 42 indivizi aparţinînd speciilor menţionate mai sus[24]. Aceasta a dus la concluzia firească a importantului rol jucat de creşterea animaelor în raport cu vînătoarea în economia tribului precu-

cutenian de la Tîrpeşti ; 94,65% din totalul materialului osos aparţine mamiferelor domestice, în timp ce animalelor sălbatice le revine doar 5,34%. Faptul este semnificativ dacă comparăm aceste date cu acelea de care dispunem pentru staţiunea de la Traian — Dealul Viei (aparţinînd culturii Precucuteni I) unde mamiferele domestice întrunesc 84,63% faţă de 14,79% cît revine mamiferelor sălbatice[25].

În ceea ce priveşte cronologia absolută a fazei Precucuteni III de la Tîrpeşti, obţinută pe baza metodei C_{14}, dispunem de o datare a laboratorului din Groningen (Gr.N-4424) care indică 3560 $\pm$ 90 î.e.n. permiţîndu-ne să datăm această locuire în concordanţă cu alte date de care dispunem pentru staţiunile Tripolie A din U.R.S.S. şi Cucuteni A de pe teritoriul României, aproximativ între anii 3650—3450 î.e.n.

Utilajul litic pe care aceste comunităţi şi l-au lucrat este deosebit de bogat şi de variat (fig. 11). În numărul de 372 de piese aparţinînd locuirii precucuteniene, ceea ce reprezintă 33,94% din totalul pieselor descoperite în această staţiune, se înscriu următoarele tipuri : topoare trapezoidale sau relativ trapezoidale, plate cu una sau cu ambele feţe bombate, topoare cu silueta mai zveltă, de asemenea trapezoidală şi cu ambele feţe bombate, topoare masive atît trapezoidale, cît şi dreptunghiulare, topoare relativ dreptunghiulare, toporaşe de tip „herminette", topoare ciocan, topoare perforate, păstrate din păcate numai în stare fragmentară, toporaşe relativ triunghiulare, de asemenea perforate, o bilă cu un început de perforare şi dălţiţe. La acestea se adaugă rîşniţele, polisoarele cu ştirbituri de uzură ,lame cu laturile parţial retuşate sau mărunt denticulate, gratoare pe lame scurte retuşate pe ambele laturi, gratoare pe lame groase, precum şi pe lame subţiri cu laturile retuşate mărunt, gratoare pe lame simple sau pe aşchii scurte şi late, gratoare circulare, gratoare duble ,racloare pe aşchii, un vîrf de săgeată microlitică, piese de tip dălţiţă realizate pe nuclee epuizate, nuclee, percutoare sau percutoare-nuclee.

Acest număr ridicat de unelte raportat la cele 10 locuinţe şi două alveolări (indicînd în fapt o creştere demografică în raport cu aceea din timpul culturii liniar-ceramice) ar reprezenta aproximativ 31 de piese pe locuinţă (tabelul 3, fig. 12/1).

Subliniem de la bun început diversitatea maximă de tipuri de rocă în comparaţie cu locuirea anterioară. Cele 372 de piese se împart petrografic în 9 grupe, situîndu-se în raporturi diferite în funcţie de calităţile rocilor, surselor de aprovizionare etc. (tabelul 5, fig. 9/2).

Analiza petrografică evidenţiază unele modificări faţă de nivelul culturii „Ceramicii liniare". Astfel, ponderea rocilor sedimentare creşte la 97,84% în timp ce rocile magmatice şi metamorfice scad la 1,61% respectiv 0,53%. Este interesant de subliniat că rocile sedimentare provin dintr-un domeniu geologic restrîns corespunzător flişului Carpaţilor Orientali excepţie făcînd doar silexul.

Ca şi în cazul culturii ceramicii liniare, roca predominantă rămîne silicolitul, care creşte la 56,45%. Fenomenul se explică uşor atît prin sursa apropiată de materie primă cît şi prin facilitatea cu care se prelu-

crează roca. La acestea se adaugă experienţa de prelucrare acumulată de-a lungul mileniilor anterioare.

Dealtfel silexul la rîndul lui însumează 120 de piese, ceea ce reprezintă 32,25%, proporţie care se menţine ca şi în cultura liniar-ceramică.

Dintre rocile care au constituit materia primă pentru confecţionarea uneltelor de către purtătorii culturii Precucuteni, silexul provine din sursa cea mai depărtată de staţiune : raza de deplasare maximă necesară scade însă cu cîteva sute de km faţă de cultura ceramicii liniare, deoarece precucutenienii nu au folosit obsidiana la Tîrpeşti. Pe lîngă silex şi silicolit, gresiile silicioase şi glauconitice sînt prezente în proporţie de 5,1% şi respectiv 3,49%.

Celelalte 5 categorii, calcarul, bazaltul, sienitul, şistul cloritos şi calcarul cristalin deţin procentaje scăzute variind între 0,26% şi 0,8% şi fiind reprezentate de un număr redus de piese (1-3).

Cultura cucuteniană

În momentul instalării cucutenienilor pe terasa de la Rîpa lui Bodai se produsese, o oarecare degradare a condiţiilor climatice ceea ce a determinat restrîngerea pădurii.

Dealtfel, după părerea noastră, între aspectul de la Tîrpeşti al fazei Precucuteni III şi acela al etapei Cucuteni A 1 nu credem să fi fost mai mult de două generaţii.

Una din principalele preocupări ale comunităţii cucuteniene sosite aici a fost protejarea promontoriului cu un şanţ de apărare, lung de 129 m, adînc de 1,20-1,75 m şi cu o lărgime a gurii de 2-5 m, urmînd în general traseul vechiului şanţ precucutenian, pe care uneori l-a şi suprapus (fig. 3 ; 5-6). Cu ajutorul acestui şanţ au fost delimitaţi 4600 m. p. dar trebuie să precizăm că dintre cele 17 locuinţe de suprafaţă descoperite (dispuse oarecum în cerc, cu două locuinţe mai centrale) patru au fost ridicate în afara limitelor şanţului de apărare. Deşi noi ne-am alăturat cercetătorilor care atribuie acestor şanţuri în principal funcţia de apărare, locuinţele descoperite în afara limitelor lui, ne fac să ne gîndim la vremuri ceva mai liniştite în privinţa atacurilor vecine şi să avem în vedere şi protejarea animalelor domestice împotriva atacului acelora sălbatice ; sigur animalele vor fi fost adăpostite peste noapte în cuprinsul zonei delimitate a aşezării. Un argument convingător în acest sens l-ar putea constitui şi spaţiul mare lăsat liber în chiar centrul aşezării. Noi ne-am gîndi şi la o eventuală protejare chiar a marginei rîpei cu ajutorul unui gard de nuiele împletite. Este evident o simplă ipoteză de lucru, fără şanse de confirmare prin verificare, materialul în discuţie fiind perisabil.

Analiza polinică (fig. 7) precizează la rîndul ei peisajul relativ deschis în jurul aşezării (polenul de copaci însuma abia 9,5%), pădurea existentă în acea vreme aflîndu-se la o distanţă ceva mai mare decît în timpul locuirilor anterioare.

Este foarte important să subliniem că restrîngerea peisajului silvestru, la începutul locuirii Cucuteni, nu este însoţită de o extindere a ariei

cerealelor cum ar trebui să se constate dacă pădurea şi-ar fi redus suprafaţa ca urmare a unei acţiuni antropice (fig. 10).

Întrucît în prima jumătate a locuirii Cucuteni, pe fondul unei afirmări sensibile a procentelor de cereale, are totuşi loc o uşoară revenire a peisajului silvestru, înclinăm să credem că în etapa care se plasează la contactul dintre straturile specifice culturii Precucuteni şi cele ale culturii Cucuteni s-a produs mai degrabă un fenomen climatic, care a impus nu numai împuţinarea copacilor, ci poate chiar reducerea cerealelor. Este mai greu, să ştim deocamdată dacă acest fenomen de uscăciune a fost general sau este un proces local. Afirmarea polenului unor plante de mlaştină confirmă tocmai acest fapt, ele putînd deveni preponderente în peisaj în timpul regimului în general uscat al climei. Totuşi între ierboase cea mai mare răspîndire o aveau speciile din familia *Compositae*, iar spre finalul locuirii Cucuteni şi familia *Gramineae*, în cadrul căreia cerealele ating cele mai ridicate procente (peste 17%).

În directă legătură cu condiţiile climatice stă şi faptul că animalele crescute şi vînate au fost în număr simţitor mai mic decît acele provenite din nivelul precucutenian. Din totalul de 1505 piese provenite de la mamifere, 1347 aparţin acelora domestice *(Bos taurus, ovicaprine, Sus scrofa domesticus, Canis familiaris)*, în timp ce mamiferelor sălbatice le revin 158 piese *(Lepus europaeus, Castor fiber, Canis vulpes, Ursus arctos, Sus scrofa ferus, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Bos primigenius, Equus Caballus)* [26].

În ceea ce priveşte uneltele, numărul lor este mult mai mare — 660 piese — (fig. 12/1) iar formele mult mai variate decît acelea ale locuirilor anterioare (fig. 13). Topoarele de piatră şlefuite, în general au un grad destul de mare de uzură, numeroase fiind piesele fragmentare. Cele mai frecvente sînt topoarele de formă trapezoidală sau relativ trapezoidală, cu secţiunea bi- şi plan convexă, dar nu lipsesc nici exemplarele plate, cu secţiunea dreptunghiulară. Se cer evidenţiate de asemenea toporaşele înalte de formă trapezoidală sau dreptunghiulară, precum şi topoarele ciocan, topoarele percutor, piese care păstrează tradiţia herminetelor, dălţile, rîşniţele, frecătoarele şi polisoarele. La acestea se adaugă topoarele perforate ,precum şi măciucile. Uneltele de silex sînt la rîndul lor, mai reduse numeric faţă de cele de piatră şi nu ştim care a fost motivul folosirii lor atît de puţin intense. Nu credem să fi fost vorba numai de depărtarea de sursa de materie primă, întrucît în alte staţiuni cucuteniene, la fel de depărtate de Prut şi Nistru ca şi Tîrpeştiul, numărul uneltelor de silex este uneori impresionant. Printre uneltele de silex de la Tîrpeşti menţionăm lamele simple, pe acelea retuşate mărunt, pe una sau ambele laturi, lame trunchiate, străpungătoare pe aşchii, gratoare pe aşchii sau pe lame, gratoare duble, vîrfuri de săgeţi, aşchii de decorticare, puţine nuclee, percutoare, percutoare-nuclee.

Din punct de vedere petrogenetic (tabelul 1 ; 6 ; fig. 9/3), rocile din care au fost lucrate uneltele se împart în : roci sedimentare (98,33%), roci magmatice (1,51%) şi roci metamorfice (0,15%).

TABELUL 6

Structura petrografică a materialului litic aparţinînd culturii Precucuteni.

Roca	Numărul de piese	%	Categorii petrografice %
Silicolit	397	60,15	Sedimentar 98,33
Silex	219	33,18	
Gresie silicioasă	26	3,93	
Gresie glauconitică	7	1,06	
Sienit	6	0,90	Magmatic 1,51
Bazalt	3	0,45	
Andezit	1	0,15	
Şist argilos	1	0,15	Metamorfic 0,15

TABELUL 7

Structura petrografică a materialului litic aparţinînd culturii Noua.

Roca	Numărul de piese	%	Categorii petrografice %
Silex	2	28,57	Sedimentar 85,71
Gresie glauconitică	3	42,85	
Serpentinit	2	28,57	Metamorfic 14,28

TABELUL 8

Caracteristicile fizico-mecanice a principalelor roci (după I. Treiber, 1963).

Roca	Greutate specifică	Rezistenţa de rupere la compresiune daN/cm²	Rezistenţa la şoc daNcm/cm²	Rezistenţa la uzură g/cm²	SiO_2 %	Duritatea
Silicolit	2,1—2.2	—	—	—	95	6,5—7
Silex	2,5—2,7	2900—3500	—	—	>99	7
Gresie silicioasă	2,1—2.2	400—2500	40— 90	0,1 —0,5	—	6,5—7
Gresie glauconitică	2,1—2,3	400—2500	—	—	95	5,5—6
Obsidiană	2,3—2,7	—	—	—	75	6,5—7
Andezit	2,6—2,8	700—2500	20—100	0,02—0,4	60	—
Sienit	2,7—2,8	1500—2200	—	—	60	—
Bazalt	2.7—3,3	2500—3500	15— 50	0,05—1,5	50	—
Serpentinit	2,5—2,9	900—1500	—	—	45	4

La rîndul ei, diversitatea tipurilor de roci scade de la 9 la 8, deşi numărul de piese, faţă de nivelul precucutenian, a devenit aproape dublu. Procentul deţinut de silicolit creşte şi el, ajungînd pînă la 60,15% (397 piese), fapt care poate duce la concluzia că locuitorii cucutenieni stăpîneau perfect tehnica prelucrării acestei roci, folosind totodată la maximum caracteristicile ei mecanice. Pe aceeaşi linie evoluează şi procentul silexului (219 piese = 33,18%), dar se cuvine subliniat faptul că piesele din silex fiind, aşa cum se ştie, de mici dimensiuni, în raport cu acelea din silicolit, ponderea acestora din urmă nu reprezintă şi ponderea cantităţii de materie primă necesară confecţionării lor. Cantitatea de rocă necesară obţinerii uneltelor de silicolit fiind mult mai mare decît al acelora din silex. Explicaţia rezidă şi în poziţia geografică a aşezării faţă de sursele de aprovizionare cu materie primă.

În orice caz, aceste două roci (silicolitul şi silexul) sînt principalele materii prime folosite de cucutenieni pentru confecţionarea uneltelor, ele deţinînd împreună 93,33% din totalul pieselor descoperite la Tîrpeşti.

Celelalte roci (fig. 12/2) sînt folosite în cantităţi mult mai reduse, printre ele gresia silicioasă cu un procent de 3,93% clasîndu-se pe un loc important datorită sigur rugozităţii sale, întrucît era utilizată atît la rîşniţe cît şi la polisoare ca material abraziv.

Destul de probabil, în aceleaşi scopuri a fost utilizată şi gresia glauconitică. Rocile magmatice (andezit, bazalt, sienit) au fost folosite cu precădere pentru confecţionarea uneltelor perforate, rocile acestea fiind deosebit de compacte şi avînd o structură echigranulară, holocristalină, proprietăţi care satisfac cerinţele mecanice la care sînt supuse uneltele (pentru lovit) de acest tip.

*

Trecînd la locurile post — neo-eneolitice de la Rîpa lui Bodai precizăm din nou că ele (cu unele excepţii) au fost mai mult sporadice. De pildă perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului îi aparţin patru morminte plane de înhumaţie şi cîteva mici complexe. La sosirea lor pe terasă peisajul fitogeografic era similar aceluia de la sfîrşitul locuirii cucuteniene, condiţiile climatului rămînînd în general aceleaşi (fig. 7).

Singura unealtă aparţinînd acestei perioade este reprezentată de un topor de silex brun de la Prut (tabelul 1-3). Evident, în raport cu restul pieselor litice din staţiune procentul este de 0,09%, dar el nu este edificator datorită tocmai caracterului pasager al acestei locuiri la Rîpa lui Bodai.

Nici în timpul epocii bronzului (cultura Noua I) şi nici în epoca hallstattiană aspectul peisajului fitogeografic nu se modifică prea mult (fig. 7).

Dată fiind însă apariţia şi folosirea metalului, uneltele de piatră devin din ce în ce mai rare, iar datele statistice, precum şi raportarea lor la numărul pieselor neo-eneolitice nu mai au o valoare reală. Noi le vom menţiona fără însă a le mai putea da o semnificaţie procentuală în economia comunităţilor respective.

Culturii Noua îi aparțin două fragmente de cuțite curbe de silex (Krummesser), altele de gresie, un fragment de măciucă și un altul de topor-ciocan, deci șapte piese (0,63% din totalul celor descoperite).

În schimb rocile sedimentare dețin acum un procent ridicat (85,17%), iar piesele descoperite se împart în trei categorii (fig. 9/4 ; tabelul 1-3 ; 7) ; silex, gresie cu glauconit și serpentinit. Cu totul nou este serpentinitul, din el confecționîndu-se unelte masive pentru lovit.

Ultimul nivel de la Tîrpești în care mai apar materiale litice este acela hallstattian. Este vorba de fapt de o singură piesă — un fragment de tipar — tăiat în gresie glauconitică (tabelul 1-3).

Nici în timpul locuirilor post-hallstattiene (bastarni, sec. II-III e.n. și sec. VI-VII e.n.) aspectul fitogeografic nu a înregistrat transformări spectaculoase.

Pentru înțelegerea problemelor ridicate de constituția petrografică a diferitelor roci folosite la Tîrpești la confecționarea uneltelor, s-a întreprins un studiu amănunțit bazat pe observații microscopice cu ajutorul lamelor subțiri, pe baza proprietăților optice ale mineralelor componente studiate în lumină polarizată. Studiul s-a extins la toate tipurile de roci, avîndu-se în vedere întregul material litic descoperit în stațiune și s-au întocmit statistici complete pe culturi și categorii de roci.

Cele 1096 de piese se împart în 13 tipuri de rocă situîndu-se în raporturi diferite în cadrul celor trei mari categorii petrogenetice : 5 tipuri sînt roci sedimentare, iar cîte 4 tipuri aparțin rocilor magmatice și respectiv metamorfice (tabelul 1-2 ; fig. 9 5).

Prezentăm mai jos fiecare tip de rocă în conformitate cu sistematica petrografică. Ne vom referi, de asemenea, la sursa probabilă de materie primă pentru uneltele de la Tîrpești.

Roci sedimentare

Roca sedimentară constituie la Tîrpești principala materie pentru confecționarea uneltelor. Diferitele tipuri de roci sedimentare, apar în cuprinsul tuturor locuirilor preistorice de la Tîrpești în procente variind între 85% și 98%, iar din totalul de 1096 de piese descoperite pe întreaga stațiune cele sedimentare întrunesc un procent de 97,44% (tabelul 1 ; fig. 9/5).

În marea lor majoritate sînt roci sedimentare dure în care cantitatea de SiO_2 este de peste 65% ; dar în cele mai multe cazuri de peste 95%. Deși numărul pieselor lucrate din roci sedimentare este cel mai mare (1067), ele se împart într-un număr restrîns de tipuri petrografice : accidente silicioase, gresii și calcar.

Accidente silicioase

În funcție de mediul de formare această grupă se împarte la rîndul ei în două categorii :

1. *Accidente silicioase în roci carbonatice,* în care intră silexul — rocă cu un conținut de peste 99% SiO_2 alcătuită din opal și calcedonie

criptocristalină[27]. Culoarea variază de la alb, gălbui, brun, cenuşiu pînă la negru ; semitransparent, luciu gras în spărtură, fără luciu pe suprafaţa nodulilor concreţionari, spărtura concoidală (tabelul 8). Duritatea mare şi spărtura concoidală sînt principalele caracteristici care au determinat utilizarea silexului pentru unelte.

Ocurenţă: silexul apare în roci calcaroase, cel mai adesea în cretă şi în calcare dolomitizate. Este destul de frecvent întîlnit în masivele calcaroase. Depozitele de silex din văile Prutului[28] şi Nistrului (fig. 16) au fost desigur cele mai accesibile surse de aprovizionare cu materie primă ale populaţiilor preistorice din Moldova (deci şi a acelora de la Tîrpeşti, unde el apare în proporţie ce variază între 28,57%-33,18% ; tabelul 2 ; fig. 14-15).

2. *Accidentele silicioase în roci argiloase* (şisturi silicioase) sînt reprezentate prin roci dure, conţinînd în jur de 95% SiO_2. Culoarea lor variază de la alb gălbui la cenuşiu închis. Prezintă microstratificaţie evidentă, făcînd parte din grupa silicolitelor stratiforme cu textură microcristalină.

Principalele minerale constituante sînt calcedonia şi opalul, pe lîngă care apar ca impurităţi : minerale argiloase, calcit, hematit şi substanţă organică cărbunoasă sau bituminoasă, care dă rocii o coloratură închisă. Prin oxidarea acestei părţi organice în contact cu atmosfera roca devine alb gălbuie, fenomen care o caracterizează în mod deosebit. La piesele din şist silicios care au spărturi recente se observă de la interior spre exterior trecerea graduală de la cenuşiu-negru la galben. Roca este în general dură şi masivă cu spărtură concoidală şi fără luciu (tabelul 8).

Ocurenţă. Această rocă reprezintă un element specific zonei flişului şi este cuprinsă frecvent în stratele eocene şi oligocene ale flişului Carpaţilor Orientali. Triburile de la Tîrpeşti şi-au putut procura rocile de tipul accidentelor silicioase în roci argiloase din întreaga zonă estică de la Obcinele Bucovinei pînă la Carpaţii de curbură (fig. 16).

Precizăm însă că în grupa accidentelor silicioase formate în roci argiloase nu se încadrează strict un anumit tip de rocă cum este cazul şisturilor silicioase.

Trăsăturile acestor roci predomină în piesele de la Tîrpeşti, însă se observă adesea şi caractere de menilit ,diatomit şi gaize. Forma pieselor lucrate din silicolit a fost adaptată la caracteristicile mecanice ale rocii, prezentînd tipuri alungite, masive.

Ea a fost utilizată pe scară destul de largă la Tîrpeşti (tabelul 2) dovadă cele 633 de unelte (57,66% din totalul pieselor).

Silicolitul completează în mod fericit piesele de silex (cu calităţi evident superioare) în momentul în care necesarul de unelte creşte odată cu sporirea populaţiei. Duritatea ridicată a silicolitului şi sursa bogată şi apropiată a făcut ca acesta să fie repede asimilat chiar dacă nu întruneşte calităţile optime în comparaţie cu silexul. Gresiile ocupă locul trei (6,64%) în cadrul utilajului litic din staţiunea de la Tîrpeşti (tabelul 1-2). Gresiile de la Tîrpeşti includ două varietăţi : gresia silicioasă şi Graywacke ; prima prezentînd procente ceva mai ridicate.

Sînt roci detritice ,cimentate cu granule între 2 şi 0,063 mm legate prin intermediul unui liant. Textura este psamitică, trecînd de la gro-

sieră, medie, la fină şi foarte fină în funcţie de dimensiunile granulelor care îi intră în componenţă.

Gresie silicioasă (fig. 15-16).

Este o rocă psamitică. Se prezintă compactă, dură datorită cuarţului. Culoarea variază în funcţie de impurităţi, avînd nuanţe alb-gălbui, uneori roşietice datorită hematititului (tabelul 8).

În cadrul pieselor de la Tîrpeşti se disting două categorii din punct de vedere al texturii. Una grosieră la care particulele au în jur de 1-2 mm diametru şi o alta mai fină la care particulele ajung sub 0,1 mm.

Gresia glauconitică.

Deşi tratăm separat această gresie ea nu diferă decît foarte puţin de gresia anterioară, fiind tot o gresie cuarţoasă însă în compoziţia căreia glauconitul se încadrează ca element distinct, specific.

Se prezintă compactă şi dură. Culoarea în general închisă cu nuanţe de cenuşiu pînă la negru (tabelul 8).

Are aceleaşi ocurenţe cu silicolitul şi gresie silicioasă pură (fig. 15-16).

Stratigrafic această gresie este întîlnită pînă la nivelurile corespunzătoare hallstattului.

Calcarul

Formează a treia categorie de roci sedimentare deşi o singură piesă se încadrează în această grupă. Am inclus-o şi pe aceasta în ideea de a trata integral materialul litic care prezintă urme de prelucrare sau utilizare.

Este de fapt un bulgăraş de calcar cretos care se va fi utilizat în procesul tehnologic de confecţionare a ceramicii. Roca este probabil o concreţiune calcaroasă formată în mediu argilos, situaţie frecvent întîlnită în depozitele de loes. Ea are o culoare albă şi textură friabilă, pulverulentă, poroasă. Conţine peste 98% $CaCO_3$ (tabelul 1-2).

Ocurenţă. Astfel de concreţiuni apar obişnuit în depozitele argiloase din zonele de platformă prin spălarea carbonatului de calciu şi redepunerea lui pe nivele inferioare.

Piesa poate proveni din orice zonă a Platformei Moldoveneşti (fig. 16).

Rocile magmatice

Ca varietate se înregistrează 4 tipuri de rocă încadrate în 4 familii în funcţie de aciditate, respectiv conţinutul de SiO_2.

Uneltele au aspecte diferite, cele din obsidiană prezentîndu-se sub formă de aşchii şi lame pe cînd andezitul şi bazaltul apare în piese masive şlefuite şi în general perforate. Şi în cazul lor tipul de unealtă este adaptat la caracteristicile mecanice ale rocii.

Petrografic rocile se împart în acide, intermediare şi bazice.

Rocile magmatice acide. Obsidiana.

Face parte din familia granitelor calco-alcaline efuzive [29]. Este o sticlă vulcanică reprezentind mici formaţiuni cristaline. Culoarea obsidianei de la Tîrpeşti este neagră, cu grad variabil de opacitate (uneori lamele subţiri fiind transparente), iar spărtura este concoidală (tabelul 8). Roca se aseamănă macroscopic cu silexul, prezentînd calităţi mecanice similare dar superioare totuşi acestuia.

Obsidiana, fiind de fapt o varietate de riolit se asociază cu depozitele mari din această rocă. Problema surselor de obsidiană este însă dificilă fiind puţine depozite descrise în Europa.

În Europa Centrală este cunoscut cu precădere depozitul de obsidiană şi perlit de la Tolcsva-Tokaj. Bine cunoscutul depozit se asociază cu trahite (fig. 17/1) [30].

Studiind structura geologică a acestuia s-a constatat o asemănare cu unele structuri geologice întîlnite în zona Oraşul Nou (Satu Mare), unde există însemnate resurse de perlit, rocă cu caracteristici asemănătoare cu obsidiana, diferind doar de aceasta prin textura specific perlitică (fig. 17/2).

În cadrul acestui depozit de perlit este foarte probabilă prezenţa nodulilor de obsidiană.

La Tîrpeşti roca apare numai în primul nivel de locuire corespunzător culturii ceramicii liniare.

Roci magmatice intermediare

1. Andezitul

Rocă efuzivă din familia dioritului [31]. Are structură hipocristalină. Uneltele de la Tîrpeşti sînt realizate dintr-o varietate care cuprinde ca minerale melanocrate, pe lîngă piroxeni (cca. 25%), olivină (5%), făcînd trecerea la bazalt. Se mai numeşte andezit bazaltoid. Textura este masivă compactă. Culoarea în general închisă datorită cantităţii însemnate de minerale melanocrate (tabelul 8).

Ocurenţă. Andezitul apare predominant în vulcanismul terţiar, la noi în ţară formînd un adevărat lanţ vulcanic. Sînt de menţionat Munţii Harghita-Gurghiu-Căliman-Ţibleş-Oaş-Gutîi (fig. 16) [32].

Roci magmatice intermediare. Sienit.

Textura sa este masivă de culoare cenuşiu-maroniu, cenuşiu închis sau roşietic-negricios (tabelul 8).

Ca ocurenţă menţionăm depozitele de la Turcoia, Iacob deal, zona Poiana Mărului, Şinca Nouă şi Ditrău [33]. Probabil sienitele de la Ditrău au constituit şi sursa de materie primă pentru Tîrpeşti (fig. 16).

Piesele din sienit constituie 0,82% din totalul uneltelor, fiind distribuite în nivelele Precucuteni (3) şi Cucuteni (6) în cadrul cărora reprezintă 0,8% şi respectiv 0,9% (tabelul 1-2).

Roci magmatice bazice. Bazaltul.

Este corespondentul efuziv din familia gabroului [34]. Textura este masivă, compactă, prezentînd însă în stare de zăcămînt, un sistem de fisuri după care se desprind coloane tetragonale sau hexagonale caracteristice.

Culoarea este închisă, în cele mai multe cazuri neagră, datorită mineralelor melanocrate (tabelul 8).

Ocurenţă. La noi în ţară remarcăm depozitele de la Detunata din Munţii Apuseni şi cele de la Racoşul de Jos, în Carpaţii Orientali, precum şi acelea de pe Mureş de la Branişte [35]. Acestea din urmă constituie probabil şi sursa bazaltului găsit la Tîrpeşti (fig. 16). Uneltele din bazalt apar în număr de cîte 3 piese în locuirile Precucuteni şi Cucuteni (tabelul 1-2).

Roci metamorfice.

Acestea formează o minoritate evidentă în cadrul materialului litic. Cele 5 piese reprezentînd 0,15% din totalul uneltelor (tabelul 1-2).

Ele se încadrează în 4 tipuri de rocă. Prezenţa acestora ar putea fi considerată şi ca accidentală.

Şist cloritos.

Este o rocă cu o duritate mică, caracteristică metamorfismului epizonal răspîndită în şisturile cristalinului carpatic (tabelul 8). Depozite mai mari se găsesc în Masivul Leaota, Munţii Apuseni, iar în Carpaţii Orientali în zona Tulgheş (fig. 16) [36].

La Tîrpeşti apare o singură piesă în cuprinsul nivelului Precucuteni.

Serpentinit, de culoare închisă, cu nuanţe de verde-cenuşiu, luciu caracteristic satinat, sticlos şi gras. Se prezintă sub formă compactă, cu duritate medie (tabelul 8).

Serpentinitul apare intercalat în şisturile cristaline epi- şi mezometamorfice.

În România se găseşte atît în cristalinul Carpaţilor Meridionali (Tişaviţa-Iuţi) cît şi în Carpaţii Orientali, în cadrul depozitelor cretacice (în zăcăminte lenticulare) [37]. Acestea din urmă, fiind mai apropiate probabil, constituie şi sursa pentru piesele de la Tîrpeşti (fig. 16).

Şist argilos

Se prezintă relativ compactă, de culoare cenuşie închis. Este o formă de trecere spre filit. Structura este granolepidoblastică, textura şistoasă.

Este una din rocile cele mai răspîndite în cristalinul carpatic (fig. 16). În România apare în autohtonul Carpaţilor Meridionali, rama nordică a

Masivului Făgăraş; în Banat, Apuseni şi cristalinul Carpaţilor Orientali [38]. Singura piesă din şist argilos aparţine nivelului Cucutenian (tabelul 1).

Calcar cristalin

Se prezintă cu structură granulară zaharoidă. Culoarea albă-gălbuie. În compoziţia chimică $CaCO_3$ deţine peste 95%. Sînt roci frecvente în cristalinul din ţara noastră.

Menţionăm depozitele din Carpaţii Orientali care prezintă interes pentru noi (fig. 16). Apar mase de calcare cristaline în Munţii Rodnei, Hăşmaş, Bistriţei etc. [39].

Piesa din calcar cristalin găsită în staţiunea noastră aparţine locuirii precucuteniene (tabelul 1-2).

*

Una dintre cele mai importante probleme ridicate de analiza petrografică a materialului litic de la Tîrpeşti este aceea a stabilirii, pe cît posibil, a surselor de aprovizionare cu materie primă şi, evident, a distanţelor de deplasare pentru procurarea acestuia.

Problemele legate de tipurile de roci folosite au mai fost puse şi cu ocazia cercetărilor întreprinse în alte staţiuni neolitice, fără însă a li se acorda o atenţie deosebită şi fără a fi supuse unor minuţioase analize petrografice.

Noi am arătat care au fost proprietăţile rocilor, subliniindu-le pe acelea mai intens folosite şi am ajuns la concluzia că gama de tipuri de unelte per rocă era relativ restrînsă. Astfel, silexul şi obsidiana s-au folosit pentru realizare de unelte de tăiat, înţepat sau răzuit, ca şi pentru unelte compuse (seceri etc.), din silicoliţi s-au executat toporaşe sau dălţiţe, adaptate mai degrabă răzuitului decît tăiatului. Rocile magmatice (bazaltul, andezitul etc.), au constituit materia primă pentru confecţionarea unetelor masive de lovit, iar din gresiile cu abraziv s-au tăiat rîşniţe ca şi polisoare. În acest mod s-a stabilit relaţia strînsă dintre rocă şi funcţionalitatea uneltei.

Dintre rocile folosite în neo-eneolitic singura care apare numai în nivelul liniar-ceramic este obsidiana, iar dispariţia ei îşi poate afla explicaţia într-o eventuală pierdere a contactului cu sursele de materie primă sau în distanţa prea mare la care se aflau aceste surse. De altfel, nu ar fi exclus ca purtătorii culturilor Precucuteni şi Cucuteni să nu mai fi cunoscut nici aceste surse, nici proprietăţile excepţionale ale rocii.

În ceea ce priveşte sursele de materie primă noi am fixat pe hartă (fig. 16) principalele formaţiuni geologice din zonele mai mult sau mai puţin apropiate de Tîrpeşti, arătînd că această aşezare se află în apropiere de limita dintre formaţiunile specifice Platformei Moldoveneşti şi cele de orogeneză ale Carpaţilor Orientali.

În cadrul depozitelor de Platformă un rol important pentru problema noastră îl au „ivirile“ de calcare bugloviene de pe Valea Prutului unde îşi află originea noduli de silex pe care îi găsim în prundişul văii superioare a acestuia dar şi în depozite *in situ*.

Între Tîrpeşti şi aceste depozite distanţa este de 130 km, iar între Tîrpeşti şi depozite similare aflate pe Valea Nistrului distanţa variază între 200-250 km.

În acest fel distanţa minimă de deplasare pentru aprovizionarea cu silex (în linie dreaptă) ar fi de 100-130 km.

În privinţa Carpaţilor Orientali, în preajma cărora se află Tîrpeştiul, formaţiunile geologice sînt de o mare varietate şi ele prezintă interes întrucît majoritatea rocilor din staţiunea noastră au fost aduse din această regiune.

Structural Carpaţii Orientali se divid în trei zone. Le precizăm de la est la vest :

— întîlnim în primul rînd fîşia de fliş, domeniu al rocilor sedimentare, apoi alternanţe de gresii, şisturi argiloase disodilice cu intercalaţii de silicolite. Distanţa între Tîrpeşti şi aceste formaţiuni este numai de cîţiva zeci de kilometri. De altfel flişul este dispus ca o ramă externă a catenei muntoase pînă dincolo de Carpaţii de curbură, iar vîrsta formaţiunilor este paleogen-neogenă.

— urmează apoi o a doua zonă geologică formată din cristalinul mezozoic dispus în partea mediană a jumătăţii nordice a Carpaţilor Orientali româneşti. Este vorba de o formaţiune de şisturi cata- şi epimetamorfice în care se întîlnesc micaşisturi, şisturi cloritoase, sericitoase, amfibolite, marne, serpentinite etc.

Această formaţiune constituie, la rîndul ei, sursa de materie primă pentru puţinele unelte lucrate la Tîrpeşti din roci metamorfice. În kilometri, distanţa pînă la aceste formaţiuni, ar fi de 30-40 km, dar ea ar putea fi redusă dacă avem în vedere că o serie de rîuri mai importante, cum ar fi de pildă Bistriţa sau Moldova, traversează aceste formaţiuni, într-o măsură mai mică sau mai mare. Precizăm în plus că Valea Bistriţei are patul de pietriş format în cea mai mare măsură din elemente de cristalin.

— în sfîrşit cea de a treia zonă geologică este constituită de rama vestică a Carpaţilor Orientali, formată din roci magmatice, ca rezultat al vulcanismului neogen. Deşi în mare aceste roci provin din acelaşi rezervor magmatic, cele care ajung în lungul şirului muntos menţionat, începînd din Maramureş cu lanţul Oaş-Gutîi-Ţibleş şi continuînd spre sud cu Căliman-Gurghiu-Harghita, prezintă un aspect destul de variat. Întîlnim aici andezite, bazalte, riolite, dacite etc.

După cum se ştie, între rocile vulcanice cea mai importantă pentru noi este obsidiana.

Din studiile geologice şi analizele de specialitate de pînă acum rezultă că zona Maramureşului ar putea eventual constitui sursa cea mai probabilă de apariţie a acestei roci în asociaţie cu depozitele de riolit (cu care deobicei se întîlneşte) atestate cu siguranţă în această regiune.

În linie dreaptă, pînă la sursa maramureşeană ar fi de parcurs aproximativ 250 km.

Dacă însă am face abstracţie de aceste, deocamdată presupuse formaţiuni din Maramureş, următoarele, ca apropiere, ar fi cele din zona Tokaj, pînă la care distanţa sporeşte cu încă 250 km.

Ni se pare totuşi că 500 km ar fi o distanţă mult prea mare şi destul de dificil de parcurs de către populaţiile liniar-ceramice din Moldova.

Nu ar fi însă exclus ca obsidiana să fi fost adusă în Moldova de primii purtători ai culturii liniar-ceramice pătrunşi aici şi să fi fost transmisă din generaţie în generaţie ; fără să se mai aducă altă materie primă din afară.

Reîntorcîndu-ne la structura petrografică a materialului litic de la Tîrpeşti, constatăm că distanţa cea mai mare la care se aflau depozitele de materie primă corespunde celui mai vechi nivel de locuire, adică nivelului liniar-ceramic, întrucît pentru obţinerea obsidianei erau necesari de parcurs minimum 250 km, în cazul în care liniarii se mai aprovizionau de la sursele iniţiale.

Aşa cum am văzut, celelalte roci, exceptînd depozitele de silex se aflau la numai cîteva zeci de km. La aceasta s-ar adăuga faptul deloc lipsit de importanţă că mai toate rîurile şi pîrîurile din zonă, parcurgînd măcar parţial lanţul Carpaţilor Orientali, poartă în albiile lor numeroase roci din care au fost confecţionate uneltele de la Tîrpeşti. Excepţie ar face doar materialul folosit pentru rîşnit, care prin dimensiunile sale necesită fie deplasarea pînă la sursă, fie procurarea prin schimb.

După cum se ştie, procurarea hranei constituia pentru triburile neo-eneolitice una din principalele preocupări. Am amintit mai sus care au fost animalele crescute şi vînate, iar din diagrama polinică rezultă o mare cantitate de polen de ierboase constituind, credem noi o specială preocupare pentru recoltarea acestora, necesare sigur, hranei şi rezervelor de hrană pentru animale.

Aceeaşi diagramă polinică relevă o serie de aspecte deosebit de interesante privind evoluţia preocupărilor legate de cultivarea cerealelor.

Corelînd procesul de împădurire (mai exact procentele polenului de arbori) cu suma polenului de *Cerealia* din cadrul fiecărui nivel cultural din staţiunea Tîrpeşti s-a ajuns la următoarele concluzii (fig. 10). În timpul locuirii liniar-ceramice pădurea era bine dezvoltată în preajma aşezării, iar cerealele nu-şi fac simţită prezenţa decît în cel de al doilea spectru al depozitului specific acestei culturi prin procente destul de modeste (0,6%). În continuare se produce treptat evidenţierea moderată a cerealelor care spre sfîrşitul locuirii întrunesc 6,7%.

La începutul locuirii Precucuteni (130 cm. adîncime) se remarcă o scădere bruscă a valorilor polenului de arbori care scad de la 43,5% la 21,2% ceea ce presupune o reducere la mai mult de jumătate a procentelor şi relevă aproape cu siguranţă intense procese de defrişare (subliniate şi de cantitatea mare de cenuşă care apare în probele polinice). Aceste fenomene de reducere a suprafeţelor împădurite par cu atît mai mult a fi opera omului, cu cît ele sînt corelate cu evidenţierea progresivă a ce-

realelor, care la rîndul lor sînt în concordanţă cu perioadele de intensă locuire.

Se pare că triburile precucuteniene după ce şi-au curăţat de pădure suprafaţa necesară au menţinut tot timpul locuirii un echilibru constant între suprafaţa împădurită (A. P. variază între 23,2% şi 16,7%) şi terenurile acoperite de cereale (12,3%-11,3%), de vreme ce şi polenul de copaci şi cel de *Cerealia,* nu suferă decît fluctuaţii foarte sensibile.

Între stratul propriu locuirii precucuteniene şi cel specific locuirii cucuteniene se produce un fenomen deosebit în sensul că scade şi suma polenului de copaci, dar şi cea a polenului de cereale. Nu este exclus ca la originea reducerii valorice a celor două componente să stea o cauză de natură climatică, în sensul că clima a suferit o uscăciune evidentă. Mai mult, această ipoteză pare a fi confirmată chiar de evoluţia ulterioară a polenului de arbori şi de cereale, cînd se constată că pădurea pare a cîştiga din terenul pierdut, fără a ajunge însă să ocupe suprafeţe mai mari decît în timpul locuirii Precucuteni, iar, paralel, cu foarte mici fluctuaţii, cerealele sînt angajate în acelaşi proces de mărire a suprafeţelor, ajungînd să culmineze în plină locuire cucuteniană cînd însumează maximum absolut de 17,3%.

În perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului observăm pe de o parte că pădurea cîştigă din nou teren sigur şi în detrimentul spaţiilor ocupate pînă atunci cu cereale şi că acestea din urmă (adică *Cerealia)* scad brusc de la procentele de 17,3% cît însumau la sfîrşitul locuirii cucuteniene la numai 2,9%. Aceasta constituie o dovadă în plus că triburile pătrunse în Moldova, destul de probabil din zonele de silvostepă, nu mai aveau ca preocupare principală cultivarea plantelor. De fapt şi analiza antropologică efectuată asupra a trei dintre înhumaţii de la Tîrpeşti a demonstrat că aceştia au dus o viaţă seminomadă, străbătînd pe jos mari distanţe, lucru obişnuit la triburile de păstori [40]. Evident numai viitoare analize polinice făcute în staţiuni ale acestor populaţii vor fi în măsură să confirme sau infirme ipoteza noastră.

Procentul de împădurire naturală continuă, în timp ce acela de cereale se menţine la aceleaşi cote joase, destul de probabil pînă în secolele II-III e.n., şi VI-VII e.n., cînd constatăm din nou creşterea procentelor de *Cerealia* (12,5%) şi în acelaşi timp reducerea suprafeţei pădurii.

Deosebit de interesantă este apariţia bruscă (de la 0% la 26%) în diagrama polinică de la 90 cm adîncime a lui *Typha.* Prezenţa ei constituie o dovadă certă că atît locuinţele de suprafaţă cît şi alveolările şi bordeiele au fost acoperite (aşa cum s-a presupus de mult) cu stufăriş, *Typha,* plantă tipică pentru zonele mlăştinoase fiind adusă pe terasă special pentru a fi folosită la construcţia locuinţelor.

Din păcate analizele polinice ,cît şi cele petrografice de la Tîrpeşti, fiind deocamdată destul de singulare, nu pot fi coroborate cu alte date şi nici măcar cu analize similare făcute în staţiuni liniar-ceramice sau tripoliene din teritoriile vecine.

Am putea totuşi considera cel puţin cu aproximaţie, că în staţiunile neo-eneolitice din Moldova s-ar putea ca fenomenele climatice precum şi culturile de plante să fi fost similare sau relativ similare cu acelea de la

Tîrpeşti. Nu excludem însă nici situaţii de alt gen, mai ales în staţiuni aflate în zonele de cîmpie sau cîmpie colinară, sau chiar în acelea aflate în regiuni mult mai înalte decît aceea de la Tîrpeşti.

Încercînd să stabilim zonele posibile de exploatare a rezervelor de hrană şi în funcţie de aceasta şi situaţia demografică din zonă, constatăm că deocamdată cea mai apropiată staţiune liniar-ceramică cunoscută se află la o distanţă de 23-24 km — staţiunea de la Trudeşti-Ghigoeşti, iar aceea de la Traian-Dealul Fîntînilor la 42 km. În schimb, în timpul culturii Precucuteni III, cînd populaţia sigur a devenit mai densă, staţiunea cea mai apropiată (Ţolici) se află la circa 6-7 km. Populaţia creşte şi mai mult în vremea culturii Cucuteni, cînd staţiunile se înmulţesc surprinzător şi cînd întîlnim o staţiune contemporană cu aceea de la Tîrpeşti la o distanţă de numai 3-4 km.

Putem conclude astfel că în timp ce populaţiile liniar-ceramice aveau la dispoziţie spaţii largi de exploatare, treptat, datorită înmulţirii populaţiei, aceste spaţii se restrîng din ce în ce mai mult.

După cum credem că a rezultat din prezentarea mediului ambiant, ocupanţii terasei de la Rîpa lui Bodai au beneficiat de bune condiţii de viaţă. La acestea se adaugă şi salinele aflate în pădurea Ţolici (la nu mai mult de 6-7 km) care au fost exploatate încă din neo-eneolitic. În preajma lor noi am descoperit fragmente ceramice din toate epocile pre- şi proto- istorice atestînd intensa lor folosire.

Pentru a putea avea o imagine cît mai completă asupra vieţii comunităţilor umane de la Tîrpeşti noi am încercat să îmbinăm şi să prezentăm toate datele şi rezultatele analizelor ce s-au putut obţine pînă în prezent.

NOTE

* Lucrarea de faţă a fost publicată sub titlul : *Contribution to the Ecology of Pre- and Proto-historic Habitations at Tîrpeşti, în Dacia, N. S.*, XXV, 1981, p. 7-33. Pentru a înlesni accesul a unui număr cît mai mare de arheologi la acest studiu şi pentru a face cunoscute cercetările interdisciplinare de la Tîrpeşti, jud. Neamţ, redacţia a considerat utilă publicarea lui şi în limba română. Deoarece studiul a apărut în limba engleză considerăm că nu mai este necesar un rezumat într-o limbă de circulaţie internaţională.

1 V. Mihăilescu, *Dealurile şi cîmpiile României*, Bucureşti, 1966, p. 245. Unii rup din această unitate „Cîmpia Moldovenească" (vezi V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei*, Bucureşti, 1968, p. 20-21) situată în depresiunea Jijiei şi Başeului, dar pentru problemele care ne preocupă această subdiviziune geomorfologică nu prezintă importanţă.

2 V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 245.

3 *Ibidem*, p. 247.

4 *Ibidem.*

5 V. Tufescu, *Subcarpaţii şi depresiunile marginale ale Transilvaniei*, Bucureşti, 1966, p. 87, vorbind de „Depresiunea Neamţului" precizează : „Cea mai mare parte a depresiunii la est de tăpşanul piemontan apare ca o cîmpie ondulată pe interfluvii şi etajată în largi trepte de terase în rest. Au fost recunoscute trei nivele de terase : o terasă inferioară înaltă de 8-10 m deasupra albiei majore, bine reprezentată de-a lungul văii Neamţului şi pe valea Topoliţei ; o terasă medie „(este cazul terasei noastre)" care acoperă însuşi interfluviul dintre cele două văi principale (dealurile Humuleşti şi Topoliţa) şi una superioară..."

6 C. Matasă, *BCMI*, 31, 1938, 97, p. 116, menţionează aşezarea sub numele de „Rîpa lui Budăi", dar toţi locuitorii satului numesc punctul „Rîpa lui Bodai". Vechea denumire de *budăi* = izvoare — datorită probabil izvoarelor bogate de la poalele terasei s-a transformat demult într-un nume propriu — BODAI.

7 *Monografia geografică a Republicii Populare Române, I, Geografie fizică*, Bucureşti, 1960, Anexa III, Harta hipsometrică.

8 Idem, Anexa X, Depozite cuaternare.

9 Idem, Anexa XXIII, Harta geobotanică.

10 *Ibidem*.

11 *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, Anexa XXV, Harta faunei.

12 C. Matasă, *op. cit.*, p. 116, fig. 49.

13 În anii 1959—1960 săpăturile au fost conduse de Silvia Marinescu-Bîlcu ; în 1961—1962 şi 1963 de către prof. Vladimir Dumitrescu, din colectiv mai făcînd parte Hortensia Dumitrescu, Silvia Marinescu-Bîlcu, Ersilia Tudor membri, Horia Matei, Mariana Marcu, Mihai Irimie, Mihai Milian studenţi ; săpăturile anilor 1964—1965 şi 1968 au fost conduse din nou de Silvia Marinescu-Bîlcu, iar în primii doi ani din colectiv a mai făcut parte şi Horia Matei.

14 E. Pop, *Bul. Grăd. bot.*, Cluj, 9, 1929, 3-4, p. 81-210.

15 *Ibidem*.

16 O. Necrasov, S. Haimovici, *Materiale*, 8, 1962, p. 261-262 ; idem, *Materiale*, 9, 1970, p. 59-62.

17 B. Soudsky, *Bylani osada nejstarších Žěmědecŭ z maladsi doby kamenné*, Praga, 1966.

18 O. Necrasov, S. Haimovici, *Materiale*, 9, 1970, p. 61-62.

19 E. Zah, *Microscopic, thermal and chemical examination of stone implements and pottery from the neolithic settlement at Rast (Oltenia)* in Vladimir Dumitrescu, *The Neolithic settlement at Rast*, Oxford, 1980, p. 118-123.

20 O. Necrasov, M. Ştirbu, *Studiul paleofaunei eneolitice din aşezarea complexă de la Tîrpeşti (cultura Precucuteni şi Cultura Cucuteni A_1 — A_2*, în manuscris. Mulţumim şi pe această cale autoarelor pentru permisiunea de a folosi datele înainte de publicarea lor.

21 W. Van Zeit, *apud* A. Munaut, *Acta geogr. Lovaniensa*, 6, 1967, p. 158.

23 J. Iversen, Danmarks Geol. Undersoegerse, serie 4, 3, 6, p. 14-23.

24 O. Necrasov, M. Ştirbu, *op. cit.*

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

27 N. Anastasiu, *Minerale şi roci sedimentare. Determinator*, Bucureşti, 1977, p. 295-306.

28 V. Mutihac, L. Ionesi, *Geologia României*, Bucureşti, 1974, p. 34-35.
29 L. Pavelescu, *Petrografia rocilor eruptive şi metamorfice*, Bucureşti, 1976, p. 156-168.
30 J. Nandris, *Bull. of the Institute of Arch.*, 12, 1975, p. 71-94.
31 L. Pavelescu, *op. cit.*, p. 156-168.
32 V. Mutihac, L. Ionesi, *op. cit.*, p. 331-340.
33 I. Treiber, *Petrografia rocilor magmatice şi metamorfice*, Bucureşti, 1963, p. 185-186.
34 L. Pavelescu, *op. cit.*, p. 194-223.
35 V. Mutihac, L. Ionesi, *op. cit.*, p. 337-339.
36 *Ibidem*, p. 167-168.
37 G. Pîrvu, Gh. Mocanu, C. Himbovschi, A. Grecescu, *Roci utile din România*, Bucureşti, 1977, p. 175 ; 276.
38 V. Mutihac, L. Ionesi, *op. cit.*, p. 266-273.
39 G. Pîrvu, Gh. Mocanu, C. Himbovschi, A. Grecescu, *op. cit.*, p. 276 şi urm.
40 D. Nicolăescu-Plopşor, *SCA*, I, 1964, 2, p. 157-172.

Fig. 1. — 1. Harta României.

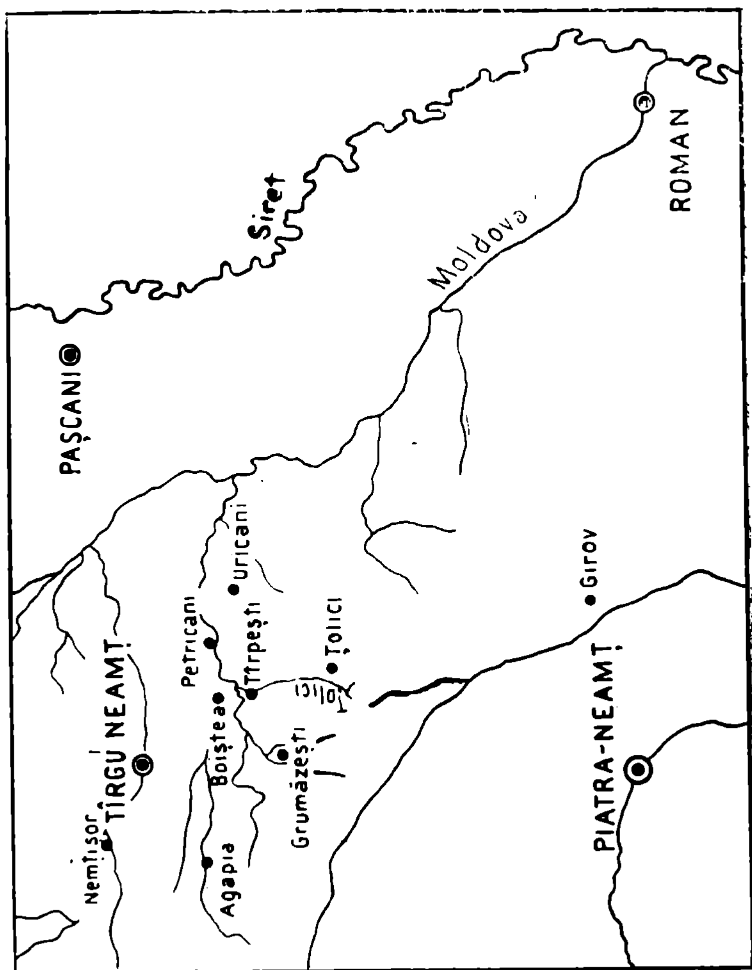
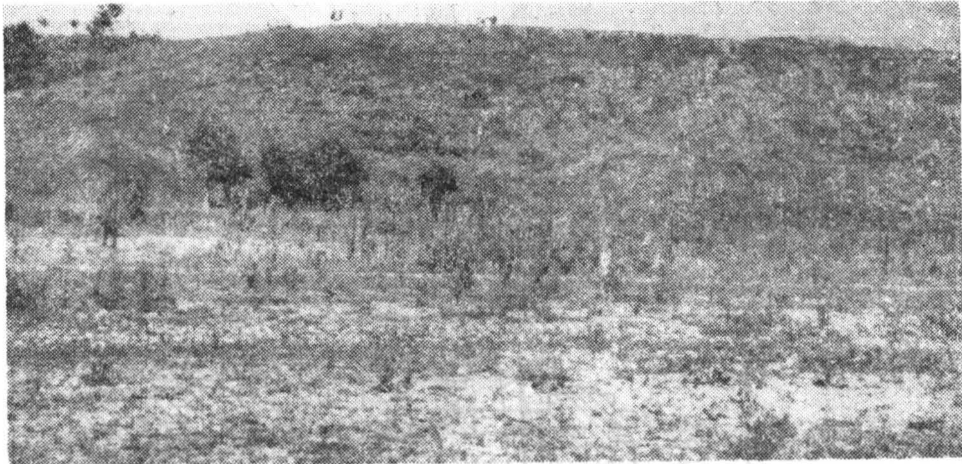

Fig. 1. — 2. Moldova de centru vest.

Fig. 1. — 3. Planul săpăturilor.

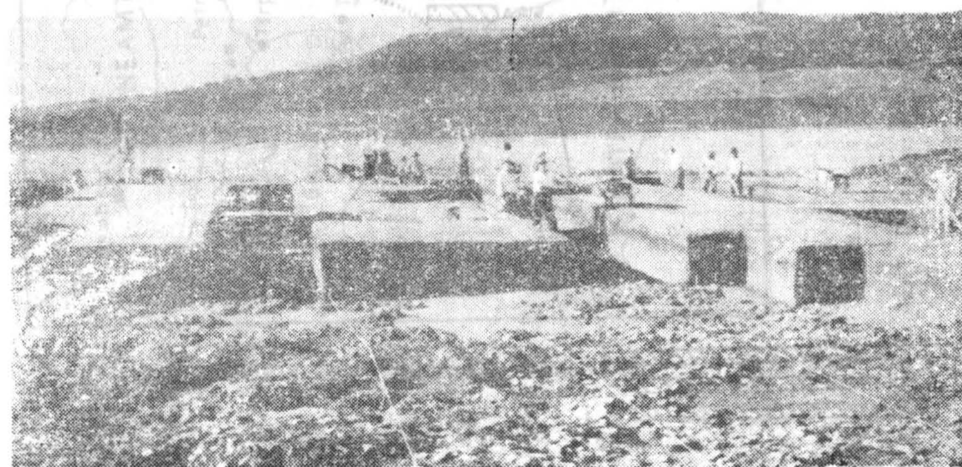
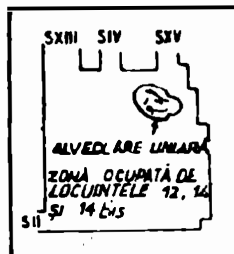

Fig. 2. — Tîrpeşti : 1. vedere generală a Rîpei lui Bodai ; 2. vedere spre satul Tîrpeşti şi văile Topoliţei şi Ţoliciului ; 3. imagine din timpul săpăturilor.

ȘANȚ DE APĂRARE PRECUCUTENIAN
ȘANȚ DE APĂRARE CUCUTENIAN
MIC ȘANȚ DE APĂRARE PRECUCUTENIAN
VATRA
CUPTOR
LOCUINȚĂ PRECUCUTENIANĂ
LOCUINȚĂ CUCUTENIANĂ
Gr. L. GROAPĂ LINIAR+CERAMICĂ
Gr. P. GROAPĂ PRECUCUTENI
Gr. C. GROAPĂ CUCUTENI
Gr. H. GROAPĂ HALLSTATTIANĂ
M MORMÂNT DE ÎNHUMAȚIE

0 10 20m

N

SX
ALVEOLARE PRECUCUTENIANĂ
L 20 bis
L 20
SXV
L 9
Gr. C
SXVII SXVIII SXIX SXX
SVD SVC
SVI
GROAPĂ LINIARĂ
SIX SVII SIII SXIII SIV SXVI SXXII
L 1
L 18
L 8
L 10
L 15
L 19
L 7
L 23
L 13
L 6
L 16
L 24
L 3
L 14
L 14 bis
L 17
L 11
L 5
L 4
L 2
L 12
L 22
L 22 bis
L 21
SII
SI
Topolița

Ftig://3ww-.nPlaeu-lhelamtu.roi l ohttpl//cirstec:roe.

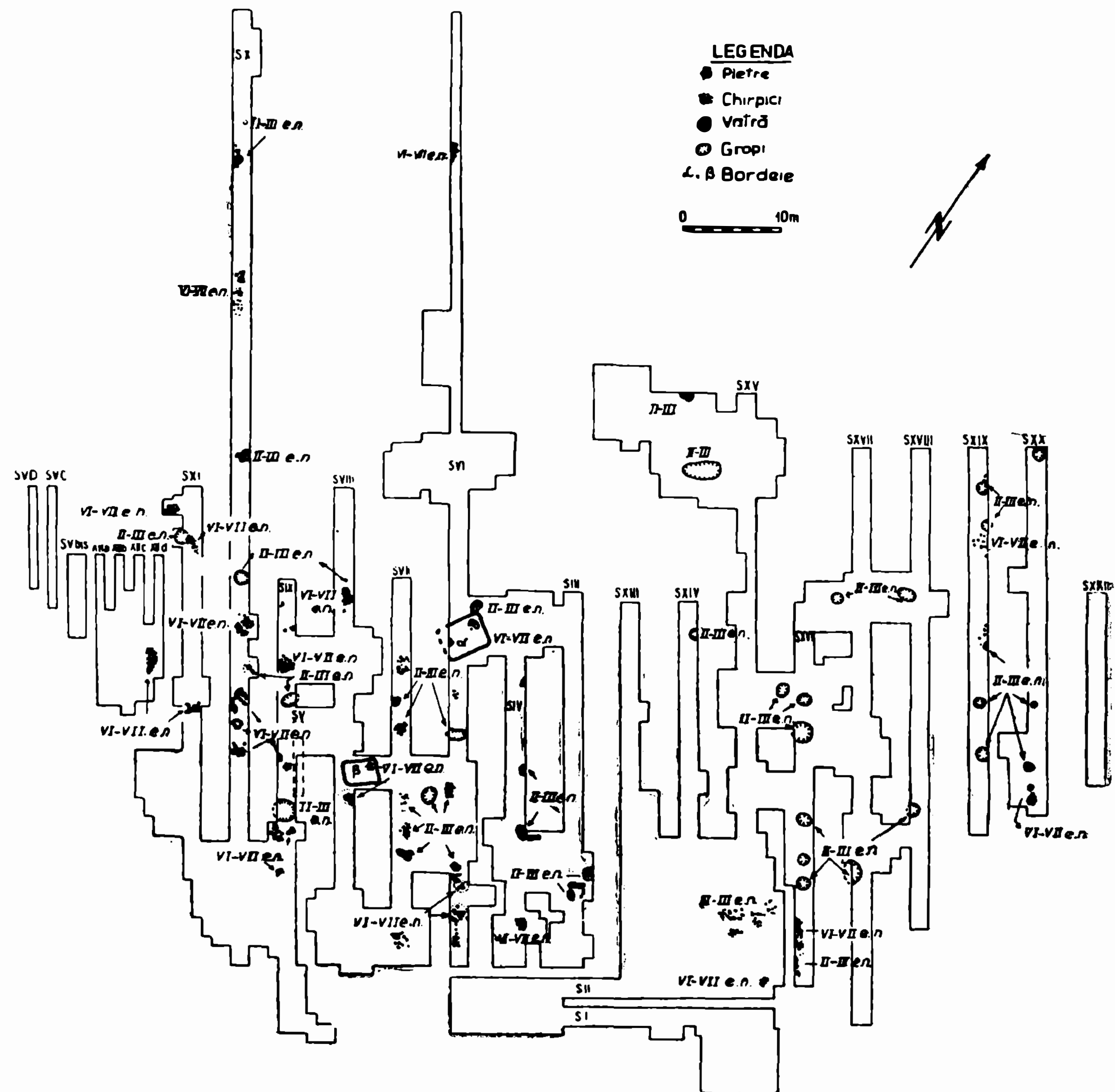

Fig. 4. — Planul locuințelor din secolele II-III și VI-VII e.n.

SVI

0 1 2 3 4 5 10 15 20

25 30 35 40

45 50 55 60 65

70 75 80 85

90 95 100m

10YR 3/2-4/2 Brun-cenușiu foarte închis
10YR 5/2 Brun-cenușiu
10YR 5/3-6/3 Brun-brun pal
10YR 6/3 Brun pal
10YR 7/4-7/6 Brun-gălbui foarte pal
10YR 3/1-2,5/1 Cenușiu-negru foarte închis
Cenușă
10YR 4/1 Cenușiu închis
10YR 7/2 Cenușiu deschis

Groapă cucuteniană
Gropi din sec. 2–3 e.n.
Locuințe Cucuteni
Locuințe Precucuteni
Șănțuleț precucutenian
Gropi cu ceramică liniară
Șanț de apărare Cucuteni
" " " Precucuteni
Alveolare precucuteniene
Chirpic, Pietre, Fragmente ceramice, Oase

Fig. 5. — Profilul șanțului VI.

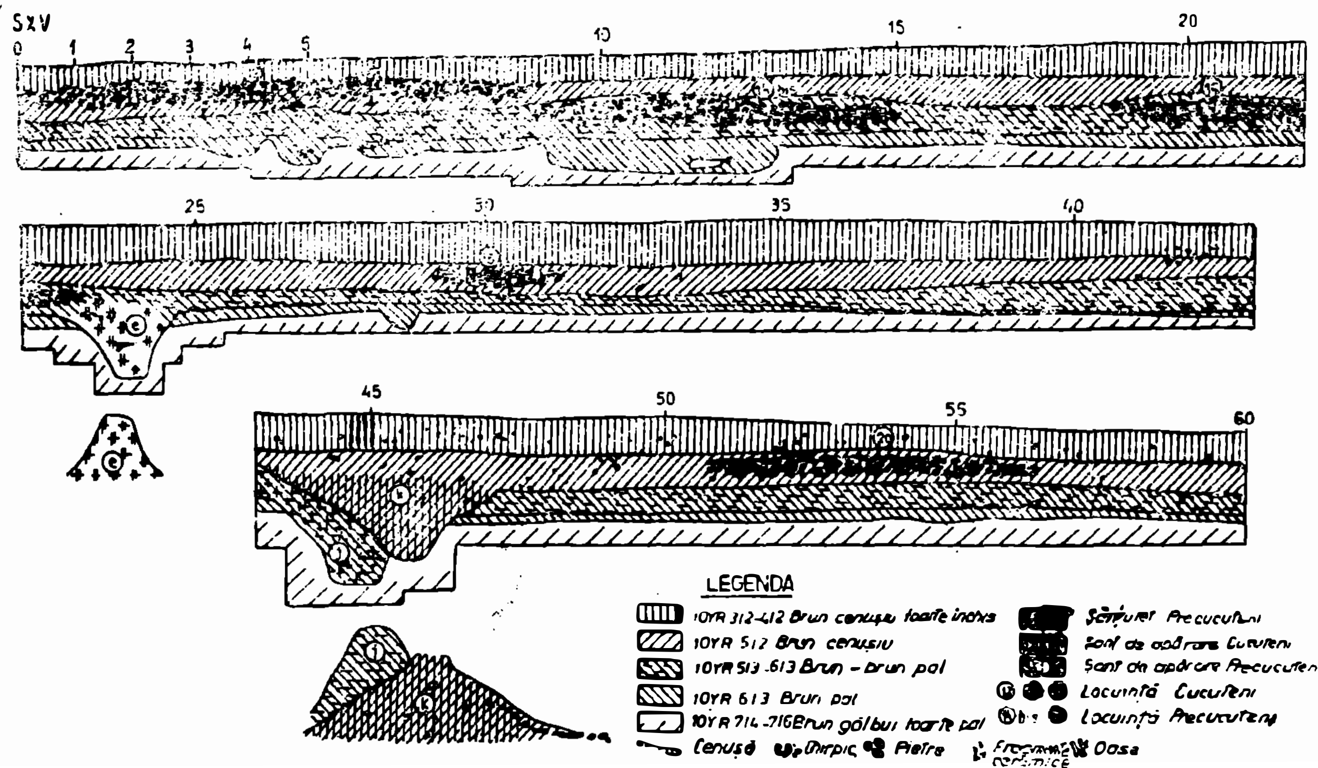

Fig. 6. — Profilul șanțului XV.

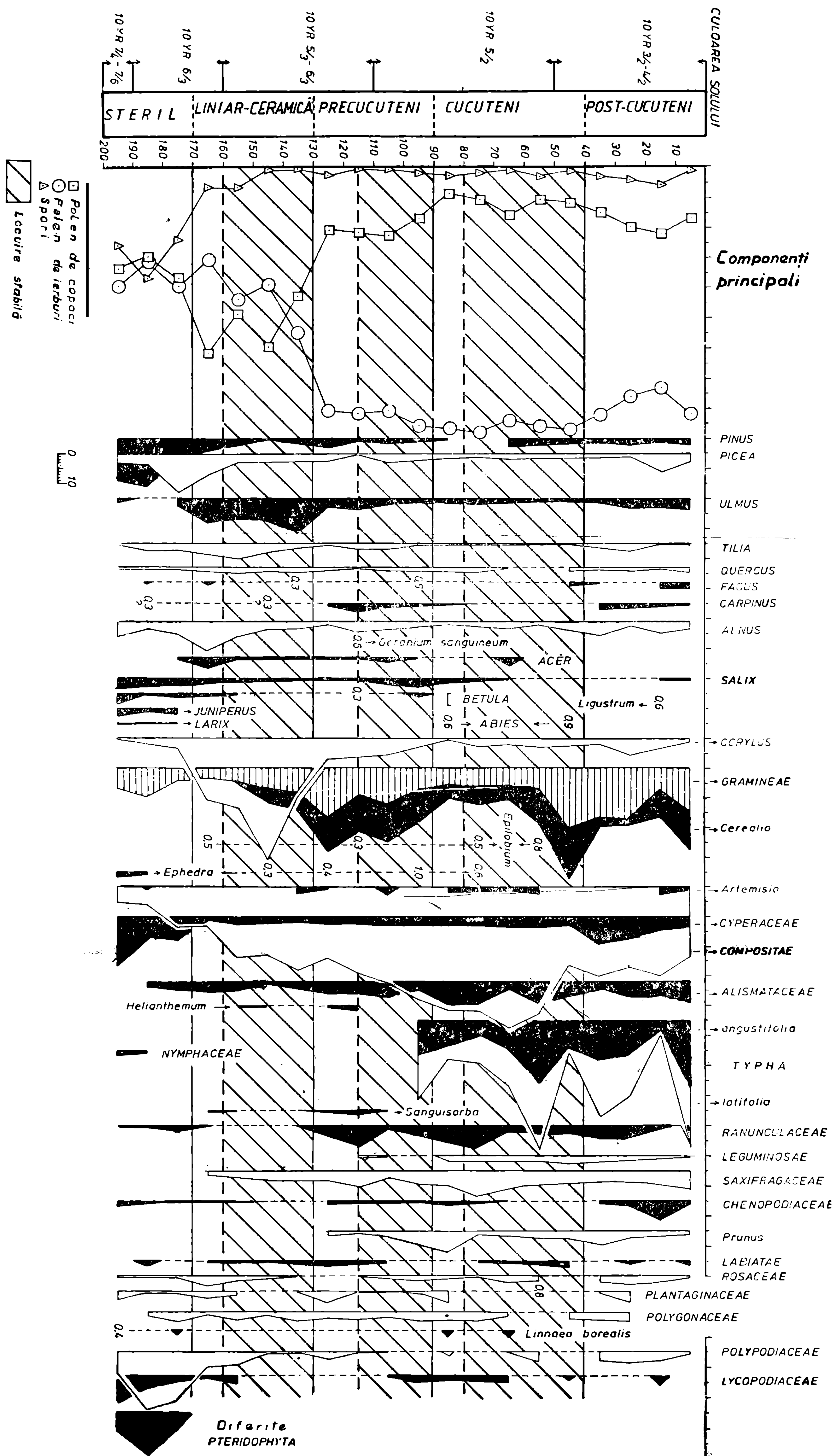

Fig. 7. — Diagrama polinică a unui profil din așezare.

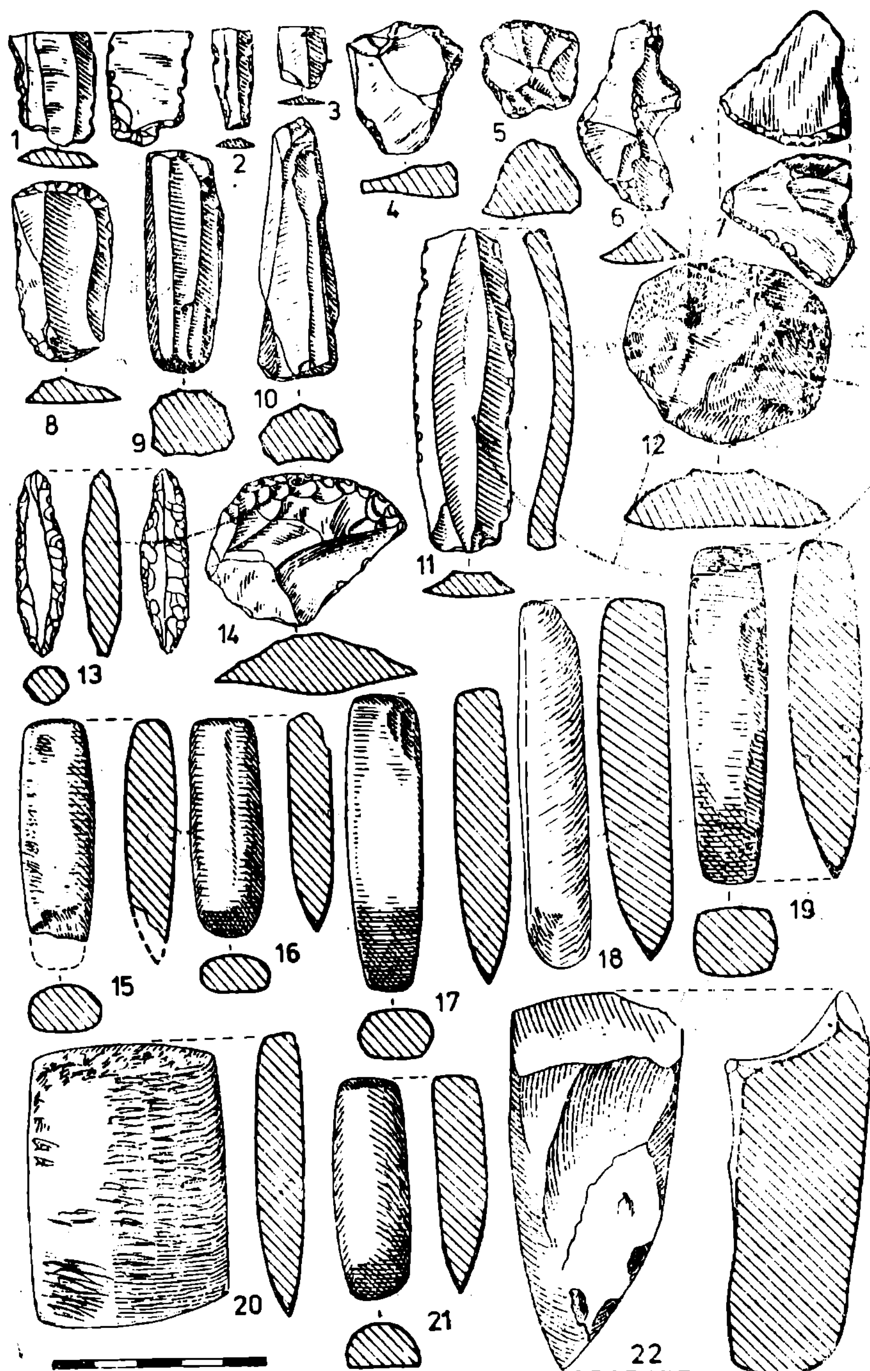
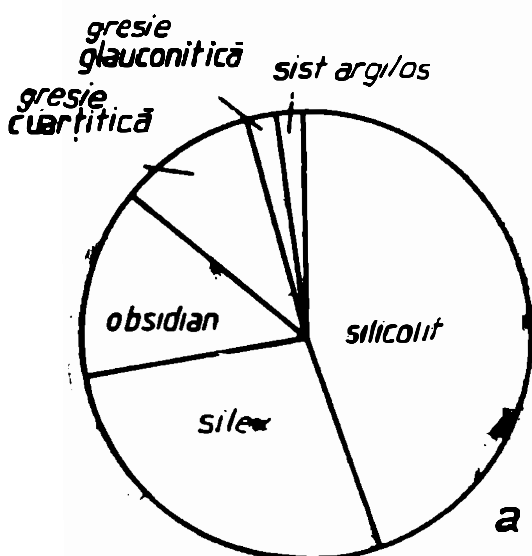
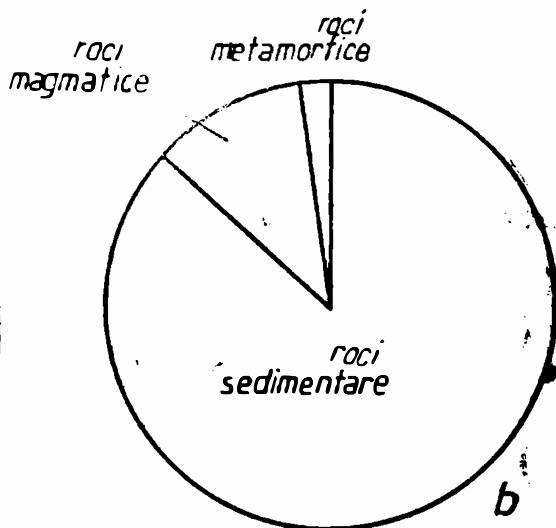
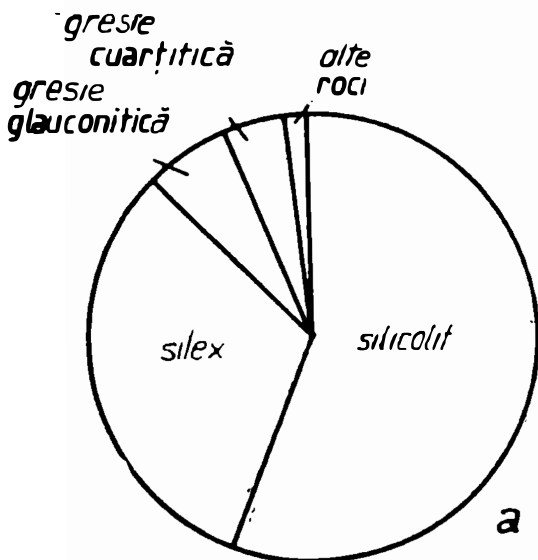

Fig. 6. — Unelte liniar-ceramice.

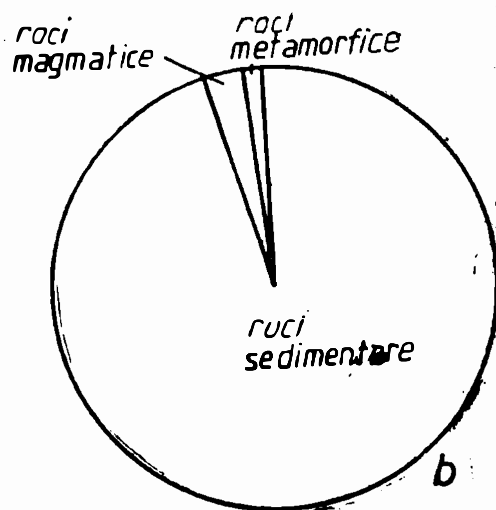

Fig. 9. — Structura petrografică a materialului litic din stațiune: 1. cultura liniar-ceramică; 2. cultura Precucuteni.

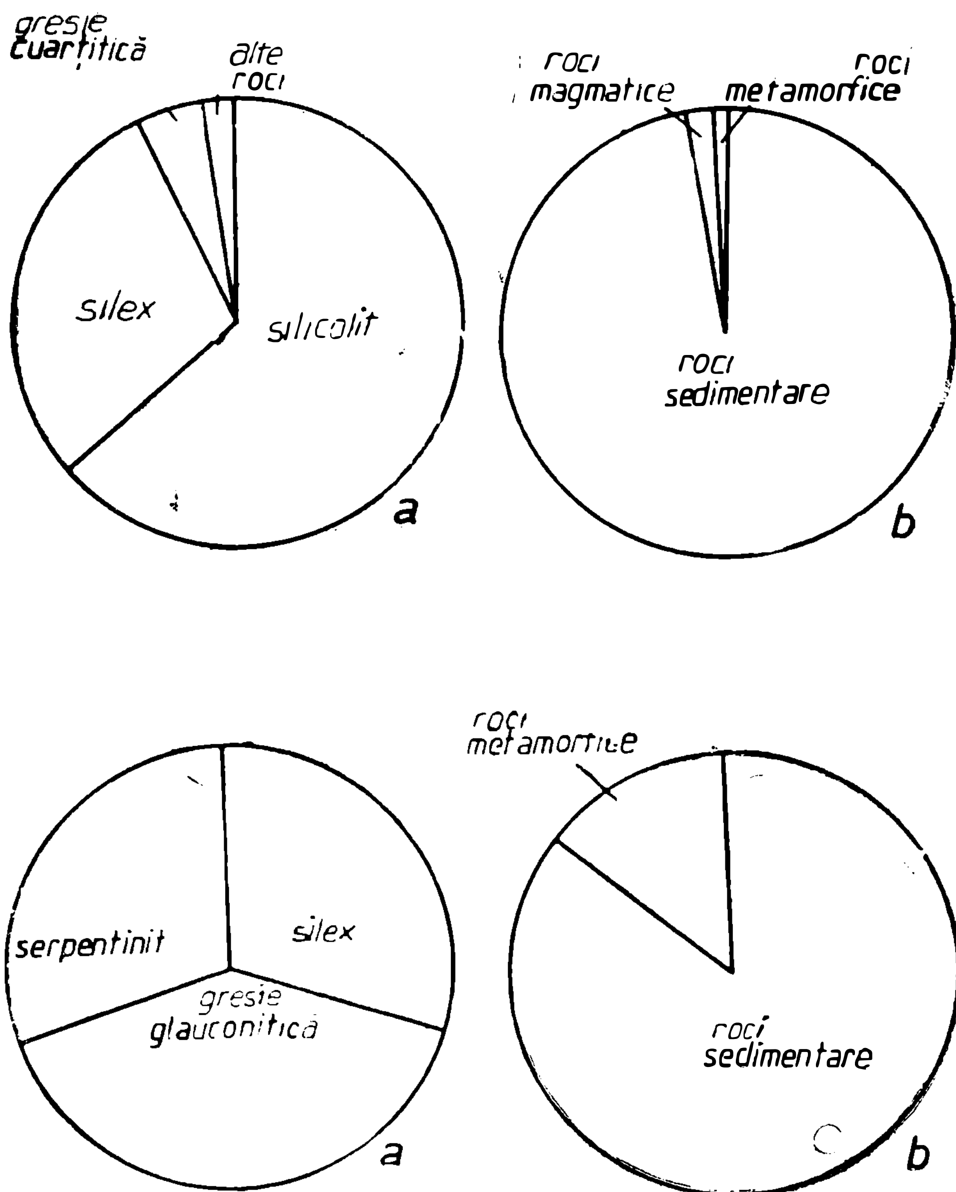

Fig. 9. — 3, cultura Cucuteni ; 4, Cultura Noua.

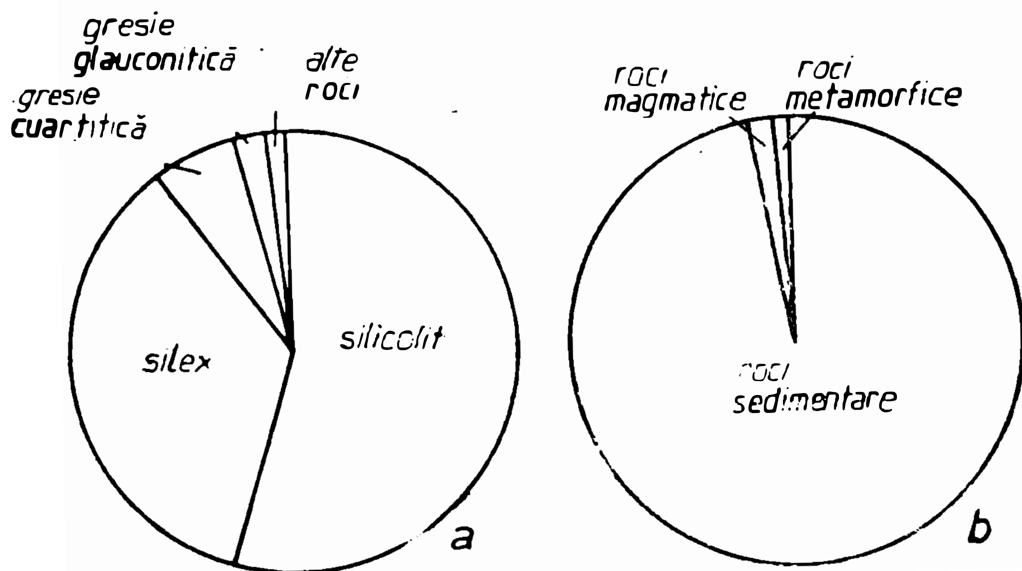

Fig. 9. — 5, Grafic al întregului material.

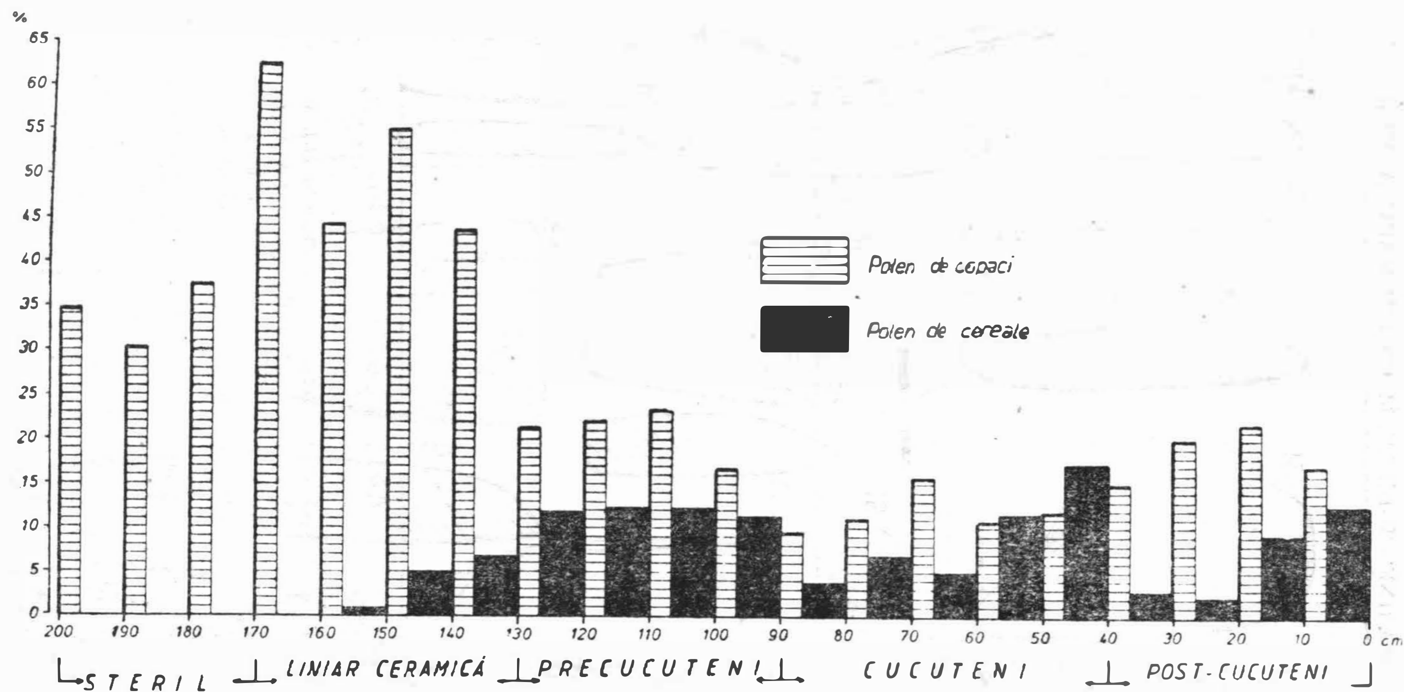

Fig. 10. — Raportul dintre procesul de împădurire (A. P.) și polenul de cereale.

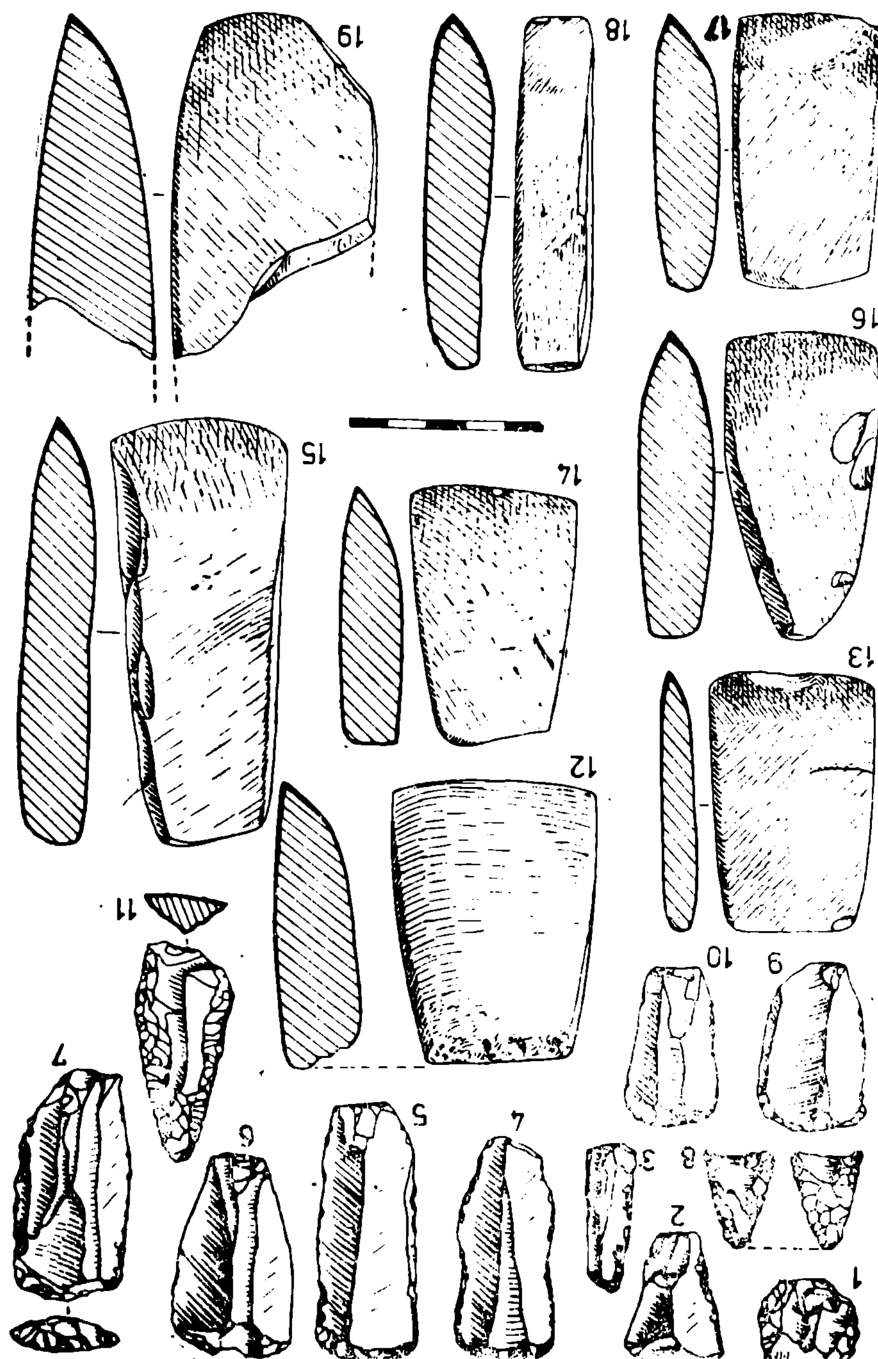

Fig. 11. — Unelte precucuteniene.

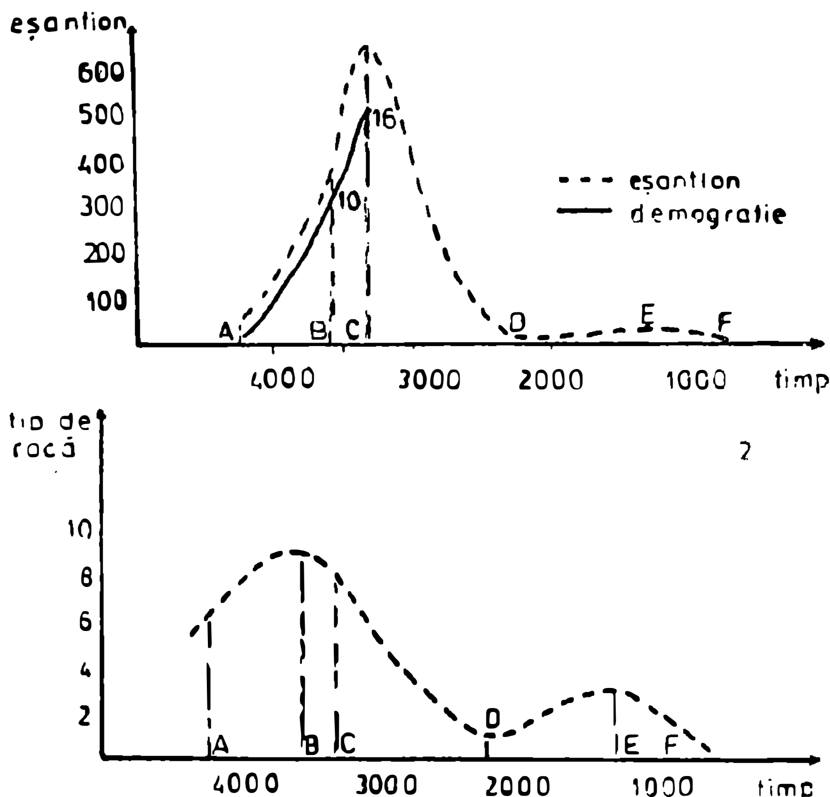

Fig. 12. — 1. evoluţia numărului de piese *(a)* în raport cu numărul de locuinţe *(b)*; 2. evoluţia numărului tipurilor de roci în timp. *A* cultura liniar-ceramică ; *B* cultura Precucuteni ; *C* cultura Cucuteni ; *D* Tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului ; *E* cultura Noua ; *F* Hallstatt.

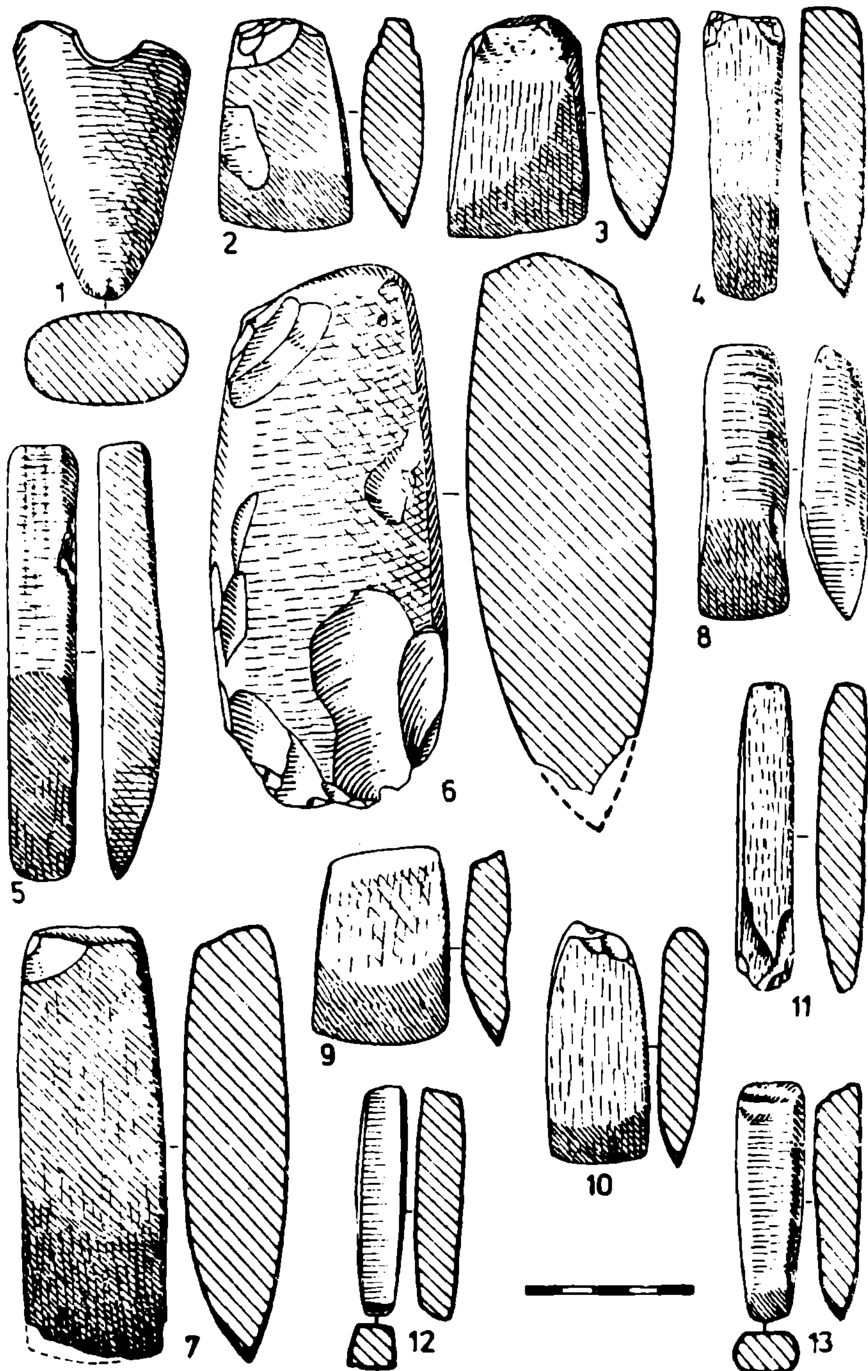

Fig. 13. — Unelte cucuteniene.

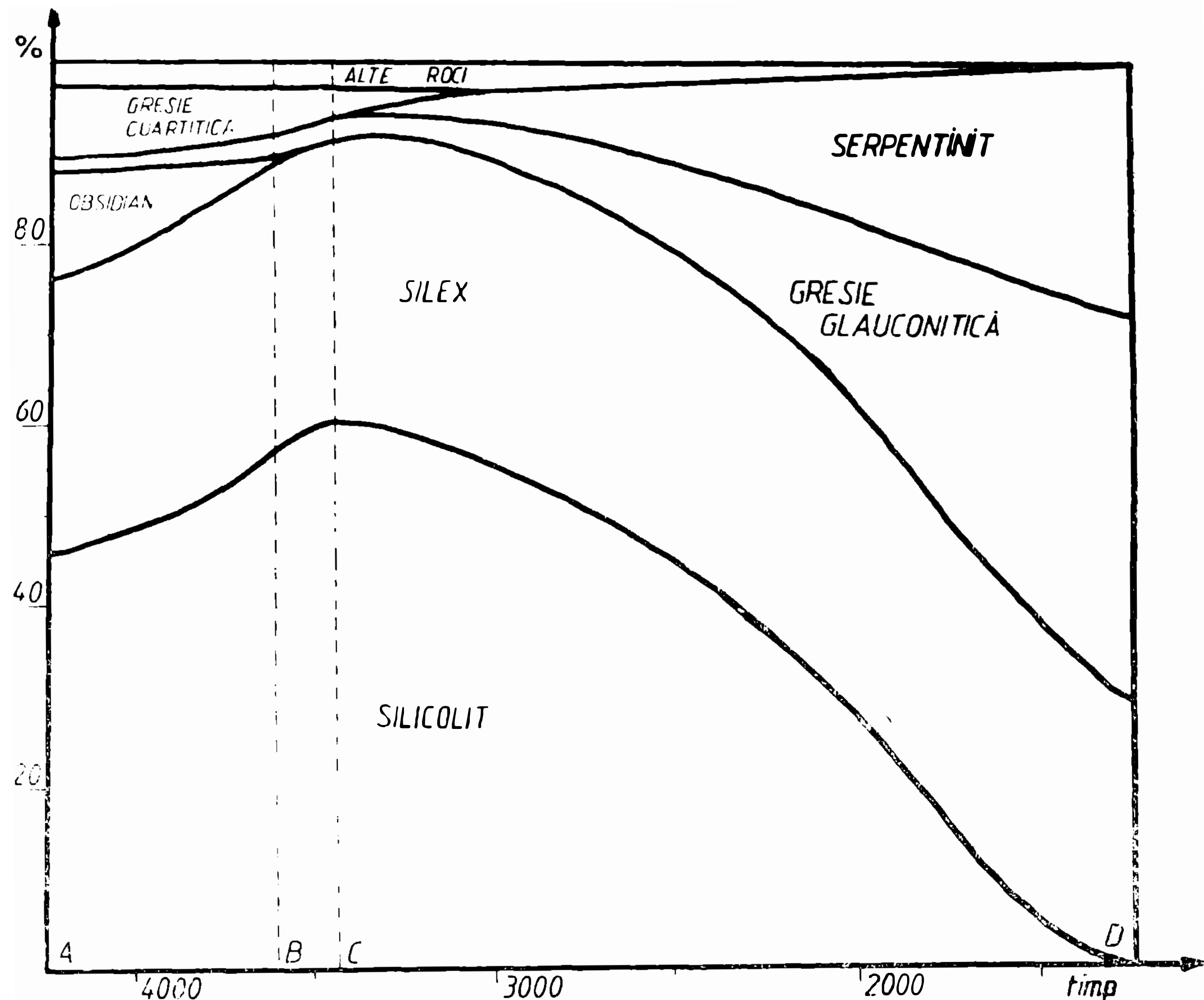

Fig. 14. — Repartiţia evolutivă a tipurilor de roci : *A* cultura liniar-ceramică ; *B* cultura Precucuteni ; *C* cultura Cucuteni ; *D* cultura Noua.

că ; *B* cultura Precucuteni ; *C* cultura Cucuteni ; *D* **Tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului ; *E* cultura Noua ; *F* Hallstatt. Cifrele indică numărul de piese.**

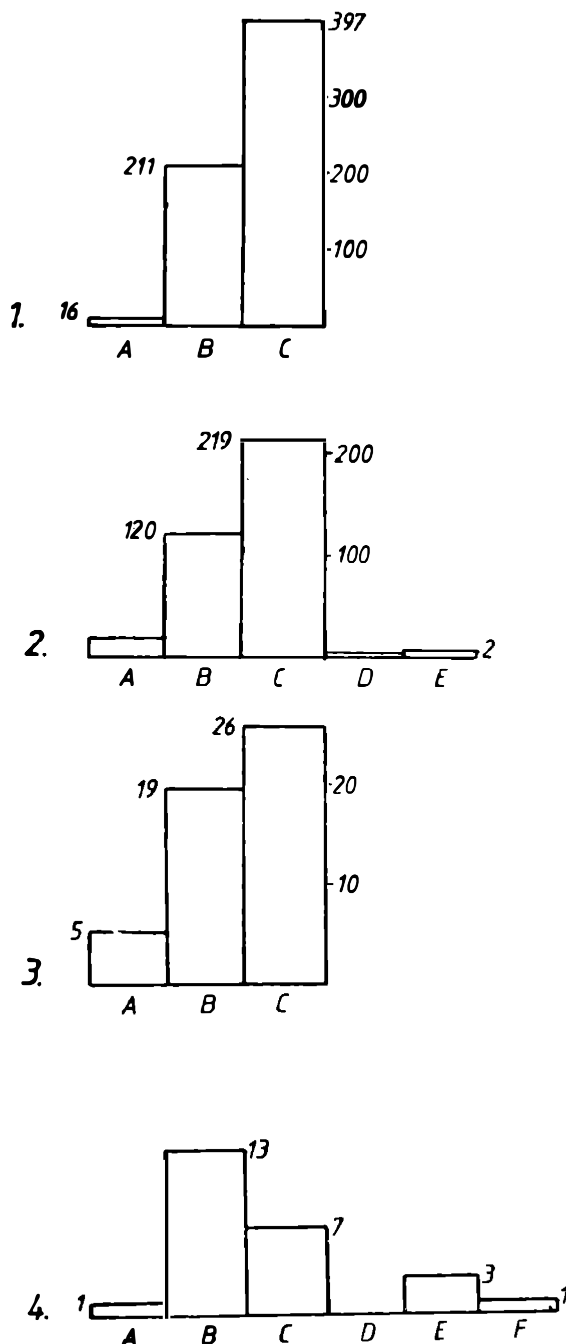
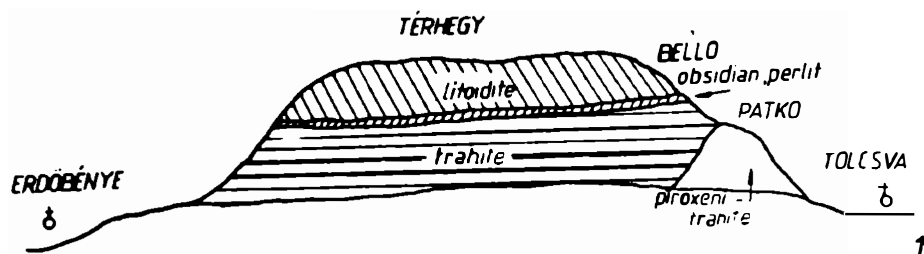

Fig. 15. — Repartiţia principalelor tipuri de roci pe niveluri culturale : 1. silicolite ; 2. silex ; 3. gresie silicioasă ; 4. gresie glauconitică. *A* cultura liniar-ceramică ; *B* cultura Precucuteni ; *C* cultura Cucuteni ; *D* Tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului ; *E* cultura Noua ; *F* Hallstatt. Cifrele indică numărul de piese.

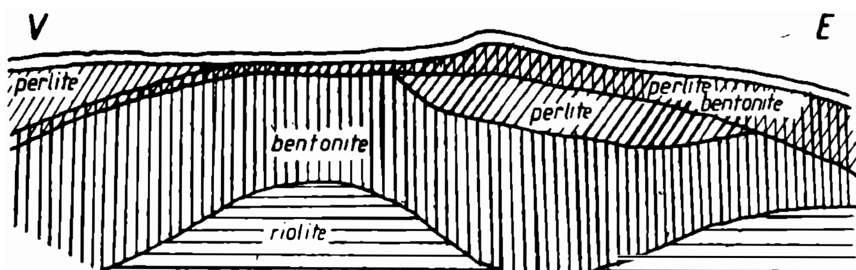

Fig. 17. — 1. Profil geologic prin formaţiunile cu obsidian de la Tolcsva-Tokay (după J. Nandris); 2. zăcămînt de perlit de la Oraşul-Nou (jud. Maramureş), putînd include noduli de obsidian (după G. Pîrvu şi colab.).

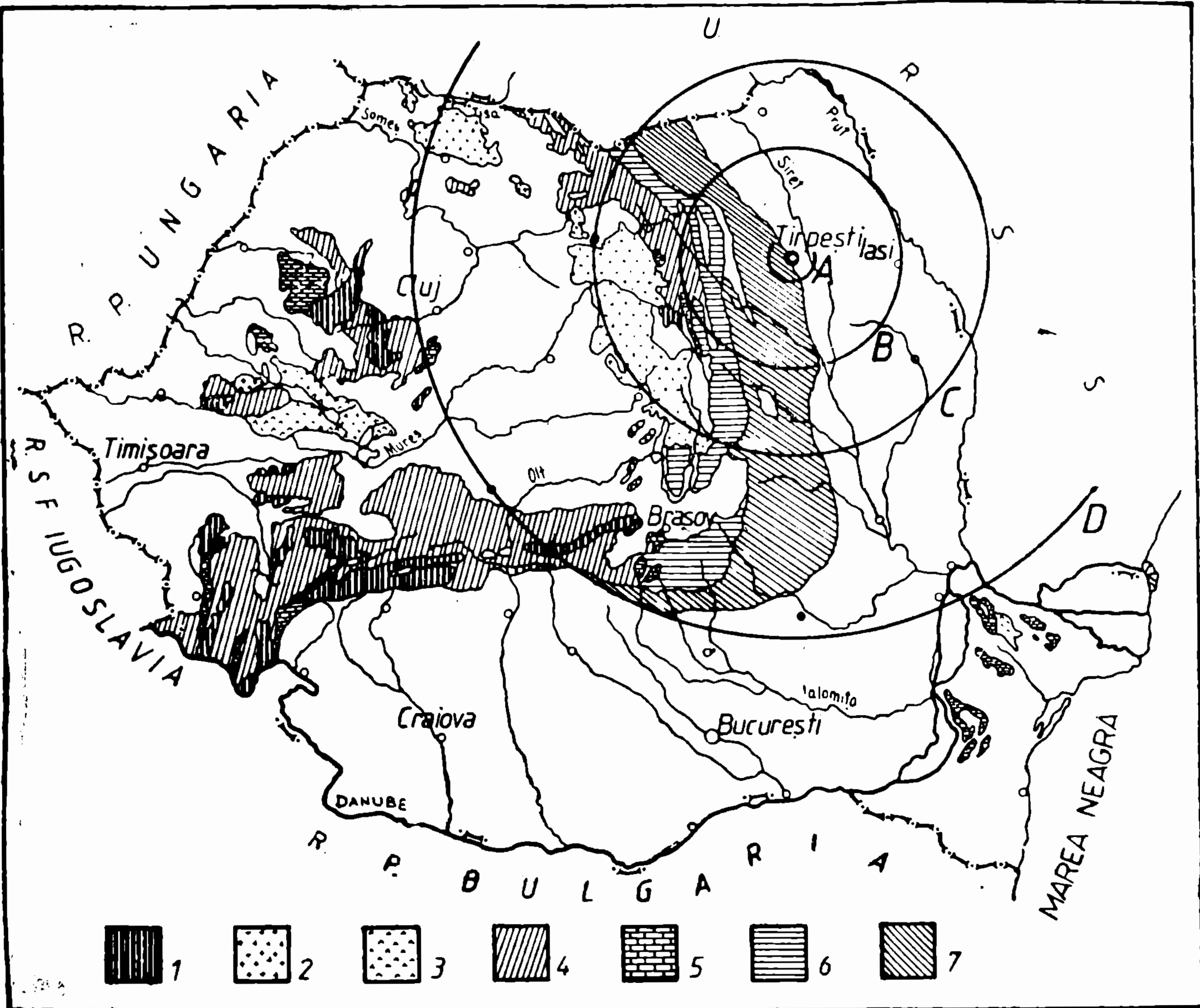

Fig. 16. — Harta depozitelor geologice care au putut constitui surse de aprovizionare. *A* silicolit; *B* şisturi cristaline; *C* silex; *D* obsidian. 1. roci magmatice intrusive (granite, riolite etc.); 2. roci efuzive neogene (andezite, bazalte); 3. roci efuzive mezozoice (diabaze); 4. şisturi cristaline; 5. calcare; 6. flişul intern; 7. flişul extern

AMPRENTE DE FRUNZE DESCOPERITE ÎN STAŢIUNEA ARHEOLOGICĂ PODURI-DEALUL GHINDARU, JUDEŢUL BACĂU

de *FELICIA MONAH*

În anul 1980 au fost descoperite pe chirpicul platformelor din locuinţele precucuteniene de la Poduri — Dealul Ghindaru cîteva amprente de frunze de arbori [1]. Bucăţile de chirpic recoltate în acel an erau mici, amprentele fiind neclare.

Săpăturile din anul 1981 au dat la iveală numeroase amprente de frunze imprimate pe bucăţile de chirpic de la platformele locuinţelor din nivelul Precucuteni III clasic [2]. În cadrul cercetărilor interdisciplinare, iniţiate pentru această staţiune, au fost supuse studiului şi amprentele de frunze.

Din săpăturile desfăşurate în 1981 ne-au fost prezentate 48 bucăţi de chirpic de dimensiuni diferite provenind de la platformele locuinţelor. Frunzele imprimate se aflau pe partea inferioară a chirpicului, fiind aruncate în strat destul de gros, imprimarea făcîndu-se acolo unde lutul moale a fost mai puternic presat pe bîrna de lemn. Amprente clare s-au păstrat în puţine cazuri, majoritatea bucăţilor de chirpic avînd suprapuneri de frunze care au mărit dificultatea determinării.

Cele mai multe amprente au fost recoltate din locuinţa nr. 33, datată în etapa Precucuteni III clasic [3]. Pentru această locuinţă au fost determinate două specii de arbori. Mai numeroase sînt amprentele de frunze provenind de la alun (*Corylus avellana* L.), constatate pe un număr de 19 bucăţi de chirpic (fig. 2/2). O singură amprentă de frunză de alun este aproape completă (fig. 2/1), lipsindu-i doar peţiolul şi vîrful limbului. Amprenta este obovată, lungă de 7 cm și lată de 6,5 cm cu marginea neregulat dublu serată [4].

A doua specie întîlnită tot în locuinţa nr. 33 este teiul (*Tilia plathyphylos* L.), determinată pe un număr de 8 bucăţi chirpic. Amprentele sînt mari (fig. 1/3-4) cu nervaţiune pseudopalmată, nervuri terţiare (fig. 1/1) proeminente şi paralele [5]. Teiul a fost identificat pe două bucăţi de chirpic şi în locuinţa nr. 44, aflată în acelaşi orizont stratigrafic Precucuteni III clasic (fig. 1/2).

Pe trei bucăţi de chirpic, recoltate din aceeaşi locuinţă, se observă amprente ce par a aparţine genului *Malva*.

În campania anului 1982 a fost investigată o nouă porţiune din locuinţa nr. 33 din care au fost recoltate 34 bucăţi de chirpic cu amprente

de frunze şi crenguţe. Pe un număr de 19 bucăţi de chirpic au fost identificate amprente (fig. 2/3-4) de frunze de alun *(Corylus avellana* L.).

Literatura arheologică menţionează descoperirea în aşezarea Petreşti de la Pianul de Jos-Podei" urme de frunze şi crengi mici imprimate pe faţa inferioară a chirpicului... cu frunze şi crenguţe de stejar *(Quercus robur)*, arţar *(Ulmus sp.)*, tei *(Tilia sp.)*, fag. *(Fagus sp.)*"[6]. Acestea fiind singurele amprente de frunze determinate în neo-eneoliticul din România. Se mai citează depuneri de frunze şi paie în două locuinţe de la Gornea datate în faza Vinča A[7]. Tot în aşezarea de la Poduri se menţionează cazul unei locuinţe unde pe bîrnele platformei a fost aşezat un strat gros de paie care s-au imprimat pe chirpicul platformei.

În legătură cu straturile de paie şi frunze din locuinţele precucuteniene de la Poduri autorii săpăturilor presupun că au fost folosite „fie pentru a izola de umezeala pămîntului, fie pentru a grăbi uscarea lutului umed"[8]. Aceeaşi utilizare este presupusă, printre altele, de Al. Bolomey la locuinţele de la Gornea[9]. Credem că această ipoteză poate fi susţinută deoarece am observat că aproape toate frunzele folosite la Poduri sînt mature, adunate probabil după ce au căzut din arbori.

NOTE

1 Pentru date asupra staţiunii de la Poduri-Dealul Ghindaru, vezi D. Monah şi colab., în *Materiale*, XIV, 1980, p. 86-99; D. Monah, Şt. Cucoş, D. N. Popovici, S. Antonescu, în CA, V, 1982, p. 9-21; D. Monah, Şt. Cucoş, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, S. Antonescu, în *CA*, VI, 1983, p. 3-29.

2 D. Monah, Şt. Cucoş, D. N. Popovici, S. Antonescu, *op. cit.*, p. 9 şi urm.

3 *Ibidem.*

4 * * * *Flora R.P.R.*, I, *Ed. Acad.*, Bucureşti, 1952, p. 201. În afara volumelor *Flora...*, am folosit şi materialul actual ierborizat.

5 *Ibidem*, VI, 1958, p. 76-77.

6 I. Paul, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 15, nota 17.

7 Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoşanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie, Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică*, Bucureşti, 1983, p. 147-148.

8 D. Monah, Şt. Cucoş, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, S. Antonescu, *op. cit.*, p. 8.

9 Vezi nota 7.

EMPREINTES DE FEUILLES DÉCOUVERTES DANS LA STATION ARCHÉOLOGIQUE DE PODURI-DEALUL GHINDARU, DÉP. DE BACĂU

RÉSUMÉ

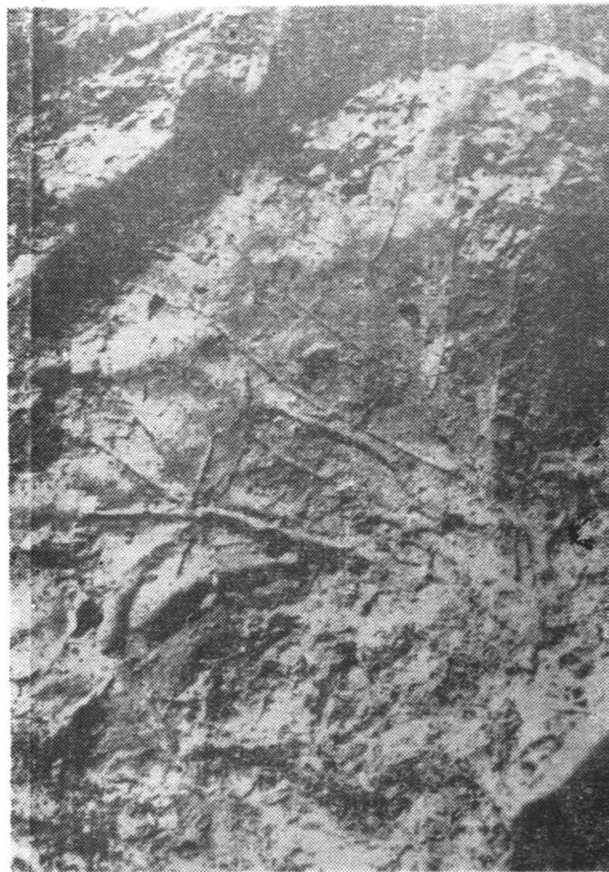
Dans la station archéologique de Poduri-Dealul Ghindaru, au niveau Precucuteni III classique, on a récolté plusieurs fragments de torchis avec des empreintes

de feuilles. L'auteur a déterminé les espèces *Corylus avellana* L. et *Tilia plathyphylos* L. On observe aussi quelques empreintes qui semblent appartenir au genre *Malva*.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Poduri-Dealul Ghindaru. Empreintes de feuilles de tilleul *(Tilia platyphyllos* L.) ; l'habitation no. 33 (1, 3, 4) ; l'habitation no. 44 (2).

Fig. 2. — Poduri-Dealul Ghindaru. Empreintes de feuilles de noisetier *(Corylus avellana* L.) ; l'habitation no. 33 (1-4).

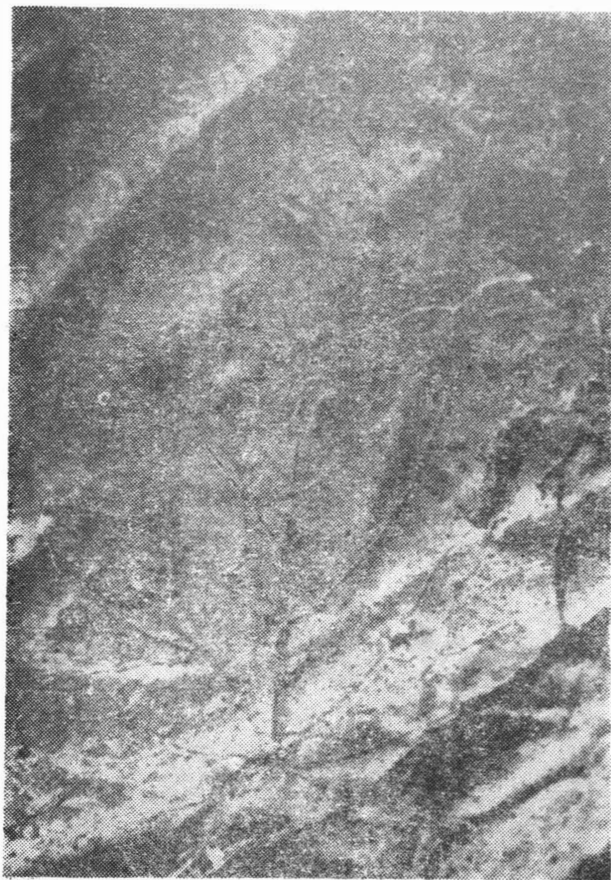

1

2

Fig. 1. — Poduri-Dealul Ghindaru. Amprente de frunze de tei *(Tilia platyphylos* L.) ; locuința nr. 33 (1) ; locuința nr. 44 (2).

3

4

Fig. 1. — Poduri-Dealul Ghindaru. Amprente de frunze de tei (Tilia platyphylos L.); locuința 33 (3-4).

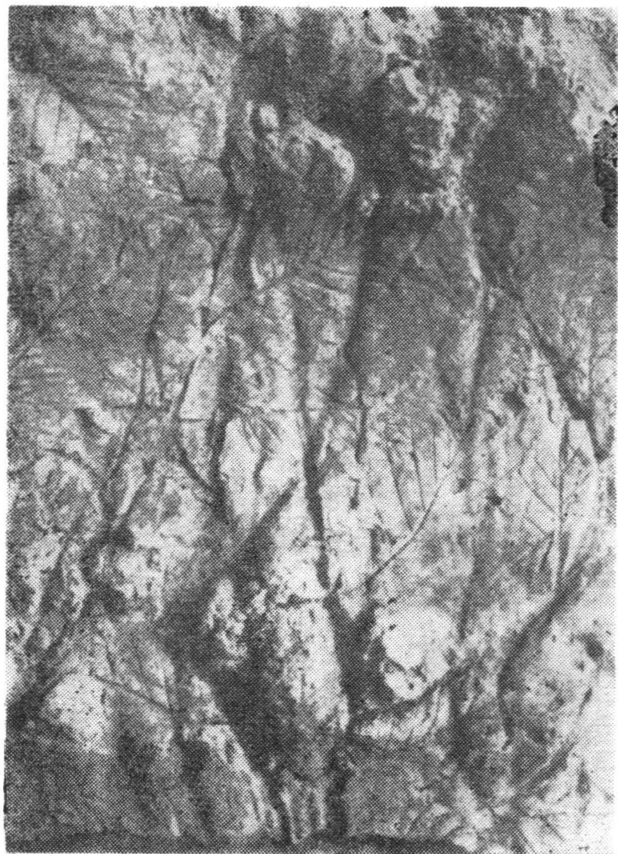

1

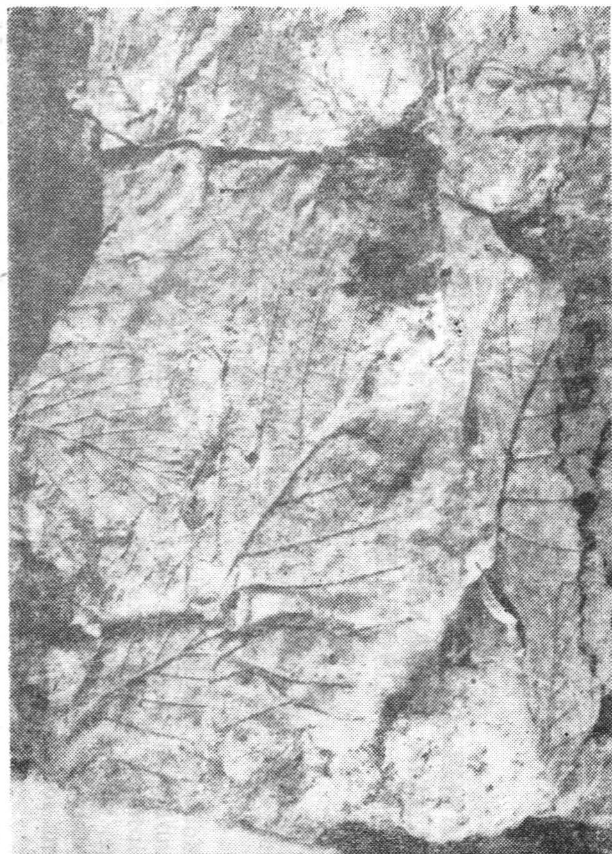

2

Fig. 2. — Poduri-Dealul Ghindaru. Amprente de la frunze de alun *(Corylus avellana* L.) ; locuința nr. 33 (1-2).

3

4

Fig. 2. — Poduri-Dealul Ghindaru. Amprente de frunze de alun (*Corylus avellana* L.) ; locuința nr. 33.

STUDIU PRELIMINAR AL PALEOFAUNEI DESCOPERITE ÎN AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA GHELĂIEŞTI-NEDEIA

de *SERGIU HAIMOVICI și CRISTINA STAN*

Staţiunea arheologică de la Ghelăeşti, comuna Bîrgoani, este situată cam la 25 km de oraşul Piatra Neamţ, în regiunea de înşeuare subcarpatică Girov-Bozieni. Săpăturile executate la punctul Coada Piscului de către Ştefan Cucoş, au pus în evidenţă o aşezare cucuteniană aparţinînd fazei B_1 a acestei culturi. Printre alte resturi materiale, a fost scos la iveală şi material faunistic; în această lucrare noi am studiat resturile găsite în timpul campaniei din 1982.

Materialul descoperit este reprezentat prin 1215 resturi, dintre care am putut determina cu precizie 950. Fragmentarea este foarte puternică si apare evident faptul că sîntem în faţa unor resturi menajere tipice. Cu excepţia a patru cochilii deteriorate de melc (genul *Helix*) toate celelalte 946 resturi provin de la mamifere ; de fapt aceluiaşi grup aparţine şi materialul considerat ca nedeterminabil, dat fiind faptul că nu am putut da pentru el diagnoza specifică.

Menţionăm că nu s-a păstrat nici un os lung întreg, încît ne-a fost imposibil să aflăm pentru vreuna dintre specii, talia sa medie. S-au putut executa însă unele măsurători şi atît din aceste date biometrice, cît şi somatoscopic, pentru acele specii la care materialul este mai abundent, am putut aduce unele precizări cu privire la caracteristicile lor tipologice.

Din tabelul care urmează se poate constata că au fost găsite şase specii domestice : taurinele, porcinele, ovinele, caprinele, calul şi cîinele, cît şi şase sălbatice : mistreţul, căpriorul, cerbul, bourul, vulpea şi ursul. Numărul resturilor variază însă foarte mult de la o specie la alta.

În tabelul alăturat prezentăm repartiţia şi frecvenţa pe specii de mamifere a materialului determinat.

Frecvenţa cea mai înaltă (reprezentînd în fragmente aproape 3/4 din totalul materialului, iar la indivizi prezumaţi peste 1/2) o au taurinele. Nu ni s-a păstrat nici un rest semnificativ de craniu, iar coarnele existente sînt şi ele extrem de fragmentare. Pe baza măsurătorilor executate pe oasele extremităţilor, putem afirma însă că biometric, cornutele mari de la Ghelăeşti, aparţin tipului„primigenius".

TABELUL

cu repartiţia pe specii cît şi frecvenţa (în fragmente şi indivizi prezumaţi) a materialului aparţinînd mamiferelor

Specia	Fragmente		Indivizi prezumaţi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Bos taurus	695	73,47	53	53,55
Sus scrofa domesticus	53	5,60	9	9,09
Ovicaprine (Ovis et Capra)	61	6,45	9	9,09
Equus caballus	6	0,63	2	2,02
Canis familiaris	2	0,21	1	1,01
Sus scrofa ferus	13	1,37	3	3,03
Capreolus capreolus	4	0,42	2	2,02
Cervus elaphus	87	9,20	12	12,12
Bos primigenius	23	2,43	6	6,06
Vulpes vulpes	1	0,11	1	1,01
Ursus arctos	1	0,11	1	1,01
	946		99	

În ceea ce priveşte momentul sacrificării, considerînd dentiţia jugală, se poate constata că doar un singur individ avea cam un an, restul fiind cu toţii cel puţin adulţi, existînd chiar eexemplare cu dinţi puternic tociţi, în vîrstă de circa 10 ani. După oasele extremităţilor de asemenea se observă că epifizele desprinse, sau discurile de creştere pe cale de a se închide, sînt foarte puţin numeroase şi deci cea mai mare parte a indivizilor sacrificaţi erau de acum maturi.

Porcinele au resturi cu mult mai puţine decît cornutele mari. Cele cîteva măsurători ce s-au putut executa, arată apartenenţa lor la tipul „palustris". Este interesant de semnalat că resturile aparţinînd exemplarelor adulte şi chiar mature întrec pe cele provenite de la indivizii tineri, fenomen ce se poate explica, dacă considerăm că tipul „palustris" era un porc cu caractere primitive şi cu o creştere foarte lentă.

Cornutele mici prezintă ceva mai mult material osteologic decît porcul, dar dat fiind faptul că talia specifică a ovicaprinelor este mai mică decît a porcinelor, ponderea lor apare mai joasă decît a acestora din urmă. Se poate constata că oaia este mult mai abundentă decît capra, dar nici pentru un gen, nici pentru celălalt, nu se poate da nici o precizare tipologică, cel mult faptul că ambele par a fi, după măsurători, de mărime medie. Ca şi pentru cornutele mari, indivizii maturi întrec cu mult pe cei tineri şi chiar pe adulţi.

Calul are puţine resturi (un fragment de humerus, un astragal, un calcaneu, o falangă I şi o falangă III), care ar aparţine la doi indivizi diferiţi. Noi îl considerăm de acum ca fiind cu cea mai mare probabilitate domesticit, deoarece se pare că a existat cam pe la 3500 ani înaintea erei

noastre un centru de domesticire pe Niprul mijlociu (după materialul osteologic descris de V. I. Bibikova în aşezarea de la Dereivka), centru recunoscut acum de cei mai mulţi paleofaunişti [1]; evident că de acolo calul domestic s-a răspîndit pe întreaga arie a culturii Tripolye şi Cucuteni, mai ales spre fazele de sfîrşit ale acesteia. Totuşi penuria sa arată că purtătorii culturii Cucuteni nu erau încă obişnuiţi cu acest animal, folosindu-l încă foarte puţin.

Cîinele, specie fără importanţă economică directă, are doar două resturi ; pare că era de dimensiuni ceva mai mari decît „palustrisul" tipic.

În cadrul mamiferelor sălbatice frecvenţa cea mai înaltă o au cerbul de la care s-au găsit resturi provenind de la aproape toate porţiunile scheletului (sînt relativ puţine fragmente de coarne, căci cu mare probabilitate acestea erau transformate în obiecte şi unelte şi ajungeau mai rar printre resturile de bucătărie). Măsurătorile arată existenţa unui tip de mărime mare, mai masiv decît cerbul carpatin actual.

În ordinea frecvenţei urmează bourul şi apoi mistreţul. Căpriorul are resturi şi mai puţine, iar de la carnivore, ursul şi vulpea, s-au găsit doar cîte un singur fragment osos.

Toate datele de mai sus vin să ne arate unele dintre caracteristicile ocupaţiilor locuitorilor neolitici din aşezarea de la Coada Piscului.

Este evident că triburile cucuteniene de aici erau în mare măsură crescători de animale, cu precădere de cornute mari, care datorită şi taliei lor specifice, aveau o pondere ce o întrecea cu mult pe a tuturor celorlalte animale domestice, luate la un loc. Probabil că atît taurinele cît şi ovicaprinele erau crescute în scopuri utilitare şi în mod secundar ele deveneau şi furnizoare de carne.

Vînătoarea mai ocupa un loc relativ important (13,64% din fragmente şi 25,24% din indivizi) ea avînd un rol evident alimentar. Se vînau artiodactilele, în special cerbul, dar şi bourul (a se avea în vedere talia sa foarte mare), iar mai puţin mistreţul şi căpriorul ; tot o specie folosită în alimentaţie era şi ursul.

Faţă de alte două aşezări cucteniene Traian şi Tîrpeşti, situate tot în zona subcarpatică, dar aparţinînd unor faze mai vechi ale culturii, frecvenţa şi în general componenţa speciilor găsite este în mare aceeaşi [2]. La Traian în faza Cucuteni A-B apare o cantitate mult mai mare de resturi aparţinînd mamiferelor sălbatice.

NOTE

1 Joachim Boessneck, Die Domestikation der Tiere (în *Das Tier in dar menschlichen Kultur)*, Artemis, Zürich, p. 118.

2 Olga Necrasov şi Sergiu Haimovici, *Notă asupra resturilor de faună descoperite în 1956 la Traian-Dealul Fîntînilor*, *Mat. şi Cerc. Arh.*, V, 1959, p. 217-219 ; idem, *Resturile de faună exhumate în cursul săpăturilor din campania 1957 la şantie-*

rul Traian, Mat. şi Cerc. Arh., VI, 1959, p. 197-185 ; idem, *Studiul resturilor de faună descoperite în 1959 la Traian, Mat. şi Cerc. Arh.*, VIII, 1962, p. 261-266 ; idem, *Studiul resturilor de faună neolitică deshumate la şantierul arheologic Traian, Mat. şi Cerc. Arh.*, IX, p. 59-66 ; Olga Necrasov şi Maria Ştirbu, *The Phaleolithic Palaeofauna from the Settlement of Tîrpeşti* (în *Tîrpeşti, From Prehistory to History in Eastern Romania)*, BAR Internat. Series, 107, 1981, p. 174-187.

L'ÉTUDE PRÉLIMINAIRE DE LA PALÉOFAUNE DÉCOUVERTE DANS LA STATION NÉOLITHIQUE DE GHELĂEŞTI-NEDEIA

Résumé

L'étaplissement appartient à la phase B_1 de la culture de Cucuteni et se trouve situé dans la région souscarpathique de la Moldavie.

Les restes fauniques appartiennent à *Helix* (5 coquilles) et à douzes espèces des mammifères (voir dans le tableau leur fréquence). On donne dans le texte quelques-uns de leurs caractères typologiques. Parmi les animaux domestiques les plus fréquents sont les taurins et parmi les sauvages le cerf. A côte de l'élevage la chasse avait encore un role économique bien établi.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1. Equus caballus, phalange III à gauche et phalange I à droite ; 2. Ursus arctos, mandibule fragmentaire ; 3. Capreolus capreolus, mandibule fragmentaire.

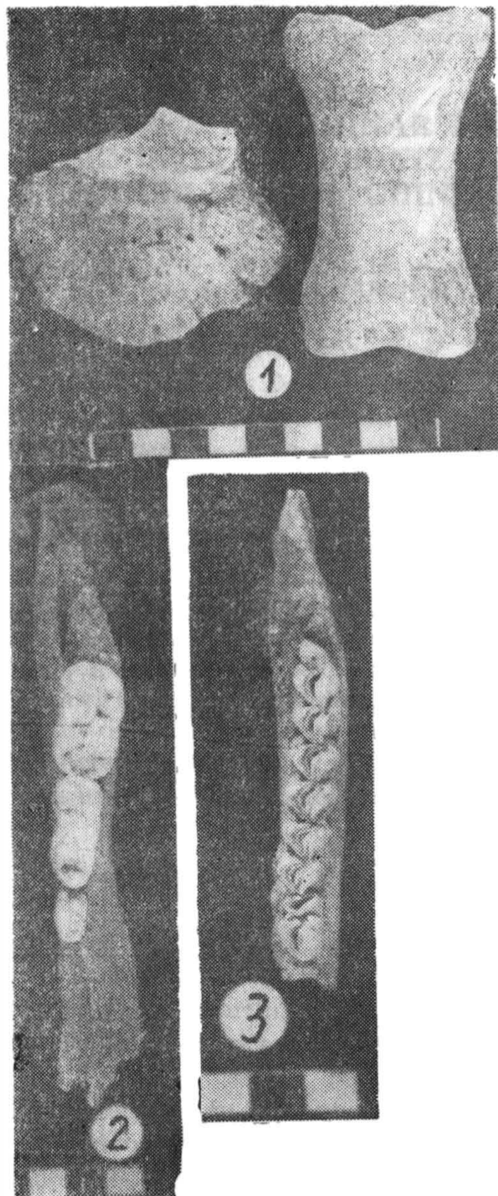

Fig. 1. — Equus caballus, falanga III la stînga şi falanga I la dreapta ; 2. Ursus arctos, maxilar inferior fragmentar ; 3. Capreolus capreolus, maxilar inferior fragmentar.

RAPORT PRELIMINAR PRIVIND SEMINȚELE CARBONIZATE DE LA PODURI-DEALUL GHINDARU, JUDEȚUL BACĂU

de *MARIN CÂRCIUMARU* și *FELICIA MONAH*

Așezarea din Dealul Ghindarului, satul Rusăești, comuna Poduri, județul Bacău, este situată la altitudinea de 428 m, desfășurîndu-se pe podul terasei de 32 m a Tazlăului Sărat.

Din punct de vedere fizico-geografic, așezarea de la Poduri este cuprinsă în cadrul subcarpaților Tazlăului, în apropierea contactului acestora cu zona montană a Tarcăului. Tazlăul Sărat în zona subcarpatică are aspectul de vale largă, evoluată, prezentînd trei niveluri de terasă. Terasa superioară, pe care este situată și așezarea arheologică de la Poduri, are dezvoltarea cea mai mare, mai cu seamă după ieșirea Tazlăului Sărat din zona montană. Podul terasei se desfășoară larg pe ambii versanți. Astfel, între Moinești și Poduri (pe circa 3 km lungime) terasa se prezintă, mai cu seamă pe versantul drept, cu o lățime medie de 300-400 m și cu aspect aproape perfect neted [1].

Toate aceste trăsături geomorfologice ale regiunii au favorizat dintotdeauna practicarea pe scară largă a unei agriculturi pe solul fertil și stabil al podului terasei.

*

Semințele carbonizate pe care le prezentăm în acest raport au fost recuperate din trei locuințe, aparținînd nivelului cultural Precucuteni III : zece probe din locuința 31, o probă din locuința 33 și șapte probe din locuința 44 [2].

Materialul va fi tratat, pentru început, separat pe probele din fiecare locuință în parte, apoi global în fiecare locuință. Menționăm că toate considerațiile paleoetnobotanice ce se vor detașa reprezintă stadiul actual al cercetărilor, ele fiind susceptibile de a fi modificate în măsura în care în campaniile viitoare vor apărea noi loturi de materiale cuprinzînd semințe carbonizate. Concluziile privind întreaga așezare nu vor fi formulate în această fază a cercetării în măsura în care sperăm în apariția, în anii viitori, a unor noi locuințe cu depozite de semințe.

Locuința 31

În partea estică a locuinței s-a descoperit o construcție din chirpic, asemănătoare unei lăzi de formă rectangulară, care nu a fost degajată în întregime. Din cadrul acestei construcții, asemănătoare unei lăzi de provizii, s-a recuperat o cantitate de circa 2 kg de material organic carbonizat. În apropierea „lăzii" se află o construcție dublă din chirpic în care se aflau mai multe vase Precucuteni III așezate cu gura în jos, dintre care unul conținea semințe carbonizate.

Cercetările întreprinse asupra materialului au dezvăluit următoarea situație :

S-III, Caroul 4-5, 3,30 m, L-31 (d) — 1980

Determinările au cuprins 360 de semințe repartizate pe specii în următoarele procente :

Triticum aestivum = 89,1
Triticum compactum = 7,7
Rumex acetosella = 3,2

În caroul 5 a fost descoperită o construcție rectangulară de chirpic (prevăzută cu o gardină înaltă de 8-10 cm) din care s-au recuperat mai multe semințe amestecate cu o mare cantitate de cenușă, toate dispuse pe fundul acestei așa numite „lăzi de provizii". Au fost colectate două probe care, în urma analizării lor ,au dat rezultatele de mai jos.

S-III, Caroul 5, 3,30 m, L-31 (d) — 1981

Din această probă au fost determinate 385 de semințe aparținînd următoarelor specii :

Triticum aestivum = 97,1%
Triticum cf. *compactum* = 2,6%
Hordeum sp. = 0,3%

S-III, Caroul 5, 3,30 m, L-31 (d) — 1981

S-au identificat 696 de semințe aparținînd în exclusivitate lui *Triticum aestivum*. Este un grîu de dimensiuni extrem de reduse avînd în medie doar 2,9 mm lungime, 2,0 mm lățime și 1,6 mm înălțime, deci cu mult sub valorile obișnuite ale acestei specii.

În anul 1982 s-a descoperit în locuința 31 o nouă „casetă cu cereale".

S-III, T. E., Caroul 1, 3,15 m, L-31 (d)

S-au studiat 352 de semințe, relevîndu-se tabloul următor :

Triticum aestivum = 3,8%
Triticum compactum = 0,6%
Hordeum vulgare nudum = 95,6%

Semințele din această probă sînt diferențiate ca mărime, adesea apărînd și exemplare mici, nedezvoltate.

O altă serie de probe din cadrul locuinței 31 a fost recuperată din caroul 6 unde a apărut o zonă cu semințe carbonizate răspîndite pe podeaua locuinței. Situația pe specii în urma determinărilor efectuate asupra a 905 semințe este următoarea :

S-III, Caroul 6, 3,30 m, L-31 — 1981

Triticum monococcum = 3,5%
Triticum dicoccum = *93,8%*
Triticum aestivum = 2,4%
Polygonum sp = 0,3%

Menționăm că în cadrul probei au apărut, alături de semințe, multe resturi din spiculețul de *Triticum dicoccum*.

În carourile 2 și 3, de unde au fost culese două probe, semințele par a se fi scurs pe platformă din vase sparte în urma incendierii locuinței. Împreună cu semințele au fost descoperite un fragment de toporaș și un topor calapod puternic ars, cu urme de materie organică descompusă.

S-III, Caroul 2, 3,30 m, L-31 (d) — 1981

Din caroul 2 s-au recuperat și observat sub microscop 1 200 de semințe repartizate pe specii în felul următor :

Triticum monococcum = 5,0%
Triticum dicoccum = 63,5%
Triticum cf. *spelta* = 2,8%
Triticum aestivum = 0,10%
Triticum cf. *compactum* = 0,4%
Hordeum vulgare = 28,0%

În ceea ce privește *Triticum dicoccum*, predominant și acum, ca și în proba precedentă din caroul 6, în care semințele erau răspîndite tot pe podeaua locuinței, cu toate că nu mai este însoțit de resturi ale spicului, boabele se prezintă adesea lipite cîte două, în poziția lor inițială din spiculeț. Prezența resturilor de spic sau faptul că boabele apar lipite în poziția din spic dovedește, fără nici un fel de dubii, faptul că *Triticum dicocum* era cu siguranță cultivat în preajma locuinței.

S-III, Caroul 3, 3,30 m, L-31 (d) — 1981

Din caroul trei, chiar dacă nu s-au putut determina tot atît de multe semințe ca în caroul doi, repartiția pe specii este apropiată, în sensul că ponderea cea mai ridicată o realizează tot *Triticum dicoccum*, iar speciile, cu toate că nu au procente identice, se mențin aceleași.

Repartiția pe specii, în urma determinării a 447 de semințe este cea pe care o prezentăm mai jos :

Triticum monococcum = 5,3%
Triticum dicoccum = 88,3%
Triticum spelta = 2,6%
Triticum aestivum = 0,2%

Triticum compactum = 0,4%
Hordeum vulgare = 2,9%

De pe platforma locuinței 31 s-au recuperat în anul 1982, de asemenea, mai multe mostre :

S-III, T. E., Caroul 3, 3,10 m, L-31 (d)

Observîndu-se la microscop 907 semințe, s-a constatat următoarea situație :

Triticum monococcum = 0,6%
Triticum dicoccum = 9,5%
Triticum aestivum = 58,6%
Triticum compactum = 9,0%
Hordeum vulgare nudum = 19,7%
Rumex crispus = 1,4%
Rumex acetosa = 0,9%
Vicia sp. = 0,1%

S-III, T. E., Caroul 2, 3,15 m, L-31 (d)

Cele 244 de semințe aparțin în exclusivitate speciei *Hordeum vulgare nudum*. Semințele sînt puternic carbonizate, adesea cu aspect cariat, sugerînd un fel de explozie a lor în timpul arderii. Nu este exclus ca o astfel de situație să se fi produs ca urmare a conținutului ridicat de apă ce îl conțineau semințele în timpul incendiului, poate datorită fierberii lor prealabile.

O a treia situație de apariție a semințelor a fost sesizată în anul 1982, cînd s-au descoperit semințe carbonizate într-un vas situat în zona *altarului*.

S-III, T. E., Caroul 3, 3,10 m, L-31 (d)

Materialul se prezenta amestecat cu tot felul de resturi, între care s-a putut observa chiar unele resturi, sub forma unor spiculi, ce par a proveni de la o rășină. Mai existau multe resturi de lemn puternic fărîmițat și resturi de crenguțe, de cele mai multe ori necarbonizate, pămînt ars pînă la roșu amestecat cu mici bulgări care par a nu fi suferit o ardere intensă și bineînțeles semințe carbonizate.

Este foarte interesant că semințele din această probă sînt fie extrem de mici, fie foarte puțin dezvoltate, ca și cum nu ar fi ajuns la maturitate. Semințele de buruieni lipsesc din această probă.

Ne întrebăm dacă aceste semințe nu au fost culese intenționat înainte de a ajunge la maturitate, într-un anumit scop, poate urmărindu-se un rit sau ceremonial de cult.

S-au numărat 450 de semințe din speciile :

Triticum sp. = 77,7%
Hordeum sp. = 22,3%

Grîul pare a aparține speciei *Triticum aestivum*, dar anumite exemplare au probabil trăsături de *Triticum dicoccum*. Faptul că nu sînt su-

ficient dezvoltate îngreunează foarte mult determinarea pînă la specie.

Așa după cum am arătat, în cadrul locuinței 31 semințele carbonizate au fost găsite în trei situații: unele erau depozitate în așa zisele „lăzi de provizii“, altele au fost recuperate de pe podeaua locuinței lăsînd uneori impresia că s-au scurs din vase sparte în urma incendiului care a cuprins construcția, iar într-o situație, așa cum am văzut, semințele au fost depistate chiar într-un vas.

Din această cauză, vom face, mai întîi, o repartiție procentuală pe specii a semințelor în funcție de cele două situații din care există mai multe probe: semințele din lăzile de provizii și semințele de pe podeaua locuinței.

Totalul semințelor din lăzile de provizii ale locuinței 31 sînt repartizate pe specii în următoarele procente:

Triticum aestivum = 78,3
Triticum compactum = 2,2
Hordeum vulgare nudum = 18,8
Hordeum sp. = 0,05
Rumex acetosella = 0,6

După cum se vede, *Triticum aestivum* predomină covîrșitor, ca de altfel și în fiecare probă de semințe recuperată din lăzile de provizii. Trebuie să menționăm însă că există unele diferențieri morfometrice frapante între boabele din fiecare ladă. Astfel, într-una din probele din caroul 5 s-a constatat că boabele de *Triticum aestivum* sînt neobișnuit de mici și prost conservate, ceea ce ar presupune o separare prealabilă a lor în funcție de mărime și ar anula ipoteza conform căreia semințele au fost culese înainte de a ajunge la maturitate într-un scop legat de un anumit cult, atîta timp cît astfel de semințe erau depozitate și în lăzile de provizii.

În ceea ce privește semințele recuperate de pe podeaua locuinței (presupuse a se fi scurs din vase în timpul incendierii locuinței), valorile cumulate ale tuturor probelor au oferit următoarele procente pentru fiecare specie:

Triticum monococcum = 3,3
Triticum dicoccum = 68,0
Triticum cf. *spelta* = 1,2
Triticum aestivum = 15,0
Triticum cf. *compactum* = 2,4
Hordeum vulgare nudum = 11,4
Hordeum vulgare = 9,4
Polygonum sp. = 0,05
Rumex crispus = 0,4
Rumex acetosa = 0,2
Vicia sp. = 0,02

Dacă în lăzile de de provizii predominante erau, după cum am văzut, semințele de *Triticum aestivum*, în cazul semințelor descoperite pe

podeaua locuinţei 31 cea mai ridicată pondere o are *Triticum dicoccum* (78,6%), fiind urmat de *Hordeum vulgare* şi *Hordeum vulgare nudum* care totalizează împreună 20,8% şi *Triticum aestivum* cu 15,0%.

Desigur că ar fi important să se poată găsi explicaţia privind diferenţierea compoziţiei şi predominanţa diferită a unor specii în cele două ipostaze : seminţe prelevate din aşa-zisele „lăzi de provizii" şi seminţele culese de pe podeaua locuinţei. Considerăm însă că, în faza actuală a cercetărilor, formularea unor astfel de ipostaze implică multe riscuri, cu atît mai mult cu cît nu ştim dacă aceste caracteristici reprezintă situaţii generale sau pur şi simplu o întîmplare.

Locuinţa 33

În locuinţa 33, decopertată în anul 1981, în cadrul secţiunii III, caroul 8, la 3,90 m adîncime a fost descoperit un castron spart (*„in situ"*) în care se găsea, alături de un topor cu urme de arsură, o mică cantitate de seminţe. Seminţele sînt extrem de distruse, încît determinarea lor a fost dificilă şi uneori făcută cu semne de întrebare. S-au recuperat abia 55 de seminţe, încît procentele pe care le prezentăm pentru fiecare specie sînt puţin semnificative, în măsura în care în această locuinţă nu mai beneficiem şi de alte probe.

Triticum dicoccum = 83,6%
Triticum sp. = 10,9%
Hordeum vulgare = 3,6%
Vicia sp. = 1,9%

Starea precară de conservare a seminţelor nu este exclus să fi fost influenţată de o fierbere prealabilă a lor în castronul în care se aflau în momentul producerii incendiului.

Locuinţa 44

Inventarul locuinţei 44 este destul de sărac, lăsînd impresia că a fost folosită pentru alte scopuri decît pentru locuit. Pe platforma refăcută a construcţiei au fost descoperite cinci rîşniţe, dintre care trei de dimensiuni mari, aflate pe socluri de chirpic pictate cu alb. Rîşniţele erau protejate de o gardină de lut cu secţiunea triunghiulară, fiind, de asemenea, prevăzută cu un „uluc" prin care erau măturate produsele după rîşnire. La circa 1,2 m se aflau resturile a două construcţii pentru depozitarea cerealelor, care au fost numite, în consecinţă, „silozuri". Forma lor este tronconică, iar unul din ele era prevăzut cu un capac ce prezenta un orificiu, probabil pentru aerisire. Capacul era căzut lîngă silozul I. Spre est, alături de silozurile I şi II au fost observate încă două asemenea construcţii.

Silozul I, ridicat pe platforma locuinţei, avea diametrul la bază de 55 cm, iar înălţimea care se mai păstra era de 35 cm, o bună parte fiind prăbuşită. S-ar putea ca silozul să fi depăşit înălţimea de 1 m (probabil

1,20-1,40 m). Din acest siloz s-au recoltat peste 6 kg de cereale la care se adaugă o mare cantitate de cenușă.

Silozurile II, III și IV aveau aceeași formă. Silozurile III și IV nu au fost încă degajate, recoltîndu-se doar o mică cantitate de semințe amestecate cu chirpic și pămînt ars (ceea ce îi conferă culoarea roșcată).

Nu este exclus ca locuința 44 să fi avut o destinație specială, fiind folosită probabil pentru depozitarea și măcinarea cerealelor.

Silozul I (S-III, Caroul 21 — 1981)

Analizîndu-se trei probe au fost determinate în total 1903 semințe aparținînd speciilor :

Triticum monococcum = 0,1%
Triticum dicoccum = 0,2%
Triticum spelta = 0,2%
Triticum aestivum = 0,1%
Hordeum vulgare = 68,3%
Hordeum vulgare nudum = 30,6%
Vicia sp. = 0,05%
Polygonum aviculare = 0,15%
Polygonum convolvulus = 0,1%
Polygonum cf. *hydropiper* = 0,05%
Rumex acetosella = 0,05%
Galium spurium = 0,05%

Silozul II (S-III, Caroul 21 — 1981)

Din silozul II s-au prelevat două probe din care s-au determinat 1957 de semințe.

Triticum dicoccum = 2,5%
Triticum cf. *spelta* = 1,5%
Triticum aestivum = 91,3%
Triticum cf. *compactum* = 0,5%
Hordeum vulgare vulgare = 1,0%
Hordeum vulgare nudum = 3,2%

Silozul III (S-III, 3,00 m — 1981)

Singura probă analizată (1252 semințe) a oferit următorul tablou al speciilor de semințe existente în silozul III :

Triticum monococcum = 63,8%
Triticum dicoccum = 25,2%
Triticum cf. *spelta* = 2,7%
Triticum aestivum = 0,7%
Hordeum vulgare = 7,5%
Vicia Cracca = 0,07%

Silozul IV (S-III, 3,00 m — 1981)

Din silozul IV a fost, de asemenea, colectată o singură probă, din care s-au recuperat 1901 seminţe care, în urma determinărilor, s-a constatat că aparţin speciilor :

Triticum monococcum = 0,1%
Triticum dicoccum = 0,7%
Triticum aestivum = 5,2%
Triticum cf. *compactum* = 0,7%
Hordeum vulgare nudum = 92,2%
Vicia sp. = 1,0%
Galium spurium = 0,05%

După cum se observă, preponderenţa covîrşitoare a anumitor specii în fiecare siloz demonstrează, cît se poate de elocvent, că era vorba de o strictă specializare a fiecăruia din ele. Astfel, silozul I era destinat depozitării orzului (atît *Hordeum vulgare* — 68,3%, cît şi *Hordeum vulgare nudum* — 30,6%) ; silozul II folosea păstrării grîului din specia *Triticum aestivum* (91,3%) ; silozul III tot a grîului însă, de data aceasta, din speciile *Triticum monococcum* (63,8%) şi *Triticum dicoccum* (25,2%), iar silozul IV era întrebuinţat, ca şi silozul I, pentru păstrarea orzului, cu deosebirea că, de data aceasta, era vorba de o mai înaltă specializare şi selectare, în sensul existenţei în exclusivitate a speciei *Hordeum vulgare nudum* (mai slab reprezentat în silozul I) plus cîteva specii de grîu.

Dealtfel, putem vorbi, în cazul silozurilor, şi de o altă specializare bazată pe mărimea boabelor ,dacă avem în vedere că în silozul III nu apar decît forme extrem de mici de *Triticum monococcum* şi *Triticum dicoccum*. Formele mari din aceste ultime două specii, după cum am arătat, apăruseră în locuinţa 31 (pe podeaua locuinţei, scurse probabil din vase).

Să fi fost oare destinate cele din vasele locuinţei 31 pentru însămînţat, printr-o selecţionare a lor, iar cele din silozul III consumului ?...

Aceasta este numai una din multiplele probleme ridicate de cele 12.831 de seminţe cercetate pînă în prezent din această staţiune. Preferăm, aşa cum am menţionat, să răspundem la ele numai atunci cînd staţiunea va fi cercetată într-o mai mare măsură, ca să nu spunem că ar fi de dorit doar în urma săpării exhaustive a aşezării de la Poduri.

Nu putem însă să nu remarcăm existenţa unor forme primitive de grîu, precum *Triticum monococcum* şi *Triticum dicoccum*, ultimul prezent, de altfel, în procente extrem de semnificative şi cu bob foarte bine dezvoltat.

N O T E

1 C. Brînduş, *Subcarpaţii Tazlăului*, Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1981, p. 72-73.

2 Seminţele ne-au fost oferite spre studiu de către colectivul de cercetare al aşezării de la Poduri, format, la data descoperirii lor, din D. Monah, Şt. Cucoş,

D. N. Popovici, Alexandra Bolomey și Silvia Ioviță. Începînd din anul 1982, în scopul cercetării interdisciplinare a așezării, colectivul a fost completat cu M. Cârciumaru, Felicia Monah și A. Muraru. Toate informațiile de ordin arheologic și datele referitoare la condițiile descoperirii materialului organic carbonizat ne-au fost prezentate cu multă amabilitate de către D. Monah. Tuturor le mulțumim și pe această cale.

RAPPORT PRÉLIMINAIRE SUR LES GRAINS CARBONISÉS DE NIVEAU PRECUCUTENI DE LA STATION ARCHÉOLOGIQUE PODURI — DEALUL GHINDARU (DÉP. DE BACĂU)

Résumé

L'établissement de Poduri-Dealul Ghindaru est situé à l'altitude de 428 m, sur le pont de la terrasse de 32 m de la rivière Tazlăul Sărat, dans le cadre des Subkarpates de Tazlău (dép. de Bacău).

Dans cet étude on présente plus de 12.830 grains carbonisé déterminés au niveau cultural Precucuteni III, découverts en trois habitations. La culture Precucuteni s'est développée sur le territoire de la Roumanie dans la première moitié du IVème mil. av.J.C.

L'habitation no. 31.

Dans le cadre de l'habitation no. 31 les grains ont été découverts en plusieurs situations :

— grains dans des coffres de denrées alimentaires : *Triticum aestivum* (78,3%), *Tr. compactum* (2,2%), *Hordeum vulgare nudum* (18,8%), *Hordeum* sp. (0,05%), *Rumex acetosella* (0,6%) ;

— grains trouvés sur le plancher de l'habitation (on suppose qu'ils se sont écoulés de vases pendant l'incendie de l'habitation) : *Triticum monococcum* (3,3%), *Tr. dicoccum* (68,0%), *Tr. cf. spelta* (1,2%), *Tr. aestivum* (15,0%), *Tr. cf. compactum* (2,4%), *Hordeum vulgare* (9,4%), *Hordeum vulgare nudum* (11,4%). *Polygonum sp.* (0,05%), *Rumex crispus* (0,4%), *R. acetosa* (0,2%), *Vicia* sp. (0,02%) ;

— grains trouvés dans un vaisseau : *Triticum* sp. (77,7%). *Hordeum* sp. (22,3%).

Les grains trouvés dans le vaisseau sont très petits sembables aux sémences non-maturées. Dans le même vaisseau on a aussi découvert *spiculi* de résine, ramereaux et fragments de bois souvent noncarbonisés, à la différence de semences qui sont carbonisées.

D'ailleurs aussi dans les coffres de denrées alimentaires, dans certains échantillons, on a trouvé des semences à petites dimensions, inférieurs à celles normales.

L'habitation no. 33.

D'un bol on a récuperé plus de 50 grains extrêmment détruits par carbonisation, à l'aspect carié, comme s'ils avaient explodé pendant l'incendie. Les semences appartient aux espèces : *Triticum dicoccum* (83,6%), Tr. sp. (10,9%, *Hordeum vulgare* (3,6%), *Vicia* sp. (1,9%).

L'habitation no. 44.

Il n'est pas exclus que l'habitation no, 44 ait une destination spéciale parce qu'ici on a découvert cinq meules, dont trois de grandes dimensions, trouvées sur socles en torchis peints en blanc. Dans le même endroit on a découvert quelques constructions pour déposer les céréales, à forme tronconique, nommées „silos".

Il n'est pas sans intérêt de mentionner qu'on a pu observer une certaine déstination pour chaque silo, dans le sens que, dans un d'entre eux, les sémences de ***Triticum aestivum*** (plus de 90%) prédominaient, dans un autre la plupart était formée de sémences de ***Triticum monococcum*** (639,8%) et ***Tr. dicoccum*** (25,2%) et dans deux silos, le mieux représentées étaint les sémences d'orge, dans un silo on a rémarqué même une spécialisation en sémences de ***Hordeum vulgare nudum***, et dans l'autre le melange de ***H. vulgare*** et ***H. vulgare nudum***. Dans le silo où prédominent ***Triticum monococcum*** et ***T. dicoccum*** les sémences ont des très petites dimensions, aussi comme dans l'habitation no. 33, déja mentionnée.

La liste des espèces identifiées dans l'habitation no. 44 comprend (auprès des formes sus-mentionnées) : ***Triticum spelta, Vicia Cracca, Vicia*** sp., ***Polygonum aviculare, P. convolvulus, P.*** cf. ***hydropiper, Rumex acetosella, Galium spurium.***

OBSERVAŢII PRELIMINARE ASUPRA TEHNOLOGIEI PRELUCRĂRII CERAMICII DIN FAZA CUCUTENI B_1 DE LA GHELĂIEŞTI-NEDEIA, JUDEŢUL NEAMŢ

de *PAULA CHIRIBUŢĂ*

Avînd în vedere bogăţia şi valoarea deosebită a materialului ceramic cucutenian descoperit la Ghelăieşti Nedeia, judeţul Neamţ [1], s-a încercat în laboratorul de conservare al Muzeului de istorie Piatra Neamţ, prin metodele fizice accesibile şi cu ajutorul aparatelor existente a se obţine unele date privind compoziţia materiei prime [2] folosite şi concluzii asupra tehnologiei de obţinere a ceramicii eneolitice de pe acest şantier arheologic.

Au fost alese spre analiză 20 de probe, după cum urmează :

— 5 fragmente de ceramică pictată în stil Cucuteni A-B, grupele γ—δ;

— 11 fragmente de ceramică pictate în stil Cucuteni B, grupa ε;

— 4 fragmente de ceramică nepictată Cucuteni C.

Analizele fizice care au putut fi efectuate în laboratorul nostru (capacitatea de absorbţie gravimetrică, duritatea, textura, sunetul, temperatura de ardere [3]), au condus la obţinerea de date privind tehnologia de fabricaţie (în special arderea) şi la determinarea performanţelor calitative ale produselor finite.

Se constată că tehnologia ceramicii în aşezarea de la Ghelăieşti era bine cunoscută, fazele tehnologice fiind asemănătoare celor actuale : alegerea şi pregătirea materiei prime, modelarea, uscarea, decorarea, arderea.

Din observaţiile atente efectuate s-au desprins cîteva concluzii referitoare la *materia primă :*

— peste 70% din probele cercetate au fost obţinute din argilă fină, slab nisipoasă, amestecul argilei cu cuarţitul fiind probabil cel natural ;

— aproape 30% din lotul ceramic analizat prezenta argilă grosieră, neomogenă, cu mică şi cuarţ ca minerale accesorii, cu granule de calcar de pînă la 2 mm diametru, constituind fracţiunea grosieră din pastă.

Din ultimul lot au făcut parte fragmentele de ceramică nepictată tip Cucuteni C şi două fragmente din ceramică pictată (probele nr. 3 şi nr. 10).

Pentru aceste eşantioane argila a fost preparată neglijent, mai puţin frămîntată (componenţi texturali pînă la dimensiuni de 3-4 mm), folo-

sind ca degresanți nisip, cioburi pisate și pietricele.

S-a observat că 50% din probele cercetate (ceramică pictată și nepictată) aveau în compoziție cantități diferite (de la 1% la 25-30%) de cioburi pisate din argilă arsă, folosite ca degresant.

Cu excepția a 3 probe care, deși arse corespunzător, prezentau un conținut mai mic de oxizi de fier în compoziție, restul fragmentelor ceramice, în spărtură, prezentau colorație roșie-cărămizie uniformă, oxizii de fier impurificînd lutul.

Se deduce că depozitele de argilă erau alese cu deosebită atenție.

Din calitatea compoziției pastei și din datele privind absorbția și duritatea fragmentelor ceramice reiese că materia primă a fost mai întîi pregătită prin macerare, adică prin desprinderea de mal, afînarea și păstrarea ei în aer liber mai mult timp.

Această maturare a crescut plasticitatea și capacitatea liantă a argilei [4].

La majoritatea fragmentelor ceramice care conțineau cioburi pisate sau pietricele s-a observat că dozajul dintre componentul plastic (argila) și degresant a fost optim. Acest lucru a condus la mărirea rezistenței produselor umede și uscate datorită adeziunii mari a argilei față de granulele de nisip, cioburi sau pietricele și la evitarea fisurilor la uscare [5].

Pentru ceramica pictată *modelarea* este îngrijită, dîndu-se mare atenție exteriorului vaselor. Rezultă de aici interesul modelatorului pentru aspectul estetic al obiectelor lucrate și măiestria lui.

Se deduce, din lipsa fisurilor, că apa — folosită pentru umectarea argilei în vederea obținerii calităților plastice și de modelaj — era foarte bine dozată.

Pe majoritatea fragmentelor analizate se observă pe fața interioară striuri, zgîrieturi — urme ale uneltei din lemn sau os cu care s-a netezit pasta.

Pereții vaselor sînt de diferite grosimi : între 2 și 15 mm pentru ceramică pictată și între 10 și 23 pentru ceramică comună.

După aspectul compact al pereților vaselor în spărtură, este mai mult ca sigur faptul că modelarea acestora nu a fost făcută din suluri de lut care se învîrteau concentric, formînd în acest mod pereții pieselor ceramice, ci dintr-o bucată de lut căreia i se dădea forma dorită.

După aspectul exterior al fragmentelor ceramice se observă că *uscarea* produselor era bine cunoscută, corectă, lentă, probabil la temperatura mediului ambiant.

Pe unele fragmente de ceramică pictată (50% din probe) se observă un strat de culoare crem, uniform, pătruns în pasta de argilă pînă la 0,5 mm.

Această angobă a fost obținută dintr-un amestec de pigment mineral alb pe bază de calcar ,lut, apă și a fost aplicată cu pensula înaintea arderii pe întreaga suprafață exterioară a vaselor.

Pe acest înveliș s-a pictat cu *pensula decorul* în nuanțe diferite de roșu (folosind un pigment mineral pe bază de oxizi de fier : hematit Fe_2O_3, goethit Fe_2O_3. H_2O sau limonit Fe_2O_3. H_2, x H_2O), pînă la negru

(folosind pigmenți minerali pe bază de oxizi de mangan : piroluzită MnO_2 sau hausmanită Mn_3O_4).

Există probe (aproximativ 50% din lotul analizat) care nu prezintă urmele de angobă crem.

În acea epocă, ca și astăzi de altfel, *arderea* ceramicii constituia punctul cheie al meșteșugului.

Tratamentul de ardere al produselor ceramice are scopul de a consolida materiile prime sub forma dobîndită prin fasonare. Amestecul inițial de oxizi din argilă, după ardere se regăsește, dar sub forma unor noi constituienți mineralogici : alumino-silicați alcalini, alcalino-pămîntoși și de fier.

Din eșantioanele luate în lucru 40% erau arse corespunzător : uniform, cu o circulație bună a gazelor în spațiul de ardere (cu un tiraj bun deci), în atmosferă oxidantă, păstrîndu-se timpul de ardere corespunzător obținerii unor produse bine arse, pătrunse pe toată grosimea pereților. Se observă că arderea a fost condusă perfect : masa de argilă ce trebuia arsă a primit energia calorică necesară arderii și deci transformării complete în noi constituienți oxidici.

S-a folosit deci o cantitate corespunzătoare de combustibil în vederea arderii vaselor ceramice.

De aici rezistența și celelalte calități ale unor produse ceramice excelente : duritatea — de valori ridicate pentru acest material —, absorbția și porozitatea destul de mici, compactitatea bună, sunetul metalic, culoarea uniformă.

Restul de 60% din probele analizate au fost arse în alte condiții :

Astfel :

Aproximativ 30% din lotul ceramic cercetat îl constituie fragmente ale unor produse reușite, dar cu miezul pereților insuficient ars datorită unei durate de ardere mai scurtă sau folosirii unei cantități de combustibil mai mici.

Este posibil ca în același cuptor să fi fost arse vase diferite, cu pereți mai subțiri sau mai groși, acestea din urmă necesitînd un timp de ardere ceva mai mare. Din această cauză s-a preferat arderea, probabil, în bune condiții a vaselor cu pereții subțiri care s-ar fi deformat dacă ar fi fost ținute în cuptor mai mult timp. Pentru vasele mari, cu pereții mai groși, cu o anumită utilizare, probabil arderea perfectă nu era absolut necesară.

Aproximativ 30% din fragmentele ceramice analizate sînt arse neuniform sau secundar, în incendii. Unele dintre acestea prezintă numeroase puncte de topitură, chiar zgurificare, altele sînt arse în atmosferă neuniformă : oxidantă și reducătoare. Pentru ultimul caz, pe același fragment ceramic apar zone la exterior, interior sau în spărtură, de colorație diferită : roșie-cărămizie și cenușie spre negru.

Cauzele pot fi numeroase :

— zone din cuptor în care circulația gazelor de ardere este frînată, cărbunele depunîndu-se în porii ceramicii datorită tirajului necorespunzător care micșorează cantitatea de oxigen necesară arderii ;

— puncte de atingere și spații diferite între produse și pereții cuptorului ;

— așezarea produselor în diferite poziții (cu gura în jos, aproape de foc, suprapuse etc.) ;

— modul de construcție al cuptorului ;

— arderea combustibilului (lemnul) în prezența sau absența oxigenului, de aici și arderea ceramicii : în atmosferă oxidantă sau reducătoare.

Această cercetare de laborator a fost sugerată de analiza tehnologică a ceramicii de la Hăbășești [6].

Unele probe din ceramica analizată din stațiunea Ghelăiești Nedeia, datată în faza Cucuteni B, au temperatura de ardere, duritatea și capacitatea de absorbție gravimetrică superioară față de probele efectuate pentru ceramica din așezarea de la Hăbășești, datată în faza Cucuteni A. În stadiul actual al cercetărilor nu putem susține cu toată certitudinea că în faza Cucuteni B s-au înregistrat perfecționări evidente ale tehnologiei ceramicii față de fazele precedente. Această ipoteză nu poate fi exclusă, dar analizele efectuate de noi au cuprins doar un lot mic de materiale.

Intenția noastră este să analizăm loturi mai mari de produse provenind din diferite stațiuni și faze cronologice, efectuînd totodată și analize chimice privind compoziția mineralogică a materiei prime.

Sperăm ca printr-o cercetare coordonată vom putea aduce noi date asupra evoluției tehnologiei ceramicii cucuteniene, putînd, astfel, oferi arheologilor posibilitatea unei analize mai complete a celui mai răspîndit meșteșug practicat de triburile eneolitice din mileniile IV-III î.e.n. de pe teritoriul Moldovei.

NOTE

1 A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *Ghelăiești (Piatra Neamț) I, Săpăturile din anul 1969 în așezarea cucuteniană Nedeia, MemAntiq.*, III, 1971, p. 11 și urm.

2 Vezi anexa 1.

3 Vezi anexa 2.

4 S. Solacolu, în *Chimia fizică a silicaților tehnici, Ed. tehnică*, București, 1969, p. 72

5 R. Dinescu, în *Bazele tehnologiei ceramicii și refractarelor, Ed. tehnică*, București, București 1966, p. 443.

6 Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 595-600.

Anexa 1

MATERIA PRIMĂ — PRELUCRARE

Nr. probei	Sigla de șantier	Încadrarea culturală	Materia primă	Prepararea	Uscarea	Arderea
0	1	2	3	4	5	6
1.	Ghel. L. 1	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, slab nisipoasă	pastă omogenă ; degresant : cioburi pisate (aprox. 2-3%)	corectă, lentă	ardere neuniformă ; rezistență bună a produsului ars
2.	Ghel. L. 2	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită ; pastă bine omogenizată, degresată cu cioburi pisate (aprox. 2%)	corectă, lentă	ardere insuficientă ; rezistență medie după ardere
3.	Ghel. L. 3	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, nisipoasă ; granulele de mică și cuarț, uniform distribuite în pasta argiloasă, constituie fracțiunea grosieră	mai puțin îngrijită îngrijită	corectă, lentă	ardere secundară, reducătoare ; rezistență bună după ardere
4.	Ghel. L. 8	Cucuteni B_1 stil δ	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită	corectă, lentă	ardere secundară, reducătoare (apariția topiturii)
5.	Ghel. L. 9	Cucuteni B_1 stil δ	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită	corectă, lentă	uniformă, în atmosferă oxidantă ; rezistență bună după ardere
6.	Ghel. L. 14	Cucuteni B_1 stil γ	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită	corectă, lentă	ardere uniformă, în atmosferă, oxidantă ; timp de ardere mai scurt (miezul peretelui insuficient ars)

0	1.	2	3	4	5	6
7.	Ghel. L. 16	Cucuteni B_1 — tip C	argilă mărnoasă (conținut ridicat de calcar : 7%), nisipoasă	neglijentă ; pastă grosieră, în amestec cu cioburi pisate (aprox. 20%)	corectă,	ardere neuniformă ; miezul probei insuficient ars
8.	Ghel. L. 12	Cucuteni B_1 — tip C	argilă slab mărnoasă (calcar 2%), nisipoasă	neglijentă ; pastă în amestec cu cioburi din argilă arsă (aprox. 12%)	corectă,	ardere neuniformă : în exterior — oxidantă — în interior — reducătoare
9.	Ghel. L. 14	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită, pastă omogenă, de fină granulație	corectă, lentă	ardere uniformă, cu o bună circulație a gazelor ; rezistență bună după ardere
10.	Ghel. L. 3	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină nisipoasă	îngrijită ; pastă degresată cu cioburi din argilă arsă (aprox. 20%)	corectă, lentă	ardere neuniformă ; circulație defectuoasă a gazelor de ardere
11.	Ghel. L. 9	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină nisipoasă	îngrijită	corectă,	ardere uniformă, oxidantă
12.	Ghel. L. 14	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, **slab** nisipoasă	îngriqită ; pastă degresată cu cioburi din argilă arsă (aprox. 1%)	corectă, lentă	ardere uniformă, în atmosferă oxidantă.
13.	Ghel. L. 16	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită, pastă omogenă	corectă, lentă	ardere uniformă, oxidantă
14.	Ghel. L. 3	Cucuteni B_1 — tip C	argilă nisipoasă	neglijentă ; pastă de argilă grosieră, în amestec cu cioburi din argilă arsă (aprox. 25%)	corectă, lentă	ardere secundară, neuniformă
15.	Ghel. L. 3	Cucuteni B_1 — tip C	argilă nisipoasă	neglijentă ; pastă de argilă grosieră în amestec cu cioburi pisate (aprox. 25%)	corectă,	arderes ecundară, neuniformă, cu numeroase puncte de topitură

0	1	2	3	4	5	6
16.	Ghel. L. 16	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită ; pastă bine omogenizată	corectă, lentă	ardere secundară
17.	Ghel. L. 14	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită ; pastă bine omogenizată	corectă lentă	ardere la temperatură corespunzătoare, dar menținută un timp mai scurt (miez insuficient ars)
18.	Ghel. L. 1	Cucuteni B_1 stil ε	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită ; pastă de argilă degresată cu cioburi din argilă arsă (aprox. 20%)	corectă lentă	ardere uniformă, oxidantă
19.	Ghel. L. 16	Cucuteni B_1 stil γ	argilă fină, nisipoasă	îngrijită ; pastă de argilă degresată cu cioburi pisate (aprox. 2%)	corectă lentă	ardere uniformă, oxidantă ; palier scurt la temperatura de ardere (miez insuficient ars)
20.	Ghel. L. 1	Cucuteni B_1 stil γ	argilă fină, slab nisipoasă	îngrijită ; pastă bine omogenizată	corectă lentă	ardere unfiormă, oxidantă, cu o bună fluență a gazelor în cuptor

Anexa 2

ARDEREA

Nr. probei	Textura	Temperatura de ardere (°C)	Duritatea (Mosh)	Sunetul	Capacitatea de absorbţie gravimetrică (%)	Spărtura
0	1	2	3	4	5	6
1.	omogenă, fină, puţin poroasă	900-920	3	clar, metalic	13	14,1cu aspect compact, concoidală
2.	omogenă, poroasă	850	2	clar	21,1	cu aspect colţuros
3.	neomogenă, poroasă	930-950	4	clar, metalic	16,4	cu aspect colţuros, cavităţi
4.	omogenă, foarte puţin poroasă	930-950	4	clar, metalic	11	cu aspect compact, granulaţie fină, cavităţi
5.	omogenă, poroasă	880-900	4	clar, metalic	15,3	cu aspect compact, granulaţie fină
6.	omogenă, poroasă	830-850	2	clar	19,5	cu aspect colţuros granulaţie fină
7.	neomogenă, poroasă	780-800	I	înfundat	24,8	cu aspect colţuros, cavităţi
8.	neomogenă, grosieră, poroasă	800	1	înfundat	19	cu aspect colţuros
9.	omogenă, fină, puţin poroasă	900-920	4	clar, metalic	15,6	concoidală
10.	neomogenă, poroasă	850	2	înfundat	20,1	cu aspect colţuros
11.	omogenă, fină, poroasă	900	2		20,3	concoidală
12.	omogenă, poroasă	900	3	clar	17,6	plană
13.	omogenă, poroasă	900	3	clar	17,1	plană
14.	neomogenă. poroasă	peste 950	2	clar	18	cu aspect colţuros
15.	neomogenă, grosieră, poroasă	peste 950	2	clar	17,7	cu aspect colţuros

0	1	2	3		5	6
16.	omogenă, poroasă	peste 950	3	clar	18,5	plană
17.	omogenă, fină, poroasă	880-900	3	clar	17,5	plană
18.	neomogenă, poroasă	900-920	2	clar	18,3	cu aspect colţuros
19.	omogenă, poroasă	900	4	clar	16,5	cu aspect colţuros mici cavităţi
20.	omogenă, fină, poroasă	900	4	clar, metalic	14,1	plană

OBSERVATIONS PRÉLIMINAIRES SUR LA TECHNOLOGIE DE LA CÉRAMIQUE CUCUTENI B_1 DE GHELĂIEŞTI — NEDEIA (DÉP. DE NEAMŢ)

Résumé

Par les analyses physiques effectuées sur quelques échantillons récoltés de la station archéologique de Ghelăieşti à l'aide des appareils existents dans le laboratoire de conservation du Musée d'histoire de Piatra Neamţ on a obtenu des données sur la composition de la matière première et on a tiré des conclusions sur la technologie de la céramique découverte sur cet chantier de fouilles, surtout en ce qui concerne la cuisson des produits céramiques.

Les valeurs de la température de cuisson, de la dureté, da la capacité d'absorbtion gravimétrique et les données sur la texture, le son, l'aspect de la brisure ont mené à la conclusion que les produits céramiques appartenant à la culture Cucuteni avaient atteint des performances calitatives excellentes.

METODE DE RESTAURARE ŞI CONSERVARE ÎN LABORATORUL MUZEULUI JUDEŢEAN DE ISTORIE DIN PIATRA NEAMŢ

de *AUREL BUZILĂ*

Muzeul judeţean de istorie din Piatra Neamţ, înfiinţat în 1934, deţine o bogată şi valoroasă colecţie de obiecte din toate epocile istorice, care se bucură de o mare faimă atît în ţară cît şi peste hotare. Ne revine sarcina şi datoria patriotică de a conserva aceste valori. În acest scop, la muzeul nostru există un laborator de restaurare şi conservare dotat şi reamenajat în ultimul timp pe baze moderne.

În planul de activitate al muzeului, la capitolul activitate de cercetare arheologică ,au fost alocate şi se cheltuiesc anual sume însemnate de bani. Marea cantitate de obiecte scoase la iveală în urma săpăturilor arheologice trebuiesc tratate, restaurate şi conservate — operaţii urgente şi absolut necesare pentru restabilirea echilibrului dintre ele şi noul mediu ; în caz contrar, riscă să se descompună, pierzîndu-le pentru totdeauna.

Se impune să fie tratate, restaurate şi conservate, în primul rînd, obiectele cu gradul cel mai mare de perisabilitate sau care cer o mare urgenţă din cauza stării lor avansate de coroziune. Toate aceste operaţii complicate se execută în laboratorul muzeului, deoarece este imposibil, în mod practic, să le încredinţăm altor laboratoare, acestea fiind, în primul rînd ,supraîncărcate cu materialele provenite din propriile lor săpături şi, în al doilea rînd, urmează riscurile transportului, care nu pot fi neglijabile : deteriorarea pieselor din cauza expunerii la şocuri, trepidaţii, schimbări de temperatură, umiditate etc., ne mai vorbind despre costul mijloacelor de transport, al ambalajelor, timpul consumat cu împachetarea, despachetarea şi manipularea pieselor, cu supravegherea şi paza transportului etc.

În cele ce urmează vom arăta cum am procedat la restaurarea şi conservarea unor obiecte din colecţiile muzeului nostru. Mai întîi este vorba despre un VAS ANTIC DIN BRONZ (Nr. Inv. 3194) descoperit în 1958, într-o locuinţă din cetatea dacică de la Bîtca Doamnei, Piatra Neamţ. Aici, vom avea un exemplu tipic de reluare a operaţiilor de restaurare-conservare şi de cunoaştere eronată a compoziţiei obiectului, deoarece nu i s-a făcut analiza metalografică sau spectrografică la timpul potrivit. Asupra vasului de bronz, care a stat la o mică adîncime sub pătura vegetală în poziţia culcat, agenţii corozivi din sol au acţionat cu multă uşurinţă, în special pe partea de deasupra, unde au mineralizat

aproape complet metalul. La această acțiune a contribuit probabil și incendiul care a distrus locuința, producînd, în același timp, rugozitatea suprafeței metalului. Întîmplarea a făcut ca, în timpul săpăturii, tîrnăcopul să spargă tocmai această parte din vas (fig. 1/3-4 ; 2/1), să-i dezlipească toarta (fig. 1/2) și să-i rupă brațul drept.

Operațiile de restaurare și conservare ce au fost aplicate asupra vasului în 1958, la nivelul mijloacelor de atunci, constînd numai din spălarea cu apă pentru îndepărtarea pămîntului, curățarea mecanică la suprafață cu bisturiul a unor excrescențe formate din carbonați și alte impurități, lipirea torții cu clei de celuloid, plombarea spărturii cu plastilină și peliculizarea cu o emulsie de nitrolac incolor de tip „Duco", erau cu totul insuficiente, deoarece trebuiau înlăturați complet produșii coroziunii ce puteau să continue acțiunea lor destructivă [1]. Astfel, restaurat și conservat cu mijloacele de atunci, vasul a fost publicat și expus într-o vitrină din muzeu, unde a stat 16 ani în această stare, fără să se fi observat vreun proces vizibil de degradare.

Vasul a fost lucrat prin ciocănire (fig. 2/2) dintr-o bucată de tablă de bronz groasă de 1 mm. Apoi a fost finisat și lustruit pe ambele părți la o roată rapidă [2]. Porțiunile bine polizate ale vasului nu s-au corodat, rămînînd cu un luciu metalic strălucitoar, ceea ce i-a determinat pe arheologi să afirme că vasul a fost aurit [3], fără să-i cunoască compoziția chimică. Se știe că printre metodele de protecție anticorozivă la metale este și polizarea mecanică a suprafeței lor. Prin polizare, porii metalului se închid și nu permit agenților corozivi să pătrundă în structura lui. Metalul cu suprafața lustruită rezistă bine la coroziune [4].

Un principiu enunțat de noi anterior este că restauratorul trebuie să cunoască compoziția obiectului și procedeul de prelucrare, cu scopul de a alege cele mai potrivite metode și mijloace de restaurare. O lipsă a noastră a fost aceea că, în anul 1973, am reluat restaurarea și conservarea vasului de bronz fără să-i cunoaștem compoziția, fără să-i facem analizele cuvenite, bazîndu-ne numai pe afirmațiile arheologilor.

Fiind cunoscut ca bronz aurit, vasul punea de la început probleme deosebite în alegerea celor mai adecvate metode și procedee de restaurare și conservare. În acest scop am trecut la examinarea lui atentă cu ochiul liber, cu lupa și apoi la stereomicroscop, pentru a-i cunoaște starea de conservare și compoziția minerală a încrustațiilor de oxizi. Am constatat că aproximativ o optime din vas este complet corodată, fără miez metalic. Această parte a fost sfărîmată în timpul săpăturii arheologice (fig. 1/3-4 ; 2/1), restul vasului conținea o mulțime de puncte (fig. 1/1) cu încrustații de oxid cupros de culoare roșie (Cu_2O) și carbonat de cupru de culoare verde — $CuCO_3$ $Cu(OH)_2$ — care, ici și colo, l-au perforat (fig. 2/4-6). S-a constatat și prezența clorurii cuprice ($CuCl_2 . 2H_2O$) instabile, de culoare verzuie-pal, așezată între straturile de cuprit și malachit de la suprafață. Vasul nu avea patină nobilă.

Analizînd la microscop secțiunea unei mici porțiuni [5], luată din marginea vasului (fig. 2/3), am observat pe partea exterioară a vasului un strat de oxid de cupru peste care s-au suprapus carbonații bazici de cupru și puncte de clorură cuprică. Infiltrații de oxid roșu de cupru se observau și în interiorul metalului. H. J. Plenderleth, făcînd analiza chi-

mică a straturilor de coroziune, a constatat că un bronz corodat conţine concentraţii de clorură de cupru în straturile de cuprit şi malachit, sau între metal şi acestea [6], care continuă acţiunea ei corozivă atunci cînd întîlneşte condiţii favorabile.

Dacă în muzeu există umezeală, aceasta poate pătrunde prin porii încrustaţiilor şi face reacţii cu clorura de cupru. Din această reacţie rezultă acidul clorhidric, care va coroda metalul în continuare pînă la mineralizarea lui completă. În condiţiile concrete de la muzeul nostru, fără vitrine etanşe şi microclimat dirijat, agenţii corozivi pot acţiona cu uşurinţă asupra acestui metal. De aceea este necesară eliminarea cauzelor care duc la extinderea clorurii. Dar clorurile nu pot fi eliminate din încrustaţiile unui bronz corodat fără a descompune, în acelaşi timp, crusta mineralizată.

La un simplu obiect de bronz corodat diferitele straturi minerale de cuprit, malachit, sau azurit, ce nu formează o patină nobilă, se pot elimina, după caz, prin metode chimice, electrochimice sau electrolitice. Vasul nostru, fiind cunoscut din publicaţiile amintite ca avînd porţiuni acoperite cu aur, nu trebuia tratat cu nici una din metodele amintite, deoarece riscam să periclităm pelicula de aur.

Ca să avem siguranţa că punctele active de corodare a clorurii au fost înlăturate definitiv, am curăţat mecanic vasul de încrustaţiile de oxizi, sub lupă, cu freza, acul şi bisturiul, pînă ce am ajuns la metalul curat. Numai aşa puteam avea certitudinea că obiectul va rămîne, în condiţii normale, într-o stare bună şi sănătoasă. Această operaţie a fost destul de anevoioasă şi a durat mult timp. Pentru a uşura operaţia mecanică, am tratat local punctele de oxid de cupru cu o soluţie de acid sulfuric (H_2SO_4) în concentraţie de 15%. Noroiul format din acţiunea acidului sulfuric asupra oxidului de cupru a fost înlăturat, de fiecare dată, cu bisturiul şi apoi locul şters cu tampoane mici de vată, pînă ce metalul a rămas curat. Toarta am curăţat-o de oxid prin metoda electrochimică. Ca electrolit am folosit hidroxid de sodiu (NaOH) în concentraţie de 15%, iar ca anod ,granule de zinc. După ce am înfăşurat-o în folie de staniol, am ţinut-o în baie pînă la decaparea completă a stratului de coroziune.

Înainte de a trece la operaţia de *neutralizare,* pentru a ne convinge că toţi produşii de coroziune au fost eliminaţi, am privit din nou vasul la stereomicroscop. Apoi am efectuat neutralizarea obiectului prin procedeul hidrotermic, spălîndu-l în băi de apă distilată, fierbinţi şi reci, pentru a degaja porii metalului de eventualii compuşi chimici instabili. Această operaţie a durat cîteva ore. Verificarea ultimei băi s-a făcut cu hîrtie indicatoare de pH (E. Merck — A. G. Darmstadt).

Prin *uscare* se evită reţinerea urmelor de apă, care ar putea favoriza dezvoltarea proceselor de coroziune. Pentru a-i scurta timpul, operaţia de uscare am efectuat-o cu alcool etilic şi prin ştergere cu o pînză moale de bumbac pentru a îndepărta impurităţile solide ce ar putea rămîne pe suprafaţa vasului. Nu am folosit nici o sursă de căldură, ca să evităm schimbarea culorii bronzului, care, de obicei, la căldură capătă o patină roşiatică.

Se știe că valoarea muzeistică și științifică a unui obiect de muzeu este dată nu numai de starea lui de conservare, ci și de modul cum a fost executată restaurarea. O restaurare corectă și artistică îi ridică valoarea [7].

Plombarea spărturilor și completarea părților lipsă din vas le-am făcut cu rășină epoxidică armată cu pînză de sticlă, folosind în acest scop „Uhu-plus" (Firma Uhu-werk, B.R.D., 7601, Bühl), adeziv pe bază de rășini epoxidice, bicomponent, care se pretează foarte bine ca material de întregire a obiectelor de metal. Cele două componente (Binder und Härter) luate în părți egale (1/1) se amestecă bine înainte de utilizare, pînă la omogenizarea completă. Durata de utilizare este limitată pînă la 50-60 minute. Viteza ei de întărire este determinată de temperatura la care este supusă. Întărirea deplină se produce în 24 de ore la temperatura de 20°C. În rășină, am introdus ca adaus praf de bronz auriu pentru a o colora într-un ton apropiat de cel al vasului. Ca armătură am folosit pînză de sticlă tăiată în benzi de dimensiuni adecvate. La spărtura mare am folosit ca suport pentru rășină un cofraj din ceară roz pentru modelat, așezat la exterior, mai întîi pe partea superioară a vasului (fig. 3/1), apoi pe cea inferioară (fig. 3/3). Pentru spărturile mici am folosit ca suport celofan gumat de tip „Tixo". Marginile spărturilor și suprafața de lipire au fost bine curățate cu freza și degresate, pentru ca rășina să facă o bună aderență la metal. Nu am plombat alveolele de pe corpul vasului, produse de agenții de coroziune, pentru a i se reda complet aspectul inițial, fiindcă prin această operație, am fi diminuat patina vremii și autenticitatea piesei. Toarta am lipit-o la locul ei cu același adeziv.

Pentru *pelicula de protecție anticorozivă* ce s-a aplicat pe corpul vasului am folosit „Novolin" (Firma COLOR, București, F.A.C. — STAS 6439-69 „C7"), nitrolac incolor preparat în mod special pentru protejarea metalelor. Acesta, avînd o aderență foarte bună și o vîscozitate redusă, pătrunde cu ușurință în porii metalului. Peliculizarea cu nitrolac are avantajul vitezei mari de formare și întărire a peliculei. Novolinul are o bună rezistență la acțiunea luminii și umidității. Înainte de peliculizare, vasul a fost degresat cu acetonă. Apoi a fost apucat cu mănușa de cauciuc, pentru a se evita prezența pe vas a unor substanțe organice lăsate de urma degetelor în timpul manipulării lui, care pot întrerupe aderența peliculei la suport [8]. Pelicula a fost aplicată cu pensula. După peliculizare am introdus vasul într-un exsicator (cameră umedă) în care se afla o soluție de clorură de natriu (NaCl). După 48 ore am scos vasul din exsicator, examinîndu-l cu atenție. Am constatat că pelicula de protecție a fost bine aplicată.

În urma operațiilor de restaurare și conservare arătate mai sus, vasul a căpătat forma și aspectul inițial, devenind un exponat ce trezește interesul vizitatorului și al specialistului.

Avînd totuși unele dubii asupra compoziției vasului, în anul 1976 am trimis probe la Institutul de Cercetări Metalurgice din București, unde s-a efectuat analiza metalografică cantitativă și calitativ-spectrală,

din care a rezultat că vasul nu a fost aurit[9]. Cu toate acestea, am avut satisfacţia să constatăm că metodele aplicate asupra vasului au fost bune.

Cunoaşterea de la început, aşa cum cum este indicat, a compoziţiei obiectului pe bază de analize, duce la alegerea celor mai adecvate metode şi procedee în operaţiile de restaurare-conservare, la economisirea de timp şi eforturi. Analizele sînt obligatorii şi pentru cercetător, ajutîndu-l la identificarea, datarea şi studiul obiectului. Considerăm absolut necesar ca cel puţin laboratoarele zonale să fie dotate cu mijloace tehnice capabile să efectueze aceste analize. S-ar rezolva astfel o problemă foarte importantă atît pentru ştiinţă, cît şi pentru conservarea patrimoniului nostru cultural-naţional.

*

* *

În anul 1951, a intrat în colecţiile muzeului un HARPON DIN CORN DE CERB (Nr. Inv. 1823), descoperit în aşezarea neolitică de la Traian-Dealul Viei, judeţul Neamţ. După o curăţare sumară şi lipirea celor două fragmente cu clei din celuloid dizolvat în acetonă, obiectul a fost publicat[10] şi expus în vitrină. În cei douăzeci şi cinci de ani ce s-au scurs, cleiul a îmbătrînit şi cele două fragmente s-au dezlipit (fig. 4/1).

În anul 1976, am reluat operaţiile de conservare şi restaurare. Examinîndu-l cu atenţie, am observat că harponul este fragmentat, probabil în trei bucăţi, lipsindu-i vîrful. Cornul este poros şi uşor ca o cretă, fără rezistenţă mecanică, putînd fi uşor zgîrit chiar cu unghia. În timpul cît a stat în pămînt, cornul a pierdut elemente din structura sa, devenind friabil. Se impunea deci consolidarea şi conservarea lui.

După ce am curăţat mecanic cleiul folosit ca adeziv la lipirea celor două fragmente de harpon, am procedat la impregnarea lor cu nitrolac incolor diluat cu acetonă[11]. Am folosit ca impregnant o emulsie de „Novolin" în concentraţie de 25%. Impregnarea cornului şi, în general, a osului cu nitrolac incolor de tip Novolin dă rezultate bune : rezistenţă mecanică, elasticitate, stabilitate mare la umezeală şi variaţii de temperatură, păstrarea aspectului şi culorii naturale. Am efectuat impregnarea în containerul de vid sub presiune redusă[12] de 0,4 kgf/cm^2, pentru a evita orice surpriză. Am scos din vid fragmentele impregnate şi le-am lăsat să se usuce lent, cîteva zile.

Pentru asamblarea celor două fragmente ale harponului am folosit ca adeziv răşină epoxidică de tip „Araldyt" întărită cu etylendyamină, iar ca armătură, două dibluri din sîrmă de cupru groasă de 0,8 mm, introduse cu răşina în cele două fragmente de corn, prin găuri făcute cu burghiul spiralic de 1 mm.

Observînd că harponul a mai avut doi spini laterali, din care s-a păstrat numai începutul lor, de la bază, se punea problema restaurării lui pentru a-l valorifica din punct de vedere muzesitic şi ştiinţific. Era necesar să-i restabilim forma iniţială originală, ca să sugerăm vizitatorului funcţionalitatea lui. În acest scop am hotărît să-l restaurăm. Mai întîi am confecţionat un schelet din sîrmă de cupru în formă de triunghi ascuţit, fixîndu-l de harpon cu trei dibluri din sîrmă de cupru introduse în

găuri făcute cu burghiul. Apoi am confecționat un tipar negativ din plastilină ca suport pentru turnat rășina. Am preparat rășina din 30 g Araldyt, colorată într-un ton adecvat, și 2,4 g etylendyamină (8%). Amestecîndu-l bine, am turnat rășina în tiparul de plastilină peste armătura de sîrmă, lăsînd-o să se întărească. După polimerizare, am înlăturat plastilina și am finisat rășina, harponul luînd forma normală (fig. 4/2). Am reușit astfel să punem în valoare o unealtă de pescuit produsă și folosită în mileniul al IV-lea i.e.n. pe pămîntul patriei noastre.

*
* *

Muzeul nostru se remarcă în mod special printr-o bogată și importantă colecție de ceramică pictată de tip „Cucuteni", renumită prin valoarea sa artistică și istorică. În majoritatea ei această ceramică este rău conservată, deoarece agenții corozivi din sol împreună cu apele de infiltrație au distrus decorul. Sînt, însă, multe vase cu pictura bine păstrată, dar acoperită cu o crustă formată din concrețiuni calcaroase. Tratarea și conservarea acestei categorii de ceramică pun probleme deosebite, deoarece decorul aplicat pe vase este pictat. Pictura fiind executată cu pensula, stratul de culoare este foarte subțire.

În cele ce urmează vom descrie procedeele folosite de noi în tratarea și conservarea unui VAS NEOLITIC „CUCUTENI A-B", (Nr. Inv. 4799). Mai întîi am fotografiat vasul înainte de începerea operațiilor de tratare și conservare, ca să avem un martor despre starea în care se afla obiectul la aducerea lui în laborator (fig. 4/3). Am spălat vasul în apă încălzită la 40-50°C pentru a înlătura urmele de pămînt de pe el. Apoi am examinat cu atenție vasul la biocular pentru a-i cunoaște compoziția, tehnica de confecționare și starea de canservare.

Vasul este lucrat la mînă dintr-o argilă fină de culoare cărămizie, bine arsă. La exterior, prezintă un decor pictat cu roșu, negru și alb. Decorul, dispus tectonic pe corpul vasului, este compus din benzi de linii albe pictate orizontal, pe două zone, în formă de ghirlande, pe spații rezervate de culoare roșie. Interspațiile dintre ghirlande și liniile ce despart cele două zone sînt umplute cu negru. Peste pictură s-a depus o crustă calcaroasă neuniformă, fiind pe o parte groasă, iar pe alta mai subțire, semitransparentă (fig. 4-3).

Pentru a ști ce metode putem folosi la eliminarea crustei, trebuia să-i cunoaștem compoziția chimică. În acest scop am efectuat analiza chimică calitativă a crustei, tratînd cu acid clorhidric diluat de 5% o mică porțiune din crusta de la baza vasului, unde de obicei nu se află pictură. Reacția puternică produsă între crustă și acid ne-a indicat prezența carbonatului de calciu ($CaCO_3$). Nu puteam folosi metode mecanice pentru îndepărtarea carbonatului de calciu din cauza stratului foarte subțire de pictură, care putea fi zgîriată sau exfoliată cu ușurință. Nu puteam trata cu acid clorhidric (HCl) crusta, pentru a o elimina, deoarece reacția violentă dintre acid și carbonatul de calciu, care eventual s-ar fi aflat și în compoziția culorii albe sau în porii vasului, ar fi distrus pictura.

În mod curent, pentru îndepărtarea depunerilor calcaroase de pe ceramica neolitică pictată, noi folosim complexon III, care nu atacă pictura. În cazul de faţă am folosit complexon III cu denumirea comercială de „Kestranal 2 S“ [13] (Firma UCB, s.a.n.v., R.C. Brux., 85.078, H.R. Brus., Belgium). Soluţia se prepară din 37,22 g „Kestranal 2 S“ la 1000 ml apă distilată. Kestranalul este o sare bisodică a acidului etilendiaminotetraacetic care are doi atomi de hidrogen ce pot fi înlocuiţi. Punem în recipient soluţia necesară de complexon, apoi introducem obiectul şi încălzim soluţia pînă la 60°C, carbonatul de calciu dizolvîndu-se foarte uşor. Complexonul nu necesită o *neutralizare* riguroasă ; e suficient să clătim vasul în apă distilată şi apoi să-l punem la uscat.

Uscarea o facem în două faze. După ce am scos vasul din apa distilată, îl aşezăm pe un grătar din plastic, unde se usucă lent la temperatura mediului ambiant, fără surse de căldură şi fără să fie expus la soare. În a doua fază, introducem vasul în etuva termoreglabilă, completînd uscarea pînă ce se ridică temperatura la 110°C. O uscare perfectă este necesară pentru a putea efectua impregnarea.

Impregnarea o facem cu scopul de a întări pasta vasului prin umplerea porilor cu material impregnant. Impregnantul are calitatea de a împrospăta culoarea pastei şi a decorului. Ca impregnant folosim o emulsie de nitrolac incolor de tip „Novolin“, diluat cu acetonă în proporţie de 25% ca să nu schimbe aspectul obiectului. Impregnarea o efectuăm în vid, aşezînd piesa într-un recipient pe care-l introducem în containerul de vid. Impregnantul pătrunde printr-un tub de cauciuc în recipientul cu piesa. După ce facem un vid de 0,8 kgf/cm^2, deschidem cîte puţin robinetul de la tubul prin care pătrunde impregnantul, lăsîndu-l să se ridice în recipientul cu piesa noastră pînă la nivelul necesar. Apoi detaşăm tubul de cauciuc de la robinet şi-l deschidem, ca să pătrundă aerul în container pentru a-i putea desface capacul. Scoatem recipientul şi punem piesa la uscat pe o sită de sîrmă. Uscarea se face încet la temperatura laboratorului, supraveghind să nu se formeze o peliculă groasă care ar denatura aspectul normal al obiectului.

Vasului îi facem din nou o fotografie (fig. 4/4) pentru a o ataşa la fişa de restaurare, unde am consemnat toate operaţiile efectuate şi materialele folosite. După aceste operaţii, vasul a fost perfect conservat şi pregătit să reziste în noul climat de muzeu.

*
* *

Am relatat mai sus unele procedee şi metode folosite de noi în laboratorul Muzeului judeţean de istorie din Piatra Neamţ atît în scopul de a împărtăşi colegilor restauratori din experienţa noastră, cît şi cu scopul de a primi sugestii pentru îmbunătăţirea muncii de restaurare şi conservare. De asemeni, am urmărit să subliniem necesitatea înzestrării tuturor muzeelor cu laboratoare şi aparatură modernă, atît de necesare astăzi pentru conservarea bogatului şi valorosului nostru patrimoniu cultural naţional.

NOTE

1 A. Moldoveanu, *Coroziunea obiectelor metalice şi mijloace de apărare împotriva ei*, în *Revista Muzeelor*, 2, 1, 1964, p. 153-158.

2 Vezi amprenta lăsată pe fundul vasului de cherner şi liniile concentrice de pe el (fig. 2/5-6).

3 C. Matasă, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamţ*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VII, 1961, p. 339 şi 342, fig. 3/7.

4 Al. Constantinescu, *Detectarea şi măsurarea coroziunii*, Editura tehnică, Bucureşti, 1976, p. 28 ; I. Rişavi, I. Ionescu, *Chimie şi probleme de chimie*, Editura tehnică, Bucureşti, 1971, p. 217.

5 T. Hackens, *L'analyse de laboratoire appliquée aux métaux anciens*, în *Revue des Archéologiques et Historiens d'Art de Louvain*, I, 1968, p. 9-18.

6 H. J. Plenderleith, *The Conservation of Antiquities and of Art*, London. Oxford Press, 1957 (1962), Cap. XI.

7 I. Koródi, *Noi rezultate ale utilizării materialelor plastice în restaurarea unor piese metalice*, în *Acta Musei Napocensis*, IX, 1972, p. 669-675.

8 M. Mihalcu, *Cu privire la protecţia anticorozivă a obiectelor de muzeu prin peliculizare*, în *Revista Muzeelor*, 4, 1967, p. 223-227.

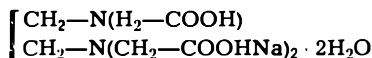
9 I.C.E.M. Secţia Analize. BULETIN DE ANALIZĂ Nr. 1151. *Vas antic bronz*. Rezultate (%). Determinări cantitative : Cu = 87,10 ; Sn = 6,48. Determinări calitativ spectrale : Al $\stackrel{\sim}{<}$ 0,01 ; Pb $\stackrel{\sim}{<}$ 1 ; Zn $\stackrel{\sim}{<}$ 0,001 ; SB = 0,1-1 ; Fe $\stackrel{\sim}{<}$ 0,1 ; Mn $\stackrel{\sim}{<}$ 0,001 ; Mg $\stackrel{\sim}{<}$ 0,001 ; As $\sim$ 0,01 ; Bi $\sim$ 0,001 ; P $\stackrel{\sim}{<}$ 0,01 ; Ni = 0, 01-0,1 ; Ag = prez. ; Au = lipsă ; Cr 0,01.

10 H. Dumitrescu şi colab., *Şantierul arheologic Traian*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, 1-2, 1954, p. 35-67, pl. IV/9.

11 V. M. Farmacovski, *Conservarea şi restaurarea colecţiilor de Muzeu*, Bucureşti, 1954, p. 82.

12 H. J. Ersfeld, *Descoperiri arheologice străvechi. Dezgroparea, conservarea şi expunerea lor*, Bucureşti, 1958, p. 36.

13 *Kestranal 2 S*, sel bisodique de l'acide éthylèndiaminetettraacétique. M.M. = 372,23

MÉTHODES DE RÉSTAURATION ET DE CONSERVATION DANS LE LABORATOIRE DU MUSÉE DÉPARTAMENTAL D'HISTOIRE DE PIATRA NEAMŢ

Résumé

Le musée départemental d'histoire de Piatra Neamţ possède une riche et valeureuse collection d'objects de toutes les époques historiques. Au musée il y a un laboratoire de réstauration-conservation doté les derniers temps sur bases mo-

dernes. La grande quantité d'objects trouvés à l'occasion des fouilles archéologiques doit étre traitée, restaurée et conservée, opérations urgentes et absoluments nécessaires pour rétablir l'équilibre avec le nouveau milieu ambiant. Nous allons montrer quelques méthodes et procédés utilisées par nous dans le traitement la réstauration et la conservation d'objects de musée.

Vase antique en bronze (No. Inv. 3194), découvert en 1958 dans la cité dacique de Bîtca Doamnei, Piatra Neamţ. Le vase a été confectionné par martelage (fig. 2/2) d'une tôle de bronze eppaise d'un mm et puis polissé sur les deux côtes à la tour rapide (fig. 2/5-6). Approximativement une huitième partie du vase a été complètement corrodée, sans noyau métallique (fig. 1/3-4 ; 2/1) ; le reste du vase avait une grande quantité de points (fig. 1/1) avec des incustrations d'oxydes cuivreux (CU_2O et carbonate basique de cuivre—Cu Co_3. CU $(OH)_2$—qui par ci par la, l'on perforé (fig. 2/4-6). Analysant au microscope une petite section du bord du vase (fig. 2/3), j'ai identifié aussi la présence de chlorure de cuivre ($CUCl_2.2H_2O$) instable. Les produits de la corrosion du vase ont été écartés par méthode mécanique, sous loupe, avec fraise, aiguille et bistouri, jusqu'à ce que nous sommes arrivés au métal non corrodé. Pour faciliter l'opération mécanique, nous avons traité les points d'oxyde de cuivre avec une solution d'acide sulfurique (H_2SO_4) en concentration de 15%. L'anse a été nettoyée par méthode électrochimique. Nous avons effectué la neutralisation de l'objet par la méethode hydrothermique à l'eau bouillante et froide. Pour compléter les parties qui manquent du vase nous avons utilisé de la résine epoxydique „Uhu-plus" armée de toile avec des fibres en verre. Comme pellicule de protéction anticorrosive j'ai utilisé le vernis nitrocellulosique incolore „novolin", préparé specialment pour la protection des metaux.

Harpon en corne de cerf (No. Inv. 1823), découvert en 1951 dans l'habitat néolithique de Traian-Dealul Viei. De cet objet se sont conservé deux fragments (fig. 4/1). La colle se dégradant, en 1976 j'ai repris les opérations de conservation et restauration. La corne était poreuse et friable. Pour la consolider j'ai utilisé comme imprégné une émulsion de „Novolin". J'ai effectué l'imprégnation dans le vide sous une pression réduite. Pour l'assemblage et la restauration du harpon j'ai utilisée de la résine époxydique „Araldyt" renforcé par l'etylendyamine ($C_2H_8N_2$). L'objet a reconquis sa forme initiale (fig. 4/2), étant complètement restauré et conservé.

Vase néolithique „Cucuteni A-B" (No. Inv. 4799). Le vase a été bien conservé, gardant sa forme. Le décor peint du vase était couvert d'une croûte calcaire. Les opérations traitement et de conservation ont été :

— photographie du vase avant les opérations de traitement et de conservation (fig. 4/3) ;
— lavage à l'eau chaude de 40-50°C ;
— analyse chimique qualitative de la croûte calcaire ;
— écartèlement de la croûte en carbonat de calcium ($CaCO_3$) par bain dans du complexon III ;
— séchage lent à la température normale du laboratoire ;
— séchage supplémentaire dans l'étuve thermoreglable de 110°C ;
— imprégnation dans le vide avec du vernis nitrocellulosique incolore „Novolin" ;
— photographie du vase après les opérations de conservation (fig. 4/4).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vase en bronze avant la restauration (1, 3-4) ; anse du vase (2).

Fig. 2. — Extérieur d'un fragment du vase avec les composés de la corrosion (1) ; le même fragment vu de l'intérieur (2) ; section du bord du vase vu au microscope (3) ; le vase après le nettopage (4) ; idem, des détails (5-6).

Fig. 3. — Vase en cours de restauration (1) ; idem, complètement restauré (2-4).

Fig. 4. — Harpon en corne de cerf avant restauration et la conservation (1) ; idem, après la restauration et la conservation (2) ; vase néolithique „Cucuteni A-B" avant le traitement et la conservation (3) ; idem, après le traitement et la conservation (4).

Fig. 1. — Vasul de bronz înainte de restaurare (1, 3-4) ; toarta vasului (2).

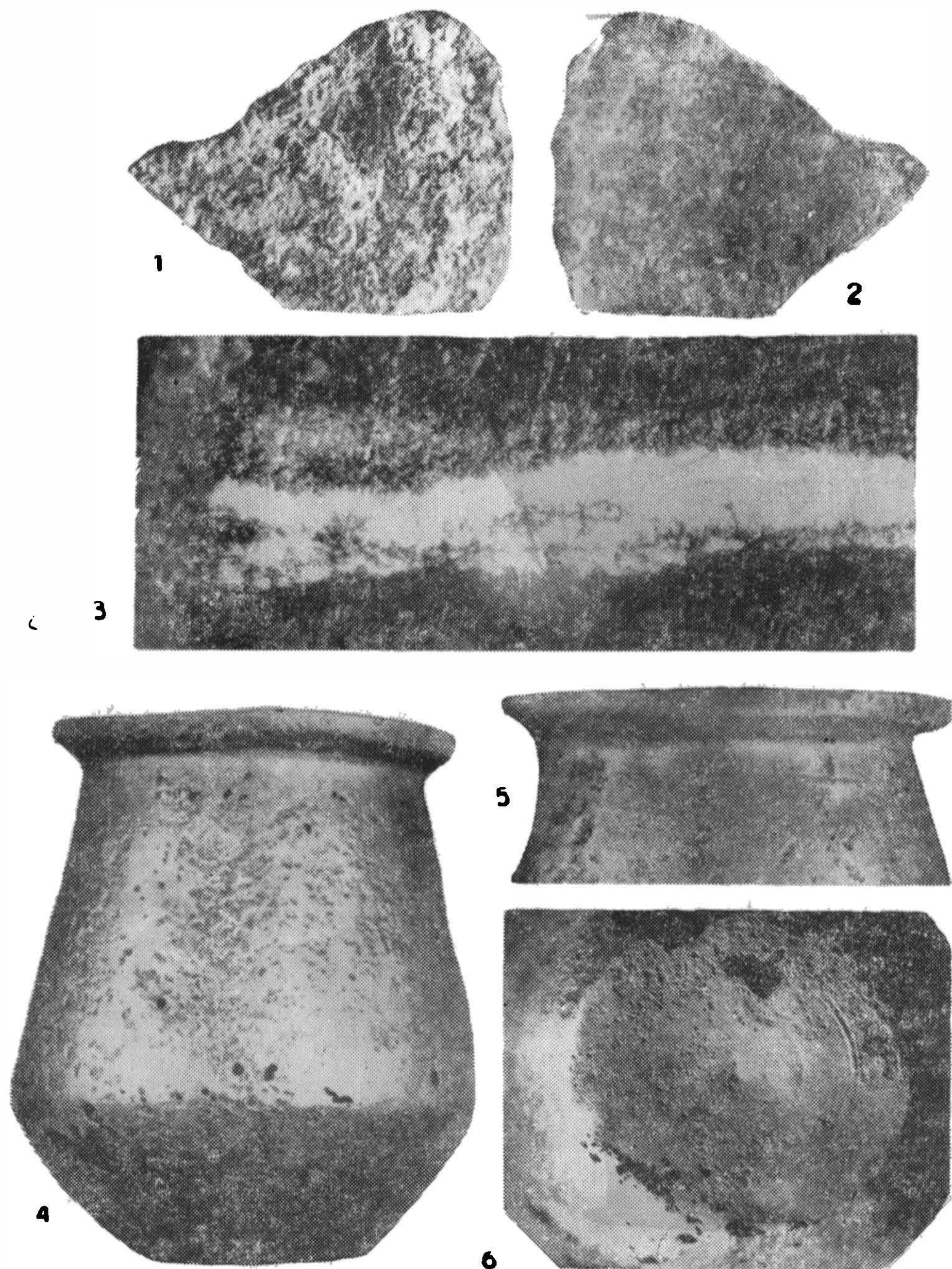

Fig. 2. — Exteriorul unui fragment din vas cu compuşii de coroziune (1) ; acelaşi fragment privit din interior (2) ; secţiune din marginea vasului privită la microscop (3) ; vasul după curăţare (4) ; idem, detalii (5-6).

Fig. 3. — Vasul în curs de restaurare (1) ; idem, complet restaurat (2-4).

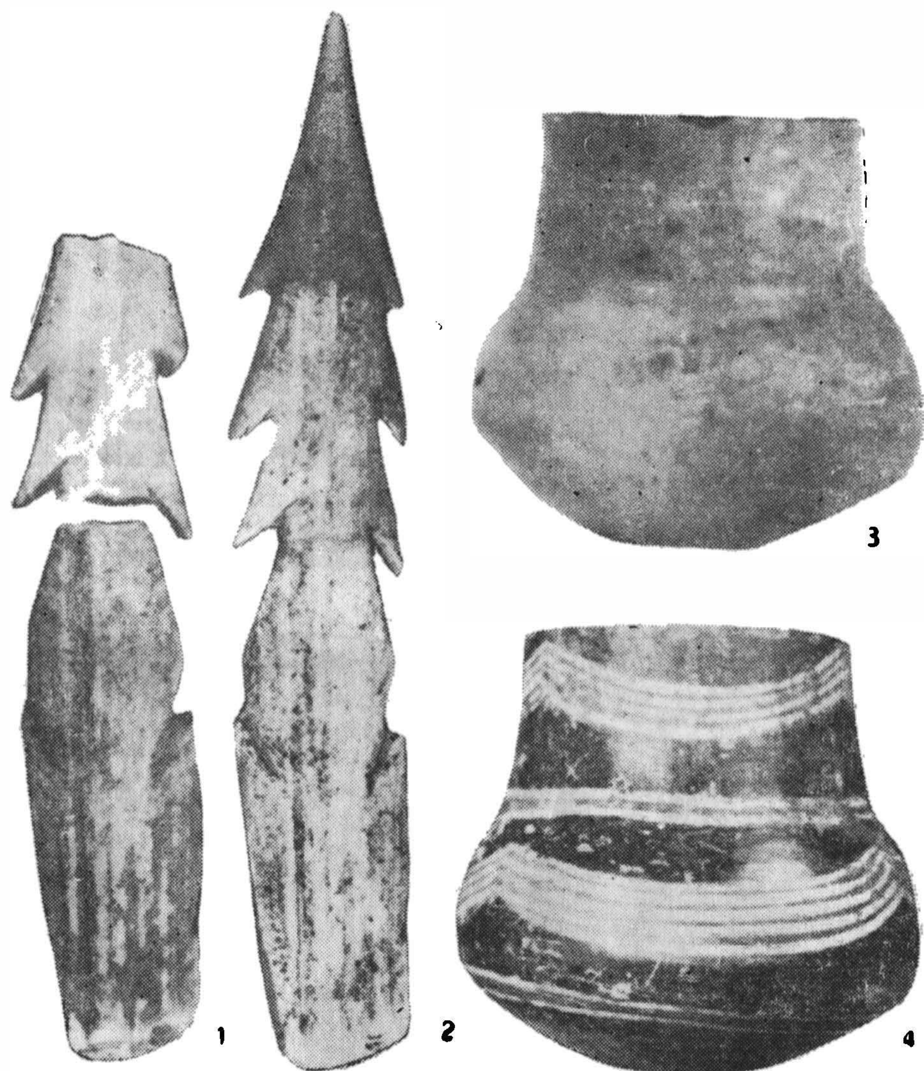

Fig. 4. — Harponul din corn de cerb înainte de restaurare și conservare (1) ; idem, după restaurare și conservare (2) ; vasul neolitic „Cucuteni A-B" înainte de tratare și conservare (3) ; idem, după tratare și conservare (4).

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN JUDEŢUL NEAMŢ 1977—1983

de *GHEORGHE DUMITROAIA*

Continuăm prezentarea sumară a săpăturilor arheologice din judeţul nostru ajutîndu-ne de datele oferite de conducătorii şantierelor, cît şi de unele articole publicate în ultimul timp. Localităţile unde au avut loc cercetări sînt prezentate în ordine alfabetică, iar autorii săpăturilor la sfîrşitul fiecărei note.

1. *Bistriţa* (com. Viişoara). În anul 1977 au avut loc noi săpături care au investigat colţul nord-vestic din incinta monumentului feudal, cît şi zona ocupată de casa egumenească [1]. Pe baza datelor din această campanie autorii săpăturilor au ajuns la concluzia că ansamblul de la Bistriţa comportă 4 faze constructive : în timpul lui Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu.

Cercetările au fost efectuate de Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna (Muzeul de istorie al R.S.R.).

2. *Bîtca Doamnei* (mun. Piatra Neamţ). Lucrările efectuate în intervalul de timp de care ne ocupăm au avut ca scop atît decopertarea cît şi cercetarea celei mai de seamă aşezări dacice din judeţul nostru. Decopertarea, care a fost întreprinsă în vederea restaurării şi consolidării ruinelor, a constituit un prilej de verificare a constatărilor mai vechi. Au fost descoperiţi alţi cîţiva tamburi de piatră care aduc noi informaţii cu privire la sanctuarul ce a existat pe Bîtca Doamnei.

Cercetări conduse de Silviu Sanie şi Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol").

3. *Borniş* (com. Dragomireşti). În campania anului 1977 au continuat săpăturile în punctul „Silişte" [2]. S-au dezvelit două locuinţe din sec. al XVII-lea şi mai multe complexe gospodăreşti. Inventarul locuinţelor era compus din ceramică, obiecte de fier (cuţite şi săgeţi), obiecte de bronz (cercei şi monede) şi altele. Începînd din 1978 săpăturile au avut loc şi în punctele „Obîrşia", „Mîleşti" şi „Vărărie". Cercetările întreprinse aduc noi contribuţii la cunoaşterea fostelor sate feudale Obîrşia şi Mîleşti, dispărute astăzi, dar şi la cunoaşterea unor vestigii materiale din secolele III-II î.e.n., II-III e.n., VI-VII şi XIV-XV.

Săpăturile arheologice au fost efectuate sub conducerea lui Rodica Popovici (Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol").

4. *Davideni* (com. Ţibucani). Cercetările arheologice [3] din anul 1977, efectuate în continuare, au scos la iveală ceramică de tradiţie autohtonă,

fibule, obiecte de fier şi aramă (unele din ele de influenţă bizantină), fusaiole, etc. În 1978 săpăturile s-au desfăşurat în punctele „La izvoare“ şi „La curte“. În acest ultim punct, alături de nivelul bogat în materiale caracteristice pentru secolele VI-VII e.n. (şi pentru care s-a propus denumirea de Davideni II), a fost descoperit şi un nivel sporadic ce aparţine culturii Precucuteni. Alte niveluri au fost datate în epoca bronzului şi în prima perioadă a fierului. Materialele specifice mileniului I e.n. dovedesc o continuitate de viaţă pînă în epoca de formare a poporului român.

Săpături conduse de Ioan Mitrea (Muzeul de istorie şi artă Bacău) şi Gavril Luca (Muzeul de istorie Tg. Neamţ).

5. *Doina* (com. Girov). Pe terasa din dreapta rîului Cracău, în perimetrul gospodăriei locuitorului Postolache Ion, au fost reluate săpăturile în necropolele ce aparţin culturii Noua şi secolelor XIII-XV [4]. Au fost trasate mai multe secţiuni şi casete, descoperindu-se morminte plane de înhumaţie. Inventarul mormintelor Noua era format din vase cu torţi supraînălţate. Mormintele feudale timpurii, dintre care unele erau duble sau triple, conţineau un sărac inventar, alcătuit doar din cîteva piese de bronz provenite de la îmbrăcăminte.

Cercetarea a fost efectuată de Marius Alexianu (Muzeul de istorie Piatra Neamţ) în 1982 şi de Victor Spinei (Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol“) şi Marius Alexianu în 1983.

6. *Ghelăieşti* (com. Bîrgăoani). Săpăturile din aşezarea de pe „Nedeia“ au fost reluate în 1982. Impusă de necesitatea cunoaşterii a noi aspecte cu privire la cultura Cucuteni, cercetarea arheologică din aceşti ani s-a dovedit deosebit de rodnică. Pe lîngă variatul inventar recoltat, care îmbogăţeşte tezaurul cultural al ţării, au fost obţinute importante informaţii cu privire la viaţa spirituală a comunităţilor cucuteniene. Astfel, în campania anului 1983 a fost descoperit un complex ritual care este unic în aria culturii Cucuteni.

Conducerea şantierului a aparţinut lui Ştefan Cucoş, iar din colectiv au făcut parte Ştefan Scorţanu şi Elena Ciubotaru (Muzeul de istorie Piatra Neamţ).

7. *Grumăzeşti* (com. Grumăzeşti). Începînd cu anul 1977, în aşezarea Criş din această localitate, au fost efectuate săpături arheologice care au dus la descoperirea unor locuinţe de suprafaţă şi morminte. S-a recoltat un bogat material ceramic şi litic ce aparţine acestei culturi, dar şi vestigii ce aparţin epocii bronzului (cultura Noua) şi secolelor IV-V e.n.

Săpături întreprinse de Silvia Marinescu-Bîlcu (Institutul de arheologie Bucureşti).

8. *Izvoare* (com. Bahna). În această localitate au avut loc cercetări arheologice în două puncte : a) „La pod la Hărmăneşti“, în aşezarea [5] care a început a fi investigată din 1971, şi b) „La cioate“, unde s-a efectuat un sondaj de salvare.

După cum s-a observat, aşezarea de „La pod la Hărmăneşti“ cunoaşte două etape de locuire : una în secolele VI-VII e.n., iar cealaltă în secolele VIII-IX. Vestigiile descoperite în ultimii ani aduc noi informaţii cu

privire la populația autohtonă și dovedesc că între cele două faze de locuire există continuitate. Materialul arheologic era compus din vase cu striuri drepte și vălurite, tipsii, fusaiole, fragmente de vatră portativă, obiecte de fier.

Săpăturile din punctul „La cioate", care au avut caracter de salvare, au avut ca obiectiv cercetarea unei necropole carpice. S-a efectuat o secțiune cu dimensiunile de 25 m/4 m și s-au cercetat mormintele de incinerație care au rămas după distrugerile provocate de ape și folosirea intensă a drumului ce trece prin mijlocul necropolei. Inventarul mormintelor de incinerație cu urnă era compus din mărgele de sticlă, vase, capace, fibule, etc.

Cercetările de la Izvoare au fost efectuate sub conducerea lui Ioan Mitrea (Muzeul de istorie și artă Bacău), în primul punct, iar în a doua stațiune sub conducerea lui Vasile Ursachi (Muzeul de istorie Roman).

9. *Izvorul Alb* (oraș Bicaz). Singurele așezări paleolitice din județul Neamț cercetate în ultimul timp au fost cele de pe terasa Baicu și din punctul „Piciorul Gol" [6], de pe malul drept al lacului de acumulare. Sondajele, efectuate în anii 1979-1980, au scos la iveală un bogat material litic confecționat în cea mai mare parte din roci locale, în special din rocă de Audia. În linii generale, noile descoperiri de la Izvorul Alb confirmă o serie de observații mai vechi în legătură cu așezările de pe valea Bistriței care aparțin gravetianului oriental, aducînd și cîteva precizări cu privire la finalul acestei culturi.

Conducerea șantierului a aparținut lui Florea Mogoșanu (Institutul de arheologie București).

10. *Lunca* (com. Vînători-Neamț). Așezarea cercetată în anul 1983 se află pe versantul estic al Culmii Pleșului, în apropierea unui izvor de slatină. A fost trasată o secțiune cu dimensiunile de 20 m/2 m, cu care ocazie au fost surprinse vestigii ce aparțin culturii Criș, eneoliticului și epocii fierului. Depunerea arheologică, care aparține în majoritate culturii Criș, atinge grosimea de 2,65 m și conține fragmente ceramice, cenușă, cărbune, oase, unelte, etc. Pe baza materialelor arheologice recoltate, a observațiilor stratigrafice și a datelor legate de mediul natural, se pot trage concluzii importante cu privire la civilizația comunităților umane în această perioadă. Sondaj arheologic efectuat de Gh. Dumitroaia (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

11. *Mastacăn* (com. Borlești). În 1977 s-a întreprins un sondaj de salvare în locul unde s-a semnalat un mormînt în cutie de piatră. Mormîntul era alcătuit din șiruri duble de lespezi de piatră și avea în interior resturile unui înhumat. Inventarul cistului era compus din 9 vase întregibile.

Cercetare efectuată de Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

12. *Negrești* (com. Dobreni). Cercetările arheologice [7] au fost efectuate în punctul „Dolhești". În campania anului 1978 s-au descoperit trei locuințe feudale, una datată în secolul al XIV-lea, iar celelalte la sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului al XVII-lea. Materialul din

locuinţa de sec. XIV atestă faptul că satul Dolheşti este mai vechi cu cel puţin un secol decît prima atestare documentară.

În anul 1979 au ieşit la iveală două locuinţe din secolele XV şi XVII, precum şi o groapă din secolul al XV-lea. Locuinţele conţineau un bogat inventar format din ceramică, obiecte de fier şi cahle de teracotă frumos ornamentate.

Săpături conduse de Rodica Popovici (Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol").

13. *Nemţişor* (com. Vînători-Neamţ). În vederea obţinerii unor noi informaţii cu privire la „cultura tumulilor subcarpatici" [8], în anii 1978—1983 au continuat cercetările în cîmpul tumular de la Branişte, cît şi în cel de la Gura Secului. Au fost investigaţi mai mulţi tumuli care conţineau morminte de incineraţie. În morminte s-au descoperit ceramică, obiecte de fier şi de metal preţios, vase de sticlă, cărbune ş.a.

Cercetarea arheologică a fost efectuată de Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol").

14. *Netezi* (com. Grumăzeşti). Obiectivul arheologic cercetat în anii 1979—1980 se află la extremitatea de vest a satului şi este alcătuit dintr-o locuinţă şi o biserică cu ziduri de piatră. S-a putut preciza că reşedinţa feudală de la Netezi [9] a aparţinut lui Bratul Netedul, boier de frunte în sfatul Moldovei de la sfîrşitul secolului al XIV-lea. În preajma bisericii s-a cercetat necropola, ale cărei morminte conţineau monede, podoabe şi accesorii vestimentare şi diverse piese de fier. În apropierea fostei reşedinţe s-a descoperit un tezaur monetar [10] de argint compus din 514 piese şi datat în secolele XV-XVI.

Conducerea şantierului a aparţinut lui Adrian şi Lia Bătrîna (Muzeul de istorie al R.S.R.), iar din colectiv a făcut parte şi Ion Vatamanu (Muzeul de istorie Piatra Neamţ).

15. *Orţeşti* (com. Brusturi-Drăgăneşti). Pe teritoriul satului Orţeşti, aflat la hotarul judeţului Neamţ cu judeţul Suceava, s-au cercetat în 1981 fundaţiile unui lăcaş de cult datat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Acest obiectiv face parte din ansamblul reşedinţei feudale de la Giuleşti [11], ce a aparţinut boierului moldovean Giulea, pomenit în documentele sec. XIV. Contemporan cu reşedinţa de la Netezi, ansamblul feudal de la Orţeşti-Giuleşti a adus noi informaţii cu privire la istoria spaţiului est-carpatic din perioada amintită.

Săpături efectuate de Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna (Muzeul de istorie al R.S.R.), Ion Vatamanu şi Ştefan Scorţanu (Muzeul de istorie Piatra Neamţ).

16. *Păstrăveni* (com. Păstrăveni). La sfîrşitul lunii martie a anului 1979 a fost efectuat un sondaj în punctul „Pe Şurină". Sondajul a avut caracter de salvare şi a fost ocazionat de lucrările de construcţie din acest punct. A fost cercetată o parte din necropola feudală de secol XVI. S-au recoltat mai multe monede.

Sondaj întreprins de Gavril Luca (Muzeul de istorie Tîrgu Neamţ).

17. *Piatra Neamţ*. În scopul culegerii unor date suplimentare privind evoluţia curţilor domneşti ridicate în timpul lui Ştefan cel Mare, s-au efectuat cîteva sondaje arheologice în apropierea muzeului de artă.

Săpăturile au demonstrat că zidul din partea de vest a Curții Domnești nu datează de la sfîrșitul secolului al XV-lea, ci de mai tîrziu, probabil din secolul XVIII. Cu această ocazie au fost cercetate mai multe morminte care proveneau din fosta necropolă a bisericii Sf. Ioan.

Cercetare efectuată de Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna (Muzeul de istorie al R.S.R.), în 1978.

18. *Răucești* (com. Răucești). Cercetările din stațiunea aflată în punctul „Munteni" au debutat în anul 1978. Adevărată „cetățuie" situată la limita zonei subcarpatice, stațiunea de la Răucești poate fi considerată drept una din cele mai interesante așezări eneolitice. În campania acestui an s-au trasat trei secțiuni și mai multe casete, cu care ocazie au fost descoperite locuințe și gropi. Cu prilejul demontării locuințelor au fost recoltate o mare cantitate de ceramică, unelte de piatră și os, statuete antropomorfe și zoomorfe ș.a. În 1979 s-a efectuat o nouă secțiune și s-au descoperit șase locuințe, din care cîteva suprapuse. Și în acest an s-a recoltat un inedit material arheologic.

Cercetările întreprinse la Răucești au îmbogățit muzeul din Piatra Neamț cu noi și valoroase piese ce aparțin culturii Cucuteni.

Săpăturile au fost efectuate de Ștefan Cucoș și Gh. Dumitroaia (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

19. *Tirgu Neamț*. Cercetările arheologice au fost efectuate în două puncte :

a. În perimetrul gospodăriei locuitorului Damian I., din cartierul care constituie vechea vatră de locuire a acestui oraș, a fost descoperită o locuință de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. S-a recoltat un număr mare de cahle de teracotă ce proveneau din soba unei locuințe incendiate. În același complex a fost descoperită o monedă din anul 1395.

Săpăturile au fost efectuate de Adrian Bătrîna (Muzeul de istorie al R.S.R.) și Gavril Luca (Muzeul de istorie Tg. Neamț).

b. Un alt sondaj, efectuat în 1982, a avut drept scop cercetarea resturilor unui vechi zid aflat sub Culmea Pleșului, în apropierea motelului Casa Arcașului. Distrusă cu ocazia unor lucrări de canalizare și lipsită de inventar, această construcție a fost pusă în legătură cu importantul monument feudal din preajmă : Cetatea Neamț.

Lucrări efectuate de Ion Vatmanu, Ștefan Scorțanu (Muzeul de istorie Piatra Namț) și Gavril Luca (Muzeul de istorie Tg. Neamț).

20. *Tîrzia* (com. Brusturi — Drăgănești). Cercetată empiric încă din 1935, necropola tumulară de la Tîrzia a intrat în atenția muzeului pietrean în 1977, cînd s-au efectuat primele săpături sistematice[12]. În acest an s-au descoperit resturile unui mormînt de incinerație, cu oase arse, fragmente ceramice, cenușă și cărbune. În 1979 au fost investigați patru tumuli, cu care ocazie s-au descoperit patru complexe funerare și opt gropi. S-a cercetat atît modul de construcție al tumulilor, cît și ritul și ritualurile de înmormîntare. Pe baza analogiilor cu necropola de la Braniște s-a apreciat că cimitirul de la Tîrzia aparține „culturii tumulilor

subcarpatici", datată în a doua jumătate a secolului III e.n. și începutul sec. IV e.n.

Cercetare condusă de V. Mihăilescu-Bîrliba (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

21. *Văleni* (m. Piatra Neamț). Efectuate în 1977 și 1981, cercetările de la Văleni au permis obținerea a noi informații cu privire la comunitățile cucuteniene din zona subcarpatică a Moldovei. Au fost trasate mai multe secțiuni și casete cu care ocazie au fost cercetate locuințe, vetre și gropi. Alături de vestigiile eneolitice au fost surprinse și sporadice materiale care aparțin secolelor II-III și VII era noastră.

Săpături efectuate de Ștefan Cucoș (Muzeul de istorie Piatra Neamț).

22. *Vînători-Neamț* (com. Vînători-Neamț). Așezarea investigată se găsește în punctul „La izvoare" ce se situează la o depărtare de 1,5 km, sud de sat, în preajma izvoarelor de lîngă grădina legumicolă a C.A.P.-ului din localitate. Săpăturile arheologice au avut caracter de sondaj și au surprins niveluri de locuire din epoca bronzului (cultura Noua) și eneolitic (cultura Cucuteni). Au fost trasate două secțiuni cu dimensiunile de 50 m/1 m și cîteva casete. Sub stratul arabil, gros de 0,20 m, se găsea nivelul de epoca bronzului din care s-au recoltat ceramică, obiecte de bronz, oase, resturi de vatră ș.a. Sub stratul de epoca bronzului s-au cercetat cîteva complexe eneolitice care se aflau între 0,40-0,55 m adîncime. Este vorba de trei locuințe care au apărut la extremitățile secțiunilor și care erau fără platformă și destul de sărace în inventar. Materialele recoltate (ceramică, topoare de piatră, plastică, rîșnițe, silexuri) se încadrează în faza A a culturii Cucuteni.

Sondaj arheologic efectuat de Gheorghe Dumitroaia (Muzeul de istorie Piatra Neamț) și Constantin Bordeianu (Școala generală Vînători-Neamț), în 1982.

NOTE

1 Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *O casă domnească din secolul al XVI-lea descoperită la Bistrița*, în *SCIVA*, 30. 1979, 1, p. 31 și urm.

2 Rodica Popovici, *Așezarea rurală de la Negoești (sec. XV-XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972—1977*, în *Mem-Antiq.*, vol. IX-XI. Idem, *Descoperiri din secolele III-II î.e.n. la Borniș-Neamț*, în *CI*, XII-XIII, p. 153-158.

3 Ioan Mitrea, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni*, în *MemAntiq.*, VI-VII, p. 65-92.

4 Victor Spinei, Marius Alexianu, *Săpăturile arheologice de la Doina (1982—1983)*, în *MemAntiq.*, prezentul volum.

5 Ioan Mitrea, *Așezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna (II)*, în *Carpica*, X, p. 205-252; idem, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX*, în *Carpica*, XII, p. 55-190.

6 Florea Mogoşanu, Mihai Matei, *Noi cercetări paleolitice în zona Bicaz,* în *SCIVA,* 32, 1981, 3, p. 413-421.

7 Rodica Popovici, Dina Pop, *Săpăturile arheologice de la Negreşti,* în *Materiale şi cercetări arheologice,* Tulcea, 1980, p.

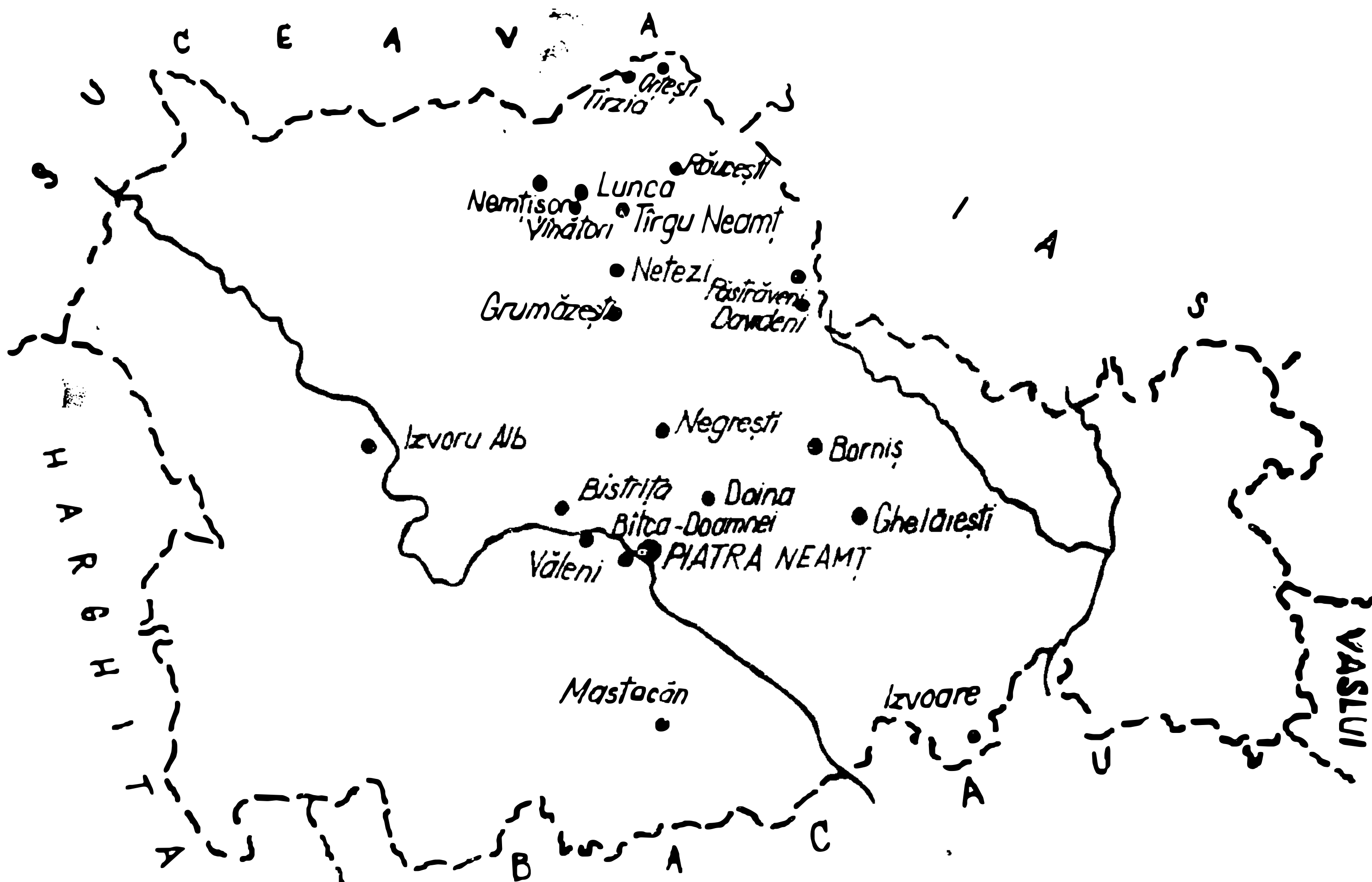
8 Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de la Roumanie. Les fouilles de Branişte-Nemţişor (dép. de Neamţ),* în *Dacia,* N.S., XXIV, p. 181-209.

9 Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, Ioan Vatamanu, *Cercetările de la Netezi, jud. Neamţ,* în *CA,* V, p. 83-93.

10 Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *Tezaurul monetar de la Netezi, jud. Neamţ,* în *CA,* VI, p. 259-260.

11 Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, Ioan Vatamanu, Ştefan Scorţanu, *Ansamblul reşedinţei feudale de la Giuleşti, jud. Suceava,* în *CA,* VI, p. 79-93.

12 Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.,* p. 182.

Harta judeţului Neamţ cu localităţile unde au fost efectuate săpături arheologice între anii 1977—1983.

HORTENSIA DUMITRESCU

În zorii zilei de 19 aprilie 1982 s-a stins, după o lungă suferință, Hortensia Dumitrescu una dintre primele femei-arheolog din țara noastră. Hortensia Dumitrescu s-a născut la 20 iulie 1901 în București unde și-a făcut studiile liceale și superioare. La Facultatea de filosofie și litere a Universității din București a avut profesori străluciți ca D. Onciul, N. Iorga și S. Mehedinți. Dar cel care o va impresiona în mod deosebit și care o va influența în alegerea domeniului de activitate va fi Vasile Pârvan, întemeietorul școlii arheologice românești. Remarcată de acesta încă din primul an de studii în urma unei lucrări despre „Prefectul Praetoriului din Roma, Sejanus", Hortensia Dumitrescu va fi distinsă de către magistru cu „Premiul Amintirii" în anul 1926 cînd i s-a acordat și licența în istorie și geografie cu mențiunea *Magna cum laude*.

Încă din timpul anilor de studenție Hortensia Dumitrescu a fost atrasă de cercetările arheologice participind la campaniile de săpături inițiate de V. Pârvan în Cîmpia Munteniei, iar mai tîrziu la săpăturile de la Boian conduse de V. Cristescu.

Hortensia Dumitrescu conduce apoi un sondaj stratigrafic în *tell*-ul gumelnițean de la Fundeanca-Grădiștea. Au urmat apoi săpăturile de la Ruginoasa, primul său șantier în aria culturii Cucuteni căreia îi va acorda numeroși ani de muncă neobosită.

În vara anului 1926 s-a căsătorit cu Vladimir Dumitrescu și, în același an, amîndoi, în urma recomandării lui V. Pârvan, au fost admiși ca membri ai Școlii române din Roma. Aici Hortensia Dumitrescu a studiat civilizația bronzului din Picenum, lucrare pe care a publicat-o în „Ephemeris Dacoromana" anuarul Școlii române din Roma. Și acum după mai bine de 50 de ani studiul este citat, fiind considerat ca o lucrare de referință. Pe baza acestui studiu susținut ca teză de doctorat în 1931 la Facultatea de filozofie și litere a Universității din București, Hortensiei Dumitrescu i se acordă cu mențiunea *Magna cum laude* titlul de doctor în istorie.

Încă din anul 1924 Hortensia Dumitrescu funcționează ca asistentă și apoi ca șefă de lucrări la Muzeul Național de Antichități și în paralel, timp de 20 de ani, ca profesoară secundară. Nu am întîlnit pe nici unul dintre foștii ei elevi, dar așa cum am cunoscut-o, a fost, fără îndoială, o profesoară de excepție.

În cei peste 50 de ani consacrați arheologiei Hortensia Dumitrescu a întreprins numeroase săpături dintre care menționăm pe cele de la Tăulaș, Sălcuța, Zîmbreasca etc. Dar cel mai puternic a atras-o cercetarea eneoliticului din Moldova: culturile Precucuteni și Cucuteni. Cercetătoarea bucureșteană a săpat, uneori în condiții grele, la Văleni-Piatra Neamț, Hăbășești, Traian-Dealul Fîntînilor și Dealul Viei, Tîrpești, Topile și Drăgușeni-Săveni. Astfel, de numele Hortensiei Dumitrescu se leagă unele dintre cele mai importante săpături efectuate în aria culturilor Precucuteni și Cucuteni.

Pe șantierele pe care a lucrat, fie conducînd colectivele de arheologi, fie ca membră în colectivele conduse de soțul său, Hortensia Dumitrescu a avut o importantă contribuție nu numai în ceea ce privește cercetarea științifică, ci așa cum recunosc cei care au lucrat cu Domnia sa, cu tactul și delicatețea sa bine cunoscute a contribuit la buna desfășurare a lucrărilor.

Contribuțiile sale la cunoașterea culturilor Precucuteni și Cucuteni sînt deosebit de importante, bucurîndu-se de recunoaștere internațională. Datorită prestigiului deosebit dobîndit ca cercetătoare a eneoliticului, Hortensia Dumitrescu a fost invitată în 1957 de cunoscuta savantă T. S. Passek să participe la săpăturile de la Lukașevka și Florești din R. S. S. Moldovenească.

Hortensia Dumitrescu a adus contribuții deosebit de importante în stabilirea periodizării și cronologiei culturii Precucuteni, reușind să elucideze fondul din care a luat naștere această cultură.

Arheolog de mare competență, regretata Hortensia Dumitrescu reușea ca de fiecare dată cînd se apleca asupra unei probleme să o aducă în apropierea rezolvării definitive. Relevant este studiul asupra pandantivelor de aur din eneolitic. Prilejuit de descoperirea unui mic pandantiv de aur de la Traian-Dealul Fîntînilor, studiul Hortensiei Dumitrescu îmbrățișează o vastă arie geografică și pe baza unei riguroase analize ajunge la concluzii care sînt confirmate de cercetările actuale. De fapt, specifică operei pe care ne-a lăsat-o cercetătoarea bucureșteană este toc-

mai rigoarea deosebită, intuiţia profundă, calităţi care au făcut ca întreaga sa operă să rămînă în totalitate valabilă.

Laureată a Premiului de Stat în 1955, Hortensiei Dumitrescu i s-a decernat, în 1965, titlul de doctor docent, fiind singura femeie-arheolog distinsă cu acest înalt titlu, de fapt o recunoaştere a înaltelor sale calităţi şi a valoroaselor sale contribuţii în special în cercetarea neo-eneoliticului din România.

Hortensia Dumitrescu a fost bine cunoscută cercurilor arheologice din străinătate atît prin lucrările sale cît şi datorită participării la congresele internaţionale de preistorie de la Londra (1932) şi Belgrad (1971), cît şi la congresele internaţionale de istorie de la Varşovia (1933) şi antropologie de la Moscova (1964).

Prin munca neobosită desfăşurată peste 50 de ani, cercetătoarea bucureşteană a elucidat numeroase aspecte ale vieţii populaţiilor eneolitice din Moldova. Şi dacă acum se poate afirma că civilizaţia Cucuteni este cea mai bine cercetată cultură preistorică din România, acest lucru nu ar fi fost posibil fără minuţioasa şi neobosita muncă a celei care a dispărut.

Arheologul de deosebită valoare care a fost Hortensia Dumitrescu era dublat, însă, de un om cu o structură sufletească aparte. Rareori am văzut un om cu atîta tact, cu atîta înţelegere, cu atîta delicateţe sufletească.

În ultimii 10-15 ani am avut ocazia să o văd pe regretata Hortensia Dumitrescu de mai multe ori la diferite reuniuni ştiinţifice. De fiecare dată intervenţiile sale se remarcau nu numai printr-o înaltă ţinută ştiinţifică, prin ordinea pe care o punea în cele mai aprinse discuţii, dar şi prin tactul deosebit cu care ştia să aplaneze dispute sau chiar conflicte. Pentru fiecare avea un cuvînt bun, o încurajare, ştia de fiecare dată să remarce contribuţiile celor mai tineri.

Am fost nevoit, într-o situaţie dificilă pentru mine, să apelez la arbitrajul doamnei Hortensia. Eram pregătit ca pentru o luptă. Dar de la primele cuvinte doamna Hortensia a înţeles şi cu obişnuitul ei tact a alungat supărarea şi încordarea mea, explicaţia devenind aproape inutilă. Am admirat atunci discernămîntul Domniei sale, felul în care ştia chiar în situaţii aparent tulburi să găsească şi să aleagă adevărul.

Altă dată, într-un moment de mare tensiune pentru Domnia sa, am văzut cîtă stăpînire de sine putea avea, cît de lucidă putea rămîne chiar şi atunci cînd alt om şi-ar fi pierdut, poate, cumpătul.

A dispărut dintre noi un om deosebit, un arheolog de mare valoare, a rămas în schimb opera sa care constituie, fără îndoială, una dintre paginile frumoase ale arheologiei româneşti.

Doamnă Hortensia nu vă pot dori, acum, decît ca pămîntul pe care l-aţi răscolit cu atîta grijă zeci şi zeci de ani să fie uşor şi bun cu cea care i-a aflat atîtea secrete.

Sit tibi terra levis !

DAN MONAH

BIBLIOGRAFIE

1 *La station préhistorique de Ruginoasa, Dacia*, III-IV, 1927—1932, p. 56-87.

2 *Rapport sur les sondages de Grădiştea-Fundeanca, Dacia*, III-IV, 1927—1932, p. 150-157.

3 *L'eta del bronzo nel Picenum, ED*, V, Bucureşti-Roma, 1932, p. 198-330.

4 *La céramique de la station préhistorique de Horodiştea*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 112-120.

5 *Objets inédits du dépôt en bronze de Şpălnaca, au Musée National des Antiquités de Bucarest, Dacia*, V-VI, 1935-1936, p. 195-224.

6 *Quelques objets en bronze des collections du Musée National des Antiquités, Dacia*, VII-VIII, 1937—1940, p. 133-144.

7 *Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor din jud. Buzău*, în *RMNA*, Bucureşti, 1944, p. 48-50.

8 *La station préhistorique de Horodiştea sur le Pruth, Dacia*, IX-X, 1941—1944, p. 127-163.

9 *Cercetări arheologice la Văleni (jud. Neamţ), SCIV*, I, 1950, 1. p. 19-51.

10 *Şantierul Traian* (în colaborare), *SCIV*, III, 1952, p. 121-140.

11 *Şantierul Traian* (în colaborare), *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 45-68.

12 *Şantierul arheologic Traian (r. Buhuşi, reg. Bacău), SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 35-67.

13 *O descoperire în legătură cu ritul de înmormîntare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie, SCIV*, V, 1954, 3-4, p. 399-430.

14 *Hăbăşeşti. Monografie arheologică* (în colaborare), Bucureşti, 1954, p. 224-273; 422-434; 456-476.

15 *Afinităţi între cultura „Trichterbecher" şi cultura „Cucuteni-Tripolie", SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 913-923.

16 *Şantierul arheologic Traian (1954), SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 459-478.

17 *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni, SCIV*, VIII, 1957, 1-4, p. 53-74.

18 *Şantierul arheologic Traian, Materiale*, III, 1957, p. 115-127.

19 *Découvertes concernant un rite funeraire magique dans l'aire de la civilisation de la céramique peinte du type Cucuteni-Tripolie, Dacia*, N.S., I, 1957, p. 73-96.

20 *Din activitatea arheologilor iugoslavi* (în colaborare), *SCIV*, VII, 1956, 1-4, p. 365-372.

21 *Cronologia preistorică a Cehoslovaciei* (în colaborare), *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 381-400.

22 *Deux nouvelles tombes cucuténiennes à rite magique découvertes à Traian, Dacia*, N.S., II, 1958, p. 407-424.

23 *Şantierul arheologic Traian, Materiale*, V, 1959, p. 189-201.

24 *Săpăturile de la Traian-Dealul Fintinilor* (în colaborare). *Materiale*, VI, 1959, p. 157-178.

25 *Antropomorfnie izobrajenija na sosudah Traian, Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 31-52.

26 *K probleme proishojdenia docucutenskoi kulturi, MIA-Chişinău*, 1960, p. 33-45.

27 *Şantierul arheologic Traian, Materiale*, VII, 1961, p. 91-105.

28 *Connections between the Cucuteni-Tripolie cultural complex and the Neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilization of the golden pendants, Dacia*, N.S., V, 1961, p. 69-94.

29 *Activitatea şantierului arheologic Traian* (în colaborare), *Materiale*, VIII, 1962, p. 245-260.

30 *Cîteva probleme legate de cultura Petreşti, SCIV*, 17, 1966, 3, p. 433-444.
31 *Quelques données relatives à culture de Petreşti de Transylvanie, ActaMuzPraga*, 20, 1966, p. 33-41.
32 *Horodiştea, MEPPE*, I, Praga, 1966, p. 503.
33 *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele, Dacia, N.S.*, XII, 1968, p. 381-394.
34 *Şantierul arheologic Traian* (în colaborare), *Materiale*, IX, 1970, p. 39-58.
35 *Sur une nouvelle interprétation du model de sanctuaire de Căscioarele, Dacia N.S.*, XVIII, 1973. p. 311-316.
36 *Două vase de o formă deosebită descoperite în aşezarea de la Traian-Dealul Viei, MemAntiq*, IV-V, 1972—1973, p. 47-53.

RECENZII:

1 N. Makarenko, *La civilisation des Scythes et Hallstatt (ESA*, V, 1930), *Istros*, I, 1934, 1, 132-134.
2 A. M. Tallgren, *Études Archéologiques sur la Russie Orientale durant l'ancien âge du fer (ESA*, VII, 1932), *Istros*, I, 1934, 2, p. 318-323.
3 Fr. Hančar, *Die Nadelformen des prähistorischen Kaukasgebiets. Typologysche Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung der Kaukasischen Nadeln in Wiener Vökerkundemuseum (ESA*, VII, 1932), *Istros*, I, 1934, 2, p. 319-323.
4 *Arheologhiceskij sbornik*, I, *Epoha Kamnia*, 1, 1959, în *SCIV*, IX, 1961, 2, p. 447-449.

LINDA ELLIS, Laboratory techniques in Archaeology. A Guide to the Literature, 1920—1980, Garland Publishing,
INC, New York & London, 1982, 419 p.

Linda Ellis este o tînără cercetătoare americană, doctorandă a Universității Harvard, preocupată de aplicarea științelor fizico-chimice și biologice în arheologie. Temeinic formată în reputatele universități americane UCLA și Harvard, L.E. se interesează de mai mulți ani de arheologia preistorică a Europei de sud-est, întreprinzînd pentru aceasta mai multe călătorii de studii în Europa și efectuînd cîteva stagii de informare în România. Interesată de cercetările arheologice preistorice din România și mai ales de tehnologia ceramicii eneolitice, L.E. ne oferă acum o bibliografie asupra tehnicilor de laborator aplicate în arheologie.

Autoarea, așa cum singură mărturisește în Introducere (p. XIII), a lucrat timp de șase ani pentru a alcătui această bibliografie care cuprinde cea mai mare parte din lucrările publicate între 1920—1980 în șase limbi de circulație internațională : engleză, germană, franceză, italiană, spaniolă și rusă.

Diversele științe : fizica, chimia, biologia etc. în cercetare arheologică au fost folosite încă din secolul trecut. Dar abia în a doua jumătate a secolului al XX-lea se remarcă folosirea susținută și coerentă în arheologie, determinată de necesitatea precizărilor cronologice, dar și pentru reconstituirea cît mai veridică a vieții comunităților umane din vechime.

În ultima vreme se constată și la noi un interes din ce în ce mai mare pentru cercetările interdisciplinare. Din acest motiv credem că se justifică prezentarea lucrării realizată de tînăra cercetătoare americană.

Scopul mărturisit al lucrării (p. IX) este de a înlesni accesul arheologilor, dar și a specialiștilor din alte domenii aplicate în arheologie, la literatura consacrată acestei vaste probleme. Autoarea remarcă faptul că accesul la publicațiile dispersate în reviste arheologice sau consacrate științelor fizice, biologice etc., nu este la îndemîna tuturor specialiștilor. De fapt explozia informațională impune elaborarea unor lucrări sintetice de tip bibliografic pentru a conduce pe cei interesați în labirintul de publicații consacrate acestui subiect. Dificultatea de comunicare între specialiștii din diferite domenii a fost observată de mult timp și pentru a remedia această situație se editează numeroase reviste care au ca scop să permită intercomunicarea între științele naturii și arheologie.

Pentru cititorul din România poate este util să notăm cîteva din titlurile revistelor specializate în acest domeniu: *Archaeometry, Archaeo-Physika, Journal of Archaeological Science, Prospezione Archeologiche, Tree-Ring Bulletin, Studies in Conservation, Berliner Beiträge zur Archäometrie, Science and Archaeology, Archäologie und Naturwissenschaften,* care dau o imagine a vastului domeniu îmbrățișat de acestea. Cele mai multe dintre revistele citate sînt apariții recente care nu cuprind publicațiile apărute înaintea anilor '60.

Autoarea își limitează sfera de cercetare la perioada anilor 1920—1980 deoarece lucrările apărute înainte de 1920 sînt, în cea mai mare parte, depășite de noile descoperiri tehnice și au doar o utilizare limitată.

Bibliografia a fost organizată pe bază tematică, în cadrul fiecărei secțiuni lucrările fiind prezentate în ordinea alfabetică a autorilor, manieră care facilitează regăsirea lesne a informațiilor. Titlurile articolelor sau cărților sînt redate în forma originală și doar cele din limbile rusă și germană sînt dublate și de traducerea lor în engleză.

Lucrarea este împărțită în șase mari secțiuni: I. Lucrări generale; II. Prospecțiuni; III. Cronometrie (cronologie); IV. Reconstituirea mediului înconjurător; V. Analiza materialelor; VI. Dirijarea informațiilor. Fiecare dintre cele șase capitole este împărțit în subcapitole, de asemenea organizate tematic. Astfel, cap. II. (Prospecțiuni) este divizat în: A. Studii generale; B. Măsurarea rezistivității electrice; C. Măsurători magnetice; D. Măsurători electro-magnetice; E. Detectarea metalelor; F. Observații aeriene, fotografii din balon și satelit; G. Fotogrametrie și stereoscopie; H. Prospecțiuni cu ajutorul sonarului și radarului; I. Alte metode de prospecțiune. O singură lucrare privește cercetările din România: W. Schleiermacher, *Aus der Kinderstuhe des archäologischen Lufthildes. Der römische Limes in der Dobrudscha, Collogue international d'archéologie aériene*, Paris, 1964, *École Pratique des Hautes Études.*

Capitolul III este rezervat metodelor de datare, fiind împărțit în: A. Studii generale; B. Metode radiometrice; C. Metode neradiometrice și D. Alte metode de datare. Nu poți să nu fii impresionat de numeroasele studii consacrate acestei probleme, esențială pentru cercetarea arheologică. Din păcate încă nu există nici o lucrare românească publicată într-o limbă de circulație internațională care să facă cunoscute și cercetările din țara noastră.

Cel de al IV-lea capitol este consacrat cercetărilor legate de reconstituirea mediului înconjurător. Subcapitolele: A. Studii generale; B. Litosferă/atmosferă și C. Biosferă cuprind totalitatea metodelor cunoscute și folosite pentru reconstituirea mediului ambiant al vechilor așezări. Doar în acest capitol cercetătorii români sînt reprezentați printr-un studiu al Alexandrei Bolomey și trei publicații datorate lui M. Cârciumaru. Notăm că nu sînt incluse decît lucrările publicate în cele șase limbi de circulație internațională pe care se bazează bibliografia redactată de Linda Ellis.

Următorul capitol (V) intitulat „Analizele materialelor" este divizat în următoarele subcapitole: A. Studii generale; B. Microscopie; C. Metode clasice de analiză chimică; D. Metode fizice de analize chimice și

E. Proprietăţile materialelor. Aici întîlnim un studiu al autoarei : *Analysis of Cucuteni-Tripolye and Kurgan pottery and the implication for ceramic technology, Journal of Indo-European studies*, 1980, 8 (1-2). În acest studiu cu ajutorul metodelor moderne de cercetare autoarea bibliografiei analizează şi unele materiale ceramice provenite din săpăturile din România.

În sfîrşit ultimul capitol (VI) „Dirijarea datelor" cuprinde două subcapitole : A. Studii generale şi B. Analize statistice şi computerizate, metode care au început să fie folosite şi în arheologia noastră.

Volumul mai cuprinde o *Addenda* şi indexuri organizate pe criterii geografice, metode, materiale şi autori.

Lucrarea realizată de Linda Ellis este o reuşită editorială care va contribui la mai buna informare a cercetătorilor din domenii atît de diferite ca arheologia, fizica, chimia şi ştiinţele biologice.

În cercetarea arheologică modernă se folosesc din ce în ce mai mult metodele de investigare legate de ştiinţele naturii care deschid noi căi de reconstituire a vieţii populaţiilor din vechime. Ar fi de dorit, ca şi la noi, să fie întreprinse eforturi susţinute pentru aplicarea metodelor moderne de cercetare în areologie şi ar fi recamandat ca rezultatele să fie, cît mai des, publicate în limbi de circulaţie internaţională. Altfel există pericolul ca cercetarea aheologică românească să se marginalizeze.

DAN MONAH

MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI,
Mică enciclopedie de istorie universală,
Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti,
1983, 743 p.

Informarea succintă, dar precisă şi clară, ca primă etapă introductivă în materia atît de vastă a istoriei universale, este, bineînţeles, o necesitate resimţită vizibil de categorii extrem de variate de cititori aparţinînd publicului larg, dar nu mai puţin de specialişti. Criteriile posibile de concepere a unei asemenea lucrări, destinate să răspundă dezideratului enunţat, sînt dintre cele mai variate şi chiar printr-o drastică reducere deliberată a aspectelor supuse investigării nu s-ar fi putut evita o extindere labirintică a informaţiilor. Soluţia, salutară, pentru care au optat autorii acestei enciclopedii a constat în stabilirea unui singur criteriu principal : urmărirea evoluţiei politice a vieţii statale — cu insistenţă asupra succesiunii puterii — deşi şi alte laturi socotite indispensabile pentru înţelegerea specificităţii istorice a unui stat sau altul sînt luate în considerare cînd faptul e oportun. Este tocmai ceea ce a condus la realizarea unei lucrări cu o structură ferm articulată, păstrată cu consecvenţă pe întreg parcursul ei, autorii evitînd astfel pericolul divagaţiei, al digresiunii stufoase şi, de multe ori, irelevante. Dată fiind la noi absenţa deocamdată a vastelor sinteze româneşti în stare să surprindă multitudinea de aspecte ale istoriei universale, cu atît mai mult se cuvine să apreciem reuşita acestei prime lucrări de asemenea gen în literatura noastră istorică, mai ales că iniţiatorii ei nu au avut a se sprijini în planul culturii române decît pe o relativ firavă tradiţie, ilustrată de contribuţii semnate de A. Sacerdoţeanu, I. Ionaşcu, M. Guboglu, Fr. Pall, M. Mehmed etc., interesaţi aceştia totuşi numai de anumite spaţii geografice şi evoluţii statale. Multiple au fost de aceea dificultăţile pe care au trebuit să le depăşească autorii care, pe de altă parte, au utilizat şi o impresionantă bibliografie străină caracterizată printr-o diversitate de concepţii şi criterii urmărite, ceea ce nu i-a frînat în a asigura o coerenţă remarcabilă în tratarea unei materii atît de vaste.

Lucrarea este structurată în două mari secţiuni. În prima sînt oferite informaţii de natură enciclopedică completate de o succintă prezentare a evoluţiei istorice, axată pe evenimentele memorabile, a tuturor statelor actuale, urmată de liste ale deţinătorilor puterii executive. A

doua secțiune cuprinde prezentarea a peste 150 de state și dinastii anterioare epocii contemporane, cu o structură asemănătoare în esență părții întii, dar cu o dilatare substanțială și oportună a informației istorice. În ambele secțiuni criteriul de dispunere în pagină este cel alfabetic.

Deși lucrare de pionierat în literatura noastră de specialitate, „Mică enciclopedie de istorie universală" se recomandă prin calități ce definesc orice întreprindere similară de prestigiu din orice cultură : o viziune clară, precisă asupra necesităților de informare ce trebuie satisfăcute, consecvență în urmărirea constantelor informaționale inițial stabilite, acuratețe interpretativă, o redactare concisă, exactă, sugestivă, interesată în primul rînd de surprinderea aspectelor esențiale ale evoluției istorice în plan universal. Sînt acestea tot atîtea motive care ne fac să considerăm cartea de față o reușită editorială pentru marele public, un instrument de lucru foarte util specialiștilor și, în sfîrșit, o realizare importantă a istoriografiei noastre.

MARIUS ALEXIANU

GUY RACHET, Dictionnaire de l'archéologie,
Éditions Robert Laffont, Paris, 1983, 1060 p.

În general se poate afirma că două sînt tendințele ce s-au manifestat în alcătuirea dicționarelor interesate de ilustrarea evoluției istorice a civilizațiilor investigate arheologic: un europocentrism, evident limitativ, și un pseudo-universalism întemeiat pe considerarea *numai* a stațiunilor arheologice devenite celebre prin descoperiri spectaculoase. La egală distanță de asemenea habitudini de concepție se siutează dicționarul alcătuit de Guy Rachet (cu colaborarea lui Louis Frédéric), eminent arheolog și istoric francez, cu a cărui viziune cuprinzătoare asupra universalismului real al proceselor istorice i-a fost dat și cititorului român să se întîlnească prin traducerea lucrării *Universul arheologiei* (Editura Meridiane, București, 1978). Așa se face că, departe de a fi exagerată, afirmația că Guy Rachet, procedînd în consecință, a făcut operă originală, se justifică în întregime. Dicționarul său include astfel, într-un demers concentric, alături de articolele referitoare la materiale, artefacte, la concepte arhitecturale ori artistice, la termeni de civilizație ori de tehnică, și numeroase stațiuni arheologice, introducînd într-un larg circuit pentru marele public cultivat (dar și pentru specialiști, credem) o serie de importante stațiuni arheologice din ariile de civilizație mai puțin cunoscute, dar nu mai puțin însemnate din Europa, Asia, Africa precum și din cele două Americi. Conștient de dificultățile inerente unei asemenea viziuni universaliste, chiar dacă spațiul tipografic este generos (peste 1000 de pagini), arheologul francez își limitează demersul numai la perioada „istorică“, celei „preistorice“ fiindu-i rezervată o lucrare similară, în curs de apariție. Iată de ce avertizați în *Avant-propos*: „Ancheta noastră, de regulă, are astfel ca cea mai îndepărtată limită începutul perioadei „istorice“, neluînd în considerare preistoria care constituie prin ea însăși un domeniu de cercetare. Frontiera între istorie și preistorie fiind greu de determinat, este evident că această alegere prezintă un anume arbitrariu. A rămas să tratăm așezările și inventarul ce urcă pînă în mileniul III i.e.n., epoca scrisului în Egipt și Mesopotamia. Dar această limită cronologică nu se aplică sistematic pentru ansamblul așezărilor, pentru că în Europa occi-

dentală, de pildă, ea corespunde neoliticului ca atare... Pentru Europa, de exemplu, limita noastră se situează la începutul mileniului II î.e.n., la începuturile epocii bronzului. O situaţie la fel de delicată s-a ivit şi în privinţa perioadei medievale, fiind preferate aşezările care au fost săpate în întregime.“.

În ceea ce priveşte modul în care sînt reflectate rezultatele cercetării arheologice româneşti în acest dicţionar, în condiţiile unei selecţii extrem de strînse, putem afirma cu satisfacţie că lucrarea lui Guy Rachet este prima de acest gen din istoriografia străină care oferă, deşi inevitabil parţială, o viziune reală asupra eforturilor şi rezultatelor arheologiei din ţara noastră. Informaţia bibliografică largă a autorului (care a folosit cu sporită uşurinţă traducerile în limbi de circulaţie internaţională din literatura românească de specialitate), precum şi contactul nemijlocit cu staţiunile arheologice şi muzeele din România, i-au permis lui Guy Rachet înţelegerea adecvată a importanţei descoperirilor de la noi. Staţiunile arheologice româneşti (Adamclisi, Callatis, Capidava, Cîrna, Dinogetia, Dridu, Drobeta, Ferigile, Histria, Monteoru, Otomani, Sarmizegetusa, Sucidava, Tîrgşor, Tomis, Ulpia Traiana) incluse în dicţionar într-o proporţie apreciabilă, dacă ne gîndim că cele europene, cu excepţia celor din Franţa, Grecia şi Italia, sînt în număr de eproximativ 100, însoţite de referinţe bibliografice consistente şi de o adecvată ilustraţie, probează seriozitatea şi atenţia cu care autorul şi-a conceput întreprinderea. Nu trebuie totodată să trecem cu vederea unele inadvertenţe (provenite şi din neconsultarea bibliografiei româneşti, e drept, de dată mai recentă) cum ar fi cele strecurate în prezentarea culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, parţial atenuate în articolul despre staţiunea arheologică de la Tîrgşor. Dar, în ansamblu, aşa cum reiese şi din parcurgerea „vocilor“ despre traci şi, mai ales, despre daci, Guy Rachet îşi edifică viziunea sa interpretativă, coerentă şi realistă, asupra istoriei vechi a românilor în consens cu rezultatele istoriografiei noastre. Iată surprinse într-o formulare concentrată dimensiunile specifice ale istoriei noastre : „România este una din rarele ţări din Europa, şi îndeosebi din Europa răsăriteană, care nu şi-a văzut civilizaţia sa originală, daco-getică, ca şi etnia sa, brusc modificată ca urmare a marilor invazii care marchează secolele al V-lea şi al VI-lea. Infiltraţiile slave, în ciuda anumitor influenţe asupra culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, au puţine repercusiuni asupra civilizaţiei tradiţionale care evoluează lent, integrînd cu deosebire aspecte bizantine şi care va da naştere civilizaţiei medievale din aceste regiuni de la Dunărea de jos, unde se va conserva, îndeosebi în limbă, vechea tradiţie geto-latină“. Este, de altfel, o concluzie care se impune cu necesitate pentru orice istoric de bună credinţă de oriunde care a apelat la sursele primare de informare bibliografică (să subliniem încă o dată cît de însemnată este traducerea în limbi străine de largă circulaţie a lucrărilor româneşti din domeniul istoriei şi arheologiei) şi care a venit în contact direct cu descoperirile arheologice din România.

Un dicţionar de o asemenea deschidere şi importanţă are meritul de a pune astfel în circulaţie spaţii întregi de civilizaţie ce păreau a avea o însemnătate regională şi de a face cunoscute în largi medii, inclusiv ştiinţifice, rezultatele cercetărilor arheologice naţionale de indiscutabil interes pentru istoria universală. Informarea bibliografică vastă, precizia interpretărilor, universalismul viziunii, conştiinţa înaltei misiuni ştiinţifice a arheologului, maniera în care a fost concepută prezentarea grafcă a acestui dicţionar, iată doar cîteva din calităţile evidente care îl fac să fie semnalat ca pe o realizare de prestigiu în domeniu.

MARIUS ALEXIANU

DAMIAN P. BOGDAN, Paleografia româno-slavă. Tratat şi Album, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1978, 391 p. + LXVIII planşe.

Considerată în mod tradiţional ca ştiinţă specială a istoriei, paleografia a apărut din necesitatea stringentă pe care au simţit-o cercetătorii în descifrarea vechilor texte ale evului mediu şi, în parte, a epocii moderne.

Primele studii de paleografie au apărut încă din secolul al XVII-lea, dar termenul ca atare şi întemeierea unei discipline în sine aparţin primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea. În ţara noastră, această ştiinţă a cunoscut o dezvoltare deosebită spre sfîrşitul secolului al XIX-lea şi mai ales la începutul celui următor, cînd istoricii s-au aplecat cu insistenţă asupra numeroaselor documente scrise în limba slavonă cu alfabet chirilic (începînd din secolul al X-lea şi pînă la jumătatea secolului al XVII-lea) şi apoi în limba română, dar cu aceleaşi caractere grafice (pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea). În acest context s-au pus bazele paleografiei româno-slave care se ocupă cu studierea cărţilor manuscrise şi a documentelor emise de instituţii publice şi private cît şi de diferite persoane laice şi bisericeşti, atît în ţările române cît şi în afara lor — ca de pildă de mănăstirile de pe muntele Athos.

Lucrarea supusă atenţiei cititorilor, este rezultatul cercetărilor complexe şi prodigioase a peste 10 ani, efectuate de către prof. univ. dr. doc. Damian P. Bogdan, cunoscută personalitate a vieţii universitare şi ştiinţifice din ţara noastră, specialist de reputaţie naţională şi internaţională în materie de : diplomatică, sigilografie, antroponimie, toponimie, paleografie, bibliografie, ediţii de texte, epigrafie, lnigvistică, codicologie, filigranologie şi istoria evului mediu românesc. Volumul reprezintă, totodată, încununarea unor eforturi şi a unei experienţe în materie, care se întind pe o perioadă de 35 de ani practicaţi la catedrele facultăţii de filozofie şi litere, şcoala superioară de arhivistică, Institutul de arhivistică, bibliologie, muzeografie şi la facultatea de istorie din Bucureşti.

El constituie în acelaşi timp un util instrument de lucru pentru arhivişti, muzeografi, cercetători ai evului mediu românesc, ca şi pentru studenţii şi profesorii dornici a cunoaşte sursele documentare ale istoriei noastre.

Cartea debutează cu un cuvînt înainte al lui Ionel Gal, directorul general al Direcției Generale a Arhivelor Statului, sub egida căreia a fost tipărită, urmat de o prefață a autorului în care explică începuturile activității sale în domeniul paleografiei româno-slave și drumul parcurs pînă la elaborarea prezentei lucrări.

Întregul material este împărțit în două părți distincte : tratatul de paleografie româno-slavă (p. 1-391) și un album de ilustrații după documente ale vremii, scrise în limba slavonă cu litere chirilice (p. 1-100).

Prima parte este structurată pe 9 capitole și o introducere, proporționate ca număr de pagini, dovedind și prin aceasta importanța pe care autorul a acordat-o întregii problematici. Fiecare capitol cuprinde o bogată bibliografie, care alături de notele de la subsolul paginilor atestă laborioasa documentare și investigare în cele mai ramificate direcții ale paleografiei, pe care autorul le-a parcurs din dorința de a nu-i scăpa nimic necercetat.

În partea introductivă, cititorul este avizat asupra denumirii paleografiei, caracterul și obiectul științei respective, metodele de lucru, legăturile paleografiei cu alte discipline, o paralelă între concepțiile vechi și noi cu privire la paleografie, importanța și utilitatea acestei științe speciale a istoriei.

În primul capitol (p. 55-93) sînt prezentate începuturile și dezvoltarea paleografiei româno-slave. Pornind de la faptul că aceasta are strînse legături cu paleografiile greacă, bizantină și slave propriu zise, autorul a descris, mai întîi, cele mai importante instrumente de lucru ale paleografiilor respective și apoi s-a oprit asupra contribuției românești la dezvoltarea paleografiei româno-slave, menționîndu-l la loc de cinste pe Al. I. Odobescu ca un deschizător de drumuri în acest domeniu prin publicarea în 1861 a unor repertorii și cataloage manuscrise românești, ca și aportul lui Ion Bogdan, primul care a studiat și editat manuscrise româno-slave. De asemenea, sînt trecute în revistă contribuțiile altor istorici ca : Henri Stahl, P. P. Panaitescu, Aurelian Sacerdoțeanu, I. Bianu, P. Cancel, Ilie Bărbulescu, Silviu Dragomir, Emil Petrovici și alții la dezvoltarea paleografiei româno-slave.

Capitolul al II-lea (p. 95-130) se ocupă de izvoarele paleografiei româno-slave, fiind subîmpărțit în : A. Manuscrise româno-slave (din Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș, Banat) și B. Documente (din Țara Românească, Moldova, Transilvania și Maramureș), insistînd asupra numărului manuscriselor și documentelor ca și locul lor de păstrare.

În cel de-al treilea capitol (p. 131-161) sînt tratate în extenso alfabetele glagolitic și chirilic considerate ca alfabete paleoslave care stau la baza grafiei textelor româno-slave. Cu acest prilej ne sînt reamintiți frații Constantin — Chiril și Metodiu, cărturari greci originari din Salonic, care au creat primul alfabet slav vechi care a stat la baza limbii literare făurită de aceiași învățați și denumită slavă veche. Acest prim alfabet a fost numit glagolitic, nume provenit din Croația.

După ce este descrisă ordinea și numărul literelor, constituția literelor, valoarea fonetică și numerică a literelor, autorul ne introduce

în tainele alfabetului chirilic amintind toate ipotezele cu privire la numele inițiatorului și data apariției alfabetului, arătînd că nici pînă azi nu există un punct de vedere unanim acceptat. Ca și la alfabetul glagolitic ne sînt prezentate valorile fonetică și numerică a literelor, numărul acestora, ordinea lor în alfabet, iar în final se face o comparație cu scopul de a reliefa identitățile și deosebirile între alfabetele paleoslave.

Capitolul al IV-lea (p. 163-176) tratează începuturile grafiei româno-slave, enumerînd datele și istoricii care le-au susținut, de la B. P. Hasdeu care a fixat veacul al IX-lea ca dată a introducerii limbii slave vechi și continuînd cu D. Onciul, I. Bogdan, A. D. Xenopol, Moise Gaster, Gh. Ghibănescu, N. Iorga, N. Bănescu, P. P. Panaitescu, Ilie Bărbulescu, I. I. Nistor pînă la autorul volumului în discuție care împărtășește ideea că liturghia slavă la români și apoi grafia au fost introduse în secolul al X-lea.

Evoluția scrisului textelor paleografice româno-slave este prezentată în capitolul al V-lea (p. 177-256). Autorul subliniază faptul că cultura grafică românească ca și cea slavă s-a dezvoltat sub o puternică influență a culturii grecești. Numeroasele exemple, comparațiile privitoare la alfabetele glagolitic și chirilic, particularitățile diverselor categorii de scrisuri : capitale, unciale, semiunciale, minuscule, cursive, fac din acest capitol unul din cele mai dense și mai interesante ale lucrării.

Capitolul al VI-lea (p. 257-285) se ocupă de sistemele speciale grafice, cu o anumită insistență asupra abrevierilor : prin siglă, suspensie sau trunchiere, prin contracție, suprascriere, ligatură sau îmbinare, monogramă, monocondil etc.

Materialele folosite în scrierea slavonă sînt analizate în capitolul al VII-lea (p. 285-310), sub titlul „Suportul grafiei". De aici aflăm istoricul pergamentului și al hîrtiei : denumirea, materialul de fabricație, culoarea, formatul, proveniența, calitatea, circulația, filigranul, texte paleografice scrise pe pergament și hîrtie.

Capitolele VIII și IX (p. 311-313 și 315-320) sînt consacrate instrumentelor grafice (pana, cuțitul, pensula, linia) și cernelurilor, care alături de nisip și soluția de aur erau folosite în scrierea textelor vechi.

Partea a I-a a lucrării se încheie cu un rezumat în limbile franceză și rusă, o listă a abrevierilor și indicele general.

Cea de a doua parte este formată dintr-un album care debutează cu o prefață în limba română, limba franceză și rusă, cuprinsul planșelor, de asemenea în cele trei limbi menționate și 68 de planșe din care 17 color, după diferite documente slavone, laice și bisericești, începînd cu Savvina kniga din a doua jumătate a secolului al X-lea și pînă la *Cuvîntările* scrise în 1780 în Moldova de Macarie Egipteanul. Albumul este tipărit în condiții grafice deosebite, iar alegerea și dispunerea cronologică a planșelor constituie o minunată exemplificare a celor 391 pagini de tratat cu privire la paleografia româno-slavă.

Eforturile autorului volumului de față, care s-a bucurat pînă acum de două recenzii în țară (vezi „Revue roumaine d'histoire", nr. 2, tom XVIII, 1979 și „Revue des études sud-est europennés", nr. 3, 1979) au

fost încununate de succes și datorită sprijinului primit din partea unor cadre cu munci de răspundere din Direcția Generală a Arhivelor Statului. Lucrarea se integrează, totodată, amplelor eforturi pe care le face istoriografia românească actuală de a pune în lumină documentele de inestimabilă valoare științifică care probează istoria milenară a poporului nostru. Acesta ar fi și motivul pentru care „Paleografia româno-slavă" este atît un succes și un merit al autorului cît și al istoriografiei românești în ansamblul ei.

ADOLF MINUȚ

"Suceava, Anuarul Muzeului Județean", VIII, 1981, 589 p.

Apariția celui de al VII-lea număr al anuarului sucevean reprezintă o nouă și elocventă dovadă a seriozității cu care se desfășoară cercetarea științifică în Țara de Sus. Din parcurgerea conținutului revistei se desprinde dorința autorilor de a realiza prin investigarea temeinică a trecutului o mai bună cunoaștere a istoriei frămîntate a Bucovinei, de a reliefa contribuția acestui colț de intensă viață românescă la cultura națională. Trebuie să spunem că din acest punct de vedere dorința autorilor s-a materializat într-o reușită deplină.

Prezentul număr al revistei a fost tipărit în anul celei de a 60-a aniversării a creării P.C.R., iar cei care slujesc istoria în această parte a țării l-au conceput ca un omagiu adus importantului eveniment. Pe această linie se înscriu și cele trei articole consacrate amintitei aniversări : Al. Toma, „Doctrina economică românească în opera președintelui Nicolae Ceaușescu", V. Gh. Ionescu, „Partidul Comunist Român — conducătorul întregului popor pe calea luptei de eliberare socială și națională a socialismului și păcii" și Gh. Pîrvulescu, „Partidul Comunist Român — stegar al intereselor naționale fundamentale ale poporului român, apărător al independenței și suveranității țării".

Sumarul acestui număr este îmbogățit cu o nouă rubrică, cu caracter permanent, intitulată „Din istoria orașului Suceava", inițiativă ce urmărește, prin publicarea de documente și mărturii privind istoria Sucevei, o nobilă finalitate : alcătuirea unei monografii a fostei reședințe domnești cu ocazia împlinirii nu peste mult timp a șase veacuri de la prima sa atestare documentară. Primul articol publicat în cadrul acestei secțiuni aparține lui G. Foit („Suceava — centru de interes major pentru numismatica medievală a Moldovei") tratînd probleme legate de începuturile monetăriei sucevene și etapele ei de dezvoltare, ca și aspecte privind monedele false emise la Suceava în timpul lui Eustație Dabija, etc. Descoperirile de caracter orășenesc de la biserica Sf. Dumitru din Suceava, datate pe baza descoperirilor monetare între începutul secolului al XV-lea și sfîrșitul secolului al XVII-lea, fac obiectul studiului lui Al. Artimon și Al. Rădulescu. O lucrare documentară privind movilele funerare militare din Evul Mediu publică M. Ignat cu

referiri directe la Movila lui Răzvan, cercetată prin săpături arheologice. Autorul reliefează în cadrul lucrării importanța acțiunii de cartare, protejare și conservare a movilelor, care, fie că au caracter funerar, fie că sînt de hotar sau comemorative, rămîn martori tăcuți ai istoriei noastre milenare. În urma investigării materialelor de arhivă, V. Gh. Miron și A. N. Pricop publică nouă copii după acte originale privind viața socială economică a Sucevei în secolele XVII-XVIII, transcrise în „Condica de documentele proprietăților Mitropoliei Moldovei și Sucevei", de către Teodor Gasparovici, diac de Divan. Lucrarea se înscrie în întreprinderea generoasă a celor doi cercetători de a alcătui un volum de documente care să ilustreze evoluția politică, socială, economică a Sucevei. Probleme de istorie medievală suceveană sînt abordate și în articolul lui O. Monoranu „Considerații asupra unor aspecte ale vieții sociale din orașul Suceava în secolele XVII-XVIII". Pe baza studierii documentelor scrise autorul constată pentru această perioadă ca fenomen social-economic caracteristic acela al dezintegrării domeniului domnesc în favoarea bisericii și boierilor, ceea ce a dus la scăderea fondului orășenesc și la crearea unor raporturi social-economice defavorabile orășenimii. Tot în cadrul primei rubrici, M. Iacobescu publică un document inedit, din 16 iunie 1848, reprezentînd un memoriu al unui grup de locuitori din Suceava. Lectura actului prilejuiește constatarea unor realități dureroase privind situația socială, economică, demografică a Sucevei, dar și a Bucovinei, în general, la jumătatea secolului al XIX-lea. O altă lucrare aparține lui N. Cârlan, în care își propune să analizeze coordonatele patriotismului în poezia unuia dintre cei mai prolifici poeți bucovineni, Vasile Bumbac, într-o epocă de mare efervescență politică.

Altă secțiune a anuarului o constituie cea rezervată studiilor de istorie. În lucrarea cercetătoarei S. Marinescu-Bîlcu se precizează pe baza descoperirilor arheologice recente că prima cultură neolitică în spațiul est-carpatic a fost Starčevo-Criș, urmată de cultura ceramicii liniare. Autoarea demonstrează, contrar altor teorii, că pe teritoriul Moldovei nu s-a răspîndit și cultura bugo-nistriană. N. Ursulescu și Șt. Manea („Evoluția habitatului în bazinul Șomuzului Mare în zona comunei Preotești") evidențiază continuitatea de locuire din această zonă încă din neolitic, invocînd drept suport documentar izvoarele arheologice, scrise și toponimice. În studiul lui Gh. Bichir se discută principalele coordonate ale istoriei costobocilor, identificați ca purtători ai culturii Lipița, al cărei caracter dacic reiese din analiza inventarului ceramic, al ritului funerar, al altor manifestări ținînd de suprastructură. În continuare, Șt. Olteanu abordează o problemă de demografie istorică, cu referiri la evoluția așezărilor din Moldova de Nord în cursul secolului VIII-XI, bazîndu-se pe informațiile furnizate de descoperirile arheologice. Articolul lui E. I. Emandi este rezultatul unei aprofundate analize a datelor istorice, arheologice, paleobotanice și geografice. Autorul încearcă să demonstreze că în secolele IX-XIV au apărut noi realități social-economice, concomitent cu o considerabilă creștere demografică, marcante fiind îndeosebi progresele în economie, în tehnica agrară. Ar-

ticolul este însoţit de un bogat şi util material ilustrativ : hărţi, tabele, diagrame. Anumite aspecte ale situaţiei economice a Moldovei medievale sînt investigate şi în studiul lui M. Lazăr „Gorştina de oi în Moldova în secolele XV-XVIII". E. Negruţi aruncă o nouă lumină in studierea tristului episod al emigrării populaţiei din Bucovina, determinate de înglobarea forţată a acestei regiuni în anul 1775 în cadrul Imperiului Habsburgic. Lucrarea lui G. Irimescu „Din istoria mineritului in Bucovina" se înscrie drept o competentă contribuţie la studierea mineritului în regiunea menţionată în cursul secolelor XVIII-XIX. Probleme de istorie modernă tratează şi E. Ioniţă, referindu-se la participarea femeilor din Bucovina la lupta pentru înfăptuirea şi apărarea independenţei şi unităţii statului român, iar unele aspecte de istorie contemporană suceveană sînt oglindite în două cuprinzătoare studii. Primul dintre ele este datorat lui P. Russindilar („Contribuţia socialiştilor bucovineni la unificarea mişcării muncitoreşti şi crearea Partidului revoluţionar unic, Partidul Comunist Român"), iar cel de al doilea, tratînd despre „Contribuţia judeţului Suceava la sprijinirea războiului antihitlerist" este semnat de S. Irimescu.

Articolele cuprinse în cea de a patra secţiune („Din istoria culturii sucevene") stau mărturie faptului că Suceava a fost de-a lungul veacurilor nu numai un centru politic de seamă, dar şi un activ focar de tradiţii şi cultură românească. Este o concluzie ce se desprinde din articolele de înaltă ţinută ştiinţifică „Cartea veche românească din judeţul Suceava" de O. Mitric şi „Tipografia de la Rădăuţi, centru de cultură românească în veacul XVIII" de Ştefan Lemny. Alte lucrări în cadrul acestei rubrici şi-au ales drept subiect probleme de istorie literară, activitatea unor personalităţi culturale bucovinene. Ne referim la articolele semnate de T. Cantemir („Aspiraţiile de unitate naţională la scriitorii bucovineni de pînă la 1918"), E. Dimitriu („Colaboratori bucovineni la revista „Familia") sau cele care reliefează lupta naţională a bucovinenilor desfăşurată in cadrul societăţilor literare, culturale, prin intermediul presei. Pe această linie se înscriu articolele semnate de E. D. Petrovici („Societăţile academice româneşti din Bucovina — forme ale luptei de emancipare socială şi naţională") L. Ureche („Revista ilustrată — propagatoare a istoriei şi culturii bucovinene") V. Cocuz („Contribuţii la istoricul presei româneşti din Bucovina"). Două interesante articole prilejuiesc cunoaşterea unor momente din tinereţea scriitorului Mihail Sadoveanu (A. Cocîrţă, „Mihail Sadoveanu, elev la Fălticeni") şi a activităţii de traducător, mai puţin cunoscută, a poetului Nicolae Labiş (N. Cârlan „Un vis întrerupt — Nicolae Labiş"). În cadrul acestei secţiuni cercetătoarea americană G. Buehler semnează un articol cu o mare încărcătură emoţională despre „Ieremie Fărtăiş — rapsod american din Bucovina", în timp ce distinsa istorică de artă ex-suceveană M. I. Sabados schiţează cîteva repere privind sculptura şi pictura monumentală a Sucevei contemporane.

Un spaţiu adecvat se rezervă publicării materialelor documentare, importante surse de informaţii privind istoria Bucovinei. Integrarea lor în circuitul ştiinţific este rodul muncăi de arhivă depuse de M. Şt. Ciauşu, I. Dîrdală, M. Iacobescu şi E. Dimitriu.

În cadrul rubricii „medalioane" D. Ursulescu prezintă personalitatea şi activitatea lui George Diamandy, iar I. Chelcea investighează preocupările de etnografie şi folclor ale lui Artur Gorovei. Lui V. Tiron îi datorăm proiectarea în contemporaneitate a lui Nicu Dracea „poet din Bucovina începutului de veac (1879—1923)". Prin articolul său „Vasile Ţigănescu, scriitor şi profesor", G. Muntean repune această personalitate la loc de cinste în peisajul cultural sucevean.

Anuarul mai cuprinde o rubrică de muzeologie, unde sînt prezentate aşezămintele muzeale din judeţul Suceava, precum şi una de note şi comentarii ,ilustrînd preocupări de arheologie (D. Popovici şi M. Ignat, N. Ursulescu şi M. Camilar) sau arhitectură populară (Gh. Bratiloveanu).

Din prezentarea activităţii Muzeului judeţean în anul 1980, alcătuită de O. Monoranu şi E. I. Emandi, se desprinde bogata paletă de preocupări a personalului ştiinţific al acestei instituţii : o continuă îmbogăţire a patrimoniului muzeal, o largă participare a muzeografilor la viaţa ştiinţifică, atît prin prezenţa la sesiunile ştiinţifice, cît şi prin publicarea unor lucrări în diferite periodice. Expoziţiile de bază şi cele itinerante, mesele rotunde, conferinţele, lectoratele, precum şi marele număr de vizitatori ai muzeului, reprezintă mărturii ale muncii rodnice ale muzeografilor suceveni.

În continuare, anuarul mai cuprinde o caldă evocare a regretatei cercetătoare ieşene Eugenia Neamţu, realizată de V. Chirica, notele bibliografice încheind numărul revistei.

Apreciind valoarea acestui ultim număr din periodicul muzeului sucevean, ţinem să remarcăm că varietatea temelor abordate ar putea duce la o impresie de excesivă eterogenitate. Trebuie să precizăm însă că ar fi vorba de o falsă impresie, pentru că lucrările se articulează în diversitatea lor, fiind subsumate aceluiaşi scop de punere în valoare a istoriei şi culturii plaiurilor sucevene sub multiple aspecte. Desigur, o observaţie s-ar cuveni în legătură cu ilustraţia acestui volum (desene şi fotografii), pe care am fi dorit-o de o calitate mai bună. Dar dincolo de acest neajuns, actualul număr se înscrie ca o reuşită, ceea ce conferă publicaţiei sucevene un rol de frunte printre periodicele editate de muzeele judeţene.

TAMILIA-ELENA MARIN

ELENA FLORESCU, Arhitectura populară din zona Neamţ, Muzeul de etnografie Piatra Neamţ, 1983, 204 p.

Din cele trei componente zonale ale judeţului Neamţ, doar Bistriţa montană constituise obiectul unor ample cercetări etnologice, studierea zonelor Roman şi Neamţ, deşi posesoare ale unor particularităţi decisive în configurarea specificului reprezentativ din acest perimetru etnografic, integrîndu-se mai întotdeauna, sumar, unor sin-

teze naționale. Prin inaugurarea în 1979 a seriei „Din cultura tradițională a județului Neamț" cu o temeinică lucrare despre portul popular, Elena Florescu schițase implicit un program de o mai vastă perspectivă, iar această a doua apariție din seria amintită, tratînd despre arhitectura populară, vădește seriozitatea cu care autoarea intenționează să-și finalizeze proiectul.

Detalierea permanențelor arhitectonicii populare românești la nivelul acestei zone s-a bucurat de o situație mai rar întîlnită, deosebit de propice observațiilor etnografice : chiar în cadrul aceloraşi gospodării țărănești există posibilitatea de a studia evoluția principalelor forme arhitectonice, edificatoare fiind în acest sens coexistența într-o gospodărie din satul Negulești a bordeiului monocelular, a celui cu tindă mică și cu tindă largă, a casei cu două încăperi și a celei actuale. Să mai amintim că tot în această zonă se utilizează și azi unele din formele ancestrale de locuință temporară, cum ar fi surla ori coliba de răzlogi.

Un subiect de o asemenea complexitate nu putea, spre a fi tratat convenient, decît să solicite multiple competențe simultane, ceea ce și explică demersul interdisciplinar al autoarei, condus cu mînă sigură atît în plan diacronic cît și sincronic, criteriile investigației fiind concepute complementar. Așa se face că, pornind de la cadrul natural și pînă la specificul ocupațional, în lucrare este surprinsă cvasitotalitatea determinărilor ce au influențat caracteristicile așezărilor, gospodăriilor și — în ultimă instanță — ale arhitecturii populare. Documentatul excurs arheologic și istoric în trecutul așezărilor contribuie și el la justificarea delimitării originale a subzonelor etnografice Cîmpul lui Dragoș, Piatra Neamț, Tîrgu Neamț și Războieni. Autoarea și-a conceput studiul, urmărind evoluția structurilor funcționale ale tiparelor arhitecturale în strînsă legătură cu abilitățile tehnico-constructive ca expresie a unei *forma mentis* în egală măsură deschisă spre o continuă și sporită adecvare la mediul ecologic cît și despre dimensiunea estetică, deloc de neglijat, a spiritualității rurale. Cercetarea sistemului de construcție a gospodăriilor țărănești, cuprinzînd locuințele, anexele și împrejmuirile, evidențiază continuitatea de concepție arhitectonică explicabilă în primul rînd prin continuitatea unui *etnos* ce a știut să-și păstreze identitatea fără a refuza dialogul. Abia după ce a elucidat raporturile existente între tehnicile constructive și necesitățile progresiv sporite ale integrării într-un mediu dat, autoarea se oprește asupra aspectului decorativ al arhitecturii populare ce constituise, doar acesta, domeniul prioritar al cercetărilor anterioare. Cît de substanțiale erau resursele ornamenticii rurale în lemn ne-o demonstrează cu prisosință îndeosebi fruntarele caselor țărănești ce au atins în zonă exuberanțe aproape baroce într-o varietate tipologică deconcertantă, așa cum ne convinge bogata ilustrație inedită. În sfîrșit, să remarcăm un util glosar de termeni uzitați în zonă referitori la arhitectura populară, necesari nu numai pentru mai buna înțelegere a textului ci și pentru evidențierea particularităților lingvistice relative la acest domeniu.

Într-o perspectivă mai largă, cartea de față se constituie într-un cuprinzător fundal explicativ pentru apariția celorlalte creații arhitecturale, atît de numeroase și de reprezentative în județul Neamț, zămislite

de Evul nostru de mijloc şi care constituiseră de multă vreme domeniul preferat al cercetărilor de istorie a arhitecturii româneşti.

Demersul interdisciplinar, structura atent gîndită a cărţii, vizibilă în raportul echilibrat între explicare, prezentare etnografică şi interpretare, ilustraţia inedită selectată cu pricepere recomandă această lucrare exhaustivă asupra unei zone reprezentative în spaţiul etnografic românesc.

MARIUS ALEXIANU

AL. ZUB, Pe urmele lui Vasile Pârvan,
Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1983.

Sărbătorirea unui secol de la naşterea marelui învăţat a prilejuit o firească sporire a interesului, de altminteri constant, de care a beneficiat creaţia şi personalitatea lui Vasile Pârvan. Cartea de faţă se constituie şi ea într-o mărturie în acest sens, numai că, ne grăbim să precizăm, ea însumează rezultatele unor preocupări statornice ale istoricului ieşean pentru care acest reper exponenţial al culturii române şi europene fusese investit cu valoarea unui posibil model.

Ce diferenţiază această carte de tot ce s-a scris despre marele arheolog şi creator de şcoală ? Întîi de toate faptul că a ţintit spre reevaluarea biograficului, o dimensiune relativ neglijată. Pornind de aici, de la sesizarea proteismului spiritual, surprinzător pentru o existenţă ce părea absorbită în exclusivitate de cunoaşterea de tip ştiinţific, Al. Zub a restituit contemporaneităţii portretul plin de nuanţe, am zice portretul viu, într-o continuă devenire şi dezmărginire, al *omului* Pârvan, surprins în toate ipostazele lui, de la obsesia rigorii pînă la zonele de clarobscur ale conştiinţei, unde se simte adierea misterului. Şi, ca un adevărat artist, autorul portretului prin cuvinte a reuşit performanţa : depăşind dilema (cît de justificată ?) iscată de judecăţile de valoare divergente emise de detractorii şi apologeţii lui Pârvan, Al. Zub ne-a propus o operă deschisă. O inteligenţă critică cu totul remarcabilă, pregnanţa tuşelor traduse în sclipiri şi gravităţi de sentinţă, o retorică compoziţională rivalizînd cu cea pretinsă de un *Bildungsroman,* stăpînirea detaşată a tuturor registrelor personalităţii pârvaniene, înţelegerea destinului creatorului, a rosturilor ultime ale culturii, iată doar cîteva din însuşirile sale, topite în pasta unei scriituri pasionante, totodată fine, nervoase şi decise. Prin Al. Zub, omul deplin Pârvan şi-a găsit comentatorul ideal.

MARIUS ALEXIANU

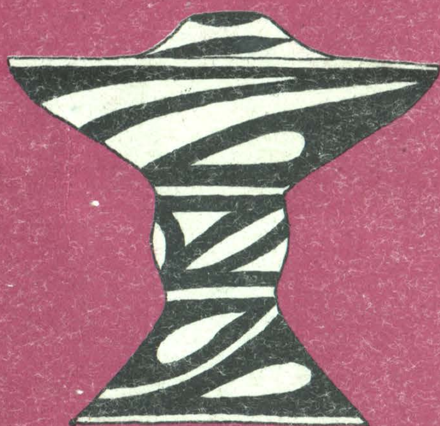
LISTA PRESCURTĂRILOR — ABRÉVIATIONS

AIGR	= Anuarul Institutului geologic al României, Bucureşti.
AISC	= Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
AM/ArhMold	= Arheologia Moldovei, Iaşi, Bucureşti.
AMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj.
AOJCOI	= Archiv. Orientalni. Journal of the Czechoslovak Oriental Institute.
ASU-Iaşi	= Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi.
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
CAB	= Cercetări arheologice din Bucureşti, Bucureşti.
CDM	= Catalogul documentelor moldoveneşti, Bucureşti.
CI	= Cercetări istorice, Iaşi.
CrNa	= Cronica numismatică şi arheologică, Bucureşti.
DIR	= Documente privind istoria României, Bucureşti.
Dolg-Cluj	= Dolgozatok, Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj.
DRH	= Documenta Romaniae Historica, Bucureşti.
Faenza	= Faenza. Bolletino del Museo Internazionale delle Ceramiche di Faenza.
JmV	= Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Berlin.
KS	= Kratkie soobscenija, Moscova.
MAGW	= Mitteilungen des Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.
Materiale	= Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MDGR	= Marele dicţionar geografic al României, Bucureşti.
MemAntiq	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIA-Chişinău	= Materiali i issledovanija po arheologhii, Chişinău.
OmC	= Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi.
PI	= Probleme de istorie, Bucureşti.
PMJH	= Publicaţiile Muzeului Judeţean Hunedoara, Deva.
PZ	= Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
SCIV/SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche (din 1974 : Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCN	= Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCS	= Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
ZfA	= Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

Responsabil de carte : MARIUS ALEXIANU

Apărut 1985 ; Format 70×100/16 ;
Coli tipo : 48 + 7 planșe.

Tiparul executat sub cd. nr. 5 254/984 la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ BACĂU,
Str. Mioriței, Nr. 27.

104 lei